

॥ अथ श्रीमन्म...

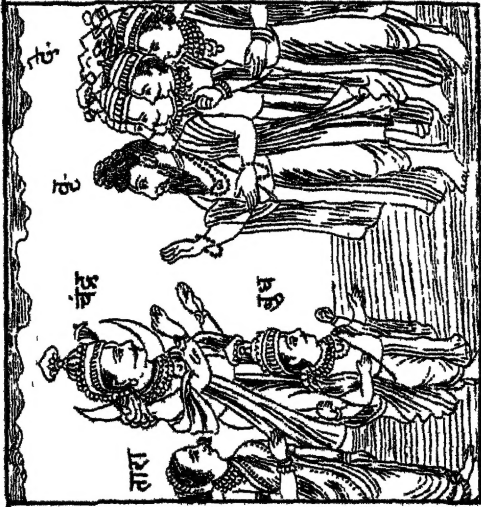
सप्त पुस्तिका ऐजस्टरी वष इक्र सन १८६७ के आक्ट ३६ के बमूजब बन्नालयापिकारीने स्वीयोन खला है ।

अंत्रयमभ्यधना.

“लक्ष्मीविद्धेश्वर” (स्टीम) यन्त्रालयकी परामर्शयोगी स्वच्छ शुद्ध और समीचीन पुस्तकें वह विषय आज २५।३० वर्षसे अधिक हुआ भाग्यवशसे नगर २ गोप २ प्रसिद्ध है कि, इस यन्त्रालयकी छपी हुई पुस्तकें संतोषन योग्य हैं। तथा प्रमाणित हुई हैं सो इस यन्त्रालयमें प्रत्येक विषयकी पुस्तकें जैसे वैदिक, वेदान्त, पुराण, धर्मशास्त्र, व्याकरण, न्याय, भौतिकशास्त्र, इन्द्र, ज्योतिष, काव्य, अलंकार, चम्पू, नाटक, कोष, वैद्यक, सांख्यशास्त्रिक तथा स्तोत्रादि संस्कृत और हिन्दी भाषाके ग्रन्थक अक्षरशः विक्रीके अर्थ तैयार रहते हैं। शुद्धता स्वच्छता तथा कागजकी उत्तमता और मिल्की बंधाई देशभक्तोंके विख्यात है। इसी उत्तमता होनेपरभी बाप बहुतही मरते रखे गये हैं और कर्मगमनी पृथक् काट दिया जाना है। ऐसी सरलता पाठकोंको मिलना अभेद्य है, संस्कृत तथा हिन्दी के समीकोंको अवश्य अपनी २ आवश्यकतानुसार पुस्तकोंके संग्रहमें छुटि न करना चाहिये ऐसा उत्तम, समी और शुद्ध माल दूसरी जगह मिलना असम्भव है।) ॥ हाक सर्वके लिये भेजकर विना मूल्य “सुर्चापत्र” भेगावेगा ॥

पुस्तकें मिलनेका ठिकाना—

गंगाविष्णु श्रीकृष्णदास. “लक्ष्मीविद्धेश्वर” छापाखाना कल्याण-मुंबई.
और सम्राज “श्रीकृष्णदास श्रीविद्धेश्वर” रत्नाम प्रेम-मुंबई.

अथ श्रीमन्मत्स्यमहापुराणानुक्रमणिका प्रारभ्यते ।

नरवा भीशं प्रारतीशं गुरुनै केशवाभिधः ॥ कुर्वेऽनुक्रमणीं मत्स्यप्रोक्ताथानुप्रकाशिकाम् ॥ १ ॥

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

१-मङ्गलान्वरणम् । नैमिषारण्यवासिनः शौनकादयो दीर्घसन्ताने पुराणीषु धर्म्यासु कथासु प्रवृत्तासु भगवतो मास्यरूपधारणे किं निमित्तमिति सूतं पौराणिकं प्रति प्रच्छुः । तत्र सूतो भगवतो मत्स्यरूपधारणकारणं मत्स्यमनुमेलनं च शौनकादीन् प्रति कथितवान् ।
श्लोकाः १-३३

२-भगवतादिष्टौ मनुनीवं भगवतः शृङ्गे भुङ्गारज्ज्वा संयस्य जनार्दनं प्रणम्य नाव्यास्थिता अभूतसंछवान्ते मास्यरूपिणं केशवमुत्पत्तिप्रलयादि प्रच्छुः । तत्र भगवान् नारायणाद्रङ्गा-
पटोत्पत्तिं तद्वहनं च कथितवान् । श्लो० १-३६

३-भारयोक्तौ ब्रह्मणः सकाशाद्वेदादिप्रादुर्भावस्ततो मरीच्यादिदशमानसानां नारदादिदश-
शरीराणां चोत्पत्तिः । ततोऽग्रे शतरूपारूपालोकनेच्छया ब्रह्मणः पञ्चमुत्सानां प्रादु-
र्भाव इत्यादिकथनम् । श्लो० १-४७

४-आदिशुद्धिविवरणम् । तत्र स्वसुतोपगमाच्छन्तितो ब्रह्मा कुसुमायुवं त्वामचिरादेव रुदो
भस्मीकारेण्यतीति शशाप । कामप्रार्थनया संतुष्टो ब्रह्मा पुनश्चोत्पत्तौ कामाय वरान् दत्त-
वान् । ततो मनोः शतरूपार्यावामदेवादिसृष्टिः । वामदेवाद्राहणाद्युत्पत्तिः । पुनश्च तपश्च-
रतो मनोरन्तनीनामपत्न्या प्रियव्रतौत्तानवादौ, उत्तानपादात्सूनुतायां हृषः । त्रीणि वर्ष-
सहस्राणि तपश्चरतो ध्रुवस्य ब्रह्मणोऽवलस्थानत्वरूपवरप्राप्तिः । वृक्षप्रचेतेभ्यः सोमक-
न्धार्या मरिषाया वृक्षोत्पत्तिः । दक्षस्याप्यशौत्तिकोटयः प्रजा आसन्नित्यादिकथनम् ।
श्लो० १-५५

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

५-देवादिशुद्धिविवरणम् । तत्र दक्षाः पाञ्चजन्यामुत्पन्नानां सहस्रपुत्राणां हर्षश्चानां नारदोपदे-
क्षतो महाप्रायाणं दृष्ट्वा पुनर्वैरिण्यां पुत्राणां सहस्रं शक्यनामकमपुजत् । तेऽपि पूर्ववदेव
नारदोपदेशतो आतृपथा जग्मुः । तत्तस्यामेव षष्टिं कन्या दक्ष उत्पाद्य धर्मादिभ्यो दत्त-
वान् । तासु तेभ्यः सर्वेषां देवयोनीनामुत्पत्तिरित्यादिकथनम् । श्लो० १-३२

६-कश्यपाव्यवर्जनम् । श्लो० १-४७

७-दितिपुत्राणां मरुतामुत्पत्तिः । तत्र सरस्वत्यास्तटे स्यमन्तपञ्चके हनपुत्रा दितिरग्रं तपश्च-
रन्तौ पुत्रप्राप्त्यर्थं वसिष्ठाद्युक्तं मदनद्व्यदशीव्रतं यथोक्तविधिना चचार । व्रतमाहात्म्यात्क-
श्यपो भगवान् तासु पागस्य वैश्छन्दयामास । व्रत दितिरिन्द्रहन्तारं सर्गामरनिषूदनं पुत्रं दत्त-
वती । कश्यपोऽपि तस्यै नियमानुक्त्वा तथा वरं दत्तवान् । कश्यपादिदेवैर्प्रदानं श्रुत्वेन्द्रो
मातृसेवाव्याजेन समीपस्थश्छिद्रान्तरं प्रेप्सुर्नियमाविकलां निद्रितां दितिमवलोक्य तदुदरे
प्रविश्य वज्रेण गर्भं सप्तधा पुनश्च सप्तधा चक्रे तथापि कृष्णपूजनमाहात्म्यान्न मुता अवध्या
एवैते इति निश्चित्य प्रबुद्धां मातरं प्रसाद्य मा रुदतेत्युक्ता इति मरुतामानो मत्स्यभागिनो
भवन्तिस्त्वयुक्त्वा दितिं विमानमारोप्य मरुद्गणसहितो दिवमगमदिति कथनम् ।
श्लो० १-६५

८-आधिपत्यभिवेषनम् । तत्र ब्रह्मा धरित्र्यां सकलाधिपत्ये पृथुमोषधीनां यज्ञव्रततपसां
मक्षत्रतारोद्भिजवृक्षगुल्मलतावितानस्य च चन्द्रमपां वरुणं धनानां कुबेरं रवीणां विष्णुं
वसूनामग्निं प्रजापतिनां दक्षं मरुतां शंकरं दैत्यदानवानां प्रह्लादं पितॄणां यमं पिशाचा-

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

दीनां शूलपाणि गिरीणां हिमवन्तं सरिदादीनां समुद्रं गन्धर्वादीनां चित्रार्थं नगानां वायुकिं सर्पाणां तक्षकं विगजानां भैरवात्तं सुपर्णं क्षिणामश्वानामुद्धैः श्रवतं सिंहं सृगाणां वृषभं गजां सर्ववस्त्रपातीनां वृक्षमधिपं चकार । पूर्वादिचतुर्दिक्षु च क्रमेण सुधर्मशेखरपद-
केतुमहिरथारोम्भोऽधिर्माश्रय इति कथनम् । श्लो० १-१२.

१-मन्त्ररानुकीर्तनम् । तत्र तत्तत्सन्वन्तरस्थदेवताधिपतिर्गणकृतपुत्राणां नामनिर्देशनम् ।
श्लो० १-३९.

१०-वैष्णवचरितम् । तत्रां गार्ग्यजपतेर्मुमुक्षुकन्यायां सुनीयायास्तुल्यस्य वेनस्याधर्मनिरतस्य सती धर्माचारस्य सिद्धार्थं महर्षिभिरनुनीतोऽपि यदा धर्माचरणेऽनुज्ञां न दत्तवतीतदा शापेन तं मारयित्वाऽराजक्रमयादिना ब्राह्मणा बलात्तद्देहं ममयुः । मध्यमानात्तत्का-
यान्मातुरंशेन श्लेच्छजातयः कृष्णाञ्जनचयप्रमा निपेतुः । पितुरंशेन च दक्षिणहस्ता-
त्सधनुः सशरो गद्री विव्यनेजोभयवपुः पृथोरेव यत्नात्पृथुनामकः पुरुषोऽजायत । स
विपैरभिषिक्तोऽपि सुदारुणं तपः कृत्वा विष्णोरेण सर्वस्य प्रभुत्वमगमत् । निःस्वध्या-
यवपद्भ्यां निर्वर्धं भूतलं वीक्ष्य कोपाद्बभूवोद्यतः पृथुर्भीतिं गोरूपमास्थाय पञ्चायितु
सुव्यतां मुनमवलोक्य वीरशरासनः पृष्ठतोऽनुगत्यैकदेशे स्थित्वा किं करोमीति ह्युक्तां
स्वार्थमुपमं वत्सं कृत्वा सर्वस्य चात्वरस्य जगत ईदृशमन्नं सके पाणी दुदो-
हेत्यादिकथनम् । श्लो० १-३९.

११-सोमसूर्यवंशवर्णने भुवसंगमवृत्तान्तः । तत्र विश्वतो रैतत्सुतायां राक्ष्यां रेवतः प्रभायां
प्रभातं त्वाष्ट्र्यां संज्ञायां मनुर्गमो यमुना च यमलो बभूवुः ततः संज्ञा विवस्वतस्तेजो-
मयं रूपमब्रह्मन्ती स्वर्गरीरात्स्वप्नमानो छायानाम्नो नारिस्तुत्याद्य तत्सविबे स्थापयि-
त्वाऽन्यत्र गता सूर्योऽपि संज्ञेयमिति मत्तःऽऽदरात् कामयामास । स तस्यां च संव-
र्णत्वात्सावर्णं मनुं शानि तपतीं विधिं च जनयामास । ततश्चायायमयोः परस्परं ह्याप-

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

दानं तच्छ्रमनं च । पञ्चाङ्गयथेयमिति ज्ञात्वा तत्पृष्ठुष्कारसत्ता बहुशक्येण म समीपे
आगता मया निवारिता मरुदेशे वडवारूपेणैव स्थितिति श्रुत्वा कामाक्षिः रत्नरत्नः शक-
येन तत्र गत्वा तत्सुखे एव कामयामास । संज्ञा त्वयं पर इति शङ्क्या नात एवमासी
तद्देश्यं बहिरुत्पृष्टती । ततस्तरेन सोऽश्विनौ ज तो । वैवस्वतमनोदिक्ष्वक्व दूयो दश
पुत्रा आसस्तत्रैको दिग्जयसिद्धचर्यं सर्वां महौ अमन् शरवणं नाम शंभोस्त्वयः गतः
पुरावर्धेशिवशापेन सपरिवारः स्त्रीत्वमाप्तवान् । लेखा नारी वने अभन्ती सोमपुत्रेण
पुत्रेण दृष्टा कामिता च । सापि रूपमोहिता तेन सममतिकालं रम इति कथनम् ।
श्लो० १-६५.

१२-राजानमन्विषन्तो आतरो बुधाश्रमगताश्चन्द्रप्रभं वाजिनं स्त्रीत्वं प्राप्तं दृष्ट्वा वसिष्ठमुखा-
स्तत्कारणं श्रुत्वा शिवमाराधयामासुः । भगवाः उक्थोऽपि तानिदृशक्षेत्रेभ्यः पुण्यमा-
वाभ्यां दत्तं चेत्तः पुनः किंपुरुषो भविष्यतीति कथितवान् । तैरपि तया कृत तेनेलः
किंपुरुषोऽभवत् । मासमेकं पुमान् मासमेकं च स्त्री भूत्वा बुभूथ मदेन तिष्ठन्निर्लो-
गर्भधरोऽभवत् । तत्र पुरुषाश्चन्द्रवंशवर्धनानामोऽभवत् । इलः किंपुरुषस्त्व सुगुप्त्र इत्यु-
च्यते । तस्मादुत्क्रळदयन्नयः पुत्रा अमवन् । स पुरुषवत्सं प्रतिष्ठ नेऽभि दित्येकवृत्तं
भोक्तुं जगाम । इत उर्वमिक्ष्वाक्वादिनवाक्यं शर्वनानामनुकीर्तनम् । श्लो० १-९७.

१३-वैराजपितृवंशवर्णनम् । तत्र स्वर्गं त्रयोऽमृतयः पितृगणाश्चत्वारश्च मृत्युं एतेषां मान-
सोनाम्नां कन्यायां हिमवतो मेनाकः क्रौञ्चश्च द्वौ पुत्रौ मेनायां चोभेकपर्णाऽपर्णा
चेति तित्रः कन्या योगवत्यः क्रमेण रुद्रसितजैर्गिषयाणां पत्न्योऽभवन्निति कथनम् ।
ततो वृक्षयज्ञे दक्षकन्या सती समाहूतेषु देवेषु स्वभर्तारं शंकरमनाहूतं दृष्ट्वा किमर्थं
मे भर्ता नाभिमानित्रत इति तया वृथा पृष्टो दक्ष उपसंहारकृत्वादमगलभाग्यं रुद्रो
यज्ञेवैष्ये इत्युत्तरितवान् । तच्छ्रुत्वा कोपात्तदुद्धवं देहं दिवश्मर्तो दशानां पितॄणां

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

भवानेकः पुत्रो भविता, क्षत्रियत्वेऽश्वमेधे रुद्रात्वं नाशमेव्यसीति पितरं श्लाघा योगमा-
स्थाय स्वतेजसाऽऽत्मनं दृष्ट्वा वपुष्यमुःक्षितः किमेतद्विषयब्रवीत् । प्रसादं कुरु
सर्वज्ञे न मां त्यक्तुमिहाहंसीति वक्षेण प्रार्थिता सती मे यदाकथं तत्कार्यमेव मया
किंतु त्वं मयै शृण्वेना इत्यज्ञः प्रसादे ममान्तिके तपश्चर । भवान्दशानामंगजः
प्रणतिर्भविता, मवेशेनांगनाषाष्टस्वदंगजा भविष्यन्ति । मत्सन्निधौ तपः कुर्यात् त्वया
वाराणस्याबाह्योत्तरशतस्थानेषु विशालाख्याबाह्योत्तरशतनाम्नो मन्त्रिभूतयो द्रष्टव्यास्तेन
त्वमुत्तमं योगमवाप्स्यसीति वक्षं प्रति कथितवती । तत्राष्टोत्तरशतगोरीनामकीर्त्तनम् १-१४.
१४-अग्निश्वात्तपितृवंशवर्णनम् । तत्राभावाद्योपपत्तिः । पितृणामच्छोदा नाम कन्या दिव्य-
वर्षसहस्रकं तपश्चरन्ती तपसा तुष्टाः पितरो वरदानार्थमागता इति ज्ञात्वा कुसुमायुव-
पीडिता तन्मध्येऽमावसुं पितरं संग्रह्यं कामितवती । व्यभिचारेण योगप्रष्टा लज्जिताऽ-
धोमुखी पितृन्प्रार्थयामास । प्रार्थिताः पितरः पितृणां व्यतिक्रमान्मर्यादं दत्तं राज्ञो वसोः
कन्या भूत्वा पराशरवीर्येण बादरायणनामकमेकं पुत्रमवाप्स्यसि । स एकं देवं बहुधा
विभजिष्यति । पौरवस्य च समुद्रांशस्य शन्तनोर्विचित्रवीर्यश्चैवांगदश्च द्वौ पुत्रौ
क्षेत्रजा लत्पाद्य प्रौष्ठपद्यष्टाकरूपा पितृलोके सत्यवतीनाम्ना च मर्यादोके प्रसिद्धा भवि-
ष्यसीत्यष्टादिवरान्द्वारति कथनम् । श्लो० १-२१.

१५-बहिर्बहिर्पितृवंशवर्णनम् । तत्रैतेश पौरवी नाम कन्या तपः कुर्याती तपसा प्रसन्नं वरदांतां
भगवन्तं दृष्ट्वा योगवन्तं सुरूपं विजेतेन्द्रियं मर्तारं दृष्टवती । तदा भगवान् व्यासपुत्रः
शुक्रो भविता स योगाचार्यस्ते भर्ता भविष्यति । तस्मात्ते कुर्वी नाम योगिनी पञ्च-
लाधिपतेभ्यो ब्रह्मदत्तस्य जननीं कुण्ठो गोरः प्रभुः शंभुरेन सुताश्च भविष्यन्ति ।
तानुत्पाद्या पुनर्योगात्सवरा मोक्षमेव्यसीति तस्यै वरं दत्तवान् । मार्तण्ड-
मण्डले मरीचिगर्भा लोका यत्र हविष्मन्तो नाम राज्ञो पितरः सन्ति । येषां च क्षत्रिय-
पितृणां यशोदा नाम मानसी कन्या पाञ्चजन्यशुभतः पत्नी दिलीपजननी भगीरथपि-
तामही विश्रुताऽस्त इत्यादि पित्रवंशानुकीर्त्तनम् । श्लो० १-४३.

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

१६-श्राद्धकल्पः । तत्र पितृवशानुवर्णनं श्रुत्वा मनुः कस्मिन् दिने कथं कदा श्राद्धमेदं
श्राद्धे भोजनीयभोजनोपविष्टश्च केशव प्रतिप्रचक्ष । श्राद्धदिने मात्स्योक्तौ श्राद्धकृत-
भोक्तृणां कर्तव्यनियमादिकथनम् । श्लो० १-५८.

१७-साधारणभ्युदयकीर्त्तनम् । तद्दिनकथनं श्राद्धप्रकारश्च वर्णितः । तथा च अनेन कस्य-
कस्य मत्सेन च विर्यत्कालपर्यन्तं तुप्यन्ति तद्वर्णनम् । तथा च श्राद्धभोजनकाले को
वैदभागः पठितव्यस्तद्वर्णनम् । अनुपनीतानामपि एताच्छ्राद्धकर्मोपकारः । अस्मिन्
श्राद्धे प्रथमं मातृपूजनमनन्तरं पितृपूजनं तथा च तिलस्याने यवाः कार्याः । शुद्राणामपि-
नमश्शब्देनाधिकार इति कथनम् । श्लो० १-७१.

१८-सपिण्डिकरणकल्पः । तत्र चतुर्वर्णीनामाशौचकथनम् । तथा च प्रथमादिनादारभ्य सपि-
ण्डिकरणपर्यन्तप्रकारकथनम् । तथा च लेपमाकृतवापिण्डचकथनम् । श्लो० १-९१.

१९-श्राद्धकल्पे फलानुगमनकथनम् । तत्र हव्यकव्यानि कथं देयानि । अत्र मुख्यलोके अग्नौ
वा ब्राह्मणादिषु दत्तानि हव्यकव्यानि कः पितृन् प्रापयति तत्कथनम् । तथा च श्राद्धक-
र्त्ता फलकथनम् । श्लो० १-१२.

२०-श्राद्धमाहात्म्यप्रसङ्गे पिपीलिकावहासवृत्तान्तः । तत्र पञ्चजनमभिः कौशिकानां स्वमृ-
जोधनहिंसापिशुनकविवाग्दुष्टपितृवर्त्तिनां गर्गशिष्याणां सप्तानां कर्मक्षय उत्तमयोगप्रा-
पणं च कथं तत्कथनम् । तथा च मदुनाधीनस्य पिपीलिकस्य पिपीलिकां प्रति भाषणं
पिपीलिकया अनादरकरणम् । पञ्चासमेखनम् । श्लो० १-३८.

२१-श्राद्धकल्पे पितृमाहात्म्यकथनम् । तत्र तस्मिन्नगरे वृद्धद्विजस्य ते पुत्राः सुदरिद्रस्य
पुत्रा अभूवन्तदा तेषां बुद्धिस्त्रपसे जाता तदा तान् सुदरिद्रः वृद्धपितरमुत्सृज्य वने गमन-
मधर्म्यमिति ताभ्यवारयत् । तदा पुत्रेभ्यः पूर्वजन्मकथनम् । तथा वनगमनम् । सुदरि-
द्रस्य राजभग्नगमनम् । पुत्रार्थिवैवैव्रजानाम्ना भगवदाराधनकरणम् । भगवता वरदान-
करणम् । पुत्रस्य ब्रह्मरुत्तस्य पिपीलिकभिशुनस्थाने आगमनम् । तत्र ब्रह्मदत्तहासनेन

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

अहमुत्तमैर्योः संवादः । तेन उत्पन्नकलहनाशार्थं भगवत्स्मरणं स्वमेवगवद्दर्शनम् । प्रमाते वृद्धब्राह्मणमेलनम् । लभयोः संवादेन पूर्वजन्यज्ञानम् । योगब्रह्मवाङ्मिल्य ते ब्राह्मणं द्रव्यादितं दत्त्वा विसर्जनम् । राज्ये विष्वक्सेनान्नः पुत्रस्याऽभिषेचनम् । भामसे सर्वेषां मेलनम् । पितृमाहात्म्यश्रवणफलं च वर्णितम् । श्लो०-१-१४१.

२२-आढ्यक्षरपसमाप्तिः । तत्र आढ्यकालकथनम् । उत्तकाळे कुत आढ्यफलम् । गयेत्यादितीर्थं माह्वात्म्यवर्णनं देवतावर्णनं च । नैमिषारण्यवर्णनम् । तथा सरोथ्वरावतीयसुनाचन्द्रभा- गवेषुभूमीवेत्रवतीतीर्थेषु कुत आढ्यफलम् । तथान्यतीर्थेभ्य दिग्माहात्म्यकथनं तत्र देव तावर्णनञ्च । तत्र काललक्षणम् । तीर्थमाहात्म्यपठनश्रवणफलम् । श्लो०-१-१४४

२३-सोमसंशाल्याने सोमापचारवर्णनम् । तत्र सोमोत्थतिकथनम् । सोमस्य ब्राह्मणव्याधि- पत्यभवनम् । सोमस्थापचारकथनम् । तत्र तद्गृहस्तान्तवर्णनम् । शंकरेण सह सोमस्य कुडवर्णनम् । तद्गृहस्थस्योमेलनम् । श्लो०-१-४७.

२४-ययातिचरितकथानक्रमरम्भः । तत्र तारायां बुधोत्पत्तिः । तदा तारां प्रति कस्यायं पुत्र इति देवानां प्रश्नः । सोमस्येष्टुत्ते सोमस्यभृङ्गात् । बुधादिले देरे पुरुवरस उत्पत्तिः तस्यकथान- क्रमः । अयंकामयोः पुरुवरसं प्रति शापदानं धर्मस्य आशीर्दानं च । केशिनः सकाशात् भिर्निर्भस्य चित्रलेखोर्विथ्योरावरणम् । इन्द्रं प्रष्टुर्वशीदानम् । अप्सरसां नृत्यसमये पुरु- रवसं दृष्ट्वा मोहितवतीसुर्वर्णां तं च भरतः शङ्काप तद्वर्णनम् । शायान्ते पुरुवरसः उर्वर्यां सुतोत्पत्तिः । तेषु रत्नेः पुत्रशतभवनम् । जैर्भगवदाराधनम् । वरदानं रत्निकथानकं च । रजिपुत्रेन्द्रं जित्वा राज्यहरणम् । इन्द्रेण वज्रेण धर्मबाहुरजिपुत्रहननवर्णनम् । रजिपुत्रेषु नहुषस्य वंशवर्णनम् । ययातेः पुत्रात् मे जरा गृहनामिति कथनम् । पुरुं प्रति राज्याभिषेचनम् । श्लो०-१-७१.

२५-कचस्य सञ्जीवनी विद्यालाभः । तत्र इन्द्राद्यादेशेन सञ्जीवनी विद्यालाभार्थं कचस्य शुक्रं

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

प्रति गमनम् । वने गा रक्षन्त कचं हत्वा शालावृक्षेभ्यो दानम् । शुक्रेणाहूते आगमनान- न्तरं देवैर्भारितोऽहुमिति कथनम् । पुण्याहारकर्मणि योजितकचस्य पुनर्भारणं पुनः शुद्धिविदारणेन सञ्जीवनकरणम् । कचेन शुक्रसंजीवनकरणम् । ब्राह्मणस्य सुराणानदोषक- थनम् । श्लो०-१-६६

२६-कचदेवयान्योः परस्परशापप्रदानम् । तत्र कचदेवयान्योः संवादः । विद्यासिद्धिर्न भविष्यतीति देवदानीशापः । कचस्य ऋषिपुत्रस्तथ पाणिं नैव ग्रहीष्यतीति देवयानिं प्रति शापः । कचस्य त्रिविशाल्यं प्रति गमनम् । श्लो०-१-२४.

२७-शर्मिष्ठादेवयानीकलहादि । तत्र देवयान्याः शर्मिष्ठया वलग्रहणम् । तथा च देव- यान्याः कूरे प्रक्षेपः । नाहुषिदेवयान्योर्मेलनं कृषादुद्धरणं च । गते ययातौ दूर्णिकां प्रति देवयान्यां भाषणम् । दूर्णिकया शुक्रं प्रति वनवर्तनकथनम् । शुक्रस्य वने आगमनम् । शुक्रं प्रति शर्मिष्ठामाषणकथनम् । श्लो०-१-३७.

२८-शुक्रदेवयानीसंवादः । तत्र देवयानीं प्रति शुक्रस्योपदेशः । शुक्रोपदेशखण्डनम् । श्लो०-१-१३

२९-शर्मिष्ठाया देवयानीदास्यम् । काव्यस्य वृषपर्वाणं प्रति गमनम् । वृषपर्वगर्हणम् । शुक्रवृषपर्वाणाः संवादः । देवयानीवृषपर्वाणाः संवादः देवयान्याः शर्मिष्ठामासीमवनम् ।

३०-देवयानीविवारः । तत्र दासीसहस्रेण सह ऋडार्थं वनगमनम् । तत्र ययातेराग- नम् । देवयानीययास्योः संवादः । शुक्रेण ययातिं प्रति देवयानीदानकरणम् । ययातेर्ग- प्रवेशनम् । श्लो०-१-३७.

३१-ययातिशर्मिष्ठासङ्गमः । तत्र देवयान्याः पुत्रभवनम् । शर्मिष्ठाययास्योऽशोकवि- काभ्याशे संवादः तत्र भयंदासुतानामधनस्वकथनम् । ययातेः शर्मिष्ठापुत्रभवनम् । श्लो०-१-२७

३२-ययातिं प्रति शुक्रस्य शापः । तत्र शर्मिष्ठादेवयान्योः संवादः । ययातेर्देवयान्यां यदुतु- र्वसुज्जनम् । देवयान्याः शर्मिष्ठापुत्राणां च समागमः । तत्र देवयानीशर्मिष्ठसंवादः

अध्यायाङ्कः ।

विषयः ।

ययातिदेवयान्योः शुक्रं प्रति गमनम् । शुक्रस्य तं प्रति शापदानम् । शरणागतस्य ययातेः शापमोक्षणम् । श्लो० १-४१.

३३-पूरोः पितृजराग्रहणाङ्गीकारः । तत्र जराऽग्रहणात्पूर्वम् प्रति ययातेः शापदाकरणम् । द्वितीयपुत्रं दुष्टं प्रति जराऽग्रहणव्याप्तिः शापदानम् । तृतीयपुत्रमनुं प्रति जराऽग्रहणाच्छापदानम् । चतुर्थेन पूरुणा भित्तुजराग्रहणम् । श्लो० १-३०.

३४-पूरो राज्यमिषेकः । तत्र जरात्यागेन ययातेर्धर्मेण प्रजापालनम् । पुरोः सकाशाज्जराग्रहणेन यौवनदानम् । पूरवे राज्यदानानन्तरं ययातेर्विवासाय गमनम् । श्लो० १-३१.

३५-ययातिस्वर्गाग्रेहणम् । तत्र ययातेः स्वर्गादिद्वेष्टेण पातनपूर्वकस्वर्गगमनम् । श्लो० १-१७.

३६-इन्द्रययातिसंवादः । तत्रेन्द्राय पूरुं प्रति कुतोपदेशमावणकथनम् । श्लो० १-१३.

३७-पुण्यक्षयेण स्वर्गस्तरन्तं ययातिं प्रत्यष्टकस्योक्तिः । तत्र इन्द्रययातिसंवादः प्रसूकथनं च । श्लो० १-१३.

३८-अष्टकययातिसंवादः । तत्र ययातिनाऽष्टकं प्रति वैद्वान्तकथनम् । तथा च भुक्तभोगकथनम् । श्लो० १-१२.

३९-ययात्युपदेशः । तत्र अष्टकं प्रति शरीरोत्पत्तिकथनम् । पुण्येन पुण्ययोनिगमनमुण्येन पापयोनिगमनम् । स्वर्गसाधनकथनम् । श्लो० १-२८.

४०-ययातेराश्रमधर्मकथनम् । तत्र मुनिच्छाणकथनम् । श्लो० १-१७.

४१-ययातेः परपुण्येन स्वर्गाग्रेहणानङ्गीकारः । तत्र दिवि लोककथनम् । प्रतर्दनययातिसंवादः । श्लो० १-१८.

४२-ययातेरुद्धारः । तत्र वसुमन्त्रययातिसंवादः । श्लो० १-२९.

४३-यदुन्दंशकीर्तनम् । तत्र कार्तिवीर्यो वसुस्थाराधनेन चतुरो वराश्च वव्रे । तत्र बाहुसहस्रेण सागरक्षोभणम् । रावणस्य माहिष्मत्स्यां बधनम् । अर्जुनं प्रति शापदानम् । कार्तिवीर्यजन्यकथनफलम् । श्लो० १-१२.

अध्यायाङ्कः ।

विषयः ।

४४-कार्तिवीर्यादिकथा । तत्रादित्यस्य ब्रह्मणरूपेण कार्तिवीर्यं प्ररथागमनम् । कार्तिवीर्यगतस्याहारदानम् । आपस्य जले प्रवेशः क्रोष्टवैशर्षर्षणम् । विदुर्भैशर्षणम् । अन्यकवशर्षर्षणफलम् । श्लो० १-८५.

४५-दृष्टिबंशशरणागमः । तत्र स्यमन्तकमणिकथावर्णनम् । सत्यमामावरणम् । कृष्णवंशवर्णनम् । श्लो० १-३४.

४६-दृष्टिबंशवर्णनम् । श्लो० १-२९.

४७-असुरशापः । तत्र श्रीकृष्णभवनम् । षोडशसहस्रप्रधानस्त्रीनामानि पुत्रनामानि च । दशवतारवर्णनम् । भार्गवतपत्रा संतुष्टेन शंकरेण वरदानम् । शुक्रेण शंकरस्य स्तोत्रकरणम् । जङ्गले शुक्रेण शंकरेण वरदानम् । असुरान्प्रति बृहस्पतेः काव्यरूपेण वञ्चनम् । प्रह्लादेन शुक्रेण भार्गवदत्तशरणम् । देवादुराविशेष्टितकथनम् । श्लो० १-२६३.

४८-तुर्वसुप्रभृतिवशर्षणम् । तत्रातुर्वशर्षणम् । अङ्गस्योत्पत्तिवर्णनम् । वीर्यवतंसो बलेश्च समागमः । अंगस्य वंशवर्णनम् । तत्र कर्णेऽपि वंशवर्णनम् । श्लो० १-१०८.

४९-पूरुवशर्षणम् । तत्र बृहस्पतेर्भद्राजजन्मवर्णनम् । बृहत्क्षत्रवंशवर्णनम् । उग्राधुधोरवत्तिवर्णनम् । तत्र वंशवर्णनम् । श्लो० १-७९.

५०-पूरुवंशानुकीर्तनम् । तत्र अजमीढवंशवर्णनम् । जरासन्धजन्म, अपध्यातदेवात्वेर्षणम् । शन्तनुत्ववर्णनम् । परीक्षितं प्रति वैशंपायनस्य शापदानमधिकृत्य कृष्णमाविशंशर्षणम् । श्लो० १-८९.

५१-भ्रात्रिवंशवर्णनम् । तत्र अग्न्युत्पत्तिरशिनानि च । विष्णुत्पत्तिकथनम् । श्लो० १-४७.

५२-योगमाहात्म्यम् । तत्र ज्ञानयोगास्कर्मायोगप्रशंसाकथनम् । आरमगुणकथनम् । श्लो० १-२६.

५३-पुराणानुक्रमकथनम् । तत्र पुराणसंख्याकथनम् । पुराणपुस्तकसूचनफलकथनम् । पुराणक्षेत्रम् । पुराणानुक्रमश्रवणपठनफलम् । श्लो० १-७३.

अव्यादाङ्काः ।	विषयाः ।
७१-२-गुणशयनाद्विनीयाव्रतम् । तत्र तत्प्रकारश्च । श्लो० १-१९.	
७२-७-अक्षरकव्रतम् । तत्र पिंखाव्युधिष्ठिरसंवादः । तत्र विरोचनमभिवर्त्तनादः । व्रतप्रकाशः ।	
कथनम् । श्लो० १-४५.	
७३-गुरुशुक्रपूजाविधिः । श्लो० १-११.	
७४-वृथाणसप्तमीव्रतम् । तत्र व्रतविधितत्फलम् । श्लो० १-२०.	
७५-विशोकसप्तमीव्रतम् । तत्र व्रतविधिः कथनम् । श्लो० १-१३.	
७६-फल्गुसप्तमीव्रतम् । व्रतविधिकथनम् । श्लो० १-१३.	
७७-शरारासप्तमीव्रतम् । व्रतविधिकथनम् । श्लो० १-१७.	
७८-कनकसप्तमीव्रतम् । व्रतविधिश्च । श्लो० १-११.	
७९-मन्दारसप्तमीव्रतम् । तत्र तद्रतविधिः । श्लो० १-१५.	
८०-शुभसप्तमीव्रतम् । तत्र कनकापूजनं तत्प्रकारश्च । श्लो० १-१४.	
८१-विशोकद्वादशीव्रतम् । तद्रतविधानम् । तत्र लक्ष्मीपूजनम् । श्लो० १-१८.	
८२-विशोकद्वादशीव्रतम् । तत्र घेनुकरणं दानविधिश्च । श्लो० १-३१.	
८३-दानमहात्म्यम् । तत्र नारदशम्भुसंवादः । तत्राश्वप्राशः । श्लो० १-४५.	
८४-लवणाचलक्रीतनम् । तत्र लवणाचलदानविधिः । श्लो० १-९.	
८५-गुडपर्वतक्रीतनम् । तत्र गुडभर्तृदानविधिः । श्लो० १-९.	
८६-सुवर्णाचलक्रीतनम् । तत्र दानविधिः । श्लो० १-६.	
८७-तिलाचलक्रीतनम् । तत्र विष्णुदेहातिष्ठोत्पत्तिवर्णनं दानप्रकारश्च । श्लो० १-७.	
८८-वार्णसौख्यक्रीतनम् । कार्पासपर्वतदानफलम् । श्लो० १-५.	
८९-वृताचलक्रीतनम् । तत्र दानविधिर्वृत्तोत्पत्तिश्च । श्लो० १-१०.	
९०-रत्नाचलक्रीतनम् । तत्र दानविधानम् । श्लो० १-११.	
९१-रोप्याचलक्रीतनम् । तत्र ब्रह्मविष्णुकर्तृव्रतकरणम् । श्लो० १-१०.	

अव्यादाङ्काः ।	विषयाः ।
९२-चानुर्ध्वं नक्षत्रपुरुषव्रतम् । तत्र तद्रतफलकथनम् । श्लो० १-३१.	
९३-आदित्यशयनव्रतम् । तत्र तद्रतफलकथनम् । श्लो० १-३३.	
९४-कुण्डलाष्टमीव्रतम् । तत्र कस्मिन्मासि केन नाम्ना शशपुञ्जं कर्तव्यमिति कथनम् । श्लो० १-११.	
९५-सोहिणीचन्द्रशम्भुव्रतम् । तत्र नारदभगवत्संवादः । व्रतफलम् । श्लो० १-२८.	
९६-सहायविधिः । तत्र यूपप्रमाणम् । प्रावृद्धादिकाल उद्दकस्तिथतफलम् । श्लो० १-५६.	
९७-शुक्लसप्तविधिः । श्लो० १-१९.	
९८-सौभाग्यकथनव्रतम् । तत्र सौभाग्याष्टककथनम् । सौभाग्यमयीदेव्याराधानप्रकारः । श्लो० १-४९.	
९९-अगस्त्योत्पत्तिः पूजाविधिकथनं च । तत्र नारदमहेश्वरसंवादः । वह्निमारुतो प्रतीन्द्रः । श्लो० १-५४.	
१००-अगस्त्योत्पत्तिः पूजाविधिकथनं च । तत्र व्रतप्रकारः । व्रतफलकथनम् । श्लो० १-३९.	
१०१-रसकल्याणिनीव्रतीयाव्रतम् । तत्राऽग्निहोमविधितत्फलं च । श्लो० १-२९.	
१०२-आर्द्रावन्दकरीव्रतीयाव्रतम् । तत्र तत्प्रकारः । श्लो० १-२८.	
१०३-आश्वयुज्यव्रतीयाव्रतम् । तत्फलकथनम् । श्लो० १-७.	
१०४-आश्वयुज्यव्रतम् । तत्राष्टतनुनामकथनम् । व्रतविधितत्फलकथनं च । श्लो० १-१८.	
१०५-आश्वयुज्यव्रतम् । तत्र व्रतविधितत्फलं च । श्लो० १-४९.	
१०६-आश्वयुज्यव्रतम् । तत्र व्रतविधितत्फलकथनम् । श्लो० १-६५.	
१०७-आश्वयुज्यव्रतम् । तत्र व्रतविधितत्फलकथनम् । तत्र दाल्भ्यसन्निधौ कुमारिका प्रति छीर्णा वैश्याधर्मप्रश्नः । तत्र कामपूजाप्रकारः । श्लो० १-६४.	

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

- १२-पर्वतप्रदानमाहात्म्यम् । तत्र लोलावतीवैश्य ख्यानम् । श्लो० १-३५.
 १३-नवग्रहोभस्मान्निविधानम् । श्लो० १-१६१.
 १४ नवग्रहरूप ख्यानम् । श्लो० १-९.
 १५-शिवचतुर्वैश्रवितम् । तत्र नारदनन्दिकृश्वरसंवादः । तत्र शिवपूजनप्रकारः । व्रतकथा
 श्रवणपठनफलम् । श्लो० १-३८.
 १६-सर्वफलस्यागमाहार्यम् । फलत्यागव्रतारम्भकालः जन्मविधिश्च । श्लो० १-२५.
 १७-आदित्यवारकल्पः । तत्र आदित्यपूजनप्रकारः फलं च । श्लो० १-२०.
 १८-संक्रान्त्युद्यापनाविधिः । तत्र श्रवणपठनफलम् । श्लो० १-१५.
 १९-विष्णुव्रतम् । तत्र विष्णुतिद्वादशोव्रतविधिकथनम् । श्लो० १-२१.
 २०-विष्णुतिद्वादशोव्रतम् । तत्र पुष्पवाहनमाचेतसोः संवादकथनम् । श्लो० १-३७.
 २०१-ब्रह्मव्रतमाहात्म्यम् । तत्र एकैकव्रते देवतादिकथनम् । तत्फलकथनम् । श्लो० १-८५.
 २०२-स्नानफलस्नानविधिकथनम् । तत्र तीर्थसंख्याकथनम् । श्लो० १-३१.
 २०३-प्रयागमाहात्म्यकथनोपक्रमः । तत्र मार्कण्डेयस्य हास्तिनपुरगमनम् । युधिष्ठिरमार्कण्डेय-
 संवादः । श्लो० १-२४.
 २०४-प्रयागनिरूपण प्रयागरमरणादिफलकथनम् । श्लो० १-२०.
 २०५-प्रयागरमरणादिफलम् । श्लो० १-२२.
 २०६-प्रयागे कर्मभेदेन फलभेदकथनम् । श्लो० १-५६
 २०७-प्रयागमाहात्म्ये विविधकर्मकथनम् । तत्र मानसतीर्थमाहात्म्यवर्णनम् । याज्ञुने उत्तर-
 कूले प्रयागस्य दक्षिणे ऋणमोचनतीर्थकथनम् । श्लो० १-२१.
 २०८-प्रयागेऽनाशकफलकथनम् । तत्र युधिष्ठिरमार्कण्डेयसंवादः । श्लो० १-३४.

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

- १०९-प्रयागरय तीर्थराजत्वकथनम् । श्लो० १-२५.
 ११०-प्रयागे सर्वतीर्थानामधिष्ठानकथन तत्प्रशंसा च । श्लो० १-१९.
 १११-प्रयागमाहात्म्यकथनसमाप्तिः । श्लो० १-१४.
 ११२-प्रयागमाहात्म्यश्रवणादुपलब्धं वासुदेवकर्तृकप्रयागप्रशंसनं च । श्लो० १-२२.
 ११३-द्वीपादिवर्णनम् । तत्र जम्बूद्वीपनाभवर्णनम् । श्लो० १-७९.
 ११४-भारतनिरुक्तिसंस्था निर्देशः । तत्र नदीनाम्नां वैदिकनाम्नानि च । श्लो० १-८६.
 ११५-पुरुषवक्त्रः पूर्व जन्मविवरणे तथोक्तगमनग्रन्थम् । श्लो० १-१९.
 ११६-पैरावतीवर्णनम् । श्लो० १-२५.
 ११७-हिमलयवर्णनम् । श्लो० १-२१
 ११८-हिमालये आश्रमवर्णनम् । तत्र अत्रेराश्रमवर्णनम् । श्लो० १-७६.
 ११९-तत्रायतनवर्णनम् । अत्रिप्रतिष्ठितवासुदेवसुनिकथनं च । श्लो० १-४५.
 १२०-पुरुषवक्त्रपञ्चम्यौकथनम् । तत्र गन्धर्वसुगर्षा राज्ञश्च संनन्दनम् । अत्रिं प्रति राज्ञा
 स्वमकथनम् । श्लो० १-४८
 १२१-जम्बूद्वीपवर्णनम् । श्लो० १-८५.
 १२२-शकद्वीपादिवर्णनम् । तत्र पर्वतनद्यादिकथनम् । श्लो० १-१०४.
 १२३-षष्ठस्तनद्वीपवर्णनम् । तत्र नदीपर्वतसमुद्रादि तारादिकथनम् । श्लो० १-६४.
 १२४-सप्तोदधेने सौवाचन्द्रमसमण्डलविस्तारादिवर्णनम् । तत्र मेरुपमाणं पृथिवीविस्तारो-
 विषयवर्णनम् । तत्र कालवर्णनम् । श्लो० १-१३.
 १२५-ध्रुवकार्यमूयचिन्द्रमरुचारादिकथनम् । तत्र गजपर्वतमेघयोनिग्रन्थम् । श्लो० १-५८.
 १२६-सूर्यगत्यादिकथनम् । तत्र ऋतुग्रन्थम् । सूर्याश्ववर्णनम् । श्लो० १-७२
 १२७-बुधमौमादां रथावरण ध्रुवप्रशंसा च । तत्र ताराभ्यस्तनवर्णनम् । श्लो० १-२९.

अध्यायाङ्कः ।	विषयाः ।
१३१-दानवमयसंवादः रात्रिसमागमः । श्लो० १-४७.	
१४०-त्रिपुरदाहः । तत्र नन्दिना विद्युन्मालिह्वनम् । छीवाळानां शोककथनम् । एतदाख्या- नश्रवणपठनफलम् । श्लो० १-८७.	
१४१-ऐलसोमसमागमश्राद्धमुष्टिगुणकीर्तनम् । तत्र सिनीवालीकुड्डलक्षम् । श्राद्धानु- कीर्तनम् । श्लो० १-८४.	
१४२-मन्वन्तरानुक्रुपः । तत्र निमेषादियुगपर्यन्तकालमानकथनम् । युगवर्षसंख्याकथनम् । वेदधर्मरत्नादीनां कथनम् । श्लो० १-७७.	
१४३-यज्ञमवर्तनम् । ऋषिदेवगणसंवादे वसोर्वेषपक्षपातस्तं प्रति ऋषीणां शापदानं च । तत्र सनातनधर्मस्य मूलकथनम् । श्लो० १-४२.	
१४४-द्वापरादिकलियुगपर्यन्तकीर्तनम् । तत्र लोकानां वृत्तिकथनम् । आयुष्यकथनं च । कलौ माविप्रजाकथनम् । श्लो० १-१०८.	
१४५-युगमेवेन शरीरमानादिकथनं धर्मकीर्तनं च । तत्र क्षेत्रक्षेत्रज्ञकथनम् । कथ्यादिनाम- कथनम् । श्लो० १-११८.	
१४६-संक्षेपेण तारकवधकथनम् । विस्तरस्तत्कथनप्रस्तावे वज्राङ्गविवरणं च । तत्र मातृशत्रु- संवादः । श्लो० १-७७.	
१४७-तारकोत्पत्तिकथनम् । तत्र वज्राङ्गवराङ्गीसंवादः । श्लो० १-२९.	
१४८-तारकवरालम्भो देवदानवयुद्धोद्योगश्च । तत्र ब्रह्मतारकसंवादः । ब्रह्मणा तारकाय वर- दानम् । इन्द्राय गुरुणा सामाद्युपायकथनम् । दण्डविधानक्रान्तिकथाः । देवसेनासि- द्धमवतनम् । श्लो० १-१०१.	
१४९-मुरासुराणां संकीर्णयुद्धम् । श्लो० १-१६.	

अध्यायाङ्कः ।	विषयाः ।
१४८-तारकवधकथनम् । तत्राग्निकथनम् । कत्वादिभोगे वर्षादि- कथनम् । ब्रह्मणा स्थानविवरणम् । श्लो० १-८४.	
१४९-त्रिपुरोत्पत्तिः । तत्र मयस्य ब्रह्मणो वरप्राप्तिः । श्लो० १-३६.	
१५०-त्रिपुरासुराणां विभागकथनम् । तत्र त्रिपुरकरणम् । तत्र प्रत्येकपुरवर्णनम् । श्लो० १-२८.	
१५१-त्रिपुरासुरस्य मयस्य दुःस्वप्नविवरणं च । तत्रालक्ष्यादिप्रवेशकथनम् । दानवानामशौ- चवर्तनवर्तनकथनम् । श्लो० १-५०.	
१५२-देवगणकुलशिवस्तवः । तत्र ब्रह्माणं प्रति आदित्यादीनां शरणगमनम् । ब्रह्मणा सह देवत्वानां भवसंसद्भवनम् । श्लो० १-२८.	
१५३-कच्छतरथनिर्माणम् । तत्र शिवब्रह्मादिसंवादः । देवानां शिवस्य वरदानम् । ऋषिकृतहर- स्तवर्णनम् । श्लो० १-७१.	
१५४-नारकस्य त्रिपुरगमनम् । तत्र मयं प्रति नारदागमनम् । उभयोः संवादः । मयेन दान- वान्यद्वार्यमाज्ञाकरणम् । श्लो० १-३३.	
१५५-मुरासुरयुद्धम् । तत्र मयममया गणेश्वराणां मोहकरणम् । कुमारं प्रति प्रहारकरणम् । श्लो० १-८४.	
१५६-मययागणकर्तृक त्रिपुरवासिदानवानां कथनम् । तत्र विद्युन्माळिमरणम् । मयमायया वा- पीसर्जनम् । मापी हतानुलोवाप्येति शंकरं प्रति शंकुकुर्णकथनम् । श्लो० १-६८.	
१५७-त्रिपुरासुरगणम् । तत्र मयं प्रति वापी वृषरूपेण पीतेति वापीपालकथनम् । तथा मयस्य त्रिपुरेणसह संयुद्धगमनम् । तत्र त्रिपुरवधार्थमिन्द्रस्यागमनम् । श्लो० १-३६.	
१५८-तारकास्वयं । तत्र देवानां प्रति तडिन्माळिवचनम् । श्लो० १-५७.	

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

- १५०-महासत्राग्नेः कालनेमिपराजयः । तत्र विष्णोर्योगनिद्राविहापनं युद्धे गमनं च । श्लो० १-२४३
- १५१-चक्रस्य अस्मदस्यवधपूर्वकविष्णुहस्तप्रवेशः । श्लो० १-१३६
- १५२-मथनादिसंश्रामः । तत्र गरुडमतो मथनवधाय प्रेषणम् । तत्र सकेशवगरुडपलायनम् । १-३६
- १५३-तारकजलाशः । तत्र जम्भवधवर्णनम् । विष्णुना दैत्येन्द्रवाहनकर्तृत्वम् । दैत्येन्द्रादिवन्धनम् । श्लो० १-२२९
- १५४-देवगणमन्त्रणा, पार्वतीतपस्या, मदनदाहः, शिवविवाहश्च । श्लो० १-५८८
- १५५-नौरीत्सलब्धये कालिकायाः पार्वत्यास्तपस्यायै गमनम् । तत्रोमामहेश्वरयोः परस्परनिन्द्यकरणम् । श्लो० १-३४
- १५६-आडिवयः । तत्र आडयै ब्रह्मणो वरदानम् । देव्यादिसंवादः । श्लो० १-३९
- १५७-विरकशापः । तत्र ब्रह्मणो देव्यै वरदानम् । श्लो० १-२४
- १५८-कार्तिकेयोरपत्तिः । तत्र वीरकपार्वतिसंवादः । तत्र वीरकस्तुतिकरणम् । श्लो० १-४१
- १५९-देवानां रणोद्योगः । तत्र वणसूत्रस्य देवकृतस्तवनम् । तारकं प्रति दूतप्रेषणम् । श्लो० १-४३
- १६०-कुमारेण तारकासुरवधः । श्लो० १-३२
- १६१-हिरण्यकशिपोरपथश्वयौक्तरणवर्णनम् । तत्र ब्रह्मसकाशादनेकवरदानप्राप्तिः, हिरण्यकशिपोर्वराञ्जुत्वा मयभीतानां ब्रह्मणोभ्याशे सर्वदेवानां गमनम् । तत्र ब्रह्मणा तपसेनैव हिरण्यकशिपुं विष्णुर्वधिष्यतीति कथनम् । वरदक्षिण हिरण्यकशिपुना पीडितानां देवानां विष्णुसकाशे गमनम् । तत्र देवेश्यो विष्णुना 'हिरण्यकशिपुं वधिष्यामि' इति आश्वासदानम् । अथोङ्कारसहायस्य भगवतो नारासिंहवपुषो विष्णोर्हिरण्यकशिपुन-

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

- मयीं गमनं विस्तारेण तत्सभाया वर्णनं च । तत्र मृगाधिपेन बलिविरोचनप्रह्लादाद्यनेकदैत्यैः परिवेष्टितस्य विद्याचीसहजान्याप्रम्लोचेत्याद्यनेकासुरोभिर्नृत्यगीतिरुपास्यमानस्य विचित्राभरणान्भरय स्त्रिसहस्रैः परिवृतस्य सिंहसप्तोपर्युपविष्टस्य हिरण्यकशिपोर्वर्शनम् । श्लो० १-८९
- १६२-सभायां प्रविष्टस्य मृगाधिपस्य हिरण्यकशिपुं प्रति प्रह्लादेन जगद्वाकाररूपेण कथनम् । तच्छ्रुत्वा हिरण्यकशिपुना सर्वदैत्यान्प्रति मृगाधिपग्रहणेऽनुज्ञानम् । आज्ञांतांश्च ते सर्वे दानवा मृगाधिपं प्रति ह्यनेकास्त्रास्त्रप्रहारांश्चक्रुस्तदानीं नृसिंहवपुर्भगवान् विष्णुः क्षणेनैव तान् सर्वदैत्ययोवान् सागरो मेनाकं प्लावयामासेवातिव संत्रासयामासेति वर्णनम् । श्लो० १-३८
- १६३-अनेकघोररूपधारिणो बलदर्पिता दैत्या अवध्यस्य मृगेन्द्रस्य शरीरे शरदृष्टिमकुर्न्स्तदानीमाकाशे खद्योता इव विलयं जग्मुः ततश्च तान् विनष्टान् दृष्ट्वा हिरण्यकशिपुर्मूयोऽमर्षादश्ववर्णेण मृगाधिपं छादयामास, तदपि विफलीभूतं दृष्ट्वा क्रोधात्प्रदहन्निव तेजसा जगत्तमोभूतं कृतवान् । तदा दैत्यविनाशसूचका देवानां च शुभशंसिनोऽनेके घोरा उत्पाता बभूवुः । तदा गदी श्ली कराश्च हिरण्यकशिपुर्वीरो नृसिंहं समुपाद्रवत् भगवता च मृगेन्द्रेण महानस्रोङ्कारसहायेन युधि स विदार्य निहतः । तदा तं ब्रह्मादयश्च तुष्टुवुः । धुराणरूपेण च गरुडध्वजः स्वस्थाने निश्चक्रामेति वर्णनम् । श्लो० १-१०६
- १६४-पक्षे कल्पे नामौ पद्मप्रभं जगत् कथमभूत्तत्र च कथं देवादीनां सुष्ठिरिति पृष्ठवन्तं मनुं प्रति भगवतो मत्स्यरूपेण उत्तरदानोपक्रमः । श्लो० १-२८
- १६५-मनुं प्रति मत्स्यरूपिणा भगवता कृतादिचतुर्गस्य संक्षेपतो धर्मानुभवा जगत्संहारकथनम् । श्लो० १-२४

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

१६६-मत्स्येन नारायण एव क्रमेण विभावस्वादिमत्वा सर्वं जगदेकार्णविकृत्य भूयः शयनम-
रोषयदिति कथनम् । श्लो० १-२४

१६७-मत्स्येन एकार्णवीभूते लोकैः भूयश्च हंसो नारायणः प्रथमं वक्रादिभ्यो ब्रह्मोद्भूतसाम-
गादीन् दृष्टवानिति कथनम् । भगवति स्वपति गीर्णो मार्कण्डेयो भगवतस्तस्य कुक्षा-
देव तीर्थप्रसंगेन अट्टमैर्वक्त्राद्भिनिःसृतस्तत्र सागरे भग्नं जीमूतमिव मत्स्यमिव कुक्षा-
तेजोभिर्ज्वलन्तं देवं दृष्ट्वा को भव निति ज्ञातुं समीपमागतः । पुनश्च कुक्षिं प्रवेशितो
यथापूर्वं धरामण्डले स्मात्तैव तीर्थान्यटन् पुनश्च युक्ताद्भिर्विनिःसृतोन्यग्रोवशास्त्रायां गुप्तं
बालकमेकं निरीक्षत । ततस्तत्सर्म्पे गत्वा को भवानिति पृष्ठो भगवानहं ते जनको
वत्सेत्यादिवाक्यैर्मार्कण्डेयं प्रति बोधित्वा पुनश्च गीर्णवानिति कथनम् । श्लो० १-६७.

१६८-पुनश्चाहं विश्वं सिम्बुशुण्वं क्षोभयित्वा कण्डादीन् सूक्ष्मभूतानि चोत्पद्य तस्मिन्तोये
स्वयं क्रीडंश्च नाभ्युद्धमं चैकं पक्षं समुत्पादितवानिति कथनम् । श्लो० १-१६.

१६९-भगवान् पक्षं दृष्ट्वा तन्मध्ये सर्वलोकानां स्रष्टारं ब्रह्माणमभुजत, तच्च पक्षं पुराणज्ञाः
पुण्यैरूपं वदन्ति, या पक्षा सा रसा देवी, ये पक्षसागुरुवस्ते सर्वता इत्यादिपृथ्वीरूपे-
क्षिप्तं पुष्करस्य कथनम् । श्लो० १-१८.

१७०-सिम्बुशुण्वरे ब्रह्माण तपस्य ते मधुकैटमौ तपसो विश्वभूतो संभूतो ज्ञात्वा ब्रह्मकरणया
भगवान् वरेणाभिसंचायोरुत्तरे तौ ममथेति कथनम् । श्लो० १-३०.

१७१-पुनश्च तत्र ब्रह्माण तपसि स्थिते तत्र योगाचार्यस्य साख्यचार्याकपिलस्य चोभयोरपि
आगमनम् । शम्भुर्भुवादिमानसपुत्राणां ब्रह्मण उत्पत्तिः पुनश्च दक्षादीनां नागान्ता-
नामुत्पत्तिः । इति चैष्वरप्रादुर्भावेरणं तच्छ्रवणफलकथनं च । श्लो० १-७१.

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

१७२-वृत्रवधानन्तरं मणिपुसूचश्च गृह्यताश्चामासं ग्रामवर्णनम् । पश्चादत्यमो नन्द-
रणगतान्दृष्ट्वा विष्णुदोनवानां विनाशाय मनश्चक्रे । तदा आकाशे स्थितस्य विष्णो-
वराः शान्तिं व्रजत, भद्रं वो मा भैष्ट, भे दान्वा जिताः त्रैलोक्यस्य परिगृह्यतां भन्ति
सप्रतिज्ञं वचः श्रुत्वा देवा अमृतं प्राश्येव प्रीतिं समाजमुत्तदा ग्रहा विष्टा न वक्रुः
प्रशान्ताः सिन्धव आसन्नित्यादिग्रन्थनम् । श्लो० १-६१.

१७३-दैत्यविनाशाय विष्णोः प्रतिज्ञां श्रुत्वा मयविरोधनहयग्रीववाराहश्चरत्पलम्बस्वर्गो-
न्यादयो दैत्या अपि स्वस्वैर्नैः परिवृता युयुत्सया देवानामभिमुखा मागत्य संग्रामो
द्यमं चकुरिति कथनम् । श्लो० १-३२.

१७४-देवा अपि पुररुतपुरोगमा दैत्यान् प्रति युयुत्सया स्वस्वैर्दैः सन्नद्धा तृहस्पतेना
स्वस्त्यस्तु देवंभ्य इति भाविता युद्धाय समवर्तन्तेति वर्णनम् । श्लो० १-६०

१७५-दैवदैत्ययोर्वोरसंग्रामवर्णनम् । तत्र मयेनोत्सृष्टोर्विनिर्निता माया देवेन निरुहो-
दृष्ट्वा देवराजचोदिनो वरुणो देवगजं प्रति जीवैश्चुल्लितवान् प्रागतम् । श्लो० १-५०

१७६-इन्द्रप्रेरितानुभावप्यम्बुनाथौ शशाङ्करणौ मयभायां क्षमयन्तौ दैत्यानत्यन्तं ना-
मास्तुरिति दृष्ट्वा भयो भयो देवान् प्रति पार्वती मायाभसृजत । तदुपरि भगवद्भुवदे-
तौ पावकमारुतौ दैत्येभ्यो ददददुः तदानीं सर्वं सुशान्तमिवाभूदानन्ता विपुला बभूवुः ।
अनन्तरं विलयातो दानवः कालनेमी त्रैविक्रमश्चिब रसं प्रत्न दानवान् दैत्यान्
देवान् संग्रामस्थामासति वर्णनम् । श्लो० १-६१

१७७-कालनेमिर्वर्धमानः सर्वान् वज्रिपुंगवान् हीनतेजस्कान् कुरुष्व वीर्यवर्धमानस्य
कुत्वा परमेष्ठेभ्य रक्षणे स्थित इराज, तं च देवाः पितृमहभिर्ज दैत्यगण स्तुष्टु
रिति वर्णनम् । श्लो० १-६१.

अध्यायोक्ताः ।

विषयाः ।

१७८-कालनेमिः सार्वान्ध्रभूतत्वेऽपि विपरीतेन कर्मणां वेदो धर्मः क्षमा सत्त्वं श्रीश्रेष्ठे पञ्च तं नाभ्यवर्तन्त, तेषामनुपस्थानात्सक्रोधादौ दानवैश्वरो वैष्णवं पदमीवच्छक्रारायणान्तिकं जगाम । तत्र सुपर्णस्य शंखचक्रगदाधरं भगवन्तं विष्णुमवलोक्य दानवानां स्वस्य च विनाशाय गदां आमाद्यत्वा बहुविधं वाग्भिर्नारायणं क्षिपन्नशोभ्यं क्षोभयामास । तदानीं कालनेमिनं चिह्नस्य प्रजापतिर्हेतुं भेत्तारं हत्वा देवताः स्वेषु स्त्रेषु स्थानेषु स्थापयिष्यामीति श्रीवत्सवारिणि ह्युवाच सति दानवः प्रहस्य क्रोधाद्बहुशतमुद्यम्य विष्णुवक्षस्यताडयत्, सुपर्णस्यापि मूर्ध्नि गदां पातयामास तदा सुपर्ण व्यथितं दृष्ट्वा बर्धमानः श्रीधरश्चक्रेण कालनेमिनो बाहुशतं शिरःशतं च छित्त्वा गरुडेन तं भुवि पातयामासेति वर्णनम् । विष्णुमुद्दिश्य ब्रह्महृतस्तुतिः । विष्णुना स्वर्गाधिकारेषु सर्वदेवानां पुनः स्थापनं तस्य स्थलैकं ब्रह्मणा सह गमनं च । श्लो० १-८०.

१७९-अन्धकासुस्वपः । तत्र अन्धकासुररक्तपानार्थं शंकरेण माहेश्वर्यादिमातृत्वाद्गन्तम् । रक्तपानानन्तरं शंकरज्ञासुष्ठुद्वयं विष्वक्क्षणाय प्रवृत्तानां रक्षमातृणां वारणाय रुद्र-प्रार्थितवृत्तिर्ब्रह्मादुर्भीक्ष्रस्तन्निमित्तवाणोऽथर्षादिमातृभ्यो रुद्रमातृणां पराभवमभित्यादि वर्णनम् । १-९०.

१८०-वारणसीमाहात्म्यम् । तत्र पिंगलस्य क्षेत्रपालत्वात्तद्वत्त्वगणत्वाद्विसंभ्रासिकथनम् । तत्र शिवयोर्वाराणस्यां गमनम्, पयि चोद्यानवर्णम्, अविमुक्ते शिवमाराध्य खुरादयः सिद्धिं प्राप्तवन्त इति शिवां प्रति शिवेन कथनम् । शिवेन हारिकेशं प्रति दर्शनदानं तस्मै वरदानं च । श्लो० १-१००.

१८१-नन्दिश्वरसनत्कुमारसंवदे पार्वतीं प्रति शंकरेणाविमुक्तस्थानां कतिनां चित्तीर्थानां वर्णनम् । श्लो० १-३२.

अध्यायोक्ताः ।

विषयाः ।

१८२-स्कन्दोक्तविमुक्तक्षेत्रवर्णनम् । श्लो० १-२७.
१८३-ईश्वरपार्वतीसंवदेऽविमुक्तमाहात्म्यवर्णनम् । तत्र ब्रह्मणः पञ्चमशिरश्चेदनजनिब्रह्म-हृत्यया पीडितस्येतश्चेतश्च भ्रमतः शंकरस्याविमुक्ते आगमनं तत्र ब्रह्महत्यानाशः कया-लस्य सहस्रधा स्फोटनं चेति वर्णनम् । श्लो० १-१०४.

१८४-अविमुक्तमाहात्म्यम् । श्लो० १-६३.

१८५-अपिस्कन्दसंवादे द्वादशशब्दतपसा क्षुधितस्य भगवतो व्यासस्य द्वापि भिक्षाकामे कुरु-म्बिरूपेण शिवाभ्यामन्नदानम् । दण्डनायकमाहात्म्यमित्यादिवर्णनम् । श्लो० १-६८

१८६-मार्कण्डेययुधिष्ठिरसंवादे नर्मदाभारात्म्यम् । तत्राभरत्कष्टमहत्त्वम् । श्लो० १-५८

१८७-नर्मदामाहात्म्ये मार्कण्डेयश्च बाणस्तत्कृषोणां शिवसमीपे आगमनं शिवेन च नारद-प्रति त्रिपुरस्थनायणं । मन्त्रैर्परात्यं कर्तुं प्रेषणं तत्र च नारदस्य गमनम् । ६७ प २

अनौपम्या नारदस्य च संवादः । तत्र नारदप्रभाङ्गेण अन्यतो गतमानसः पतिव्रता-पुरे छिद्रमुत्पन्नामिति वर्णनम् । श्लो० १-५२.

१८८-नर्मदातटमादेश्वरस्थाने स्थितस्य शंकरस्य त्रिपुरभेदेने संभ्रमः । हरकोपा नष्टेन रह-मनपुरस्थानां जनानां हाहादारावर्णनम् । ततो बाणस्त्रिपुरदोषितं वीक्ष्य पुत्रदारादौन-सर्वस्यैवत्वा शिरसि लेङ्गे गृहीत्वा शिवं स्तुतवान् । स्तुतो हरः प्रसन्नो भूत्वा व ण-प्रति देवैर्वध्य इत्यादिब्रह्म दत्तवानिति वर्णनम् । श्लो० १-८८.

१८९-कावेशीनर्मदासंगममाहात्म्यम् । श्लो० १-२०.

१९०-मन्नेश्वरगर्जनमेघनादयादित्तीर्थानां कथनम् । श्लो० १-२५.

१९१-शुक्रमेदेत्यादिनर्मदातिरस्थतीर्थानां शतधिकानां कथनम् । श्लो० १-१२४.

१९२-नर्मदामाहात्म्ये शुक्रतीर्थेऽस्थितितन्माहात्म्यवर्णनम् । श्लो० १-३८.

अध्यायाङ्काः ।	विषयाः ।
२०१-वने प्रियां प्रति वसन्तर्तुशोभां वक्ष्यतः सत्यवतोऽन्यतः सावित्रीं स्थापयित्वा काष्ठच- यार्थमन्यत्र गमनम् । श्लो० १-३५.	
२१०-काष्ठं पाटयन्सत्यवान्महसा शिरोविद्वनया तमः प्रात इव भ्रियङ्के सुप्तवान् । तत्र कालमु- त्थुभ्यां साङ्ख्यं धर्मराजभागस्य सत्यवतो देहस्यमंगुष्ठमात्रं पुरुषं पाशैर्वशगतं कृत्वा भूयः स्वधाम गच्छन्तमनुधावनं सावित्र्यास्तत्र च धर्मात्प्रातिव्रत्येन परितुष्टाप्रथमवर- प्रापणकथनम् । श्लो० १-२४.	
२११-पुनश्च सावित्र्या धर्मयुक्तभाषणेन परितुष्टेन धर्मेण सावित्र्यै द्वितीयवरदानम् । श्लो० १-२८.	
२१२-भूयोपि सावित्र्या धर्मसङ्गतेर्विक्रयैः परितुष्टेन धर्मेण सावित्र्यै तृतीयवरदानम् । श्लो० १-२८.	
२१३-सावित्र्या धर्मावधुर्गिरास्तस्या परिगुष्टाद्वर्मात् सत्यवतोपि जीवितलाभः । श्लो० १-२८.	
२१४-ततः प्राप्तजीवितेन भर्त्रा सह सावित्र्याः श्वशुरसमीपे आगमनम् । तत्र श्वशुरस्य चक्षुः- प्राप्तिस्ततो राज्यप्राप्तिश्चेत्यादिकथनम् । श्लो० १-२२.	
२१५-भगवता मत्स्येन भृत्यं प्राति राज्ञोभिषिक्तस्य कर्तव्यवर्णनम् । ततो राज्ञां महाथसर्पा- वर्णनं च । श्लो० १-१६.	
२१६-राजधर्मेऽनुजीवितनम् । श्लो० १-३८.	
२१७-राजधर्मे सहायसंपत्तौ सुशुभदुर्गे वृक्षौषध्यादीनां संग्रहकथनम् । श्लो० १-८७.	
२१८-राजधर्मे सहायसंपत्तौ रक्षोघ्राविषघ्नाद्भद्रादिनामगदानां कथनम् । श्लो० १-३८.	
२१९-राजधर्मे दुर्गे निघाप्यानां राजक्षारहस्यानां कथनम् । श्लो० १-३४.	
२२०-राजधर्मे राजरक्षाकथनम् । श्लो० १-३४.	
२२१-दैवपुरुषकारवर्णनम् । तत्र देवास्योरुषवत्स्य श्रेष्ठवर्णनम् । सात्त्विकराजसतामस- कर्मफलवर्णनम् । श्लो० १-१२.	
२२२-राजधर्मे सामकथनम् । श्लो० १-१०.	

अध्यायाङ्काः ।	विषयाः ।
२१३-नर्मवामाहास्ये नर्कावित्तिरिथ्याञ्चवर्णनम् । मृगश्वेतोत्पत्तिस्तन्माहात्म्यं च । द्यौतपदै- रपरिधादितोयानां वर्णनम् । श्लो० १-८६.	
२१४-नर्मवामाहास्येऽकुशादितोयानां वर्णनम् । नृपिकन्यातीर्थोत्पत्तिः । स्वर्णकिन्दाद्विती- याणां कथनम् । श्लो० १-४०.	
२१५-नर्मवामाहास्ये तत्र ब्रह्मादीनां पुनरुत्पत्तिः । तत्र मृगश्वजानां कीर्तनम् । १-४६.	
२१६-नर्मवामाहास्येऽङ्गिरावशकीर्तनम् । श्लो० १-५४.	
२१७-नर्मवामाहास्येऽङ्गिरावशकीर्तनम् । श्लो० १-११.	
२१८-नर्मवामाहास्ये विद्यामित्रवरावर्णनम् । श्लो० १-२०.	
२१९-नर्मवामाहास्ये कल्पवृक्षवरावर्णनम् । श्लो० १-२०.	
२२०-नर्मवामाहास्ये वसिष्ठवरावर्णनम् । श्लो० १-१९.	
२२१-नर्मवामाहास्ये पराशरवरावर्णनम् । तत्र मैत्रावरुणयोः संकाशाद्वसिष्ठागत्ययोरुत्पत्तिर्वि- सिष्ठावारदमाग्निन्यामरूपस्यां पराशरोत्पत्तिस्तस्माच्च द्वैपायन इत्यादि वर्णनम् । १-४०.	
२२२-नर्मवामाहास्येऽङ्गास्त्यपुरुषहृत्पुरुषस्यानां वंशकीर्तनम् । श्लो० १-१४.	
२२३-नर्मवामाहास्ये धर्मश्वरावुकीर्तनं । श्लो० १-१४.	
२२४-नर्मवामाहास्येऽङ्गास्त्यपुत्रकीर्तनम् । श्लो० १-१८.	
२२५-नर्मवामाहास्येऽङ्गास्त्यपुत्रकीर्तनम् । श्लो० १-१९.	
२२६-नर्मवामाहास्येऽङ्गास्त्यपुत्रकीर्तनम् । श्लो० १-३१.	
२२७-नर्मवामाहास्येऽङ्गास्त्यपुत्रकीर्तनम् । तत्र वृक्षरक्षणम् । श्लो० १-४१.	
२२८-नर्मवामाहास्येऽङ्गास्त्यपुत्रकीर्तनम् । द्विजसुखाज्ञातमर्तुभरणवच्या सावित्र्या भर्त्रा वने गमनं चेति कथनम् । श्लो० १-२१.	

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

- २२३-राजधर्मो भेदकथनम् । श्लो० १-१६.
 २२४-राजधर्मो दानकथनम् । श्लो० १-८.
 २२५-राजधर्मो दण्डप्रशंसा कारणम् । सत्रादण्डचण्डिकरणे राजदोषप्रवणम् । श्लो० १-१८.
 २२६-राज्ञो लोकपालसाम्ये कारणनिर्दिशन्तत्र राज्ञो दृष्टान्तैः सह प्रजायमकथनम् । श्लो० १-१२.
 २२७-राजधर्मो दण्डप्रणयनम् । श्लो० १-२१७.
 २२८-राजधर्मो धर्मनिर्दिष्टदण्डान्तिकथनम् । श्लो० १-२१९.
 २२९-नस्थतां जनानां नगराणां राज्ञो पूर्वकथनम् । श्लो० १-२६.
 २३०-अद्भुतशान्तावकाविकारकथनम् । श्लो० १-१२.
 २३१-अद्भुतशान्ताविप्रवृत्तकथनम् । श्लो० १-१९.
 २३२-अद्भुतशान्तौ वक्षोत्पत्तप्रशमनकथनम् । श्लो० १-१९.
 २३३-अद्भुतशान्तौ वृद्धिचैक्यप्रशमनम् । श्लो० १-१९.
 २३४-अद्भुतशान्तौ कलिलशान्तौ कुम्भकथनम् । श्लो० १-७.
 २३५-अद्भुतशान्तौ खोप्रमवकुम्भकथनम् । श्लो० १-४.
 २३६-अद्भुतशान्तौ तु परकरवैकुम्भकथनम् । श्लो० १-५.
 २३७-अद्भुतशान्तौ मुग्धापिकवकुम्भकथनम् । श्लो० १-२४.
 २३८-अद्भुतशान्तौ तु त्यागप्रशमनम् । श्लो० १-१६.
 २३९-राजधर्मो ग्रहवशविधानम् । तत्र लक्षहोमकोटिहोमकथनम् । श्लो० १-४०.
 २४०-यात्राप्रकरणम् । परत्यमनुभावे यात्रानिमित्तकालयोष्यचिन्तनम् । श्लो० १-१७.
 २४१-यात्रानिमित्तकवेदस्मृद्वनकथनम् । श्लो० १-१४.
 २४२-यात्रानिमित्ते स्त्राध्यायकथनम् । श्लो० १-३६.
 २४३-यात्राप्रकरणे मङ्गलाध्यायकथनम् । श्लो० १-२८.

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

- २४४-विष्णुमाहात्म्यवर्णनम् । तत्र वामनप्रादुर्भावकथनम् । तत्र च शक्रादिषु विजितेषु रव
 कीर्णानां पुनरुद्धारार्थं परमदुश्चरं तपश्चरन्त्याऽदित्या प्रसन्नो भूत्वा । वरदानार्थमाग-
 तस्य हरः स्तवनम् । स्तुत्या संतुष्टं विष्णुं प्रति वरो यो हृदि स्थितस्तमाशु कामं त्रिय
 ताभियुक्ताया आदित्यामनुत्रो वासवद्वैलोक्याधिपतिर्भवत्विति प्रार्थनम् । तदनु कृतः
 प्रह्लादो हि मया वक्ष्यपते गर्भे स्वांशेन सम्भूय सुरारिन् दृत्वा तेषां स्तुतं करिष्यामी
 त्यदित्यै भगवतो वरप्रदानम् । श्लो० १-५२.
 २४५-भगवतो वामनरूपेण प्रादुर्भावः । तत्र भगवत्स्तेजसाऽसुरादयो निस्तेजस्का बभूवुरिति
 ज्ञात्वा बलिना सर्वेषामसुरादीनां तेजोहानिप्रमनकारणं पृष्ठः पितामहः प्रह्लादः पश्यान्व
 रमयाविष्टो बालं प्रति वत्स यस्य स्वरूपं ब्रह्मादयो न जानन्ति यस्मात्सर्वमिदं जायते
 एत दृशो वासुदेवः स्वकल्याऽदित्या । कथ्यपादवर्णनः स पृथ्वीभारभूतदैत्यादीन्दृष्ट्वै
 न्द्रादीन्मुखिनः करिष्यतीत्यादि कथितवान् । तच्छ्रुत्वा तात कोऽयं हरिर्नाम यतो नो
 भयमागतं मे शतशो वसुदेवबालाधिकं विप्रचित्यादयो भूभारहरणक्षमाः सन्ति तेषामेकै
 व शो वीर्यावनापि कुण्ठो न सम्भित इति बुवन्तं बलिं प्रह्लादो धिक्कृत्य यो गुरुगुरोरो-
 कुण्ठो निन्दन् करोषि स त्वमाविरादेवैहैश्वर्याद्भ्रंशमेष्यसीति शप्तवान् । पुनश्च बलिना
 प्रार्थितः प्रह्लादोऽद्यप्रमृते त्वं हरौ भक्तिमन्मथेयाः स एव ते ज्ञाता भविष्यतीत्याद्युक्त्वा
 विराम । तदनु वामनरूपेणावर्तनीत्यस्य भगवतो व्रतबन्धकथनं बलेरध्वरं प्रति गमनं
 चतुर्धादिकथनम् । श्लो० १-९०.
 २४६-तत्र भगवतो वामनस्य गमनेन संपर्तवनामुर्वौ संक्षोभितां दृष्ट्वा बलिनोऽशनसं प्रणिपत्य
 आचार्यं करमान्मही क्षोभमायता करमास्त्रासुरान्माभान्बह्वयो न प्रणिगृह्णन्तीति पृष्ठः
 काव्यश्चिरं ध्यात्वा दैत्यपतिरित्यमुवाच । 'कथ्यपस्य गृहे जगदोर्निर्हरिर्वाभनरूपेण-
 वर्तते' स एव तव यज्ञमायाति तत्यादन्यासविशोमादियं मही प्रचलति, नैनं भूतपतिं

अध्यायाङ्कः ।

विषयः ।

भूमिर्विहृतिं समर्प्य । तत्सन्निधानोदेवामी क्षय्य आहुगन्मात्र मुञ्जते इति । इति काव्यमुख्यचन्द्रत्वा हर्षेण बलिना गुरो काव्य सर्वेश्वरेश्वरे कृष्णे मध्वरुपागते यन्मया कर्तव्यं तन्ममादिशेत्युक्तः काव्यः पुनश्च दानवपते भयं दूषा सत्त्वस्थः सृष्टिपाठनार्थं तत्र निग्राहार्थं चायाति तदा त्वया स्वरकोऽपि वस्तुनि प्रतिज्ञा नहि वेदव्या, 'नालं द्युमहं देवदैत्य वाच्यं त्वया वचः' इत्युवाचोति श्रुत्वा बलैः 'ब्रह्मन्वि विधेर्वैरोपशसिः प्रतिसंग्राह्यो हरिः साक्ष देहीति वक्ष्यति चेतस्थमहं नास्तोति ब्रूयां तस्मिन्मे दृढा भक्तिः स मां हन्तुं कथं यत् करिष्यतीत्येताद्विदिता गुरो दानाविघ्नकरणे त्वया न भाव्यम् इति शुक्रं प्रति बलैः वदति मायावामनरूपवृक्षं संप्राप्तः । तं दृष्ट्वा ततेजसाऽसुरा यज्ञं वाटान्तःप्रविष्टाः समासदः क्षेम जग्मुर्मुनयो जेषुः । बलिश्चात्मनो जन्म सफलं मेने । ततो न कश्चित्कचिदुक्तवान् । तदनु दैत्यपतिं प्रह्लं दृष्ट्वा वामनरूपपृष्ट्वा विष्णुः सर्वां रमुष्टवान् । ततो बलिना यज्ञपाठस्यते वामनं सावु सोध्विर्युदीरित्व ऽर्धमादाय गोविन्दं संपूज्य 'सर्वस्वं सकलं सुवीं भवतो वा यदीदृशतम् ॥ तदहं दास्यामि इणं च' इत्युक्ते । मगवान् 'राजन्ममाग्निशरणार्थाय पदत्रयाभिर्तां भूर्मि देहि' इत्युवाच । एतच्छ्रुत्वा बलिस्तरभे वामनाय पदत्रयं ददौ । पाणो तोये पतेते वामनोऽवामनो भूत्वा सर्वदैवमयं रूपं दर्शयामास । ततः पुरन्दरार्थं त्रेलोक्यं दत्त्वा बलये चानेकवरात् दत्त्वा सुतके तं सादः स्थापयामासेत्यादीनां शौनकादुन संवादद्वारा कथनम् । श्लो० १-१६.

२४७-शौनकादुनसंवादे वराहचरितम् । तत्र क्रमेण प्रलयकालं वर्णयित्वा पुनश्च जगदुत्पत्तिवर्णनम् । श्लो० १-४४.

२४८-पृथिवीकृतविष्णुस्तत्रः । विष्णोर्वराहमूर्तेपग्रहश्च । श्लो० १-७९.

२४९-वेदानाममत्त्वस्य प्रस्तावेऽमृतकथनकथारम्भः । तत्र शुक्राय शंकराय मंजीवनीविद्यादानम् । मन्दराचलप्रार्थनम् । देवदानवकृतविष्णुसूतवनम् । श्लो० १-८२.

अध्यायाङ्कः ।

विषयः ।

२५०-कालश्रुतोत्पत्तिः । तत्र सोमश्रीसुगतेर्वीतरगश्रोस्तुभगि न त्यजति यनम् । वह्न्युत्पत्तिकथनम् । दुण्डुभादिसर्पोत्पत्तिकथनम् । विष्णुकालश्रुतं वादः । देवदानवकृत-शिशस्तकथनम् । सुरासुराशिवसंज्ञादकथनम् । श्लो० १-५१.

२५१-अमृतमन्थनम् । तत्र धन्वन्तर्गुत्पत्तिः । रत्नग्रहणकथनम् भगवता स्त्रीरूपेण दाने भ्योऽमृतहरणम् । राहुशिरःकुन्तनम् । तत्र देवदानवयुद्धकथनम् । श्लो० १-३६.

२५२-अन्धकवधयुद्धे शिवललाटसंज्ञदसलिलाद्वास्तु तोत्पत्ति कथनम् । श्लो० १-१९.

१५३-एकाशीतिपदत्रास्तुतिर्णयः । तत्र ग्रहकालविनिर्णये मासफलं नक्षत्रवारादिफलं च । गृहनिर्माणप्रकारकथनम् । श्लो० १-५१.

२५४-गृहमाननिर्णयः तत्र द्वारकरणनिर्णयः । तत्र ज्ञातिविशेषेण गृहप्रमाणकथनम् । १-४४.

२५५-वेषपरिवर्जनम् । तत्र पञ्चमहास्तम्भकथनम् । मन्वनपूर्वभागे वशीदिदृक्षफलकथनम् । श्लो० १-३४.

२५६-शलय दिवथनं दिङ् निर्णयश्च । तत्र सूत्रादिच्छेददोषकथनम् । देवतागृहादिकरणप्रकार-वर्णनम् । श्लो० १-३५.

२५७-दावाहणकथनम् । वस्तुविद्यासमाप्तिश्च । तत्र शुभाशुभदासकथनम् । आयकथनम् । श्लो० १-२२.

२५८-देवाचानुवर्तने प्रमाणकथनम् । श्लो० १-७५.

२५९-प्रतिमादक्षिणम् । तत्र प्रतिमाकारकथनम् । श्लो० १-२६.

२६०-अर्चनारीश्वरादिप्रतिमास्वरूपकथनम् । श्लो० १-७०.

२६१-प्रभाकरादिप्रतिमा प्रकारकथनम् । श्लो० १-५७.

२६२-पौठिकालक्षणकथनम् । तत्र वेदे प्रकरकथनेन फलकथनम् । श्लो० १-२१.

२६३-लिङ्गलक्षणकथनम् । तत्र नवलिङ्गभेदकथनम् । श्लो० १-२५.

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

- २६४-कुण्डादिप्रमाणकथनम् । तत्र प्रतिम स्थ पनादिनकथनम् । प्रतिमास्थापनप्रकारश्च । श्लो० १-४०.
- २६५-अधिवसनाविधिः । तत्राचार्यलक्षणवर्णनम् । अधिवसनाफलकथनम् । श्लो० १-५२.
- २६६-प्रतिष्ठाप्रयोगः । श्लो० १-६९.
- २६७-देवतास्नानविधिवर्णनम् । श्लो० १-३३.
- २६८-प्रतिवर्णनार्त्तदोषोपशमनविधिकरणकथनम् । श्लो० १-२६.
- २६९-प्रासादनिर्देशः । तत्र प्रासादनामस्वरूपकथनम् । श्लो० १-५६.
- २७०-मण्डपलक्षणादिकथनम् । तत्र सप्तविंशतैर्लक्ष्यकमण्डपनामकथनम् । तल्लक्षणाणि च । श्लो० १-३६.
- २७१-ऐश्वर्याकामगचमविष्णुराजवर्णनम् । श्लो० १-३०.
- २७२-पुलकादिविध्यानां राजत्वकथनम् । तत्र वंशयनामकथनं च । श्लो० १-३६.
- २७३-आन्ध्रयवनश्लेच्छानां राजत्ववर्णनं युगस्यवर्णनं च । तत्र कळियुगोत्पत्तिकथनम् । १-८१.
- २७४-तुलापुरुषदानवर्णनम् । महादानवर्णनं च । तत्र तुलापुरुषदानप्रकारकथनम् । श्लो० १-७८.
- २७५-हिरण्यगर्भप्रदानविधिः । श्लो० १-२९.
- २७६-ब्रह्माण्डदानविधिवर्णनम् । एतत्करणश्रवणपठनफलकथनम् । श्लो० १-१९.
- २७७-कल्पपादुदानविधिः । एतच्छ्रवणपठनफलम् । श्लो० १-२२.

अध्यायाङ्काः ।

विषयाः ।

- २७८-गासहस्रदानप्रकारकथनम् । एतच्छ्रवणपठनफलम् । श्लो० १-२९.
- २७९-हिरण्यकामधेनुदानप्रकारवर्णनम् । तत्र दानपात्रब्राह्मणवर्णनम् । श्लो० १-१३.
- २८०-हिरण्याश्वदानविधिवर्णनम् । तत्र श्रवणपठनफलम् । श्लो० १-१५.
- २८१-हिरण्याश्वरथप्रदानविधिकथनम् । श्लो० १-१६.
- २८२-हिरण्यहस्तिरथप्रदानप्रकारवर्णनम् । तत्र श्रवणपठनफलम् । श्लो० १-१६.
- २८३-पञ्चलङ्गलप्रदानप्रकारकथनम् । श्लो० १-१९.
- २८४-हेमपृथ्वीदानविधिवर्णनम् । तत्राख्यानश्रवणपठनफलकथनम् । श्लो० १-२१.
- २८५-विश्वचक्रप्रदानविधिः । तत्र चक्रकरणप्रकारकथनम् । श्लो० १-२३.
- २८६-हेमकल्पलतादानप्रकारवर्णनम् । तच्छ्रवणपठनफलकथनं च । श्लो० १-१७.
- २८७-सप्तसागरप्रदानप्रकारः । दानफलं च । श्लो० १-१५.
- २८८-रत्नधेनुदानविधिवर्णनं दानफलं च । श्लो० १-१७.
- २८९-महाभूतघटदानविधिकथनम् । तच्छ्रवणपठनफलकथनं च । श्लो० १-१७.
- २९०-कल्पकथनम् । तत्र कल्पनामसंख्याकथनम् । ब्राह्मणापुराणश्रवणपठनफलम् । भगवतो मत्स्यस्यान्तर्धानादिर्णनम् । श्लो० १-२५.
- २९१-मत्स्यपुराणेत्कार्थसंप्रदः पठनफलश्रुतिश्च । श्लो० १-३१.

पुस्तकं मिलनेका ठिकाना-

गंगाविष्णु श्रीकृष्णदास, “ लक्ष्मीवेङ्कटेश्वर ” छापाखाना कल्याण-मुंबई.
और खेमराज श्रीकृष्णदास, “श्रीवेङ्कटेश्वर ” स्टीम प्रेस-मुंबई.

इति श्रीमन्मत्स्यमहापुराणस्य विषयानुक्रमणिका समाप्ता ।

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ प्रचण्डताण्डवाटोपे प्रक्षिप्ता येन दिग्गजाः ॥ भवन्तु विघ्नभङ्गाय भवस्य
 चरंणाम्बुजाः ॥ १ ॥ पातालादुत्पतिष्णोर्मकरवसतयो यस्य पुच्छाभिघातादूर्ध्वं ब्रह्माण्डखण्डव्यतिकरविहितव्यत्ययेनापतन्ति ॥ विष्णोर्म-
 त्त्यावतारे सकलवसुमतमिण्डलं व्यश्नुवानास्तस्यास्यादीरितानां ध्वनिरपहस्तादश्रियं वः श्रुतीनाम् ॥ २ ॥ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव
 नरोत्तमम् ॥ देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥ ३ ॥ अजोऽपि यः क्रियायोगान्नारायण इति स्मृतः ॥ त्रिगुणाय त्रिवेदाय
 नमस्तस्मै स्वयम्भुवे ॥ १ ॥ सुतमेकाग्रमासीनं नैमिषारण्यवासिनः ॥ मुनयो दीर्घसत्रान्ते पप्रच्छुर्दीर्घसंहिताम् ॥ २ ॥ प्रवृत्तासु पुराणीषु
 धर्म्यासु ललितासु च ॥ कथासु शौनकाद्यास्तु अभिनन्द्य मुहुर्मुहुः ॥ ३ ॥ कथितानि पुराणानि यान्यस्माकं त्वयानघ ॥ तान्येवामृत-
 कल्पानि श्रोतुमिच्छामहे पुनः ॥ ४ ॥ कथं ससर्जं भगवँल्लोकनाथश्चराचरम् ॥ कस्माच्च भगवान्विष्णुर्मत्स्यरूपत्वमाश्रितः ॥ ५ ॥
 भैरवत्वं भवस्यापि पुरारित्वं च केन हि ॥ कस्य हेतोः कपालित्वं जगाम वृषभध्वजः ॥ ६ ॥ सर्वमेतत्समाचक्ष्व सुत विस्तरशः क्रमात् ॥
 त्वद्भाष्येनामृतस्येव न तृप्तिरिह जायते ॥ ७ ॥ सुत उवाच ॥ पुण्यं पवित्रमायुष्यमिदानीं शृणुत द्विजाः ॥ मात्स्यं पुराणमखिलं
 यज्जगाद् गदाधरः ॥ ८ ॥ पुरा राजा मनुर्नाम चीर्णवान्विपुलं तपः ॥ पुत्रे राज्यं समारोप्य क्षमावान्नविनन्दनः ॥ ९ ॥ मलयस्यैकदेशे तु
 सर्वात्मगुणसंयुतः ॥ समदुःखसुखो वीरः प्राप्तवान्योगमुत्तमम् ॥ १० ॥ बभूव वरदश्चास्य वर्षायुतशते गते ॥ वरं वृणीष्व प्रोवाच प्रीतः
 स कमलासनः ॥ ११ ॥ एवमुक्तोऽब्रवीद्वाजा प्रणम्य स पितामहम् ॥ एकमेवाहमिच्छामि त्वत्तो वरमनुत्तमम् ॥ १२ ॥ भूतग्रामस्य सर्वस्य
 स्थावरस्य चरस्य च ॥ भवेयं रक्षणायालं प्रलये समुपस्थिते ॥ १३ ॥ एवमस्तिवति विश्वात्मा तत्रैवान्तरधीयत ॥ पुष्पवृष्टिः सुमहती
 खात्पपात सुरार्पिता ॥ १४ ॥ कदाचिदाश्रमे तस्य कुर्वतः पितृतर्पणम् ॥ पपात पाण्योरुपरि शफरी जलसंयुता ॥ १५ ॥ दृष्ट्वा तच्छफरीरूपं स
 द्र्यालुर्महपतिः ॥ रक्षणायाकरोधनं स तस्मिन्करकोदरे ॥ १६ ॥ अहोरात्रेण चैकेन षोडशाङ्गुलविस्तृतः ॥ सोऽभवन्मत्स्यरूपेण पाहि
 पाहीति चाब्रवीत् ॥ १७ ॥ स तमादाय मणिके प्राक्षिपल्लचारिणम् ॥ तत्रापि चैकरात्रेण हस्तत्रयमवर्द्धत ॥ १८ ॥ पुनः प्राहार्त्तनाद्न

सहस्रकिरणात्मजम् ॥ स मत्स्यः पाहि पाहीति त्वमहं शरणं गतः ॥ १९ ॥ ततः स कूपे तं मत्स्यं ग्राहिणोद्गविन्दनः ॥ यदा न माति
तत्रापि कूपे मत्स्यः सरोवरे ॥ २० ॥ क्षितोऽसौ पृथुतामागात्पुनर्यौजनसम्मिताम् ॥ तत्राप्याह पुनर्दीनः पाहि नृपोत्तम ॥ २१ ॥
ततः स मनुना क्षितो गंगायामप्यवर्द्धत ॥ यदा तदा समुद्रे तं ग्राक्षिपन्मेदिनीपतिः ॥ २२ ॥ यदा समुद्रमखिलं व्याप्यासौ समुपस्थितः ॥
तदा ग्राह मनुभीतः कोऽपि त्वमसुरेश्वरः ॥ २३ ॥ अथवा वासुदेवस्त्वमस्य ईदृक्कथं भवेत् ॥ योजनायुतविंशत्या कस्य तुल्यं
भवेद्भुः ॥ २४ ॥ ज्ञातस्त्वं मत्स्यरूपेण मां खेदयसि केशव ॥ तृष्णीकेश जगन्नाथ जगद्भाम नमोऽस्तु ते ॥ २५ ॥ एवमुक्तः स भगवान्म-
त्स्यरूपी जनार्दनः ॥ साधु साध्विति चोवाच सम्यग्ज्ञातस्त्वयानघ ॥ २६ ॥ अचिरैरेव कालेन मेदिनी मेदिनीपते ॥ भविष्यति जले मग्नः
स शैलवनकानना ॥ २७ ॥ नौरियं सर्वदेवानां निष्क्रायेन विनिर्मिता ॥ महाजीनिकायस्य रक्षणार्थं महीपते ॥ २८ ॥ स्वेदाण्डजोद्भिदो ये
वै ये च जीवा जरायुजाः ॥ अस्यां निधाय सर्वास्ताननथान्पाहि सुव्रत ॥ २९ ॥ युगान्तवाताभिहता यदा भवति नौर्नृप ॥ अङ्गेऽस्मिन्
मम राजेन्द्र तदेमां संयमिष्यसि ॥ ३० ॥ ततो लयान्ते सर्वस्य स्थावरस्य चरस्य च ॥ प्रजापतिस्त्वं भविता जगतः पृथिवीपते ॥ ३१ ॥
एवं कृतयुगस्यादौ सर्वज्ञो धृतिमान्नृपः ॥ मन्वन्तराधिपश्चापि देवपूज्यो भविष्यसि ॥ ३२ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे आदिसर्गे मनु-
विष्णुसंवादे प्रथमोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॐ ॥ सूत उवाच ॥ एवमुक्तो मनुस्तेन पप्रच्छ मधुसूदनम् ॥ भगवन्कियद्भिर्वर्षैर्भविष्यत्य-
न्तरक्षयः ॥ १ ॥ सत्त्वानि च कथं नाथ रक्षिष्ये मधुसूदन ॥ त्वया सह पुनर्यौगः कथं वा भविता मम ॥ २ ॥ मत्स्य उवाच ॥
अद्यप्रभृत्यनावृष्टिर्भविष्यति महीतले ॥ यावद्वर्षशतं साग्रं दुर्भिक्षमनुभावहम् ॥ ३ ॥ ततोऽल्पसत्त्वक्षयदा रश्मयः सप्त दारुणाः ॥
सप्तसप्तैर्भविष्यन्ति प्रतप्ताङ्गरवर्णिनः ॥ ४ ॥ और्वानलोऽपि विवृतिं गमिष्यति युगक्षये ॥ विषाग्निश्चापि पातालात्संकर्षणमुखच्युतः ॥
भवस्यापि ललाटोत्थतृतीयनयनानलः ॥ ५ ॥ त्रिजगन्निर्देहन्क्षोभं समेष्यति महासुने ॥ एवं दग्धा मही सर्वा यदा स्याद्भस्मसन्निभा ॥ ६ ॥
आकाशसूक्ष्मणा तप्तं भविष्यति परन्तप ॥ ७ ॥ संवत्तो भमिनादश्च द्रोणश्चण्डो बलाहकः ॥

विद्युत्पताकः शोणन्तु सतेते लयवारिदाः ॥ ८ ॥ आग्निप्रस्वेदसम्भृतां प्रावयिष्यन्ति मेदिनीम् ॥ समुद्राः क्षोभमागत्य चैकत्वेन व्यव-
 स्थिताः ॥ ९ ॥ एतदेकार्णवं सर्वं करिष्यन्ति जगत्रयम् ॥ वेदनाविमिमां गृह्य सत्त्वबीजानि सर्वशः ॥ १० ॥ आरोप्य रज्जुयोगेन
 मत्प्रदत्तेन सुव्रत ॥ संयम्य नावं मच्छृङ्गे मत्प्रभावाभिरक्षितः ॥ ११ ॥ एकः स्थास्यसि देवेषु दग्धेष्वपि परन्तप ॥ सोमसूर्यावहं ब्रह्म
 चतुर्लोकसमन्वितः ॥ १२ ॥ नर्मदा च नदी पुण्या मार्केण्डेयो महानृषिः ॥ भवो वेदाः पुराणानि विद्याभिः सर्वतोवृत्तम् ॥ १३ ॥ त्वया
 सार्द्धमिदं विश्वं स्थास्यत्यन्तरसंक्षये ॥ एवमेकार्णवे जाते चाक्षुषान्तरसंक्षये ॥ १४ ॥ वेदान्प्रवर्तयिष्यामि त्वत्सर्गादौ महीपते ॥ एवमुत्तवा
 स भगवांस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ १५ ॥ मनुष्यास्थितो योगं वासुदेवप्रसादजम् ॥ अभ्यसत्यावदाभूतसंप्लवं पूर्वमुचितम् ॥ १६ ॥
 काले यथोक्ते सञ्जाते वासुदेवसुखोद्गते ॥ शृङ्गी प्रादुर्बभूवाथ मत्स्यरूपी जनार्दनः ॥ १७ ॥ भुजङ्गो रज्जुरूपेण मनोः
 पार्श्वमुपागमत् ॥ भूतान्सर्वान्समाकृष्य योगिनारोप्य धर्मवित् ॥ १८ ॥ भुजङ्गरज्ज्वा मत्स्यस्य शृङ्गे नावमयोजयत् ॥ उपर्युपस्थितस्तस्याः
 प्राणिपत्य जनार्दनम् ॥ १९ ॥ आभूतसंप्लवे तस्मिन्नतीति योगशायिना ॥ पृष्टेन मनुना प्रोक्तं पुराणं मत्स्यरूपिणा ॥ तदिदानीं प्रवक्ष्यामि
 शृणुध्वमृषिसत्तमाः ॥ २० ॥ यद्भवाद्भिः पुरा पृष्टः सृष्ट्यादिकमहं द्विजाः ॥ तदेवैकार्णवे तस्मिन्मनुः पप्रच्छ केशवम् ॥ २१ ॥
 मनुर्ब्रुवाच ॥ उत्पत्तिं प्रलयं चैव वंशान्मन्वन्तराणि च ॥ वंश्यानुचरितं चैव भुवनस्य च विस्तरम् ॥ २२ ॥ दानधर्मविधिं
 चैव श्राद्धकल्पं च शाश्वतम् ॥ वर्णाश्रमविभागं च तथेष्टाधूतसंज्ञितम् ॥ २३ ॥ देवतानां प्रतिष्ठादि यच्चान्यद्विद्यते भुवि ॥ तत्सर्वं विस्तरेण
 त्वं धर्मं व्याख्यातुमर्हसि ॥ २४ ॥ मत्स्य उवाच ॥ महाप्रलयकालान्त एतदासीत्तमोमयम् ॥ प्रसुप्तमिव चातव्यमप्रज्ञातमलक्ष-
 णम् ॥ २५ ॥ अविज्ञेयमविज्ञातं जगत्स्थानु चरिणु च ॥ ततः स्वयम्भूरव्यक्तः प्रभवः पुण्यकर्मणाम् ॥ २६ ॥ व्यञ्जयन्नेतदखिलं प्रादु-
 रसीत्तमोऽनुदः ॥ योऽतीन्द्रियः परो व्यक्तादणुर्ब्यान्सनातनः ॥ नारायण इति ख्यातः स एक स्वयमुद्भवौ ॥ २७ ॥ यः शरीरादभिध्याय
 सिसृक्षुर्विविधं जगत् ॥ अप एव ससर्जोदौ तासु बीजमवासृजत् ॥ २८ ॥ तदेवाण्डं समभवद्धेमरूप्यमयं महत् ॥ संवत्सरसहस्रेण सूर्यायुत-

समप्रभम् ॥ २९ ॥ प्रविश्यांतमहातेजाः स्वयमेवात्मसम्भवः ॥ प्रभावादपि तद्व्याप्त्या विष्णुत्वमगमत्पुनः ॥ ३० ॥ तदन्तर्भगवानेष सूर्यः
समभवत्पुरा ॥ आदित्यश्चादिभूतत्वाद्ब्रह्मा ब्रह्म पठन्नभूत् ॥ ३१ ॥ दिवं भूमिं समकरोत्तदण्डशकलद्वयम् ॥ स चाकरोदिशः सर्वां मध्ये व्योम
च शान्तम् ॥ ३२ ॥ जरायुर्मरुतुल्याश्च शैलस्तस्याभवंस्तदा ॥ यदुल्लं तदभून्मेघस्ताडितसङ्घातमण्डलम् ॥ ३३ ॥ नद्योऽण्ड-
नोन्मः सम्भूताः पितरो मनवस्तथा ॥ सप्त येऽमी समुद्राश्च तेऽपि चान्तर्जलोद्भवाः ॥ लवणेशुसुराद्याश्च नानास्त्रसमन्विताः ॥ ३४ ॥ स
सिंसधुरभूदेवः प्रजापतिरिन्द्रम् ॥ तत्तेजसश्च तत्रैष मार्तेण्डः समजायत ॥ ३५ ॥ मृतेऽण्डे जायते यस्मान्मार्तेण्डस्तेन संस्मृतः ॥
रजोगुणमयं यत्तद्रूपं तस्य महात्मनः ॥ चतुर्मुखः स भगवानभूल्लोकोपितामहः ॥ ३६ ॥ येन सृष्टं जगत् सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥
तमवेहि रजोरूपं महत्सत्त्वमुदाहृतम् ॥ ३७ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे आदिसर्गे ब्रह्माण्डदलनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥
॥ ३८ ॥ मधुरुवाच ॥ चतुर्मुखत्वमगमत्कस्माल्लोकोपितामहः ॥ कथं तु लोकानसृजद्ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः ॥ १ ॥
मत्स्य उवाच ॥ तपश्चचार प्रथमममराणां पितामहः ॥ आविर्भूतास्ततो वेदाः साङ्गोपाङ्गपदक्रमाः ॥ २ ॥ पुराण
सर्वशास्त्राणां प्रथमं ब्रह्मणा स्मृतम् ॥ नित्यं शब्दमयं पुण्यं शतकोटिप्रविस्तरम् ॥ ३ ॥ अनन्तरं च वक्त्रेभ्यो वेदास्तस्य
विनिर्मृताः ॥ मीमांसान्यायविद्याश्च प्रमाणाष्टकसंयुताः ॥ ४ ॥ वेदाभ्यासरतस्यास्य प्रजाकामस्य मानसाः ॥ मनसः पूर्व्व
सृष्टा वै जाता यत्तेन मानसाः ॥ ५ ॥ मरीचिरभवत्पूर्वं ततोऽन्निर्भगवानृषिः ॥ अङ्गिराश्चाभवत्पश्चात्पुलस्त्यस्तदनन्त-
रम् ॥ ६ ॥ ततः पुलहनामा वै ततः क्रतुरजायत ॥ प्रचेताश्च ततः पुत्रो वसिष्ठश्चाभवत्पुनः ॥ ७ ॥ पुत्रो भृगुरभूत्तद्वनारदोऽ-
प्यचिरादभूत् ॥ दशेमान्मानसान्ब्रह्मा मुनीन्पुत्रानर्जीजनत् ॥ ८ ॥ शारिरानथ वक्ष्यामि मातृहीनान्प्रजापतेः ॥ अंगुष्ठादक्षिणादक्षः
प्रजापतिर्जायत ॥ ९ ॥ धर्मः स्तनान्तादभवद्धृदयात्क्षुसुमायुधः ॥ भ्रूमध्यादभवत्कोधो लोभश्चाधरसम्भवः ॥ १० ॥ बुद्धेर्मोहः
समभवद्दृष्ट्वा ददभून्मदः ॥ प्रमोदश्चाभवत्कंठान्मृत्युर्लोचनतो नृप ॥ भरतः कर्मध्यातु ब्रह्मसुतुरभूत्ततः ॥ ११ ॥ एते नव सुता

राजन्कन्या च दशमी पुनः ॥ अंगजा इति विख्याता दशमी ब्रह्मणः सुता ॥ १२ ॥ मत्स्य उवाच ॥ बुद्धेर्मोहः समभवदिति यत्परिकीर्तित-
 तम् ॥ अहङ्कारः स्मृतः क्रोधो बुद्धिर्नाम किमुच्यते ॥ १३ ॥ मत्स्य उवाच ॥ सत्त्वं रजस्तमश्चैव गुणत्रयमुदाहृतम् ॥
 साम्यावस्थितिरैतेषां प्रकृतिः परिकीर्तिता ॥ १४ ॥ केचित्प्रधानमित्याहुर्व्यक्तमपरे जगुः ॥ एतदेव प्रजासृष्टिं करोति विकरोति
 च ॥ १५ ॥ गुणेभ्यः क्षोभमाणेभ्यस्त्रयो देवा विजाह्निरै ॥ एका मूर्तिस्त्रयो भागा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ १६ ॥ सविकारात्प्र-
 धानास्तु महत्तत्त्वं प्रजायते ॥ महानिति यतः ख्यातिलोकानां जायते सदा ॥ १७ ॥ अहंकारश्च महतो जायते मानवर्द्धनः ॥
 इन्द्रियाणि ततः पञ्च वक्ष्ये बुद्धिवशानि तु ॥ प्रादुर्भवन्ति चान्यानि तथा कर्मवशानि तु ॥ १८ ॥ श्रोत्रं त्वक् चक्षुषी
 जिह्वा नासिका च यथाक्रमम् ॥ पायूपस्थं हस्तपादं वाक् चेन्द्रियसंग्रहः ॥ १९ ॥ शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च पञ्चमः ॥
 उत्सर्गानन्दनादानगत्यालापाश्च तत्क्रियाः ॥ २० ॥ मन एकादशं तेषां कर्मबुद्धिगुणान्वितम् ॥ इन्द्रियावयवाः सूक्ष्मास्तस्य
 मूर्तिं मनीषिणः ॥ २१ ॥ श्रयन्ति यस्मात्तन्मात्राः शरीरं तेन संस्मृतम् ॥ शरीरयोगाज्जिवोऽपि शरीरी गद्यते बुधैः ॥ २२ ॥
 मनः सृष्टिं विकुरुते चोद्यमानं सिसृक्षया ॥ आकाशं शब्दतन्मात्रादभूच्छब्दगुणात्मकम् ॥ २३ ॥ आकाशविकृतेर्वायुः शब्दस्पर्शगुणोऽभवत् ॥
 वायोश्च स्पर्शतन्मात्रात्तेजश्चाविरभूत्ततः ॥ २४ ॥ त्रिगुणं तद्विकारेण तच्छब्दस्पर्शरूपपवत् ॥ तेजोविकारादभवद्भारि राजंश्चतुर्गुणम् ॥ २५ ॥
 रसतन्मात्रसंभूतं प्रायो रसगुणात्मकम् ॥ भूमिस्तु गन्धतन्मात्रादभूत्पञ्चगुणान्विता ॥ २६ ॥ प्रायो गन्धगुणा सा तु बुद्धिरेषा गरीयसी ॥
 एभिः सम्पादितं बुद्धेः पुरुषः पञ्चविंशकः ॥ २७ ॥ ईश्वरेच्छावशः सोऽपि जीवात्मा कथ्यते बुधैः ॥ एवं षड्विंशकं प्रोक्तं शरीरमिह
 मानवे ॥ २८ ॥ सांख्यं संख्यात्मकत्वाच्च कपिलादिभिरुच्यते ॥ एतत्तत्त्वात्मकं कृत्वा जगद्देहा अजीजनत् ॥ २९ ॥ सावित्री लोकमृष्टचर्यं हृदि
 कृत्वा समास्थितः ॥ ततः सञ्जपतस्तस्य भित्त्वा देहमकल्मषम् ॥ ३० ॥ स्त्रीरूपमर्द्धमकरोददं पुरुषरूपपवत् ॥ शतरूपा च सा ख्याता सावित्री
 च निगद्यते ॥ ३१ ॥ सरस्वत्यथ गायत्री ब्रह्मणी च परन्तप ॥ ततः स्वदेहसम्भूतामात्मजामित्यकल्पयत् ॥ ३२ ॥ दृष्ट्वा तां व्यथितस्तावत्

कामबाणाद्विभो विभुः ॥ अहो रूपमहो रूपमिति चाह प्रजापतिः ॥ ३३ ॥ ततो वासिष्ठप्रमुखा भगिनीमिति बुभुक्षुः ॥ ब्रह्मा न किञ्चिद्दृष्टो
 तन्मुखादिकनादृते ॥ ३४ ॥ अहो रूपमहो रूपमिति प्राह पुनः पुनः ॥ ततः प्रणामनम्रां तां पुनरेवाभ्यलोकयत् ॥ ३५ ॥ अथ
 प्रदक्षिणं वक्त्रे सा पितुर्वर्णिनी ॥ पुत्रेभ्यो लज्जितस्यास्य तद्रूपालोकनेच्छया ॥ ३६ ॥ आविर्भूतं ततो वक्त्रं दक्षिणं पाण्डुगण्डजत् ॥
 निम्बयस्फुरदोष्ठं च पाश्चात्यमुदगात्ततः ॥ ३७ ॥ चतुर्थमभवत्पश्चाद्भ्रमं कामशरातुरम् ॥ ततोऽप्यदभवत्तस्य कामातुरतया तथा ॥ ३८ ॥
 रूपमन्यास्तदाकारा आलोकनकुतूहलात् ॥ सृष्ट्यर्थं यत्कृतं तेन तपः परमदारुणम् ॥ ३९ ॥ तत्सर्वं नाशमगमत्स्वसुतोपगमेच्छया ॥
 तेनैवैव वक्त्रमभवत्पञ्चमं तस्य धीमतः ॥ आविर्भवजटाभिश्च तद्वक्त्रं चावृणोत्प्रभुः ॥ ४० ॥ ततस्तानब्रवीद्ब्रह्मा पुत्रानात्मसमुद्भवान् ॥
 प्रभोः सृजन्मभितः सदेवासुरमानुषीः ॥ ४१ ॥ एवमुक्तास्ततः सर्वे समुज्जुर्विविधाः प्रजाः ॥ गतेषु तेषु सृष्ट्यर्थं प्रणामावनतामिमाम् ॥ ४२ ॥
 जगमे स विश्वात्मा शतरूपामनिन्दिताम् ॥ संबभूव तया सार्द्धमतिकामातुरो विभुः ॥ सलज्जां चकमे देवः कमलोदरमन्दिरे ॥ ४३ ॥
 यावद्वृन्दशतं दिव्यं यथान्यः प्राकृतो जनः ॥ ततः कालेन महता तस्याः पुत्रोऽभवन्मनुः ॥ ४४ ॥ स्वायम्भुव इति ख्यातः स विराडिति नः श्रुतम् ॥
 तद्रूपगुणसामान्यादधिपूरुष उच्यते ॥ ४५ ॥ वैराजा यत्र ते जाता बहवः शंसितव्रताः ॥ स्वायम्भुवा महाभागाः सप्त सप्त तथापरे ॥ ४६ ॥
 स्वासोचिषाद्याः सर्वे ते ब्रह्मतुल्यस्वरूपिणः ॥ औत्तमिप्रमुखास्तद्वेषां त्वं सप्तमोऽधुना ॥ ४७ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे आदिसर्गे
 सुसौत्पत्तिनामं तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ मधुरवाच ॥ अहो कष्टतरं चैतद्दृग्जागमनं विभो ॥ कथं न दोषमगमत्कर्मणोनन पद्मभूः ॥ १ ॥
 परस्मै च सम्बन्धः सगोत्राणामभूत्कथम् ॥ वैवाहिकस्तत्सुतानां छिन्धि मे संशयं विभो ॥ २ ॥ मत्स्य उवाच ॥ दिव्येयमादिसृष्टिस्तु रजोगु-
 णसमुद्भवा ॥ अतीन्द्रियेन्द्रिया तद्वदतीन्द्रियशरीरिका ॥ ३ ॥ दिव्यतेजोमयी भूप दिव्यज्ञानसमुद्भवा ॥ न मर्त्यैरभितः शक्या वक्तुं वै मांसचक्षु-
 भैः ॥ ४ ॥ यथा भुजङ्गाः सर्पाणामाकाशं विश्वपक्षिणाम् ॥ विदन्ति मार्गं दिव्यानां दिव्या एव न मानवाः ॥ ५ ॥ कार्यकारण्ये
 न देवानां शुभाशुभफलप्रदे ॥ यस्मात्तस्मान्न राजेन्द्र तद्विचारो नृणां शुभः ॥ ६ ॥ अन्यच्च सर्वेदेवानामधिष्ठाता चतुर्मुखः ॥

गायत्री ब्रह्मणस्तद्ब्रह्मभूता निगद्यते ॥ ७ ॥ अमूर्तं मूर्तिमद्वापि मिथुनं तत्प्रचक्षते ॥ विरिञ्चिर्वात्र भगवांस्तत्र देवी सरस्वती ॥ भारती
 यत्र यत्रैव तत्र तत्र प्रजापतिः ॥ ८ ॥ यथातपो न रहितश्छायया दृश्यते क्वचित् ॥ गायत्री ब्रह्मणः पाद्वै तथैव न विमुञ्चति ॥ ९ ॥
 वेदराशिः स्मृतो ब्रह्मा सावित्री तदधिष्ठिता ॥ तस्मान्न काश्चिदोषः स्यात्सावित्री गमने विभोः ॥ १० ॥ तथापि लज्जानतः प्रजा-
 पतिरभूत्पुरा ॥ स्वसुतोपगमाद्ब्रह्मा शशाप कुसुमायुधम् ॥ ११ ॥ यस्मान्ममपि भवता मनः संक्षोभितं शरैः ॥ तस्मात्त्वद्देहम-
 चिराद्बुद्धो भस्मीकारिष्यति ॥ १२ ॥ ततः प्रसादयामास कामदेवश्चतुर्मुखम् ॥ न मामकारणे शंसुं त्वमिहार्हसि मानद ॥ १३ ॥
 अहमेवंविधः मृष्टस्त्वयैव चतुरानन ॥ इन्द्रियक्षोभजनकः सर्वेषामेव देहिनाम् ॥ १४ ॥ स्त्रीपुंसोराविचारेण मया सर्वत्र सर्वदा ॥
 क्षोभ्यं मनः प्रयत्नेन त्वयैवोक्तं पुरा विभो ॥ १५ ॥ तस्मादनपराधोऽहं त्वया शप्तस्तथा विभो ॥ कुरु प्रसादं भगवन्स्वशरीराप्तये पुनः ॥ १६ ॥
 ब्रह्मोवाच ॥ वैवस्वतेऽन्तरे प्राप्ते यादवान्वयसम्भवः ॥ रामो नाम यदा मर्त्यो मत्सत्त्वबलमाश्रितः ॥ १७ ॥ अवतीर्यासुरध्वंसी
 द्वारकामधिवत्स्यति ॥ तद्भ्रातुस्तत्समस्य त्वं तदा पुत्रत्वमेष्यसि ॥ १८ ॥ एवं शरीरमासाद्य भुक्त्वा भोगानशेषतः ॥ ततो
 भरतवंशान्ते भूत्वा वत्सन्प्रात्मजः ॥ १९ ॥ विद्याधराधिपत्यं च यावदाभूतसंप्रवम् ॥ सुखानि धर्मतः प्राप्य मत्समीपं गमिष्यसि ॥ २० ॥
 एवं शापप्रसादाभ्यामुपेतः कुसुमायुधः ॥ शोकप्रमोदाभियुतो जगाम स यथागतम् ॥ २१ ॥ मधुरवाच ॥ कोऽसौ यदुरिति प्रोक्तो
 यद्भृशो कामसम्भवः ॥ कथंच दग्धो रुद्रेण किमर्थं कुसुमायुधः ॥ २२ ॥ भरतस्यान्वये कस्य का च सृष्टिः पुराभवत् ॥ एतत्सर्वं
 समाचक्ष्व मूलतः संशयो हि मे ॥ २३ ॥ मत्स्य उवाच ॥ या सा देहाद्भिर्द्वैतसम्भूता गायत्री ब्रह्मवादिनी ॥ जननी या मनोदेवी शतरूपा
 शतोन्द्रिया ॥ २४ ॥ रत्निमनस्तपो बुद्धिर्महान्द्विषसम्भ्रमस्तथा ॥ ततः स शतरूपायां सप्तापत्यान्यजीजनत् ॥ २५ ॥ ये मरीच्यादयः पुत्रा
 मानसास्तस्य धीमतः ॥ तेषामयमभूच्छोकः सर्वज्ञानात्मकः पुरा ॥ २६ ॥ ततोऽमृजद्भामदेवं त्रिशूलवरधारिणम् ॥ सनत्कुमारं च विभुं पूर्व-
 षामपि पूर्वजम् ॥ २७ ॥ वामदेवस्तु भगवानमृजद्भामो द्विजान् ॥ राजन्यानमृजद्भामोर्विद्वद्भानुरूपादयोः ॥ २८ ॥ विद्युतोऽशनिमेवांश्च

रोहितेन्द्रपद्मेषु च ॥ छन्दांसि च सप्तर्षिद्वौ पर्जन्यं च ततः परम् ॥ २९ ॥ ततः सार्वभौमोऽग्निर्विनाशस्तृणजन्तुनः ॥ कोटीश्च चतुरा-
 शीतिर्जगामरणवर्जिताः ॥ ३० ॥ वामोऽसृजन्नमर्त्यास्तान्ब्रह्मणा विनिवारितः ॥ नैवविधा भवेत्स्थिष्टिर्जगामणवर्जिता ॥ ३१ ॥
 चतुर्माशुभात्मिका या तु सेव सृष्टिः प्रशस्यते ॥ एवं स्थितः स तेनादौ सृष्टेः स्थाणुरतोऽभवत् ॥ ३२ ॥ स्वायम्भुवो मनुर्धीमांस्तपस्तत्त्वां
 सुदुश्चरम् ॥ पत्नीमिवाप रूपाब्जामनन्तौ नाम नामतः ॥ ३३ ॥ प्रियव्रतोत्तानपादौ मनुस्तस्यामजीजनत् ॥
 धर्मस्य कन्या चतुरा सूनुता नाम भूमिनी ॥ ३४ ॥ उत्तानपादात्तनयान्प्राप मन्थरागामिनी ॥ अपस्यतिमपस्यन्ते
 क्रीतिमन्तं ध्रुवं तथा ॥ ३५ ॥ उत्तानपादोऽजनयत्सूनुतायां प्रजापतिः ॥ ध्रुवो वर्षसहस्राणि त्रीणि कृत्वा तपः पुरा ॥ ३६ ॥
 दिव्यमाप ततः स्थानमचलं ब्रह्मणो वरात् ॥ तमेव पुरतः कृत्वा ध्रुवं सप्तर्षयः स्थिताः ॥ ३७ ॥ धन्या नाम मनोः कन्या ध्रुवाच्छिष्टमजी-
 जनत् ॥ अग्निकन्या तु सुच्छाया शिष्टात्सा सुषुवे सुतान् ॥ ३८ ॥ कूपं रिपुंजयं वृत्तं वृक च वृकं नजसम् ॥ चक्षुषं ब्रह्मदौहित्र्यां वीरिण्यां
 च रिपुञ्जयः ॥ ३९ ॥ वीरणस्यात्मजायां तु चक्षुर्मेनुमजीजनत् ॥ मनुर्वै राजकन्यायां नडूलायां स चाक्षुषः ॥ ४० ॥ जनयामास तनयान्दश
 कूरानकल्मषान् ॥ ऊरुः पूरुः शतदृग्मनस्तपस्वी सत्यवाग्धविः ॥ ४१ ॥ अग्निषुर्दतिरात्रश्च सुदृग्मन्श्चापराजितः ॥ अभिमन्युस्तु दशमो
 नडूलायामजायत ॥ ४२ ॥ ऊरोरजनयत्पुत्रान्पडाग्रेयी तु सुप्रभान् ॥ अग्निं सुमनसं ख्यातिं क्रतुमाङ्गिरसं गयम् ॥ ४३ ॥ पितृकन्या
 सुनीया तु वेनमङ्गादजीजनत् ॥ वेनमन्यायिनं विप्रा ममन्युस्तत्करादभूत् ॥ पृथुर्नाम महातेजाः स पुत्रो द्रावजीजनत् ॥ ४४ ॥ अन्त-
 र्द्वौमस्तु मारीचं शिखण्डिन्यामजीजनत् ॥ हविर्द्वौनात्पडाग्रेयी धिषणाजनयत्सुतान् ॥ प्राचीनबर्हिषं साङ्गं यमं शुक्रं बलं शुभम् ॥ ४५ ॥
 प्राचीनबर्हिभगवान्महानासीत्प्रजापतिः ॥ हविर्द्वौनाः प्रजास्तेन बहवः सम्प्रवर्तिताः ॥ ४६ ॥ सवर्णायां तु सामुद्र्यां दशाधत्त सुतान्प्रभुः ॥
 सर्वे प्रचेत्सो नाम धनुर्वेदस्य पारगाः ॥ ४७ ॥ तत्तपोरक्षिता वृक्षा बभूवुर्लोकैः समन्ततः ॥ देवादेशाच्च तानग्निरदहद्रविनन्दन ॥ ४८ ॥
 सोमकन्याऽभवत्पत्नी मारीचा नाम विश्रुता ॥ तेभ्यस्तु दक्षमेकं सा पुत्रमग्र्यमजीजनत् ॥ ४९ ॥ दक्षादनन्तरं वृक्षानौषधानि च

सर्वशः ॥ अजीजनत्सोमकन्या नदौ चन्द्रवर्ती तथा ॥ ५० ॥ सोमांशस्य च तस्यापि दक्षस्याशीतिकोटयः ॥ तासां तु विस्तरं वक्ष्ये लोके
 यः सुप्रतिष्ठितः ॥ ५१ ॥ द्विपदश्चाभवन्कोचित्कोचिद्वहुपदा नराः ॥ वलीमुखाः शङ्कुकर्णाः कर्णप्रावरणास्तथा ॥ ५२ ॥ अश्वऋक्षमुखाः
 कोचित्कोचित्सिंहाननास्तथा ॥ इवसुकरमुखाः कोचित्कोचिदुष्टमुखास्तथा ॥ ५३ ॥ धर्मात्मा जनयामास म्लेच्छान्सर्वाननेकशः ॥ स सृष्ट्वा मनसा
 दक्षः स्त्रियः पश्चादजीजनत् ॥ ५४ ॥ ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ॥ सप्तविंशतिं सोमाय ददौ नक्षत्रसंज्ञिताः ॥ देवासुरमनु-
 ष्यादि ताभ्यः सर्वमभूजगत् ॥ ५५ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे आदिसर्गे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ देवानां दानवानां च
 गन्धर्वैरगरक्षसाम् ॥ उत्पत्तिं विस्तरैरेव सूत ब्रूहि यथातथम् ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ सङ्कल्पादर्शनात्स्पर्शात्पूर्वेषां सृष्टिरुच्यते ॥ दक्षा-
 त्प्राचेतसादूर्ध्वं सृष्टिमैथुनसम्भवा ॥ २ ॥ प्रजाः सृजति व्यादिष्टः पूर्वं दक्षः स्वयम्भुवा ॥ यथा ससर्ज चैवादौ तथैव शृणुत द्विजाः ॥ ३ ॥
 यदा तु सृजतस्तस्य देवर्षिणपन्नगान् ॥ न वृद्धिमगमल्लोकस्तदा मैथुनयोगतः ॥ दक्षः पुत्रसहस्राणि पाञ्चजन्यामजीजनत् ॥ ४ ॥ तांस्तु
 दृष्ट्वा महाभागः सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः ॥ नारदः प्राह ह्यर्थश्चान्दक्षपुत्रान्समागतान् ॥ ५ ॥ भुवः प्रमाणं सर्वत्र ज्ञात्वोर्ध्वमध एव च ॥ ततः
 सृष्टिं विशेषेण कुरुवमृषिसत्तमाः ॥ ६ ॥ ते तु तद्वचनं श्रुत्वा प्रयाताः सर्वतो दिशम् ॥ अद्यापि न निवर्तन्ते समुद्रादिव सिन्धवः ॥ ७ ॥
 हयैश्चेषु प्रणष्टेषु पुनर्दक्षः प्रजापतिः ॥ वैरिण्यामेव पुत्राणां सहस्रमसृजत्प्रभुः ॥ ८ ॥ शबला नाम ते विप्राः समेताः सृष्टिदत्तवः ॥
 नारदोऽनुगतान्प्राह पुनस्तान्पूर्ववत्स तान् ॥ ९ ॥ भुवः प्रमाणं सर्वत्र ज्ञात्वा भ्रातृनथो पुनः ॥ आगत्य चाथ सृष्टिं च करिष्यथ
 विशेषतः ॥ १० ॥ तेऽपि तेनैव मार्गेण जग्मुर्भ्रातृपथा तदा ॥ ततः प्रभृति न भ्रातुः कर्नीयान्मार्गमिच्छति ॥ अन्विष्यन्दुःखमाप्नोति तेन
 तत्परिवर्जयेत् ॥ ११ ॥ ततस्तेषु विनष्टेषु षष्टिं कन्याः प्रजापतिः ॥ वैरिण्यां जनयामास दक्षः प्राचेतसस्तथा ॥ १२ ॥ प्रादात्स दश धर्माय
 कश्यपाय त्रयोदश ॥ सप्तविंशतिं सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमये ॥ १३ ॥ द्वे चैव भृगुपुत्राय द्वे कृशाश्वाय धीमते ॥ द्वे चैवाङ्गिरसे तद्वत्तासां
 नामानि विस्तरात् ॥ १४ ॥ शृणु च देवमानृणां प्रजाविस्तरमादितः ॥ मरुत्वती वसुयीमी लम्बा भानुररुन्धती ॥ १५ ॥ सङ्कल्पा च

सुहृतां न साध्या विश्वा च भामिनी ॥ धर्मपत्न्यः समाख्यातास्तासां पुत्रान्निबोधत ॥ १६ ॥ विश्वेदेवास्तु विश्वायाः साध्याः साध्याः न साध्याः मरुत्वत्यां मरुत्वन्तो वसोस्तु वसवस्तथा ॥ १७ ॥ भानोस्तु भानवस्तद्वन्मुहूर्तोयां मुहूर्तकाः ॥ लम्बायां वोषनामानो नामनीषी तु यामिजा ॥ १८ ॥ पृथिवीतलसम्भूतमरुत्वत्यामजायत ॥ सङ्कल्पायास्तु सङ्कल्पो वसुसृष्टिं निबोधत ॥ १९ ॥ ज्योतिष्मन्तस्तु य देवा व्यापका सर्वतो दिशम् ॥ वसवस्ते समाख्यातास्तेषां सर्गं निबोधत ॥ २० ॥ आपो ध्रुवश्च सोमश्च धरश्चैवानिलोऽनलः ॥ प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥ २१ ॥ आपस्य पुत्राश्चत्वारः शान्तो वै दण्ड एव च ॥ शम्भोऽथ मणिवक्त्रश्च यज्ञरक्षाधिका-
रिणः ॥ २२ ॥ ध्रुवस्य कालः पुत्रस्तु वच्चाः सोमादजायत ॥ द्रविणो हव्यवाहश्च धरपुत्राबुभौ स्मृतौ ॥ २३ ॥ कल्याणिन्यां ततः प्राणो रमणः शिशिरोऽपि च ॥ मनोहरा धरात्पुत्रानवापाथ हरेः सुता ॥ २४ ॥ शिवा मनोजवं पुत्रमविज्ञातगतं तथा ॥ अवाप चानलात्पुत्राव-
शिमायगुणो पुनः ॥ २५ ॥ अग्निपुत्रः कुमारस्तु शरस्तम्बे व्यजायत ॥ तस्य शाखो विशाखश्च नैगमेयश्च पृष्ठजाः ॥ २६ ॥ अपत्यं कृत्तिकानां तु कार्तिकेयस्ततः स्मृतः ॥ प्रत्यूषस ऋषिः पुत्रो विष्णुर्नम्राथ देवलः ॥ विश्वकर्मा प्रभासस्य पुत्रः शिल्पी प्रजापतिः ॥ २७ ॥ प्रासादभवनोद्यानप्रतिमाभूषणादिषु ॥ तडागारामकूपेषु स्मृतः सोऽमरवर्द्धकिः ॥ २८ ॥ अजेकपादहिर्बुध्नयो विरूपाक्षोऽथ रेवतः ॥ हरश्च बहुरूपश्च त्र्यम्बकश्च सुरेश्वरः ॥ २९ ॥ सावित्रश्च जयन्तश्च पिनाकी चापराजितः ॥ एते रुद्राः समाख्याता एकादश गणेश्वराः ॥ ३० ॥ एतेषां मानसानां तु त्रिशूलवरधारिणाम् ॥ कोटयश्चतुराशीतिस्तत्पुत्राश्चाक्षया मताः ॥ ३१ ॥ दिक्षु सर्वोसु ये रक्षां प्रकुर्वन्ति गणेश्वराः ॥ पुत्रपौत्रसुताश्चैते सुरभीगर्भसम्भवाः ॥ ३२ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे आदिसर्गे वसुरुद्रान्ववायो नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ कश्यपस्य प्रवक्ष्यामि पत्नीभ्यः पुत्रपौत्रकान् ॥ अदितिर्दितेन्दुश्चैव अरिष्टा सुरसा तथा ॥ १ ॥ सुरभिर्विनता तद्रत्ताम्रा क्रोधवशा इरा ॥ कद्रुर्विधा मुनिस्तद्रत्तासां पुत्रान्निबोधत ॥ २ ॥ तुषिता नाम ये देवाश्चाक्षुषस्यान्तरे मनोः ॥ वेवस्वतेऽन्तरे चैते ह्यादित्या द्वादश स्मृताः ॥ ३ ॥ इन्द्रो घाता भगस्त्वष्टा मित्रोऽथ वरुणो यमः ॥ विवस्वान्सविता पूषा अंशुमान्

विष्णुर्देव च ॥ ४ ॥ एते सहस्रक्षिराणा आदित्या द्वादश स्मृताः ॥ मारीचात्कश्यपादाप पुत्रानदितिरुत्तमान् ॥ ५ ॥ कृशाश्वस्य ऋषेः
 पुत्रा देवप्रहरणाः स्मृताः ॥ एते देवगणा विप्राः प्रतिमन्वन्तरेषु च ॥ ६ ॥ उत्पद्यन्ते प्रलीयन्ते कल्पे कल्पे तथैव च ॥ द्वितिः पुत्रद्वयं
 लभे कश्यपादिति नः श्रुतम् ॥ ७ ॥ हिरण्यकशिपुं चैव हिरण्याक्षं तथैव च ॥ हिरण्यकशिपोस्तद्रजातं पुत्रचतुष्टयम् ॥ ८ ॥ प्रह्लादश्चा-
 नुह्लादश्च संह्लादो ह्लाद एव च ॥ प्रह्लादपुत्र आयुष्माच्छिविर्वाष्कल एव च ॥ ९ ॥ विरोचनश्चतुर्थश्च स बलिः पुत्रमाप्तवान् ॥ बले-
 पुत्रशतं त्वासीद्वाणज्येष्ठं ततो द्विजाः ॥ १० ॥ धृतराष्ट्रस्तथा सूर्यश्चन्द्रश्चद्राक्षुतापनः ॥ निकुम्भनाभो गुर्वक्षः कुक्षिभीमो विभी-
 षणः ॥ ११ ॥ एवमाद्यास्तु बहवो बाणज्येष्ठा गुणाधिकाः ॥ बाणः सहस्रबाहुश्च सर्वोस्त्रगणसंयुतः ॥ १२ ॥ तपसा तोषितो यस्य पुरे
 वसति शूलभृत् ॥ महाकालत्वमगमत्साम्यं यश्च पिनाकिनः ॥ १३ ॥ हिरण्याक्षस्य पुत्रोऽभृदुलूकः शकुनिस्तथा ॥ भूतसन्तापनश्चैव
 महानाभस्तथैव च ॥ १४ ॥ एतेभ्यः पुत्रपौत्राणां कोटयः सप्तसप्ततिः ॥ महाबला महाकाया नानारूपा महौजसः ॥ १५ ॥ द्युतुः
 पुत्रशतं लभे कश्यपाद्वलदपितम् ॥ विप्रचित्तिः प्रधानोऽभृद्वेषां मध्ये महाबलः ॥ १६ ॥ द्विमूर्द्धो शकुनिश्चैव तथा शङ्कुशिरोधरः ॥
 अयोमुखः शम्बरश्च कपिशो वामनस्तथा ॥ १७ ॥ मारीचिर्मेषवांश्चैव इरागर्भशिरास्तथा ॥ विद्रावणश्च केतुश्च केतुवीर्यः शतहृदः ॥ १८ ॥
 इन्द्रजित्सप्तजिच्चैव वज्रनाभस्तथैव च ॥ एकचक्रो महाबाहुर्वज्राक्षस्तारकस्तथा ॥ १९ ॥ असिलोमा पुलोमा च बिन्दुवर्णो महासुरः ॥
 स्वर्भानुर्धृषणो च एवमाद्या दनोः सुताः ॥ २० ॥ स्वर्भानोस्तु प्रभा कन्या शची चैव पुलोमजा ॥ उपदानवी मयस्यासीत्तथा मन्दोदरी
 कुहूः ॥ २१ ॥ शर्मिष्ठा सुन्दरी चैव चन्द्रा च वृषपर्वणः ॥ पुलोमा कालका चैव वैश्वानरसुते हि ते ॥ २२ ॥ बह्वपत्ये महासत्ये मारीचस्य परिग्र-
 हे ॥ तयोः षष्टिसहस्राणि दानमानामभूत्पुरा ॥ २३ ॥ पोलोमान्कालकेयांश्च मारीचोऽजनयत्पुरा ॥ अवध्या येऽमराणां वै हिरण्यपुरवासिनः
 ॥ २४ ॥ चतुर्मुखाष्टग्यवरास्ते हता विजयेन तु ॥ विप्रचित्तिः सैहिकेयान्सिंहिकायामजीजनत् ॥ २५ ॥ हिरण्यकशिपोर्यै वै भागिनयास्त्र-
 योदश ॥ व्यसः कल्यश्च राजेन्द्र नलो वातापिरेव च ॥ २६ ॥ इल्वलो नमुचिश्चैव श्वसपश्चाज्जनस्तथा ॥ नरकः कालनाभश्च सरमाणस्तथैव

च ॥ २७ ॥ कालवीर्यश्च विख्यातो दुनुवंशविवर्द्धनाः ॥ संह्लादस्य तु दैत्यस्य निवातकवचाः स्मृताः ॥ २८ ॥ अवध्याः सर्वदेवानां
 गन्धर्वैरग्रक्षसाम् ॥ ये हता भर्गमाश्रित्य त्वज्जेन रणाजिरे ॥ २९ ॥ षट् कन्या जनयामास ताम्रा मारीचव्रजितः ॥ शुकी इयेनी च भासी च
 सुग्रीवी गृध्रिका शुचिः ॥ ३० ॥ शुकी शुकातुलकांश्च जनयामास धर्मतः ॥ इयेनी इयेनांस्तथा भासी कुरारनयजीजनत् ॥ ३१ ॥ गृध्री
 मुञ्जान्नपोतांश्च पारावतविहङ्गमान् ॥ हंससारसक्रौञ्चांश्च पुष्पाञ्जुचिरजीजनत् ॥ ३२ ॥ अजाश्वमेषोऽस्त्ररान् सुग्रीवी चाप्यजीजनत् ॥ एष
 ताम्रान्वयः प्रोक्तो विनतायां निबोधत ॥ ३३ ॥ गरुडः पततां नाथः अरुणश्च पतत्रिणाम् ॥ सौदामनी तथा कन्या येयं नभसि विश्रुता ॥ ३४ ॥
 सम्पात्तिश्च जटायुश्च अरुणस्य सुताबुभौ ॥ सम्पातिपुत्रो बभ्रुश्च शीघ्रगश्चापि विश्रुतः ॥ ३५ ॥ जटायुषः कर्णिकारः शतगामी च
 विश्रुतौ ॥ सारसो रज्जुवालश्च भेरुण्डश्चापि तत्सुताः ॥ ३६ ॥ तेषामनन्तमभवत्पक्षिणां पुत्रपौत्रकम् ॥ सुरसायाः सहस्रं तु सर्पाणाम-
 भवत्पुरा ॥ ३७ ॥ सहस्रशिरसां कद्रूः सहस्रं चापि सुव्रत ॥ प्रथानास्तेषु विख्याताः षड्विंशतिरिरेन्दम ॥ ३८ ॥ शेषवासुकिः कर्कोटशङ्ख-
 रात्रकम्बलाः ॥ धनञ्जयमहानीलपद्माश्च तरतक्षकाः ॥ ३९ ॥ एलापत्रमहापद्मवृतराष्ट्रबलाहकाः ॥ शङ्खपालमहाशंखपुष्पदंष्ट्रशुभा-
 ननाः ॥ ४० ॥ शङ्खरेमा च बहुलो वामनः पाणिनस्तथा ॥ कापिलो दुर्मुखश्चापि पतञ्जलिरीति स्मृताः ॥ ४१ ॥ एषामनन्तमभवत्स-
 र्वेषां पुत्रपौत्रकम् ॥ प्रायशो यत्पुरा दुग्धं जनमेजयमन्दिरे ॥ ४२ ॥ रक्षोगणं क्रोधवशा स्वनामानमजीजनत् ॥ दंष्ट्रिणां नियुतं तेषां
 भीमसेनादगात्सयम् ॥ ४३ ॥ रुद्राणां च गणं तद्वद्भीमहिष्यो वराङ्गनाः ॥ सुरभिर्जनयामास कश्यपात् संयतव्रता ॥ ४४ ॥ मुनिर्मुनी-
 नां च गणं गणमप्सरसां तथा ॥ तथा किन्नरगन्धर्वानरिष्टाजनयद्वहून् ॥ ४५ ॥ तृणवृक्षलतागुल्ममिरा सर्वमजीजनत् ॥ विश्वा
 नु यक्षरक्षांसि जनयामास कोटिशः ॥ ४६ ॥ तत एकोनपञ्चाशन्मरुतः कश्यपादितिः ॥ जनयामास धर्मज्ञान्सर्वानमरवल्हमान् ॥ ४७ ॥
 इति श्रीमात्स्ये महापुराणे आदिसर्गे कश्यपान्वयो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ दितेः पुत्राः कथं जाता मरुतो देववल्हभाः ॥
 देवैर्जन्मुश्च सापत्नैः कस्मात्ते सख्यमुत्तमम् ॥ १ ॥ सुत उवाच ॥ पुरा देवासुरे युद्धे हतेषु हरिणा सुरैः ॥ पुत्रपौत्रेषु शोकात्तां गत्वा भू-

लौकमुत्तमम् ॥ २ ॥ स्यमन्तपञ्चके क्षेत्रे सरस्वत्यास्तटे शुभे ॥ भर्तुराराधनपरा तप उग्रं च चारह ॥ ३ ॥ तदा दितिर्दित्यमाता ऋषिरूपेण सुव्रत ॥
 फलाहारा तपस्तेपे कृच्छ्रं चान्द्रायणादिकम् ॥ ४ ॥ यावद्वर्षशतं साग्रं जराशोकसमाकुला ॥ ततः सा तपसा तप्ता वसिष्ठादीनपृच्छत् ॥ ५ ॥ कथयन्तु
 भवन्तो मे पुत्रशोकविनाशनम् ॥ व्रतं सौभाग्यफलदा मिहलोकं पत्र च ॥ ६ ॥ ऊर्ध्वसिष्ठप्रमुखा मदनद्वादशीव्रतम् ॥ यस्याः प्रभावादभवत्सुत
 शोकविवर्जिता ॥ ७ ॥ ऋषय ऊर्ध्वः ॥ श्रोतुमिच्छामहे सूत मदनद्वादशीव्रतम् ॥ सुतानेकोनपञ्चाशद्येन लेभे दितिः पुनः ॥ ८ ॥
 सूत उवाच ॥ यद्वसिष्ठादिभिः पूर्व्वं दितेः कथितमुत्तमम् ॥ विस्तरेण तदेवदं मत्सकाशाग्निबोधत ॥ ९ ॥ चैत्रे मासि सिते पक्षे
 द्वादश्यां नियतव्रतः ॥ स्थापयेद्व्रणं कुम्भं सिततण्डुलपूरितम् ॥ १० ॥ नानाफलपुतं तद्वादिशुद्धसमन्वितम् ॥ सितवस्त्रयुगच्छन्ने
 सितचन्दनचर्चितम् ॥ ११ ॥ नानाभक्ष्यसमोपेतं सहिर्ण्यं तु शक्तितः ॥ ताम्रपात्रं गुडोपेतं तस्योपरि निवेशयेत् ॥ १२ ॥ तस्मादुपरि
 कामं तु कदलीदलसंस्थितम् ॥ कुर्याच्छर्करयोपेतां रतिं तस्य च वामतः ॥ १३ ॥ गन्धं धूपं ततो दद्याद्गीतं वाद्यं च कारयेत् ॥ तदभावे
 कथां कुर्यात्कामकेशवयोर्नरः ॥ १४ ॥ कामनाम्रो हरेर्चा स्नापयेद्गन्धवारिणा ॥ शुक्लपुष्पाक्षततिलैश्चैयन्मधुसुदनम् ॥ १५ ॥ कामाय
 पादौ सम्पूज्य जङ्घे सौभाग्यदाय च ॥ ऊरू स्मरायेति पुनर्मन्मथायेति वै कटिम् ॥ १६ ॥ स्वच्छोदरायेत्युदरमनङ्गायेत्युरो हरेः ॥ मुखं
 पद्ममुखायेति बाहू पञ्चशराय वै ॥ १७ ॥ नमः सर्वोत्पन्ने मौलिमर्चयेदिति केशवम् ॥ ततः प्रभाते तं कुम्भं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ १८ ॥
 ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या स्वयं च लवणाहते ॥ भुक्त्वा तु दक्षिणां दद्यादिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ १९ ॥ प्रीयतामत्र भगवान्कामरूपी जनार्दनः ॥
 हृदये सर्वभूतानां य आनन्दोऽभिधीयते ॥ २० ॥ अनेन विधिना सर्व मासिमासि व्रत चरेत् ॥ उपवासी त्रयोदश्यामर्चयेद्वि-
 ष्णुमव्ययम् ॥ २१ ॥ फलमेकं च सम्प्राश्य द्वादश्यां भूतले स्वपेत् ॥ ततस्त्रयोदशे मासि घृतधेनुसमन्विताम् ॥ २२ ॥ शय्यां
 दद्यादनङ्गाय सर्वोपस्करसंयुताम् ॥ काञ्चनं कामदेवं च शुक्लां गां च पयस्विनीम् ॥ २३ ॥ वासोभिर्द्विजदाम्पत्यं पूज्यं शतशया

विभूषणैः ॥ शय्यागन्धादिकं दद्यात्प्रीयतामित्युदीरयेत् ॥ २४ ॥ होमः शुक्लतिलैः कार्यः कामनामानि कीर्तयेत् ॥ गव्येन हविषा तद्
 त्यायसेन च धर्मेवित् ॥ २५ ॥ विप्रभ्यो भोजनं दद्याद्वित्तशाल्यं विवर्जयेत् ॥ इक्षुदण्डानथो दद्यात्पुष्पमालाश्च शक्तिः ॥ २६ ॥ यः कुर्या
 द्विधिनानेन मदनद्वादशीमिमाम् ॥ स सर्वपापनिर्मुक्तः प्राप्नोति हरिसाम्यताम् ॥ २७ ॥ इह लोके वरान्पुत्रान्सौभाग्यफलमश्नुते ॥ यः
 स्मरः संस्मृतो विष्णुरानन्दमा महेश्वरः ॥ २८ ॥ सुखार्थी कामरूपेण स्मरेद्दुःखजमीश्वरम् ॥ एतच्छ्रुत्वा चकरासौ दितिः सर्वमशो-
 षतः ॥ २९ ॥ कश्यपो व्रतमाहात्म्यादागत्य परया मुदा ऽ चकार ककशां भूयो रूपयौवनशालिनीम् ॥ ३० ॥ वरैरच्छन्द्यामास सा तु
 ब्रवे ततो वरम् ॥ पुत्रं शक्रवधार्थाय समर्थमभितोजसम् ॥ ३१ ॥ वरयामि महात्मानं सर्वमरनिषूदनम् ॥ उवाच कश्यपो वाक्यमिन्द्रहन्तार
 मूर्जितम् ॥ ३२ ॥ प्रदास्याम्यहमेवह किन्त्वेतत्क्रियतां शुभे ॥ आपस्तम्बः करोत्विति पुत्रीयामद्य सुव्रते ॥ ३३ ॥ विधास्यामि ततो
 गर्भमिन्द्रशत्रुनिषूदनम् ॥ आपस्तम्बस्ततश्चक्रे पुत्रेष्टिं द्रविणाधिकाम् ॥ ३४ ॥ इन्द्रशत्रुभवस्वेति जुहाव च सविस्तरम् ॥ देवा मुमुदिरे
 दैत्या विमुखाः स्युश्च दानवाः ॥ ३५ ॥ दित्यां गर्भमथाधत्त कश्यपः प्राह तां पुनः ॥ त्वया यत्नो विधातव्यो ह्यस्मिन् गर्भे वरानने ॥ ३६ ॥
 संवत्सरशतं त्वेकमस्मिन्नेव तपोवने ॥ सन्ध्यायां नैव भोक्तव्यं गर्भिण्या वरवर्णिनि ॥ ३७ ॥ न स्थातव्यं न गन्तव्यं वृक्षमूलेषु सर्वादा ॥
 नोपस्करेषूपविशेन्मुसलोलूखलादिषु ॥ ३८ ॥ जले च नावगाहेत शून्यागारं च वर्जयेत् ॥ वल्मीकायां न तिष्ठेत न चोद्विगमना भवेत् ॥ ३९ ॥
 विलिखेन्न नैवभूमिं नाङ्गरेण न भस्मना ॥ न शयालुः सदा तिष्ठेद्वायामं च विवर्जयेत् ॥ ४० ॥ न तुषाङ्गारभस्मास्थि-
 कपालेषु समाविशेत् ॥ वर्जयेत्कलहं लोकैर्गात्रभङ्गं तथैव च ॥ ४१ ॥ न मुक्तकेशा तिष्ठेत नाशुचिः स्यात्कदाचन ॥ न शयीतोत्तर-
 शिरा न चापरशिराः क्वचित् ॥ ४२ ॥ न वस्त्रहनी नोद्दिशा न चार्द्रचरणा सती ॥ नामङ्गल्यां वदेद्वाचं न च हास्याधिका भवेत् ॥ ४३ ॥
 कुर्यात्तु गुरुशुश्रूषां नित्यं माङ्गल्यतत्परा ॥ सर्वौषधीभिः कोष्णेन वारिणा स्नानमाचरेत् ॥ ४४ ॥ कृतरक्षा सुभूषा च वास्तुपूजनतत्परा ॥
 तिष्ठेत्प्रसन्नवदना भक्तुः प्रियहिते रता ॥ ४५ ॥ दानशीला तृतीयायां पार्वण्यं नक्तमाचरेत् ॥ इतिवृत्त भवेन्नारी विशेषेण तु गर्भिणी ॥ ४६ ॥

यस्तु तस्या भवेत्पुत्रः शीलायुष्टद्विसंयुतः ॥ अन्यथा गर्भपतनमवाप्नोति न संशयः ॥ ४७ ॥ तस्मात्त्वमनया वृत्त्या गर्भेऽस्मिन्यत्नमाचर ॥
 स्वस्त्यस्तु ते गमिष्यामि तथेत्युक्तस्तथा पुनः ॥ ४८ ॥ पश्यतां सर्वभूतानां तत्रैवान्तरधीयत ॥ ततः सा कश्यपोक्तेन विधिना समतिष्ठत ॥ ४९ ॥
 अथ भीतस्तथेन्द्रोऽपि दितेः पार्थमुपागमत् ॥ विहाय देवसद्वनं तच्छुश्रूषुरवास्थितः ॥ ५० ॥ दितोऽच्छिद्रान्तरप्रेषुरभवत्पाकशसनः ॥
 विनीतोऽभवदव्यग्रः प्रशान्तवदनो बहिः ॥ ५१ ॥ अजानन्किल तत्कार्यमात्मनः शुभमाचरत् ॥ ततो वर्षशतान्ते सा न्यूने तु दिवसैस्त्रिभिः ॥ ५२ ॥
 मेने कृतार्थमात्मानं प्रीत्या विस्मितमानसा ॥ अकृत्वा पादयोः शौचं प्रसुप्ता मुक्तमुद्वेजा ॥ ५३ ॥ निद्राभरसमाक्रान्ता दिवापरिशराः क्वचित् ॥
 ततस्तदन्तरं लब्ध्वा प्रविष्टस्तु शचीपतिः ॥ ५४ ॥ वज्रेण सप्तधा चक्रे तं गर्भं त्रिदशाधिपः ॥ ततः सैतेव ते जाताः कुमाराः सूर्यवर्चसः ॥ ५५ ॥
 रुदन्तः सप्त ते बाला निषिद्धा गिरिदारिणा ॥ भूयोऽपि रुदतश्चेतानैकैकं सप्तधा हरिः ॥ ५६ ॥ चिच्छेद वृत्रहन्ता वै पुनस्तदुदरे स्थितः ॥
 एवमेकोनपंचाशद्धत्वा ते रुरुदुर्मृगम् ॥ ५७ ॥ इन्द्रो निवारयामास मारोदिष्ट पुनः ॥ ततः स चिन्तयामास किमेतदिति वृत्रहा ॥ ५८ ॥
 धर्मस्य कस्य माहात्म्यात्पुनः सञ्जीवितास्त्वमी ॥ विदित्वा ध्यानयोगेन मदनद्वादशीफलम् ॥ ५९ ॥ नूनमेतत्परिणतमधुना कृष्णपूजनात् ॥
 वज्रेणापि हताः सन्तो न विनाशमवाप्नुयुः ॥ ६० ॥ ए के ष्यनेकतामाप यस्मादुदरगोऽप्यलम् ॥ अवध्या नूनमेते वै तस्माद्देवा भवन्त्विति ॥ ६१ ॥
 यस्मान्मा रुदतेत्युक्ता रुदन्तो गर्भसंस्थिताः ॥ मरुतो नाम ते नाम्ना भवन्तु मखभागिनः ॥ ६२ ॥ ततः प्रसाद्य देवेशः क्षमस्वेति दिति
 पुनः ॥ अर्थशालं समास्थाय मयैतहुष्कृतं कृतम् ॥ ६३ ॥ कृत्वा मरुद्गणं देवैः समानममराधिपः ॥ दितिं विमानमारोप्य ससुतामनय-
 द्विवम् ॥ ६४ ॥ यज्ञभागभुजो जाता मरुतस्ते ततो द्विजाः ॥ न जमुरेक्यमसुरेतस्ते सुरवल्हभाः ॥ ६५ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे
 आदिसर्गे मरुदुत्पत्तौ मदनद्वादशीव्रतं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ऋषय उचुः ॥ आदिसर्गश्च यः सूत कथितो विस्तरेण तु ॥
 प्रतिसर्गं च ये येषामधिपास्तान्वदस्व नः ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ यदाभिषिक्तः सकलाधिराज्ये पृथुर्धरित्र्यामधिपो बभूव ॥ तदौषधी-
 नामधिपं चकार यज्ञव्रतानां तपसां च चन्द्रम् ॥ २ ॥ नक्षत्रताराद्विजवृक्षगुल्मलतावितानस्य च रुक्मगर्भः ॥ अपामधीशं वरुणं धनानां राज्ञां

प्रभुं वैश्वर्यं च तद्वत् ॥ ३॥ विष्णुं स्वीणामधिपं वसुनामग्निं च लोकाधिपतिश्चकार ॥ प्रजापतीनामधिपं च दक्षं चकार शक्रं मरुतामधी-
शम् ॥ ४ ॥ देव्याधिपानामथ दानवानां प्रह्लादमीशं च यमं पितृणाम् ॥ पिशाचक्षः पशुभूतयक्षवेतालराजं त्वथ शूलपाणिम् ॥ ५ ॥
प्रालेयशैलं च पतिं गिरिणामीशं समुद्रं ससरत्नदानाम् ॥ गन्धर्वविद्याधराकिन्नराणामीशं पुनीश्वित्रथं चकार ॥ ६ ॥ नागाधिपं वासुकिमुग्र-
वीर्यं सर्पाधिपं तक्षकमादिदेश ॥ दिशां गजानामधिपं चकार गजेन्द्रमैरावतनामधेयम् ॥ ७ ॥ सुपर्णमीशं पततामथाश्वराजानमुच्चैः श्रवसं
चकार ॥ सिंहं मृगाणां वृषभं गवां च वृक्षं पुनः सर्व्वेवनस्पतीनाम् ॥ ८ ॥ पितामहः पूर्व्वमथाभ्यषिञ्चैत्तान्पुनः सर्व्वदिशाधिनाथान् ॥
पूर्व्वेण दिक्पालमथाभ्यषिञ्चन्नाम्ना सुधर्म्मोणमरातिकेतुम् ॥ ९ ॥ ततोऽधिपं दक्षिणतश्चकार सर्व्वेश्वरं शङ्खपदाभिधानम् ॥ स केतुमन्तं च
दिगीशमीशश्चकार पश्चाद्भुवनण्डगर्भः ॥ १० ॥ हिरण्यरोमाणमुददिगीशं प्रजापतिर्देवसुतं चकार ॥ अद्यापि कुर्व्वन्ति दिशामधीशाः
शत्रून्नुद्वहन्तस्तु भुवोऽभिरक्षाम् ॥ ११ ॥ चतुर्भिरोभिः पृथुनामधेयो नृपोऽभिषिक्तः प्रथमं पृथिव्याम् ॥ गतेऽन्तरे चाक्षुषनामधेये वैवस्वता
ख्ये च पुनः प्रवृत्ते ॥ प्रजापतिः सोऽस्य चराचरस्य बभूव सूर्य्योन्वयवंशचिह्नः ॥ १२ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे आधिपत्याभिषेचनं
नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ सूत उवाच ॥ एवं श्रुत्वा मनुः ग्राह पुनरेव जनार्दनम् ॥ पूर्व्वेषां चरितं ब्रूहि मनुनां मधुसूदन ॥ १ ॥
मत्स्य उवाच ॥ मन्वन्तराणि राजेन्द्र मनुनां चरितं च यत् ॥ प्रमाणं चैव कालस्य तां सृष्टिं च समासतः ॥ २ ॥ एकचित्तः प्रशान्तात्मा
शृणु मार्त्तण्डनन्दन ॥ यामा नाम पुरा देवा आसन्स्वायम्भुवान्तरे ॥ ३ ॥ सप्तैव ऋषयः पूर्व्वे ये मरीच्यादयः स्मृताः ॥ आग्नीध्रश्चाग्नि-
बाहुश्च सहः सवन एव च ॥ ४ ॥ ज्योतिष्मान् द्युतिमान्द्वयो मघा मेधातिथिर्वसुः ॥ स्वायम्भुवस्यास्य मनोर्देशेते वंशवर्द्धनाः ॥ ५ ॥
प्रतिसर्गोमिमे कृत्वा जगुर्धत्परमं पदम् ॥ एतत्स्वायम्भुवं प्रोक्तं स्वाराचिषमतः परम् ॥ ६ ॥ स्वाराचिषस्य तनयाश्चत्वारो देववर्चसः ॥ नभो
नभस्यप्रमृतिभानवः कात्तिवर्द्धनाः ॥ ७ ॥ दत्तो निश्च्यवनस्तम्बः प्राणः कश्यप एव च ॥ और्वो बृहस्पतिश्चैव सप्तैते ऋषयः स्मृताः ॥ ८ ॥
देवाश्च तुषिता नाम स्मृताः स्वाराचिषेऽन्तरे ॥ हस्तीन्द्रः सुकृतो मूर्त्तिराणो ज्योतिरयःस्मयः ॥ ९ ॥ वसिष्ठस्य सुताः सप्त ये प्रजापतयः

स्मृताः ॥ द्वितीयमेतत्कथितं मन्वन्तरमतः परम् ॥ १० ॥ औत्तमीयं प्रवक्ष्यामि तथा मन्वन्तरं शुभम् ॥ मनुर्नामोत्तमिरेव दशपुत्रान-
 जीजन्त ॥ ११ ॥ ईष ऊर्जेश्च तर्जश्च शुचिः शुक्रस्तथैव च ॥ मधुश्च माधवश्चैव नभस्योऽथ नभास्तथा ॥ १२ ॥ सहः कनीयाने-
 तेषामुदारः कीर्तिवर्द्धनः ॥ भावनास्तत्र देवाः स्युरूर्जाः सप्तर्षयः स्मृताः ॥ १३ ॥ कौकुरुण्डिश्च दाल्भ्यश्च शंखः प्रवहणः शिवः ॥
 सितश्च सस्मितश्चैव सप्तैते योगवर्द्धनाः ॥ १४ ॥ मन्वन्तरं चतुर्थं तु तामसं नाम विश्रुतम् ॥ कविः पृथुस्तथैवाग्निकपिः कपिरेव
 च ॥ १५ ॥ तथैव जल्पधीमानौ मुनयः सप्त तामसे ॥ साध्या देवगणा यत्र कथितास्तामसेऽन्तरे ॥ १६ ॥ अकल्मषस्तथा धन्वी तपोमूल-
 स्तपोधनः ॥ तपोरतिस्तपस्यश्च तपोद्युतिपरन्तपौ ॥ १७ ॥ तपोभोगी तपोयोगी धर्म्मोचारताः सदा ॥ तामसस्य सुताः
 सर्वे दश वंशविवर्द्धनाः ॥ १८ ॥ पञ्चमस्य मनोस्तद्वैवतस्यान्तरं शृणु ॥ देवबाहुः सुबाहुश्च पर्जन्यः सोमपो मुनिः ॥ १९ ॥ हिरण्यरोमा
 सताश्चः सप्तैते ऋषयः स्मृताः ॥ देवाश्चाभूतरजसस्तथा प्रकृतयः शुभाः ॥ २० ॥ अरुणस्तत्त्वदर्शी च वितवान् हव्यपः कपिः ॥ युक्तो
 निरुत्सुकः सत्त्वो निर्मोहोऽथ प्रकाशकः ॥ २१ ॥ धर्म्मवीर्य्यबलोपेता दशैते रैवतात्मजाः ॥ भृगुः सुधामा विराजाः सहिष्णुर्नाद एव
 च ॥ २२ ॥ विवस्वानतिनामा च षष्ठे सप्तर्षयोऽपरे ॥ चाक्षुषस्यान्तरे देवा लेखा नाम परिश्रुताः ॥ २३ ॥ ऋभवोऽथ ऋभाद्याश्च वारिमू-
 ला द्विवौकसः ॥ चाक्षुषस्यान्तरे प्रोक्ता देवानां पंच योनयः ॥ २४ ॥ रुरुभृतयस्तद्वच्चक्षुषस्य सुता दश ॥ प्रोक्ताः स्वायम्भुवे वंशे ये मया
 पूर्वमेव तु ॥ २५ ॥ अन्तरं चाक्षुषं चैतन्मया ते परिकीर्तितम् ॥ सप्तमं तत्प्रवक्ष्यामि यद्वैवस्वतमुच्यते ॥ २६ ॥ अत्रिश्चैव वासिष्ठश्च
 कश्यपो गौतमस्तथा ॥ भरद्वाजस्तथा योगी विश्वामित्रः प्रतापवान् ॥ २७ ॥ जमदग्निश्च सप्तैते साम्प्रतं ये महर्षयः ॥ कृत्वा धर्म्मव्यवस्थानं
 प्रयान्ति परमं पदम् ॥ २८ ॥ साध्या विश्वे च रुद्राश्च मरुतो वसवोऽश्विनौ ॥ आदित्याश्च सुरास्तद्वत्सप्त देवगणाः स्मृताः ॥ २९ ॥ इक्ष्वाकु-
 प्रमुखाश्चास्य दशपुत्राः स्मृता भुवि ॥ मन्वन्तरेषु सर्वेषु सप्त सप्तं महर्षयः ॥ ३० ॥ कृत्वा धर्म्मव्यवस्थानं प्रयान्ति परमं पदम् ॥ सावर्ण्यस्य
 प्रवक्ष्यामि मनोर्भावि तथान्तरम् ॥ ३१ ॥ अश्वत्थामा शरद्वांश्च कौशिको गालवस्तथा ॥ शतानन्दः काश्यपश्च रामश्च ऋषयः स्मृताः ॥ ३२ ॥

धृतिर्वीरियान्वयसः सुवर्णो वृष्टिरेव च ॥ चरिष्णुरिडिचः सुमतिर्वसुः शुक्रश्च वीर्यवान् ॥ ३३ ॥ भविष्या दश सावर्णेर्मनोः पुत्राः प्रकीर्तिताः ॥ रोच्यादयस्तथान्येऽपि मनवः सम्प्रकीर्तिताः ॥ ३४ ॥ रुचेः प्रजापतेः पुत्रो रौच्यो नाम भविष्यति ॥ मनु-
भृत्सुतस्तद्भद्रोत्यो नाम भविष्यति ॥ ३५ ॥ ततस्तु मेरुसावर्णिर्ब्रह्मसुनुर्मनुः स्मृताः ॥ ऋतश्च ऋतधामा च विष्वक्सेनो मनुस्तथा ॥ ३६ ॥ अतीतानगताश्चेते मनवः परिकीर्तिताः ॥ षडूनं युगसाहस्रमेभिव्याप्तं नराधिप ॥ ३७ ॥ स्वे स्वेऽन्तरे सर्वमिद-
मुत्पाद्य सचराचरम् ॥ कल्पक्षये विनिवृत्ते मुच्यन्ते ब्रह्मणा सह ॥ ३८ ॥ एते युगसहस्रान्ते विनश्यन्ति पुनः पुनः ॥ ब्रह्माद्या विष्णुसायुज्यं याता यास्यन्ति वै द्विजाः ॥ ३९ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे मन्वन्तरानुकीर्त्तनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ छ ॥
ऋषय ऊचुः ॥ बहुभिर्धरणी भुक्ता भूपालेः श्रूयते पुरा ॥ पार्थिवाः पृथिवीयोगात्पृथिवी कस्य योगतः ॥ १ ॥ किमर्थं च कृता संज्ञा भूमेः किं पारिभाषिकी ॥ गौरितीयं च विख्याता सूत कस्माद्भवीहि नः ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ वंशे स्वायम्भुवस्यासीदङ्गो नाम प्रजापतिः ॥ मृत्योस्तु दुहिता तेन परिणीता सुदुर्मुखा ॥ ३ ॥ सुनीथा नाम तस्यास्तु वनो नाम सुतः पुरा ॥
अधर्मनिरतश्चासीद्बलवान्वसुधाधिपः ॥ ४ ॥ लोकेऽप्यधर्मकृज्जातः परभार्यापहारकः ॥ धर्मोचारस्य सिद्धचर्यं जगतोऽथ मह-
र्षिभिः ॥ ५ ॥ अनुनीतोऽपि न ददावनुज्ञां स यदा ततः ॥ ज्ञापेन मारयित्वैनमराजकभार्याहिताः ॥ ६ ॥ ममन्थुर्ब्राह्मणास्तस्य बलहेहमकल्मषाः ॥ तत्कायान्मथ्यमानानु निपेतुम्लैच्छजातयः ॥ ७ ॥ शरीरे मातुरंशेन कृष्णाञ्जनसमप्रभाः ॥ पितुरंशस्य चांशेन धार्म्मिको धर्मचारिणः ॥ ८ ॥ उत्पन्नो दक्षिणाद्धस्तात्सधनुः सशरो गदी ॥ दिव्यतेजोमयवपुः सरत्नकवचाद्भद्रः ॥ ९ ॥ पृथो-
रेवाभवद्यत्नात्ततः पृथुरजायत ॥ स विप्रैरभिषिक्तोऽपि तपः कृत्वा सुदारुणम् ॥ १० ॥ विष्णोर्वरेण सर्वस्य प्रभुत्वमगमत्पुनः ॥ निःस्वाध्यायवषट्कारं निर्द्धर्मं वीक्ष्य भूतलम् ॥ ११ ॥ दग्धुमेवोद्यतः कोपाच्छ्रेणामितविक्रमः ॥ ततो गोरूपमास्थाय भूः पलायितुमुद्यता ॥ १२ ॥ पृष्ठतोऽनुगतस्तस्याः पृथुर्दीप्तशरासनः ॥ ततः स्थित्वैकदेशे तु किं करोमीति चाब्रवीत् ॥ १३ ॥

पृथुरप्यवदद्वाक्यमीप्सितं देहि सुव्रते ॥ सर्वस्य जगतः शीघ्रं स्थावरस्य चरस्य च ॥ १४ ॥ तथैव साब्रवीद्धिमिदुदोह स नराधिपः ॥
 स्वके पाणौ पृथुर्वत्सं कृत्वा स्वायम्भुवं मनुम् ॥ १५ ॥ तदन्नमभवच्छुद्धं प्रजा जीवन्ति येन वै ॥ ततस्तु ऋषिभिर्दुग्धा
 वत्सः सोमस्तदाभवत् ॥ १६ ॥ दोग्धा बृहस्पतिरभूत्पात्रं वेदस्तपो रसः ॥ देवैश्च वसुधा दुग्धा मित्रस्तदाभवत् ॥ १७ ॥
 इन्द्रो वत्सः समभवत्क्षीरमूर्जस्करं बलम् ॥ देवानां काञ्चनं पात्रं पितॄणां राजतं तथा ॥ १८ ॥ अन्तकश्चाभवद्दोग्धा यमो
 वत्सः स्वधा रसः ॥ अलबुपात्रं नागानां तक्षको वत्सकोऽभवत् ॥ १९ ॥ विषं क्षीरं ततो दोग्धा धृतराष्ट्रोऽभवत्पुनः ॥
 असुरैरपि दुग्धेयमायसे शक्रपीडिनीम् ॥ २० ॥ पात्रे मायामभूद्वत्सः प्राह्लादिस्तु विरोचनः ॥ दोग्धा द्विमृद्धौ तत्रासीन्माया
 येन प्रवर्तिता ॥ २१ ॥ यक्षैश्च वसुधा दुग्धा पुरान्तर्द्धानमीप्सुभिः ॥ कृत्वा वैश्रवणं वत्समामपात्रे महीपते ॥ २२ ॥ प्रेत-
 रक्षोगणैर्दुग्धा धारारुधिरमुल्बणम् ॥ रोयनाभोऽभवद्दोग्धा सुमाली वत्स एव तु ॥ २३ ॥ गन्धर्वैश्च पुरा दुग्धा वसुधा साप्स-
 रोगणैः ॥ वत्सं चैत्रस्थं कृत्वा गन्धान्पद्मदले तथा ॥ २४ ॥ दोग्धा वररुचिर्नाम नाट्यवेदस्य पारगः ॥ गिरिभिर्वसुधा दुग्धा रत्नानि
 विविधानि च ॥ २५ ॥ औषधानि च दिव्यानि दोग्धा मेरुमहाचलः ॥ वत्सोऽभूद्धिमर्वास्तत्र पात्रे शैलमयं पुनः ॥ २६ ॥
 वृक्षैश्च वसुधा दुग्धा क्षीरं छिन्नप्ररोहणम् ॥ पालाशपात्रे दोग्धा तु शालः पुष्पलताकुलः ॥ २७ ॥ पृक्षोऽभवत्ततो वत्सः सर्ववृक्षो
 धनाधिपः ॥ एवमन्यैश्च वसुधा तदा दुग्धा यथेप्सितम् ॥ २८ ॥ आर्गुर्धनानि सौख्यं च पृथौ राज्यं प्रशासति ॥ न दारिद्र्यस्तदा
 कश्चिन्न रोगी न च पापकृत् ॥ २९ ॥ नोपसर्गभयं किञ्चित्पृथौ राजनि शासति ॥ नित्यं प्रमुदिता लोका दुःखशोकविवर्जि-
 ताः ॥ ३० ॥ घनुष्कोट्या च शैलेन्द्रानुत्सार्य स महाबलः ॥ भुवस्तलं समं चक्रे लोकानां हितकाम्यया ॥ ३१ ॥ न पुराणमदुर्गोणि
 न चायुधधरा नराः ॥ क्षयातिशयदुःखं च नार्थशास्त्रस्य चादरः ॥ ३२ ॥ धर्मैकवासना लोकाः पृथौ राज्यं प्रशासति ॥
 कथितानि च पात्राणि यत्क्षीरं च मया तव ॥ ३३ ॥ येषां यत्र रुचिस्तत्तदेयं तेभ्यो विजानता ॥ यज्ञश्राद्धेषु सर्वेषु मया तुभ्यं

निवेदितम् ॥ ३४ ॥ दुहितृत्वं गता यस्मात्पृथोर्धमवतो मही ॥ तदनुरागायोगाच्च पृथिवी विश्रुता बुधैः ॥ ३५ ॥ इति श्रीमात्स्ये महा-
पुराणे वैव्याभिर्बर्णनो नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ६४ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ आदित्यवंशमखिलं वद सुत यथाक्रमम् ॥ सोमवंशं च तत्सञ्ज्ञ
यथावद्ब्रुमर्हसि ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ विवस्वान्कश्यपात्पूर्वमदित्यामभवत्सुतः ॥ तस्य पत्नीत्रयं तद्वत्संज्ञा राज्ञी प्रभा तथा ॥ २ ॥
रेवतस्य सुता राज्ञी रेवतं सुषुवे सुतम् ॥ प्रभा प्रभातं सुषुवे त्वाष्ट्री संज्ञा तथा मनुम् ॥ ३ ॥ यमश्च यमुना चैव यमलौ तु बभूवतुः ॥ तबस्तेजो
मयं रूपमसहन्ती विवस्वतः ॥ ४ ॥ नारसिन्धुपादयामास स्वशरीरादनिन्दिताम् ॥ त्वाश्च स्वरूपरूपेण नाम्ना ज्ञायति भामिनी ॥ ५ ॥
पुस्तः संस्थितां दृष्ट्वा संज्ञा तां प्रत्यभाषत ॥ छाये त्वं भज भर्तारमस्मदीयं वरानने ॥ ६ ॥ अपत्यानि मातृस्नेहेन पालय ॥ तथे-
त्युक्त्वा तु सा देवमंगमत्कापि सुव्रता ॥ ७ ॥ कामयामास देवोऽपि संज्ञेयमिति चादरात् ॥ जनयामास तस्यां तु पुत्रं च मधुरूपिणम् ॥ ८ ॥
सर्वणत्वाच्च सार्वर्णिर्मनैर्वैवस्वतस्य च ॥ ततः शनिं च तपतीं विष्टं चैव क्रमेण तु ॥ ९ ॥ छायायां जनयामास संज्ञेयमिति भास्करः ॥
छायां स्वपुत्रेऽभ्यधिकं स्नेहं चक्रे मनौ तथा ॥ १० ॥ पूर्वो मनुस्तु चक्षाम न यमः क्रोधमूर्च्छितः ॥ सन्तर्जयामास तदा पादमुद्यम्य
दक्षिणम् ॥ ११ ॥ शशाप च यमं छाया भक्षितः कृमिसंयुतः ॥ पादोऽयमेको भविता पूयशोणितविस्रवः ॥ १२ ॥ निवेदयामास पितृयमः
शपादुर्मर्षितः ॥ निष्कारणमहं शसो मात्रा देवं सकोपया ॥ १३ ॥ बालभावान्मया किञ्चिदुद्यतश्चरणः सकृत् ॥ मनुना वार्यमाणापि
मम शापमदाद्विभो ॥ १४ ॥ प्रायो न माता सास्माकं शापेनाहं यतो हतः ॥ देवोऽप्याह यमं भूयः किं करोमि महामते ॥ १५ ॥
मौख्यात्कस्य न दुःखं स्यादथवा कर्मसन्ततिः ॥ अनिवाय्यो भवस्यापि का कथाऽन्येषु जन्तुषु ॥ १६ ॥ कृकवाकुर्मया दत्तो यः
कुर्मन्भक्षायिष्यति ॥ क्लृप्तं च रुधिरं चैव वत्सायमपनेष्यति ॥ १७ ॥ एवमुक्तस्तपस्तेपे यमस्तीव्रं महायशाः ॥ गोकर्णेतीर्थे वैराग्यात्फलपत्रा
निलाशनः ॥ १८ ॥ आराध्यन्महादेवं यावद्द्वर्षयितायुतम् ॥ वरं प्रादान्महादेवः सन्तुष्टः शूलभृत्तदा ॥ १९ ॥ वव्रे स लोकपालत्वं
पितृलोकं नृपालयम् ॥ धर्माधर्मात्मकस्यापि जगतस्तु परीक्षणम् ॥ २० ॥ एवं स लोकपालत्वमगमच्छूलपाणिनः ॥ पितृणां

चाधिपत्यं च धर्माधर्मस्य चानघ ॥ २१ ॥ विवस्वानथ तज्ज्ञात्वा संज्ञायाः कर्मचेष्टितम् ॥ त्वष्टुः समीपमगमदाचक्षे च
 रोषवान् ॥ २२ ॥ तसुवाच ततस्त्वष्टा सान्त्वयुर्व द्विजोत्तमाः ॥ तवासहन्ती भगवन्महस्तीव्रं तमोदम् ॥ २३ ॥ वडवारूपमास्थाय
 मत्सकाशमिहागता ॥ निवारिता मया सा तु त्वया चैव दिवाकर ॥ २४ ॥ यस्मादुविज्ञाततया मत्सकाशमिहागता ॥ तस्मान्मदीयं भवनं
 प्रवेष्टुं न त्वमर्हसि ॥ २५ ॥ एवमुक्त्वा जगामाथ मरुदेशमनिन्दिता ॥ वडवारूपमास्थाय भूतले सम्प्रतिष्ठिता ॥ २६ ॥ तस्मात्प्रसादं कुरु
 मे यद्यनुग्रहभागहम् ॥ अपनेष्यामि ते तेजो यन्नेष्टृत्वा दिवाकर ॥ २७ ॥ रूपं तव करिष्यामि लोकानन्दकरं प्रभो ॥ तथेत्युक्तः स
 रविणा भ्रमौ कृत्वा दिवाकरम् ॥ २८ ॥ पृथक् चकार तत्तज्जेश्वरं विष्णोरकल्पयत् ॥ त्रिशूलं चापि रुद्रस्य वज्रमिन्द्रस्य चाधिकम् ॥ २९ ॥
 दैत्यदानवसंहर्तुः सहस्रकिरणात्मकम् ॥ रूपं चाप्रतिमं चक्रे त्वष्टा पद्मयामृते महत् ॥ ३० ॥ न शशाकाथ तद्द्रष्टुं पादरूपं रवेः पुनः ॥
 अर्चास्वपि ततः पादौ न कश्चित्कारयेत्कचित् ॥ ३१ ॥ यः करोति स पापिष्ठां गतिमाप्नोति निन्दिताम् ॥ कुष्ठरोगमवाप्नोति लोकेऽस्मिन्दुः
 खसंयुतः ॥ ३२ ॥ तस्माच्च धर्मकामार्थी चित्रेष्वायतनेषु च ॥ न क्वचित्कारयेत्पादौ देवदेवस्य धीमतः ॥ ३३ ॥ ततः स भगवान्नात्वा
 भूलोकममराधिषः ॥ कामयमास कामार्तो मुख एव दिवाकरः ॥ ३४ ॥ अश्वरूपेण महता तेजसा च समावृतः ॥ संज्ञा च मनसा क्षोभमगमद्भय
 विह्वला ॥ ३५ ॥ नासापुटाभ्यामुत्सृष्टं परोऽयमिति शङ्कया ॥ तद्देतसस्ततो जातावश्वनाविति निश्चितम् ॥ ३६ ॥ दत्तौ सुतत्वात्संजातौ
 नासत्यौ नासिकाग्रतः ॥ ज्ञात्वा चिराच्च तं देवं सन्तोषेमगमत्परम् ॥ विमानेनागमत्स्वर्गं पत्या सह मुदन्विता ॥ ३७ ॥ सावर्णोऽपि
 मनुमेरावद्याप्यास्ते तपोधनः ॥ शनिस्तपोबलादाप ग्रहसाम्यं ततः पुनः ॥ ३८ ॥ यमुना तपती चैव पुनर्नद्यौ बभूवतुः ॥ विष्टिर्घोरान्तिमका
 तद्भक्तकालत्वेन व्यवस्थिता ॥ ३९ ॥ मनोर्वैश्वतस्यासन्दश पुत्रा महाबलाः ॥ इलस्तु प्रथमस्तेषां पुत्रेष्टयां समजायत ॥ ४० ॥ इक्ष्वाकुः
 कुशनाभश्च अरिष्टो वृष्ट एव च ॥ नरिष्यन्तः करूषश्च शर्यातिश्च महाबलाः ॥ पृषधश्चाथ नाभागः सर्वै ते दिव्यमानुषाः ॥ ४२ ॥
 आभिषिच्य मनुः पुत्रमिलं ज्येष्ठं सधार्मिकः ॥ जगाम तपसे भूयः स महेन्द्रवनालयम् ॥ ४२ ॥ अथ दिग्जयसिद्धयर्थमिलः प्रायान्महीमिमाम् ॥

अमन्दोपानि सर्वाणि द्याभृतः संप्रघर्षयन् ॥ ४३ ॥ जगामोपवनं शम्भोरश्वाकृष्टः प्रतापवान् ॥ कल्पद्रुमलताकीर्णं नाम्ना शरवणे
 महत् ॥ ४४ ॥ रमते यत्र देवेशः शम्भुः सोमार्द्धशेखरः ॥ उमया समयस्तत्र पुरा शरवणे कृतः ॥ ४५ ॥ पुन्नाम सत्त्वं यत्किञ्चिदागमिष्यति
 ते वने ॥ स्त्रीत्वमेष्यति तत्सर्वं दशयोजनमण्डले ॥ ४६ ॥ अज्ञातसमयो राजा इलः शरवणे पुरा ॥ स्त्रीत्वमाप विशन्नेव वडवात्वं
 ह्यस्तदा ॥ ४७ ॥ पुरुषत्वं हतं सर्वं स्त्रीरूपे विस्मितो नृपः ॥ इत्येति साऽभवन्नारी पीनोन्नतधनस्तनी ॥ ४८ ॥ उन्नतश्रीणिजघना
 पद्मपत्रायतेक्षणा ॥ पूर्णेन्दुवदना तन्वी विलासोच्छासितेक्षणा ॥ ४९ ॥ मूलोन्नतायतभुजा नीलकुञ्चितमूर्द्धजा ॥ तनुलोमा सुदृशना
 मृदुगम्भीरभाषिणी ॥ ५० ॥ श्यामगौरेण वर्णेन हंसवारणगामिनी ॥ काम्मुकमृगयुगोपेता तनुताम्रनखाङ्कुरा ॥ ५१ ॥ भ्रमन्ती च वने
 तस्मिन्निन्तयामास भामिनी ॥ को मे पिताथवा भ्राता का मे माता भवेदिह ॥ ५२ ॥ कस्य भर्तुरहं दत्ता कियद्दत्स्यामि भूतले ॥ चिन्त-
 यन्तीति दृष्ट्वा सोमपुत्रेण साङ्गना ॥ ५३ ॥ इलरूपसमाक्षितमनसा वरवर्णिनीम् ॥ बुधस्तदाप्तये यत्नमकरोत्कामपीडितः ॥ ५४ ॥
 विशिष्टाकारवान्दण्डी सक्रमण्डलपुस्तकः ॥ वेणुदण्डकृतानेकपवित्रकणत्रिकः ॥ ५५ ॥ द्विजरूपः शिखी ब्रह्म निगदन्कर्णकुण्डलः ॥ बटुभिश्चा
 न्वितो युक्तैः समित्पुष्पकुशोदकैः ॥ ५६ ॥ किलाविषन्वने तस्मिन्नाजुहाव स तामिलम् ॥ बहिर्वनस्यान्तीरितः किल पादपमण्डले ॥ ५७ ॥
 ससम्भ्रममकरुमात्तां सोपालम्भमिवावदत् ॥ त्यक्त्वाग्निहोत्रशुश्रूषां क्व गता मन्दिरान्मम ॥ ५८ ॥ इयं विहारवेला ते ह्यतिक्रामति साम्प्रतम् ॥ एह्ये
 हि पृथुसुश्रोणि सम्भ्रान्ता केन हेतुना ॥ ५९ ॥ इयं सायन्तनी वेला विहरस्येह वर्त्तते ॥ कृत्वोपलेपनं पुष्पैरलङ्कुरु गृहं मम ॥ ६० ॥ सा
 त्वब्रवीदस्मृताहं सर्वमेतत्तपोधन ॥ आत्मानं त्वां च भर्तारं कुलं च वद मेऽनघ ॥ ६१ ॥ बुधः प्रोवाच तां तन्वीमिला त्वं वरवर्णिनि ॥ अहं च
 कामुको नाम बहुविद्यो बुधः स्मृतः ॥ ६२ ॥ तेजस्विनः कुले जातः पिता मे ब्राह्मणाधिपः ॥ इति सा तस्य वचनात्प्रविष्टा बुधमन्दिर-
 म् ॥ ६३ ॥ रत्नस्तम्भसमायुक्तं दिव्यमायाविनिर्मितम् ॥ इला कृतार्थमात्मानं मेने तद्भवनस्थिता ॥ ६४ ॥ अहो वृत्तमहो रूपमहो धन-

१ इति चिन्तयती दृष्ट्वा ६० पा० ।

महो कुलम् ॥ मम चास्य च मे भर्तुरहो लावण्यसुत्तमम् ॥ ६५ ॥ रेमे च सा तेन समतिकालमिला ततः ॥ सर्वभोगमये गेहे यथेन्द्र-
भवने तथा ॥ ६६ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे बुधसङ्गमो नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ६७ ॥ सुत उवाच ॥ अथान्विषन्तो राजानं
आतरस्तस्य मानवाः ॥ इक्ष्वाकुप्रमुखा जमुस्तदा शरवणान्तिकम् ॥ १ ॥ ततस्ते ददृशुः सर्वे वडामग्रतः स्थिताम् ॥
रत्नपर्याणकिरणदीप्तिकायामनुत्तमाम् ॥ २ ॥ पर्याणप्रत्यभिज्ञानात्सर्वे विस्मयमागताः ॥ अयं चन्द्रप्रभो नाम वाजी तस्य महात्मनः ॥ ३ ॥
अगमद्भट्टवारूपमुत्तमं केन हेतुना ॥ ततस्तु मैत्रावरुणिं पप्रच्छुस्ते पुरोधसम् ॥ ४ ॥ किमित्येतदभूच्चित्रं वद योगविदां वर ॥ वसिष्ठश्चा-
ब्रवीत्सर्वं दृष्ट्वा तद्व्यानचक्षुषा ॥ ५ ॥ समयः शम्भुदयिताकृतः शरवणे पुरा ॥ यः पुमान् प्रविशेदत्र स नारीत्वमवाप्स्यति ॥ ६ ॥ अय-
मश्नोऽपि नारीत्वमगाद्राज्ञा सहैव तु ॥ पुनः पुरुषतामेति यथासौ धनदोपमः ॥ ७ ॥ तथैव यत्नः कर्त्तव्यश्चाराध्यैव पिनाकिनम् ॥ ततस्ते
मानवा जमुयत्र देवो महेश्वरः ॥ ८ ॥ तुष्टुबुर्विविधैः स्तोत्रैः पार्वतीपरमेश्वरौ ॥ तावूचतुलङ्घयोऽयं समयः किन्तु साम्प्रतम् ॥ ९ ॥
इक्ष्वाकोरश्वमेधेन यत्फलं स्यात्तदावयोः ॥ दत्त्वा किम्पुरुषो वीरः स भविष्यत्यसंशयम् ॥ १० ॥ तथेदमुक्तास्ततस्ते तु जमुर्वैवस्वतात्मजाः ॥
इक्ष्वाकोश्चाश्वमेधेन चेलः किम्पुरुषोऽभवत् ॥ ११ ॥ मासमेकं पुमान् वीरः स्त्री च मासमभूत्पुनः ॥ बुधस्य भवने तिष्ठन्निष्ठो गर्भधरोऽभ-
वत् ॥ १२ ॥ अभीजनत्पुत्रमेकमनेकगुणसंयुतम् ॥ बुधश्चोत्पाद्य तं पुत्रं स्वर्लोकागमत्ततः ॥ १३ ॥ इलस्य नाम्ना तद्वर्षमिलावृतमभूत्तदा ॥
सोमार्कवंशयोरदाविलोऽभून्मनुन्दनः ॥ १४ ॥ एवं पुरुखाः पुंसोरभवदंशवर्द्धनः ॥ इक्ष्वाकुरर्कवंशस्य तथैवोक्तस्तपोधनाः ॥ १५ ॥ इलः
किम्पुरुषत्वे च सद्युम्न इति चोच्यते ॥ पुनः पुत्रत्रयमभूत्सुद्युम्नस्यापराजितम् ॥ १६ ॥ उत्कलो वै गयस्तद्वहिरिताश्च वीर्य-
वान् ॥ उत्कलस्योत्कला नाम गयस्य तु गया मता ॥ १७ ॥ हरिताश्वस्य द्विपूर्वा विश्रुता कुरुभिः सह ॥ प्रतिष्ठानेऽभिषिच्यथ स पुरु-
रक्सं सुतम् ॥ १८ ॥ जगामेलवृतं भोक्तुं वर्षं दिव्यफलाशनम् ॥ इक्ष्वाकुर्यैष्ठदायादो मध्यदेशमवाप्तवान् ॥ १९ ॥ नारिष्यन्तस्य
पुत्रोऽभूच्छुचो नाम महाबलः ॥ नाभागस्याम्बरिषस्तु धृष्टस्य च सुतत्रयम् ॥ २० ॥ धृतकेतुश्चित्रनाथो रणधृष्टश्च वीर्यवान् ॥ आनतौ

१ आर्द्र ३० षा० । २ धुन्धोनाम्नि ३० षा० ।

१ आदि ३० पा० ।

सुषुवे यादवी प्रभा ॥ ४२ ॥ खरन्तः पृथिवीं दग्धा विष्णुना येऽङ्गमार्गेण ॥ अतमअस्तु तनयो योऽङ्गुमानाम विश्रुतः ॥ ४३ ॥
 तस्य पुत्रो दिलीपस्तु दिलीपातु भगीरथः ॥ येन भगीरथी गङ्गा तपः कृत्वावतारिता ॥ ४४ ॥ भगीरथस्य तनयो नाभाग इति विश्रुतः ॥
 नाभागस्याम्बरीबोऽभूत्सिन्धुद्वीपस्ततोऽभवत् ॥ ४५ ॥ तस्याश्रुतायुः पुत्रोऽभूदुत्तुर्गस्ततोऽभवत् ॥ तस्य कल्मषपादस्तु सर्वकर्मा ततः
 स्मृतः ॥ ४६ ॥ तस्यानरण्यः पुत्रोऽभून्निघ्नस्तस्य सुतोऽभवत् ॥ निघ्नपुत्राबुभौ जातावनमित्ररघू नृपौ ॥ ४७ ॥ अनमित्रो वनमगाद्रविता स
 कृते नृपः ॥ रघोरभूदिलीपस्तु दिलीपादजकस्तथा ॥ ४८ ॥ दीर्घबाहुरजजानश्चाजपालस्ततो नृपः ॥ तस्माद्दशरथो जातस्तस्य
 पुत्रचतुष्टयम् ॥ ४९ ॥ नारायणात्मकाः सर्वे रामस्तेष्वग्रजोऽभवत् ॥ रावणान्तकरस्तद्भद्रघूणां वंशवर्द्धनः ॥ ५० ॥ वाल्मीकिस्तस्य
 चरितं चक्रे भार्गवसत्तमः ॥ तस्य पुत्रौ कुशलवाविक्ष्वाकुलवर्द्धनौ ॥ ५१ ॥ अतिथिस्तु कुशलज्ज्ञे निषधस्तस्य चात्मजः ॥ नलस्तु
 नैषधस्तस्मान्नभास्तस्मादजायत ॥ ५२ ॥ नभसः पुण्डरीकोऽभूत्क्षेमधन्वा ततः स्मृतः ॥ तस्य पुत्रोऽभवद्दीरो देवानिकः प्रतापवान् ॥ ५३ ॥
 अहीनगुस्तस्य सुतः सहस्राश्वस्ततः परः ॥ ततश्चन्द्रावलोक्रस्तु तारापीडस्ततोऽभवत् ॥ ५४ ॥ तस्यात्मजश्चन्द्रगिरिर्भानुश्चन्द्रस्ततोऽभवत् ॥
 श्रुतायुरभवत्तस्माद्भारते यो निपातितः ॥ ५५ ॥ नलौ द्वावेव विख्यातौ वंशे कश्यपसम्भवे ॥ वीरसेनसुतस्तद्भन्नेषधश्च नराधिपः ॥ ५६ ॥
 एते वैवस्वते वंशे राजानो भूरिदक्षिणाः ॥ इक्ष्वाकुवंशप्रभवाः प्राधान्येन प्रकीर्त्तिताः ॥ ५७ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सूर्यवंशानुकीर्त्तनं नाम
 द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ४४ ॥ मनुरुवाच ॥ भगवन्क्षेत्रमिच्छामि पितॄणां वंशमुत्तमम् ॥ स्वैश्च श्राद्धदेवत्वं सोमस्य च विशेषतः ॥ १ ॥
 मत्स्य उवाच ॥ हन्त ते कथयिष्यामि पितॄणां वंशमुत्तमम् ॥ स्वर्गे पितृगणाः सप्त त्रयस्तेषाममूर्तयः ॥ २ ॥ मूर्तिमन्तोऽथ चत्वारः सर्वेषाम-
 मितौजसः ॥ अमूर्तयः पितृगणा वैराजस्य प्रजापतेः ॥ ३ ॥ यजन्ति यान्देवगणा वैराजा इति विश्रुताः ॥ ये चैते योगविभ्रष्टाः प्राप्य
 लोकान्सनातनान् ॥ ४ ॥ पुनर्ब्रह्मादिनान्ते तु जायन्ते ब्रह्मादिनः ॥ सम्प्राप्य तां स्मृतिं भूयो योगं साङ्ख्यमनुत्तमम् ॥ ५ ॥ सिद्धिं प्रया-

न्ति योगेन पुनरावृत्तिदुर्लभाम् ॥ योगिनामेव देयानि तस्माच्छ्रद्धानि दातुभिः ॥ ६ ॥ एतेषां मानसी कन्या पत्नी हिमवतो मता ॥ मेनाक-
 स्तस्य दयादः क्रौञ्चस्तस्याग्रजोऽभवत् ॥ क्रौञ्चद्वीपः स्मृतो येन चतुर्थो धृतसंवृतः ॥ ७ ॥ मेना च सुषुप्ते तिस्रः कन्या योगवतीस्ततः ॥
 उमैकपर्णाऽपर्णा च तीव्रव्रतपरायणाः ॥ ८ ॥ रुद्रस्यैका सितस्यैका जैगीष्यस्य चापरा ॥ दत्ता हिमवता बालाः सर्वो लोके तपोऽ-
 धिकाः ॥ ९ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ कस्माद्वाक्ष्यणी पूर्वं ददाह्वात्मानमात्मना ॥ हिमवदुहिता तद्वत्कथं जाता महीतले ॥ १० ॥ संहरन्ती
 किमुक्तासौ सुता वा ब्रह्मसूनुना ॥ दक्षेण लोकजननी सूत विस्तरतो वद ॥ ११ ॥ सूत उवाच ॥ दक्षस्य यज्ञे वितते प्रभूतवरदक्षिणे ॥
 समाहूतेषु देवेषु प्रोवाच पितरं सती ॥ १२ ॥ किमर्थं तात भर्ता मे यज्ञेऽस्मिन्नाभिमन्त्रितः ॥ अयोग्य इति तामाह दक्षो यज्ञेषु
 शूलभृत् ॥ १३ ॥ उपसहारकुटुद्रस्तेनामद्गलभागयम् ॥ चुकोपाथ सती देहं त्यक्ष्यामीति त्वदुद्रवम् ॥ १४ ॥ दशानां त्वं च भविता
 पितृणामेकपुत्रकः ॥ क्षत्रियत्वेऽश्वमेधे च रुद्रात्त्वं नाशमेष्यसि ॥ १५ ॥ इत्युक्तवा योगमास्थाय स्वदेहोद्भवतेजसा ॥ निर्देहन्ती तदात्मानं
 सदेवासुरकिन्नरोः ॥ १६ ॥ किं किमेतदिति प्रोक्ता गन्धर्वगणगुह्यकैः ॥ उपगम्याब्रवीद्दक्षः प्रणिपत्याथ दुःखितः ॥ १७ ॥ त्वमस्य जगतो
 माता जगत्सौभाग्यदेवता ॥ दुहितृत्वं गता देवि ममानुग्रहकाम्यया ॥ १८ ॥ न त्वया रहितं किञ्चिद्ब्रह्माण्डे सचराचरम् ॥ प्रसादं कुरु धर्मज्ञे
 न मां त्यक्तुमिहाहंसि ॥ १९ ॥ प्राह देवी यदारब्धं तत्कार्यं मे न संशयः ॥ किन्त्ववश्यं त्वया मर्त्ये हतयज्ञेन शूलिना ॥ २० ॥ प्रसादे लोकसृष्ट्यर्थं
 तपः कार्यं ममान्तिके ॥ प्रजापतिस्त्वं भविता दशानामङ्गजोऽध्यक्षः ॥ २१ ॥ मंदेशेनाङ्गनाषष्टिर्भविष्यन्त्यङ्गजास्तव ॥ मत्सन्निधौ तपः कुर्वन्प्रा-
 प्स्यसे योगसुत्तमम् ॥ २२ ॥ एवमुक्तोऽब्रवीद्दक्षः केषु केषु मयानधे ॥ तीर्थेषु च त्वं द्रष्टव्या स्तोतव्या कैश्च नामभिः ॥ २३ ॥ देव्युवाच ॥
 सर्वदा सर्वभूतेषु द्रष्टव्या सर्वतो भुवि ॥ सर्वलोकेषु यत्किञ्चिद्ब्रह्मं न मया विना ॥ २४ ॥ तथापि येषु स्थानेषु द्रष्टव्या सिद्धिमीप्सुभिः ॥
 स्मर्तव्या भूतिकामैर्वा तानि वक्ष्यामि तत्ततः ॥ २५ ॥ वारणस्यां विशालाक्षी नैमिषे लिङ्गधारिणी ॥ प्रयागे ललिता देवी कामाक्षी
 गन्धमादने ॥ २६ ॥ मानसे कुमुदा नाम विश्वकाया तथाम्बरे ॥ २७ ॥ गोमन्ते गोमती नाम मन्दरे कामचारिणी ॥ मदोत्कटा चैत्ररथे

जयन्ती हस्तिनापुरे ॥ २८ ॥ कान्यकुब्जे तथा गौरी रम्भा मलयपर्वते ॥ एकाम्भके कीर्त्तिमती विशां विश्वेश्वरे विदुः ॥ २९ ॥ पुष्करे
पुरुहूतेति केदारे मार्गदायिनी ॥ नन्दा हिमवतः पृष्ठे गोकर्णे भद्रकर्णिका ॥ ३० ॥ स्थानेश्वरे भवानी तु बिलाले बिलवपत्रिका ॥ श्रीशैले
माधवी नाम भद्रा भद्रेश्वरे तथा ॥ ३१ ॥ जया वराहशैले तु कामला कमलालये ॥ रुद्रकोट्यां च रुद्राणी काली कालश्रे गिरी ॥ ३२ ॥
महालिङ्गे तु कापिला मर्कटे मुकुटेश्वरी ॥ शालग्रामे महादेवी शिवलिङ्गे जलप्रिया ॥ ३३ ॥ मायापुर्थ्या कुमारी तु सन्ताने ललिता तथा ॥
उत्पलाक्षी सहस्राक्षे कमलाक्षे महोत्पला ॥ ३४ ॥ गङ्गायां मङ्गला नाम विमला पुरषोत्तमे ॥ विपाशायाममोवाक्षी पाटला पुण्ड्रवर्द्धने ॥ ३५ ॥
नारायणी सुपार्थे तु विह्वे भद्रसुन्दरी ॥ विपुले विपुला नाम कल्याणी मलयाचले ॥ ३६ ॥ कोटवी कोटितीर्थे तु सुगन्धा
माधवे वने ॥ गोदाश्रमे त्रिसन्ध्या तु गङ्गाद्वारे रतिप्रिया ॥ ३७ ॥ शिवकुण्डे शिवानन्दा नन्दिनी देविकातटे ॥ रुक्मिणी
द्वारवत्यां तु राधा वृन्दावने वने ॥ ३८ ॥ देवकी मथुरायां तु पाताले परमेश्वरी ॥ चित्रहूटे तथा सीता विन्ध्येश्वरे
विन्ध्याधिवासिनी ॥ ३९ ॥ सह्याद्रवेकवीरा तु हरिश्चन्द्रे तु चन्द्रिका ॥ रमणा रामतीर्थे तु यमुनायां मृगावती ॥ ४० ॥
करवीरे महालक्ष्मीरुमादेवी विनायके ॥ अरोगा वैद्यनाथे तु महाकाले महेश्वरी ॥ ४१ ॥ अभयेत्युज्जतीर्थेषु चामृता विन्ध्यकन्दरे ॥ माण्डव्ये
माण्डवी नाम स्वाहा मोहेश्वरे पुरे ॥ ४२ ॥ छागलाण्डे प्रचण्डा तु चण्डिका मकरन्दके ॥ सोमेश्वरे वरारोहा प्रभासे पुष्करावती ॥ ४३ ॥
देवमाता सरस्वत्यां पारावार्तटे मता ॥ महालये महाभागा पयोण्यां पिङ्गलेश्वरी ॥ ४४ ॥ सिंहिका कूनशीचे तु कार्तिकेये यशस्वरी ॥
उत्पलवर्त्तके लोला सुभद्रा शोणसंगमे ॥ ४५ ॥ माता सिद्धपुरे लक्ष्मीरङ्गना भरताश्रमे ॥ जालन्धरे विश्वमुखि तारा किष्किन्धपर्वते ॥ ४६ ॥
देवदारुवने पुष्टिमया काश्मीरमण्डले ॥ भीमा देवी हिमाद्रौ तु पुष्टिविश्वेश्वरे तथा ॥ ४७ ॥ कपालमोचने शुद्धिर्माता कायावरोहणे ॥ शङ्खा
द्वारे ध्वनिर्नाम धृतिः पिण्डारके तथा ॥ ४८ ॥ काला तु चन्द्रभागायामच्छेदे शिवकारिणी ॥ वेणायाममृता नाम बदर्यामुर्वशी तथा ॥ ४९ ॥

१ कुब्जाग्रके ३० पा० । २ सुनन्दतु ३० पा । विन्ध्यनि । ४ हर्मवन्द ३० पा० । ५ समरकेटके ३० पा० । ६ धरा नाम ३० पा० ।

ओषधी चोत्तकुरौ कुशद्वीपे कुशोदका ॥ मन्मथा हेमहृदं तु मुकुटे सत्यवादिनी ॥ ५० ॥ अधत्थे वन्दनीया तु निधिर्वैश्रवणालये ॥
 गायत्री वेदवदने पार्वती शिवसन्निधौ ॥ ५१ ॥ देवलोकं तथेन्द्राणी ब्रह्मास्येषु सरस्वती ॥ सूर्यबिम्बे प्रभा नाम मानूणां वैष्णवी मता ॥ ५२ ॥
 अरुन्धती सतीनां तु रामासु च तिलोत्तमा ॥ चित्ते ब्रह्मकला नाम शक्तिः सर्वशरीरिणाम् ॥ ५३ ॥ एतद्वेदशतः प्राक्तं नामाष्टशतमुत्तमम् ॥
 अष्टोत्तरं च तीर्थानां शतमेतदुदाहृतम् ॥ ५४ ॥ यः स्मरेच्छृणुयाद्वापि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ एषु तीर्थेषु यः कृत्वा स्नानं पश्यति मां नरः ॥ ५५ ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तः कल्पं शिवपुरे वसेत् ॥ यस्तु मत्परमं कालं करोत्येतेषु मानवः ॥ ५६ ॥ स भित्त्वा ब्रह्मसदनं पदमभ्येति शाङ्करम् ॥
 नान्नामसृशतं यस्तु श्रावयेच्छिवसन्निधौ ॥ ५७ ॥ तृतीयायामथाष्टम्यां बहुपुत्रो भवेन्नरः ॥ गोदाने श्राद्धदाने वा अहन्यहानि वा बुधः ॥ ५८ ॥
 देवार्चनविधौ विद्वान्पठन्ब्रह्माधिगच्छति ॥ एवं वदन्ती सा तत्र ददाहात्मानमात्मना ॥ ५९ ॥ स्वायम्भुवोऽपि कालेन दक्षः प्राचेतसोऽ
 भवत् ॥ पार्वती साभवेद्वी शिवेद्देहाद्धधारिणी ॥ ६० ॥ मेनागर्भसमुत्पन्ना भुक्तिमुक्तिफलप्रदा ॥ अरुन्धती जपन्त्येतत्प्राप योगम
 नुत्तमम् ॥ ६१ ॥ पुरुखाश्च राजर्षिर्लोकैः व्यजेयतामगात् ॥ ययातिः पुत्रलाभं च धनलाभं च भार्गवः ॥ ६२ ॥ तथान्ये देवदेत्याश्च ब्राह्मणाः
 क्षत्रियास्तथा ॥ वैश्याः शूद्राश्च बहवः सिद्धिमीयुर्यथेप्सिताम् ॥ ६३ ॥ यत्रेतल्लिखितं तिष्ठेत्पूज्यं न देवसन्निधौ ॥ न तत्र शोको दौर्गत्यं
 कदाचिदपि जायते ॥ ६४ ॥ इति श्रीमत्स्ये महापुराणे पितृवंशान्वये गौरीनामाष्टोत्तरशतकथनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥
 सूर उवाच ॥ लोकाः सोमपथा नाम यत्र मारीचनन्दनाः ॥ वर्तन्ते देवपितरो देवा यान्भावयन्त्यलम् ॥ १ ॥ अग्निष्वात्ता इति
 स्यात्ता यज्वानो यत्र संस्थिताः ॥ अच्छोदा नाम तेषां तु मानसी कन्यका नदी ॥ २ ॥ अच्छोदं नाम च सरः पितृभिर्निर्मितं पुरा ॥
 अच्छोदा तु तपश्चक्रे दिव्यं वर्षसहस्रकम् ॥ ३ ॥ आजमुः पितरस्तुष्टाः किल दंतुं च तां वरम् ॥ दिव्यरूपधराः सर्वे दिव्यमाल्यानु
 लेपनाः ॥ ४ ॥ सर्वे युवानो बलिनः कुसुमायुधसन्निभाः ॥ तन्मध्येऽमावसुं नाम पितरं वीक्ष्य साङ्गना ॥ ५ ॥ वव्रे वरार्थिनी संगं
 कुसुमायुधपीडिता ॥ योगाद्ब्रह्मा तु सा तेन व्यभिचारेण भामिनी ॥ ६ ॥ धरां तु नास्पृशत्पूर्वं पपाताथ भुवस्तले ॥ तिथावमावसुर्यस्या-

मिच्छां चक्रे न तां प्राप्ते ॥ ७ ॥ धैर्येण तस्य सा लोकैरमावास्थोति विश्रुता ॥ पिनूणा वल्लभा तस्मात्तस्यामक्षयकारकम् ॥ ८ ॥ अच्छो-
 दाऽधोमुखी दीना लज्जिता तपसः क्षयात् ॥ सा पिनून् प्रार्थयामास पुरे चात्मप्रसिद्धये ॥ ९ ॥ विलप्यमाना पितृभिरदमुक्ता तपस्विनी ॥
 भविष्यमर्थमालोक्य देवकार्यं च ते तदा ॥ १० ॥ इदमुच्छुर्महाभागाः प्रसादशुभया गिरा ॥ दिवि दिव्यशरीरेण यत्किञ्चित्क्रियते
 बुधैः ॥ ११ ॥ तैरेव तत्कर्मफलं भुज्यते वरवर्णिनि ॥ सद्यः फलान्ति कर्माणि देवत्वे प्रेत्य मानुषे ॥ १२ ॥ तस्मात्त्वं पुत्रि तपसः
 प्राप्स्यसे प्रेत्य तत्फलम् ॥ अष्टाविंशे भवित्री त्वं द्वापरे मत्स्ययोगिनिजा ॥ १३ ॥ व्यतिक्रमात्पितृणां त्वं कष्टं कुलमवाप्स्यसि ॥ तस्माद्राज्ञो
 वसोः कन्या त्वमवश्यं भविष्यसि ॥ १४ ॥ कन्या भूत्वा च लोकान्स्वान् पुनराप्स्यसि दुर्लभान् ॥ पराशरस्य वीर्येण पुत्रमे-
 कमवाप्स्यसि ॥ १५ ॥ द्वीपे तु बर्दरीप्राये बादरायणमच्युतम् ॥ स वेदमेकं बहुधा विभजिष्यति ते सुतः ॥ १६ ॥ पौरवस्यात्मजौ द्वौ तु
 समुद्रांशस्य शन्तनोः ॥ विचित्रवीर्यस्तनयस्तथा चित्राङ्गदो नृपः ॥ १७ ॥ इमावुत्पाद्य तनयौ क्षेत्रजावस्य धीमतः ॥ प्रोष्ठ
 पद्यष्टकारूपा पितृलोके भविष्यसि ॥ १८ ॥ नाम्ना सत्यवती लोके पितृलोके तथाष्टका ॥ आयुरारोग्यदा नित्यं सर्वकामफलप्रदा ॥ १९ ॥
 भविष्यसि परे काले नदीत्वं च गमिष्यसि ॥ पुण्यतोया सरिच्छ्रेष्ठा लोके ह्यच्छोदनामिका ॥ २० ॥ इत्युत्त्वा स गणस्तेषां तत्रैवान्तरधीयत ॥
 साध्यवाप च तत्सर्वं फलं यदुदितं पुरा ॥ २१ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पितृवंशानुकीर्तनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ सूत
 उवाच ॥ विभ्राजा नाम चान्ये तु दिवि सन्ति सुवर्चसः ॥ लोका बर्हिषदो यत्र पितरः सन्ति सुव्रताः ॥ १ ॥ यत्र बर्हिणयुक्तानि
 विमानानि सहस्रशः ॥ सङ्कल्प्या बर्हिषो यत्र तिष्ठन्ति फलदायिनः ॥ २ ॥ यत्राभ्युदयशालासु मोदन्ते श्राद्धदायिनः ॥ यांश्च देवासुरगणा
 गन्धर्वोप्सरसां गणाः ॥ ३ ॥ यक्षरक्षोगणाश्चैव यजन्ति दिवि देवताः ॥ पुलस्त्यपुत्राः शतशस्तपोयोगसमविताः ॥ ४ ॥ महात्मानो महाभागा
 भक्तानामभयप्रदाः ॥ एतेषां पविरी कन्या मानसी दिवि विश्रुता ॥ ५ ॥ योगिनी योगमाता च तपश्चक्रे सुदारुणम् ॥ प्रसन्नो
 भगवांस्तस्या वरं वव्रे तु सा हरेः ॥ ६ ॥ योगवंतं सुरूपं च भर्तारं विजितेन्द्रियम् ॥ देहि देव प्रसन्नस्त्वं पतिं मे वदतां

वरम् ॥ ७ ॥ उवाच देवो भविता व्यासपुत्रो यदा शुक्रः ॥ भविता तस्य भार्यो त्वं योगाचार्यस्य सुव्रते ॥ ८ ॥ भविष्यति च ते
कन्या कृत्स्नी नाम च योगिनी ॥ पाञ्चालाधिपतेर्देया मातुषस्य त्वया तदा ॥ ९ ॥ जननी ब्रह्मदत्तस्य योगसिद्धा च गौः स्मृता ॥
कृष्णो गौरः प्रभुः शम्भुर्भविष्यति च ते सुताः ॥ १० ॥ महर्त्मानो महाभागा गमिष्यंति परं पदम् ॥ तातुत्पाद्य पुनर्योगात्सवरा
मोसमेत्यसि ॥ ११ ॥ सुसूतर्त्तमन्तः पितरो वसिष्ठस्य सुताः स्मृताः ॥ नाम्ना तु मानसाः सर्वे सर्वे ते धर्मसूतदयः ॥ १२ ॥ ज्योतिर्भासिषु
लोकेषु ये वसन्ति दिवः परम् ॥ विराजमानाः क्रीडन्ति यत्र ते श्राद्धदायिनः ॥ १३ ॥ सर्वकामसमृद्धेषु विमानेष्वपि पादजाः ॥ किं
पुनः श्राद्धदा विप्रा भक्तिमन्तः क्रियान्विताः ॥ १४ ॥ गौर्नाम कन्या येषां तु मानसी दिवि राजते ॥ शुक्रस्य दयिता पत्नी साध्यानां
कीर्तिवर्द्धिनी ॥ १५ ॥ मरीचिगर्भा नाम्ना तु लोका मार्त्तण्डमण्डले ॥ पितरो यत्र तिष्ठन्ति हविर्मन्तोऽङ्गिरस्सुताः ॥ १६ ॥ तीर्थ-
श्राद्धप्रदा याति ये च क्षत्रियसत्तमाः ॥ राज्ञां तु पितरस्ते वै स्वर्गमोक्षफलप्रदाः ॥ १७ ॥ एतेषां मानसी कन्या यशोदा लो-
काविश्रुता ॥ पत्नी हंशुमतः श्रेष्ठा सुधा नाम पितरो यत्र तिष्ठन्ति सुव्रताः ॥ १८ ॥ जनन्यथ दिलीपस्य भगीरथपितामही ॥ लोका कामदुचा नाम
कामभोगफलप्रदाः ॥ १९ ॥ सुस्वधा नाम पितरो यत्र तिष्ठन्ति सुव्रताः ॥ आज्यपा नाम लोकेषु कर्दमस्य प्रजापतेः ॥ २० ॥ पुलहा-
न्नुचरायादा वैश्यास्तान्भावयन्ति च ॥ यत्र श्राद्धकृतः सर्वे पश्यन्ति युगपद्गताः ॥ २१ ॥ मातृभ्रातृपितृस्वसृसखिसम्बन्धिर्बांधवान् ॥
अपि जन्मायुर्तेर्दृष्टाननुभूतान्सहस्रशः ॥ २२ ॥ एतेषां मानसी कन्या विरजा नाम विश्रुता ॥ या पत्नी नहुषस्यासीद्ययातेर्जननी
तथा ॥ २३ ॥ एकाष्टकाभवत्पश्चाद्ब्रह्मलोकं गता सती ॥ त्रय एते गणाः प्रोक्ताश्चतुर्थं तु वदाम्यतः ॥ २४ ॥ लोकास्तु मानसा नाम ब्रह्मा-
ण्डगिरि संस्थिताः ॥ येषां तु मानसी कन्या नर्मदा नाम विश्रुता ॥ २५ ॥ सोमपा नाम पितरो यत्र तिष्ठन्ति शाश्वताः ॥ धर्मसूतिधराः सर्वे
परमो ब्रह्मणः स्मृताः ॥ २६ ॥ उत्पन्नाः स्वधया ते तु ब्रह्मत्वं प्राप्य योगिनः ॥ कृत्वा सृष्ट्यादिकं सर्वं मानसे सांप्रतं

१ सहात्मनो ६० पा ० । २ धर्मसूतीत्याद्येकं श्लोकार्धमुपजा इत्याद्येकं श्लोकाध वैकस्मिन्पुस्तके न स्तः ।

स्थिताः ॥ २७ ॥ नर्मदा नाम तेषां तु कन्या तोयवहा सरित् ॥ भूतानि या पावयति दक्षिणापयगामिनी ॥ २८ ॥ तेभ्यः सर्वे तु मनवः
 प्रजाः सर्गेषु निर्मिताः ॥ ज्ञात्वा श्राद्धानि कुर्वति धर्माभावेऽपि सर्वदा ॥ २९ ॥ तेभ्य एव पुनः प्राप्तुं प्रसादाद्योगसन्ततिम् ॥
 पितृणामादिसर्गे तु श्राद्धमेव विनिर्मितम् ॥ ३० ॥ सर्वेषां राजतं पात्रमथवा रजतान्वितम् ॥ दत्तं स्वधा पुरोधाय पितृन् प्रीणाति
 सर्वदा ॥ ३१ ॥ अग्नीषोमयमानां तु कार्यमाप्यायनं बुधः ॥ अश्वभावेऽपि विप्रस्य पाणावपि जलेऽथवा ॥ ३२ ॥ अजाकर्णेऽश्वकर्णे वा
 गोष्ठे वा सखिळांतिके ॥ पितृणामम्बरं स्थानं दक्षिणा दिक् प्रशस्यते ॥ ३३ ॥ प्राचीनावीतमुदकं तिलाः सव्यांगमेव च ॥ दूर्भा
 मांसं च पाठीनं गोक्षीरं मधुरा रसाः ॥ ३४ ॥ खड्गलोहामिषमधुकुशश्यामकशालयः ॥ यवनीवारमुद्गुक्षुद्रुपुष्पघृतानि च ॥ ३५ ॥ वल्ल-
 भानि प्रशस्तानि पितृणामिह सर्वदा ॥ द्रव्याणि संप्रक्ष्यामि श्राद्धे वज्यानि यानि तु ॥ ३६ ॥ मसूरशणनिष्पावरजमाषकुसुमिकाः ॥
 पद्मबिल्वार्कयतूरपारिभद्राटरूषकाः ॥ ३७ ॥ न देयः पितृकार्येषु पयश्चाजाविकं तथा ॥ कोद्रवोदारचणकाः कपित्थं मधुका-
 तसी ॥ ३८ ॥ एतान्यपि न देयानि पितृभ्यः प्रियमिच्छता ॥ पितृन् प्रीणाति यो भक्त्या ते पुनः प्रीणयन्ति तम् ॥ ३९ ॥ यच्छति
 पितरः पुष्टिं स्वर्गोत्तमं प्रजाफलम् ॥ देवकार्यादपि पुनः पितृकार्यं विशिष्यते ॥ ४० ॥ देवतानां च पितरः पूर्वमाप्यायनं
 स्मृतम् ॥ शीघ्रप्रसादास्त्वक्रोधा निःशस्त्राः स्थिरसौहृदाः ॥ ४१ ॥ शान्तात्मानः शौचपराः सततं प्रियवादिनः ॥ भक्तानुरक्ताः
 सुखदाः पितरः पूर्वदेवताः ॥ ४२ ॥ हविष्मतामाधिपत्ये श्राद्धदेवः स्मृतो रविः ॥ एतद्भ्यः सर्वमाख्यातं पितृवंशानुकीर्तनम् ॥
 पुण्यं पवित्रमाण्डुष्यं कित्तेनीयं सदा नृभिः ॥ ४३ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पितृवंशानुकीर्तनं नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥
 सूत उवाच ॥ श्रुत्वेतत्सर्वमखिलं मनुः पप्रच्छ केशवम् ॥ श्राद्धे कालं च विविधं श्राद्धभेदं तथैव च ॥ १ ॥ श्राद्धेषु भोजनीया ये ये च
 वज्र्या द्विजातयः ॥ कस्मिन्वासरभागे वा पितृभ्यः श्राद्धमाचरेत् ॥ २ ॥ कस्मिन्दत्तं कथं याति श्राद्धं तु मधुमुदन् ॥ विधिना केन कर्तव्यं
 कथं प्रीणाति तत्पितृन् ॥ ३ ॥ मत्स्य उवाच ॥ कुर्याद्दुहरहः श्राद्धमन्नाद्येनोदकेन वा ॥ पयोमूलफलैर्वापि पितृभ्यः प्रीतिमावहन् ॥ ४ ॥

नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं श्राद्धमुच्यते ॥ नित्यं तावत्प्रवक्ष्यामि अर्घ्यावाहनवर्जितम् ॥ ५ ॥ अद्वैतं तद्विज्ञानीयात्पार्वणं पर्वसु स्मृतम् ॥
 पार्वणं त्रिविधं प्रोक्तं श्रुणु तावन्महीपते ॥ ६ ॥ पार्वणे ये नियोज्यास्तु ताच्छृणुष्व नराधिप ॥ पंचाग्निः स्नातकश्चैव त्रिसुपर्णः पङ्गवित् ॥ ७ ॥
 श्रोत्रियः श्रोत्रियसुतो विधिवक्यविशारदः ॥ सर्वज्ञो वेदविन्मन्त्री ज्ञातवंशः कुलान्वितः ॥ ८ ॥ पुराणवेत्ता धर्मज्ञः स्वाध्यायजपतत्परः ॥
 शिवभक्तः पितृपरः सूर्यभक्तोऽथ वैष्णवः ॥ ९ ॥ ब्रह्मण्यो योगविच्छांतो विजितात्मा च शीलवान् ॥ भोजयेच्चापि दौहित्रं यत्नतः
 स्वमुत्तुङ्गुरुन् ॥ १० ॥ विद्वपतिं मातुलं बन्धुमृत्विगाचार्यसोमपान् ॥ यश्च व्याकुरुते वाक्यं यश्च मीमांसतेऽध्वरम् ॥ ११ ॥
 सामस्वराविधिज्ञश्च पङ्क्तिपावनपावनः ॥ सामगो ब्रह्मचारी च वेदयुक्तोऽथ ब्रह्मवित् ॥ १२ ॥ यत्र ते भुञ्जते श्राद्धे तद्वै परमार्थवत् ॥ एते
 भोज्याः प्रयत्नेन वर्जनीयान्निबोध मे ॥ १३ ॥ पतितोऽभिशस्तः क्लीबः पिशुनव्यङ्गरोणिः ॥ कुनखी श्यावदन्तश्च कुण्डगालाश्च-
 षालकाः ॥ १४ ॥ परिवर्तिर्नियुक्तात्मा प्रमत्तोन्मत्तदारुणः ॥ बैडालीबकवृत्तिश्च दुग्भी देवलकादयः ॥ १५ ॥ कृतघ्नान्नास्तिकास्तद्वन्मूले-
 च्छेदशनिवासिनः ॥ त्रिशङ्कुर्बैरद्राववीतद्रविडकौकणान् ॥ १६ ॥ वर्जयेच्छिङ्गिनः सर्वोऽश्राद्धकाले विशेषतः ॥ पूर्वैश्चुरपरे शुभो
 विनीतात्मा निमन्त्रयेत् ॥ १७ ॥ निमन्त्रितान् हि पितर उपतिष्ठन्ति तान्निजान् ॥ वायुभूतानुगच्छन्ति तथासीनानुपासते ॥ १८ ॥ दक्षिणं
 जानुमालभ्य त्वं मया तु निमन्त्रितः ॥ एवं निमन्त्र्य नियमं श्रावयेत्पितृबान्धवान् ॥ १९ ॥ अक्रोधनैः शौचपरैः सततं ब्रह्मचारिभिः ॥
 भवितव्यं भवद्भिश्च मया च श्राद्धकारिणा ॥ २० ॥ पितृयज्ञं विनिर्वर्त्य तर्पणारुण्यं तु योऽग्निमान् ॥ पिण्डान्वाहादर्थकं कुर्याच्छ्राद्धमिन्दुक्षये
 संदा ॥ २१ ॥ गोमयेनोपलिप्ते तु दक्षिणप्रवणे स्थले ॥ श्राद्धं समाचरेद्भक्त्या गोष्ठे वा जलसन्निधौ ॥ २२ ॥ अग्निमान्निर्वपेत्पिण्डं
 चरुं च सममुष्टिभिः ॥ पितृभ्यो निर्वपामीति सर्वं दक्षिणतो न्यसेत् ॥ २३ ॥ अभिघार्यं ततः कुर्यान्निर्वपत्रयमग्रतः ॥ तेऽपि तस्यायताः

१ विद्यतिम् ६ ० पा ० तत्र ज्ञानिनं संन्यासिनं चेत्यर्थः । १ पतितोऽभिशस्तः क्लीबान्धेत्येकाक्षराधिकः क्वचित्पाठः ।

कार्योश्चतुर्दुलविस्तृताः ॥ २४ ॥ दर्वीत्रयं तु कुर्वीत स्वादिरं रजतान्वितम् ॥ रत्निमात्रं परिशुद्धं हस्ताकाराग्रमुत्तमम् ॥ २५ ॥
 उदपात्रं च कांस्यं च मेक्षणं च समित्कुशान् ॥ तिलाः पात्राणि सद्भासो गन्धधूपानुलेपनम् ॥ २६ ॥ आहरेदपसव्यं तु सर्वं दक्षिणतः शूनैः ॥
 एवमासाद्य तत्सर्वं भवनस्याग्रतो भुवि ॥ २७ ॥ गोमयेनोपलितायां गोमूत्रेण तु मण्डलम् ॥ अक्षताभिः सपुष्पाभिस्तदभ्यर्च्यार्पसव्यवत् ॥ २८ ॥
 विप्राणां क्षालयेत्पादावभिनन्द्य पुनः पुनः ॥ आसनेषूपकृतेषु दर्भवत्सु विधानवत् ॥ २९ ॥ उपस्पृष्टोदकान्विप्रानुपवेश्यानु मन्त्रयेत् ॥ द्रो
 देवे पितृकृत्ये त्रीनैकैकमुभयत्र च ॥ ३० ॥ भोजयेदश्वरोऽपीह न कुर्याद्विस्तरं बुधः ॥ देवपूर्वं नियोज्याथ विप्रानर्घ्यादिना बुधः ॥ ३१ ॥
 अग्नौ कुर्यादनुज्ञातो विप्रैर्विप्रो यथाविधि ॥ स्वगृह्योक्तविधानेन कांस्ये कृत्वा चरुं ततः ॥ ३२ ॥ अग्नीषोमयमानां तु कुर्यादाप्यायनं बुधः ॥
 दक्षिणाग्नौ प्रतीते वा य एकाग्निर्द्विजोत्तमः ॥ ३३ ॥ यज्ञोषवीती निर्वर्त्य ततः पर्य्युक्षणादिकम् ॥ प्राचीनिर्वीतिना कार्य्यमतः सर्वं विजानता ॥ ३४ ॥
 षट् च तस्माद्विभिः शेषात्पिण्डान्कृत्वा ततोदकम् ॥ दद्यादुदकपात्रैस्तु सतिलं सव्यपाणिना ॥ ३५ ॥ जान्वाच्य सव्यं यत्नेन दर्भयुक्तो विमत्सरः ॥
 विधाय लेखा यत्नेन निर्वापेष्ववनेजनम् ॥ ३६ ॥ दक्षिणाभिमुखः कुर्यात्कर्करे दर्भो निधाय वै ॥ निधाय पिण्डमेकैकं सर्वदर्भेष्वनुक्रमत् ॥ ३७ ॥
 निनयेदथ दर्भेषु नामगोत्रानुकीर्त्तनैः ॥ तेषु दर्भेषु तं हस्तं विमृज्याह्लेपभागिनम् ॥ ३८ ॥ तथैव च ततः कुर्यात्पुनः प्रत्यवनेजनम् ॥ षड्द्यू
 तून्नमस्कृत्य गन्धधूपार्हणादिभिः ॥ ३९ ॥ एवमावाह्य तत्सर्वं वेदमन्त्रैर्यथोदितैः ॥ एकाग्रेरेक एव स्यान्निर्वापो दर्बिका तथा ॥ ४० ॥ ततः
 कृत्वान्तरे दद्यात्पत्नीभ्योऽन्नं कुशेषु सः ॥ तद्वत्पिण्डादिकं कुर्याद्विवाहनविसर्जनम् ॥ ४१ ॥ ततो गृहीत्वा पिण्डेभ्यो मात्राः सर्वाः
 क्रमेण तु ॥ तानेव विप्रान्प्रथमं प्राशयेद्यत्नतो नरः ॥ ४२ ॥ यस्मादन्नाद्धता मात्रा भक्षयन्ति द्विजातयः ॥ अन्याहार्यैकमित्युक्तं
 तस्मात्तच्चन्द्रसंक्षये ॥ ४३ ॥ पूर्वं दत्त्वा तु तद्धस्ते सपवित्रं तिलोदकम् ॥ तत्पिण्डाग्रं प्रयच्छेत स्वधैपामस्तिवति ब्रूवन् ॥ ४४ ॥ वर्णयन्भोजये-
 दन्नं मिष्टं पूतं च सर्वदा ॥ वर्जयेत्कोधपरतां स्मरन्प्राशयणं हरिम् ॥ ४५ ॥ तृप्तान् ज्ञात्वा ततः कुर्याद्विकिरं सार्ववर्णिकम् ॥ सोदकं चान्नमुद्धृत्य

सलिलं प्रक्षिपेदुवि ॥ ४६ ॥ आचान्तेषु पुनर्दद्याज्जलपुष्पाक्षतोदकम् ॥ स्वस्तिवाचनकं सर्वं पिण्डोपरि समाहरेत् ॥ ४७ ॥ देवायत्तं प्रकुर्वीत श्राद्धनाशोऽन्यथा भवेत् ॥ विसृज्य ब्राह्मणांस्तद्गतेषां कृत्वा प्रदाक्षणम् ॥ ४८ ॥ दक्षिणां दिशमाकांक्षन् पितृन्याचेत मानवः ॥ दातारो नोऽभिवर्द्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च ॥ ४९ ॥ श्रद्धा च नो मा व्यगमद्बहु देयं च नोऽस्त्विति ॥ अन्नं च नो बहु भवेदतिथींश्च लभेमहि ॥ ५० ॥ याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्म कंचन ॥ एतदस्त्विति तत्प्राक्तेमन्वाहार्यं तु पार्षणम् ॥ ५१ ॥ यथेन्दुसंक्षये तद्भद्रं यत्रापि निगद्यते ॥ पिण्डांस्तु गोऽजविप्रभ्यो दद्याद्गौ जलेऽपि वा ॥ ५२ ॥ विप्राग्रतो वा विकिरेद्भयोभिरभिवाशयेत् ॥ पत्नी तु मध्यमं पिण्डं प्राशयेद्विनयान्विता ॥ ५३ ॥ आधत्त पितरो गर्भमत्र सन्तानवर्द्धनम् ॥ तावदुच्छेपणं तिष्ठेद्यावद्विप्रा विसर्जिताः ॥ ५४ ॥ वैश्वदेवं ततः कुर्यान्निवृत्ते पितृकर्मणि ॥ इष्टैः सह ततः शान्तो भुञ्जीत पितृसेवितम् ॥ ५५ ॥ पुनर्भोजनमध्वानं यानमायासमैथुनम् ॥ श्राद्धकुच्छ्राद्धभुक्चैव सर्वमेतद्विवर्जयेत् ॥ ५६ ॥ स्वाध्यायं कलहं चैव दिवास्वप्नं च सर्वदा ॥ अनेन विधिना श्राद्धं निरुद्वास्येह निर्बपेत् ॥ ५७ ॥ कन्याकुम्भभृपस्थेऽर्के कृष्णपक्षेषु सर्वदा ॥ यत्र यत्र प्रदातव्यं सपिण्डीकरणात्परम् ॥ तत्रानेन विधानेन देयमग्निमता सदा ॥ ५८ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽग्निमच्छाद्धे श्राद्धकल्पो नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ४४ ॥ सूत उवाच ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि विष्णुना यदुदीरितम् ॥ श्राद्धं साधारणं नाम भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ १ ॥ अयने विशुवे युगं सामान्यं चार्कसंक्रमे ॥ अमावास्याष्टकाकृष्णपक्षे पञ्चदशीषु च ॥ २ ॥ आर्द्रामचारोहिणीषु द्रव्यब्राह्मणसङ्क्रमे ॥ गजच्छायाव्यतीपाते विष्टिवैधृतिवासरे ॥ ३ ॥ वैशाखस्य तृतीयायां नवमी कार्तिकस्य च ॥ पंचदशी च माघस्य नभस्ये च त्रयोदशी ॥ ४ ॥ युगादयः स्मृता ह्येता दत्तस्याक्षय्यकारिकाः ॥ तथा मन्वन्तरादौ च देयं श्राद्धं विजानता ॥ ५ ॥ आश्वयुजकुवनवमी द्वादशी कार्तिके तथा ॥ तृतीया चैत्रमासस्य तथा भाद्रपदस्य च ॥ ६ ॥ फाल्गुनस्य ह्यमावास्या पौषस्यैकादशी तथा ॥ आषाढस्यापि दशमी माघमासस्य सप्तमी ॥ ७ ॥ श्रावणस्याष्टमी कृष्णा तथाषाढी च पूर्णिमा ॥ कार्तिकी फाल्गुनी चैत्री ज्येष्ठपंचदशी सिता ॥ मन्वन्तरादयश्चैता दत्तस्याक्षय्यकारिकाः ॥ ८ ॥ यस्यां मन्वन्तरस्यादौ स्थ-

मास्ते दिवाकरः ॥ माघमासस्य सप्तम्यां सा तु स्याद्रथसप्तमी ॥ ९ ॥ पानीयमप्यत्र तिलैर्विमिश्रं दद्यात्पितृभ्यः प्रयतो मनुष्यः ॥ श्राद्धं कृतं
 तेन समाः सहस्रं रहस्यमेतत्पितरो वदन्ति ॥ १० ॥ वैशाख्यामुपरागेषु तथोत्सवमहालये ॥ तीर्थायतनगोष्ठेषु दीपोद्यानगृहेषु च ॥ ११ ॥ त्रिविक्तेषूप
 लिसेषु श्राद्धं देयं विजानता ॥ विप्रान् पूर्वं परे चाह्नि विनीतात्मा निमन्त्रयेत् ॥ १२ ॥ शीलवृत्तगुणोपेतान्वयोरूपसमान्वितान् ॥ द्वौ देवौ
 त्रींस्तथा पित्र्ये एकैकमुभयत्र वा ॥ १३ ॥ भोजयेत्सुमृद्धोऽपि न प्रसज्जेत विस्तरे ॥ विश्वान्देवान्यवैः पुष्पैरभ्यर्च्योत्सवपूर्वकम् ॥ १४ ॥ पूरयेत्पा-
 त्रगुग्मं तु स्थाप्य दर्भपवित्रकम् ॥ शन्नो देवीत्यपः कुर्याद्यवोऽसीति यवानपि ॥ १५ ॥ गन्धपुष्पैश्च सम्पूज्य वैश्वदेवं प्रति न्यसेत् ॥
 विश्वेदेवास इत्याभ्यामावाह्य विकिरेद्यवान् ॥ १६ ॥ गन्धपुष्पैरलङ्कृत्य या दिव्येत्यर्घ्यमुत्सृजेत् ॥ अभ्यर्च्य ताभ्यामुत्सृष्टं पितृकार्यं समार-
 भेत् ॥ १७ ॥ दर्भासनं तु दत्त्वादौ त्रीणि पात्राणि पूरयेत् ॥ सपवित्राणि कृत्वादौ शन्नो देवीत्यपः क्षिपेत् ॥ १८ ॥ तिलोऽसीति तिलान्
 कुर्याद्गन्धपुष्पादिकं पुनः ॥ पात्रं वनस्पतिमयं तथा पर्णमयं पुनः ॥ १९ ॥ जलजं वाथ कुर्यात् तथा सागरसम्भवम् ॥ सौवर्णं राजतं
 वापि पितॄणां पात्रमुच्यते ॥ २० ॥ रजतस्य कथा वापि दर्शनं दानमेव वा ॥ राजतैर्भाजनेरवामथवा रजतान्वितैः ॥ २१ ॥ वार्यपि श्रद्धया
 दत्तमक्षयायोपकल्पते ॥ तथार्घ्यपिण्डभोज्यादौ पितॄणां राजतं मतम् ॥ २२ ॥ शिवेनोद्भवं यस्मात्तस्मात्तत्पितृवल्लभम् ॥ अमंगलं
 तद्यत्नेन देवकार्येषु वज्रयेत् ॥ २३ ॥ एवं पात्राणि संकल्प्य यथा लाभं विमत्सरः ॥ या दिव्येति पितुर्नामगौत्रैर्भक्तो न्यसेत् ॥ २४ ॥
 पितृनावाहयिष्यामि कुर्वित्युक्तस्तु तैः पुनः ॥ उशन्तस्त्वा तथायन्तु ऋभ्यामावाहयेत्पितॄन् ॥ २५ ॥ या दिव्येत्यर्घ्यमुत्सृज्य दद्याद्गन्धादिकां
 स्ततः ॥ हस्तात्तदुदकं पूर्वं दत्त्वा संस्त्रवमादितः ॥ २६ ॥ पितृपात्रे निधायान् न्युञ्जन्मुत्तरतां न्यसेत् ॥ पितृभ्यः स्थानमसीति निधाय परिषेच-
 येत् ॥ २७ ॥ तत्रापि पूर्ववत्कुर्यादग्निकार्यं विमत्सरः ॥ उभाभ्यामपि हस्ताभ्यामाहृत्य परिवेषयेत् ॥ २८ ॥ प्रशान्ताचितः सततं दर्भपाणिशो-
 षतः ॥ गुणाढ्यैः सुपशार्कैस्तु नानाभक्ष्यैर्विशेषतः ॥ २९ ॥ अन्नं तु सदधिकीरं गोघृतं शर्करान्वितम् ॥ मांसं प्रीणाति वै सर्वान् पितॄनि
 त्याह केशवः ॥ ३० ॥ द्वौ मासौ मत्स्यमसिन त्रीन् मासान्धारिणेन तु ॥ औरध्रेणाथ चतुरः शकुनेनाथ पंच वै ॥ ३१ ॥ षण्मासं

छागमासेन तृप्यन्ति पितरस्तथा ॥ सप्त पार्षतेमासेन तथाष्टावेणेन तु ॥ ३२ ॥ दश मासांस्तु तृप्यन्ति वराहमहिषामिवैः ॥ शशकृभजमा-
सेन मासानेकादशैव तु ॥ ३३ ॥ संवत्सरं तु गव्येन पयसा पायसेन च ॥ रौवेण च तृप्यन्ति मासान्यं च दशैव तु ॥ ३४ ॥ वार्द्धेणस-
स्य मासेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥ काष्ठशार्केन चानन्ता खड्गमासेन चैव हि ॥ ३५ ॥ यत्किञ्चिन्मधुसंमिश्रं गोक्षीरं घृतपायसम् ॥
दत्तमक्षयमित्याहुः पितरः पूर्वदेवताः ॥ ३६ ॥ स्वाध्यायं श्रावयेत्पिण्डं पुण्यान्यखिलानि च ॥ ब्रह्मविष्णुशंकरद्राणां सूक्तानि विधानि
च ॥ ३७ ॥ इन्द्राग्निसोमसूक्तानि पावनानि स्वशक्तिः ॥ बृहद्रथन्तरं तद्भज्येष्टसाम सरोहिणम् ॥ ३८ ॥ तथैव शान्तिकाध्यायं मधु-
ब्राह्मणमेव च ॥ मण्डलं ब्राह्मणं तद्भक्तप्रीतिकारि तु यत्पुनः ॥ ३९ ॥ विप्राणामात्मनश्चैव तत्सर्वं समुदीयेत् ॥ भुक्तवत्सु ततस्तेषु भोजनोपा-
न्तिके नृप ॥ ४० ॥ सार्ववर्णिकमन्नाद्यं सन्नीयाप्लाव्य वारिणा ॥ समुत्सृजेदुक्तवतामग्रतो विकिरेद्भुवे ॥ ४१ ॥ अग्निदग्धास्तु ये जीवा येऽ-
प्यदग्धाः कुले मम ॥ भूमौ दत्तेन तृप्यन्तु प्रयान्तु परमां गतिम् ॥ ४२ ॥ येषां न माता न पिता न बन्धुर्न गोत्रशुद्धिर्न तथान्नमस्ति ॥ तत्तु
तयेऽन्नं भुवि दत्तमेतत्प्रयान्तु लोकेषु सुखाय तद्भुत् ॥ ४३ ॥ असंस्कृतप्रमीतानां त्यक्तानां कुल्योषिताम् ॥ उच्छिष्टभागं यत्र
स्याद्दग्धं विकिरयोश्च यः ॥ ४४ ॥ तृता ज्ञात्वोदकं दद्यात्सकृद्विप्रकरे तथा ॥ उपलिप्ते महीपृष्ठे गोशकृन्मूत्रवारिणा ॥ ४५ ॥
निधाय दूर्भान्विविधदक्षिणाग्राञ्च प्रयत्नतः ॥ सर्ववर्णेन चाग्नेन पिण्डांस्तु पितृयज्ञवत् ॥ ४६ ॥ अर्धेनजनपूर्वं तु नामगोत्रेण मानवः ॥ गन्धधू-
पादिकं दद्यात्कृत्वा प्रत्यर्धेनजनम् ॥ ४७ ॥ जन्वाच्य सर्वं सव्येन पाणिनाथ प्रदक्षिणम् ॥ पित्र्यमानयि तत्कार्यं विधिवद्भर्पाणिना ॥ ४८ ॥
दीपप्रज्वालनं तद्भक्तुर्योत्पुष्पाब्जनं बुधः ॥ अथाचान्तेषु चाचम्य वारि दद्यात्सकृत्सकृत् ॥ ४९ ॥ अथ पुष्पाक्षतान्पश्चादक्षय्योदकमेव च ॥
सतिलं नामगोत्रेण दद्याच्छस्तया च दक्षिणाम् ॥ ५० ॥ गोभूहिरण्यवासांसि भव्यानि शयनानि च ॥ दद्याद्यदिष्टं विप्राणामात्मनः पितुरेव च ॥ ५१ ॥
वित्तशाठ्येन रहितः पितृभ्यः प्रीतिमावहन् ॥ ततः स्वधावाचनकं विश्वेदेवेषु चोदकम् ॥ ५२ ॥ दत्त्वाशीः प्रतिगृह्णीयाद्भिर्भ्यः प्राङ्मुखो बुधः ॥

अधोराः पितरः सन्तु सन्वित्युक्तः पुनर्द्विजैः ॥ ५३ ॥ गोत्रं तथा वर्द्धतां नस्तथेत्युक्तश्च तैः पुनः ॥ दातारो नोऽभिवर्द्धन्तामिति चैवमुदीरयेत् ॥ ५४ ॥
 एताः सत्याशिषः सन्तु सन्वित्युक्तश्च तैः पुनः ॥ स्वास्तिवाचनकं कुर्यात्पिण्डानुद्धृत्य भक्तिः ॥ ५५ ॥ उच्छेषणं तु तत्पिष्टेद्यावद्विप्रा विसर्जिताः ॥
 ततो ग्रहबलिं कुर्यादिति धर्मव्यवस्थितिः ॥ ५६ ॥ उच्छेषणं भूमिगतमजिह्मस्यास्तिकस्य च ॥ दासवर्गस्य तत्पिण्डं भागधेयं
 प्रचक्षते ॥ ५७ ॥ पितृभिर्निर्मितं पूर्वमेतदाध्यायनं सदा ॥ अपुत्राणां सपुत्राणां स्त्रीणामपि नराधिप ॥ ५८ ॥ ततस्तानग्रतः स्थित्वा
 परिगृह्योदपात्रकम् ॥ वाजे वाज इति जपन्कुशाग्रेण विसर्जयेत् ॥ ५९ ॥ बहिः प्रदक्षिणान्कुर्यात्पदान्यष्टावनुव्रजन् ॥ बन्धुवर्गेण सहितः
 पुत्रभार्यासमन्वितः ॥ ६० ॥ निवृत्य प्रणिपत्यथ पर्येक्ष्यामिं समन्त्रवत् ॥ वैश्वदेवं प्रकुर्वीत नैत्यकं बलिमेव च ॥ ६१ ॥ ततस्तु वैश्वदे-
 वान्ते सभृत्यसुतबान्धवः ॥ भुञ्जीतातिथिसंयुक्तः सर्वं पितृनिषेवितम् ॥ ६२ ॥ एतच्चानुपनीतोऽपि कुर्यात्सर्वेषु पर्वसु ॥ श्राद्धं साधारणं
 नाम सर्वकामफलप्रदम् ॥ ६३ ॥ भार्याविरहितोऽप्येतत्प्रवासस्थोऽपि भक्तिमान् ॥ शूद्रोऽप्यमन्त्रवत्कुर्यादनेन विधिना बुधः ॥ ६४ ॥
 तृतीयमाभ्युदयिकं वृद्धिश्राद्धं तदुच्यते ॥ उत्सवानन्दसम्भारे यज्ञोद्वाहादिमङ्गले ॥ ६५ ॥ मातरः प्रथमं पूज्याः पितरस्तदनन्तरम् ॥ ततो
 मातामहा राजन् विद्देवास्तथैव च ॥ ६६ ॥ प्रदक्षिणोपचारेण दध्यक्षतफलोदकैः ॥ प्राङ्मुखो निर्वपेत्पिण्डान् दूर्वेया च कुशैर्युतान् ॥ ६७ ॥
 सम्पन्नमित्यभ्युदये दद्यादर्थं द्वयोर्द्वयोः ॥ गुग्मा द्विजातयः पूज्या वस्त्रकर्त्तस्वरादिभिः ॥ ६८ ॥ तिलार्थस्तु यवैः कार्यो नान्दीशब्दानुपूर्वकः ॥
 माङ्गल्यानि च सर्वाणि वाचयेद्विजपुङ्गवैः ॥ ६९ ॥ एवं शूद्रोपि सामान्यवृद्धिश्राद्धेऽपि सर्वदा ॥ नमस्कारेण मन्त्रेण कुर्यादांमन्त्रतः सदा ॥ ७० ॥
 दानप्रधानः शूद्रः स्यादित्याह भगवान्प्रभुः ॥ दानेन सर्वकामाप्तिरस्य सञ्जायते यतः ॥ ७१ ॥ इति श्रीमात्यं महापुराणे साधारणभ्युदय-
 कीर्त्तनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ६४ ॥ सूत उवाच ॥ एकोद्दिष्टमतो वक्ष्ये यदुक्तं चक्रपाणिना ॥ मृते पुत्रैर्यथा कार्यमाशौचं च
 पितर्यपि ॥ १ ॥ दशाहं शावमाशौचं ब्राह्मणेषु विधीयते ॥ क्षत्रियेषु दश द्वे च पक्षं वैश्येषु चैव हि ॥ २ ॥ शूद्रेषु मासमाशौचं सपि

ण्डेषु विधीयते ॥ नैशं वाकृतचूडस्य त्रिरात्रं परतः स्मृतम् ॥ ३ ॥ जननेऽप्येवमेव स्यात्सर्ववर्णेषु सर्वदा ॥ तथास्थिसंचयादूर्द्ध्वगंस्पृशो विधीयते ॥ ४ ॥ प्रेताय पिण्डदानं तु द्वादशाहं समाचरेत् ॥ पार्थेयं तस्य तन्मोक्तं यतः प्रीतिकरं महत् ॥ ५ ॥ तस्मात्प्रेतपुरं प्रेतो द्वादशाहं न नीयते ॥ गृहं पुनं कलत्रं च द्वादशाहं प्रपश्यति ॥ ६ ॥ तस्मान्निधेयमाकाशे दशरात्रं पयस्तथा ॥ सर्वदाहोपशान्त्यर्थमध्वश्र-
मविनाशनम् ॥ ७ ॥ तत एकादशाहे तु द्विजानेकादशैव तु ॥ क्षत्रादिः सुतकान्ते तु भोजयेद्युतो द्विजान् ॥ ८ ॥ द्वितीयेऽहि पुनस्तद्भदे-
कोद्दिष्टं समाचरेत् ॥ आवाहनाग्नौकरणं देवहूनिं विधानतः ॥ ९ ॥ एकं पवित्रमेकोऽर्घ्यं एकः पिण्डो विधीयते ॥ उपतिष्ठतामित्येतदेयं पश्चा-
त्तिलोदकम् ॥ १० ॥ स्वदितं विकिरेद्ब्रूयाद्विसर्गं चाभिरम्यताम् ॥ शेषं पूर्ववदत्रापि कार्यं वेदविदा पितुः ॥ ११ ॥ अनेन विधिना सर्वमनुमांसं
समाचरेत् ॥ सुतकान्ताद्वितीयेऽहि शय्यां दद्याद्विलक्षणम् ॥ १२ ॥ काञ्चनं पुरुषं तद्गतफलवस्त्रसम्मन्विताम् ॥ सम्पूज्य द्विजशम्पत्यं
नानाभरणभूषणैः ॥ १३ ॥ वृषोत्सर्गं प्रकुर्वीत देया च कपिला शुभा ॥ उदकुम्भश्च दातव्यो भक्ष्यभोज्यसमन्वितः ॥ १४ ॥ यावदब्दं
नरश्रेष्ठ सतिलोदकपूर्वकम् ॥ ततः संवत्सरे पूर्णं सपिण्डीकरणं भवेत् ॥ १५ ॥ सपिण्डीकरणादूर्ध्वं प्रेतः पार्वणभागभवेत् ॥ वृद्धिपूर्वेषु योग्यश्च
गृहस्थश्च भवेत्ततः ॥ १६ ॥ सपिण्डीकरणे श्राद्धे देवपूर्वं नियोजयेत् ॥ पितृनेवासयेत्तत्र पृथक् प्रेतं विनिर्दिशेत् ॥ १७ ॥ गन्धोदक-
सिलैर्युक्तं कुर्यात्पात्रचतुष्टयम् ॥ अर्घ्यार्थं पितृपात्रेषु प्रेतपात्रं प्रसेचयेत् ॥ १८ ॥ तद्गतसङ्कल्प्य चतुरः पिण्डान्पिण्ड
प्रदस्तथा ॥ ये समाना इति द्वाभ्यामन्त्यं तु विभजेन्निघा ॥ १९ ॥ चतुर्थस्य पुनः कार्यं न कदाचिदतो भवेत् ॥ ततः पितृत्वमापन्नः
सर्वतस्तृष्णिमागतः ॥ २० ॥ अग्निष्वात्तादिमच्यत्वं प्राप्नोत्यमृतमुत्तमम् ॥ सपिण्डीकरणादूर्द्ध्वं तस्मै तस्मान्न दीयते ॥ २१ ॥ पितृष्वेव तु
दातव्यं तत्पिण्डो येषु संस्थितः ॥ ततः प्रभृति संक्रान्ताबुपरागादिपर्वसु ॥ २२ ॥ त्रिपिण्डमाचरेच्छ्राद्धमेकोद्दिष्टे मृतेऽहनि ॥ एकोद्दिष्टं
परित्यज्य मृताहे यः समाचरेत् ॥ २३ ॥ सदैव पितृहा स स्यान्मातृभ्रातृविनाशकः ॥ मृताहे पार्वणं कुर्वन्नघोऽघो याति मानवः ॥ २४ ॥
संपृक्तेष्वाकुलीभावः प्रेतेषु तु यतो भवेत् ॥ प्रतिसंवत्सरं तस्मादेकोद्दिष्टं समाचरेत् ॥ २५ ॥ यावदब्दं तु यो दद्यादुदकुम्भं विमत्सरः ॥

प्रेतायान्नसमायुक्तं सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ २६ ॥ आमश्राद्धं यदा कुर्याद्विधिज्ञः श्राद्धदस्तदा ॥ तेनाग्नौकरणं कुर्यात्पिण्डांस्तैर्नैव निर्व-
 पेत् ॥ २७ ॥ त्रिभिः सपिण्डीकरणे अशेषत्रितये पिता ॥ यदा प्राप्स्यति कालेन तदा मुच्येत बन्धनात् ॥ २८ ॥ मुक्तोऽपि लेपभागित्वं
 प्राप्नोति कुशमार्जनात् ॥ लेपभाजश्चतुर्थ्याः पित्राद्याः पिण्डभागिनः ॥ पिण्डदः सप्तमस्तेषां सापिण्डचं साप्तपौरुषम् ॥ २९ ॥ इति
 श्रीमात्स्ये महापुराणे सपिण्डीकरणकल्पोनामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ऋषय उचुः ॥ कथं कव्यानि देवानि हव्यानि च जनैरिह ॥ गच्छन्ति
 पितृलोकस्थानप्रापकः कोऽत्र गच्छते ॥ १ ॥ यदि मर्त्यो द्विजो भुङ्क्ते हूयते यदि वाऽनले ॥ शुभाशुभात्मकैः प्रैतैर्दत्तं तद्भुज्यते कथम् ॥ २ ॥
 सूत उवाच ॥ वसून्वदन्ति च पितॄन् रुद्रांश्चैव पितामहान् ॥ प्राप्तामहांस्तथादित्यानित्येवं वैदिकी श्रुतिः ॥ ३ ॥ नाम गोत्रं
 पितॄणान्तु प्रापकं हव्यकव्ययोः ॥ श्राद्धस्य मन्त्राः श्रद्धा च उपयोज्यातिभक्तिः ॥ ४ ॥ अग्निष्वात्तादयस्तेषामधिपत्ये व्यवस्थिताः ॥ नाम
 गोत्रं कालदेशा भवान्तरगतानपि ॥ ५ ॥ प्राणिनः प्रीणयन्त्येते तदाहारत्वमागतान् ॥ देवो यदि पिता जातः शुभकर्ममनुयोगतः ॥ ६ ॥
 तस्यान्नममृतं भूत्वा दिव्यत्वेऽप्यनुगच्छति ॥ दैत्यत्वे भोगरूपेण पशुत्वे च तृणं भवेत् ॥ ७ ॥ श्राद्धान्नं वायुरूपेण सर्पत्वेऽप्युपतिष्ठति ॥
 पानं भवति यक्षत्वे राक्षसत्वे तथा मिषम् ॥ ८ ॥ दनुजत्वे तथा माया प्रेतत्वे रुधिरौदकम् ॥ मनुष्यत्वेऽन्नपानानि नानाभोगसं भवेत् ॥ ९ ॥
 रतिशक्तिः स्त्रियः कान्ता भोज्यं भोजनशक्तिः ॥ दानशक्तिः सविभवा रूपमारोग्यमेव च ॥ १० ॥ श्रद्धा पुष्पमिदं प्रोक्तं
 फलं ब्रह्मसमागमः ॥ आयुः पुत्रान्धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च ॥ ११ ॥ राज्यं चैव प्रयच्छन्ति प्रीताः पितृगणा नृणाम् ॥ श्रूयते
 च पुरा मोक्षं प्राप्ताः कौशिकसूनुवः ॥ पंचभिर्जन्मसम्बन्धैर्गता विष्णोः परं पदम् ॥ १२ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे श्राद्धकल्पे फलानुग-
 मनं नौमैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ६ ॥ ऋषय उचुः ॥ कथं कौशिकदायादाः प्राप्तास्ते योगसुत्तमम् ॥ पंचभिर्जन्मसम्बन्धैः कथं कर्म
 क्षयो भवेत् ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ कौशिको नाम धर्मात्मा कुरुक्षेत्रे महानृषिः ॥ नामतः कर्मतस्तस्य सुतान् सप्त निबोधत ॥ २ ॥
 स्वसृपः क्रोधनो हिंस्रः पिशुनः कविरेव च ॥ वाग्दुष्टः पितृवर्त्ता च गर्गशिष्यास्तदाभवन् ॥ ३ ॥ पितर्युपतेतेषामभूदुर्भिक्षमुल्बणम् ॥

अनावृष्टिश्च महती सर्वलोकभयंकरी ॥ ४ ॥ गगादेशाद्धने दोग्ध्रौ रक्षन्तस्ते तपोधनाः ॥ खादामः कपिलामेतां वयं क्षुत्पीडिता भृशम् ॥ ५ ॥
 इति चिन्तयतां पापं लघुः प्राह तदानुजः ॥ यद्यवश्यमियं वध्या श्राद्धरूपेण योज्यताम् ॥ ६ ॥ श्राद्धं नियोज्यमानेयं पापात्
 त्राप्त्यति नो ध्रुवम् ॥ एवं कुर्वित्यनुज्ञातः पितृवर्ती तदानुजैः ॥ ७ ॥ चक्रे समाहितः श्राद्धमुपयुज्य च तां पुनः ॥ द्वौ देवौ भ्रातरौ कृत्वा पित्रे
 त्रनियन्नुक्रमात् ॥ ८ ॥ तथैकमतिथिं कृत्वा श्राद्धदः स्वयमेव तु ॥ चकार मंत्रवच्छ्राद्धं स्मरन्पितृपरायणः ॥ ९ ॥ विना गवा वत्सकोऽपि
 गुरवे विनिवेदितः ॥ व्याघ्रेण निहता धेनुर्वत्सोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ १० ॥ एवं सा भाक्षिता धेनुः सप्तभिस्तैस्तपोधनैः ॥ वैदिकं बलमाश्रित्य
 हरे कर्मणि निर्भयाः ॥ ११ ॥ ततः कालावकृष्टास्ते व्याधा दाशपुरेऽभवन् ॥ जातिस्मरत्वं प्राप्तास्ते पितृभावेन भाविताः ॥ १२ ॥
 यत्कृतं करकर्मापि श्राद्धरूपेण तैस्तदा ॥ तेन ते भवने जाता व्याधानां क्रूरकर्मिणाम् ॥ १३ ॥ पितॄणां चैव माहात्म्याज्जाता जातिस्मरास्तु ते ॥
 ते तु वैराग्ययोगेन आस्थायानशनं पुनः ॥ १४ ॥ जातिस्मराः सप्त जाता मृगाः कालञ्जरे गिरौ ॥ नीलकण्ठस्य पुरतः पितृभावानुभाविताः ॥ १५ ॥
 तत्रापि ज्ञानवैराग्यात्प्राणानुत्सृज्य धर्मतः ॥ लोकैरेवैश्यमाणास्ते तीर्थान्तेऽनशनेन तु ॥ १६ ॥ मानसे चक्रवाकास्ते संजाताः सप्त योगिनः ॥
 नामतः कर्मतः सर्वोच्छृणुध्वं द्विजसत्तमाः ॥ १७ ॥ सुमनः कुमुदः शुद्धश्छिद्रदृशीं सुनेत्रकः ॥ सुनेत्रश्चांशुमांश्चैव सप्तैते योगपारागाः ॥ १८ ॥
 योगप्रद्यास्त्रयस्तेषां बभ्रुमुश्चाल्पचेतनाः ॥ दृष्ट्वा विभ्राजमानं तमुद्याने स्त्रीभिरन्वितम् ॥ १९ ॥ क्रीडन्तं विविधभौर्वैर्महाबल-
 पाराक्रमम् ॥ पांचालान्वयसम्भूतं प्रभूतबलवाहनम् ॥ २० ॥ राज्यकामोऽभवच्चैकस्तेषां मध्ये जलौकसाम् ॥ पितृवर्ती च यो
 मित्रः श्राद्धकृत्पितृवत्सलः ॥ २१ ॥ अपरौ मन्त्रिणौ दृष्ट्वा प्रभूतबलवाहनौ ॥ मंत्रित्वे चक्रतुश्चेच्छामस्मिन्मर्त्ये द्विजोत्तमाः ॥ २२ ॥
 तन्मध्ये ये तु निष्कामास्ते बभ्रुबुद्धिजोत्तमाः ॥ विभ्राजपुत्रस्त्वैकोऽभूद्बलदत्त इति स्मृतः ॥ २३ ॥ मन्त्रिपुत्रौ तथा चोभौ कण्ड-
 रीकसुबालकौ ॥ ब्रह्मदत्तोऽभिषिक्तः सन्पुरोहितविपश्चिता ॥ २४ ॥ पांचालराजो विक्रान्तः सर्वशस्त्रविशारदः ॥ योगवित्सर्वजन्तूनां
 रुतवेत्तामवत्तदा ॥ २५ ॥ तस्य राज्ञोऽभवद्भार्या देवलस्यात्मजा शुभा ॥ सन्नतिर्नाम विख्याता कपिला याभवत्पुत्रा ॥ २६ ॥

पितृकार्ये नियुक्तत्वादभवद्ब्रह्मवादिनी ॥ तथा चकार सहितः स राज्यं राजनन्दनः ॥ २७ ॥ कदाचिदुद्यानगतस्तया सह स
 पार्थिवः ददर्श कीटमिथुनमनंगकलहाकुलम् ॥ २८ ॥ पिपीलिकामनुनयन्परितः कीटकासुकः ॥ पंचबाणाभिततांगः सगद्ग-
 दमुवाच ह ॥ २९ ॥ न त्वया सदृशी लोके कामिनी विद्यते क्वचित् ॥ मध्यक्षामातिजघना बृहद्वक्षोऽभिगामिनी ॥ ३० ॥
 सुवर्णवर्णा सुश्रोणी मञ्जूका चारुहासिनी ॥ सुलक्ष्यनेत्ररसना गुडशर्करावतसला ॥ ३१ ॥ भोक्ष्यसे मयि भुक्ते त्वं स्नासि तथा मयि ॥
 पोषिते सति दीना त्वं कुद्धेऽपि भयचंचला ॥ ३२ ॥ किमर्थं वद कल्याणि सरोषवदना स्थिता ॥ सा तमाह सकोपा तु
 किमालपसि मां शठ ॥ ३३ ॥ त्वया मोदकचूर्णं तु मां विहाय विनेष्यता ॥ प्रदत्तं समतिक्रान्ते दिनेऽन्यस्याः समन्मथा ॥ ३४ ॥
 पिपीलिक उवाच ॥ त्वत्सादृश्यान्मया दत्तमन्यस्यै वरवर्णिनि ॥ तदेकमपराधं मे क्षन्तुमर्हसि भामिनि ॥ ३५ ॥ नैतेदं
 करिष्यामि पुनः क्वापीह सुव्रते ॥ स्पृशामि पादौ सत्येन प्रसीद प्रणतस्य मे ॥ ३६ ॥ सूत उवाच ॥ इति तद्वचनं
 श्रुत्वा सा प्रसन्नाभवत्ततः ॥ आत्मानमर्पयामास मोहनाय पिपीलिका ॥ ३७ ॥ ब्रह्मदत्तोऽप्यशेषं तं ज्ञात्वा विस्मयमागमत् ॥
 सर्वसत्त्वरुतज्ञत्वात्प्रसादाच्चक्रपाणिनः ॥ ३८ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे श्राद्धकल्पे श्राद्धमाहात्म्ये पिपीलिकावहासो नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥
 ऋषय उचुः ॥ कथं सत्त्वरुतज्ञोऽभूद्ब्रह्मदत्तो धरातले ॥ तच्चाभवत्कस्य कुले चक्रवाकचतुष्टयम् ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ तस्मिन्नेव
 पुरे जातास्ते च चक्राह्वयास्तदा ॥ बृद्धद्विजस्य दायादा विप्रा जातिस्मराः पुरा ॥ २ ॥ धृतिमांस्तत्त्वदर्शी च विद्याचण्डस्तपोत्सुकः ॥
 नामतः कर्मतश्चैते सुदरिद्रस्य ते सुताः ॥ ३ ॥ तपसे बुद्धिरभवत्तदा तेषां द्विजन्मनाम् ॥ यास्यामः परमां सिद्धिमित्युचुस्ते द्विजात्त
 माः ॥ ४ ॥ ततस्तद्वचनं श्रुत्वा सुदरिद्रो महातपाः ॥ उवाच दीनया वाचा किमेतदिति पुत्रकाः ॥ ५ ॥ अधर्म एष इति वः पिता तान-
 भ्यवारयत् ॥ बृद्धं पितरमुत्सृज्य दरिद्रं वनवासिनः ॥ ६ ॥ को नु धर्मोऽत्र भविता मर्यागाद्गतिरेव वा ॥ उचुस्ते कल्पिता वृत्तिस्तव
 तात वदस्व तत् ॥ ७ ॥ वित्तमेतत्पुरो राज्ञः स ते दास्यति पुष्कलम् ॥ धनं ग्रामसहस्राणि प्रभाते पठतस्तव ॥ ८ ॥ ये विप्रमुख्याः

कुरुजाङ्गलेषु दाशास्तथा दाशपुरे मृगाश्च ॥ कालञ्जरे सप्त च चक्रवाका ये मानसे तं वयमत्र सिद्धाः ॥ ९ ॥ इत्युक्त्वा पितरं जग्मुस्ते वनं तपसे पुनः ॥ वृद्धोऽपि राजभवनं जगामात्मार्यसिद्धये ॥ १० ॥ अनवो नाम वैभ्राजः पाञ्चालाधिपतिः पुरा ॥ पुत्रार्थी देवदेवेशं हरिं नारायणं प्रभुम् ॥ ११ ॥ आराधयामास विभुं तीव्रव्रतपरायणः ॥ ततः कालेन महता तुष्टस्तस्य जनार्दनः ॥ १२ ॥ वरं वृणीष्व भद्रं ते हृदयेनेप्सितं नृप ॥ १३ ॥ एवमुक्तस्तु देवेन वव्रे स वरमुत्तमम् ॥ १४ ॥ पुत्रं मे देहि देवेश महाबलपराक्रमम् ॥ पारगं सर्वशास्त्राणां धार्मिकं योगिनां परम् ॥ १५ ॥ सर्वसत्त्वरुतज्ञं मे देहि योगिनमात्मजम् ॥ एवमस्त्विति विश्वात्मा तमाह परमेश्वरः ॥ १६ ॥ पश्यतां सर्वदेवानां तत्रैवान्तरधीयत ॥ ततः स तस्य पुत्रोऽभूद्ब्रह्मदत्तः प्रतापवान् ॥ १७ ॥ सर्वसत्त्वबलाधिकः ॥ सर्वसत्त्ववृत्तेश्च सर्वसत्त्वेश्वरेश्चरः ॥ १८ ॥ अहसत्तेन योगात्मा स पिपीलिकरागतः ॥ यत्र तत्कीटमिथुनं राममाणभवस्थितम् ॥ १९ ॥ ततः सा सन्नतिर्दृष्ट्वा तं हसन्तं सुविस्मिता ॥ किमप्याशङ्क्य मनसा तमपृच्छन्नरेश्वरम् ॥ २० ॥ सन्नतिरुवाच ॥ अकरुमादतिहासस्ते किमर्थमभवन्नृप ॥ हार्यहेतुं न जानामि यदकाले कृतं त्वया ॥ २१ ॥ सूत उवाच ॥ अवदद्वाजपुत्राऽपि स पिपीलिकभाषितम् ॥ रागवाग्भिः समुत्पन्नमेतद्वास्यं वरानने ॥ २२ ॥ न चान्यत्कारणं किञ्चिद्वास्यहेतौ शुचिस्मितं ॥ न सामान्यतद्वा देवी प्राहालीकामिदं वचः ॥ २३ ॥ अहमेवाद्य हसिता न जीविष्ये त्वग्राधुना ॥ कथं पिपीलिकालापं मर्त्यो वोति विना सुरान् ॥ २४ ॥ तस्मात्त्वयाहमेव ह हसिता किमतः परम् ॥ ततो निरुत्तरो राजा जिज्ञासुस्तत्पुरो हरेः ॥ २५ ॥ आस्थाय नियमं तस्थौ सतरात्रमकलमषः ॥ स्वप्ने प्राह हर्षकेशः प्रभाते पर्यटन्पुरम् ॥ २६ ॥ वृद्धद्विजो यस्तद्वाक्यात्सर्वं ज्ञास्यस्यशेषतः ॥ इत्युक्त्वान्तर्दधे विष्णुः प्रभातेऽथ नृपः पुरात् ॥ २७ ॥ निर्गच्छन्मन्त्रिसहितः सभार्यो वृद्धमग्रतः ॥ गदन्तं विप्रमायान्तं तं वृद्धं सन्ददर्श ह ॥ २८ ॥ शास्त्रेण उवाच ॥ ये विप्रमुख्याः कुरुजाङ्गलेषु दाशास्तथा दाशपुरे मृगाश्च ॥ कालञ्जरे सप्त च चक्रवाका ये मानसे ते वयमत्र सिद्धाः ॥ २९ ॥ सूत उवाच ॥ इत्याकर्ण्य वचस्ताभ्यां स पपात शुचा ततः ॥ जातिस्मरत्वमगमतौ च मन्त्रिवराबुधौ ॥ ३० ॥ कामशास्त्रमणेता च बाभ्रव्यस्तु सुबालकः ॥ पाञ्चाल इति लोकेषु विश्रुतः सर्वशास्त्रवित् ॥ ३१ ॥ कण्ठरीकोऽपि धर्मोत्तमा वेदशास्त्रप्रवर्तकः ॥

भूत्वा जातिस्मरौ शोकात्पतितावयतस्तदा ॥ ३१ ॥ हा वयं योगविभ्रष्टाः कामतः कर्मबन्धनाः ॥ एवं विष्ठ्य बहुशस्त्रयस्ते योगपारगाः ॥ ३२ ॥
 विस्मयाच्छास्त्रमाहात्म्यमभिनन्द्य पुनः पुनः ॥ ततस्तस्मै धनं दत्त्वा प्रभूतग्रामसंयुतम् ॥ ३३ ॥ विस्तृज्य ब्राह्मणं तं च वृद्धं धनमुदान्वि-
 तम् ॥ आत्मीयं नृपतिः पुत्रं नृपलक्षणसंयुतम् ॥ ३४ ॥ विष्वक्सेनाभिधानं तु राजा राज्येऽभ्यषेचयत् ॥ मानसे मिलिताः सर्वे ततस्ते योगिनो
 वराः ॥ ३५ ॥ ब्रह्मदत्तादयस्तस्मिन्पितृसक्ता विमत्सराः ॥ सन्नतिश्चाभवद्द्रष्टा मयैतत्क्रिड कारितम् ॥ ३६ ॥ राज्यन्यागफलं सर्वं
 यदेतदभिलष्यते ॥ तथेति प्राह राजा तु पुनस्तामभिनन्दयन् ॥ ३७ ॥ त्वत्प्रसादादिदं सर्वं मयैतत्प्राप्यते फलम् ॥ ततस्ते योगमास्थाय सर्वे
 एव वनौकसः ॥ ३८ ॥ ब्रह्मरन्ध्रेण परमं पदमाप्नुस्तपोबलात् ॥ एवमायुर्धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च ॥ ३९ ॥ प्रयच्छन्ति सुतान्नाज्यं
 नृणां प्रीताः पितामहाः ॥ य इदं पितृमाहात्म्यं ब्रह्मदत्तस्य च द्विजाः ॥ ४० ॥ द्विजेभ्यः श्रावयेद्यो वा शृणोन्त्यथ पठेत्तु वा ॥ कल्पकोटि
 शतं साग्रं ब्रह्मलोके महीयते ॥ ४१ ॥ इति श्रीमातस्ये महापुराणे आद्वकल्पे पितृमाहात्म्यं नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ४१ ॥ ऋषय ऊचुः ॥
 कस्मिन्काले च तच्छास्त्रमनन्तफलदं भवेत् ॥ कस्मिन्वासरभागे तु श्राद्धकृच्छ्राद्धमाचरेत् ॥ तीर्थेषु केषु च कृतं श्राद्धं बहुफलं भवेत् ॥ १ ॥
 सूत उवाच ॥ अपराह्णे तु सम्प्राप्ते अभिजिद्रौहिणेद्वये ॥ यत्किंचिदीयते तत्र तदक्षयमुदाहृतम् ॥ २ ॥ तीर्थानि यानि सर्वाणि पितॄणां बह्विधानि
 च ॥ नामतस्तानि वक्ष्यामि संक्षेपेण द्विजोत्तमाः ॥ ३ ॥ पितृतीर्थं गया नाम सर्वतीर्थं शुभम् ॥ यत्रारते देवदेवशः स्वयमेव पितामहः ॥ ४ ॥
 तत्रैषा पितृभिर्गीता गाथा भागमभीप्सुभिः ॥ ५ ॥ एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ॥ यजेन वाथमेधेन नीलं वा वृषसुतमुजेत् ॥ ६ ॥
 तथा वाराणसी पुण्या पितॄणां वल्लभा सदा ॥ यत्राविमुक्तसन्निध्यं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ ७ ॥ पितॄणां वल्लभं तद्वत्पुण्यं च विमलेश्वरम् ॥ पितृतीर्थं
 प्रयागं तु सर्वकामफलप्रदम् ॥ ८ ॥ वटेश्वरस्तु भगवान्माधवेन समन्वितः ॥ योगनिद्राशयस्तद्वत्सदा वसति केशवः ॥ ९ ॥ दशश्वमधिकं
 पुण्यं गङ्गाद्वारं तथैव च ॥ नन्दाथ ललिता तद्वत्तीर्थं मायापुरी शुभा ॥ १० ॥ तथा मित्रपदं नाम ततः केदारसुतमम् ॥

१ तपोधना इ ० पा० ।

गङ्गासागराभिर्याहुः सर्वतीर्थमयं शुभम् ॥ ११ ॥ तीर्थं ब्रह्मसरस्तद्वच्छतदुःसलिलं हृदि ॥ तीर्थं तु नैपिशं नाम सर्वतीर्थफलप्रदम् ॥ १२ ॥
 गङ्गासागराभिर्याहुः गोमत्यां यत्रोद्धतः सनातनः ॥ तथा यज्ञवराहस्तु देवदेवश्च शूलभृत् ॥ १३ ॥ यत्र तन्काञ्चनं द्वारमष्टा
 नदयः प्रसृताः ॥ नेमिस्तु हरिचक्रस्य शीर्षो यत्राभवत्पुरा ॥ १४ ॥ तदंतर्नेमिशारण्यं सर्वतीर्थनिषेवितम् ॥ देवदेवस्य तत्रापि वाराहस्य तु
 चरणौ ॥ १५ ॥ यः प्रयाति स पूतात्मा नारायणपदं व्रजेत् ॥ कृतशौचं महापुण्यं सर्वपापनिवृद्धनम् ॥ १६ ॥ यत्रास्ते नारसिंहस्तु स्वय-
 म्भवादेनः ॥ तीर्थमिधुमती नाम पितॄणां वल्लभं सदा ॥ १७ ॥ संगमे यत्र तिष्ठति गंगायाः पितरः सदा ॥ कुरुक्षेत्रं महापुण्यं सर्वतीर्थसमन्वि-
 तम् ॥ १८ ॥ तथा च सरयूः पुण्या सर्वदेवनमस्कृता ॥ इरावती नदी तद्वत्पितृतीर्थोधिवासिनी ॥ १९ ॥ यमुना देविका काली चंद्रभागा
 नदी ॥ नदी वेणुमती पुण्या परा वेत्रवती तथा ॥ २० ॥ पितॄणां वल्लभा ह्येताः श्राद्धे कोटिगुणा मताः ॥ जम्बूमागे महापुण्यं यत्र
 यथा वि लक्ष्यते ॥ २१ ॥ अद्यापि पितृतीर्थं तत्सर्वकामफलप्रदम् ॥ नीलकुण्डमिति ख्यातं पितृतीर्थं द्विजात्तमाः ॥ २२ ॥ तथा रुद्र-
 नाथः पुण्यं सरो मानसमेव च ॥ मन्दाकिनी तथाच्छोदा विपाशाथ सरस्वती ॥ २३ ॥ पूर्वमित्रपद तद्वद्वेद्यनाथं महाफलम् ॥ क्षिप्रा नदी
 महाफलस्तथा कालञ्जरं शुभम् ॥ २४ ॥ वंशोद्भेदं हरोद्भेदं गंगोद्भेदं महाफलम् ॥ भद्रेश्वरं विष्णुपदं नर्मदाद्वारमेव च ॥ २५ ॥ गयापि-
 तृमन्दाकेन समान्याहुर्महर्षयः ॥ एतानि पितृतीर्थानि सर्वपापहराणि च ॥ २६ ॥ स्मरणादपि लोकानां किमु श्राद्धकृतां नृणाम् ॥ आङ्गारं
 पितृतीर्थं च कावेरी कपिलोदकम् ॥ २७ ॥ सम्भेदश्चंडवेगायास्तथैवामरकण्टकम् ॥ कुरुक्षेत्राच्छतगुणं तस्मिन् स्नानादिकं भवत् ॥ २८ ॥
 शुक्लतीर्थं च विख्यातं तीर्थं सोमेश्वरं परम् ॥ सर्वव्याधिहरं पुण्यं शतकोटिफलाधिकम् ॥ २९ ॥ श्राद्धे दानं तथा दामं स्वाध्यायं जलसन्निधौ ॥
 कायावरोक्षणं नाम तथा चर्मण्वती नदी ॥ ३० ॥ गोमती वरणा तद्वत्तीर्थमौशनसं परम् ॥ भैरवं भृगुतुङ्गं च गौरीतीर्थमुत्तमम् ॥ ३१ ॥
 तीर्थं वेनायकं नाम भद्रेश्वरमतः परम् ॥ तथा पापहरं नाम पुण्याथ तपती नदी ॥ ३२ ॥ मूलतापी पयोष्णी च पयोष्णीसङ्गमस्तथा ॥
 महासापिः पाटला च नागतीर्थमवन्तिका ॥ ३३ ॥ तथा वेणा नदी पुण्या महाशालं तथैव च ॥ महारुद्रं महालिङ्गं दशार्णां च नदी शुभा ॥ ३४ ॥

शतरुद्रा शताहा च तथा विश्वपदं परम् ॥ अंगारवाहिका तद्वन्नदी तौ शोणवर्धरो ॥ ३५ ॥ कालिका च नदी पुण्या वितस्ता च नदी तथा ॥
 एतानि पितृतीर्थानि शस्यन्ते स्नानदानयोः ॥ ३६ ॥ आद्धमेतेषु यदत्तं तदनन्तफलं स्मृतम् ॥ द्रोणी वाटनदी धारा सरिस्क्षीरनदी
 तथा ॥ ३७ ॥ गोकर्णं गजकर्णं च तथा च पुरुषोत्तमः ॥ द्वारका कृष्णतीर्थं च तथा नन्दुसरस्वती ॥ ३८ ॥ नदी मणिमती नाम तथा च
 गिरिकर्णिका ॥ धूतपापं तथा तीर्थं समुद्रो दक्षिणस्तथा ॥ ३९ ॥ एतेषु पितृतीर्थेषु आद्धमानन्त्यमश्रुते ॥ तीर्थं मेघकरं नाम स्वयमेव
 जनार्दनः ॥ ४० ॥ यत्र शार्ङ्गधरो विष्णुर्मेखलायामवस्थितः ॥ तथा मन्दोदरीतीर्थं तीर्थं चम्पा नदी शुभा ॥ ४१ ॥ तथा सामलनाथश्च
 महाशालनदी तथा ॥ चक्रवाकं चर्मकोटं तथा जन्मेश्वरं महत् ॥ ४२ ॥ अज्जुनं त्रिपुरं चैव सिद्धेश्वरमतः परम् ॥ श्रीशैलं शङ्करं तीर्थं नारसिंहमतः
 परम् ॥ ४३ ॥ महेन्द्रं च तथा पुण्यमथ श्रीरङ्गसंज्ञितम् ॥ एतेष्वपि सदा आद्धमनन्तफलदं स्मृतम् ॥ ४४ ॥ दर्शनादपि चैतानि सद्यः
 पापहराणि वै ॥ तुङ्गभद्रा नदी पुण्या तथा भीमरथी सरित् ॥ ४५ ॥ भीमेश्वरं कृष्णवेणा कावेरी कुङ्कुमला नदी ॥ नदी गोदावरी नाम त्रिसन्ध्या
 तीर्थमुत्तमम् ॥ ४६ ॥ तीर्थं त्रैयम्बकं नाम सर्वतीर्थनमस्कृतम् ॥ यत्रास्ते भगवानीशः स्वयमेव त्रिलोचनः ॥ ४७ ॥ आद्धमेतेषु सर्वेषु
 कोटिकोटिगुणं भवेत् ॥ स्मरणादपि पापानि नश्यन्ति शतधा द्विजाः ॥ ४८ ॥ श्रीपर्णी ताम्रपर्णी च जयातीर्थमनुत्तमम् ॥ तथा मत्स्यनदी
 पुण्या शिवधारं तथैव च ॥ ४९ ॥ भद्रतीर्थं च विख्यातं पम्पातीर्थं च शाश्वतम् ॥ पुण्यं रामेश्वरं तद्गङ्गापुरमलं पुरम् ॥ ५० ॥
 अङ्गभूतं च विख्यातमाम्बिकमलम्बुषम् ॥ आम्नातकेश्वरं तद्गङ्गाभ्रममतः परम् ॥ ५१ ॥ गोवर्द्धनं हरिश्चन्द्रं कृपुचन्द्रं पृथूदकम् ॥
 सहस्राक्षं हिरण्याक्षं तथा च कदली नदी ॥ ५२ ॥ रामाधिवासस्तत्रापि तथा सौमित्रिसङ्गमः ॥ इन्द्रकीलं महानादं तथा च प्रियमे
 लकम् ॥ ५३ ॥ एतान्यपि सदा आद्धे प्रशस्तान्यधिकानि तु ॥ एतेषु सर्वदेवानां सान्निध्यं दृश्यते यतः ॥ ५४ ॥ दानमेतेषु सर्वेषु दत्तं
 कोटिशताधिकम् ॥ बाहुदा च नदी पुण्या तथा सिद्धवनं शुभम् ॥ ५५ ॥ तीर्थं पाशुपतं नाम नदी पार्वतिका शुभा ॥ आद्धमेतेषु सर्वेषु

वर्ष कोटि पितृतीर्थं तु यत्र गोदावरी नदी ॥ ५६ ॥ तथैव पितृतीर्थं तु यत्र गोदावरी नदी ॥ युता लिङ्गसहस्रेण सर्वान्तरजलावहा ॥ ५७ ॥ जामदग्न्यस्य तृतीर्थं
 कामदग्न्यस्य तृतीर्थं ॥ प्रतीकस्य भयाद्भिन्नं यत्र गोदावरी नदी ॥ ५८ ॥ तृतीर्थं हव्यकव्यानामसरोयुगसंज्ञितम् ॥ आद्याग्रिकार्यदानेषु तथा
 तृतीर्थं तृतीर्थम् ॥ ५९ ॥ तथा सहस्रलिङ्गं च राघवेश्वरमुत्तमम् ॥ सेन्द्रफेना नदी पुण्या यत्रेन्द्रः पतितः पुरा ॥ ६० ॥ निहत्य नमुचिं शक्रस्तपसा
 तृतीर्थं तृतीर्थम् ॥ तत्र दत्तं नैः श्रद्धामन्तफलदं भवेत् ॥ ६१ ॥ तीर्थं तु पुष्करं नाम शालग्रामं तथैव च ॥ सोमपानं च विख्यातं यत्र वैश्वानराल-
 तीर्थं तृतीर्थं सारस्वतं नाम स्वामितीर्थं तथैव च ॥ मलन्दरा नदी पुण्या कौशिकी चन्द्रिका तथा ॥ ६३ ॥ वेदमो वाथ वैरा च पयोष्णी
 नदी पुण्या कावेरी चोत्तरा पुण्या तथा जालन्धरी गिरिः ॥ ६४ ॥ एतेषु श्रद्धतीर्थेषु श्रद्धामानन्त्यमश्नुते ॥ लोहदण्डं तथा तीर्थं चित्रकूटस्त-
 नम् ॥ एतेषु पितृतीर्थेषु श्रद्धामानन्त्यमश्नुते ॥ ६५ ॥ विन्ध्ययोगश्च गंगायास्तथा नदीतटं शुभम् ॥ कुब्जाग्रं तु तथा तीर्थमुर्वशीपुलिनं तथा ॥ ६६ ॥ संसारमोचनं तीर्थं तथैव ऋणमोच-
 नम् ॥ एतेषु पितृतीर्थेषु श्रद्धामानन्त्यमश्नुते ॥ ६७ ॥ अह्मसं तथा तीर्थं गोतमेश्वरमेव च ॥ तथा वसिष्ठं तीर्थं तु हारीतं तु ततः परम् ॥ ६८ ॥
 ब्रह्मवर्ते कुशावर्ते हयतीर्थं तथैव च ॥ पिण्डारकं च विख्यातं शङ्खोद्धारं तथैव च ॥ ६९ ॥ घण्टेश्वरं बिल्वकं च नीलपर्वतमेव च ॥
 तथा च धरणीतीर्थं रामतीर्थं तथैव च ॥ ७० ॥ अश्वतीर्थं च विख्यातमनन्तं श्रद्धदानयोः ॥ तीर्थं वेदशिरो नाम तथैवौघवती नदी ॥ ७१ ॥
 तीर्थं वसुप्रदं नाम च्छगलाण्डं तथैव च ॥ एतेषु श्रद्धदातारः प्रयान्ति परमं पदम् ॥ ७२ ॥ तथा च बदरीतीर्थं गणतीर्थं तथैव च ॥ जयन्तं
 विजयं चैव शक्रतीर्थं तथैव च ॥ ७३ ॥ श्रीपतेश्च तथा तीर्थं तीर्थं रैवतकं तथा ॥ तथैव शारदातीर्थं भद्रकालेश्वरं तथा ॥ ७४ ॥ वैकुण्ठतीर्थं
 च परं भमिश्वरमथापि वा ॥ एतेषु श्रद्धदातारः प्रयान्ति परमां गतिम् ॥ ७५ ॥ तीर्थं मातृगृहं नाम करवीरपुरं तथा ॥ कुशेशयं च
 विख्यातं गौरीशिवमेव च ॥ ७६ ॥ नकुलेशस्य तीर्थं च कर्दमालं तथैव च ॥ दिण्डिपुण्यकरं तद्रत्नपुण्डरीकपुरं तथा ॥ ७७ ॥ सप्तगो-
 दावरीतीर्थं सर्वतीर्थेश्वरम् ॥ तत्र श्रद्धं प्रदातव्यमनन्तफलमिषुभिः ॥ ७८ ॥ एष त्रुदेशतः प्रोक्तस्तीर्थानां संग्रहो मया ॥ वागीशोऽपि

न शक्नोति विस्तरात्किमु मानुषः ॥ ७९ ॥ सत्यं तीर्थं दया तथ तीर्थमिन्द्रियनिग्रहः ॥ वर्णाश्रमाणां गेहेऽपि तीर्थं तु समुदाहृतम् ॥ ८० ॥
 एतत्तीर्थेषु यच्छ्राद्धं तत्क्रोष्टिगुणमिष्यते ॥ यस्मात्तस्मात्प्रत्येन तीर्थं श्राद्धं समाचरेत् ॥ ८१ ॥ प्रातःकालो मुहूर्तस्त्रीसङ्गवस्तावदेव तु ॥
 मध्याह्नस्त्रिमुहूर्तः स्यादपराहस्ततः परम् ॥ ८२ ॥ सायाह्नस्त्रिमुहूर्तः स्याच्छ्राद्धं तत्र न कारयेत् ॥ राक्षसी नाम सा वेला गहिता सर्वे
 कर्मसु ॥ ८३ ॥ अहो मुहूर्तो विख्याता दशपंच च सर्वदा ॥ तत्राष्टमो मुहूर्तो यः स कालः कुतपः स्मृतः ॥ ८४ ॥ मध्याह्ने सर्वदा यस्मान्मन्दीभवति
 भास्करः ॥ तस्मादनुत्तफलदस्तदारम्भो भविष्यति ॥ ८५ ॥ मध्याह्नः खड्गपात्रं च तथा नेपालकम्बलः ॥ रूप्यं दर्भास्तिळा गावो दौहित्रश्चाष्टमः
 स्मृतः ॥ ८६ ॥ पापं कुत्सितमित्याहुस्तस्य सन्तापकारिणः ॥ अष्टवैते यतस्तस्मात्कुतपा इति विश्रुताः ॥ ८७ ॥ उद्धं मुहूर्तोत्कुतपा
 द्यमुहूर्तंचतुष्टयम् ॥ मुहूर्तंपंचकं चेतस्वधाभवनमिष्यते ॥ ८८ ॥ विष्णोर्देहसमुद्धूताः कुशाः कृष्णास्तिळास्तथा ॥ श्राद्धस्य
 रक्षणायात्मतत्प्राहुर्देवौकसः ॥ ८९ ॥ तिलोदकाञ्जलिर्देवो जलस्थैस्तृतीर्थासिभिः ॥ सदर्भहस्तैर्नैकेन श्राद्धमेवं विशिष्यते ॥ ९० ॥
 श्राद्धसाधनकाले तु पाणिनैकेन दीयते ॥ तर्पणं तु भयैव विधिरेष सदा स्मृतः ॥ ९१ ॥ सूत उवाच ॥ पुण्यं पवित्रमायुष्यं सर्वपापवि-
 नाशनम् ॥ पुरा मत्स्येन कथितं तीर्थश्राद्धानुकीर्तनम् ॥ शृणोति यः पठेद्वापि श्रीमान् सञ्जायते नरः ॥ ९२ ॥ श्राद्धकाले च वक्तव्यं तथा
 तीर्थनिवासिभिः ॥ सर्वपापोपशान्त्यर्थमलक्ष्मीनाशनं परम् ॥ ९३ ॥ इदं पवित्रं यशसो निधानमिदं महापापहरं च पुंक्षाम् ॥ ब्रह्मार्कं
 रुद्रैरपि पूजितं च श्राद्धस्य माहात्म्यमुशन्ति तज्ज्ञाः ॥ ९४ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे श्राद्धकल्पे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ७ ॥ ऋषय
 ऊचुः ॥ सोमः पितृणामधिपः कथं शान्नाविशारद ॥ तद्वक्ष्या ये च राजाना बभूवुः कीर्तिवर्द्धनाः ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ आदिष्टो ब्रह्मणा
 पूर्वमात्रिः सर्वविधौ पुरा ॥ अनुत्तमं नाम तपः सृष्ट्यर्थं तप्तवान्प्रभुः ॥ २ ॥ यदानन्दकरं ब्रह्म जगत्केशविनाशनम् ॥ ब्रह्मविष्णवर्करुद्रा-
 णामभ्यन्तरमतीन्द्रियम् ॥ ३ ॥ शान्तिंकृच्छान्तमनसस्तदन्तर्नयने स्थितम् ॥ माहात्म्यात्तपसा विप्राः परमानन्दकारकम् ॥ ४ ॥ यस्मा
 दुमापतिः सार्द्धमुमया तमधिष्ठितः ॥ तं दृष्ट्वा चाष्टमांशेन तस्मात्सोमोऽभवच्छिशुः ॥ ५ ॥ अधः सुस्राव नेत्राभ्यां धाम तच्चाशुसम्भवम् ॥

दीपयन्ति तस्मिन् ज्योत्स्नया सचराचरम् ॥ ६ ॥ तद्विदो जगद्गुरुम स्त्रीरूपेण सुतच्छया ॥ गर्भो भूतोदरे तालामस्थिताऽब्दशतत्रयम् ॥ ७ ॥
 जगतां सुमुमुक्षुर्भगवत्ता धारणे ततः ॥ समादायाथ तं गर्भमेकीकृत्य चतुर्भुक् ॥ ८ ॥ युवानमकरोद्ब्रह्मा सर्वोयुधधरं नरम् ॥ स्यन्दनेऽथ
 सत्ताम्ये वेदशक्तिमये प्रभुः ॥ ९ ॥ आरोप्य साकमनयदात्मीयं स पितामहः ॥ तत्र ब्रह्मर्षिभिः प्रोक्तमस्मत्स्वामी भवन्वयम् ॥ १० ॥
 अतमैकान्धर्वैरापधीभिस्तथैव च ॥ तुष्टुः सोमदेवत्यैर्ब्रह्माणं मन्त्रसंग्रहे ॥ ११ ॥ स्तूयमानस्य नस्याभूदधिको धामसम्भवः ॥ तेजोवितानाद्
 भवदुवि दिव्यौषधीगणः ॥ १२ ॥ तद्दीप्तिरधिका तस्माद्रात्रौ भवति सर्वदा ॥ तेनोषधीशः सोमोऽद्भुजेशश्चापि गद्यते ॥ १३ ॥ वेदधाम-
 तस चापि यदिदं चन्द्रमण्डलम् ॥ क्षीयते वर्द्धते चैव शुक्लं कृष्णं च सर्वदा ॥ १४ ॥ विंशतिं च तथा सप्त दक्षः प्राचेतसो ददौ ॥ रूपलव-
 नमवतुकास्तस्मै कन्याः सुवर्चसः ॥ १५ ॥ ततः प्राज्ञसहस्राणां सहस्राणि दशैव तु ॥ तपश्चचार शीतोऽशुर्विष्णुर्ध्यानैकतत्परः ॥ १६ ॥
 ततस्तुष्टुस्तु भगवान्स्तस्मै नारायणो हरिः ॥ वरं वृणीष्व प्रोवाच परमात्मा जनार्दनः ॥ १७ ॥ ततो ब्रवे वरान्सोमः शक्रलोकं जयाम्यहम् ॥
 प्रत्यक्षमेव भोक्तारो भवन्तु मम मन्दिरे ॥ १८ ॥ राजसूये सुरगणा ब्रह्माद्याः सन्तु मे द्विजाः ॥ रक्षःपालः शिवाऽस्माकमास्तां शूल-
 यो हरः ॥ १९ ॥ तथेत्युक्तः स आजहं राजसूयं तु विष्णुना ॥ होतात्रिभृगुरध्वर्युरुद्गाताभूच्चतुर्भुक् ॥ २० ॥ ब्रह्मन्वगमत्तस्य
 उपद्रष्टा हरिः स्वयम् ॥ सदस्याः सनकाद्यास्तु राजसूयविधौ स्मृताः ॥ २१ ॥ चमसाध्वर्यवस्तत्र विश्वेदेवा दशैव तु ॥ त्रैलोक्यं दक्षिणा
 तेन ब्रह्मविभ्यः प्रतिपादितम् ॥ २२ ॥ ततः समाप्तेऽवभृथे तद्रूपालोकनेच्छवः ॥ कामबाणाभितसाङ्ग्यो नव देव्यः सिंघिरे ॥ २३ ॥
 लक्ष्मीर्नारायणं त्यक्त्वा सिनीवाली च कर्दमम् ॥ क्षितिर्विभावसुं तद्रूपलक्ष्मिर्धार्तारमव्ययम् ॥ २४ ॥ प्रभा प्रभाकरं त्यक्त्वा हविष्मन्तं कुहूः
 स्वयम् ॥ कीर्तिर्जन्यन्तं भर्तारं वसुमारीचकश्यपम् ॥ २५ ॥ धृतिस्त्यक्त्वा पतिं नन्दिं सोममेवाभजंस्तदा ॥ स्वकीया इव सोमोऽपि कामयामास
 तास्तदा ॥ २६ ॥ एवं कृतापचारस्य तासां भर्तृगणस्तदा ॥ न शशाकापचाराय शोपैः शस्त्रादिभिः पुनः ॥ २७ ॥ तथाप्यराजन विधुर्दशधा
 भावयन्दिशः ॥ सोमः प्राज्याथ दुष्प्राप्यैश्वर्यमृषिसंस्कृतम् ॥ ससलैककनाथत्वमवाप तपसा तदा ॥ २८ ॥ कदाचिदुद्यानगतामपश्यद्-

नेकपुष्पाभरणैश्च शोभिताम् ॥ बृहन्नितम्बस्तनभारलेदात्पुष्पस्य भङ्गेऽप्यतिदुर्बलाङ्गीम् ॥ २९ ॥ भार्य्यां च तां देवगुरोरनंगवाणाभिरामा-
 यतचारुनेत्राम् ॥ तारां स तारीषपतिः स्मरार्त्तः केशेषु जग्राह विविक्तभूमौ ॥ ३० ॥ सापि स्मरार्तां सह तेन रेमे तद्रूपकान्त्या हृतमान-
 सेन ॥ चिरं विहृत्याथ जगाम तारां विधुर्गृहीत्वा स्वगृहं ततोऽपि ॥ ३१ ॥ न तृप्तिरासीच्च गृहेऽपि तस्य तारायुक्तस्य सुखागमेषु ॥ बृह-
 स्पतिस्तद्विरहाग्निदग्धस्तद्वयाननिष्ठकमना बभूव ॥ ३२ ॥ शशाक शपं न च दत्तुमस्मै न मन्त्रशस्त्राग्निविषेशेषैः ॥ तस्यापकर्तुं
 विविधैरुपायैर्नैवाभिचोरपि वागधीशः ॥ ३३ ॥ स याचयामास ततस्तु देव्यात्सोमं स्वभार्य्यार्थमनङ्गतसः ॥ स याच्यमानोऽपि ददौ न
 तारां बृहस्पतेस्तत्सुखपाशबद्धः ॥ ३४ ॥ महेश्वरेणाथ चतुर्मुखेण सार्धैर्मरुद्भिः सह लोकपाठैः ॥ ददौ यदा तां न कथंचिदिन्दुस्तदा
 शिवः क्रोधपरो बभूव ॥ ३५ ॥ यो वामदेवः प्रथितः पृथिव्यामनेकरुद्रार्चितपादपद्मः ॥ ततः सशिष्यो गिरिशः पिनाकी बृहस्पतिस्नेहव
 शानुबद्धः ॥ ३६ ॥ धनुर्गृहीत्वाजगवं पुरारिजगाम भूतेश्वरसिद्धजुष्टः ॥ युद्धाय सोमेन विशेषदीप्ततृतीयनेत्रानलभीमवक्रः ॥ ३७ ॥ सहैव
 जग्मुश्च गणेशकाद्या विशचतुःषष्टिगणाल्लयुक्ताः ॥ यक्षेश्वरः कोटिशतैरनैर्कैर्युतोऽन्वगात्स्यन्दनसंस्थितानाम् ॥ ३८ ॥ वेतालयक्षोरगकि-
 त्रराणां पद्मेन चैकेन तथाब्बुदेन ॥ लक्षेस्त्रिभिर्द्वौदशभी रथानां सोमोऽप्ययातत्र विवृद्धमन्युः ॥ ३९ ॥ नक्षत्रदेत्यासुरसैन्ययुक्तः शनैश्चराङ्गा-
 रकवृद्धतेजाः ॥ जग्मुर्भयं सप्त तथैव लोकेश्चाल भूद्धीपसमुद्रगर्भां ॥ ४० ॥ स सोममेवाभ्यगमत्पिनाकी गृहीतदीप्तास्त्रविशालचर्हिः ॥
 अथाभवद्व्रीषणभीमसेनसैन्यद्वयस्यापि महाहवोऽसौ ॥ ४१ ॥ अशेषसत्त्वक्षयकृत्प्रवृद्धस्तीक्ष्णायुधास्त्रज्वलनैकरूपः ॥ शस्त्रैरथान्योन्यमशेषसैन्यं
 द्वयोर्जगाम क्षयमुग्रतीक्ष्णैः ॥ ४२ ॥ पतन्ति शस्त्राणि तथोज्ज्वलानि स्वधूमिपातालमथो दहन्ति ॥ रुद्रः कोपाद्ब्रह्मशीर्षि सुमोच सोमोऽपि
 सोमास्त्रममोघवीर्य्यम् ॥ ४३ ॥ तयोर्निपातेन समुद्रभूम्योरथान्तरिक्षस्य च भातरासति ॥ तदस्त्रयुग्मं जगतां क्षयाय प्रवृद्धमालोक्य पिता-
 महोऽपि ॥ ४४ ॥ अस्तः प्रविश्याथ कथं कथंचिन्निवारयामास सुरैः सहैव ॥ अकारणं किं क्षयकृज्जनानां सोम त्वयापीत्थमकारि
 कार्य्यम् ॥ ४५ ॥ यस्मात्परस्त्रीहरणाय सोम त्वया कृतं गुद्धमतीव भीमम् ॥ पाप्यहस्त्वं भविता जनेषु शान्तोऽप्यलं नूनमथो सितान्ते ॥

भाव्यविशामर्षय वाक्पतेस्त्वं न चावमानोऽस्ति परस्वहरे ॥ ४६ ॥ सुत उवाच ॥ तथेति चोवाच हिमांशुमाली युद्धादपाक्रामदतः प्रशान्तः ॥
 वरुणसिः स्वामपहृद्य तारां तृष्टो जगाम स्वगृहं सरुद्रः ॥ ४७ ॥ इति श्रीनात्स्ये महापुराणे सोमवंशाख्यानं सोमापचारो
 नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ४४ ॥ सुत उवाच ॥ ततः संवत्सरस्यान्ते द्वादशदित्यसन्निभः ॥ दिव्यपीताम्बरधरो दिव्याभरणभूषितः ॥ १ ॥
 ज्योतिषाद्विनिष्क्रान्तः कुमारश्चन्द्रसन्निभः ॥ सर्वार्थशास्त्रविद्विमान्द्विदशदित्यसन्निभः ॥ २ ॥ नाम यद्वाजपुत्रीयं विश्रुतं गजैवद्यकम् ॥ राज्ञः
 नामस्य पुत्रत्वाद्वाजपुत्रो बुधः स्मृतः ॥ ३ ॥ जातमात्रः स तेजासि सर्वोण्येवाजयद्वली ॥ ब्रह्माद्यास्तत्र चाजमुदेवा देवर्षिभिः सह ॥ ४ ॥
 वात्स्यसिगृहे सर्वे जातकर्ममत्सवे तदा ॥ अपृच्छंस्ते सुरास्तरां केन जातः कुमारकः ॥ ५ ॥ ततः सा लजिता तेषां न किञ्चिदवदत्तदा ॥
 पुनः पुनस्तदा पृष्टा लजयन्ती वराङ्गना ॥ ६ ॥ सोमस्येति चिरादाह ततोऽगृह्णाद्विभुः सुतम् ॥ बुध इत्यकरोन्नाम्ना प्रादाद्राज्यं च
 मृतले ॥ ७ ॥ अभियेकं ततः कृत्वा प्रधानमकरोद्विभुः ॥ ग्रहसाम्यं प्रदायाथ ब्रह्मा ब्रह्मर्षिसंयुतः ॥ ८ ॥ पश्यतां सर्वदेवानां तत्रैवान्तरधी-
 यत ॥ इलेदरे च धर्मिष्ठं बुधः पुत्रमजीजनत् ॥ ९ ॥ अश्वमेधशतं साग्रमकरोद्यः स्वतेजसा ॥ पुहुरवा इति ख्यातः सर्वलोकनम-
 स्कृतः ॥ १० ॥ हिमवच्छिखरे रम्ये समाराध्य जनार्दनम् ॥ लोकैश्वर्य्यमगाद्राजा सप्तद्वीपपतिस्तदा ॥ ११ ॥ केशिप्रभृतयो देव्याः
 कोटिशो येन दारिताः ॥ उर्वशी यस्य पत्नीत्वमगमद्रूपमोहिता ॥ १२ ॥ सप्तद्वीपा वसुमती सशैलवनकानना ॥ धर्मैण पालिता तेन
 सर्वलोकहितैषिणा ॥ १३ ॥ चामरयाहिणी कीर्तिः सदा चैवाङ्गनाहिका ॥ विष्णोः प्रसाददेवेन्द्रो ददावर्द्धासनं तदा ॥ १४ ॥ धर्मोर्थकामान्
 धर्मैण सममेवाभ्यपालयत् ॥ धर्मोर्थकामाः सन्द्रष्टुमाजगुः कौतुकातुरा ॥ १५ ॥ जिज्ञासवस्तच्चरितं कथं पश्यति नः समम् ॥ भक्त्या
 चक्रे ततस्तेषामर्घ्यपाद्यादिकं नृपः ॥ १६ ॥ आसनत्रयमानीय दिव्यं कनकभूषितम् ॥ निवेश्याथाकरोत्पूजामीषद्धर्मैऽधिकां पुनः ॥ १७ ॥
 जग्मतुस्तेन कामार्थोर्वतिक्रौपं नृपं प्रति ॥ अर्थः शापमदात्तस्मै लोभात्त्वं नाशमेष्यसि ॥ १८ ॥ कामोऽप्याह तवोन्मादो भविता गन्धमा-

दत्ते ॥ कुमारवनमाश्रित्य वियोगादुर्वशाभवात् ॥ १९ ॥ धर्मोऽप्याह चिरायुस्त्वं धार्मिकश्च भविष्यसि ॥ सन्ततिस्तव राजेन्द्र यावच्चन्द्रा-
 कर्तारकम् ॥ २० ॥ शतशो बुद्धिमायातु न नाशं भुवि यास्यति ॥ इत्युक्त्वान्तर्दधुः सर्वे राजा राज्यं तदन्वभूत ॥ २१ ॥ अहन्यहीनि
 देवेन्द्रं द्रष्टुं याति स राजराट् ॥ कदाचिदारुह्य रथं दक्षिणाम्बरचारिणम् ॥ २२ ॥ सार्द्धमर्केण सोऽपश्यन्नोयमानमाथाम्बरे ॥ केशिना दान-
 वेन्द्रेण चित्रलेखामथोर्वशीम् ॥ २३ ॥ तं विनिर्जित्य समरे विविधायुधपाणिना ॥ बुधपुत्रेण वायव्यमङ्घ्रं मुक्त्वा यशोऽर्थिना ॥ २४ ॥
 तथा शक्रोऽपि समरे येन चैवं विनिर्जितः ॥ मित्रत्वमगमद्देवदेवाविन्द्राय चोर्वशीम् ॥ २५ ॥ ततः प्रभृति मित्रत्वमगमत्पाक-
 शासनः ॥ सर्वश्रेष्ठातिशायित्वं बलमूर्जो यशः श्रियम् ॥ २६ ॥ प्रादाद्ब्रवीति सन्तुष्टो गेयतां भरतेन च ॥ सा पुरूरवसः प्रीत्या गायन्ती
 चरितं महत् ॥ २७ ॥ लक्ष्मीस्वयंवरं नाम भरतेन प्रवर्तितम् ॥ मेनकासुर्वशीं रम्भां नृत्यतेति तदादिशत् ॥ २८ ॥ ननत्तं सख्यं तत्र
 लक्ष्मीरूपेण चोर्वशी ॥ सा पुरूरवसं दृष्ट्वा नृत्यन्ती कामपीडिता ॥ २९ ॥ विस्मृताभिनयं सर्वं यत्पुरा भरतोदितम् ॥ शशाप भरतः
 क्रोधाद्वियोगादस्य मृतले ॥ ३० ॥ पंचपंचाशदब्दानि लप्ता सुधमा भविष्यति ॥ पुरूरवाः पिशाचत्वं तत्रैवानुभविष्यति ॥ ३१ ॥
 ततस्तसुर्वशी गत्वा भर्तारमकरोच्चिरम् ॥ शापान्ते भरतस्याथ उर्वशी बुधसूनुतः ॥ ३२ ॥ अजीजनत्सुतानष्टो नामतस्तात्रिवोधत ॥
 आयुर्दृढायुरथायुर्वर्णायुर्धौर्तिमान्यसुः ॥ ३३ ॥ शुचिविद्यः शतयुश्च सर्वे दिव्यबलौजसः ॥ आयुषो नहुषः पुत्रो वृद्धशर्मा तथैव च ॥ ३४ ॥
 रजिर्दम्भो विपाप्मा च वीराः पंच महारथाः ॥ रजेः पुत्रशतं जज्ञे राजेयमिति विश्रुतम् ॥ ३५ ॥ रजिराराधयामास नारायणमकलमयम् ॥
 तपसा तोषितो विष्णुर्वरान्प्राप्तान्महीपतेः ॥ ३६ ॥ देवासुस्मनुष्याणामभूत्स विजयी तदा ॥ अथ देवासुरं युद्धमभूद्र्यशतत्रयम् ॥ ३७ ॥
 प्रह्लादशक्रयोर्भीमं न कश्चिद्विजयी तयोः ॥ ततो देवासुरैः पृष्टः प्राह देवश्चतुर्मुखः ॥ ३८ ॥ अनयोर्विजयी कः स्याद्रजियत्रेति सोऽब्र-
 वीत् ॥ जयाय प्रार्थितो राजा सहायस्त्वं भवस्व नः ॥ ३९ ॥ दैत्यैः प्राह यदि स्वामी वो भवामि ततस्त्वलम् ॥ नासुरैः प्रतिपन्नं तत्रतिपन्नं
 सुरैस्तथा ॥ ४० ॥ स्वामी भव त्वमस्माकं संग्रामे नाशय द्विपः ॥ ततो विनाशिताः सर्वे येऽवध्या वज्रपाणिना ॥ ४१ ॥ पुत्रत्वमगमत्पुष्ट

स्तुत्येभ्यः कर्मणा विभुः ॥ इत्येन्द्राय तदा राज्यं जगाम तपसे राज्ञिः ॥ ४२ ॥ रजिपुत्रैस्तदाच्छिन्नं बलादिन्द्रस्य वैभवम् ॥ यज्ञभागं च
 पुनर्यज्ञं च नो बल्युणान्वितैः ॥ ४३ ॥ राज्याद्भृष्टस्तदा शक्रो रजिपुत्रेर्निपीडितः ॥ प्राह वाचस्पतिं दीनः पीडितोऽस्मि रजेः सुतैः ॥ ४४ ॥
 च यज्ञभागो राज्यं मे निज्जितश्च बृहस्पते ॥ राज्यलाभाय मे यत्नं विधत्स्व धिषणाधिप ॥ ४५ ॥ ततो बृहस्पतिः शक्रमकरोद्बलदोषतम् ॥
 यज्ञान्विधिधानेन पौष्टिकेन च कर्मणा ॥ ४६ ॥ गत्वाथ मोहयामास रजिपुत्रान्बृहस्पतिः ॥ जिनधर्मं समास्थाय वेदबाह्यं स वेद-
 विद ॥ ४७ ॥ वेदत्रयीपरिभ्रष्टाश्चकार धिषणाधिपः ॥ वेदबाह्यान्परिज्ञाय हंतुवादसमन्वितान् ॥ ४८ ॥ जघान शक्रो यज्ञेन सर्वान्यधर्मबहि-
 स्तान् ॥ नहुषस्य प्रवक्ष्यामि पुत्रान्सत्तैव धार्मिकान् ॥ ४९ ॥ यतिर्ययातिः संयातिरुद्भवः पाचिरेव च ॥ शर्यातिर्मेघजातिश्च सत्तै-
 र्यसुपर्दनाः ॥ ५० ॥ यतिः कुमारभावेऽवि योगी वैस्वानसोऽभवत् ॥ ययातिश्चाकरोद्राज्यं धर्म्मकशरणः सदा ॥ ५१ ॥ शर्मिष्ठा तन्मय-
 आस्थो भृदुहिता वृषपर्वणः ॥ भार्गवस्यात्मजा तद्रेद्वयानी च सुव्रता ॥ ५२ ॥ ययातेः पंच दायदास्तान्प्रवक्ष्यामि नामतः ॥ देवयानी
 यदुं पुत्रं तुर्वसुं चाप्यजीजनत् ॥ ५३ ॥ तथा दुह्युमनुं पूरुं शर्मिष्ठाजनयत्सुतान् ॥ यदुः पूरुश्चाभवतां तेषां वंशविवर्द्धनौ ॥ ५४ ॥ यया
 विर्नाहुषश्चासीद्राजा सत्यपराक्रमः ॥ पालयामास स महीमीजे च विधिवन्मखैः ॥ ५५ ॥ अतिभक्त्या पितृनचर्य देवांश्च प्रयतः सदा ॥ अथा-
 वमत्सुभाः सर्वो ययातिरपराजितः ॥ ५६ ॥ स शाश्वतीः समा राजा प्रजा धर्म्मेण पालयत् ॥ जरामाच्छन्महाघोरां नाहुषो रूपनाशि-
 नीम् ॥ ५७ ॥ जराभिभूतः पुत्रान्स राजा वचनमब्रवीत् ॥ यदुं पूरुं तुर्वसुं च दुह्युं चानुं च पार्थिवः ॥ ५८ ॥ यौवनेन चलात्कामान्युवा-
 ययतिभिः सह ॥ विहर्तुमहमिच्छामि साहाय्यं कुरुतात्मजाः ॥ ५९ ॥ तं पुत्रो देवयानेयः पूर्वजो यदुरब्रवीत् ॥ साहाय्यं भवतः कार्य-
 त्वमाभिप्रायनेन किम् ॥ ६० ॥ ययातिरब्रवीत्पुत्रान् जरा मे प्रतिगृह्यताम् ॥ यौवनेनाथ भवतां चरेयं विषयानहम् ॥ ६१ ॥ यजतो दीर्घसत्रेभ्य-
 शापान्बोधनसो मुनेः ॥ कामार्थः परिहीनो मेऽतुसोऽहं तेन पुत्रकाः ॥ ६२ ॥ स्वकीयेन शरीरेण जरामेनां प्रशास्तु वः ॥ अहं तन्वाऽभि-

नवैया युवा कामानवाप्नुयाम् ॥ ६३ ॥ न तेऽस्य प्रत्यगृह्णन्त यदुप्रभृतयो जराश्च ॥ चतुरस्तान् स राजर्षिरशपञ्चेति नः श्रुतम् ॥ ६४ ॥
तमब्रवीत्ततः पूरुः कनीयान्सत्यविक्रमः ॥ जरां मा देहि नवया तन्वा मे योषनात्सुखी ॥ ६५ ॥ अहं जरां तवादाय राज्ये स्थास्यामि चा-
ज्ञया ॥ एममुक्तः स राजर्षिस्तपोविध्यैस्समाश्रयात् ॥ ६६ ॥ संस्थापयामास जरां तदा पुत्रे महात्मनि ॥ पोरवेणाथ वयसा राजा यौवनमा-
स्थितः ॥ ६७ ॥ ययातेश्चाथ वयसा राज्यं पूरुःकारयत् ॥ ततो वर्षसहस्रान्ते ययातिरपराजितः ॥ ६८ ॥ अतस्त इव कामानां पूरुं पुत्र-
मुवाच ह ॥ त्वया दायाद्वानस्मि त्वं मे वंशकरः सुतः ॥ ६९ ॥ पोरवो वंश इत्येष ख्यातिं लोके गमिष्यति ॥ ततः स नृपशार्दूलः
पूरुं राज्येऽभिषिच्य च ॥ ७० ॥ कालेन महता पश्चात्कालधम्ममुपेयिवान् ॥ पूरुवंशं प्रवक्ष्यामि शृणुध्वन्मृषिसत्तमाः ॥ यत्र ते भारत ।
जाता भरतान्वयवर्द्धनाः ॥ ७१ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणं सोमवंशे ययातिचरिते चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ऋषय ऊचुः ॥
किमर्थं पोरवो वंशः श्रेष्ठत्वं प्राप भूतले ॥ ज्येष्ठस्यापि यदोर्वंशः किमर्थं ह्रीयते श्रिया ॥ १ ॥ अन्यद्ययातिचरितं सुत विस्तरतो वद ॥
यस्मात्तत्पुण्यमायुष्यमभिनन्द्यं सुरैरपि ॥ २ ॥ सुत उवाच ॥ एतदेव पुरा पृष्टः शतानिकेन शौनकः ॥ पुण्यं पवित्रमायुष्यं ययातिचरितं
महत् ॥ ३ ॥ शतानीक उवाच ॥ ययातिः पूर्वजोऽस्माकं दशमो यः प्रजापतेः ॥ कथं स शुक्रतनयां लेभे परमदुर्ले-
भाम् ॥ ४ ॥ एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण तपोधन ॥ आनुपूर्व्याञ्च मे शंस पुरोर्वंशधरावृषान् ॥ ५ ॥ शौनक
उवाच ॥ ययातिरासीद्वाजर्षिर्देवराजसमद्युतिः ॥ तं शुक्रवृषपर्वाणो वव्राते वै यथा पुरा ॥ ६ ॥ तत्तेऽहं सम्प्रवक्ष्यामि पृच्छतो
राजसत्तम ॥ देवयान्याश्च संयोगं ययातेर्नादुषस्य च ॥ ७ ॥ सुराणामसुराणां च समजायत वै मिथः ॥ ऐश्वर्यं प्रति सङ्घर्षेऽलोक्ये सचरा-
चरे ॥ ८ ॥ जिगीषया ततो देवा ववुराङ्घ्रिरसं मुनिम् ॥ पोरहित्ये च यज्ञार्थं काव्यं तूशनसं परे ॥ ९ ॥ ब्राह्मणो तावुभो नित्यमन्योन्यं
स्पर्द्धिनौ भृशम् ॥ तत्र देवा निजघ्नुर्यान्दानवान्युधि सङ्गतान् ॥ १० ॥ तान्पुनर्जीवयामास काव्यो विद्याबलाश्रयात् ॥ ततस्ते पुनुरुत्थाय
योधयाश्चाक्रिरे सुरान् ॥ ११ ॥ असुरान्तु निजघ्नुर्यान्सुरान्समरमूर्द्धनि ॥ न तान्सञ्जीवयामास बृहस्पतिरुदारधीः ॥ १२ ॥ न हि वेद

स तां विद्यां धां काव्यो वेद वीर्यवान् ॥ सञ्जीवनीं ततो देवा विषादमगमन्परम् ॥ १३ ॥ अथ देवा भयोद्विग्नाः काव्यादुशनसस्तदा ॥
 चतुर्भ्यश्च सुपायस्य ज्येष्ठं पुत्रं बृहस्पतेः ॥ १४ ॥ भक्षमानान्भजन्त्वास्मान्कुरु साहाय्यमुत्तमम् ॥ यासौ विद्या निवसति ब्राह्मणेऽभिततेजसि ॥ १५ ॥
 कुम्भे सामाह्न्ये क्षिप्रं भागभाग्नो भविष्यसि ॥ वृषपर्वणः समपिऽसौ शक्यो द्रष्टुं त्वया द्विजः ॥ १६ ॥ रक्षतं दानवांस्तत्र न स रक्षत्यदानवान् ॥ तमा
 यमविष्टुं शक्तो नान्यः कश्चिद्वृत्ते त्वया ॥ १७ ॥ देवयानी च दयिता सुता तस्य महात्मनः ॥ तामाराधयितुं शक्तो नान्यः कश्चन विद्यते ॥ १८ ॥
 यौज्यक्षिण्यमाधुर्यैराचारेण दुमेन च ॥ देवयान्यां तु तुष्टायां विद्यां तां प्राप्स्यसि ध्रुवम् ॥ १९ ॥ तदा हि प्रेषितो देवैः समीपे वृषपर्वणः ॥
 अर्धत्युक्त्वा तु स प्रायाद्बृहस्पतिमुतः कचः ॥ २० ॥ स गत्वा त्वरितो राजन्देवैः सम्पूजितः कचः ॥ असुरेन्द्रपुरे शुक्रं प्रणम्येदमुवाच ह ॥ २१ ॥
 अनेन त्विदं पौत्रं पुत्रं साक्षाद्बृहस्पतेः ॥ नाम्ना कचेति विख्यातं शिष्यं गृह्णतु मां भवान् ॥ २२ ॥ ब्रह्मचर्यं चरिष्यामि त्वय्यहं परमं
 भूतो ॥ अष्टमन्यस्व मां ब्रह्मन्सहस्रपरित्सराच् ॥ २३ ॥ शुक्र उवाच ॥ कच सुस्वागतं तेऽस्तु प्रतिगृह्णामि ते वचः ॥
 अर्धविष्येऽहमर्च्यं त्वामर्चितोऽस्तु बृहस्पतिः ॥ २४ ॥ शौनक उवाच ॥ कचस्तु तं तथेत्युक्त्वा प्रतिजग्राह तद्रतम् ॥ आदिष्टं कविपुत्रेण
 शुक्रेणोशनसा स्वयम् ॥ २५ ॥ व्रतं च व्रतकालं च यथोक्तं प्रत्यगृह्यत ॥ आराधयद्ब्रुवाध्यायं देवयानीं च भारत ॥ २६ ॥ नित्यमाराध-
 यिष्यन्तां युवा योवनगोचराम् ॥ गायन्त्यन्वाद्यंश्च देवयानीमितोषयत् ॥ २७ ॥ संशीलयन् देवयानीं कन्यां सम्प्राप्तयौवनाम् ॥ पुष्पैः फलैः
 केसरैश्च तोषयामास भार्गवीम् ॥ २८ ॥ देवयान्यपि तं विप्रं नियमव्रतचारिणम् ॥ अनुगायन्ती ललना रहः पर्यचरत्तदा ॥ २९ ॥
 परमवर्षशतान्येवं कचस्य चरतो भृशम् ॥ तत्तत्तीव्रं व्रतं बुद्ध्वा दानवास्तं ततः कचम् ॥ ३० ॥ गा रक्षन्तं वने दृष्ट्वा
 ब्रह्मणेनममर्षिताः ॥ जघुर्बृहस्पतेर्देवान्निजं रक्षार्थमेव च ॥ ३१ ॥ हत्वा सालवृकेभ्यश्च प्रायच्छंस्ति लशः कृतम् ॥ ततो
 गतो विष्णुस्तदा अगोपाः स्वनिवेशनम् ॥ ३२ ॥ ता दृष्ट्वा रहिता गास्तु कचेनाभ्यागता वनात् ॥ उवाच वचनं काले देवयान्यथ भार्ग-

विद्यासंस्कृतम् ६० ११० ।

वम् ॥ ३३ ॥ हुतं चैवाग्निहोत्रं ते सूर्यश्चास्तं गतः प्रभो ॥ अगोपाश्चागता गावः कचस्तात न दृश्यते ॥ ३४ ॥ व्यक्तं हतो धृतो वापि
 कचस्तात भविष्यति ॥ तं विना नैव जीवामि वचः सत्यं ब्रवमिहम् ॥ ३५ ॥ शुक्र उवाच ॥ अथेदोहोति शब्देन मृतं संजीवयाम्यहम् ॥
 ततः संजीवनीं विद्यां प्रयुक्त्वा कचमाह्वयत् ॥ ३६ ॥ आहूतः प्राद्रवदूरात्कचः शुक्रं ननाम सः ॥ इतोऽहमिति चाचक्षौ राक्षसेधिपणा
 त्मजः ॥ ३७ ॥ स पुनर्देवान्युक्तः पुष्पाहारे यदृच्छया ॥ वनं ययौ कचो विप्रः पठन्नह्न च शाश्वतम् ॥ ३८ ॥ वने पुष्पाणि
 चिन्वन्तं ददृशुर्दानवाश्च तम् ॥ ततो द्वितीयं ते हृत्वा दुग्धं कृत्वा च चूर्णवत् ॥ प्रायच्छन्ब्राह्मणायैव सुरायामसुरास्तदा ॥ ३९ ॥
 देवान्यन्यथ भूयोऽपि पितरं वाक्यमब्रवीत् ॥ पुष्पाहारप्रेषणकृत्कचस्तात न दृश्यते ॥ ४० ॥ व्यक्तं हतो मृतो वापि कचस्तात भविष्यति ॥
 तं विना नैव जीवामि वचः सत्यं ब्रवमि ते ॥ ४१ ॥ शुक्र उवाच ॥ बृहस्पतेः सुतः पुत्रि कचः प्रतगतिं गतः ॥ विद्यया जीवितोऽ
 प्येवं हन्यते करवाणि किम् ॥ ४२ ॥ मेनं शुचो मा रुद देवानि न त्वादृशी मर्त्यमनु प्रशोचत् ॥ यस्यास्तव ब्रह्म च ब्राह्मणाश्च सन्द्वा देवा
 वसवोऽश्विनौ च ॥ ४३ ॥ सुरद्विषश्चैव जगच्च सर्वमुपस्थितं मत्तपसः प्रभावात् ॥ अश्वयोऽयं जीवयितुं द्विजातिः संजीवितो यां वयते चैव
 भूयः ॥ ४४ ॥ देवान्युवाच ॥ यस्याङ्गिरा बृद्धतमः पितामहो बृहस्पतिश्चापि पिता तपोनिधिः ॥ ऋयः सुपुत्रं तमथापि पौत्रं कथं न शोचय
 महं न रुदाम् ॥ ४५ ॥ स ब्रह्मचारी च तपोधनश्च सद्योत्थितः कर्मसु चैव दक्षः ॥ कचस्य मार्गं प्रतिपत्स्ये न भोक्ष्ये प्रियो हि मं तात
 कचोऽभिरूपः ॥ ४६ ॥ शौनक उवाच ॥ स त्वं वसुक्तो देवान्या महाविः संस्मरेण व्याजहाराथ काव्यः ॥ असंशसं मामसुरा द्विपि
 ये मे शिष्यानागतान्सूदयन्ति ॥ ४७ ॥ अब्राह्मणं कर्तुमिच्छन्ति रौद्रा एभिव्यर्थं प्रस्तुतो दाने हि ॥ तत्कर्मणायस्य भवेदिहान्तः कं
 ब्रह्महत्या न दहेदपीन्द्रम् ॥ ४८ ॥ स तेनापृष्टो विद्यया चोपहृतो शनैर्वाचं जठरे व्याजहार ॥ तमब्रवीत्केन चेहंपर्नीतो ममोदरं तिष्ठसि
 ब्रूहि वत्स ॥ ४९ ॥ कच उवाच ॥ भवत्प्रसादान्न जहाति मां स्मृतिः सर्वं स्मरेयं यच्च यथा च वृत्तम् ॥ न त्वं स्यात्तपसः क्षयो मे ततः कुंशं

पोस्तं स्मरामि ॥ ५० ॥ असुरैः सुरायां भवतोऽस्मि दत्तो हत्वा दुग्धा चूर्णयित्वा च काव्य ॥ ब्राह्मी मायां त्वासुरी त्वत्र माया त्वयि स्थितं कथ
 मेमाभिवाधते ॥ ५१ ॥ शुक्र उवाच ॥ किं ते प्रियं कर्वाण्यद्य वत्से विनैव मे जीवितं स्यात्कचस्य ॥ न यत्र कुक्षेर्मम भेदनच्च दृश्येत्कचो महतो
 देवानि ॥ ५२ ॥ देवान्युवाच ॥ द्वौ मां शोकावमिकल्पो दहेतां कचस्य नाशस्तव चैवोपघातः ॥ कचस्य नाशे मम नास्ति शर्म
 तपोपघाते जीवितुं नास्मि शक्ता ॥ ५३ ॥ शुक्र उवाच ॥ संसिद्धरूपोऽसि बृहस्पतेः सुत यत्त्वा भक्तं भजते देवयानी ॥ विद्यामिमां प्राप्नुहि
 जीवनीं त्वं न चेदिन्द्रः कचरूपी त्वमद्य ॥ ५४ ॥ न निर्वर्तेतपुनर्जीवन्काश्चिदन्यो ममोदरात् ॥ ब्राह्मणं वर्जयित्वैकं तस्माद्विद्यामवा-
 पुरि ॥ ५५ ॥ पुत्रो भूत्वा निष्क्रमस्वोदरान्मे भित्त्वा कुक्षिं जीवय मां च तात ॥ अवक्षेपेऽथो धर्मः नीमवेक्षां गुरोः सकाशात्प्राप्य विद्यां
 सखिभ्यः ॥ ५६ ॥ शौनक उवाच ॥ गुरोः सकाशात्समवाप्य विद्यां भित्त्वा कुक्षिं निर्वचक्राम पिप्रः ॥ प्रालेयाद्रेः शुक्रमुद्रिद्य शृङ्गं
 तत्रागमे पोर्णमास्यामिवेन्दुः ॥ ५७ ॥ दृष्ट्वा च तं पतितं वेदुराशिशुमुत्थापयामास ततः कचोऽपि ॥ विद्यां सिद्धां तामवाप्याभिवाद्य ततः
 कचस्तं गुरुमित्युवाच ॥ ५८ ॥ निधिं निधीनां वरदं वराणां ये नाद्रियन्ते गुरुमर्चनीयम् ॥ प्रालेयाद्रिप्रोज्ज्वलद्रालसंस्थं पाण्डिोकांस्ते
 व्रजन्त्यप्रतिष्ठाः ॥ ५९ ॥ शौनक उवाच ॥ सुरापानाद्वचनात्त्रापयित्वा संज्ञानाशं चेतसश्चापि घोरम् ॥ दृष्ट्वा कचं चापि तथाभिरूपं पीतं
 तथा सुरया मोहितेन ॥ ६० ॥ समन्युरुत्थाय महानुभावस्तदोशना विप्रहितं चिकीर्षुः ॥ काव्यः स्वयं वाक्यमिदं जगाद सुरापानं प्रत्यसौ
 वाक्यद्वयः ॥ ६१ ॥ शुक्र उवाच ॥ यो ब्राह्मणोऽद्यप्रभृतीह कश्चिन्मोहात्सुरां पास्यति मन्दबुद्धिः ॥ अपेतधर्म्मा ब्रह्महा चैव स
 त्यासुस्मिंश्छोके गर्हितः स्यात्परे च ॥ ६२ ॥ मया चेमां विप्रधर्म्मोक्तसीमां मर्यादां वै स्थापितां सर्वलोके ॥ सन्तो विप्राः शुश्रुवांसो गुरूणां
 मा देव्याश्चोपशृण्वन्तु सर्वे ॥ ६३ ॥ शौनक उवाच ॥ इतीदमुक्त्वा स महाप्रभावस्तपोनिधीनां निधिरप्रमेयः ॥ तान्दानवैश्चिव
 निगृह्यन्निनिदं समाहूय वचोऽभ्युवाच ॥ ६४ ॥ शुक्र उवाच ॥ आचक्षे वो दानवा बालिशाः स्थ शिष्यः कचो वत्स्यति मत्समीपे ॥

संजीवनीं प्राप्य विद्यां मयायं तुल्यप्रभावो ब्राह्मणो ब्रह्मभूतः ॥ ६५ ॥ शौनक उवाच ॥ गुरोरुप्य सकाशे च दश वर्षशतानि सः ॥
 अनुज्ञातः कचो गन्तुमियेष त्रिदशालयम् ॥ ६६ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॐ ॥
 ॥ शौनक उवाच ॥ समापितव्रतं तं तु विमृष्टं गुरुणा तदा ॥ प्रस्थितं त्रिदशावासं देवयानीदमब्रवीत् ॥ १ ॥ देवयान्युवाच ॥
 ऋषेराद्विरसः पौत्र वृत्तेनाभिजनेन च ॥ आजसे विद्यया चैव तपसा च दमेन च ॥ २ ॥ ऋषिर्यथाद्विरा मान्यः पितुर्मम महायशः ॥ तथा मान्यश्च
 पूज्यश्च मम भूयो बृहस्पतिः ॥ ३ ॥ एवं ज्ञात्वा विजानीहि यद्ब्रवीमि तपोधन ॥ व्रतस्थे नियमोपेते यथावर्तोम्यहं त्वयि ॥ ४ ॥ स समापिति विद्यो
 मां भक्तां न त्यक्तुमर्हसि ॥ गृहाण पाणिं विधिवन्मम मन्त्रपुरस्कृतम् ॥ ५ ॥ कच उवाच ॥ पूज्यो मान्यश्च भगवान्यथा मम पिता तव ॥
 तथा त्वमनवद्याह्नि पूजनीयतमा मता ॥ ६ ॥ आत्मप्राणैः प्रियतमा भार्गवस्य महात्मनः ॥ तं भद्रे धर्मतः पूज्या गुरुपुत्री सदा
 मम ॥ ७ ॥ यथा मम गुरुर्नित्यं मान्यः शुक्रः पिता तव ॥ देवयानि तथैव त्वं नैवं मां वक्तुमर्हसि ॥ ८ ॥ देवयान्युवाच ॥ गुरुपुत्रस्य पुत्रो
 मे न तु त्वमसि मे पितुः ॥ तस्मान्मान्यश्च पूज्यश्च ममापि त्वं द्विजोत्तम ॥ ९ ॥ असुरैर्हन्यमाने तु कचे त्वयि पुनः पुनः ॥ तदाप्रभृति
 या प्रीतिस्तां त्वमेव स्मरस्व मे ॥ १० ॥ सौहार्दं चानुरागे च वेत्थ मे भक्तिमुत्तमाम् ॥ न मामर्हसि धर्मज्ञ त्वकुं भक्तामनागसम् ॥ ११ ॥
 कच उवाच ॥ अनियोज्ये नियोगे मां नियुनाक्षे शुभव्रते ॥ प्रसीद सुष्ठु मद्यं त्वं गुरोर्गुस्तथा शुभे ॥ १२ ॥ यत्रोपितं विशालाक्षि त्वया
 चन्द्रनिभानने ॥ तत्राहसुषितो भद्रे कुक्षौ काव्यस्य भामिनि ॥ १३ ॥ भगिनी धर्मतो मे त्वं मेवं वोचः शुभानने ॥ सुखेनाध्युषितो भद्रे
 न मन्युर्विद्यते मम ॥ १४ ॥ आपृच्छे त्वां गमिष्यामि शिवमस्त्वथ मे पथि ॥ अविरोधेन धर्मस्य स्मर्तव्योऽस्मि कथान्तरे ॥ १५ ॥
 अप्रमत्तोद्यता नित्यमाराधय गुरुं मम ॥ १६ ॥ देवयान्युवाच ॥ दैत्यैर्हतस्त्वं यद्गतबुद्ध्या त्वं रक्षितो मया ॥ यदि मां धर्मकामार्थो
 प्रत्याख्यास्यसि धर्मतः ॥ ततः कच न ते विद्या सिद्धिरेषा गमिष्यति ॥ १७ ॥ कच उवाच ॥ गुरुपुत्रीति कृत्वाहं प्रत्याख्यास्ये न
 दोषतः ॥ गुरुणा चाभ्यनुज्ञातः काममेवं ज्ञापस्व माम् ॥ १८ ॥ आर्षं धर्मं ब्रुवाणोऽहं देवयानि यथा त्वया ॥ शतं नाहोऽस्मि

कल्याणि कामलोऽद्य च धर्मतः ॥ १९ ॥ तस्माद्भवत्या यः कामो न तथा सम्भविष्यति ॥ ऋषिपुत्रो न ते काश्चिद्भ्रातु पाणिं
ग्रहयति ॥ २० ॥ फलिष्यति न मे विद्या न द्वचश्चोति तत्तया ॥ अध्यापयिष्यामि च यं तस्य विद्या फलिष्यति ॥ २१ ॥
शोनक उवाच ॥ एवमुक्त्वा नृपश्रेष्ठ देवयानीं कचस्तदा ॥ त्रिदशेशालयं शीघ्रं जगाम द्विजसत्तमः ॥ २२ ॥ तमागतमभिप्रैक्ष्य देवाः
सेन्द्रपुरोगमाः ॥ बृहस्पतिं सभाज्येदं कचमाहुर्मुदोन्विताः ॥ २३ ॥ देवा उचुः ॥ त्वं कचास्मद्वितं कर्म कृतवान्महद्दुतम् ॥ न ते
यज्ञः प्रणशिता भागभाक्च भविष्यसि ॥ २४ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते पद्मिंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॐ ॥
शोनक उवाच ॥ कृतविद्ये कचे प्राप्ते हृष्टरूपा द्विवैकसः ॥ कचादेवेत्य तां विद्यां कृतार्था भरतर्षभ ॥ १ ॥ सर्व एव समागम्य शतक्र
तुमथाबुवन् ॥ कालस्त्वद्विक्रमस्याद्य जहि शून्पुरुन्दर ॥ २ ॥ एवमुक्त्वास्तु सह तैस्त्रिदशैर्मववांस्तदा ॥ तथेत्युक्त्वोपचक्राम सोऽपश्य
द्विपिने स्त्रियः ॥ ३ ॥ कीडन्तीनां तु कन्यानां वने चैत्रथोपमे ॥ वस्त्राणि सर्वोण्येव व्यमिश्रयत् ॥ ४ ॥ ततो जलात्
समुत्तार्य ताः कन्याः सहितास्तदा ॥ वस्त्राणि जगृहुस्तानि यथासंस्थान्यनेकशः ॥ ५ ॥ तत्र वासो देवयान्याः शर्मिष्ठा जगृहे तदा ॥
व्यतिक्रममजानन्ती दुहिता वृषपर्वणः ॥ ६ ॥ ततस्तयोर्मिथस्तत्र विरोधः समजायत ॥ देवयान्याश्च राजेन्द्र शर्मिष्ठायाश्च तत्कृते ॥ ७ ॥
देवयान्युवाच ॥ कस्माद्ब्रूह्यसि मे वस्त्रं शिष्या भूत्वा ममासुरि ॥ समुदाचारहीनाया न ते श्रेयो भविष्यति ॥ ८ ॥ शर्मिष्ठोवाच ॥ आसीनं
च शयानं च पिता ते पितरं मम ॥ स्तौति पृच्छति चाभीक्ष्णं नीचस्थः सुविनीतवत् ॥ ९ ॥ याचतस्त्वं च दुहिता स्तुवतः प्रतिगृह्यतः ॥
सुताहं स्तूयमानस्य ददतो न तु गृह्यतः ॥ १० ॥ अनायुधा सायुधायाः किं त्वं कुप्यसि भिक्षुकि ॥ लप्स्यसे प्रतियोद्धारं न च त्वां गण
याम्यहम् ॥ ११ ॥ शौनक उवाच ॥ सा विस्मयं देवयानीं गतां सक्तां च वाससि ॥ शर्मिष्ठा प्राक्षिपत्सूत्रं ततः स्वपुत्रमाविशत् ॥ १२ ॥ हते-
यमिति विज्ञाय शर्मिष्ठा पापनिश्चया ॥ अनवेक्ष्य ययौ तस्मात्क्रोधवोगपरायणा ॥ १३ ॥ अथ तं देशमभ्यागाद्ययातिर्नहुषात्मजः ॥ श्रान्तयुग्मः
श्रान्तरूपो मृगलिप्सुः पिपासितः ॥ १४ ॥ नाहुषिः प्रेक्षमाणो हि स निपाने गतोदके ॥ ददर्श कन्यां तां तत्र दीप्तमग्निशिखामिव ॥ १५ ॥

तामपृच्छत्स दृष्ट्वैव कन्याममरवर्णिनीम् ॥ सान्त्वयित्वा नृपश्रेष्ठः साम्ना परमवल्युना ॥ १६ ॥ का त्वं चारुमुखी श्यामा सुमृष्टमणिकुण्डला ॥
 दीर्घं ध्यायसि चात्यर्थं कस्माच्छसिषि चातुरा ॥ १७ ॥ कथं च पतिता ह्यस्मिन्कूपे वीरुतृणावृते ॥ दुहिता चैव कस्य त्वं वद सर्वं
 सुमर्चये ॥ १८ ॥ देवयान्युवाच ॥ योऽसौ देवैर्हेतान्देत्यानुत्थापयति विद्याया ॥ तस्य शुक्रस्य कन्याहं त्वं मां नूनं न बुध्यसे ॥ १९ ॥ एष
 मे दक्षिणो राजन्याणिस्ताघ्नखांशुलिः ॥ समुद्धर गृहीत्वा मां कुलीनस्त्वं हि मे मतः ॥ २० ॥ जानामि त्वां च संशान्तं वीर्यवन्तं
 यशस्विनम् ॥ तस्मान्मां पतितां कृपादस्मादुद्धर्तुमर्हसि ॥ २१ ॥ शौनक उवाच ॥ तामथ ब्राह्मणो स्त्रियं विज्ञाय नहुपात्मजः ॥
 गृहीत्वा दक्षिणे पाणवुज्जहार ततोऽवदात् ॥ २२ ॥ उद्धृत्य चैनां तरसा तस्मिन्कूपे त्रायिष्यति ॥ आमन्त्रयित्वा सुश्रोणो ययातिः
 स्वपुरं ययौ ॥ २३ ॥ गते तु नाहुषे तस्मिन्देवयान्यपि निन्दिताः ॥ उवाच शोकसन्तता घूर्णिकामागतां पुनः ॥ २४ ॥
 देवयान्युवाच ॥ त्वरितं घूर्णिके गच्छ सर्वमाचक्ष्व मे पितुः ॥ नेदानीन्तु प्रवेक्ष्यामि नगरं वृषपर्षणः ॥ २५ ॥ शौनक उवाच ॥
 सा तु वै त्वरितं गत्वा घूर्णिकाऽसुसमन्दिरम् ॥ दृष्ट्वा काव्यमुवाचेदं कम्पमाना विचेतना ॥ २६ ॥ आचक्ष्यौ च तदाभागा देवयानी कौ
 हाता ॥ शर्मिष्ठाया महाप्राज्ञा दुहित्रा वृषपर्षणः ॥ २७ ॥ श्रुत्वा दुहितरं काव्यस्तदा शर्मिष्ठया हताम् ॥ त्वरया निर्ययौ दुःखान्मार्गमाणः सुता
 वने ॥ २८ ॥ दृष्ट्वा दुहितरं काव्यो देवयानीं तपोवने ॥ बाहुभ्यां सम्परिष्वज्य दुःखिनो वाक्यमब्रवीत् ॥ २९ ॥ आत्मदोषैर्नियच्छति सर्वं दुःखतुल
 जनाः ॥ मन्ये दुश्चरितं तस्मिन्स्तस्येयं निष्कृतिः कृता ॥ ३० ॥ देवयान्युवाच ॥ निष्कृतिर्थास्तु वा मास्तु शृणुज्जवाहितो मम ॥ शर्मिष्ठा
 यदुत्तास्मि दुहित्रा वृषपर्षणः ॥ ३१ ॥ सत्यं क्लिप्ततप्ता प्राह दैत्यानामस्मि गायना ॥ एवं हि मे कथयति शर्मिष्ठा वारं परंणी ॥ ३२ ॥ वन
 तीक्ष्णयरुपं क्रोधरक्तेक्षणा भृशम् ॥ स्तुवतो दुहितसि त्वं याचतः प्रतिगृह्यतः ॥ ३३ ॥ सुताहं स्तूयमानस्य ददतोऽप्रतिगृह्यतः ॥ इति गामा
 शर्मिष्ठा दुहिता वृषपर्षणः ॥ क्रोधसंस्क्रनयना दर्पपूर्णनना ततः ॥ ३४ ॥ यद्यहं स्तुवतस्तात दुहिता प्रतिगृह्यतः ॥ प्रसादधिष्ये शर्मिष्ठमित्युक्त
 हि सखी मया ॥ ३५ ॥ शुक्र उवाच ॥ अतस्त्वं स्तूयमानस्य दुहिता देवयान्यसि ॥ ३६ ॥

वृषपर्वेव तद्वेद शक्रो राजा च नाहुषः ॥ अचित्यं ब्रह्म निर्द्वैतमैश्वरं हि बलं मम ॥ ३७ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणं सोमवंशं यथानिचरितं
सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ७४ ॥ शुक्र उवाच ॥ यः परेषां नरो नित्यमतिवादास्ति तिक्षति ॥ देवयानि विजानीहि तेन सर्वमिदं जितम् ॥ १ ॥
यः समुत्पतितं क्रोधं निवृत्तति ह्यं यथा ॥ स यन्तेत्युच्यते सद्भिनयो रश्मिषु लम्बते ॥ २ ॥ यः समुत्पतितं क्रोधं क्षमयैव निरन्नाति ॥ यथारगस्त्वं च जेष्ठां म वै पुरुष
नियच्छति ॥ देवयानि विजानीहि तेन सर्वमिदं जितम् ॥ ३ ॥ यः समुत्पतितं क्रोधं क्षमयैव निरन्नाति ॥ यथारगस्त्वं च जेष्ठां म वै पुरुष
उच्यते ॥ ४ ॥ यस्तु भाषयते धर्मं योऽतिमात्रं तितिक्षति ॥ यश्च ततो न तपति भृशं सोऽर्थस्य आज्ञनम् ॥ ५ ॥ यो यजेदश्वमेधेन मामि
मासि शतं समाः ॥ यस्तु कुप्येन्न सर्वस्य तयोरक्रोधनो वरः ॥ ६ ॥ ये कुमाराः कुमार्यश्च वेरं कुपुंरचेतसः ॥ नेतन्प्राज्ञस्तु कुर्वीत विदुस्ते
न बलाबलम् ॥ ७ ॥ देवयान्युवाच ॥ वेदाहं तात बालापि कार्याणां तु गतागतम् ॥ क्रोधं चेन्नाति ॥ द वा कार्यस्यापि बलाबलं ॥ ८ ॥
शिष्यस्याशिष्यवृत्तं हि न क्षन्तव्यं बुभूषुणा ॥ असत्संकीर्णवृत्तेषु वासां मम न रोचते ॥ ९ ॥ पुंसां घेनाभिनन्दन्ति वृत्तेनाभिजननं च ॥ न
तेषु निवसेत्प्राज्ञः श्रेयोऽर्थी पाण्डुद्विषु ॥ १० ॥ यन्नैनमभिजानन्ति वृत्तेनाभिजनेन च ॥ तेषु साधुषु यन्तव्यं स पासः श्रेष्ठ
उच्यते ॥ ११ ॥ तन्मे मश्रानि हृदयमग्निकल्पमिवारणिम् ॥ वागदुरुक्तं महाघोरं दुहितुर्वृषपर्वणः ॥ १२ ॥ न ह्यतो दुष्करं मन्य
तात लोकैष्वपि त्रिषु ॥ यः सपत्नश्रियं दीप्तां ह्रीनश्रीः पश्युपासते ॥ १३ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणं यथानिचरितंऽष्टाविंशोऽ
ध्यायः ॥ २८ ॥ शौनक उवाच ॥ ततः काव्यो भृशुश्रेष्ठः समन्युरुपगम्य ह ॥ वृषपर्वाणमासनिमित्त्युवाचाविचार-
यन् ॥ १ ॥ नाधर्मश्चरितो राजन् सद्यः फलति गौरिव ॥ शनैरावर्त्यमानस्तु मूलान्यपि निकृन्तति ॥ २ ॥ यदि नात्मनि पुत्रेषु
न चेत्पश्यति नमृषु ॥ पापमाचरितं कर्म त्रिवर्गमतिवर्त्तते ॥ ३ ॥ फलत्येवं ध्रुवं पापं गुरुमुक्तमिवोदरे ॥ यदा घातयस विप्रं कचमा
ज्जिरसं तदा ॥ ४ ॥ अपापशीलं धर्मज्ञं शुश्रूषुं मद्गृहे रतम् ॥ वधादुनर्हतस्तस्य वधाच्च दुहितुर्मम ॥ ५ ॥ वृषपर्वेन्निबोध त्वं त्यद्व्यागि
त्वां सवान्ववम् ॥ स्थातुं त्वद्विषये राजन्न शक्नोमि त्वया सह ॥ ६ ॥ अद्वैवमभिजानामि दैत्यं मिथ्याप्रलपिनम् ॥ यतस्तन-

मात्मनोदीर्णां दुहितां किमुपेक्षसे ॥ ७॥ वृषपर्वोवाच ॥ नावद्यं न मृषावाद् त्वयि जानामि भार्गवं ॥ त्वयि सत्यं च धर्मश्च तत्प्रसीदतु मां
 भवान् ॥ ८ ॥ अद्यास्मानपहाय त्वमितो यास्यासि भार्गवं ॥ समुद्रं सम्प्रवेक्ष्यानि नान्यदस्ति परायणम् ॥ ९ ॥ शुक्र उवाच ॥ समुद्रं
 प्रविशध्वं वा दिशो वा व्रजतासुराः ॥ दुहितुर्नाप्रियं सोढुं शक्नोऽहं दयितान्हि मे ॥ १० ॥ प्रसाद्यतां देवयानी जीविनं यत्र मे स्थितम् ॥
 योगक्षेमकरस्तेऽहमिन्द्रम्यव बृहस्पतिः ॥ ११ ॥ वृषपर्वोवाच ॥ यत्किञ्चिदसुरेन्द्राणां विद्यते वसु भार्गवं ॥ भुवि हस्तिरथाश्वं वा तस्य न्वे
 मम चेश्वरः ॥ १२ ॥ शुक्र उवाच ॥ यत्किञ्चिदस्ति द्रविणं दैत्येन्द्राणां महासुर ॥ तस्येक्षरोऽस्मि यद्वेत्ते देवयानी प्रसाद्यताम् ॥ १३ ॥
 शौनक उवाच ॥ ततस्तु त्वरितः शुक्रस्तेन राज्ञा समं ययौ ॥ उवाच चैनां सुभगे प्रनियत्नं दत्तस्तत्र ॥ १४ ॥ देवयान्युवाच ॥ यदि त्वमी-
 श्वरस्तात राज्ञो वित्तस्य भार्गवं ॥ नाभिजानामि तत्तेऽहं राजा वदतु मां स्वयम् ॥ १५ ॥ वृषपर्वोवाच ॥ यं काममोभवाग्निं देवयानि
 शुचिस्मिते ॥ तत्तेऽहं संप्रदास्यामि यद्यपि स्यात्सुदुर्लभम् ॥ १६ ॥ देवयान्युवाच ॥ दासीं कन्यासहस्रेण शर्मिष्ठाभिकामये ॥ अमुया
 स्याति मां तत्र यत्र दास्यति मे पिता ॥ १७ ॥ वृषपर्वोवाच ॥ उत्तिष्ठ धात्रि गच्छ न्वं शर्मिष्ठां शीघ्रमागय ॥ यं च कामयते दास्ये देवयानी
 करोतु तम् ॥ १८ ॥ शौनक उवाच ॥ ततो धात्री नृत्र गत्वा शर्मिष्ठाभिदमव्रवीत् ॥ उत्तिष्ठ भद्रं शर्मिष्ठं क्षातीनां सुखमावह ॥ १९ ॥
 त्यजति ब्राह्मणः शिष्यान्देवयान्या प्रचोदितः ॥ यं सा कामयते दास्ये स काय्योऽत्र तयानघ ॥ दासीन्विमभिजातासि देवयान्याः
 सुशोभने ॥ २० ॥ शर्मिष्ठोवाच ॥ यं च कामयते दास्ये कन्याण्यहमद्य तम् ॥ मागान्मन्यवुशं तुक्त्वा देवयानी न भवति ॥ २१ ॥
 शौनक उवाच ॥ ततः कन्यासहस्रेण वृता शिविकया तदा ॥ पितुर्निदेशात्तरिता निचक्राम पुरांसिमात ॥ २२ ॥ शर्मिष्ठोवाच ॥ अ-
 कन्यासहस्रेण दासी ते परिचारिका ॥ ध्रुवं न्वां तत्र कल्प्यामि यत्र दारुणति ते पिता ॥ २३ ॥ देवयान्युवाच ॥ इत्युवाच दुर्गा तद्विदेवयानी
 प्रतिशुल्लतः ॥ स्तूयमानस्य दुहिता कथं दासी भविष्यति ॥ २४ ॥ शर्मिष्ठोवाच ॥ येन केनाचक्षतां क्षातीनां सुखमावह ॥ अमुया न्नान्य
 तत्र यत्र दास्यति तं पिता ॥ २५ ॥ शौनक उवाच ॥ प्रातिशुले दासभावे दुहित्रा वृषपर्वणः ॥ देवयानी नृपश्रेष्ठ पितरं वानप्रस्थप्राप्तम् ॥ २६ ॥

देवयान्युवाच ॥ प्रविशामि पुरं तात तुष्टास्मि द्विजसूतम् ॥ अमोघं तम पिज्ञानमस्ति विद्याबलं च ते ॥ २७ ॥ शौनक उवाच ॥ एवमुक्त्वा
 द्विजश्रेष्ठो दुहित्रा सुमहायशाः ॥ प्रविशेश पुरं तृष्टः पूजितः सर्वज्ञानैः ॥ २८ ॥ इति श्रीमार्कण्डेय महापुराणे सोमवंशे ययातिवर्ति एका
 नत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॐ ॥ शौनक उवाच ॥ अथ दूर्वाण कालेन देवयानी नृपोत्तम ॥ वनं तदेव नियता क्रीडायां वरुणिनी ॥ १ ॥
 तेन दासीसंक्षेपेण सार्द्धं शर्मिष्ठाया तदा ॥ तमेव दंशं सम्प्राप्ता यथाकामं चचार सा ॥ २ ॥ ताभिः सखीभिः सहिता सर्वाभिमुखिना अग्रम् ॥
 क्रीडन्त्योऽभिरताः सर्वाः पिवन्त्यो मधु माधवम् ॥ ३ ॥ स्वादन्त्यां विविधान्भक्ष्यान्कलानि विविधानि च ॥ पुनश्च नाहुषा राजा घृणित-
 सुयदृच्छया ॥ ४ ॥ तमेव दंशं सम्प्राप्तो जललिप्सुः प्रतीकृतः ॥ ददृशे देवयानीं च शर्मिष्ठां तांश्च योपिनः ॥ ५ ॥ पिवन्त्यो लुठनास्ताश्च
 दिव्याभरणभूषिनाः ॥ उपविष्टां च ददृशे देवयानीं शुचिर्ममताम् ॥ ६ ॥ रूपेणाप्रतिमां तासां स्त्रीणां मध्ये वराङ्गराम् ॥ शर्मिष्ठाया
 सख्यप्रानां पादसंवाहनादिभिः ॥ ७ ॥ ययातिरुवाच ॥ द्वाभ्यां कन्यासहस्राभ्यां द्वे कन्ये परिवारिते ॥ गोत्रे च नागरी चो द्वयोः पृच्छान्नया-
 ह्यहम् ॥ ८ ॥ देवयान्युवाच ॥ आख्यास्याम्यग्रहमद्भुतं वचनं मे नराधिप ॥ शुक्रां नामसुखुरुः सुतां जानाहि तस्य माम् ॥ ९ ॥ इयं च
 मे सखी दासी यत्राहं तत्र गामिनी ॥ दुहिता दानवेन्द्रस्य शर्मिष्ठा नृपपत्न्यः ॥ १० ॥ ययातिरुवाच ॥ कथं तु ते सखी दासी कन्ययं
 वरवर्णिनी ॥ असुरेन्द्रसुता सुष्ठु परं कौतूहलं हि मे ॥ ११ ॥ देवयान्युवाच ॥ सर्वमेव नरन्यात्र विधातुमुवर्त्तते ॥ विविधा विहितं ज्ञात्वा म-
 विचित्रं मनः कृथाः ॥ १२ ॥ राजवद्भूषणैः ते ब्राह्मी वाचं विभर्षि च ॥ किन्नामा त्वं कुतश्चासि कस्य पुत्रश्च शंस मं ॥ १३ ॥ ययानि-
 रुवाच ॥ ब्रह्मचर्येण वेदो मे कृत्स्नः श्रुतिपथं गतः ॥ राजाहं राजपुत्रश्च ययातिरिति विश्रुतः ॥ १४ ॥ देवयान्युवाच ॥ केन चोत्थं नृपते क्षे-
 दंशं समागतः ॥ जिघृक्षुर्वारि यत्किंचिदथवा मृगलिप्सया ॥ १५ ॥ ययातिरुवाच ॥ मृगलिप्सुहं भद्रं पानीयार्थमिहागतः ॥ बहुधाप्यनुशुक्रोऽ-
 स्मि त्वमनुज्ञातुमर्हसि ॥ १६ ॥ देवयान्युवाच ॥ द्वाभ्यां कन्यासहस्राभ्यां दास्या शर्मिष्ठाया सह ॥ त्वदधीनास्मि भद्रं ने सखे भर्ता च मे भव ॥ १७ ॥
 ययातिरुवाच ॥ विद्वद्यौशनसि भद्रं ते न त्वद्दोऽस्मि भामिनि ॥ अविवाह्याः स्म राजानो देवयानि पितुस्तव ॥ १८ ॥ देवयान्युवाच ॥ संसृष्टं

ब्रह्मणा क्षत्रं क्षत्रं ब्रह्मणि संश्रितम् ॥ ऋषिश्च ऋषिपुत्रश्च नाहुयाद्वा भजस्व माम् ॥ १९ ॥ ययातिरुवाच ॥ एकदेहोद्भवा वर्णाश्वत्वारोऽपि वरानने ॥
 पृथग्धर्माः पृथक्छौचास्तेषां वै ब्राह्मणो वरः ॥ २० ॥ देवयान्युवाच ॥ पाणिग्रहा नाहुयायं न पुंभिः सेवितः पुरा ॥ त्वमल्पग्रहीदृशं वृणोमि त्वाम-
 हं नतः ॥ २१ ॥ कथं तु मे मनस्विन्याः पाणिमन्यः पुमान् स्पृशेत् ॥ गृहीतमृषिपुत्रेण स्वयं वाप्यृषिण नया ॥ २२ ॥ ययाति-
 रुवाच ॥ क्रुद्धदाशीविषात्सर्वज्वलनात्सर्वतोमुखात् ॥ दुराधर्षतरो विप्रः पुरुषेण विमानता ॥ २३ ॥ देवयान्युवाच ॥ कथमाशीविषान्-
 सपाज्वलनात्सर्वतोमुखात् ॥ दुराधर्षतरो विप्रः इत्याथ पुरुषर्षभ ॥ २४ ॥ ययातिरुवाच ॥ दग्नेदाशीविषमन्वेहं शस्त्रेणैकश्च न घने ॥
 हन्ति विप्रः सराश्रणि पुराण्यपि हि कोपितः ॥ २५ ॥ दुराधर्षतरो विप्रस्तस्माद्भीरु मतो मय ॥ अतोऽदतां च पि ॥ त्वां भद्रं न निवहा-
 म्यहम् ॥ २६ ॥ देवयान्युवाच ॥ दत्तां वहस्व पित्रा मां त्वं हि राजन्वृनो मया ॥ अयाचतो भयं नाभित दत्तां च प्रतिगृह्यतः ॥ २७ ॥
 शौनक उवाच ॥ त्वरितं देवयान्याथ प्रेषिता पितुरात्मनः ॥ सर्वं निवेदयामास धात्री तस्मै यथातथम् ॥ २८ ॥ श्रुत्वा च स राजानं दृश्या-
 मास भार्गवः ॥ दह्वैवमागतं विप्रं ययातिः पृथिवीपतिः ॥ २९ ॥ ववन्दे ब्राह्मणं काव्यं प्राञ्जलिः प्रणतः स्थितः ॥ तं चाप्यभ्यवदन्क्राव्यः
 साम्ना परमवल्युना ॥ ३० ॥ देवयान्युवाच ॥ राजायं नाहुपस्तान दुर्गेभं पाणिमग्रहीत् ॥ नमस्ने देहि मामस्मै लोकं नान्यं पतिं वृणे ॥ ३१ ॥
 शुक्र उवाच ॥ वृत्तोऽनया पतिर्वीर सुतया त्वं ममष्टया ॥ गृहाणमां मया दत्तां महिषीं नहुपात्मज ॥ ३२ ॥ ययातिरुवाच ॥ अधर्म्मो मां
 स्पृशेद्वै पापमस्याश्च भार्गव ॥ वर्णसङ्कर्तो ब्रह्मत्रिति त्वां प्रवृणोम्यहम् ॥ ३३ ॥ शुक्र उवाच ॥ अधर्म्मोऽन्तां निमुञ्चामि वरं वरय
 चेप्सिनम् ॥ अस्मिन् विवाहे त्वं श्लाघ्यो रहोपापं नृणामि ते ॥ ३४ ॥ वहस्व भार्गव्यं धर्म्मैण देवयानीं शुचिन्मिताम् ॥ अनया सह सम्प्रीते
 मन्त्रं समवागुहि ॥ ३५ ॥ इयं चापि कुमारी ते शर्मिमता नार्षपर्वणी ॥ सम्पूज्या सन्ततं राजन्न चैनां शयने ह्वय ॥ ३६ ॥ शौनक उवाच ॥
 एवमुक्तो ययातिस्तु शुक्रं कृत्वा प्रवृक्षिणम् ॥ जगाम स्वपुरं तट्टः सोऽनुज्ञातो महात्मना ॥ ३७ ॥ इति श्रीमास्त्य महापुराणे संमन्वेशे
 ययातिचरिते त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ॥ शौनक उवाच ॥ ययातिः स्वपुरं प्राप्य महेन्द्रपुरसन्निभम् ॥ प्रविश्यान्तःपुरं तत्र देवयानीं न्यने

शयत् ॥ १ ॥ देवयान्याश्चानुमते सुतां तां वृषपर्वणः ॥ अशोकवनिकाभ्याशे गृहं कृत्वा न्यवशयन् ॥ २ ॥ तृनां दासीसहस्रेण शर्मिष्ठाभासुरा-
यणीम् ॥ वासोभिरन्नपानैश्च संविभज्य सुसंवृताम् ॥ ३ ॥ देवयान्या तु सहितः स नृपा नहुषान्वजः ॥ निन्दार बहून्बन्धनवन्मुदितां भृशम् ॥ ४ ॥
ऋतुकाले तु सम्प्राप्ते देवयानी वराङ्गना ॥ लेभे गर्भं प्रथमतः कुमारश्च व्यजायत ॥ ५ ॥ गते वर्षसहस्रे 'तु शर्मिष्ठा वार्षपिणी ॥ ददशो
यौवनं प्राप्ता ऋतुं सा कमलेशणा ॥ ६ ॥ चिन्तयामास धर्मज्ञा ऋतुप्राप्तौ च भाषिणी ॥ ऋतुकालश्च सम्प्राप्तो न कश्चिन्मं पतिर्वृतः ॥ ७ ॥
किं प्राप्तं किं च कर्तव्यं कथं कृत्वा सुखं भवेत् ॥ देवयानी प्रसूतासौ वृथाहं प्राप्तयौवना ॥ ८ ॥ यया तथा त्रयो भर्ता तथैवाहं
वृणोमि तम् ॥ राज्ञा पुत्रफलं देयमिति मे निश्चिता मतिः ॥ अपिदानीं स धर्मात्मा गतो मे पुत्रं व्रजेत् ॥ ९ ॥ औनक उवाच ॥ अथ
निष्क्रम्य राजासौ तस्मिन् काले यहच्छया ॥ अशोकवनिकाभ्याशे शर्मिष्ठां प्राप्य विस्मृतः ॥ १० ॥ तमं क र्हसि दृष्ट्वा शर्मिष्ठा चारुहासिनी ॥
प्रत्युद्गम्याञ्जलिं कृत्वा राजानं वाक्यमब्रवीत् ॥ ११ ॥ शर्मिष्ठावाच ॥ सोमश्चेन्द्रश्च वायुश्च यमश्च वरुणश्च वा ॥ तव वा नाहुष गृहे नः त्रयं
द्रष्टुमर्हति ॥ १२ ॥ रूपाभिजनशीलैर्हि त्वं राजन्वेत्थ मां सदा ॥ सा त्वां याचे प्रसाद्येह रत्नुमेहि त्राधिप ॥ १३ ॥ ययातिरुवाच ॥ वेद्मि
त्वां शीलिसम्पन्नां दैत्यकन्यामनिन्दिताम् ॥ रूपं तु ते न पश्यामि सूच्यग्रमपि निन्दिताम् ॥ १४ ॥ दाम्बव्रीतदा शुक्रो दंतयात्री यदावहम् ॥
नेयमाह्वयितव्या ते शयने वार्षपर्वणी ॥ १५ ॥ शर्मिष्ठावाच ॥ न नर्मयुक्तं वचनं हिनस्ति न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाल ॥ प्राणात्ययं सर्वधनापहारे
पंचानृतान्याहुरणतकानि ॥ १६ ॥ पृष्टास्तु साक्ष्ये प्रवदन्ति चान्यथा भवन्ति मिथ्यावचना नरेन्द्र ते ॥ एकार्थतायां तु समाहितायां मिथ्या वदन्तं
ह्यनुतं हिनस्ति ॥ १७ ॥ ययातिरुवाच ॥ राजाप्रमाणं भूतानां स विनश्येन्मृषा वदन् ॥ अर्थकृच्छ्रमपि प्राप्य न मिथ्या कर्तुमुत्तरे ॥ १८ ॥
शर्मिष्ठावाच ॥ समवेतौ मतौ राजन्पतिः सख्याश्च यः पतिः ॥ समं विवाह इत्याहुः सख्या मेऽसि पतिर्यतः ॥ १९ ॥ ययातिरुवाच ॥ दातव्यं
याचमानस्य हीति मे व्रतमाहितम् ॥ त्वं च याचसि कामं मां ब्रूहि किं करवाणि तत् ॥ २० ॥ शर्मिष्ठावाच ॥ अधर्मात्त्राहि मां राजन्धन

च प्रतिपादय ॥ त्वत्तोऽपत्यवती लोके चरेयं धर्ममुत्तमम् ॥ २१ ॥ त्रय एवाधना राजन्भार्या दासस्तथा सुतः ॥ यत्ते समविगच्छन्ति यस्य ते
 तस्य तद्धनम् ॥ २२ ॥ देवयान्या भुजिष्यास्मि, वश्या च तव भार्गवी ॥ सा चाहं च त्वया राजन्भरणीयां भजस्व माम् ॥ २३ ॥ शौनक
 उवाच ॥ एवमुक्तस्तथा राजा तथ्यमित्यभिज्ञावित् ॥ पूजयामास शर्मिष्ठां धर्मं च प्रतिपादयत् ॥ २४ ॥ स समागम्य शर्मिष्ठां यथाकाममावाप्य
 च ॥ अन्योन्यं चाभिसम्पूज्य जगमस्तुतौ यथागतम् ॥ २५ ॥ तस्मिन्समागमे सुभूः शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ॥ लेभे गर्भं प्रथमनस्तम्भान्नप-
 तिसत्तमान् ॥ २६ ॥ प्रजज्ञे च ततः काले राज्ञी राजविलोचना ॥ कुमारं देवगर्भाभमादिन्यसमतेजसम् ॥ २६ ॥ इति श्रीमानस्य महापुराणे भागवंशे
 ययातिचरिते एकविंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ४४ ॥ शौनक उवाच ॥ श्रुत्वा कुमारं जातं सा देवयानी शुचिन्मिता ॥ चिन्तयानिष्टदुः-
 खात्तां शर्मिष्ठां प्रति भारत ॥ १ ॥ ततोऽभिगम्य शर्मिष्ठां देवयान्यब्रवीदिदम् ॥ किमर्थं वृजिनं सुभु कृतं तं कामदुःधया ॥ २ ॥ शर्मिष्ठा
 वाच ॥ ऋषिरभ्यागतः काश्चिद्धर्मात्मा वेदपारगः ॥ स मया तु वरः कामं याचितो धर्मसंसर्गितम् ॥ ३ ॥ नाहमन्ययतः काममाचरामि शुचि-
 स्मिते ॥ तस्माद्वर्षेर्ममापत्यमिति सत्यं ब्रवीमि ते ॥ ४ ॥ देवयान्युवाच ॥ यद्यतद्वं शर्मिष्ठु न मन्युर्विद्येनं मम ॥ अपन्यं यदि ते
 लब्धं व्येष्टाच्छ्रेष्ठाच्च वै द्विजात् ॥ ५ ॥ शोभनं भीरु सत्यं चैत्कथं स ज्ञायतं द्विजः ॥ गात्रनामाभिजनतः श्रुतमिच्छन्ति नं डिगम् ॥ ६ ॥
 शर्मिष्ठोवाच ॥ ओजसा तेजसा चैव दीप्यमानं रविं यथा ॥ तं दृष्ट्वा मम सम्प्रष्टुं शक्तिर्नोसीच्छुचिन्मिते ॥ ७ ॥ शौनक उवाच ॥ अन्योन्यमे-
 वमुक्त्वा च सम्प्रहस्य च ते मिथः ॥ जगाम भार्गवी वंश्म तथ्यमित्यभिजानती ॥ ८ ॥ ययातिदेवयान्यां तु पुत्राजजनयन्नपः ॥ यदुं च
 तुर्वसुं चैव शक्रविष्णू इवापरो ॥ ९ ॥ तस्मादेव तु राजर्षेः शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ॥ दुहुं चातुं च पूरुं च त्रीन्कुमारानजीजनत् ॥ १० ॥ नत-
 कालं च कास्मिंश्चिद्देवयानी शुचिस्मिता ॥ ययातिसहिता राजजगाम हरितं वनम् ॥ ११ ॥ ददर्श च तदा नत्र कुमारान्देवग-
 णिणः ॥ श्रीडमानान्सुविब्रधान् विस्मिता चेदमब्रवीत् ॥ १२ ॥ देवयान्युवाच ॥ कम्पयते दारका राजन्देवपुत्रोयमाः शुभाः ॥ वृक्षसा रूपनश्चैव दृश्यन्ते

सहस्रास्तव ॥ १३ ॥ एवं पृष्ट्वा तु राजानं कुमारान्पर्यपृच्छत ॥ किं नाम धेयगोत्रं नः पुत्रका ब्राह्मणः पिना ॥ १४ ॥ विवृतं मे यथान्वयं
श्रोतुकामास्म्यतो ह्यहम् ॥ तेऽदृशयन्प्रदेशिन्या तवेम नृपसत्तमम् ॥ १५ ॥ शर्मिष्ठां मातरं चैव तस्या उचुः कुमारकाः ॥ शौनक उवाच ॥
इत्युक्त्वा सहितास्तेन राजानमुपचक्रसुः ॥ १६ ॥ नाभ्यनन्दत ताम्राजा देवयान्यास्तद्गन्तिके ॥ रुद्रन्तस्तेऽथ शर्मिष्ठाभ्यमुर्वाळका
स्तदा ॥ १७ ॥ दृष्ट्वा तेषां तु बालानां प्रणयं पार्थिवं प्रति ॥ बुद्ध्वा च तत्त्वतो देवी शर्मिष्ठा मिदमवर्षति ॥ १८ ॥ देवयान्युवाच ॥ मदधीना मनी
कस्मादकार्षीन्विप्रियं मम ॥ तमेवासुरधर्मं त्वमास्थिता न विभेषि किम् ॥ १९ ॥ शर्मिष्ठोवाच ॥ यदुत्तमृषिरित्येव त्वत्सत्यं चारुज्ञाभिनि ॥
न्यायतो धर्म्मतश्चैव चरन्ती न विभेमि ते ॥ २० ॥ यदा त्वया वृत्तो राजा वृत एव तदा मया ॥ सखि भर्त्ता हि त्वम्रेण भर्त्ता भवति शोभने
॥ २१ ॥ पूज्यासि मम मान्या च श्रेष्ठा ज्येष्ठा च ब्राह्मणी ॥ त्वत्तो हि मे पूज्यतया राजर्षिः किं न वेत्ति तव ॥ २२ ॥ शौनक उवाच ॥
श्रुत्वा तस्यास्ततो वाक्यं देवयान्यब्रवीदिदम् ॥ राजन्नाद्यंह वत्स्यामि विप्रियं मे त्वया कृतम् ॥ २३ ॥ सहस्रोत्पतिनां श्रयामां दृष्ट्वा तां
साश्रुलोचनाम् ॥ तूर्णं सकाशं काव्यस्य प्रस्थितां व्यथितस्तदा ॥ २४ ॥ अनुव्रज सभ्रान्तः पृष्ठतः शान्तयन्नुपः ॥ न्यवर्त्तत न सा नैव
क्रोधसंरक्तलोचना ॥ २५ ॥ अपि ब्रुवन्ती किञ्चिच्च राजानं साश्रुलोचनाम् ॥ अचिरादेव सभ्राप्ता काव्यन्योशनसोऽल्लिकम् ॥ २६ ॥ सा तु
दृष्ट्वैव पितरमभिवाद्याग्रतः स्थिता ॥ अनन्तरं ययातिस्तु पूजयामास भार्गवम् ॥ २७ ॥ देवयान्युवाच ॥ अयम्रेण जितो धर्म्मः प्रवृत्तमध-
रोत्तरम् ॥ शर्मिष्ठा याऽतिवृत्तास्ति दुहिता वृषपर्वाणः ॥ २८ ॥ त्रयोऽस्यो जनिताः पुत्रा राज्ञाऽनेन ययातिना ॥ दुर्भगाया मम द्वौ तु
पुत्रौ तात ब्रवीमि ते ॥ २९ ॥ धर्म्मज्ञ इति विख्यात एष राजा भृगूद्बह ॥ अतिक्रान्तश्च मर्यादां काव्यैतत्कथयामि ते ॥ ३० ॥ शुक्र
उवाच ॥ धर्म्मज्ञस्त्वं महाराज योऽधर्म्ममकृथाः प्रियम् ॥ तस्माज्जरा त्वामन्निराद्धर्षयिष्यति दुर्जया ॥ ३१ ॥ ययातिरुवाच ॥ ऋतुं यो याच्यमानाया
न ददाति पुमान्वृतः ॥ भूणेहेत्युच्यते ब्रह्मन्स चेह ब्रह्मवादिभिः ॥ ३२ ॥ ऋतुकामां स्त्रियं यस्तु गम्यां रहसि याचितः ॥ नापैति यो हि
धर्म्मेण ब्रह्मेत्युच्यते बुधैः ॥ ३३ ॥ इत्येतानि समर्ह्याहं कारणानि भृगूद्बह ॥ अधर्म्मभयसंविघ्नः शर्मिष्ठामुपजग्मिवान् ॥ ३४ ॥

शुक्र उवाच ॥ न त्वहं प्रत्येवह्यस्ते मदधीनोऽसि पार्थिव ॥ मिथ्याचरणधम्मेषु चेत्यर्थं भवति नाहुप ॥ ३५ ॥ शौनक उवाच ॥ आप्तो नोश-
 नसा शप्ता ययातिर्नाहुपस्तदा ॥ पूर्वं वयः परित्यज्य जरां सद्योऽवपद्यत ॥ ३६ ॥ ययातिरुवाच ॥ अनुतो यौवनम्याहं देवयान्यां
 भृगुद्रह ॥ प्रसादं कुरु मे ब्रह्मजरेण मा विशेत माम् ॥ ३७ ॥ शुक्र उवाच ॥ नाहं मृषा वदाम्येनजरां प्राप्तासि भूमिप ॥ जरां न्येतां त्वमन्यस्मिन्
 संक्रामय यदीच्छसि ॥ ३८ ॥ ययातिरुवाच ॥ राज्यभाक् स भवेद्ब्रह्मन्पुण्यमाकीर्तिभाक्तथा ॥ यो दुह्यन्म वयः शुक्र नद्रवाननुमन्य-
 ताम् ॥ ३९ ॥ शुक्र उवाच ॥ संक्रामयिष्यसि जरां यथष्टं नहुषात्मज ॥ नामनुव्याय तत्त्वेन न च क्षपमवास्त्यसि ॥ ४० ॥ यया दारयति ते पुत्रा
 यः स राजा भविष्यति ॥ आयुष्मान्कीर्तिमांश्चैव बहूपत्यस्तथैव च ॥ ४१ ॥ इति श्रीमत्स्ये महापुराणं सामयंशो ययातिचरिते द्वाविंशोऽ-
 ध्यायः ॥ ३२ ॥ छा ॥ शौनक उवाच ॥ जरां प्राप्य ययातिस्तु स्वपुरं प्राप्य चैव हि ॥ पुत्रं ज्येष्ठं वरिष्ठं च यदुमित्यब्रवीद्रथ ॥ १ ॥ ययातिरुवाच ॥
 जरा वली च मां तात पठितानि च पर्ययुः ॥ काव्यस्योशनसः क्षापय च तृप्ताऽस्मि यौवने ॥ २ ॥ न्वं यदो प्रनिपद्यन्व पाप्मानं जरया
 सह ॥ यौवनं त्वदीयेन चरयं विषयानहम् ॥ ३ ॥ पूर्णं वर्षसहस्रं तु त्वदीयं यौवनं नहम् ॥ इत्था सम्मन्विष्यस्यामि गमानं जरया सह ॥ ४ ॥
 यदुरुवाच ॥ सितस्मश्रुधरो दीनो जरसा शिथिलीकृतः ॥ पलितस्तनूनाश्च दुर्दृशो दुर्बलः कृशः ॥ ५ ॥ अगुणः सत्येकरणे
 परिभूतः स यौवने ॥ सशेषजीविभिश्चैव तज्जरां नाभिकामयं ॥ ६ ॥ हन्ति ते बह्वः पुत्रा मत्तः प्रियत ॥ नृप ॥ तत्तं यदीतुं सम्मत्तं पुनर्मन्य
 वृणीष्य वै ॥ ७ ॥ ययातिरुवाच ॥ यस्तत्वं मे हृदयज्जातो वयः त्वं न प्रदच्छसि ॥ यापामातुं यत्तद्वत्तदुद्वेगं तं भविष्यति ॥ ८ ॥
 तुर्वसो प्रनिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह ॥ यौवनेन चरयं वै विषयान्स्तन पुत्रक ॥ ९ ॥ पूर्णं वर्षसहस्रं तु पुनर्ज्ञेय्यामि यौवनम् ॥ तथैव प्रति
 पत्स्यामि पाप्मानं जरया सह ॥ १० ॥ तुर्वसुरुवाच ॥ न कामयं जरां नाहं कामभोगप्रणादिनीम् ॥ अट्टपान्नदारिणीं बुद्धिमाननि
 नाशिनीम् ॥ ११ ॥ ययातिरुवाच ॥ यस्तत्वं मे हृदयज्जातो वयः त्वं न प्रदच्छसि ॥ तन्मान्यजामशुच्छं तुर्वसां तव गत्स्यति ॥ १२ ॥
 सङ्कीर्णाश्चोरधम्मेषु प्रतिलामचरेषु च ॥ पिशिताऽश्नु लोकेषु मूनं राजा भविष्यमि ॥ १३ ॥ पुनर्ज्ञाप्यमत्तं तु नित्यं गयानिगनेषु च ॥

पशुधर्मेषु म्लेच्छेषु पापेषु प्रभविष्यसि ॥ १४ ॥ शौनक उवाच ॥ एवं स तुर्वसु राज्ञ्या ययातिः सुतमात्मनः ॥ शर्मिष्ठायाः सुनं
ज्येष्ठं दुह्यं वचनमब्रवीत् ॥ १५ ॥ ययानिरुवाच ॥ दुह्या त्वं प्रतिपद्यन्व दर्पद्विनाशिनीम ॥ जरां वर्षसहस्रं मे यौवनं ग्वं
प्रयच्छताम् ॥ १६ ॥ पूर्णं वर्षसहस्रे नृ नं प्रदास्यामि यौवनम् ॥ त्वं चादास्यामि भूयोऽहं पाप्मानं जरया सह ॥ १७ ॥ दुह्युरुवाच ॥
न राज्यं न रथं नाश्वं जीर्णो भुङ्क्ते न च द्वियम् ॥ न रागधाम्न्य भदनि तजरां तं न कामये ॥ १८ ॥ ययानिरुवाच ॥
यस्तदं मे हृदयाज्जानो वयः स्वं न प्रयच्छाम ॥ तदुह्या वै प्रियः कामो न तं सम्पन्मयते अचिन्त ॥ १९ ॥ नौरूपलक्षसंचारः यत्र निन्य
भविष्यति ॥ अराज्यभोजशब्दं त्वं तत्र प्राप्स्यसि सान्वयः ॥ २० ॥ ययानिरुवाच ॥ अनो त्वं प्रतिपद्यन्व पाप्मानं जरया सह ॥ एकं
वर्षसहस्रं तु चरयं यौवनेन ते ॥ २१ ॥ अनुरुवाच ॥ जीर्णः क्षिणुषिवाङ्मे फालेऽन्नमद्युचिर्थः ॥ न जुहोति च कालेऽग्निं नां जरां
नाभिकामये ॥ २२ ॥ ययानिरुवाच ॥ यस्तदं मे हृदयाज्जानो वयः स्वं न प्रयच्छसि ॥ जरादाषस्त्व गंक्तो यस्तस्मात्त्वं प्रतिपद्यस ॥ २३ ॥
प्रजाश्च यौवनं प्राप्ता विनश्यन्ति ह्यनो तव ॥ अग्निप्रस्कन्दनगनस्त्वं चाप्यदं भविष्यसि ॥ २४ ॥ ययानिरुवाच ॥ पुरा न्दं प्रतिपद्यन्व
पाप्मानं जरया सह ॥ त्वं मे प्रियतरः पुत्रस्त्वं वरीयान्भविष्यसि ॥ २५ ॥ जरा वली च मां तात फलितानि च पर्ययुः ॥ काव्यस्याशानसः
ज्ञापान्न च ततोऽस्मि यौवने ॥ २६ ॥ किञ्चित्कालं चरयं वै विषयान्वयसा नद ॥ पूर्णं वर्षसहस्रं तु प्रतिदास्यामि यौवनम् ॥ त्वं चैव
प्रतिपत्स्येऽहं पाप्मानं जरया सह ॥ २७ ॥ शौनक उवाच ॥ एवमुक्तः प्रत्युवाच पूरुः पितरमञ्जसा ॥ यथान्य त्वं महाराज नत्कारिष्यामि
ते वचः ॥ २८ ॥ प्रतिपत्स्यामि ते राजन्याप्मानं जरया सह ॥ गृहाण यौवनं मत्तश्चर कामान्वयथिप्सितान् ॥ २९ ॥ जरयाहं प्रतिच्छन्ना
वयोरूपधरस्तव ॥ यौवनं भवते दत्त्वा चरिष्यामि यथेच्छया ॥ ३० ॥ ॥ इति श्रीमानस्य महापुराणे सामवेदो ययानिचरिते
त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ॥ शौनक उवाच ॥ एवमुक्तः स राजर्षिः काव्यं स्मृत्वा महाव्रतम् ॥ संक्रामयामास जरां तदा पुत्र

महात्मनि ॥ १ ॥ पौरवेणाय वयसा ययातिर्नहुषात्मजः ॥ प्रीतिपुत्तो नरश्रेष्ठश्चर विद्यान्प्रियान् ॥ २ ॥ यथाकामं यथोत्साह
यथाकालं यथासुखम् ॥ धर्म्मोविरुद्धात्राजेन्द्रो यथाहति स एव हि ॥ ३ ॥ दानान्तर्पयद्यज्ञैः श्रद्धैरपि पिनामहात् ॥ नानाननुग्रहेरिष्टैः
कामैश्च द्विजसत्तमान् ॥ ४ ॥ अतिथीनन्नपानैश्च विशन्त्य प्रीतिपालनैः ॥ आमुशंभ्येन शूद्रांश्च द्रुष्टिः हर्षणं च ॥ ५ ॥ प्रमोणं च प्रजाः
सर्वो यथावदनुग्रजयन् ॥ ययातिः पालयामास साक्षादिन्द्र इवापरः ॥ ६ ॥ स राजा सिद्धकिङ्कर्त्ता युद्धा विषयशोभरः ॥ विरंभेन धर्म्ममय
चचार सुखमुत्तमम् ॥ ७ ॥ स सम्प्राप्य शुभान्कामांस्तुतः खिन्नश्च पार्थिवः ॥ कालं पालयन्तानां तदा न ननुजायिषः ॥ ८ ॥ परिनिन्द्य
स कालज्ञः कलाः काष्ठाश्च वीर्यवान् ॥ पूर्णं मन्वा ततः कालं पूरुं पुत्रमुवाच ह ॥ ९ ॥ १ गोत्रं कामः कायानिपुणभंगिन शाल्यनि ॥
हविषा कृष्णवत्सर्वैर्भूय एवाभिजिह्वति ॥ १० ॥ यत्पृथिव्यां व्रीहियवं हिरण्यं परतः क्षिप्रः ॥ नालं कथं तत्तयमिति मत्तदा शनं व्रजन्
॥ ११ ॥ यथासुखं यथात्साहं यथाकाममरिन्दम् ॥ सेविता विषयाः पुत्र और्वनेन न्या नव ॥ १२ ॥ पूराः शिवाग्निम ॥ १ गृहाणते नन्दो
वनम् ॥ राज्यं चैव गृहाणेदं त्वं हि मे प्रियकृतसुतः ॥ १३ ॥ शौनक उवाच ॥ प्रनिपेदे मयां राजा अग्ननिर्नाहुषभन्दा ॥ यथायं पालयन्
पूरुः स्वं पुनरात्मनः ॥ १४ ॥ अभिप्रेतकामं च नृपं पूरुं पुत्रं कर्त्तव्यतन ॥ ब्राह्मणप्रसूता वर्णा हरे ॥ १५ ॥ यथायं
दोहित्रं देवान्याः सुतं प्रभो ॥ ज्येष्ठं यदुभक्तिकम्य राज्यं पूराः प्रदाम्यासि ॥ १६ ॥ ज्येष्ठो यदुम्भतं पुत्रोऽनुमेसु ॥ इत्यन्तरम् ॥ १७ ॥ यथायं
सुतो दुह्युस्तथातुः पूरुस्व च ॥ १७ ॥ कथं ज्येष्ठमतिकम्य कर्त्तव्यानुराज्यमहति ॥ एतत्सम्वाधयादित्यं ॥ १८ ॥ यथायं
ययातिरुवाच ॥ ब्राह्मणप्रसूता वर्णाः सर्वे शृण्वन्तु मे वचः ॥ ज्येष्ठं प्रनि यतो राज्यं तद्वयं मे कथयन् ॥ १९ ॥ यथायं
नियोगो नानुपालितः ॥ प्रतिकूलः पितुर्यश्च न न पुत्रः सतां मतः ॥ २० ॥ मातापित्रोर्वचनकृत्तः पथ्यश्च यः मृतः ॥ म पुत्रः पुत्रवद्यश्च
वर्त्तते पितृमातृपु ॥ २१ ॥ यदुनाहमवज्ञातस्मनथा तुर्वसुनापि य ॥ दुह्युणा वातुना चैव मय्यवज्ञा कृता भृशम् ॥ २२ ॥ पूरुणा म कृतं वाक्य
मानितं च विंशतः ॥ कर्त्तव्यात्मम दयादेर्जरा येन धृता मम ॥ २३ ॥ मम कामः स च कृतः पूरुणा पुत्रहर्षिणः ॥ सुकृञ्ज च तदा इतः

काव्येनोन्नता स्वयम् ॥ २४ ॥ पुत्रो यस्त्यागुर्वेत स राजा पृथिवीपतिः ॥ भवन्तः प्रतिजानन्तु पूरु राज्येऽभिषिच्यताम् ॥ २५ ॥
 प्रकृत्य ऋतुः ॥ यः पुत्रो गुणसम्पन्ना मातापित्रोर्हितः सदा ॥ सर्वं साऽहति कल्याणं कर्नीयानपि स प्रभुः ॥ २६ ॥ अहं पुरोरिदं राज्यं
 यः प्रियः प्रियकृत्य ॥ वरदानेन शुक्रस्य न शक्यं वतुमुत्तरम् ॥ (तं एव पुनश्चापि गतः स्वर्गमिति श्रुतिः) ॥ २७ ॥ शौनक उवाच ॥
 पौरजानपदैस्तुष्टैरित्युक्तो नाहुपस्तदा ॥ अभिषिच्य ननः पूरु राज्यं समुनमत्प्रजम् ॥ २८ ॥ इत्या च पुरवे गज्यं सन्वासाय दीक्षितः ॥
 पुरास्त निययौ राजा ब्राह्मणैस्नापितः सह ॥ २९ ॥ यदंस्तु यादवा जाना नुर्वसार्थवनाः सुताः ॥ इत्याश्चैव सुता भोजा अनान्तु म्मुच्छ-
 जातयः ॥ ३० ॥ पुरोस्तु पौरवो वंशो यश्च जानाऽभि पाथिव ॥ इदं वर्षसंज्ञातु राज्यं कुरुकुलागतम् ॥ ३१ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापु-
 राणे ययातिचरिते चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ अ॥ शौनक उवाच ॥ एवं स नाहुषो राजा ययातिः पुत्रमोप्सितम् ॥ राज्येऽभिषिच्य मुदिनो
 वानप्रस्थोऽभवन्मुनिः ॥ १ ॥ उपित्वा वनवासं त्र ब्राह्मणैः सह संश्रितः ॥ फलमूलाशनो दान्तो यथा स्वर्गमिनो गतः ॥ २ ॥ स गतः
 स्वर्गवासं तु न्यवसन्मुदितः सुखी ॥ कालस्य नातिमहतः पुनः शक्रेण पातितः ॥ ३ ॥ विवशः प्रच्युतः स्वर्गादप्राप्तो मेदिनीतलम् ॥
 स्थितश्चासौदन्तरिक्षे स तदेति श्रुतं मया ॥ ४ ॥ तत एव पुनश्चापि गतः स्वर्गमिति श्रुतिः ॥ राजा वसुमता सार्वभृकं च वीर्यवान् ॥
 प्रतर्द्देन शिबिना समेत्य किल संसदि ॥ ५ ॥ शतानीक उवाच ॥ कर्मणा कंन स दिवं पुनः प्राप्तो महीपतिः ॥ कथमिन्द्रेण भगवन्पातिनो
 मेदिनीतले ॥ ६ ॥ सर्वमतदंशेषेण श्रोतुमिच्छामि तत्ततः ॥ कथयमानं त्वया त्रिंशु देवपिगसन्निधौ ॥ ७ ॥ देवराजसमो द्यासीद्यदातिः
 पृथिवीपतिः ॥ वर्द्धनः कुरुवंशस्य विभावसुसप्तद्विदः ॥ ८ ॥ तस्य निस्तीर्णपशुतः सत्यकीर्त्तमेहात्मनः ॥ श्रोतुमिच्छामि देवंश दिवि
 चेह च सर्वशः ॥ ९ ॥ शौनक उवाच ॥ हन्त तं कथयिष्यामि यद्यतैरुत्तमां कथाम् ॥ दिवि चेह च पुण्यार्थं सर्वेषां प्रणामाशि-
 नीम् ॥ १० ॥ ययातिनोऽहुषो राजा पूरु पुत्रं कर्नायसम् ॥ राज्येऽभिषिच्य मुदिनः प्रयत्राज वनं तदा ॥ ११ ॥ अन्नेषु स विनिक्षिप्य

१ इदमेकमर्धमजागलस्तनवदन्वितमेव कौत्समश्रिमुन्निद्रितपुस्नकेऽग्निं तत्प्रमादंन पानिनामर्त्तं माति । २ पूर्वम् इ० पा० ।

पुत्रान् यदुपुराणमात्रं ॥ फलमूलाशनो राजा वनेऽसौ न्यवसच्चिरम् ॥ १२ ॥ स जिनात्मा जितक्रोधस्तप्यन्पितृदेवताः ॥ अग्नौश्च विधिवज्जु-
 हन्वा नप्रस्थविधानतः ॥ १३ ॥ अतिथीन् पूजयन्नित्यं वन्येन हविषा विभुः ॥ शिखोच्छृतिमास्थाय शेषात्रकृतभाजनः ॥ १४ ॥
 पूर्णं सहस्रं वर्षाणामेवंधृत्तिरभून्नृपः ॥ अम्बुभक्षः स चाब्दांस्त्रिंशतीनासीन्नियतवाङ्मनाः ॥ १५ ॥ ततस्तु वायुभक्षोऽभूत्संवत्सरमतन्द्रितः ॥
 पंचाग्निमध्ये च तपस्तेपे संवत्सरं पुनः ॥ १६ ॥ एकपादस्थियनश्चासित्यण्मासानि शशनः ॥ पुण्यकीर्तिस्तनः स्वर्गं जगामावृत्य
 रोदसी ॥ १७ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सामवंशे ययातिचरिते पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॐ ॥ शौनक उवाच ॥ न्यगतस्तु स राजेन्द्रो
 न्यवसदेवसद्मनि ॥ पूजितस्त्रिदशैः सार्धैर्मैरुद्वैर्वसुभिस्तथा ॥ १ ॥ देवलोकाद्ब्रह्मलोकं संचरन् पुण्यकृद्भूमी ॥ असत्पृथिवीपालो
 दीर्घकालमिति श्रुतिः ॥ २ ॥ स कदाचिन्नृपश्रेष्ठो ययातिः शक्रमागतः ॥ कथान्ते तत्र शंकरेण पृष्टः स पृथिवीपतिः ॥ ३ ॥ शक्र उवाच ॥
 यदा स पुरुस्तव रूपेण राजञ्जरं गृहीत्वा प्रचचार लोके ॥ तदा राज्यं सम्प्रदायैवमस्मै त्वया भित्तुकः कथयइ सत्यम् ॥ ३ ॥ ययानिरुवाच ॥
 प्रकृत्यनुमते पूरुं राज्ये कृत्वेदमनुवम् ॥ गङ्गायमुनयोर्मध्ये कृत्स्नोऽयं विषयस्तव ॥ मध्ये पृथिव्यास्त्वं राजा प्राचराऽन्ऽविषयान् ॥ ५ ॥
 अक्रोधनः क्रोधेभ्यो विशिष्टस्तथा तित्तिशुरतितिक्षोर्विशिष्टः ॥ अमालुपेभ्यो भानुपश्च प्रधाना विद्राग्न्वैवाविदुपः प्रधानः ॥ ६ ॥ आक्रोश्यमाना
 नाक्रोशेन्मन्युमव तितिक्षति ॥ आक्रोष्टारं निर्दहति सुकृतं चास्य विन्दति ॥ ७ ॥ नारुनुदः स्यान्न नृशंसवादी न हीनतः परमभ्याददीन ॥
 यथाऽस्य वाचा पर उद्भिजत न तां वेदुःशतीं पापलोत्याम् ॥ ८ ॥ अरुनुदं पुरुषं तीव्रयाचं वाक्कण्ठकैर्विदुदन्तं मनुष्यान् ॥ विद्यादलक्ष्मी-
 कृतमं जनानां मुखं निवद्धं निक्षेपेति वहन्तम् ॥ ९ ॥ सद्भिः पुरस्तादभिपूजितः स्यात्सद्भिस्तथा पृष्ठतो रक्षितः स्यात् ॥ सदा सतामतिवादाग्नि-
 तिक्षत्सतां वृत्ते पालयन्साधुवृत्तः ॥ १० ॥ वाक्सायका वदन्नाग्निपतन्ति यैराहतः शोचति वा त्र्यहानि ॥ परस्य नो मग्नेषु न पनन्ति
 तान्पण्डितो नावमृजन्तरेषु ॥ ११ ॥ नास्तीदृशं संवननं त्रिषु लोकेषु किञ्चन ॥ यथा मैत्री च लोकेषु दानं च मधुरा च वाक् ॥ १२ ॥
 तस्मात्सान्त्वं सदा वाच्यं न वाच्यं परुषं क्वचित् ॥ पूज्यान्सम्पूजयेद्दद्यान्नाभिशापं कदाचन ॥ १३ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सामनेऽ

ययातिचरिते षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ १ ॥ इन्द्र उवाच ॥ सर्वाणि कार्याणि समाप्य राजन् गृहापरिग्रहं वनं गमोऽसि ॥ तत्त्वां पृच्छामि
 नहुषस्य पुत्र केनापि तुल्यन्तपसा ययाति ॥ १ ॥ ययातिरुवाच ॥ नाहं देवमनुष्येन न मत्तममहर्षिषु ॥ आत्मनस्तपसा तुल्यं कश्चित्पद्माभि
 वासव ॥ २ ॥ इन्द्र उवाच ॥ वदामंस्थाः सदृशः श्रेयसश्च पापेष्वस्य आधिपतिर्न भवति ॥ तन्माच्छास्त्रा ब्रह्मन्तवन्तन्तमे क्षीणे पुण्ये पतितोऽप्यद्य
 राजन् ॥ ३ ॥ ययातिरुवाच ॥ सुरार्पिगन्धर्वाभिरावमानाक्षयं गता मे यदि शक्र लोकाः ॥ इच्छाम्यहं सुरलोकं द्रुहीनः सतां मध्यं पतिं देवराज ॥ ४ ॥
 इन्द्र उवाच ॥ सतां सकाशे पतितोऽसि राजंश्च्युतः प्रतिष्ठां यत्र लब्ध्वासि ध्रुवः ॥ एवं विदित्वा तु नूनययाते न तेऽवमान्याः सदृशः श्रेयसे
 च ॥ ५ ॥ शौनक उवाच ॥ ततः पपातामरराज जुष्टात्पुण्याल्लोकात्पतमान ययातिन् ॥ सम्पश्य राजर्षिवंशप्रकस्तमुदाह लङ्घ्य
 विधानगोप्ता ॥ ६ ॥ अष्टक उवाच ॥ कन्वं युवा वासवतुल्यरूपः स्वतेजसा दीप्यमानो यथाग्निः ॥ पतन्मुदीर्णोऽम्बुधरप्रकाशः स्वे
 खचराणां प्रवरो यथाकैः ॥ ७ ॥ हृद्वा च त्वां मूर्त्यपथात्पतन्नं वैश्वानराकं द्युतिमग्नेयम् ॥ किञ्च स्विदं न पततीव सर्वे पितृकंयन्तः परिमोहिता
 स्मः ॥ ८ ॥ हृद्वा च त्वाधिष्ठितं देवमार्गं शक्रार्कविष्णुप्रतिमप्रभावम् ॥ प्रत्युद्गतान्त्वां वयमद्य सर्वे तस्मात्पाते तव जिज्ञासमानाः ॥ ९ ॥
 न चापि त्वां धृष्णवः प्रहृष्यन् न च त्वमस्मान्पृच्छसि कं वयं स्म ॥ तत्त्वां पृच्छामि स्पृहणीयरूपं कम्य त्वं वा किं निमित्तं त्वमागाः ॥ १० ॥
 भयं तु ते व्येतु विषादमाहौ त्यजाशु देवंद्रसमानरूप ॥ त्वां वर्तमानं हि सतां सकाशे शक्रो न सोढुं बलहापि शक्तः ॥ ११ ॥ सत्त
 प्रतिष्ठा हि सुखच्युतानां सतां सदैवामरराजकल्प ॥ ते सङ्गताः स्थावरजङ्गमेशाः प्रतिष्ठितस्त्वं सदृशेषु सत्सु ॥ १२ ॥ प्रभुरग्निः प्रतपन
 भूमिरावपने प्रभुः ॥ प्रभुः सूर्यः प्रकाशाच्च सतां चाभ्यागतः प्रभुः ॥ १३ ॥ इति श्रीमत्स्य महापुराणसंभवोऽययातिचरिते सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥
 ययातिरुवाच ॥ अहं ययातिर्नहुषस्य पुत्रः पूरोः पिता सर्वभूतावमानात् ॥ प्रभ्रंशितोऽहं सुरसिद्धलोकात्परिच्युतः प्रपताम्यल्पपुण्यः ॥ १ ॥
 अहं हि पूर्वो वयसा भवद्भ्यस्तेनाभिवाद् भवतां न युजे ॥ यो विद्यया तपसा जन्मना वा बृद्धः स वै सम्भवति द्विजानाम् ॥ २ ॥
 अष्टक उवाच ॥ अवादीस्त्वं वयसास्मि बृद्ध इति वै राजन्नाधिकः कथञ्चित् ॥ यो वै विद्वान्तपसा च बृद्धः स एव प्रज्यो भवति द्विजानाम् ॥ ३ ॥

ययातिरुवाच ॥ प्रतिकूलं कर्मणां पापमाहुस्तद्वर्तिनां प्रवणं पापलोकम् ॥ सन्नोऽसतो नानुवर्तन्त ते वै यदात्मनैषां प्रतिकूलवादी ॥ ४ ॥
 अभूद्धनं मे विपुलं महद्वै विचेष्टमानोऽधिगन्ता तदस्मि ॥ एवं प्रधाय्यात्महितं निविष्टो यो वर्तते स विजानाति धीरः ॥ ५ ॥ नानाभावा
 बहवो जीवलोकैर्देवाधीना नष्टचेष्टाधिकाराः ॥ तत्तत्प्राप्य न विहन्येत धीरो दिष्टं बलीय इति मत्वात्मबुद्ध्या ॥ ६ ॥ सुखं हि जन्तुर्येदि वापि
 दुःखं देवाधीनं विन्दति नात्मशक्त्या ॥ तस्मादिष्टं बलवन्मन्यमानो न संज्वरेन्नापि तृप्येत्कदाचित् ॥ ७ ॥ दुःखे न तप्येत सुखं न तृप्येत
 समेन वर्तते सदैव धीरः ॥ दिष्टं बलीय इति मन्यमानो न संज्वरेन्नापि तृप्येत्कदाचित् ॥ ८ ॥ भये न मुह्याम्येकाहं कदाचिन्सन्तापो मे
 मानसो नास्ति कश्चित् ॥ धाता यथा मां विदधाति लोकं ध्रुवं तथाहं भवितेति मत्वा ॥ ९ ॥ संम्वेदजा ह्यण्डजा ह्युद्भिदश्च सरीमुषाः कृम
 योऽप्यप्सु मत्स्याः ॥ तथाऽस्मानस्तृणकाष्ठं च सर्वं दिष्टक्षये स्वां प्रकृतिं भजन्ते ॥ १० ॥ अनिन्यतां सुखदुःखम्य बुद्ध्वा कम्मान्सन्ताप
 मष्टकाहं भजेयम् ॥ किं कुर्या वै किञ्च कृत्वा न तप्यं तस्मात्सन्तापं वर्ज्याम्यप्रमत्तः ॥ ११ ॥ शौनक उवाच ॥ एवं ब्रूणां नृपतिं ययानि
 मथाष्टकः पुनरेवान्वपृच्छत् ॥ मातामहं सर्वगुणोपपन्नं यत्र स्थितं स्वर्गलोकं यथावत् ॥ १२ ॥ अष्टक उवाच ॥ ये यं लोकाः पार्थिवेन्द्र प्रधाना
 स्त्वया भुक्ता यं च कालं यथा च ॥ तन्मे राजन् ब्रूहि सर्वं यथावत्क्षेत्रज्ञवद्भाषसं न्वं हि धर्मम् ॥ १३ ॥ ययातिरुवाच ॥ राजाहमासं निह सर्वभौमन्ततो
 लोकान्महतश्चार्जयं वै ॥ तत्रावसं वर्षसहस्रमात्रं ततो लोकान्परमानभ्युपेतः ॥ १४ ॥ ततः पुरीं पुरुहूतस्य रम्यां सहस्रद्वारां शतयोजनानाम् ॥
 अद्यावसं वर्षसहस्रमात्रं ततो लोकान्परमानभ्युपेतः ॥ १५ ॥ ततो दिव्यमजरं प्राप्य लोकं प्रजापतेर्लोकपतेर्देवरापम् ॥ तत्रावसं वर्षसहस्र
 मात्रं ततो लोकान्परमानभ्युपेतः ॥ १६ ॥ देवस्य देवस्य निवेशनं च विजित्य लोकादवसं यथेष्टम् ॥ संपूज्यमानान्निदेशैः समस्तै
 स्तुल्यप्रभावद्युतिरीश्वराणाम् ॥ १७ ॥ तथावसं नन्दनं कानरूपी संवत्सराणामयुतं शतानाम् ॥ सहाऽशोभिनिर्जन् पुण्यगन्थान् पश्यन्नगाल
 पुष्पितांश्चारुरूपान् ॥ १८ ॥ तत्र स्थितं मां देवसुतेषु सक्तं कालोऽतीतिं महति ततोऽतिमात्रम् ॥ दूतो देवानामवर्षीदुग्ररूपो ध्वंसत्युच्चैः
 प्लुतेन स्वरेण ॥ १९ ॥ एतावन्मे विदितं राजसिंह ततो ब्रष्टाहं नन्दनात्क्षीणपुण्यः ॥ वाचोऽश्रोपं चान्तरिक्षं सुराणामनुक्रोशाच्छेचनं मां

三

9

योनिमृतौ रेतः पुष्परसानुयुक्तम् ॥ स तत्र तन्मात्रकृताधिकारः क्रमेण संवर्द्धयतीह गर्भम् ॥ १४ ॥ स जायमानोऽथ गृहीतगात्रः संज्ञामधिष्टाय ततो
 मनुष्यः ॥ स श्रोत्राभ्यां वेदयतीह शब्दं स वै रूपं पश्यति चक्षुषा च ॥ १५ ॥ ब्राणेन गन्धं जिह्वायाथो रसं च त्वचा स्पर्शं मनसा वेद भावम् ॥
 इत्यष्टकैहोपचितं हि विद्धि महात्मनः प्राणभृतः शरीरे ॥ १६ ॥ अष्टक उवाच ॥ यः संस्थितः पुरुषो दृढते वा निखन्यते वापि निःकृ-
 ष्यते वा ॥ अभावभृतः स विनाशमेत्य केनात्मानं चेतयते पुरस्तात् ॥ १७ ॥ ययातिरुवाच ॥ हित्वा सोऽमृतवन्निष्ठितत्वात्पुराधाय
 मुकृतं दुष्कृतं च ॥ अन्यां योनिं पुण्यपापानुसारां हित्वा देहं भजते राजसिंह ॥ १८ ॥ पुण्यां योनिं पुण्यकृतो विज्ञानि पापां योनिं पापकृ-
 तो व्रजन्ति ॥ कीटाः पतङ्गाश्च भवन्ति पापान्न मे विवक्षास्ति महानुभाव ॥ १९ ॥ चतुष्पदा द्विपदाः पक्षिणश्च तथाभूता गर्भभूता भवन्ति ॥
 आख्यातमेतन्निखिलं हि सर्वं भूयस्तु किं पृच्छसि राजसिंह ॥ २० ॥ अष्टक उवाच ॥ किं स्विन्दुत्वा लभते तात संज्ञां मर्त्यः श्रेष्ठां तपसा
 विद्यया वा ॥ तन्मे पृष्टः शंस सर्वं यथावच्छुभल्लोकान्येन गच्छेत्क्रमेण ॥ २१ ॥ ययातिरुवाच ॥ तपश्च दानं च शमो दमश्च हारिर्ज्वरं
 सर्वभूतानुकम्पा ॥ स्वर्गस्य लोकस्य वदन्ति सन्तो द्वाराणि सतैव महान्ति पुंसाम् ॥ २२ ॥ सर्वाणि चैतानि यथोदितानि तपःप्रधानान्यभि-
 मर्षकण ॥ नश्यन्ति मानेन तमोऽभिभूताः पुंसः सदैवेति वदन्ति सन्तः ॥ २३ ॥ अर्धयानः पण्डितमन्यमानो यां विद्यया हन्ति यशः
 परस्य ॥ तस्यान्तवन्तः पुरुषस्य लोका न चास्य तद्ब्रह्मफलं ददाति ॥ २४ ॥ चत्वारि कर्माणि भयंकराणि भयं प्रयच्छन्त्यथाकृतानि ॥
 पापान्निहोत्रमुत मानमौनं मानेनाधीतमुत मानयज्ञः ॥ २५ ॥ न मान्यमानो मुदमाददीत न सन्तापं प्राप्नुयाच्चावमानात् ॥ सन्तः सतः पूज-
 यन्तीह लोके नासाधवः साधुबुद्धिं लभन्ते ॥ २६ ॥ इति दद्यादिति यजेदित्यधीयति मे श्रुतम् ॥ इत्येतान्यभयान्याहुस्तान्यवज्योनि
 नित्यशः ॥ २७ ॥ येनाश्रयं वेदयन्ते पुराणं मनीषिणो मानसे मानयुक्तम् ॥ तन्निःश्रेयस्तेन संयोगमेत्य परां शान्तिं प्राप्नुयुः प्रत्य-
 चेह ॥ २८ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सामेवशे ययातिचरिते एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ अष्टक उवाच ॥ चरन्गृहस्थः कथमेति
 देवान् कथं भिक्षुः कथमाचार्यकर्मा ॥ वानप्रस्थः सत्यथे सन्निविष्टो बहून्स्मिन्सम्प्रति वेदयन्ति ॥ ३ ॥ ययातिरुवाच ॥ आहूताभ्यायो

गुरुकर्मसु चोद्यतः पूर्वोत्थायी चरमं चाथ शायी ॥ मृदुदन्तो धृतिमानप्रमतः स्वाध्यायशीलः सिद्धयति ब्रह्मचारी ॥ २ ॥ धर्मगतं प्राप्य धनं
 यजेत दद्यात्सद्देवातिथीन्भोजयेच्च ॥ अनाद्वानश्च परैरदत्तं सेवा गृहस्थोपनिषत्पुराणी ॥ ३ ॥ स्ववीर्यजीवी वृजिनास्त्रिभुक्तो दाता परेभ्यो
 न परोपतापी ॥ तादृङ्मुनिः सिद्धिमुपैति मुख्ये वसन्नरण्ये नियताहारचेष्टः ॥ ४ ॥ अशिल्पजीवी विगृहश्च नित्यं जितेन्द्रियः सर्वतो
 विप्रमुक्तः ॥ अनेकशायी लघु लिप्समानश्चरन् देशानेकाम्बरः स भिक्षुः ॥ ५ ॥ रात्र्या यया चाभिरताश्च लोका भवन्ति कामाभिजिताः
 मुखेन च ॥ तामेव रात्रिं प्रयतेत विद्वानरण्यसंस्थो भवितुं यतात्मा ॥ ६ ॥ दशैव पूर्वान्दश चापरास्तु ज्ञातोस्तथात्मानमथैकविंशम् ॥ अरण्यवासी
 मुकृतं दधाति मुक्त्वा त्वरण्ये स्वशरीरधातून् ॥ ७ ॥ अष्टक उवाच ॥ कतिस्विदेवमुनयो मौनानि कति चाप्युत ॥ भवन्तीति तदाचक्ष्व श्रोतु-
 मिच्छामहे वयम् ॥ ८ ॥ ययातिरुवाच ॥ अरण्ये वसतो यस्य ग्रामो भवति पृष्ठतः ॥ ग्रामे वा वसतोऽरण्यं स मुनिः स्याज्जनाधिप ॥ ९ ॥
 अष्टक उवाच ॥ कथंस्विद्भसतोऽरण्ये ग्रामो भवति पृष्ठतः ॥ ग्रमे वावसतोऽरण्यं कथंभवति पृष्ठतः ॥ १० ॥ ययातिरुवाच ॥
 न ग्राम्यमुपयुञ्जीत य आरण्यो मुनिर्भवेत् ॥ तथास्य वसतोऽरण्ये ग्रामो भवति पृष्ठतः ॥ ११ ॥ अनग्निरनिकेतश्चाप्यगोत्र
 चरणो मुनिः ॥ कौपीनाच्छादुनं यावत्ताविच्छेच्च चरिष्व ॥ १२ ॥ यावत्प्राणाभिसन्धानं तावदिच्छेच्च भोजनम् ॥ तदास्य
 वसतो ग्रामेऽरण्यं भवति पृष्ठतः ॥ १३ ॥ यस्तु कामान्परित्यज्य त्यक्तकर्म्मो जितेन्द्रियः ॥ आतिष्ठत मुनिर्मानं स लोकं
 सिद्धिमाप्नुयात् ॥ १४ ॥ द्यौतदन्तं कृतनखं सदा स्नातमलंकृतम् ॥ असितं सितकर्मस्थं कस्तं नार्क्षितुमर्हति ॥ १५ ॥ तपसा
 कर्क्षितः क्षामः क्षीणमांसास्थिशोणितः ॥ यदा भवति निर्द्वन्द्वो मुनिर्मानं समास्थितः ॥ १६ ॥ अथ लोकमिमं जित्वा लोकं चापि
 जयेत्परम् ॥ आस्येन तु यदाहारं गोवन्मृगयते मुनिः ॥ अथास्य लोकः सर्वो यः सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥ १७ ॥ इति श्रीमात्स्य
 महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ अष्टक उवाच ॥ कतरस्स्वेतयोः पूर्वं देवानामेति सात्म्यताम् ॥ उभयोर्धावतो
 राजन्सूयार्चिचन्द्रमसोरिव ॥ १ ॥ ययातिरुवाच ॥ अनिकेतगृहस्थेषु कामवृत्तेषु संयतः ॥ ग्राम एव चरन्भिभुस्तयोः पूर्वतरं गतः ॥ २ ॥

अप्राप्यं दीर्घमायुश्च यः प्राप्तो विवर्तितं चरेत् ॥ तप्येत यदि तत्कृत्वा चरत्सोऽग्रं तपस्ततः ॥ ३ ॥ यद्वै नृशंसं तदपथ्यमाहुयः सेवेने धर्म-
 मनर्थबुद्धिः ॥ असावनीशः स तथैव राजंस्तदार्जवं स समाधिस्तदार्यम् ॥ ४ ॥ अष्टक उवाच ॥ केनाद्य त्वं तु प्रहितोऽसि राजन्युशा
 स्रग्वी दर्शनीयः सुवर्चाः ॥ कुत आगतः कतमस्यां दिशि त्वमुताहोस्वित्पार्थिवस्थानमस्ति ॥ ५ ॥ ययातिरुवाच ॥ इमं भौमं नरकं क्षुण-
 पुण्यः प्रवेष्टुमृषीं गगनाद्विप्रकीर्णैः ॥ उक्त्वाहं वः प्रपतिष्याम्यनन्तरं त्वरन्त्वमी ब्रह्मणा लोकपाये ॥ ६ ॥ सनां सकाशं तु वृनः प्रपातस्ते
 सद्गता गुणवन्तस्तु सर्वे ॥ शक्राच्च लब्धो हि वरो मयेष पतिष्यता भूमितले नरेन्द्र ॥ ७ ॥ अष्टक उवाच ॥ पृच्छामि त्वां प्रपतन्तं प्रपातं यदि लोकाः
 पार्थिव सन्ति मेऽत्र ॥ यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि त्रिताः क्षेत्रज्ञं त्वां नम्य धर्मस्य मन्ये ॥ ८ ॥ ययातिरुवाच ॥ यात्रन्प्रथिव्यां विहिनं गवांश्च
 सहारण्यैः पशुभिः पक्षिभिश्च ॥ तावच्छाका दिवि न संस्थिता वै तथा विजानीहि नरेन्द्रसिंह ॥ ९ ॥ अष्टक उवाच ॥ तांस्ते दशमि मा
 प्रपत प्रपातं ये मे लोका दिवि राजेन्द्र सन्ति ॥ यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि त्रितास्तानाक्रम क्षिप्रमभिजहासि ॥ १० ॥ ययानिरुवाच ॥ नाम्म
 द्विधो ब्रह्मणो ब्रह्मविच्च प्रतिग्रहे वर्तते राजमुख्य ॥ यथा प्रदयं सततं द्विजभ्यस्तथा ददं पूज्यमहं नरेन्द्र ॥ ११ ॥ नाब्राह्मणः कृपणा जातु
 जीवेद्यद्यपि स्याद्ब्राह्मणी वीरपत्नी ॥ सोऽहं यदेवाकृतपूर्वं चरयं विवित्समानः किमु तत्र साधुः ॥ १२ ॥ प्रनर्दन उवाच ॥ पृच्छामि त्वां
 स्मृहृणीयरूप प्रतर्दनोऽहं यदि मे सन्ति लोकाः ॥ यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि त्रिताः क्षेत्रज्ञं त्वां नम्य धर्मस्य मन्ये ॥ १३ ॥ ययानिरुवाच ॥
 सन्ति लोका बहवस्ते नरेन्द्र अय्यकैकं सप्त शतान्यहानि ॥ मधुच्युतां घृतवन्तो विशाकाम्ननान्तवन्तः प्रतिपालयन्ति ॥ १४ ॥ प्रनर्दन
 उवाच ॥ तांस्ते दशमि पतमानस्य राजन्यं मे लोकान्तव तं वै भवन्तु ॥ यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि त्रितास्तानाक्रम क्षिप्रमपेनमाहः ॥ १५ ॥
 ययातिरुवाच ॥ न तुल्यतेजाः सुकृतं हि कामये योगक्षमं पार्थिवात्पार्थिवः सन् ॥ देवादशादापदं प्राप्य विद्वांश्चरन्नुशंसं हि
 न जातु राजा ॥ १६ ॥ धर्ममार्गं चिन्तयानो यशस्यं कुर्यात्तपाधर्ममवेक्षमाणः ॥ न माद्विधो धर्मबुद्धिर्हि राजा ह्येवं कुर्यात्कृपणं मां
 यथात्थ ॥ १७ ॥ कुर्यामिपूर्वं न कृतं यदन्यैर्विवित्समानः किमु तत्र साधुः ॥ ब्रवाणमेवं नृपातिं ययातिं नृपोत्तमो वसुमानब्रवत्तिम् ॥ १८ ॥

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ वसुमानुवाच ॥ पृच्छाम्यहं वसुमानोपदिश्वि
र्यद्यस्ति लोको दिवि मह्यं नरेन्द्र ॥ यद्यन्तरिक्षे ग्रथितो महात्मन्क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ॥ १ ॥ ययातिरुवाच ॥ यदन्तरिक्षं पृथिवी
दिशश्च यत्तेजसा तपते भानुमांश्च ॥ लोकास्तावन्तो दिवि संस्थिता वै ते त्वां भवन्तं प्रतिपालयन्ति ॥ २ ॥ वसुमानुवाच ॥ तांस्ते ददामि
पत मा प्रपातं ये मे लोकास्तव ते वै भवन्तु ॥ क्रीणीष्वेनांस्तृणकेनापि राजन् प्रतिग्रहस्ते यदि सम्यक्प्रदुष्टः ॥ ३ ॥ ययातिरुवाच ॥ न
मिथ्याहं विक्रियं वै स्मरामि मया कृतं शिशुभावंऽपि राजन् ॥ कुर्यां न चैवाकृतपूर्वमन्यैर्विवित्समानो वसुमन्त्र साधु ॥ ४ ॥ वसुमानुवाच ॥
तांस्त्वं लोकान्प्रतिपद्यस्व राजन्मया दत्तान्यदि नेष्टः क्रयस्ते ॥ नाहं तान्वै प्रतिगता नरेन्द्र सर्वे लोकास्तावका वै भवन्तु ॥ ५ ॥ शिविरु
वाच ॥ पृच्छामि त्वां शिविरौशिनोऽहं ममापि लोका यदि सन्ति तात ॥ यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिविश्रिताः क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य
मन्ये ॥ ६ ॥ ययातिरुवाच ॥ न त्वं वाचा हृदयेनापि राजन्परीप्समानो मावमंस्था नरेन्द्र ॥ तेनानन्ता दिवि लोकाः स्थिता वै विद्युद्रूपाः स्वनवन्तो
महान्तः ॥ ७ ॥ शिविरुवाच ॥ तांस्त्वं लोकान् प्रतिपद्यस्व राजन्मया दत्तान्यदि नेष्टः क्रयस्ते ॥ न चाहं तान्प्रतिपद्य दत्त्वा यत्र त्वं तात गन्तासि
लोके ॥ ८ ॥ ययातिरुवाच ॥ यथा त्वमिन्द्रप्रतिमप्रभावस्ते चाप्यनन्ता नरदं व लोकाः ॥ तथाद्य लोके न रमेऽन्यदस्ते तस्माच्छिञ्चे नाभिन
न्दामि वाचम् ॥ ९ ॥ अष्टक उवाच ॥ न चेदकैकशो राजल्लोकात्रः प्रतिनन्दसि ॥ सर्वे प्रदाय तौल्लोकान्गन्तारो नरकं वयम् ॥ १० ॥
ययातिरुवाच ॥ यदहंस्तद्गृध्रं वः सन्तः सत्यादिदर्शिनः ॥ अहं तु नाभिगृह्णामि यत्कृतं न मया पुरा ॥ ११ ॥ अलिप्तमानस्य तु
मे यदुक्तं न तत्तथास्तीह नरेन्द्रसिंह ॥ अस्य प्रदानस्य यदेव युक्तं तस्यैव चानन्तफलं भविष्यम् ॥ १२ ॥ अष्टक उवाच ॥ कर्म्यते
प्रतिदृश्यन्ते रथाः पञ्च हिरण्मयाः ॥ उच्चैः सन्तः प्रकाशन्ते ज्वलन्तोऽग्निशिखा इव ॥ १३ ॥ ययातिरुवाच ॥ भवतां मम चैवैते रथा
भान्ति हिरण्मयाः ॥ आरुह्यैतेषु गन्तव्यं भवद्भिश्च मया सह ॥ १४ ॥ अष्टक उवाच ॥ आतिष्ठस्व रथं राजन्विक्रमस्व विहायसा ॥ वय
मप्यनुयास्यामो यदा कालो भविष्यति ॥ १५ ॥ ययातिरुवाच ॥ सर्वैरिदानीं गन्तव्यं सह स्वर्गो जितो यतः ॥ एष वो विरजाः पन्थः ॥

दृश्यते देवसद्मगः ॥ १६ ॥ शौनैक उवाच ॥ तेऽभिरुह्य रथं सर्वे प्रयाता नृपते नृपाः ॥ आक्रमन्तो दिवं भान्ति धर्मेणावृत्य रोदसी ॥ १७ ॥
 अष्टक उवाच ॥ अहं मन्ये पूर्वमेकोऽभिगन्ता सखा चेन्द्रः सर्वथा मे महात्मा ॥ कस्मादवं शिबिरौशनसोऽयमेकोऽत्ययात्सर्वेगेन
 वाहान् ॥ १८ ॥ ययातिरुवाच ॥ अदृशद्देवयानाय यावद्वित्तमनिन्दितः ॥ उशीरिनस्य पुत्रोऽयं तस्माच्छ्रेष्ठो हि वः शिबिः ॥ १९ ॥
 दानं शौचं सत्यमथो ह्यहिंसा ह्रीः श्रीस्तितिक्षा समताऽनृशंस्यम् ॥ राजन्यतान्यथ सर्वाणि राज्ञि शिबो स्थितान्यप्रतिमपु बुद्ध्या ॥ एवं
 वृत्तं ह्रीनिषेवी विभर्ति तस्माच्छिबिरभिगन्ता रथेन ॥ २० ॥ शौनैक उवाच ॥ अथाष्टकः पुनरवान्वृच्छन्मातामहं कौतुकाद्रिन्द्रकल्पम् ॥
 पृच्छामि त्वां नृपते ब्रूहि सत्यं कुतश्च कथासि कथं त्वमागाः ॥ कृतं त्वया यद्धि न तस्य कर्ता लोकं न्यदन्या ब्राह्मणः क्षत्रियो वा ॥ २१ ॥
 ययाति रुवाच ॥ ययातिरस्मि नहुषस्य पुत्रो पुरोः पिता सर्वभौमस्त्विहासम् ॥ गुह्यं मन्त्रं मा कंभ्यो ब्रवीमि मानामहं भवतां सुप्रकाशः ॥ २२ ॥
 सर्वामिमां पृथिवीं निर्जिगाय ऋद्धां महीमददां ब्राह्मणेभ्यः ॥ मन्थानश्यात्रैकशस्तान्मुखपांस्तदा देवाः पुण्यभाजा भवन्ति ॥ २३ ॥ अश्वमहं
 पृथिवीं ब्राह्मणेभ्यः पूर्णमिमामखिलान्नैः प्रशस्ताम् ॥ गाभिः सुवर्णैश्च धनैश्च सुख्यैरश्याः सनागाः शतशस्त्ववृन्दानि ॥ २४ ॥ सत्येन मे द्यौश्च
 वसुन्धरा च तथैवाग्निर्ज्वलते मानुषेषु ॥ न मे वृथा व्याहृतमंश्व वाक्यं सत्यं हि सन्तः प्रतिपूजयन्ति ॥ २५ ॥ माध्वष्टकं प्रब्रवीमिह मन्यं
 प्रतर्हन् वसुमन्तं शिबिं च ॥ सर्वे देवा सुनयश्च लोकाः सत्येन पूज्या इति मे मनोगतम् ॥ २६ ॥ या नः स्वर्गजिनं सर्वं यथावृत्तं निवेदयत् ॥
 अनसूयुर्द्विजाग्रभ्यः स भजन्नः सलोकताम् ॥ २७ ॥ शौनैक उवाच ॥ एवं राजन् स महात्मा ययातिः स्वदौहित्रैस्तारितां मित्रवयैः ॥ न्यवत्वा
 महौ परमादारकर्मो स्वर्गं गतः कर्मभिव्योच्य पृथ्वामि ॥ २८ ॥ एवं सर्वे विस्तस्ता यथावदाख्यातं तं चरितं नाहुपस्य ॥ वंशो यस्य प्रथितः
 कौखेयो यस्मिज्जातस्त्वं मनुजन्द्रकल्पः ॥ २९ ॥ इति श्रामात्स्यं महापुराणं सोमवंशं ययातिचरितं द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ मृत
 उवाच ॥ इत्येतच्छौनकाद्राजा शतानीको निशम्य तु ॥ विस्मितः परया प्रीत्या पूर्णचन्द्र इवावभौ ॥ ३१ ॥ पूजयामास नृपतिर्विधिवन्नाथ
 शौनैकम् ॥ रत्नेर्गोभिः सुवर्णैश्च वासोभिविधैस्तथा ॥ ३२ ॥ प्रतिगृह्य ततः सर्वं यद्राज्ञा प्रहितं धनम् ॥ दत्त्वा च ब्राह्मणभ्यश्च शौनकाऽन्तर

धीयत ॥ २६ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ययातेर्वैशमिच्छामः श्रोतुं विस्तस्तो वद ॥ यदुप्रभृतिभिः पुत्रैर्यदा लोके प्रतिष्ठितम् ॥ ४ ॥ सूत उवाच ॥ यदेवीशं प्रवक्ष्यामि ज्येष्ठस्योत्तमतंजसः ॥ विस्तरेणानुपूर्व्यां च गदतो मे निबोधत ॥ ५ ॥ यदोः पुत्रा बभूवुर्हि पञ्च देवसुतापमाः ॥ महारथा महोष्वासा नामतस्तान्निबोधत ॥ ६ ॥ सहस्रजिरथा ज्येष्ठः क्रोष्टुर्नीलोऽन्तिको लघुः ॥ सहस्रजस्तु दायादा शतजिर्नाम पार्थिवः ॥ ७ ॥ शतजेरपि दायादास्त्रयः पसमकर्तियः ॥ हेहयश्च हयश्चैव तथा वेणुहयश्च यः ॥ ८ ॥ हेहयस्य तु दायादो धर्मेनेत्रः प्रतिश्रुतः ॥ धर्मेनेत्रस्य कुन्तिस्तु संहतस्तस्य चात्मजः ॥ ९ ॥ संहतस्य तु दायादो महिष्मानाम पार्थिवः ॥ आसीन्महिष्मतः पुत्रो रुद्रश्रण्यः प्रतापवान् ॥ १० ॥ वाराणस्यामभूद्राजा कथितं पूर्वमेव तु ॥ रुद्रश्रण्यस्य पुत्रोऽभूदुर्दमो नाम पार्थिवः ॥ ११ ॥ दुर्दमस्य सुता धीमान्कनका नाम वीरवान् ॥ कनकस्य तु दायादाश्चत्वारो लोकविश्रुताः ॥ १२ ॥ कृतवीर्यः कृताग्रिश्च कृतवर्मा तथैव च ॥ कृगोजाश्च चतुर्थोऽभूत्कृतवीर्यात्ततोऽज्जुनः ॥ १३ ॥ जातः करसहस्रेण सप्तद्वीपेश्वरो नृपः ॥ वर्षायुतं तपस्तेपे दुश्चरं पृथिवीपतिः ॥ १४ ॥ दत्तमाराधयामास कार्तवीर्योऽत्रिसम्भवम् ॥ तस्मै दत्ता वरास्तेन चत्वारः पुरुषोत्तम ॥ १५ ॥ पूर्वं बाहुसहस्रं तु स वेत्रे राजसत्तमः ॥ अधर्मं चरमाणस्य सद्भिश्चापि निवारणम् ॥ १६ ॥ युद्धेन पृथिवीं जित्वा धर्मेणैवानुपालनम् ॥ संग्रामे वर्त्तमानस्य वधश्चैवाधिकाद्रवेत् ॥ १७ ॥ तेनेयं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा संपर्वता ॥ समोदधिपरिक्षिता क्षात्रेण विधिना जिता ॥ १८ ॥ जज्ञे बाहुसहस्रं वै इच्छतस्तस्य धीमतः ॥ रथो ध्वजश्च सञ्ज्ञ इत्ययमनुशुभ्रम् ॥ १९ ॥ दृश यज्ञसहस्राणि राज्ञा द्वीपेषु वै तदा ॥ निर्गलानि वृत्तानि श्रूयन्ते तस्य धीमतः ॥ २० ॥ सर्वे यज्ञा महाराज्ञस्तस्या सत्त्वं सूरिदक्षिणाः ॥ सर्वे काञ्चनयूपास्ते सर्वे काञ्चनवेदिकाः ॥ २१ ॥ सर्वे देवैः समं प्रार्त्तिर्विमानस्यैरलङ्कृताः ॥ गन्धर्वरत्नरोभिश्च नित्यमेवोपशोभिताः ॥ २२ ॥ तस्य यज्ञे जगौ गाथां गन्धर्वो नारदस्तथा ॥ कार्तवीर्यस्य राजर्षेर्महिमानं निरीक्ष्य सः ॥ २३ ॥ न नूनं कार्तवीर्यस्य गतिं यास्यान्ति क्षत्रियाः ॥ यज्ञेदौनैस्तपोभिश्च विक्रमेण श्रुतेन च ॥ २४ ॥ सहि सप्तसु द्वीपेषु खड्गी चक्री शरासनी ॥ रथी द्वीपान्यनुचरन् योगी पश्यति तस्कराद् ॥ २५ ॥ पञ्चाशीतिसहस्राणि वर्षाणां स नराधिपः ॥ स सर्वैरत्नसम्पूर्णैश्चक्रवर्ती बभूव ह ॥ २६ ॥ स एव

पशुपालोऽभूत्सर्वपालः स एव हि ॥ स एव वृष्ट्या पर्जन्यो योगित्वाद्बुद्धेर्जुनोऽभवत् ॥ २७ ॥ योऽसौ बाहुसहस्रेण व्याघातकाठिनत्वात् ॥
 भाति रश्मिसहस्रेण शारदैनैव भास्करः ॥ २८ ॥ एष नागं मनुष्येषु माहिष्मत्यां महाद्युतिः ॥ कर्कोटकसुतं जित्वा पूर्या
 तत्र न्यवेशयत् ॥ २९ ॥ एष केंगं समुद्रस्य प्रावृट्काले भजेत वै ॥ क्रीडन्नेव सुखोद्भिन्नः प्रतिघातो महीपतिः ॥ ३० ॥ ललता
 क्रीडता तेन प्रतिस्नग्दाममालिनी ॥ अर्पिभ्रुकुटिसन्त्रासाच्चकिताभ्योति नर्मदा ॥ ३१ ॥ एको बाहुसहस्रेणावाह स महार्णवः ॥
 करोत्युह्यतेवगां तु नर्मदां प्रावृडुह्यताम् ॥ ३२ ॥ तस्य बाहुसहस्रेण क्षोभ्यमाणे महोदधौ ॥ भवन्यतीव निश्चेष्टाः पातालस्था
 महासुराः ॥ ३३ ॥ चूर्णीकृतमहावीचिलीनमीनमहातिमिम् ॥ मारुताविद्धफेनौघमावत्ताक्षितदुःसहम् ॥ ३४ ॥ करान्यालाडयन्ना दोःसहस्रेण
 सागरम् ॥ मन्दरक्षोभचकिता ह्यमृतोत्पादशङ्किताः ॥ ३५ ॥ तदा निश्चलमूर्द्धानो भवन्ति च महोरगाः ॥ सायाह्ने कदलीपण्डा निर्यातस्तिमिता
 इव ॥ ३६ ॥ एवं बद्धा धनुर्ज्यायसुत्सिक्तं पञ्चभिः शूरैः ॥ लङ्कायां मोहयित्वा तु सबलं रावणं बलात् ॥ ३७ ॥ निर्जित्य बद्धा चानीय माहिष्मत्यां
 बबन्ध च ॥ ततो गत्वा पुलस्त्यस्तु ह्यर्जुनं सम्प्रसादयत् ॥ ३८ ॥ मुमोच रक्षः पौलस्त्यं पुलस्त्येनेह सान्त्वितम् ॥ तस्य बाहुसहस्रेण
 बभूव ज्यातलस्वनः ॥ ३९ ॥ युगान्ताब्दसहस्रस्य आस्फोटस्त्वशनेरिव ॥ अहो बत विधैर्यं भार्गवोऽयं यदाच्छिनत् ॥ ४० ॥ तैद्रे सहस्रं बाहूनां
 हेमतालवनं यथा ॥ यत्रापवस्तु संकुद्रो ह्यर्जुनं शतवान्प्रभुः ॥ ४१ ॥ यस्माद्रनं प्रदग्धं वै विश्रुतं मम हेहय ॥ तस्मात्ते दुष्करं कर्म कृतमन्या
 हरिष्यति ॥ ४२ ॥ छित्त्वा बाहुसहस्रं ते प्रथमं तरसा बली ॥ तपस्वी ब्राह्मणश्च त्वां स वधिष्यति भार्गवः ॥ ४३ ॥ सूत उवाच ॥ तस्य
 रामस्तदा त्वासीन्मृत्युः पापेन धीमता ॥ वरश्चैवं तु राजपैः स्वयमेव वृतः पुरा ॥ ४४ ॥ तस्य पुत्रशतत्वासीत्पंच तत्र महारथाः ॥ दृतास्त्रा बलिनः
 शूरा धर्मात्मानो महाबलाः ॥ ४५ ॥ शूसेनश्च शूरश्च धृष्टः क्रोष्टुस्तथैव च ॥ जयध्वजश्च वैकर्तो अवन्तिश्च विशां पते ॥ ४६ ॥ जयध्वजस्य पुत्रस्तु
 तालजङ्घो महाबलः ॥ तस्य पुत्रशतान्येव तालजङ्घा इति श्रुताः ॥ ४७ ॥ तेषां पंच कुलाः ख्याताः हेहयानां महात्मनाम् ॥ वीतिहोत्राश्च शार्याता
 भोजाश्चावन्त्यस्तथा ॥ ४८ ॥ कुण्डिकेशश्च विक्रान्तास्तालजङ्घास्तथैव च ॥ वीतिहोत्रसुतश्चापि आनर्तो नाम वीर्यवान् ॥ दुर्जयस्तस्य

पुत्रस्तु बभूवामित्रकर्शनः ॥ ४९ ॥ सद्भावंन महाराज प्रजा धर्मेण पालयन् ॥ कार्त्तवीर्याब्जुनो नाम राजा बाहुसहस्रवन ॥ ५० ॥ येन
सौगैरपर्यन्ता धनुषा निर्जिता मही ॥ यस्तस्य कीर्त्तयेन्नाम कल्यमुत्थाय मानवः ॥ ५१ ॥ न तस्य वित्तनाशः स्यान्नष्टं च लभते पुनः ॥
कार्त्तवीर्यस्य यो जन्म कथयेदिह धीमतः ॥ यथावत्स्विष्टपूतात्मा स्वर्गलोके महीयते ॥ ५२ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणं सामवंशं ययाति
चरिते त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ किमर्थं तद्भनं दग्धभाषवस्य महात्मनः ॥ कार्त्तवीर्येण विक्रम्य मृतं प्रवृहि नन्दतः ॥ १ ॥
रक्षिता स तु राजर्षिः प्रजानामिति नः श्रुतम् ॥ स कथं रक्षिता भूत्वा अदहतत्तपोदनम् ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ आदित्या द्विजन्तृपण
कार्त्तवीर्यमुपस्थितः ॥ तृप्तिमेकां प्रयच्छस्व आदित्योऽहं नरेश्वर ॥ ३ ॥ राजावाच ॥ भगवन्केन तृप्तिन्ते भवत्येव दिवाकर ॥ कीदृशं भोजनं
ददन्नि श्रुत्वा तु विदधाम्यहम् ॥ ४ ॥ आदित्य उवाच ॥ स्थावरं दहि मं सर्वमाहारं ददतां दर ॥ तेन तृप्ता भवेयं वै सा मं तृप्तिर्हि पार्थिव ॥ ५ ॥
कार्त्तवीर्यं उवाच ॥ न शक्याः स्थावराः सर्वे तंजसा च बलन च ॥ निर्दग्धं तपतां श्रेष्ठ तेन त्वां प्रणमाम्यहम् ॥ ६ ॥ आदित्य उवाच ॥
तुष्टस्तेऽहं शरान्दग्धि अक्षयान्सर्वतोमुखान् ॥ ये प्रक्षिता ज्वलिष्यन्ति मम तंजःसमन्विताः ॥ ७ ॥ आविष्टा नम तंजाभिः शोषयिष्यन्ति
स्थावरान् ॥ शुष्कान्भस्मरांसर्वमेव च ॥ ८ ॥ सूत उवाच ॥ ततः शरान्स्तदादित्यस्त्वग्जुनाय प्रयच्छत ॥ ततो
ददद्वाह सम्प्राप्तान्स्थावरान्सर्वमेव च ॥ ९ ॥ ग्रामांस्तथाश्रमांश्चैव घोषाणि नगराणि च ॥ तपोवनानि रम्याणि वनान्युपवनानि च ॥ १० ॥ एवं
प्राचीमन्वदहं ततः सर्वा सदक्षिणाम् ॥ निर्वृक्षा निस्तृणा भूमिर्हता घोरेण तंजसा ॥ ११ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु आपवा जलमन्थितः ॥
दशवर्षसहस्राणि तत्रास्ते स महानृषिः ॥ १२ ॥ पूर्णे व्रते महातेजा उदतिष्ठंस्तपोधनः ॥ सोऽपश्यदाश्रमं दग्धमग्जुनन महासुनिः ॥ १३ ॥
क्रोधाच्छशाप राजर्षिं कीर्त्तितं वो यथा मया ॥ क्रोधाः शृणुत राजर्षेर्वशमुत्तमपौरुषम् ॥ १४ ॥ यस्यान्ववाये सम्भूता विष्णुवृष्णिकुलद्वहः ॥
क्रोधांरेवाभवत्पुत्रो वृजिनीवान्महारथः ॥ १५ ॥ वृजिनीवितश्च पुत्रोऽभूत्स्वाहो नाम महाबलः ॥ स्वाहपुत्रोऽभवद्वाजन् रुपद्रुवदतां वरः ॥ १६ ॥
स तु प्रसूतिमिच्छन्वै रुषणुः सौम्यमात्मजम् ॥ चित्राश्चित्ररथश्चास्य पुत्रः कर्मभिरन्वितः ॥ १७ ॥ अथ चैत्ररथीवीरां जज्ञे विपुलशक्तिः ॥

शशबिन्दुरिति ख्यातश्चक्रवर्ती बभूव ह ॥ १८ ॥ अत्रानुवंशश्चोकोऽयं गीतस्तास्मिन्पुराभवत् ॥ शशबिन्दोरस्तु पुत्राणां शतानामभयच्छ-
 तम् ॥ १९ ॥ धीमतां चाभिरूपाणां भूस्त्रिविण्तेजसाम् ॥ तेषां शतप्रधानानां पृथुसाह्वानं महाबलाः ॥ २० ॥ पृथुश्रवाः पृथुयशाः
 पृथुधर्मा पृथुञ्जयः ॥ पृथुकीर्तिः पृथुमना राजानः शशबिन्दवः ॥ २१ ॥ शंसन्ति च पुराणज्ञाः पृथुश्रवसस्तुतमम् ॥ अन्तरस्य सुयज्ञस्य
 सुयज्ञस्तनयोऽभवत् ॥ २२ ॥ उशना तु सुयज्ञस्य यो रक्षन्पृथिवीमिमाम् ॥ आजहाराश्वमेधानां शतस्तुतमधार्मिकः ॥ २३ ॥ तितिक्षुरभवत्
 पुत्र औशनः शत्रुतापनः ॥ मरुत्तस्तस्य तनयो राजर्षिणामनुत्तमः ॥ १४ ॥ आसीन्मरुत्ततनयो वीरः कम्बलबर्हिपः ॥ पुत्रस्तु रुक्मकवचो
 विद्वान्कम्बलबर्हिपः ॥ २५ ॥ निहृत्य रुक्म कवचः परान् कवचचारिणः ॥ धन्विनो विविधैर्वाणेशाप्य पृथिवीमिमाम् ॥ २६ ॥ अश्वमेधे ददौ राज्ञे
 ब्राह्मण्येभ्यस्तु दक्षिणाम् ॥ यज्ञे तु रुक्मकवचः कदाचित्परवीरहा ॥ २७ ॥ जज्ञिरं पंच पुत्रास्तु महावीर्या धनुर्भूतः ॥ रुक्मपुः पृथुरुक्मश्च
 ज्यामघः परिचां हरिः ॥ २८ ॥ परिषं च हरिं चैव विदेहस्यपप्रतिपत्ता ॥ रुक्मपुत्रभयद्राजा पृथुरुक्मस्तदाश्रयः ॥ २९ ॥ तेभ्यः प्रवाजिता राज्या-
 ज्यामघस्तु तदाश्रयं ॥ प्रशान्तश्चाश्रमस्यश्च ब्राह्मणनावञ्जिवितः ॥ ३० ॥ जगाम धनुरादाय देशमन्यं वजी रथो ॥ नर्मदां नृप एकाकी केवळ-
 वृत्तिकामतः ॥ ३१ ॥ ऋक्षवन्तं गिरिं गत्वा भुक्तमन्यैरुपाविशत् ॥ ज्यामघमन्यानवद्रार्यो चैत्रा परिणता सती ॥ ३२ ॥ अपुत्रो न्यवसद्राजा भार्या-
 मन्यां न विन्दत् ॥ तस्यासीद्विजयां युद्धे तत्र कन्यामयाप्य सः ॥ ३३ ॥ भार्यामुवाच सन्त्रसात्सुपेयं ते शुचिस्मिने ॥ एवमुक्त्वब्रवीदनें कस्य चयं
 सुवेति च ॥ ३४ ॥ राजोवाच ॥ यस्ते जनिष्येते पुत्रस्तस्य भार्या भविष्यति ॥ तस्मात्सा तपसाग्रंण कान्यायाः सम्प्रमूयत ॥ ३५ ॥ पुत्रं विदुर्भ-
 सुभगा चैत्रा परिणता सती ॥ राजपुत्र्यां च विद्वान् स स्नुषायां ऋथैकैशिकौ ॥ लोमपादं तृतीयं तु पुत्रं परमधार्मिकम् ॥ ३६ ॥ तस्यां विदुर्भोजन-
 यच्छूराश्च रणविशारदान् ॥ लोमपादान्मनुः पुत्रो ज्ञातिस्तस्य तु चात्मजः ॥ ३७ ॥ कश्चिक्कस्य चिदिः पुत्रा तस्माच्चैद्या नृपाः स्मृताः ॥ ऋथा विद-
 भंपुत्रस्तु कुन्तिस्तस्याऽऽत्मजोऽभवत् ॥ ३८ ॥ कुन्तेर्धृष्टः सुता जज्ञे रणवृष्टः प्रतापवान् ॥ वृष्टस्य पुत्रो धर्मात्मा निवृतिः परवीरहा ॥ ३९ ॥
 तदेको निवृतेः पुत्रो नाम्ना स तु विदूरथः ॥ दशार्हस्तस्य वै पुत्रा व्योमस्तस्य च वै स्मृतः ॥ दशार्हश्चैव व्यामालु पुत्रा जीमूत उच्यते ॥ ४० ॥

जीमूतपुत्री विमलस्तस्य भीमरथः सुतः ॥ सुतो भीमरथस्यासीत्सुतो नवरथः किल ॥ ४१ ॥ तस्य चासीद्दृढरथः शकुनिस्तस्य चाल्मजः ॥ तस्मात्कस्मभः कारिभिरदेवरातो बभूव ह ॥ ४२ ॥ देवक्षत्रोऽभवद्राजा देवरातिर्महायशाः ॥ देवगर्भसमो जज्ञे देवनक्षत्र नन्दनः ॥ ४३ ॥ मधुर्नाम महातेजा मधोः पुरवसस्तथा ॥ आसीत्पुरवसः पुत्रः पुरुद्रान्पुरुषात्तमः ॥ ४४ ॥ जन्तुर्जज्ञेऽथ वैदर्भ्या भद्रसन्ध्यां पुरद्वतः ॥ ऐश्वर्याकी चाभवद्भार्या जन्तोस्तस्यामजायत ॥ ४५ ॥ सात्वतः सत्त्वसंयुक्तः सात्वतां कर्तिवर्द्धनः ॥ इमां विसृष्टं विज्ञाय ज्वामचस्य महात्मनः ॥ प्रजावानोति सायुज्यं राज्ञः सोमस्य धीमतः ॥ ४६ ॥ सात्वतास्त्वसम्पन्नाः कौशल्या सुषुवे सुतान् ॥ भजिनं भजमानं तु दिव्यं देवावृधं नृप ॥ ४७ ॥ अन्धकं च महाभोजं वृष्णिं च यदुनन्दनम् ॥ तेषां तु सगोऽश्वत्वारो विस्तरैरेव तच्छृणु ॥ ४८ ॥ भजमानस्य सुअर्यां वाह्यकायां च वाह्यकाः ॥ सुअर्यस्य सुते द्वे तु वाह्यकास्तु तदाभवन् ॥ ४९ ॥ तस्य भार्ये भगिन्यौ द्वे सुषुवाते बहून्सुतान् ॥ निर्मिं च कुमिलं चैव वृष्णिं परपुरअयम् ॥ ते वाह्यकायां सुअर्यां भजमानाद्विजज्ञिरे ॥ ५० ॥ यज्ञे देवावृधो राजा बन्धूनां मित्रवर्द्धनः ॥ अपुत्रस्त्वभवद्राजा चचार परमं तपः ॥ पुत्रः सर्वगुणोपेतो मम भूयादिति स्पृहन् ॥ ५१ ॥ संयोज्य मन्त्रमेवाथ पर्णाशा जल मस्पृशत् ॥ तदोषस्पृशेनात्तस्य चकार प्रियमापगा ॥ ५२ ॥ कल्याणत्वाब्ररपतेस्तस्मै सा निम्नगोत्तमा ॥ चिन्तयाथ परीतात्मा जगामाथ विनिश्चयम् ॥ ५३ ॥ नाधिगच्छाम्यहं नारीं यस्यामेवंविधः सुतः ॥ जायेत तस्मादद्याहं भवाम्यथ सहस्रशः ॥ ५४ ॥ अथ भूत्वा कुमारी सा विभ्रती परमं वपुः ॥ ज्ञापयामास राजानं तामियेष महाव्रतः ॥ ५५ ॥ अथ सा नवमे मासि सुषुवे सरितां वरा ॥ पुत्रं सर्वगुणोपेतं बहू देवावृधादृषात् ॥ ५६ ॥ अनुवंशे पुराज्ञा गायन्तीति परिश्रुतम् ॥ गुणान्देवावृधस्यापि कर्तयेन्तो महात्मनः ॥ ५७ ॥ यथैव शृणुमो दूरादपश्यामस्तथान्तिकात् ॥ बभुः श्रेष्ठो मनुष्याणां देवैर्देवावृधः समः ॥ ५८ ॥ षष्टिश्च पूर्वपुरुषाः सहस्राणि च सप्ततिः ॥ एतेऽमृतत्वं सम्प्राप्ता बभूवैवावृधानृप ॥ ५९ ॥ यज्वा दानपतिर्वीरो ब्रह्मण्यश्च दृढव्रतः ॥ रूपवान्सुमहातेजाः श्रुतवीर्यधरस्तथा ॥ ६० ॥ अथ कङ्कस्य दुहिता सुषुवे चतुरः सुतान् ॥ कुकुरं भजमानं च शशिं कम्बलबर्हिषम् ॥ ६१ ॥ कुकुरस्य सुतो वृष्णिर्वृष्णेस्तु तनयो धृतिः ॥

कपोतरोमा तस्याथ तैत्तिरिस्तस्य चात्मजः ॥ ६२ ॥ तस्यासीत्तनुजः सर्पो विद्वान्पुत्रो नलः किल ॥ ख्यायते तस्य नाम्ना स
 नन्दनोदरदुन्दुभिः ॥ ६३ ॥ तस्मिन् प्रविष्टे यज्ञे अभिजातः पुनर्वसुः ॥ अश्वमेधं च पुत्रार्थमाजहार नरोत्तमः ॥ ६४ ॥ तस्य
 मध्येऽतिरात्रस्य सभामव्यात्समुत्थितः ॥ अतस्तु विद्वान्कर्मज्ञो यज्वा दाता पुनर्वसुः ॥ ६५ ॥ तस्यासित्पुत्रमिथुनं बभूवाविजितं किल ॥
 आहुकश्चाहुकी चैव ख्यातं मतिमतां वर ॥ ६६ ॥ इमांश्चोदाहरन्त्यत्र श्लोकान्प्रति तमाहुकम् ॥ सोपासद्गानुकर्पणां सध्वजानां
 वरूथिनाम् ॥ ६७ ॥ रथानां भेषघोषाणां सहस्राणि दृशैव तु ॥ नासत्यत्रादी नातेजः नायज्या नासहस्रदः ॥ ६८ ॥ नाशुचिर्नोप्यविद्वान् हि
 यो भोजेष्वभ्यजायत ॥ आहुकस्य भृतिं प्राप्ता इत्येतद्वै तदुच्यते ॥ ६९ ॥ आहुकश्चाप्यवन्तीषु स्वसारं चाहुकौ ददौ ॥ आहुकात्काश्यदु-
 हितौ द्वौ पुत्रौ समसूयत ॥ ७० ॥ देवकश्चोग्रसेनश्च देवगर्भसमाबुभौ ॥ देवकस्य सुता वीरा जज्ञिरे त्रिदशोपमाः ॥ ७१ ॥ देवानुपदेवश्च
 सुदेवो देवरक्षितः ॥ तेषां स्वसारः सप्तासन्चसुदेवाय ता ददौ ॥ ७२ ॥ देवकी श्रुतदेवी च मित्रदेवी यशोधरा ॥ श्रीदेवी सत्यदेवी च सुतापी
 चेति सप्तमी ॥ ७३ ॥ नवोग्रसेनस्य सुताः कंसस्तेषां तु पूर्वजः ॥ न्यग्रोधश्च सुनामा च कङ्कः शङ्कुश्च भूयसः ॥ ७४ ॥ अजभू राष्ट्रपालश्च
 युद्धशुष्टिः सुमुष्टिदः ॥ तेषां स्वसारः पञ्चासकंसा कंसवती तथा ॥ ७५ ॥ सुतन्तू राष्ट्रपाली च कङ्का चेति वराङ्गनाः ॥ उग्रसेनः सहापत्यो
 व्याख्यातः कुकुरोद्धवः ॥ ७६ ॥ भजमानस्य पुत्रोऽथ रथिमुख्यो विदूरथः ॥ राजाधिदेवः शूरश्च विदूरथसुतोऽभवत् ॥ ७७ ॥ राजाधिदे-
 वस्य सुतो जज्ञाते देवसम्मिता ॥ नियमव्रतप्रधानौ शोणाश्वः श्वेनवाहनः ॥ ७८ ॥ शोणाश्वस्य सुताः पञ्च शूरा रणविशारदाः ॥ शमी च
 देवशर्म्मा च निकुन्तः शक्रशत्रुजित् ॥ ७९ ॥ शमिपुत्रः प्रतिक्षत्रः प्रतिक्षत्रस्य चात्मजः ॥ प्रतिक्षेत्रः सुतां भोजो हृदीकस्तस्य चात्म
 जः ॥ ८० ॥ हृदीकस्याभवन्पुत्रा दश भीमपराक्रमाः ॥ कृतवर्म्मार्ग्रजस्तेषां शतधन्वा च मध्यमः ॥ ८१ ॥ देवाहंश्चैव नाभश्च भिषणश्च महाबलः ॥
 अजातो वनजातश्च कनीयककर्मभकौ ॥ ८२ ॥ देवाहंस्य सुतो विद्राजज्ञे कम्बलबर्हिषः ॥ असामञ्जः सुतस्तस्य तमोजास्तस्य
 चात्मजः ॥ ८३ ॥ अजातपुत्रा विक्रान्तास्त्रयः परमकीर्तिर्यः ॥ सुदंष्ट्रश्च सुनाभश्च कृष्ण इत्यन्यका मताः ॥ ८४ ॥ अन्धकानामिमं वंशं

यः कर्त्तव्यमिति नित्यशः ॥ आत्मनो विपुलं वंशं प्रजायानामृतं नरः ॥ ८५ ॥ इति श्रीमत्स्य महापुराणे सामंशं
चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ७ ॥ सूत उवाच ॥ गान्धारी चैव माद्री च द्व्यग्निभार्य्ये बभूवतुः ॥ गान्धारी जनयामास सुमित्रं
मित्रनन्दनम् ॥ १ ॥ माद्री युधाजितं पुत्रं ततो वै देवमीदृषम् ॥ अनमित्रं शिवं चैव पञ्चमं कृतलक्षणम् ॥ २ ॥ अनमित्रसुता
निग्रो निग्रस्यापि तु द्वौ सुतौ ॥ प्रसेनश्च महावीर्यः शक्तिसेनश्च तापुभौ ॥ ३ ॥ स्यमन्तकः प्रसेनस्य मणिरत्नमनुत्तमम् ॥
पृथिव्यां सर्वरत्नानां राजा वै सोऽभवन्मणिः ॥ ४ ॥ हृदि कृत्या तु बहुशो मणिं तमभियाचितः ॥ गोविन्दापि न
तं लेभे शक्तोऽपि न जहार सः ॥ ५ ॥ कदाचिन्मृगयां यातः प्रसेनस्तेन भूषितः ॥ यथा शब्दं स शुश्राव बिले सत्त्वं प्रसूति ॥ ६ ॥ ततः
प्रविश्य स बिलं प्रसेनो हृक्षमैक्षत ॥ ऋक्षः प्रसेनं च तथा ऋक्षं चैव प्रसेनजित् ॥ ७ ॥ हत्वा ऋक्षः प्रसेनं तु ततस्तं मणिमाददात् ॥ अह
ष्टस्तु हतस्तेन अन्तर्बिलगतस्तदा ॥ ८ ॥ प्रसेनं तु हतं ज्ञात्वा गोविन्दः परिशङ्कितः ॥ गोविन्दं हतां व्यक्तं प्रसेनो मणिं कारणात् ॥ ९ ॥
प्रसेनस्तु गतोऽरण्यं मणिरत्नेन भूषितः ॥ तं दृष्ट्वा स हतस्तेन गोविन्दः प्रत्युवाच ह ॥ हन्मि चैनं दुराचारं शत्रुभूतं हि वृणिशु ॥ १० ॥
अथ दीर्घेण कालेन मृगयां निर्गतः पुनः ॥ यदृच्छया च गोविन्दोः बिलस्याभ्याशमागमत् ॥ ११ ॥ तं दृष्ट्वा तु महाशब्दं स चक्रे
ऋक्षराट् बली ॥ शब्दं श्रुत्वा तु गोविन्दः खड्गपाणिः प्रविश्य सः ॥ अपश्यज्जाम्बवन्तं तमृक्षराजं महाबलम् ॥ १२ ॥ ततस्तूणे
हृषीकेशस्तमृक्षपतिमअसा ॥ जाम्बवन्तं स जग्राह क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ १३ ॥ तुष्टवैनं तदा ऋक्षः कर्मभिर्विण्णैः प्रभुम् ॥
ततस्तुष्टस्तु भगवान्चरैर्नमरोचयत् ॥ १४ ॥ जाम्बवानुवाच ॥ इच्छे चक्रप्रहारेण त्वत्तोऽहं मरणं प्रभो ॥ कन्या चयं मम शुभा
भर्तारं त्वमवाप्नुयात् ॥ योऽयं मणिः प्रसेनं तु हत्वा प्राप्तो मया प्रभो ॥ १५ ॥ ततः स जाम्बवन्तं तं हत्वा चक्रेण वै प्रभुः ॥ कृतकर्मो
महाबाहुः सकन्यं मणिमाहरत् ॥ १६ ॥ ददौ सत्राजितार्येनं सर्वसात्त्वतसंसदि ॥ तेन मिथ्यापवादं सन्ततोयं जनार्दनः ॥ १७ ॥
ततस्ते यादवाः सर्वे वासुदेवमथाब्रुवन् ॥ अस्माकं तु मतिर्ह्यासीत्प्रसेनस्तु त्वया हतः ॥ १८ ॥ कैकेयस्य सुता भार्या दश सत्राजितः

शुभाः ॥ ताम्रतपत्राः सुतास्तस्य शतमेकं तु विश्रुताः ॥ ख्यातिमन्तो महावीर्यो भङ्गकारस्तु पूर्वजः ॥ १९ ॥ अथ व्रतवती तस्माद्भङ्ग-
 कारात्तु पूर्वजात् ॥ सुषुवे सुकुमारीस्तु तिस्रः कमललोचनाः ॥ २० ॥ सत्यभामा वरा स्त्रीणां व्रतिनी च दृढव्रता ॥ तथा पद्मावती चैव
 ताश्च कृष्णाय सोऽददात् ॥ २१ ॥ अनमित्राच्छिनिर्जज्ञे कनिष्ठाद्वृष्णिनन्दनात् ॥ सत्यकस्तस्य पुत्रस्तु सात्यकिस्तस्य चात्मजः ॥ २२ ॥
 सत्यवान्युयुधानस्तु शिर्नेनसा प्रतापवान् ॥ असङ्गो युयुधानस्य ह्युम्निस्तस्यात्मजोऽभवत् ॥ २३ ॥ ह्युम्नेयुर्गन्धरः पुत्र इति शून्याः
 प्रकीर्तिताः ॥ अनमित्रान्वयो ह्येष व्याख्यातो वृष्णिवंशजः ॥ २४ ॥ अनमित्रस्य सञ्ज्ञे पृथ्यां वीरां युधाजितः ॥ अन्यौ तु तनयौ वीरो
 वृषभः क्षत्र एव च ॥ २५ ॥ वृषभः काशिराजस्य सुतां भाय्यामविन्दत् ॥ जयन्तस्तु जयन्त्यां तु पुत्रः समभवच्छुभः ॥ २६ ॥ सदायज्ञोऽ-
 तिवीरश्च श्रुतवानतिथिमियः ॥ अक्रूरः सुषुवे तस्मात्सदायज्ञोऽतिदक्षिणः ॥ २७ ॥ रत्ना कन्या च शैव्यस्य अक्रूरस्तामवाप्तवान् ॥
 पुत्रानुत्पादयामास (त्वे) एकादश महाबलान् ॥ २८ ॥ उपलम्भः सदात्मभो वृकलां वीर्य एव च ॥ सगीतरः सदायज्ञः शत्रुघ्नो
 वारिमैजयः ॥ २९ ॥ धर्मभृद्धर्मवर्माणो धृष्टमानस्तथैव च ॥ सर्वे च प्रतिहोतारां रत्नायां जज्ञिरं च तं ॥ ३० ॥ अक्रूरादुग्रसनायां सुनौ द्वौ
 कुलवर्द्धनौ ॥ देवानुपदेवश्च जज्ञाते देवसन्निभौ ॥ ३१ ॥ अश्विन्यां च ततः पुत्राः पृथुर्विपृथुरेव च ॥ अश्वन्थामा सुबाहुश्च सुपाश्वरुर्गव-
 षणौ ॥ ३२ ॥ वृष्टिनेमिः सुधर्मा च तथा शर्यातिरेव च ॥ अमूर्मिर्वर्जभूमिश्च श्रमिष्ठः श्रवणस्तथा ॥ ३३ ॥ इमां मिथ्याभिज्ञस्ति या
 वेद कृष्णादपोहिताम् ॥ न स मिथ्याभिज्ञापेन अभिज्ञाप्योऽथ केनचित् ॥ ३४ ॥ इति श्रीमातस्य महापुराणे सामवंशं पञ्चचत्वारिंशोऽ-
 ध्यायः ॥ ४६ ॥ ७ ॥ सूत उवाच ॥ ऐक्ष्वाकी सुषुवं शूरं ख्यातमद्भुतमीदृषम् ॥ पौरुषाज्जिरे शूराद्भजायां पुत्रका दश ॥ १ ॥
 वसुदेवो महाबाहुः पूर्वमानकदुन्दुभिः ॥ देवमार्गस्ततो जज्ञे ततो देवश्रवाः पुनः ॥ २ ॥ अनाधृष्टिः शिनिश्चैव नन्दश्चैव समञ्जसः ॥ इयमः शर्माकः
 संभूतः पञ्च चास्य वराङ्गनाः ॥ ३ ॥ श्रुतकीर्तिः पृथा चैव श्रुतादेवी श्रुतश्रवाः ॥ राजाविदेवी च तथा पंचैता वीरमातरः ॥ ४ ॥ कृतस्य तु
 श्रुतादेवी सुग्रीवं सुषुवे सुतम् ॥ कैकेय्यां श्रुतकीर्त्या तु जज्ञे सोऽनुव्रतो नृपः ॥ ५ ॥ श्रुतश्रवसि चैवम्य सुनीथः समपद्यत ॥ बहुशो

धर्मचारी सं सम्बभूवारिमर्दनः ॥ ६ ॥ अथ सख्येन वृद्धेऽसौ कुन्तिभोजे सुतां ददौ ॥ एवं कुन्ती समाख्याता वसुदेवम्बसा पृथा ॥ ७ ॥
 वसुदेवेन सा दत्ता पाण्डोर्भार्या ह्यनिन्दिता ॥ पाण्डोरथैन सा जज्ञे देवपुत्रान्महारथान् ॥ ८ ॥ धर्मोद्युधिष्ठिरं जज्ञे वायंजज्ञे वृकोदरः ॥
 इंद्राद्धनअयश्चैव शकतुल्यपराक्रमः ॥ ९ ॥ माद्रवत्यां तु जनितावद्विभ्यामिति शुश्रुमः ॥ नकुलः सहदेवश्च रूपशीलगुणान्वितौ ॥ १० ॥
 रोहिणी पौरवी सा तु ख्यातमानकदुन्दुभः ॥ लभे ज्येष्ठं सुतं रामं सारणं च सुतं प्रियम् ॥ ११ ॥ दुर्दमं दमनं सुश्रु पिण्डारकमहाहनु ॥
 चित्राक्ष्यौ द्वे कुमार्यौ तु रोहिण्यां जज्ञिरे तदा ॥ १२ ॥ देवक्यां जज्ञिरे शौरः सुपेणः कीर्त्तिमानपि ॥ उदासी भद्रसनश्च ऋषिवासस्तथैव
 च ॥ पक्षो भद्रविदेहश्च कंसः सर्वानघातयत् ॥ १३ ॥ प्रथमा या अमावास्या वार्षिकी तु भविष्यति ॥ तस्यां जज्ञे महाबाहुः पूर्वं कृष्णः
 प्रजापतिः ॥ १४ ॥ अनुजा त्वभवत्कृष्णात्सुभद्रा भद्रभाषिणी ॥ देवक्यां तु महातेजा जज्ञे शूरी महायशः ॥ १५ ॥ सहदेवस्तु ताम्रायां
 जज्ञे शौरिकुलोद्बहः ॥ उपासद्गन्धरं लभे तनयं देवशिक्षिता ॥ एकां कन्यां च सुभगां कंसस्तामभ्य घातयत् ॥ १६ ॥ विजयं रोचमानं च
 वद्धमानं तु देवलम् ॥ एते सर्वे महात्मानो ह्यपदेव्यां प्रजज्ञिरे ॥ १७ ॥ अवगाहो महात्मा च वृकदेव्यामजायत ॥ वृकदेव्यां स्वयं जज्ञे
 नन्दको नाम नामतः ॥ १८ ॥ सप्तमं देवकी पुत्रं मदनं सुषुवे नृप ॥ गवेष महाभागं संग्रामेष्वपराजितम् ॥ १९ ॥ श्रद्धादेव्या विहारणं तु
 वने हि विचरन्पुरा ॥ वैश्यायामदधाच्छौरिः पुत्रं कौशिकमग्रजम् ॥ २० ॥ सुतन् रथराजी च शौरेरास्तां परिग्रहौ ॥ पुण्ड्रश्च कपिल
 श्वेव वसुदेवात्मजौ बलौ ॥ २१ ॥ जरा नाम निषादोऽभूत्प्रथमः स धनुर्द्धरः ॥ सौभद्रश्च भवश्चैव महासत्त्वौ बभूवतुः ॥ २२ ॥ देवभाग
 सुतश्चापि नाम्नाऽसामुद्धवः स्मृतः ॥ पण्डितं प्रथमं प्राहुर्देवश्रवःसमुद्रवम् ॥ २३ ॥ ऐक्ष्वाक्यलभतापत्यमनाधृष्ट्यंशस्विनी ॥ निधूतसत्त्वं
 शत्रुघ्नं श्राद्धस्तस्मादजायत ॥ २४ ॥ करूषायानपत्याय कृष्णस्तुष्टः सुतं ददौ ॥ सुचन्द्रं तु महाभागं वीर्यवन्तं महाबलम् ॥ २५ ॥ जाम्ब
 वत्याः सुतावेतौ द्वौ च सत्कृतलक्षणौ ॥ चारुदेणश्च साम्बश्च वीर्यवन्तौ महाबलौ ॥ २६ ॥ तन्तिपालश्च तन्तिश्च नन्दनस्य
 सुताबुभौ ॥ शमीकपुत्राश्चत्वारो विक्रान्ताः सुमहाबलाः ॥ विराजश्च धनुश्चैव श्यामश्च सुअयस्तथा ॥ २७ ॥ अनपत्योऽभवच्छ्यामः

शमीकस्तु वनं ययौ ॥ जुष्टमानो भोजत्वं राजर्षित्वमवाप्तवान् ॥ २८ ॥ कृष्णस्य जन्माभ्युदयं यः कीर्तयति निन्यशः ॥ शृणोति मानवो
 नित्यं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २९ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे वृष्णिवंशानुकीर्तने नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ सूत उवाच ॥
 अथ देवो महादेवः पूर्वं कृष्णः प्रजापतिः ॥ विहारार्थं स देवेशो मानुषेष्विह जायते ॥ १ ॥ देवक्यां वसुदेवस्य तपसा पुष्करक्षेपः ॥ चतुर्बाहुस्तदा
 जातो दिव्यरूपो ज्वलन्धिया ॥ २ ॥ श्रित्सलक्षणं देवं दृष्ट्वा दिव्यैश्च लक्षणैः ॥ उवाच वसुदेवस्तं रूपं संहरे प्रभो ॥ ३ ॥ भीतोऽहं देव कंसस्य
 ततस्त्वेतद्भवीमि ते ॥ मम पुत्रा हतास्तेन ज्येष्ठास्ते भीमविक्रमाः ॥ ४ ॥ वसुदेववचः श्रुत्वा रूपं संहर्तुं द्रुतः ॥ अनुज्ञाप्य ततः
 शौरं नन्दगोपगृहेऽनयत् ॥ ५ ॥ दत्त्वेनं नन्दगोपस्य रक्षयतामिति चाब्रवीत् ॥ अनस्तु सर्वकल्याणं यादवानां भविष्यति ॥ अपं तु गर्भो
 देवक्यां जातः कंसं हनिष्यति ॥ ६ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ क इष वसुदेवस्तु देवकी च यशस्विनी ॥ नन्दगोपश्च कम्बपं यशोदा च महा
 व्रता ॥ ७ ॥ यो विष्णुं जनयामास यं च तातेत्यभाषत ॥ या गर्भं जनयामास या चैनं त्वभ्यवर्द्धयत् ॥ ८ ॥ सूत उवाच ॥ पुरुषः कश्यप
 स्त्वासीदितिस्तु प्रिया स्मृता ॥ ब्रह्मणः कश्यपस्त्वंशः पृथिव्यास्त्वदितिस्तथा ॥ ९ ॥ अथ कामान्महाबाहुर्देवक्याः सनपूरयत् ॥ य
 तथा कांक्षिता नित्यमजातस्य महात्मनः ॥ १० ॥ सांस्वतीर्णो महो देवः प्रविष्टो मानुषीं तनुम् ॥ मोहयन्सर्वभूतानि योगान्मा योगमायया ॥ ११ ॥
 नष्टं धर्मं तथा जज्ञे विष्णुर्वृष्णिकुले प्रभुः ॥ कर्तुं धर्मस्य संस्थानमसुरणां प्रणाशनम् ॥ १२ ॥ रुक्मिणीं सन्यभामा च सन्या नाम्रजितौ
 तथा ॥ सुभामा च तथा शैब्या गान्धारी लक्ष्मणा तथा ॥ १३ ॥ मित्रविन्दा च कालिन्दी देवी जाम्बवती तथा ॥ सुशीला च तथा माद्रि
 कौशल्या विजया तथा ॥ एवमादीनि देवीनां सहस्राणि च षोडश ॥ १४ ॥ रुक्मिणीं जनयामास पुत्रात्रणविशारदान् ॥ चारुदत्तं रणे
 शूरं प्रद्युम्नं च महाबलम् ॥ १५ ॥ सुचारुं भद्रचारं च सुदेणं भद्रमेव च ॥ परशुं चारुगुप्तं च चारुभद्रं सुचारुकम् ॥ चारुज्ञानं कनिष्ठं
 च कन्यां चारुमतीं तथा ॥ १६ ॥ जह्निरे सत्यभामार्यां भातुभ्रमरतक्षणः ॥ राहिता दीप्तिमैश्चैव ताम्रश्चक्रो जञ्जधमः ॥ १७ ॥ चतस्र
 जह्निरे तेषां स्वसारस्तु यवीयसीः ॥ जाम्बवत्याः सुतो जज्ञे साम्बः समितिशोभनः ॥ १८ ॥ मित्रवान्मित्रविन्दश्च मित्रविन्दो वराङ्गनाः ॥

मित्रबाहुः सुनीयश्च नाग्रजित्याः प्रजा हि सा ॥ १९ ॥ एवमादीनि पुत्राणां सहस्राणि निर्बाधत ॥ शतं शतसहस्राणां पुत्राणां तस्य धीमतः ॥ २० ॥
अशीतिश्च सहस्राणि वासुदेवसुतास्तथा ॥ लक्षमेकं तथा प्रोक्तं पुत्राणां च द्विजोत्तमाः ॥ २१ ॥ उपासद्गस्य तु सुतौ यत्रः
संक्षिप्त एव च ॥ भूरीन्द्रसेनो भूरिश्च गवेषणसुताबुभौ ॥ २२ ॥ प्रद्युम्नस्य तु दायादो वैदर्भ्या बुद्धिसत्तमः ॥ अनिरुद्धो रणेऽरुद्धो जज्ञेऽस्य
मृगमेतनः ॥ २३ ॥ काश्या सुपार्श्वतनया साम्बालिभे तरस्विनः ॥ सत्यप्रकृतयो देवाः पञ्च वीराः प्रकीर्तिताः ॥ २४ ॥ तिस्रः
कोट्यः प्रवीराणां यादवानां महात्मनाम् ॥ षष्टिः शतसहस्राणि वीर्यवन्तो महाबलाः ॥ २५ ॥ देवांशाः सर्वे एवेह ह्युत्पन्नास्ते महोजसः ॥
देवासुरे हता ये च त्वसुरा ये महाबलाः ॥ २६ ॥ इहोत्पन्ना मनुष्येषु बाधन्ते सर्वमानवान् ॥ तेषामुत्सादनार्थाय उत्पन्नो यादवे कुले ॥ २७ ॥
कुलानां शतमेकं च यादवानां महात्मनाम् ॥ सर्वमेतत्कुलं यावद्भर्तते वैष्णवे कुले ॥ २८ ॥ विष्णुस्तेषां प्रणेता च प्रभुत्वं च
व्यवस्थितः ॥ निदेशस्थायिनस्तस्य कथ्यन्ते सर्वयादवाः ॥ २९ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सत्सर्षयः कुबेरश्च यक्षो माणिचरस्तथा ॥ शालकि
नोर्दक्षैव सिद्धो धन्वन्तरिस्तथा ॥ ३० ॥ आदिदेवस्तथा विष्णुरेभिस्तु सहदेवतः ॥ किमर्थं संधशो भूताः स्मृताः सम्भूतयः कति ॥ ३१ ॥
भविष्याः कति चैवान्ये प्रादुर्भावा महात्मनः ॥ ब्रह्मक्षत्रेषु शान्तेषु किमर्थमिह जायते ॥ ३२ ॥ यदर्थमिह सम्भूतो विष्णुर्वृष्ण्य
न्यकोत्तमः ॥ पुनः पुनर्मनुष्येषु तन्नः प्रब्रूहि पृच्छताम् ॥ ३३ ॥ सूत उवाच ॥ त्वक्त्वा दिव्यां तनुं विष्णुमनुषेष्विह जायते ॥ युगे त्वथ
परावृत्ते काले प्रशिषिले प्रभुः ॥ ३४ ॥ देवासुरविमर्देषु जायते हरिरीश्वरः ॥ हिण्यकशिपौ दैत्यं त्रैलोक्यं प्राक्प्रशासति ॥ ३५ ॥ बलिना
विधिते चैव पुरा लोकत्रये क्रमात् ॥ सख्यमासीत्परमकं देवानामसुरैः सह ॥ ३६ ॥ युगाख्यासुरसम्पूर्णं ह्यासीदत्याकुलं जगत् ॥ निदेश
स्थायिनश्चापि तयोर्देवासुराः समम् ॥ ३७ ॥ मृधो बलिविमर्दाय सम्प्रवृद्धः सुदारुणः ॥ देवानामसुराणां च घोरः क्षयकरो महान् ॥ ३८ ॥
कर्तुं धर्मव्यवस्थानं जायते मानुषेष्विह ॥ भृगोः शापनिमित्तां तु देवासुरकृते तदा ॥ ३९ ॥ मुनय ऊचुः ॥ कथं देवासुरकृते
व्यापारं प्राप्तवान्स्वतः ॥ देवासुरं यथा वृत्तं तन्नः प्रब्रूहि पृच्छताम् ॥ ४० ॥ सूत उवाच ॥ तेषां दायनिमित्तं ते संग्रामास्तु

सुदारुणाः ॥ वराहाद्या दश द्वौ च शण्डामर्कान्तरे स्मृताः ॥ ४१ ॥ नामतस्तु समासेन शृणुतैर्षां विवक्षतः ॥ प्रथमां नारासिंहस्तु द्वितीयश्चापि
 वामनः ॥ ४२ ॥ तृतीयस्तु वराहश्च चतुर्थोऽमृतमन्थनः ॥ संग्रामः पञ्चमश्चैव सञ्जानस्तारकामयः ॥ ४३ ॥ षष्ठां ह्याडीवकार्यस्तु सप्तमस्त्रैपुरस्त
 या ॥ अन्धकार्योऽष्टमस्तेषां नवमो वृत्रघातकः ॥ ४४ ॥ धात्रश्च दशमश्चैव ततो ह्यलहलः स्मृतः ॥ प्रथितो द्वादशस्तंषां घोरः कालाहल
 स्तथा ॥ ४५ ॥ हिरण्यकशिपुर्द्वयो नारासिंहेन पातितः ॥ वामनेन बलिर्वद्वैल्लोकावयाक्रमण पुरा ॥ ४६ ॥ हिरण्यश्या हनो द्रुन्द्रे प्रनिघात
 तु दैवतेः ॥ दंष्ट्रया तु वराहेण समुद्रस्तु द्विधा कृतः ॥ ४७ ॥ प्रह्लादो निर्जितो युद्धे इन्द्रणासृतमन्थने ॥ विरांचनस्तु प्राह्लादिर्निन्यमिन्द्रवधा
 दतः ॥ ४८ ॥ इन्द्रेणैव तु विक्रम्य निहतस्तारकामये ॥ अशुक्रवसन्धानां सर्वं सोढुं सदैवतम् ॥ ४९ ॥ निहता दानवाः सर्वे त्रैलोक्ये
 ज्यम्बक्रेण तु ॥ असुराश्च पिशाचाश्च दानवाश्चान्धकाहवे ॥ ५० ॥ हता देवमनुष्ये स्व पितृभिश्चैव सर्वशः ॥ संपृक्ता दानवैर्वृत्रो घारां ह्यला
 हलं हतः ॥ ५१ ॥ तदा विष्णुसहायेन महेन्द्रेण निवर्तितः ॥ हनो ध्वजे महेन्द्रेण मायाच्छत्रस्तु योगविनु ॥ वज्रलक्षणमविश्य विप्रचित्तिः
 सहातुजः ॥ ५२ ॥ देत्याश्च दानवाश्चैव संयतान्किल संयुतान् ॥ जयन्कालाहल सर्वान्दैवैः परिवृता वृषा ॥ ५३ ॥ यज्ञस्यावभृथ दृश्यौ
 शण्डामर्कौ तु दैवतैः ॥ एते देवासुर वृत्ताः संग्रामा द्वादशैव तु ॥ ५४ ॥ देवासुरक्षयकराः प्रजानां तु हिताय वै ॥ हिरण्यकशिपू राजा वर्षाणामबुदं
 वमौ ॥ ५५ ॥ द्विसप्तति तथान्यानि नियुतान्यधिकानि च ॥ अशीतिं च सहस्राणि त्रैलोक्ये भवन्तः गतः ॥ ५६ ॥ पर्यायण तु राजाभूद्र
 लिर्वर्षायुतं पुनः ॥ पष्टिर्वसहस्राणि नियुतानि च विंशतिः ॥ ५७ ॥ बले राज्यधिकारस्तु यावन्कालं बभूव हलं तावन्का ॥ नु प्रह्लादा निवृत्ता ह्यसुरः
 सह ॥ ५८ ॥ इन्द्रास्त्रयस्ते विज्ञेया असुराणां महोजसः ॥ दैत्यसंस्थामिदं सर्वमासीदशयुगं पुनः ॥ ५९ ॥ त्रैलोक्यमिदमव्यग्रं महं
 न्द्रेणानुपाल्यते ॥ असप्तन्मिदं सर्वमासीदशयुगं पुनः ॥ ६० ॥ प्रह्लादस्य हते तस्मिन्नेलोकाय का उपर्ययात् ॥ पर्यायण तु सम्प्राप्त त्रैलोक्यं
 पाकशासने ॥ ततोऽसुरान्परित्यज्य शुक्रा दवानगच्छत ॥ ६१ ॥ यज्ञं दवानथ गनन्दितिजाः काऽग्रमाह्वयन् ॥ किं न्वं नो मिषतां राज्यं
 त्यक्त्वा यज्ञं पुनर्गतः ॥ ६२ ॥ स्थानुं न शक्नुमो ह्यत्र प्रविशामां रसातलम् ॥ एवमुक्तोऽब्रवीद्वैत्यान्पिषणान्मान्त्रयन्गिरा ॥ ६३ ॥ मा भैष्ट

धारयिष्यामि तेजसा स्वेन वोऽसुराः ॥ मन्त्रांश्चैवोषधींश्चैव रसां वसु च यत्परम् ॥ ६४ ॥ कृतज्ञानि मयि तिष्ठन्ति पादस्तेषां सुरेषु वै ॥ तत्सर्वं वः प्रदास्यामि शुष्मदर्शै धृता मया ॥ ६५ ॥ ततो देवास्तु तान्दृष्ट्वा वृतान्काव्येन धीमता ॥ संमन्त्रयति देवा वै संविज्ञास्तु जिघृक्ष-
या ॥ ६६ ॥ काव्यो ह्येष इदं सर्वं व्यावर्त्तयति नां बलात् ॥ साधु गच्छामह तूर्णं यावन्नाध्यापयिष्यति ॥ ६७ ॥ प्रसह्य हत्वा शिष्टांस्तु पातालं प्रापयामहे ॥ ततो देवास्तु संरब्धा दानवानुपमृत्य ह ॥ ६८ ॥ ततस्ते वध्यमानास्तु काव्यमेवाभिदुर्दुषुः ॥ ततः काव्यस्तु तान्दृष्ट्वा तूर्णं
दैवैरभिदुतान् ॥ ६९ ॥ रक्षां काव्येन संहृत्य देवास्तप्यसुरार्दिताः ॥ काव्यं दृष्ट्वा स्थितं देवा निःशङ्कमसुराञ्जुः ७० ॥ ततः काव्योऽनु-
चिन्त्याथ ब्राह्मणो वचनं हितम् ॥ तानुवाच ततः काव्यः पूर्ववृत्तमनुस्मरन् ॥ ७१ ॥ त्रैलोक्यं वो हतं सर्वं वामनेन त्रिभिः क्रमैः ॥ बलिर्वद्धा
हतो जम्भो निहतश्च विरोचनः ॥ ७२ ॥ महासुरा द्वादशसु संग्रामेषु सुरैर्हताः ॥ तैस्तेरुपायेर्भूयिष्ठं निहता वः प्रधानतः ॥ ७३ ॥ क्रिञ्चि-
च्छिष्टास्तु यूयं वै युद्धं मास्त्विति मे मतम् ॥ नीतयो वाऽभिधास्यामि तिष्ठध्वं कालपर्ययात् ॥ ७४ ॥ यास्याम्यहं महादेवं मन्त्रार्थं विज-
यावहम् ॥ अप्रतीपांस्ततो मन्त्रान्देवात्प्राप्य महेश्वरात् ॥ युध्यामहं पुनर्देवांस्ततः पाप्म्यथ वै जयम् ॥ ७५ ॥ ततस्तं कृतसंवादा देवानुचु-
स्तदासुराः ॥ न्यस्तशस्त्रा वयं सर्वं निःसन्नाह रथैर्विना ॥ ७६ ॥ वयं तपश्चरिष्यामः संवृता बलकलैर्वेने ॥ प्रह्लादस्य वचः श्रुत्वा सत्याभि-
व्याहृतं तु तत् ॥ ७७ ॥ ततो देवा न्यवर्त्तन्त विज्वरा मुदिताश्च ते ॥ न्यस्तशस्त्रेषु दैत्येषु विनिवृत्तास्तदा सुराः ॥ ७८ ॥ ततस्तानब्रवीत्काव्यः क-
ञ्चित्कालमुपास्यथ ॥ निरुत्सिक्तास्तपोयुक्ताः कालं कार्यार्थसाधकम् ॥ ७९ ॥ पितुर्मेमाश्रमस्था वै मां प्रतीक्षथ दानवाः ॥ तत्संदिश्यासुरान्
काव्यो महादेवं प्रपद्यत ॥ ८० ॥ शुक्र उवाच ॥ मन्त्रानिच्छाम्यहं देव ये न सन्ति बृहस्पतौ ॥ पराभावाय देवानामसुराणां जयाय च ॥ ८१ ॥
एवमुक्तोऽब्रवीद्देवो व्रतं त्वं चर भार्गव ॥ पूर्णं वर्षसहस्रं तु कणधूममवाकिचराः ॥ यदि पास्यसि भद्रं ते ततो मन्त्रानवाप्स्यसि ॥ ८२ ॥ तथ्यति
समनुज्ञाप्य शुक्रस्तु भृगुनन्दनः ॥ पादौ संस्पृश्य देवस्य बाढमित्यब्रवीद्विचः ॥ व्रतं चराम्यहं देव त्वयादिष्टोऽद्य वै प्रभो ॥ ८३ ॥
ततोऽनु सद्यो देवेन कुण्डधारोऽस्य धूमकृत् ॥ तदा तस्मिन्गते शुक्रे ह्यसुराणां हिताय वै ॥ मन्त्रार्थं तत्र वसति ब्रह्मचर्यं महेश्वरे ॥ ८४ ॥ तद्गु-

बुद्धा नीतिपूर्वतु राज्ये न्यस्ते तदा सुरैः॥ अस्मिच्छ्रे तदा मर्षाद्देवास्तान्समुपाद्रवन् ॥ ८५ ॥ दंशिताः सायुधाः सर्वे बृहस्पतिपुरःसराः ॥ ८६ ॥
 दृष्ट्वाऽसुरगणा देवान्प्रगृहीतायुधानुरः॥ उत्पेतुः सहसा ते वै सन्त्रस्तास्तान्वाचोऽब्रुवन् ॥ ८७ ॥ न्यस्ते शस्त्रेऽभयं दत्ते आचार्ये व्रतमास्थिते ॥ दत्त्वा
 भवन्तो ह्यभयं सम्प्राप्ता नो जिघांसया ॥ ८८ ॥ अनाचार्यो वयं देवास्त्यक्तशस्त्रास्त्ववस्थिताः॥ चौरकृष्णाग्निनधरा निष्परिश्रहाः ॥ ८९ ॥
 रणे विजेतुं देवांश्च न शक्यामः कथञ्चन ॥ अयुद्धेन प्रपत्स्यामः शरणं काव्यमातरम् ॥ ९० ॥ यापयामः कृच्छ्रमिदं यावद्भयेति नो गुरुः ॥
 निवृत्ते च तथा शुक्रे योत्स्यामो दंशितायुधाः ॥ ९१ ॥ एवमुक्त्वा सुरान्यान्यं शरणं काव्यमातरम् ॥ प्रापद्यन्त ततो भीतास्तन्भ्यांऽदाभयं
 तु सा ॥ ९२ ॥ न भेतव्यं न भेतव्यं भयं त्यजत दानवाः ॥ मत्सन्निधौ वर्ततां वा न भीर्भवितुमर्हति ॥ ९३ ॥ नया चाभ्युपपन्नान्पृच्छा
 देवास्ततोऽसुरान् ॥ अभिजमुः प्रसह्यैतानविचार्य बलाबलम् ॥ ९४ ॥ तनस्तान्वाध्यमानस्तु देवैर्दृष्ट्वाऽसुरास्नदा ॥ दंयी कुद्राऽब्रवीद्वान
 निन्द्रान् वः करोम्यहम् ॥ ९५ ॥ सम्भृत्य सर्वसम्भारानिन्द्रं साभ्यचरत्तदा ॥ तस्मिन्म दंशी बलवद्वागयुक्ता तपोधना ॥ ९६ ॥ नतस्तं
 स्तम्भिभतं दृष्ट्वा इन्द्रं देवाश्च सूकवत् ॥ याद्रवन्त ततो भीता इन्द्रं दृष्ट्वा वशीकृतम् ॥ ९७ ॥ गतं तु सुरमङ्गेषु शक्रं विष्णुरभापन ॥ मां न्वं
 प्रविश भद्रं ते नयिष्ये त्वां सुरोत्तम ॥ ९८ ॥ एवमुक्त्स्वततो विष्णुं प्रविवेश पुरन्दरः ॥ विष्णुना रक्षितं दृष्ट्वा दंशी क्रुद्धा वचोऽब्रवीत् ॥ ९९ ॥
 एषा त्वां विष्णुना सार्द्धं दहामि मघवन्बलत् ॥ म्रियतां सर्वभूतानां दृश्यतां मे तपाबलम् ॥ १०० ॥ भयाभिभूतो तौ देवानिन्द्रविष्णू
 बभूवतुः ॥ कथं सुच्येव सहितौ विष्णुरिन्द्रमभापत ॥ १०१ ॥ इन्द्रोऽब्रवीज्जहि ह्येनां यावन्नो न दहःप्रभा ॥ विशेषणाभिभूतोऽस्मि न्यत्ताहं
 जहि मा चिरम् ॥ १०२ ॥ ततः समीक्ष्य विष्णुस्तां स्त्रीवधे कृच्छ्रमास्थितः ॥ अभिधाय ततश्चक्रपापदुद्धरणं तु तन् ॥ १०३ ॥ तनस्तु
 त्वया युक्तः शीघ्रकारी भयान्वितः॥ ज्ञात्वा विष्णुस्तनस्तस्याः क्रूरं दंश्याश्चिकीर्षितम् ॥ क्रुद्धः स्वमम्रमादाय शिरश्चिच्छेद वै भिया ॥ १०४ ॥
 तं दृष्ट्वा स्त्रीवधं वोरं चुक्रोध भृगुरीश्वरः ॥ ततोऽभिज्ञतां भृगुणा विष्णुर्भार्यावधं तदा ॥ १०५ ॥ यस्मात्ते जानना धर्ममवध्या स्त्री
 निषूदिता ॥ तस्मात्त्वं सप्तकृत्वेह मानुषेषूपपत्स्यसि ॥ १०६ ॥ ननस्नन्ताभिज्ञापेन नष्टं धर्मं पुनः पुनः ॥ लोकात्म्यं च हितार्थाय जायेत

मानुषेष्विह ॥ १०७ ॥ अनुव्याहृत्य विष्णुं स तदादाय शिरस्त्वरत्न ॥ समानीय ततः कायमसौ गृह्यदमब्रवीत् ॥ १०८ ॥ एषा न्वं
 विष्णुना देवि हता सञ्जीवयाम्यहम् ॥ ततस्तां योज्य शिरसा अभिजीवोति सोऽब्रवीत् ॥ १०९ ॥ यदि कृत्स्नो मया धर्मो ज्ञायते
 चरितोऽपि वा ॥ तेन सत्येन जीवस्व यदि सत्यं वदाम्यहम् ॥ ११० ॥ ततस्तां प्रोक्ष्य शीताभिरद्विर्जीवोति सोऽब्रवीत् ॥ ततोऽभिव्याहृते
 तस्य देवी सञ्जीविता तदा ॥ १११ ॥ ततस्तां सर्वभूतानि दृष्ट्वा सुतोत्थितामिव ॥ साधु साध्विति चक्रुस्ते वचसा सर्वतो दिशम् ॥ ११२ ॥
 एवं प्रत्याहृतौ तेन देवी सा भृगुणा तदा ॥ मिषतां देवतानां हि तदद्भुतामिवाभवत् ॥ ११३ ॥ असम्भ्रान्तेन भृगुणा पत्नीं सञ्जीवितां पुनः ॥
 दृष्ट्वा चेन्द्रो नालभत शर्म काव्यभयात्पुनः ॥ प्रजागरे ततश्चेन्द्रो जयन्तीमिदमब्रवीत् ॥ ११४ ॥ संचिन्य मतिमान्वाक्यं स्वां कन्यां
 पाकशासनः ॥ एष काव्यो ह्यमित्राय व्रतं चरति दारुणम् ॥ तेनाहं व्याकुलः पुत्रि कृतो मतिमता भृशम् ॥ ११५ ॥ गच्छ
 संसाधयस्त्वेनं श्रमापनयनैः शुभैः ॥ तैस्तेर्मनोऽनुकूलैश्च ह्युपचारैस्तन्द्रिता ॥ ११६ ॥ काव्यमाराधयस्त्वेनं यथा तुष्येत स द्विजः ॥ गच्छ
 त्वं तस्य दत्तासि प्रयत्नं कुरु मत्कृते ॥ ११७ ॥ एवमुक्त्वा जयन्ती सावचः संगृह्य वै पितुः ॥ अगच्छद्यत्र घोरं स तप आरभ्य
 तिष्ठति ॥ ११८ ॥ तं दृष्ट्वा तु पिबन्तं सा कणधूममवाद्भुत्वम् ॥ यक्षेण पात्यमानं च कुण्डधारेण पातितम् ॥ ११९ ॥ दृष्ट्वा च तं
 पात्यमानं देवी काव्यमवस्थितम् ॥ स्वरूपध्यानशाम्यं तं दुर्बलं भूतिमास्थितम् ॥ पित्रा यथोक्तं वाक्यं सा काव्यं कृतवती
 तदा ॥ १२० ॥ गीर्भिश्चैवानुकूलाभिः स्तुवती वल्गुभाषिणी ॥ गात्रसंवाहनेः काले सेवमाना त्वचः सुखैः ॥ व्रतचर्ययानुकूलाभिरुवास
 बहुलाः समाः ॥ १२१ ॥ पूर्णं धूमव्रते तस्मिन्चोरे वर्षसहस्रके ॥ वरेण च्छन्दर्यामास काव्यं प्रीतोभवस्तदा ॥ १२२ ॥ महादेव उवाच ॥
 एतद्भूतं त्वयैकेन चीर्णं नान्येन केनचित् ॥ तस्माद्दे तपसा बुद्ध्या श्रुतेन च बलेन च ॥ १२३ ॥ तेजसा च सुरात्मनोऽस्त्वमेकोऽभिभवि-
 ष्यसि ॥ यच्चाभिलषितं ब्रह्मन् विद्यते भृगुनन्दन ॥ १२४ ॥ प्रपत्स्यसे तु तत्सर्वं नानुवाच्यं तु कस्यचित् ॥ सर्वाभिभावी तेन त्वं भविष्यसि
 द्विजोत्तम ॥ १२५ ॥ एतान्दत्त्वा वरांस्तस्मै भार्गवाय भवः पुनः ॥ प्रजेशत्वं धनेशत्वमवध्यत्वं च वै ददौ ॥ १२६ ॥ एतान् लब्ध्वा

वरनाकाव्यः सम्प्रहृष्टतनूरुहः ॥ हर्षात्प्रादुर्बभौ तस्य दिव्यस्तोत्रं मेहेश्वरे ॥ तथा तिर्यगेविस्थितश्चैव तुष्टुवे नीललोहितम् ॥ १२७ ॥ शुक्र
 उवाच ॥ नमोऽस्तु शितिकण्ठाय कनिष्ठाय सुवर्चसे ॥ लेलिहानाय काव्याय वत्सरायान्धसः पते ॥ १२८ ॥ कपर्दिने
 कराण्य हर्षरक्षणे वरदाय च ॥ संस्तुताय सुतीर्थाय देवदेवाय रंहसे ॥ १२९ ॥ उज्जीपिणे सुवक्राय बहुरूपाय वंधसे ॥ वसुरेताय
 रुद्राय तपसे चित्रवाससे ॥ १३० ॥ हस्वाय मुक्तकेशाय सेनान्ये रोहिताय च ॥ कर्ण्ये राजवृक्षाय तक्षकक्रीडनाय च ॥ १३१ ॥
 सहस्रशिखरे चैव सहस्राक्षाय मीढुषे ॥ वराय भव्यरूपाय श्वेताय पुरुषाय च ॥ १३२ ॥ गिरिशाय नमोऽर्कोय बलिने अज्यपाय च ॥
 सुतृताय सुवस्त्राय धन्विने भार्गवाय च ॥ १३३ ॥ निषङ्गिणे च ताराय स्वक्षाय क्षपणाय च ॥ नाम्नाय चैव भीमाय उग्राय च शिवाय
 च ॥ १३४ ॥ महादेवाय शर्वाय विश्वरूपशिवाय च ॥ हिरण्याय वरिष्ठाय ज्येष्ठाय मध्यमाय च ॥ १३५ ॥ वास्तोष्पेन पिनाक्राय मुक्त्ये
 केवलाय च ॥ मृगव्याधाय दक्षाय स्थाने भाषणाय च ॥ १३६ ॥ बहुनेत्राय दुर्य्याय त्रिनेत्रायेश्वराय च ॥ कपर्दिने च नीराय मृत्यवे
 ज्यंबकाय च ॥ १३७ ॥ बभ्रवे च पिशङ्गाय पिङ्गअयारुणाय च ॥ पिनाकिने चेतुमते चित्राय रोहिताय च ॥ १३८ ॥ हुन्दुभ्योपैकपादाय
 अजाय बुद्धिदाय च ॥ आरण्याय गृहस्थाय यतये ब्रह्मचारिणे ॥ १३९ ॥ सांख्याय चैव योगाय व्यापिने दीक्षिताय च ॥ अनाहताय कर्णाय भव्य-
 शाय यमाय च ॥ १४० ॥ रोधसे चेकितानाय ब्रह्मिष्ठाय महर्षेय ॥ चतुष्पदाय मेध्याय रक्षिणे शत्रिगाय च ॥ १४१ ॥ शिखिण्डिने करालाय
 दंष्ट्रिणे विश्ववेधसे ॥ भास्वराय प्रतीताय सुदीप्ताय सुमेधसे ॥ १४२ ॥ कूरायविकृत्यैव भीषणाय शिवाय च ॥ सौम्याय चैव मुख्याय चाग्निपाय
 शुभाय च ॥ १४३ ॥ अवध्यायामृतायैव नित्याय ज्ञाश्चताय च ॥ व्यापुताय विशिष्टाय भरताय च माक्षिणे ॥ १४४ ॥ क्षमाय सहमानाय
 सत्याय चामृताय च ॥ कर्त्रे परशवे चैव शूलिने दिव्यचक्षुषे ॥ १४५ ॥ सोमपायज्यपौषय धूमपायोरुपपाय च ॥ शुचये परिधानाय सद्योजानाय
 मृत्यवे ॥ १४६ ॥ पिशिताशाय सर्वाय मेधाय विद्युताय च ॥ व्यावृताय वरिष्ठाय भरिताय तरक्षणे ॥ १४७ ॥ त्रिपुरघ्राय तीर्थायावक्राय रामशाय
 च ॥ तिग्माधुधाय व्याख्याय सुसिद्धाय पुलस्तये ॥ १४८ ॥ रोचमानाय चण्डाय स्फीताय क्रमभाय च ॥ दनिने गुञ्जमानाय शुचये

चोद्धरेत्तसे ॥ १४९ ॥ असुरघ्राय स्वाघ्राय मृत्युघ्ने यज्ञियाय च ॥ कुशानवे प्रचेताय वह्नये निर्म्मलाय च ॥ १५० ॥ रक्षोघ्राय पशुघ्राया वि-
 घ्राय श्वसिताय च ॥ विभ्रान्ताय महान्ताय अत्यन्तं दुर्गमाय च ॥ १५१ ॥ कृष्णाय च जयन्ताय लोकानामीश्वराय च ॥ अनाश्रिताय वेधाय
 समत्वाधिष्ठिताय च ॥ १५२ ॥ हिरण्यबाहवे चैव व्याताय च महाय च ॥ सुकर्मणे प्रसह्याय चेशानाय सुचक्षुषे ॥ २५३ ॥ क्षिप्रपवे सदश्वाय शिवाय
 मोक्षदाय च ॥ कपिलाय पिशङ्गाय महादेवाय धीमते ॥ १५४ ॥ महाकायाय दीप्ताय रोदनाय सहय च ॥ दृढधन्विने कवचिने रथिने च
 वरूथिने ॥ १५५ ॥ भृगुनाथाय शुक्राय गह्वरिष्ठाय वेधसे ॥ अमोघाय प्रशान्ताय सुमेधाय वृषाय च ॥ १५६ ॥ नमोऽस्तु तुभ्यं भगवन्
 विश्वाय कृत्तिवाससे ॥ पशूनां पतये तुभ्यं भूतानां पतये नमः ॥ १५७ ॥ प्रणवे ऋष्यजुःसाम्ने रुद्राहाय च स्वधाय च ॥ वपट्कारात्मने चैव
 तुभ्यं मन्त्रात्मने नमः ॥ १५८ ॥ त्वष्ट्रे धात्रे तथा कर्त्रे चक्षुःश्रोत्रमयाय च ॥ भूतभव्यभवंशाय तुभ्यं कर्मात्मने नमः ॥ १५९ ॥ वसवे चैव
 साध्याय रुद्रादित्यसुराय च ॥ विषाय मारुतायैव तुभ्यं देवात्मने नमः ॥ १६० ॥ अग्नीषोमविधिज्ञाय पशुमन्त्रौपधाय च ॥ स्वयम्भुवे
 ह्यजायैव अपूर्वप्रथमाय च ॥ प्रजानां पतये चैव तुभ्यं ब्रह्मात्मने नमः ॥ १६१ ॥ आत्मेशायात्मवश्याय सर्वेशातिशयाय च ॥ सर्वभूताङ्ग-
 भूताय तुभ्यं भूतात्मने नमः ॥ १६२ ॥ निर्गुणाय गुणज्ञाय व्याकृतायामृताय च ॥ निरुपाख्याय मित्राय तुभ्यं सांख्यात्मने
 नमः ॥ १६३ ॥ पृथिव्यै चान्तरिक्षाय दिव्याय च महाय च ॥ जनस्तपाय सत्याय तुभ्यं लोकात्मने नमः ॥ १६४ ॥ अव्यक्ताय
 च महते भूतादेरिन्द्रियाय च ॥ आत्मज्ञाय विशेषाय तुभ्यं सर्वात्मने नमः ॥ १६५ ॥ नित्याय चात्मलिङ्गाय सूक्ष्मायैवेतराय च ॥
 बुद्धाय विभवे चैव तुभ्यं मोक्षात्मने नमः ॥ १६६ ॥ नमस्ते त्रिषु लोकेषु नमस्ते परतस्त्रिषु ॥ सत्यांतिषु महाव्येषु चतुर्षु च
 नमोऽस्तु ते ॥ १६७ ॥ नमः स्तोत्रे मया ह्यस्मिन् यदि न व्याहृतं भवेत् ॥ मद्रक्त इति ब्रह्मण्य तत्सर्वं क्षन्तुमर्हसि ॥ १६८ ॥
 सूत उवाच ॥ एवमाभाष्य देवेशमीश्वरं नीललोहितम् ॥ प्रह्वोऽभिप्रणतस्तस्मै प्राञ्जलिर्वाग्यतोऽभवत् ॥ १६९ ॥ काव्यस्य गात्रं
 संस्पृश्य हस्तेन प्रीतिमान्भवः ॥ निकामं दर्शनं दत्त्वा तत्रैवान्तरधीयत् ॥ १७० ॥ ततः सोऽन्तर्हिते तस्मिन्देवेशेऽनुचरं तदा ॥

तिष्ठन्ती पार्श्वतो दृष्ट्वा जयन्तीमिदमब्रवीत् ॥ १७३ ॥ कस्य त्वं सुभगे का या दुःखितं मयि दुःखिता ॥ महता तपसा युक्ता किमर्थं मां
निषेवसे ॥ १७२ ॥ अनया संस्तुतो भक्त्या प्रश्रयेण दमेन च ॥ स्नेहेन चैव सुश्रोणि प्रीतोऽस्मि वराणिनि ॥ १७३ ॥ किमिच्छसि वराराह
कस्ते कामः समृद्धयताम् ॥ तत्ते सम्पादयाम्यद्य यद्यपि स्यात्सुदुष्करः ॥ १७४ ॥ एवमुक्ताब्रवीदं तपसा ज्ञातुमर्हसि ॥ चिकीर्षितं हि
मे ब्रह्मस्त्वं हि वेत्थ यथातथम् ॥ १७५ ॥ एवमुक्तोऽब्रवीदेनां दृष्ट्वा दिव्येन चक्षुषा ॥ मया सह त्वं सुश्रोणि दश वर्षाणि भामिनि ॥ १७६ ॥
देवि चेन्दीवरश्यामे वरौहं वामलोचने ॥ एवं वृणोषि कामं त्वं मत्तो वै वल्युभापिणि ॥ १७७ ॥ एवं भवतु गच्छामो गृहलो मत्तकाशिनि ॥
ततः स्वगृहमागत्य जयन्त्याः पाणिमुद्गहन् ॥ १७८ ॥ तथा सहावसद्व्या दश वर्षाणि भार्गवः ॥ अद्भ्यः संभूतानां मायया संवृतः
प्रभुः ॥ १७९ ॥ कृतार्थमागतं दृष्ट्वा काव्यं सर्वे दितेः सुताः ॥ अभिजगमुर्गृहं तस्य मुदितान्ते दिदृक्षवः ॥ १८० ॥ यदा गना न पश्यन्ति
मायया संवृतं गुरुम् ॥ लक्षणं तस्य तदुक्त्वा प्रतिजगमुर्यथागतम् ॥ १८१ ॥ बृहस्पतिस्तु संरुद्धं काव्यं ज्ञात्वा वरेण तु ॥ नृपञ्चार्थं दश
वर्षाणि जयन्त्या हितकाम्यया ॥ १८२ ॥ बुद्धा तदन्तरं सोऽपि दैत्यानिमिन्द्रनादितः ॥ काव्यस्य रूपमाकृष्य अमुराक्षसमुपा
ह्वयन् ॥ १८३ ॥ ततस्तानागतान्दृष्ट्वा बृहस्पतिरुवाच ह ॥ स्वागतं मम याज्यानां प्राणोहं वां हिताय च ॥ १८४ ॥ अहं वोऽयावयिष्यामि
विद्याः प्राप्तास्तु या मया ॥ ततस्ते हृष्टमनसो विद्यार्थमुपेदिरे ॥ १८५ ॥ पूर्णे काव्यज्जनना नम्रिषन्मये दशनाधिकं ॥ समयाहं दशयानी
तद्गोत्पन्ना इति श्रुतिः ॥ बुद्धिं चक्रे ततः सोऽथ याज्यानां प्रत्यवेक्षणे ॥ १८६ ॥ देवि गच्छाम्यहं द्रष्टुं मम याज्याञ्छुचिस्मिन् ॥ विश्रान्तवीक्षिणे
साधिवि विवर्णयतलोचने ॥ १८७ ॥ एवमुक्ताब्रवीदं भज भक्तान्महाव्रत ॥ एष धर्मः सनां ब्रह्मन् धर्मं लोपयापि न ॥ १८८ ॥ तां
गत्वाऽसुरान्दृष्ट्वा देवाचार्येण धीमता ॥ वंचितान्काव्यरूपेण ततः काव्योऽब्रवीत्तु तान् ॥ १८९ ॥ काव्यं वां वां मित्रानोचं नोपिनां गिरिशो
विभुः ॥ वंचिता वत यूयं वै सर्वे शृणुत दानवाः ॥ १९० ॥ श्रुत्वा तथा वृणोतं संभ्रान्नां न तदाऽभवत् ॥ प्रेक्षन्स्तान्बुभौ तत्र स्थिता
सनी सुविस्मिताः ॥ १९१ ॥ सम्प्रमृढास्ततः सर्वे न प्राबुध्यन्त किंचन ॥ अत्रापीनसम्प्रमृदुः काव्यस्तानसुरांस्तदा ॥ १९२ ॥ आचार्ययो

वो ह्यहं काव्यो देवाचार्योऽयमाङ्गिराः ॥ अनुगच्छन् मां देव्यास्त्यजतैनं बृहस्पतिम् ॥ १९३ ॥ इत्युक्ता ह्यसुरास्तेन तावुभौ
 समवेष्ट्य च ॥ यदासुरा विशेषं तु न जानन्त्युभयोस्तयोः ॥ १९४ ॥ बृहस्पतिरुवाचैवानसंभ्रान्तस्तपोधनः ॥ काव्यो वोऽहं
 गुरुर्देव्या मद्रूपोऽयं बृहस्पतिः ॥ १९५ ॥ संमोहयति रूपेण मामकैर्नैष वोऽसुराः ॥ श्रुत्वा तस्य ततस्ते वै समेत्य
 तु ततोऽब्रुवन् ॥ १९६ ॥ अयं नो दशवर्षाणि सततं ज्ञास्ति वै प्रभुः ॥ एष वै गुरुस्माकमन्तरे स्फुरायद्विजः ॥ १९७ ॥
 ततस्ते दानवाः सर्वे प्रणिपत्याभिनन्द्य च ॥ वचनं जगद्गुह्यस्तस्य चिराभ्यासेन मोहिताः ॥ १९८ ॥ ऊचुस्तमसुराः सर्वे क्रोधसंरक्तलोचनाः ॥
 अयं गुरुर्होऽस्माकं गण्ड त्वं नासि नो गुरुः ॥ १९९ ॥ भार्गवो वाङ्मिरा वापि भगवानेष नो गुरुः ॥ स्थिता वयं निदेशेऽस्य साधु त्वं
 गच्छ मा चिरम् ॥ २०० ॥ एवमुक्त्वाऽसुराः सर्वे प्रापद्यन्त बृहस्पतिम् ॥ यदा न प्रत्यपद्यन्त काव्येनोक्तं महद्वितम् ॥ २०१ ॥ चुरूप
 भार्गवस्तेषामवल्लेपेन तेन तु ॥ बोधिता हि मया यस्मान्न मां भजथ दानवाः ॥ २०२ ॥ तस्मात्प्रनष्टज्ञा वै पराभयमवाप्स्यथ ॥ इति
 व्याहृत्य तान् काव्यो जगामाथ यथागतम् ॥ २०३ ॥ ज्ञातांस्तानसुरान्ज्ञात्वा काव्येन स बृहस्पतिः ॥ कृतार्थः स तदा ल्हटः स्वरूपं प्रत्य
 पद्यत ॥ २०४ ॥ बुद्ध्याऽसुरान् हतान्ज्ञात्वा कृतार्थोऽन्तरधीयत ॥ ततः प्रनष्टे तस्मिंस्तु विभ्रान्ता दानवाभवन् ॥ २०५ ॥ अहो विधाञ्चिता
 स्मेति परस्परमथाब्रुवन् ॥ पृष्ठतोऽभिसुखाश्चैव ताडिताङ्गिरसेन तु ॥ २०६ ॥ वंचिताः सोपधानेन स्वेस्वे वस्तुनि मायया ॥ तत्रस्त्व
 परितुष्टास्ते तमेव त्वरिता ययुः ॥ प्रह्लादमग्रतः कृत्वा काव्यस्यानुपदं पुनः ॥ २०७ ॥ ततः काव्यं समासाद्य उपतस्थुर्वाङ्मुखाः ॥
 समागतान्पुनर्दृष्ट्वा काव्यो याज्यानुवाच ह ॥ २०८ ॥ मया सम्बोधिताः सर्वे यस्मान्मा नाभिनन्द्य ॥ ततस्तेनावमानेन गता यूयं पराभ
 वम् ॥ २०९ ॥ एवं ब्रुवाणं शुकं तु बाष्पसन्दिग्धया गिरा ॥ प्रह्लादस्तं तदोवाच मा नस्त्वं त्यज भार्गव ॥ २१० ॥ स्वाश्रयान्भयमानांश्च
 भक्तांस्त्वं भज भार्गव ॥ त्वय्यदृष्टे वयं तेन देवाचार्येण मोहिताः ॥ भक्तानर्हसि वै ज्ञातुं तपोदीर्घेण चक्षुषा ॥ २११ ॥ यदि नस्तं न
 कुरुष्वे प्रसादं भृगुनन्दन ॥ अपव्यातास्त्वया ह्यद्य प्रविशामो रसातलम् ॥ २१२ ॥ ज्ञात्वा काव्यो यथातत्त्वं कारुण्यादनुकम्पया ॥ एवं

प्रत्यनुनीतो वै ततः कोपं नियम्य सः ॥ उवाचेतान्न भेतव्यं न गन्तव्यं रसातलम् ॥ २१३ ॥ अवश्यं भाविनो ह्यर्थाः प्राप्तव्या मयि
 जायति ॥ न शक्यमन्यथा कर्तुं दिष्टं हि बलवत्तरम् ॥ २१४ ॥ संज्ञा प्रनष्टा या वोऽद्य तामेतां प्रतिपत्स्यथ ॥ देवान् जित्वा सकृच्चापि पातालं
 प्रतिपत्स्यथ ॥ २१५ ॥ प्राप्ते पर्यायकाले च हीति ब्रह्माभ्यभाषत ॥ मत्प्रसादाच्च त्रेलोक्यं भुक्तं शुष्माभिर्ह्यर्जितम् ॥ २१६ ॥ युगाख्या
 दश सम्पूर्णा देवानाक्रम्य मूर्द्धनि ॥ एतावन्तं च कालं वै ब्रह्मा राज्यमभाषत ॥ २१७ ॥ राज्यं सार्वर्णिकं तुभ्यं पुनः किल भविष्यति ॥
 लोकानामीश्वरो भाव्यस्तव पौत्रः पुनर्बलिः ॥ २१८ ॥ एवं किल मिथः प्रोक्तः पौत्रस्ते विष्णुना स्वयम् ॥ वाचा हृतेषु लोकेषु तास्तास्तस्याभवन्
 किल ॥ २१९ ॥ यस्मात्प्रवृत्तयश्चास्य सकाशादभिसन्धिताः ॥ तस्माद्वृत्तेन प्रीतेन तुभ्यं दत्तं स्वयम्भुवा ॥ २२० ॥ देवराज्ये बलिर्भाव्य इति
 मामीश्वरोऽब्रवीत् ॥ तस्माद्दृश्यो भूतानां कालापेक्षः स तिष्ठति ॥ २२१ ॥ प्रतिने चापरो दत्तो वरस्तुभ्यं स्वयम्भुवा ॥ तस्मान्निरुत्सुक
 स्त्वं वै पर्यायं सहितोऽसुरैः ॥ २२२ ॥ न हि शक्यं मया तुभ्यं पुरस्ताद्विप्रभाषितुम् ॥ ब्रह्मणा प्रनिषिद्धोऽहं भविष्यं जानता
 विभो ॥ २२३ ॥ इमौ च शिष्यौ द्वौ मह्यं समवेतौ बृहस्पतेः ॥ देवैः सह संस्पृष्टान्सर्वान्यो धारयिष्यतः ॥ २२४ ॥ इत्युक्ता ह्यमुगः सर्वे
 काव्यनाच्छिष्टकर्मणा ॥ तृष्ठास्तेन ययुः सार्द्धं प्रह्लादेन महात्मना ॥ २२५ ॥ अवश्यं भाव्यमर्थं तु श्रुत्वा शुक्रं भाषितम् ॥ सकृदाशं
 समानास्तु जयं शुक्रेण भाषितम् ॥ दंशिताः सायुधाः सर्वे ततो देवान्समाह्वयन् ॥ २२६ ॥ देवास्तदाऽसुरान् दृष्ट्वा संग्रामं समुपस्थितान् ॥ सर्वे संभृत
 सम्भारा देवास्तान्समयोधयन् ॥ २२७ ॥ देवासुरे तदा तस्मिन्वर्तमाने शतं समाः ॥ अजयन्नसुरा देवांस्ततो देवा ह्यमन्त्रयन् ॥ २२८ ॥
 यज्ञेनोपाह्वयामस्तौ ततो जेष्यामहेऽसुरान् ॥ तदोषामन्त्रयन् देवाः शृण्डामर्कौ तु तावुभौ ॥ २२९ ॥ यज्ञं चाहूय तौ प्रोक्तौ त्यजेतामसुरान्
 द्विजौ ॥ वयं युवां भजिष्यामः सह जित्वा तु दानवान् ॥ २३० ॥ एवं कृताभिसन्धी तौ शृण्डामर्कौ सुरास्तथा ॥ ततो देवा जयं प्राप्नु
 र्दानवाश्च पराजिताः ॥ २३१ ॥ शृण्डामर्कपरित्यक्ता दानवा ह्यबलास्तथा ॥ एवं दैत्याः पुरा काव्यशापेनाभिहनास्तदा ॥ २३२ ॥ काव्य
 शापाभिभूतास्ते निराधाराश्च सर्वशः ॥ निरस्यमाना देवैश्च विविशुस्ते रसातलम् ॥ २३३ ॥ एवं निरुद्धमा देवैः कृताः कुरुक्षेत्रे दानवाः ॥

ततः प्रभृति शोपेन भृगौर्निमित्तिकेन तु ॥ २३४ ॥ जज्ञे पुनः पुनर्विष्णुधर्मे प्रशिक्षिते प्रभुः ॥ कुर्वन् धर्मव्यवस्थानमसुराणां प्रणः
ज्ञानम् ॥ २३५ ॥ प्रह्लादस्य निदेशे तु न स्थान्यन्यसुराश्च ये ॥ मनुष्यवध्यास्ते सर्वे ब्रह्मोति व्याहरन्प्रभुः ॥ २३६ ॥ धर्माज्ञारायणस्यांशः
सम्भूतश्चाशुषेन्तरे ॥ यज्ञं वै वर्त्तयामासुर्देवा वैवस्वतेऽन्तरे ॥ २३७ ॥ प्रादुर्भावे ततस्तस्य ब्रह्मा ह्यासीत्पुरोहितः ॥ युगाख्यायां चतुर्थी तु
आपन्नेषु सुरेषु वै ॥ २३८ ॥ सम्भूतस्तु समुद्रान्ते हिरण्यकशिपोर्वथे ॥ द्वितीये नरसिंहाख्ये रुद्रो ह्यासीत्पुरोहितः ॥ २३९ ॥ नलिसंस्थेषु
लोकेषु त्रेतायां सप्तमं प्रति ॥ तृतीये वामनस्यार्थे धर्मेण तु पुरोधसा ॥ २४० ॥ एतास्तिस्त्रः स्मृतास्तस्य दिव्याः सम्भूतयो द्विजाः ॥ मानुषाः
सप्त यान्यास्तु शापजास्ता निबोधत ॥ २४१ ॥ त्रेतायुगे तु प्रथमे दत्तात्रेयो बभूव ह ॥ नष्टे धर्मे चतुर्थींशे मार्कण्डेयपुरःसरः ॥ २४२ ॥
पंचमः पंचदश्यां च त्रेतायां सम्बभूव ह ॥ मान्धाता चक्रवर्ती तु तदोत्तङ्कपुरस्सरे ॥ २४३ ॥ एकोनविंश्यां त्रेतायां सर्वशत्रान्नकुद्विभुः ॥
जामदग्न्यस्तथा षष्ठो विश्वामित्रपुरःसरः ॥ २४४ ॥ चतुर्विंशे युगे रामो वसिष्ठेन पुरोधसा ॥ सप्तमो रावणस्यार्थे जज्ञे दशरथा
त्मजः ॥ २४५ ॥ अष्टमे द्वापरे विष्णुरष्टाविंशे पराशरात् ॥ वेदव्यासस्तथा यज्ञे जातूकर्ण्यपुरःसरः ॥ २४६ ॥ कर्तुं धर्मव्यवस्थानमसु-
राणां प्रणाशनम् ॥ बुद्धो नवमको जज्ञे तपसा पुष्करक्षणः ॥ २४७ ॥ तस्मिन्नेव युगे क्षीणे सन्ध्यां शिष्टे भवि-
ष्यति ॥ कल्की तु विष्णुयशसः पाराशर्यपुरःसरः ॥ २४८ ॥ सर्वाश्च भूतास्तिमितान्याषण्डांश्चैव
सर्वेशः ॥ प्रवृहीतायुधैर्विप्रवृत्तः शतसहस्रशः ॥ २४९ ॥ निःशेषाच्छूद्रराज्ञस्तु तदा स तु कारिष्यति ॥ ब्रह्माद्विषः सपत्नान्स्तु संहृत्यैव च
तद्वपुः ॥ २५० ॥ अष्टाविंशे स्थितः कल्किश्चरितार्थः ससैनिकः ॥ शूद्रान्संशोधयित्वा तु समुद्रान्तं च वै स्वयम् ॥ २५१ ॥ प्रवृत्तचक्रो
बलवान् संहारं तु कारिष्यति ॥ उत्सादयित्वा वृषलान्प्रायशस्तानधार्मिकान् ॥ २५२ ॥ ततस्तदा सर्वे कल्किश्चरितार्थः ससैनिकः ॥ प्रजास्तं
साधयित्वा तु समृद्धास्तेन वै स्वयम् ॥ २५३ ॥ अकस्मात्कोपितान्योन्यं भविष्यन्तीह मोहिताः ॥ क्षपयित्वा तु तेऽन्योन्यं भाविनार्थेन
चोदिताः ॥ २५४ ॥ ततः काले व्यतीतिं तु स देवोऽन्तरधीयत ॥ नृपेष्वथ प्रनष्टेषु प्रजानां संग्रहात्तदा ॥ २५५ ॥ रक्षणे विनिवृत्ते तु हन्त्वा

चान्योन्यमाहे ॥ परस्परं निहत्वा तु निराक्रन्दाः सुदुःखिताः ॥ २५६ ॥ पुराणि हित्वा ग्रामांश्च तुल्यत्वे निष्परिग्रहाः ॥ प्रनष्टाश्रमधर्माश्च
 नष्टवर्णाश्रमास्तथा ॥ २५७ ॥ अट्टशूला जनपदाः शिवशूलाश्चतुष्पथाः ॥ प्रमदाः केशशूलाश्च भविष्यन्ति युगक्षये ॥ २५८ ॥ हस्वदेहा
 युपैश्च भविष्यन्ति वनौकसः ॥ सखिपर्वतवासिन्यो मूढपत्रफलाशनाः ॥ २५९ ॥ चीरचर्मजिनधराः सङ्करं घोरमाश्रिताः ॥ उत्पानदुःखाः
 स्वल्पार्था बहुबाधाश्च ताः प्रजाः ॥ २६० ॥ एवं कष्टमनुप्राप्ताः काले सन्ध्यंशंकेतदा ॥ ततः क्षयं गमिष्यन्ति सार्द्धं कलियुगेन तु ॥ २६१ ॥
 क्षीणि कलियुगे तस्मिंस्ततः कृतमवर्त्तत ॥ इत्येतत्कीर्तितं सम्यग्देवासुरविवेचितम् ॥ २६२ ॥ यदुवंशप्रसङ्गेन समासाद्विष्णवं यशः ॥ तुर्वसो
 स्तु प्रवक्ष्यामि पुरोद्वेहोस्तथाह्वनोः ॥ २६३ ॥ इति श्रीमत्स्ये महापुराणेऽसुरशापो नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥
 तुर्वसोस्तु सुतो गर्भो गोभानुस्तस्य चात्मजः ॥ गोभानोस्तु सुतो वीरस्त्रिसारिरपराजिनः ॥ १ ॥ कर्णमस्तु वैसाभिर्भरतस्तस्य चात्मजः ॥
 दुष्यन्तः पौरवस्यापि तस्य पुत्रो ह्यकल्मषः ॥ २ ॥ एवं ययातिशापेन जरासंक्रमणे पुरा ॥ तुर्वसोः पौरवं वंशं प्रविवेश पुरा किल ॥ ३ ॥
 दुष्यन्तस्य तु दायादो वरूथो नाम पार्थिवः ॥ वरूथात्तु तथा डीरः सन्धानस्तस्य चात्मजः ॥ ४ ॥ पाण्डयश्च कंशलश्चौ चोलः कर्णस्तथैव
 च ॥ तेषां जनपदाः रूक्मीताः पाण्ड्याश्चोलाः सकेरलाः ॥ ५ ॥ दुह्योस्तु तनयौ शूरो सेतुः केतुस्तथैव च ॥ सेतुपुत्रः शरद्वान्तु गन्धार
 स्तस्य चात्मजः ॥ ६ ॥ ख्यायते यस्य नाम्नासौ गन्धारविषयो महान् ॥ आरद्रुंशनास्तस्य तुरगा वाजिनो वराः ॥ ७ ॥ गन्धारपुत्रो
 धर्मस्तु घृतस्तस्यात्मजोऽभवत् ॥ घृताच्च विदुषो जज्ञे प्रचेतास्तस्य चात्मजः ॥ ८ ॥ प्रचेनसः पुत्रशतं राजानः सर्व एव ते ॥ ग्लेच्छराष्ट्राधिपाः
 सर्वे उदीर्चो दिशमाश्रिताः ॥ ९ ॥ अनोश्चैव सुता वीरास्त्रयः परमधार्मिकाः ॥ सभानरश्चाश्वपश्च परमेपुस्तथैव च ॥ १० ॥ सभानरस्य पुत्रस्तु
 विद्वान्कोलाहलो नृपः ॥ कोलाहलस्य धर्मात्मा सञ्जयो नाम विश्रुतः ॥ ११ ॥ सञ्जयस्याभवत्पुत्रो वीरो नाम पुराञ्जयः ॥ जनमेजयो महाराज
 पुरञ्जयसुतोऽभवत् ॥ १२ ॥ जनमेजयस्य राजर्षेर्महाशालोऽभवत्सुतः ॥ आसीद्विन्द्रसमो राजा प्रसिद्धितयशाभवत् ॥ १३ ॥ महामनाः
 सुतस्तस्य महाशालस्य धार्मिकः ॥ सप्तद्वीपेश्वरो जज्ञे चक्रवर्ती महामनाः ॥ १४ ॥ महामनास्तु द्वौ पुत्रौ जनयामास विश्रुतौ ॥ उशीनरं च

धर्मज्ञं तिलिङ्गं चैव तावुभौ ॥ १५ ॥ उशीनरस्य पत्न्यस्तु पंच राजर्षिसम्भवाः ॥ भृशा कृशा नवा दर्शा या च देवी दृषद्गती ॥ १६ ॥
 उशीनरस्य पुत्रास्तु तासु जाताः कुलोद्बहाः ॥ तपसा ते तु महता जाता वृद्धस्य धार्मिकाः ॥ १७ ॥ भृशायास्तु नृगः पुत्रो नवाया नव एव
 च ॥ कृशायास्तु कृशो जज्ञे दर्शायाः सुव्रतोऽभवत् ॥ दृषद्वत्याः सुतश्चापि शिबिरौशीनरो नृपः ॥ १८ ॥ शिबेस्तु शिबयः पुत्राश्चन्यरा
 लोकाविश्रुताः ॥ पृथुदर्भः सुवीरश्च केकयो भद्रकस्तथा ॥ १९ ॥ तेषां जनपदाः स्फीताः केकया भद्रकास्तथा ॥ सौवीराश्चैव पौराश्च नृगस्य
 केकयास्तथा ॥ २० ॥ सुव्रतस्य तथाम्बष्टा कृशस्य वृषला पुरी ॥ नवस्य नवराष्ट्रं तु तितिक्षोस्तु प्रजां शृणु ॥ २१ ॥ तितिक्षुरभवद्राजा
 पूर्वस्यां दिशि विश्रुतः ॥ वृषद्वयः सुतस्तस्य तस्य सेनोऽभवत्सुतः ॥ २२ ॥ सेनस्य सुतया जज्ञे सुतपस्तनयो बलिः ॥ जातो मानुषयोऽन्यां तु
 क्षीणे वंशे प्रजेच्छया ॥ २३ ॥ महायोगी तु स बलिर्बद्धो बन्धैर्महात्मना ॥ पुत्रानुत्पादयामास क्षेत्रज्ञान्पंच पार्थिवान् ॥ २४ ॥ अङ्गं स
 जनयामास वङ्गं सुह्रं तथैव च ॥ पुण्ड्रं कलिङ्गं च तथा बाल्यं क्षेत्रमुच्यते ॥ बाल्या ब्राह्मणाश्चैव तस्य वंशकराः प्रभोः ॥ २५ ॥ बलेश्च
 ब्रह्मणा दत्तो वरः प्रीतेन धीमतः ॥ महायोगित्वमायुश्च कल्पस्य परिमाणकम् ॥ २६ ॥ संग्रामं चाप्यजेयत्वं धर्मं चैवोत्तमा मतिः ॥ त्रैका
 ल्यदर्शनं चैव प्राधान्यं प्रसवे तथा ॥ २७ ॥ जयं चाप्रतिमं युद्धे धर्मं तत्त्वार्थदर्शनम् ॥ चतुरो नियतान्वर्णान् स वै स्थापयिता प्रभुः ॥ २८ ॥
 तेषां च पंच दायादा वङ्गाङ्गाः सुहकास्तथा ॥ पुण्ड्राः कलिङ्गाश्च तथा अङ्गस्य तु निबोधत ॥ २९ ॥ मुनय ऊचुः ॥ कथं बलः सुता जाताः
 पंच तस्य महात्मनः ॥ किं नाम्नी महिषी तस्य जनिता कतमो ऋषिः ॥ ३० ॥ कथं चोत्पादितास्तेन तन्नः प्रब्रूहि पृच्छताम् ॥
 माहात्म्यं च प्रभावं च निखिलेन वदस्व तत् ॥ ३१ ॥ सूत उवाच ॥ अथोशिज इति ख्यात आसीद्विद्वानृषिः पुरा ॥ पत्नी वै ममता नाम
 बभूवास्य महात्मनः ॥ ३२ ॥ उशिजस्य यवीयान्वै भ्रातृपत्नीमकामयत् ॥ बृहस्पतिर्महातेजा ममतामेत्य कामतः ॥ ३३ ॥ उवाच ममता तं तु
 देवं वरवर्णिनी ॥ अन्तर्बन्त्यस्मि ते भ्रातुर्ज्येष्ठस्य तु विरम्यताम् ॥ ३४ ॥ अयं तु म महाभाग गर्भः कुप्येद्बृहस्पते ॥ ओशिजो भ्रातृजन्यस्ते
 सोपाङ्गं वेदमुद्दिशन् ॥ ३५ ॥ अमोघरेतास्त्वं चापि न मां भजितुमर्हसि ॥ अस्मिन्नंगते काले यथा वा मन्यसे प्रभो ॥ ३६ ॥

एकमुक्तस्तथा सम्यग्बुद्धतेजा बृहस्पतिः ॥ कामात्मा स महात्मापि न मनः सोऽभ्यवारयत् ॥ ३७ ॥ सम्बभूवैव धर्मात्मा तथा सार्द्धमक्रापया ॥
 उन्मृजन्तं तु तंद्रेतो वाचं गर्भोऽभ्यभाषत ॥ ३८ ॥ भा तात वाचामधिप द्वयोर्नास्ति हि संस्थितिः ॥ अमोचरेनाम्न्यं चापि पूर्वं चाह
 मिहागतः ॥ ३९ ॥ सोऽज्ञापत्तं ततः कुह एवमुक्तो बृहस्पतिः ॥ पुत्रं ज्येष्ठस्य वै आतुर्गर्भस्थं भगवानृषिः ॥ ४० ॥ यस्मान्त्वमीदृश
 काले गर्भस्थोऽपि निषेधसि ॥ मामेवमुक्त्वांस्तस्मात्तमो दीर्घं प्रवक्ष्यसि ॥ ४१ ॥ ततो दीर्घतमा नाम शापादृषिर्जायत ॥ अनोऽज्ञा
 बृहत्कीर्तिर्बृहस्पतिरिवौजसा ॥ ४२ ॥ ऊर्द्धरेतास्ततोऽसौ वै वसंतं आतुराश्रमे ॥ स धर्मोन्सारभेयांस्तु वृषभाच्छृणवांश्मनः ॥ ४३ ॥ तस्य
 आना पितृव्यो यश्चकार भरणं तदा ॥ तस्मिन्निवसतस्तस्य यदृच्छेवागतो वृषः ॥ ४४ ॥ यज्ञार्थमादृतान्दर्भाश्चचार सुरभीपुनः ॥ तत्राह न
 दीर्घतमाः शृङ्गयोस्तु चतुष्पदम् ॥ ४५ ॥ तेनासौ निगृहीतश्च न चचाल पदान्पदम् ॥ ततोऽब्रवीद्वृषमंतं वै मुञ्च मा नलिनो दग् ॥ ४६ ॥
 न मयासादितस्तात बलवांस्यत्समः क्वचित् ॥ मम चान्यः समां वापि न हि मे बलसंदयथा ॥ मुञ्च तानेति च पुनः प्रीतिस्नंदं वं वृणु ॥ ४७ ॥
 एवमुक्तोऽब्रवीदेनं जीवन्मे त्वं क्व यास्यसि ॥ एष त्वां न विमोक्ष्यामि परम्याद् चतुष्पदम् ॥ ४८ ॥ वृषभ उवाच ॥ नाममाकं
 विद्यते तात पातकं स्तेयमेव च ॥ भक्ष्याभक्ष्यं तथा चैव पेयपेयं तथैव च ॥ ४९ ॥ द्विपदा बहवां ह्येनं धर्मं एष गवां स्मृतः ॥ कर्प्याहोयै
 न वागम्यागमनं च तथैव च ॥ ५० ॥ सूत उवाच ॥ गवां धर्मं तु वै श्रुत्वा सम्भ्रान्तस्तु विमृश्य तम् ॥ शतयात्रापानदानान्तु गोपतिं सम्प्र
 सादयत् ॥ ५१ ॥ प्रसादिते गते तस्मिन् गोधर्मं भक्तितस्तु सः ॥ मनसैव समाध्या नन्निष्ठस्नत्परो हि सः ॥ ५२ ॥ ततो यज्ञीयसः पत्नी
 गोतमस्याभ्युपगच्छत् ॥ कृतावलेपां तां मत्वा सोऽनङ्गानिव न क्षमे ॥ ५३ ॥ गोधर्मं तु परं नत्वा स्तुपां तामभ्युपगच्छत् ॥ त्विभैरर्थं चैनं रुद्धा च
 वाहुभ्यां सम्प्रगृह्य च ॥ ५४ ॥ भाव्यमर्थं तु तं ज्ञात्वा माहात्म्यात्तमुवाच सा ॥ विषयं तु त्वं लब्ध्वा अनङ्गानिव वत्से ॥ ५५ ॥ गम्यागम्यं
 न जानीषे गोधर्मात्प्रार्थयन्सुताम् ॥ दुर्वृत्तं त्वां त्यजाम्यद्य गच्छ त्वं स्वेन कर्मणा ॥ ५६ ॥ काष्ठं समुद्रे प्रक्षिप्य गंगाभूमिं समुत्सृजत ॥
 तस्मात्त्वमन्यो बृद्धश्च भर्तव्यो दुरधिष्ठितः ॥ ५७ ॥ तमुद्धमानं वगेन श्रोतमांऽभ्याशमागतः ॥ जग्राह तं स धर्मात्मा बलिर्वराचनिम्नदा ॥ ५८ ॥

अन्तःपुरे शुभापेनं भक्ष्यभोज्यैश्च तर्पयन् ॥ प्रीतश्चैवं वरेणैव च्छन्दयामास वै बलिम् ॥ ५९ ॥ तस्माच्च स वरं वत्रे पुत्रार्थं दानवर्षभः ॥
सन्तानार्थं महाभाग भार्यायां मम मानदु ॥ पुत्रान्धर्मार्थं तत्त्वज्ञानुत्पादयितुमर्हसि ॥ ६० ॥ एवमुक्तोऽथ देवर्षिस्तथास्ति त्वष्टुक्तवान् प्रभुः ॥
स तस्य राजा स्वां भार्यां सुदेष्णां नाम प्राणिहोतु ॥ अन्धं वृद्धं च तं ज्ञात्वा न सा देवी जगाम ह ॥ ६१ ॥ शूद्रां धात्रेयिकां
तस्मात्तथाय प्राहिणोत्तदा ॥ तस्यां काक्षीविदाक्षिश्च शूद्रयोनावृषिवंशी ॥ ६२ ॥ जनयामास धर्मात्मा शूद्रानित्येवमादिकम् ॥ उवाच तं
बली राजा दृष्ट्वा काक्षीविदाक्षिश्च ॥ ६३ ॥ राजोवाच ॥ प्रवीणानुषिधर्मस्य चेत्थरात् ब्रह्मवादिनः ॥ विद्वान्प्रत्यक्षधर्माणां बुद्धिमान्बुद्धिमान्बु
धीन् ॥ ६४ ॥ ममैव चेति होवाच तं दीर्घतमसं बलिः ॥ नेत्युवाच मुनिस्तं वै ममैवमिति चाब्रवीत् ॥ ६५ ॥ उत्पन्नाः शूद्रयोनौ तु भवन्नुन्दे
ऽसुरोत्तम ॥ अन्धं वृद्धं च मां ज्ञात्वा सुदेष्णा महिषी तव ॥ प्राहिणोदवमानान्मे शूद्रां धात्रेयिकां नृप ॥ ६६ ॥ ततः प्रसादयामास
बलिस्तमृषिसत्तमम् ॥ बलिः सुदेष्णां तां भार्यां भर्त्सयामास दानवः ॥ ६७ ॥ पुनश्चैनामलङ्कृत्य ऋषये प्रत्यपादयन् ॥ तां स दीर्घतमा
देवी तथाकृतवती तदा ॥ ६८ ॥ दग्धा लवणमिश्रेण त्वभ्यक्तं मधुक्रेन तु ॥ लिह मामजुगुप्तस्ती आपादतलमस्तकम् ॥ ततस्तं प्राप्स्यसे
देवि पुत्रान्वै मनसेप्सितान् ॥ ६९ ॥ तस्य सा तद्रूपो देवी सर्वं कृतवती तदा ॥ तस्य साऽपानमासाद्य देवी परिहरत्तदा ॥ ७० ॥ तामुवाच
ततः सोऽथ यत्ते परित्तं शुभे ॥ विनाऽपानं कुमारं तु जनयिष्यसि पूर्वजम् ॥ ७१ ॥ सुदेष्णोवाच ॥ नाहंसि त्वं महाभाग पुत्रं मे दातु
मीदृशम् ॥ तोषितश्च यथाशक्ति प्रसादं कुरु मे प्रभो ॥ ७२ ॥ दीर्घतमा उवाच ॥ तवापचारादेव्येप नान्यथा भविता शुभे ॥ नैव दास्यति
पुत्रस्ते पौत्रो वै दास्यते फलम् ॥ ७३ ॥ तस्याऽपानं विना चैव योग्यभावो भविष्यति ॥ तस्मादीर्घतमांगेषु कुशौ स्पृष्ट्वदमब्रवीत् ॥ ७४ ॥
प्राशितं यद्यदंगेषु न सोपस्थं शुचिस्मते ॥ तेन तिष्ठन्ति ते गर्भे पौर्णमास्यामिवोदुराह ॥ ७५ ॥ भविष्यन्ति कुमारस्तु पंच देवसुतोऽपमाः ॥
तेजस्विनः सुवृत्ताश्च यज्जानो धार्मिकाश्च ते ॥ ७६ ॥ सूत उवाच ॥ तदंशस्तु सुदेष्णाया ज्येष्ठः पुत्रो व्यजायत ॥ अंगस्तथाः कलिश्च
पुण्ड्रः सुहस्तश्चैव च ॥ ७७ ॥ वंगराजस्तु पंचैते बलेः पुत्राश्च क्षेत्रजाः ॥ इत्येते दीर्घतमसा बलेर्दन्ताः सुतास्तथा ॥ ७८ ॥ प्रतिष्ठासागनानां

हि ब्राह्मण्यं कारयस्ततः ॥ ततो मानुषयोण्यां स जनयामास वै प्रजाः ॥ ७९ ॥ ततस्तं दीर्घतमं सुरभिर्वावपमव्रगीत् ॥ विचार्य
 यस्माद्वोधर्मं प्रमाणं ते कृतं विभो ॥ ८० ॥ भक्त्या चानन्ययास्मासु तेन प्रीतास्मि तेऽनघ ॥ तस्मानुभ्यं तमां दीर्घमात्रायामनुदामि वै ॥ ८१ ॥
 बार्हस्पत्यस्तथैव पाप्मा वै तिष्ठति त्वयि ॥ जरां मृत्युं तमश्चैव आत्रायापनुदामि तं ॥ ८२ ॥ सद्यः स ब्रानमाजस्तु असिता
 मुनिस्तमः ॥ आयुष्मांश्च वपुष्मांश्च चक्षुष्मांश्च ततोऽभवत् ॥ ८३ ॥ गांऽभ्याहते तमसि वै गौतमस्तु ततोऽभवत् ॥ काशीवांस्तु नता
 गत्वा सह पित्रा गिरिव्रजम् ॥ ८४ ॥ दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा पितुर्वै स ह्युपविष्टश्चिरं तपः ॥ ततः कालेन महता तमसा भवितस्तु सः ॥ ८५ ॥ विधूय मातृजं कार्यं
 ब्राह्मण्यं प्राप्तवान्विभुः ॥ ततोऽब्रवीत्पिता तं वै पुत्रवानस्म्यहं त्वया ॥ ८६ ॥ सत्पुत्रेण तु धर्मज्ञं कृतार्थोऽहं यशस्विना ॥ सुकन्यात्मानं ततोऽसौ वै
 प्राप्तवान् ब्रह्मणः क्षयम् ॥ ८७ ॥ ब्राह्मण्यं प्राप्य काशीवान्सहस्रमसृजत्सुतान् ॥ कौष्माण्डा गौतमाश्चैव स्मृताः काशीवनः सुताः ॥ ८८ ॥
 इत्येव दीर्घतमसो बलवैरोचनस्य च ॥ समागमो वः कथितः सन्ततिश्चोभयोरनया ॥ ८९ ॥ बलिस्तानभिनन्द्याह पंच पुत्रानकल्पमान् ॥
 कृतार्थः सोऽपि धर्मात्मा योगसायवृतः स्वयम् ॥ ९० ॥ अदृश्यः सर्वभूतानां कालोपक्षः स वै प्रभुः ॥ तत्राङ्गस्य तु दायादो
 राजसीदधिवाहनः ॥ ९१ ॥ दधिवाहनपुत्रस्तु राजा दिविरथः स्मृतः ॥ आसीद्विरथापत्यं विद्वान्धर्ममथा नृपः ॥ ९२ ॥ स धिधर्मप्रथः
 श्रीमांस्तेन विष्णुपदे गिरौ ॥ सोमः शुक्रेण वै राज्ञा सह पीतो महात्मना ॥ ९३ ॥ अथ धर्मप्रथस्याभूत्पुत्रश्चित्रथः किल ॥ तस्य
 सत्यरथः पुत्रस्तस्मादशरथः किल ॥ ९४ ॥ लोमपाद इति रथातस्तस्य शान्ता सुताभवत् ॥ अथ दाशरथिर्वीरश्चनुरङ्गो
 महायशः ॥ ९५ ॥ ऋष्यशृङ्गप्रसादेन जज्ञे स्वकुलवर्द्धनः ॥ चतुरङ्गस्य पुत्रस्तु पृथुलाक्ष इति स्मृतः ॥ ९६ ॥ पृथुलाक्षसुनश्चापि
 चम्पनामा बभूव ह ॥ चम्पस्य तु पुरी चम्पा पूर्वा यामालिनोऽभवत् ॥ ९७ ॥ पूर्णभद्रप्रसादेन हर्यङ्गोऽस्य सुताभवत् ॥ यज्ञ विभाण्ड
 काच्चास्य वारणः शत्रुवारणः ॥ ९८ ॥ अवतारयामास मर्हो मन्त्रवाहनसुतमम् ॥ हर्यङ्गस्य तु दायादो जाता भद्ररथः किल ॥ ९९ ॥ अथ
 भद्ररथस्यासीद्वहकर्मो जनेश्वरः ॥ बृहद्रतुः सुनस्तस्य तस्माज्ज्ञे महात्मनान् ॥ १०० ॥ बृहद्रतुस्तु राजेन्द्रो जनयामास वै रुनम् ॥

नाम्ना जयद्रथं नाम तस्माद्बृहद्रथो नृपः ॥ १०१ ॥ आसीद्बृहद्रथश्चैव विश्वजिज्जनेमंजयः ॥ दायादस्तस्य चाङ्गा वै तस्मात्कर्णोऽभव
नृपः ॥ १०२ ॥ कर्णस्य वृषसेनस्तु पृथुसेनस्तथात्मजः ॥ एतेऽद्भस्तथात्मजाः सर्वे राजानः कीर्तिता मया ॥ विस्तरणानुपूर्व्याच्च पुरास्तु
शृणुत द्विजाः ॥ १०३ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ कथं सूतात्मजः कर्णः कथमङ्गस्य चात्मजः ॥ एतदिच्छामहे श्रुतुमत्यन्तकुशला ह्यसि ॥ १०४ ॥
सूत उवाच ॥ बृहद्रथानुसुतो जज्ञे राजा नाम्ना बृहन्मनाः ॥ तस्य पत्नीद्रयं ह्यासीच्छैव्यस्य तनये ह्युभे ॥ यशोदेवी च सत्या च तयैर्विशं च मे
शृणु ॥ १०५ ॥ जयद्रथं तु राजानं यशोदेवी ह्यजीजनत् ॥ सा बृहन्मनसः सत्या विजयं नाम विश्रुतम् ॥ १०६ ॥ विजयस्य
बृहत्पुत्रस्तस्य पुत्रो बृहद्रथः ॥ बृहद्रथस्य पुत्रस्तु सत्यकर्मा महामनाः ॥ १०७ ॥ सत्यकर्मणोऽधिरथः सूतश्चाधिरथः स्मृतः ॥ यः कर्ण
प्रतिजग्राह तेन कर्णस्तु सूतजः ॥ तच्चेदं सर्वमाख्यातं कर्णं प्रति यथादितम् ॥ १०८ ॥ ॥ इति श्रीमान्स्य महापुराणे सोमवंशेऽष्टचन्वा
रिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ सूत उवाच ॥ पुरोः पुत्रो महातेजा राजा स जनेमंजयः ॥ प्राचीत्वतः सुतस्तस्य यः प्राचमिकरोद्दिशन् ॥ १ ॥
प्राचीत्वतस्तस्य तनयो मनस्युश्च तथाभवत् ॥ राजा पीताशुधो नाम मनस्योरभवंतुतः ॥ २ ॥ दायादस्तस्य चाप्यासीदुन्धुर्नाम महीपतिः ॥ धुन्धुर्वि
दुविधः पुत्रः सम्पातिस्तस्य चात्मजः ॥ ३ ॥ सम्पातिस्तु रंहवर्चा भद्राश्वस्तस्य चात्मजः ॥ भद्राश्वस्तु धृतायां तु दशाश्वसि सूनवः ॥ ४ ॥
औचेयुश्च तृषेयुश्च कक्षेयुश्च सनेयुकः ॥ धृतेयुश्च विनेयुश्च स्थलेयुश्चैव सत्तमः ॥ ५ ॥ धर्मैयुः सन्नतेयुश्च पुण्येयुश्चेति ते दश ॥ औचेयोर्ज्वलना
नाम भाय्यां वै तक्षकात्मजा ॥ ६ ॥ तस्यां स जनयामास रन्तिनारं महीपतिम् ॥ रन्तिनारो मनस्विन्यां पुत्राञ्जज्ञे पराञ्जुभान् ॥ ७ ॥
अमूर्तरयसं वीरं त्रिवनं चैव धार्मिकम् ॥ गोरी कन्या तृतीया च मान्धातुर्जनेनी शुभा ॥ ८ ॥ इति ना तु यमस्यासीत्कन्या याजनयत्सुतान् ॥
ब्रह्मनादपराक्रान्ताञ्जुभदा तिमलिना ह्यभूत् ॥ ९ ॥ उपदानवी सुतौल्लेभे चतुरस्तिवलिनात्मजात् ॥ ऋष्यन्तमथ दुष्यन्तं प्रवीरमनघं
तथा ॥ १० ॥ चक्रवर्ती ततो जज्ञे दुष्यन्तात्समितिअयः ॥ शकुन्तलायां भरतो यस्य नाम्ना च भारताः ॥ ११ ॥ दौष्यतिं प्रति राजानं
वागूचे चाशरीरिणी ॥ माता भस्त्रा पितुः पुत्रो येन जातः स एव सः ॥ १२ ॥ भरस्व पुत्रं दुष्यन्त मावर्मस्थाः शकुन्तलाम् ॥ रेतोधा नयत

पुत्रः परंतं यमसादनात् ॥ त्वं चास्य धाता गर्भस्य सत्यमाह शकुन्तला ॥ १३ ॥ भारतस्य विनष्टेषु तनयेषु पुरा किल ॥ पुत्राणां
 मातृकात्कोपात्सुमहान्संशयः कृतः ॥ १४ ॥ ततो मरुद्भिर्गानीय पुत्रः स तु बृहस्पतः ॥ संक्रामितो भरद्वाजो मरुद्भिर्भारतस्य तु ॥ १५ ॥
 ऋषय ऊचुः ॥ भारतस्य भरद्वाजः पुत्रार्थं मारुतैः कथम् ॥ संक्रामितो महातेजास्तन्नो ब्रूहि यथातथम् ॥ १६ ॥ सूत उवाच ॥
 पत्यामापन्नसत्त्वायामुशित्रः स स्थितो भुवि ॥ आतुर्भार्यी स दृष्ट्वा तु बृहस्पतिरुवाच ह ॥ १७ ॥ उपतिष्ठ स्वच्छं हृत्तु मेभ्रुनाय च मां
 शुभे ॥ एवमुक्ताब्रवीदिनं स्वयमेव बृहस्पतिम् ॥ १८ ॥ गर्भः परिणतश्चायं ब्रह्म व्याहरतं गिरा ॥ अमोघरोतास्तं चापि धर्मं चैवं विग
 र्हितम् ॥ १९ ॥ एवमुक्तोऽब्रवीदिनां स्वयमेव बृहस्पतिः ॥ नापदंष्ट्रव्यो विनश्यत्स्या मां वरर्षाणि ॥ २० ॥ धर्मेणः प्रसन्नैनां मेभ्रुनायोप
 चक्रमे ॥ ततो बृहस्पतिं गर्भो धर्मेणमुवाच ह ॥ २१ ॥ सन्निविष्टो ह्यहं पूर्णमिह नाम बृहस्पते ॥ अमोघरोताश्च भवाब्रवाकाश इह क्षयः ॥ २२ ॥
 एवमुक्तः स गर्भेण कुपितः प्रत्युवाच ह ॥ यस्मात्त्वमीदृशो काले सर्वभूतेष्विते सति ॥ अभिप्रेक्षामि तस्मात्तं तमां दीर्घं प्रवेक्ष्यसि ॥ २३ ॥ ततः
 कामं सन्निवेश्य तस्यानन्दबृहस्पतेः ॥ तद्व्रतस्त्वपतद्भूमौ निवृत्तं शिशुकोऽभवत् ॥ २४ ॥ सखोजातं कुभारं तु दृष्ट्वा तं ममताब्रवीत् ॥ गमिष्यामि
 गृहं स्वं वै भरत्वेनं बृहस्पते ॥ २५ ॥ एवमुक्त्वा गता सा तु गतायां सोऽपि तं त्यजत् ॥ मातापितृभ्यां त्यक्तं तु दृष्ट्वा तं मरुतः शिशुम् ॥ जगृ
 हुस्तं भरद्वाजं मरुतः कृपया स्थिताः ॥ २६ ॥ तस्मिन्काले तु भरतो बहुभिर्ऋतुभिर्भुः ॥ पुत्रं निर्मितिकैर्यज्ञैर्यजत्पुत्रांस्तथा ॥ २७ ॥ यदा
 स यजमानस्तु पुत्रं नासादयत्प्रभुः ॥ ततः ऋतुं मरुत्सोमं पुत्रार्थं समुपाहरत् ॥ २८ ॥ तंन ते मरुतस्तस्य मरुत्सोमंन तुष्टुबुः ॥ उपनिष्पुर्भरद्वाजं
 पुत्रार्थं भरताय वै ॥ २९ ॥ द्वायादोऽङ्गिरसः सुनोरोरस्तु बृहस्पतेः ॥ संक्रामितो भरद्वाजो मरुद्भिर्भरतं प्रति ॥ ३० ॥ भारतस्तु भरद्वाजं
 पुत्रं प्राप्य विभुर्ब्रवीत् ॥ आदावात्महिताय त्वं कृतार्थोऽहं त्वया विभो ॥ ३१ ॥ पूर्वं तु विनये तस्मिन्ऋते वै पुत्रजन्मनि ॥ तनस्तु गितया
 नाम भरद्वाजो नृपोऽभवत् ॥ ३२ ॥ तस्मादपि भरद्वाजाद्ब्रह्मणाः क्षत्रिया भुवि ॥ द्वायामुष्यायणकौलिनाः स्मृतास्ते द्विविधेन च ॥ ३३ ॥
 ततो जाते हि वितथे भरतश्च द्विवं ययो ॥ भरद्वाजो द्विवं यातो ह्यभिषिच्य सुतं ऋषिः ॥ ३४ ॥ द्वायादो वितथस्यामीदृशमन्युर्महायशाः ॥

महाभूतोपमाः पुत्राश्चत्वारो भुवमन्यवः ॥ ३५ ॥ बृहत्क्षत्रो महावीर्यो नरो गर्गश्च वीर्यवान् ॥ नरस्य संकृतिः पुत्रस्तस्य दुःशो नराः ॥ ३६ ॥ गुरुधी रन्तिद्वश्च सत्कृत्यान्ताबुभौ स्मृतौ ॥ गर्गस्य चैव दायादः शिबिर्विद्वानजायत ॥ ३७ ॥ स्मृताः शैव्यामनता गर्गाः क्षत्रोपेता द्विजातयः ॥ अहार्यतनयैश्च धीमानासिदुरुत्सवः ॥ ३७ ॥ तस्य भार्यो विशाला तु सुषुवे पुत्रकत्रयम् ॥ शुषणं पुष्करि चैव कविं चैव महायशः ॥ ३९ ॥ उरुत्सवाः स्मृता ह्येते सर्वे ब्राह्मणतां गताः ॥ काव्यानां तु वरा ह्येते त्रयः प्रोक्ता महर्षयः ॥ ४० ॥ गर्गः संकृतयः काव्या क्षत्रोपेता द्विजातयः ॥ सम्भृताङ्गिरसो दत्ता बृहत्क्षत्रस्य च शिबिः ॥ ४१ ॥ बृहत्क्षत्रस्य दायादो हस्तिनामा बभूव ह ॥ त्वजदं निर्ममितं पूर्वं पुरं तु गजसाह्वयम् ॥ ४२ ॥ हस्तिनश्चैव दायादाल्लयः परमकीर्तयः ॥ अजपीढो द्विमोढश्च पुरुमीढस्तथैव च ॥ ४३ ॥ अजपीढस्य पत्न्यस्तु तिस्रः कुरुकुलोद्भवाः ॥ नालिनी धूमिनी चैव केशिनी चैव विश्रुताः ॥ ४४ ॥ स तासु जनयांमास पुत्रान्वै देववर्चसः ॥ तस्मादन्तं महातेजा जाता बृद्धस्य धार्मिकाः ॥ ४५ ॥ भारद्वाजप्रसादन विस्तरं तेषु मं शृणु ॥ अजमीढस्य कोशिन्यां कण्यः समभवत्किंल ॥ ४६ ॥ मेघातिथिः सुतस्तस्य तस्मात्काण्वयना द्विजाः ॥ अजमढिस्य भूमिन्यां जज्ञे बृहदनुत्पः ॥ ४७ ॥ बृहदनाबृहन्तोऽथ बृहत्स्य बृहन्मनाः ॥ बृहन्मनःसुतश्चापि बृहद्वनुरिति श्रुतः ॥ ४८ ॥ बृहद्वनोर्बृहद्विषुः पुत्रस्तस्य जयद्रथः ॥ अश्वजित्तनयस्तस्य सेनजित्तस्य चात्मजः ॥ ४९ ॥ अथ सेनाजितः पुत्राश्चत्वारो लोकविश्रुताः ॥ रुचिराश्चैव काव्यश्च राजा दृढरथस्तथा ॥ ५० ॥ वत्सश्चावर्तको राजा यस्येते परिवत्पदाः ॥ रुचिराश्वस्य दायादः पृथुसेनो महायशः ॥ ५१ ॥ पृथुसेनस्य पौरस्तु पौरात्रपिऽथ जज्ञिवान् ॥ नीपस्यैकशतं त्वासीत्पुत्राणामिमितौजसाम् ॥ ५२ ॥ नीपा इति समाख्याता राजानः सर्वे एव ते ॥ तेषां वंशकरः श्रीमान्नीपानां कीर्तिवर्द्धनः ॥ ५३ ॥ रुचिराश्च समरो नाम संदृष्टसमरोऽभवत् ॥ समरस्य पारसम्पारौ सदृश्व इति ते त्रयः ॥ ५४ ॥ पुत्राः सर्वगुणोपेता जाता वै विश्रुता भुवि ॥ पारथुनः पृथुर्जातः पृथोस्तु सुकृतोऽभवत् ॥ ५५ ॥ जज्ञे सर्वगुणोपेतो विश्राजस्तस्य चान्मजः ॥ विश्राजस्य तु दायादस्तत्पुत्रो नाम वीर्यवान् ॥ ५६ ॥ बभूव शुकनामाता कृत्वीभर्ता महायशः ॥ अणुहस्य तु दायादो ब्रह्मदत्तो महीपतिः ॥ ५७ ॥ युगदत्तः सुतस्तस्य

विष्वक्सेनो महायज्ञः ॥ विभ्राजः पुनराजातो सुकृतेनेह कर्मणा ॥ ५८ ॥ विष्वक्सेनस्य पुत्रस्तु उदक्सेनो बभूव ह ॥ भल्लाटस्तस्य
 पुत्रस्तु तस्यासीज्जनमेजयः ॥ उग्रायुधेन तस्यार्थे सर्वे नीपाः प्रणाशिताः ॥ ५९ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ उग्रायुधः कस्य सुतः कस्य वंशे स
 कथ्यते ॥ किमर्थं तेन ते नीपाः सर्वे चैव प्रणाशिताः ॥ ६० ॥ सुत उवाच ॥ उग्रायुधः सूर्यवंश्यस्तपस्तेपे वराश्रम ॥ स्थाणुभूतोऽट
 साहस्रं तं भजे जनमेजयः ॥ ६१ ॥ तस्य राज्यं प्रतिश्रुत्य नीपानाजघ्निवाग्रभुः ॥ उवाच सान्त्वं विविधं जह्नुस्ते वै ह्युभावपि ॥ ६२ ॥
 हन्यमानश्च तानूचे यस्माद्धेतोर्न मे वचः ॥ शरणगतक्षार्थं तस्मादेवं शयामि वः ॥ ६३ ॥ यदि मेऽस्ति तपस्तप्तं सर्वान्नयनु वो यमः ॥ तत
 स्तान्कृष्यमाणस्तु यमेन पुरतः स तु ॥ ६४ ॥ कृपया परयाविष्टो जनमेजयमूचिवान् ॥ गतानेतानिमान्वीरांस्त्वं मे रक्षितुमर्हसि ॥ ६५ ॥
 जनमेजय उवाच ॥ अरे पापा दुराचारा भवितारोऽस्य किंकराः ॥ तथेत्युक्तस्ततो राजा यमेन युयुधे चिरम् ॥ ६६ ॥ व्याधिभिर्नारकैर्यथैवेमेन
 सह तान्वलात् ॥ विजित्य मुनये प्रादात्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ६७ ॥ यमस्तुष्टस्तस्तस्मै मुक्तिज्ञानं ददौ परम् ॥ सर्वे यथोचितं कृत्वा जग्मुस्ते
 कृष्णमव्ययम् ॥ ६८ ॥ येषां तु चरितं गृह्य हन्यते नापमृत्युभिः ॥ इह लोके परे चैव सुखमक्षयमश्नुते ॥ ६९ ॥ अजमीडस्य धृमिन्यां विद्वान्नेत्रं
 यवीनरः ॥ धृतिर्मास्तस्य पुत्रस्तु तस्य सत्यधृतिः स्मृतः ॥ अथ सत्यधृतेः पुत्रा दृढनेमिः प्रतापवान् ॥ ७० ॥ दृढनेमिसुमश्वापि तुयम्भो नार
 पार्थिवः ॥ आसीत्सुधर्मतनयः सार्वभौमः प्रतापवान् ॥ ७१ ॥ सार्वभौमेति विख्यातः पृथिव्यामेकराट् बभौ ॥ तस्यान्ववाये महति नृपपौर्य
 नन्दनः ॥ ७२ ॥ महापौरवपुत्रस्तु राजा रुक्मरथः स्मृतः ॥ अथ रुक्मरथस्यासीत्सुपार्थो नाम पार्थिवः ॥ ७३ ॥ सुपाद्वतनयश्चापि सुमनि
 र्नाम धार्मिकः ॥ सुमतेरपि धर्मोत्सा राजा सन्नतिमानपि ॥ ७४ ॥ तस्यासीत्सन्नतिमतः कृतां नाम सुतो महान् ॥ द्विरण्यनाभिः शिखः
 कौशल्यस्य महात्मनः ॥ ७५ ॥ चतुर्विंशतिधा येन प्रोक्ता वे सामसंहिताः ॥ स्मृतास्ते प्राच्यसामानः कातो नामह मामगाः ॥ ७६ ॥
 कार्तिरुग्रायुधोऽसौ वै महापौरववर्द्धनः ॥ बभूव येन विक्रम्य पृथुकस्य पिता हतः ॥ ७७ ॥ नीलो नाम महाराजः पाञ्चालाधिपनिर्बली ॥
 उग्रायुधस्य दायादः क्षेमो नाम महायज्ञाः ॥ ७८ ॥ क्षेमात्सुनीथः संजज्ञे सुनीथस्य नृपत्रयः ॥ नृपत्रयाच्च विरथ इत्येते पौरवाः स्मृताः ॥ ७९ ॥

इति श्रीमत्स्ये महापुराणे सोमवंशे पौरवंशक्रीतनं नामैकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॐ ॥ सूत उवाच ॥ अजमीढस्य
नीलिन्यां नीलः समभवद्भूपः ॥ नीलस्य तपसोऽग्रेण सुशान्तिरुदपद्यत ॥ १ ॥ पुरुजानुः सुशान्तेस्तु पृथुस्तु पुरुजानुतः ॥ भद्राश्वः पृथुदायादा
भद्राश्वतनयाञ्छृणु ॥ २ ॥ मुद्गलश्च जयश्चैव राजा बृहदिषुस्तथा ॥ जवीनश्च विक्रान्तः कपिष्ठश्चैव पंचमः ॥ ३ ॥ पंचानां चैव पंचाश
नेताञ्जनपदाचिदुः ॥ पंचालं रक्षिणो ह्येते देशानामिति नः श्रुतम् ॥ ४ ॥ मुद्गलस्यापि मौद्गल्याः क्षत्रोपेता द्विजातयः ॥ एते ह्यङ्गिरसः
पक्षं संधिताः काण्वमुद्गलाः ॥ ५ ॥ मुद्गलस्य सुतो जज्ञे ब्रह्मिष्ठः सुमहायशाः ॥ इन्द्रसेनः सुतस्तस्य विन्ध्याश्वस्तस्य चात्मजः ॥ ६ ॥
विन्ध्याश्वान्मिथुनं जज्ञे मेनकायामिति श्रुतिः ॥ दिवोदासश्च राजर्षिरहल्या च यशस्विनी ॥ ७ ॥ शरद्वतस्तु दायादमहल्या सम्प्रसूयत ॥
शतानन्दमुविश्रेष्ठं तस्यापि सुमहातपाः ॥ ८ ॥ सुतः सत्यधृतिर्नाम धनुर्वेदस्य पारगः ॥ आसीत्सत्यधृतेः शुक्रममोचं धार्मिकस्य तु ॥ ९ ॥
स्कन्नं रेतः सत्यधृतेर्दृष्ट्वा चाप्सरसं जले ॥ मिथुनं तत्र सम्भूतं तस्मिन्सरसि सम्भृतम् ॥ १० ॥ ततः सरसि तस्मिन्स्तु क्रममाणं महीपतिः ॥
दृष्ट्वा जग्राह कृपया शन्तनुर्मृगयां गतः ॥ ११ ॥ एते शरद्वतः पुत्रा आख्याता गौतमा वराः ॥ अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि दिवोदासस्य वै
प्रजाः ॥ १२ ॥ दिवोदासस्य दायादो धर्मिष्ठो मित्रयुर्नृपः ॥ मैत्रायणावरः सोऽथ भैत्रयस्तु ततः स्मृतः ॥ १३ ॥ एते वंश्या यतेः पशाः
क्षत्रोपेतास्तु भार्गवाः ॥ राजा चैद्यवरो नाम भैत्रयस्य सुतः स्मृतः ॥ १४ ॥ अथ चैद्यवराद्विद्वान्सुदासस्तस्य चात्मजः ॥ अजमीढः पुनर्जातः
क्षीणे वंशे तु सोमकः ॥ १५ ॥ सोमकस्य सुतो जन्तुर्हते तस्मिच्छतं बभौ ॥ पुत्राणामजमीढस्य सोमकस्य महात्मनः ॥ १६ ॥ माहिषी त्वजमी
ढस्य धूमिनी पुत्रवर्द्धिनी ॥ पुत्राभावे तपस्तेपे शतं वर्षाणि दुश्चरम् ॥ १७ ॥ हुत्वाग्निं विधिवत्सम्यक्पवित्रीकृतभोजना ॥ अग्निहोत्रक्रमेणैव सा
सुष्वाप महाव्रता ॥ १८ ॥ तस्यां वै धूमवर्णायामजमीढः समीथिवान् ॥ ऋक्ष सा जनयामास धूमवर्णं शताग्रजम् ॥ १९ ॥ ऋक्षात्संवर्णो
जज्ञे कुरुः संवर्णात्ततः ॥ यः प्रयागमतिक्रम्य कुरुक्षेत्रमकल्पयत् ॥ २० ॥ कृष्यतस्तु महाराजो वर्षाणि सुबहून्यथ ॥ कृष्यमाणस्ततः
शक्रो भयात्तस्मै वरं ददौ ॥ २१ ॥ पुण्यं च रमणीयं च कुरुक्षेत्रं तु तत्स्मृतम् ॥ तस्यान्ववायः सुमहान्यस्य नाम्ना तु कौरवः ॥ २२ ॥

कुरोस्तु दयिताः पुत्राः सुघन्वा जङ्घुरेव च ॥ परीक्षिच्च महातेजाः प्रजनश्चारिमर्दनः ॥ २३ ॥ सुघन्वनस्तु दायादः पुत्रो मतिमतां वरः ॥
 च्यवनस्तस्य पुत्रस्तु राजा धर्म्मार्थतत्त्ववित् ॥ २४ ॥ च्यवनस्य कृमिः पुत्र ऋक्षज्ज्ञे महातपाः ॥ कृमेः पुत्रो महावीर्य्यः ख्यातस्त्विन्द्रस-
 मोविभुः ॥ २५ ॥ चैद्योपरिचरो वीरो वसुर्नोमान्तरिक्षगः ॥ चैद्योपरिचराज्ज्ञे गिरिका सप्त वै सुतान् ॥ २६ ॥ महारथो मगधराड् विश्रुतो
 यो बृहद्रथः ॥ प्रत्यश्रवाः कुशश्चैव चतुर्थो हरिवाहनः ॥ २७ ॥ पंचमश्च यजुश्चैव मत्स्यः काली च सप्तमी ॥ बृहद्रथस्य दायादः कुशाग्रो
 नाम विश्रुतः ॥ २८ ॥ कुशाग्रस्यात्मजश्चैव वृषभो नाम वीर्य्यवान् ॥ वृषभस्य तु दायादः पुण्यवान्नाम पार्थिवः ॥ २९ ॥ पुण्यः
 पुण्यवत्तश्चैव राजा सत्यधृतिस्ततः ॥ दायादस्तस्य धनुषस्तस्मात्सर्वश्च जज्ञिवान् ॥ ३० ॥ सर्वस्य सम्भनः पुत्रस्तस्माद्राजा बृहद्रथः ॥ द्वे तस्य
 शकले जाते जरया सन्धितश्च सः ॥ ३१ ॥ जरया सन्धितो यस्माज्जरासन्धस्ततः स्मृतः ॥ जेता सर्वस्य क्षत्रस्य जरासन्धो महाबलः ॥ ३२ ॥
 जरासन्धस्य पुत्रस्तु सहदेवः प्रतापवान् ॥ सहदेवात्मजः श्रीमान्सोमवित्स महातपाः ॥ ३३ ॥ श्रुतश्चास्तु सोमोद्रोमो गन्धः परिकी-
 र्तिताः ॥ जह्नुस्त्वजनयत्पुत्रं सुरथं नाम भूमिपम् ॥ ३४ ॥ सुरथस्य तु दायादो वरिो राजा विदूरथः ॥ विदूरथस्तुतश्चापि सार्वभौम इति
 स्मृतः ॥ ३५ ॥ सार्वभौमाज्जयत्सेनो रुचिरस्तस्य चात्मजः ॥ रुचिरातु ततो भोमस्त्वरितापुस्ततोऽभवत् ॥ ३६ ॥ अक्रोधनस्तु पशुसुगन्त-
 स्माद्देवातिथिः स्मृतः ॥ देवातिथेस्तु दायादो दक्ष एव बभूव ह ॥ ३७ ॥ भोमसेनस्ततो दक्षादिलीपस्तस्य चात्मजः ॥ दिलीपस्य प्रसीपस्तु तस्य
 पुत्रास्त्रयः स्मृताः ॥ ३८ ॥ देवापिः शन्तनुश्चैव बालीकश्चैव ते त्रयः ॥ बालीकस्य तु दायादाः सप्त बालीश्वरा नृप ॥ देवापिस्तु ह्यपत्यानः प्रजाभि-
 रभवन्मुनिः ॥ ३९ ॥ मुनय ऊचुः ॥ प्रजाभिस्तु किमर्थं वै ह्यपध्यातो जनेश्वरः ॥ का दापा राजपुत्रस्य प्रजाभिः समुदाहृतः ॥ ४० ॥ सून-
 उवाच ॥ किलसीद्राजपुत्रस्तु कुक्षी तं नाभ्यपूजयन् ॥ भविष्यं कीर्त्तयिष्यामि शन्तनोस्तु निबोधत ॥ ४१ ॥ शन्तनुस्त्वभवद्राजा विद्वान्
 सो वै महाभिषक् ॥ इदं चोदाहरन्त्यत्र श्लोकं प्रति महाभिषक् ॥ ४२ ॥ यं यं कराभ्यां स्पृशति जीर्णं रागिणमेव च ॥ पुनर्मुवा च भवति
 तस्मात्तं शन्तनुं विदुः ॥ ४३ ॥ तत्तस्य शन्तनुत्वं हि प्रजाभिरिह कीर्त्त्यते ॥ ततोऽव्युत भार्थं शन्तनुर्जह्नुर्नृपः ॥ ४४ ॥ तस्य ॥

देवव्रतं नाम कुमारं जनयाद्विभुः ॥ काली विचित्रवीर्यं तु दाशेयी जनयत्सुतम् ॥ ४५ ॥ शन्तनोर्देयितं पुत्रं शान्तात्मानमकल्मषम् ॥ कृष्ण
 देपायनो नाम क्षेत्रे वैचित्रवीर्यके ॥ ४६ ॥ धृतराष्ट्रं च पाण्डुं च विदुरं चाप्यजिनत् ॥ धृतराष्ट्रस्तु गान्धारी पुत्रानजनयच्छतम् ॥ ४७ ॥
 तेषां दुर्योधनः श्रेष्ठः सर्वक्षत्रस्य वै प्रभुः ॥ माद्री कुन्ती तथा चैव पाण्डोर्भार्ये बभूवतुः ॥ ४८ ॥ देवदत्ताः सुताः पञ्च पाण्डोरथैऽभिजिह्वरे ॥
 धर्माद्युधिष्ठिरो जज्ञे मारुताच्च वृकोदरः ॥ ४९ ॥ इन्द्राद्धनञ्जयश्चैव इन्द्रतुल्यपराक्रमः ॥ नकुलं सहदेवं च माद्रचक्षिभ्यामजिनत् ॥ ५० ॥
 पंचैते पाण्डवेभ्यस्तु द्रौपद्यां जिह्वरे सुताः ॥ द्रौपद्यजनयच्छ्रेष्ठं प्रतिविन्ध्य युधिष्ठिरात् ॥ ५१ ॥ श्रुतसेनं भीमसेनाच्छतकीर्तिं धनंजयात् ॥
 चतुर्थं श्रुतकर्माणं सहदेवाद्जायत ॥ ५२ ॥ नकुलञ्च शतानीकं द्रौपदेयाः प्रकीर्तिताः ॥ तेभ्योऽपरे पाण्डवेयाः पंडवान्ये महारथाः ॥ ५३ ॥
 हेडम्बो भीमसेनात् पुत्रो जज्ञे घटोत्कचः ॥ काशी बलधराद्रीमाज्जज्ञे वै सर्वगं सुतम् ॥ ५४ ॥ सुहोत्रं तनयं माद्री
 सहदेवाद्मुयत ॥ करेणुमत्यां चैद्यायां निरमित्रस्तु नाकुलिः ॥ ५५ ॥ सुभद्रायां रथी पार्थाद्रिमन्युरजायत ॥ यौधेयं देवकी
 चैव पुत्रं जज्ञे युधिष्ठिरात् ॥ ५६ ॥ अभिमन्योः परीक्षितः पुत्रः परपुत्रञ्जयः ॥ जनमेजयः परीक्षितः पुत्रः परमधार्मिकः ॥ ५७ ॥ ब्रह्माणं
 कल्पयामास स वै वाजसनेयकम् ॥ स वैशम्पायनैव ज्ञातः किल महर्षिणा ॥ ५८ ॥ न स्थास्यतीह दुर्बुद्धे तैवतद्वचनं भुवि ॥ यावत्स्था
 स्यसि त्वं लोकं तावदेव प्रपत्स्यति ॥ ५९ ॥ क्षत्रस्य विजयं ज्ञात्वा ततः प्रभृति सर्वज्ञः ॥ अभिगम्य स्थिताश्चैव नृपं च जनमेजयम् ॥ ६० ॥
 ततः प्रभृति शापेन क्षत्रियस्य तु याजिनः ॥ उत्सन्ना याजिनो यज्ञे ततः प्रभृति सर्वज्ञः ॥ ६१ ॥ क्षत्रस्य याजिनः केचिच्छपात्तस्य महा-
 त्मनः ॥ पौर्णमासेन हविषा इद्वा तस्मिन्प्रजापतिम् ॥ स वैशम्पायनैव प्रविशन्वारितस्ततः ॥ ६२ ॥ परीक्षितः सुतोऽसौ वै पौरवो जनमे-
 जयः ॥ द्विरश्वमेधमाहृत्य महावाजसनेयकः ॥ ६३ ॥ प्रवर्त्तयित्वा तं सर्वमृषिं वाजसनेयकम् ॥ विवादे ब्राह्मणैः सार्द्धमभिगतौ वनं
 ययौ ॥ ६४ ॥ जनमेजयाच्छतानीकस्तस्माज्जज्ञे स वीर्यवान् ॥ जनमेजयः शतानीकं पुत्रं राज्येऽभिषिक्तवान् ॥ ६५ ॥ अथाश्वमेधेन ततः
 शतानीकस्य वीर्यवान् ॥ जज्ञेऽधिसोमकृष्णाख्यः साम्प्रतं यो महायशः ॥ ६६ ॥ तस्मिच्छासति राष्ट्रं तु शुष्माभिरिदमाहृतम् ॥ दुराप

दीर्घसत्रं वै त्रीणि वर्षाणि पुष्करे ॥ वर्षद्वयं कुरुक्षेत्रे दृषद्वत्यां द्विजोत्तमाः ॥ ६७ ॥ मुनय ऊचुः ॥ भविष्यं श्रोतुमिच्छामः प्रजानां लोमहर्षेण ॥
पुरा किल यदेतद्दे व्यतीतं कीर्तितं त्वया ॥ ६८ ॥ येषु वै स्थास्यते क्षत्रमुत्पत्स्यन्ते नृपाश्च ये ॥ तेषामायुःप्रमाणं च नामतश्चैव
तादृषान् ॥ ६९ ॥ कृतयुगप्रमाणं च त्रेताद्वापरयोस्तथा ॥ कलियुगप्रमाणं च युगदोषं युगक्षयम् ॥ ७० ॥ सुखदुःखप्रमाणं च
श्रजादोषं युगस्य तु ॥ एतत्सर्वं प्रसंख्याय पृच्छतां ब्रूहि नः प्रभो ॥ ७१ ॥ सुत उवाच ॥ यथा मे कीर्तितं पूर्वं व्यासेनाह्निष्टकर्मणा ॥
भाव्यं कलियुगं चैव तथा मन्वन्तराणि च ॥ ७२ ॥ अनागतानि सर्वाणि भवतो मे निबोधत ॥ अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि भविष्या ये नृपास्त
था ॥ ७३ ॥ ऐडेक्ष्वाकान्वये चैव पौरुषे चान्वये तथा ॥ येषु संस्थाम्यते तच्च ऐडेक्ष्वाकुकुलं शुभम् ॥ तान्सर्वान्कीर्तयिष्यामि भविष्ये
कथितानृषान् ॥ ७४ ॥ तेभ्योऽपरेऽपि ये त्वन्ये ह्युत्पत्स्यन्ते नृपाः पुनः ॥ क्षत्राः पारशवाः शूद्रास्तथान्ये ये बहिश्चराः ॥ ७५ ॥ अत्राः
शकाः पुलिंदाश्च चूलिका यवनास्तथा ॥ केवर्त्ताभीरशबरा ये चान्ये म्लेच्छसंभवाः ॥ पर्यायतः प्रवक्ष्यामि नामतश्चैव तान् नृषान् ॥ ७६ ॥
अधिसोमकृष्णश्चेत्तेषां प्रथमं वर्त्तते नृपः ॥ तस्यान्ववाये वक्ष्यामि भविष्यं कथितानृषान् ॥ ७७ ॥ अधिसंमकृष्णपुत्रस्तु विवशुर्भविना
नृपः ॥ गङ्गाया तु हते तस्मिन्नगरे नागसाह्वये ॥ ७८ ॥ त्यक्त्वा विवशुर्नगरं कौशाम्ब्यां तु निवन्म्यनि ॥ भविष्याद्यौ मुताम्ब्य
महाबलपराक्रमाः ॥ ७९ ॥ भूरिर्ज्येष्ठः सुतस्तस्य तस्य चित्ररथः स्मृतः ॥ शुचिद्रक्षश्चित्ररथादृष्णिमांश्च शुचिद्रवान् ॥ ८० ॥ वृष्णिमतः
सुष्पणश्च भविष्यति शुचिर्नृपः ॥ तस्मात्सुष्पेणाद्रविता सुनीथो नाम पार्थिवः ॥ ८१ ॥ नृपात्सुनीथाद्रविता नृचक्षुः सुमहायशाः ॥ नृचक्षुस्त्रु
दायादो भविता वै सुसीबलः ॥ ८२ ॥ सुसीबलमुतश्चापि भार्वा राजा परिण्वः ॥ परिण्वसुनश्चापि भविता सुतपा नृपः ॥ ८३ ॥ मन्वावी तम्य
दायादो भविष्यति न संशयः ॥ मन्वाविनः सुतश्चापि भविष्यति पुरञ्जयः ॥ ८४ ॥ उवो भाव्यः सुतस्तस्य तिग्मात्मा तम्य चात्मजः ॥ निग्माद्
बृहद्रथा भाव्यो वसुदामा बृहद्रथात् ॥ ८५ ॥ वसुदाम्नः शतानीकां भविष्योदयनस्ततः ॥ भनिष्यने चोदयनाद्रीरा राजा वर्दीनरः ॥ ८६ ॥ वही
नरात्मजश्चैव दण्डपाणिर्भविष्यति ॥ दण्डपाणेर्निरमित्रो निरमित्रान्तु क्षेमकः ॥ ८७ ॥ अत्रानुवंशश्चोकोऽयं गीतां विप्रैः पुरातनैः ॥ ब्रह्मशत्रुस्य

यो योनिर्वशो देवर्षिसत्कृतः ॥ क्षेमकं प्राप्य राजानं संस्थास्यति कलौ युगे ॥ ८८ ॥ इत्येष पौरवो वंशो यथावदिह कीर्तितः ॥ धीमतः पाण्डुपुत्रस्य चार्जुनस्य महात्मनः ॥ ८९ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे पूरुवंशलुकीर्तनं नाम पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॐ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ये पूज्याः स्युर्द्विजातीनामग्रयः स्मृत सर्वदा ॥ तानिदानीं समाचक्ष्व तदंशं चातुर्वैशः ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ योऽसात्रग्नि रभीमानी स्मृतः स्वायम्भुवेऽन्तरे ॥ ब्रह्मणो मानसः पुत्रस्तस्मात्स्वाहा व्यजजिनत् ॥ २ ॥ पावकं पवमानं च शुचिरग्निश्च यः स्मृतः ॥ निर्मथ्यः पवमानोऽग्निर्विदुतः पावकात्मजः ॥ ३ ॥ शुचिरग्निः स्मृतः सौरः स्थावराश्चैव ते स्मृताः ॥ पवमानात्मजो ह्यग्निर्हव्यवानः स उच्यते ॥ ४ ॥ पावकिः सहरक्षस्तु हव्यवाहमुखः शुचिः ॥ देवानां हव्यवाहोऽग्निः प्रथमो ब्रह्मणः सुतः ॥ ५ ॥ सहरक्षः सुराणां तु त्रयाणां ते त्रयोऽग्रयः ॥ एतेषां पुत्रपौत्राश्च चत्वारिंशत्तथैव च ॥ ६ ॥ प्रक्ष्ये नामतस्तान्वै प्रविभागेन तान्पृथक् ॥ पावनो लौकिको ह्यग्निः प्रथमो ब्रह्मणश्च यः ॥ ७ ॥ ब्रह्मोदनाग्निस्तत्पुत्रो भरतो नाम विश्रुतः ॥ वैश्वानरो हव्यवाहो वहन्हव्यं ममार सः ॥ ८ ॥ स मृतोऽथर्वणः पुत्रो मथितः पुष्करोदधिः ॥ योऽथर्वा लौकिको ह्यग्निर्दक्षिणाग्निः स उच्यते ॥ ९ ॥ भृगोः प्रजायताथर्वा ह्यद्विराथर्वणः स्मृतः ॥ तस्य ह्यलौकिको ह्यग्निर्दक्षिणाग्निः स वै स्मृतः ॥ १० ॥ अथ यः पवमानस्तु निर्मथ्योऽग्निः स उच्यते ॥ स च वै गार्हपत्योऽग्निः प्रथमो ब्रह्मणः स्मृतः ॥ ११ ॥ ततः सभ्यावसथ्यो च संशत्यास्तौ सुताबुभौ ॥ ततः षोडश नद्यस्तु चकमे हव्यवाहनः ॥ यः खल्वाहवनीयोऽग्नि रभीमानी द्विजैः स्मृतः ॥ १२ ॥ कावेरौ कृष्णवेणीं च नर्मदां यमुनां तथा ॥ गन्दावरीं वितस्तां च चन्द्रभागाभिरावतीम् ॥ १३ ॥ विपाशां कौशिकीं चैव शतद्रुं सरयूं तथा ॥ सीतां मनस्विनीं चैव हविनीं पावनां तथा ॥ १४ ॥ तासु षोडशधात्मानं प्रविभज्य पृथक् पृथक् ॥ तदा तु विहरंतासु धिष्ण्येच्छः स बभूव ह ॥ १५ ॥ स्वाभिधानस्थिता धिष्ण्यास्तासूत्पन्नाश्च धिष्णवः ॥ धिष्ण्येषु जज्ञिरे यस्मात्ततस्ते धिष्णवः स्मृताः ॥ १६ ॥ इत्येते वै नदीपुत्रा धिष्ण्येषु प्रतिपदिरे ॥ तेषां विहरणीया ये उपस्थेयाश्च ताञ्छृणु ॥ विभुः प्रवाहणोऽग्नीध्रस्तत्रस्था धिष्णवोऽपरे ॥ १७ ॥ विहरन्ति यथास्थानं पुण्याहं समुपक्रमे ॥ अनिर्दृश्यानिवार्यमाणमग्नीनां शृणुत क्रमम् ॥ १८ ॥ वासवोऽग्निः

कृशालुयौ द्वितीयोत्तरवेदिकः ॥ सम्राडग्निसुतो ह्यधुपतिष्ठन्ति तान्दिवाः ॥ १३ ॥ रज्जन्यः पञ्चमानस्तु द्वितीयः साऽनुदहन् ॥ यावकोऽनः
 समुहस्तु वोत्तरे सोऽग्निरुच्यते ॥ २० ॥ हव्यसूदो ह्यसंमृज्यः शमित्रः ॥ शतधामा सुवाग्म्योती रोद्रेश्चर्यः स उच्यते ॥ २१ ॥
 ब्रह्मज्योतिर्वसुधामा ब्रह्मस्थानीय उच्यते ॥ अजैकपादुपस्थेयः स वै क्षालपुत्रो यतः ॥ २२ ॥ अनिर्देश्यो ह्यहिर्बुध्न्यो वहिरन्त्य नु दक्षिणौ ॥ पुत्रा
 ह्येते तु सर्वस्य उपस्थेया द्विजैः स्मृताः ॥ २३ ॥ ततो विहरणीयान्तु वक्ष्याम्यसौ नु नाच सुतान् ॥ हान्वियस्य सुना त्र्यग्विर्दोषा ॥ अयानः ॥ २४ ॥
 प्रशस्याऽग्निः प्रचेतास्तु द्वितीयः संसहायकः ॥ सुतो ह्यग्नेर्विश्वेवदा ब्रह्मणाच्छंसिरुच्यते ॥ २५ ॥ अपां यानिः स्मृतः पञ्चभ्यः ॥ पुत्रोऽन
 विभाव्यते ॥ धिष्ण्य आहरणा ह्येते सामेनेज्यन्त वै द्विजैः ॥ २६ ॥ ततो यः पावला नाम्ना यः सान्वियोग उच्यते ॥ अग्निः साऽगृथ्ये यो यो न हणन
 सहेज्यते ॥ २७ ॥ हृदयस्य सुतो ह्यग्नेर्जठरेऽसौ नृणां पचन् ॥ मन्युमाञ्जठरश्चाग्निर्दिन्द्राग्निः सतनं स्मृतः ॥ २८ ॥ परन्धराभ्य तं ह्यग्नि
 भूतानीह विमुदहन् ॥ अग्नेर्मन्युमतः पुत्रो घोरः संवर्तकः स्मृतः ॥ २९ ॥ दिवन्नपः स वसति समुद्रे नडाभुखं ॥ समुद्रवाग्मिनः पुत्रः अहरसा
 विभाव्यते ॥ ३० ॥ सहरक्षस्तु वै कामान्दह स वसते नृणाम् ॥ क्रव्यादग्निः सुतस्तस्य पुरुषान्यऽपि वै सुतान् ॥ ३१ ॥ इत्यनं पञ्चक्रम्यामाद्विजैः
 पुत्राः प्रकीर्तिताः ॥ ततः सुतास्तु सेवीर्याहन्धैर्वसुरेहताः ॥ ३२ ॥ मथितो यमन्वरण्यां नु साऽग्निराप सोमिन्यनम् ॥ त्रागुर्नामा नु
 भगवान्पशौ यस्तु प्रणीयते ॥ ३३ ॥ आयुषो महिमान्पुत्रो दहनस्तु ततः सुतः ॥ पाकयज्ञेष्वभिमानो हुनं हव्यं भुनक्ति यः ॥ ३४ ॥
 सर्वस्मोऽदवलोक्य हव्यं कव्यं भुनक्ति यः ॥ पुत्रोऽस्य सहिता ह्यग्निरदुतः स महायशः ॥ ३५ ॥ प्रायश्चित्तपभीमानो दुर्गं द्रव्यं भुनक्ति
 यः ॥ अद्रुतस्य सुतो वीरो देवांशस्तु महान्स्मृतः ॥ ३६ ॥ विविधाग्निस्ततस्तस्य तस्य पुत्रो महाकविः ॥ निविधाग्निसु तादृशो दशयाऽष्टौ
 सुताः स्मृताः ॥ ३७ ॥ काम्यास्त्रिष्विष्वभिमानो रक्षोहायतिकृच्च यः ॥ सुरभिर्वसुमान्नाशं ह्यर्थश्चैव रुक्मवान् ॥ ३८ ॥ त्र्यग्विः सनवांश्च
 इत्यष्टौ च प्रकीर्तिताः ॥ शुच्यग्नेस्तु प्रजा ह्येषा अग्नयश्च चतुर्दश ॥ ३९ ॥ इत्येते ह्यग्नयः प्रोक्ताः प्रणीता ये हि चान्ये ॥ यदतिं तु न्ये
 ये यामैः सह सुरोत्तमैः ॥ ४० ॥ स्वायम्भुवंदन्तरे पूर्वमग्नयस्तेऽभिमानिनः ॥ एनं विहरणीयेषु चेतनांचतनं णिह ॥ ४१ ॥ ध्यानाभिमानि

नोऽग्रीवाः प्रागासन् इव्यवाहनाः ॥ काम्यनैमित्तिकाद्यास्ते ये ते कर्मस्थवस्थिताः ॥ ४२ ॥ पूर्वं मन्वन्तरेऽतीते शुक्रैर्मानेभ्य तैः सह ॥ एतं
 देवगणैः सार्द्धं प्रथमस्यान्तरे मनोः ॥ ४३ ॥ इत्येता योनयो ह्युक्ताः स्थानाख्या जातवेदसाम् ॥ स्वरोचिषादिषु ज्ञेयाः सवर्णान्तेषु सप्तसु ॥ ४४ ॥
 तेरेवं तु प्रसंख्यातं साम्प्रतानागतेष्विह ॥ मन्वन्तरेषु सर्वेषु लक्षणं जातवेदसाम् ॥ ४५ ॥ मन्वन्तरेषु सर्वेषु नानारूपप्रयाजैः ॥ अर्चते वर्तमानैश्च
 यामैर्देवैः सदाश्रयः ॥ ४६ ॥ अनागतैः सुरैः सार्द्धं वत्स्यन्तो नागतास्त्वथ ॥ इत्येष प्रचयोऽग्नीना मया प्रोक्तो यथाक्रम ॥ विवर्तेरेणानुपूर्
 व्याच्च किमन्यच्छ्रेतुमिच्छथ ॥ ४७ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽग्निर्वंशो नामैक्यं चांशोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॐ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ इदानीं
 ग्राह्याद्विष्णुः पृष्टः परममुत्तमम् ॥ तमिदानीं समाचक्ष्व धर्माधर्मस्य विस्तरम् ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ एवमेकार्णवे नमिमन्मत्स्वरूपी जनार्दनः ॥
 विस्तारमादिसर्गस्य प्रतिसर्गस्य चाखिलम् ॥ २ ॥ कथयामास विश्वात्मा मनवे मूर्यसुनवे ॥ कर्मयोगं च सांख्यं च यथावाद्रिस्तस्मिन्विनम् ॥ ३ ॥
 ऋषय ऊचुः ॥ श्रोतुमिच्छामहे सूत कर्मयोगस्य लक्षणम् ॥ यन्पादविदिनं लोकं न किञ्चित्तत्र सुव्रत ॥ ४ ॥ सूत उवाच ॥ दत्तयोगं
 च वक्ष्यामि यथा विष्णुविभाषितम् ॥ ज्ञानयोगसहस्राद्धि कर्मयोगः प्रशस्यते ॥ ५ ॥ कर्मयोगोद्भवं ज्ञानं तस्मात्तत्परमं पदम् ॥ कर्म ज्ञानोद्भवं
 ब्रह्म न च ज्ञानमकर्मणः ॥ ६ ॥ तस्मात्कर्मणि युक्तात्मा तत्त्वमाप्नोति शाश्वतम् ॥ वंदोऽखिलो धर्ममूलमाचारश्चैव तद्विदाम् ॥ ७ ॥ अष्टादशतन्मृणा
 स्तस्मिन्प्रधानत्वेन संस्थिताः ॥ दया सर्वेषु भूतेषु क्षान्ती रक्षतुरस्य तु ॥ ८ ॥ अनसृया तथा लोकं शौचमन्तर्वेदिद्विजाः ॥ अनायासेषु
 कार्येषु माङ्गल्याचारसेवनम् ॥ ९ ॥ न च द्रव्येषु कार्पण्यमार्तेषु पाज्जितेषु च ॥ तथाऽस्पृहा परद्रव्ये परस्त्रीषु च सर्वदा ॥ १० ॥ अष्टादात्म्य
 गुणाः प्रोक्ताः पुराणस्य तु कोविदैः ॥ अयमेव क्रियायोगो ज्ञानयोगस्य साधकः ॥ ११ ॥ कर्मयोगं विना ज्ञानं कस्यचिन्नेह दृश्यते ॥
 श्रुतिस्मृत्युदितं धर्ममुपतिष्ठेत्प्रयत्नतः ॥ १२ ॥ देवतानां पितॄणां च मनुष्याणां च सर्वदा ॥ कुर्यादहरह्यज्ञैर्भूतपिणतर्पणम् ॥ १३ ॥ स्वा यौये
 रञ्चयेच्चर्षीन् होमैर्विद्वान्यथाविधि ॥ पितृञ्छत्रैरन्नदानैर्भूतानि बलिकर्मभिः ॥ १४ ॥ पंचैते विहिता यज्ञाः पञ्चसूनापनुत्तये ॥ १५ ॥ इदानीं
 पेषणी चुल्ली जलकुम्भी प्रमार्जनी ॥ १६ ॥ पंच सूना गृहस्थस्य तेन स्वर्गे न गच्छति ॥ तत्पापनाशनायामी पंच यज्ञाः प्रकीर्तिताः ॥ १७ ॥

द्वाविंशतिस्तथाष्टौ च ये संस्काराः प्रकीर्तिताः ॥ तद्युक्तोऽपि न मोक्षाय यस्त्वात्मगुणर्विजितः ॥ १७ ॥ तस्मादान्मगुणोपेतः श्रुतिक्रमे
 समाचरेत् ॥ गोब्राह्मणानां वित्तेन सर्वदा भद्रमाचरेत् ॥ १८ ॥ गोभूहिण्यवासाभिर्गन्धमाल्यादकेन च ॥ पूजयेद्ब्रह्मविष्णवर्करुद्रास्त्वात्मकं
 शिवम् ॥ १९ ॥ व्रतोपवासैर्विधिवच्छ्रद्धया च विमत्सरः ॥ योऽसवतान्द्रियः शान्तः सूक्ष्मोऽव्यक्तः सनातनः ॥ वासुदेवा जगन्मूर्तिस्तस्य सम्भूतयो
 ह्यमी ॥ २० ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च भगवान्मार्त्तण्डो वृषवाहनः ॥ अष्टौ च वसयन्तद्देवादृश गणाधिपाः ॥ लोकपालाधिपाश्चैव पितरो यानर
 स्तथा ॥ २१ ॥ इमा विभूतयः प्रोक्ताश्चराचरसमन्विताः ॥ ब्रह्माद्याश्चतुरा मूलमव्यक्ताधिपतिः स्मृतः ॥ २२ ॥ ब्रह्मणा चाथ मूर्त्येण विष्णुनाथ
 शिवेन वा ॥ अभेदात्पूजितेन स्यात्पूजितं सचराचरम् ॥ २३ ॥ ब्रह्मादीनां परं धाम त्रयाणामपि सांस्थितिः ॥ चेदमूर्त्तार्चनः पूजा पूजनीयः त्रय
 त्ततः ॥ २४ ॥ तस्मादग्निद्विजमुखान्कृत्वा सम्पूजयेद्विमान् ॥ दानैर्व्रतांश्चार्चयेत् अपहोमादिना नरः ॥ २५ ॥ इति क्रियातोग्रपरायणस्य
 वेदान्तशास्त्रस्मृतिवित्तलस्य ॥ विकर्मर्भितस्य सदा न किञ्चित्प्राप्तव्यमस्तीह परं च लोकं ॥ २६ ॥ इति श्रीमान्मन्महापुराणे योगनाहा
 तस्य नाम द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ६ ॥ मुनय ऊचुः ॥ पुराणसंख्यामाचक्ष्व मून विम्बरशः क्रमात् ॥ दानधर्ममशेषं तु यथायदनु
 पूर्वशः ॥ १ ॥ सुत उवाच ॥ इदमेव पुराणेषु पुराणपुरुषस्तदा ॥ यदुक्तवान् स विश्वान्मा मनवं तन्निबोधन ॥ २ ॥ मन्मय उवाच ॥ पुराणं सर्वं
 शास्त्राणां प्रथम ब्रह्मणा स्मृतम् ॥ अनन्तरं च वक्त्रेभ्यः वेदान्तस्य विनिर्गताः ॥ ३ ॥ पुराणमेकमेवासीत्तिदा कल्पान्तरादनघ ॥ त्रिवर्गमाधनं पुण्यं
 शतकोटिप्रविस्तरम् ॥ ४ ॥ निर्दग्धेषु च लोकेषु वाजिरूपेण वै मया ॥ अङ्गानि चतुरा वदान् पुराणं न्यायविम्बरम् ॥ ५ ॥ मैमांसां धर्मशास्त्रं च
 परिगृह्य मया कृतम् ॥ मत्स्यरूपेण च पुनः कल्पादाबुदकार्णवे ॥ ६ ॥ अंशेषमन्तकथि मुदकान्तर्गतेन च ॥ श्रुत्वा जगाद् च मुनीन् प्रति भूयां
 श्रुतुर्मुखः ॥ ७ ॥ प्रवृत्तिः सर्वशास्त्राणां पुराणस्याभवत्ततः ॥ कालेनाग्रहणं हृद्वा पुराणस्य नतो नृप ॥ ८ ॥ व्यासस्य पमहं कृत्वा संहारानि युगे युगे ॥
 चतुर्लक्षप्रमाणेन द्वापरेद्वापरे सदा ॥ ९ ॥ तथाष्टादशधा कृत्वा भूलोकेऽस्मिन् प्रकाशयत् ॥ अद्यापि देवलोकस्मिन् चतुर्लक्षोऽपि प्रविम्बरम् ॥ १० ॥
 तदर्थोऽत्र चतुर्लक्षं संक्षेपेण निवेशितम् ॥ पुराणानि दशाष्टौ च साम्प्रतं तदिहोच्यते ॥ ११ ॥ नामनस्त्वानि वक्ष्यामि शृणुध्वं मुनिसत्तपाः ॥

ब्रह्मणाभिहितं पूर्वं यावन्मात्रं मरीचये ॥ १२ ॥ ब्राह्मं त्रिदशसाहस्रं पुराणं परिशीत्यते ॥ लिखित्वा तच्च यो दद्याज्जलधेनुसमान्वितम् ॥ वैशाख
पूर्णिमायां च ब्रह्मलोकं महीयते ॥ १३ ॥ एतदेव यदा पद्ममभूद्धरणमयं जगत् ॥ तद्वृत्तान्ताश्रयं तद्वत्पाद्ममित्युच्यते बुधैः ॥ पात्रं तत्पदं
पञ्चाशत्सहस्राणीह कथ्यते ॥ १४ ॥ तत्पुराणं च यो दद्यात्तुवर्णकमलान्वितम् ॥ ज्येष्ठे मासि तिलैर्युक्तमश्वमेधफले लभेत ॥ १५ ॥
वारहकल्पवृत्तान्तमधिकृत्य पराशरः ॥ यत्प्राह धर्म्मो नखिलांस्तद्वृत्तं वैष्णवं विदुः ॥ १६ ॥ तदाघाहे च यो दद्याद्दृष्टधेनुसमान्वितम् ॥
पौर्णमास्यां विपृतात्मा स पदं याति वारुणम् ॥ त्रयोविंशतिसाहस्रं तत्प्रमाणं विदुर्बुधाः ॥ १७ ॥ श्वेतकल्पप्रसङ्गेन धर्म्मोऽप्यायुरिहाम्रयोत्त ॥
यत्र तद्वायवीयं स्यादुद्रमाहात्म्यसंयुतम् ॥ चतुर्विंशत्सहस्राणि पुराणं तदिहोच्यते ॥ १८ ॥ श्रावण्यां श्रावणे मासि शुद्धधेनुसमान्वितम् ॥ यो दद्याद्
वृषसंयुक्तं ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ॥ शिवलोके स पूतात्मा कल्पमकं वसेन्नरः ॥ १९ ॥ यत्राधिकृत्य गायत्रीं वण्यते धर्म्मोऽत्रिस्तारः ॥ पुत्रात्पुत्र
धोपेतं तद्भागवतमुच्यते ॥ २० ॥ सारस्वतस्य कल्पस्य मध्ये ये स्युर्नरोत्तमाः ॥ नद्वृत्तान्तोद्भवं लोके तद्भागवतमुच्यते ॥ २१ ॥ लिखित्वा
तच्च यो दद्याद्धर्म्मसिंहसमान्वितम् ॥ पौर्णमास्यां प्रोष्ठपद्यां स याति परमां गमिषु ॥ अष्टादश सहस्राणि पुराणं तत्प्रचक्षते ॥ २२ ॥
यत्राह नारदो धर्म्मोऽनृहत्कल्पाश्रयाणि च ॥ पञ्चविंशत्सहस्राणि नारदीयं तदुच्यते ॥ २३ ॥ आश्विने पञ्चदश्यां तु दद्याद्धेनुसमान्वि
तम् ॥ परमां सिद्धिमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभाम् ॥ २४ ॥ यत्राधिकृत्य शङ्खुनीन् धर्म्मोऽधर्म्मविचारणा ॥ व्याख्याता वै मुनिप्रश्ने बुचिभिर्धर्म्म
चारिभिः ॥ २५ ॥ मार्कण्डेयेन कथितं तत्सर्वं विस्तरेण तु ॥ पुराणं नवसाहस्रं मार्कण्डेयमिहोच्यते ॥ २६ ॥ प्रतिलिख्य च यो दद्यात्सौवर्ण
कारिसंयुतम् ॥ कार्तिक्यां पुण्डरीकस्य यज्ञस्य फलभागभवेत् ॥ २७ ॥ यत्तदीशानकं कल्पं वृत्तान्तमधिकृत्य च ॥ त्रिष्टयाग्निग
प्रोक्तमाग्नेयं तत्प्रचक्षते ॥ २८ ॥ लिखित्वा तच्च यो दद्याद्धर्म्मपद्मसमान्वितम् ॥ अर्गशीर्ष्यां विधानेन तिलधेनुसमान्वितम् ॥ तच्च षोडश
साहस्रं सर्वकृतुफलप्रदम् ॥ २९ ॥ यत्राधिकृत्य माहात्म्यमादित्यस्य चतुर्मुखः ॥ अघोरकल्पवृत्तान्तप्रसङ्गेन जगत्स्थितिम् ॥ मने
कथयामास भूतग्रामस्य लक्षणम् ॥ ३० ॥ चतुर्दशसहस्राणि तथा पञ्चशतानि च ॥ भविष्यचरितप्रायं भविष्यं तदिहोच्यते ॥ ३१ ॥

ततोऽपि मासि यो दद्यात्पौर्णमास्यां विमत्सरः ॥ शुद्धकुम्भसमायुक्तमग्निष्टोमफलं भवेत् ॥ ३२ ॥ रथन्तरस्य कल्पस्य ॥ तान्तमधिकृत्य
च ॥ सार्वर्णिना नारदाय कृष्णमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ ३३ ॥ यत्र ब्रह्मवराहस्य चोदन्तं वर्णितं मुहुः ॥ तदद्यादशसाहस्रं ब्रह्मवत्तुच्यते ॥ ३४ ॥
पुराणं ब्रह्मवर्त्त यो दद्यान्माघमासि च ॥ पौर्णमास्यां शुभदिने ब्रह्मलोकं ॥ ३५ ॥ यत्राग्निहोत्रमध्यस्थः प्राङ् देवो महेश्वरः ॥
धर्मार्थकाममोक्षार्थमाग्नेयमधिकृत्य च ॥ ३६ ॥ कल्पन्ते लेङ्गमित्युक्तं पुराणं ब्रह्मणा स्वयम् ॥ तदेकादशसाहस्रं फाल्गुन्यां यः
प्रयच्छति ॥ तिलधेनुसमायुक्तं स याति शिवसाम्यताम् ॥ ३७ ॥ महावराहस्य धुनर्माहात्म्यमधिकृत्य च ॥ विष्णुनाभिहितं त्राज्ये ॥ द्वाराद्विभिहो
च्यते ॥ ३८ ॥ मानवस्य प्रसङ्गेन कल्पस्य मुनिसत्तमाः ॥ चतुर्विंशत्सहस्राणि तत्पुराणमिहोच्यते ॥ ३९ ॥ कांचनं गरुडं ह्वा तिलधेनुसम
न्वितम् ॥ पौर्णमास्यां मघौ दद्याद्ब्रह्मणाय कुटुम्बिने ॥ वराहस्य प्रसादेन पद्मप्राप्तिं वेषेणम् ॥ ४० ॥ यत्र माहेश्वरान्धर्मो नधिकृत्य च
षण्मुखः ॥ कल्पे तत्पुरुरूपं वृत्तं चरितैरुपबृंहितम् ॥ ४१ ॥ स्कान्दं नाम पुराणं च ह्येकाशीति निगद्यते ॥ सहस्राणि शतं चैकमिति मत्स्येपु
गद्यते ॥ ४२ ॥ परिलिल्य च यो दद्याद्धेमशुलसमन्वितम् ॥ शेषं यद्भवाप्राप्तिं मीने चोपागते रथो ॥ ४३ ॥ त्रिविक्रमस्य माहात्म्यमधिकृत्य
चतुर्मुखः ॥ त्रिवर्गमभ्यधातच्च वामनं परिकीर्तितम् ॥ ४४ ॥ पुराणं दशसाहस्रं ॥ धर्मकल्याणं शिवम् ॥ यः शरद्विषुवं दद्याद्भणवं
यात्यसौ पदम् ॥ ४५ ॥ यत्र धर्मार्थकामानां मोक्षस्य च रसातलं ॥ माहात्म्यं कथयामास कूर्मरूपी जनार्दनः ॥ ४६ ॥ इन्द्रद्युम्नप्रसङ्गेन
ऋषिभ्यः शक्रसन्निधौ ॥ अष्टादशसहस्राणि लक्ष्मीकल्पानुपाङ्गिकम् ॥ ४७ ॥ यो दद्यादयनं कूर्मं ह्मेकूर्मसमन्वितम् ॥ गोतद्वस्त्रदानस्य
फलं सम्प्राप्नुयान्नरः ॥ ४८ ॥ श्रुतीनां यत्र कल्याणं प्रवृत्त्यर्थं जनार्दनः ॥ नत्स्यरूपेण मनो नरसिंहापवर्णनम् ॥ ४९ ॥ अधिकृत्याऽ
ब्रवीत्सप्तकल्पवृत्तं मुनीश्वराः ॥ तन्मात्स्यमिति जानीध्वं सहस्राणि चतुर्दश ॥ ५० ॥ विषुवं ह्मेमत्स्येन धेन्वा चैव समन्वितम् ॥ यो दद्यात्
पृथिवी तेन दत्ता भवति चाखिला ॥ ५१ ॥ यदा च गारुडे कल्पे विधाण्डाद्गरुडोद्भवम् ॥ अधिकृत्याव्रीत्कृष्णो गारुडं
ताद्विहोच्यते ॥ ५२ ॥ तदद्यादशकं चैव सहस्राणीह पठयेत् ॥ सौवर्णं सस्युक्तं यो ददाति पुमानिह ॥ स सिद्धिं लभते मुख्यं शिवलोकं च

संस्थितिम् ॥ ५३ ॥ ब्रह्मा ब्रह्माण्डमाहात्म्यमधिकृत्यब्रवीत्पुनः ॥ तच्च द्वादशसाहस्रं ब्रह्माण्डं द्विशताधिकम् ॥ ५४ ॥ भविष्याणां च कल्पानां
श्रूयते यत्र विस्तरः ॥ तद्ब्रह्माण्डपुराणं च ब्रह्मणा समुदाहृतम् ॥ ५५ ॥ यो दद्यात्तद्व्यतीपाते पीतोर्णयुगसंयुतम् ॥ राजसूयसहस्रस्य
फलमाप्नोति मानवः ॥ हेमधेन्वा युतं तच्च ब्रह्मलोकफलप्रदम् ॥ ५६ ॥ चतुर्लक्षमिदं प्रोक्तं व्यासेनाद्भुतकर्मणा ॥ मत्पितुर्मम पित्रा च
मया तुभ्यं निवेदितम् ॥ ५७ ॥ इह लोकहितार्थायै संक्षिप्तं परमर्षिणा ॥ इदमद्यापि देवेषु शतकोटिप्रविस्तरम् ॥ ५८ ॥ उपभेदान्प्रवक्ष्यामि
लोकं ये सम्प्रतिष्ठिताः ॥ पाद्मे पुराणे यत्रोक्तं नरासंहोपवर्णनम् ॥ तच्चाष्टादशसाहस्रं नारासंहिमोहोच्यते ॥ ५९ ॥ नन्दया यत्र माहात्म्यं
कात्तिकेयेन वर्ण्यते ॥ नन्दीपुराणं तद्धोकराख्यानमिति कीर्त्यते ॥ ६० ॥ यत्र शाम्बं पुरस्कृत्य भविष्येऽपि कथानकम् ॥ प्रोच्यते
तत्पुनर्लोकं शाम्बमतेन्दुनिव्रताः ॥ ६१ ॥ पुरातनस्य कल्पस्य पुराणानि विदुर्बुधाः ॥ धन्यं यशस्यमाणुष्यं पुराणानामनुक्रमम् ॥
एवमादित्यसंज्ञा च तत्रैव परिगद्यते ॥ ६२ ॥ अष्टादशभ्यस्तु पृथक्पुराणं यत्प्रादिश्यते ॥ विजानीध्वं द्विजश्रेष्ठास्तदेतेभ्यो विनिर्गतम् ॥ ६३ ॥
पंचाङ्गानि पुराणेषु आख्यानकमिति स्मृतम् ॥ सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च ॥ वंश्यानुचरितं चैव पुराणं पंचलक्षणम् ॥ ६४ ॥
ब्रह्मविष्णवर्करुद्राणां माहात्म्यं भुवनस्य च ॥ संसंहारप्रदानां च पुराणे पंचवर्णके ॥ ६५ ॥ धर्मश्चार्थश्च कामश्च मोक्षश्चैवात्र कीर्त्यते ॥
सर्वेष्वपि पुराणेषु तद्विरुद्धं च यत्फलम् ॥ ६६ ॥ सात्त्विकेषु पुराणेषु माहात्म्यमधिकं हरेः ॥ राजसेषु च माहात्म्यमधिकं ब्रह्मणो विदुः ॥ ६७ ॥ तद्भद्रं
श्च माहात्म्यं तामसेषु शिवस्य च ॥ सङ्कीर्णेषु सरस्वत्याः पितृणां च निगद्यते ॥ ६८ ॥ अष्टादश पुराणानि कृत्वा सत्यवतीसुतः ॥
भारताख्यानमखिलं चक्रे तदुपबृंहितम् ॥ ६९ ॥ वाल्मीकिना तु यत्प्रोक्तं रामोपाख्यानमुत्तमम् ॥
ब्रह्मणाभिहितं षष्ठं शतकोटिप्रविस्तरम् ॥ ७० ॥ आहृत्य नारदायैव तेन वाल्मीकये पुनः ॥ वाल्मीकिना च लोकेषु धर्मकामार्थसाधनम् ॥
एवं सपादाः पंचैते लक्षा मर्त्यै प्रकीर्तिताः ॥ ७१ ॥ पुरातनस्य कल्पस्य पुराणानि विदुर्बुधाः ॥ धन्यं यशस्यमाणुष्यं पुराणानामनुक्रमम् ॥
यः पठेच्छृणुयाद्वापि स याति परमां गतिम् ॥ ७२ ॥ इदं पवित्रं यशसो निधानमिदं पितृणामतिवल्लभं च ॥ इदं च देवेष्वमृतायितं च नित्यं

त्विदं पापहरं च पुंसां ॥ ७३ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पुराणानुक्रमणिकाभिधानं नाम त्रिपंचाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॐ ॥ सूत
 उवाच ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि दानधर्मानशेषतः ॥ व्रतोपवाससंयुक्तान्यथा मत्स्योदितानिह ॥ १ ॥ महादेवस्य संवादे नारदस्य च
 धीमतः ॥ यथावृत्तं प्रवक्ष्यामि धर्मकामार्थसाधकम् ॥ २ ॥ कैलासशिखरासीनमपृच्छन्नारदः पुरा ॥ त्रिनयनमनङ्गारिमनङ्गङ्गहरं हरम् ॥ ३ ॥
 नारद उवाच ॥ भगवन्देवेवेश ब्रह्मविष्ण्वन्दनायक ॥ श्रीमदारोग्यरूपपुर्भाग्यसौभाग्यसम्पदा ॥ संयुक्तस्तव विष्णोर्वा पुमान्भक्तः कथं
 भवेत् ॥ ४ ॥ नारी वा विधवा सर्वगुणसौभाग्यसंयुता ॥ क्रमान्सुक्तिप्रदं देव किञ्चिद्भुतामिहोच्यताम् ॥ ५ ॥ ईश्वर उवाच ॥ सम्यक्पुष्टं
 त्वया ब्रह्मसर्वलोकहितावहम् ॥ श्रुतमप्यत्र यच्छान्त्यै तद्भूतं शृणु नारद ॥ ६ ॥ नक्षत्रपुरुषं नाम व्रतं नारायणात्मकम् ॥
 पादादिकुर्याद्विधिवद्विष्णुनामानुकीर्तनम् ॥ ७ ॥ प्रतिमां वासुदेवस्य मूलशर्षदिषु चर्चयेत् ॥ चैत्रमासं समासाद्य कृत्वा
 ब्राह्मणवाचनम् ॥ ८ ॥ मूले नमो विश्वधराय पादौ गुल्फावनन्ताय च रोहिणीषु ॥ जङ्घेऽभिपूज्ये वरदाय चैव द्वे जानुनी वाश्विकुमारकक्षे ॥ ९ ॥
 पूर्वोत्तरापादयुगे तथोरु नमः शिवायेत्यभिपूजनीयो ॥ पूर्वोत्तराफल्गुनिगुमके च मेहं नमः पंचशराय पूज्यम् ॥ १० ॥ कटिं नमः
 शार्ङ्गधराय विष्णोः सम्पूजयेन्नारद कृत्तिकासु ॥ तथा चैयद्राद्रपदाद्रये च पादौ नमः कोशनिपूदनाय ॥ ११ ॥ कुक्षिद्वयं नारद
 रेवतीषु दामोदरायेत्याभिपूजनार्थम् ॥ ऋक्षेऽनुराधासु च माघवाय नमस्तथोरः स्थलमेव पूज्यम् ॥ १२ ॥ पृष्ठं धनिष्ठासु च
 पूजनीयमघौषविध्वंसकराय तच्च ॥ श्रीशङ्खचक्रासिगदाधराय नमो विशाखासु भुजाश्च पूज्याः ॥ १३ ॥ हस्ते तु हस्ता मधुमुदनाय
 नमोऽभिपूज्या इति कैटभारः ॥ पुनर्वसावङ्गुलिपूर्वभागाः साम्नामर्धशाय नमोऽभिपूज्याः ॥ १४ ॥ भुजङ्गनक्षत्रदिने नखानि
 नम्रपूजयेन्मत्स्यशरीरभाजः ॥ क्रूर्मस्य पादौ शरणं व्रजामि ज्येष्ठासु कण्ठे हरिर्चनीयः ॥ १५ ॥ श्रोत्रे वराहाय नमोऽभिपूज्या
 जसार्द्धनस्य श्रवणेन सम्यक् ॥ पुष्ये मुखं दानवसूदनाय नमो नृसिंहाय च पूजनीयम् ॥ १६ ॥ नमो नमः कारणवामनाय
 स्वातीषु दन्ताग्रमथार्चनीयम् ॥ आस्यं हरेर्भागविनन्दनाय सम्पूजनीयं द्विज वारुणे तु ॥ १७ ॥ नमोऽस्तु रामाय मघासु

नासा सम्पूजनीया रघुनन्दनस्य ॥ मृगोत्तमाङ्गे नयनेऽभिपूज्ये नमोऽस्तु ते राम विघ्नीणिताक्ष ॥ १८ ॥ बुद्धाय शान्ताय नमो
ललाटं चित्रासु सम्पूज्यतमं सुरारः ॥ शिरोऽभिपूज्यं भरणीषु विष्णोर्नमोऽस्तु विधेधर कलिकरूपिणे ॥ १९ ॥ आर्द्रासु केशाः पुरुषो
त्तमस्य सम्पूजनीया हरये नमस्ते ॥ उयोषितेनक्षदिनेषु भक्त्या सम्पूजनीया द्विजमुद्गवाः स्तुः ॥ २० ॥ पूर्णे व्रते सर्वशृणान्विताय वासुप
शीलाय च सामगाय ॥ हेमौ विशालायतबाहुदण्डां मुक्ताफलेन्दूपलवज्रयुक्ताम् ॥ २१ ॥ जलस्य पूर्णे कलशे निविष्टामर्चां हरेर्वस्त्रगवा
सहेव ॥ शय्यां तथोपस्करभाजनादियुक्तां प्रदद्याद्विजपुङ्गवाय ॥ २२ ॥ यद्यस्ति यत्किंचिद्विहास्ति देयं दद्याद्विजायात्महिताय सर्वम् ॥
मनोरथं नः सफलीकुरुष्व हिरण्यगर्भाच्छ्रुत रुद्ररूपिन् ॥ २३ ॥ सलक्ष्मीकं सभायर्थाय कांचनं पुरुषोत्तमम् ॥ शय्यां च दद्यान्मन्त्रेण
अग्निभेदविवर्जिताम् ॥ २४ ॥ यथा न विष्णुभक्तानां वृजिनं जायते क्वचित् ॥ तथा पुरुषपतारोग्यं केशवे भक्तिमुत्तमम् ॥ २५ ॥
यथा न लक्ष्म्या शयनं तव शून्यं जनार्दन ॥ शय्यां ममाप्यशून्यास्तु कृष्ण जन्मनिजन्मनि ॥ २६ ॥ एवं निवेद्य तत्सर्वं वस्त्रमालयास्तु
लेपनम् ॥ नक्षत्रपुरुषज्ञाय विप्रायाथ विसर्जयेत् ॥ २७ ॥ मुञ्जीतातैललवणं सर्वशेष्वप्युपोषितः ॥ भोजनं च यथाशक्ति वित्तशब्दं विव
र्जयेत् ॥ २८ ॥ इति नक्षत्रपुरुषमुपास्य विधिवत्स्वयम् ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति विष्णुलोकं भव्यते ॥ २९ ॥ ब्रह्महत्यादिकं किंचि
द्विद् वासुत्र वा कृतम् ॥ आत्मना वाथ पितृभिस्तत्सर्वं क्षयमाप्नुयात् ॥ ३० ॥ इति पठति शृणोति यश्च भक्त्या पुरुषवरो व्रतमङ्गनाऽथ
कुर्यात् ॥ कलिकलुषविदारणं सुरारः सकलविभूतिफलप्रदं च पुंसाम् ॥ ३१ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे नक्षत्रपुरुषव्रतं नाम चतुः
पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ नारद उवाच ॥ उपवासेष्वशक्तस्य तदेव फलमिच्छतः ॥ अनभ्यासेन रोगाद्वा किमिष्टं व्रतमुत्तमम् ॥ १ ॥
ईश्वर उवाच ॥ उपवासेऽप्यशक्तानां नक्तं भोजनमिष्यते ॥ यस्मिन्व्रते तदप्यत्र श्रूयतामक्षयं महत् ॥ २ ॥ आदित्यशयनं नाम यथा
वच्छङ्करार्चनम् ॥ येषु नक्षत्रयोगेषु पुराणज्ञाः प्रचक्षते ॥ ३ ॥ यदा हस्तेन सप्तम्यामादित्यस्य दिनं भवेत् ॥ सूर्यस्य चाथ संक्रान्तिस्तिथिः
सा सार्वकामिकी ॥ ४ ॥ उमामहेश्वरस्यार्चोमर्चयेत्सूर्यनामभिः ॥ सूर्यार्चां शिवलिङ्गे च प्रकुर्वन्पूजयेद्यतः ॥ ५ ॥ उमापते रवेर्वापि न

भेदो दृश्यते क्वचित् ॥ यस्मात्तस्मान्मुनिश्रेष्ठ गृहे शम्भुं समञ्चयेत् ॥ ६ ॥ हस्ते च सूर्योय नमोस्तु पादावकार्ये चित्रासु च गुल्फदेशम् ॥
 स्वातीषु जङ्घे पुरुषोत्तमाय धात्रे विशाखासु च जातुदेशम् ॥ ७ ॥ तथातुराधासु नमोऽभिपूज्यमरुद्वयं चैव सहस्रभानोः ॥ ज्येष्ठास्वनङ्गाय
 नमोऽस्तु गुह्यमिन्द्राय सोमाय कटी च मूले ॥ ८ ॥ पूर्वोत्तराषाढयुगे च नाभिं त्वष्ट्रे नमः सप्ततुरङ्गमाय ॥ तीक्ष्णांशने च श्रवणे च कुक्षौ पृष्ठे
 धनिष्ठासु विकर्तनाय ॥ ९ ॥ चक्षुः स्थलं ध्यान्तविनाशनाय जलाधिपक्षे परिपूजनीयम् ॥ पूर्वोत्तराभाद्रपदाद्वयं च वाहू नमश्चण्डकराय
 पूज्यौ ॥ १० ॥ साम्रामधीशाय करद्वयं च सम्पूजनीयं द्विज रेवतीषु ॥ नखानि पूज्यानि तथाङ्गिनीषु नमोऽस्तु सताश्विपुरन्धराय ॥ ११ ॥
 कठोरधात्रे भरणीषु कण्ठं दिवाकरायेत्यभिपूजनीया ॥ ग्रीवामिन्द्रशेऽधरमम्भुनेशे सम्पूजयेन्नारद रोहिणीषु ॥ १२ ॥ तृगातभाङ्गे दशना
 मुरारेः सम्पूजनीया हरये नमस्ते ॥ नमः सवित्रे रसनां शङ्करे च नासाभिपूज्या च पुनर्वसौ च ॥ १३ ॥ ललाटमभोरुहलभाय पुण्येऽलका
 वेदशरीरधारिणे ॥ सार्पेऽथ मौलिं विबुधप्रियायं मयासु कर्णोविति गोगणेशे ॥ १४ ॥ पूर्वोषु गोत्रास्त्रणवन्दनाय नेत्राणि संपूज्यतमानि
 शम्भोः ॥ अथोत्तराफल्गुनि भं भुवौ च विश्वेश्वरायेति च पूजनीये ॥ १५ ॥ नमोऽस्तु पाशाङ्कुशशूलपद्मकपालसर्पेन्दुधनुर्धराय ॥
 गजासुरानङ्गपुरान्धकादिविनाशमूलाय नमः शिवाय ॥ १६ ॥ इत्यादि चान्त्राणि च पूज्य नित्यं विश्वेश्वरायानि शिवांऽभिपूज्यः ॥ भोक्तव्य
 मत्रैवमतेलशाकममांसमक्षारमसुक्तशेषम् ॥ १७ ॥ इत्येवं द्विज नक्तानि कृत्वा दद्यात्पुनर्वसौ ॥ शालेयसङ्कुलप्रस्थमौदुम्बरमये
 घृतम् ॥ १८ ॥ संस्थाप्य पात्रे विप्राय सहिष्यं निवेदयेत् ॥ सप्तमे वस्त्रयुगं च पारणे त्वधिकं भवेत् ॥ १९ ॥ चतुर्दशे तु साम्प्रति पारणे
 नारदाब्दिके ॥ ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या शुद्धशरीरघृतादिभिः ॥ २० ॥ कृत्वा तु काञ्चनं पद्ममष्टपत्रं सकर्णिकम् ॥ शुद्धमष्टदुलं तच्च पद्मरा
 गदलान्वितम् ॥ २१ ॥ श्यां विलक्षणां कृत्वा विरुद्रग्रन्थिवर्जिताम् ॥ सोपधानकविश्रामरुचास्तस्यजनानि च ॥ २२ ॥ भान्नोपानहच्छत्र
 चामरासनदर्पणैः ॥ भूषणैरपि संयुक्तां फलवस्त्रानुलेपनैः ॥ २३ ॥ तस्यार्थं विधाय तत्पद्ममलंकृत्य गुणान्वितम् ॥ कपिलां वस्त्रसंयुक्तां सुशीलां च
 पयस्विनीन् ॥ २४ ॥ रौप्यसुरां हेमशृङ्गां सवत्सां कांस्यदोहनाम् ॥ दद्यान्मन्त्रेण पूर्वोहि न चेनामभिलक्षयेत् ॥ २५ ॥ यथेवादित्यशयन

मशून्यं तच्च सर्वदा ॥ काल्या धृत्या श्रिया रत्या तथा मे सन्तु सिद्धयः ॥ २६ ॥ यथा न देवाः श्रेयांसं त्वदन्यमनघं विदुः ॥ तथा मामुद्धरा
शेषदुःखसंसारसागरात् ॥ २७ ॥ ततः प्रदक्षिणीकृत्य प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥ शय्यागवादि तत्सर्वं द्विजस्य भवनं नयेत् ॥ २८ ॥ नैनद्विशी
लाय न दग्ग्भिर्काय कुतर्कदुष्टाय विनिन्दकाय ॥ प्रकाशनीयं व्रनमिन्दुमौल्यश्चापि निन्दामधिकां विधत्ते ॥ २९ ॥ भक्ताय दान्ताय
च शुद्धमेतदाख्येयमानन्दकरं शिवस्य ॥ इदं महापातकाभिन्नराणामप्यक्षरं वेदविदो वदन्ति ॥ ३० ॥ न बन्धुपुत्रेण बलैर्विभुजः
पत्नीभिरानन्दकरः सुराणाम् ॥ नाभ्येति रोगं न च शोकदुःखं या वाथ नारी कुरुतेऽनिभक्त्या ॥ ३१ ॥ इदं वसिष्ठेन पुराऽञ्जु
नेन कृतं कुबेरेण पुरन्दरेण ॥ यत्कीर्त्तनेनाप्यखिलानि नाशमायान्ति पापानि न संग्रहोऽस्ति ॥ ३२ ॥ इति पठति शृणोति वा य इत्थं
रविशयनं पुरुहुतवच्छभः स्यात् ॥ अपि नरकगतान्पितृनशेषानपि दिवमानयतीह यः करोति ॥ ३३ ॥ इति श्रीवास्तवे महापुराणे आदित्य
शयनव्रतं नाम पंचपंचाशोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ कृष्णाष्टमीमथो वक्ष्ये सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥ शान्तिमुक्तिश्च भवति
जयः पुंसां विशेषतः ॥ १ ॥ शङ्करं मार्गेश्वरं शम्भुं पौर्वेऽभिपूजयेत् ॥ मावे महेश्वरं देवं महादेवं च फाल्गुने ॥ २ ॥ स्थाणुं चैत्रे शिवं
तद्भद्रेशस्त्रे त्वर्चयेन्नरः ॥ ज्येष्ठे पशुपतिं चार्चयेत्पाठे उग्रमर्चयेत् ॥ ३ ॥ पूजयेच्छ्रावणे शर्वं नभस्ये त्र्यम्बकं तथा ॥ हरमाश्वयुजे मासि
तथेशानं च कार्तिके ॥ ४ ॥ कृष्णाष्टमीषु सर्वासु शक्तः सम्पूजयेद्विजान् ॥ गोभृंहिरण्यवासाभिः शिवभक्तानुपोषितः ॥ ५ ॥ गोमूत्रघृत
गोक्षीरतिलान्यवकुशोदकम् ॥ गोशृङ्गोदशिरीषार्कविलत्रपत्रदधीनि च ॥ पंचगव्यं च सम्प्राश्य शंकरं पूजयेन्निशि ॥ ६ ॥ अश्वत्थं च
वटं चैवोदुम्बरं पुक्षेमेव च ॥ पलाशं जम्बुवृक्षं च विदुषं च महर्षयः ॥ ७ ॥ मार्गशीर्षपाठमाभ्यां द्वाभ्यां द्वाभ्यामिति क्रमात् ॥ एकैकं
दन्तपवनं वृक्षेष्वेतेषु भक्षयेत् ॥ ८ ॥ देवाय दद्यादर्घ्यं च कृष्णां गां कृष्णवाससम् ॥ दद्यात्समाप्ते दध्यन्नं वितानच्चजचामरम् ॥ ९ ॥
द्विजानामुदकुम्भांश्च पंचरत्नसमन्वितान् ॥ गावः कृष्णाः सुवर्णं च वासांसि विविधानि च ॥ अशक्तस्तु पुनर्दद्याद्दामिकामपि
शक्तिः ॥ १० ॥ न वित्तशाब्धं कुर्वीत कुर्वन्क्षेपमवाप्नुयात् ॥ कृष्णाष्टमीसुपोष्येव सप्तकल्पशतत्रयम् ॥ पुमान्सम्पूजितो देवैः शिवलोके

महीयते ॥ ११ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे कृष्णाष्टमीव्रतं नाम षट्पंचांशोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ७ ॥ नारद उवाच ॥ दीर्घायुरारोग्यकुठा
 भिवृद्धियुक्तः प्रमान्भूपकुलयुतः स्यात् ॥ सुहृदुर्जन्मनि येन सम्यग्त्रयं समाचक्ष्व तदिन्दुमौले ॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ तस्या पृथग्निः
 सम्यगुक्तं चाक्षय्यकारकम् ॥ रहस्यं तव वक्ष्यामि यत्पुराणविदो विदुः ॥ २ ॥ राहिणीचन्द्रशतं नाम व्रतमिद्वैतयम् ॥ तस्मिन्प्रायणस्या
 च्छीमन्चर्येदिन्दुनामाभिः ॥ ३ ॥ यदा सोमदिने शुक्ला भवेत्पंचदशी क्वचित् ॥ अथवा ब्रह्मनक्षत्रं पौर्णमास्यां प्रजायते ॥ ४ ॥ तदा ज्ञानं नरः
 कुर्यात्पंचगव्येन सर्षपैः ॥ आप्यायस्वति तु जपेद्विद्वानष्टशतं पुनः ॥ ५ ॥ शूद्राऽपि परया भक्त्या पापघातायर्जिनः ॥ सोमाय वरदा
 याथ विष्णवे च नमो नमः ॥ ६ ॥ कृतजप्यः स्वभवनमागन्त्य मधुसूदनम् ॥ पूजयन्फलपुष्पैश्च सोमनामां नि कीर्तयत् ॥ ७ ॥ सोमाय
 शान्ताय नमोस्तु पादावनन्तधाग्नेति च जानुजङ्घे ॥ ऊरुद्वयं चापि जलादराय सम्पूजयन्मन्त्रमनन्तवाहः ॥ ८ ॥ नमो नरः कारद्ववादाय
 कटिः शशाङ्कस्य सदावर्चनीया ॥ तथोदरं चाप्यमृतादराय नाभिः शशाङ्काय नमोऽभिभूज्या ॥ ९ ॥ नमोऽस्तु चन्द्राय तु तं च वृजं इत्ता
 द्विजानामधिपाय पूज्याः ॥ हास्यं नमश्चन्द्रमसेऽभिपूज्यमोष्ठौ कुमुद्वन्तवनप्रियाय ॥ १० ॥ नासा च नाथाय वनोपवीनामारुःपुनाय
 पुनर्ध्रुवौ च ॥ नेत्रद्वयं पद्मनिभं तथेन्दोरिन्दीवरश्यामकराय शौरः ॥ ११ ॥ नमः समन्ताच्चरवन्दिनाया कर्णद्वयं दैत्यनिपूनाय ॥ ललाटयिन्दो
 रुदधिप्रियाय केशाः सुषुम्माधिपतेः प्रपूज्याः ॥ १२ ॥ शिरः शशाङ्काय नमो मुरारिविधेश्वरायैति नमः किराटिने ॥ पद्मप्रियं राहिणि नाम लक्ष्मीः
 सौभाग्यसौख्यामृतचारुकाये ॥ १३ ॥ देवीं च सम्पूज्य सुगन्धपुष्पैर्वेद्यपृपादिभिरिन्दुपत्नीम् ॥ सुत्वाथ भूमौ पुनरुत्थितेन स्नात्वा च
 विप्राय हविष्ययुक्तः ॥ १४ ॥ देयः प्रभाते सहिरण्यवारिकुम्भो नमः पापविनाशनाय ॥ सम्प्राश्य गामूत्रमांसमन्नमक्षरमष्टावथ विंशतिं च ॥
 ग्रासान्पयःसर्पिगुतानुपोष्यसुक्त्वेतिहासं शृणुयान्सुहृत्तमं ॥ १५ ॥ कदम्बनीलान्पल्लवकतकानि जानी स्राजं शतपत्रिका च ॥ अम्लानकु
 ब्जान्यथ सिन्धुवारं पुष्पं पुनर्नारद मल्लिकायाः ॥ शुभ्रं च विष्णोः करवीरपुष्पं श्रीचम्पकं चन्द्रमसः प्रद्वयम् ॥ १६ ॥ श्रावणादिषु मासेषु
 क्रमादेतानि सर्वदा ॥ यस्मिन्मासे व्रतादिः स्यात्तत्पुष्पैश्चैथद्वारिम् ॥ १७ ॥ एवं संवत्सरं यावदुपास्य विधिवन्तरः ॥ व्रतान्ते शयनं दद्याद्

इर्षणोपस्करान्वितम् ॥ १८ ॥ रोहिणीचन्द्रमिथुनं कारयित्वाथ कांचनम् ॥ चन्द्रः षडङ्गुलः काथ्यो रोहिणी चतुरङ्गुला ॥ १९ ॥ मुक्ताफला
 एकयुतं सितनेत्रपटावृतम् ॥ क्षीरकुम्भोपरि पुनः कांस्यपात्राक्षतान्वितम् ॥ दद्यान्मेत्रेण पूर्वोक्ते शालीक्षुफलसंयुतम् ॥ २० ॥ श्वेतामथ पुवर्णस्य
 तुरै रौप्यैः समन्विताम् ॥ सवस्त्रभाजनां धेनुं तथा शंखं च शोभनम् ॥ २१ ॥ भूषणैर्द्विजदाम्पत्यमलंकृत्य गुणान्वितम् ॥ चन्द्रोऽयं
 द्विजरूपेण सभार्य्य इति कल्पयेत् ॥ २२ ॥ यथा न रोहिणी कृष्णशय्यां सन्त्यज्य गच्छति ॥ सोमरूपस्य ते तद्व्यवसायेदोऽस्तु
 भूतिभिः ॥ २३ ॥ यथा त्वमेव सर्वेषां परमानन्दमुक्तिदः ॥ मुक्तिर्मुक्तिस्तथा भक्तिस्तथि चन्द्रास्तु मे सदा ॥ २४ ॥ इति संसारगीताय
 मुक्तिकामस्य चानव ॥ रूपारोग्यायुषमेतद्विधायकमनुत्तमम् ॥ २५ ॥ इदमेव पितॄणां च सर्वदा दृढं मुने ॥ त्रैलोक्यमधिपतिर्भूत्वा साने
 ल्पशतत्रयम् ॥ चन्द्रलोकमवाप्नोति विद्युद्भूत्वा तु मुच्यते ॥ २६ ॥ नारी वा रोहिणी चन्द्रशयनं या समाचरेत् ॥ सापि तत्फलमाप्नोति
 पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ २७ ॥ इति पठति शृणोति वा य इत्थं मधुमथनाच्च गमिदुःकीर्त्तनेन नित्यम् ॥ मतिमपि च ददाति शोऽपि
 शोरेर्भवनगतः परिपूज्यतेऽमरोचैः ॥ २८ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे रोहिणीचन्द्रशयनव्रतं नाम सप्तपंचाशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॐ ॥
 सुत उवाच ॥ जलाशयगतं विष्णुमुवाच रविनन्दनः ॥ तडागारामरूपानां वापीषु नलिनीषु च ॥ १ ॥ निधिं पृच्छामि देवेश
 देवतायतेनषु च ॥ के तत्र चर्त्विजो नाथ वेदी वा कीदृशी भवेत् ॥ २ ॥ दक्षिणावलयः कालः स्थानमाचार्य्य एव च ॥
 द्रव्याणि कानि शस्तानि सर्वमाचक्ष्व तत्त्वतः ॥ ३ ॥ मत्स्य उवाच ॥ शृणु राजन्महाबाहो तडागादिषु यो विधिः ॥ पुराणेष्वितिहासोऽने
 पठ्यते वेदवादिभिः ॥ ४ ॥ प्राप्य पक्षं शुभं शुक्लमतीति चोत्तरायणे ॥ पुण्येऽह्नि विप्रकथिते कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ॥ ५ ॥ प्रागुदक्षप्रवेग
 देशे तडागस्य समीपतः ॥ चतुर्हस्तां शुभां वेदीं चतुरस्रां चतुर्मुखाम् ॥ ६ ॥ तथा षोडशहस्तः स्यान्मण्डपश्च चतुर्मुखः ॥ वैद्याश्च परितो
 गत्वा रत्निमात्रास्त्रिमेखलाः ॥ ७ ॥ नव सप्ताथ वा पंच नातिरिक्त्वा नृपात्मज ॥ वितस्तिमात्राङ्गुलिर्विस्तृता ॥ ८ ॥ गर्तोऽथ
 तत्र सप्त स्युस्त्रिपर्वाच्चरूतमेखलाः ॥ सर्वतस्तु सवर्णाः स्युः पताकाच्चजसंयुताः ॥ ९ ॥ अश्वत्थोदुम्बरपृष्ठवटशालाकृतानि तु ॥ मण्डपस्य

प्रतिदिशं द्वाराण्येतानि कारयेत् ॥ १० ॥ शुभास्तत्रापि होतारं द्वारपालश्चयाटवै ॥ अष्टौ पुत्रा ॥ ११ ॥ कथयो ब्रालगा द्वारपाः ॥ १३ ॥
 सर्वणक्षलसम्पूर्णो मन्त्रविद्विजितेन्द्रियः ॥ कुलशीलसमायुक्तः पुरोधाः स्याद्भिन्नोत्तम ॥ १२ ॥ अभिगतं कुलश चक्षोपश्रवणानि च ॥ अजने
 चामरे शुभ्रे ताम्रपात्रे सुविस्तृते ॥ १३ ॥ ततस्त्यनेकवर्णाः स्युः श्रवणः क्षीरैस्तम्ब ॥ आचार्यैः क्षिपेद्भूमिं पुनश्च विवशगः ॥ १० ॥
 अरतिमात्रो यूपः स्यात्क्षीरवृक्षविनिर्मितः ॥ यजमानप्रमाणो वा संस्थाप्यो भूतिमिच्छता ॥ १३ ॥ अनाच्छास्त्रिः ॥ १४ ॥ अविशति
 ऋत्विजः ॥ कुण्डलानि च हेमानि केयूरकटकानि च ॥ १६ ॥ तथाङ्गुल्यः पवित्राणि पासां विविधानि ॥ अर्चयेत्पुनश्च विवशगः ॥ १० ॥
 पुनः ॥ दद्याच्छयनसंयुक्तमात्मनश्चापि यत्प्रियम् ॥ १७ ॥ सौवर्ण्यहंसकरो तत्र ॥ १८ ॥ अर्चयेत्पुनश्च विवशगः ॥ १० ॥
 शिशुमारकः ॥ एवमासाद्य तत्सर्वमादावेव विशां पते ॥ १८ ॥ कुक्कुमाच्छास्त्रः ॥ १९ ॥ अर्चयेत्पुनश्च विवशगः ॥ १० ॥
 स्त्रापितो वेदपारगैः ॥ १९ ॥ यजमानः सपत्नीकः पुत्रपौत्रसम्पन्नितः ॥ धर्म्मिन्द्रास्त्राणां ॥ २० ॥ अर्चयेत्पुनश्च विवशगः ॥ १० ॥
 भेरीणां निःस्वनेन च ॥ अजसा मण्डलं कुर्यान्पंचवर्णेन तत्प्रति ॥ २१ ॥ पोटशरं तन्नेत्रं पञ्चगव्यं ॥ अर्चयेत्पुनश्च विवशगः ॥ १० ॥
 मध्ये सुशोभनम् ॥ २२ ॥ वेद्याश्चोपरि तन्मृत्वा ग्रहलोकापतेः स्वतः ॥ न योन्याः तन्मृत्वा तन्मृत्वा ॥ २३ ॥ अर्चयेत्पुनश्च विवशगः ॥ १० ॥
 स्थापयेन्मध्ये वारुण्यां मन्त्रमाश्रितः ॥ अह्मणं च शिवं विष्णुं त्रैलोक्यं च ॥ २४ ॥ अर्चयेत्पुनश्च विवशगः ॥ १० ॥
 शान्त्यर्थं सर्वलोकानां भूतग्रामं न्यसेत्ततः ॥ २५ ॥ पुण्यभक्ष्यफलैस्तुक्तेषु कुलशायिनाम् ॥ २६ ॥ अर्चयेत्पुनश्च विवशगः ॥ १० ॥
 पुष्पगन्धैरलंकृत्य द्वारपालान्समन्ततः ॥ पठध्वमिति तान्प्रादाचार्यं च भिषूजयेत् ॥ २७ ॥ यजमानं च ॥ अर्चयेत्पुनश्च विवशगः ॥ १० ॥
 पश्चिमे तद्दत्तरेण त्वथर्वणौ ॥ २८ ॥ उदङ्मुखो दक्षिणतो यजमान उपविशेत् ॥ गन्धमिति तान्प्रादाचार्यं च भिषूजयेत् ॥ २९ ॥ अर्चयेत्पुनश्च विवशगः ॥ १० ॥
 घृणमन्त्रजापेन तिष्ठध्वमिति जापकान् ॥ एवमादिश्य तान्सर्वान्पुण्याग्निं च भवति ॥ ३० ॥ अर्चयेत्पुनश्च विवशगः ॥ १० ॥
 ऋत्विग्भिश्चाथ दोनव्यं वारुणैश्च सर्वतः ॥ ३१ ॥ अह्म्यो विविधान् ॥ अर्चयेत्पुनश्च विवशगः ॥ १० ॥

द्विधकर्मणे ॥ ३२ ॥ रात्रिमुक्तं च रौद्रं च पावमानं सुमङ्गलम् ॥ जपेयुः पौरुषं सूक्तं पूर्वतो बहुचः पृथक् ॥ ३३ ॥ शाक्रं रौद्रं च सौम्यं च कृष्माण्डं
जातवेदसम् ॥ सौरमुक्तं जपेन्मन्त्रं दक्षिणेन यजुर्विदः ॥ ३४ ॥ वैराज्यं पौरुषं सूक्तं सौवर्णं रुद्रसंहिताम् ॥ शैशवं पञ्च निवनं गायत्रं
ज्येष्ठसाम च ॥ ३५ ॥ वामदेव्यं बृहत्साम रौरवं सरथन्तरम् ॥ गर्वा व्रतं च काण्वं च रक्षोघ्नं वयसस्तथा ॥ गायेयुः सामगा राजन् पश्चिमं
द्वारमाश्रिताः ॥ ३६ ॥ अथर्वणेऽथोत्तरतः शान्तिकं पौष्टिकं तथा ॥ जपेयुर्मनसा देवमाश्रित्य वरुणं प्रभुम् ॥ ३७ ॥ पूर्वैद्युरभितो राजात्रयं
कृत्वाधिवासनम् ॥ गजाश्वरथ्यावलम्बितास्तङ्गमाद्भुदङ्गकुञ्जत ॥ मृदमादाय कुम्भेषु प्रक्षिपेच्चत्वरत्तथा ॥ ३८ ॥ रोचनां च सप्तिद्वार्या
गन्धं गुग्गुलुमेव च ॥ स्नपनं तस्य कर्त्तव्यं पंचगव्यसमन्वितम् ॥ ३९ ॥ प्रत्येकं तु महामन्त्रैरेवं कृत्वा विधानतः ॥ एवं क्षपातिनाद्याथ त्रिधि
शुक्तेन कर्मणा ॥ ४० ॥ ततः प्रभाते विमले सञ्जातेऽथ शतं गवाम् ॥ ब्राह्मणेभ्यः प्रज्ञातव्यमष्टषष्टिश्च पुनः ॥ पंचाशद्वाऽथ पट्टत्रिंशत्पद
विंशतिरप्यथ ॥ ४१ ॥ ततः सांवत्सरप्रोक्तं शुभे लग्ने सुशोभने ॥ वंद्यशब्दैश्च गान्धर्वैर्वाद्यैश्च विविधैः पुनः ॥ ४२ ॥ कनकाङ्कुरुनां कृत्वा
जले गामवतारयेत् ॥ सामगाय च सा देया ब्राह्मणाय विज्ञापते ॥ ४३ ॥ पात्रीमादाय सौवर्णं पंचरत्नसमन्विताम् ॥ ततो निक्षिप्य प्रकर
मत्स्यादींश्चैव सर्वशः ॥ धृतां चतुर्विधैर्वैश्वदेवं देवाङ्गपारगैः ॥ ४४ ॥ महानदीजलपतां दध्यक्षतसमन्विताम् ॥ उत्तराभिमुखीं धनुं जलमध्यं तु
कारयेत् ॥ ४५ ॥ आथर्वणेन संस्नातां पुनर्मामेत्यथेति च ॥ आपोहिष्ठेति मन्त्रेण क्षिप्तवागत्य च मण्डलम् ॥ ४६ ॥ पूजयित्वा सारुतत्र बलिं दद्यात्
समन्ततः ॥ पुनर्दिनानि होतव्यं चत्वारि मुनिसत्तमाः ॥ ४७ ॥ चतुर्थीकर्म कर्त्तव्यं देया तत्रापि शक्तिः ॥ दक्षिणा राजशाहूल परुणक्ष्मा
पणं ततः ॥ ४८ ॥ कृत्वा तु यज्ञपात्राणि यज्ञोपकरणानि च ॥ ऋत्विग्भ्यस्तु समं दत्त्वा मण्डपं विभजेत्पुनः ॥ हेमपात्रीं च शय्यां च स्थापकाय
निवेदयेत् ॥ ४९ ॥ ततः सहस्रं विप्राणामथवाष्टशतं तथा ॥ भोजनीयं यथाशक्ति पंचाशद्वाथ विंशतिः ॥ एवमेषु पुराणेषु नडागभिधि
रुच्यते ॥ ५० ॥ कूपवापीषु सर्वासु तथा पुष्करिणेषु च ॥ एष एव विधिर्दृष्टः प्रतिष्ठासु तथैव च ॥ ५१ ॥ मन्त्रतस्तु विशेषः स्यात्तन्मासादद्यान
भूमिषु ॥ अयं त्वशक्तावर्द्धन विधिर्दृष्टः स्वयम्भुवा ॥ अल्पेष्वेकाम्रिवत्कृत्वा वित्तशक्त्वाहते नृणाम् ॥ ५२ ॥ प्राबृद्धकाले स्थिते तांये

ह्यग्निष्टोमफलं स्मृतम् ॥ शरत्काले स्थितं यस्म्यत्तदुत्तमफलदायकम् ॥ वाजपेयातिराभ्यां हंसन्तं शिशिरं स्थितम् ॥ ५३ ॥ अथमधः
 समं ग्राह्यं वसन्तसमये स्थितम् ॥ अग्निमेऽपि तत्स्थितं तोयं राजसूयाद्विशिष्यते ॥ ५४ ॥ एतान्महाराजं विशेयवर्माकरानि याऽध्यागन्तु
 शुद्धबुद्धिः ॥ स याति रुद्रालयमाशु पूतः कल्पाननेकान्दिवि मादने च ॥ ५५ ॥ अनेकलोकान्स मदनतदीन् भुङ्क्ता पराङ्मुखमङ्गनाभिः ॥
 सहैव विष्णोः परमं पदं यत्प्राप्नोति तद्यामफलेन भूयः ॥ ५६ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तडागविधिर्नामाष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॐ
 नमो भगवते वासुदेवाय ॥ पादपानां विधिं सूत यथावद्विस्तराद्ब्रू ॥ विधिना केन कर्तव्यं पादपानादपनं ब्रूयैः ॥ ये च लोकाः स्मृताः तेषां नानिदानीं
 वदस्व नः ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ पादपानां विधिं वक्ष्ये तथैवाद्यानभूमिषु ॥ तडागविधिवः सर्वगासाद्य जगदीश्वर ॥ २ ॥ उत्तिष्ठ ॥ ३ ॥
 सम्भारश्चाचार्यश्चैव तद्विधः ॥ पूजयेद्ब्राह्मणांस्तद्वेदमवध्यानुलेपनैः ॥ ४ ॥ सर्वेषु बुद्धैः सिक्तान्वितः काविभूषितान् ॥ वृक्षाभ्यामेव ह्रिय
 वासोभिरभिवर्षयेत् ॥ ५ ॥ सूच्या सोवर्णया कार्यं सर्वेषां कर्णवपनम् ॥ अन्नं चापि दातव्यं तद्भक्ष्यं शक्यम् ॥ ६ ॥ अग्निं ध्यात्वा तडागे
 वा कालधौतानि कारयेत् ॥ प्रत्येकं सर्ववृक्षाणां वेद्यां तान्यधियामयेत् ॥ ७ ॥ धूपोऽत्र गुणुः अष्टहोतः त्रयोविंशतिनाम् ॥ ८ ॥ तान्तेनोदरे
 कुन्धा वल्लगन्धानुलेपनैः ॥ ९ ॥ कुम्भान्सर्वेषु वृक्षेषु स्थापयित्वा नरश्चर ॥ सहिष्यमानोऽपान्जान् ॥ १० ॥ अग्निं ददात् ॥ ११ ॥
 लोकपालानामिन्द्रादीनां विशेषतः ॥ वनस्पतेश्च विद्मद्विद्मोमः कार्यां द्विजातिभिः ॥ १२ ॥ १३ ॥ शुक्लारम्भरां सौवर्णैश्चैव वृक्षाभ्याम् ॥ १४ ॥
 दोर्हां सोवर्णैश्च वृक्षाभ्यामतिशालिनीम् ॥ पयस्विनीं वृक्षमध्यादुत्सृजेद्वा सुदृङ्मुखीम् ॥ १५ ॥ ततोऽभिर्गन्धर्वेण वाद्यमङ्गद्व्यात्मिके ॥ तद्वन्द्ये
 साममन्त्रैश्च वारुणैरभिनस्तथा ॥ तैरेव कुम्भैः स्नपनं कुर्याद्ब्राह्मणपुङ्गवः ॥ १६ ॥ स्नानः शुक्लाम्बरान्नद्रव्यजनानां भिगुजयेत् ॥ गोभि
 र्विभवतः सर्वाङ्गित्विजस्तान्समाहितः ॥ १७ ॥ हंससूत्रैः सकटेरैश्च वृक्षीयपवित्रकैः ॥ वासोभिः शयनीयेश्च तथापम्भरादिकैः ॥ तैरेव पात्रेन
 दद्याद्यावद्दिनचतुष्टयम् ॥ १८ ॥ हंसश्च सर्वेषु कार्यां यैः कृष्णतैलेन तथा ॥ पञ्चशसमिधः शुक्लान्धनुषं च दत्तं नथोत्सवः ॥ इति ॥ च
 पुनस्तद्ब्रूयात् तत्रापि शक्तिः ॥ १९ ॥ यद्यादिष्टतमं किञ्चित् तत्तद्ब्रूयादमन्तरा ॥ आचार्यं द्विगुणं दद्यात् प्राणिपत्य विमर्जयेत् ॥ २० ॥

अनेन विधिना यस्तु कुर्याद्विशोत्सवं बुधः ॥ सर्वान्क्रामानवाप्नोति फलं चानन्यमश्नुते ॥ १६ ॥ यश्चेकमपि राजेन्द्र दृक्षं संस्थायेन्नरः ॥
 सोऽपि स्वर्गं वसेद्वाजन् यावदिन्द्रायुतत्रयम् ॥ १७ ॥ भूतान्भव्यांश्च मनुजान्स्तारयेद्द्रुमसत्सिन्नात् ॥ परमां सिद्धिमाप्नोति उग्रशक्तिदुर्ल-
 भाम् ॥ १८ ॥ य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वापि मानवः ॥ सोऽपि सम्पूजितो देवैर्ब्रह्मलोके महीयते ॥ १९ ॥ इति श्रीभगवत्स्ये ब्रह्मपुराण प्रसूतम् ॥
 नैमैकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ७४ ॥ मत्स्य उवाच ॥ तथैवान्यत् प्रवक्ष्यामि सर्वकामफलप्रदम् ॥ सौभाग्यशयनं नाम यत् पुराणनिर्देश-
 विदुः ॥ १ ॥ पुरा दग्धेषु लोकेषु भूभुवःस्वर्गमहादिषु ॥ सौभाग्यं सर्वभूतानामेकस्थमभवत्तदा ॥ तैकुण्ठं स्वर्गनासाद्य विष्णोर्वैश्वःस्वर्गजि-
 तम् ॥ २ ॥ ततः कालेन महता पुनः सर्गविधौ नृपः ॥ अहंकारावृते लोके प्रधानपुरुषान्विते ॥ ३ ॥ स्पृष्ट्वायां च प्रवृत्तयां कमलजन-
 कृष्णयोः ॥ लिङ्गाकारा समुद्भूता बह्वर्ज्यालातिभीषणा ॥ तयाभित्तस्य हरेर्वक्षस्तद्विनिःसृतम् ॥ ४ ॥ वक्षःस्थलं समाश्रित्य पिष्णाः
 सौभाग्यमास्थितम् ॥ रसरूपं ततो यावत् प्राप्नोति वसुधातलम् ॥ ५ ॥ उत्क्षिप्तमन्तरिक्षे तद्ब्रह्मपुत्रेण धीमता ॥ दक्षेण पीतमात्रं तद्वृषला-
 वण्यकारकम् ॥ ६ ॥ बलं तेजो महज्जातं दक्षस्य परमोष्ठिनः ॥ शेषं यदपतद्भ्रमावष्टया समजायत ॥ ७ ॥ ततो जनानां सञ्जाताः सप्त सौभा-
 ग्यदायकाः ॥ इक्ष्वो रसराजाश्च निष्पावाजाविधान्यकम् ॥ ८ ॥ विकारवच्च गोक्षीरं कुतुम्भं कुतुम्भं तथा ॥ लवणं चाष्टमं तद्वत् सौभाग्या-
 दृकमुच्यते ॥ ९ ॥ पीतं यद्ब्रह्मपुत्रेण योगज्ञानविदा पुनः ॥ दुहिता साभवत्तस्य या सतीत्यभिधीयते ॥ १० ॥ लोकानतीत्य लालित्या
 छेलिता तेन चोच्यते ॥ त्रैलोक्ययसुन्दरीमिनासुपयं पितृकधृक् ॥ ११ ॥ या देवी सौभाग्यमयी सुक्तिमुल्लिख्यप्रदा ॥ तामाराध्य पुमान् भक्त्या
 नारी वा किं न विन्दति ॥ १२ ॥ मनुस्वाच ॥ कथमाराधनं तस्या जगद्धात्र्या जनादेन ॥ तद्विधानं जगन्नाथ तत् सर्वं च वदस्व मे ॥ १३ ॥ मत्स्य
 उवाच ॥ वसन्तमासमासाद्य तृतीयायां जनप्रिय ॥ शुक्लपक्षस्य पूर्वलि तिलैः स्नानं समाचरेत् ॥ १४ ॥ तस्मिन्नहनि सा देवी किञ्च विधातव्यं
 सती ॥ पाणिग्रहणकैर्मन्त्रैस्वसद्भार्वणिनी ॥ १५ ॥ तथा सहैव देवेशं तृतीयायामथाच्चयेत् ॥ फलैर्नानाविधैर्धूपैर्दीपैर्नैवेद्यसंयुतैः ॥ १६ ॥
 प्रतिमां पंचगव्येन तथा गन्धोदकेन तु ॥ स्नापयित्वाच्चैयद्गौरीमिन्दुशेखरसंयुताम् ॥ १७ ॥ नमोऽस्तु पादशयै तु पादौ देव्याः शिवस्य तु ॥

शिवायेति च संकीर्त्य जयायै शुलफपादयोः ॥ १८ ॥ त्रिगुणयेति रुद्राय भवान्यै जंघयोर्गुणम् ॥ शिवां रुद्रेश्वरायै च विजयायेति जानुनी ॥
 संकीर्त्यै हरिकेशाय तथोरू वरदे नमः ॥ १९ ॥ ईशायै च कटिं देव्याः शंकरायेति शंकरम् ॥ कुक्षिद्वयं च काटव्यै शूलिने शूलपाणये ॥ २० ॥
 मंगलायै नमस्तुभ्यमुदरं चाभिपूजयेत् ॥ सर्वात्मने नमो रुद्रमीशान्यै च कुचद्वयम् ॥ २१ ॥ शिवं वेदात्मन तद्गुद्रुद्राण्यै कण्ठमच्च
 येत् ॥ त्रिपुरघ्नाय विश्वेशमनन्तायै करद्वयम् ॥ २२ ॥ त्रिलोचनाय च हरं बाहू कालानलप्रिये ॥ सौभाग्यभवनायेति भूषणानि सदाचयेत् ॥ स्वाहा
 स्वधायै च सुखमीश्वरायेति शूलिनम् ॥ २३ ॥ अशोकमधुवासिन्दै पूज्यावांष्टौ च भूतिदौ ॥ स्थाणवे तु हरं तद्द्वारस्यं चन्द्रमुखप्रियं ॥ २४ ॥
 नमोर्द्धनारीशहरमसितांगीति नासिकाय ॥ नम उग्राय लोकेशं लालतान पुनर्भुवौ ॥ २५ ॥ शर्वाय पुरहन्तारं वासव्ये तु तयालकान् ॥ नमः
 श्रीकण्ठनाथाय शिवकेशस्ततोऽर्चयेत् ॥ भीमात्रस्ततस्त्रुपिण्यै शिरः सवात्मन नमः ॥ २६ ॥ शिवतन्त्र्यर्च्यै विधिवन्तोभाग्यादृक्कमग्रतः ॥
 स्थाणयेद्दृष्टुं निष्पात्रकुसुमक्षीरजीरकान् ॥ २७ ॥ रत्नराजं च लवणं कुरुतुम्बुरु तथाष्टकम् ॥ दत्तं सौभाग्यमिन्यस्मान्तोभाग्यदृक्कमिदम् ॥ २८ ॥
 एवं निवेद्य तत्सर्वमग्रतः शिवयोः पुनः ॥ रात्रा दृङ्मादकं प्रादय तद्गुद्रुमागस्तिदमम् ॥ २९ ॥ पुनः प्रभाते तु नया दत्तं तन्त्र्यः शुनिः ॥
 सम्पूज्य द्विजदास्पत्यं वस्त्रमाल्यविभूषणैः ॥ ३० ॥ सौभाग्याष्टकसंयुक्तं सुवर्णचरणद्वयम् ॥ प्रीयतामत्र ललिता ब्राह्मगाय त्रिदिवेन ॥ ३१ ॥
 दत्तं संवत्सरं यावत्तृतीयायां सदा मनो ॥ कर्त्तव्यं त्रिपिबद्धनया सर्वसौभाग्यमर्पितुमिः ॥ ३२ ॥ प्राशनं दानमन्त्रं च पिशितं दयं निमित्तं
 शृङ्गेरुं चैत्रमासे पेशावे गोमयं पुनः ॥ ३३ ॥ गोष्ठे मन्दारकुसुमं विलयत्रं शुचौ स्मृतम् ॥ आरणे दधि तस्मिन्नायं नभस्यै च कु
 दृक्कम् ॥ ३४ ॥ क्षीरमाश्वयुजे मासि कार्तिके धृतराष्ट्रकम् ॥ मार्गे मासे तु गोमूत्रं याम च भ्राशयेद्दधुनम् ॥ ३५ ॥ नाचं दृष्टुं
 तद्वर्णनयं च फाल्गुने ॥ ललिता वज्रया भद्रा नतानी कुमुदा शिवा ॥ ३६ ॥ वासुदेवी तथा गौरी भद्राश्च केशवश्च ॥ ३७ ॥
 दत्तं तु प्रीयतामिति कीर्तयेत् ॥ ३८ ॥ ललिताशोककनलं कदम्बोन्नलमालनीः ॥ कुम्भकं कर्षीरं च चान तज्जा कुम्भम् ॥ ३९ ॥
 सिन्धुनां च तमेषु मासेषु क्रमशः स्मृतम् ॥ जपाकुसुमकुसुमं मालती शतपत्रिका ॥ ४० ॥ यथाष्टाभं प्रशङ्गानि कर्षीरं च मर्चन

एवं संस्वरं यावदुपोष्य विधिवन्नर ॥ ४० ॥ स्त्री भक्ता वा कुमारी वा शिवमभ्यर्च्य भक्तिः ॥ व्रतान्ते शनयं दद्यात्सर्वोपस्करसंयुतम् ॥ ४१ ॥
उमामहेश्वरं हेमं वृषभं च गवा सह ॥ स्थापयित्वाय शयने ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ४२ ॥ अभ्यान्यपि यथाशक्ति मिथुनान्यन्त्रादिभिः ॥
धान्यालङ्कारगोदानैरभ्यर्च्यैर्द्वनसंचयैः ॥ वित्तशाल्येन रहिनः पूजयेद्भूतविष्मयः ॥ ४३ ॥ एवं करोति यः तस्यैव सौभाग्यशयनव्रतम् ॥
सर्वोक्तमानवाप्नोति पदमत्यन्तभक्षते ॥ फलस्यैकस्य त्यागेन व्रतेभ्यस्तत्समाचरेत् ॥ ४४ ॥ य इच्छन्कीर्तिमाप्नोति प्रतिमासं नराणिपि ॥
सौभाग्यारोग्यरूपायुर्वैभालङ्कारभूषणैः ॥ न विद्युक्तो भवेद्भान्नवाब्जुदशतत्रयम् ॥ ४५ ॥ यस्तु द्वादश वर्षाणि सौभाग्यशयनव्रतम् ॥
करोति सप्त चाष्टौ वा श्रीकण्ठभवनेऽमरेः ॥ पूज्यमानो वसेत्सम्यग् यावत्कल्पायुतत्रयम् ॥ ४६ ॥ नारी वा कुरुते वापि कुमारी वा नरेश्वर ॥
सापि तत्फलमाप्नोति देव्यनुग्रहलालिता ॥ ४७ ॥ नृणुयादपि यश्चैव प्रदद्यादथवा मतिम् ॥ सांऽपि विद्याधरो भूत्वा स्वर्गलोके चिरं
वसेत् ॥ ४८ ॥ इदमिह मदनेन पूर्वमिष्टं शतधनुषा कृतवीर्यसूनुना च ॥ कृतमथ वरुणेन नन्दिना वा किमु जननाथ ततो यदुद्भवः
स्यात् ॥ ४९ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सौभाग्यशयनव्रतं नाम पष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ४१ ॥ नारद उवाच ॥ भूलोकांऽथ भुवः
लोकैः स्वर्गलोकोऽथ महर्जनः ॥ तपः सत्यं च सत्तैर्न देवलैकाः प्रकीर्तिताः ॥ १ ॥ पर्यायेण तु सर्वेषामधिपत्यं कथं भवत् ॥ इह लोके
शुभं रूपमायुः सौभाग्यमेव च ॥ लक्ष्मीश्च विपुला नाथ कथं स्यात् पुरसूदन ॥ २ ॥ महेश्वर उवाच ॥ पुरा हुताशनः साद्धं नारुतेन
महीतले ॥ आदिष्टः पुरुहूतेन विनाशाय सुरद्विषाम् ॥ ३ ॥ निर्दग्धेषु ततस्तेन दानवेषु सहस्रशः ॥ तारकः कमलाक्षश्च कालदंष्ट्रः परातपुः ॥
विरोचनश्च संग्रामादपलायस्तपोधन ॥ ४ ॥ अम्भः सामुद्रमाविश्य सन्निवेशमकुर्वत् ॥ अशक्या इति तेऽप्यग्निमारुताभ्यामुपेक्षिताः ॥ ५ ॥
ततःप्रभृति ते देवान् मनुष्यान् सह जङ्गमान् ॥ संपीड्य च मुनीन् सर्वांश्च प्रविशन्ति पुनर्जलम् ॥ ६ ॥ एवं वर्षसहस्राणि वीराः पञ्च च
सप्त च ॥ जलदुर्गबलाद्ब्रह्मन् पीडयन्ति जगत्रयम् ॥ ७ ॥ ततः परमथो वह्निमारुतावमराधिपः ॥ आदिदेश चिरादम्बुनिधिरेव विशाह्व
ताम् ॥ ८ ॥ यस्मादस्मद्विषामेष शरणं वरुणालयः ॥ तस्माद्भवद्भयामद्यैव क्षयमेव प्रणीयताम् ॥ ९ ॥ तावूचतुस्ततः शक्रमुभौ शम्बर

सूदनम् ॥ अधर्म एष देवेन्द्र सागरस्य विनाशनम् ॥ १० ॥ यस्माज्जीविकायस्य महतः संशयो भवेत् ॥ तस्मान्न पापमद्यावां करवावः
पुरन्दर ॥ ११ ॥ अस्य योजनमात्रेऽपि जीवकोटिशतानि च ॥ निवसन्ति सुरश्रेष्ठ स कथं नाशमर्हति ॥ १२ ॥ एवमुक्तः सुरेन्द्रस्तु
कोपात्संरक्तलोचनः ॥ उवाचदं वचा रोषान्निर्दहन्निम पावकम् ॥ १३ ॥ न धर्माधर्मसंयोगं प्राप्नुवन्त्यमराः क्वचिन् ॥ भवतस्तु विशेषण
माहात्म्यं चाधितिष्ठति ॥ १४ ॥ मदाह्वालङ्घनं यस्मान्मारुतेन समं त्वया ॥ मुनिव्रतमहिंसादि परिगृह्य त्वया कृतम् ॥ धर्मार्थशास्त्ररहितं
शुभं प्रति विभावसो ॥ १५ ॥ तस्मादेकं वपुषा मुनिरूपेण मानुषं ॥ मारुतेन समं लोकं तव जन्म भविष्यति ॥ १६ ॥ यदा च मानुषत्वंऽपि
त्वयागम्येन शोपितः ॥ भविष्यत्युदधिर्द्वे तदा देवत्वमाप्स्यसि ॥ १७ ॥ इतीन्द्रशापान्पतितो तत्क्षणात्तो महीनले ॥ अवासावकदेहेन
कुम्भाजन्म तपाधन ॥ १८ ॥ मित्रावरुणयोर्वीर्योद्वसिष्ठस्यानुजाऽभवत् ॥ अगम्य इत्युग्रतपाः सम्प्रभूत पुनर्मुनिः ॥ १९ ॥ नारद उवाच ॥
सम्भूतः स कथं भ्राता वसिष्ठस्याभवन्मुनिः ॥ कथं च मित्रावरुणौ पितरावस्य तौ स्मृतौ ॥ जन्म कुम्भादगम्यस्य कथं स्यात्पुरसूदन ॥ २० ॥
इत्थर उवाच ॥ पुरा पुराणपुरुषः कदाचिद्बन्धमादत्तं ॥ भूत्वा धर्मसुतां विष्णुश्चचार विपुलं तपः ॥ २१ ॥ तपसा तस्य भीमेन विघ्नार्थं प्रपितायुभौ ॥
शक्रं माधवानङ्गावप्सरागणसंयुतौ ॥ २२ ॥ तदा तद्वीनवाद्येन नाङ्गरागादिना हरिः ॥ न काममाधवाभ्यां च विषयान्प्रति चुक्षुभे ॥ २३ ॥ तदा
काममधुच्छाणां विषादमगमद्गुणः ॥ संक्षोभाय ततस्तेषां स्वारुदंशाग्रप्रगः ॥ नारीमुत्पादयामास त्रैलोक्यजनमोहिनीम् ॥ २४ ॥ संशुब्धास्तु तया
देवास्तौ तु देववरायुभौ ॥ अप्सराभिः समक्षं हि देवानामब्रवीद्धरिः ॥ २५ ॥ अप्सरा इति सा मान्या देवानामब्रवीद्धरिः ॥ उर्वशीति च नाम्नेयं लोके
ख्यातिं गमिष्यति ॥ २६ ॥ ततः कामयमानेन मित्रेणाहूय सर्वेशी ॥ २७ ॥ उक्ता मां रमयन्वेति वाढमिदमब्रवीत्तु सा ॥ २८ ॥ गच्छन्ती
चाम्बरं तद्वन्तोकमिन्दीवरेक्षणा ॥ वरुणेन धृता पश्चाद्गुणं नाम्यनन्दत ॥ २९ ॥ मित्रेणाहं वृता पूर्वमद्य भाग्यां न न विभो ॥ उवाच
वरुणश्चित्तं मयि सद्यस्य गम्यताम् ॥ ३० ॥ गतायां वाढमित्युक्त्वा मित्रः शापमदात्तदा ॥ तस्यै मानुषलोकं त्वं गच्छ सोम
सुतात्मजम् ॥ ३१ ॥ भजस्वेति यतो वेद्याधर्म एष त्वया कृतः ॥ जलकुम्भे ततो वीर्यं मित्रेण वरुणेन च ॥ प्रक्षिप्तमथ सञ्जातो

द्वावेव मुनिसत्तमौ ॥ ३१ ॥ निमिर्नोष सह स्त्रीभिः पुरा द्यूतसर्व्वीयता ॥ तत्रान्तरेऽथालभाम भसिष्ठो गङ्गाधरभयः । ३२ ॥ तस्य
 पूजामकुर्व्वन्तं शशाप स मुनिर्नृपम् ॥ विदेहस्तं भयस्येति तत्तस्तेनाप्यतौ मुनिः ॥ ३३ ॥ अयोध्यायाञ्च तयोर्विजिते इव ज्वलती ॥ जग्मतुः
 शापनाशाय ब्रह्माणं जगतः पतिम् ॥ ३४ ॥ अथ ब्रह्मण आदेवालोचनेष्वपसन्निभिः ॥ निमेषाः स्युश्च लोकाणां तद्विश्रमण्य
 नाराद ॥ ३५ ॥ वसिष्ठोऽप्यभवत्तस्मिन्जलकुम्भे च पूर्व्ववत् ॥ ततः श्वेतश्वतुर्व्वाहुः साक्षस्तनकमण्डलुः ॥ आगस्त्य इति शापतत्त्वा
 बभूव ऋषिसत्तमः ॥ ३६ ॥ मलयस्यैकदेशो तु वैखानसविधानतः ॥ सभाप्यः संवृतो विमैस्तपश्चक्रे सुदुश्चार ॥ ३७ ॥ ततः कलेव
 महता तारकादतिपीडितम् ॥ जगद्दीक्ष्य स कोपेन पीतवानरुणालयम् ॥ ३८ ॥ ततोऽस्य वरदाः सर्वे बभूवुः सङ्करादृगः ॥ ३९ ॥ तिसृषु
 भगवान्वरदानाय जग्मतुः ॥ वरं वृणीष्व भद्रं ते यद्भीष्टं च वै मुने ॥ ३९ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ यावद्ब्रह्मतद्भार्यां नयविशितिरिह यः ॥
 वैमानिको भविष्यामि दक्षिणाचलतर्प्यनि ॥ ४० ॥ मद्विमानोदये कुटर्मद्यः कश्चिन्मृजं यम ॥ स सतलोकाधिपतिः पथ्योरेण विज
 ति ॥ ४१ ॥ ईश्वर उवाच ॥ एवमस्तिनामि तेऽप्युक्त्वा जग्मुर्देवा यथागतम् ॥ तस्मादुर्ध्वः ब्रह्माणोदो ह्यगस्त्यस्यैव तद्वा बुधैः ॥ ४२ ॥ ततः
 उवाच ॥ कथमर्घ्यप्रदानं तु कर्त्तव्यं तस्य वै निभो ॥ विधानं यद्गगस्त्यस्य पूजने तद्गृह्य मे ॥ ४३ ॥ ईपर उवाच ॥ मत्पुत्रसमये विभ्र
 कुर्व्यादस्योदये निंशि ॥ स्नानं शुञ्जतिलेस्ताद्रच्छुक्रमालयाग्नौ गृही ॥ ४४ ॥ स्थापेणैवज्जनं कुर्व्यं सारयवसविधुवितम् ॥ पञ्चस्रसतायुजे
 घृतपात्रसमन्वितम् ॥ ४५ ॥ अलुष्टमानं पुरुषं तथैव सौवर्णमेवायतवाहुदण्डम् ॥ चतुर्मुखं कुम्भमुखे निधाय धान्यानि
 सप्ताम्बरसंयुतानि ॥ ४६ ॥ सकांस्यपात्राक्षतशुक्तिमुक्तं मन्त्रेण दद्याद्द्विजपुङ्गवाय ॥ उत्क्षिप्य लम्बोदरदीर्घनाकुमन्यचेता यमदिङ्गुराः
 सन् ॥ ४७ ॥ श्वेतां च दद्याद्यदि शक्तिरस्ति रौप्यैः खुरैर्हंसमुखीं सवत्साम् ॥ धेतुं करः क्षरिवतीं प्रणम्य सवत्सयण्यभरणां द्विजस्य ॥ ४८ ॥
 आसप्तरात्रोदयमेतदस्य दातव्यमेतत्सकलं नरेण ॥ यावत्समाः सप्तदशाथवा स्युश्शेर्द्धमप्यत्र वदन्ति कोचित् ॥ ४९ ॥ काशपुष्पमरीकास
 अग्निमारुतसम्भव ॥ मित्रावरुणयोः पुत्र कुम्भयोने नमोऽस्तु ते ॥ प्रत्यब्दं तु फलैर्भोगमेवं कुर्वन्न सीदति ॥ ५० ॥ होमं कृत्वा ततः

पश्चाद्दर्शयेन्मानवः फलम् ॥ अनेन विधिना यस्तु पुमानर्धं निवेदयेत् ॥ ६१ ॥ इमं लोकं स चाप्नोति स्वर्गाद्यंशतानिः ॥ द्वितीयं
 मुखलोकं स्वर्लोकं च ततः परम् ॥ ६२ ॥ सतैव लोकानामोति सतर्थात्तु यः प्रमदति ॥ यान्मनुष्यः कुर्वन्निर्गन्तव्यमिच्छति ॥ ६३ ॥
 इह पठति पृणोति वा च एतदुक्तमुपनिषत्सर्वम् ॥ तस्मिन्निर्गन्तव्यमिच्छन्निर्गन्तव्यमिच्छति ॥ ६४ ॥
 श्रीमात्स्ये महापुराणेऽगस्त्योत्पत्तिपूजाविधानं नामैकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ यत्तुल्यं सौभाग्यं सौभाग्यकारकम् ॥
 भुक्तिसुक्तिप्रदं देव तन्मे ब्रूहि जनार्दन ॥ १ ॥ मत्स्य उवाच ॥ यदुवाच पुरा देव उवाच ॥ कौशलेति सतीति ॥ इमा
 पृष्टस्तदा किल ॥ २ ॥ कथासु सम्प्रवृत्तासु यस्मिन्तु लज्जितासु च ॥ तस्मिन्निर्गन्तव्यमिच्छन्निर्गन्तव्यमिच्छति ॥ ३ ॥
 शृणुष्वविहिता देवि तथैवानन्तपुण्यकृत् ॥ नराणां प्रथमं शरीरं प्राशयन्मनुजानाम् ॥ ४ ॥ नमस्ते नमः वेदसे ॥ पुण्यमर्पितं च ॥
 शुक्लपक्षे तृतीयायां सुस्नातो गौरसर्पयः ॥ ५ ॥ गोरोचनं सगोमुखं गोशृङ्गं तत्र ॥ त्रिपुण्ड्रं त्रिनेत्रं ॥ त्रिनेत्रं त्रिनेत्रं ॥
 सौभाग्यारोग्यदं यस्मात्सदा च ललिताग्रियम् ॥ ६ ॥ मतिपक्षं तृतीयासु पुमानागतासु ॥ यस्मिन्निर्गन्तव्यमिच्छन्निर्गन्तव्यमिच्छति ॥ ७ ॥
 विधवा धातुरक्तानि कुमारी शुक्लासती ॥ देवी तु पंचगव्येन ततः क्षीरेण कृत्वा ॥ सांभवायुना तद्वा ॥ पुण्यमर्पितं च ॥ ८ ॥
 पूजयेच्छुक्लपुष्पैश्च फलेनानाविधैरपि ॥ धान्यकाजानिलकणैर्गुडक्षीरघृतनिर्जैः ॥ ९ ॥ शुक्लासनैर्लैरपि ॥ ततः पानीं तद्वर्षयेत् ॥
 पादाभ्यर्चनं कुर्यात्प्रतिपक्षं वराननं ॥ १० ॥ वरदायै नमः पादौ तया गुरुकौ नमः ॥ अणोकौ नमः ॥ कौ नमः ॥ गोभागदानेन
 तथा ॥ ११ ॥ ऊरू मङ्गलकारिण्ये वामदेव्ये तथा कटिम् ॥ पद्मोदरायै जठरायै काशथियै नमः ॥ १२ ॥ कौ गोभागदानेन
 बाहूदुरमुखं थियै ॥ मुखं दर्पणवासिन्यै स्मरदायै स्मितं नमः ॥ १३ ॥ गौर्यै नमस्तथा नासामुत्पलायै च ऊचने ॥ तृष्टये ललाटमङ्गलान्कान्नायन्ये
 शिरस्तथा ॥ १४ ॥ नमो गौर्यै नमो धिष्ण्यै नमः कान्त्यै नमः थियै ॥ रम्भायै ललितायै च वासुदेव्यै नमः ॥ १५ ॥ एवं
 संपूज्य विधिवद्व्यतः पद्ममालिखेत् ॥ पदैर्द्वौदशभिर्भुक्तं कुङ्कुमेन सकर्णिकम् ॥ १६ ॥ पूर्वेण विन्यसेद्गौरिमपर्णी च नतः परम् ॥ भवानीं

दक्षिणे तद्ब्रह्मद्राणीं च ततः परम् ॥ १७ ॥ विन्यसेत्पाश्विमे सौम्यां सदा मदनवासिनीम् ॥ वायव्ये पाटलासुग्रामन्तरेण ततोऽप्युग्रामम् ॥ १८ ॥
मध्ये यथास्वं मांसाङ्गां मङ्गलां कुमुदां सतीम् ॥ रुद्रं च मध्ये संस्थाप्य ललितां कर्णिकोपरि ॥ कुसुमैरक्षतैर्वर्धनमस्कारेण विन्यसेत् ॥ १९ ॥ गीत
मङ्गलनियौषाङ्कारयित्वा सुवासिनीः ॥ पूजयेद्रक्तवासोभी रक्तमालयानुलेपनैः ॥ सिन्दूरं स्नानवर्णं च तासां शिरसि पातयेत् ॥ २० ॥ सिन्दूर
कुङ्कुमस्नानमतीविष्टमं यतः ॥ तथोपदेशरमपि पूजयेद्यत्नतो गुरुम् ॥ न पूज्यते गुरुर्यत्र सर्वस्तत्राफलाः क्रियाः ॥ २१ ॥ न भस्ये पूजये
द्गौरीमुत्पलैरसितैः सदा ॥ बन्धुजीवैराश्वजुने कार्तिके शतपत्रकैः ॥ २२ ॥ जतिपुष्पमार्गशीर्षे पौषे पीतैः कुरण्टकैः ॥ कुन्दकुङ्कुमपुष्पैस्तु देवी
माषे तु पूजयेत् ॥ सिन्धुवारेण जात्या वा फाल्गुनेऽध्यर्चयेदुग्रामम् ॥ २३ ॥ चैत्रे तु मल्लिकाशोकैर्वशाखे गन्धपाटलैः ॥ ज्येष्ठे कमलमन्दारैराषाढ
च नवाम्बुजैः ॥ कादम्बरैश्च मालत्या श्रावणे पूजयेत्सदा ॥ २४ ॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ॥ विल्वपत्रार्कपुष्पं च यवान् गोशृ
ङ्गवारि च ॥ २५ ॥ पञ्चगव्यं च विल्वं च प्राशयेत्कमलशस्तदा ॥ एतद्ब्राह्मपदाद्यं तु प्राशनं समुदाहृतम् ॥ २६ ॥ प्रतिपक्षं च मिथुनं तृती
यायीं वरानने ॥ पूजयित्वा चैत्रेऽस्त्या वस्त्रमालयानुलेपनैः ॥ २७ ॥ पुंसः पीताम्बरे दद्यात् स्त्रियै कौसुम्भवाससी ॥ निष्पावाजाजिलवणमिक्षु
दण्डगुडान्वितम् ॥ तस्यै दद्यात् फलं पुष्पं सुवर्णोत्पलसंयुतम् ॥ २८ ॥ यथा न देवि देवेशस्त्वां परित्यज्य तच्छति ॥ तथा मामुद्ररशेष
दुःखसंसारसागरात् ॥ २९ ॥ कुमुदा विमलाऽनन्ता भवानी च सुधा शिवा ॥ ललिता कमला गौरी सती रम्भाथ पार्वती ॥ ३० ॥
न भस्यादिषु मासेषु प्रीयतामित्युदीरयेत् ॥ व्रतान्ते शयनं दद्यात् सुवर्णकमलान्वितम् ॥ ३१ ॥ मिथुनानि चतुर्विंशदश द्वौ च समर्चयेत् ॥
अष्टौ षड्वाप्यथ पुनश्चानुमासं समर्चयेत् ॥ ३२ ॥ पूर्वं दत्त्वा तु गुरवे शेषानप्यर्चयेद्बुधः ॥ उक्तानन्ततृतीयेषा सदानन्तफलप्रदा ॥ ३३ ॥
सर्वपापहरां देवि सौभाग्यारोग्यवर्द्धिनम् ॥ न चेनां वित्तशाब्देन दक्षिदपि लङ्घयेत् ॥ नरो वा यदि वा नारी वित्तशठ्यात् पतत्यधः ॥ ३४ ॥
गर्भिणी सूतिका नक्तं कुमारी वाथ रोगिणी ॥ यद्यशुद्धा तदान्येन कारयेत् प्रयता स्वयम् ॥ ३५ ॥ इमामनन्तफलां यस्तृतीयां समाचरेत् ॥
कल्पकोटिशतं साग्रं शिवलोके महायते ॥ ३६ ॥ वित्तहीनोऽपि कुरुते वर्षत्रयमुपोषणैः ॥ पुष्पमन्त्रविधानेन सोऽपि तत्फलमाप्नुयात् ॥ ३७ ॥ नारी वा

कुरुते या तु कुमारी विधवाऽथवा ॥ सापि तत्फलमाप्नोति गौर्यनुग्रहलालिता ॥ ३८ ॥ इति पठति श्रुणोति वा य इत्थं गिरिनयाव्रतमिन्द्रवास
 संस्थः ॥ मतिमपि च ददाति सोऽपि देवैरमरवधूजनकिन्नरैश्च पूज्यः ॥ ३९ ॥ इति श्रीमातस्य महापुराणेऽनन्ततृतीयाव्रतं नाम द्विषष्टितमोऽध्या
 यः ॥ ६२ ॥ ७४ ॥ ईश्वर उवाच ॥ अथान्यामपि वक्ष्यामि तृतीयां पापनाशिनीम् ॥ रसकल्याणिनीमेतां पुराकल्पविदो विदुः ॥ १ ॥
 माघमासि तु सम्प्राप्ते तृतीयां शुक्लपक्षतः ॥ प्रातर्गव्येन पयसा तिलैः स्नानं समाचरेत् ॥ २ ॥ स्नापयेन्मधुना देवां तथेवेश्वरं सन च ॥ दक्षि
 णाङ्गानि सम्पूज्य ततो वामानि पूजयेत् ॥ ३ ॥ ललितायै नामां देव्याः पादौ गुल्फौ ततोऽर्चयेत् ॥ जंचां जानुं तथा शान्त्यै तथैश्वर्यं त्रियै
 नमः ॥ ४ ॥ मङ्गलसायै तु कटिममलायै तथोदरम् ॥ स्तनौ मदनवासिन्यै कुमुदायै च कन्धराम् ॥ ५ ॥ भुजं भुजाग्रं माधव्यै कमलायै मुखस्मिन्ते ॥
 भ्रूललाटे च रुद्रायै शङ्करायै तथा ललाटे ॥ मुकुटं विश्ववासिन्यै शिरः कान्त्यै तथा चर्चयेत् ॥ मदनार्यै ललाटे तु माहनायै पुनर्भुवौ ॥ ७ ॥
 नेत्रे चन्द्रार्द्धधारिण्यै तुष्ट्यै च वदनं पुनः ॥ उत्कणिठन्यै नमः कण्ठममृतार्यै नमः स्तनौ ॥ ८ ॥ रम्भायै वामकुक्षि च विशांकायै नमः
 कटिम् ॥ हृदयं मनमथाधिष्ये पाटलायै तथोदरम् ॥ ९ ॥ कटिं सुरतवासिन्यै तथैश्वर्यं चम्पकाप्रिये ॥ जानुजङ्घं नमो गौर्यै गायत्र्यै वुटिके
 नमः ॥ १० ॥ धराधरायै पादौ तु विश्वकार्यै नमः शिरः ॥ नमो भवान्यै कामिन्यै कामन्द्यै जगत्प्रिये ॥ ११ ॥ एवं सम्पूज्य विधिव
 द्विजदाम्पत्यमर्चयेत् ॥ भोजयित्वा न्नपानेन मधुरेण विमत्सरः ॥ १२ ॥ जलपूरितं तथा कुम्भं शुक्लाम्बरयुगद्वयम् ॥ दत्त्वा सुवर्णकमलं गन्धमाल्यैः
 समर्चयेत् ॥ १३ ॥ प्रीयतामन्न कुमुदा गृह्णीयाच्छवणव्रतम् ॥ अनेन विधिना देवां मासि सदाचरेत् ॥ १४ ॥ लवणं वर्जयेन्माघे फाल्गुने च
 शुद्धं पुनः ॥ तैलं राज्ञि तथा चेत्रे वर्ज्यं च मधु माघवे ॥ १५ ॥ पानकं ज्येष्ठमासे तु आपादे चाथ जीरिकम् ॥ श्रावणे वर्जयेत् क्षीरं दधि
 भाद्रपदे तथा ॥ १६ ॥ घृतमाश्वयुजे तद्द्रव्यै वर्ज्यं च माक्षिकम् ॥ धान्यकं मार्गशीर्षे तु पौषे वर्ज्यं च शर्करा ॥ १७ ॥ व्रतान्ते करकं
 पूर्णमेतेषां मासि मासि च ॥ दद्याद्द्विकालवेलायां पूर्णपत्रेण संयुताम् ॥ १८ ॥ लङ्कालङ्कारैश्च संयावमथ पूरिकाः ॥ वारिकानप्यपूपांश्च
 पिष्टापूपांश्च मण्डकान् ॥ १९ ॥ क्षीरं शाकं च दध्यन्नामिण्ड्योऽशोकवर्तिकाः ॥ माघादिकमशो दद्यादेतानि करकोपरि ॥ २० ॥ कुमुदा

माधवी गौरी रम्भा भद्रा जया शिवा ॥ उमा रतिः सती तद्रन्मङ्गला रतिलालसा ॥ २१ ॥ क्रमान्मायादि सर्वत्र प्रीयतामिति कीर्तयेत् ॥
सर्वत्र पंचगव्येन प्राशनं समुदाहृतम् ॥ उपवासी भवेन्नित्यमशक्ते नक्तमिष्यते ॥ २२ ॥ पुनर्मधि तु सम्प्राप्ते शर्करां करकोपरि ॥ कृत्वा तु
कांचनीं गौरीं पंचरत्नसमन्विताम् ॥ २३ ॥ हैमीमदुष्टमात्रां च साक्षसूत्रकमण्डलुम् ॥ चतुर्भुजामन्दुयुतां सितनेत्रपटावृताम् ॥ २४ ॥
तद्रद्रोमिथुनं शुक्लं सुवर्णस्यं सिताम्बरम् ॥ सखस्त्रभाजनं दद्याद्भवानीं प्रायतामिति ॥ २५ ॥ अनेन विधिना यस्तु रसकल्याणिनीव्रतम् ॥
कुर्यात् स सर्वपापेभ्यस्तत्क्षणादेव मुच्यते ॥ २६ ॥ नवाबुदसहस्रं तु न दुःखी जायते नरः ॥ सुवर्णकमलं गौरि मासि मासि
ददन्नरः ॥ अग्निष्टोमसहस्रस्य यत्फलं तदवाप्नुयात् ॥ २७ ॥ नारी वा कुरुते या तु कुमारी वा वरानने ॥ विधवा या तथा नारी सापि
तत्फलमाप्नुयात् ॥ नारी वा कुरुते या तु कुमारी वा वरानन ॥ विधवा या तथा नारी सापि तत्फलमाप्नुयात् ॥ सौभाग्यश्रेष्ठसम्पन्ना
गौरीलोकं महीयते ॥ २८ ॥ इति पठति शृणोति श्रावयेद्यः प्रसङ्गात् कलिकलुषविमुक्तः पार्वतीलोकमेति ॥ मातिमपि च नराण
यो ददाति प्रियार्थं विबुधपतिविमाने नायकः स्यादमोघः ॥ २९ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे रसकल्याणिनीव्रतं नाम
त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॐ ईश्वर उवाच ॥ तथैवान्यां प्रवक्ष्यामि तृतीयां पापनाशिनीम् ॥ नाम्ना च लोके विख्यातामार्द्रानन्दकरी
मिमाम् ॥ १ ॥ यदा शुक्लतृतीयायामाषाढर्क्ष भवेत्काचित् ॥ ब्रह्मर्क्षं वा सुगर्क्षं वा हस्तो मूलमथापि वा ॥ दर्भगन्धोदकैः स्नानं तदा सम्यक्
समाचरेत् ॥ २ ॥ शुक्लमाल्याम्बरधरः शुक्लगन्धानुलपेनः ॥ भवानीमच्चयेद्भक्त्या शुक्लपुष्पैः सुगन्धिभिः ॥ महादेवेन सहितामुपविष्टां महा
सने ॥ ३ ॥ वासुदेव्यै नमः पादौ शंकराय नमो हरम् ॥ जङ्घे शोकविनाशिन्यै आनन्दाय नमः प्रभोः ॥ ४ ॥ रम्भायै पूजयेद्गुरु शिवाय
च पिनाकिनः ॥ आदित्यै च कटिं देव्याः शूलिनः शूलपाणये ॥ ५ ॥ माधव्यै च तथा नाभिमथ शुम्भोर्भवाय च ॥ स्तनवाचानन्दकारिण्यै
शंकरस्येन्दुधारिणे ॥ ६ ॥ उत्काण्ठिन्यै नमः कण्ठं नीलकण्ठाय वै हरम् ॥ कराबुत्पलधारिण्यै रुद्राय च जगत्पतेः ॥ बाहू च परिभ्रमिण्यै
त्रिशूलाय हरस्य च ॥ ७ ॥ देव्या मुखं विलासिन्यै वृषेशाय पुनर्विभोः ॥ स्मितं सस्मेरलीलायै विश्रवक्त्राय वै विभोः ॥ ८ ॥ नेत्रे मदन

वासिन्ये विश्वधात्रे त्रिशूलिनः ॥ ध्रुवो नृत्यप्रियायै तु ताण्डवेशाय शूलिनः ॥ ९ ॥ देव्या ललाटमिन्हाण्यै हव्यवाहाय वै विभोः ॥ स्वाहायै
मुकुटं देव्या विभोर्गंगाधराय वै ॥ १० ॥ विश्वकायौ विश्वमुखौ विश्वपादकरो शिवौ ॥ प्रसन्नवदनौ वन्दे पर्वतीपरमेश्वरौ ॥ ११ ॥ एवं सम्पूज्य
विधिवदग्रतः शिवयोः पुनः ॥ पद्मोत्पलानि रजसा नानावर्णेन कारयत् ॥ १२ ॥ शंखचक्रे सकटं स्वस्तिकाङ्कुशचामराच्च ॥ यावन्तः
पांसवस्तत्र रजसः पतिता भुवि ॥ तावद्दर्पसहस्राणि शिवलोके महीयते ॥ १३ ॥ चत्वारि घृतपात्राणि सहिरण्यानि शक्तिः ॥ दत्त्वा द्विजाय
करकमुदकाव्रसमन्वितम् ॥ प्रतिपक्षं चतुर्मासं यावदेतन्निवेदयेत् ॥ १४ ॥ ततस्तु चतुरो मासान्पूर्वैरक्षरैः परि ॥ चत्वारि सकृपात्राणि तिल
पात्राण्यतः परम् ॥ १५ ॥ गन्धोदकं पुष्पवारि चन्दनं कुङ्कुमोदकम् ॥ अपकं दधि दुग्धञ्च गोशुद्धोदकमेव च ॥ १६ ॥ पिष्टोदकं तथा
वारि कुष्ठचूर्णोन्वितं पुनः ॥ उशीरसलिलं तद्वद्यवचूर्णोदकं पुनः ॥ १७ ॥ तिलोदकं च सम्पादय स्वपद्मार्गशिरोदिशु ॥ मासेषु पक्षद्वितयं पशुशनं
समुदाहृतम् ॥ १८ ॥ सर्वत्र शुक्लपुण्याणि प्रशस्तानि सदाञ्जने ॥ दानकाले च सर्वत्र भक्त्युपेतमुदीरयेत् ॥ १९ ॥ गौरी मे प्रीयतां नित्य
मघनाशाय मङ्गला ॥ सौभाग्यायास्तु ललिता भवानी सर्वसिद्धये ॥ २० ॥ संपत्सरात्ते लयणं शुद्धमुग्धं च सर्जिकाम् ॥ चन्दनं नवपटं च
सहिरण्याम्बुजेन तु ॥ २१ ॥ उमामहेश्वरं हेमं तद्वदिक्षुफलैर्युतम् ॥ सतूलवर्णां शय्यां सविभ्राभां भिन्दयेन ॥ सपत्नीकाय विप्राय गौरी
मे प्रीयतामिति ॥ २२ ॥ आर्द्रानन्दकरी नामा तृतीयैषा सप्तमनी ॥ यासुषेण्य नशे दानि शम्भोर्गन्धरां पदम् ॥ २३ ॥
इह लोके सदानन्दमामोति धनसम्पदः ॥ आयुरारोग्यसम्पत्त्या न कश्चिच्छोक्ताप्रुयात् ॥ २४ ॥ गरिना कुलं या तु इमसि विश्वा च यः ॥
सापि तत्फलमामोति देव्यनुग्रहलालिता ॥ २५ ॥ प्रतिपक्षमुपैष्यैवं सन्नाञ्जननिधानवित् ॥ स्वर्णां चकमभ्यनि पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ २६ ॥
य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वापि मानवः ॥ शक्रलोके स गन्धर्वैः पूज्यतेऽपि गुणवत्तम् ॥ २७ ॥ न चन्दनं सहस्रलक्षसुगं तृतीयं वा स्त्री
करोत्यविधवा विधवाथ वापि ॥ सा स्वे गृहे सुखशतान्यनुभूय भूयो गौरीपदं सदायिता दयिता प्रयाति ॥ २८ ॥ इति श्रीगान्धर्व महापुरुषे आर्द्रा
नन्दकरीतृतीयाव्रतं नाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॐ ॥ ईश्वर उवाच ॥ अथान्यामपि वक्ष्यामि तृतीयं सर्वकामदायम् ॥ वन्द्यां

दत्तं हुतं जप्तं सर्वं भवति चाक्षयम् ॥ १ ॥ वैशाखशुक्लपक्षे तु तृतीया यैरुपोषिता ॥ अक्षयं फलमाप्नोति सर्वस्य सुकृतस्य च ॥ २ ॥ सा तथा
 कृत्तिकोपेता विशेषेण सुपूजिता ॥ तत्र दत्तं हुतं जप्तं सर्वमक्षयमुच्यते ॥ ३ ॥ अक्षया सन्ततिस्तस्यास्तस्यां सुकृतमक्षयम् ॥ अक्षतेस्तु नराः
 क्षाता विष्णोर्दत्त्वा तथाक्षताम् ॥ ४ ॥ विप्रेषु दत्त्वा तानेव तथा सक्तुः सुसंस्कृताश्च ॥ यथाब्रह्मभुङ्क्ष्वमहाभाग फलमक्षयमश्नुते ॥ ५ ॥ एका
 मयुक्तवत्तृत्वा तृतीयां विधिवन्नरः ॥ एतासामपि सर्वासां तृतीयानां फलं भवेत् ॥ ६ ॥ तृतीयायां समभ्यर्च्य सोपवासो जनार्दनम् ॥ राज
 सुयफलं प्राप्य गतिमर्थ्यां च विन्दति ॥ ७ ॥ इति श्रीमालस्ये महापुराणेऽक्षयतृतीयाव्रतं नाम पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ मनुह्याच ॥
 मधुरा भारती केन व्रतेन मधुसुदन ॥ तथैव जनसोभाग्यं मतिं विद्यासु कौशलम् ॥ १ ॥ अभेदश्चापि दम्भोऽस्तथा बन्धुजनेन च ॥ आयुश्च
 विपुलं पुंसां तन्मे कथय माधव ॥ २ ॥ मत्स्य उवाच ॥ सम्यक् पृष्टं त्वया राजच्छृणु सारस्वतं व्रतम् ॥ यस्य संकीर्तनादेव तुप्यतीह सर
 स्वती ॥ ३ ॥ यो यद्रक्तः पुमान्कुर्यादेतद्रतमनुत्तमम् ॥ तद्वासरादौ सम्पूज्य विप्रानेतान्समाचरेत् ॥ ४ ॥ अथवादित्यवारेण ग्रहताराबलेन च ॥
 पासयं भोजयेद्विप्राकृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ॥ ५ ॥ शुक्लवस्त्राणि दत्त्वा च सहिरण्यानि शक्तिः ॥ गायत्रीं पूजयेद्भक्त्या शुक्लमाल्यानुलेपनैः ॥ ६ ॥
 यथा न देवि भगवान्ब्रह्मलोके पितामहः ॥ त्वां परित्यज्य सन्तिष्ठेत्तथा भव वरप्रदा ॥ ७ ॥ वेदाः शास्त्राणि सर्वाणि गीतनृत्यादिकं च यत् ॥ न
 विहीनं त्वया देवि तथा मे सन्तु सिद्धयः ॥ ८ ॥ लक्ष्मीर्मेधा धरा पुष्टिर्गौरी तुष्टिः प्रभा मतिः ॥ अष्टाभिस्तनुभिर्मां सरस्वति ॥ ९ ॥
 एवं सम्पूज्य गायत्रीं वीणाक्षमालधारिणीम् ॥ शुक्लपुष्पाक्षतैर्भक्त्या सकमण्डलुपुस्तकाम् ॥ मौनव्रतेन भुञ्जीत सायं प्रातस्तु धर्मवित् ॥ १० ॥ पञ्च
 म्यां प्रतिपक्षं च पूजयेद्ब्रह्मवासिनीम् ॥ तथैव तण्डुलप्रस्थं घृतपात्रेण संयुतम् ॥ क्षीरं दद्याद्विरण्यं च गायत्रीं प्रयितामिति ॥ ११ ॥ सन्ध्यायां च तथा
 मौनमेतत्तुर्वचं समाचरेत् ॥ नांतरा भोजनं कुर्याद्भोजनं व्रते कुर्याद्भोजनं शुक्लतण्डुलैः ॥ पूर्वं सवस्त्रपुग्मं च दद्यात्
 द्विप्राय भोजनम् ॥ १३ ॥ देव्या वित्तानं घण्टां च सितनेत्रे पर्यस्विनीम् ॥ चन्दनं वस्त्रपुग्मं च दद्याच्च शिखरं पुनः ॥ १४ ॥ तथोपदेष्टार
 मपि भक्त्या सम्पूजयेद्गुरुम् ॥ वित्तशक्वेन रहितो वस्त्रमाल्यानुलेपनैः ॥ १५ ॥ अनेन विधिना यस्तु कुर्यात्सारस्वतं व्रतम् ॥ विद्यावानर्थ

संयुक्तो रक्तकण्ठश्च जायते ॥ १६ ॥ सारस्वत्याः प्रसादेन ब्रह्मलोकं महीयते ॥ नारी वा कुरुते या तु सापि तत्फलागमिनी ॥ ब्रह्मलोके वसे
 द्वाजन्यावत्कल्यायुतत्रयम् ॥ १७ ॥ सारस्वतं व्रतं यस्तु शृणुयादपि यः पठेत् ॥ विद्याधरपुत्रे सांऽपि वसेत्कल्यायुतत्रयम् ॥ १८ ॥ इति
 श्रीमात्स्ये महापुराणे सारस्वतव्रतं नाम षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ मयुरुवाच ॥ चन्द्रादित्योपरागे तु यत्स्नानमभिधीयते ॥ तदहं श्रोतु
 मिच्छामि द्रव्यमन्त्रविधानवित् ॥ १ ॥ मत्स्य उवाच ॥ यस्य राशिं समासाद्य भवेद्भगसंप्लवः ॥ तस्य स्नानं प्रवक्ष्यामि
 मन्त्रोपधिविधानतः ॥ २ ॥ चन्द्रोपरागं सम्प्राप्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ॥ सम्पूज्य चतुरो विप्रान्शुक्लाल्यानुलेपनैः ॥ ३ ॥ पूर्वमेवापरागस्य
 समासाद्योपधादिकम् ॥ स्थापयेच्चतुरः कुम्भानव्रणान्सागरानिति ॥ ४ ॥ गजाश्चरथावलमीकसङ्गनाद्भृङ्गाकुञ्जात् ॥ राजद्राक्ष्यं दशच
 मृदुमान्नीय चाक्षिपेत् ॥ ५ ॥ पंचगव्यं च कुम्भेषु शुद्धमुक्ताफलानि च ॥ राचनार् पद्मशैलौ च पंचरत्नसमन्वितम् ॥ ६ ॥ स्फटिकं चन्दनं धनं
 तीर्थधारि ससर्पम् ॥ राजदन्तं सकुमुदं तथैवोशीरगुगुलम् ॥ एतत्सर्वं विनिक्षिप्य कुम्भप्यावाहयेत् पुरात्र ॥ ७ ॥ तत्रैव समुद्राः सारि
 स्तीर्थानि जलदा नदाः ॥ आयातु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ॥ ८ ॥ योऽसौ वज्रधरो देव आदित्यानां प्रभुर्मेतः ॥ सत्सर्वजनस्य देवो
 ग्रहपीडां व्यपोहतु ॥ ९ ॥ सुखं यः सर्वदेवानां सत्ताञ्चरमित्युतिः ॥ चन्द्रोपरागसम्भूतामग्निः पीडां व्यपोहतु ॥ १० ॥ यः कन्दर्पाक्षी
 भूतानां धर्म्मो महिषवाहनः ॥ यमश्चन्द्रोपरागोत्थां मम पीडां व्यपोहतु ॥ ११ ॥ रागपद्मधरो देवः साक्षान्मकरवाहनः ॥ स च गगनैरसि
 श्चन्द्रग्रहपीडां व्यपोहतु ॥ १२ ॥ प्राणरूपेण यो लोकान्पाति कृष्णसृगम्रियः ॥ वायुश्चन्द्रोपरागोत्थां पीडामत्र व्यपोहतु ॥ १३ ॥ योऽसौ
 निधिपतिर्देवः खड्गशूलगदाधरः ॥ चन्द्रोपरागकलुषं धनदां स व्यपोहतु ॥ १४ ॥ योऽसान्निधुधरो देवः पिनाकी वृषवाहनः ॥ चन्द्रोपरागजां
 पीडां विनाशयतु शंकरः ॥ १५ ॥ त्रैलोक्ये यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ॥ ब्रह्मविष्णवर्कयुक्तानि तानि पापं दूहेतु ॥ १६ ॥
 एवमामन्त्र्य तैः कुम्भैरभिषिक्तो गुणान्वितैः ॥ ऋग्यजुःसामवेद्वैश्च शुक्लमाल्यानुलेपनैः ॥ पूजयेद्भगोदानैर्ब्राह्मणानिष्टुदनाः ॥ १७ ॥
 एतानेव ततो मन्त्रान्विलिखेत्करकाचितान् ॥ वस्त्रपट्टेऽथवा पद्मं पंचरत्नसमन्वितान् ॥ १८ ॥ यजमानस्य शिरोरि निदधुर्न द्विजोत्त

माः ॥ ततोऽतिवाह्येद्वेलासुपरागानुगामिनीम् ॥ १९ ॥ प्राङ्मुखः पूजयित्वा तु नमस्यन्निष्टेदेवताम् ॥ चन्द्रग्रहे विनिवृत्ते कृतगोदानमङ्गुलः ॥
कृतस्नानाय तं पटुं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ २० ॥ अनेन विधिना यस्तु ग्रहस्नानं समाचरेत् ॥ न तस्य ग्रहपीडा स्यात्तत्र च बन्धुजनक्षयः ॥ २१ ॥
परमां सिद्धिमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभाम् ॥ सूर्यग्रहे सूर्यार्चनाम् सदा मन्त्रेषु कीर्तयेत् ॥ २२ ॥ अधिकाः पञ्चरागाः स्युः कृपितां च
सुशोभनाम् ॥ प्रयच्छेच्च निशां पत्ये चन्द्रसूर्योपरागयोः ॥ २३ ॥ य इदं शृणुवान्नित्यं श्रान्तेन्द्राणि मानवः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्ते शक्रलोके
महीयते ॥ २४ ॥ इति श्रीमत्स्ये महापुराणे चन्द्रादित्योपरागस्नानविधिर्नाम सप्तवृत्तसोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ हिमुजे
गाढुते कृत्यमलक्ष्मीः केन हन्यते ॥ नृनवत्सामिषेकादिकाभ्येषु च क्रिमिष्यते ॥ १ ॥ श्रीमन्नानुवाच ॥ पुराह्णानि पापानि फलरत्नविभं
स्तपोधन ॥ रोगदौर्गत्यरूपेण तथैवेष्टवयेन च ॥ २ ॥ तद्विवाताय वक्ष्यामि सदा कल्याणकारकम् ॥ सप्तमीस्त्रयं नाम जापीडाभिनाश
नम् ॥ ३ ॥ बालानां मरणं यत्र क्षीरपाणां प्रदृश्यते ॥ तद्ब्रह्मातुराणां च यौवने चापि वर्तताम् ॥ ४ ॥ श्रान्तये तद्वक्ष्यामि नृनवत्सामि
पेचनम् ॥ एतदेवाहुतोद्भगचित्तभ्रमविनाशनम् ॥ ५ ॥ भविष्यति च वाराहो यत्र ह्यल्पस्तपोधन ॥ देवस्तत्र च तत्रापि यदा तु भुजु
रुत्तमः ॥ ६ ॥ भविष्यति च तत्रैव पंचविंशतिमं यदा ॥ कृतं नाम शुभं तत्र देवानामयमर्जनः ॥ भविता नृसर्पिर्वीरः कृतवीर्यः
वान् ॥ ७ ॥ स सप्तद्वीपमखिलं पालयिष्यति भूतलम् ॥ यावद्वपेसहस्राणि सप्तततति नारद ॥ ८ ॥ जातमर्जं च तस्यापि भवितु
पुत्रशतं तथा ॥ च्यवनस्य तु शापेन विनाशमुपयास्यति ॥ ९ ॥ सहस्रबाहुश्च यदा भविता तस्य वै पुत्रः ॥ कुरङ्गनयनः श्रीमान् सः सुते
नृपलक्षणेः ॥ १० ॥ कृतवीर्यैस्तदाव्य सहस्रांशुं दिवाकरम् ॥ उपवासिर्ब्रतैर्दिवैर्देवैश्च नारद ॥ पुनस्य धीमनायालभेतत् स्नात्वा
स्यति ॥ ११ ॥ कृतवीर्येण वै पृष्ट इदं वक्ष्यति भारकरः ॥ अश्वत्थशृण्वं ननु कल्याणनाशनम् ॥ १२ ॥ सूर्ये स्यात्तत्र च
क्लेशेन महता पुत्रस्तव नराधिप ॥ भविष्यति चिःश्रीवी क्रिन्तु कलमपनाशनम् ॥ १३ ॥ सप्तमीस्त्रयं वक्षे तर्जिकहिताय वै ॥ जातस्य
मृतवत्सायाः सप्तमे मासि नारद ॥ अथवा शुक्रसप्तम्यामेतत् सर्वं प्रशस्यते ॥ १४ ॥ ग्रहताशनं कृत्वा कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ॥ बालस्य

जन्मनक्षत्रं वर्जयेत् तां तिथिं बुधः ॥ तद्वृद्धेतराणां च कृत्यं स्यादितरेषु च ॥ १५ ॥ गोमयेनाबुलितायां भूमावेकामिवत्तदा ॥ तण्डुलै
 रक्तशालीयैश्चरुं गोक्षीरसंयुतम् ॥ निर्वपेत् सूर्य्यरुद्राभ्यां तन्मन्त्राभ्यां विधातः ॥ १६ ॥ कीर्तयेत् सूर्य्यदेवतं सप्तर्षीं च घृताहुतीः ॥ जुहुयाद्ब्रह्म
 सूक्तेन तद्वहुद्राय नारदः ॥ १७ ॥ होतव्याः समिधश्चात्र तथैवार्कपलाशयोः ॥ यवकुण्ठणितिलैर्होमः कर्त्तव्योऽष्टशतं पुनः ॥ १८ ॥ व्याहृतीभिरुत्थाज्येन
 तथैवाष्टशतं पुनः ॥ हुत्वा स्नानं च कर्त्तव्यं मज्जलं येन यत्नतः ॥ १९ ॥ विभेण वेदविधुषा विधिवद्बर्धपाणिना ॥ स्थापयित्वा तु चतुरः कुम्भान्
 कोणेषु शोभनात् ॥ २० ॥ पथ्यं च पुनर्मध्ये दधत्सुतविधूपितम् ॥ स्यादेवमङ्गं कुम्भं सप्तैव न भिन्नमिदम् ॥ २१ ॥ सोमेन तीर्थे
 तोयेन पूर्णं रत्नसमन्वितम् ॥ तान् सौर्वैष्वैथुस्तान् पंचमयसन्निताम् ॥ पंचरमकैले पुनैर्गोशोभिः शोभितैश्च ॥ २२ ॥ गजा
 शयनवल्मीकास्तद्गमाद्वदगोकुलात् ॥ संकुक्षां चतुर्मासीन सौर्वैष्वैतं निगृह्णीष्व ॥ २३ ॥ पशुरपि च कुर्वेत् सौर्वैष्वैतं गव्यमम् ॥
 गृहीत्वा ब्राह्मणस्तत्र सौरान्मन्त्रानुव्रियेत् ॥ २४ ॥ गरीभिः सप्तसंस्तुतिरः सप्तसंस्तुतिरः ॥ २५ ॥ गरीभिः सप्तसंस्तुतिरः सप्तसंस्तुतिरः ॥
 स्त्रियाभिश्च कर्त्तव्यं मृतस्तताभिश्च नम् ॥ २६ ॥ दीर्घपुस्तु गार्ग्यं देवीपुस्तु च यत्नि ॥ अग्निं यज्जग्ताः सप्त ब्रह्मन्त
 मण्डलेः ॥ २७ ॥ तस्मात्ता लोकपाला वै ब्रह्मविष्णुस्तथाः ॥ ते ते नाम देवं सौर्वैष्वैतं कर्त्तव्यम् ॥ २८ ॥ मित्रः क्षत्रियो ब्रह्म
 भुव ये च वाञ्छमाः क्षत्रियः ॥ गोडां कुर्वन्तु वाञ्छमाः च गोर्वैष्वैतं कर्त्तव्यम् ॥ २९ ॥ गोर्वैष्वैतं कर्त्तव्यम् ॥ ३० ॥ गोर्वैष्वैतं कर्त्तव्यम् ॥
 पूजयेद्भक्त्या स्त्रीणाभयं गुरुं पुनः ॥ ३१ ॥ गोर्वैष्वैतं कर्त्तव्यम् ॥ ३२ ॥ गोर्वैष्वैतं कर्त्तव्यम् ॥ ३३ ॥ गोर्वैष्वैतं कर्त्तव्यम् ॥ ३४ ॥ गोर्वैष्वैतं कर्त्तव्यम् ॥
 येत् ॥ ३५ ॥ वस्त्रकाञ्चनरत्नैर्भक्ष्यैः सद्यस्तस्यैः ॥ ३६ ॥ वस्त्रकाञ्चनरत्नैर्भक्ष्यैः सद्यस्तस्यैः ॥ ३७ ॥ वस्त्रकाञ्चनरत्नैर्भक्ष्यैः सद्यस्तस्यैः ॥ ३८ ॥ वस्त्रकाञ्चनरत्नैर्भक्ष्यैः सद्यस्तस्यैः ॥
 मन्त्रान्ततिः ॥ दीर्घपुस्तु बाळोऽयं यादवर्षशतं पुनः ॥ ३९ ॥ दीर्घपुस्तु बाळोऽयं यादवर्षशतं पुनः ॥ ४० ॥ दीर्घपुस्तु बाळोऽयं यादवर्षशतं पुनः ॥ ४१ ॥ दीर्घपुस्तु बाळोऽयं यादवर्षशतं पुनः ॥
 विष्णुः शक्तो हुताशनः ॥ ४२ ॥ शक्तो हुताशनः ॥ ४३ ॥ शक्तो हुताशनः ॥ ४४ ॥ शक्तो हुताशनः ॥ ४५ ॥ शक्तो हुताशनः ॥ ४६ ॥ शक्तो हुताशनः ॥ ४७ ॥ शक्तो हुताशनः ॥
 कपिलां दद्यात्पणमयं च विसर्जयेत् ॥ चरुं च पुनर्हितं प्रयागं रविशङ्करौ ॥ ४८ ॥ चरुं च पुनर्हितं प्रयागं रविशङ्करौ ॥ ४९ ॥ चरुं च पुनर्हितं प्रयागं रविशङ्करौ ॥ ५० ॥ चरुं च पुनर्हितं प्रयागं रविशङ्करौ ॥

वाङ्मतोद्देशेऽप्युपशस्यते ॥ ३६ ॥ कर्तुर्जन्मदिनर्क्षं च त्यक्त्वा सम्पूजयेत्सदा ॥ शान्त्यर्थं शुक्लसप्तम्यामृतकुर्वन्न सति ॥ ३७ ॥ सदान्नं
 विधानेन दीर्घायुरभवन्नरः ॥ संवत्सराणामयुतं शशास पृथिवीमिमाम् ॥ ३८ ॥ पुण्यं पवित्रमायुज्यं सप्तमीस्नपनं रविः ॥ कथयित्वा द्वित्र्यष्ट
 तैवान्तरधायित ॥ ३९ ॥ एतत्सर्वं समाख्यातं सप्तमीस्नानमुत्तमम् ॥ सर्वदुष्टोपशमनं बालानां परमं हितम् ॥ ४० ॥ अंशग्यं आस्ना
 दिच्छेद्धनमिच्छेच्छुक्लताशनात् ॥ ईश्वराज्ञानमन्विच्छेन्मोक्षमिच्छेज्जनार्दनात् ॥ ४१ ॥ एतन्महाभक्तकनाशनं स्यात्परं हितं बालविवर्धनं च ॥
 शृणोति यश्चैनमनन्यचेत्तास्तस्यापि सिद्धिं मुनयो वदन्ति ॥ ४२ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सप्तमीव्रतं नामाष्टपष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥
 मत्स्य उवाच ॥ पुरा रथन्तरे कल्पे परिपृष्टो महात्मना ॥ मन्दरस्थो महादेवः पिनाकी ब्रह्मणा रयय ॥ १ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ कथमांशस्य
 मेध्वर्ममनन्तममरेश्वर ॥ स्वल्पेन तपसा देव भवेन्मोक्षोऽथवा नृणाम् ॥ २ ॥ किमज्ञातं महादेव त्वत्प्रसादादयोजक्ष ॥ स्वल्पकेनाथ तपसा
 महत्फलमिहांच्यताम् ॥ ३ ॥ मत्स्य उवाच ॥ एवं पृष्टः स विद्वात्मा ब्रह्मणा लोकभावनः ॥ उमापतिरुवांचंद मनसः प्रीतिकारकम् ॥ ४ ॥
 ईश्वर उवाच ॥ अस्माद्रथन्तगतकल्पात्रयोर्विशात्पुनर्यदा ॥ वाराहो भविता कल्पस्तस्य मन्वन्तरे शुभे ॥ ५ ॥ वैवस्वतख्ये सजात सप्तमं
 सप्तलोककृत् ॥ द्वापराख्यं युगं तद्दृष्टाविंशतिमं जगुः ॥ ६ ॥ तस्यान्ते स महादेवो वासुदेवो जनार्दनः ॥ भारवत्तरणार्थाय त्रिवा विष्णु
 भविष्यति ॥ ७ ॥ द्रैपायनऋषिस्तद्भद्रौहिणेयोऽथ केशवः ॥ कंसादिदुर्पमथनः केशवः क्लेशनाशनः ॥ ८ ॥ पुरीःक्षारयतो
 नाम साम्प्रतं या कुशस्थली ॥ दिव्यानुभावसंयुक्तामधिवासाय शार्ङ्गिणः ॥ त्वष्टा ममाज्ञया तद्भक्तारिष्यति जगत्पतेः ॥ ९ ॥ तस्यां कदा
 चिदासीनः सभायाममितद्युतिः ॥ भार्योभिवृष्णिभिश्चैव भूभृद्भिर्भूरिदक्षिणैः ॥ १० ॥ कुरुभिर्देवगन्धर्वैरभितः कैटभादेनः ॥ प्रवृत्तासु
 पुराणीषु धर्मसंबद्धिनीषु च ॥ ११ ॥ कथान्ते भीमसेनेन परिपृष्टः प्रतापवान् ॥ त्वया पृष्टस्य धर्मस्य रहस्यस्यास्य भेदकृत् ॥ १२ ॥
 भविता स तदा ब्रह्मन्कर्तो चैव वृकोदरः ॥ प्रवर्त्तकोऽस्य धर्मस्य पाण्डुपुत्रो महाबलः ॥ १३ ॥ यस्य तीक्ष्णो वृको नाम जठरे हव्यवाहनः ॥
 मया दत्तः सः धर्मोत्तमा तेन चासौ वृकोदरः ॥ १४ ॥ मर्तिमान् दानशीलश्च नागायुतबलो महान् ॥ भविष्यत्यचरः श्रीमान्कन्दर्प इव

रूपवान् ॥ १५ ॥ धार्मिकस्याप्यशक्तस्य तीव्रमित्रित्वादुपोषणे ॥ इदं व्रतमशेषाणां व्रतानामधिकं यतः ॥ १६ ॥ कथयिष्याते विशान्ना
 वासुदेवो जगद्गुरुः ॥ अशेषयज्ञफलदम्शेषावविनाशनम् ॥ १७ ॥ अशेषदुष्टशमनमशेषसुरपूजितम् ॥ पवित्राणां पवित्रं च मङ्गलाणां च
 मङ्गलम् ॥ भविष्यं च भविष्याणां पुराणानां पुरातनम् ॥ १८ ॥ वासुदेव उवाच ॥ यद्यष्टमिचतुर्दश्याद्रौदशीपद्मं भारत ॥ अनेन्यपि
 दिनैरेषु न शक्तस्त्वसुपोषितुम् ॥ १९ ॥ ततः पुण्यां तिथिभिर्मां सर्वपापपणाशिनिम् ॥ उपोष्य विधितानेन गच्छ विद्यां परं पदम् ॥ २० ॥
 माघमासस्य दशमी यदा शुक्ला भवेत्तदा ॥ घृतेनाभ्यञ्जनं कृत्वा तिलैः स्नानं समाचरेत् ॥ २१ ॥ तथैव शिशुभ्यन्यं नमो नारायणेति
 च ॥ कृणाय पादौ सम्पूज्य क्षिरः सर्वोत्तमने नमः ॥ २२ ॥ वैकुण्ठायति वैकुण्ठमुः श्रवितस्तथस्ति ॥ स्नाने च चरिते ॥ २३ ॥ नमो नमः
 वै ॥ सर्वे नारायणस्यैवं संपूज्या बाहवः क्रमात् ॥ २४ ॥ दामोदरायेत्युदरं मेढ्रं पंचशराय वै ॥ उरु साधारणभक्त्यै जायुषी पूजया
 रिणे ॥ २५ ॥ नमो नीलाय वै जङ्घे पादौ विश्वसृजे नमः ॥ नमो देव्यै नमः शान्त्यै नमो लक्ष्म्यै नमः श्रियै ॥ २६ ॥ नमः पुष्ट्यै नमः
 स्तुष्ट्यै धृष्ट्यै तृष्ट्यै नमः ॥ नमो विद्वद्भनाथाय वायुवेगाय पक्षिणे ॥ विषप्रमायिनं विन्दं गुरुं चामिभूषणम् ॥ २७ ॥ मू-
 सम्पूज्य गोविन्दमुमापतिविनायकौ ॥ गन्धैर्माल्यैस्तथा धूपैर्भक्ष्यैर्नानाविधैरपि ॥ २८ ॥ गजैर्न पयसा सिद्धं दद्यात् ॥ २९ ॥ मू-
 सर्पिषा सह भुक्त्वा च गत्वा शतपदं बुधः ॥ २९ ॥ नैयग्रोधं दन्तकाष्ठमथवा स्नाहिं नुय ॥ मृत्पिण्डं धारयेत्त-
 नाचान्तः प्राणुद्वसुखः ॥ ३० ॥ ब्रूयात्सायन्तर्नी कृत्वा सन्ध्यामस्तमिते स्यौ ॥ नमो नारायणायै नानां सुखं गत ॥ ३१ ॥
 एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्यै च केशवम् ॥ रात्रिं च सकलां स्थित्वा स्नानं च पयसा तथा ॥ ३२ ॥ सर्पिणां नमो दूतैर्दुग्धां दद्यात्
 पुद्गलैः ॥ सैव पुण्डरीकाक्ष द्वादश्यां क्षीरभोजनम् ॥ ३३ ॥ कारिण्यानि यनात्माहं निर्विघ्नान्तरं नमः न ॥ एतदुक्तं
 स्वपेष्टमावितिहासकथां पुनः ॥ ३४ ॥ श्रुत्वा प्रभाते सज्जाते नदीं गत्वा विशांपते ॥ स्नानं कृत्वा मृदा तद्गन्गापण्डानभिर्जलेन ॥ ३५ ॥
 उपास्य सन्ध्यां विधिवत्कृत्वा च पितृतर्पणम् ॥ ३६ ॥ गृहस्य पुस्तो भक्त्या मण्डपं करायेत्तुः ॥

दशहस्तमथाष्टौ वा करान्कुर्व्याद्विशंपते ॥ ३६ ॥ चतुर्हस्तां शुभां कुर्व्याद्विमीरिनिषूदन ॥ चतुर्हस्तप्रमाणं च विन्यसेत्तत्र
 तोरणम् ॥ ३७ ॥ आरोप्य कलशं तत्र द्विपालान् पूजयेत्ततः ॥ छिद्रेण जलसम्पूर्णमथ कृष्णाजिनस्थितः ॥ तस्य धारां च शिरसा
 धारयेत्सकलां निशाम् ॥ ३८ ॥ तथैव विष्णोः शिरसि क्षीरधारां प्रपातयेत् ॥ अरत्निमात्रं कुण्डं च कुर्यात्तत्र त्रिमखलम् ॥ ३९ ॥
 योनिवक्रं च तत्कृत्वा ब्राह्मणैः पयसर्पिषी ॥ तिलांश्च विष्णुदेवत्यैर्मन्त्रैरेकामिच्छदा ॥ ४० ॥ हुत्वा च वैष्णवं सम्यक् चरुं गोक्षीरसंयुतम् ॥ निष्पा
 वार्द्धप्रमाणां वै धारामाज्यस्य पातयेत् ॥ ४१ ॥ जलकुम्भान्महावीर्यं स्थापयित्वा त्रयोदश ॥ भक्ष्येनानाविधैर्युक्तान् सितवस्त्रैरलंकृतान् ॥ ४२ ॥
 युक्तानोदुम्बरेः पात्रैः पंचरत्नसमन्वितान् ॥ चतुर्भिर्वह्नैर्होमस्तत्र कार्यं उदह्रुवैः ॥ ४३ ॥ रुद्रजापश्चतुर्भिश्च यजुर्वेदपरायणैः ॥ वैष्णवानि
 तु सामानि चतुरः सामवेदिनः ॥ अरिष्टवर्गं सहितान्याभितः परिपाठयेत् ॥ ४४ ॥ एवं द्वादश तान्विप्रान्स्त्रिमाल्यानुलेपनैः ॥ पूजयेदङ्गुलीयैश्च
 कटकैर्हंससूत्रकैः ॥ ४५ ॥ वासोभिः शयनयैश्च वित्तशायविज्जितः ॥ एवं क्षपातिवाह्या च गीतमङ्गलनिःस्वनैः ॥ ४६ ॥ उपाध्यायस्य
 च पुनर्द्विगुणं सर्वमेव तु ॥ ततः प्रभाते विमले समुत्थाय त्रयोदश ॥ ४७ ॥ गावै दद्यात्कुरुश्रेष्ठ सौवर्णमुखसंयुताः ॥ पयस्विन्यः शीलवत्यः
 कांस्यदोहसमन्विताः ॥ ४८ ॥ रौप्यसुराः सवस्त्राश्च चन्दनेनाभिषेचिताः ॥ तास्तु तेषां ततो भक्त्या भक्ष्यभोज्यान्नतर्पितान् ॥ ४९ ॥
 कृत्वा वै ब्राह्मणान्सर्वानन्नेनानाविधैस्तथा ॥ भुक्त्वा चाक्षारलवणमात्मना च विसर्जयेत् ॥ ५० ॥ अनुगम्य पदान्यष्टौ पुत्रभार्यासमन्वितः ॥
 प्रीयतामत्र देवेशः केशवः कुशनाशनः ॥ ५१ ॥ शिवस्य हृदये विष्णुर्विष्णोश्च हृदये शिवः ॥ यथान्तरं न पश्यामि तथा मे स्वस्ति
 चायुषः ॥ ५२ ॥ एवमुच्चार्य तान्कुम्भान्गाश्वैश्च शयनानि च ॥ वासांसि चैव सर्वेषां गृहाणि प्रापयेद्बुधः ॥ ५३ ॥ अभावे बहुशय्यानमेकामपि
 सुसंस्कृताम् ॥ शय्यां दद्याद्विजातेश्च सर्वोपस्करसंयुताम् ॥ ५४ ॥ इतिहासपुराणानि वाचयित्वातिवाहयेत् ॥ तदिदं नरशाङ्गुलं य इच्छेद्विपुलां
 श्रियम् ॥ ५५ ॥ तस्मात्त्वं सत्त्वमालम्ब्य भीमसेन विमत्सरः ॥ कुरु व्रतमिदं सम्यक् स्नेहात्तव मयेरितम् ॥ ५६ ॥ त्वया कृतमिदं वीर
 त्वन्नामाल्यं भविष्यति ॥ सा भीमद्वादशी द्वेषा सर्वपापहरा शुभा ॥ या तु कल्याणिनी नाम पुरा कल्पेषु पठ्यते ॥ ५७ ॥ त्वमादिकर्त्ता

भव सौकरेऽस्मिन्कल्पे महावशिरप्रधान ॥ यस्याः स्मरन्कीर्त्तनमप्यशेषं विनष्टपापसिद्धिदशधिपः स्यात् ॥ ५८ ॥ कृत्वा च यामभरसामधीशः
 वेण्या कृता ह्यन्यभवांतरेषु ॥ आभीरकन्यातिकुतूहलेन सेवोर्वशी सम्प्रति नाकपृष्ठे ॥ ५९ ॥ जाताथवा वैश्यकुलोद्भवापि पुलोमकन्या
 पुरुहूतपत्नी ॥ तत्रापि तस्याः परिचारिकेयं मम प्रिया सम्प्रति सत्यभामा ॥ ६० ॥ स्नातः पुरा मण्डलमेव तद्वत्तेजोमयं वेदशरीरमाप ॥
 अस्यां च कल्याणतिथौ विवस्वान् सहस्रधारेण सहस्ररश्मिः ॥ ६१ ॥ इदमेव कृतं मेहन्द्रमुख्यैर्वेसुभिर्देवसुरारिभिस्तथा तु ॥ फलमस्य न
 शक्यतेऽभिवक्तुं यदि जिह्वायुतकोटयो मुखे स्युः ॥ ६२ ॥ कालिकलुषविदारिणीमनन्तामिति कथयिष्यति यादवेन्द्रमुखः ॥ अवि
 नरकगताम्पितृनशेषानलमुद्धृष्टुंमिहैव यः करोति ॥ ६३ ॥ य इदमवविदारणं शृणोति भक्त्या परिपठतीह परोपकारहृनोः ॥ तिथिमिह
 सकलार्थभाङ्गनरेन्द्रस्तव चतुराननसाम्यतासुपेति ॥ ६४ ॥ कल्याणिनी नाम पुरा बभूव या द्वादशी माघदिनेषु पूज्या ॥ सा पाण्डुरेण
 कृता भविष्यत्यनन्तपुण्याऽनव भीमपूर्वा ॥ ६५ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भीमद्रादगीवनं नाप्रेकोनसप्ततितमोऽ
 ऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ६४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ वर्णश्रमाणां प्रभवः पुराणेषु मया श्रुतः ॥ सदाचारस्य भगवन्धर्मज्ञानाविनिश्चयः ॥ पायञ्चीणां
 सदाचारं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ १ ॥ ईश्वर उवाच ॥ तस्मिन्नेव युगे ब्रह्मसहस्राणि तु षोडश ॥ वासुदेवस्य नारीणां भवि
 व्यत्यम्बुजोद्भव ॥ २ ॥ ताभिर्वसन्तसमये कोकिलालिकुलकुले ॥ पुष्पिते पवनोत्फुल्लकल्लारसरसस्तटे ॥ ३ ॥ निर्भरपानगोष्ठीषु
 प्रसक्ताभिरलंकृतः ॥ कुरङ्गनयनः श्रीमान्मालतीकृतशेखरः ॥ ४ ॥ गच्छन्समीपमार्गेण सान्धः परपुरत्रयः ॥ रूपेण साक्षात्कन्दर्पः
 सर्वाभरणभूषितः ॥ ५ ॥ अनङ्गशस्तताभिः साभिलाषमवेक्षितः ॥ प्रवृद्धो मन्मथमृतासां भविष्यति यदात्मनि ॥ ६ ॥ तदोवेक्ष्य जगन्नाथः
 सर्वतो ध्यानचक्षुषा ॥ शापं वक्ष्यति ताः सर्वा वो हरिष्यन्ति दस्यवः ॥ मत्परोक्षं यतः कामलोलयादीदृग्विधं कृतम् ॥ ७ ॥ ततः प्रसादितो
 देव इदं वक्ष्यति शार्ङ्गभृत् ॥ ताभिः शापाभितप्ताभिर्भगवान्भूतभावनः ॥ ८ ॥ उत्तारभूतं दासत्वं समुद्राद्राह्वणप्रियः ॥ उपदेक्ष्यत्यनन्तात्मा
 भाविकल्याणकारकम् ॥ ९ ॥ भवतीनामृषिर्दोल्भ्यो यद्भूतं कथयिष्यति ॥ तदोवेत्तारणायलं दासत्वेऽपि भविष्यति ॥ इत्युक्त्वा ताः

परिष्वज्य गतो द्वारवतीश्वरः ॥ १० ॥ ततः कालेन महता भारावतरणे कृते ॥ निवृत्ते मोसले तद्वत्केशेव दिवमागते ॥ ११ ॥
 शून्ये यदुकुले सर्वैश्चौरैरपि जितेऽर्जुने ॥ हतासु कृष्णपत्नीषु दासभोग्यासु चाम्बुधौ ॥ १२ ॥ तिष्ठन्तीषु
 च दौर्गत्यसन्तप्तासु चतुर्मुखा ॥ आगमिष्यति योगात्मा दाल्भ्यो नाम महत्तपाः ॥ १३ ॥ तास्तमर्च्येण सम्पूज्य प्रणिपत्य पुनः पुनः ॥
 लालयमाना बहुशो बाष्पय्यकुलेश्मणाः ॥ १४ ॥ स्मरन्त्यो विपुलान्भोगान्दिव्यमालयानुलेपनम् ॥ भर्तारं जगतीमीशमनन्तमपराजि-
 तम् ॥ १५ ॥ दिव्यभावां तां च पुरीं नानारत्नगृहाणि च ॥ द्वारकावासिनः सर्वान्देवैरूपान्कुमारकान् ॥ प्रश्नमेवं कारिष्यन्ति मुनेरभिमुखं
 स्थिताः ॥ १६ ॥ स्त्रिय ऊचुः ॥ दस्युभिर्भगवन्सर्वाः परिमुक्ता वयं बलात् ॥ स्वधर्मोच्चयवतेऽस्माकमस्मिन्नः शरणं भव ॥ १७ ॥
 आदिष्टोऽसि पुरा ब्रह्मन्केशेन च धीमता ॥ कस्मादीशेन संयोगं प्राप्य वेद्यात्त्वमागताः ॥ १८ ॥ वेद्यानामपि यो धर्मस्तन्नो ब्रूहि तपो
 धन ॥ कथयिष्यत्यतस्तासां स दाल्भ्यश्चेकितायनः ॥ १९ ॥ दाल्भ्य उवाच ॥ जलक्रीडाविहारेषु पुरा सरसि मानसे ॥ भवतीनां च सर्वासां
 नारदोऽभ्याशमागतः ॥ २० ॥ हुताशनसुताः सर्वा भवन्त्योऽप्सरसः पुरा ॥ अप्रणम्यावलेपेन परिपृष्टः स योगवित् ॥ कथं नारायणोऽ-
 स्माकं भर्ता स्यादित्युपादिश ॥ २१ ॥ तस्माद्भरप्रदानं वः शपश्चायमभूत्पुरा ॥ शय्याद्वयप्रदानेन मधुमाधवनासयोः ॥ २२ ॥ सुवर्णो
 पस्क्रोत्सर्गद्वादश्यां शुक्लपक्षतः ॥ भर्ता नारायणो नूनं भविष्यत्यन्यजन्मनि ॥ २३ ॥ यदकृत्वा प्रणामं मे रूपसौभाग्यमत्सरात् ॥ परिपृ-
 ष्टोऽस्मि तेनाशु वियोगो वो भविष्यति ॥ चौरैरपहृताः सर्वा वेद्यात्वं समवाप्स्यथ ॥ २४ ॥ एवं नारदज्ञापेन केशवस्य च धीमतः ॥
 वेद्यात्वमागताः सर्वा भवन्त्यः काममोहिताः ॥ इदानीमपि यद्वक्ष्ये तच्छृणुष्वं वराङ्गनाः ॥ २५ ॥ दाल्भ्य उवाच ॥ पुरा देवासुरे युद्धे हतेषु
 शतशः सुरैः ॥ दानवासुरदैत्येषु राक्षसेषु ततस्ततः ॥ २६ ॥ तेषां व्रातसहस्राणि शतान्यपि च योषिताम् ॥ परिणीतानि यानि स्युर्बलान्द्रु-
 क्तानि यानि वै ॥ तानि सर्वाणि देवेशः प्रोवाच वदतां वरः ॥ २७ ॥ इन्द्र उवाच ॥ वेद्याधर्मेण वर्तन्त्वमधुना नृपमन्दिरे ॥ भक्तिमत्या
 वरारोहास्तथा देवकुलेषु च ॥ २८ ॥ राजानः स्वामिनस्तुल्याः सुता वापि च तत्समः ॥ भविष्यति च सौभाग्यं सर्वासामपि शक्तिः ॥ २९ ॥

यः कश्चिच्छुल्लक्रमादाय गृहमेष्यति वः सदा॥ निधनेनोपचार्यो वः स तदान्यत्र दाम्भिकान् ॥ ३० ॥ देवतानां पिनुषां च पुण्यादेः समुपस्थिते ॥
 गोभृहिरण्यधान्यानि प्रदेयानि स्वशक्तिः ॥ ब्राह्मणानां वरारोहः कार्ययोगि वचनानि च ॥ ३१ ॥ यच्चापन्यद्रुनं सम्पुनोदधाम्यहं ततः ॥
 अविचारेण सर्वाभिरुष्टयं च तत्पुनः ॥ ३२ ॥ संतारोत्तारणायालने च देविदेवि ॥ यद्वा मुन्यग्निं हन्तः पुनो ॥ ३३ ॥ पुनो ॥ ३३ ॥
 भवेत्सर्वेषधीस्नानं सम्यङ् नारी समाचरेत् ॥ तदा पंचशस्यापि सन्निधातृत्वमप्युति ॥ अर्चयेत्पुण्डरीकाक्षमनङ्गमपुनो ॥ ३४ ॥
 कामाय पादौ सम्पूज्य जह्वे वै मोहकारिणे ॥ मेहं कन्दर्पनिधये कटिं प्रीतिमते नमः ॥ ३५ ॥ नमिं सौख्यमनुदत्त ॥ ३५ ॥
 हृदयं हृदयेनाय स्तनावल्लाङ्कारिणे ॥ ३६ ॥ उत्कंठायोति वैकुण्ठमास्यमानन्दलालि ॥ स गङ्गां पुनवासाय पुनवासाय नृशिगा ॥ ३७ ॥
 मानसायेति वै मौलिं विलोलायेति मूर्द्धजम् ॥ सर्वोत्तमने च सर्वाङ्गं देवस्य पूजयेत् ॥ ३८ ॥ ११ः शिवान् पुनवासाय पुनवासाय नृशिगा च ॥
 गदिने पीतवस्त्राय शङ्खचक्रधराय च ॥ ३९ ॥ नमो नारायणायैति कामदेवात्मने नमः ॥ ४० ॥ ११ः शिवान् पुनवासाय पुनवासाय नृशिगा च ॥
 नमः पुष्टये नमस्तुष्टये नमः सर्वार्थसम्पदे ॥ एवं सम्पूज्य देवेशमनङ्गमात्मकमीश्वरम् ॥ गन्धर्वालयैस्त्रया धूर्तैर्नयैः न नमो ॥ ४१ ॥
 तत आहूय धर्मज्ञं ब्राह्मणं वेदपारगम् ॥ अव्यङ्गवयवं पूज्य गन्धपुष्पाञ्चनादिभिः ॥ ४२ ॥ शालिग्रामगुह्यं नृपात्रेण तुभ्यम् ॥ तस्मै
 विप्राय सा दद्यान्माधवः प्रीयतामिति ॥ ४३ ॥ यथेष्टाहारयुक्तं वै तमेव द्विजसत्तमम् ॥ सत्यं ह्यमंशोऽयिषिनि चितोऽसाम्यं तम् ॥ ४४ ॥
 यद्यादिच्छति विभेन्द्रस्तत्तत्कुर्व्याद्विलसिनी ॥ सर्वभावेन चात्मानमर्थयिस्मिन्तलापिणी ॥ ४५ ॥ एवमादित्यसरेण मयि न स्वभाचरेत् ॥
 तण्डुलप्रस्थदानं च यावन्मासास्त्रयोदश ॥ ४६ ॥ ततस्त्रयोदशे मासि सम्प्राप्ते तस्य भाषिनी ॥ विप्रस्योपमन्त्रैर्मुक्तां शय्यां दद्याद्विजस
 णाम् ॥ ४७ ॥ सोपधानकविश्रामां सास्तरावरणां शुभाम् ॥ प्रदीपोपानहच्छत्रादुकासनमंयुताम् ॥ ४८ ॥ सप्तवीक्रमलङ्कृत्य हेमसुत्राङ्ग
 लीयकैः ॥ सुस्मवद्वैः सकटैर्धूपमाल्यानुलेपनैः ॥ ४९ ॥ कामदेवं सपत्नीकं गुह्यमुभाषि स्थितम् ॥ नास्त्रयात्रासनगनं हेमनेत्रपटाङ्ग
 तम् ॥ ५० ॥ सर्कास्यभाजनेपेतमिषुदण्डसमन्वितम् ॥ दद्यादेतेन मन्त्रेण तथैज्ञां गां पयस्विनीम् ॥ ५१ ॥ यथान्तं न पश्यामि काम

केशवयोः सदा ॥ तथैवं सर्वकामाप्तिरस्तु विष्णो सदा मम ॥ ५२ ॥ यथा न कमला देहात्मयाति तव केशव ॥ तथा ममापि देवेश शरीरे
 स्वे कुरु प्रभो ॥ ५३ ॥ तथा च कांचनं देवं प्रतिगृह्णान्द्विजोत्तमः ॥ क इदं कस्मादादिति वैदिकं मन्त्रमीरयेत् ॥ ५४ ॥ ततः प्रदक्षिणी
 कृत्य विसर्ज्ये द्विजपुङ्गवम् ॥ शय्यासनादिकं सर्वं ब्राह्मणस्य गृहं नयेत् ॥ ५५ ॥ ततः प्रभृति यो विप्रो रत्यर्थं गृहमागतः ॥
 स मान्यः सूर्यवारे च स मन्तव्यो भवेत्तदा ॥ ५६ ॥ एवं त्रयोदशं यावन्मासमेवं द्विजोत्तमान् ॥ तर्पयेत् यथा कामं
 प्राप्तिरित्येव समाचरेत् ॥ ५७ ॥ तदनुज्ञया रूपवान्यो यावद्भयागतो भवेत् ॥ आत्मनोऽपि यथाविघ्नं गर्भभृतिकरं प्रियम् ॥ ५८ ॥
 देवं वा मानुषं वा स्यादनुरागेण वा ततः ॥ साचारानष्टपञ्चाशद्याथाशक्त्या समाचरेत् ॥ ५९ ॥ एतद्वि कथितं सम्यग् भवतीनां विशेषतः ॥
 अधर्म्मोऽयं ततो न स्याद्विज्ञानमिह सर्वदा ॥ ६० ॥ पुरुहूतेन यत्प्राक्तं दानवीषु पुरा मया ॥ तदिदं सम्प्रतं सर्वं भव
 तीष्वपि युज्यते ॥ ६१ ॥ सर्वपापप्रक्षमनमन्तफलदायकम् ॥ कल्याणीनां च कथितं तत्कुरुष्वं वरानाः ॥ ६२ ॥ करोति याशेषम्
 खण्डमेतत्कल्याणिनी माधवलोकसंस्था ॥ सा पूजिता देवगणैरशेषैरानन्दकृत्स्थानमुपैति विष्णोः ॥ ६३ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ तपोधनः
 सोऽप्यभिधाय चैवं तदा च तासां व्रतमङ्गनानाम् ॥ स्वस्थानेनमेष्यन्ति समस्तमित्थं व्रतं करिष्यन्ति च देवयोनेः ॥ ६४ ॥ इति श्रीमात्स्ये
 महापुराणेऽनङ्गदानव्रतं नाम सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ भगवन्पुरुषस्येह स्त्रियाश्च विरहादिकम् ॥ शोकव्याधिभयं दुःखं
 न भवेद्येन तद्गद ॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ श्रावणस्य द्वितीयायां कृष्णायां मधुसूदनः ॥ क्षीरणेन सपत्नीकः सदा वसति केशवः ॥ २ ॥
 तस्यां सम्पूज्य गोविन्दं सर्वान्कामान्समश्नुते ॥ गोभूहिर्ण्यदानादि सप्त कल्पशतानुगम् ॥ ३ ॥ अष्टान्यशयनं नाम द्वितीया सम्प्रकीर्तिता ॥ तस्यां
 सम्पूजयेद्विष्णुमेभिर्मन्त्रैर्विधानतः ॥ ४ ॥ श्रीवत्सधारिः कान्त श्रीधामञ्जरीपतेऽव्यय ॥ गार्हस्थ्यं मा प्रणाशं मे यातु धर्मार्थकामदम् ॥ ५ ॥
 अग्रयो मा प्रणश्यन्तु देवताः पुरुषोत्तम ॥ पितरो मा प्रणश्यन्तु माऽस्तु दाम्पत्यमेदनम् ॥ ६ ॥ लक्ष्म्या विद्युज्यते देव न कदाचि
 द्यथा भवान् ॥ तथा कलत्रसम्बन्धो देव मा मे विद्युज्यताम् ॥ ७ ॥ लक्ष्म्या न शून्यो वरद शय्यां त्वं शयनं गतः ॥ शय्या ममाप्यशून्याऽस्तु

तथैव मधुसूदन ॥ ८ ॥ गीतवादिन्ननिर्घोषं देवदेवस्य कीर्तयेत् ॥ घण्टा भवेदशक्तस्य सर्ववाद्यनशी यतः ॥ ९ ॥ पयः प्रमुख्य गीविन्दम्
 श्रीयौत्तेजवर्जितम् ॥ नक्तमक्षरलवणं यावत्तत्स्यच्चतुष्टयम् ॥ १० ॥ ततः प्रभाते सञ्जाते लक्ष्मीपतिसमन्विताम् ॥ इति तत्र भाजने युक्तम्
 शय्यां दद्याद्विलक्षणम् ॥ ११ ॥ पादुकोपानहच्छत्रचामरासनसंयुताम् ॥ अभीष्टोपस्करैर्युक्तां शुक्लपुष्पाभरावृताम् ॥ १२ ॥ मोषधानक
 विश्रामां फलेनानिविधेयुताम् ॥ तथाभरणधान्यैश्च यथाशक्त्या समन्विताम् ॥ १३ ॥ अयङ्गङ्गाय त्रियाय वेण्णमाय कुटुम्बिन ॥ ज्ञानव्या नंद
 विदुषे भवेनापतिताय च ॥ १४ ॥ तत्रोपविश्य दाम्पत्यमलंकृत्य विधानतः ॥ पत्न्यास्तु भाजनं दद्याद्द्रव्यभाज्यसमन्विताम् ॥ १५ ॥ ब्राह्म
 णस्यापि सौवर्णसुपस्करसमन्विताम् ॥ प्रतिमां देवदेवस्य सांदकुम्भां निवेदयेत् ॥ १६ ॥ एवं यस्तु पुमान् कुर्यादशून्यशयनं इतः ॥ इति
 शाब्देन रहितो नारायणपरायणः ॥ १७ ॥ नारा वा विधवा ब्रह्मन्यावच्चन्द्रार्कतोरकम् ॥ न विरुधौ य शोकात्तौ दम्पती भातः ॥ इति ॥ १८ ॥
 न पुत्रपशुरुत्तानि क्षयं यान्ति पितामह ॥ सप्तकल्पसहस्राणि तप्तकल्पशतानि च ॥ कुर्यान्नशून्यशयनं विष्णुलोकं तक्षयने ॥ १९ ॥ इति
 श्रीमात्स्य महापुराणेऽशून्यशयनव्रतं नामैकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ईश्वर उवाच ॥ शृणु चान्यद्भविष्यं यद्विष्णुमन्त्रिः ॥ १८ ॥ अमि
 ष्यति युगे तस्मिन् द्वापरान्ते पितामह ॥ पिप्पलादस्य संवादां युधिष्ठिरपुरस्सरैः ॥ १९ ॥ वसन्तं नमिषारण्यं पिप्पलादं ब्रह्मसुताम् ॥ अमिष्य
 तदा चैनं प्रश्नमेकं करिष्यति ॥ युधिष्ठिरो धर्मपुत्रो धर्मयुक्तस्तपाधनम् ॥ २० ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ इत्थमागम्यमैश्वर्यं मर्त्ययोर्गतिमनया ॥
 अव्यङ्गता शिवे भक्तिर्वैष्णवो वा भवेत्कथम् ॥ २१ ॥ ईश्वर उवाच ॥ तस्यान्तरिमिदं ब्रह्मन् पिप्पलादस्य धीमताः ॥ शृणु यद्वाच्यं ते यैश्चर्मपुत्राय
 धार्मिकः ॥ २२ ॥ पिप्पलाद उवाच ॥ साधु पृष्टं त्वया भद्र इदानीं कथयामि ते ॥ अङ्गाखनमित्येतत्स वक्ष्यामि मन्त्रिणः ॥ २३ ॥
 अत्राप्युदाहरन्तीमितिहासं पुरातनम् ॥ विरोचनस्य संवादं भार्गवस्य च धीमतः ॥ २४ ॥ प्रह्लादस्य सुतं दृष्ट्वा द्विरष्टपरिवत्सभम् ॥ रूपेणाप्र
 तिमं काल्या सोऽहसद्गुणन्दनः ॥ २५ ॥ साधु साधु महाबाहो विरोचन शिवं तव ॥ तत्तथा हसितं तस्य पप्रच्छ सुरसूदनः ॥ २६ ॥ ब्रह्मन्कि
 मर्थमेतत्ते हास्यमाकस्मितं कृतम् ॥ साधु साध्विति मामेवमुक्तांस्त्वं वदस्व मे ॥ २७ ॥ नमोऽंवादिनं शुक्र उवाच वदतां वगः ॥ विस्मयया

द्रुतमाहात्म्याद्वास्यमेतत्कृतं मया ॥ १० ॥ पुरा दशविनाशाय कुपितस्य तु शूलिनः ॥ अथ तद्रीमवक्त्रस्य स्वेदबिन्दुलोलाटजः ॥ ११ ॥
भित्त्वा स सप्तपातालानदहत्सप्तसागरात् ॥ अनेकवक्त्रनयनो ज्वलज्ज्वलनभीषणः ॥ १२ ॥ वरिभद्र इति ख्यातः करपादायुतेर्गुतः ॥ कृत्वा
ऽसौ यक्षमथनं पुनर्भूतलसम्भवः ॥ त्रिजगन्निर्देहन् भूयः शिवेन विनिवारितः ॥ १३ ॥ कृतं त्वया वीरभद्र दक्षयज्ञविनाशनम् ॥ इदानीमलभेतेन
लोकदाहेन कर्मणा ॥ १४ ॥ शान्तिप्रदाता सर्वेषां ग्रहाणां प्रथमो भव ॥ प्रेक्षिष्यन्ते जनाः पूजां करिष्यन्ति वरान्मन ॥ १५ ॥ अङ्गारक
इति ख्यातिं गमिष्यसि धरात्मज ॥ देवलोकेऽद्वितीयं च तव रूपं भविष्यति ॥ १६ ॥ ये च त्वां दृजयिष्यन्ति चतुर्थी त्वद्दिने नराः ॥ रूप
मारोग्यमेश्वर्यं तेष्वनन्तं भविष्यति ॥ १७ ॥ एवमुक्तस्तदा शान्तिमगमत्क्रामरूपघृक्ष ॥ सञ्जातस्तत्क्षणाद्राजन् परमभगमत्युतः ॥ १८ ॥
स कदाचिद्भवांस्तस्य पूजाध्यादिकमुत्तमम् ॥ दृष्टवान्क्रियमाणं च शूद्रेण च व्यवस्थितः ॥ १९ ॥ तेन त्वं रूपवाञ्छितः पुरश्चतुःकुलोद्ग्रहः ॥ विविधा
च रुचिर्जाता यस्मात्तव विदूराणां ॥ २० ॥ विरोचन इति प्राहुस्तस्मात्त्वां देवदानवाः ॥ शूद्रेण क्रियमाणस्य व्रतस्य तत्र दर्शनात् ॥ इदृशो रूप
सम्पत्तिं दृष्ट्वा विस्मितवानहम् ॥ २१ ॥ साधु साध्विति तेनोक्तमहो माहात्म्यमुत्तमम् ॥ पश्यतोऽपि भवेद्रूपमेश्वर्यं किमु कुर्वतः ॥ २२ ॥
यस्माच्च भक्त्या धरणीसुतस्य विनिन्दमानेन गवादिदानम् ॥ आलोकितं तेन पुरारिगर्भं सम्भूतिरिषा तव देत्य जाताः ॥ २३ ॥ ईश्वर उवाच ॥
अथ तद्भचनं श्रुत्वा भार्गवस्य महात्मनः ॥ प्रह्लादनन्दनो वरिः पुनः प्रपच्छ विस्मितः ॥ २४ ॥ विरोचन उवाच ॥ भगवंस्तद्भतं सम्यक्
श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ दीयमानं तु यद्दानं मया द्रष्टुं भवान्तरे ॥ २५ ॥ माहात्म्यं च विधिं तस्य यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ इति तद्भचनं श्रुत्वा
पुनः प्रोवाच विस्तरात् ॥ २६ ॥ शुक उवाच ॥ चतुर्थ्यङ्गरकदिने यदा भवति दानव ॥ मृदा स्नानं तदा कुर्यात् पद्मरागविभूषितः ॥ २७ ॥
अग्निर्मूर्ध्ना किं मन्त्रं जपन्नास्ते उद्दुःखः ॥ शूद्रस्तूष्णीं स्मरन्भौममास्ते भोगविर्वर्जितः ॥ २८ ॥ तथास्तमितं अदित्ये गोमयेनाग्रेन
येन ॥ प्राङ्मुखं पुष्पमालाभिरक्षताभिः समन्ततः ॥ २९ ॥ अभ्यर्च्योभिलिखेत् पद्मं कुङ्कुमेनाष्टपत्रकम् ॥ कुङ्कुमस्याप्यभावे तु रक्तचन
मिष्यते ॥ ३० ॥ चत्वारः करकाः कार्या भक्ष्यभोज्यसमन्विताः ॥ तण्डुलै रक्तशालीयेः पद्मरागैश्च संयुताः ॥ ३१ ॥ चतुष्कोणेषु तान् कृत्वा

फलानि विविधानि च ॥ गन्धमालयादिकं सर्वं तथैव विनिवेदयेत् ॥ ३२ ॥ सुवर्णशृङ्गां कपिलमथाक्षयं रौप्यैः कान्त्यगोहां सवत्साम् ॥
 धुरन्धरं रक्तमतीव सौम्यं धान्यानि सप्ताम्बरसंयुतानि ॥ ३३ ॥ अद्भुष्टमात्रं पुरुषं तथैव सौवर्णमत्यायतबाहुदण्डम् ॥ वयुर्धुनं त्वयमेव निषिष्टं
 पात्रे शुद्धस्योपरि सर्पियुक्तम् ॥ ३४ ॥ समस्तयज्ञाय जितेन्द्रियाय पात्राय शीलान्वयसंयुताय ॥ दातव्यमेतत्सकलं द्वित्राय कुटुम्बिने नैव तु
 दाम्भिकाय ॥ समर्पयेद्विप्रवराय भक्त्या कृताञ्जलिः पूर्वमुदीर्य मन्त्रम् ॥ ३५ ॥ भूमिपुत्र महाभाग स्वदेशेद्रव पिनाकिनः ॥ ह्ययथो त्वां
 प्रपन्नोऽहं गृह्णाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ॥ ३६ ॥ मन्त्रेणानेन दत्त्वार्घ्यं रक्तचन्दनवारिणा ॥ ततोऽर्घ्येद्विप्रवरं रक्तमालयाभ्यरादिभिः ॥ ३७ ॥
 दद्यात्तेनैव मन्त्रेण भोमं गोमिश्रुनान्वितम् ॥ शय्यां च शक्तितो दद्यात् सर्वोपरकरसंयुताम् ॥ ३८ ॥ यद्यदिदमलोकं यच्चास्य दयितं गृहे ॥
 तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥ ३९ ॥ प्रदक्षिणं ततः कृत्वा विसर्ज्य द्विगुह्यवम् ॥ नक्तमहारात्र्यणमर्जनीयादृतसंयुताम् ॥ ४० ॥ भक्त्या
 यस्तु पुनः कुर्यादेवमङ्गरकाष्टकम् ॥ चतुरो वाथ वा तस्य यत्पुण्यं तद्वदामि ते ॥ ४१ ॥ ह्यपसोभाग्यतम्पन्नः पुनर्वर्गतिं व्रजति ॥ मित्रो
 वाथ शिवे भक्तः सप्तद्वीपाधिपो भवेत् ॥ ४२ ॥ सप्तकल्पसहस्राणि रुद्रलोकं महीयते ॥ तस्मात्सप्तपि देवेन्द्र व्रतमेव व्रजनाम् ॥ ४३ ॥
 पिप्पलाद उवाच ॥ इत्येवमुक्त्वा भृगुनन्दनोऽपि जगाम देत्यश्च चकार सर्वम् ॥ त्वं चापि राजन्कुलं सर्वमेतद्यतोऽक्षयं वंदयितुं शक्नोति ॥ ४४ ॥
 ईश्वर उवाच ॥ तथेति सम्भूज्य स पिप्पलादं वाक्यं चकाराद्भुतवीर्यकर्मा ॥ शृणोति यश्चैनमन्यचेतस्तस्यापि सिद्धिं भगवाच्च विवेत्ते ॥ ४५ ॥
 इति श्रीमास्त्ये महापुराणेऽङ्गरकवतं नाम द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ पिप्पलाद उवाच ॥ अथातः शृणु ब्रूमां नृपति शुक्रं
 प्रशान्तये ॥ यत्रास्मभेऽवसाने च तथा शुक्रोदये त्विह ॥ १ ॥ राजते वाथ सौवर्णे कान्त्यगोत्रेऽथवा पुनः ॥ शुक्रपुष्पावप्युते सिततण्डुल
 धूतिते ॥ २ ॥ विधाय राजतं शुक्रं शुचिसुक्ताफलान्वितम् ॥ मन्त्रेणानेन तत् सर्वं सामगाय निवेदयेत् ॥ ३ ॥ नमस्ते सर्वलोकेश नमस्ते
 भृगुनन्दन ॥ कवे सर्वार्थसिद्धयर्थं गृह्णाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ॥ ४ ॥ एवमस्योदये कुर्येन्यात्रादिषु च भारत ॥ सर्वान्जानां मित्राणि त्रिपुल्लिके
 महीयते ॥ ५ ॥ यावच्छुक्रस्य न हता पूजा सा माल्यकैः शुभैः ॥ वटकैः पूरिकाभिश्च गोधूमैश्चणकैरपि ॥ ताम्रद्वयं न चादनीया इतिभिः

कामार्थसिद्धये ॥ ६ ॥ तद्ब्रह्मचस्पतेः पूजां प्रवक्ष्यामि शुधिष्ठिर ॥ सुवर्णपात्रे सोवर्णममरेशपुरोहितम् ॥ ७ ॥ पीतपुष्पाम्बरयुतं कृत्वा
स्नात्वाथ सर्वपैः ॥ पलशशङ्खस्थयोगेन पंचगव्यजलेन च ॥ ८ ॥ पीताङ्गरागवसनो घृतहोमं तु कारयेत् ॥ प्रणम्य च गवा साद्धिं ब्राह्मणाय
निवेदयेत् ॥ ९ ॥ नमस्तेऽङ्गिरसां नाथ वाक्पते च बृहस्पते ॥ क्रूग्रहैः पीडितानाममृताय नमो नमः ॥ १० ॥ संक्रान्तावस्य कौन्तेय
यात्रास्त्र्युदयेषु च ॥ कुर्वन्बृहस्पतेः पूजां सर्वान् कामान्समश्नते ॥ ११ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे गुरुशुक्रपूजाविधिर्नाम त्रिप्तति
तमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ भगवन्भव संसारसागरोत्तारकारक ॥ किञ्चिद्भूतं समाचक्ष्व स्वर्गारोग्यसुखप्रदम् ॥ १ ॥ ईश्वर उवाच ॥
सौरं धर्मं प्रवक्ष्यामि नाम्ना कल्याणसप्तमीम् ॥ विशोकसप्तमी तद्वत् फलाढ्यां पापनाशिनीम् ॥ २ ॥ शर्करासप्तमीं पुण्यां तथा कमलसप्त
मीम् ॥ मन्दारसप्तमीं तद्वच्छुभदां शुभसप्तमीम् ॥ ३ ॥ सर्वानन्तफलाः प्रोक्ताः सर्वा देवर्षिपूजिताः ॥ विधानमासां वक्ष्यामि यथावदनु
पूर्वशः ॥ ४ ॥ यदा तु शुक्लसप्तम्यामादित्यस्य दिनं भवेत् ॥ सा तु कल्याणिनी नाम विजया च निगद्यते ॥ ५ ॥ प्रातर्गव्येन पयसा स्नान
मस्यां समाचरेत् ॥ ततः शुक्लाम्बरः पद्ममक्षताभिः प्रकल्पयेत् ॥ ६ ॥ प्राङ्मुखोऽष्टदलं मध्ये तद्गृत्तां च कार्णिकाम् ॥ पुष्पाभूताभिर्देवशं
विन्यसेत् सर्वतः क्रमात् ॥ ७ ॥ पूर्वेण तपनायेति मार्तण्डायेति चानले ॥ याम्ये दिवाकरायेति विधात्र इति नैऋते ॥ ८ ॥ पश्चिमे वरुणा
येति भास्करायेति चानिले ॥ सोम्ये विकर्तनायेति खये चाष्टमे दले ॥ ९ ॥ आदावन्ते च मध्ये च नमोऽस्तु परमात्मने ॥ सन्त्रैरोभिः
समभ्यर्च्य नमस्कारान्तर्दीपितैः ॥ १० ॥ शुक्लवस्त्रैः फलेर्भक्ष्यैर्धूपमाल्यानुलेपनैः ॥ स्थण्डिले पूजयेद्भक्त्या गुडेन लवणेन
च ॥ ११ ॥ ततो व्याहृतिमन्त्रेण विसर्ज्यैद्विजपुङ्गवान् ॥ शक्तिः पूजयेद्भक्त्या गुडशीरघृतादिभिः ॥ तिलपात्रं द्विगुणं च
ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ १२ ॥ एवं नियमकृतं सुत्वा प्रातरुत्थाय मानवः ॥ कृतस्नानजपो विप्रैः सहैव घृतपायसम् ॥ १३ ॥
भुक्त्वा च वेदविदुषे बिडालव्रतवर्जिते ॥ घृतपात्रं सकनकंसोदकुम्भं निवेदयेत् ॥ १४ ॥ प्रीयतामत्र भगवान् परमात्मा दिवाकरः ॥
अनेन विधिना सर्व मासिमसि व्रतं चरेत् ॥ १५ ॥ ततस्त्रयोदशे मासि गा वै दद्यात् त्रयोदश ॥ वस्त्रालङ्कारसंयुक्ताः सुवर्णाभ्याः

पयस्विनीः ॥ १६ ॥ एकामपि प्रदद्याद्वा वित्तिहीनो विमत्सरः ॥ न वित्तशाठ्यं कुर्यात् यतो मोहात् पतत्यधः ॥ १७ ॥ अनेन विधिना
 यस्तु कुर्यात्कल्याणसप्तमीम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते ॥ आयुरारोग्यमैश्वर्यमनन्तमिह जायते ॥ १८ ॥ अपिपहरा नित्यं
 सर्वदेवतपूजिता ॥ सर्वदुष्टोपशमनी सदा कल्याणसप्तमी ॥ १९ ॥ इमामनन्तफलदां यस्तु कल्याणतप्तमीम् ॥ शृणोति यः कुरुते चेह सर्वपापैः
 प्रमुच्यते ॥ २० ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे कल्याणसप्तमीव्रतं नाम चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ईश्वर उवाच ॥ विशोकसप्तमीं
 तद्ब्रह्मयामि मुनिपुङ्गव ॥ यामुपोष्य नरः शोकं न कश्चिदिहाश्नुने ॥ १ ॥ माघे कृष्णतिथेः स्नात्वा पष्ठ्यां वै शुक्लपक्षतः ॥ दुर्गहारः कृसरया
 दन्तधावनपूर्वकम् ॥ उपवासव्रतं कृत्वा ब्रह्मचारी भवेन्निशि ॥ २ ॥ ततः प्रभात उत्थाय कृत्स्नानजपः शुचिः ॥ कृत्वा तु कंचनं पद्म
 मर्कायेति च पूजयेत् ॥ करवीरेण स्तेन रक्तवस्त्रपुगेन च ॥ ३ ॥ यथा विशोकं धुमं त्वयेयादित्य सर्वदा ॥ नया नित्यं तदा मेऽस्तु
 त्वद्भक्तिः प्रतिजन्म च ॥ ४ ॥ एवं संपूज्य पष्ठ्यां तु भक्त्या सम्पूजयेद्द्विजान् ॥ सुन्ना सध्याश्च गोतृभुक्त्याय कृत्वा नैऋतः ॥ ५ ॥ सम्पूज्य
 विप्रानन्नेन गुढपात्रसमन्वितम् ॥ तद्ब्रह्मयुग्मं पद्मं च ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ६ ॥ अतैलछवणं भुक्त्वा सप्तम्यां भोगंभुजः ॥ ततः पुराण
 श्रवणं कर्त्तव्यं भूतिमिच्छता ॥ ७ ॥ अनेन विधिना सर्वभूयोरपि पक्षयोः ॥ कृत्वा यावत् पुनर्माघशुक्लपक्षस्य पत्नी ॥ ८ ॥ व्रतान्तं
 कलशं दद्यात्सुवर्णकमलान्वितम् ॥ शय्यां सोपस्करां दद्यात्कपिलां च पयस्विनीम् ॥ ९ ॥ अनेन विधिना यस्तु पितृशान्ध्याविनिर्जितः ॥
 विशोकसप्तमीं कुर्यात्स याति परमां गतिम् ॥ १० ॥ यावज्जन्मसहस्राणां साग्रं कोटिशतं भवेत् ॥ तावन्न शास्त्रमभ्यसि रंगदेशगत्य
 वर्जितः ॥ ११ ॥ यं यं प्रार्थयेते कामं तं तमामोति पुष्कलम् ॥ निष्कामः कुरुते यस्तु स रं व्रज गच्छति ॥ १२ ॥ यः पञ्चच्छृणुयाद्वापि
 विशोकारूपं च सप्तमीम् ॥ सोऽपीन्द्रलोकाप्राप्नोति न दुःखी जायते क्वचित् ॥ १३ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे विशोकपत्रमीव्रतं नाम
 पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ६ ॥ ईश्वर उवाच ॥ अन्यामपि प्रवक्ष्यामि नाम्ना तु फलसप्तमीम् ॥ यामुपोष्य नरः पापाद्विमुक्तः
 स्वर्गभागभवेत् ॥ १ ॥ मार्गशीर्षे शुभे मासि सप्तम्यां नियतव्रतः ॥ तामुपोष्याथ कनकं कारित्वा तु कंचनम् ॥ २ ॥ शर्करासंयुतं

दद्याद्ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ॥ रविं क्षामनकं कृत्वा पलस्यैकस्य धर्मवित् ॥ दद्याद्दिक्षुल्लेखी अहुमे प्रीयतामिति ॥ ३ ॥ ७१ ॥ तु
 विप्रांसम्पूज्य चाष्टम्यां क्षीरभोजनम् ॥ कृत्वा कुर्यात्फलसंयुतं यावत्स्यात्कृष्णसप्तमी ॥ ४ ॥ तामपुपोष्य विधिद्वैतैव नरेण तु ॥ तद्
 द्वेमफलं दत्त्वा सुवर्णकमलान्वितम् ॥ ५ ॥ शर्करापात्रसंयुक्तं वस्त्रमाल्यभ्यन्तितम् ॥ संवत्सरं च तैवेव विधिनोभयप्रथमम् ॥ ६ ॥
 उपोष्य दत्त्वा क्रमशः सूर्यमन्त्रमुदीरयेत् ॥ आनुरक्तो रविर्ब्रह्मा सूर्यः शक्रो हारिः शिवः ॥ अमिन्ध्रास्तुत्तमश्च वरुणः क्षीरतामिति ॥ ७ ॥
 प्रतिमासं च सप्तम्यामेकं नाम कीर्तयेत् ॥ प्रतिपक्षं फलत्यागमेतत्कुर्वन्समाचरेत् ॥ ८ ॥ व्रतान्ते विप्रमिश्रुनं पूजेद्भद्रभूषणैः ॥ शर्करा
 कलशं दद्याद्धेमपद्मदलान्वितम् ॥ ९ ॥ यथा न विफला कामास्तद्भक्तानां सदा रेवे ॥ तथा न ह्यजमातिस्तु मे तद्वत्तु ॥ १० ॥
 इमामनन्तफलदां यः कुर्यात्फलसप्तमीम् ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा सूर्यलोके महीयते ॥ ११ ॥ उरायः त्रिकं किञ्चिदपि पुनः कृतम्
 तत्सर्वं नाशमायाति यः कुर्यात्फलसप्तमीम् ॥ १२ ॥ कुर्वाणः सप्तमीं चेमां सततं ह्यगर्जितः ॥ भूतप्रेतव्याधयः पुत्राणां च हर्षितास्तु ॥
 यः शृणोति पठेद्वापि सोऽपि कल्याणभागभवेत् ॥ १३ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे कलसप्तमीव्रतं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥
 ईश्वर उवाच ॥ शर्करासप्तमीं वक्ष्ये तद्भक्तलक्षणाशिनीम् ॥ आयुरारोग्यमैश्वर्यं यथाशक्तं व्रजायते ॥ १ ॥ तामान्नं तिते पक्षे भुज्यते
 नियतव्रतः ॥ प्रातः स्नात्वा तिलैः शुद्धैः शुक्लमालयानुलेपनः ॥ २ ॥ स्थण्डिले पद्मलिङ्गं कुङ्कुमेन सार्ज्यम् ॥ तिलैः पुनः
 गन्धधूपौ निवेदयेत् ॥ ३ ॥ स्थापयेदुदकुम्भश्च शर्करापात्रसंयुतम् ॥ शुक्लवस्त्रैरलङ्कृत्य शुक्लमालयानुलेपनैः ॥ सुवर्णेन च सप्तमं नैवर्ण्यं नूतनं
 येत् ॥ ४ ॥ विधवेदमयो यस्माद्धेदवादीति पठ्यते ॥ सर्वस्यामृतमेव त्वनतः शान्तिं प्रयच्छेत् ॥ ५ ॥ पंचगव्यं ततः दत्त्वा तद्वैतार्थतः
 क्षितौ ॥ सौरसूक्तं स्मरन्नास्ते पुराणश्रवणेन च ॥ ६ ॥ अहोरात्रे गते पश्चादष्टम्यां कृतौ त्यक्तः ॥ तत्सर्वं विदुषे तद्ब्रह्मण्यव निन्दयेत् ॥ ७ ॥
 भोजयेच्छक्तितो विप्राञ्छर्कराघृतपायसेः ॥ भुञ्जीतातेलवर्णं स्वयमप्यथ वागयतः ॥ ८ ॥ अनेन विधिना सर्वं भासि याक्षितमाचरेत् ॥
 संवत्स्रान्ते शयनं शर्कराकलशान्वितम् ॥ ९ ॥ सर्वोपस्करसंयुक्तं तथैकां गां पयस्विनीम् ॥ गृहं च शक्तिमान् दद्यात्समस्तोपस्करान्वितम् ॥ १० ॥

सहस्रेणाथ निष्काणां कृत्वा दद्याच्छतेन वा॥ दशभिर्वाथ निष्केण तदर्द्धेनापि शक्तितः ॥ ११ ॥ सुवर्णाश्वः प्रदातव्यः पूर्ववन्मन्त्रवादनम् ॥ न वित
शाब्धं कुर्वीत कुर्वन् दोषं समश्नुते ॥ १२ ॥ अमृत पिबतो वक्त्रात्सूर्यस्यामृतविदुवः ॥ निपेतुर्ये तदुत्थामी शालिमुद्गक्षवः स्मृताः ॥ १३ ॥ शर्करा तु
परा तस्मादिशुसारोऽमृततमवान् ॥ इष्टा रवेरतः पुण्या शर्करा हव्यकव्ययोः ॥ १४ ॥ शर्करासप्तमी चयं वाजिमघफलप्रदा ॥ सर्वदुष्टप्रशमनी पुत्रपौत्र
प्रवर्द्धिनी ॥ १५ ॥ यः कुर्यात्पराया भक्त्या स वै सद्गतिमाप्नुयात् ॥ कल्पमेकं वसेत्सर्वगे ततो याति परं पदम् ॥ १६ ॥ इदमनघं शृणोति यः स्मरद्वा
परिपठतीह दिवाकरस्य लोके ॥ मतिमपि च ददाति सोऽपि देवैरमरवधूजनमालयाभिपूज्यः ॥ १७ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराण शर्कराव्रतं नाम
सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ईश्वर उवाच ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि तद्भक्तमलसप्तमीम् ॥ यस्याः संकीर्तनादेव तुप्यतीह दिवाकरः ॥ १ ॥ वसन्तामल
सप्तम्यां स्नातः सन् गौरसर्पयेः ॥ तिलपात्रे च सोवर्णे विधाय कमलं शुभम् ॥ २ ॥ वस्त्रयुग्मावृतं कृत्वा गन्धपुष्पैः समर्चयेत् ॥ नमः
क्रमलहस्ताय नमस्ते विश्वधारिणे ॥ ३ ॥ दिवाकर नमस्तुभ्यं प्रभाकार नमोऽस्तु ते ॥ ततो द्विकालवेलाया सुदकुम्भमभमन्विताम् ॥ ४ ॥
विप्राय दद्यात्सम्पूज्य वस्त्रमालयविभूषणैः ॥ शक्त्या च कपिलां दद्यादलंकृत्य विधानतः ॥ ५ ॥ अहोरात्रं गते पश्चादष्टम्यां भोजयेद्विज्ञान् ॥
यथाशक्त्यय सुजीत मांसैतलविज्जितम् ॥ ६ ॥ अनेन विधिना शुक्लसप्तम्यां मासि मासि च ॥ सर्वसमाचरेद्भक्त्या वित्तशालयविवर्जिनः ॥ ७ ॥
व्रतान्ते शयनं दद्यात्सुवर्णं कमलान्वितम् ॥ गां च दद्यात्स्वशक्त्या तु सुवर्णोढ्यां पयस्विनीम् ॥ ८ ॥ भोजनासनदीपादीन्दद्यादिष्टानुपत्करान् ॥
अनेन विधिना यस्तु कुर्यात्कमलसप्तमीम् ॥ लक्ष्मीमनन्तामभ्येति सूर्यलंके महीयते ॥ ९ ॥ कल्पेकल्पे ततो लंकान्तन गन्वा
पृथक् पृथक् ॥ अग्नरोभिः परिवृतस्ततो याति परां गतिम् ॥ १० ॥ यः पश्यतदिं शृणुयाच्च मर्त्यः पठच्च भक्त्याऽथ मनिं ददाति ॥
सोऽप्यत्र लक्ष्मीमचलमवाप्य गन्वर्वविद्याधरलोकभाक् स्यात् ॥ ११ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे कमलसप्तमीव्रतं नामाष्टमं
तितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ अथ ॥ ईश्वर उवाच ॥ अथतः सम्प्रवक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥ सर्वकामप्रदां रम्यां नाम्ना मन्दारसप्तमीम् ॥ १ ॥
माघस्यामलपक्षे तु पंचम्यां लघुशुद्धनरः ॥ दन्तकाष्ठं ततः कृत्वा पष्ठीमुपसेदुधः ॥ २ ॥ विप्रान् संपूजयित्वा तु मन्दारं प्राशयेन्निशि ॥ ततः

प्रभात उत्थाय कृत्वा स्नानं पुनर्द्विजान् ॥ ३ ॥ भोजयेच्छक्तिः कृत्वा मन्दारकुसुमाष्टकम् ॥ सौवर्णं पुरुषं तद्गन्धहस्तं सुशोभनम् ॥ ४ ॥
 पद्मं कृष्णतिलैः कृत्वा ताम्रपात्रेऽष्टपत्रकम् ॥ हेममन्दारकुसुमैर्भास्करायोति पूर्वतः ॥ ५ ॥ नमस्कारेण तद्गन्धं सूयार्योयेत्यानले दले ॥ दक्षिणे
 तद्गन्धं कार्या तथाय्यग्नेति नैऋते ॥ ६ ॥ पश्चिमे वेदधाम्ने च वायव्ये चण्डभानवे ॥ पूष्णेत्युत्तरतः पूज्यमानन्दार्येत्यतः परम् ॥ ७ ॥
 कार्णिकार्यां च पुरुषं स्थाप्य सर्वोत्तमेति च ॥ शुक्लवस्त्रैः समावेष्ट्य भक्ष्यैर्माल्यफलादिभिः ॥ ८ ॥ एवमभ्यर्च्य तत्सर्वं दद्याद्देवविदे पुनः ॥
 भुञ्जीतातैलवर्णं वाग्यतः प्राङ्मुखो गृही ॥ ९ ॥ अनेन विधिना सर्वं सप्तम्यां मासि मासि च ॥ कुर्यात्संवत्सरं यावद्विंशतिशतविजितः ॥ १० ॥
 एतदेव व्रतान्ते तु निधाय कलशोपरि ॥ गोभिर्विभवतः सार्द्धं दातव्यं भूतिमिच्छता ॥ ११ ॥ नमो मन्दारनाथाय मन्दारभवनाय च ॥ त्वं
 रवे तारयस्वास्मान्संसारभयसागरात् ॥ १२ ॥ अनेन विधिना यस्तु कुर्यान्मन्दारसप्तमीम् ॥ विषाप्मा स सुखी मर्त्यः कल्पं च दिवि
 मोदते ॥ १३ ॥ इमामचौषपटलभूषणध्वान्तदीपिकाम् ॥ गच्छन् प्रगृह्य संसारे सर्वार्थीश्च लभेन्नरः ॥ १४ ॥ मन्दारसप्तमीमेतामीप्सितार्थं
 फलप्रदाम् ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १५ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे मन्दारसप्तमीव्रतं नामैकोनाशीतितमोऽ
 ध्यायः ॥ ७९ ॥ ४४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अथान्यामपि वक्ष्यामि शोभनां शुभसप्तमीम् ॥ यामुपोष्य नरो रोगशोकदुःखैः प्रमुच्यते ॥ १ ॥
 पुण्ये चाश्वयुजे मासि कृतस्नानजपः शुचिः ॥ वाचयित्वा ततो विप्रानारभेच्छुभसप्तमीम् ॥ २ ॥ कपिलां पूजयेद्भक्त्या गन्धमालयानुलेपनैः ॥
 नमामि सूय्यसम्भूतामशेषभुवनालयाम् ॥ त्वामहं शुभकल्याणशरीरं सर्वसिद्धये ॥ ३ ॥ अथ कृत्वा तिलप्रस्थं ताम्रपात्रेण संयुतम् ॥
 कांचनं वृषभं तद्गन्धमालयगुडान्वितैः ॥ ४ ॥ फलेर्नानाविधैर्भक्ष्यैर्धृतपायससंयुतैः ॥ दद्याद्द्विकालेऽयामय्यमा प्रीयतामिति ॥ ५ ॥
 पंचगव्यं च सम्प्राश्य स्वपेद्भूमौ विमत्सरः ॥ ततः प्रभाते सञ्जाते भक्त्या सम्पूजयेद्द्विजान् ॥ ६ ॥ अनेन विधिना दद्यान्मासि मासि सदा
 नरः ॥ वाससी वृषभं हेमं तद्गन्धं कांचनोद्भवम् ॥ ७ ॥ संवत्सरान्ते शयनमिधुदण्डगुडान्वितम् ॥ सोपधानकविश्राभं भाजनासनसंयुतम् ॥ ८ ॥
 ताम्रपात्रे तिलप्रस्थं सौवर्णं वृषभं तथा ॥ दद्याद्देवविदे सर्वं विश्वात्मा प्रीयतामिति ॥ ९ ॥ अनेन विधिना विद्वान् कुर्याद्यः शुभसप्तमीम् ॥

तस्य श्रीविपुला कीर्तिर्भवेज्जन्मनि ॥ १० ॥ अप्सरोगणगन्धर्वः पूज्यमानः सुरालये ॥ वसेद्वणाधिपो भूत्वा यावदाभूतसंपुवम् ॥
कल्पादाववर्तिर्णस्तु सतद्वीपाधिपो भवेत् ॥ ११ ॥ ब्रह्महत्यासहस्रस्य भूणहत्याशतस्य च ॥ नाशायालमियं पुण्या पठयेत्
शुभसप्तमी ॥ १२ ॥ इमां पठेद्यः शृणुयान्मुहूर्तं पश्येत्प्रसङ्गादपि दीयमानम् ॥ सोऽप्यत्र सर्वोद्यविमुक्तदेहः प्राप्नोति विद्या
धरनायकत्वम् ॥ १३ ॥ यावत्समाः सप्त नरः करोति यः सप्तमौ सप्तविधानयुक्ताम् ॥ स सप्तलोकाधिपतिः क्रमेण भूत्वा पदं याति परं
मुरारेः ॥ १४ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे शुभसप्तमीव्रतं नामाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ६५ ॥ मयुरुवाच ॥ किमभीष्टवियोगशोक-
सङ्गादलमुद्धर्तुमुपोषणं व्रतं वा ॥ विभवोद्भवकारि भूतलेऽस्मिन् भवभीतेरपि सूदनं च पुंसः ॥ १ ॥ मत्स्य उवाच ॥ परिपृष्टमिदं जगत्प्रियं
ते विबुधानामपि दुर्लभं महत्त्वात् ॥ तव भक्तिमतस्तथापि वक्ष्ये व्रतमिन्द्रासुरमानवेष्टु गुह्यम् ॥ २ ॥ पुण्यमाश्वयुजे मासि विशोकद्वादशीव्रतम् ॥
दशम्यां लघुसुग्विद्वानारभेन्नियमेन तु ॥ ३ ॥ उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा दन्तधावनपूर्वकम् ॥ एकादस्यां निराहारः समभ्यर्च्य तु केशवम् ॥
श्रियं वाभ्यर्च्य विधिवद्वाक्ष्यामि त्वपरेऽहनि ॥ ४ ॥ एवं नियमकृत् सुप्त्वा प्रातरुत्थाय मानवः ॥ स्नानं सर्वोपवैः कुर्यात् पंचगव्यजलेन
तु ॥ शुक्लमाल्याम्बरधरः पूजयेच्छ्रीशसुतपतेः ॥ ५ ॥ विशोकाय नमः पादौ जङ्घे च वरदाय वै ॥ श्रीशाय जातुनी तद्गृहं च
जलशायिने ॥ ६ ॥ कन्दर्पाय नमो गुह्यं माधवाय नमः कटिम् ॥ दामोदरायेत्युदरं पार्श्वे च विपुलाय वै ॥ ७ ॥ नाभिं च पद्मनाभाय
हृदयं मन्मथाय वै ॥ श्रीधराय विभोर्वक्षः करो मधुजिने नमः ॥ ८ ॥ चक्रिणे वामबाहुं च दक्षिणं गदिने नमः ॥ वैकुण्ठाय नमः कण्ठमास्यं
यज्ञसुखाय वै ॥ ९ ॥ नासामशोकनिधये वासुदेवाय चाक्षिणी ॥ ललाटं वामनार्येति हरयेति पुनर्भुवौ ॥ १० ॥ अलकान्माधवा
येति किरीटं विश्वरूपिणे ॥ नमः सर्वोत्तमे तद्वच्छिर इत्यभिपूजयेत् ॥ ११ ॥ एवं सम्पूज्य गोविन्दं फलमाल्यानुलपनेः ॥ ततस्तु मण्डलं
कृत्वा स्थण्डिलं कारयेन्मुदा ॥ १२ ॥ चतुरस्रं समन्ताच्च रत्निमात्रमुदकपुवम् ॥ श्लक्ष्णं तद्व्यं च परितो वप्रत्रयसमावृतम् ॥ १३ ॥ अङ्गुले
नोच्छ्रिता वप्रास्तद्विस्तारस्तु द्वयङ्गुलः ॥ स्थण्डिलस्योपरिष्टाच्च भित्तिरष्टाङ्गुला भवेत् ॥ १४ ॥ नदीवालुकया शूर्पे लक्ष्म्याः प्रतिकृति

न्यसेत् ॥ स्थण्डिले शूर्पमारोग्य लक्ष्मीमित्यर्चयेद्बुधः ॥ १५ ॥ नमो देव्यै नमः शान्त्यै नमो लक्ष्म्यै नमः पुष्ट्यै नमस्तुष्ट्यै
वृष्ट्यै स्तुष्ट्यै नमो नमः ॥ १६ ॥ विशोका दुःखनाशाय विशोका वरदास्तु मे ॥ विशोका चास्तु सम्पत्त्यै विशोका सर्वसिद्धये ॥ १७ ॥ ततः
शुक्लाम्बरैः शूर्पं वेष्ट्य सम्पूजयेत्तफलेः ॥ वस्त्रेनानाविधैस्तद्वस्तुवर्णकमलेन च ॥ १८ ॥ रजनीषु च सर्वासु पिबेद्भौदकं बुधः ॥ ततस्तु
गीतनृत्यादि कारयेत् सकलां निशाम् ॥ १९ ॥ यामत्रये व्यतीतिं तु सुप्ताप्युत्थाय मानवः ॥ अभिगम्य च विप्राणां मिथुनानि तदार्चयेत् ॥ २० ॥
शक्तितस्त्रीणि चैकं वा वस्त्रमाल्यानुलेपनैः ॥ शयनस्थानि पूज्यानि नमोऽस्तु जलशायिने ॥ २१ ॥ ततस्तु गीतवाद्येन रात्रौ जागरणे कृते ॥
प्रभाते च ततः स्नानं कृत्वा दाम्पत्यमर्चयेत् ॥ २२ ॥ भोजनं च यथाशक्त्या वित्तशाल्यविवर्जितः ॥ भुक्त्वा श्रुत्वा पुराणानि तद्दिनं चाति
वाहयेत् ॥ २३ ॥ अनेन विधिना सर्व मासिमासि समाचरेत् ॥ व्रतान्ते शयनं दद्याद्बुधेनसमन्वितम् ॥ सोपधानकविश्रामं सास्तरावरणं
शुभम् ॥ २४ ॥ यथा न लक्ष्मीर्देवेश त्वां परित्यज्य गच्छति ॥ तथा सुरूपतारोग्यमशोकश्चास्तु मे सदा ॥ २५ ॥ यथा देवेन
रहिता न लक्ष्मीर्जायते क्वचित् ॥ तथा विशोक्ता मेऽस्तु भक्तिरश्या च केशवे ॥ २६ ॥ मन्त्रेणानेन शयनं बुधधेनुसमन्वितम् ॥ शूर्पं
च लक्ष्म्या सहितं दातव्यं भूतिमिच्छता ॥ २७ ॥ उत्पलं करवीरं च बाणमम्लानकुङ्कुमम् ॥ केतकी सिन्धुवारं च मल्लिका गन्धपाटला ॥
कदम्बं कुञ्जकं जातिः शस्तान्येतानि सर्वदा ॥ २८ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे विशोकद्वादशीव्रतं नामैकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥
मनुरुवाच ॥ बुधधेनुविधानं मे समाचक्ष्व जगत्पते ॥ किरूपं केन मन्त्रेण दातव्यं तदिहोच्यताम् ॥ १ ॥ मत्स्य उवाच ॥ बुधधेनु
विधानस्य यद्गुणमिह यत्फलम् ॥ तदिदानीं प्रवक्ष्यामि सर्वपापविनाशनम् ॥ २ ॥ कृष्णजिनं चतुर्हस्तं प्राग्रं विन्यसेद्वि ॥ गोमये
नानुलितायां दर्भानास्तीर्थ्य सर्वतः ॥ ३ ॥ लघ्वेणकाजिनं तद्भक्तं च परिकल्पयेत् ॥ प्राङ्मुखीं कल्पयेद्बुधमुदक्पादां सवत्सकाम् ॥ ४ ॥
उत्तमा बुधधेनुः स्यात्सदा भारचतुष्टयम् ॥ वत्सं भारेण कुर्वीत द्वाभ्यां वै मध्यमा स्मृता ॥ ५ ॥ अर्द्धभारेण वत्सः स्यात्कनिष्ठा
भारकेण तु ॥ चतुर्थीशेन वत्सः स्याद्बृहवित्तानुसारतः ॥ ६ ॥ धेनुवत्सौ घृतास्यौ च सितसूक्ष्माम्बरावृतौ ॥ शुक्तिकर्णविधुपादौ शुचि

मुक्ताफलेशो ॥ ७ ॥ सितसूत्रशिरालो तो सितकम्बलकम्बलो ॥ ताम्रगण्डकपट्टौ तो सितचामरोमको ॥ ८ ॥ विद्रुमहृद्युगोपेतौ नवनील
स्तनावुभौ ॥ शोमपुच्छौ कांस्यदोहाविन्द्रनीलकतारको ॥ ९ ॥ सुवर्णशृङ्गाभरणौ राजनैः सुसंयुतौ ॥ नानाफलसमायुक्तौ प्राणगन्धकर
ण्डको ॥ इत्येवं रचयित्वा तौ धूपदीपैरथार्चयेत् ॥ १० ॥ या लक्ष्मीः सर्वभूतानां या च देवेष्ववस्थिता ॥ धेनुरूपेण सा देवी गय शान्ति
प्रयच्छतु ॥ ११ ॥ देहस्था या च रुद्राणी शङ्करस्य तदा प्रिया ॥ धेनुरूपेण सा देवी मम पापं जगोहतु ॥ १२ ॥ विष्णोर्मात्रे या लक्ष्मीः
त्राहा या च विभावरोः ॥ चन्द्रार्केशक्रशक्तियौ धेनुरूपास्तु सा श्रिये ॥ १३ ॥ चतुर्मुखस्य या लक्ष्मीयां उक्ष्मीर्गाम्य च ॥ लक्ष्मीयो
लोकपालानां सा धेनुर्वरदास्तु मे ॥ १४ ॥ स्वधा या पितृमुख्यानां स्वाहा यज्ञसुधा च या ॥ सर्वपापहरा धेनुस्तन्माच्छांतिं मयच्छ मे ॥ १५ ॥
एवमामन्य तां धेनुं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ विधानमेतद्वेदूनां सर्वसामभिपज्यते ॥ १६ ॥ आम्नाः पापविचारिण्यः पञ्चानां दत्तं धत्तः ॥ तासां
स्वरूपं वक्ष्यामि नामानि च नराधिप ॥ १७ ॥ प्रथमा गुडंधनुः स्याद्वतधेनुस्तथा ॥ त्रिउधेनुस्तृतीया तु चतुर्थी नवमिति ॥ १८ ॥ क्षीरधे
नुश्च त्रिव्याता मधुधेनुस्तथापरा ॥ सप्तमी शर्कराधेनुर्दधिधेनुस्तथाष्टमी ॥ सर्वपुण्यदात्री दशमी स्यात्परा ॥ १९ ॥ कुम्भाः मधुर्देव
धेनूनामिनरासां तु राशयः ॥ सुवर्णधेनुमय्यत्र केचिदिच्छन्ति मानवाः ॥ २० ॥ नवतीनैश्च तमाने तु गतः ॥ एतं नृपिधायं स्यात्त
एवोपस्कराः स्मृताः ॥ २१ ॥ मन्त्रावाहनसंयुक्ताः तदा पर्वेण पर्वेण ॥ यथाग्रहं यथातथा मुक्तिमुक्तिफलप्रदाः ॥ २२ ॥ गुडधेनुमसङ्गेन
सर्वान्स्त्वान्मयोदिताः ॥ अशेषहाफलदाः सर्वाः पापहराः शुभाः ॥ २३ ॥ व्रतानामुत्तमं यस्माद्विशोकदादशत्रिनम ॥ तदङ्गनेन चेवात्र
गुडधेनुः प्रशस्यते ॥ २४ ॥ अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपातेऽथवा पुनः ॥ गुडधेनुयां देयस्त्वरपरागादिर्वसु ॥ २५ ॥ विष्णोर्कदादशी चेवा
पुण्या पापहरा शुभा ॥ यासुषोष्ण नरो याति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ २६ ॥ इत्युक्तं च सौभाग्यमायुरारोग्यमथ च ॥ वेत्त्यं पुरमाप्नोति
भरणे च स्मरन्हरिम् ॥ २७ ॥ नवार्बुदसहस्राणि दश चाष्टौ च धर्मवित् ॥ न शोकदुःखदौर्गन्धं तस्य सञ्जायते नृप ॥ २८ ॥
नारी वा कुरुते या तु विशोकदादशत्रिनम् ॥ नृत्यगीतपरा नित्यं सापि तन्फलानामुपान् ॥ २९ ॥ तन्मादमं हंसैर्नित्यमननं गतिचादनम् ॥

कर्त्तव्यं भूतिकामेन भक्त्या तु परया नृप ॥ ३० ॥ इति पठति य इत्थं यः शृणोतीह सम्यङ् मधुसुरनकारेर्च्चनं यश्च पश्येत् ॥
 मतिमपि च जनानां यो ददातीन्द्रलोके वसति स विबुधैः पूज्यते कल्पमेकम् ॥ ३१ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे
 विशोकद्वादशवितं नाम द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ७३ ॥ नारद उवाच ॥ भगवन्श्रेष्ठुमिच्छामि दानमाहात्म्यमुत्तमम् ॥
 यदक्षयं परे लोके देवर्षिणपूजितम् ॥ १ ॥ वृषाणि दशधा मुनिपुङ्गव ॥ यत्प्रदानान्नरो लोकानाप्नोति सुर
 पूजितात् ॥ २ ॥ पुराणेषु च वेदेषु यज्ञेष्वप्यतनेषु च ॥ न तत्फलमधातुषु कृतोष्विह यदश्नुते ॥ ३ ॥ तस्माद्विधानं वक्ष्यामि पर्वतानामनु
 क्रमात् ॥ प्रथमो धान्यशैलः स्याद्वितीयो लवणाचलः ॥ ४ ॥ गुडाचलस्तृतीयस्तु चतुर्थो हंसपर्वतः ॥ पञ्चमस्तिलशैलः स्तात् षष्ठः
 कार्पासपर्वतः ॥ ५ ॥ सप्तमो घृतशैलश्च रत्नशैलस्तथाष्टमः ॥ राजतो नवमस्तद्वद्दशमः शर्कराचलः ॥ ६ ॥ वक्ष्ये विधानमेतेषां यथावदनु
 पूर्वैशः ॥ अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपाते दिनक्षये ॥ ७ ॥ शुक्लपक्षे तृतीयायासुपरागे शशिक्षये ॥ विवाहेत्सवयं ह्येषु द्वादश्यामथवा पुनः ॥ ८ ॥
 शुक्लायां पञ्चदश्यां वा पुण्यर्क्षे वा विधानतः ॥ धान्यशैलादयो देया यथाशास्त्रं विधानतः ॥ ९ ॥ तीर्थेष्वप्यतने वापि गोष्ठे वा
 भवनाङ्गणे ॥ मण्डपं कारयेद्भक्त्या चतुरस्रमुदङ्मुखम् ॥ प्रागुदकप्रवणं तद्वत्प्राङ्मुखं च विधानतः ॥ १० ॥ गोमयेनानुलिप्तायां भूमावास्तीर्थे
 वै कुशान् ॥ तन्मध्ये पर्वतं कुर्याद्विष्कम्भपर्वतान्वितम् ॥ ११ ॥ धान्यद्रोणसहस्रेण भवेद्विरिहोत्तमः ॥ मध्यमः पञ्चशतिकः कनिष्ठः
 स्यात् त्रिभिः शतैः ॥ १२ ॥ मेरुर्महाव्रीहिमयस्तु मध्ये सुवर्णवृक्षत्रयसंयुतः स्यात् ॥ पूर्वेण मुक्ताफलवज्रयुक्तो याम्येन गोमदकपुष्परंगैः ॥ १३ ॥
 पश्चाच्च गारुत्मतनीलरत्नैः सौम्येन वेदूर्यसरोजरागैः ॥ श्रीखण्डखण्डैराभितः प्रवालैर्लतान्वितः शुक्तिशिलातलः स्यात् ॥ १४ ॥
 ब्रह्माथ विष्णुर्भगवान्पुरारिर्दिवाकरोऽध्यत्र हिरण्यः स्यात् ॥ मूर्द्धन्यवस्थानममत्सरेण कार्यन्त्वनैकैश्च पुनर्द्विजैः ॥ १५ ॥ चत्वारि शृङ्गाणि
 च राजतानि नितम्बभोगेष्वपि राजतः स्यात् ॥ तथेशुवंशवृत्तकन्दूरस्तु धृतोदकप्रस्रवणैश्च दिक्षु ॥ १६ ॥ शुक्लाम्बराण्यम्बुधरावली
 स्यात्पूर्वेण पीतानि च दक्षिणेन ॥ वासांसि पश्चादथ कर्बुराणि रक्तानि चैवोत्तरतो घनाली ॥ १७ ॥ रोप्यान्मेहन्द्रप्रमुखांस्तथाष्टौ संस्थाप्य

लांकाधिपतीक्रमेण ॥ नानाफलाली च समन्ततः स्यान्मनोरमं माल्यविलेपनं च ॥ १८ ॥ वितानकं चांपरि पञ्चवर्णमम्लानपुष्पाभरणं सितं च ॥
 इत्थं निवेश्यामरशैलमड्यं मेरोस्तु विष्कम्भगिरीन् क्रमेण ॥ १९ ॥ तुरीयभागेन चतुर्दिशं च संस्थापयेत्पुष्पविलिपनाढ्यान् ॥ पूर्वेण मन्दर
 मनेकफलावलीभिर्युक्तं यवैः कनकभद्रकदम्बचिह्नैः ॥ २० ॥ कामेन काञ्चनमयेन विराजमानमाकारयत्कुसुमवस्त्रविलिपनाढ्यम् ॥ क्षीरारुणोदसर
 साऽथ वनेन चैवं रौप्येण शक्तिघटितेन विराजमानम् ॥ २१ ॥ याम्येन गन्धमदनश्च निवेशनीयां गोधूमसञ्चयमयः कलयोतयुक्तः ॥ हेमन यज्ञ
 पतिना दृतमानसेन वस्त्रैश्च राजतवनेन च संयुतः स्यात् ॥ २२ ॥ पश्चात्तिलाचलमनेकसुगन्धिपुष्पसौवर्णेपिप्पलहिरण्यमयदंसयुक्तम् ॥ आकारय
 द्रजतपुष्पवनेन तद्भद्रह्रान्वितं दधिसितोदसरस्तथाग्रे ॥ २३ ॥ संस्थाप्य तं विपुलशैलमथोत्तरेण शैलं सुपार्श्वमपि मापमयं सुवस्त्रम् ॥ पुष्पैश्च हेमवट
 पादपशैलं तमाकारयेत्कनकधेनुविराजमानम् ॥ २४ ॥ माक्षीकभद्रसरसाऽथ वनेन तद्भद्रोप्येण भास्वरवता च युतं निधाय ॥ दामश्चतुर्भरथवेदपु
 णविद्धिदौन्तैरनिन्द्यचरिताकृतिभिर्द्विजेन्द्रैः ॥ २५ ॥ पूर्वेण हस्तिमितमत्र विधाय कुण्डं कार्यस्तिलैर्यवघृतंन समित्कुशैश्च ॥ रात्रौ च जागरमनुद्धन
 गीततूर्यरावाहनं च कथयामि शिलोच्चयानाम् ॥ २६ ॥ त्वं सर्वदेवगणधामनिधे विरुद्धमम्भद्रहृष्वमरपर्वत नाशयाशु ॥ क्षमं विधन्स्व कुरु शान्ति
 मनुत्तमानः सम्पूजितः परमभक्तिमता मया हि ॥ २७ ॥ त्वमेव भगवानीशा ब्रह्मा विष्णुर्दिवाकरः ॥ मूर्तासूतात्परं बीजमनः पादः सनाननः ॥ २८ ॥
 यस्मात्त्वं लोकपालानां विश्वसूतेश्च मन्दिरम् ॥ रुद्रादित्यवसूनां च तस्माच्छांतिं प्रयच्छ म ॥ २९ ॥ यस्मादशून्यममरेनारीभिश्च शिवेन
 च ॥ तस्मान्मासुद्रशेषदुःखसंसारसागरात् ॥ ३० ॥ एवमभ्यर्च्य तं मेरुं मंदरं चाभिपूजयंत ॥ यस्माच्चैत्रथेन त्वं भद्राश्वेन च वपनः ॥ ३१ ॥
 शोभसे मंदर क्षिप्रमतस्तुष्टिकरो भव ॥ यस्माच्चडामणिर्जम्बूद्वीपं न्वं गंधमादन ॥ ३२ ॥ गंधर्ववनशाभावातः क्रीर्नहृदाऽस्तु मं ॥ यस्मात्त्वं कंतु
 मालेन वैभ्राजं वनेन च ॥ ३३ ॥ हिरण्यमयाश्चथशिरास्तस्मात्पृष्टिधुवाऽस्तु मे ॥ उत्तैः कुरुभिर्यन्मात्सावित्रेण वनेन च ॥ ३४ ॥ सुपार्श्व राजसं नित्य
 मतः श्रीरक्षयाऽस्तु मे ॥ एवमामन्य तान् सर्वान् प्रभाते विमले पुनः ॥ ३५ ॥ स्नात्वाथ गुरवे दद्यान्मध्यमं पर्वतोत्तमम् ॥ विष्कम्भपर्वतान् दद्याद्वत्ति
 म्भ्यः क्रमशो मुने ॥ ३६ ॥ गाश्च दद्याच्चतुर्विंशत्यथवा दश नारद ॥ नव सप्त तथाष्टौ वा पञ्च दद्याद्शक्तिमान् ॥ ३७ ॥ एकापि गुरवं दद्या कपिला

च पयस्विनी॥ पर्वतानामशेषाणामेष एव विधिः स्मृतः ॥ ३८ ॥ त एव पूजेन मंत्रास्त एवोपस्करा मताः ॥ ग्रहाणां लोकपालानां ब्रह्मादीनां च सर्वेषां ॥ ३९ ॥ स्वमन्त्रेणैव सर्वेषु होमः शैलेषु पठ्यते ॥ उपवासी भवेन्नित्यमशक्ते नक्तमिष्यते ॥ ४० ॥ विधानं सर्वशैलानां क्रमशः शृणु नारद ॥ दानकालं च ये मंत्राः पर्वतेषु च यत्फलम् ॥ ४१ ॥ अन्नं ब्रह्म यतः प्रोक्तमन्त्रे प्राणाः प्रतिष्ठिताः ॥ अन्नाद्भूति भूतानि जगदन्नेन वर्तते ॥ ४२ ॥ अन्नमेव ततो लक्ष्मीन्निमेव जनार्दनः ॥ धान्यपर्वतरूपेण पाहि तस्मान्नगोत्तम ॥ ४३ ॥ अनेन विधिना यस्तु दद्याद्धान्यमयं गिरिम् ॥ मन्वतरशतं सामं देवलोकं महीयते ॥ ४४ ॥ अप्सरोगणगंधर्वाकीर्णैः विमानेन दिवः पृष्ठमायाति स्म निषेवितः ॥ धर्मक्षये राजराज्यमाप्नोतीहि न संशयः ॥ ४५ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे महापुराणे दानमहात्म्यं नाम त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॐ ॥ ईश्वर उवाच ॥ अथातः सम्प्रवक्ष्यामि लवणाचलमुत्तमम् ॥ यत्प्रदानान्नरो लोकानाम्प्रोति शिवसंयुतान् ॥ १ ॥ उत्तमः षोडशद्रोणैः कर्तव्यो लवणाचलः ॥ मध्यमः स्यात्तद्वर्द्धनं चतुर्भिर्मध्यमः स्मृतः ॥ २ ॥ वित्तहीनो यथाशक्त्या द्रोणादूर्ध्वं तु कारयेत् ॥ चतुर्थीशेन विष्कम्भपर्वतान्कारयेत्पृथक् ॥ ३ ॥ विधानं पूर्ववत्कुर्व्या ब्रह्मादीनां च सर्वदा ॥ तद्वद्धेममयान् सर्वल्लोकपालान्निवेशयेत् ॥ ४ ॥ सरांसि कामदेवार्दस्तद्वदत्रापि कारयेत् ॥ कुर्याज्जागरणं चापि दानमन्त्रान्निबोधत ॥ ५ ॥ सौभाग्यसप्तसम्भूतो यतोऽयं लवणो रसः ॥ तद्दानकर्तृकत्वेन त्वं मां पाहि नगोत्तम ॥ ६ ॥ यस्मादन्नरसाः सर्वे नोत्कटा लवणं विना ॥ प्रियं च शिवयोनित्यं तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ७ ॥ विष्णुदेहस्तमुद्धृतं यस्मादारोग्यवर्द्धनम् ॥ तस्मात्पर्वतरूपेण पाहि संसारसागरात् ॥ ८ ॥ अनेन विधिना यस्तु दद्याल्लवणपर्वतम् ॥ उमालोकं वसेत्कल्पं ततो याति परां गतिम् ॥ ९ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे लवणाचलक्रीत्तनं नाम चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॐ ॥ ईश्वर उवाच ॥ अतः परं वक्ष्यामि गुडपर्वतमुत्तमम् ॥ यत्प्रदानान्नरः स्वर्गं माप्नोति सुरपूजितम् ॥ १ ॥ उत्तमो दशभिर्भस्मैर्मध्यमः पंचभिर्मतः ॥ त्रिभिर्भोरैः कनिष्ठः स्यात्तद्वर्द्धनलवणवित्तवान् ॥ २ ॥ तद्वद्दामन्त्रणं पूजां हेमवृक्षसुरार्चनम् ॥ विष्कम्भपर्वतान्स्तद्वत्सरांसि वनदेवताः ॥ ३ ॥ होमजागरणं तद्वल्लोकपालाधिवासनम् ॥ धान्यपर्वतवत्कुर्व्यादिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ४ ॥ यथा देवेषु विश्वात्मा प्रवरोऽयं जनार्दनः ॥ सामवेदस्तु वेदानां महादेवस्तु योगिनाम् ॥ ५ ॥ प्रवणः सर्वमन्त्राणां नारीणां

पार्वती यथा ॥ तथा रसानां प्रवरः सदेवेश्वरसो मतः ॥ ६ ॥ मम तस्मात्परां लक्ष्मीं गुढपदंत देहि वै ॥ यस्मात्सौभाग्यदायिन्या भ्राता त्वं गुढ
 पर्वत ॥ निवासश्चापि पार्वत्यास्तस्माच्छान्तिं प्रपच्छ मे ॥ ७ ॥ अनेन विधिना यस्तु दद्यादुडमयं गिरिम् ॥ पूज्यमानः स गन्धर्वगौरीलोकं
 महीयते ॥ ८ ॥ ततः कल्पशतान्ते तु सप्तद्वीपाधिपो भवेत् ॥ आयुरारोग्यसम्पन्नः शत्रुभिश्चापराजितः ॥ ९ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे
 गुढपर्वतक्रीर्त्तनं नाम पंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ईश्वर उवाच ॥ अथ पापहरं वक्ष्ये सुवर्णाचलमुत्तमम् ॥ यस्य प्रदानाद्रवनं वैरिञ्चं
 याति मानवः ॥ १ ॥ उत्तमः पलसाद्वक्षो मध्यमः पंचभिः श्लेतेः ॥ तद्देवनाथमस्तद्वदुलपवित्तोऽपि शक्तिताः ॥ दद्यादेकपलादूर्ध्वं यथाज्ञत्तया
 विमत्सरः ॥ २ ॥ धान्यपर्वतवत्सर्वं विदधान्मुनिपुङ्गव ॥ विष्कम्भशैलास्तद्वच्च क्रत्विग्भ्यः प्रतिपादयेत् ॥ ३ ॥ नमस्ते ब्रह्मबीजाय ब्रह्म
 गर्भाय ते नमः ॥ यस्मादुन्नतफलदस्तस्मात्पाहि शिलोच्चय ॥ ४ ॥ यस्माद्ग्रेरपत्यं त्वं यस्मात्पुण्यं जगत्पते ॥ हेमपर्वतरूपेण तस्मात्पाहि
 नगोत्तम ॥ ५ ॥ अनेन विधिना यस्तु दद्यात्कनकपर्वतम् ॥ स याति परमं ब्रह्मलोकमानन्दकारकम् ॥ तत्र कल्पशतं विद्यतं याति परां
 गतिम् ॥ ६ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सुवर्णाचलक्रीर्त्तनं नाम पञ्चशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ईश्वर उवाच ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि तिल
 शैलं विधानतः ॥ यत्प्रदानान्नरो याति विष्णुलोकं सनातनम् ॥ १ ॥ उत्तमो दशभिर्द्रौणैर्मध्यमः पञ्चभिः स्मृतः ॥ त्रिभिः कनिष्ठो विप्रन्द्र
 तिलशैलः प्रकीर्त्तितः ॥ २ ॥ पूर्ववच्चापान् सर्वान् विष्कम्भानाभितो गिरिन् ॥ दानमन्त्रान् प्रवक्ष्यामि यथावन्मुनिपुङ्गव ॥ ३ ॥ यस्मान्मन्त्रु
 वधे विष्णोर्देहस्वेदसमुद्भवाः ॥ तिलाः कुशाश्च माषाश्च तस्माच्छान्त्यै भवन्निह ॥ ४ ॥ हव्ये कव्ये च यस्माच्च तिला एवाभिरक्षणम् ॥ भवा
 दुद्धर शैलेन्द्र तिलाचल नमोऽस्तु ते ॥ ५ ॥ इत्यामन्त्र्य च यो दद्यात् तिलाचलमनुत्तमम् ॥ स वैष्णवं पदं याति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ ६ ॥
 दीर्घायुष्यं समाप्नोति पुत्रपौत्रैश्च मोदते ॥ पितृभिर्देवगन्धर्वैः पूज्यमानो दिवं व्रजेत् ॥ ७ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तिलाचलक्रीर्त्तनं नाम
 सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ४ ॥ ईश्वर उवाच ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि कार्पासाचलमुत्तमम् ॥ यत्प्रदानान्नरो नित्यमाप्नोति परमं
 पदम् ॥ १ ॥ कार्पासपर्वतस्तद्वदिशद्वेरीरहोत्तमः ॥ दशभिस्तथमः प्रोक्तः पञ्चभिस्तथमः स्मृतः ॥ भारेणालपथनो दद्याद्वितशाठ्यविन

जितः ॥ २ ॥ धान्यपर्वतवत् सर्वमासाद्य मुनिपुंगव ॥ प्रभातायां तु शर्वयां दद्यादिदमुदीरयेत् ॥ ३ ॥ त्वमेवावरणं यस्माल्लोकानामिह सर्वदा ॥
 कार्पासाद्रे नमस्तुभ्यमघौचवत्सो भव ॥ ४ ॥ इति कार्पासशैलं यो दद्याच्छर्वसन्निधौ ॥ रुद्रलोके वसेत् कल्पं ततो राजा भवेदिह ॥ ५ ॥
 इति श्रीमातस्ये महापुराणे कार्पासशैल कीर्तनं नामाष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॐ ॥ ईश्वर उवाच ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि घृतानलमनु-
 त्तमम् ॥ तेजोऽमृतमयं दिव्यं महापातकनाशनम् ॥ १ ॥ विशत्या घृतकुम्भानमुत्तमः स्याद्घृताचलः ॥ दशभिर्मध्यमः प्रोक्तः पञ्चभिस्त्व-
 धमः स्मृतः ॥ २ ॥ अल्पवित्तोऽपि यः कुर्याद्वाभ्यामिह विधानतः ॥ विष्कम्भपर्वतांस्तद्वच्चतुर्भागेन कल्पयेत् ॥ ३ ॥ शालितण्डुलपात्राणि
 कुम्भोपरि निवेशयेत् ॥ कारयेत् संहतानुच्चान्यथाशोभं विधानतः ॥ ४ ॥ वेष्येच्छुक्कवासोभिरिशुदण्डफलादिकैः ॥ धान्यपर्वतवच्छेष-
 विधानमिह पठ्यते ॥ ५ ॥ अधिवासनपूर्वं च तद्वज्रमसुरार्चनम् ॥ प्रभातायां तु शर्वयां गुरवे तन्निवेदयेत् ॥ विष्कम्भपर्वतांस्तद्व-
 द्दत्तिभ्यः शान्तमानसः ॥ ६ ॥ संयोगाकृतमुत्पन्नं यस्मादमृततैजसोः ॥ तस्माद्वर्ताच्चिर्विश्वात्मा प्रीयतामत्र शङ्करः ॥ ७ ॥
 यस्मात्तेजोमयं ब्रह्म घृते तद्विद्वद्यवस्थितम् ॥ घृतपर्वतरूपेण तस्मात्त्वं पण्ढि नोऽनिशम् ॥ ८ ॥ अनेन विधिना दद्याद्घृताचल-
 मनुत्तमम् ॥ महापातकयुक्तोऽपि लोकमाप्नोति शङ्करम् ॥ ९ ॥ हंससारसयुक्तेन किङ्किणीजालमालिना ॥ विमानेनाऽप्सरोग्भिश्च
 सिद्धविद्याधरैर्वृतः ॥ विहरेत्पितृभिः सार्द्धं यावदाभूतसंष्टयम् ॥ १० ॥ इति श्रीमत्स्ये महापुराणे घृताचलकीर्तनं नामैकोनवतित-
 मोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ईश्वर उवाच ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि रत्नाचलमनुत्तमम् ॥ मुक्ताफलसहस्रेण पर्वतः स्यादनुत्तमः ॥ १ ॥ मध्यमः
 पञ्च शतकस्त्रिशतेनाधमः स्मृतः ॥ चतुर्थांशेन विष्कम्भपर्वताः स्युः समन्ततः ॥ २ ॥ पूर्वेण वज्रगोमैर्देदक्षिणेनेन्द्रनीलकैः ॥ पद्मरागयुतः
 कार्यो विद्वद्भिर्गन्धमादनः ॥ ३ ॥ वैदूर्यविद्रुमैः पश्चात्संमिश्रो विमलाचलः ॥ पद्मरागैः ससौवर्णैरुत्तरेण च विन्यसेत् ॥ ४ ॥ धान्यपर्वतवत्
 सर्वमत्रापि परिकल्पयेत् ॥ तद्वदावाहनं कुर्याद्घृताक्षान्देवांश्च कांचनान् ॥ ५ ॥ पूजयेत्पुष्पगन्धाद्यैः प्रभाते च विमत्सरः ॥ पूर्ववद्धरु-
 ऋत्विग्भ्य इमान्मन्त्रानुदीरयेत् ॥ ६ ॥ यदा देवगणाः सर्वे सर्वरत्नेष्ववस्थिताः ॥ त्वं च रत्नमयो नित्यं नमस्तेऽस्तु सदाऽचल ॥ ७ ॥

यस्माद्वत्प्रदानेन त्रुष्टिं प्रकुरुते हरिः ॥ सदा रत्नप्रदानेन तस्मान्नः पाहि पर्वत ॥ ८ ॥ अनेन विधिना यस्तु दद्याद्रत्नमयं गिरिम् ॥ स
 याति विष्णुसालोक्यममरेश्वरपूजितः ॥ ९ ॥ यावत्कल्पशतं साग्रं वसेच्चैह नराधिप ॥ रूपायोरप्यगुणोपेतः सप्तद्वीपाधिपो भवेत् ॥ १० ॥
 ब्रह्महत्यादिकं किञ्चिदत्रासुत्र वा कृतम् ॥ तत्सर्वं नाशमायाति गिरिवर्त्रहतो यथा ॥ ११ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे रत्नाचलक्रीतनं
 नाम नवतितमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ईश्वर उवाच ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि रौप्याचलमनुत्तमम् ॥ यत्प्रदानाद्गरो याति सोमलोकमनुत्तमम् ॥ १ ॥
 दशभिः पलसाहसैरुत्तमो रजताचलः ॥ पंच भिर्मध्यमः प्रोक्तस्तद्वैदनाधमः स्मृतः ॥ २ ॥ अशक्तो विंशतेरूढं कारयेच्छक्तिस्तदा ॥
 विष्कम्भपर्वतास्तद्वत् तुरीयांशेन कल्पयेत् ॥ ३ ॥ पूर्ववद्वाजतान्कुर्वन्मन्दरादीन्विधानतः ॥ कलत्रोत्तमयांस्तद्वल्लोकेशानर्चयेद्बुधः ॥ ४ ॥
 ब्रह्माविष्णवर्कवान्काय्यो नितम्बोऽत्र हिरण्यः ॥ राजतं स्याद्यदन्येषां सर्वं तदिह काञ्चनम् ॥ ५ ॥ शेषं तु पूर्वतः कुर्याद्वोमजागरणादि
 कम् ॥ दद्यात्ततः प्रभाते तु गुरवे रौप्यपर्वतम् ॥ ६ ॥ विष्कम्भशैलानुत्विग्भ्यः पूज्य वस्त्रविभूषणैः ॥ इमं मन्त्रं पठन्द्वाहर्भेषाणि
 विमत्सरः ॥ ७ ॥ पितृणां वल्लभो यस्माद्वरैर्द्राणां शिशस्य च ॥ पाहि राजत तस्मात्संसारसागरात् ॥ ८ ॥ इत्थं निवेद्य यो दद्या
 द्रजताचलमुत्तमम् ॥ गवामयुतदानस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ९ ॥ सोमलोकं स गन्धर्वैः किन्नराण्यसरां गणैः ॥ पूज्यमानो वंसिद्धिदानं
 यावदाभूतसंष्टवम् ॥ १० ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे रौप्याचलक्रीतनं नामैकनवतितमोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ७४ ॥ ईश्वर उवाच ॥ अथातः
 सम्प्रवक्ष्यामि शर्कराशैलमुत्तमम् ॥ यस्य प्रदानाद्विष्णवर्कहृद्वास्तुष्यन्ति सर्वदा ॥ १ ॥ अष्टाभिः शर्कराभारैरुत्तमः स्यान्महाचलः ॥
 चतुर्भिर्मध्यमः प्रोक्तो भारभ्यामधमः स्मृतः ॥ २ ॥ भारेण वाह्यभारेण कुर्याद्यः स्थलवत्तिगान् ॥ विष्कम्भपर्वतान् कुर्यात् तुरीयांशेन
 मानवः ॥ ३ ॥ घान्यपर्वतवत् सर्वमासाद्यामसंगुतम् ॥ मेरोरुपरि तद्वच्च स्थाप्य हेमतरुत्रयम् ॥ ४ ॥ मन्दारः पारिजातश्च तृतीयः कल्प
 पादपः ॥ एतदृशत्रयं सृष्टिं सर्वेष्वपि नियोजयेत् ॥ ५ ॥ हरिचन्दनसन्तानो पूर्वपश्चिमभागयोः ॥ निवेश्यौ सर्वशैलेषु विशेषाच्छर्करा
 चले ॥ ६ ॥ मन्दरे कामदेवस्तु प्रत्यग्वक्त्रः सदा भवेत् ॥ गन्धमाइनशृङ्गे तु धनदः स्यादुदङ्मुखः ॥ ७ ॥ प्राङ्मुखो वेदमूर्तिस्तु

इंसः स्याद्विपुलाचले ॥ हेमी सुपार्श्वे सुरभिर्दक्षिणाम्बिसुखी भवेत् ॥ ८ ॥ धान्यपर्वतवत्सर्वमावाहनविधानकम् ॥ कृत्वा तु गुरवे दद्या
 न्मध्यमं पर्वतोत्तमम् ॥ ऋत्विग्भ्यश्चतुरः शैलानिमान्मन्त्रानुदीरयन् ॥ ९ ॥ सौभाग्या मृतसारोऽयं पर्वतः शर्करायुतः ॥ तस्मादानन्दकारी
 त्वं भव शैलेन्द्र सर्वदा ॥ १० ॥ अमृतं पिबतां ये तु निपेतुर्भुवि शीकराः ॥ देवानां तत्समुत्थस्त्वं पाहि नः शर्कराचल ॥ ११ ॥ मनो
 भवधनुर्मध्यादुद्रता शर्करा यतः ॥ तन्मयोऽसि महाशैल पाहि संसारसागरात् ॥ १२ ॥ यो दद्याच्छर्कराशैलमनेन विधिना नरः ॥ सर्वे
 पार्ष्णिनिर्मुक्तः स याति परमं पदम् ॥ १३ ॥ चन्द्रतारार्कसङ्काशमधिरुद्रालुजीविभिः ॥ सहेव यानमातिष्ठेत् तत्र विष्णुप्रचोदितः ॥ १४ ॥
 ततः कल्पशतान्ते तु सप्तद्वीपाधिपो भवेत् ॥ आयुरारोग्यसम्पन्नो यावज्जन्मान्बुद्धयम् ॥ १५ ॥ भोजनं शक्तिः कुर्यात्सर्वशैलेष्वमत्तरः ॥
 सर्वत्राक्षारलवणमश्रीयात्तदनुज्ञया ॥ पर्वतोपरुकरान्सर्वान्प्रापयेद्ब्राह्मणालयम् ॥ १६ ॥ ईश्वर उवाच ॥ आसीत्पुरा बृहत्कल्पे धर्मसूतिर्जन
 धिपः ॥ सुहृच्छक्रस्य निहता येन देव्याः सहस्रशः ॥ १७ ॥ सोमसूयादयो यस्य तेजसा विगतप्रभाः ॥ भवन्ति शतशो येन शत्रवश्च
 पराजिताः ॥ यथेच्छाकरूपधारी च मनुष्योऽप्यपराजितः ॥ १८ ॥ तस्य भानुमती नाम भार्या त्रैलोक्यसुन्दरी ॥ १९ ॥ राज्ञस्तस्याग्र्य
 महिषी प्राणेभ्योपि गरीयसी ॥ दशनारिसहस्राणां मध्ये श्रीरिव राजते ॥ २० ॥ नृपकोटिसहस्रेण न कदाचित्समुच्यते ॥ कदाचिदास्थान
 गतः पप्रच्छ स पुरोधसम् ॥ विस्मयेनावृतो राजा वसिष्ठमुषिसत्तमम् ॥ २१ ॥ राजोवाच ॥ भगवन्केन धर्मेण मम लक्ष्मीरनुत्तमा ॥
 कस्माच्च विपुलं तेजो मच्छरीरे सदोत्तमम् ॥ २२ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ पुरा लीलावती नाम वेद्या शिवपरायणा ॥ तया दत्तश्चतुर्दश्यां गुरवे
 लवणाचलः ॥ हेमवृक्षादिभिः सार्द्धं यथावद्विधिपूर्वकम् ॥ २३ ॥ शूद्रः सुवर्णकारश्च नाम्ना शौण्डोऽभवत्तदा ॥ भृत्यो लीलावतीगेहे
 तेन हेम्ना विनिर्मिताः ॥ २४ ॥ तस्यः सुरमुख्याश्च श्रद्धायुक्तेन पार्थिव ॥ अतिरूपेण सम्पन्ना घटयित्वा विनाभृतिम् ॥ धर्मकार्यमिति ज्ञात्वा
 न गृह्णाति कथंचन ॥ २५ ॥ उज्ज्वालितश्च तत्पत्न्या सौवर्णामरपादुगाः ॥ लीलावती गिरिः पार्श्वे परिचर्यां च पार्थिव ॥ २६ ॥ कृत्वा
 ताभ्यामशाठ्येन गुरुशुश्रूषणादिकम् ॥ सा च लीलावती वेद्या कालेन महतापि च ॥ २७ ॥ कालधर्ममनुप्राप्ता कर्मयोगेन नारद ॥

सर्वपापविनिर्मुक्ता जगाम शिवमन्दिरम् ॥ २८ ॥ योऽसौ सुवर्णकारस्तु दरिद्रोऽप्यनिसत्त्ववान् ॥ न मौल्यमादाद्देश्यातः
 स भवानिह साम्प्रतम् ॥ २९ ॥ सप्तक्षीपपतिर्जितः सूर्यायुतसगप्रभः ॥ यया सुवर्णकारस्य तरवो हेमनिर्मिताः ॥
 सम्यगुज्ज्वलिताः पत्न्या सेयं भानुमती तव ॥ ३० ॥ उज्ज्वालनादुज्ज्वलरूपमस्याः सञ्जातमस्मिन् भुवनोऽपत्यम् ॥ यस्मात्कृतं तत्परिकम्म
 रात्रावनुद्धतान्यां लवणाचलस्य ॥ ३१ ॥ तस्माच्च लोकेष्वपराजितत्वमारोग्यसौभाग्ययुता च लक्ष्मीः ॥ तस्मात्समप्यत्र विधानपूर्व
 धान्याचलादीन्दुशधा कुरुष्व ॥ ३२ ॥ तथेति सत्कृत्य स धर्ममूर्तिर्वचो वतिष्ठस्य ददौ च सर्वान् ॥ धान्याचलादीन् उतक्षां मुरार्लोकं
 जगामामरपूज्यमानः ॥ ३३ ॥ पश्येदधीमानधनोऽतिभक्त्या स्पृशेन्मनुष्यैरपि दीक्षालान् ॥ शृणोति भक्त्याथ मोने ददाति विकल्पदः
 सोऽपि दिवं प्रयाति ॥ ३४ ॥ दुःस्वप्नं प्रशममुपेति पठयमानैः शैलेन्द्रैर्भगवत्प्रदेशैर्मनुष्यैः ॥ यः कुर्यात्तिकमु मुनिमुक्तेषु सम्यक्
 शान्तात्मा सकलगिरिन्द्रसम्प्रदानम् ॥ ३५ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पर्वतशान्तब्रह्मण्यं नाम द्विनाविंशोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ छ ॥
 सूत उवाच ॥ वैशम्पायनमासीनमपृच्छच्छौनकः पुरा ॥ सर्वकामाप्तये नित्यं नृथं शान्तिरूपोऽष्टिकम् ॥ १ ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रीकामः
 शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं समारभेत् ॥ वृद्ध्यायुःपुष्टिकांश्च वा तथैवाभिचरन् पुनः ॥ येन ब्रह्मनिधानेन तन्मे निगदाः शृणु ॥ २ ॥
 सर्वशास्त्राण्यनुक्रम्य संक्षिप्य ग्रन्थविस्तरम् ॥ ग्रहशान्तिं प्रवक्ष्यामि पुराणश्रुतिचरितान् ॥ ३ ॥ पुण्येऽह्नि यित्रकार्ये, हृत्या
 ब्राह्मणवाचनम् ॥ ग्रहान्यद्वाधिदेवांश्च स्थाप्य होमं समारभेत् ॥ ४ ॥ ग्रहयज्ञादिषा प्रोक्ताः पुराणश्रुतिर्होदैः ॥ नथनोऽयुनः प्रोक्तः
 स्याच्छेहोमस्ततः परम् ॥ ५ ॥ तृतीयः कोटिहोमस्तु तर्ज्जामफल्प्रदः ॥ अयुतेऽप्युनीनां च नः प्रः प्रः स्मृतः ॥ ६ ॥ तस्य ताराद्रिधि
 वक्ष्ये पुराणश्रुतिभाषितम् ॥ गर्तस्योत्तरपूर्वेण वितस्तिद्वयमिस्तुताम् ॥ ७ ॥ वद्व्यायुतां वद्विं विनस्तुच्छप्रसम्मिनम् ॥ संस्थापनाय
 देवानां चतुरस्रासुदङ्मुखात् ॥ ८ ॥ अग्निप्रणयनं कृत्वा तस्यामवाहयेत्सुरात् ॥ देवानां ततः स्थाप्या विशान्तिर्द्वाः दशाधिका ॥ ९ ॥
 सूर्यः सोमस्तथा भौमो बुधजीवसितार्कजाः ॥ राहुकेतुरिति प्रोक्ता ग्रहा लोकादि तावदाः ॥ १० ॥ मध्ये तु भार्गवरं विद्याच्छानिं नक्षत्रेण तु ॥

उत्तरेण गुरुं विद्याद्बुधं पूर्वोत्तरेण तु ॥ ११ ॥ पूर्वेण भार्गवं विद्यात्सोमं दक्षिणपूर्वके ॥ पश्चिमेन शानिं विद्याद्राहुं पश्चिमदक्षिणे ॥ पश्चिमोत्तरतः
केतुं स्थापयेच्छुक्लतण्डुलैः ॥ १२ ॥ भास्करस्येश्वरं विद्यादुर्मां च शशिनस्तथा ॥ स्कन्दमङ्गारकस्यापि बुधस्य च तथा हरिम् ॥ १३ ॥
ब्रह्माणं च गुरोर्विद्याच्छुक्रस्यापि शचीपतिम् ॥ शनैश्चरस्य तु यमं राहोः कालं तथैव च ॥ १४ ॥ केतोर्वचित्रगुतं च सर्वेषामधिदेवताः ॥
अग्निरापः शिर्तिर्वष्णुरिन्द्र ऐन्द्री च देवताः ॥ १५ ॥ प्रजापतिश्च सर्पाश्च ब्रह्मा प्रत्यधिदेवताः ॥ विनायकं तथा दुर्गां वायुराकाशमेव च ॥
आवाहयेद्ब्याहृतिभिस्तैथवाश्विकुमारकौ ॥ १६ ॥ संस्मरेद्रक्तमादित्यमङ्गारकसमन्वितम् ॥ सोमशुक्रौ तथा श्वेतौ बुधजीवौ च पिङ्गलौ ॥
मन्दराहु तथा कृष्णौ धूम्रं केतुगणं विदुः ॥ १७ ॥ ग्रहवर्णानि देवानि वासांसि कुसुमानि च ॥ धूपामोदोऽत्र सुरभिरुपरिष्ठाद्रितानिकम् ॥
शोभनं स्थापयेत्प्राज्ञः फलपुष्पसमन्वितम् ॥ १८ ॥ गुडौदनं खेदद्यात्सोमाय घृतपायसम् ॥ अङ्गारकाय संघावं बुधाय क्षीरपाष्टिके ॥ १९ ॥
दध्यौदनं च जीवाय शुक्राय च गुडौदनम् ॥ शनैश्चराय कृसरामजामांसं च राहवे ॥ चित्रौदनं च केतुभ्यः सर्वैर्भक्ष्यैरथार्चयेत् ॥ २० ॥ प्रागुत्तरेण
तस्माच्च दध्यक्षतविभूषितम् ॥ चूतपल्लवसंछन्नं फलवस्त्रयुगान्वितम् ॥ २१ ॥ पंचरत्नसमायुक्तं पंचभङ्गसमन्वितम् ॥ स्थापयेद्भजनं कुम्भं
वरुणं तत्र विन्यसेत् ॥ २२ ॥ गङ्गाद्याः सरितः सर्वाः समुद्राश्च सर्गांसि च ॥ गजाश्चरथावल्मीकसङ्गमाद्भद्रगोकुञ्जत ॥ २३ ॥
मृदुमानीय विप्रेन्द्र सौषधिजलान्विताम् ॥ स्नानार्थं विन्यसेत्तत्र यजमानस्य धर्मवित् ॥ २४ ॥ सर्वे समुद्राः सरितः सर्गांसि च
नदास्तथा ॥ आयान्तु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ॥ २५ ॥ एवमावाहयेदेतानमराण्युनिसत्तम ॥ होमं समारभेत् सर्पिर्वव्रीहितिलादिना ॥ २६ ॥
अर्कः पालाशखदिरावपामार्गोऽथ पिपलः ॥ औदुम्बरः शमी दूर्वा कुशाश्च समिधः क्रमात् ॥ २७ ॥ एकैकस्याष्टकशतमष्टाविंशतिप्रैव वा ॥
होतव्या मधुसर्पिर्भर्या दध्ना चैव समन्विताः ॥ २८ ॥ प्रादेशमात्रा अशिफा अक्षाला अपलाशिनीः ॥ समिधः कल्पयेत्प्राज्ञः सर्वकर्मसु
सर्वदा ॥ २९ ॥ देवानामपि सर्वेषामुपांशु परमार्थवित् ॥ स्वेन स्वेनैव मन्त्रेण होतव्याः समिधः पृथक् ॥ ३० ॥ होतव्यं च घृताभ्यक्तं
चरुभक्षादिकं पुनः ॥ मन्त्रैर्देवाहुतीहुत्वा होमं ब्याहृतिभिस्ततः ॥ ३१ ॥ उदङ्मुखः प्राङ्मुखः वा कुर्युर्ब्राह्मणपुङ्गवः ॥ मन्त्रवन्तश्च

कर्तव्याश्चरवः प्रतिदिवत्तम् ॥ ३२ ॥ हुत्वा च तांश्चरुसम्यक् ततो होमं समाचरेत् ॥ आकृष्णेति च सूर्यार्यो होमः कार्थ्यो द्विजन्मना ॥ ३३ ॥
 आप्यायस्वोति सोमाय मन्त्रेण जुहुयात्पुनः ॥ अभिर्मृद्धो दिवो मन्त्र इति भौमाय कीर्त्तयेत् ॥ ३४ ॥ अग्रे विस्वदुषस इति सोमसुताय
 वै ॥ बृहस्पते परिदीया रथेनेति गुरोर्मतः ॥ ३५ ॥ शुक्रं ते अन्यादिति च शुक्रस्यापि निगद्यते ॥ शनैश्चरायेति पुनः शन्नो देवीति
 होमयेत् ॥ ३६ ॥ कयानश्चित्र आशुष इति राहोरुदाहृतः ॥ केतुं कृण्वन्नपि ब्रूयात्केतूनामपि ज्ञान्तये ॥ ३७ ॥ आवो राजेति रुद्रस्य
 बलिहोमं समाचरेत् ॥ आपोहिष्ठेत्युमायास्तु स्योनेति स्वामिनस्तथा ॥ ३८ ॥ विष्णोरिदं विष्णुरिति तमीशेति स्वयम्भुवः ॥ इन्द्रनि
 देवतायेति इन्द्राय जुहुयात्ततः ॥ ३९ ॥ तथा यमस्य चायं गौरिति होमः प्रकीर्त्तितः ॥ कालस्य ब्रह्मजज्ञानमिति मन्त्रः प्रशस्यते ॥ ४० ॥
 चित्रगुप्तस्य चाज्ञातमिति मन्त्रविदो विदुः ॥ अग्निं दूतं वृणीमह इति वल्लेरुदाहृतः ॥ ४१ ॥ उदुत्तमं वरुणमित्यपां मन्त्रः
 प्रकीर्त्तितः ॥ भूमेः पृथिव्यन्तरिक्षमिति वेदेषु पठ्यते ॥ ४२ ॥ सहस्रशीर्षो पुरुष इति विष्णोरुदाहृतः ॥ इन्द्रायेन्दो मरुतत इति शन्नस्य
 शस्यते ॥ ४३ ॥ उत्तानपर्णे सुभगे इति देव्याः समाचरेत् ॥ प्रजापतेः पुनर्होमः प्रजापतिरिति स्मृतः ॥ ४४ ॥ नमोऽस्तु संप्रेभ्य इति सर्पाणां मन्त्र
 उच्यते ॥ एष ब्रह्मा य ऋत्विग्भ्य इति ब्रह्मण्युदाहृतः ॥ ४५ ॥ विनायकस्य चानूनामिति मन्त्रो बुधैः स्मृतः ॥ जातेवेदसे सुनवामिति दुर्गामन्त्र
 उच्यते ॥ ४६ ॥ अदिप्रत्नस्य रेतस आकाशस्य उदाहृतः ॥ प्राणाशिशुर्महीनां च वायोर्मन्त्रः प्रकीर्त्तितः ॥ ४७ ॥ एषो उपा अपूज्यो
 दित्यश्विनोर्मन्त्र उच्यते ॥ पूर्णोद्भूतिस्तु मूर्धनं दिव इत्यभिषातयेत् ॥ ४८ ॥ अथाभिषेकमन्त्रेण वाद्यप्रङ्कलगीतैः ॥ पूर्णकुम्भेन तेनैव
 होमान्ते प्रागुद्भूमुखम् ॥ ४९ ॥ अव्यङ्गावयवैर्ब्रह्मन् हेमस्रग्दामभूपितैः ॥ यजमानस्य कर्त्तव्यं चतुर्भिः स्नापनं द्विजैः ॥ ५० ॥ सुर
 स्वात्मभिषिञ्चन्तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ वासुदेवो जगन्नाथस्तथा संकर्षणो विभुः ॥ प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च भवन्तु विजयाय ते ॥ ५१ ॥ आखण्डलो
 ऽग्निर्भगवान्यमो वै निर्ऋतिस्तथा ॥ वरुणः यवनश्चैव धनाध्यक्षस्तथा शिवः ॥ ब्रह्मणा सहितः शेषो दिक्षपालास्त्वामवन्तु ते ॥ ५२ ॥
 कीर्त्तितैर्लक्ष्मीर्घृतिर्मैधा शुष्टिः श्रद्धा क्रिया मतिः ॥ बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिस्तुष्टिः कान्तिश्च मातरः ॥ एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु धर्मपत्न्यः समा

गताः ॥ ५३ ॥ आदित्यश्चन्द्रामा भौमो बुधो जीवः सितोऽर्कजः ॥ ग्रहास्त्वामभिषिचन्तु राहुः केतुश्च तर्पिताः ॥ ५४ ॥ देवदानवगन्धर्वा
 यक्षराक्षसपन्नगाः ॥ ऋषयो मुनयो गावो देवमातर एव च ॥ ५५ ॥ देवपत्न्यो द्रुमा नागा देत्याश्चाप्सरसां गणाः ॥ अस्त्राणि सर्वशस्त्राणि
 राजानो वाहनानि च ॥ ५६ ॥ औषधानि च रत्नानि कालस्यावयवाश्च ये ॥ सरितः सागराः शैलस्तीर्थानि जलदा नदाः ॥ एते त्वामभिषि
 चन्तु सर्वकामार्थसिद्धये ॥ ५७ ॥ ततः शुक्लाम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः ॥ सर्वौषधैः सर्वगन्धैः स्नापितो द्विजपुङ्गवैः ॥ ५८ ॥ यजमानः सपत्नोक्त
 ऋत्विजः सुसमाहितान् ॥ दक्षिणाभिः प्रयत्नेन पूजयेद्भूतविस्मयः ॥ ५९ ॥ सुय्याय कपिलां धेनुं शंसं दद्यात्तथेन्द्रवे ॥ रक्तं धुरन्धरं दद्या
 द्भौमाय च ककुब्धिनम् ॥ ६० ॥ बुधाय जातरूपं तु गुरवे पीतवाससी ॥ श्वेताश्वं दैत्यगुरवे कृष्णं गामर्कसूनुवे ॥ ६१ ॥ आयसं राहवे
 दद्यात्केतुभ्यश्छागसुत्तमम् ॥ सुवर्णेन समा कार्या यजमानेन दक्षिणा ॥ ६२ ॥ सर्वेषामथवा गावो दातव्या हेमभृषिताः ॥ सुवर्गमथवा
 दद्याद्गुरुर्वो येन तुष्यति ॥ समन्त्रेणैव दातव्याः सर्वाः सर्वत्र दक्षिणाः ॥ ६३ ॥ कपिले सर्वदेवानां पूजनीयासि रोहिणी ॥ तीर्थदेवमयी
 यस्मादतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ६४ ॥ पुण्यस्त्वं शंस पुण्यानां मङ्गलानां च मङ्गलम् ॥ विष्णुना विधृतश्चासि ततः शान्तिं प्रयच्छ
 मे ॥ ६५ ॥ धर्मस्त्वं वृषरूपेण जगदानन्दकारक ॥ अष्टमूर्तेरधिष्ठानमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ६६ ॥ हिरण्यगर्भगर्भस्त्वं हेमबीजं विभावसोः ॥
 अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ६७ ॥ पीतवस्त्रयुगं यस्याद्रासुदेवस्य बल्लभम् ॥ प्रदानात्तस्य मे विष्णो ह्यतः शान्तिं प्रयच्छ
 मे ॥ ६८ ॥ विष्णुस्त्वमश्वरूपेण यस्मादमृतसम्भवः ॥ चन्द्रार्कवाहनो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ६९ ॥ यस्मात्त्वं पृथिवी सर्वा धेनुः
 केशवसन्निभा ॥ सर्वपापहरा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ७० ॥ यस्मादायस कर्म्मणि तवाधीनानि सर्वदा ॥ लांगलाद्यायुधादीनि तस्मा
 च्छान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ७१ ॥ यस्मात्त्वं सर्वयज्ञानामंगत्वेन व्यवस्थितः ॥ यानं विभावसोर्नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ७२ ॥ गवामङ्गेषु
 तिष्ठन्ति भुवनानि चतुर्दश ॥ यस्मात्तस्माच्छिष्ये मे स्याद्दिह लोके परत्र च ॥ ७३ ॥ यस्मादशून्यं शयनं केशवस्य च सर्वदा ॥ शय्या
 ममाप्यशून्याऽस्तु दत्ता जन्मनि जन्मनि ॥ ७४ ॥ यथा रत्नेषु सर्वेषु सर्वे देवाः प्रतिष्ठिताः ॥ तथा रत्नानि यच्छन्तु रत्नदानेन मे सुराः ॥ ७५ ॥

यथा भूमिप्रादुनस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ दानान्यन्यानि मे शान्तिर्भूमिदानाद्भवन्विह ॥ ७६ ॥ एवं सम्पूजयद्भक्तया वित्तशाल्येन वर्जितः ॥
 रत्नकांचनवस्त्रौघैर्धूपमाल्यानुलेपनैः ॥ ७७ ॥ अनेन विधिना यस्तु ग्रहपूजां समाचरेत् ॥ सर्वोत्कामानवाप्नोति प्रेत्य म्रगे महीयते ॥ ७८ ॥
 यस्तु पीडाकरो नित्यमल्पवित्तस्य वा ग्रहः ॥ तं च यत्नेन सम्पूज्य शेषानप्यर्चयेद्बुधः ॥ ७९ ॥ प्रज्ञा गावां नन्दान् च ग्राह्यणाश्च विशेषतः ॥ पुत्रिताः
 पूजयन्त्येते निर्दहन्त्यवमानिताः ॥ ८० ॥ यथा बाणप्रहाराणां कवचं भवति वारणम् ॥ तद्वद्देवोपचातानां शान्तिर्भूमि वारणम् ॥ ८१ ॥ तस्माद्वा
 दक्षिणाहीनं कर्तव्यं भूतिमिच्छता ॥ सम्पूर्णया दक्षिणया यस्माद्देवोऽपि तुष्यति ॥ ८२ ॥ सदैवायुनक्षत्रोऽयं नक्षत्रे स्थितः ॥ विवाहोत्सव
 यज्ञेषु प्रतिष्ठादिषु कर्मसु ॥ ८३ ॥ निर्विघ्नार्थं मुनिश्रेष्ठ तथोद्दिगाद्भुतेषु च ॥ कथितोऽयुनक्षत्रोऽयं लक्ष्मणममः ॥ ८४ ॥ सर्वक्रान्ता
 सये यस्माच्छोभं विदुर्बुधाः ॥ पित्राणां वल्लभं साक्षादुक्तिमुक्तिफलदायकम् ॥ ८५ ॥ ग्रहताशवलं लब्ध्वा कृता ब्राह्मणवाचनम् ॥ गृहस्योत्तर
 पूर्वेण मण्डपं कारयेद्बुधः ॥ ८६ ॥ रुद्रायतनभूमौ वा चतुरस्रमुदङ्मुखम् ॥ दग्धहन्तमथाग्ने वा हस्ताङ्कुशैश्चिथानन ॥ ८७ ॥ प्रागुद्
 कृष्टवनां भूमिं कारयेद्यत्नतो बुधः ॥ प्रागुत्तरं समासाद्य प्रदेशं मण्डपस्य तु ॥ ८८ ॥ शोभनं कारयत्कुण्डं यथाच्छ्रृणान्वितम् ॥ चेतुरनं
 समन्तात्तु योनिवक्त्रं समेखलम् ॥ ८९ ॥ चतुरङ्गुलविस्तारां मुखला तद्वदुच्छ्रिताः ॥ प्रागुदङ्मुखना नाभ्यां तयनं मममथिना ॥ ९० ॥
 शान्त्यर्थं सर्वलोकानां नवग्रहमुखः स्मृतः ॥ मानहीनाधिकं कुण्डमेकभयदं भवेत् ॥ यस्मात्तस्मान्सुसंपूर्णे शान्तिकुण्डं विधीयते ॥ ९१ ॥
 अस्माद्दशगुणः प्रोक्तो लक्षहोमः स्वयम्भुवा ॥ आहुतीभिप्रयत्नेन दक्षिणाभिस्तथैव च ॥ ९२ ॥ द्विजनस्त्रुनं तद्वच्चतुहस्ता
 यनं पुनः ॥ लक्षहोमे भवेत्कुण्डं योनिवक्त्रं त्रिमेषलम् ॥ ९३ ॥ तस्य चोत्तरपूर्वेण वितस्त्रियसंस्थितम् ॥ प्रागुदङ्मुखं तच्च चतुरस्रं
 समन्ततः ॥ ९४ ॥ विष्कम्भाद्द्वौच्छ्रितं प्रोक्तं स्थण्डिलं विश्वकर्मणा ॥ संस्थापनाय देवानां यत्रयसमावृतम् ॥ ९५ ॥ द्वयङ्गुले
 ह्युच्छ्रितो वप्रः प्रथमः स उदाहृतः ॥ अंगुलोच्छ्रयसंयुक्तं वप्रद्वयमथोपरि ॥ ९६ ॥ त्र्यंगुलस्य च विस्तारः सर्वेषां कथ्यते बुधैः ॥ दशा

१ लक्षणान्वितमित्यस्याग्रे चतुरस्रमुखे कुण्डं हस्तमात्रं प्रसारयत " इत्येकस्मिन्मुद्रितपुष्पकेऽधिकः पाठा दृश्यते ।

दुल्लोच्छ्रिता भित्तिः स्थण्डिले स्यात्तथोपरि ॥ तस्मिन्नावाहयद्देवान्पूर्ववत्पुष्पतण्डुलेः ॥ ९७ ॥ आदित्याभिमुखाः सर्वाः साधिप्रत्यधि
 देवताः ॥ स्यापनीया मुनिश्रेष्ठ नोत्तरेण पराङ्मुखाः ॥ ९८ ॥ गरुत्मानधिकस्तत्र सम्पूज्यः श्रियमिच्छता ॥ सामध्वनिशरीरस्त्वं वाहनं
 परमेश्विनः ॥ विषपापहरो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ ९९ ॥ पूर्ववत्कुम्भमामन्त्र्य तद्वद्धोमं समाचरेत् ॥ सहस्राणां शतं हुत्वा
 समित्संख्याधिकं पुनः ॥ दृतकुम्भवसोधारां पातयेदनलोपरि ॥ १०० ॥ औदुम्बरी तथाद्रीं च ऋज्वीं कोटरवर्जिताम् ॥ बाहुमात्रां
 स्रुचं कृत्वा ततः स्तम्भद्वयोपरि ॥ दृतधारां तथा सम्यगग्रेरुपरि पातयेत् ॥ १०१ ॥ श्रावेयत् सूक्तमाग्रेयं वैष्णवं रोद्रमेन्दवम् ॥
 महावैश्वानरं साम ज्येष्ठसाम च वाचयेत् ॥ १०२ ॥ स्नानं च यजमानस्य पूर्ववत् स्वास्तिवाचनम् ॥ दातव्या यजमानेन पूर्ववद्दक्षिणाः
 पृथक् ॥ १०३ ॥ कामक्रोधविहीनेन ऋत्विग्यः शान्तचेतसा ॥ नवग्रहमुखे विप्राश्चत्वारो वेदवेदिनः ॥ १०४ ॥ अथवा ऋत्विजौ शान्ते
 द्रावेव श्रुतिकोविदौ ॥ काय विद्युतहोमे तु न प्रसज्येत विस्तरे ॥ १०५ ॥ तद्वच्च दश चाष्टौ च लक्षहोमे तु ऋत्विजः ॥ कर्तव्याः
 शक्तितस्तद्वच्चत्वारो वा विमत्सरः ॥ १०६ ॥ नवग्रहमखात् सर्वं लक्षहोमे दशोत्तरम् ॥ भक्ष्यान् दद्यान्मुनिश्रेष्ठ भूषणान्यपि शक्तिः
 ॥ १०७ ॥ शयनानि सवस्त्राणि हेमानि कटकानि च ॥ कर्णाण्डलिपिवित्राणि कण्ठसूत्राणि शक्तिमान् ॥ १०९ ॥ न कुर्याद्दक्षिणाहीनं
 वित्तशब्देन मानवः ॥ अददुल्लोभतो मोहात् कुलक्षयमवाप्नुते ॥ १०९ ॥ अन्नदानं यथाशक्त्या कर्तव्यं भूतिमिच्छता ॥ अन्नहीनः
 कृतो यस्मादुर्भिक्षफलदो भवेत् ॥ ११० ॥ अन्नहीनो दहेद्राष्ट्रं मन्त्रहीनस्तु ऋत्विजः ॥ यष्टारं दक्षिणाहीनं नास्ति यज्ञसमो रिपुः ॥ १११ ॥
 न वायल्पधनः कुर्याल्लक्षहोमं नरः क्वचित् ॥ यस्मात् पीडाकरो नित्यं यज्ञो भवति विग्रहः ॥ ११२ ॥ तमेव पूजयेद्भक्त्या द्वौ वा
 त्रीन् वा यथाविधि ॥ एकमप्यर्चयेद्भक्त्या ब्राह्मणं वेदपारगम् ॥ दक्षिणाभिः प्रयत्नेन न बहूनल्पवित्तवान् ॥ ११३ ॥ लक्षहोमस्तु कर्तव्यो
 यथा वित्तं भवेद्बहु ॥ यतः सर्वानवाप्नोति कुर्वन् कामान् विधानतः ॥ ११४ ॥ पूज्यते शिवलोके च वस्वादित्यमरुद्गणैः ॥ यावत्कल्प
 शतान्यष्टवथ मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ११५ ॥ सकामो यस्त्विमं कुर्याल्लक्षहोमं यथाविधि ॥ स तं काममवाप्नोति पदमानन्त्यमश्नुते ॥ ११६ ॥

पुत्रार्थी लभते पुत्रान् धनार्थी लभते धनम् ॥ भार्यार्थी शोभनां भार्या कुमारी च शुभं यतिम् ॥ ११७ ॥ अष्टराज्यस्तथा राज्ञः
 श्रीकामः श्रियमाप्नुयात् ॥ यं यं प्रार्थयते कामं स वै भवति पुष्कलः ॥ निष्कामः कुरुते यस्तु स परं ब्रह्म गच्छति ॥ ११८ ॥
 अस्माच्छतगुणः प्रोक्तः कोटिहोमः स्वयम्भुवा ॥ आहुतीभिः प्रयत्नेन दक्षिणाभिः ण्डेन च ॥ ११९ ॥ पूर्ववद्ब्रह्मनामावाहनविसर्जने ॥
 होममन्त्रास्त एवोक्ताः स्नाने दाने तथैव च ॥ कुण्डमण्डपवेदीनां विशेषेऽयं निबोध मे ॥ १२० ॥ कोटिहोमे चतुर्हस्तं चतुरस्रं तु
 सर्वतः ॥ योनिवक्रद्वयोपेतं तदप्याहुस्त्रिमेखलम् ॥ १२१ ॥ द्व्यङ्गुलभ्युच्छ्रिता कार्या प्रथमा मेखला बुधेः ॥ त्र्यङ्गुलभ्युच्छ्रिता तद्
 द्वितीया परिकीर्तिता ॥ १२२ ॥ च्छत्राय विस्तराभ्यां च तृतीया चतुरङ्गुला ॥ द्व्यङ्गुलश्चेति विस्तारः पूर्वयोरेव शम्यते ॥ १२३ ॥
 धितस्तिमात्रा योनिः स्यात् षट्सप्ताङ्गुलविस्तृता ॥ कूर्मपृष्ठेऽन्नता मध्ये पार्श्वयोश्चाङ्गुलच्छ्रिता ॥ १२४ ॥ गजोष्ठसदृशी नददायता
 छिद्रसंयुता ॥ एतत् सर्वेषु कुण्डेषु योनिलक्षणमुच्यते ॥ १२५ ॥ मेखलोपरि सर्वत्र अश्वत्थदलसन्निभम् ॥ वेदी च कोटिहोमे स्याद्वि
 तस्तीनां चतुष्टयम् ॥ १२६ ॥ चतुरस्रा समन्ताच्च त्रिभिर्वैष्टु संयुता ॥ वप्रप्रमाणं पूर्वोक्तं वेदीनां च तथोच्छ्रयः ॥ १२७ ॥ तथा
 षोडशहस्तः स्यान्मण्डपश्च चतुर्मुखः ॥ पूर्वद्वारे च संस्थाप्य बह्वचं वेदपारगम् ॥ १२८ ॥ यजुर्वेदं तथा याम्यं पश्चिमं सामवेदिनम् ॥
 अथर्ववेदिनं तद्भद्रुतरे स्थापयेद्बुधः ॥ १२९ ॥ अष्टौ तु होमकाः कार्या वेदवेदाङ्गवेदिनः ॥ एवं द्वादश विप्राः स्युर्वेदमाल्यानुलेपनेः ॥
 पूर्ववत् पूजयेद्भक्त्या बस्त्राभरणसूषणेः ॥ १३० ॥ रात्रिसुक्तं च रोद्रं च पावमानं सुमङ्गलम् ॥ पूर्वतो बह्वचः शान्तिं पठन्नास्ते
 ह्युदङ्मुखः ॥ १३१ ॥ शार्तकं शार्तकं च सौम्यं च कोष्माण्डं शान्तिमेव च ॥ पाठयेदक्षिणद्वारि यजुर्वेदिनमुत्तमम् ॥ १३२ ॥ सुपर्णमथ
 वैराजमाग्नेयं रुद्रसंहिताम् ॥ ज्येष्ठसाम तथा शान्तिं छन्दोगः पश्चिमं जपेत् ॥ १३३ ॥ शान्तिसुक्तं च सौरं च तथा शाकुनकं शुभम् ॥
 पौष्टिकं च महाराज्यसुतरेणाप्यथर्ववेदि ॥ १३४ ॥ पंचभिः सप्तभिर्वापि होमः कार्योऽत्र पूर्ववत् ॥ स्नाने दाने च मन्त्राः स्युस्त एव
 मुनिसत्तम ॥ १३५ ॥ वसोर्धाराविधानं च लक्षहोमे विशिष्यते ॥ अनेन विधिना यस्तु कोटिहोमं समाचरेत् ॥ सर्वान् कामानवाप्नोति ततो

विष्णुपदं ब्रजेत् ॥ १३६ ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि ग्रहयज्ञत्रयं नरः ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा पदमिन्द्रस्य गच्छति ॥ १३७ ॥ अधमेषसहस्राणि
 दश चाष्टौ च धर्मवित् ॥ कृत्वा यत् फलमाप्नोति कोटिहोमात् नश्यते ॥ १३८ ॥ ब्रह्महत्यासहस्राणि भ्रूणहत्याबुद्धानि च ॥ कोटिहोमेन
 नश्यन्ति यथावच्छिन्नभाषितम् ॥ १३९ ॥ वश्यकर्माभिचारदि तथैवाञ्चाटनादिकम् ॥ नवग्रहमखं कृत्वा ततः काम्यं समाचरेत् ॥ १४० ॥
 अन्यथा फलदं पुंसां न काम्यं जायते क्वचित् ॥ तस्मादधुतहोमस्य विधानं पूर्वमाचरेत् ॥ १४१ ॥ वृत्तं वोच्चाटने कुण्डं तथा च वशकर्मणि ॥
 त्रिमेखलं चैकवक्त्रमरत्निर्विस्तरेण तु ॥ १४२ ॥ पञ्चाशत्समिधः शस्ता मधुगोरोचनान्विताः ॥ चन्दनगुरुणा तद्वत् कुङ्कुमेनाभिषि
 च्छिताः ॥ १४३ ॥ होमयेन्मधुसर्पिभ्यो बिल्वानि कमलानि च ॥ सहस्राणि दशैवोक्तं सर्वैः स्वयम्भुवा ॥ १४४ ॥ वश्यकर्मणि
 बिल्वानां पद्मानां चैव धर्मेवित् ॥ सुमित्रिया न आप ओषधय इति होमयेत् ॥ १४५ ॥ न चात्र स्थानं कार्यं न च कुम्भाभिषेचनम् ॥ स्थानं
 सर्वौषधैः कृत्वा शुक्लपुष्पाम्बरा गृही ॥ १४६ ॥ कण्ठसूत्रैः षकनकैर्विपान् समभिपूजयेत् ॥ सूक्ष्मवस्त्राणि देयानि शुक्ला गावः
 सक्राञ्चनाः ॥ १४७ ॥ अवशानि वशीकुर्यात् सर्वंशुबलान्यपि ॥ अमित्राण्यपि मित्राणि होमोऽयं पापनाशनः ॥ १४८ ॥ विद्वेषेणऽभि
 चारे च त्रिकोणं कुण्डमिष्यते ॥ त्रिमेखलं कोणमुखं हस्तमात्रं च सर्वशः ॥ १४९ ॥ होमं कुर्यस्ततो विप्रा रत्नमालयातुलेपनाः ॥ निदिन
 लोहितोष्णीषा लोहिताम्बरधारिणः ॥ १५० ॥ नववायसरत्नाब्जपात्रत्रयसमन्विताः ॥ समिधो वामहस्तेन श्येनास्थिबलसंयुताः ॥ हातव्या मुक्त
 केशैस्तु ध्यायद्भिरशिवं रिपो ॥ १५१ ॥ दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु तथा हुंफाडितीति च ॥ श्येनाभिचारमन्त्रेण क्षुरं समभिमन्त्र्य च ॥ १५२ ॥
 प्रतिरूपं रिपोः कृत्वा क्षुरेण परिकर्तयेत् ॥ रिपुरूपस्य शकलान्यथैवाग्नौ विनिःक्षिपेत् ॥ २५३ ॥ ग्रहयज्ञविधानन्ते सदैवाभिचरन्पुनः ॥
 विद्वेषणं तथा कुर्वन्नेतदेव समाचरेत् ॥ १५४ ॥ इहैव फलदं पुंसामेतन्नामुत्र शोभनम् ॥ तस्माच्छान्तिकमेवात्र कर्तव्यं भूतिमिच्छता ॥ १५५ ॥
 ग्रहयज्ञत्रयं कुर्याद्यस्त्वकाम्येन मानवः ॥ स विष्णोः पदमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ १५६ ॥ य इदं शृणुयन्नित्यं श्रावयेद्वापि मानवः ॥ न
 तस्य ग्रहपीडा स्यान्न च बन्धुजनक्षयः ॥ १५७ ॥ ग्रहयज्ञत्रयं गेहे लिखितं यत्र तिष्ठति ॥ न पीडा तत्र बालानां न रोगो न च

बन्धनम् ॥ १५८ ॥ अशेषयज्ञफलदं निःशेषाद्यविनाशनम् ॥ कांतिहोमं विदुः प्राज्ञा मुक्तिमुक्तिफलमदम् ॥ १५९ ॥ अथमवफलं प्रो
 लक्षहोमं सुरोत्तमाः ॥ द्वादशाहमसस्तद्भवनग्रहमखः स्मृतः ॥ १६० ॥ इति कथितमिदानीमुत्सवानन्दहोताः सकल भुवपहारी देवयज्ञाभिपेकः ॥
 परिपठति य इत्थं यः शृणोति प्रसङ्गद्वयमिवाति स द्वादशाहपरायणयुक्तः ॥ १६१ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे द्वादशहोमशान्तिविवाने
 नाम त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ शिव उवाच ॥ पद्मासनः पद्मकरः पद्मगर्भसमद्युतिः ॥ सप्ताश्वः सप्तचक्रश्च द्विभुजः स्यात्सदा
 रविः ॥ १ ॥ श्वेतः श्वेताम्बरधरः श्वेताश्वः श्वेतवाहनः ॥ गदापाणिर्द्विबाहुश्च कर्तव्या वरदः शशी ॥ २ ॥ रक्तपाल्याम्बरधरः शक्तिशूल
 गदाधरः ॥ चतुर्भुजः श्वेतरोमा वरदः स्याद्भद्रासुतः ॥ ३ ॥ पीतमाल्याम्बरधरः कर्णिकारनमद्युतिः ॥ तद्गजचर्मगदापाणिः सिंहस्थो वरदा
 बुधः ॥ ४ ॥ देवदैत्यगुरू तद्गर्भतश्चेतौ चतुर्भुजौ ॥ दण्डिनौ वरदौ कार्यौ साक्षमूत्रकमण्डकृ ॥ ५ ॥ इन्द्रनीलद्युतिः शूली वरदो गृध्र
 वाहनः ॥ बाणबाणासनधरः कर्तव्याऽर्केसुतस्तथा ॥ ६ ॥ करालवदनः मद्गजचर्मशूली वरप्रदः ॥ नीलसिंहासन्स्थश्च राहुरत्र यशस्यते ॥ ७ ॥
 धूम्रा द्विबाहुवः सर्वे गदिनो विह्वताननाः ॥ गृध्रासनगता नित्यं कंतवः स्युर्भरप्रदाः ॥ ८ ॥ सर्वे किरीटिनः कार्यौ ग्रहा लोकहिनापदाः ॥
 खड्गुत्तनोच्छ्रिताः सर्वे शतमष्टांतरं सदा ॥ ९ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे ग्रहरूपारव्यानं नाम चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥
 नारद उवाच ॥ भगवन् भूतभव्येश तथान्यदपि यच्छ्रुतम् ॥ मुक्तिमुक्तिफलायां तत्पुनर्वक्तुमर्हसि ॥ १ ॥ एवमुक्त्वाऽब्रवीच्छम्भुरयं वाङ्मय
 पारगः ॥ मत्समस्तपसा ब्रह्मपुराणश्रुतिविन्तरेः ॥ २ ॥ धर्मोऽयं वृषरूपेण नन्दो नाम गणाधिपः ॥ यमोन्मादश्चरान्वक्ष्यन्त्यतः प्रभृति
 नारद ॥ ३ ॥ इत्युक्त्वा देवदेवेशस्तेत्रैवान्तरीषीयत ॥ नारदोऽपि हि शुश्रूषुरपृच्छन्नन्दिंकं धरम् ॥ आदिष्टस्त्वं शिवं न ह वद मां ह्यंशं
 व्रतम् ॥ ४ ॥ नन्दिकेश्वर उवाच ॥ शृणुष्वान्वहितो ब्रह्मन् वक्ष्ये मां हेश्वरं व्रतम् ॥ त्रिषु लोकेषु विख्याता नाम्ना शिवचतुर्दशी ॥ ५ ॥ मार्गशीर्षे
 त्रयोदश्यां सितायामेकभोजनः ॥ प्रार्थयेद्देवदेवेशं त्वामहं शरणं गतः ॥ ६ ॥ चतुर्दश्यां निराहारः सम्यग्भयच्यं शङ्करम् ॥ भुवर्णवृषभं दत्त्वा
 भोक्ष्यामि च परेऽहनि ॥ ७ ॥ एवं नियमकृतसुप्त्वा प्रातरुत्थाय मानवः ॥ कृतस्नानजपः पश्चादुनया सह शङ्करम् ॥ पुनर्यैः कलैः शुभ्रैर्गन्धैः

माल्यानुलेपने ॥ ८ ॥ पादौ नमः शिवायेति शिरः सर्वात्मने नमः ॥ त्रिनेत्रायेति नेत्राणि ललाटं हरये नमः ॥ ९ ॥ सुखमिन्दुसुखायेति श्रीकण्ठायेति कन्धराम् ॥ सद्योजाताय कर्णौ तु वामदेवाय वै भुजौ ॥ १० ॥ अवोरहृदयायेति हृदयं चाभिपूजयेत् ॥ स्तनौ तत्पुरुषायेति तथेशानाय चोदरम् ॥ ११ ॥ पार्श्वौ चानन्तर्धर्माय ज्ञानभूताय वै कटिम् ॥ अरू चानन्तैराग्यसिंहायैत्यभिपूजयेत् ॥ १२ ॥ अन्नैश्वर्यं नाथाय जातुनी चाञ्चयेदुधः ॥ प्रधानाय नमो जङ्घे गुल्फौ व्योमात्मने नमः ॥ १३ ॥ व्योमकेशात्मरूपाय कृशान्पटु च पूजयेत् ॥ नमः पुष्ट्यै नमस्तुष्ट्यै पार्वती चापि पूजयेत् ॥ १४ ॥ ततस्तु वृषभं हेममुदकुम्भसमन्वितम् ॥ शुक्लमाल्याम्बरवरं पञ्चरत्नसमन्वितम् ॥ भर्त्यैर्नानाविधैर्युक्तं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ १५ ॥ ततो विप्रान्समाहूय तर्पयेद्भक्तिः शुभाच्च ॥ वृषदाह्वं च संप्राप्य स्वपेद्रुमाबुदङ्मुखः ॥ १६ ॥ पञ्चदश्यां ततः पूज्य विप्रान् भुञ्जीत वाग्यतः ॥ तद्वत्कृष्णचतुर्दश्यामेतत् सर्वं समाचरेत् ॥ १७ ॥ चतुर्दशीषु सर्वासु कुर्यात्पूर्ववद्दर्शनम् ॥ ये तु मासे विशेषाः स्युस्तांनिबोध क्रमादिह ॥ १८ ॥ मार्गशीर्षदिनाशु क्रमादेतदुदीरयेत् ॥ शंकराय नमस्तेऽस्तु नमस्ते करवारिक ॥ १९ ॥ त्र्यम्बकाय नमस्तेस्तु सहेवसरतः परम् ॥ नमस्तेऽस्तु वशेतः स्थानवे च ततः परम् ॥ २० ॥ नमः पशुपते नाथ नमस्ते शम्भवे पुनः ॥ नमस्ते परमानन्द नमः सोमोद्विधारिणे ॥ २१ ॥ नमो भीमग इत्येवं त्वामहं शरणं गतः ॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ॥ २२ ॥ पञ्चगव्यं ततो बिल्वं कर्पूरं चागुरुं यवाः ॥ तिस्रः कृष्णाश्च विधिवत्प्राशनं क्रमशः स्मृतम् ॥ प्रतिमासं चतुर्दश्योरैकं प्राशनं स्मृतम् ॥ २३ ॥ मन्दारमालतीभिश्च तथा धत्तुरैरपि ॥ सिन्धुवारैरशौकैश्च मल्लिकाभिश्च पाटलैः ॥ २४ ॥ अर्कपुष्पैः कदम्बैश्च शतपद्म्या तथोत्पलैः ॥ एकैकेन चतुर्दश्योरैक्यैतत्सर्वं त्रीणि ॥ २५ ॥ पुनश्च कार्तिके मासे प्राप्ते सन्तर्पयेद्द्विजान् ॥ अत्रैर्नानाविधैर्भक्ष्यैर्वस्त्रमाल्याविभूषणैः ॥ २६ ॥ कृत्वा नीलवृषोत्सर्गं श्रुत्युक्तं विधिना नरः ॥ उमामहेश्वरं हेमं वृषभं च गवा सह ॥ २७ ॥ मुक्ताफलाष्टकयुतं सितनेत्रपटावृताम् ॥ सर्वोपस्करसंयुक्तां शय्यां दद्यात्स कुम्भकाम् ॥ २८ ॥ ताम्रपात्रोपरि पुनः शालितण्डुलसंयुतम् ॥ स्याप्य विप्राय शान्ताय वेदव्रतपराय च ॥ २९ ॥ ज्येष्ठसामगिदे देयं

नवकवतिने क्वचित् ॥ गुणज्ञे श्रोत्रिये द्वादाचार्ये तत्त्वबोदिनि ॥ ३० ॥ अव्यङ्गज्ञाय सौम्याय सदा कल्याणकारिणे ॥ सपत्नीकाय
संपूज्य वस्त्रमाल्यविभूषणेः ॥ ३१ ॥ गुरौ सति गुरोर्देयं तद्भावे द्विजानये ॥ न वित्तशास्त्रं कुर्वीत कुर्वेदोषात्पतत्यधः ॥ ३२ ॥ अनेन
विधिना यस्तु कुर्याच्छिवचतुर्दशीम् ॥ सोऽश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ३३ ॥ ब्रह्महत्यादिकं किञ्चिद्वदन्नामुत्र वा कृतम् ॥
पितृभ्रातृभिर्वापि तत्सर्वं नाशमाप्नुयात् ॥ ३४ ॥ दीर्घायुरारोग्यकुलञ्जद्विरत्राशयामुत्र चतुर्भुजत्वम् ॥ गणाधिपत्यं दिवि पालकोटि
शतान्मुपित्वा पदमोति शम्भोः ॥ ३५ ॥ न बृहस्पतिरयन्नन्तमस्याः फलमिन्द्रो न पितामहोऽपि वक्तुम् ॥ न च सिद्धिगणेऽप्यलं न नन्दः
यदि जिह्वाशुतकोटयोऽपि वक्त्रे ॥ ३६ ॥ भवत्यमरवल्गुभः पठति यः स्मरेद्वा सदा शृणोत्यपि विमत्सरः सकलपापनिर्घोचनीम् ॥ इमां
शिवचतुर्दशीममरकामिनीकोटयः स्तुवन्ति तमनिन्दितं किमु समाचरेद्यः सदा ॥ ३७ ॥ या वाथ नारी कुरुतेऽनिभनया भर्तारमापृच्छय
सुतान् गुरुत्वा ॥ सापि प्रसादात्परमेश्वरस्य परं पदं याति पिनाक्रपणेः ॥ ३८ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे शिवचतुर्दशीव्रतं गणपंवाय
तित्तमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ नन्दिकेश्वर उवाच ॥ फलत्यागस्य माहात्म्यं यद्भवेच्छृणु नारद ॥ यदक्षयं परं लोके सर्वेनाम फलप्रदम् ॥ १ ॥
मार्गशीर्षे शुभ मासि तृतीयायां सुने व्रतम् ॥ द्वादश्यामथवाष्टम्यां चतुर्दश्यामथापि वा ॥ आरभच्छुक्लपक्षस्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ॥ २ ॥
अग्नेष्वपि हि मासेषु पुण्येषु मुनिसत्तम ॥ सदक्षिणं पायसेन भोजयेच्छक्तिनो द्विजान् ॥ ३ ॥ अष्टादशानां धान्यानामवद्यं फलमूढकेः ॥
वर्जयेद्बन्दनं तु ऋते औपधकारणम् ॥ सवृषं कांचनं रुद्रं धर्मराजं च कारयेत् ॥ ४ ॥ कूपमाण्डं मातुलुङ्गं च वार्त्ताकं पनसं तथा ॥
आम्राप्रातकपित्थानि कलिङ्गमथ वालुकम् ॥ ५ ॥ श्रीफलधत्तवदरं जम्बीरं कदलीफलम् ॥ काश्मरं दाडिमं शतश्रा कालघौतानि
पोडश ॥ ६ ॥ मूलकामलकं जम्बूतिन्तिडी कर्मदकम् ॥ कङ्कलैलाकतुण्डारिकरिकुटजं शमी ॥ ७ ॥ औदुम्बरं नारिकेलं द्राक्षाऽथ
बृहतीद्वयम् ॥ सैय्याणि कारयेच्छतया फलानीमानि पोडश ॥ ८ ॥ ताग्रं तालफलं कुर्यादगस्तिफलमेव च ॥ पिण्डारकाश्मर्यफलं
तथा सूरणकन्दकम् ॥ ९ ॥ रत्नालुकाकन्दकं च कनकाहं च चिर्भितम् ॥ चित्रवल्लीफलं तद्रत्नदशालमलिजं फलम् ॥ १० ॥ आम्र

निष्पावमधुकवटमुद्रपटोलकम् ॥ ताम्राणि षोडशेति कारयेच्छक्तितो नरः ॥ ११ ॥ उदकुम्भद्वयं कुर्याद्धान्योपरि सवस्त्रकम् ॥ तत्र
 कारयेच्छय्यां यथोपरि सुवाससी ॥ १२ ॥ भक्ष्यपात्रत्रयोपेतं यमरुद्रवृषान्वितम् ॥ धेन्या सहैव शान्ताय त्रिप्रायाय कुड्मिन्ने ॥ तत्र
 काय संपूज्य पुण्येऽहि विनिवेदयेत् ॥ १३ ॥ यथा फलेषु सर्वेषु वस्तन्यमरकोटयः ॥ तथा सर्वफळत्यागव्रताद्रक्तिः शिरोऽस्तु ॥ १४ ॥
 यथा शिवश्च धर्मश्च सदान्तफलप्रदौ ॥ तद्युक्तुरुद्राग्नेन तौ स्यातां मे वरप्रदौ ॥ १५ ॥ यथा फळान्यनन्तानि शिवभक्तेषु सर्वेषु
 तथानन्तफलावाप्तिस्तु जन्मानि जन्मानि ॥ १६ ॥ यथा भेदं न पश्यामि शिवविष्णुर्वैभवाच्च ॥ तथा ममास्तु विश्वात्मा शंकरः शंकरः
 सदा ॥ १७ ॥ इति दत्त्वा च तत्सर्वमलंकृत्य च भूषणैः ॥ शक्तिश्चेच्छयनं दद्यात् सर्वोपस्करसंयुतम् ॥ १८ ॥ अग्नकस्तु फळान्वितः ॥
 त्तानि विधानतः ॥ तथोदकुम्भसंयुक्तौ शिवधर्मौ च कांचनौ ॥ १९ ॥ विप्राय दत्त्वा भुञ्जीत वाग्यतर्लेखवर्जितम् ॥ अन्धाऽपि यथास्तु तथा
 भोजयेच्छक्तितो द्विजान् ॥ २० ॥ एतद्भागवतानां तु सौर्वेणयोगिनाम् ॥ शुभं सर्वफळत्यागव्रतं वेदविदो विदुः ॥ २१ ॥ भोजयित्वा
 यथाशक्त्या कर्तव्यं दिव्यपुद्गलं ॥ एतस्मान्नापरं किंचिदिह लोके परत्र च ॥ व्रतमस्ति मुनिश्रेष्ठ यदनन्तफळप्रदम् ॥ २२ ॥ तौर्वेण
 ताम्रेषु यावन्तः परमाणवः ॥ भवन्ति चूर्ण्यमानेषु फलेषु मुनिसत्तम ॥ तावद्युगसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥ २३ ॥ एतत्समस्तकुरुभारह
 जनानामाजीविनाय मनुजेषु च सर्वदा स्यात् ॥ जन्मान्तरेऽपि न पुत्रवियोगदुःखमाप्नोति धाम च पुरन्दरलोकजुष्टम् ॥ २४ ॥ यो वा शृणोति
 पुरुषोऽल्पधनः पठेद्वा देवालेषु भवनेषु च धार्मिकानाम् ॥ पार्ष्णीयुक्तपुत्रं पुरं सुरोरानन्दरूपप्रदमुपैति सुनीन्द्र सोऽपि ॥ २५ ॥
 इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सर्वफळत्यागमाहात्म्यं नाम षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॐ ॥ नारद उवाच ॥ यदशेषयत्नं पुंसां
 यदनन्तफलप्रदम् ॥ यच्छान्तये च मर्त्यानां वद नन्दीश तद्गतम् ॥ १ ॥ नन्दिकेश्वर उवाच ॥ यत्तद्विश्वात्मनो धाम परं ब्रह्म
 सनातनम् ॥ सूर्योग्निचन्द्ररूपेण तन्निधा जगति स्थितम् ॥ २ ॥ तदाराध्य पुमान् विप्र प्राप्नोति कुशलं सदा ॥ तस्मादादित्यवारेण
 सदा नक्ताशनो भवेत् ॥ ३ ॥ यदा हस्तेन संयुक्तमादित्यस्य च वासरम् ॥ तदा शनिदिने कुर्यादेकभक्तं विमत्सरः ॥ ४ ॥ नक्तमादित्य

वारेण भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ॥ परैर्द्वादशसंयुक्तं रक्तचन्दनपंकजम् ॥ ५ ॥ विच्छिद्य विन्यसेत्सूर्य नक्षत्रक्षणेण पूर्वतः ॥
 दिवाकरं तथाग्रेये विवस्वन्तमतः परम् ॥ ६ ॥ भगं तु नैर्ऋते देवं वरुणं पश्चिमं इन्द्रं ॥ महेन्द्रमनिले तद्वदशित्यं च तयोत्तरे ॥ ७ ॥
 शान्तमीशानभागे तु नमस्कारेण विन्यसेत् ॥ कर्णिकापूर्वपत्रे तु भूर्भुवःस्तु तुरगाह्वये ॥ ८ ॥ दक्षिणेऽर्धमनामानं मार्तण्डं पश्चिमेऽर्धे ॥
 उत्तरं तु रविं देवं कर्णिकायां च भास्करम् ॥ ९ ॥ रक्तपुष्पोदकेनार्धं सतिष्कारुणनन्दनम् ॥ तस्मिन्पत्रे च तं दद्याद्विषं
 मन्त्रमुदीरयेत् ॥ १० ॥ कालात्मा सर्वभूतात्मा वेदात्मा विश्वतोमुखः ॥ यस्मादग्निन्द्ररूपस्त्वमतः पाहि दिवाकर ॥ ११ ॥ अग्निमीले
 नमस्तुभ्यमिषेत्वोले च भास्कर ॥ अग्न आयाहि वरद नमस्ते ज्योतिषां पत ॥ १२ ॥ अर्घ्यं कृत्वा विमृज्याय निद्रि वेलाविजितम् ॥
 भुञ्जीत वत्सरान्ते तु काञ्चनं कमलोत्तमम् ॥ पुरुषं च यथाशक्त्या कारयेद्विभुजं तथा ॥ १३ ॥ सूर्यार्णशृङ्गां कपिञ्चं मदाध्यां रोधैः सुरैः
 कांस्यदेहां सवत्साम् ॥ पूर्णं गृहस्योपरि ताव्रपात्रं निधाय पद्मं पुरुषं च दद्यात् ॥ १४ ॥ सम्पूज्य रक्तान्वरमालाधूपैर्द्रव्यं च रक्तैश्च
 हेमशृङ्गैः ॥ सङ्कल्पयित्वा पुरुषं सपद्मं दद्यादनेकवत्तदानकाय ॥ अव्यंगरूपाय त्रिर्निद्राय कुटुम्बिने देयमनुद्धनाय ॥ १५ ॥ नमो नमः
 पापविनाशनाय विश्वात्मने सप्ततुरङ्गमाय ॥ सामर्ग्यजुद्धार्मानिधे विधात्रे भगवधिपोऽस्य जगत्सर्पिः ॥ १६ ॥ इत्यनेन विधिना समाचरेत्
 इममेकमिह यस्तु मानवः ॥ सोऽधिरोहति विनष्टकल्मषः सूर्य्यधाम धुतचामरावलिः ॥ १७ ॥ धर्मसंशयमवाप्य भूपतिः शोकदुःखभयसोर्गान् वि-
 तः ॥ क्षीपसप्तकपतिः पुनः पुनर्धर्ममूर्तिरमितौजसा युतः ॥ १८ ॥ या च भर्तृगुणैर्जननरा वंद्युर्तिदिननक्तमाचरेत् ॥ सति-
 लोकममरेशवन्दिता याति नारद रवेर्न संशयः ॥ १९ ॥ यः पठेदपि शृणोति मातुः पञ्चमानान् वा नमोदते ॥ सांपि शक्रभुवनस्थितं
 ऽमरैः पूज्यते वसति चाक्षयं दिवि ॥ २० ॥ इति श्रीमार्कण्डे महापुराणे आदित्यवाकरकले नाम सप्तमवतितमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥ नन्दिकेश्वर-
 उवाच ॥ अथान्यदपि वक्ष्यामि संक्रान्त्युद्यापने फलम् ॥ यदक्षयं परं लोकं सर्वकामफलप्रदम् ॥ १ ॥ अयने विषुवे वापि संक्रान्तिव्रतमाचरेत् ॥
 पूर्वैर्दुरेकभक्तेन दन्तधावनपूर्वकम् ॥ संक्रान्तिवासरे प्रातःस्तिष्ठेः स्नानं विधीयते ॥ २ ॥ रविसंक्रमणे भूमौ चन्दनेनाष्टपत्रकम् ॥ पत्रं सकर्णिकं

कुय्यात्तिस्मिन्नावाहयेद्रविम् ॥ ३ ॥ कर्णिकायां न्यसेत्सूर्यमादित्यं पूर्वतस्ततः ॥ नम उष्णाच्चिपे याम्ये नमो ऋद्धमण्डलाय च ॥ ४ ॥ नमः सवित्रे
 नैऋत्ये वारुणे तपने पुनः ॥ वायव्ये तु भगं न्यस्य पुनः पुनरथाच्चयेत् ॥ ५ ॥ मार्तण्डमुत्तरे विष्णुमीशाने त्रिन्यसेत्सद ॥ गन्धमाल्यफलेर्भक्ष्यैः
 स्थण्डिले पूजयेत्ततः ॥ ६ ॥ द्विजाय सोदकुम्भं च घृतपात्रं हिरण्यम् ॥ कमलं च यथाशक्त्या कारयित्वा निवेदयेत् ॥ ७ ॥ चन्द्रोदकपुष्पैश्च
 देवायार्घ्यं न्यसेद्वि ॥ विश्वाय विश्वरूपाय विश्वधाम्ने स्वयम्भुवे ॥ नमोऽनन्त नमो धात्रे ऋक्सामयजुषांपते ॥ ८ ॥ अनेन विधिना सर्वं मासि मासि
 समाचरेत् ॥ वत्सरान्तेऽथवा कुर्यात्सर्वं द्वादशथा नरः ॥ ९ ॥ संवत्सराति घृतपायसेन सन्तर्प्य वह्निं द्विजपुङ्गवांश्च ॥ कुम्भान्पुनर्द्वादशधेनु
 युक्तान्सरत्नैर्हरण्यपद्मयुक्तान् ॥ १० ॥ पयस्विनीः शीलवतीश्च दद्याद्धिमैः शृङ्गैः रोप्यसुरैश्च युक्ताः ॥ गवोऽष्ट वा सप्त सकांस्यदोहा माल्याम्बरा
 वा चतुरोऽप्यशक्तः ॥ दौर्गत्ययुक्तः कपिलामथैकां निवेदयद्ब्राह्मणपुङ्गवाय ॥ ११ ॥ हेमो च दद्यात्पृथिवीं शशेषामाकाशं रूपाभय वा च
 ताम्रीम् ॥ पैटीमशक्तः प्रतिमां विधाय सौवर्णसूर्येण सप्तं प्रदद्यात् ॥ न वित्तशब्दं पुरुषोऽत्र कुर्यात्कुर्वन्नधो याति न संशयोऽत्र ॥ १२ ॥ यान
 न्महेन्द्रप्रमुखैर्नगेन्द्रैः पृथ्वी च सप्ताब्धियुतेह तिष्ठेत् ॥ तावत् स गन्धर्वगणैरशौचैः सम्पूज्यते नारद नाकपुष्टे ॥ १३ ॥ ततस्तु कर्मक्षयमाप्य
 सप्तद्वीपाधिपः स्यात् कुलशीलयुक्तः ॥ सृष्टेर्मुखेऽव्यङ्ग्यपुः सभार्यः प्रभृतपुत्रान्वयवन्दिताङ्घ्रिः ॥ १४ ॥ इति पठति शृगोति वाथ भञ्जना
 विधिमखिलं रविसंक्रमस्य पुण्यम् ॥ मतिमपि च ददाति सोऽपि देवैरमरपतेर्भवेन प्रपूज्यते च ॥ १५ ॥ इति श्रीमत्संन्ये महापुराणे संक्रान्त्यु
 द्यापनविधिर्नामाष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ नन्दिकेश्वर उवाच ॥ शृणु नारद वक्ष्यामि विष्णोर्व्रतमनुत्तमम् ॥ विभूतिद्वादशी नाम सर्वदेव
 नमस्कृतम् ॥ १ ॥ कार्तिके चैत्रवैशाखे मार्गशीर्षे च फाल्गुने ॥ आपाठ वा दशम्यां तु शुक्लायां लघुभुङ्क्ष्वनरः ॥ कृत्वा सायन्तर्नी सन्ध्यं
 गृहीयान्नियमं बुधः ॥ २ ॥ एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य जनार्दनम् ॥ द्वादश्यां द्विजसंयुक्तः करिष्ये भोजनं विभो ॥ ३ ॥ तद्विज्ञेन मे
 यातु सफलं स्याच्च केशव ॥ नमो नारायणायेति वाच्यं च स्वपता निशि ॥ ४ ॥ ततः प्रभात उत्थाय कृतस्नानजपः ह्युचिः ॥ पूजयेत्
 पुण्डरीकाक्षं शुक्लमाल्यानुलेपनैः ॥ ५ ॥ विभूतये नमः पादावशोकाय च जानुनी ॥ नमः शिवायेत्यूरू च विश्वमूर्ते नमः कटिम् ॥ ६ ॥

कन्दर्पाय नमो मेढ्रमादित्याय नमः करौ ॥ दामोदरायेत्युदरं वासुदेवाय च स्तनौ ॥ ७ ॥ माधवायेत्युरो विष्णोः कण्ठमुत्कण्ठिते नमः ॥
 श्रीधराय सुखं केशान्केशवायेति नारद ॥ ८ ॥ पृष्ठं शार्ङ्गधरायेति श्रवणौ वरदाय वै ॥ स्वनाम्ना शङ्खचक्रासिगदाजलजपाण्ये ॥ १० ॥
 शिरः सर्वात्मने ब्रह्मन्म इत्यभिपूजयेत् ॥ ९ ॥ मत्स्यमुत्पलसंयुक्तं हेमं कृत्वा तु शक्तिः ॥ उदकुम्भसमायुक्तमग्रतः स्थापयेदुग्रः ॥ १० ॥
 गुडपात्रं तिलैर्युक्तं सितवस्त्राभिवेष्टितम् ॥ रात्रौ जागरणं कुर्यादितिहासकथादिना ॥ ११ ॥ प्रभातायां तु शर्वर्या ब्राह्मणाय कुट्टमिनि ॥
 सकाञ्चनोत्पलं देवं सोदकुम्भं निवेदयेत् ॥ १२ ॥ यथा न मुच्यस देव सदा सर्वविभूतिभिः ॥ तथा मासुद्रराशेषदुःखसंसारहर्द्दगात् ॥ १३ ॥
 दशावताररूपाणि प्रतिमासं क्रमान्मुने ॥ दत्तात्रेयं तथा व्यासमुत्पलेन समन्वितम् ॥ शर्यां दद्यान्मुनिश्रेष्ठ गुरवे धनुर्मुनाम् ॥ १३ ॥
 त्र्येवं यथाशक्त्या द्वादश द्वादशीः पुनः ॥ संवत्सरान्ते लवणपर्वतेन समन्वितम् ॥ १४ ॥ अन्यानपि यथाशक्त्या भोजनितानि ॥ १५ ॥
 ग्रामं च शक्तिमान्दद्यात्क्षेत्रं वा भवनान्वितम् ॥ गुरुं सम्पूज्य विधिवद्ब्रह्मालङ्कारभूषणैः ॥ १६ ॥ यथाप्यतीत निःशङ्कः स्याद्विहितं ॥ १७ ॥
 तर्पयेद्ब्रह्मगोदानै रत्नौषधनसंचयैः ॥ अल्पवित्तो यथाशक्त्या स्तोकं स्तोकं समाचरेत् ॥ १७ ॥ यथाप्यतीत निःशङ्कः स्याद्विहितं ॥ १८ ॥
 प्रति ॥ पुष्पार्चनविधानेन स कुर्याद्वत्सहस्रम् ॥ १८ ॥ अनेन विधिना यस्तु विभूतिद्वाराश्नितम् ॥ कुर्यात्पापनिविर्मुक्तिं ॥ १९ ॥
 तारयेच्छतम् ॥ १९ ॥ जन्मनां शतसाहस्रं न शोकफलभागभवेत् ॥ न च व्याधिर्भनेत्तस्य न दारिद्र्यं न नन्धनम् ॥ वेणुर्गता ॥ २० ॥
 भवेज्जन्मनि जन्मनि ॥ २० ॥ यावद्युगसहस्राणां शतमष्टोत्तरं भवेत् ॥ तावत्स्वर्गे वसेद्ब्रह्मभूपतिश्च पुनर्भवेत् ॥ २१ ॥ इति श्री-
 महापुराणे विष्णुव्रतं नाम नवनवतितमोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ नन्दिकेश्वर उवाच ॥ पुरा रथन्तरं कल्पे राजासिन् पुण्यवाहनः ॥ नात्र
 लोकेषु विख्यातस्तेजसा सूर्य्यसन्निभः ॥ १ ॥ तपसा तस्य तुष्टेन चतुर्वक्त्रेण नारद ॥ कमलं काञ्चनं दत्तं यथाकामगमं सुत ॥ २ ॥
 लोकेः समस्तैर्नगरवासिभिः सहितो नृपः ॥ द्वीपानि सुरलोकं च यथेष्टं व्यचरत्तदा ॥ ३ ॥ कल्पादौ सप्तमं द्वीपं तम्य पुष्करवासिनः ॥ लोकं
 च पूजितं यस्मात् पुष्करद्वीपमुच्यते ॥ ४ ॥ देवेन ब्रह्मणा दत्तं यानमस्य यतोऽम्बुजम् ॥ पुष्पवाहनमित्याहुस्तस्मान्न तं देवदाननाः ॥ ५ ॥

नागम्यमस्यास्ति जगत्रयेऽपि ब्रह्मम्बुजस्थस्य तपोऽनुभावात् ॥ पत्नी च तस्याप्रतिमा मुनीन्द्र नारीसहस्रैरभितोऽभिनन्द्या ॥ नाम्ना
च लावण्यवती बभूव सा पार्वतीवैष्टता भवस्य ॥ ६ ॥ तस्यात्मजानामयुतं बभूव धर्म्मोत्तमानामश्वधनुर्द्वराणाम् ॥ तदात्मनः सर्वमेवेक्ष्य राज
मुहुर्मुहुर्विस्मयमाससाद् ॥ सोऽभ्यागतं वीक्ष्य मुनिप्रवीरं प्राचेतसं वाक्यमिदं बभाषे ॥ ७ ॥ राजोवाच ॥ कस्माद्विभूतिरमलाममर्त्यपूज्या
जाता च सर्वविजितामरसुन्दरीणाम् ॥ भार्यो ममालपतपसा परितोषितेन दत्तं ममाम्बुजगृहं च मुनीन्द्र धात्रा ॥ ८ ॥ यस्मिन्प्राविष्टमणि
कोटिशतं नृपाणां सामात्यकुञ्जरशौचजनावृतानाम् ॥ नो लक्ष्यते क्व गतमम्बरमध्य इन्दुस्तारागणैरिव गतः परितः स्फुराद्भिः ॥ ९ ॥ तस्मात्
किमन्यजननीजठरोद्भवेन धर्म्मोदिकं कृतमशेषफलातिहेतुः ॥ भगवन्मयाथ तनैरथवाऽनयापि भद्रं यदेतदखिलं कथय प्रचेतः ॥ १० ॥
मुनिरभ्यधादथ भवान्तरितं समीक्ष्य पृथ्वीपतेः प्रसभमद्भुतेहेतुवृत्तम् ॥ जन्माभवत् तव तु लुब्धकुलेऽतिघोरे जातस्त्वमप्यनुदिनं झिल
पापकारी ॥ ११ ॥ वपुर्ध्यभूत्तव पुनः पुरुषाङ्गसन्धिदुर्गन्धिसत्त्वभुजगावरणं समन्तात् ॥ न च ते सुहृन्नु सुतबन्धुजनो न तातस्तादृक् स्यात् न
जननी च तदाभिज्ञस्ता ॥ १२ ॥ अभिसङ्गता परमभीष्टतमा विमुखी महीश तव योषिदियम् ॥ अभूदनाघृष्टिर्तीव रोद्रा कृशगिराशर
निमित्तमस्मिन् ॥ क्षुत्पीडितेनाथ तदा न किञ्चिदासादितं धान्यफलमिषाद्यम् ॥ १३ ॥ अथाभिदृष्टं महद्म्बुजालं सरोवरं पङ्गवरी
तरोधः ॥ पद्मान्यथादाय ततो बहूनि गतः पुरं वैदिशनामधेयम् ॥ १४ ॥ तन्मौल्यलाभाय पुरं समस्तं भ्रान्तं त्वया शेषमहस्तदासीत् ॥ ज्ञेता न
कञ्चित् कमलेषु जातः श्रान्तो भृशं क्षुत्परिपीडितश्च ॥ १५ ॥ उपविष्टस्त्वमेकस्मिन्सभायौ भवनाङ्गणे ॥ अथ मङ्गलशब्दश्च त्वया राज्ञौ
महाञ्जुतः ॥ १६ ॥ सभार्यस्तत्र गतवान्यत्रासौ मङ्गलध्वनिः ॥ तत्र मण्डपमध्यस्था विणोरर्च्चावलोकिता ॥ १७ ॥ वेद्याऽनंगवती
नाम विभूतिद्वादशीव्रतम् ॥ समाप्तौ माघमासस्य लवणाचलमुत्तमम् ॥ १८ ॥ निवेदयन्ती गुरवे शय्यां चोपस्कारान्विताम् ॥ अलङ्कृत्य
हृषीकेशं सैवर्णामरपादपम् ॥ १९ ॥ तां तु दृष्ट्वा ततस्ताभ्यामिदं च परिचिन्तितम् ॥ किमेभिः कमलैः कार्यं वरं विष्णुरलङ्कृतः ॥ २० ॥
इति भक्तिस्तदा जाता दम्पत्योस्तु नराधिप ॥ तत्प्रसङ्गात्समभ्यर्च्य केशवं लवणाचलम् ॥ शय्या च पुष्पप्रकरैः पूजिता भूश्च सर्वतः ॥ २१ ॥

अथानङ्गवती तुष्टा तयोर्धनशतत्रयम् ॥ दीयतामादिदेशाथ कलधौतशतत्रयम् ॥ २२ ॥ न गृहीतं तनस्ताभ्यां बहुसत्त्वावठम्वचान् ॥ आ-
 वत्या च पुनस्तयोर्ब्रह्मं चतुर्विधम् ॥ आनीय व्याहृतं चात्र भुज्यतामिति भूपते ॥ २३ ॥ ताभ्यां तु तदपि त्यक्तं भाक्ष्यावां वै नानन ॥ प्रसङ्गा-
 दुपवासेन तवाद्य सुखमावयोः ॥ २४ ॥ जन्मप्रभृति पापिष्ठौ कुकर्मणौ दृढव्रतं ॥ तत्प्रसङ्गात्तयोर्मध्ये धर्मलेशानु नं २५ ॥
 इति जागरणं ताभ्यां तत्प्रसङ्गादनुष्ठितम् ॥ प्रभानं च तथा दत्ता शय्या सल्लवणाचला ॥ २६ ॥ आगच्छ भुरग्रे अनया निविशुद्वादेशेन तु ॥
 वस्त्रालङ्कारसंयुक्ता गावश्च करकान्विताः ॥ २७ ॥ भोजनं च सुहृन्मित्रदीनान्वद्धपणैः समम् ॥ नञ्जलुब्धकदाभ्यनं पूजयिताः विम-
 ज्जिनम् ॥ २८ ॥ स भवौलुब्धको जातः सपत्नीको नृपेश्वरः ॥ पुष्करप्रकरात्तस्मात्केशवन्धु च पूजनान् ॥ २९ ॥ गिनप्राशपपापभ्य नन
 पुष्करमन्दिरम् ॥ तस्य सत्त्वस्य माहात्म्यादल्पेन तपसानुप ॥ ३० ॥ यथाकामगमं जानं लोकताथश्चतुर्मुखः ॥ सन्नुपमन्त्र गजैन्द ब्रह्म-
 रूपी जनाह्वनः ॥ ३१ ॥ साध्यनङ्गवती वेश्या कामदेवस्य साम्प्रतम् ॥ पत्नीसपत्नी सञ्जाना रम्याः प्रीतिगिनि श्रुता ॥ लोकगानन्दजननी
 सकलामरपूजिता ॥ ३२ ॥ तस्मादुत्सृज्य राजेन्द्र पुष्करं तत्महीतले ॥ गङ्गातटं सम्यात्रिन्य विभूनिद्रादशीव्रतम् ॥ कुरु राजेन्द्र निर्माणमवश्यं
 समवाप्स्यसि ॥ ३३ ॥ नन्दिकेश्वर उवाच ॥ इत्युक्त्वा स मुनिब्रह्मस्तत्रैवान्तर्धीयत ॥ राज्ञा यथोक्तं च पुनरन्तरात्पुष्पनाडनः ॥ ३४ ॥ इदमा-
 चरतो ब्रह्मन्नखण्डव्रतमाचरेत् ॥ यथाकथंचित् कमलैर्द्वादश द्वादशीमुने ॥ ३५ ॥ कर्तव्याः शक्तिनां देया विप्रभ्यां दक्षिणाऽथ ॥ न चित्ताश्रयं
 कुर्वीत भक्त्या तुष्यति केशवः ॥ ३६ ॥ इति कलुषविदारण जनानामपि पठतीह शृणोति चाप्य भक्त्या ॥ मतिमपि न दद्यानि देवलोकं रमणि ध-
 कीदिशतानि वत्सराणाम् ॥ ३७ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे विभूतिद्वादशीव्रतं नाम शततमाऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ नन्दिकेश्वर उवाच ॥
 अथातः सम्प्रवक्ष्यामि व्रतषष्टिमनुत्तमाम् ॥ रुद्रेणाभिहितां दिव्यां महापातकनाशिनीम् ॥ १ ॥ नक्त्यब्दं चरित्वा तु गत्वा सा न्नुदुग्धिनं ॥
 हेमं चक्रं त्रिशूलं च दद्याद्विप्राय वाससी ॥ २ ॥ शिवरूपस्ततोऽस्माभिः शिवलोके स मोरुते ॥ एतद्व्रतं नाम महापातकनाशनम् ॥ ३ ॥
 यस्त्वेकभक्तेन समां शिवं हेमवृषान्वितम् ॥ धेनुं तिलमयीं दद्यात्स पदं याति शांकरम् ॥ एतद्व्रतं नाम पापशोकविनाशनम् ॥ ४ ॥ यस्तु

निलोत्पलं हेमं शर्करापात्रसंयुतम् ॥ एकान्तरितनक्ताशी समान्ते वृषसंयुतम् ॥ ९॥ आपाढादि
चतुर्म्मासमभ्यङ्गं वर्जयेन्नरः ॥ भोजनोपस्करं दद्यात्स याति भवनं हरेः ॥ जने प्रीतिकरं नृणां प्रीतिव्रतमिहोच्यते ॥ ६ ॥ वर्जयित्वा
मद्यो यस्तु दधिक्षीरयुतैश्च वम् ॥ दद्याद्ब्रह्मणि सूक्ष्माणि रसपात्रैश्च संयुतम् ॥ ७ ॥ सम्पूज्य विप्रमिथुनं गौरी मे प्रीयतामिति ॥ एतद्गौरीव्रतं
नाम भवानीलोकदायकम् ॥ ८ ॥ पुण्यादौ यस्त्रयादिदयां कृत्वा नक्तं मद्यो पुनः ॥ अशोकं काञ्चनं दद्याद्विधुयुक्तं दशांगुलम् ॥ ९ ॥
विप्राय वस्त्रसंयुक्तं प्रद्युम्नः प्रीयतामिति ॥ कल्पं विष्णुपदे स्थित्वा विशोकः स्यात्पुनर्नरः ॥ एतत्कामव्रतं नाम सदा शोकविनाशनम् ॥ १० ॥
आषाढादिव्रतं यस्तु वर्जयेन्नलकर्तनम् ॥ वार्त्ताकं च चतुर्म्मासं मधुसर्पेर्घटान्वितम् ॥ ११ ॥ कार्तिक्यां तत्पुनर्हेमं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
स रुद्रलोकमाप्नोति शिवव्रतमिदं स्मृतम् ॥ १२ ॥ वर्जयेद्यस्तु पुष्पाणि हेमन्तशिशिरावृत्त ॥ पुष्पत्रयं च फाल्गुन्यां कृत्वा शक्त्या च
काञ्चनम् ॥ १३ ॥ दद्याद्विकालवेलायां प्रीयतां शिवकेशवौ ॥ दत्त्वा परं पदं याति सौम्यव्रतमिदं स्मृतम् ॥ १४ ॥ फाल्गुन्यादि तृतीयायां लवणं
यस्तु वर्जयेत् ॥ समान्ते शयनं दद्याद्गृहं चोपस्करान्वितम् ॥ १५ ॥ सम्पूज्य विप्रमिथुनं भवानी प्रीयतामिति ॥ गौरीलोकं वसेत्कल्पं सौभाग्य
व्रतमुच्यते ॥ १६ ॥ सन्ध्यामौनं ततः कृत्वा समान्ते घृतकुम्भकम् ॥ वस्त्रगुग्मं तिलाब्धं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ १७ ॥ सारस्वतं पदं
याति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ एतत्सारस्वतं नाम रूपविद्याप्रदायकम् ॥ १८ ॥ लक्ष्मीमभ्यर्च्य पंचम्यामुपवासी भवेन्नरः ॥ समान्ते हेमकमलं
दद्याद्धेनुसमन्वितम् ॥ १९ ॥ स वैष्णवं पदं याति लक्ष्मीवाञ्छामननि ॥ एतत्सम्पद्भूतं नाम सदा पापविनाशनम् ॥ २० ॥ कृत्वोपलेपनं
शुम्भोरग्रतः केशवस्य च ॥ यावददं पुनर्दद्याद्धेनुं जलघटान्विताम् ॥ २१ ॥ जन्मायुतं स राजा स्यात्ततः शिवपुरं व्रजेत् ॥ एतदायुर्व्रतं नाम
सर्वकामप्रदायकम् ॥ २२ ॥ अश्वत्थं भास्करं गङ्गां प्रणम्यैकत्र वाग्यतः ॥ एकभक्तं नरः कुर्याद्बुद्धमेकं विमत्सरः ॥ २३ ॥ व्रतान्ते विप्रमिथुनं
पूज्यं धेनुत्रयान्वितम् ॥ वृक्षं हिरण्यं दद्यात्सोश्चमेधफलं लभेत् ॥ एतत्कीर्तिव्रतं नाम भूतिकीर्तिफलप्रदम् ॥ २४ ॥ घृतेन स्नपनं कुर्यात्
च्छम्भोर्वाकेशवस्य च ॥ अक्षताभिः सपुष्पाभिः कृत्वा गोमयमण्डलम् ॥ २५ ॥ तिलधेनुसमोपेतं समान्ते हेमपंकजम् ॥ शुद्धमष्टाङ्गुलं दद्याच्छिव

लोकं महीयते ॥ सामगाय ततश्चैतत्सामव्रतमिहोच्यते ॥ २६ ॥ नवम्यामेकभक्तं तु कृत्वा कन्याश्च शक्तिः ॥ भोजयित्वाऽऽसनं दद्याद्धैमकं
 चक्रवाससी ॥ २७ ॥ हेमं सिंहं च विप्राय दत्त्वा शिवपदं व्रजेत् ॥ जन्मान्बुदं सुहृपः स्याच्छुभिश्रापराजितः ॥ एतद्वीरव्रतं नाम नारीणां
 च सुखप्रदम् ॥ २८ ॥ यावत्समा भवेद्यस्तु पंचदश्यां पयोव्रतः ॥ समान्ते श्राद्धकृद्वात्पंच गास्तु पयस्विनीः ॥ २९ ॥ यासांसि च
 पिशङ्गानि जलकुम्भयुतानि च ॥ स याति वैष्णवं लोकं पितॄणां तारयेच्छतम् ॥ कल्पान्ते राजराजः स्यात्पितृव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ३० ॥
 चैत्रादिचतुरो मासाञ्जलं दद्यादयान्वितम् ॥ व्रतान्ते माणिकं दद्यान्नवस्त्रसमन्वितम् ॥ ३१ ॥ तिलपात्रं हिण्यं च ब्रह्मलोकं महीयते ॥ कल्पान्ते
 भूपतिर्नृनमानन्दव्रतमुच्यते ॥ ३२ ॥ पंचामृतेन स्नपनं कृत्वा संवत्सरं विभोः ॥ वत्सरान्ते पुनर्दद्याद्धनुं पंचाष्टुतेन हि ॥ ३३ ॥ विप्राय
 दद्याच्छंखं च स पदं याति शांकरम् ॥ राजा भवति कल्पान्ते धृतिव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ३४ ॥ वर्जयित्वा पुमान्मांसमन्शन्ते गोप्रदो भवेत् ॥
 तद्भद्रममृगं दद्यात्सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ अहिंसाव्रतमित्युक्तं कल्पान्ते भूपतिर्भवेत् ॥ ३५ ॥ माघमास्तुपसि स्नानं कृत्वा दाम्पत्य
 मर्चयेत् ॥ भोजयित्वा यथाशक्त्या मालयवस्त्रविभूषणः ॥ सूर्यलोके वसेत्कल्पं सूर्यव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ३६ ॥ आपाढादिचतुर्मासं प्रातः
 स्नानी भवेन्नरः ॥ विप्रेषु भोजनं दद्यात्कान्तिक्यां गोप्रदो भवेत् ॥ स वैष्णवं पदं याति विष्णुव्रतमिदं शुभम् ॥ ३७ ॥ अयनादयनं यावद्भ
 र्जयेत्पुष्पसर्पिणी ॥ तदन्ते पुष्पदामानि घृतधेन्वा सहैव तु ॥ ३८ ॥ दत्त्वा शिवपदं गच्छेद्विप्राय घृतपायसम् ॥ एतच्छीलव्रतं नाम शीला
 रोग्यफलप्रदम् ॥ ३९ ॥ सन्ध्यादीपप्रदो यस्तु समां तैलं विवर्जयेत् ॥ समान्ते दीपिकां दद्याच्चक्रशूले च कांचने ॥ ४० ॥ वस्त्रयुगं च
 विप्राय तेजस्वी स भवेदिह ॥ रुद्रलोकमवाप्नोति दीप्तिव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ४१ ॥ कान्तिक्यादिनृतीयायां प्राश्य गामूत्रयावकम् ॥ नक्तं
 चोदुम्बमेकमन्शन्ते गोप्रदो भवेत् ॥ ४२ ॥ गौरीलोके वसेत्कल्पं ततो राजा भवेदिह ॥ एतद्रुद्रव्रतं नाम सदा कल्याणकारकम् ॥ ४३ ॥
 वर्जयेच्चैत्रमासे च यश्च गन्धानुलेपनम् ॥ श्रुतिं गन्धभृतां दत्त्वा विप्राय सितवाससी ॥ वारुणं पदमाप्नोति दृढव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ४४ ॥
 वैशाखे पुष्पलवणं वर्जयित्वाथ गोप्रदः ॥ भूत्वा विष्णुपदे कल्पं स्थित्वा राजा भवेदिह ॥ एतत्कान्तिव्रतं नाम कान्तिकीर्त्तिफलप्रदम् ॥ ४५ ॥

ब्रह्माण्डं काञ्चनं कृत्वा तिलराशिं समन्वितम् ॥ त्र्यहं तिलप्रदो भूत्वा वह्निं सन्तर्प्य सद्भिजम् ॥ ४६ ॥ सम्पूज्य विप्रदाम्पत्यं मालयवस्त्रविभूषणैः ॥
शक्तिं तस्मिन्निपलादूर्ध्वं विश्वात्मा प्रीयतामिति ॥ ४७ ॥ पुण्येऽह्नि दद्यात् स परं ब्रह्म यात्यपुनर्भवम् ॥ एतद्ब्रह्मव्रतं नाम निर्वाणपददायकम् ॥ ४८ ॥
यश्चोभयसुखी दद्यात् प्रभूतकनकां न्विताम् ॥ दिनं पयोव्रतं तिष्ठेत्स याति परमं पदम् ॥ एतद्धेनुव्रतं नाम पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ ४९ ॥ त्र्यहं पया
व्रते स्थित्वा काञ्चनं कल्पपादपम् ॥ पलादूर्ध्वं यथाशक्त्या तण्डुलैस्तूपसंयुतम् ॥ दत्त्वा ब्रह्मपदं याति कल्पव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ५० ॥
मासोपवासी यो दद्याद्धेनुं विप्राय शोभनाम् ॥ स वैष्णवं पदं याति भीमव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ५१ ॥ दद्याद्दिशत्पलादूर्ध्वं महौ हत्वा पु
काञ्चनीम् ॥ दिनं पयोव्रतं तिष्ठेत्तु द्रुद्रलोके महीयते ॥ धराव्रतमिदं प्रोक्तं सप्तकल्पशतानुगम् ॥ ५२ ॥ माघे मासेऽथवा चैत्रे शुद्धेनुप्रदा
भवेत् ॥ गुडव्रतस्तृतीयायां गौरीलोके महीयते ॥ महाव्रतमिदं नाम परमानन्दकारकम् ॥ ५३ ॥ पक्षोपवासी यो दद्याद्दिशाय कापिलाक्ष्यम् ॥
ब्रह्मलोकमवाप्नोति देवासुरसुश्रूजितम् ॥ कल्पान्ते राजराजः स्यात्प्रभातमिदं स्मृतम् ॥ ५४ ॥ वत्सरं त्वेकभक्ताशी सभक्ष्यजलकुम्भदः ॥
शिवलोके वसेत्कल्पं प्राप्तिव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ५५ ॥ नक्ताशी चाष्टमीषु स्याद्भस्मरान्ते च धेनुदः ॥ पौरन्दरं पुरं याति
सुगतिव्रतमुच्यते ॥ ५६ ॥ विप्रायेऽन्यनदो यस्तु वर्षादिचतुरो ऋतून् ॥ दृतधेनुप्रदोऽन्ते च स परं ब्रह्म गच्छति ॥ वैश्वानरव्रतं नाम
सर्वपापविनाशनम् ॥ ५७ ॥ एकादश्यां च नक्ताशी यश्चक्रं विनिवेदयेत् ॥ समान्ते वैष्णवं हेमं स विष्णोः पदमाप्नुयात् ॥ एतत्कुण्डव्रतं
नाम कल्पान्ते राज्यभागभवेत् ॥ ५८ ॥ पायसाशी समान्ते तु दद्याद्दिशाय गोयुगम् ॥ लक्ष्मीलोकमवाप्नोति ह्येतद्देवीव्रतं स्मृतम् ॥ ५९ ॥
सप्तम्यां नक्तमुग्धवात्समान्ते गां पयस्विनिम् ॥ सूर्यलोकमवाप्नोति भातव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ६० ॥ चतुर्थ्यां नक्तमुग्धवाद्दन्तान्ते हेमवारणम् ॥
व्रतं वैनायकं नाम शिवलोकफलप्रदम् ॥ ६१ ॥ महाफलानि यस्त्यक्त्वा चतुर्भ्यां द्विजातये ॥ हेमानि कार्तिके दद्याद्गोयुगेन सप्तन्वितम् ॥
एतत् फलव्रतं नाम विष्णुलोकफलप्रदम् ॥ ६२ ॥ यश्चोपवासी सप्तम्यां समान्ते हेमपङ्कजम् ॥ गाश्च वै शक्तितो दद्याद्धेमान्नघटसंयुताः ॥
एतत् सौरव्रतं नाम सूर्यलोकफलप्रदम् ॥ ६३ ॥ द्वादश द्वादशीर्यस्तु समाप्योपोषणेन च ॥ गोवस्त्रकांचनैर्विप्राग् पूजयेच्छक्तितो नरः ॥

परमं पद्ममाप्नोति विष्णुव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ६४ ॥ कर्त्तव्यां च वृषोत्सर्गं कृत्वा नक्तं सभाचरंत ॥ शैवं पद्ममाप्नोति ॥ परव्रतमिदं
 स्मृतम् ॥ ६५ ॥ कृच्छ्रान्ते गोप्रदः कुर्याद्भोजनं शक्तिः पद्मम् ॥ विधायां शांकरं याति राजापत्यमिदं व्रतम् ॥ ६६ ॥ चतुर्दश्यां पु-
 नक्ताशी समान्ते गोधनप्रदः ॥ शैवं पद्ममाप्नोति त्रैयम्बकमिदं व्रतम् ॥ ६७ ॥ सतरात्रोपितां दद्याद्दधृतकुम्भं द्विजातये ॥ व्रतव्रतमिदं
 प्रादुर्ब्रह्मलोकफलप्रदम् ॥ ६८ ॥ आकाशशायी वर्षासु धेनुमन्ते पयस्विनीम् ॥ दशकशोकं वसत्रित्यमिन्द्रव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ६९ ॥
 अनग्निपक्वमश्नाति तृतीयायां तु यो नरः ॥ गां दत्त्वा शिवाभ्येति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ इह चानन्दकृतं पुनर्नयोनमिदं व्रतम् ॥ ७० ॥
 हैमं पलद्रयादूर्ध्वं रथमश्वगुगान्वितम् ॥ ददत् ह्योपवातः स्याद्विनि कलमशनं वसंत ॥ जलेयान्ते राजराजः ॥ पद्मव्रतमिदं
 स्मृतम् ॥ ७१ ॥ तद्भस्मेमरथं दद्यात् करिभ्यां संयुतं नरः ॥ सत्यलोके वसेत् कलं सद्ममथ भूषति ॥ भवेत्पुष्पाणि च ॥ कोट्यनमिदं
 स्मृतम् ॥ ७२ ॥ उपवासं परित्यज्य समान्ते गोप्रदो भवेत् ॥ प्रक्षधिपत्यमप्राप्तिं सुराद्रनमिदं स्मृतम् ॥ ७३ ॥ पिशुं कृत्वा जेष्ठं तत्
 प्रभाते गोप्रदो भवेत् ॥ वारुणं लोकमाप्नोति वरुणव्रतमुच्यते ॥ ७४ ॥ चान्द्रायणं च यः कुर्याद्विमचन्द्रं विभुषन् ॥ चन्द्रव्रतमिदं
 प्रोक्तं चन्द्रलोकफलप्रदम् ॥ ७५ ॥ ज्येष्ठे पञ्चतपाः सायं देवपुत्रभक्षो दिवम् ॥ यातृदृष्टयी भृतुर्दश्यां चन्द्रव्रतमिदं
 स्मृतम् ॥ ७६ ॥ सकृद्व्रतानकं कुर्यात् तृतीयायां शिवालये ॥ समान्ते धेनुदो याति भवानीव्रतमुच्यते ॥ ७७ ॥
 माघे निश्याद्रवासाः स्यात् सप्तम्यां गोप्रदो भवेत् ॥ दिवि कल्पपुषित्वेह राजा स्यात् पवनं व्रतम् ॥ ७८ ॥ त्रिात्रोपायिनां दद्यात्
 फालगुन्यां भवनं शुभम् ॥ आदित्यलोकमाप्नोति धामव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ७९ ॥ त्रिहृत्थं पूज्य दाम्पत्यमुपयासी विभूषणेः ॥ अत्र गार्ग्य
 समाप्नोति मोक्षमिन्द्रव्रतादिह ॥ ८० ॥ दत्त्वा सितद्वितीयायामिन्दोर्लेखणभाजनम् ॥ समान्ते गोप्रदो याति विप्राय शिवमन्दिरम् ॥ कल्पान्ते
 राजराजः स्यात् सोमव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ८१ ॥ प्रतिपद्येकभक्ताशी समान्ते कपिलाप्रदः ॥ वैश्वानरपदं याति शिवव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ८२ ॥
 दशम्यामेकभक्ताशी समान्ते दशधेनुदः ॥ दिशश्च कांचनैर्दद्याद्ब्राह्मणडाधिपतिर्भवेत् ॥ एतद्विश्वव्रतं नाम महापातकनाशनम् ॥ ८३ ॥ यः

पठेच्छृणुयाद्वापि व्रतपष्टिमनुत्तमाम् ॥ मन्वन्तरशतं सोऽपि गन्धर्वाधिपतिर्भवेत् ॥ ८४ ॥ पष्टिव्रतं नारद पुण्यमेतत् तर्वादितं विश्वजनीनमन्यते ॥
 श्रोतुं तेवच्छा तदुदीरयामि प्रियेषु किंवाऽकथनीयमस्ति ॥ ८५ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पष्टिव्रतमाहात्म्यं नामैका-
 धिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ ७९ ॥ नन्दिकेश्वर उवाच ॥ नैर्मल्यं भादशुद्धिश्च विना स्नानं न विद्यते ॥ तस्मान्मनोविशुद्धयर्थं
 स्नानमादौ विधीयते ॥ १ ॥ अनुद्धतैरुद्धतेर्वा जलैः स्नानं समाचरेत् ॥ तीर्थं च कल्पयेद्विद्राजं मूलमन्त्रेण मन्त्रयित्वा ॥ नमो नारायणार्थं
 मूलमन्त्र उदाहृतः ॥ २ ॥ दर्भपाणिस्तु विधिना आचान्तः प्रयतः शुचिः ॥ चतुर्हस्तसमायुक्तं चतुरस्रं समन्ततः ॥ प्रकल्प्यावाहयेद्ब्रह्ममणि-
 र्मन्त्रैर्विचक्षणः ॥ ३ ॥ विष्णोः पादप्रसूतासि वैष्णवी विष्णुदेवता ॥ त्राहि नस्त्वेनस्सस्नस्मादाजन्मभरणान्तिकात् ॥ ४ ॥
 तिस्रः कोट्योऽर्द्धकोटी च तीर्थानां वायुब्रवीत् ॥ दिवि भूम्यन्तरिक्षे च तानि ते सन्ति जाह्नवि ॥ ५ ॥ नन्दिनीत्येव तं नाम
 देवेषु नलिनीति च ॥ दक्षा पृथ्वी च विहगा विश्वकायाऽमृता शिवा ॥ ६ ॥ विद्याधरी सुप्रशान्ता तथा विश्वप्रसादिनी ॥ क्षमा च जाह्नवी
 चैव शान्ता शान्तिप्रदायिनी ॥ ७ ॥ एतानि पुण्यनामानि स्नानकाले तर्कीर्तयेत् ॥ भवेत्सन्निहिता तत्र गङ्गा निपथ-
 गामिनी ॥ ८ ॥ सप्तवाराभिजतेन करसम्पुटयोजितः ॥ मुग्धिं कुय्योज्जलं भूयस्त्रिचतुःपञ्चसप्तकम् ॥ स्नानं कुय्या-
 न्मृदा तद्भदामन्य तु विधानतः ॥ ९ ॥ अश्वक्रांति रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरे ॥ धृत्तिके हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम् ॥ १० ॥
 उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना ॥ मृत्तिके ब्रह्मदत्तासि काश्यपेनाभिमन्त्रिता ॥ आलस्यं क्षम गात्राणि सर्वं पापं प्रचोदय ॥ ११ ॥ मृत्तिके
 देहि नः पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ नमस्ते सर्वलोकानां प्रभवाराणि सुव्रते ॥ १२ ॥ एवं स्नात्वा ततः पश्चादाचम्य च विधानतः ॥ उत्था-
 वाससी शुद्धे शुद्धे तु परिधाय वै ॥ ततस्तु तर्पणं कुय्यत्रिलोक्याप्यायनाय वै ॥ १३ ॥ देवा यक्षास्तथा नागा गन्धर्वाप्सरसोऽसुराः ॥ दूराः
 सर्पाः सुपर्णाश्च तरवो जम्बुकाः खगाः ॥ १४ ॥ वाय्वाधारा जलाधारास्तथैवाकाशगामिनः ॥ निराधाराश्च ये जीवाः पापे धर्मै रताश्च ये ॥ १५ ॥
 तेषामाप्यायनयैतद्दीयते सलिलं मया ॥ कृतोपवीती देवेभ्यो निवीती च भवेत्ततः ॥ १६ ॥ मनुष्यास्तर्पयेद्भक्त्या ब्रह्मपुत्रानृपैस्तथा ॥ सप्त-

श्व सनन्दश्च तृतीयश्च सनातनः ॥ १७ ॥ कपिलश्चासुरिश्चैव वोढुः पंचशिखस्तथा ॥ सर्वे ते तृतिमायान्तु महत्तेनाम्बुना सदा ॥ १८ ॥
 मरीचिमयङ्गिस्तं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ॥ प्रचेतसं वसिष्ठं च भृगुं नारदमेव च ॥ देवब्रह्मऋषिन्तिवर्षैर्येदक्षतोदकैः ॥ १९ ॥ अपसव्यं ततः
 कृत्वा सव्यं जान्वाच्य भूतले ॥ अग्निवातास्तथा सौम्या हविष्मन्तस्तथोष्णपाः ॥ २० ॥ सुक्कालिनो बर्हिषदस्तथान्ये वाज्यपाः पुनः ॥ सन्तर्प्याः
 पितरो भक्त्या सतिलोदकचन्दनैः ॥ २१ ॥ यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चान्नदाय च ॥ वैवस्वताय कालाय सर्वभूतभयाय च ॥ २२ ॥ औदु
 म्बराय दद्याय नीलाय परमोष्ठिने ॥ वृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय वै नमः ॥ तर्भयाणिस्तु विधिना पितृसन्तर्पयेद्भुवः ॥ २३ ॥ पित्रादीन्ना
 मगोत्रेण तथा मातामहानपि ॥ सन्तर्प्य विधिना भक्त्या इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ २४ ॥ येऽबन्धवा बान्धवा वा येऽन्यजन्मनि बान्धवाः ॥ ते
 तृतिमखिलां यान्तु यश्चास्मत्तोऽभिवाञ्छति ॥ २५ ॥ ततश्चाचम्य विधिवद्दालिंसत्पद्मपत्रतः ॥ अक्षताभिः सपुष्पाभिः सज्जहारुणचन्दनम् ॥
 अर्घ्यं दद्यात्प्रयत्नेन सूयर्थनामानि कीर्त्तयेत् ॥ २६ ॥ नमस्ते विष्णुरूपाय नमो विष्णुगुह्याय वै ॥ सहस्ररश्मये नित्यं नमस्ते सर्वनेत्रम् ॥ २७ ॥
 नमस्ते शिव सर्वेश नमस्ते सर्ववत्सल ॥ जगत्स्वामिन्नमस्तेऽस्तु दिव्यचन्दनधूपित ॥ २८ ॥ पद्मासन नमस्तेऽस्तु कुण्डलाङ्गदभूषित ॥
 नमस्ते सर्वलोकेश जगत्सर्वं विबोधसे ॥ २९ ॥ सुकृतं दुष्कृतं चैव सर्वं पश्यसि सर्वेण ॥ सत्येदं नमस्तेऽस्तु प्रसीद मम भारकर ॥ ३० ॥
 दिवाकर नमस्तेऽस्तु प्रभाकर नमोऽस्तु ते ॥ एवं सूयर्थं नमस्कृत्य त्रिकृत्वाथ प्रदक्षिणम् ॥ द्विजं गां काञ्चनं स्पृष्ट्वा ततो
 विष्णुगुहं व्रजेत् ॥ ३१ ॥ इति श्रीमातस्ये महापुराणे स्नानविधिर्नाम द्वाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ नन्दिकेश्वर उवाच ॥
 अतः परं प्रवक्ष्यामि प्रयागस्योपवर्णनम् ॥ मार्कण्डेयेन कथितं यत्पुरा पाण्डुमूने ॥ १ ॥ भारतं तु यदा वृत्ते प्रातराज्यं पृथासुते ॥ एत
 स्मिन्नन्तरे राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ २ ॥ भ्रातृशोकेन सन्तप्तश्चित्तयत्स पुनः पुनः ॥ आसीत् सुयोधनो राजा एकादशचमूपतिः ॥ ३ ॥
 अस्मान् सन्ताप्य बहुशः सर्वे ते निधनं गताः ॥ वासुदेवं समाश्रित्य पंच शेषान्तु पाण्डवाः ॥ ४ ॥ हन्वा भीष्मं च द्रोणं च कर्णं चैव
 महाबलम् ॥ दुर्योधनं च राजानं पुत्रभ्रातृसमान्वितम् ॥ ५ ॥ राजानो निहताः सर्वे यं चान्ये शूरमानिनः ॥ किं नो राज्येन गोविन्द किं भोगे

जीवितेन वा ॥ ६ ॥ धिक् कष्टमिति सांचित्य राजा वैकुण्ठ्यमागतः ॥ निर्विचेष्टो निरुत्साहः किंचित्तिष्ठत्यधोमुखः ॥ ७ ॥ लब्धसंज्ञो यदा राजा चिन्तयन् स पुनः पुनः ॥ कतरो विनियोगो वा नियमं तीर्थमेव च ॥ ८ ॥ येनाहं शीघ्रमामुंचे महापातककिल्बिषात् ॥ यत्र स्थित्वा नरो याति विष्णुलोकमनुत्तमम् ॥ ९ ॥ कथं पृच्छामि वै कृष्णं येनेदं कारितोऽस्म्यहम् ॥ धृतराष्ट्रं कथं पृच्छे यस्य पुत्रशतं हतम् ॥ १० ॥ एवं वैकुण्ठ्यमापन्नो धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ रुदन्ति पाण्डवाः सर्वे भ्रातृशोकपरिप्लुताः ॥ ११ ॥ ये च तत्र महात्मानः समेताः पाण्डवाः स्मृताः ॥ कुन्ती च द्रौपदी चैव ये च तत्र समागताः ॥ भूमौ निपतिताः सर्वे रुदन्तस्तु समन्ततः ॥ १२ ॥ वाराणस्यां मार्कण्डेय स्तेन ज्ञातो युधिष्ठिरः ॥ यथा वैकुण्ठ्यमापन्नो रोदमानस्तु दुःखितः ॥ १३ ॥ अचिरैरेव कालेन मार्कण्डेयो महातपाः ॥ सम्प्राप्तो हारितेन पुरं राजद्वारे ह्यतिष्ठत् ॥ १४ ॥ द्वारपालोऽपि तं दृष्ट्वा राज्ञः कथितवान् दुतम् ॥ त्वां द्रष्टुकामो मार्कण्डो द्वारि तिष्ठत्यसौ मुनिः ॥ त्वरितो धर्मपुत्रस्तु द्वारमागादतः परम् ॥ १५ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ स्वागतं ते महाभाग स्वागतं ते महामुने ॥ अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे तारितं कुलम् ॥ १६ ॥ अद्य मे पितरस्तुष्टास्त्वयि दृष्टे महामुने ॥ अद्याहं पूतदेहोऽस्मि यत्स्वया सह दर्शनम् ॥ १७ ॥ नन्दिकेश्वर उवाच ॥ सिंहासने समास्थाप्य पादशौचार्चनादिभिः ॥ युधिष्ठिरो महात्मा वै पूजयामास तं मुनिम् ॥ १८ ॥ ततः स तुष्टो मार्कण्डः पूजितश्चाह तं नृपम् ॥ आख्याहि त्वरितं राजन्किमर्थं रुदितं त्वया ॥ केन वा विह्वलीभूतः का बाधा ते किमप्रियम् ॥ १९ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अस्माकं चैव यद्वृत्तं राज्यस्यार्थे महामुने ॥ एतत्सर्वं विदित्वा तु चिन्तावशमुपागतः ॥ २० ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ शृणु राजन् महाबाहो क्षत्रधर्मव्यवस्थितम् ॥ नैव दृष्टं रणे पापं युध्यमानस्य धीमतः ॥ २१ ॥ किं पुना राजधर्मेण क्षत्रियस्य विशेषतः ॥ तदेवं हृदयं कृत्वा तस्मात्पापं न चिन्तयेत् ॥ २२ ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा प्रणम्य शिरसा मुनिम् ॥ पप्रच्छ विनयोपेतः सर्वपातकनाशनम् ॥ २३ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पृच्छामि त्वां महाप्राज्ञ नित्यं त्रैलोक्यदर्शनम् ॥ कथय त्वं समासेन येन मुच्येत किल्बिषात् ॥ २४ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ शृणु राजन्महाबाहो सर्वपातकनाशनम् ॥ प्रयागगमनं श्रेष्ठं नराणां पुण्यकर्मणाम् ॥ २५ ॥ इति श्रीमत्स्ये

महापुराणे प्रयागमाहात्म्ये त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ शुधिष्ठिर उवाच ॥ भगवन्श्रोतुमिच्छामि पुराकल्पे यथा
 स्थितम् ॥ ब्रह्मणा देवमुख्येन यथावत्कथितं मुने ॥ १ ॥ कथं प्रयागे गमनं नराणां तत्र कीदृशम् ॥ मृतानां का गतिस्तत्र स्नातानां
 तत्र किं फलम् ॥ २ ॥ ये वसन्ति प्रयागे तु ब्रूहि तेषां च किं फलम् ॥ एतन्मे सर्वमाख्याहि परं कौतूहलं हि मे ॥ ३ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥
 कथयिष्यामि ते कृत्स्नं यच्छ्रेष्ठं तत्र यत्फलम् ॥ पुरा हि सर्वविप्राणां कथ्यमानं मया श्रुतम् ॥ ४ ॥ आ प्रयागप्रतिष्ठानां पुराद्वासुकेर्हृदात् ॥
 कम्बलाश्वतरो नागौ नागश्च बहुमूलकः ॥ एतत्प्रजापतेः क्षेत्रं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ ५ ॥ तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः ॥
 ततो ब्रह्मादयो देवा रक्षां कुर्वन्ति सद्गताः ॥ ६ ॥ अन्ये च बहवस्तृतीयाः सर्वपापहराः शुभाः ॥ न शक्याः कथितुं राजन्बहुवर्षैतरपि ॥
 संक्षेपेण प्रवक्ष्यामि प्रयागस्य तु कीर्त्तनम् ॥ ७ ॥ पृष्टिर्घनुःसहस्राणि यानि रक्षन्ति जाह्नवीम् ॥ यमुनां रक्षति सदा सविता सप्तवाहनः ॥ ८ ॥
 प्रयागं तु विशेषेण सदा रक्षति वासवः ॥ मण्डलं रक्षति हरिर्देवैः सह सद्गतः ॥ ९ ॥ तं वटं रक्षति सदा शुलपाणिर्धर्मेश्वरः ॥ स्थानं रक्षन्ति वै देवाः
 सर्वपापहरं शुभम् ॥ १० ॥ अघर्मेणवृतो लोके नैव गच्छति तत्पदम् ॥ स्वल्पमल्पतरं पापं यदा ते स्यान्नराधिप ॥ प्रयागं स्मरमाणस्य
 सर्वमायाति संशयम् ॥ ११ ॥ दर्शनात्तस्य तीर्थस्य नामसंकीर्त्तनादपि ॥ मृत्तिका लभ्यते ननु च ॥ १२ ॥ पंच कुण्डानि
 राजेन्द्र तेषां मध्ये तु जाह्नवी ॥ प्रयागस्य प्रवेशे तु पापं नश्यति तत्क्षणात् ॥ १३ ॥ योजनानां सहस्रेषु गङ्गायाः स्मरणात्तरः ॥ अपि
 दुष्कृतकर्मा तु लभते परमां गतिम् ॥ १४ ॥ कीर्त्तनान्मुच्यते पापाद्दृष्ट्वा भद्राणि पश्यति ॥ अवगाह्य च पीत्वा तु पुनात्यासप्तमं
 कुलम् ॥ १५ ॥ सत्यवादी जितक्रोधो ह्यहिंसायां व्यवस्थितः ॥ धर्मानुसारी तत्त्वज्ञो गोब्राह्मणहिते रतः ॥ १६ ॥ गङ्गायमुनयोर्मध्ये स्नातो
 मुच्येत किल्बिषात् ॥ मनसा चिन्तयन्कामानवाप्नोति सुपुष्कलान् ॥ १७ ॥ ततो गत्वा प्रयागं तु सर्वदेवाभिरक्षितम् ॥ ब्रह्मचारी वसेन्मासं
 पितृन्देवांश्च तर्पयेत् ॥ ईप्सितौलभते कामान्यत्र यत्राभिजायते ॥ १८ ॥ तपनस्य सुता देवी त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ समागता महाभागा यमुना
 तत्र निम्नगा ॥ तत्र सन्निहितो नित्यं साक्षाद्देवो महेश्वरः ॥ १९ ॥ दुष्प्राप्यं मानुषैः पुण्यं प्रयागं तु शुधिष्ठिर ॥ देवदानगन्धर्वा ऋषयः सिद्ध

चारणाः ॥ तदुपस्पृश्य राजेन्द्र स्वर्गलोकमुपासते ॥ २० ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्ये चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ॐ ॥
 मार्कण्डेय उवाच ॥ शृणु राजन्प्रयागस्य माहात्म्यं पुनरेव तु ॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ १ ॥ आर्त्तानां हि
 दरिद्राणां निश्चितव्यवसायिनाम् ॥ स्थानमुक्तं प्रयागं तु नाख्येयं तु कदाचन ॥ २ ॥ व्याधितो यदि वा दीनो वृद्धो वापि भवेन्नरः ॥ गङ्गायमु
 नयोर्मध्ये यस्तु प्राणान्परित्यजेत् ॥ ३ ॥ दीप्तकाञ्चनवर्णभैर्विमानैः सूर्यसन्निभैः ॥ गन्धर्वोप्सरसां मध्ये स्वर्गे क्रीडति मानवः ॥
 इप्सितौल्लभते कामान्वदन्ति ऋषिपुङ्गवाः ॥ ४ ॥ सर्वरत्नमयैर्दिव्यैर्नानाध्वजसमाकुलेः ॥ वराङ्गनासमाकीर्णमौदते शुभलक्षणैः ॥ ५ ॥
 गीतवाद्यविनिर्घोषैः प्रसुप्तः प्रतिबुध्यते ॥ यावन्न स्मरते जन्म तावत्स्वर्गे महीयते ॥ ६ ॥ ततः स्वर्गात्परिश्रष्टः क्षीणकर्मा दिवऋयुतः ॥
 हिरण्यरत्नसम्पूर्णं समृद्धे जायते कुले ॥ तदेव स्मरते तीर्थं स्मरणात्तत्र गच्छति ॥ ७ ॥ देशस्थो यदि वारण्ये विदेशस्थोऽथवा गृहे ॥ प्रयागं
 स्मरमाणोऽपि यस्तु प्राणान्परित्यजेत् ॥ ब्रह्मलोकमवाप्नोति वदन्ति ऋषिपुङ्गवाः ॥ ८ ॥ सर्वकामफला वृक्षा मही यत्र हिरण्यमयी ॥ ऋषयो मुनयः
 सिद्धास्तत्र लोके स गच्छति ॥ ९ ॥ स्त्रीसहस्रावृते रम्ये मन्दाकिन्यास्तटे शुभे ॥ मोदते ऋषिभिः सार्द्धं सुकृते चेह कर्मणः ॥ १० ॥
 सिद्धचारणगन्धर्वैः पूज्यते दिवि देवतैः ॥ ततः स्वर्गात्परिश्रष्टो जम्बूद्वीपपतिर्भवेत् ॥ ११ ॥ ततः शुभानि कर्माणि चिन्तयानः पुनः पुनः ॥
 गुणवान्वित्तसम्पन्नो भवतीह न संशयः ॥ १२ ॥ कर्मणा मनसा वाचा धर्मसत्यप्रतिष्ठितः ॥ गङ्गायमुनयोर्मध्ये यस्तु गां सम्प्रयच्छति ॥ १३ ॥
 सुवर्णमणिमुक्ताश्च यदिवायत्परिग्रहम् ॥ स्वकार्ये पितृकार्ये वा देवताभ्यर्चनेऽपि वा ॥ सफलं तस्य तत्तीर्थं यथावत्पुण्यमाप्नुयात् ॥ १४ ॥
 एवं तीर्थे न गृहीयात्पुण्येष्वायतनेषु च ॥ निमित्तेषु च सर्वेषु ह्यप्रमत्तो भवेद्विजः ॥ १५ ॥ कपिलां पाटलावर्णां यस्तु धेनुं
 प्रयच्छति ॥ स्वर्णशृङ्गं रौप्यसुरां कांस्यदोहां पयस्विनीम् ॥ १६ ॥ प्रयागे श्रोत्रियं सन्तं ग्राहयित्वा यथाविधि ॥ शुक्लाम्बरधरं शान्तं
 धर्मज्ञं वेदपागरम् ॥ १७ ॥ सा गौस्तस्मै प्रदातव्या गङ्गायमुनसङ्गमे ॥ वासांसि च महार्हाणि रत्नानि विविधानि च ॥ १८ ॥ यावद्रोमाणि
 तस्या गोः सन्ति गात्रेषु सत्तम ॥ तावद्दर्शसदृशाणि स्वर्गलोके महीयते ॥ १९ ॥ यत्रासौ लभते जन्म सा गौस्तस्याभिजायते ॥ न च पश्यति

तं घोरं नरकं तेन कर्मणा ॥ उत्तरान् स कुरून्प्राप्य मोदते कालमक्षयम् ॥ २० ॥ गवां शतसहस्रेभ्यो दद्यादेकां पयस्विनीम् ॥ पुत्रान्दागंस्तथा
 भृत्यान्गौरिका प्रति तारयेत् ॥ २१ ॥ तस्मात्सर्वेषु दानेषु गोदानं तु विशिष्यते ॥ दुर्गमे विषमे घोरे महापातकसम्भवे ॥ गौरेव रक्षां कुरुते तस्मा
 द्देया द्विजोत्तमे ॥ २२ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमहात्म्ये पंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ७४ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यथायथा प्रया
 गस्य माहात्म्यं कथ्यते त्वया ॥ तथातथा प्रमुच्येऽहं सर्वपापैर्न संशयः ॥ १ ॥ भगवन्केन विधिना गन्तव्यं धर्मनिश्चयैः ॥ प्रयागं यो विधिः प्रोक्त
 स्तन्मे ब्रूहि महासुने ॥ २ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ कथयिष्यामि तं राजंस्तीर्थयात्राविधिक्रमम् ॥ आर्षेण विधिननेन यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ ३ ॥
 प्रयागतीर्थं यात्रार्थो यः प्रयाति नरः क्वचित् ॥ बलीवर्हसमारूढः शृणु तस्यापि यत्फलम् ॥ ४ ॥ नरके वसते घोरे गवां क्रोष्टा हि दारुणे ॥
 सलिलं न च गृह्णन्ति पितरस्तस्य देहिनः ॥ ५ ॥ यस्तु पुत्रांस्तथा बालान्नापयेत्पाययेत्तथा ॥ यथात्मना तथा सर्वं दानं विप्रेषु दापयेत् ॥ ६ ॥
 ऐश्वर्यं लोभमोहाद्वा गच्छेद्यानेन यो नरः ॥ निष्फलं तस्य तत्सर्वं तस्माद्यानं विवर्जयेत् ॥ ७ ॥ गङ्गायमुनयोर्मध्ये यस्तु कन्यां प्रयच्छति ॥
 औषेणैव विवाहेन यथाविभवसम्भवं ॥ ८ ॥ न स पश्यति तं घोरं नरकं तेन कर्मणा ॥ उत्तरान्स कुरून्गन्त्या मोदते कालपक्षयम् ॥
 पुत्रान्दागंश्च लभते धार्मिकान् रूपसंयुतान् ॥ ९ ॥ तत्र दानं प्रकर्तव्यं यथाविभवसम्भवं ॥ तेन तीर्थं कुरुं चैव वर्द्धते नात्र संशयः ॥
 स्वर्गं तिष्ठति राजेन्द्र यावदाभूतसंपुत्रम् ॥ १० ॥ वटमूलं समासाद्य यस्तु प्राणान्विमुञ्चति ॥ सर्वलोकानतिक्रम्य रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ११ ॥
 तत्र ते द्वादशादित्यास्तपन्ति रुद्रसंश्रिताः ॥ निर्देहन्ति जगत्सर्वं वटमूलं न दहते ॥ १२ ॥ नष्टचन्द्रार्कभुवनं यदा चैकार्णवं जगत् ॥
 स्थीयते तत्र वै विष्णुर्यजमानः पुनः पुनः ॥ १३ ॥ देवदानवगन्धर्वा ऋषयः सिद्धचारणाः ॥ सदा सेवन्ति ततीर्थं गङ्गायमुनसङ्गमम् ॥ १४ ॥
 ततो गच्छेत्त राजेन्द्र प्रयागं संस्तुवंश्च यत् ॥ यत्र ब्रह्मादयो देवा ऋषयः सिद्धचारणाः ॥ १५ ॥ लोकपालाश्च साध्याश्च पितरो लोक
 सम्मताः ॥ सनत्कुमारप्रसुखास्तथैव परमर्षयः ॥ १६ ॥ अङ्गिरःप्रसुखाश्चैव तथा ब्रह्मर्षयः परे ॥ तथा नागाः सुपर्णाश्च सिद्धाश्च खेचराश्च
 ये ॥ १७ ॥ सागराः सरितः शैला नागा विद्याधराश्च ये ॥ हरिश्च भगवानास्ते प्रजापतिपुरःसरः ॥ १८ ॥ गङ्गायमुनयोर्मध्ये पृथिव्या जघनं स्मृतम् ॥

प्रयागं राजशार्दूल त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ ततः पुण्यतमं नास्ति त्रिषु लोकेषु भारत ॥ १९ ॥ श्रवणात् तस्य तीर्थस्य नामसङ्कीर्तना
दपि ॥ वृत्तिकालम्भनाद्यापि नरः पापात् प्रमुच्यते ॥ २० ॥ तत्राभिषेकं यः कुर्यात् सङ्गमे शसितव्रतः ॥ तुल्यं फलमवाप्नोति राजमुयाश्च
मेधयोः ॥ २१ ॥ न देववचनात् तात न लोकवचनात् तथा ॥ मतिरुत्कर्मणीया ते प्रायगगमनं प्रति ॥ २२ ॥ दश तीर्थसहस्राणि पष्टि
कोट्यस्तथापराः ॥ तेषां सान्निध्यमैव ततस्तु कुरुनन्दन ॥ २३ ॥ या गतिर्योग्युक्तस्य सत्यस्थस्य मनीषिणः ॥ सा गतिस्त्यजतः प्राणान्
गङ्गायमुनसङ्गमे ॥ २४ ॥ न ते जीवन्ति लोकेऽस्मिस्तत्र तत्र शुधिष्ठिर ॥ ये प्रयागं न सम्प्राप्तास्त्रिषु लोकेषु वंचिताः ॥ २५ ॥ एवं दृष्ट्वा
तु तत् तीर्थं प्रयागं परमं पदम् ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो शशांक इव राहुणा ॥ २६ ॥ कम्बलाश्वत्थौ नागौ विपुले यमुनातटे ॥ तत्र स्नात्वा
च पीत्वा च सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २७ ॥ तत्र गत्वा च संस्थानं महादेवस्य विश्रुतम् ॥ नस्तारयते सर्वान् दश पूर्वान् दशापरान् ॥ २८ ॥
कुत्वाभिषेकं तु नरः सोऽथमेधफलं लभेत् ॥ स्वर्गलोकमवाप्नोति यावदाभूतसंपुवम् ॥ २९ ॥ पूर्वपार्श्वे तु गङ्गायास्त्रिषु लोकेषु भारत ॥ स्रुपं
चेव तु सामुद्रं प्रतिष्ठानं च विश्रुतम् ॥ ३० ॥ ब्रह्मचारी जितक्रोधस्त्रिगत्रं यदि तिष्ठति ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा सोऽथमेधफलं लभेत् ॥ ३१ ॥
उत्तरेण प्रतिष्ठानाद्वागीरथ्यास्तु पूर्वतः ॥ हंसप्रपतनं नाम तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ ३२ ॥ अथमेधफलं तस्मिन् स्नानप्राप्तेन भारत ॥
यावच्चन्द्रश्च सूर्यश्च तावत् स्वर्गं महीयते ॥ ३३ ॥ उर्वशीरमणे पुण्ये विपुले हंसपाण्डुरे ॥ परित्यजति यः प्राणान् शृणु तस्यापि यत्
फलम् ॥ ३४ ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च ॥ सेव्यते पितृभिः सार्द्धं स्वर्गलोके नराधिप ॥ ३५ ॥ उर्वशी तु सदा पश्येत् स्वर्गलोके
नरोत्तम ॥ पूज्यते सततं पुत्र ऋषिगन्धर्वकिस्रैः ॥ ३६ ॥ ततः स्वर्गात्परिश्रष्टः क्षीणकर्म्मो दिवश्श्रुतः ॥ उर्वशीसदृशीनां तु कन्यानां लभते
शतम् ॥ ३७ ॥ मध्ये नारीसहस्राणां बहूनां च पतिर्भवेत् ॥ दशग्रामसहस्राणां भोक्ता भवति भूमिपः ॥ ३८ ॥ काञ्चीतुपुरशब्देन सुप्तोऽसौ
प्रतिबुद्ध्यते ॥ भुक्त्वा तु विपुलभोगांस्तत्तीर्थं भजते पुनः ॥ ३९ ॥ शुक्लाम्बरधरो नित्यं नियतः संयतेन्द्रियः ॥ एकं कालं तु मुञ्जानो
मासं भूमिपतिर्भवेत् ॥ ४० ॥ सुवर्णालंकृतानां तु नारीणां लभते शतम् ॥ पृथिव्यामासमुद्रायां महाभूमिपतिर्भवेत् ॥ ४१ ॥ धनधान्य

समायुक्तो दाता भवति नित्यशः ॥ भुक्त्वा तु विपुलान्भोगांस्तत्तीर्थं लभते पुनः ॥ ४२ ॥ अथ सन्ध्यावेदे रम्ये ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ॥ उप
वासी शुचिः सन्ध्यां ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ॥ ४३ ॥ कोटितीर्थं समासाद्य यस्तु प्राणान्परित्यजेत् ॥ काटिर्वर्षसहस्राणां स्वर्गलोकं महायेते ॥ ४४ ॥
ततः स्वर्गात्परिब्रष्टः क्षीणकर्म्मो दिवश्च्युतः ॥ सुवर्णमणिमुक्ताढ्यकुले जायेत रूपवान् ॥ ४५ ॥ ततो भोगवर्ती गन्वा चासुकरुतरेण तु ॥
दशश्वमेचकं नाम तीर्थं तत्रापरं भवेत् ॥ ४६ ॥ कृताभिषेकस्तु नरः सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ धनाढ्यो रूपवान् दक्षो दाता भवति
धार्मिकः ॥ ४७ ॥ चतुर्वेदेषु यत्पुण्यं यत्पुण्यं सत्यवादिषु ॥ अहिंसायां तु यो धर्मो गमनादेव तत्फलम् ॥ ४८ ॥ कुरुक्षेत्रसमा
गङ्गा यत्र यत्रावाह्यते ॥ कुरुक्षेत्राद्दशगुणा यत्र विन्ध्येन सङ्गता ॥ ४९ ॥ यत्र गङ्गा महाभागा बहुतीर्थी तपोवता ॥ सिद्धक्षेत्र
हि तज्ज्ञेयं नात्र काव्यो विचारणा ॥ ५० ॥ क्षितौ तारयते मर्न्यान्नागांस्तारयतेऽप्ययः ॥ दिवि तारयन् द्वांस्तन त्रिपथगा
स्मृता ॥ ५१ ॥ यावदस्थीनि गंगायां तिष्ठन्ति हि शरीरिणः ॥ तावद्र्षसहस्राणि स्वर्गलोकं महायनं ॥ ५२ ॥ ततः
स्वर्गात्परिब्रष्टो जम्बूद्वीपपतिर्भवेत् ॥ तीर्थानां तु परं तीर्थं नदीनां तु महानदी ॥ मोक्षदा सर्वभूतानां महापानकितामपि ॥ ५३ ॥
सर्वत्र सुलभा गंगा त्रिषु स्थानेषु दुर्लभा ॥ गंगाद्वारे प्रयागे च गंगासागरसंगमं ॥ तत्र स्नान्वा दिवं यान्ति ये मृनास्तंऽपुनर्भवाः ॥ ५४ ॥
सर्वेषामेव भूतानां पापेष्वहत्चेतसाम् ॥ गतिमन्विष्यमाणानां नास्ति गङ्गासमा गतिः ॥ ५५ ॥ पवित्राणां पवित्रं च मङ्गलानां च
मङ्गलम् ॥ महेश्वरशिरोब्रष्टा सर्वपापहरा शुभा ॥ ५६ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्ये पंडविकशनत्तमाऽध्यायः ॥ १०३ ॥
मार्कण्डेय उवाच ॥ शृणु राजन्प्रयागस्य माहात्म्यं पुनरेव तु ॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ १ ॥ मानसे
नाम तत्तीर्थं गंगाया उत्तरे तटे ॥ त्रिरात्रोपपितो भूत्वा सर्वकामानवाप्नुयात् ॥ २ ॥ गोभृहिरण्यदानेन यत्फलं प्राप्नुयान्नरः ॥ स तत्फल
मवाप्नोति तत्तीर्थं स्मरते पुनः ॥ ३ ॥ अकामो वा सकामो वा गंगायां योऽभिषद्यते ॥ मृतस्तु लभते स्वर्गं नरकं च न पश्यति ॥ ४ ॥
अप्सरोगणसंगीतैः सुप्तोऽसौ प्रतिबुद्धयते ॥ हंससारसयुक्तेन विमानेन स गच्छति ॥ बहुवर्षसहस्राणि स्वर्गं राजेन्द्र भुञ्जति ॥ ५ ॥

ततः स्वर्गात्परिब्रष्टः क्षीणकर्मा दिवश्च्युतः ॥ सुवर्णमणिमुक्ताढ्ये जायते विपुले कुले ॥ ६ ॥ षष्टीतीर्थसन्नाधि षष्टिकोढ्यस्तथापगाः । माघमासे गमिष्यन्ति गंगायमुनसंगमम् ॥ ७ ॥ गवां शतसहस्रस्य सम्यग्दत्तस्य यत्फलम् ॥ प्रयागे माघमासे तु त्र्यहस्नानात् तत्पलम् ॥ ८ ॥ गंगायमुनयोर्मध्ये कर्षाग्निं यस्तु साधयेत् ॥ अहीनांगो ह्यरोगश्च पंचेन्द्रियसमन्वितः ॥ ९ ॥ यावन्ति रोमकूपाणि तस्य गात्रे देहिनः ॥ तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ १० ॥ ततः स्वर्गात् परिब्रष्टो जम्बूद्वीपपतिर्भवेत् ॥ स भुक्त्वा विपुलान् भोगांस्तत्तीर्थं स्मरन् पुनः ॥ ११ ॥ जलप्रवेशं यः कुर्यात् संगमे लोकविश्रुते ॥ राहुग्रस्ते तथा सोमे विमुक्तः सर्वकिल्बिषैः ॥ १२ ॥ सोमलोकमवाप्नोति सोमेन सह मोदते ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ १३ ॥ स्वर्गे च शक्रलोकेऽस्मिन्नविगन्धर्वसेविते ॥ परिब्रष्टस्तु राजेन समृद्धे जायते कुले ॥ १४ ॥ अधःक्षिरास्तु यो ज्वालामूर्द्धपादः पिबेन्नरः ॥ शतवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ १५ ॥ परिब्रष्टस्तु राजेन सोऽग्निहोत्रो भवेन्नरः ॥ भुक्त्वा तु विपुलान्भोगांस्तत्तीर्थं भजते पुनः ॥ १६ ॥ यः स्वदेहं तु कर्तित्वा शकुनिभ्यः प्रयच्छति ॥ विहोरूपमुक्तस्य शृणु तस्यापि यत्फलम् ॥ १७ ॥ शतं वर्षसहस्राणां सोमलोके महीयते ॥ तस्मादपि परिब्रष्टो राजा भवति धार्मिकः ॥ १८ ॥ गुणवान् रूपसम्पन्नो विद्वांश्च प्रियवाचकः ॥ भुक्त्वा तु विपुलान्भोगांस्तत्तीर्थं भजते पुनः ॥ १९ ॥ यामुने चोत्तरे कूले प्रयागस्य दक्षिणे ॥ ऋणप्रमोचनं नाम तत्तीर्थं परमं स्मृतम् ॥ २० ॥ एकरात्रोषितः स्नात्वा ऋणैः सर्वैः प्रमुच्यते ॥ स्वर्गलोकमवाप्नोति अनृणः सदा भवेत् ॥ २१ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्ये सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ६३ ॥ शुधिष्ठिर उवाच । एतच्छ्रुत्वा प्रयागस्य यत्त्वया परिकीर्तितम् ॥ विशुद्धं मेऽद्य हृदयं प्रयागस्य तु कीर्तनात् ॥ १ ॥ अनाशकफलं ब्रूहि भगवंस्तत्र कीदृशम् यं च लोकमवाप्नोति विशुद्धः सर्वकिल्बिषैः ॥ २ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ शृणु राजन्प्रयागे तु अनाशकफलं विभो ॥ प्राप्नोति पुरुषधीमान् श्रद्धधानो जितेन्द्रियः ॥ ३ ॥ अहीनांगोऽप्यरोगश्च पंचेन्द्रियसमन्वितः ॥ अश्वमेधफलं तस्य गच्छतस्तु पदे पदे ॥ ४ ॥ कुलानि तारद्राजन् दश पूर्वान् दशापरान् ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो गच्छेत्तु परमं पदम् ॥ ५ ॥ शुधिष्ठिर उवाच ॥ महाभाग्यं हि धर्मस्य यत्त्वं वद

मे प्रभो ॥ अल्पेनैव प्रयत्नेन बहुन्धर्मान्निवाप्नुते ॥ ६ ॥ अधर्मेधैस्तु बहुभिः प्राप्यते सुन्नोरिहि ॥ इमे मे संशयं छिन्वि परं
 कीर्तुहलं हि मे ॥ ७ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ शृणु राजन्महावीर यदुक्तं ब्रह्मयोगिना ॥ जह्मिणां सन्निधौ पूर्वं कथ्यमानं मया श्रुतम् ॥ ८ ॥
 पंचयोजनविस्तीर्णं प्रयागस्य तु मण्डलम् ॥ प्रविष्टमात्रे तद्भूमावश्ममेधः पदे पदे ॥ ९ ॥ व्यतीताः पुरुषान् सप्त भविष्यांश्च
 चतुर्दश ॥ नरस्तापयते सर्वान्यस्तु प्राणान्परित्यजेत् ॥ १० ॥ एवं ज्ञात्वा तु राजेन्द्र सदा सेवापरो भवेत् ॥ अश्रद्धयानां पुरुषाः
 पापोपहतचेतसः ॥ न प्राप्नुवन्ति तत्स्थानं प्रयागं देवराक्षितम् ॥ ११ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ स्रग्द्विधा द्रव्यलोभाद्वाये तु कामवशं गताः ॥ नृप
 तीर्थफलं तेषां कथं पुण्यफलं भवेत् ॥ १२ ॥ विक्रयः सर्वभाण्डानां कार्याकार्यमजानतः ॥ प्रयागे का गतिस्तस्य तेनैव ब्रूहि पिनामहा ॥ १३ ॥
 मार्कण्डेय उवाच ॥ शृणु राजन्महागुह्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ माममेकं तु यः स्नायात्प्रयागे नियतेन्द्रियः ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यः स
 गच्छेत्परमं पदम् ॥ १४ ॥ विश्रम्भघातकानां तु प्रयागं शृणु यत्फलम् ॥ त्रिकालमेव स्नायीत आहारं भक्ष्यमाद्यात् ॥ त्रिभिर्मोक्षैः
 स मुच्येत प्रयागे तु न संशयः ॥ १५ ॥ अज्ञानेन तु यस्येह तीर्थयात्रादिकं भवेत् ॥ सर्वकामसमृद्धं तु स्वर्गलोकं महयते ॥
 स्थानं च लभते नित्यं धनधान्यसमाकुलम् ॥ १६ ॥ एवं ज्ञानेन सम्पूर्णः सदा भवति भोगवान् ॥ तारिताः पिनस्तेन नारकात्प्रपि
 तामहाः ॥ १७ ॥ धर्मसुसारि तत्त्वज्ञं पृच्छतस्ते पुनः पुनः ॥ तत्प्रियार्थं समाख्यातं गुह्यमेतत्सनातनम् ॥ १८ ॥ युधिष्ठिर
 उवाच ॥ अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे तारितं कुलम् ॥ प्रीतोऽस्म्यगुगुह्यतोऽस्मि दर्शनादव तं मुने ॥ १९ ॥ त्वदर्शनात्तु धर्मात्मन
 मुक्तोऽहं चाद्य किल्बिषात् ॥ इदानीं वेदो चात्मानं भगवन् गतकल्मषम् ॥ २० ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ दिष्ट्या तं सफलं जन्म दिष्ट्या
 ते तारितं कुलम् ॥ कीर्तिनाद्भर्तते पुण्यं श्रुतात्पापप्रणाशनम् ॥ २१ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यमुनार्या तु किं पुण्यं किं फलं तु महा
 मुने ॥ एतन्मे सर्वमाख्याहि यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ २२ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ तपनस्य सुता देवी त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ समा
 ख्याता महाभागा यमुना तत्र निम्नगा ॥ २३ ॥ येनैव निःसृता गंगा तेनैव यमुनागता ॥ योजनानां सप्तसैषु कीर्तनात्

पापनाशिनी ॥ २४ ॥ तत्र स्नात्वा च पीत्वा च यमुनायां युधिष्ठिर ॥ कीर्तनाल्लभते पुण्यं दृष्ट्वा भद्राणि पश्यति ॥ २५
अवगाह्य च पीत्वा च पुनात्यासप्तमं कुलम् ॥ प्राणोस्त्यजति यस्तत्र स याति परमां गतिम् ॥ २६ ॥ अग्नितीर्थं
ख्यातं यमुनादक्षिणे तटे ॥ पश्चिमे धर्मराजस्य तीर्थं तु नरकं स्मृतम् ॥ २७ ॥ तत्र स्नात्वा दिवं याति ये भूतास्तेऽ
नर्भवाः ॥ एवं तीर्थसहस्राणि यमुनादक्षिणे तटे ॥ २८ ॥ उत्तरेण प्रवक्ष्यामि आदित्यस्य महात्मनः ॥ तीर्थं निरञ्जनं नाम यत्र नृवा
सवासवाः ॥ २९ ॥ उपासते स्म सन्ध्यां ये त्रिकालं हि युधिष्ठिर ॥ देवाः सेवन्ति तत्तीर्थं ये चान्ये विभुधा जनाः ॥ ३० ॥ श्रद्धयान्वसो भूत्वा
कुरु तीर्थाभिषेचनम् ॥ अन्ये च बहवस्तीर्थाः सर्वपापहराः स्मृताः ॥ तेषु स्नात्वा दिवं याति ये भूतास्तेऽपुनर्भवाः ॥ ३१ ॥ यद्वा न
यमुना चैव उभे तुल्यफले स्मृते ॥ केवलं ज्येष्ठभावेन गङ्गा सर्वत्र पूज्यते ॥ ३२ ॥ एवं कुरुष्व कौन्तेय सर्वतीर्थाभिषेचनम् ॥ आवर्जयिष्ये
पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥ ३३ ॥ यस्त्विदं कलय उत्थाय पठते च शृणोति च ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यः स्वर्गलोकं स गच्छति ॥ ३४ ॥ हस्ति
श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्येऽष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ६३ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ श्रुतं मे ब्रह्मणा प्रोक्तं पुराणं ब्रह्म
सम्भवे ॥ तीर्थानां तु सहस्राणि शतानि नियुतानि च ॥ सर्वे पुण्याः पवित्राश्च गतिश्च परमा स्मृता ॥ १ ॥ सोमतीर्थं महापुण्यं मह
पातकनाशनम् ॥ स्नानमात्रेण राजेन्द्र पुरुषास्तारयेच्छतम् ॥ तत् सर्वप्रयत्नेन तत्र स्नानं समाचरेत् ॥ २ ॥ युधिष्ठिर उवाच ।
पृथिव्यां नैमिषं पुण्यमन्तरिक्षे च पुष्करम् ॥ त्रयाणामपि लोकानां कुरुक्षेत्रं विशिष्यते ॥ ३ ॥ सर्वाणि तानि सन्त्यज्य कथमेकं प्रशंसति ।
अप्रमाणं तु तत्रोक्तमश्रद्धेयमनुत्तमम् ॥ ४ ॥ गतिं च परमां दिव्यां भोगांश्चैव यथेप्सितान् ॥ किमर्थमल्पयोगेन बहु धर्मं प्रशंसति ॥ एतन्
संशयं ब्रूहि यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ ५ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ अश्रद्धेयं न वक्तव्यं प्रत्यक्षमपि यद्भवेत् ॥ नरस्याश्रद्धयानस्य पापेपहतं
तसः ॥ ६ ॥ अश्रद्धयानो ह्यशुचिर्दुर्मतेस्त्यक्तमंगलः ॥ एते पातकिनः सर्वे तेनेदं भाषितं त्वया ॥ ७ ॥ शृणु प्रयागमाहात्म्यं यथाह
यथाश्रुतम् ॥ प्रत्यक्षं च परोक्षं च यथान्यदृष्टं च यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ शालिं प्रमाणं कृत्वा च युज्यते

योगमात्मनः ॥ ९ ॥ क्लिश्यते चापस्तत्र नैव योगमवाप्नुयात् ॥ जन्मान्तरसहस्रेभ्यो योगो लभ्येत मानवैः ॥ १० ॥ यथा योगसहस्रेण योगो
लभ्येत मानवैः ॥ यस्तु सर्वाणि रत्नानि ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति ॥ ११ ॥ तेन दानेन दत्तं योगं नाभ्येति मानवः ॥ प्रयागे तु मृतस्येदं सर्वं
भवति नान्यथा ॥ १२ ॥ प्रधानहेतुं वक्ष्यामि श्रद्धास्व च भारत ॥ यथा सर्वेषु भूतेषु ब्रह्म सर्वत्र दृश्यते ॥ १३ ॥ ब्राह्मणे वास्ति यत्किं
अद्ब्रह्ममिति वोच्यते ॥ एवं सर्वेषु भूतेषु ब्रह्म सर्वत्र दृश्यते ॥ १४ ॥ तथा सर्वेषु लोकेषु प्रयागं पूज्यद्वयः ॥ पूज्यत् तीर्थराजस्तु सत्यजनं
युधिष्ठिर ॥ १५ ॥ ब्रह्मापि स्मरते नित्यं प्रयागं तीर्थमुत्तमम् ॥ तीर्थराजमनुप्राप्य न चात्यन्तिकिचिद्भूतिः ॥ १६ ॥ को हि देवः पशुसिद्धिं यदुपयन्
चिकीर्षति ॥ अनेनैवोपमानेन त्वं ज्ञास्यसि युधिष्ठिर ॥ यथा पुण्यतमं चास्ति नयेय काथिनं मया ॥ १७ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ श्रुयं च न्याया
प्रोक्तं विश्वमतोऽहं पुनः पुनः ॥ कथं योगेन तन्प्राप्तिः स्वर्गप्राप्तश्च कर्मणा ॥ १८ ॥ दाता वै लपनं भोगा र्गां च यदहं नयः कुरु ॥ १९ ॥ तां नि कुरुगि
पृच्छामि पुनस्तैः प्राप्यते मही ॥ १९ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ शृणु राजन्मयावाहं यथोक्तं कुरुणं न शीघ्र ॥ माददसि नाराजं ह्यहं नान्य
सखिलं स्त्रियः ॥ २० ॥ मातां पितरं चैव ये निन्दन्ति नराधमाः ॥ न तेषामूर्द्ध्वगमनमिदमाह प्रजापतिः ॥ २१ ॥ एवं योगीन्द्रस्य संप्राप्तिमर्थानं
परमदुर्लभम् ॥ गच्छन्ति नरकं घोरं ये नराः पापकर्मिणः ॥ २२ ॥ हस्त्यशं गान्धर्वं मणिमुक्तादिकाश्च नमः ॥ पशुं हस्ते हस्ते अस्तु पश्या
दानं प्रयच्छति ॥ २३ ॥ न ते गच्छति वै स्वर्गं दातारो यत्र भोगिनः ॥ अनेककर्मणा युक्ताः पच्यन्ते नरकं पुनः ॥ २४ ॥ एवं योगं च
धर्मं च दातारं च युधिष्ठिर ॥ यथा सत्यमसत्यं वा अस्ति नास्तीति यत्कुरु ॥ निरुक्तं तु प्रवक्ष्यामि यथाह न्यायशुभाच्च ॥ २५ ॥ इति
श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्ये नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ ६४ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ शृणु राजन्प्रयागस्य माहात्म्यं
पुनरेव तु ॥ नैमिषं पुष्करं चैव गोतीर्थं सिन्धुसागरम् ॥ १ ॥ गया च चैत्रकं चैव गङ्गासागरं मय च ॥ एनं चान्ये च
वहवो ये च पुण्याः शिलोच्चयाः ॥ २ ॥ दश तीर्थसहस्राणि त्रिंशत्कंठ्यस्तथा पराः ॥ प्रयागे संस्थिता नित्यं गन्तव्याः मादुर्मनीषिणः ॥ ३ ॥ श्रीणि
चाप्यग्निर्गुण्डानि येषां मध्ये तु जाह्नवी ॥ प्रयागादभिनिष्क्रान्ता सर्वतीर्थनमस्तृता ॥ ४ ॥ तपनस्य मृता इयी त्रिषु न्योक्तुं विभ्रुताः ॥

यमुना गंगया सार्द्धं संगता लोकभाविनी ॥ ५ ॥ गंगायमुनयोर्मध्ये पृथिव्या जवनं स्मृतम् ॥ प्रयागं राजशार्दूल कलां नार्हन्ति
 षोडशीम् ॥ ६ ॥ तिस्रः कोटयोऽर्द्धकोटिश्च तीर्थानां वायुस्त्वयति ॥ दिवि भुव्यन्तर्दिशि च तत्सर्वं जाह्नवी स्मृता ॥ ७ ॥ प्रयागं समधिष्ठानं
 कमजलश्चतरावुभौ ॥ भोगवत्यथ या चेषा वेदिरेषा प्रजापतेः ॥ ८ ॥ तत्र वेदाश्च यज्ञाश्च मूर्तिमन्तो युधिष्ठिराः ॥ प्रजापतिमुपासन्ते ऋषयश्च तपो
 धनाः ॥ ९ ॥ यजन्ते ऋतुभिर्देवास्तथा चक्रधरा नृपाः ॥ ततः पुण्यतमं नास्ति त्रिषु लोकेषु भारत ॥ १० ॥ प्रभावात्सर्वतीर्थेभ्यः प्रभवत्यधिकं
 विभो ॥ दश तीर्थसहस्राणि तिस्रः कोट्यस्तथापराः ॥ ११ ॥ यत्र गंगा महाभागा स देशस्तत्तपोधनम् ॥ सिद्धक्षेत्रं च विज्ञेयं गंगातीरसमन्वि-
 तम् ॥ १२ ॥ इदं सत्यं विजानीयात्साधुनामात्मनश्च वै ॥ सुहृदश्च जपेत्कर्णे शिष्यस्यानुगतस्य च ॥ १३ ॥ इदं धन्यमिदं स्वर्ग्यमिदं सत्यमिदं
 सुखम् ॥ इदं पुण्यमिदं धर्म्यं पावनं धर्मसुत्तमम् ॥ १४ ॥ महर्षीणामिदं गुह्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ अधीत्य च द्विजोऽप्येतन्निर्मलः
 स्वर्गमाप्नुयात् ॥ १५ ॥ य इदं शृणुयान्नित्यं तीर्थं पुण्यं सदा श्रुचिः ॥ जातिस्मरत्वं लभते नाकपृष्ठे च मोदते ॥ १६ ॥ प्राप्यन्ते तानि तीर्थानि
 सद्भिः शिष्टानुदर्शिभिः ॥ स्नाहि तीर्थेषु कौरव्य न च वक्रप्रतिर्भवं ॥ १७ ॥ त्वया च सम्पद्गृष्टेन कथितं वै मया विभो ॥ पितरस्ताः रिताः सर्वे
 तथैव च पितामहाः ॥ प्रयागस्य तु सर्वे ते कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ १८ ॥ एवं ज्ञानं च योगश्च तीर्थं चैव युधिष्ठिर ॥ बहुकृशेन युज्यन्ते
 तेन यान्ति परां गतिम् ॥ त्रिकालं जायते ज्ञानं स्वर्गलोकं गमिष्यति ॥ १९ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्ये दशधिकशततमो
 ऽध्यायः ॥ ११० ॥ ॐ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कथं सर्वमिदं प्रोक्तं प्रयागस्य महासुने ॥ एतन्नः सर्वमाख्याहि यथा हि मम तारयेत् ॥ १ ॥
 मार्कण्डेय उवाच ॥ शृणु राजन् प्रयागे तु प्रोक्तं सर्वमिदं जगत् ॥ ब्रह्मा विष्णुस्तथेशानो देवताः प्रभुरव्ययः ॥ २ ॥ ब्रह्मा सृजति भूतानि
 स्थावरं जङ्गमं च यत् ॥ तान्येतानि परं लोके विष्णुः संवर्द्धते प्रजाः ॥ ३ ॥ कल्पान्ते तत् समग्रं हि रुद्रः संहरते जगत् ॥ तदा प्रयाग
 तीर्थं च न कदाचिद्विनश्यति ॥ ४ ॥ ईश्वरः सर्वभूतानां यः पश्यति स पश्यति ॥ यत्नेनानेन त्रिभुवन्ति ते यान्ति परमां गतिम् ॥ ५ ॥
 युधिष्ठिर उवाच ॥ आख्याहि मे यथातथ्यं यथेषा तिष्ठति श्रुतिः ॥ केन वा कारणेनैव तिष्ठन्ते लोकसप्तमाः ॥ ६ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥

प्रयागे निवसन्त्येते ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ कारणं तत् प्रवक्ष्यामि शृणु तत्त्वं युधिष्ठिर ॥ ७ ॥ पंच योजनविस्तीर्णं प्रयागस्य तु मण्डलम् ॥
 तिष्ठन्ति रक्षणायात्र पापकर्मोनिवारणात् ॥ ८ ॥ उत्तरेण प्रतिष्ठानच्छन्नं ब्रह्म तिष्ठति ॥ वेणीमाधवरूपी तु भगवांस्तत्र तिष्ठति ॥ ९ ॥
 माहेश्वरो वटो भूत्वा तिष्ठते परमेश्वरः ॥ ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ॥ रक्षन्ति मण्डलं नित्यं पापकर्मोनिवारणात् ॥ १० ॥
 यस्मिन् जुह्वन् स्वकं पापं नरकं च न पश्यति ॥ एवं ब्रह्मा च विष्णुश्च प्रयागे स महेश्वरः ॥ ११ ॥ सप्तद्वीपाः समुद्राश्च पर्यन्ताश्च महीतले ॥
 रक्षमाणाश्च तिष्ठन्ति यावदभूतसंपुत्रम् ॥ १२ ॥ ये चान्ये बहवः सर्वे तिष्ठन्ति च युधिष्ठिर ॥ पृथिवीं तत्समाश्रित्य निर्भिन्ना देवतैस्त्रिभिः ॥ १३ ॥
 प्रजापतेरिदं क्षेत्रं प्रयागमिति विश्रुतम् ॥ एतत् पुण्यं पवित्रं वै प्रयागं च युधिष्ठिर ॥ स्वराज्यं कुरु राजेन्द्र ब्राह्मभिः सहितोऽनघ ॥ १४ ॥
 इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्ये एकादशधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॐ ॥ नन्दिकेश्वर उवाच ॥ ब्राह्मभिः सहितः
 सर्वैर्द्रौपद्या सह भार्यया ॥ ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य गुरुन् देवानतर्पयत् ॥ १ ॥ वासुदेवोऽपि तत्रैव क्षणेन भ्यागतस्तदा ॥ पाण्डवैः सहितैः
 सर्वैः पूज्यमानस्तु माधवः ॥ २ ॥ कृष्णेन सहितैः सर्वैः पुनरेव महात्मभिः ॥ अभिषिक्तः स्वराज्ये च धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ३ ॥ एतस्मिन्न
 न्तरे चैव मार्कण्डेयो महासुनिः ॥ ततः स्वस्तीति चोक्त्वा तु क्षणादाश्रममागमत् ॥ ४ ॥ युधिष्ठिरोऽपि धर्मार्त्ना ब्राह्मभिः सहितोऽवतत् ॥
 महादानं ततो दत्त्वा धर्मपुत्रो महामनाः ॥ ५ ॥ यस्त्विदं कल्प उत्थाय माहात्म्यं पठते नरः ॥ प्रयागं स्मृते नित्यं स याति परमं पदम् ॥
 मुच्यते सर्वपापेभ्यो रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ६ ॥ वासुदेव उवाच ॥ मम वाक्यं च कर्तव्यं महाराज ब्रह्महृद् ॥ नित्यं जपस्व जुह्वस्व प्रयागे विगत
 ज्वरः ॥ ७ ॥ प्रयागं स्मर वै नित्यं सदास्माभिर्मुनिभिः ॥ स्वयं प्राप्स्यसि राजेन्द्र स्वर्गलोकं न संशयः ॥ ८ ॥ प्रयागमनुगच्छेद्वा वसते वापि यो
 नरः ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ९ ॥ प्रतिग्रहादुपावृत्तः सन्तुष्टो नियतः शुचिः ॥ अङ्कुरानिवृत्तश्च स तीर्थं कुरुमश्रुते ॥ १० ॥
 अक्रोपनश्च सत्यश्च सत्यवादी दृढव्रतः ॥ आत्मोपमश्च भूतेषु स तीर्थं कुरुमश्रुते ॥ ११ ॥ ऋषिभिः क्रतवः प्रोक्ता देवैश्चापि यथाक्रमम् ॥ न हि
 शक्या दुरिद्रेण यज्ञाः प्राप्तुं महीपते ॥ १२ ॥ बहुपकरणा यज्ञा नानासम्भारार्वितराः ॥ प्राप्यन्ते पाथिभैरैतैः समृद्धैर्वा नरैः क्वचिन् ॥ १३ ॥

यो दीर्घैरपि विधिः शक्यः प्राप्तुं नरेश्वर ॥ तुल्यो यज्ञफलैः पुण्यैस्तन्निबोध युधिष्ठिर ॥ १४ ॥ ऋषीणां परमं गुह्यमिदं भरतसत्तम ॥ तीर्थो
नुगमनं पुण्यं यज्ञेभ्योऽपि विशिष्यते ॥ १५ ॥ दश तीर्थसहस्राणि तिस्रः कोट्यस्तथाऽऽपगाः ॥ माघमासे गमिष्यन्ति गङ्गायां भरतर्षभ ॥ १६ ॥
स्वस्थो भव महाराज भुङ्क्ष्व राज्यमकण्टकम् ॥ पुनर्द्रक्ष्यसि राजेन्द्र यजमानो विशेषतः ॥ १७ ॥ नन्दिकेश्वर उवाच ॥ इत्युक्त्वा
स महाभागो मार्कण्डेयो महातयाः ॥ युधिष्ठिरस्य नृपतेस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ १८ ॥ ततस्तत्र समाप्ताव्य गात्राणि सगणो नृपः ॥ यथो
क्तेनाथ विधिना परां निर्वृतिमागमत् ॥ १९ ॥ तथा त्वमपि देवर्षे प्रयागाभिमुखो भव ॥ अभिषेकं तु कृत्वाद्य कृतकृत्यो भविष्यसि ॥ २० ॥ सूत
उवाच ॥ एवमुक्त्वाथ नन्दीशस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ नारदोऽपि जगमानु प्रयागाभिमुखस्तथा ॥ २१ ॥ तत्र स्नात्वा च जप्त्वा च विधिदृष्टेन
कर्मणा ॥ दानं दत्त्वा द्विजाद्येभ्यो गतः स्वभवनं तदा ॥ २२ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्यं नाम द्वादशाधिकशततमोऽ
ध्यायः ॥ ११२ ॥ ७४ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ कति द्वीपाः समुद्रा वा पर्वता वा कति प्रभो ॥ कियन्ति चैव वर्षाणि तेषु नद्यश्च काः स्मृताः ॥ १ ॥
महाभूमिप्रमाणं च लोकालोकस्तथैव च ॥ पृथ्यांतिं परिमाणं च गतिश्चन्द्रार्कयोस्तथा ॥ २ ॥ एतद्वीहि नः सर्वं विस्तरेण यथार्थेवित् ॥ त्वदुक्तं
मेतत्सकलं श्रोतुमिच्छामहे वयम् ॥ ३ ॥ सूत उवाच ॥ द्वीपभेदसहस्राणि सप्त चान्तर्गतानि च ॥ न शक्यन्ते क्रमेण ह वक्तुं वै सकलं जगत् ॥ ४ ॥
समेव तु प्रवक्ष्यामि चन्द्रादित्यग्रहैः सह ॥ तेषां मनुष्यतर्केण प्रमाणानि प्रचक्षते ॥ ५ ॥ अचिन्त्याः खलु ये भावास्तास्तु तर्केण साधयेत् ॥ प्रकृ
तिभ्यः परं यच्च तदचिन्त्यस्य लक्षणम् ॥ ६ ॥ सप्त वर्षाणि वक्ष्यामि जम्बूद्वीपं यथाविधम् ॥ विस्तरं मण्डलं यच्च योजनैस्तन्निबोधत ॥ ७ ॥
योजनानां सहस्राणि सप्त द्वीपस्य विस्तरः ॥ नानाजनपदाकीर्णं पुरैश्च विविधैः शुभैः ॥ ८ ॥ सिद्धचारणसङ्कीर्णं पर्वतैरुपशोभितम् ॥
सर्वयत्तुपिनद्धैस्तेः शिलाजालसमुद्भूतैः ॥ ९ ॥ पर्वतप्रभवाभिश्च नदीभिस्तु समन्ततः ॥ प्रागायता महापार्श्वोः षडिमे वर्षपर्वताः ॥ १० ॥
अवगाह्य ह्युभयतः समुद्रौ पूर्वपश्चिमौ ॥ हिमप्रायश्च हिमवान् हेमकूटश्च हेमवान् ॥ ११ ॥ चातुर्वर्ण्यस्तु सौवर्णो मेरुश्चोल्बमयः स्मृतः ॥
चतुर्वर्णस्तसहस्राणि विस्तीर्णं च चतुर्दिशम् ॥ १२ ॥ वृत्ताकृतिप्रमाणश्च चतुरस्रः समाहितः ॥ नानावर्णैः समः पार्श्वैः प्रजापतिगुणान्वितः ॥ १३ ॥

नाभीबन्धनसम्भृतो ब्रह्मणोऽन्यत्कृत्तमनः ॥ पर्वतः श्वेतवर्णस्तु ब्राह्मण्यं तस्य तेन वै ॥ १४ ॥ पीतश्च दक्षिणेनासौ तेन वैश्यश्चामिष्यते ॥
 भृङ्गिपत्रनिभश्चैव पश्चिमेन समन्वितः ॥ तेनास्य शूद्रता सिद्धा मेरोर्नाभार्थकर्ममतः ॥ १५ ॥ पार्श्वमुत्तरतस्तस्य रक्तवर्णं स्वभावतः ॥ तेनास्य
 क्षत्रभावः स्यादिति वर्णः प्रकीर्त्तिताः ॥ १६ ॥ नीलश्च वैदूर्यमयः श्वेतः पीतो हिरण्यमयः ॥ मयूरबर्हवर्णश्च शतक्रौम्भः स
 शृङ्गवान् ॥ १७ ॥ एते पर्वतराजानः सिद्धचारणसेविताः ॥ तेषामन्तरिक्षक्रम्भो नवसाहस्रमुच्यते ॥ १८ ॥ मध्ये त्विलावृतं नाम महामेरोः
 समन्ततः ॥ चतुर्विंशत्सहस्राणि विस्तीर्णो योजनेः समः ॥ १९ ॥ मध्ये तस्य महामेरुर्विधूम इव पावकः ॥ वेद्यद् दक्षिणं मेरोरुत्तरार्द्धं
 तथोत्तरम् ॥ २० ॥ वर्षाणि यानि सप्तात्र तेषां वै वर्षपर्वताः ॥ द्वे द्वे सहस्रे विस्तीर्णो योजनेर्दक्षिणोत्तरम् ॥ २१ ॥ जम्बूद्वीपस्य
 विस्तारस्तेषामायाम् उच्यते ॥ नीलश्च निषधश्चैव तेषां ह्रीनाश्च ये परे ॥ २२ ॥ श्वेतश्च हेमकूटश्च हिमवाच्छृंगवांश्च यः ॥ जम्बूद्वीपप्रमाणेन
 ऋषभः परिकीर्त्यते ॥ २३ ॥ तस्माद्वाद्दशभागेन हेमकूटोऽपि ह्रीयते ॥ हिमवान्विंशभागेन तस्मादेव प्रह्रीयते ॥ अष्टाशीतिसहस्राणि
 हेमकूटो महागिरिः ॥ २४ ॥ अशीतिर्हिमवाञ्छेल आयतः पूर्वपश्चिमे ॥ द्वीपस्य मण्डलीभावाद्भासवृद्धी प्रकीर्त्तिता ॥ २५ ॥ वर्षाणां पर्व
 तानां च यथाभेदं तथोत्तरम् ॥ तेषां मध्ये जनपदास्तानि वर्षाणि सप्त वै ॥ २६ ॥ प्रपातविपमैस्तैस्तु पर्वतैरावृतानि तु ॥ सप्त तानि
 नदीभैरैरगम्यानि परस्परम् ॥ २७ ॥ वसन्ति तेषु सत्त्वानि नानाजातानि सर्वेशः ॥ इमं हेमवतं वर्षं भारतं नाम विश्रुतम् ॥ २८ ॥ हेमकूटं
 परं तस्मान्नाम्ना किम्पुरुषं स्मृतम् ॥ हेमकूटाच्च निषधं हरिषर्पं तदुच्यते ॥ २९ ॥ हरिषर्पात्परं चापि मेरोस्तु तद्विलावृतम् ॥ इलःपुत्रात्परं
 नीलं रम्यकं नाम विश्रुतम् ॥ ३० ॥ रम्यकादपरं श्वेतं विश्रुतं तद्विरण्यकम् ॥ हिरण्यकात्परं चैव शुङ्गशार्ङ्गकं कुरं स्मृतम् ॥ ३१ ॥ यतुः
 संस्थे तु विज्ञेये देवर्षे दक्षिणोत्तरे ॥ दीर्घाणि तस्य चत्वारि मध्यमं तद्विलावृतम् ॥ ३२ ॥ पूर्वतो निषधस्येदं वेद्यद् दक्षिणं जम्बूतम् ॥
 परान्विलावृतं पश्चाद्देद्यद् तु तदुत्तरम् ॥ ३३ ॥ तयोर्मध्ये तु विज्ञेयो मेरुर्ध्वं त्विलावृतम् ॥ दक्षिणेन तु नीलस्य निषधस्योत्तरेण तु ॥ ३४ ॥
 उदगायतो महाशैलो माल्यवान्नाम पर्वतः ॥ द्वात्रिंशता सहस्रेण प्रतीच्यां सागरानुगः ॥ ३५ ॥ माल्यवान्नै सहस्रेक आनीलनिषधायतः ॥

द्वात्रिंशत्त्वेवमथुक्तः पर्वतो गन्धमादनः ॥ ३६ ॥ परिमण्डलयोर्मध्ये मेरुः कनकपर्वतः ॥ चातुर्वर्ण्यसमो वर्णैश्चतुरस्रः समुच्छ्रितः ॥ ३७ ॥
नानावर्णः स पार्श्वेषु पूर्वान्ते श्वेत उच्यते ॥ पीतं तु दक्षिणं तस्य भृंगिपत्रनिभं परम् ॥ उत्तरं तस्य रक्तं वै इति वर्णसमन्वितः ॥ ३८ ॥ मेरु
स्तु शुशुभे दिव्यो राजवत्स तु वेष्टितः ॥ आदित्यतरुणाभासो विधूम इव पावकः ॥ ३९ ॥ योजनानां सहस्राणि चतुराशीतिसुच्छ्रितः ॥
प्रविष्टः षोडशाधस्तादष्टाविंशतिविस्तृतः ॥ ४० ॥ विस्तराद्विगुणश्चास्य परीणाहः समन्ततः ॥ स पर्वतो महादिव्यो दिव्यौषधिसम
न्वितः ॥ ४१ ॥ भुवनैरावृतः सर्वैर्जातरूपपरिष्कृतैः ॥ तत्र देवगणाश्चैव गन्धर्वांसुराक्षसाः ॥ शैलराजे प्रमोदन्ते सर्वतोऽसरसां गणैः ॥ ४२ ॥
स तु मेरुः परिवृतो भुवनैर्भूतभावनैः ॥ यस्येमे चतुरो देशा नानापार्श्वेषु संस्थिताः ॥ ४३ ॥ भद्राश्वं भारतं चैव केतुमालं च पश्चिमे ॥ उत्तरा
श्चैव कुरवः कृतपुण्यप्रतिश्रयाः ॥ ४४ ॥ विष्कम्भपर्वतास्तद्गन्धमन्दरो गन्धमादनः ॥ विपुलश्च सुपार्श्वश्च सर्वरत्नविभूषिताः ॥ ४५ ॥
अरुणोदं मानसं च सितोदं भद्रसंज्ञितम् ॥ तेषामुपरि चत्वारि सरांसि च वनानि च ॥ ४६ ॥ तथा भद्रकदम्बस्तु पर्वते गन्धमादने ॥
जम्बूवृक्षस्तथाश्वत्थो विपुलोऽथ वटः परम् ॥ ४७ ॥ गन्धमादनपार्श्वे तु पश्चिमेऽमरगण्डिकः ॥ द्वात्रिंशतिसहस्राणि योजनैः सर्वतः
समः ॥ ४८ ॥ तत्र ते शुभकर्माणः केतुमालाः परिश्रुताः ॥ तत्र कालानलाः सर्वे महासत्त्वा महाबलाः ॥ ४९ ॥ स्त्रियश्चोत्पलवर्णाभाः सुन्दर्यः
प्रियदर्शनाः ॥ तत्र दिव्यो महावृक्षः पनस पत्रभासुरः ॥ ५० ॥ तस्य पीत्वा फलसं सजीवन्ति समायुतम् ॥ तस्य मालयवतः पार्श्वे पूर्वे
पूर्वा तु गण्डिका ॥ द्वात्रिंशच्च सहस्राणि तत्रापि शतमुच्यते ॥ ५१ ॥ भद्राश्वस्तत्र विज्ञेयो नित्यं मुद्रितमानसः ॥ भद्रमालवनं तत्र कालाप्रश्नश्च
महाद्रुमः ॥ ५२ ॥ तत्र ते पुरुषाः श्वेता महासत्त्वा महाबलाः ॥ स्त्रियः कुमुदवर्णाभाः सुन्दर्यः प्रियदर्शनाः ॥ ५३ ॥ चन्द्रप्रभाश्चन्द्रवर्णाः
पूर्णचन्द्रनिभाननाः ॥ चन्द्रशीतलगात्राश्च स्त्रियो ह्युत्पलगन्धिकाः ॥ ५४ ॥ दशवर्षसहस्राणि आयुस्तेषामनामयम् ॥ कालाप्रस्य रसं
पीत्वा ते सर्वे स्थिरयौवनाः ॥ ५५ ॥ सुत उवाच ॥ इत्युक्तवानृषीन् ब्रह्मा वर्षाणि च निसर्गतः ॥ पूर्वं ममानुग्रहहृद्भूयः किं वर्णयामि
वः ॥ ५६ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्ते तु ऋषयः संशितव्रताः ॥ जातकौतूहलाः सर्वे प्रत्युचुस्ते मुदन्विताः ॥ ५७ ॥ ऋषय उचुः ॥ पूर्वार्पणे

समाख्यातौ यो देशौ तौ त्वया मुने ॥ उत्तराणां च वर्षाणां पर्वतानां च सर्वशः ॥ ५८ ॥ आख्याहि नो यथातथ्यं ये च पर्वतवासिनः ॥
एवमुक्तस्तु ऋषिभिस्तेभ्यस्त्वाख्यातवान्पुनः ॥ ५९ ॥ सूत उवाच ॥ शृणुष्वं यानि वर्षाणि पूर्वोक्तानि च वै मया ॥ दक्षिणेन तु नीलस्य
निषधस्योत्तरेण तु ॥ ६० ॥ वर्षं रमणकं नाम जायन्ते यत्र वै प्रजाः ॥ रतिप्रधाना विमला जायन्ते यत्र मानवाः ॥ शुक्लाभिजनसम्पन्नाः सर्वे ते
प्रियदर्शनाः ॥ ६१ ॥ तत्रापि च महावृक्षो न्यग्रोधो रोहिणो महान् ॥ तस्यापि ते फलसं पिवन्तो वर्तयन्ति हि ॥ ६२ ॥ दशवर्षसहस्राणि दश
वर्षशतानि च ॥ जीवन्ति ते महाभागाः सदा हृष्टा नरोत्तमाः ॥ ६३ ॥ उत्तरेण तु श्वेतस्य पार्श्वे शृङ्गस्य दक्षिणे ॥ वर्षं हिरण्यं तं नाम यत्र
हरेण्वती नदी ॥ ६४ ॥ महाबला महासत्त्वा नित्यं मुदितमानसाः ॥ शुक्लाभिजनसम्पन्नाः सर्वे च प्रियदर्शनाः ॥ ६५ ॥ एकादश सहस्राणि वर्षाणां
ते नरोत्तमाः ॥ आयुष्प्रमाणं जीवन्ति शतानि दश पंच च ॥ ६६ ॥ तस्मिन्वर्षे महावृक्षो लकुचः ॥ तस्य पीत्वा फलसं तत्र जीवन्ति
मानवाः ॥ ६७ ॥ शृङ्गसाहस्य शृंगाणि त्रीणि तानि महान्ति वै ॥ एकं मणियुतं तत्र एकं तु कनकान्वितम् ॥ सर्वस्वमयं चैकं भुवनेरुपशो
भितम् ॥ ६८ ॥ उत्तरे चास्य शृंगस्य समुद्रान्ते च दक्षिणे ॥ कुरुवस्तत्र तद्वर्षं पुण्यं सिद्धिनिषेवितम् ॥ ६९ ॥ तत्र वृक्षा मधुफला दिव्यामृतमयाऽऽ
पगाः ॥ वस्त्राणि ते प्रसूयन्ते फलेश्चाभरणानि च ॥ ७० ॥ सर्वकामप्रदातारः केचिद्वृक्षा मनोरमाः ॥ अपरे क्षीरिणो नाम वृक्षास्तत्र मनोरमाः ॥ ये
क्षरन्ति सदा क्षीरं षट्सं चामृतोपमम् ॥ ७१ ॥ सर्वो मणिमयी भूमिः सूक्ष्मा कांचनवालुका ॥ सर्वत्र सुखसंस्पृशो निःशब्दाः पवनाः शुभाः ॥ ७२ ॥
देवलोकच्युतास्तत्र जायन्ते मानवाः शुभाः ॥ शुक्लाभिजनसम्पन्नाः सर्वे ते स्थिरयौवनाः ॥ ७३ ॥ मिथुनानि प्रजायन्ते स्त्रियश्चाप्सरसोपमाः ॥
तेषां ते क्षीरिणां क्षीरं पिबन्ति ह्यमृतोपमम् ॥ ७४ ॥ एकाहाजायते शुभं समं चैव विवर्द्धते ॥ समं रूपं च शीलं च समं चैव प्रियन्ति वै ॥ ७५ ॥
एकैकमनुरक्ताश्च चक्रवाकमिव भुवम् ॥ अनामया ह्यशोकाश्च नित्यं मुदितमानसाः ॥ ७६ ॥ दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ॥ जीवन्ति
च महासत्त्वा न चान्या स्त्री प्रवर्तते ॥ ७७ ॥ सूत उवाच ॥ एवमेव निसर्गो वै वर्षाणां भारते युगे ॥ दृष्टः परमधर्मज्ञाः किं भूयः कथयामि
वः ॥ ७८ ॥ आख्यातास्त्वेवमुषयः सूतपुत्रेण धीमता ॥ उत्तरश्रवणे भूयः पप्रच्छुः सूतनन्दनम् ॥ ७९ ॥ इति श्रीमान्सेय महापुराणे

द्वीपादिवर्णनं नाम त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॐ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ यदिदं भारतं वर्षं यस्मिन्वायम्भुवादयः ॥ चतुर्दशैव
मनवः प्रजासर्गं ससर्जिरे ॥ १ ॥ एतद्भेदितुमिच्छामः सकाशात्तव सुव्रत ॥ उत्तरश्रवणं भूयः प्रब्रूहि वदतांवर ॥ २ ॥ एतच्छ्रुत्वा ऋषीणां
तु प्राब्रवील्लोमहर्षिणः ॥ पौराणिकस्तदा सूत ऋषीणां भवितात्मनाम् ॥ ३ ॥ बुद्ध्या विचार्य्य बहुधा विमृश्य च पुनः पुनः ॥ तेभ्यस्तु
कथयामास उत्तरश्रवणं तदा ॥ ४ ॥ सूत उवाच ॥ अथाहं वर्णयिष्यामि वर्षेऽस्मिन् भारते प्रजाः ॥ भरणत्प्रजनञ्चैव मनुर्भरत उच्यते ॥ ५ ॥
निरुक्तवचनैश्चैव वर्षं तद्भारतं स्मृतम् ॥ यतः स्वर्गश्च मोक्षश्च मध्यमश्चापि हि स्मृतः ॥ ६ ॥ न खल्वन्यत्र मर्त्योनां भूमौ कर्मविधिः स्मृतः ॥
भारतस्यास्य वर्षस्य नव भेदात्रिबोधत ॥ ७ ॥ इन्द्रद्वीपः कशेरुश्च ताम्रपर्णी गभस्तिमान् ॥ नागद्वीपस्तथा सौम्यो गन्धर्वस्तथ
वारुणः ॥ ८ ॥ अयं तु नवमस्तेषां द्वीपः सागरसंवृतः ॥ योजनानां सहस्रं तु द्वीपोऽयं दक्षिणोत्तरः ॥ ९ ॥ आयतस्तु कुमारितो गङ्गायाः
प्रवहावधिः ॥ तिथ्येगूर्ध्वं तु विस्तीर्णः सहस्राणि देशव तु ॥ १० ॥ द्वीपो ह्ययनिविष्टोऽयं म्लेच्छैरन्तेषु सर्वशः ॥ यवनाश्च किराताश्च
तस्यान्ते पूर्वपश्चिमे ॥ ११ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या मध्ये शुद्राश्च भागशः ॥ इज्यायुतवणिज्यादि वर्त्तयन्तो व्यवस्थिताः ॥ १२ ॥ तेषां
स व्यवहारोऽयं वर्त्तनं तु परस्परम् ॥ धर्मार्थकामसंयुक्तो वर्णानां तु स्वकर्मसु ॥ १३ ॥ सङ्कल्पपंचमानां तु आश्रमाणां यथाविधि ॥ इह
स्वर्गोपवर्गार्थं प्रवृत्तिरिह मानुषे ॥ १४ ॥ यस्त्वयं मानवो द्वीपस्तिर्यग्यामः प्रकीर्तितः ॥ य एनं जयते कृत्स्नं स सम्राडिति कीर्तितः ॥ १५ ॥
अयं लोकस्तु वै सम्राडन्तरिक्षजितां स्मृतः ॥ स्वराडसौ स्मृतो लोकः पुनर्वक्ष्यामि विस्तरात् ॥ १६ ॥ सप्त चास्मिन्महावर्षे विश्रुताः
कुलपर्वताः ॥ महेन्द्रो मलयः सद्यः शुक्तिमानृक्षवानपि ॥ १७ ॥ विन्ध्यश्च पारियात्रश्च इत्येते कुलपर्वताः ॥ तेषां सहस्रशश्चान्ये पर्वतास्तु
समीपतः ॥ १८ ॥ अभिज्ञातास्ततश्चान्ये विपुलाश्चित्रसानवः ॥ अन्ये तेभ्यः परिज्ञाता हस्वा हस्वोपजीविनः ॥ १९ ॥ तैर्विमिश्रा जानपदा
आर्या म्लेच्छाश्च सर्वतः ॥ पिबन्ति बहुला नद्यो गङ्गा सिन्धुः सरस्वती ॥ २० ॥ शतद्रुश्चन्द्रभागा च यमुना सरयूस्तथा ॥ ऐरावती वितस्ता च
विशाला देविका कुहूः ॥ २१ ॥ गोमती घेतपापा च बाहुदा च दृषद्रती ॥ कौशिकी तु तृतीया च निश्चला गण्डकी तथा ॥ इत्युल्लेहितमित्येते ॥

हिमवत्पार्श्वेनिःसृताः ॥ २२ ॥ वेदस्मृतिर्वेत्तवती वृत्रघ्नी सिन्धुरेव च ॥ पर्णांशो नर्मदा चैव कावेरी महती तथा ॥ २३ ॥ पारा च धन्वतीरूपा
 विदुषा वेणुमत्यपि ॥ शिप्रा द्यवन्ती कुन्ती च पारियात्राश्रिताः स्मृताः ॥ २४ ॥ मन्दाकिनी दशार्णो च चित्रकूटा तथैव च ॥ तमसा विप्लवी
 श्येनी तथा चित्रोत्पलापि च ॥ २५ ॥ विमला चंचला चैव तथा च धूतवाहिनी ॥ शुक्तिमन्ती शुनी लज्जा मुकुटा ह्रदिकापि च ॥ ऋष्यभन्त
 प्रसूतास्ता नद्योऽमलजलाः शुभाः ॥ २६ ॥ तापी पयोष्णी निर्वन्ध्या क्षिप्रा च ऋषभा नदी ॥ वेणा वेतरणी चैव विश्वमात्रा दुमुद्रा ॥ २७ ॥
 तोया चैव महागौरी दुर्गेमा तु शिला तथा ॥ विन्ध्यपादप्रसूतास्ताः सर्वाः शीतजलाः शुभाः ॥ २८ ॥ गोदावरी भीमरथी हृण्यवणी च वंजुत्रा ॥
 तुंगभद्रा सुप्रयोगा वाह्या कावेरी चैव तु ॥ दक्षिणपथनद्यस्ताः सद्यपादाद्विनिःसृताः ॥ २९ ॥ कृतमाला ताम्रपर्णी पुष्पना द्युन्पलावनी ॥ मलयप्र
 सूता नद्यस्ताः सर्वाः शीतजलाः शुभाः ॥ ३० ॥ त्रिभागा ऋषिकुल्या च इक्षुदा त्रिदिवाचला ॥ ताम्रपर्णी नद्या मूर्ध्नि शरया विमला
 तथा ॥ महेन्द्रतनयाः सर्वाः प्रख्याता शुभगामिनीः ॥ ३१ ॥ काशिका सुकुमारी च मन्दगा मन्दाहिनी ॥ कुरा च पाशिनी चैव
 शुक्तिमन्तात्मजास्तु ताः ॥ ३२ ॥ सर्वाः पुण्यजलाः पुण्याः सर्वगाश्च समुद्रगाः ॥ विश्वस्य मातरः सर्वाः सर्वपापघ्नाः शुभाः ॥ ३३ ॥ नासा
 नद्युपनद्यश्च शततोऽथ सहस्रशः ॥ तास्विमे कुरुपांचालाः शाल्याश्चैव सजाङ्गलाः ॥ ३४ ॥ शूरसेना भद्रकारा गङ्गाः सप्तश्रवाः ॥
 मत्स्याः किराताः कुल्याश्च कुन्तलाः काशिकोशलाः ॥ ३५ ॥ आवन्ताश्च कलिङ्गाश्च मूकाश्चैवान्धकः सह ॥ मय्येदंशा जनपदाः प्रायशः
 परिकीर्तिताः ॥ ३६ ॥ सद्यस्यानन्तरे चैते तत्र गोदावरी नदी ॥ पृथिव्यामपि कृत्स्नायां स प्रदेशो मनोरमः ॥ ३७ ॥ यत्र गोवर्द्धनो
 नाम मन्दरो गन्धमादनः ॥ रामप्रियार्थं स्वर्गीया वृक्षा दिव्यास्तथोपधीः ॥ ३८ ॥ भरद्वाजेन मुनिना प्रियार्थमवतारिताः ॥ नतः पुण्यरे
 देशस्तेन जज्ञे मनोरमः ॥ ३९ ॥ बाल्मीका वाटधानाश्च आभरिः कालतोयकाः ॥ पुरन्धाश्चैव शूद्राश्च पल्लवाश्चात्तवण्डकाः ॥ ४० ॥
 गांधारा यवनाश्चैव सिन्धुसौवीरमद्रकाः ॥ शका दुह्याः पुलिन्दाश्च पारदाहारमूर्तिकाः ॥ ४१ ॥ रामठाः कण्टकाराश्च कैकेया दश
 नामकाः ॥ क्षत्रियोपनिवेद्याश्च वैश्याः शूद्रकुलानि च ॥ ४२ ॥ अत्रयोऽथ भरद्वाजाः प्रस्थलाः सदसेरकाः ॥ लम्पकास्तलमानाश्च सेनिकाः

सह जाह्नवे ॥ एते देशा उदीच्यास्तु प्राच्यान्देशान्निबोधत ॥ ४३ ॥ अङ्गा वङ्गा मङ्गरका अन्तर्गिरिवर्हिगिरी ॥ सुहोत्तराः प्रविजया मागे
वागेयमालवाः ॥ ४४ ॥ प्राज्योतिषाश्च पुण्ड्राश्च विदेहास्ताम्रास्तिसकाः ॥ शाल्वमागधगोन्दोः प्राच्या जनपदाः स्मृताः ॥ ४५ ॥ तेषां
परे जनपदा दक्षिणापथवासिनः ॥ पाण्ड्याश्च केरलाश्च चोलाः कुल्यास्तथैव च ॥ ४६ ॥ सेतुकाः सूतिकाश्चैव कुपथा वाजिवासिकाः ॥
नवराष्ट्रा माहिषिकाः कलिङ्गाश्चैव सर्वशः ॥ ४७ ॥ कारुषाश्च सैर्षिका आटव्याः शबरास्तथा ॥ पुलिन्दा विन्ध्यपुषिका वैदर्भा दण्डकैः
सह ॥ ४८ ॥ कुलीयाश्च सिरालाश्च रूपसास्तापसैः सह ॥ तथा तैत्तिरिकाश्चैव सर्वे कारस्करास्तथा ॥ ४९ ॥ वासिक्याश्चैव ये
चान्ये ये चैवान्तरनर्मदाः ॥ भारुकच्छाः समाहेयाः सह सारस्वतैस्तथा ॥ ५० ॥ काच्छीकाश्चैव सौराष्ट्रा आनर्तो अर्बुदैः सह ॥ इत्येते
अपरान्तास्तु शृणु ये विन्ध्यवासिनः ॥ ५१ ॥ मालवाश्च करुषाश्च मेकलाश्चोत्कलैः सह ॥ ओण्ड्रा माषा दशार्णाश्च भोजाः किष्किन्धकैः
सह ॥ ५२ ॥ स्तोशलाः कौसलाश्चैव त्रेपुरा वेदिशास्तथा ॥ तुमरास्तुम्बराश्चैव पद्दमा नैषधैः सह ॥ ५३ ॥ अरूपाः शौण्डिकेराश्च
वातिहोत्रा अवन्तयः ॥ एते जनपदाः ख्याता विन्ध्यपृष्ठनिवासिनः ॥ ५४ ॥ अतो देशान्प्रवक्ष्यामि पर्वताश्रयिणश्च ये ॥ निराहाराः सर्वे
माश्च कुपथा अपथास्तथा ॥ ५५ ॥ कुथप्रावरणाश्चैव ऊर्णदिवोः समुद्रकाः ॥ त्रिगर्तो मंडलाश्चैव किराताश्चामरैः सह ॥ ५६ ॥ चत्वारि
भारते वर्षे गुणानि मुनयोऽब्रुवन् ॥ कृतं त्रेता द्वापरं च कालिञ्चोति चतुर्गुणम् ॥ तेषां निसर्गं वक्ष्यामि उपरिष्टाच्च कृत्स्नशः ॥ ५७ ॥
मत्स्य उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु ऋषय उत्तरं पुनरेव ते ॥ शुश्रूषवस्तमूबुस्ते प्रकामं लौमहर्षणिम् ॥ ५८ ॥ ऋषय उचुः ॥ यच्च किम्पु
रूपं वर्षं हरिवर्षं तथैव च ॥ आचक्ष्व नो यथातत्त्वं कीर्तितं भारतं त्वया ॥ ५९ ॥ जम्बूखंडस्य विस्तारं तथान्येषां विद्वान् ॥ द्वीपानां वासिनां
तेषां वृक्षाणां प्रवर्षीहि नः ॥ ६० ॥ पृष्टस्त्वं तदा विप्रैर्यथाप्रश्नं विशेषतः ॥ उवाच ऋषिभिर्दृष्टं पुराणभिमतं तथा ॥ ६१ ॥
मुत उवाच ॥ शुश्रूषवस्तु यद्विप्राः शुश्रूषध्वमतन्द्रिताः ॥ जम्बूवर्षः किम्पुरुषः सुमहाव्रन्दनोपमः ॥ ६२ ॥ दश वर्षसहस्राणि
स्थितिः किम्पुरुषे स्मृता ॥ जायन्ते मानवास्तत्र सुतसकनकप्रभाः ॥ ६३ ॥ वर्षे किंपुरुषे पुण्ये पुशो मधुवहः स्मृतः ॥ तस्य किंपुरुषाः

सर्वे पिबन्तो रससुत्तमम् ॥ ६४ ॥ अनामया ह्यशोकाश्च नित्यं सुदितमानसाः ॥ सुवर्णवर्णोश्च नराः स्त्रियश्चाप्सरसः स्मृताः ॥ ६५ ॥
 ततः परं किंपुरुषाद्वरिषं प्रचक्षते ॥ महारजतसङ्काशा जायन्ते यत्र मानवाः ॥ ६६ ॥ देवलोकाच्युताः सर्वे बहुरूपाश्च सर्वशः ॥ हरि
 र्वै नरः सर्वे पिबन्तीशुरसं शुभम् ॥ ६७ ॥ न जरा बाधते तत्र तेन जिविति ते चिरम् ॥ एकादश सहस्राणि तेषामाशुः प्रकीर्तितम् ॥ ६८ ॥
 मध्यमं तन्मया शोक्तं नाम्ना वर्षमिलावृतम् ॥ न तत्र सूर्यस्तपति न च जानन्ति मानवाः ॥ ६९ ॥ चन्द्रसूर्यौ सनक्षत्रावप्रकाशाविला
 वृते ॥ पद्मप्रभाः पद्मवर्णाः पद्मपत्रनिभेक्षणाः ॥ ७० ॥ पद्मगन्धाश्च जायन्ते तत्र सर्वे च मानवाः ॥ जम्बूफलरसाहरा अनिष्पन्दाः सुगन्धि
 नः ॥ ७१ ॥ देवलोकाच्युताः सर्वे महारजतवाससः ॥ त्रयोदश सहस्राणि वर्षाणां ते नरोत्तमाः ॥ ७२ ॥ आयुध्रमाणं जिविति ये तु
 वर्षे इलावृते ॥ मेरोस्तु दक्षिणे पार्श्वे निषधस्योत्तरेण वा ॥ ७३ ॥ सुदर्शनो नाम महाअम्बुदुक्षः सनातनः ॥ नित्यपुष्पफलेपितः सिद्ध
 चारणसेवितः ॥ ७४ ॥ तस्य नाम्ना समारुप्यतो जम्बूद्वीपो वनस्पतेः ॥ योजनानां सहस्रं च शतथा च मग्नपुनः ॥ ७५ ॥ उत्तरेषो
 वृक्षराजस्य दिवमावृत्य तिष्ठति ॥ तस्य जम्बूफलरसो नदी भूत्वा प्रसर्पति ॥ ७६ ॥ मेरुं प्रदक्षिणं कृत्वा जम्बूमूलागता पुनः ॥ ते
 पिबन्ति सदा हृष्टा जम्बूरसमिलावृते ॥ ७७ ॥ जम्बूफलरसं पीत्वा न जरा बाधतेऽपि तान् ॥ न क्षुधा न क्रमा चापि न दुःखं च
 तथाविधम् ॥ ७८ ॥ तत्र जाम्बूनदं नाम कनकं देवभूषणम् ॥ इन्द्रगोपकसंकाशं जायते भासुरं च यत् ॥ ७९ ॥ सर्वेषां
 वर्षवृक्षाणां शुभः फलरसस्तु सः ॥ रक्तं तु काञ्चनं शुभ्रं जायते देवभूषणम् ॥ ८० ॥ तेषां मूत्रं पुरीषं वा दिक्ष्वष्टासु
 च सर्वशः ॥ ईश्वरानुग्रहाद्भूमिभृतांश्च असते तु तान् ॥ ८१ ॥ रक्षःपिशाचा यक्षाश्च सर्वे ह्यभवन्तास्तु ते ॥ हेमकूटे
 तु विज्ञेया गन्धर्वाः साप्सरोगणाः ॥ ८२ ॥ सर्वे नागा निषेवन्ते शेषवासुकिस्तक्षकाः ॥ महामेरो त्रयस्त्रिंशत् कोटन्ते यज्ञियाः शुभाः ॥ ८३ ॥
 नीलवैद्यूर्युक्तेऽस्मिन् सिद्धा ब्रह्मर्षयोऽवसन् ॥ दैत्यानां दानवानां च श्वेतः पर्वत उच्यते ॥ ७४ ॥ शृङ्गवान् पर्वतश्रेष्ठः पितॄणां प्रतिंसंकरः ॥
 इत्येतानि मयोक्तानि नववर्षाणि भारते ॥ ८५ ॥ भूतैरापि निविष्टानि गतिमन्ति ध्रुवाणि च ॥ तेषां वाद्बहुविधा दृश्यन्ते देवमानुषैः ॥ अश्वया

परिसंख्यातुं श्रद्धया च बुभूषता ॥ ८६ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भुवनकांठं चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॐ ॥
 मनुस्वाच ॥ चरितं बुधपुत्रस्य जनार्दन मया श्रुतम् ॥ श्रुतः श्राद्धविधिः पुण्यः सर्वपापप्रणाशनः ॥ ३ ॥ धन्याः प्रमूयमानायाः फलं
 दानस्य मे श्रुतम् ॥ कृष्णाजिनप्रदानं च वृषोत्सर्गस्तथैव च ॥ २ ॥ श्रुत्वा रूपं नरेन्द्रस्य बुधपुत्रस्य कदाच ॥ कौतूहलं समुत्पन्नं नन्ममाचक्ष
 पृच्छतः ॥ ३ ॥ केन कर्मविपाकेन स तु राजा पुरुखाः ॥ अत्रापि तादृशं रूपं सोभाग्यमपि चोत्तमम् ॥ ४ ॥ दवास्त्रिभुवनत्रेष्टान् गन्धर्वाश्च
 मनोरमात् ॥ उर्वशी सङ्गता त्यक्त्वा सर्वभावेन तं नृपम् ॥ ५ ॥ मत्स्य उवाच ॥ शृणु कर्मविपाकेन येन राजा दुःस्त्वाः ॥ अत्रापि तादृशं रूपं सोभाग्य
 मपि चोत्तमम् ॥ ६ ॥ अतीते जन्मनि पुरा यांऽयं राजा पुरुखाः ॥ पुरुखा इति ख्याता मद्रदेशाधिपतिः ॥ ७ ॥ चाश्रुपम्यान्वये राजा
 चाश्रुपस्यान्तरं मनोः ॥ स वै नृपगुणैर्युक्तः केवलं रूपवर्जितः ॥ ८ ॥ ऋतय उचुः ॥ पुरुखा मद्रपां कर्मणा केन पार्थिवः ॥ यभूव कर्मणा
 केन रूपवर्धैव सूतज ॥ ९ ॥ सूत उवाच ॥ द्विजग्राभं द्विजश्रेष्ठा नाम्ना चातीतपुरुखाः ॥ नद्याः कूर्मः इन्द्राजः पूर्वजन्मनि पार्थिवः ॥ १० ॥
 स तु मद्रपती राजा यस्तु नाम्ना पुरुखाः ॥ तस्मिन्मन्यसो विप्रो द्वादश्यां तु सदाऽनप ॥ ११ ॥ उपोष्य पूजमानां सत्यकामा जना
 र्दैनम् ॥ चकार सोपावासश्च स्नानमभ्यङ्गपूर्वकम् ॥ १२ ॥ उपवासफलान्त्राप्तं राज्यं मद्रव्यकण्टकम् ॥ उपापि नस्तथाभ्यङ्गाद्गृह्णाणां व्यजायत
 ॥ १३ ॥ उपोषितैर्नैस्तस्मात्स्नानमभ्यङ्गपूर्वकम् ॥ वर्जनीयं प्रयत्नेन रूपघ्नं तत्परं नृप ॥ १४ ॥ एतद्रः कृत्स्नं यत्नं यद्वृत्तं पूर्वजन्मनि ॥
 मद्रेश्वरत्वचरितं शृणु तस्य महीपतेः ॥ १५ ॥ तस्य राजगुणैः सर्वैः समुपेतस्य भूपतेः ॥ जनानुरागां नैवासीद्गृहीतस्य तस्य वै ॥ १६ ॥
 रूपकामः स मद्रेशस्तपसे कृतनिश्चयः ॥ राज्यं मन्त्रिगतं कृत्वा जगाम हिमपर्वतम् ॥ १७ ॥ व्यवसायद्वितीयस्तु पद्रयमेव महायशः ॥
 द्रष्टुं स तीर्थसदनं विषयान्ते स्वके नदीम् ॥ ऐरावतीति विख्यातां ददर्शातिमनोरमाम् ॥ १८ ॥ तुहिनगिरिभिर्वा महोद्यवेणां तुहिनगभन्तिसमान
 शीतलोदाम् ॥ तुहिनसदृशैर्मवर्णपुञ्जां तुहिनयशाः सरितं ददर्श राजा ॥ १९ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तपोवनागमनं नाम
 पंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ सूत उवाच ॥ स ददर्श नदीं पुण्यां दिव्यां हेमवतीं शुभाम् ॥ गन्धर्वैश्च साम

कीर्णी नित्यं शक्रेण सेविताम् ॥ १ ॥ सुरभमदसंस्तितां समन्तात् विराजिताम् ॥ मध्येन शक्रचापाभा तस्मिन्नहनि सर्वदा ॥ २ ॥ तपस्वि
 शरणोपेतां महाब्राह्मणसेविताम् ॥ ददर्श तपनीयाभां महाराजः पूरुखाः ॥ ३ ॥ सितहंसावलिच्छन्नां काशचामराञ्जिताम् ॥ साभिपित्तामिव
 स तां पश्यन्प्रीतिं परां ययौ ॥ ४ ॥ पुण्यां सुशीतलां हृद्यां मनसः प्रीतिवार्धिनीम् ॥ क्षयद्विद्युतां रम्यां साममूर्त्तिमिवापराम् ॥ ५ ॥
 सुशीतशीघ्रपानीयां द्विजसङ्घनिषेविताम् ॥ सुतां हिमवतः श्रेष्ठां चञ्चद्वाचिविराजिताम् ॥ ६ ॥ अत्रुतस्वादुसलिलां तापसेरुपशोभिनाम् ॥
 स्वर्गरोहणनिःश्रेणीं सर्वकल्मषनाशिनीम् ॥ ७ ॥ अग्रां समुद्रमहिषीं महर्षिगणसेविताम् ॥ सर्वलाकम्प्य चोत्सवयकारिणीं सुम
 नोहराम् ॥ ८ ॥ हितां सर्वस्य लोकस्य नाकमार्गप्रदायिकाम् ॥ गोकुलकुलतीरान्तां रम्यां शैवालार्जिताम् ॥ ९ ॥ तुंगसारसमङ्गबुध्यां जठजे
 रुपशोभिताम् ॥ आवर्त्तेनाभिगम्भीरां द्वीपोरुजवनस्थलीम् ॥ १० ॥ नीलनीरजत्राभासुकुलरुमलाननाम् ॥ दिनाभफनवसनां चक्रवा
 काधरां शुभाम् ॥ बलाकापङ्क्तिदशनां चलन्मत्स्यावलिध्रुवम् ॥ ११ ॥ मयजलोद्भूतमातङ्गरम्यकुम्भपयोधराम् ॥ संसृष्टप्रसङ्गबुध्यां त्रणाल
 बलयावलीम् ॥ १२ ॥ तस्यां रूपमदोन्मत्ता गन्धर्वानुगताः सदा ॥ मध्याह्नमये राजन् क्रीडन्तश्चपरमां गणाः ॥ १३ ॥ नानापरा
 विनिर्मुक्तं वहन्तीं कङ्कुमं शुभम् ॥ स्वतीरदुमसम्भूतनानावर्णसुगान्धिनीम् ॥ १४ ॥ तरङ्गत्रातसंक्रान्तसूर्यमण्डलदृशम् ॥ सुरभजनितायान
 विकूलद्वयभूषिताम् ॥ १५ ॥ शक्रेभगण्डसलिलैर्देवस्त्रीकुचचन्दनैः ॥ संयुतं सलिलं तस्याः पद्मैर्देवरूपसेव्यत ॥ १६ ॥ तस्यास्तोरना वृक्षाः
 सुगन्धकुसुमांचिताः ॥ तथापकृष्टसम्प्राप्तप्रसन्ननिताकुञ्जः ॥ १७ ॥ यस्यास्तीरं रतिं याति सदा कानवशा मृगाः ॥ तयोधनाश्च ऋमयस्नथा
 देवाः सहासराः ॥ १८ ॥ लभन्ते यत्र पूताङ्गा देवभ्यः प्रतिमानिताः ॥ त्रियश्च नाकबहुलाः पद्मेन्दुना रिमानताः ॥ १९ ॥ या भिर्भाति सदा
 तोयं देवसङ्घैरपीडितम् ॥ पुलिन्दैर्नृपसङ्घैश्च व्याघ्रवृन्दैरपीडितम् ॥ २० ॥ सतामरातानीयां सतामगनामलाम् ॥ स तां पश्यन्पयो राजा
 सतामीप्सितकामदाम् ॥ २१ ॥ यस्यास्तीररुहैः काशैः पूर्णैश्चन्द्रांशुसन्निभैः ॥ राजने विरिधाकरो रम्यं तीरं महादुर्मेः ॥ या सदा विधिवेचिप्रेद
 वैश्चापि निषेव्यते ॥ २२ ॥ या च सदा सकलौषविनाशं भक्तजनस्य करोत्यचिरेण ॥ यानुगता तारितां हि कन्दर्वायोऽनुगता सननं हि

मुनीन्द्रैः ॥ २३ ॥ या हि सुतानिष पाति मनुष्यान् या च युता सततं हिमसङ्घैः ॥ या च युता सततं सुरवृन्दैर्वा च जनेः स्वाहिताय शिना
 वै ॥ २४ ॥ युक्ता च केसरिगणैः करिवृन्दजुष्टा सन्तानयुक्तसलिलापि सुवर्णयुक्ता ॥ सूर्याशुतापरिवृद्धिविवृद्धशीता शीताशुतुल्ययशसा दृढश
 नृपेण ॥ २५ ॥ इति श्रीमात्स्य महापुराण भुवनकोषे सुरनदीवर्णनं नाम षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१६ ॥ ॐ ॥ मृत उवाच ॥ आलाकयन्
 नदीं पुण्यां तत्समीरहृतश्रमः ॥ स गच्छन्नेव दृढशे हिमवनं महागिरिम् ॥ १ ॥ खमुल्लिखद्विवेदुभिर्भुजैर्बुद्धैस्तु पाण्डुरैः ॥ चक्षिणावपि न
 चोर्वेना सिद्धगते शुभम् ॥ २ ॥ नदीमवाहसजातमहाशङ्कैः सनन्ततः ॥ असंश्रुताभ्यगन्तं न जीनन्तं य मनारनन् ॥ ३ ॥ देवशङ्करेन
 नीलैः कृताधोवसनं शुभम् ॥ मेघोत्तरीयकं शैलं दृढशे स नराधिपः ॥ ४ ॥ श्वेतमेव कृताङ्गोऽपि च द्राक्कुमुकुटं कचिन् ॥ हिमाद्रिलिपिः सङ्ग
 कचिद्वानुविमिश्रितम् ॥ ५ ॥ चन्दनेनानुलिताङ्गं दत्तपञ्चाङ्कुलं यथा ॥ शीतप्रदं निद्रावपि शिश्याविक्रमङ्कुटम् ॥ साउक्तैरप्यशसां
 मुद्रितं चरणैः कचिन् ॥ ६ ॥ कचित्संसृष्टमूर्ध्नाशु कचिच्च तमसावृतम् ॥ दरीमुखैः कचिद्भूमैः पिबन्तं सलिलं महत् ॥ ७ ॥ कचि
 द्विद्याधरगणैः क्रीडाद्भिरुपशोभितम् ॥ उपगीतं तथा मुखैः किन्नराणां गणैः कचिन् ॥ ८ ॥ आपानभूमौ गलितैर्गन्धर्वाण्यशसां कचिन् ॥
 पुष्पैः सन्तानकादीनां दिव्यैस्तमुपशोभितम् ॥ ९ ॥ सुतोत्थिताभिः शय्याभिः कुसुमानां तथा कचिन् ॥ मृदिताभिः त्र्यम्बकीर्णं गन्धर्वाणां
 मनोरमम् ॥ १० ॥ निरुद्धपर्वणैर्देशैर्नीलशङ्खलमण्डितैः ॥ कचिच्च कुसुमैर्युक्तमत्यन्तरुचिं शुभम् ॥ ११ ॥ तपस्विशरणं शैलं कामि
 नामतिदुर्लभम् ॥ मृगेयथानुचरेतं दन्तिभिन्नमहाद्रुमम् ॥ १२ ॥ यत्र सिंहनिनादेन ग्रस्तानां भयं खम् ॥ दृश्यते न च सन्थान्तं गजाना
 माकुलं कुलम् ॥ १३ ॥ तदाश्च तापसैर्यत्र कुञ्जैर्दशैर्लङ्कताः ॥ स्वैर्यस्य समुत्पन्नैर्बैलङ्कयं समङ्कुतम् ॥ १४ ॥ अहीनशरणं नित्यमही
 नवनसेवितम् ॥ अहीनः पश्यति गिरिमहीनं रत्नसम्पदा ॥ १५ ॥ अल्पेन तपसा यत्र सिद्धिं प्राप्नुयन्ति तापसाः ॥ यस्य दर्शनमात्रेण सर्व
 कलमपनाशनम् ॥ १६ ॥ महाप्रपातसम्पातप्रपातादिगताम्बुभिः ॥ वायुनीतैः सदा तृप्तिवृत्तदेशं कचिच्च कचिन् ॥ १७ ॥ समालम्बजलैः
 शृङ्गैः कचिच्चापि समुच्छिन्नैः ॥ नित्याकंतापविषैरगम्यैर्मनसा युतम् ॥ १८ ॥ देवदारुमहावृक्षत्रयशालानिरन्तरैः ॥ वंशस्तम्बवनतक्रैः

प्रदेशेषुशोभितम् ॥ १९ ॥ हिमच्छत्रमहाशृङ्गं प्रपातशतनिर्झरम् ॥ शब्दलभ्याम्बुविषमं हिमसंरुद्धकन्दरम् ॥ २० ॥ दृष्ट्वैव तं चारु
 नितम्बभूमिं महाबुभावः स तु मद्रनाथः ॥ बभ्राम तत्रैव मुदा समतः स्थानं तदा किञ्चिदथाससाद ॥ २१ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे
 भुवनकोपे हिमवद्दर्शनं नाम सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ६४ ॥ सूत उवाच ॥ तस्यैव पर्वतेन्द्रस्य प्रदशं सुमनोरमम् ॥ अगम्यं
 मानुषैरन्यैर्देवयोगादुपागतः ॥ १ ॥ ऐरावती सरिच्छ्रेष्ठा यस्माद्देशाद्विनिर्गता ॥ मेघश्यामं च तं देशं द्रुमवण्डहरनेकशः ॥ २ ॥ शालैस्तालै
 स्तमालैश्च कर्णिकारैः सशामलैः ॥ न्यग्रोधैश्च तथाश्वत्थैः शिरीषैः शिशपाद्रुमैः ॥ ३ ॥ महानिम्बैस्तथा निम्बैर्निगुण्डाभिर्हारिद्रुमैः ॥
 देवदारुमहावृक्षैस्तथा कालेयकद्रुमैः ॥ ४ ॥ पद्मकैश्चन्दनैर्बिल्वैः कपित्थै रक्तचन्दनैः ॥ माताप्रारिष्टकाक्षोटेरब्दकैश्च तथाञ्जुनैः ॥ ५ ॥
 हस्तिकर्णैः सुमनसैः कोविदारैः सुषुप्तिपतैः ॥ प्राचीनामलकैश्चापि धनकैः समराटकैः ॥ ६ ॥ खजूरैर्वारिकेलैश्च प्रियालप्रातकैर्दुन्दैः ॥
 तन्तुमालैर्बैभव्यैः काश्मीरीपणिभिस्तथा ॥ ७ ॥ जातीफलैः पूगफलैः कटफलैरालवलीफलैः ॥ मन्दारैः कोविदारैश्च किशुकैः कुसुमांशुकैः ॥ ८ ॥
 यवासेः शमिपणसैर्वैतसैरम्बुवेतसैः ॥ रक्तान्तिरङ्गनारङ्गेर्हिङ्गभिः सप्रियङ्गुभिः ॥ ९ ॥ रक्ताशोकस्मनथाशोकैराकल्लिराकाण्टकैः ॥ ११ ॥
 मुचुकुन्दैस्तथा कुन्दैराटरूपरूपकैः ॥ १० ॥ किरातैः किङ्किरातैश्च फेतकैः श्वेतकतकैः ॥ सोभाञ्जनैरञ्जनैश्च मुकलिङ्गनिकाण्टकैः ॥ ११ ॥
 सुवर्णचारुवसनैर्दुमश्रेष्ठैस्तथासनेः ॥ मन्मथस्य शराकारैः सहकारैर्भनोरमैः ॥ १२ ॥ पीतयूथिकया चैव श्वेतयूथिकया तथा ॥ जात्या
 चम्पकजात्या च तुम्बुरैश्चाप्यतुम्बुरैः ॥ १३ ॥ मौचैल्लेचैस्तु लङ्कुचैस्तिरुपुष्पकुशशयैः ॥ तथा सुपुष्पावरणैश्चव्यकैः कामिवल्लभैः ॥ १४ ॥
 पुष्पाङ्कुरैश्च वकुलैः पारिभद्रहरिद्रकैः ॥ धाराकदम्बैः कुटजैः कदम्बैर्गिरिकूटजैः ॥ १५ ॥ आदित्यमुस्तकैः कुम्भैः कुङ्कुमैः कामवल्लभैः ॥ १६ ॥
 कटफलैर्बंदरैर्नैर्पेदीपैरिव महाज्ज्वलैः ॥ १६ ॥ रक्तैः पालीवनैः श्वेतैर्दाडिमैश्चम्पकद्रुमैः ॥ बन्धूकैश्च सुबन्धूकैः कुञ्जकानां तु जातिभिः ॥ १७ ॥
 कुसुमैः पाटलाभिश्च मल्लिकाकरवीरकैः ॥ कुरवकैर्हिमवरेजम्बूभिर्नृपजम्बुभिः ॥ १८ ॥ बीजपूरैः सकपूरैर्गुरुभिश्चागुरुद्रुमैः ॥ विम्बैश्च प्रतिबिम्बैश्च
 सुन्तानकवितानकैः ॥ १९ ॥ तथा गुग्गुलुवृक्षैश्च हिन्तालधवलैश्चुभिः ॥ तृणशून्यैः करवीरैरशोकैश्चकमदनैः ॥ २० ॥ पल्लिभिर्धातकोभिश्च

निरिबलैः समकुण्डैः ॥ तित्तिडोकैस्तथा लोत्रिविडङ्गैः क्षीरिकादुमैः ॥ २१ ॥ अश्वमेधैस्तथा कालेजम्बीरैः श्वेतकडुमैः ॥ भालातरे
 रिन्द्रपर्वेल्लुनेः सिद्धिसाधकैः ॥ २२ ॥ कर्मद्वैः कासमर्दरविष्टकरिष्टकैः ॥ रुद्रक्षेत्रसम्भूतैः सतहैः पुत्रभीषकैः ॥ २३ ॥ कङ्कालकैः
 लवंगैश्च त्वग्द्रुमैः पारिजातकैः ॥ प्रतानैः पिप्पलीनां च नागवल्गुश्च भागशः ॥ २४ ॥ मरिचश्च तथा गुल्फेनैर्वमल्लिकया तथा ॥ सुद्रीकाम
 ण्डपैर्मुखैरतिमुक्तकमण्डपैः ॥ २५ ॥ त्रुपैर्नत्तिकानां च प्रतानैः सफुडैः शुभैः ॥ हूणमाण्डानां प्रतानैश्च अश्वबूनां तथा क्वचित् ॥ २६ ॥
 निर्भिडस्य प्रतानैश्च पटोलीकारवेष्टकैः ॥ कर्कोटकीवितानैश्च वात्तिकैर्वृहतीफुडैः ॥ २७ ॥ कण्टकैर्मूलैर्कर्मूलशाकैस्तु विविधैस्तथा ॥
 कल्लोरैश्च विदार्याश्च रुक्मटैः स्यादुकण्टकैः ॥ २८ ॥ सभाण्डारिविहसाराजजम्बूकालुकैः ॥ सुवर्चलाभिः सर्वाभिः सीतर्पपाभिस्त्रयैश्च
 च ॥ २९ ॥ काकोलीक्षीरकाकोली छत्रया चातिछत्रया ॥ कासमर्दसहासद्रिः सकन्दलसकाण्डकैः ॥ ३० ॥ तथा क्षीरकशाकैर्न
 कालशाकैर्न चाप्यथ ॥ शिम्बीधान्यैस्तथा धान्यैः सर्वैर्निरवशेषतः ॥ ३१ ॥ आपधीभिर्भोचित्राभिर्दोष्यमानाभिरेव
 च ॥ आयुष्याभिर्यशस्याभिर्वल्याभिश्च नराधिप ॥ ३२ ॥ जरासृत्युभयत्राभिः क्षुद्रचर्षाभिरेव च ॥ सोभाग्यजननीभिश्च
 कूरस्नाभिश्चाप्यनेकशः ॥ ३३ ॥ तत्र वेणुलताभिश्च तथा कीचकैश्च ॥ काशैः शशाङ्ककाशैश्च शरगुल्फैस्तथैव च ॥ ३४ ॥
 कुशगुल्फैस्तथा रम्येगुल्फैश्चक्षोर्मनोमैः ॥ कार्पासजातिवर्गेण दुर्लभेन शुभेन च ॥ ३५ ॥ तथा च कदलीखण्डैर्मनोहारिभि
 रुत्तमैः ॥ तथा मरकतप्रलयैः प्रदंशैः शाद्वलान्वितैः ॥ ३६ ॥ इरापुष्पसमायुक्तैः कुङ्कुमस्य च भागशः ॥ तगरातिविषाभांसिग्रान्धिकैस्तु
 सुरागदैः ॥ ३७ ॥ सुवर्णपुष्पैश्च तथा भूमिपुष्पैस्तथापरैः ॥ जम्बीरकैर्भूस्तृणकैः सरसैः सशुकैस्तथा ॥ ३८ ॥ शृङ्गेराजमोदाभिः
 कुम्भेरकाप्रियालकैः ॥ जलजैश्च तथावर्णैर्नानावर्णैः सुगन्धिभिः ॥ ३९ ॥ उदयादित्यसङ्काशैः सुवर्णचन्द्रनिभैस्तथा ॥ तपनीयसवर्णैश्च
 धतसीपुष्पसन्निभैः ॥ ४० ॥ शुक्रपत्रनिभैश्चान्यैः स्थलपत्रैश्च भागशः ॥ पंचवर्णैः समाकर्णैर्विह्वणैस्तथैव च ॥ ४१ ॥ द्रुष्टुं पृथगाहितमुदैः
 दुमुदैश्च प्रसन्निभैः ॥ तथा वह्निशिखाकारैर्गजवक्त्रोत्पलैः शुभैः ॥ ४२ ॥ नीलैः तलैः सकलैर्गुञ्जातककसेरकैः ॥ शृङ्गाटकमृणालैश्च

करटे राजतोत्पलेः ॥ ४३ ॥ जलबैः स्थलजैर्मूलैः फलेः पुष्पैर्विशेषतः ॥ विविधैश्चैव नीवारैर्मुनिभोज्यैर्नराधिप ॥ ४४ ॥ न तद्वान्यं न
 तत्तस्यं न तच्छाकं न तत् फलम् ॥ न तन्मूलं न तत् कन्दं न तत् पुष्पं नराधिप ॥ ४५ ॥ नागलोकोद्भवं दिव्यं नलोकभवं च यत् ॥
 अनूपोत्थं वनोत्थं च तत्र यन्नास्ति पार्थिव ॥ ४६ ॥ सदा पुष्पफलं सर्वमज्यमृतयोगतः ॥ मद्देशः स दृढो तपसा ह्यतियोगतः ॥ ४७ ॥
 दृढो च तथा तत्र नानारूपान् पतन्निनः ॥ मयूरान् शतपत्रांश्च कलविट्कांश्च कोकिलान् ॥ ४८ ॥ तदा कादम्बकान् हंसान् कोयटीन्
 खञ्जरीटकान् ॥ कुरुरान् कालकूटांश्च स्वदाङ्गाङ्गुधकांस्तथा ॥ ४९ ॥ गोक्षेडकांस्तथा कुम्भान् धार्तराष्ट्रान् कुकान् वकान् ॥
 घातुकांश्चक्रवाकांश्च कटुकान् टिट्ठिमान् भटान् ॥ ५० ॥ पुत्रप्रियान् लोहपुष्टान् गोचर्मगिरिवर्तकान् ॥ पारावतांश्च कमलान्
 सारिका जीवजीविकान् ॥ ५१ ॥ लवधर्तकवार्ताकान् रक्तवर्मप्रभद्रकान् ॥ ताम्रचूडान् स्वर्णचूडान् कुकुटान् काष्ठकुट्टान् ॥ ५२ ॥ कपिअलान्
 कलविट्कांस्तथा कुङ्कुमचूडकान् ॥ भृङ्गराजान् सीरपादान् भुलिङ्गान् डिण्डिमान् नवान् ॥ ५३ ॥ संजुञ्जीतकदात्यूहान् भारद्वाजान्तिथ्या
 चषान् ॥ एतांश्चान्यांश्च सुबहुन् पक्षिसङ्घान् मनोहरान् ॥ ५४ ॥ श्वापदान् विविधाकारान् मृगांश्चैव महाभृगान् ॥ व्याघ्रान् केशरिणः
 सिंहान् द्वीपिनः शरभान् वृकान् ॥ ५५ ॥ ऋक्षांस्तरक्षूश्च बहून् गोलङ्गूलान् सवानरान् ॥ शशलोमान् सकादृशान् मार्जारान्
 वायुवेगिनः ॥ ५६ ॥ तथा मर्त्ताश्च मातङ्गान् महिषान् गवयान् वृषान् ॥ चमरान् सुमरांश्चैव तथा गौस्वरानपि ॥ ५७ ॥ उरग्रांश्च तथा
 मेघान् सारङ्गानथ कूकुरान् ॥ नीलैश्चैव महानीलान् करालान् मृगमानृकान् ॥ ५८ ॥ संहृष्टरामसरभान्क्रौञ्चाकारकशम्बरान् ॥
 करालान्कृतमालांश्च कालपुच्छांश्च तोरणान् ॥ ५९ ॥ दंष्ट्रान्खड्गान्ब्राह्मणंश्च तुरङ्गान्खरगर्हभान् ॥ एतानदृष्टान्मदेशो विरुद्धांश्च
 परस्परम् ॥ ६० ॥ अविरुद्धान्वने दृष्ट्वा विस्मयं परमं ययौ ॥ तच्चाश्रमपदं पुण्यं बभूवात्रः पुरा नृप ॥ ६१ ॥ तत्प्रसादात्प्रभायुक्तं
 स्थावरेजङ्गमेस्तथा ॥ हिसन्ति हि न चान्योन्यं हिंसकास्तु परस्परम् ॥ ६२ ॥ क्रव्यादाः प्राणिनस्तत्र सर्वे क्षीरफलाशनाः ॥ निर्मितास्तत्र
 चात्यर्थमन्त्रिणा सुमहात्मना ॥ ६३ ॥ शैलान्नितम्बदेशेषु न्यवसच्च स्वयं नृपः ॥ पयः क्षरन्ति ते दिव्यममृतस्वादुकण्टकम् ॥ ६४ ॥

क्वचिद्राजन्मद्विष्यश्च क्वचिदाजान्श्च सर्वशः ॥ शिलाः क्षीरेण सम्पूर्णो दद्रा चान्यत्र वा बहिः ॥ ६५ ॥ राज्यदृग्गन्तर्मां प्रीतिमवाप वसुधाधिपः ॥
 सर्पांसि तत्र दिव्यानि नद्यश्च विमलोदकाः ॥ ६६ ॥ प्रणालिकानि चोष्णानि शात्तानि च भानशः ॥ कन्दुराणि च शैलस्य सुसेव्यानि पदं
 पदे ॥ ६७ ॥ हिमपातो न तत्रास्ति समन्तात् पंच योजनम् ॥ उपत्यकासु शैलस्य शिखरस्य न विद्यते ॥ ६८ ॥ तत्रास्ति राजाच्छिखरं
 पर्वतेन्द्रस्य पाण्डुरम् ॥ हिमपातं घना यत्र कुर्वन्ति सहिताः तदा ॥ ६९ ॥ तत्रास्ति चापां शृङ्गं यत्र तोयमवा घनाः ॥ नित्यमेवाभिवर्षन्ति
 शिलाभिः शिखरं वरम् ॥ ७० ॥ तदाश्रमं मनोहारि यत्र कामधरा नराः ॥ सुमुख्योपयोगिताच्छात्रिणं सफलाः फलाः ॥ ७१ ॥
 सद्योपणीतश्रमं सुरस्त्रीसिवितं परम् ॥ सर्वपापक्षयकरं शैलस्यैव नक्षत्रम् ॥ ७२ ॥ चान्ते कीडमनितं देवादिशताराधिप ॥ हिमपुञ्जाः
 कृतास्तत्र चन्द्रनिम्बसमप्रभाः ॥ ७३ ॥ तद्गन्धं सज्जताश्च दिग्गन्तव्यं ॥ ७४ ॥ देवतैः करिदन्तव्यं पशुजैः सदा ॥ ७५ ॥
 पूर्वोराधितभावोऽसौ महाराजः शुक्लराजः ॥ तद्गन्धं सज्जताश्च दिग्गन्तव्यं ॥ ७६ ॥ देवतैः करिदन्तव्यं पशुजैः सदा ॥ ७७ ॥
 कृतं स्वयं रुचिरमथात्रिणा शुभं शुभावहं च दिग्गन्तव्यं ॥ ७८ ॥ देवतैः करिदन्तव्यं पशुजैः सदा ॥ ७९ ॥
 नामाष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥ सुत उवाच ॥ तत्र को तो नक्षत्रं नक्षत्रं नक्षत्रं ॥ तृतीयं तु तयोर्मध्ये
 शृङ्गमत्यन्तसुच्छिन्नम् ॥ १ ॥ नित्यातशिलाजालं सदाभ्रपरिजितम् ॥ नक्षत्रादस्तादृशं दिशां भागं च पश्चिमे ॥ २ ॥
 जातीलतापारिक्षितं विवरं चारुदर्शनम् ॥ दृष्ट्वैव कौतुकाविष्टतं विपश्च महीवतिः ॥ ३ ॥ तमसा चातिनिविडं नलयमानं सुसङ्कुम्भम् ॥
 नल्वमात्रमतिक्रम्य स्वप्नभरणोज्ज्वलम् ॥ ४ ॥ तमुच्छ्रितमथादत्तं गन्धान् परिकुम्भम् ॥ न तत्र सूर्यस्तपति न विराजति
 चन्द्रमाः ॥ ५ ॥ तथापि दिवसाकारं प्रकाशं तदहर्निशम् ॥ कोशाधिकपरिमाणं सरसा च विराजितम् ॥ ६ ॥ समन्तात् सरस्तम्भ
 शैललम्बा तु वेदिका ॥ सौवर्णे राजतैर्वृक्षैर्विद्रुमैरुपशोभितम् ॥ ७ ॥ नानामाणिक्यकुसुमैः सुप्रभाभरणोज्ज्वलैः ॥
 तस्मिन्सरसि पद्मानि पद्मरागच्छद्गानि तु ॥ ८ ॥ वज्रकेशराजालानि सुगन्धीनि तथा युतम् ॥ पौर्णमासैर्नैल्लेखद्वयस्य महीपते ॥ ९ ॥

कर्णिकाश्च तथा तेषां जातरूपस्य पार्थिव ॥ तस्मिन्सरासि या भूमिर्न सा वज्रसमाकुला ॥ १० ॥ नानारत्नैरुपचिता न उजानां समाश्रया ॥
 कपर्दिकानां शुक्तीनां शंखानां च महीपते ॥ ११ ॥ मकराणां च मत्स्यानां चण्डानां कच्छैः सह ॥ तत्र मरुतस्तखण्डानि वज्राणां च
 सहस्रशः ॥ १२ ॥ पद्मरागेन्द्रनीलानि महानीलानि पार्थिव ॥ पुष्परागाणि सर्वाणि तथा कर्कोटकानि च ॥ १३ ॥ तुल्यकस्य तु खण्डानि
 तथा शेषस्य भागशः ॥ राजावर्तस्य मुख्यस्य रुचिराक्षस्य चाप्यथ ॥ १४ ॥ सूर्येन्दु रान्तर्ध्व नीलं वर्णान्निदध नः ॥ ज्योतीरसस्य
 रम्यस्य स्यमन्तस्य च भागशः ॥ १५ ॥ सुरोत्तमवलक्षाणां स्फटिकस्य तथैव च ॥ गोन्द्विपितक्षानां च धूलिभरकृतस्य च ॥ १६ ॥
 वेदूर्यसौगन्धिकयोस्तथा राजमणेरूप ॥ वज्रस्यैव च मुख्यस्य तथा ब्रह्मणेरपि ॥ १७ ॥ मुक्ताफलानि मुक्तानां ताराविम्वज्रारिणाम् ॥ १८ ॥
 सुखोष्णं चैव तत् तोयं स्नानाच्छीतविनाशनम् ॥ वेदूर्यस्य शिला मध्यं सरसस्तस्य शोभना ॥ १९ ॥ प्रमाणेन तथा सा च द्वे च राजन्
 धनुःशते ॥ चतुरस्रा तथा रम्या तपसा निर्मितताऽत्रिणा ॥ २० ॥ बिलद्वारसमो देशो यत्र तत्र हिरण्यमयः ॥ प्रदेशः स तु राजेन्द्र द्वीपे तस्मिन्
 मनोहरे ॥ २१ ॥ तथा पुष्करिणी रम्या तस्मिन् राजन् शिलातले ॥ सुशीतामलपानीया जलेज्यैश्च विराजिता ॥ २२ ॥ आकाशश्रुतिमा राजंश्चतु
 रस्रा मनोहरा ॥ तस्यास्तदुदकं स्वादु लघु शीतं सुगन्धिकम् ॥ २३ ॥ न क्षिणोति यथा कण्ठं कुक्षिं नापूरयत्यपि ॥ तृप्तिं विधत्ते परमा
 शरीरं च महत् सुखम् ॥ २४ ॥ मध्ये तु तस्याः प्रासादं निर्मितं तपसाऽत्रिणा ॥ रुक्मसेतुग्रवशान्तं सर्वरत्नमयं शुभम् ॥ २५ ॥ शशांक
 रश्मिः संकाशं प्रासादं राजतं हितम् ॥ रम्यवेदूर्यसेपानं विदुमामलसारकम् ॥ २६ ॥ इन्द्रनीलमहास्तम्भं मरकतासक्तवदिकम् ॥
 वज्रांशुजालैः स्फुरितं रम्यं दृष्टिमनोरमम् ॥ २७ ॥ प्रासादं तत्र भगवान् देवदेवो जनार्दनः ॥ भोगिभोगावलीसुतः सर्वलंकारभूषितः ॥ २८ ॥
 जान्वा च कुञ्चितस्त्वैको देवदेवस्य चक्रिणः ॥ फणीन्द्रसन्निविष्टोऽग्निर्द्वितीयश्च तथानघ ॥ २९ ॥ लक्ष्म्युत्सङ्गतोऽग्निस्तु शपभंगप्रशायिनः ॥
 फणीन्द्रभोगसंन्यस्तबाहुः केयूरभूषणः ॥ ३० ॥ अंगुलीपृष्ठविन्यस्तदेवशीर्षधरं भुजम् ॥ एकं वै देवदेवस्य द्वितीयं तु प्रसारितम् ॥ ३१ ॥
 समाकुञ्चितजानुस्यमणिबन्धेन शोभितम् ॥ किञ्चिदाकुञ्चितं चैव नाभिदशकरस्थितम् ॥ ३२ ॥ तृतीयं तु भुजं तस्य चतुर्थं तु तथा

शृणु ॥ आत्तसन्तानकुसुमं ब्राणदेशानुसर्पिणम् ॥ ३३ ॥ लक्ष्म्या संवाह्यमानाद्भिद्रः पद्मपत्रनिभैः करैः ॥ सन्तानमालामुकुटं
 हारकेयूरभूषितम् ॥ ३४ ॥ भूषितं च तथा देवमङ्गदैरंगुलीयकैः ॥ फणीन्द्रफणिविन्यस्तचारुत्विशिराञ्जलम् ॥ ३५ ॥ अज्ञान
 स्तुचरितं प्रतिष्ठितमथात्रिणा ॥ सिद्धानुपूज्यं सततं सन्तानकुसुमार्चितम् ॥ ३६ ॥ दिव्यगन्धानुलितांगं दिव्यधूपन धूपितम् ॥ सुरैः
 सुफलेह्वैः सिद्धैरुपहृतैः सदा ॥ ३७ ॥ शोभितोत्तमपाश्व तं देवमुत्पलशर्पिकम् ॥ ततः सम्मुखमुद्ग्राक्ष्य ववन्द स नराधिपः ॥ ३८ ॥
 जानुभ्यां शिरसा चैव गत्वा भूमिं यथाविधि ॥ नाम्नां सहस्रेण तदा तुष्टाव मधुसूदनम् ॥ ३९ ॥ प्रदक्षिणमथो चक्रे स तूत्याय पुनः पुनः ॥ रम्य
 मायतनं दृष्ट्वा तत्रोवासाश्रमे पुनः ॥ ४० ॥ बिलाद्बहिर्गुहां काञ्चिदाश्रित्य सुमनोहराम् ॥ तपश्चकार तत्रैव पूजयजन्मधुसूदनम् ॥ ४१ ॥ नाना
 विधैस्तथा पुण्यैः फलमूलैः सगौरवैः ॥ नित्यं त्रिषवणस्नायी वह्निपूजापरायणः ॥ ४२ ॥ देववापीजलेः कुर्वन्सततं प्राणधारणम् ॥ सर्वोद्धारपरि
 त्यागं कृत्वा तु मनुजेश्वरः ॥ ४३ ॥ अनास्तुतगुहाशायी कालं नयति पार्थिवः ॥ त्यक्ताहारक्रियश्चैव केवलं तोयतो नृपः ॥ न तस्य ग्लानि
 मायाति शरीरं च तद्द्रुतम् ॥ ४४ ॥ एवं स राजा तपसि प्रसक्तः सम्पूजयन्देववरं सदैव ॥ तत्राश्रमे कालमुवास कञ्चित् स्वर्गोपमं दुःख
 मविन्दुमानः ॥ ४५ ॥ इति श्रीमातस्य महापुराणे भुवनकोषे आयतनवर्णनं नामैकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ ४६ ॥ सूत
 उवाच ॥ स त्वाश्रमपदे रम्यं त्यक्ताहारपरिच्छदः ॥ क्रीडाविहारं गन्धर्वैः पश्यन्त्यप्सरसां सह ॥ १ ॥ कृत्वा पुष्पोच्चयं भूरि ग्रथयित्वा तथा
 स्रजः ॥ अग्रं निवेद्य देवाय गन्धर्वैर्भ्यस्तदा ददौ ॥ २ ॥ पुष्पोच्चयप्रसक्तानां क्रीडन्तीनां यथासुखम् ॥ चेष्टा नानाविधाकाराः पश्यन्नपि न
 पश्यति ॥ ३ ॥ काचित् पुष्पोच्चये सक्ता लताजालेन वेष्टिता ॥ सखीजनेन संत्यक्ता कान्तेनाभिसमुज्झिता ॥ ४ ॥ काचित्क्रमलग्नान्धाभा
 निःश्वासपवनाहृतैः ॥ मधुपैराकुलमुखी कान्तेन परिमोचिता ॥ ५ ॥ मकरन्दसमाक्रान्तनयना काचिदङ्गना ॥ कान्तनिःश्वासवातेन नीज
 स्ककृतेक्षणा ॥ ६ ॥ काचिदुच्चीय पुष्पाणि ददौ कान्तसंग्रथितैः पुष्पै रराज कृतशेखरा ॥ ७ ॥ उच्चीय स्वयमुद्ग्रथ्य
 कान्तेन कृतशेखरा ॥ कृतकृत्यमिवान्मानं मेने मन्मथवर्द्धिनी ॥ ८ ॥ अस्त्यस्मिन् गहने कुञ्जे विशिष्टकुसुमा लता ॥ काचिदेवं रदो नीता।

रमणेन रिरंसुना ॥ ९ ॥ कान्तसन्नामितलता कुसुमानि विचिन्वती ॥ सवाभ्यः काचिदात्मानं मेने सर्वगुणाधिकम् ॥ १० ॥ काश्चिन्पश्यति
 भूपालं नलिनीषु पृथक् पृथक् ॥ क्रीडमानास्तु गन्धर्वदेवरा मा मनोरमाः ॥ ११ ॥ काचिदाताडयत्कान्तमुदकेन शुचिस्मिता ॥ ताड्यमानाथ
 कान्तेन प्रीतिं काचिदुपायौ ॥ १२ ॥ कान्तं च ताडयामास जातखेदा वराङ्गना ॥ अदृश्यत वराङ्गहा श्वासतृन्यन्याधरा ॥ १३ ॥
 कान्ताम्बुताडनोदृष्टकेशपाशनिबन्धना ॥ केशकुलसुखी भाति मधुपेरिव पद्मिनी ॥ १४ ॥ म्वचक्षुःसदृशैः पुष्पैः सञ्छन्ने नलिनीवने ॥
 छात्रा काचिच्चिरात्प्राप्ता कान्तेनान्विष्य यन्ततः ॥ १५ ॥ स्नाता शीतापदेशेन काचित् प्राहङ्गना भृशम् ॥ रमणालिङ्गनं चक्रे
 मनोऽभिलषितं चिरम् ॥ १६ ॥ जलार्देवसनं मुहम्मङ्गलीनं शुचिस्मिता ॥ धारयन्ती जनं चक्रे काचित् नत्र
 समन्मथम् ॥ १७ ॥ कण्ठमाल्यगुणैः काचित् कान्तेन कृप्यताम्भसि ॥ दुष्यन्मगदामपतितं रमणं प्राहमग्निम् ॥ १८ ॥
 काचिदुन्ना सखीदत्तजालु देशे नखक्षता ॥ सम्भ्रान्ता कान्तशरणं मग्ना काचिद्वता चिरम् ॥ १९ ॥ काचित् पृष्ठदृतादिन्या कंशनिन्ताय
 कारिणी ॥ शिलातलमता भर्त्रा दृष्टा कामार्त्तचक्षुषा ॥ २० ॥ कृतमाल्यं विलुलितं संक्रान्तकुचकुम्भम् ॥ रनिःश्रीडितकान्तेन राज्ञ
 तत् सरादकम् ॥ २१ ॥ सुस्नातदेवगन्धर्वदेवरामाणेन च ॥ पूज्यमानं च ददृशे देवदेवं जनार्दनम् ॥ २२ ॥ काचित् दृढशे राजा लना
 गृहगताः स्त्रियः ॥ मण्डयन्तीः स्वगात्राणि कान्तासङ्गयस्तमानसाः ॥ २३ ॥ काचिदादर्शनकरा व्यग्रा दूतीमुखोद्गमम् ॥ शृण्वन्ती कान्त
 वचनमधिका तु तथा बभौ ॥ २४ ॥ काचित् सत्वरिता दूत्या भूषणानां विपर्ययम् ॥ कुर्वाणा नैव बुबुधं मन्मथविप्रेतनना ॥ २५ ॥
 वायुनुन्नातिसुरभिः कुसुमोत्करमण्डिते ॥ काचित् पिबन्ती दृढशे मेरेयं नीलशङ्खले ॥ २६ ॥ पाययामास रमणं म्वयं काचिद्वराङ्गना ॥
 काचित् पयो वराङ्गहा कान्तपाणिसमर्पितम् ॥ २७ ॥ काचित् स्वनेत्रचपलनीलोत्पल्युतं पयः ॥ पीत्वा पप्रच्छ रमणं क्व गतो
 तो ममोत्पलौ ॥ २८ ॥ त्वयैव पीतो तो नूनमित्युक्ता रमणेन सा ॥ तथा विदित्वा सुगन्धत्वाद्भूष्य व्रीडिता भृशम् ॥ २९ ॥ काचित्
 कान्तार्पितं सुहृः कान्तपीतावशेषितम् ॥ सविशेषसं यानं पयो मन्मथवर्द्धनम् ॥ ३० ॥ आपनगोष्ठीषु तथा तासां स नरपुङ्गवः ॥

शुश्राव विविधं गीतं तन्नीस्विरविमिश्रितम् ॥ ३१ ॥ प्रदोषसमये ताश्च देवदेवं जनार्दनम् ॥ राजन् सदोपनुन्यन्ति नानावाद्यपुरः
सराः ॥ ३२ ॥ याममात्रे गते राज्ञौ विनिर्गत्य गुह्यमुखात् ॥ आवसन् संयुताः कान्तैः पराङ्मिरचितं गुह्यम् ॥ ३३ ॥ नानागन्धाभित
ल्लतां नानागन्धसुगन्धिनीम् ॥ नानाविचित्रशयनाः कुसुमोत्करमण्डिताम् ॥ ३४ ॥ एवमप्सरसां पश्यन् क्रीडितानि स पर्वत ॥ तपन्तपे
महाराजन् केशवार्पितमानसः ॥ ३५ ॥ तमूचुर्नृपतिं गत्वा गन्धर्वाप्सरसां गणाः ॥ राजन् स्वर्गोपमं दंशभिर्मं प्राप्ताऽस्यस्मिन् ॥ ३६ ॥
वयं हि ते प्रदास्यामो मनसः काक्षितान् वरान् ॥ तानादाय गृहं गच्छ तिष्ठह यदि वा पुनः ॥ ३७ ॥ राज्ञोवाच ॥ अमेव देवाः
सर्वे भवन्तस्त्वमितौजसः ॥ वरं वितरताद्यैव प्रसादं मधुसूदनात् ॥ ३८ ॥ एवमस्त्वित्यथोक्तस्तैः स तु राजा पुरुखाः ॥ तन्नावास
सुखी मासं पूजयानो जनार्दनम् ॥ ३९ ॥ प्रिय एव स देवासिद्गन्धर्वाप्सरसां नृपः ॥ तुतोप स जनो राज्ञस्तस्यालौक्येन कर्मणा ॥ ४० ॥
मासस्य मध्ये स नृपः प्रविष्टस्तदाश्रमं रत्नसहस्रचित्रम् ॥ तोयाशनस्तत्र ह्युवास मासं यावत्सितान्तो नृप फाल्गुनस्य ॥ ४१ ॥ फाल्गुनामल
पक्षान्ते राजा स्वप्ने पुरुखाः ॥ तस्यैव देवदेवस्य श्रुतवाग्नादितं शुभम् ॥ ४२ ॥ राज्यामस्यां व्यतीतायामत्रिणा त्वं समे
ष्यासि ॥ तेन राजन्समागम्य कृतकृत्यो भविष्यसि ॥ ४३ ॥ स्वप्नेमेवं स राजर्षिर्दृष्ट्वा देवेन्द्रविक्रमः ॥ प्रत्यूषकाले विधिवन्
स्नातः स प्रयतोन्द्रियः ॥ ४४ ॥ कृतकृत्या यथाकामं पूजयित्वा जनार्दनम् ॥ ददर्शात्रिं मुनिं राजा प्रत्यक्षं तपसां निधिम् ॥ ४५ ॥
स्वप्ने तु देवदेवस्य न्यवेदयत् धार्मिकः ॥ ततः शुश्राव वचनं देवतानां समीरितम् ॥ ४६ ॥ एवमेतन्महीपाल नात्र कार्यो विचारणा ॥
एवं प्रसादं सम्प्राप्य देवदेवाज्जनार्दनात् ॥ ४७ ॥ कृतदेवाच्चैनो राजा तथा हुतहुताशनः ॥ सर्वोत्कामानवाप्ताऽसौ वरदानेन केश
वात् ॥ ४८ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भुवनकोषे ऐलाश्रमवर्णनं नाम विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ४९ ॥ सूत उवाच ॥
तस्याश्रमस्योत्तरतस्त्रिपुरारिनिषेवितः ॥ नानासत्त्वमयैः शृङ्गैः कल्पद्रुमसमन्वितैः ॥ १ ॥ मध्ये हिमवतः पृष्ठे कैलासो नाम पर्वतः ॥
तस्मिन्निवसति श्रीमान्कुबेरः सह शुद्धकैः ॥ २ ॥ अप्सरोऽदुगतो राजा मोदते ब्रह्मकाधिपः ॥ कैलासपादसम्भूतं पुण्यं शीतजलं शुभम् ॥ ३ ॥

मन्दादकं नाम सरः पयस्तु दधिसन्निभम् ॥ तस्मात्प्रवहते दिव्या नदी मन्दाकिनी शुभा ॥ ४ ॥ दिव्यं च नन्दनं तत्र
तस्यास्तीरे महद्भनम् ॥ प्रागुत्तरेण कैलासाद्दिव्यं सौगन्धिकं गिरिम् ॥ ५ ॥ सवधातुभयं दिव्यं सुवलं पर्वतं प्रति ॥ चन्द्रप्रभो नाम
गिरियः शुभ्रो रत्नसन्निभः ॥ ६ ॥ तत्समीपं सरं दिव्यमच्छोदं नाम विश्रुतम् ॥ तस्मात्प्रभवते दिव्या नदी ह्यच्छोदिका शुभा ॥ ७ ॥
तस्यास्तीरे वनं दिव्यं महच्चैत्रयं शुभम् ॥ तस्मिन् गिरौ निवसति माणिभद्रः सहानुगः ॥ ८ ॥ यक्षसेनापतिः कुरा गुह्यकैः परिवारितः ॥
पुण्या मन्दाकिनी नाम नदी ह्यच्छोदिका शुभा ॥ ९ ॥ महीमण्डलमध्ये तु प्रविष्टे तु महोदधिम् ॥ कैलासदक्षिणे प्राच्यां शिव
सर्वोपाधिं गिरिम् ॥ १० ॥ मनःशिलाभयं दिव्यं सुवलं पर्वतं प्रति ॥ लाहिता हेमशृङ्गस्तु गिरिः सूर्यप्रभो महान् ॥ ११ ॥ तस्य पादे
महोदिव्यं लाहितं सुमहत्सरः ॥ तस्मात्प्रभवत पुण्या लाहित्यश्च नदा महान् ॥ १२ ॥ दिव्यारण्यं विशोकं च तस्य तीरे महद्भनम् ॥
तस्मिन् गिरौ निवसति यक्षो मणिधरो वशी ॥ १३ ॥ सौम्यैः सुधामैकैश्चैव गुह्यकैः परिवारितः ॥ कैलासान्ध्याश्चिमादीच्यां ककुभानो
पधीगिरिः ॥ १४ ॥ ककुच्चति च रुद्रस्य उत्पत्तिश्च ककुब्धिनः ॥ तदन्नं त्रैककुदं शैलं विककुदं प्रति ॥ १५ ॥ सर्वेषां तु मयस्तत्र सुमहान्
वैद्यतो गिरिः ॥ तस्य पादे महोदिव्यं मानसं सिद्धसंवितम् ॥ १६ ॥ तस्मात्प्रभवत पुण्या सरशृङ्गकपावनी ॥ यस्यान्तीरे वनं दिव्यं वैभ्राजे नाम
विश्रुतम् ॥ १७ ॥ कुबेरानुचरस्तस्मिन्प्रहृतिनयो वशी ॥ ब्रह्मधाता निवसति राक्षसोऽनन्तविक्रमः ॥ १८ ॥ कैलासान्ध्याश्चिमामाशां दिव्यः सर्वो
पाधिर्गिरिः ॥ वरुणः पर्वतश्रेष्ठो रुक्मधातुविभूषितः ॥ १९ ॥ भवस्य दयितः श्रीमान्पर्वतो हेमसन्निभः ॥ शालकौम्भमयोर्दिव्यैः शिलाजालः
समाचितः ॥ २० ॥ शतसंख्यैस्तापनीयैः शृङ्गैर्दिव्यमिवालिखन् ॥ शृङ्गवान्सुमहादिव्यो दुर्गः शैलं महाचितः ॥ २१ ॥ तस्मिन्गिरौ निवसति
गिरिशो धूम्रलोचनः ॥ तस्य पादाव्यभवति शैलोदं नाम तत्सरः ॥ २२ ॥ तस्मात्प्रभवत पुण्या नदी शैलोदका शुभा ॥ सा चक्षुषी तया
मध्ये प्रविष्टा पश्चिमोदधिम् ॥ २३ ॥ अस्त्युत्तरेण कैलासाच्छिवः सर्वोपाधिं गिरिः ॥ गौरं तु पर्वतश्रेष्ठं हरितालमयं प्रति ॥ २४ ॥
द्विरण्यशृङ्गः सुमहान्दिव्योषधिमयो गिरिः ॥ तस्य पादे महोदिव्यं सरः काञ्चनवालुकम् ॥ २५ ॥ रम्यं बिन्दुसरां नाम यत्र राजा भगीरथः ॥

गङ्गायै स तु राजर्षिरुवास बहुलाः समाः ॥ २६ ॥ दिवं यास्यन्तु मे पूर्वं गङ्गातोयाप्लुतास्थिकाः ॥ तत्र त्रिपथगा देवी प्रथमं तु प्रनिष्ठिता ॥ २७ ॥
 सोमपादात्प्रसृता सा सप्तधा प्रविभज्यते ॥ यूषा मणिमयास्तत्र विमानाश्च हिरण्मयाः ॥ २८ ॥ तत्रेद्वा ऋतुभिः सिद्धः शक्रः सुरगणैः नह ॥
 दिवश्छायापथस्तत्र नक्षत्राणां तु मण्डलम् ॥ २९ ॥ दृश्यते भासुरा रात्रौ देवी त्रिपथगा तु सा ॥ अन्नरिक्षं दिवं चैव भावयित्वा भुवं
 गता ॥ ३० ॥ भवोत्तमाङ्गे पतिता संरुद्धा योगमायया ॥ तस्या ये बिन्दवः केचित्कुद्धायाः पतिता भुवि ॥ ३१ ॥ कृतं तु तैर्विदुस्समन्तानां
 बिन्दुसरः स्मृतम् ॥ ततस्तस्या निरुद्धाया भवेन सहस्रा रूपा ॥ ३२ ॥ ज्ञात्वा तस्या ह्यभिप्रायं क्रूरं देव्याश्चिकीर्षिणम् ॥ भित्त्वा विजामि
 पातालं श्रोतसा गृह्य शङ्करम् ॥ ३३ ॥ अथावलोपं तं ज्ञात्वा तस्याः क्रुद्धस्तु शङ्करः ॥ निरोभावायेतु बुद्धिरासीदङ्गेषु तां नदीम् ॥ ३४ ॥
 एतस्मिन्नेव काले तु दृष्ट्वा राजानमग्रतः ॥ धमनीसन्ततं क्षीणं क्षुधाव्याकुलितेन्द्रियम् ॥ ३५ ॥ अनेन तोपितश्चाहं नयथ पूर्वमेव तु ॥
 बुद्धस्य वरदानं तु ततः कोपं न्ययच्छत ॥ ३६ ॥ ब्रह्मणा वचनं श्रुत्वा यदुक्तं धारयन्नदीम् ॥ ततो विसर्जयामास संरुद्धां मन नजसा ॥ ३७ ॥
 नदीं भगीरथस्यार्थं तपसाग्रेण तोपितः ॥ ततो विसर्जयामास सप्त स्रोतांसि गङ्गाया ॥ ३८ ॥ त्रीणि प्राचीमभिमुखं प्रतीची त्रीण्येव तु ॥
 स्रोतांसि त्रिपथायास्तु प्रत्यपद्यन्त सप्तधा ॥ ३९ ॥ नलिनी ह्लादिनी चैव पावनी चैव प्राच्यगा ॥ सती चक्षुश्च सिन्धुश्च तिष्ठन्ता वै
 प्रतीच्यगाः ॥ ४० ॥ सप्तमी त्वनुगा तासां दक्षिणेन भगीरथम् ॥ तस्माद्भागीरथी सा वै प्रविष्टा दक्षिणोदधिम् ॥ ४१ ॥ सप्त चैताः प्रावर्यन्ति
 वर्षं तु हिमसाह्वयम् ॥ प्रसृताः सप्त नद्यस्तु शुभा बिन्दुसरोद्भवाः ॥ ४२ ॥ तान्देशान्प्रावयन्ति स्म म्लेच्छप्रायांश्च सर्वशः ॥ सौशालान्कुङ्कु
 रान् रौद्रान्बर्गान्यवनान्स्वसान् ॥ ४३ ॥ पुलिकांश्च कुलर्थांश्च अङ्गलेक्यान्यनरांश्च याच ॥ कृत्वा द्विधा हिमवन्तं प्रविष्टा दक्षिणोदधिम् ॥ ४४ ॥
 अथ वीरमरूश्चैव कालिकांश्चैव शूलिकान् ॥ तुषारान्वर्बराकारान्पल्लवान्पारदाञ्चकान् ॥ ४५ ॥ एताञ्जनपदांश्चक्षुः प्रावयित्वादधिं गता ॥ दरदा
 र्जगुडांश्चैव गान्धारानोरसान्कुहून् ॥ ४६ ॥ शिवपौरानिन्द्रमरून्वसतीन्समतेजसम् ॥ सैन्धवानुर्वसान्बर्बान्कुपथान्भीमरोमकान् ॥ ४७ ॥
 शुनासुसांश्चोर्दमरून्सिन्धुरेतान्निषेवते ॥ गन्धर्वान्किन्नरान्यक्षान्क्षोविद्याधरोरगान् ॥ ४८ ॥ कलापग्रामकांश्चैव तथा किम्पुरुषान्नरान् ॥

किरातांश्च पुलिन्दांश्च कुरून्वै भास्तानपि ॥ ४९ ॥ पांचालान्कौशिकान्मत्स्यान्मागधाङ्गांस्तथैव च ॥ ब्रह्मात्तरांश्च वङ्गांश्च ताम्रालिप्तांस्तथैव
 च ॥ ५० ॥ एताञ्जनपदानार्योन्गङ्गा भावयते शुभा ॥ ततः प्रतिहता विन्ध्ये प्रविष्टा दक्षिणोदधिम् ॥ ५१ ॥ ततस्तु ह्यादिनी पुण्या प्राची
 नाभिमुखी ययौ ॥ ग्रावयन्त्युपकांश्चैव निपादानपि सर्वशः ॥ ५२ ॥ धीवरानृपिकांश्चैव तथा नीलमुखानपि ॥ कर्करानेककर्णांश्च किरातानपि चैव
 हि ॥ ५३ ॥ कालञ्जराविकर्णांश्च कुशिकान्स्वर्गभौमकान् ॥ सा मण्डलं समुद्रस्य तीरं भूत्वा तु सर्वशः ॥ ५४ ॥ ततस्तु नलिनी चापि
 प्राचीमेव दिशं ययौ ॥ कुपथान्ग्रावयन्ती सा इन्द्रद्युम्नसरांस्तपि ॥ ५५ ॥ तथा खरपथान्देशान्वत्रशङ्खुयथानपि ॥ मध्येनोच्चानकनरून् कुधया
 वरणान्ययौ ॥ ५६ ॥ इन्द्रद्वीपसमीपे तु प्रविष्टा लवणोदधिम् ॥ ततस्तु पावनी प्रायात्प्राचीमाशां जयेन तु ॥ ५७ ॥ तामरान्प्रावयन्ती च
 हंसमार्गान्समूहकान् ॥ पूर्वोद्देशांश्च सेवन्ती भित्त्वा सा बहुधा गिरिम् ॥ कर्णप्रावरणान्प्राप्य गता साश्चमुखानपि ॥ ५८ ॥ सिक्न्वा पर्वनरुं
 सा गत्वा विद्याचरानपि ॥ शौमिमण्डलकोष्ठं तु सा प्रविष्टा महत्सरः ॥ ५९ ॥ तासां नद्युपनद्योऽन्याः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ उपगच्छन्ति ना
 नद्यो यतो वर्षति वासवः ॥ ६० ॥ तीरे वंशौकसारायाः सुरभिर्नाम तद्वनम् ॥ हिरण्यशृङ्गो वसति विद्वान् कौवेरको वशी ॥ ६१ ॥ यज्ञा
 दपेतः सुमहानभितौजाः सुविक्रमः ॥ तत्रागस्त्यैः परिवृता विद्वद्भिर्ब्रह्मराक्षसैः ॥ ६२ ॥ कुबेरानुचरा जने चत्वारस्मन्समाश्रिताः ॥ एवंनव
 तु विज्ञेया सिद्धिः पर्वतवासिनाम् ॥ ६३ ॥ परस्परं द्विगुणा धर्मतः कामतोऽर्थतः ॥ हेमकूटस्य प्रष्टुं तु सपाणां तत् सर-भुनम् ॥ ६४ ॥
 सरस्वती प्रभवति तस्माज्ज्योतिष्मती तु या ॥ अवर्णाढे ह्युभयतः समुद्रौ पूर्वपश्चिमौ ॥ ६५ ॥ सरा विष्णुपदं नाम निपय पर्वताक्षरम् ॥
 यस्मादग्रे प्रभवति गन्धर्वानुकुले च ते ॥ ६६ ॥ मेरोः पार्श्वोत्प्रभवति हृदश्चन्द्रप्रभां नहान् ॥ जम्बूश्चैव नदी पुण्या यस्यां याम्बूनदं
 स्मृतम् ॥ ६७ ॥ पयोदस्तु हृदो नीलः स शुभः पुण्डरीकवान् ॥ पुण्डरीकान्पयादाच्च तस्माद्दे तम्प्रभूयताम् ॥ ६८ ॥
 सरसस्तु सरस्वतस्तृप्तनमुत्तरमानसम् ॥ मृग्याचमृगकान्ता च तस्माद्दे सम्प्रसूयताम् ॥ ६९ ॥ हृदाः कुरूषु विख्याताः पद्ममीनकूटाकुलाः ॥
 नाम्ना त वै जया नाम द्वादशोदधिसन्निभाः ॥ ७० ॥ तेभ्यः शान्ती च मन्वी च दे नद्या सम्प्रमुदताम् ॥ किंप्रसूपाद्याः

यान्यष्टौ तेषु देवो न वर्षति ॥ ७१ ॥ अद्रिदानुदकान्यत्र प्रवहन्ति सारिद्राः ॥ बलाहकश्च रूपभो चक्रो मैनाक एव च ॥ ७२ ॥ विनिविष्टाः
प्रतिदिशं निमग्ना लवणाम्बुधिम् ॥ चन्द्रकान्तस्तथा द्रोणः सुमहांश्च शिलोच्चयः ॥ ७३ ॥ उद्गायता उदीच्यां तु अवगाढा महोदधिम् ॥
चक्रो बधिरकश्चैव तथा नारदपर्वतः ॥ ७४ ॥ प्रतीचीमायतास्ते वै प्रतिष्ठास्ते महोदधिम् ॥ जीमूनां द्रावणश्चैव मनाकश्चन्द्रपर्वतः ॥ ७५ ॥
आयतास्ते महोदधौः समुद्रं दक्षिणं प्रति ॥ चक्रमैनाकयोर्मध्ये दिवि सन्दक्षिणापथे ॥ ७६ ॥ तत्र सर्वतैकां नाम सोऽग्निः पिबति तज्जलम् ॥ अग्निः
समुद्रवासस्तु और्वोऽसौ वडवासुखः ॥ ७७ ॥ इत्येनं पर्वताविष्टाश्चत्वारो लवणादधिम् ॥ छिद्यमानेषु पक्षेषु पुरा इन्द्रस्य वै भयात् ॥ ७८ ॥ नैमां
तु दृश्यते चन्द्रे शुक्लं कृष्णं समालुतिः ॥ ते भारतस्य वर्षस्य भेदा येन प्रकीर्तिताः ॥ ७९ ॥ इहोदितस्य दृश्यन्ते अन्यं त्वन्यत्र चादिताः ॥
उत्तरात्तरमेतेषां वर्षमुद्रिच्यते गुणैः ॥ ८० ॥ आरोग्यायुःप्रमाणभ्यां धर्मतः कामतोऽर्थतः ॥ समन्वितानि भूतानि तेषु वर्षेषु
भागशः ॥ ८१ ॥ वसन्ति नानाजातीनि तेषु सर्वेषु तानि वै ॥ इत्येतद्धारयद्विशं पृथ्वी जगदिदं स्थिता ॥ ८२ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे
भुवनकोषे जम्बूद्वीपवर्णनं नामैकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ सूत उवाच ॥ शाकद्वीपस्य वक्ष्यामि यथावदिह निश्चयम् ॥ कथ्य
मानं निबोधच्चं शाकं द्वीपं द्विजोत्तमाः ॥ १ ॥ जम्बूद्वीपस्य विस्ताराद्विगुणस्तस्य विस्तरः ॥ विस्ताराद्विगुणश्चापि परिणाहः समन्ततः ॥ २ ॥
तेनभूतः समुद्रोऽयं द्वीपेन लवणोदधिः ॥ तत्र पुण्या जनपदा चिराच्च म्रियते जनः ॥ ३ ॥ कुत एव च दुर्भिक्षं क्षमातेजोयुतेष्विह ॥ तत्रापि
पर्वताः शुभ्राः सप्तैव मणिभूषिताः ॥ ४ ॥ शाकद्वीपादिषु तेषु सप्त नगास्त्रिषु ॥ ऋज्वायताः प्रतिदिशं निविष्टा वर्षपर्वताः ॥ ५ ॥
रत्नाकराद्रिनामानः सानुमन्तो महाचिताः ॥ समोदिताः प्रतिदिशं द्वीपविस्तारमानतः ॥ ६ ॥ उभयत्रावगाढौ च लवणक्षीरसागरो ॥ शाकं
द्वीपे तु वक्ष्यामि सप्त दिव्यान् महाचलान् ॥ ७ ॥ देवर्षिगन्धर्वयुतः प्रथमो मेरुच्यते ॥ प्रागायतः स सौवर्ण उदयां नाम पर्वतः ॥ ८ ॥
तत्र मेघास्तु वृष्ट्यर्थं प्रभवन्त्यपयान्ति च ॥ तस्यापरेण सुमहान् जलधरो महागिरिः ॥ ९ ॥ स वै चन्द्रः समाख्यातः सर्वोषधिसमन्वितः ॥
तस्मान्नित्यसुपादत्ते वासवः परमं जलम् ॥ १० ॥ नारदो नाम चैवोक्तो दुर्गेक्षलो महाचितः ॥ तत्राचलौ समुत्पन्नौ पूर्वं नारदपर्वतौ ॥ ११ ॥

तस्यापरेण सुमहान् इयामो नाम महागिरिः ॥ यत्र इयामन्वमापन्नाः प्रजाः पूर्वमिमाः किल ॥ १२ ॥ स एव दुन्दुभिर्नाम इयामपर्वतसन्निभः ॥
शब्दमृत्युः पुरा तस्मिन् दुन्दुभिस्ताडितः सुरैः ॥ १३ ॥ रत्नमालान्तरमयः शालमलश्चान्तगलकृत ॥ तस्यापरेण रजतो महानस्तो गिरिः
स्मृतः ॥ १४ ॥ स वै सामिक इत्युक्तो देवैर्यन्त्रासृतं पुरा ॥ संभृतं च हृतं चैव मातुरर्थे गरुत्मता ॥ १५ ॥ तस्यापरे चाम्बिकेयः सुमनाश्चैव
स स्मृतः ॥ हिरण्याक्षो वराहेण तस्मिच्छेले निष्कृद्धितः ॥ १६ ॥ आम्बिकेयात् परो रम्यः सर्वोपधिनिषेवितः ॥ विभ्राजस्तु समाख्यातः
स्फाटिकस्तु महान् गिरिः ॥ १७ ॥ यस्माद्विभ्राजते वह्निर्विभ्राजस्तेन स स्मृतः ॥ सर्वेह केशवेत्युक्तो यतो वायुः न्याति च ॥ १८ ॥ तेषां
वर्षाणि वक्ष्यामि पर्वतानां द्विजोत्तमाः ॥ शृणुध्वं नामतस्तानि यथावदनुपूर्वशः ॥ १९ ॥ द्विनामान्येव वर्षाणि यैः प्रसरतया ॥ उदयस्यो
दयं वर्षं जनधारति विश्रुतम् ॥ २० ॥ नाम्ना गतभयं नाम वर्षं तत् प्रथमं स्मृतम् ॥ द्वितीयं जलधारस्य सुकुमारमिति स्मृतम् ॥ २१ ॥
तदेव शैशिरं नाम वर्षं तत् परिकीर्तितम् ॥ नारदस्य च क्रोमारं तदेव च सुखोदयम् ॥ २२ ॥ इयानपर्वतवर्षं तदुच्यते किमिति स्मृतम् ॥
आनन्दकमिति प्रोक्तं तदेव सुनिभिः शुभम् ॥ २३ ॥ सामकस्य शुभं वर्षं विज्ञेयं कुसुमोत्करम् ॥ तद्व्यासितनिष्ठुतं तदुच्यते किमिति स्मृतम् ॥ २४ ॥
आम्बिकेयस्य भैनाकं क्षेमकं चैव तत्स्मृतम् ॥ तदेव ध्रुमिद्युक्तं वर्षं विभ्राजसंज्ञितम् ॥ २५ ॥ द्वीपस्य परिगादं च तदुच्यते किमिति स्मृतम् ॥
जम्बूद्वीपेन संख्यातं तस्य मध्ये वनस्पतिम् ॥ २६ ॥ शाको नाम महावृक्षः प्रजास्तस्य महालुगाः ॥ एतत्तु तदुच्यते किमिति स्मृतम् ॥
चारणैः ॥ २७ ॥ विहरन्ति रमन्ते च दृश्यमानाश्च तेः सह ॥ तत्र पुण्या जनपदाश्चतुर्वर्ण्यसमन्विताः ॥ २८ ॥ तत्तु नद्यश्च सप्तैव प्रतिवर्षं
समुद्रगाः ॥ द्विनाम्ना चैव ताः सर्वा गङ्गाः सप्तविधाः स्मृताः ॥ २९ ॥ प्रथमा सुकुमारीति गङ्गा शिवजला शुभा ॥ सुनितता च नाम्नेया नदी सम्प
रिकीर्तिता ॥ ३० ॥ सुकुमारी तपःसिद्धा द्वितीया नामतः सती ॥ नन्दा च पावनी चैव तृतीया परिकीर्तिता ॥ ३१ ॥ शिविका च
चतुर्थी स्याद्विविधा च पुनः स्मृता ॥ इक्षुश्च पञ्चमी ज्ञेया तथैव च पुनः कुहूः ॥ ३२ ॥ वेणुका चामृता चैव षष्ठी तम्परिकीर्तिता ॥ सुकृता
च गभस्ती च सप्तमी परिकीर्तिता ॥ ३३ ॥ एताः सप्त महाभागाः प्रतिवर्षं शिवोदकाः ॥ भावयन्ति जनं सर्वं शाकद्वीपनिवासिनम् ॥ ३४ ॥

अभिगच्छन्ति ताश्चान्या नदनद्यः सरांसि च ॥ बहुद्वक्परिहावा यतो वर्षति वासवः ॥ ३६ ॥ तासां तु नामधेयानि परिमाणं तथैव ॥ ३७ ॥
 शक्यं परिसंख्यातुं पुण्यास्ताः सरिदुत्तमाः ॥ ३६ ॥ ताः पिबन्ति सदा हृदा नदीर्जनपदास्तु ते ॥ एत शान्तभयाः प्रोक्ताः प्रमोदा य च ॥
 शिवाः ॥ ३७ ॥ आनन्दाश्च सुखाश्चैव क्षेमकाश्च नवैः सह ॥ वर्णाश्रमाचार्युता देवास्ते सप्त विश्रुताः ॥ ३८ ॥ आरोग्या बलिनश्चैव सर्वे
 मरणवर्जिताः ॥ अन्नसर्पिणी न तेज्वन्ति तथैवात्सर्पिणी पुनः ॥ ३९ ॥ न तत्रान्ति युगावस्था च युगगृहता क्वचित् ॥ त्रेनायुगतमः कालगन्था
 तत्र प्रवर्तते ॥ ४० ॥ शाकद्वीपादिषु क्षेत्रे पञ्चस्वेतेषु सर्वशः ॥ देशस्य तु विचारेण कालः स्वाभाविकः स्मृतः ॥ ४१ ॥ न तनु गङ्गाः
 कश्चिद्वर्णाश्रमकृतः क्वचित् ॥ धर्मस्य चाव्यभीचारादेकान्तसुखिनः प्रजाः ॥ ४२ ॥ न तेषु माया लोभो वा ईर्ष्यासुया भयं कुतः ॥
 विपर्ययो न तेष्वस्ति तद्वै स्वाभाविकं स्मृतम् ॥ ४३ ॥ कालो नैव च तेष्वस्ति न दण्डो न च दाण्डिकः ॥ स्वधर्मेण च धर्मज्ञानेन
 रक्षन्ति परस्परम् ॥ ४४ ॥ परिमण्डलस्तु सुमहान्द्वीपो वै कुशसंज्ञकः ॥ नदीजलैः परिवृतः पर्वतश्चात्रसन्निभः ॥ ४५ ॥ सर्वधातुविचित्रैश्च
 मणिविद्रुमभूषितैः ॥ अन्यैश्च विविधाकारै रम्यैर्जनपदैस्तथा ॥ ४६ ॥ वृक्षैः पुष्पफलोपेतैः सर्वतो धनधान्यवान् ॥ निम्नं पुष्पफलोपेतैः
 सर्वरत्नसमावृतः ॥ ४७ ॥ आवृतः पशुभिः सर्वार्थमारण्यैश्च सर्वशः ॥ आनुपूर्व्यात्समांसन कुशद्वीपं निबोधत ॥ ४८ ॥ अथ तृतीयं
 वक्ष्यामि कुशद्वीपं च कृत्स्नशः ॥ कुशद्वीपेन क्षीरोदः सर्वतः परिवारितः ॥ ४९ ॥ शाकद्वीपस्य विस्ताराद्विगुणेन समन्वितः ॥ तत्रापि पर्वताः
 सप्त विज्ञेया रत्नयोनयः ॥ ५० ॥ रत्नाकरास्तथा नद्यस्तेषां नामानि मे शृणु ॥ द्विनामानश्च ते सर्वे शाकद्वीपे यथा तथा ॥ ५१ ॥ प्रथमः
 सूर्यसङ्काशः कुमुदो नाम पर्वतः ॥ विद्रुमोच्चय इत्युक्तः स एव च महीधरः ॥ ५२ ॥ सर्वधातुमयैः शृङ्गैः शिलाजालसमन्वितैः ॥ द्वितीयः
 पर्वतस्तत्र उन्नतो नाम विश्रुतः ॥ ५३ ॥ हेमपर्वत इत्युक्तः स एव च महीधरः ॥ हरितालमयैः शृङ्गैर्द्वीपमावृत्य सर्वशः ॥ ५४ ॥
 बलाहकरुत्तीयस्तु जात्यञ्जनमयो गिरिः ॥ द्युतिमाघ्नमतः प्रोक्तः स एव च महीधरः ॥ ५५ ॥ चतुर्थः पर्वतो द्रोणो यत्रौपध्या महागिरौ ॥
 विशल्यकरणी चैव मृतसञ्जीवनी तथा ॥ ५६ ॥ पुष्पवान्नाम सैवोक्तः पर्वतः सुमहाचितः ॥ कङ्कस्तु पञ्चमस्तेषां पर्वतो नाम सारवान् ॥ ५७ ॥

कुशेश इति प्रोक्तः पुनः स पृथिवीधरः ॥ दिव्यपुष्पफलोपेतो दिव्यवीरुत्समन्वितः ॥ ५८ ॥ पष्ठस्तु पर्वतस्तत्र महिषो मंघसाग्निभः ॥ स
 एव तु पुनः प्राक्तो हरिरित्यभिषिञ्चतः ॥ ५९ ॥ तस्मिन्सोऽग्निर्निवसति महिषो नाम योऽप्सुजः ॥ सप्तमः पर्वतस्तत्र ककुब्जान्त हि
 भाषते ॥ ६० ॥ मन्दरः सैव विज्ञेयः सर्वधातुमयः शुभः ॥ मन्द इत्यप यो धातुरपामर्थं प्रकाशकः ॥ ६१ ॥ अपां विदारणञ्चैव मन्दरः
 स निगद्यते ॥ तत्र रत्नान्यनेकानि स्वयं रक्षति वासवः ॥ ६२ ॥ प्रजापतिमुपादाय प्रजाभ्यो विदधन्स्वयम् ॥ तेषामन्तराग्निः कम्भो द्विगुणः
 समुदाहृतः ॥ ६३ ॥ इत्येते पर्वताः सप्त कुशद्वीपे प्रभाषिताः ॥ तेषां वर्षाणि वक्ष्यामि सप्तैव तु िगागशः ॥ ६४ ॥ कुमुदस्य स्मृतः श्वेत
 उन्नतश्चैव स स्मृतः ॥ उन्नतस्य तु विज्ञेयं वर्षं लोहितसंज्ञकम् ॥ ६५ ॥ पेषुमण्डलकश्चैव तथैव परिकीर्तितम् ॥ बलहकस्य जम्बूतः
 स्वैरथाकारमित्यपि ॥ ६६ ॥ द्रोणस्य हरिकं नाम लवणं च पुनः स्मृतम् ॥ कङ्कस्यापि ककुब्जाम धृतिमं चैव नत्स्मृतम् ॥ ६७ ॥ महिषं
 महिषस्यापि पुनश्चापि प्रभाकरम् ॥ ककुब्जिनस्तु तद्वर्षं कापिठं नाम विश्रुतम् ॥ ६८ ॥ एतान्यपि विशिष्टानि सप्त सप्त पृथक् पृथक् ॥ वर्षाणि
 पर्वताश्चैव नदीस्तेषु निबोधत ॥ ६९ ॥ तत्रापि नद्यः सप्तैव प्रतिवर्षं हि ताः स्मृताः ॥ द्विनामत्यस्ताः सर्वाः सर्वाः पुण्यजलाः स्मृताः ॥ ७० ॥
 धूतपापा नदी नाम योनिश्चैव पुनः स्मृता ॥ सीता द्वितीया विज्ञेया सा चैव हि निरा स्मृता ॥ ७१ ॥ पात्रां नृणीम्, विज्ञेया भिनृणापि च या
 पुनः ॥ चतुर्थी हादिनीत्युक्ता चन्द्रभा इति च स्मृता ॥ ७२ ॥ विद्युच्च पंचर्मा प्रोक्ता शुक्ला चैव विभाव्यते ॥ पुण्ड्रा पद्मौ तु विज्ञेया पुनश्चैव
 विभावरी ॥ ७३ ॥ महती सप्तमी प्रोक्ता पुनश्चैषा धृतिः स्मृता ॥ अन्यान्नाभ्योऽपि सजाताः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ७४ ॥
 अभिगच्छन्ति ता नद्यो यतो वर्षति वासवः ॥ इत्येव सन्निवेशो वः कुशद्वीपस्य वर्णयः ॥ ७५ ॥ शाकद्वीपेन विन्तारः प्रोक्तस्तस्य
 सनातनः ॥ कुशद्वीपः समुद्रेण घृतमण्डोदकेन च ॥ ७६ ॥ सर्वतः सुमहान्द्वीपश्चन्द्रवन्परिवेष्टितः ॥ विस्तारान्मण्डलश्चैव क्षीरोदाद्विगुणो
 मतः ॥ ७७ ॥ ततः परं प्रवक्ष्यामि कौशद्वीपं यथा तथा ॥ कुशद्वीपस्य विस्ताराद्विगुणस्तस्य विस्तरः ॥ ७८ ॥ घृतादकः समद्रा वै
 कौशद्वीपेन संवृतः ॥ चक्रेभिः प्रमाणेन वृतो घृतेन सर्वशः ॥ ७९ ॥ तस्मिन् द्वीपे नराः श्रेष्ठा देवना गिरिरुच्यन्ते ॥ देवनात्परतश्चापि

गोविन्दो नाम पर्वतः ॥ ८० ॥ गोविन्दात्पस्तश्चापि क्रौञ्चस्तु प्रथमो गिरिः ॥ क्रौञ्चात्परे पावनकः पावनादन्धकारकः ॥ ८१ ॥
अन्धकारात्परे चापि देवावृन्नाम पर्वतः ॥ देवावृतः परेणापि पुण्डरीको महागिरिः ॥ ८२ ॥ एते रत्नमयाः सप्त क्रौञ्चद्वीपस्य पर्वताः ॥
परस्परस्य द्विगुणो विष्कम्भो वर्षपर्वतः ॥ ८३ ॥ वर्षाणि तस्य वक्ष्यामि नामतस्तु निबोधत ॥ क्रौञ्चस्य कुशलो देशो वामनस्य
मनोऽनुगः ॥ ८४ ॥ मनोऽनुगात्परे चोष्णस्तृतीयोऽपि स उच्यते ॥ उष्णात्परे पावनकः पावनादन्धकारकः ॥ ८५ ॥ अन्धकारकदेशानु
मुनिदेशस्तथापरः ॥ मुनिदेशात्परे चापि प्रोच्यते दुन्दुभिस्वनः ॥ ८६ ॥ सिद्धचारणसङ्कीर्णो गौरप्रायः शुचिर्जनः ॥ श्रुतास्तत्रैव न चरन्तु
प्रतिवर्षं गताः शुभाः ॥ ८७ ॥ गौरी कुमुद्वती चैव सन्ध्या रात्रिर्मनोजवा ॥ ख्याती च पुण्डरीका च गङ्गा सप्तविधा स्मृता ॥ ८८ ॥ तां
सहस्रशश्चान्या नद्यः पार्श्वसमीपगाः ॥ अभिगच्छन्ति तां नद्यो बहुलाश्च बहुदूकाः ॥ ८९ ॥ तेषां नितर्गो देशानामात्रुर्गोप सौशः ॥
न शक्यो विस्तराद्बहुमपि वर्षशतैरपि ॥ ९० ॥ सर्गो यस्य प्रजानां तु संहारो यस्य तेषु वै ॥ अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि शाल्मलस्य
निबोधत ॥ ९१ ॥ शाल्मलो द्विगुणो द्वीपः क्रौञ्चद्वीपस्य विस्तरात् ॥ परिचाय्यं समुद्रं तु दधिमण्डादकं स्थितः ॥ ९२ ॥ तत्र पुण्या
जनपदाश्चित्राच्च त्रियते जनः ॥ कुत एव तु दुर्भिक्षं क्षमते जायुता हि तं ॥ ९३ ॥ प्रथमः सूर्यसङ्काशः सुमना नाम पर्वतः ॥ पीतस्तु
मध्यमश्चासीत्ततः कुम्भमयो गिरिः ॥ ९४ ॥ नाम्ना सर्वसुरा नाम दिव्योपधिसम्पन्नितः ॥ तृतीयश्चैव सौवर्णो भृङ्गपत्रनिभो गिरिः ॥ ९५ ॥
सुमहान् रोहितो नाम दिव्यो गिरिवरो हि सः ॥ सुमनाः कुशलो देशः सुखादकः सुखोदयः ॥ ९६ ॥ रोहितो यस्तृतीयस्तु
रोहिणो नाम विश्रुतः ॥ तत्र रत्नान्येकानि स्वयं रक्षति वासवः ॥ ९७ ॥ प्रजागतिमुपादाय प्रसन्नो विदधत्स्वयम् ॥ न तत्र मेवा वर्षन्ति
श्रुतिर्गणं च न तद्विधम् ॥ ९८ ॥ वर्णश्रमाणां वार्ता वा त्रिषु द्वीपेषु विद्यते ॥ न ग्रहो न च चन्द्रोऽस्ति ईर्ष्यासूत्राभयं तथा ॥ ९९ ॥
चन्द्रिदान्युदकान्यत्र गिरिप्रस्रवणानि च ॥ भोजनं पद्मसं तत्र तेषां स्वयमुपस्थितम् ॥ १०० ॥ अधमोत्तमं न तेष्वस्ति न लोभा न
परिग्रहः ॥ आरोग्यबलवन्तश्च एकान्तसुखिनो नराः ॥ १०१ ॥ त्रिंशद्वर्षसहस्राणि मानसां सिद्धिमास्थिताः ॥ सुखमायुश्च रूपं च धर्मश्चर्यं

तथैव च ॥ १०२ ॥ शाल्मलान्तेषु विक्षेपं द्वीपेषु त्रिषु सर्वतः ॥ व्याख्यातः शाल्मलान्तानां द्वीपानां तु विधिः शुभः ॥ १०३ ॥ परिमण्डलस्तु
द्वीपस्य चक्रवत्परिवेष्टितः ॥ सुरोदेन समुद्रेण द्विगुणेन समन्वितः ॥ १०४ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भुवनकोपे द्वीपवर्णनं नाम द्वाविंश
तथधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ४ ॥ सूत उवाच ॥ गोमेदकं प्रवक्ष्यामि पष्टं द्वीपं तपोधनाः ॥ सुरोदकसमुद्रस्तु गोमेदेन समावृतः ॥ १ ॥
शाल्मलस्य तु विस्ताराद्विगुणस्तस्य विस्तरः ॥ तस्मिन्द्वीपे तु विक्षेपौ पर्वतौ द्वौ समाहितौ ॥ २ ॥ प्रथमः सुमन्ता नाम जात्यजनमयो
गिरिः ॥ द्वितीयः कुमुदो नाम सर्वोपधिसमन्वितः ॥ ३ ॥ शाल्मलस्य गोमेदः ॥ समुद्रेशुरगोमेदेन वृतो गोमेदकश्च
सः ॥ ४ ॥ पष्ठेन तु समुद्रेण सुरोदाद्विगुणेन च ॥ धातकी कुमुदश्चैव हव्यपुत्रो सुविस्तृतौ ॥ ५ ॥ सोमनं प्रथमं वप धातकीखण्डमुच्यते ॥
धातकिनः स्मृतं तद्वै प्रथमं प्रथमस्य तु ॥ ६ ॥ गोमेदं यस्मृतं वर्षं नाम्ना सर्वसुखं तु तन ॥ कुमुदस्य द्वितीयस्य द्वितीयं कुमुदं तनः ॥ ७ ॥
एतौ द्वौ पर्वतौ वृत्तौ शेषौ सर्वसमुच्चितौ ॥ पूर्वेण तस्य द्वीपस्य सुमनाः पर्वतः स्थितः ॥ ८ ॥ प्राक्पश्चिमायनैः पादेरापमुदादिनि स्थितः ॥
पश्चाद्धं कुमुदस्तस्य एवमेव स्थितस्तु वै ॥ ९ ॥ एतैः पर्वतपादेस्तु स देशो वै द्विधाकृतः ॥ दक्षिणाद्धं तु द्वीपस्य धातकीखण्डमुच्यते ॥ १० ॥
कुमुदं तूत्तरं तस्य द्वितीयं वर्षमुत्तमं ॥ एतौ जनपदौ द्वौ तु गोमेदस्य तु विस्तृतौ ॥ ११ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि सतनं द्वीपमुत्तमं ॥ समुद्रेशुरसं
चैव गोमेदाद्विगुणं हि सः ॥ १२ ॥ आवृत्य तिष्ठति द्वीपः पुष्करः पुष्करैर्वृतः ॥ पुष्करेण वृतः श्रीमन्निवसानुभोगिरिः ॥ १३ ॥ कूर्ध्वश्चित्रमणि
मयैः शिलाजालसमुद्भवेः ॥ द्वीपस्यैव तु पूर्वोद्धं चित्रसानुः स्थिता महात् ॥ १४ ॥ परिमण्डलसद्वस्त्राणि विस्मनीणः समविशतिः ॥
ऊर्ध्वं स वै चतुर्विंशद्योजनानां महाबलः ॥ १५ ॥ द्वीपाद्धं पश्चिमं परिश्रितः पश्चिमं मानसां गिरिः ॥ स्थितो वेलासमीपे तु पूर्वचन्द्र
इवोदितः ॥ १६ ॥ योजनानां सदस्त्राणि सार्द्धं पंचाशद्विचित्रतः ॥ तस्य पुत्रो महावीरः पश्चिमाद्धं रक्षितः ॥ १७ ॥ पूर्वोद्धं
पर्वतस्यापि द्विधा देशस्तु स स्मृतः ॥ स्वादूदकेनाद्विधा पुष्करः परिवारितः ॥ १८ ॥ विस्तारात्मण्डलाच्चैव गोमेदाद्विगुणेन
तु ॥ त्रिंशद्वर्षसदस्त्राणि तेषु जीवन्ति मानवाः ॥ १९ ॥ विपर्ययो न नृप्यन्ति एतन्मयाभाविकं स्मृतम् ॥ आरोग्यं सुखबाहुल्यं

भानसौ सिद्धिमास्थिताः ॥ २० ॥ मुखमायुश्च रूपं च त्रिषु द्वीपेषु सर्वशः ॥ अधमोत्तमो न तेष्वस्तां तुल्या ते
वीर्यरूपतः ॥ २१ ॥ न तत्र वध्यवधको नेष्यासुया भयं तथा ॥ न लोभो न च दम्भो वा न च द्वेषः परिग्रहः ॥ २२ ॥
सत्यानृते न तेष्वस्तां धर्म्मो धर्म्मो तथैव च ॥ वणो भ्रमाणां वात्तां च पाशुपाल्यं वणिक् कृषिः ॥ २३ ॥ त्रयीविद्या दण्डनीतिः शूश्रूषा दण्ड
एव च ॥ न तत्र वर्षं नद्यो वा क्षीतेष्णं च न विद्यते ॥ २४ ॥ अद्रिद्रान्युदकानि स्युर्गिरिप्रस्रवणानि च ॥ तुल्योत्तरकुहूणां तु कालस्तत्र तु
सर्वदा ॥ २५ ॥ सर्वतः सुखकालोऽसौ जराच्छेदविबलितः ॥ सर्गस्तु धातकीखण्डे महावीति तथैव च ॥ २६ ॥ एवं द्वीपाः समुद्रस्तु सप्त
सप्तभिरावृताः ॥ द्वीपस्यानन्तरो यस्तु समुद्रस्तत्समस्तु वै ॥ २७ ॥ एवं द्वीपसमुद्राणां वृद्धिर्ज्ञेया परस्परम् ॥ अपां चैव समुद्रकात्समुद्र
इति संहितः ॥ २८ ॥ ऋषद्वसन्त्यो वर्षेषु प्रजा यत्र चलुर्विधाः ॥ ऋषिरित्येव रमणे वर्षन्त्येतेन तेषु वै ॥ २९ ॥ उद्भयतीन्द्रो पृथ्वे तु
समुद्रः पूर्यते सदा ॥ प्रक्षीयमाणे बहुले क्षीयतंऽस्तमिते च वै ॥ ३० ॥ आपूर्यमाणो ह्युदधिरात्मनैवाभिपूर्यते ॥ ततो न क्षीयमाणे तु
स्वात्मन्येव ह्यपां क्षयः ॥ ३१ ॥ उदयात्पयसां योगात्पुष्पन्न्यापो यथा स्वयम् ॥ तथा स तु समुद्रोऽपि वर्द्धते शशिनोदये ॥ ३२ ॥ अन्य
नानतिरिक्तात्मा वर्द्धन्यापो हसन्ति च ॥ उदयेऽस्तमये चेन्दोः पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः ॥ ३३ ॥ क्षयवृद्धौ समुद्रस्य शशिवृद्धिश्च तथा ॥
दशोत्तराणि पञ्चाहुरङ्गुलानां शतानि च ॥ ३४ ॥ अपां वृद्धिः क्षयो, दृष्टः समुद्राणां तु पर्वसु ॥ द्विरापत्वात्स्मृतो द्वीपो दधनाच्चोदधिः
स्मृतः ॥ ३५ ॥ निर्गीर्णत्वाच्च गिरयो पर्वबन्धाच्च पर्वताः ॥ शाकद्वीपे तु वै शाकः पर्वतस्तेन चोच्यते ॥ ३६ ॥ कुशद्वीपे कुशस्तम्बो मध्ये
जनपदस्य तु ॥ क्रौञ्चद्वीपे गिरिः क्रौञ्चस्तस्य नाम्ना निगद्यते ॥ ३७ ॥ शालमलिः शालमलद्वीपे पूज्यते स महाद्रुमः ॥ गोमेदके तु
गोमेदः पर्वतस्तेन चोच्यते ॥ ३८ ॥ न्यग्रोधः पुष्करद्वीपे पद्मवत्तेन स स्मृतः ॥ पूज्यते स महादेवैर्ब्रह्मांशोऽव्यक्तसम्भवः ॥ ३९ ॥ तस्मिन्
स वसति ब्रह्मा साध्यैः सार्द्धं प्रजापतिः ॥ तत्र देवा उपासन्ते त्रयस्त्रिंशन्महर्षिभिः ॥ ४० ॥ स तत्र पूज्यते देवो देवैर्महर्षिसत्तमैः ॥ जम्बूद्वीपात्
प्रवर्तन्ते रत्नानि विविधानि च ॥ ४१ ॥ द्वीपेषु तेषु सर्वेषु प्रजानां क्रमशस्तु वै ॥ आर्जवाद्रत्नचयेण सत्येन च दमेन च ॥ ४२ ॥ आरो

म्यायुष्प्रमाणाभ्यां द्विगुणं ततः ॥ द्विषेण तेषु सर्वेषु यथोक्तं वर्षकेषु च ॥ ४३ ॥ गोपायन्ते प्रजास्तत्र सर्वैः सहजपण्डितैः ॥ भोजनं
 चाप्रयत्नेन सदा स्वयमुपस्थितम् ॥ ४४ ॥ षड्सं तन्महावीर्यं तत्र ते भुञ्जते जनाः ॥ परेण पुष्करस्याथ आवृत्यावस्थितो महान् ॥ ४५ ॥
 स्वादूदकसमुद्भूतः समन्तादवेष्टयत् ॥ स्वादूदकस्य परितः शैलस्तु परिमण्डलः ॥ ४६ ॥ प्रकाशश्चाप्रकाशश्च लोकालोकः स उच्यते ॥ आलोक
 स्तत्र चार्वाक् च निरालोकस्ततः परम् ॥ ४७ ॥ लोकविस्तारमात्रं तु पृथिव्याद्वै तु बाह्यतः ॥ प्रतिच्छन्नं समन्तान्तं उदकेनावृतं महत् ॥ ४८ ॥
 भूर्भेर्दशगुणाश्चापः समन्तात् पालयन्ति गाम् ॥ अद्भ्यो दशगुणश्चाग्निः सर्वतो धारयत्यपः ॥ ४९ ॥ अग्नेर्दशगुणो वायुर्धोरस्य च्योतिरास्थितः ॥
 तिर्यक् च मण्डलो वायुर्भूतान्यावेष्टयत् ॥ ५० ॥ दशाधिकं तथाकाशं वायोर्भूतान्यधारयत् ॥ भूतादि धारयन् व्याप्तं तस्माद्दशगुणस्तु
 वै ॥ ५१ ॥ भूतादितो दशगुणं महद्भूतान्यधारयत् ॥ महत्तत्त्वं ह्यनन्तेन अव्यक्तेन तु धार्यते ॥ ५२ ॥ आधाराधेयभावेन विकारास्तं विका
 रिणाम् ॥ पृथ्व्यादयो विकारास्ते परिच्छिन्नाः परस्परम् ॥ ५३ ॥ परस्परविकारैश्चैव प्रविष्टाश्च परस्परम् ॥ एवं परस्परोत्पन्ना धार्यन्ते च
 परस्परैर्मे ॥ ५४ ॥ यस्मात् प्रविष्टास्तेऽन्योन्यं तस्मात् स्थिरतां गताः ॥ आसन्ते ह्यविशेषाश्च विशेषा अन्यवेक्षनात् ॥ ५५ ॥ पृथ्व्या
 दयस्तु वाय्वन्ताः परिच्छिन्नास्तु तत्र ते ॥ भूतेभ्यः परस्तेभ्यो ह्यलोकः सर्वतः स्मृतः ॥ ५६ ॥ तथा ह्यालोक आकाशं परिच्छिन्नानि
 सर्वशः ॥ पात्रे महति पत्राणि यथा ह्यन्तर्गतानि च ॥ ५७ ॥ भवन्त्यन्योन्यहानानि परस्परसमाश्रयात् ॥ तथा ह्यालोक आकाशो भेदास्त्व
 न्तर्गतगताः ॥ ५८ ॥ कृतान्येतानि तत्त्वानि अन्योन्यस्याधिकानि च ॥ यावदेतानि तत्त्वानि तावदुत्पत्तिरुच्यते ॥ ५९ ॥ जन्तूनामिह
 संस्कारो भूतेष्वन्तर्गतेषु वै ॥ मत्स्याख्यायेह भूतानि कार्योत्पत्तिर्नि विद्यते ॥ ६० ॥ तस्मात् परिमिता भेदाः स्मृताः कार्यार्थमकास्तु वै ॥
 ते कारणात्मकाश्चैव स्युर्भेदा महदादयः ॥ ६१ ॥ इत्येवं सन्निवेशोऽयं पृथ्व्याक्रान्तस्तु भागशः ॥ सप्तद्वीपसमुद्राणां याथातथ्येन वै
 मया ॥ ६२ ॥ विस्तारान्मण्डलैश्चैव प्रसंख्यानं चैव हि ॥ विश्वं यं प्रधानस्य परिमाणेकदेशिनः ॥ ६३ ॥ एतावत् सन्निवेशस्तु
 मया सम्यक् प्रकाशितः ॥ एतावदेव श्रोतव्यं सन्निवेशस्य पार्थिव ॥ ६४ ॥ इति श्रीमात्स्य महापुराणे भुवनकोषे

सप्तद्वीपनिवेशं नाम त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ सूत उवाच ॥ अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि सूर्योचन्द्रमसोऽं-
 तिम ॥ सूर्योचन्द्रमसावेतौ प्राजन्तौ यावदेव तु ॥ १ ॥ सप्तद्वीपसमुद्राणां द्वीपानां भाति विस्तरः ॥ विस्तरार्थं पृथिव्यास्तु भवदुन्यत्र
 बाह्यतः ॥ २ ॥ पृथ्यासपरिमाणं च चन्द्रादित्यौ प्रकाशतः ॥ पृथ्यासपरिमाणयात्तु बुधैस्तुल्यं दिवः स्मृतम् ॥ ३ ॥ त्रीन् लोकान् प्रति
 सामान्यात् सूर्यो यात्यविलम्बतः ॥ अचिरात् प्रकाशेन अवनात्तु रविः स्मृतः ॥ ४ ॥ भूयो भूयः प्रवक्ष्यामि प्रमाणं चन्द्रसूर्ययोः ॥ महि-
 तत्त्वान्महच्छब्दो ह्यस्मिन्नर्थे निगद्यते ॥ ५ ॥ अस्य आरतवर्पस्य विष्कम्भात्तुल्यविस्तृतम् ॥ मण्डलं भास्करस्याथ योजनैस्तन्निवा-
 यत ॥ ६ ॥ नवयोजनसाहस्रो विस्तारो मण्डलस्य तु ॥ विस्तारात् त्रिगुणश्चापि परिणहोऽत्र मण्डले ॥ ७ ॥ विष्कम्भमण्डलञ्चैव भास्करा-
 द्विगुणः शशी ॥ अतः पृथिव्या वक्ष्यामि प्रमाणं योजनैः पुनः ॥ ८ ॥ सप्तद्वीपसमुद्राया विस्तारो मण्डलस्य तु ॥ इत्येतदिह संख्यातं पुराणे
 परिमाणतः ॥ ९ ॥ तद्वक्ष्यामि प्रसंख्याय साम्प्रतं चाभिमानिभिः ॥ अभिमानिनो ह्यतीता ये तुल्यास्ते साम्प्रतैस्त्वह ॥ १० ॥ देवदेवरीता-
 स्तु रूपैर्नोमभिरेव च ॥ तस्माद्वै साम्प्रतैर्देवैर्वक्ष्यामि बहुवातलम् ॥ ११ ॥ दिव्यस्य सन्निवशा वै साम्प्रतैरेव कृत्स्नशः ॥ शताब्दकोटि-
 विस्तारा पृथिवी कृत्स्नशः स्मृता ॥ १२ ॥ तस्याश्चाद्धप्रमाणं च मेराश्चैवांतरांतरम् ॥ मेरुर्मध्ये प्रतिदिशं कोटिरेका तु सा स्मृता ॥ १३ ॥
 तथा शतसहस्राणामेकोनवर्ति पुनः ॥ पञ्चाशच्च सहस्राणि पृथिव्यर्द्धस्य विस्तरः ॥ १४ ॥ पृथिव्या विस्तरं कृतं योजनैस्तन्निवाधत ॥
 तिस्रः कोट्यस्तु विस्तारात्संख्यातास्तु चतुर्दिशम् ॥ १५ ॥ तथा शतसहस्राणामेकोनाशीतिरुच्यते ॥ सप्तद्वीपसमुद्रायाः पृथिव्याः स-
 तु विस्तरः ॥ १६ ॥ विस्तारं त्रिगुणं चैव पृथिव्यन्तरमण्डलम् ॥ गणितं योजनानां तु कोटयस्त्वेकादश स्मृताः ॥ १७ ॥ तथा शतसह-
 स्राणां सप्तत्रिंशाधिकास्तु ताः ॥ इत्येतद्वै प्रसंख्यातं पृथिव्यन्तरमण्डलम् ॥ १८ ॥ तारकासन्निवेशस्य दिवि यावत् मण्डलम् ॥ पृथ्यास-
 सन्निवेशस्य भूमेस्तावत् मण्डलम् ॥ १९ ॥ पृथ्यासपरिमाणं च भूमेस्तुल्यं दिवः स्मृतम् ॥ मराः प्राच्यां दिशायां तु मानसोत्तरमूर्द्धनि
 ॥ २० ॥ वस्त्वैकसारा माहेन्द्री पुण्या हेमपरिष्कृता ॥ दक्षिणेन पुनर्मरुमोर्निसस्य तु पृष्ठतः ॥ २१ ॥ वैवस्वतो निवसति यमः संयमनं पुरे ॥

प्रतीच्यां तु पुनर्मैरोमानसस्य तु मूर्द्धनि ॥ २२ ॥ सुषा नाम प्री रम्या गृहणस्यापि धीमतः । दिशुत्तरां मंरास्तु मानसस्यैव
 मूर्धनि ॥ २३ ॥ तुल्या महेन्द्रपुण्यापि सोमस्यापि विभावरी ॥ मानसोत्तरपृष्ठे तु लोकरपाठाश्चतुर्दिगम् ॥ २४ ॥ मिथिना धर्मव्यवस्थार्थं
 लोकसंरक्षणाय च ॥ लोकपालोपरिष्ठात् सर्वता दक्षिणायनं ॥ २५ ॥ काष्ठागनस्य सूर्यस्य गतिस्तत्र निधायनं ॥ दक्षिणो-
 पक्रमे सूर्यः क्षिप्तोपरि च सर्पति ॥ २६ ॥ ज्योतिषां चक्रमादाय सततं परिगच्छति ॥ मध्यगक्षामरावत्यां यदा भवति भास्करः ॥ २७ ॥
 वैवस्वते संयमने उद्यन्सूर्यः प्रदृश्यते ॥ सुषायामर्द्धरात्रस्तु विभावर्थास्तमेति च ॥ २८ ॥ वैवस्वते संयमने मध्याह्ने न
 रविर्यदा ॥ सुषायामथ वारुण्यामुत्तिष्ठत्स तु दृश्यते ॥ २९ ॥ विभावर्थांमर्द्धरात्रं मातृद्रव्यामस्तमेव च ॥ सुषायामथ वारुण्यां मध्याह्ने
 तु रविर्यदा ॥ ३० ॥ विभावर्थां सोमपुण्यामुत्तिष्ठति विभावसुः ॥ महेन्द्रस्यामरावत्यामुद्गच्छति दिवाकरः ॥ ३१ ॥ चन्द्रोत्तरे संयमने वारुण्या
 मस्त मेति च ॥ स शीघ्रमेव पश्येति भानुरालातचक्रवत् ॥ ३२ ॥ अमन्त्रे अभमाणानि क्रक्षाणि चरते रविः ॥ एवं चतुष्टुषार्धेषु दक्षिणानेषु
 सर्पति ॥ ३३ ॥ उद्यास्तमये वासावुत्तिष्ठति पुनः पुनः ॥ पूर्योले च वारुणे च द्वौ द्वौ देवालयौ तु सः ॥ ३४ ॥ पनत्यं नु मन्त्राह्नाभिरेव च रश्मि-
 भिः ॥ उदितो वर्द्धमानाभिर्मध्याह्ने तपते रविः ॥ ३५ ॥ अतः परं सप्ततीभिर्गोभिरस्तं न गच्छति ॥ उद्यान्मन्त्रमग्राभ्यः च स्मृते पूर्वापरे तु ये
 ॥ ३६ ॥ याह्वकपुरस्तात्तपति याह्वकपृष्ठे तु पार्श्वयोः ॥ यत्रोदयस्तु दृश्येत तेषां स उदयः स्मृतः ॥ ३७ ॥ अणाशं गच्छेत्तं यत्र तेषामस्तः
 स उच्यते ॥ सर्वेषामुत्तरे मेरुलोकालोकस्य दक्षिणे ॥ ३८ ॥ विदूरभावादकंस्य भूमरेषा गतस्य च ॥ अयन्तं रश्मया यस्मात्तान रात्रौ न
 दृश्यते ॥ ३९ ॥ छद्मं शतसहस्रांशुः स्थितस्तत्र प्रदृश्यते ॥ एवं पुष्करमध्ये तु यदा भवति भास्करः ॥ ४० ॥ त्रिशद्भागं च मीदन्या मुहुर्न
 स गच्छति ॥ योजनानां सहस्रस्य इमां संख्यां निबोधत ॥ ४१ ॥ पूर्णं शतसहस्राणामेकत्रिंशच्च सा स्मृता ॥ पञ्चाशच्च सहस्राणि तथान्यान्य
 विकानि च ॥ ४२ ॥ मोहूर्तिकी गतिर्द्वेषा सूर्यस्य तु विधीयते ॥ एतेन क्रमयोगेन यदा काठां तु दक्षिणाम् ॥ ४३ ॥ परिगच्छति
 सूर्योऽसौ मासं काष्ठासुदग्दिनात् ॥ मध्येन पुष्करस्थाय ध्रुवने दक्षिणायने ॥ ४४ ॥ ज्ञानसोत्तरमेरोस्तु अन्तरं त्रिगुणं स्मृतम् ॥ सर्वेनो

[illegible]

स्मृतम् ॥ ६७ ॥ अधिकान्यष्टपञ्चाशद्योजनानि तु वै पुनः ॥ विष्कम्भो मण्डलस्यैव तिर्य्यङ्गु स तु विधीयते ॥ ६८ ॥ अहस्तु चरते नाभेः
 मूर्ध्न्यो वै मण्डलं क्रमात् ॥ कुलालचक्रपर्य्यन्तो यथा चन्द्रो रविस्तथा ॥ ६९ ॥ दक्षिणे चक्रवत्सूर्य्यस्तथा शीघ्रं निवर्त्तते ॥ तस्मात्प्रवृष्टा
 भूमिं तु कालेनाल्पेन गच्छति ॥ ७० ॥ सूर्यो द्वादशभिः शीघ्रं मुहूर्त्तैर्दक्षिणायने ॥ त्रयोदशार्द्धमृशणां मध्यं चरति मण्डलम् ॥ ७१ ॥
 मुहूर्त्तैस्तानि ऋक्षाणि नक्तमष्टादशैश्चरन् ॥ कुलालचक्रमध्यस्थो यथा भृगुः प्रसर्पति ॥ ७२ ॥ उदयानं तथा सूर्यः सर्वं गन्तविक्रमः ॥
 तस्माद्दक्षिणे ऋक्षाणि कालेन भूमिं सोऽल्पां प्रसर्पति ॥ ७३ ॥ सूर्योऽष्टादशभिरङ्गैः मुहूर्त्तैर्दक्षिणायने ॥ त्रयोदशानां मध्यं तु ऋक्षाणां चरति रविः ॥
 मुहूर्त्तैस्तानि ऋक्षाणि रात्रौ द्वादशभिश्चरन् ॥ ७४ ॥ ततो मन्दतरं ताभ्यां चक्रं तु भ्रमते पुनः ॥ मुनिपण्ड इह मध्यस्थो भ्रमतेऽसौ ध्रुवः
 स्तथा ॥ ७५ ॥ मुहूर्त्तैर्विशता नावद्द्वारात्रं ध्रुवं भ्रमन् ॥ उभयोः काष्ठयोर्मध्यं भ्रमते मण्डलानि तु ॥ ७६ ॥ उत्तमं चक्रं दिशः पश्यन्
 गतिः स्मृता ॥ तस्यैव तु पुनर्नक्तं शीघ्रा सूर्यस्य वै गतिः ॥ ७७ ॥ दक्षिणप्रक्रमे वापि दिवा शीघ्रं विधीयते ॥ गतिः सूर्यस्य वै नक्तं नक्षत्राणां
 चापि विधीयते ॥ ७८ ॥ एवं गतिविशेषेण विभजन् रात्र्यहानि तु ॥ अजवीध्यां दक्षिणायां लोकालोकस्य चांतरम् ॥ ७९ ॥ लोकमन्तानां
 तो ह्यप्यैश्वानरपथाद्दहिः ॥ व्युष्टिर्यावत्प्रभा सौरी पुष्करात्सम्प्रवर्त्तते ॥ ८० ॥ पार्श्वेभ्यो बाह्यतस्नावल्लोकालोकश्च पर्वतः ॥ योजनानां
 सहस्राणि दशैर्ध्वं चोच्छिन्नो गिरिः ॥ ८१ ॥ प्रकाशश्चाप्रकाशश्च पर्वतः परिमण्डलः ॥ नक्षत्रचन्द्रसूर्याश्च ग्रहास्ताराणः सह ॥ ८२ ॥
 अभ्यन्तरे प्रकाशान्ते लोकालोकस्य वै गिरिः ॥ एतावानेव लोकस्तु निरालोकस्ततः परम् ॥ ८३ ॥ लोक आलोकने धातुनिराञ्जकस्तत्र
 लोकता ॥ लोकालोकौ तु सन्धत्ते तस्मात्सूर्यः परिभ्रमन् ॥ ८४ ॥ तस्मात्सन्धत्ते तामाहुरुपाव्युष्टयेथान्तरम् ॥ उपा गतिः स्मृता विप्रैर्व्यु
 ष्ठिश्चापि अहः स्मृतम् ॥ ८५ ॥ विशत्कलो मुहूर्त्तस्तु अहस्ते दश पञ्च च ॥ द्वासां वृद्धिरहर्भौगैर्दिवसानां यथा तु वै ॥ ८६ ॥ सन्ध्यामुहूर्त्तं
 मात्रायां हासवृद्धी तु ते स्मृते ॥ लेखाप्रभृत्यथादित्ये त्रिमुहूर्त्तांगते तु वै ॥ ८७ ॥ प्रातः स्मृतस्ततः कालो भागाश्चाहुश्च पञ्च च ॥ तस्मान्प्रातंगं
 तात्कालान्मुहूर्त्ताः सङ्गवन्नयः ॥ ८८ ॥ मध्याह्नश्चिमुहूर्त्तस्तु तस्मात्कालादनन्तरम् ॥ तस्मान्मध्यन्दिनकालादपरान्ह इति स्मृतः ॥ ८९ ॥

त्रय एव मुहूर्तास्तु काल एव स्मृतो बुधैः ॥ अपराह्वयतीति च कालः सायं स उच्यते ॥ ९० ॥ दशपञ्च मुहूर्ताद्वा मुहूर्तास्त्रय एव ॥
दशपञ्चमुहूर्तैवे अहस्तु विषुवे स्मृतम् ॥ ९१ ॥ वर्द्धत्यतो हसत्येव अयने दक्षिणोत्तरे ॥ अहस्तु प्रसते रात्रिं रात्रिस्तु प्रसते ग्रहः ॥ ९२ ॥
शरद्धसन्तयोर्मध्यं विषुवं तु विधीयते ॥ आलोकान्तः स्मृतो लोको लोकाच्चलोक उच्यते ॥ ९३ ॥ लोकपालाः स्थितास्तत्र च लोकाङ्गमन्य
मध्यतः ॥ चत्वारस्ते महात्मानस्तिष्ठन्त्याभूतसंघुषम् ॥ ९४ ॥ सुधामा चैव वैराजः कर्दमश्च प्रजापतिः ॥ विरण्यरोमा वज्रनयः
केतुमानराजसश्च सः ॥ ९५ ॥ निर्द्धन्वा निरभीमाना निस्तन्द्रा निष्परिश्रमाः ॥ लोकपालाः स्थितास्तत्र च लोकाङ्गं च नृदिशम् ॥ ९६ ॥
उत्तरं यदगस्त्यस्य शृङ्गं देवर्षिसंविताम् ॥ पितृयाणः स्मृतः पन्था वैश्वानरपथाद्ग्रहिः ॥ ९७ ॥ तत्रासते प्रजाकामा ऋषयो येषां भिक्षोत्रि
णः ॥ लोकस्य सन्तानकराः पितृयाणे पाथि स्थिताः ॥ ९८ ॥ भूतारम्भकृतं कर्म आशिषश्च विशांपते ॥ प्रारभन्ते लोककामाञ्जनपां
पन्थाः स दक्षिणः ॥ ९९ ॥ चलितं ते पुनर्धर्मं स्थापयन्ति युगे युगे ॥ सन्तततपसा चैव मर्यादाभिः श्रुतं च ॥ १०० ॥ तत्राय
मानास्तु पूर्वं वै पश्चिमानां गृह्णुते ॥ पश्चिमाश्चैव पूर्वेणां जायन्ते निधनेष्विह ॥ १०१ ॥ एवमावर्त्तमानास्तं तत्तत्पन्थाभूतसंघुषम् ॥
अष्टाशीतिसहस्राणि ऋषीणां गृहमधिनाम् ॥ १०२ ॥ सवितुर्दक्षिणं मार्गमाश्रित्याभूतसंघुषम् ॥ क्रियावतां प्रसह्येषा च इमंशानि
भोजिरे ॥ १०३ ॥ लोकसंव्यवहारार्थं भूतारम्भकृतेन च ॥ इच्छाद्वेषस्ताच्चैव मेथुनोपगमाच्च वै ॥ १०४ ॥ तथा कामकृतं नृहं सत्त्वं
नाद्विषयस्य च ॥ इत्येतैः कारणैः सिद्धाः इमंशानिह भोजिरे ॥ १०५ ॥ प्रजेषिणः सप्तर्षयो द्वापरेष्विह भोजिरे ॥ सन्ति ते जुगु
प्सन्ते तस्मान्मृत्युर्जितस्तु ते ॥ १०६ ॥ अष्टाशीतिसहस्राणि तेषामप्यूर्ध्वरेतसाम् ॥ उदक्पन्था न पर्यन्तमाश्रित्याभूतसंघुषम् ॥ १०७ ॥
ते सम्प्रयोगालोकस्य मिथुनस्य च वर्जनात् ॥ इष्योद्वेषनिवृत्त्या च भूतारम्भविषर्जनात् ॥ १०८ ॥ ततोऽन्यकामसंयोग
शब्दादेर्दोषदर्शनात् ॥ इत्येतैः कारणैः शुद्धैस्तेऽमृतत्वं हि भोजिरे ॥ १०९ ॥ आभूतसंघुषस्यानाममृतत्वं विभाव्यते ॥ त्रैलोक्य
स्थितिकालो हि न पुनर्मार्गमिणाम् ॥ ११० ॥ ब्रूणहत्याश्वमेधादिपापपुण्यनिर्भेः परम् ॥ आभूतसंघुषान्ते तु क्षीयन्ते चोद्धरेन्नसः ॥ १११ ॥

ऊर्ध्वोत्तरामृषिभ्यस्तु ध्रुवो यत्रानुसंस्थितः ॥ एतद्विष्णुपदं दिव्यं तृतीयं व्योमि न आस्वरम् ॥ ११२ ॥ यत्र गत्वा । शंशोने नद्विष्णोः परं
 पदम् ॥ धर्मे ध्रुवस्य तिष्ठति ये तु लोकस्य क्रांतिगः ॥ ११३ ॥ इति श्रीमत्स्ये ब्रह्मसूत्रे नानाविधोक्तो नमः चतुर्विंशत्य
 धिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ ७ ॥ एवं श्रुत्वा कथां दिव्यामनुब्रूह्यौमहर्षिणिव ॥ तुर्यां वंद्यमतेश्वरं प्रदत्तां चैव ॥ ११ ॥ ऋषय ऊचुः ॥
 अप्रपति कथमेतानि ज्योतीषि रविमण्डले ॥ अव्यूहैव सर्वाणि तथा चाउड्डालेन च ॥ २ ॥ कथं ब्रामयते तानि भ्रान्ति यदि वा स्वयम् ॥ एन
 द्रेदितुमिच्छामस्ततो निगद सत्तम ॥ ३ ॥ सूत उवाच ॥ भूतसंशोहनं ह्योराहृतो मे निबोधत ॥ अत्यक्षमपि दृश्यं तत्र संमोहयति वै
 प्रजाः ॥ ४ ॥ योऽसौ चतुर्दशक्षेत्रे शिशुमारो व्यनस्थितः ॥ उत्ताप्यादुद्योऽसौ मदीभूतो भ्रुगो दिवि ॥ ५ ॥ सैष भ्रमन् आमयते
 चन्द्रादित्यौ ग्रहेः सह ॥ भ्रमन्तमनुसर्पन्ति नक्षत्राणि च चक्रात् ॥ ६ ॥ भ्रुवस्य मनसा येनै भ्रमते ज्योतिषां गणः ॥ चतानां क्रम
 यैर्वन्धैर्ध्रुवे बद्धः प्रसर्पति ॥ ७ ॥ ॥ ॥ तेषां भेदश्च योगश्च तथा काउह्य निश्चयः ॥ अन्तर्दिशस्तयोन्पाता अयने दृशिगोले ॥ ८ ॥ विदु
 वरुहवर्णश्च सर्वमेतदधुर्वेरितम् ॥ जीमूता नाम ते मेवा यदेभ्यो ज्विसम्भवः ॥ ९ ॥ द्वितीय आवहन् नायुर्मेषास्ते त्वभिनंथिनाः ॥
 इतो योजनमात्राच्च अध्यर्द्धविकृता अपि ॥ १० ॥ वृष्टिर्गर्गस्तथा तया धरातारः प्रकीर्तिताः ॥ पुष्करावर्तं ह्य तस्य ये मेवाः पक्ष
 सम्भवाः ॥ ११ ॥ शक्रेण पक्षाच्छिन्ना वै पर्यानां भौजसा ॥ काननां सप्तद्वानां भूतानां नाशमिच्छन्ताम् ॥ १२ ॥ पुष्करा
 नाम ते पक्षा बृहत्तस्तोयधारिणः ॥ पुष्करावर्तं ह्य नाम करेणन्दं शब्दिनाः ॥ १३ ॥ नानारूपयशश्चैव मन्त्रयोगस्वराश्च ते ॥
 कल्याणतृष्टिकर्तारः कल्याणतृष्टिनियामकाः ॥ १४ ॥ वायवावारा वहन्ते वै सापृथाः कल्पसाधकाः ॥ यान्यग्न्याग्नेह्यमित्यत्राहु
 तान्यभवंस्तदा ॥ १५ ॥ यस्मिन्ब्रह्मा समुत्पन्नश्चतुर्वक्त्रः स्वयं प्रभुः ॥ नान्येषोण्डकपालानि सर्वे मेधाः प्रकीर्तिताः ॥ १६ ॥ तेषामा
 प्यायनं धूमः सर्वेषामविशेषतः ॥ तेषां श्रेष्ठश्च पर्जन्यश्चत्वारश्चैव दिग्गजाः ॥ १७ ॥ गजानां पर्यानां च मेधायां भोगिभिः सह ॥
 कुलमेकं द्वियाभूतं यानिरेका जलं स्मृतम् ॥ १८ ॥ पर्जन्यो दिग्गजाश्चैव दंष्ट्रन्ते क्षीनसम्भगम् ॥ प्रभारन्ते त्रीणि चक्रा नृत्तनिज

द्वये ॥ १९ ॥ पृष्ठः परिवहो नाम वायुस्तेषां परायणः ॥ योऽसौ विभर्ति भगवान् गङ्गामाकाशगोचराम् ॥ २० ॥ दिव्यामृतजलां पुण्यां
त्रिपथामिति विश्रुताम् ॥ तस्या निष्पद्दितं तोयं दिग्गजाः पृथुभिः करैः ॥ २१ ॥ शीकरान् सम्प्रमुंचति नीहार इति स स्मृतः ॥
दक्षिणेन गिरियोऽसौ हेमकूट इति स्मृतः ॥ २२ ॥ उद्गिघमवतः शैलस्योत्तरे चैव दक्षिणे ॥ पुण्ड्रं नाम समारुगात् सम्यग्वायु
विवृद्धये ॥ २३ ॥ तस्मिन् प्रवर्त्तते वर्षं तत्तु पुयासमुद्रवम् ॥ ततो हिमवतो वायुर्हिमं तत्र समुद्रवम् ॥ २४ ॥ आनयत्यात्मवेगेन
सिञ्चयानो महागिरिम् ॥ हिमवंतमतिक्रम्य वृष्टिशेषं ततः परम् ॥ २५ ॥ इभास्ये च ततः पश्चादिदं भूतविवृद्धये ॥ वर्षद्वयं समारुगानं
सम्यग्वृष्टिविवृद्धये ॥ २६ ॥ मेवाश्वाप्यायनं चैव सर्वमेतत् प्रकीर्तितम् ॥ सूर्ये एव तु वृष्टीनां स्रष्टा समुपदिश्यते ॥ २७ ॥ वर्षं वर्षं हिमं गान्ध
सन्ध्ये चैव दिनं तथा ॥ शुभाशुभफलानीह ध्रुवात् सर्वं प्रवर्त्तते ॥ २८ ॥ ध्रुवेणाधिष्ठिताश्चापः सूर्यो वै गृह्य तिष्ठति ॥ सर्वभूतशरीरेषु त्वापो
ह्यानुश्रिताश्चयाः ॥ २९ ॥ दह्यमानेषु तेष्वेह जङ्गमस्थावरषु च ॥ धूमभूतास्तु ता ह्यापो त्रिष्कामन्तीह सर्वेशः ॥ ३० ॥ तेन चाध्यानि जायन्तः
स्थानमब्धमयं स्मृतम् ॥ तेजोभिः सर्वलोकेभ्य आदत्ते रश्मिभिर्जलम् ॥ ३१ ॥ समुद्राद्वयुसंयोगाद्ब्रह्मत्वापो गभस्तयः ॥ ततस्तृणवशात्
काले परिवर्त्तन्दिवाकरः ॥ ३२ ॥ नियच्छत्यापां मेघेभ्यः शुक्लाः शुक्लैस्तु रश्मिभिः ॥ अभ्रस्थाः प्रपतन्त्यापो वायुना समुदीरिताः ॥ ३३ ॥
ततो वर्षति घणमासान्सर्वभूतविवृद्धये ॥ वायुभिः स्तनितं चैव विद्युनस्त्वाग्निजाः स्मृताः ॥ ३४ ॥ मेहनाच्च मिहैर्धातोर्मेघत्वं व्यञ्जयति
च ॥ न भ्रश्यन्ते ततो ह्यापस्तस्मादब्धस्य वै स्थितिः ॥ स्रष्टाऽसौ वृष्टिसर्गस्य ध्रुवेणाधिष्ठितो रविः ॥ ३५ ॥ ध्रुवेणाधिष्ठितो वायुर्बुधो
संहर्तते पुनः ॥ ग्रहान्निवृत्त्या सूर्य्यास्तु चरते ऋक्षमण्डलम् ॥ ३६ ॥ चारस्यान्ते विशत्यर्कं ध्रुवेण समधिष्ठितम् ॥ अतः सूर्यरथस्यापि
सन्निवेशं प्रचक्षते ॥ ३७ ॥ स्थितेन त्वेकचक्रेण पंचारेण त्रिणाभिना ॥ हिरण्मयेनानुना वै अष्टचक्रेकनेमिना ॥ चक्रेण भास्वता सूर्यः
स्यन्दनेन प्रसर्पिणा ॥ ३८ ॥ शतयोजनसाहस्रो विस्तारायाम उच्यते ॥ द्विगुणा च रथोपस्थादीषादण्डः प्रमाणतः ॥ ३९ ॥ स तम्य
ब्रह्मणा सृष्टो रथो ह्यर्थवशेन तु ॥ असङ्गः कांचनो दिव्यो युक्तः पवनैर्गन्धैः ॥ ४० ॥ छन्दोभिर्वाजिह्वैस्तेर्यथाचक्रं समाम्बितः ॥

[illegible]

गायतां वयो ॥ कृतस्थलाप्सराश्चैव या च सा पुञ्जिकस्थली ॥ ४ ॥ ग्रामण्यौ रथकृतस्य रथोजाश्चैव तावुभौ ॥ रक्षो हन्तिः प्रहन्तिश्च
यातुधानावुभौ स्मृतौ ॥ ५ ॥ मधुमाधवयोर्द्वौ गणो वसति भास्करे ॥ वसन्तीषिमे तु द्वौ मातौ मित्रश्च वरुणश्च वै ॥ ६ ॥ इत्युषी अत्रियमिन्द्रश्च
नागौ तक्षकरम्भकौ ॥ मेनका सहधन्या च हाहा हूहूश्च गायकौ ॥ ७ ॥ रथन्तरश्च ग्रामण्यौ रथौ चैव तावुभौ ॥ पुरुषादं वयश्चैव गानुधानौ
तु तौ स्मृतौ ॥ ८ ॥ एते वसन्ति वै सूर्य्ये मासयोः शुचिशुक्रयोः ॥ ततः सूर्य्ये पुनश्चान्या निवसन्ति स्म देवता ॥ ९ ॥ इन्द्रश्च
विक्रवांश्च अङ्गिरा भृगुरेव च ॥ एलापत्रस्तथा सर्पः शङ्खपालश्च पन्नगः ॥ १० ॥ विश्वावसुपुष्यौ च मातृभ्यश्च रथश्च हि ॥ प्रम्लोचैत्यप्सराभ्यः
निम्लोचन्ती च ते उभे ॥ ११ ॥ यातुधानस्तथा हतिव्याघ्रश्चैव तु नावुभौ ॥ नभस्यनभसोरैतैर्वसन्तश्च दिवाकरे ॥ १२ ॥ मासो द्वौ देवताः
सूर्य्ये वसन्ति च शरदृतौ ॥ पर्जन्यश्चैव पूषा च भरद्वाजः सगौ नमः ॥ १३ ॥ चित्ररेतय गर्गश्चैव यः ॥ विश्वाची च
घृताची च उभे ते पुण्यलक्षणे ॥ १४ ॥ नागश्चैरावतश्चैव विश्वतश्च घनञ्जयः ॥ ऐनजिच्च सुपेग यः सेनानीग्रामणीस्तथा ॥ १५ ॥ चास
यातश्च द्रावेतौ यातुधानावुभौ स्मृतौ ॥ दसन्त्येते च वै सूर्य्ये मासयोश्च त्रियोर्जयोः ॥ १६ ॥ हेमन्तिर्नो च द्वौ मासौ निवसन्ति दिवाकरे ॥
अंशो भगश्च द्रावेतौ कश्यपश्च क्रतुश्च तौ ॥ १७ ॥ भुवङ्गश्च महापद्मः सर्गः कर्कोटस्तथा ॥ चित्रसेनश्च गर्ग्यः पूर्णशुश्चैव गायनो ॥ १८ ॥
अप्सराः पूर्वचिन्तिश्च गन्धर्वा ह्युर्वशी च या ॥ तक्षारिष्टनोमश्च सेनानीग्रामगीश्च तौ ॥ १९ ॥ मिदत्सूर्य्यश्च तावुभौ यातुधानौ तु तौ
स्मृतौ ॥ सहे चैव सहस्ये च वसन्त्येते दिवाकरे ॥ २० ॥ ततस्तु शिशिरे चानि यातयोर्निवसन्ति ते ॥ तद्यदा मिष्णुर्जमद्वर्गिर्विश्वाभिन्नस्तथ
च ॥ २१ ॥ काद्रवेयौ तथा नागौ कम्बलाश्च तावुभौ ॥ गन्धर्वौ धृतराष्ट्रश्च सूर्य्यचर्चश्च तावुभौ ॥ २२ ॥ तिलोत्तनाप्सराश्चैव देवी रम्भा
मनोरमा ॥ ग्रामणीऋतजिज्ञैव सत्यजिच्च महाबलः ॥ २३ ॥ ब्रह्मोपेतश्च वै रक्षः रक्षातस्तस्तथैव च ॥ इत्येते निवसन्ति स्म द्वौ द्वौ मासौ
दिवाकरे ॥ २४ ॥ स्थानाभिमनिनो ह्येते गणा द्वादश सप्तकाः ॥ सूर्य्यमाशदुष्यन्त्येते तेजसा तेज उत्तमम् ॥ २५ ॥
अथितैस्तु वचोभिश्च स्तुवन्ति ऋषयो रविम् ॥ गन्धर्वोप्सराश्चैव गीतनृत्यैरुपासते ॥ २६ ॥ विद्याग्रामणि रं यक्षाः कुर्वन्त्याभीषुसंग्रहम् ॥

सप्तोः सर्पन्ति वै सूर्ये यातुधानानुयान्ति च ॥ २७ ॥ बालखिल्या नयन्त्यस्तं परितार्योद्याद्रवि ॥ एतं पापं देवागं यथा भीर्य यथा तपः ॥ २८ ॥
 यथा योगं यथा धर्मं यथा तत्त्वं यथा बलम् ॥ तथा तपस्यसौ सूर्यस्तेषामिदं त्वं तेजसा ॥ २९ ॥ धूर्तानां प्रभुः सर्वं व्याप्य हनि स्वनेजसा ॥
 मानवानां शुभैर्बलैर्हियते दुरितं तु वै ॥ ३० ॥ दुरितं शुभचाराणां व्यपेक्षितं कश्चित्कचिर ॥ एतं सूर्यं पापेण प्रमन्ति मानुषा
 दिवि ॥ ३१ ॥ तपन्तश्च जपन्तश्च ह्लादयन्तश्च वै प्रजाः ॥ गोपायन्ति स्य भूतानि हन्ते ह्यनुक्रम्य ॥ ३२ ॥ स्थानां लिप्ताः प्रसूतस्थानं मन
 न्तरेषु वै ॥ अतीतानागतानां च वर्तन्ते साम्प्रतं च ये ॥ ३३ ॥ एतं वरान्ति वै सूर्ये सततं चतुर्दश ॥ चतुर्दशं वर्तन्तं गगा मन
 न्तरेषु वै ॥ ३४ ॥ ग्रीष्मे हिमे च वर्षासु च मुचमानां वर्मं हिमं च वर्षं च निशादिनं च ॥ गच्छत्यसामुद्रिं पस्विता स्त्रीः शान्तिं च मनुमांश्च
 सुतर्पयन्ते ॥ ३५ ॥ शुक्ले च कृष्णे तद्गन्धमेव सुराः पिबन्ति ॥ मातेन तच्चापुष्पस्य भृष्टं सुदृष्टं स्निग्धं स्निग्धं तु ॥ ३६ ॥
 तर्वेऽमृतं तत्पितरः पिबन्ति देवाश्च सौम्याश्च तथैव काव्याः ॥ सुमेग गोभिर्ह विभिक्षन्ति तद्भिः पुत्रैः ॥ सुदृष्टाभिर्वृष्टाभि
 र्यौषधीभिर्मन्यार्या अयानेन क्षुचं जयन्ति ॥ ३७ ॥ तृनिश्चाप्यमृतेनार्द्धमांसं सुराणां मासे स्याद्वाभिः स्वयया त्विवा ॥ अतः जीवन्त्यनिर्वा
 मनुष्याः सूर्यः श्रितं तद्वि विभक्तिं गोभिः ॥ ३८ ॥ इदं पृथक् पृथक् सूर्यस्तूष्णं प्रसर्पति ॥ तत्र तेरुः करैश्च तर्पितो ह्यिषयः ॥ ३९ ॥
 हरिर्हिरिद्विहियते तुरङ्गमैः पिबत्यथाऽपो हरिभिः सहस्रशः ॥ पुनः प्रमुचत्यथ ताश्च यो हरिः तमुग्रपातो हरिषिर्मुद्रितः ॥ ४० ॥ अहो
 रात्रं स्थेनासवेकचक्रेण वै भ्रमन् ॥ सप्तद्वीपसमुद्रांश्च सप्तभिः सतभिर्दुग्धम् ॥ ४१ ॥ छन्दोरूपैश्च तैरर्थैर्न च न तः श्रितः ॥ कामरूपैः
 सङ्ख्युक्तैः कामगैस्तेर्मनेजवैः ॥ ४२ ॥ हरितैरव्यथैः पिङ्गेरीशैर्ब्रह्मादिभिः ॥ बाह्यतोऽनन्तरं चो मण्डलं दिशः कृपात् ॥ ४३ ॥
 कल्पपादौ सम्प्रयुक्ताश्च वहन्त्याभूतसंयुक्तम् ॥ आहतो बालखिल्यैश्च भ्रमते रात्र्यहानि तु ॥ ४४ ॥ ग्रथितैः स्वपत्रैर्भिनयं रचयमानो महर्षिभिः ॥
 सेव्यते गीतनृत्यैश्च गन्धर्वाप्सरसां गणैः ॥ ४५ ॥ पतङ्गैः पतंगैश्चैर्भ्रममाणो दिनस्पतिः ॥ वीथ्याश्रयाणि चरानि नशत्राणि तथा
 शशी ॥ ४६ ॥ हासवृद्धी तथैवास्य रम्भयः सूर्यवत्स्मृताः ॥ त्रिचक्रोभयतोऽश्च विज्ञेयः शरिनो रथः ॥ ४७ ॥ अपां गर्भसमुत्पन्नो रथः

साधः ससारथिः ॥ सहारेस्तौस्त्रिभिश्चैर्युक्तः शुक्लेह्योत्तमैः ॥ ४८ ॥ दशभिस्तुरगैर्व्यैरसङ्गैस्तन्मनोजैः ॥ सक्नुते रथे तस्मिन्चन्द्र-
 स्त्वायुगक्षयम् ॥ ४९ ॥ संगृहीता रथे तस्मिन्द्देतश्चक्षुःश्रवाश्च वै ॥ अश्वास्तमेकवर्णस्ते वहन्ते शङ्खचर्चसः ॥ ५० ॥ अजश्च त्रिपथ-
 वृणो वाजी नरो हयः ॥ अंशुमानससघातुश्च हंसो व्योमसृगस्तथा ॥ ५१ ॥ इत्येतं नामभिश्चैव दशचन्द्रमसो हयाः ॥ एतं चन्द्रमसं देवं यज्ञो-
 त्स्मायुगक्षयम् ॥ ५२ ॥ देवैः पशितः सोमः पितृभिः सह गच्छति ॥ सोमस्य शुक्लपक्षादौ भास्करे परतः स्थिते ॥ ५३ ॥ आपुर्येन पयो-
 भागः सोमस्य तु अहःक्रमात् ॥ ततः पीतक्षयं सोमं युगपद्रथापयन् रविः ॥ ५४ ॥ पीतं पंचदशाहं च रक्षिष्येन्न भास्करः ॥ आपुरयन्
 द्वौ तेन भागं भागमहःक्रमात् ॥ ५५ ॥ सुषुम्नाप्यायमानस्य शुक्ले वर्द्धन्ति वै कलाः ॥ तस्माद्भूयसन्ति वै कृष्णे शुक्ले द्वाप्याययन्ति
 च ॥ ५६ ॥ इत्येवं सूर्यवरीयेण चन्द्रस्याप्यायते तनुः ॥ पौर्णमास्यां प्रदृश्येत शुक्लः सम्पूर्णमण्डलः ॥ ५७ ॥ एवमाध्यायते सोमः शुक्लमंशुप-
 क्रमात् ॥ ततो द्वितीयाप्रभृति बहुलस्य चतुर्दशी ॥ ५८ ॥ अर्णं सारमयस्येन्दो रसमात्रात्मकस्य च ॥ पिबन्त्यम्बुनयं देवा मधु सोम्यं तथानु-
 तम् ॥ ५९ ॥ सम्भृतं त्वर्द्धमासेन अमृतं सूर्यतेजसा ॥ भक्षार्थमागतं सोमं पौर्णमास्यामुपासते ॥ ६० ॥ एकरात्रं सुराः सार्द्धं पितृभिर्भक्षयिष्यन्ति ॥
 सोमस्य कृष्णपक्षादौ भास्कराभिमुखस्य वै ॥ ६१ ॥ प्रक्षीयते परे ह्यात्मा पीयमानकलक्रमात् ॥ त्रयश्च त्रिंशता सार्द्धं त्रयस्त्रिंशच्छतानि
 तु ॥ ६२ ॥ त्रयस्त्रिंशत् सहस्राणि देवाः सोमं पिबन्ति वै ॥ इत्येवं पीयमानस्य कृष्णे वर्द्धन्ति ताः कलाः ॥ ६३ ॥ क्षीयन्ते च ततः शुक्लाः
 कृष्णा द्वाप्याययन्ति च ॥ एवं दिनक्रमात् पीते देवैश्चापि निशाकरे ॥ ६४ ॥ पीत्वार्द्धमासं गच्छन्ति अमावास्यां सुराश्च ते ॥ पितरश्चोभिमन्त्रि-
 अमावास्यां निशाकरम् ॥ ६५ ॥ ततः पञ्चदशे भागे किञ्चिच्छेषे निशाकरे ॥ ततोऽपराह्णे पितरो यदन्यादिवसे पुनः ॥ ६६ ॥ पिबन्ति द्विकलं कालं
 शिष्टास्तास्तु कलास्तु याः ॥ विनिःसृष्टं त्वमावास्यां गभस्तिभ्यस्तदामृतम् ॥ ६७ ॥ अर्द्धमाससमाप्तौ तु पीत्वा गच्छन्ति तेऽमृतम् ॥
 सौम्याः बर्हिषदश्चैव अग्निष्वात्ताश्च ये स्मृताः ॥ ६८ ॥ काव्याश्चैव तु यं प्रोक्ताः पितरः सर्वे एव ते ॥ संवत्सराश्च ये काव्याः पंचाब्दा वै द्विजाः
 स्मृताः ॥ ६९ ॥ सौम्याः सुतपसो ज्ञेयाः सौम्या बर्हिषदस्तथा ॥ अग्निष्वात्तास्त्रयश्चैव पितृसर्गस्थिता द्विजाः ॥ ७० ॥ पितृभिः पीयमानाया पञ्च

दृश्यां तु वै कलाम् ॥ यावच्च क्षीयते तस्माद्भागः पञ्चदशस्तु सः ॥ ७१ ॥ अमावास्यां तथा तस्य अन्तरा पूर्णतः परः ॥ वृद्धिक्षयो वै
 पक्षादौ षोडश्यां शशिनः स्मृतौ ॥ एवं सूर्यनिमित्ते ते क्षयवृद्धी निशाकरे ॥ ७२ ॥ इति श्रीमात्स्य महापुराण भुवनकोपे सूर्यादि
 गमनं नाम षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥ ७३ ॥ सुत उवाच ॥ ताराग्रहाणां वक्ष्यामि स्वर्भानांस्तु रथं पुनः ॥ अथ
 तेजोमयः शुभ्रः सोमपुत्रस्य वै रथः ॥ १॥ युक्तो ह्येः पिशङ्गैस्तु दशभिर्वातरंहसैः ॥ श्वेतः पिशंगः सारङ्गो नीलः श्यामो विछादितः ॥ २॥
 श्वेतश्च हरितश्चैव पृषतो वृष्णिरेव च ॥ दशभिस्तु महाभागैरुत्तमैर्वातसम्भवेः ॥ २॥ ततो भोमरथश्चापि अष्टाङ्गः काञ्चनः स्रुतः ॥ अष्टभिर्जोहितै
 रश्वैः सन्ध्वैरग्निसम्भवेः ॥ सर्पितोऽसौ कुमारो वै ऋजुवक्राशुवक्रगः ॥ ४॥ अतश्चाङ्गिरसो विद्वान् दयाचार्यो बृहस्पतिः ॥ गौतमश्च तु गेयमेण
 स्यन्दनेन विसर्पति ॥ ५॥ युक्तेनाष्टाभिरश्वैश्च ध्वजैरग्निसमुद्भवैः ॥ अब्दं वसति यां राशौ स्वादिशं तन गच्छति ॥ ३॥ युक्तवाष्टाभिरश्वैश्च स
 ध्वजैरग्निसन्निभैः ॥ रथेन क्षिप्रवेगेन भार्गवस्तेन गच्छति ॥ ७॥ ततः शनैश्चरोऽप्यश्वैः सञ्चलैर्वानतरंहसैः ॥ कार्णायनं समारुद्धं स्यन्दनं वात्स्य
 सो शनिः ॥ ८॥ स्वर्भानोस्तु यथाष्टाश्वः कृष्णो वै वातरंहसः ॥ रथं तपोमयं तस्य वहन्ति स्म सुदर्शि तः ॥ ३॥ आदिन्यनिलयां
 राहुः सोमं गच्छति पर्वसु ॥ आदित्यमेति सामाच्च तमसोऽन्तेषु पर्वसु ॥ १०॥ ततः क्रतुमनन्तश्चा अष्टौ न वानरंहसः ॥ पञ्चलघूमा
 वणार्भाः क्षामदेहाः सुदारुणाः ॥ ११॥ एते वाङ्मा ग्रहाणां वै मया प्रोक्ता रथैः सह ॥ सर्वे ध्रुवं निबद्धारते निरुद्धावासरदिग्भिः ॥ १२॥
 एते वै भ्राम्यमाणास्ते यथायागं वहन्ति वै ॥ वायव्याभिरदृश्याभिः प्रच्यद्धा वातरश्मिभिः ॥ १३॥ परिभ्रमन्ति तद्भद्राश्चन्द्रसूर्यग्रहा
 दिवि ॥ यावत्तमनुष्येति ध्रुवं वै ज्योतिषा गणः ॥ १४॥ यथा नद्युदके नौस्तु उदकेन संहस्यते ॥ तथा देवमृगाणि म्भुरुग्रन्त वातारं
 हसा ॥ तस्माद्वाग्निं प्रगृह्णन्ते व्योम्नि देवगृहा इति ॥ १५॥ यावन्त्यश्वैव ताराः स्युस्तावन्तोऽस्य मरीचयः ॥ सर्वो ध्रुवो निबद्धाग्ना भ्रमन्त्या
 भ्रामयन्ति च ॥ १६॥ तैलपीडं यथा चक्रं भ्रमतं भ्रामयन्ति वै ॥ तथा भ्रमन्ति ज्योतिषा वातचन्द्राणि सर्वशः ॥ १७॥ अजान
 चक्रवद्वाग्नि वातचक्रैरितानि तु ॥ यस्मात्प्रवहन्ते तानि प्रवहन्तेन स स्मृतः ॥ १८॥ एवं ध्रुवं नियुक्तोऽसौ भ्रमनं ज्योतिषां गणः ॥

एष तारामयः प्रोक्तः शिशुमारं ध्रुवो दिवि ॥ १९ ॥ यदह्ना कुरुते पापं तं दृष्ट्वा निशि मुंचति ॥ शिशुमारशरिरस्था यावत्यन्तराकांशं
 ताः ॥ २० ॥ वर्षाणि दृष्ट्वा जवित तावद्वाधिकानि तु ॥ शिशुमाराकृतं ज्ञात्वा प्रभिगेन सर्वशः ॥ २१ ॥ उत्तानपादन्तस्याय
 विज्ञेयः सोत्तरा हनुः ॥ यज्ञोघरस्तु विज्ञेयो घर्मो मूर्ध्ना नमाश्रितः ॥ २२ ॥ हृदि नारायणः साध्या अश्विनौ पूर्वपादयः ॥ वरुणश्चा
 र्यमा चैव पश्चिमे तस्य सक्थिनी ॥ २३ ॥ शिश्रे संवत्सरो ज्ञेयो मित्रधापानमाश्रितः ॥ पुच्छेऽग्निश्च महेन्द्रश्च मरीचिः कश्यपो ध्रुवः ॥ २४ ॥
 एष तारामयः स्तम्भो नास्तमेति न वोश्यम् ॥ नक्षत्रचन्द्रसूर्यश्च ग्रहास्ताराणः सह ॥ २५ ॥ तन्मुखाभिमुखाः सर्वे चक्रभूतः दिशि
 स्थिताः ॥ ध्रुवेणाधिष्ठिताश्चैव ध्रुवमेव प्रदक्षिणम् ॥ २६ ॥ परिगन्ति सुरश्रेष्ठं मेढीभूतं ध्रुवं दिवि ॥ आग्नीध्रकाश्यपानां तु तेषां स परमा
 ध्रुवः ॥ २७ ॥ एक एव अमत्येष मेरुः अन्तरमूर्द्धनि ॥ ज्योतिषां चक्रमादाय आकर्षस्तमघोमुखः ॥ २८ ॥ मेरुमालाः कश्यपः
 प्रतियाति प्रदक्षिणम् ॥ २९ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भुवनकोषे ध्रुवप्रशंसानाम सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥
 ऋषय ऊचुः ॥ यदेतद्भवता प्रोक्तं श्रुतं सर्वमशेषतः ॥ कथं देवगृहाणि स्युः पुनर्ज्योतीषि वर्णय ॥ १ ॥ सुत उवाच ॥ एतत् सर्वं
 प्रकथ्यामि सूर्याचन्द्रमसोर्गतिम् ॥ यथा देवगृहाणि स्युः सूर्याचन्द्रमसोस्तथा ॥ २ ॥ अंगेव्युटौ रजन्यां वै ब्रह्मणाऽव्यक्तयोनिना ॥
 अव्याकृतमिदं त्वसीन्निशेन तमसावृतम् ॥ ३ ॥ चतुर्भूतावाशिष्टेऽस्मिन् ब्रह्मणा समधिष्ठिते ॥ स्वयम्भूर्भगवांस्तत्र लोकतत्त्वायै
 साधकः ॥ ४ ॥ स्वद्योतरूपी विचरन्नाविर्भावं व्यचिन्तयत् ॥ ज्ञात्वाग्निं कल्पकालादावपः पृथ्वीं च संश्रिताः ॥ ५ ॥ स संभृत्य प्रवृत्ता
 शार्थं त्रिधा तुल्योऽभवत् पुनः ॥ पाचको यस्तु लोकैऽस्मिन् पार्थिवः सोऽग्निरुच्यते ॥ ६ ॥ यश्चासौ तपते सूर्ये शुचिरग्निश्च स स्मृतः ॥
 वैद्युतो जाठरः सौम्यो वैद्युतश्चाप्यबिन्धनः ॥ ७ ॥ तेजोभिश्चाप्यते कश्चित् कश्चिदेवाप्यबिन्धनः ॥ काष्ठेन्धनस्तु निर्मथ्यः सोऽग्निः शाम्यति
 पावकः ॥ ८ ॥ अर्चिष्मान् पचनोऽग्निस्तु निष्प्रभः सौम्यलक्षणः ॥ यश्चासौ मण्डले शुक्ले निरूप्मा न प्रकाशते ॥ ९ ॥ प्रभा
 सोरी तु पादेन अस्तं याति दिवाकरे ॥ अग्निमाविशते रात्रौ तस्मादग्निः प्रकाशते ॥ १० ॥ वर्दिते तु पुनः सूर्येऽरूप्माग्नेस्तु समाविशत् ॥

पादेन तेजसश्चाग्नेस्तस्मात् सन्तपते दिवा ॥ ११ ॥ प्राकाश्यं च तथोष्ण्यं च सौर्याग्नेये तु तेजसी ॥ परस्परानुप्रवेशादाध्यायेन दिया
 निशम्य ॥ १२ ॥ उत्तरे चैव भूम्यर्द्धे तथा ह्यस्मिस्तु दक्षिणे ॥ उत्तिष्ठति पुनः सूर्ये रात्रिमाविशते द्यौः ॥ १३ ॥ तस्मात् ताम्रा भवन्याया
 दिवारान्निप्रवेशनात् ॥ अस्तं गते पुनः सूर्ये अहां वै प्रविशत्यपः ॥ १४ ॥ तस्मान्नक्तं पुनः शुक्ला ह्यापो दृश्यन्ति भासुराः ॥
 एतेन क्रमयोगेन भूम्यर्द्धे दक्षिणोत्तरे ॥ १५ ॥ उदयास्तमयं क्षत्र अहोरात्रं विशत्यपः ॥ यश्चासौ नपेन सूर्यः साऽपः पिवति रश्मि
 भिः ॥ १६ ॥ सहस्रपादस्त्वेवोऽग्नी रक्तकुम्भनिभस्तु सः ॥ आदत्ते स तु भाडीनां सहस्रं समन्ततः ॥ १७ ॥ अपा नदीसमुद्भ्या
 हृदकूपेभ्य एव च ॥ तस्य रश्मिसहस्रेण शीतवर्षोष्णनिःक्षवः ॥ १८ ॥ तासां चतुःशतं तात्रां गन्तं निव्रसृत्तयः ॥ चन्दनश्चैव
 मेघ्याश्च केतनाश्चेतनास्तथा ॥ १९ ॥ अमृता जविनाः सर्वा रश्मयो दृष्टिस्सर्जनाः ॥ हिमोद्भादास्तान्यर्द्धमर्थाश्चिशतः स्मृताः ॥ चन्द्रनारा
 ग्रहेः सर्वे पतिता भानोर्गभस्तयः ॥ २० ॥ एता मव्यास्तथात्याश्च द्वादिन्यां हिमसर्जनाः ॥ शुक्लाश्च ककुभश्चैव गौो विव्रसृत्तयः याः ॥ २१ ॥
 शुक्लास्ता नामतः सर्वास्त्रिंशत्या धर्मसर्जनाः ॥ सम्बिभ्रति हि ताः र्श्मा मनुजानां दवनाः पितृन् ॥ २२ ॥ ननु गानोपगोभिश्च न्ययया च
 पितृनपि ॥ अमृतेन सुरास्त्वर्गसन्तं परितर्पयन् ॥ २३ ॥ गसन्त र्श्म औषधं च शोभः तन्पुनं गौभि ॥ गपांसु च शरध्वेन
 चतुर्भिः सम्यवर्षति ॥ २४ ॥ हेमन्ते शिशिरं चैव हिमंस्तनोन्निभिः पुनः ॥ औषधीषु बले दत्ते सुतां च न्ययया पुनः ॥ २५ ॥
 सूर्योऽमरत्वममृते त्रयस्त्रिषु नियच्छति ॥ एवं रश्मिसहस्रं तु सारं लोकेश्चाश्वापहम् ॥ २६ ॥ गिगितं चन्द्रनाराय सङ्गं बहुया पुनः ॥
 इत्येवं मण्डलं शुक्लं भास्वरं लोकसंज्ञितम् ॥ २७ ॥ नक्षत्रग्रहसंज्ञानां प्रविधायोनिर्व ॥ चन्द्रः सप्तग्रहाः भयं विज्ञेयाः
 सूर्यसम्भवाः ॥ २८ ॥ सुषुम्ना सूर्यरश्मिर्यो क्षीणं शशिनमधत्ते ॥ दूरिकक्षः पुरस्तात् या रश्मयानिक्ता ॥ २९ ॥ रश्मिण
 विश्वकर्म्मो तु रश्मिराध्याययदुधम् ॥ विश्वावसुश्च यः पश्चान्दुक्करोतिश्च न मृतः ॥ ३० ॥ श्वेदनेनस्तु यं रश्मिः मर्धानिर्लोहितस्य
 च ॥ पष्ठस्तु ह्यश्वपृष्ठ रश्मिर्योनिः स हि बृहस्पतेः ॥ ३१ ॥ श्वेनश्चरं पुनश्चापि रश्मिराध्यायेन सुराट् ॥ त्रीयेन यतस्त्वानि तस्मान्नक्षत्रना

स्मृता ॥ ३२ ॥ क्षेत्राण्येतानि वै सूर्यमापतन्ति गभस्तिभिः ॥ क्षेत्राणि तेषामादत्ते सूर्यो नक्षत्रतः ॥ ३३ ॥ अस्त्रास्त्राकादमुं शंभुं
तीर्णानां सुकृतात्मनाम् ॥ तारणात्तारका ह्येनाः शुक्लत्वाच्चैव शुक्लिकाः ॥ ३४ ॥ दिव्यानां पार्थिवानां च पंशानां चैव तर्जुः ॥ ३५ ॥ ने
कसो योगादादित्य इति गद्यते ॥ ३६ ॥ अवतिः स्यन्दनार्थे च वातुरप निगद्यतं ॥ स्तव्यान्तजसश्चैव तनासौ सविता स्मृतः ॥ ३७ ॥ अक्षय
श्चदु इत्येष प्रधानो धातुरुच्यते ॥ शुक्लत्वे ह्यमृतत्वे च शीतत्वे ह्यदनेऽपि च ॥ ३८ ॥ सूर्यो वः प्रमसादिव्ये नृण्डः नास्ति ॥ ३९ ॥
बलसेजोमये शुक्ले वृत्तकुम्भनिभे शुभे ॥ ४० ॥ वसन्ति कर्मदेवास्तु स्थानान्येतानि सर्वशः ॥ मन्त्र तेषु सर्वेषु ऋषिभूः प्रेक्षादः ॥ ४१ ॥
तानि देवगृहाणि स्युः स्थानाख्यानि भवन्ति हि ॥ सौरं सूर्योऽविशत्स्थानं सौम्यं सामस्त्यैव च ॥ ४२ ॥ श्राकं श्रुतेमिश्रयाः पाद
शारं प्रभास्वरम् ॥ बृहस्पतिर्बृहत्त्वं च लोहितं चापि लोहितः ॥ ४३ ॥ शनैश्चरां विज्ञात्स्थानमेवं शनैश्चरं तथा ॥ कुर्वन्ति देवस्थानं
भानुं स्वर्भानुरेव च ॥ ४४ ॥ नक्षत्राणि च सर्वाणि नक्षत्राण्याविशन्ति च ॥ ज्योतीषि सुकृतामेतं ज्ञया देवगृहास्तु वै ॥ ४५ ॥ अक्षयनाम्न
तानि तिष्ठन्ति यावदाभूतसंपुङ्गम् ॥ मन्वन्तरेषु सर्वेषु देवस्थानानि तानि वै ॥ ४६ ॥ अभिमानेन तिष्ठन्ति तानि देवाः पुनः पुनः ॥ अक्षि
तास्तु सदातीर्तेर्भाव्या भाव्यैः सुरैः सह ॥ ४७ ॥ वर्तन्ते वर्तमानैश्च सुरैः सार्द्धं तु स्थानिनः ॥ सूर्यो देवो निवर्त्तनीश्च अष्टमस्तदिहः
सुतः ॥ ४८ ॥ द्युतिमान्धर्मयुक्तश्च सोमो देवो वसुः स्मृतः ॥ शुक्रा दैत्यस्तु विज्ञयो भार्गवोऽसुरयाजकः ॥ ४९ ॥ बृहस्पतिर्बृहत्तना
देवाचार्योऽङ्गिरःसुतः ॥ बुधो मनोहरश्चैव शशिशुत्रस्तु स स्मृतः ॥ ५० ॥ शनैश्चरो विरूपश्च संज्ञापुत्रो धिवस्वतः ॥ अग्निर्दिकेइयां जहो तु
शुवासो लोहिताधिपः ॥ ५१ ॥ नक्षत्रनाम्नयः क्षेत्रेषु दाक्षायण्यः सुताः स्मृताः ॥ स्वर्भानुः सिंहिकापुत्रो भूतसंसाधनोऽसुरः ॥ ५२ ॥ चन्द्रार्क
ग्रहनक्षत्रेष्वभिमानो प्रकीर्तितः ॥ स्थानान्येतानि चोक्तानि स्थानिन्यश्चैव देवताः ॥ ५३ ॥ शुक्लमाग्निमसं दिव्यं सहस्रांशो विवस्वतः ॥
सहस्रांशुत्विषः स्थानमम्भयं तेजसं तथा ॥ ५४ ॥ आशास्थानं मनोज्ञस्य रविरश्मिगृहे स्थितम् ॥ शुक्रः पौडशरश्मिस्तु यस्तु देवां ह्येषा
मयः ॥ ५५ ॥ लोहितो नवरश्मिस्तु स्थानमापं तु तस्य वै ॥ बृहद्वादशरश्मीकं हरिद्राभं तु वेधसः ॥ ५६ ॥ अष्टरश्मिगशनेस्तु कृष्णं बृहद्

मयस्मयम् ॥ स्वर्भानोस्त्वायसं स्थानं भूतसन्तापनालयम् ॥ ५५ ॥ सुकृतामात्रयास्तारा रश्मयस्तु हिरण्यमयाः ॥ तारणास्तारकाः ह्यनः
शुक्लत्वाच्चैव तारकाः ॥ ५६ ॥ नवयोजनसाहस्रो विष्कम्भः सवितुः स्मृतः ॥ मण्डलं त्रिगुणं चास्य निस्तारो भास्करस्य तु ॥ ५७
द्विगुणः सूर्यविस्ताराद्विस्तारः शशिनः स्मृतः ॥ त्रिगुणं मण्डलं चास्य वैपुल्याच्छशिनः स्मृतम् ॥ ५८ ॥ सर्वोपरि निम्नानि मण्डला
तु तारकाः ॥ योजनार्द्धप्रमाणानि ताभ्योऽन्यानि गणानि तु ॥ ५९ ॥ तुल्यां भूत्वा तु स्वर्भानुस्तद्वन्तात्प्रसर्पति ॥ उदृत्य पार्थिवो ह्यजो
निर्मितां मण्डलाकृतिम् ॥ ६० ॥ ब्रह्मणा निर्मितं स्थानं तृतीयं तु तमोमयम् ॥ आदित्यात्स तु निष्पत्स्य सोमं गच्छति पर्वसु ॥ ६१ ॥
आदित्यमेति सोमाच्च पुनः सौरेषु पर्वसु ॥ स्वभासा तुदतं यस्मात्स्वर्भानुरिति स स्मृतः ॥ ६२ ॥ चन्द्रतः पांडशो भागो भागवत्स्य विधीयते ॥
विष्कम्भान्मण्डलाच्चैव योजनानां तु स स्मृतः ॥ ६३ ॥ भार्गवात्पादहीनश्च विज्ञेयो वै बृहस्पतिः ॥ बृहस्पतेनः पादहीनो कर्तुं भक्तुर्भो
स्मृतो ॥ ६४ ॥ विस्तारमण्डलाभ्यां तु पादहीनस्तयोर्बुधः ॥ नारानक्षत्ररूपाणि वपुष्मन्नीह यानि वै ॥ ६५ ॥ बुधेन समरूपाणि च तारा
मण्डलास्तु वै ॥ तारानक्षत्ररूपाणि हीनानि तु परस्परम् ॥ ६६ ॥ शनानि पंच चत्वारि गोणि द्वैस्त्रैर्मन च ॥ पंचोपरि निवृष्टाः ॥ ६७
लानि तु तारकाः ॥ ६७ ॥ योजनार्द्धप्रमाणानि तेभ्यो ह्रस्वं न विद्यते ॥ उपरिष्टास्तु येतेषां ग्रहा येऽस्तारानि त्रिकाः ॥ ६८ ॥ सौर भास्करा
वक्रो विज्ञेया मन्दचारिणः ॥ तंभ्याऽधस्तात्तु चत्वारः पुनश्चान्ये महाग्रहाः ॥ ६९ ॥ सोमः सूर्यः बुधश्चैव भागवन्श्चानि क्षीप्रका ॥
यावन्ति चैव क्रक्षाणि कोट्यस्तावन्ति तारकाः ॥ ७० ॥ तेषां तु ग्रहाणां वै सूर्योऽधस्तात्प्रसर्पति ॥ द्विस्तीर्णं तण्डुलं कृतं सूर्योऽधस्तात्
चरते शशी ॥ ७१ ॥ नक्षत्रमण्डलं चापि सोमादूर्ध्वं प्रसर्पति ॥ नक्षत्रेभ्यो बुधश्चार्द्धं बुधाच्चार्द्धं तु भागवः ॥ ७२ ॥ चक्रस्तु
भार्गवादूर्ध्वं वक्रादूर्ध्वं बृहस्पतिः ॥ तस्माच्छैथ्यश्चार्द्धं देवाचार्योपरि स्थितः ॥ ७३ ॥ शनेश्चरात्तथा गोर्वै त्रैदं नक्षत्रि
मण्डलम् ॥ सप्तर्षिभ्योऽध्वश्रोद्धं समस्तं त्रिदिवं ध्रुवं ॥ ७४ ॥ द्विगुणं तु सहस्रं योजनानां शतं तु च ॥ ग्रहान्तर्गत्ये
कैकमूर्ध्वं नक्षत्रमण्डलात् ॥ ७५ ॥ ताराग्रहान्तराणि स्युरूपथ्युपर्योवष्टितम् ॥ ग्रहाश्च चन्द्रमूर्ध्वं च दिवि दिव्येन नजसा ॥ ७६ ॥

नक्षत्रेषु च युज्यन्ते गच्छन्तो नियतक्रमात् ॥ चन्द्रार्कग्रहनक्षत्रा नीचोच्चग्रहमाश्रिताः ॥ ७७ ॥ समागमं च भेदं च पश्यन्ति युगपद्
 प्रजाः ॥ परस्परं स्थिता ह्येवं युज्यन्ते च परस्परम् ॥ ७८ ॥ असङ्करेण विज्ञेयस्तेषां यावस्तु ये जुयेः ॥ इत्येव सन्निवेशो
 पृथिव्या ज्योतिषां च यः ॥ ७९ ॥ द्रोपानामुदधीनां च पर्वतानां तथैव च ॥ वर्षाणां च जलोः च ये च तनु सन्ति वे ॥ ८० ॥
 इत्येषोऽर्कवशेनैव सन्निवेशस्तु ज्योतिषाम् ॥ आवर्तः सान्तरो मध्ये संक्षितश्च द्रुवात्तु सः ॥ ८१ ॥ हस्तैस्तनु विस्तीर्णो वृताकार इति
 तः ॥ लोकसंव्यवहारार्थमीश्वरेण विनिर्मितः ॥ ८२ ॥ कल्पान्नौ बुद्धिपूर्वं तु स्थापितोऽसौ स्वयम्भुवः ॥ इत्येष सन्निवेशो नै सर्वस्य ज्योतिषा
 त्मकः ॥ ८३ ॥ वैश्वरूपं प्रचानस्य परिणाहोऽस्य यः स्मृतः ॥ तेषां शक्यं न संख्यातुं याथातथ्येन कनचित् ॥ गतागतं ननुष्येण ज्योतिषा
 मांसचक्षुषा ॥ ८४ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भुवनकोपे देवग्रहगवर्णेन नामाष्टविंशत्यधिकशत स्तोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ ४९ ॥ ऋषय
 छन्दुः ॥ कथं जगाम भगवान्पुरारित्वं महेश्वरः ॥ दृढाह च कथं देवस्तरन्नो विस्तरतो वद ॥ १ ॥ द्रुच्छामस्त्वां वयं सर्वे बहुमानात्पुनः
 पुनः ॥ त्रिपुरं तद्यथा दुर्गं मयमायाविनिर्मितम् ॥ देवैर्नैकेषुणा दग्धं तथा नो वद नानद ॥ २ ॥ तूत उवाच ॥ शृणुष्वं त्रिपुरं देवो अथा
 दारितवान् भवः ॥ मयौ नाम महामायो मायानां जनकोऽसुरः ॥ ३ ॥ निर्जितः स तु संग्रामे तताप परमं तपः ॥ तपस्यन्तं तु तं विप्रा
 देत्यावन्यावनुग्रहात् ॥ ४ ॥ तस्यैव कृत्यमुद्दिश्य तेषुः परमं तपः ॥ विष्णुमाली च बलवांस्तारकाश्च वीर्यवान् ॥ ५ ॥ मयतेजःसमा
 क्रान्तौ तेषुर्मयपार्थगौ ॥ लोका इव यथा मूर्तास्त्रयस्त्रय इवाग्रयः ॥ ६ ॥ लोकत्रयं तापयन्तस्ते तेषुर्दत्तवास्तपः ॥ हेमन्ते जलशय्यासु श्रीज्मे
 पंचतपे तथा ॥ ७ ॥ वर्षासु च तथाकाशे क्षयन्तस्तनूः प्रियाः ॥ सेवानाः फल्गुलानि पुष्पाणि च जलानि च ॥ ८ ॥ अन्यदाचरिताहाराः
 पङ्केनाचितवल्कलाः ॥ मग्नाः शैवालपङ्केषु विमला विमलेषु च ॥ ९ ॥ निर्मासाश्च ततो जाताः दृशा धमनिसन्तताः ॥ तेषां तपःप्रभा
 वेन प्रभावविधुतं यथा ॥ १० ॥ निष्प्रभं तु जगत् सर्वं मन्दमेवाभिभाषितम् ॥ दह्यमानेषु लोकेषु तैस्त्रिभिर्दानवाग्निभिः ॥ ११ ॥ तेषामग्रे
 जगद्गन्धुः प्रादुर्भूतः पितामहः ॥ ततः साहसकर्तारः प्रादुस्ते सहसागतम् ॥ १२ ॥ स्वकं पितामहं इत्यास्तं वै तुष्टुश्रेव च ॥ अथ नान्दान

वान्त्रा तपसा तपनप्रभान् ॥ १३ ॥ उवाच ह्यर्पणार्क्षो ह्यर्गुणमुत्तदा ॥ वंशोऽहं हि चो वत्सास्त्रयस्तोषित आग्नः ॥ १४ ॥ त्रियता
 मीप्सितं यच्च साभिलापं तदुच्यताम् ॥ इत्येवंमुच्यमानं तु प्रतिपन्नं पितामहम् ॥ १५ ॥ विधुर्मर्मा भयः प्राह प्रहृष्टोत्फुङ्गश्चेचनः ॥ देव
 देत्याः पुरा देवैः संग्रामे तारकामये ॥ १६ ॥ निर्जितास्ताडिताश्चैव हताश्चाप्यापुवैरपि ॥ देवैर्वैरातुयन्वाच्च वावन्तो भयवे
 पिताः ॥ १७ ॥ शरणं नैव जानीमः शर्म वा शरणार्थिनः ॥ सोऽहं तवः प्रभावन तव भक्त्या तथैव च ॥ १८ ॥ दुःश्रमि कर्तुं नहुर्गी यदे
 वैरपि दुस्तरम् ॥ तस्मिंश्च त्रिपुरे दुर्गे मत्कृते कृतिर्ना वर ॥ १९ ॥ भूम्यानां जलजानां च क्षापानां मुनिंजसान् ॥ तत्र त्रशरानां च दमान
 च प्रजापते ॥ २० ॥ अलङ्घनीयं भवतु त्रिपुरं यदि ते भियम् ॥ विधुर्मर्मा इति प्रोक्तः स तत्र विधुर्गणा ॥ २१ ॥ उवाच प्रहसन्नास्रयं मयं
 इत्यग्रणाधिपम् ॥ सर्वामरत्वं नैवास्ति असद्वृत्तस्य जना ॥ २२ ॥ ज्मनादुर्गविशानं हिनृणादपि विभोयताम् ॥ पितामहो ज्ञानं नदे
 ज्ञानो मयः ॥ २३ ॥ प्राञ्जलिः पुररण्याह ब्रह्माणं पद्मसंभयम् ॥ शम्भुरेकयुगा दुर्गं सकृन्मुक्तेन निन्दन् ॥ २४ ॥ गं स संयुगे हन्या
 वध्यं शेषतो भवेत् ॥ एवमस्त्विति चाणुक्त्वा मयं देवः पितामहः ॥ २५ ॥ राम लभ्यो यथार्था वै भवेदादर्शनं यो ॥ गते पिताम
 देत्या गता मयरोविप्रभाः ॥ २६ ॥ वरदानाद्विरजुस्ते तपसा च नृवध्याः ॥ न मयस्तु महाबुद्धिशेखरो व्रतसतपः ॥ २७ ॥ दुर्गं अग्रसित
 न्तुमिति चाचिन्तयत्तदा ॥ कथं नाम भवेदुर्गं जन्मया त्रिपुरं हर्षम् ॥ २८ ॥ वत्स्यने तत्पुरं द्विष्यं पते ॥ ज्यैर्वा संशयः ॥ अथ
 चेक्युणा तेन तत्पुरं न हि हन्यते ॥ २९ ॥ देवेस्तथा निरातनं यथा वृत्तिमिचारणम् ॥ पितामहं तज्जितमैककृत्य पुरस्य
 न्तु ॥ ३० ॥ कार्यस्तेषां च विष्कम्भश्चैकैकं शतयोजनम् ॥ पुन्ययोगेन निर्माणं पुराणं च भविष्यति ॥ ३१ ॥ पुण्ययोगेन च द्वि
 तयेष्यन्ति परस्परम् ॥ पुण्ययोगेन युक्तानि यस्तान् यत्तादृशयिष्यति ॥ ३२ ॥ अरण्येकप्रदेशेन शतानि विहितानि ॥ आयसं तु सि
 तले राजतं तु नभस्तले ॥ ३३ ॥ राजतस्योपरिधातु सोमं भक्तिं पुरम् ॥ एवं त्रिभिः पुरैर्युक्तं त्रिपुरं तद्विज्ञानं ॥ शतयोजनविष्कम्भ
 रन्तरस्तेन्दुरासदम् ॥ ३४ ॥ अहलकैर्यन्त्रशतानिभिश्च तव नृशूशेषलक्ष्मणैश्च ॥ द्वारैर्महामन्दरमेककृत्यैः नागारगृहैः सुविराजना

नम् ॥ ३५ ॥ सत्तरकाख्येन मयेन गुप्तं स्वस्थं च गुप्तं तडिमालिनापि ॥ को नाम इत्तुं त्रिपुरं समर्थो भुक्त्वा त्रिचक्रं भगवत्तमं
कम् ॥ ३६ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे त्रिपुरोपाख्याने एकोनविंशदधिकशतमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥ स्मृत उवाच ॥ इति विष्णु
मयो देव्यो दिव्योपायप्रभावजम् ॥ चकार त्रिपुरं दुर्गं मनःसंचारारितम् ॥ १ ॥ प्राकारोऽनेन मार्गेण इह वासुत्र भापुरम् ॥ इह
चाष्टलकक्षरमिह चाष्टालगोपुरम् ॥ २ ॥ राजमार्गं इत्थापि विपुलोभवत्तामिति ॥ रथोपरथ्याः सदृशा इह चत्वर एव च ॥ ३ ॥
इदमन्तःपुरस्थानं रुद्रायतनमत्र च ॥ सवदानि तडागानि ह्यत्र वाप्यः सरांसि च ॥ ४ ॥ आरामाश्च समाश्चात्र उद्यानान्त्र या तत्र
उपनिर्गमो दानवानां भवत्यत्र मनोहरः ॥ ५ ॥ इत्येवं मानसं तत्राकल्पयत् पुरकल्पयित् ॥ मयेन तत्पुरं सृष्टं त्रिपुरं त्रिभिः
नः श्रुतम् ॥ ६ ॥ काष्णायिसमयं यत्तु मयेन विहितं पुरम् ॥ तारकाख्योऽधिपस्तत्र कृतस्थानाधिपोऽवसत् ॥ ७ ॥ गतुः पूरुः
सदृशं राजतं निर्मितं पुरम् ॥ विद्युन्माली प्रभुस्तत्र विद्युन्माली त्विवाम्बुदः ॥ ८ ॥ सुवर्णाधिप इतं यच्च मयेन विहितं पुरम् ॥ स्तव्यं तत्र
मयस्तत्र गतस्तदधिपः प्रभुः ॥ ९ ॥ तारकस्य पुरं तत्र शतयोजनमन्तरम् ॥ विद्युन्मालिपुरं चापि शतयोजनकेऽन्तरे ॥ १० ॥
मेरुर्वत्सङ्काशं मयस्यापि पुरं महत् ॥ पुण्यसंयोगमात्रेण कालेन स मयः पुरा ॥ ११ ॥ कृतवांस्त्रिपुरं दैत्यस्त्रिनेत्रः पुष्पकं यथा ॥ येन येन मयो
याति प्रकुर्वाणः पुरं पुरात् ॥ १२ ॥ प्रशस्तास्तत्र तत्रैव वारुण्यामालयाः स्वयम् ॥ स्वमरूप्यायसानां च शतशोऽथ सहस्रशः ॥ १३ ॥
स्नात्तितानि शोभन्ते पुराण्यमरविद्विषाम् ॥ प्रासादशतजुष्टानि कूटागारोत्कटानि च ॥ १४ ॥ सर्वेषां कामगानि स्युः सर्वलोकातिगानि च ॥ सो
जानवर्षाक्षिपानि सपद्मसरवन्ति च ॥ १५ ॥ अशोकवनभूतानि कोकिलारुतवन्ति च ॥ चित्रशालाविशालानि चतुःशालोत्तमानि च ॥ १६ ॥
मसादशभौमानि सत्कृतानि मयेन च ॥ बहुध्वजपताकानि स्रग्दामालंकृतानि च ॥ १७ ॥ किङ्किणीजालशब्दानि गन्धवन्ति महान्ति च ॥ सुसं
पुष्कोपलितानि पुष्पनेत्रवन्ति च ॥ १८ ॥ यज्ञधूमान्धकाराणि सम्पूर्णकलशानि च ॥ गगनावरणाभानि हंसपङ्क्तिभिर्भानि च ॥ १९ ॥
पङ्क्तिवृत्तानि राजन्ते गृहाणि त्रिपुरे पुरे ॥ मुक्ताकलपैर्लम्बद्भिर्हंसतीव शशिश्रियम् ॥ २० ॥ मल्लिकाजातिपुष्पाद्यैर्गन्धधूपार्धवाधिसितैः ॥ पञ्चे

निद्रयसुखोर्नित्यं सभैः सत्पुरुषैरिव ॥ २३ ॥ हेमराजतलोहाद्यमणिरत्नाञ्जनाङ्किताः ॥ प्राकारास्त्रिपुरं तस्मिन् गोशिप्राकारसन्निभाः ॥ २२ ॥
 एकैकस्मिन्पुरे तस्मिन्गोपुराणां शतं शतम् ॥ सपताकावज्जवतीर्दृश्यन्ते गिरितृङ्गवत् ॥ २३ ॥ नूपुरारावभ्यानि त्रिपुरे तत्पुण्यपि ॥
 स्वर्गातिरिक्तश्रीकाणि तत्र कन्यापुराणि च ॥ २४ ॥ अरामैश्च विहारैश्च तडागवटचत्वरैः ॥ सरागिश्च सरिद्विश्च वनेश्चापवनेरपि ॥ २५ ॥
 दिव्यभोगोपभोगानि नानारत्नयुतानि च ॥ पुष्पोत्करैश्च सुभगास्त्रिपुरस्योपनिर्गमाः ॥ परिखाशतगम्भीराः कृता मायानिवारणैः ॥ २६ ॥
 निशम्य तद्दुर्गविधानमुत्तमं कृतं मयेनाद्भुतवीर्यकर्मणा ॥ दितेः सुता दैवतराजवैरिणः सहस्रशः प्रापुरनन्तविक्रमाः ॥ २७ ॥ तद्गतुरेदं वि-
 तौरिमदैनैर्जनार्दनैः शैलकरान्द्रसन्निभैः ॥ बभूव पूर्ण त्रिपुरं तथा पुरा यथाम्बरं भूरिजलेर्जलप्रदेः ॥ २८ ॥ इति श्रीमात्स्यं महापुराणे त्रिपु-
 रोपाख्याने त्रिशद्विकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥ ॐ ॥ सूत उवाच ॥ निर्मिते त्रिपुरं दुर्गे मयेनासुरशिलिपना ॥ तद्दुर्गं
 दुर्गतां प्राप चद्मैः सुरासुरैः ॥ १ ॥ सकलत्राः सपुत्राश्च शस्त्रवन्तोऽन्तकोपमाः ॥ मयादिष्टानि निविशुर्गुणाणि हृदिनाथ ते ॥ २ ॥ सिंहा-
 वनमिवानेके मकरा इव सागरम् ॥ रोषैश्चैवातिवारुण्यैः शरीरमिव संहतैः ॥ ३ ॥ तद्बद्धलिभिरध्यस्तं तत्पुरं देवतारिभिः ॥ त्रिपुरं सकुलं
 जातं दैत्यकोटिशतकुलम् ॥ ४ ॥ सुतलादपि निष्पत्य पातालादानवाल्यात् ॥ उपतस्तुः पयोऽभा यं च गिधुं गीर्जनिनः ॥ ५ ॥ यो
 यं प्रार्थयते कामं सम्प्राप्तस्त्रिपुरात्रयात् ॥ तस्य तस्य मयस्त्वय मायया विदधाति सः ॥ ६ ॥ सचन्द्रेषु च दंष्ट्रेषु साम्बुगेषु सरस्वतु च ॥ आरा-
 मेषु सचूनेषु तपोधनवनेषु च ॥ ७ ॥ स्वङ्गाश्चन्दनदिग्धाङ्गा मातङ्गाः समदा इव ॥ मृष्टाभरणवस्त्राश्च मृष्टस्त्रगजुष्टेयवाः ॥ ८ ॥ प्रियाभिः
 प्रियकामाभिर्होवभावप्रसूतिभिः ॥ नारीभिः सततं रेमुर्मुदिताश्चैव दानवाः ॥ ९ ॥ मयेन निर्मिते स्थाने सोदमाना महासुराः ॥ अथै धर्मं च कामं च
 निदुष्टुस्ते मतीः स्वयम् ॥ १० ॥ तेषां त्रिपुरयुक्तानां त्रिपुरं विदशारिणात् ॥ व्रजति स्म सुखं कालः स्वर्गस्थानां यथा तथा ॥ ११ ॥ शुश्रूस्तं
 पितृपुत्राः पत्न्यश्चापि पतीस्तथा ॥ विमुक्तकलहाश्चापि प्रीतयः प्रचुराभन्वन् ॥ १२ ॥ नाथमस्त्रिपुरस्थानां बाधनं वीर्ययानपि ॥ अर्चयन्तो दितेः
 पुत्रास्त्रिपुरावनने हरम् ॥ १३ ॥ पुण्याहशब्दानुच्चेरुराशीर्वादांश्च वेदगात्रं ॥ स्वनूपुररघोन्मिथान् वेणुगीणारत्नानि ॥ १४ ॥ हासश्च वरनारीणां

चित्तव्याकुलकारकः ॥ त्रिपुरे दानवेन्द्राणां रमतां श्रूयते सदा ॥ १५ ॥ तेषामर्चयतां देवान् ब्राह्मणांश्च नमस्यताम् ॥ धर्मोर्थकामतन्त्राणां
महान् कालोऽभ्यवर्तत ॥ १६ ॥ अयालक्ष्मीरसूया च तृड्बुभुक्षे तथैव च ॥ कलिश्च कलहश्चैव त्रिपुरं विविशुः सह ॥ १७ ॥ सन्ध्या
कालं प्रविष्टास्ते त्रिपुरं च भयावहाः ॥ समध्यासुः समं घोराः झरीराणि यथाऽऽमयाः ॥ १८ ॥ सर्वे एत विशन्तस्तु मयेन त्रिपुरान्तरम् ॥
स्वप्ने भयावहा दृष्टा आविशन्तस्तु दानवान् ॥ १९ ॥ उदिते च सहस्रांशौ शुभभासाकरे रवौ ॥ मयः सभामाविवेश भास्कराभ्यामिवाम्बु
दः ॥ २० ॥ मेरुकूटनिभे रम्ये आसने स्वर्णमण्डिते ॥ आसीनाः काञ्चनगिरिः शृङ्गे तोयमुचो यथा ॥ २१ ॥ पार्श्वयोस्तारकाख्यश्च विद्यु
न्माली च दानवः ॥ उपविष्टौ मयस्यान्ते हस्तिनः कलभाविब ॥ २२ ॥ ततः सुरारयः सर्वेऽशेषकोपा रणाजिरे ॥ उपविष्टा दृढं विद्धा दानवा
देवशत्रवः ॥ २३ ॥ तेष्वसीनेषु सर्वेषु सुखासनगतेषु च ॥ मयो मायाविजनक इत्युवाच स दानवान् ॥ २४ ॥ खेचराः खेचरावा भो भो
दाक्षायणीसुताः ॥ निशामयध्वं स्वप्नोऽयं मया दृष्टो भयावहः ॥ २५ ॥ चतस्रः प्रमदास्तत्र त्रयो मर्त्या भयावहाः ॥ कोपानलदीप्तमुखाः
प्रविष्टास्त्रिपुरार्द्दिनः ॥ २६ ॥ प्रविश्य रुषितास्ते च पुराण्यतुल्यविक्रमाः ॥ प्रविष्टास्मच्छरीराणि भूत्वा बहुशरीरिणः ॥ २७ ॥ नगरं त्रिपुरं
चेदं तमसा समवस्थितम् ॥ सगृहं सह युष्माभिः सागराम्भसि मज्जितम् ॥ २८ ॥ उत्कं रुचिरा नारी नग्नाऽऽरूढा खरं तथा ॥
पुरुषः सिन्दुतिलकश्चतुरङ्गिग्रस्त्रिलोचनः ॥ २९ ॥ येन सा प्रमदा बुद्धा अहं चैव विबोधितः ॥ ईदृशी प्रमदा दृष्टा मया चाति
भयावहा ॥ ३० ॥ एष ईदृशिकः स्वप्नो दृष्टो वै दितिनन्दनाः ॥ दृष्टः कथं हि कष्टाय असुराणां भविष्यति ॥ ३१ ॥ यदि वोऽहं क्षमो राजा
यदिदं वेत्थ चेद्विमतम् ॥ निबोधध्वं सुमनसो न चासूयितुमर्हथ ॥ ३२ ॥ कामं चेष्ट्यां च कोपं च असूयां संविहाय च ॥ सत्ये दमे च धर्मे च
मुनिवादे च तिष्ठतः ॥ ३३ ॥ शान्तयश्च प्रयुज्यन्तां पूज्यतां च महेश्वरः ॥ यदि नामास्य स्वप्नस्य ह्येवं चोपरमो भवेत् ॥ ३४ ॥ कुप्यते
नो ध्रुवं रुद्रो देवदेवस्त्रिलोचनः ॥ भविष्याणि च दृश्यन्ते यतो नस्त्रिपुरेऽसुराः ॥ ३५ ॥ कलहं वर्जयन्तश्च अर्जयन्तस्तथार्जवम् ॥ स्वप्नोदयं
प्रतीक्षध्वं कालोदयमथापि च ॥ ३६ ॥ श्रुत्वा दाक्षायणीपुत्रा इत्येवं मयभाषितम् ॥ क्रोधेष्ट्यां वस्थया युक्ता दृश्यन्ते च विनाशगाः ॥ ३७ ॥

विनाशमुपपश्यन्तो ह्यलक्ष्म्याध्यापितासुराः ॥ तत्रैव दृष्ट्वा तेऽन्योन्यं संक्रोधापूरितेक्षणाः ॥ ३८ ॥ अथ देवपरिव्वस्ता दानवास्त्रिपुरालयाः ॥
 हित्वा सत्यं च धर्मं च अकार्यार्णयपि चक्रमुः ॥ ३९ ॥ द्विपन्ति ब्राह्मणान् पुण्यान् न चार्चन्ति हि देवताः ॥ गुरुं चैव न मन्यन्ते ह्यन्योन्यं
 चापि चुक्रुधुः ॥ ४० ॥ कलहेषु च सज्जन्ते स्वधर्मेषु हसन्ति च ॥ परस्परं च निन्दन्ति अहमित्येव वादिनः ॥ ४१ ॥ उच्चैर्गुरुन्प्रभा
 षन्ते नाभिभाषन्ति पूजिताः ॥ अकस्मात्साश्रुनयना जायन्ते च समुत्सुकाः ॥ ४२ ॥ दधिसकृन्पयश्चैव कपित्थानि च रात्रिषु ॥ भक्ष
 यन्ति च शेरन्त उच्छिष्टाः संवृतास्तथा ॥ ४३ ॥ मूत्रं कृत्वोपस्पृशन्ति चाकृत्वा पादधावनम् ॥ संविशन्ति च शय्यासु शौचाचारविव
 र्जिताः ॥ ४४ ॥ सङ्कुचन्ति भयार्चैव मार्जाराणां यथासुकः ॥ भार्या गत्वा न शुद्ध्यन्ति रक्षेवृत्तिषु निस्त्रिपाः ॥ ४५ ॥ पुरा सुशीला भूत्वा
 च दुःशीलत्वमुपागताः ॥ देवांस्तपोधनांश्चैव बाधन्ते त्रिपुरालयाः ॥ ४६ ॥ मयेन वार्यमाणानि ते विनाशमुपस्थिताः ॥ विप्रियाण्येव
 विप्राणां कुर्वाणाः कलहेषिणः ॥ ४७ ॥ वैभ्राजं नन्दनं चैव तथा चैत्रथं वनम् ॥ अशोकं च वराशोकं सर्वतुल्यकमथापि च ॥ ४८ ॥ स्मरं च
 देवतावासं पूर्वदेवशानुगाः ॥ विध्वंसयन्ति संकुद्धास्तपोधनवनानि च ॥ ४९ ॥ विव्वस्तदेवायतनाश्रमं च सञ्जगद्भद्रं त्रिजगत् ॥ जग
 द्भूवाभरराजदुष्टैरभिदुतं सस्यमिवालिबृन्दैः ॥ ५० ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे त्रिपुरोपाख्याने दुःस्वप्नदर्शनं नामैकविंशदधिकशततमोऽ
 ध्यायः ॥ १३१ ॥ ४४ ॥ सुत उवाच ॥ अशीलिषु प्रदुष्टेषु दानवेषु दुरात्मसु ॥ लोकैर्पूत्साद्यमानेषु तपोधनवनेषु च ॥ १ ॥ सिंहनादे
 व्योमगानां तेषु भूतिषु जन्तुषु ॥ त्रैलोक्ये भयसंमूढे तमोऽन्धत्वमुपागते ॥ २ ॥ आदित्या वत्सवः साध्याः पितरा मरुता गणाः ॥ भीताः
 शरणमाजगमुर्ब्रह्माणं प्रपितामहम् ॥ ३ ॥ ते तं स्वर्णोत्पलासीनं ब्रह्माणं समुपागताः ॥ नेतुञ्चुश्च सहिताः पञ्चास्यं चतुराननम् ॥ ४ ॥
 वरगुप्तास्तैवेव ह दानवास्त्रिपुरालयाः ॥ बाधन्तेऽस्मान्तथा प्रेष्याननुशाधि ततोऽनघ ॥ ५ ॥ गंधागमे यथा हंसा मृगाः सिंहभयादिव ॥ दान
 वानां भयात् तद्भद्रभ्राम प्रपितामह ॥ ६ ॥ पुत्राणां नामधेयानि कलत्राणां तथैव च ॥ दानवैर्भ्राम्यमाणानां विस्मृतानि ततोऽनघ ॥ ७ ॥
 देवैश्चैव प्रभङ्गाश्च आश्रमप्रंशनानि च ॥ दानवैर्लोभमोहान्वैः क्रियन्ते च भ्रमन्ति च ॥ ८ ॥ यदि न त्रायसे लोकं दानवोर्विदुनं दुतम् ॥ धर्मे

णानेन निर्वैवं निर्म्मन्त्रुष्याश्रमं जगत् ॥ ९ ॥ इत्येवं त्रिदशैरुक्तः पद्मयोनिः पितामहः ॥ प्रत्याह त्रिदशान्सेन्द्रानिन्दुतुल्याननः प्रभुः ॥ १० ॥
मयस्य यो वरो दत्तो मया मतिमतां वराः ॥ तस्यान्त एव सम्प्राप्तो यः पुरोक्तो मया सुराः ॥ ११ ॥ तच्च तेषामधिष्ठानं त्रिपुरं त्रिदशर्षभाः ॥
एकेषुपातमोक्षेण हन्तव्यं नेषुवृष्टिभिः ॥ १२ ॥ भवतां च न पश्यामि कमप्यत्र सुरर्षभाः ॥ यस्तु चैकप्रहारेण पुरं हन्यात्सदानवम् ॥ १३ ॥
त्रिपुरं नाल्पवीर्येण शक्यं हन्तुं शरेण तु ॥ एकं सुक्त्वा महादेवं महेशानं प्रजापतिम् ॥ १४ ॥ ते यूयं यदि अन्ये च क्रतुविध्वंसकं हरय ॥
याचामः सहिता देवं त्रिपुरं स हनिष्यति ॥ १५ ॥ कृतः पुराणां विष्कम्भो योजनानां शतं शतम् ॥ यथा चैकप्रहारेण हन्यते वै भवेन तु ॥ १६ ॥
पुण्ययोगेन युक्तानि तानि चैकक्षणेन तु ॥ ततो देवैश्च सम्प्रोक्तो यास्याम हति दुःखितैः ॥ १७ ॥ पितामहश्च तैः सार्धं भवसंसदमा-
गताः ॥ तं भवं भूतभव्येशं गिरिशं शूलपाणिनम् ॥ १८ ॥ पश्यन्ति चोमया सार्द्धं नन्दिना च महात्मना ॥ अग्निवर्णेभ्यः देव-
मग्निष्णुण्डानिभेक्षणम् ॥ १९ ॥ अग्न्यादित्यसहस्राभमग्निवर्णविभूषितम् ॥ चन्द्रावयवलक्ष्माणं चन्द्रसौम्यतराननम् ॥ २० ॥ आगम्य तमज-
देवमथ तं नीललोहितम् ॥ स्तुवन्तो वरदं शुम्भुं गोपतिं पार्वतीपतिम् ॥ २१ ॥ देवा ऊचुः ॥ नमो भवाय शर्वाय रुद्राय वरदाय च ॥
पशूनां पतये नित्यमुद्राय च कपर्दिने ॥ २२ ॥ महादेवाय भीमाय त्र्यम्बकाय च शान्तये ॥ ईशानाय भयप्राय नमस्तन्वधकपातिने ॥ २३ ॥
नीलग्रीवाय भीमाय वेधसे वेधसा स्तुते ॥ कुमारशत्रुनिघ्नाय कुमारजनकाय च ॥ २४ ॥ विलोहिताय धूम्राय वराय क्रथनाय च ॥
नित्यं नीलशिखण्डाय शूलिने दिव्यशायिने ॥ २५ ॥ उरगाय त्रिनेत्राय हिरण्यवसुरेत्तसे ॥ अचिन्त्यायाम्बिकाभर्त्रे सर्वदेवस्तुताय च ॥ २६ ॥
वृषवज्राय मुण्डाय जटिने ब्रह्मचारिणे ॥ तप्यमानाय सलिले ब्रह्मण्यायाजिताय च ॥ २७ ॥ विश्वात्मने विश्वसृजे विद्वमावृत्य तिष्ठते ॥
नमोऽस्तु दिव्यरूपाय प्रभवे दिव्यशम्भवे ॥ २८ ॥ अभिगम्याय काम्याय स्तुत्यायाचर्याय सर्वदा ॥ भक्तानुकम्पिने नित्यं दिशते
यन्मनोगतम् ॥ २९ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे त्रिपुरदाहे ब्रह्मादिसर्वदेवकृतमहेश्वरस्तवो नाम द्वात्रिंशदधिकशततमोऽ-
ध्यायः ॥ १३२ ॥ सुत उवाच ॥ ब्रह्माद्यैः स्तूयमानस्तु देवदेवो महेश्वरः ॥ प्रजापतिमुवाच देवानां क भर्ग्ये

महत् ॥ १ ॥ भो देवाः स्वागतं वोऽस्तु ब्रूत यद्वो मनोगतम् ॥ तावदेव प्रयच्छामि नास्त्येदेयं यथा हि वः ॥ २ ॥
युष्माकं नितरां शं वै कर्ताहं विबुधर्षभाः ॥ चरामि महद्दुःखं यच्चापि परमं तपः ॥ ३ ॥ विद्विष्टा वो मम द्विष्टाः कष्टाः कष्टाराः
क्रमाः ॥ तेषामभावः सम्पाद्यो युष्माकं भव एव च ॥ ४ ॥ एवमुक्तास्तु देवेन प्रेम्णा सन्नक्राः सुराः ॥ हृदमाहुर्महाभागं भागार्हाः सर्वे एत
ते ॥ ५ ॥ भगवन्तेस्तपस्तप्तं रोद्रं रोद्रपराक्रमैः ॥ अमुरैर्वेध्यमानाः स्म वयं त्वां शरणं गताः ॥ ६ ॥ मया नाम दिनेः पुत्रस्त्रिनेत्र कञ्जह
प्रियः ॥ त्रिपुरं येन तहुर्गं कृतं पाण्डुरगोपुरम् ॥ ७ ॥ तदाश्रित्य पुरं दुर्गं दानवा वरनिर्भयाः ॥ वायन्तेऽस्मान्महोदय प्रेक्ष्यमन्वाप्रिनं
यथा ॥ ८ ॥ उद्यानानि च भग्नानि नन्दनार्दीनि यानि च ॥ वराश्चाप्सरसः सर्वो रम्भाद्या ददुर्जेहताः ॥ ९ ॥ इन्द्रस्य वाह्याश्च
गजाः कुमुदाञ्जनवामनाः ॥ ऐरावताद्यापहता देवतानां महेश्वर ॥ १० ॥ ये चेन्द्ररथमुख्याश्च हृष्योऽपहतासुरैः ॥ जाताश्च दानवानां ते रथ
यो ग्यास्तुरङ्गमाः ॥ ११ ॥ ये रथा ये गजाश्चैव याः स्त्रियो वसु यच्च नः ॥ तन्नो व्यपहन्तं दैत्यैः संशयो जीविने पुनः ॥ १२ ॥ त्रिनत्र एव
सु कस्तु देवैः शक्रपुरोगमैः ॥ उवाच देवान्देवेशो वरदो वृषवाहनः ॥ १३ ॥ व्यपगच्छतु वो देवा महदानयनं भयम् ॥ तदहं त्रिपुरं यक्ष्ये
क्रियतां यद्वर्षामि तत् ॥ १४ ॥ यदीच्छथ मया दग्धुं तत्पुरं सहदानवम् ॥ रथमौपर्यिकं मह्यं सजयध्वं क्रियस्व मे ॥ १५ ॥ दिग्वाससा तथोक्ता
स्ते सपितामहकाः सुराः ॥ तथेत्युक्त्वा महादेवं चक्रुस्ते रथमुत्तमम् ॥ १६ ॥ धरां कूवरकौ क्षौ तु रुद्रपार्थचरावुगौ ॥ अधिष्ठानं शिरो
मेरोरक्षो मन्दर एव च ॥ १७ ॥ चक्रुश्चन्द्रं च सूर्यं च चक्रे काञ्चनराजते ॥ कृष्णपशं पशुद्वयमपीधराः ॥ १८ ॥ रथनेभिद्रयं चकुर्देवा ब्रह्म
पुरस्सराः ॥ आदिद्रयं पक्षयन्तं यन्त्रमेताश्च देवताः ॥ १९ ॥ कम्बलाश्चतराभ्यां च नागाभ्यां समवांष्टितम् ॥ भार्गवश्चाङ्गिराश्चैव बुधोऽङ्गा
रक एव च ॥ २० ॥ शनैश्चरस्तथा चात्र सर्वे ते देवसत्तमाः ॥ वरूथं गगनं चक्रुश्चारूरूपं रथस्य ते ॥ २१ ॥ कृतं द्विजिह्वनयनं त्रिंशु
शातकोम्भिकम् ॥ मणिमुक्तेन्द्रनीलेभ्य वृतं ह्यष्टमुखैः सुरैः ॥ २२ ॥ गङ्गाः सिन्धुः शतद्रुश्च चन्द्रभागा इरावती ॥ विनस्ता च विपाशा च
यमुना गण्डकी तथा ॥ २३ ॥ सरस्वती देविका च तथा च सरयूरपि ॥ एताः सरिद्राः सर्वा वेशुसंज्ञा कृता रथे ॥ २४ ॥ धृतारादथ ये

नागास्ते च वेद्यात्मकाः कृताः ॥ वासुकंः कुलजायं च ये च रैवतवंशजाः ॥ २६ ॥ ते सर्पा द्रपसम्पूर्णाश्चापतूणेष्वनूनाः ॥ अयनभ्यु-
शरा भूत्वा नानाजातिशुभाननाः ॥ २६ ॥ सुरसा सरमा कद्रुर्विन्ता शुचिरेव च ॥ तथा बुभुक्षा सर्वाश्च मृत्युः सर्वशमस्तथा ॥ २७ ॥
ब्रह्मव्या च गोवध्या बालवध्या प्रजाभयाः ॥ गदा भूत्वा शक्त्यश्च तदा देवथेऽभ्ययुः ॥ २८ ॥ युगं कृतयुगं चात्र चातुर्होत्रप्रयोजनहाः ॥
चतुर्वर्णाः सलीलाश्च बभूवुः स्वर्णकुण्डलाः ॥ २९ ॥ तद्युगं युगसङ्काशं रथशीर्षं प्रतिष्ठितम् ॥ धृतराष्ट्रेण नागेन बद्धं बलवता महत् ॥ ३० ॥
ऋग्वेदः सामवेदश्च यजुर्वेदस्तथापरः ॥ वेदाश्चत्वार एवैते चत्वारस्तुरगाभवन् ॥ ३१ ॥ अन्नदानपुरोगाणि यानि दानानि कानिचित् ॥
तान्यासन्वाजिनां तेषां भूषणानि सहस्रशः ॥ ३२ ॥ पद्मद्वयं तक्षकश्च कर्कोटकधनञ्जयो ॥ नागा बभूवुरैवैतं हयानां बालवन्धनाः ॥ ३३ ॥
ओङ्कारप्रभवास्तावा मन्त्रयज्ञक्रतुक्रियाः ॥ उपद्रवाः प्रतीकाराः पशुबन्धेष्टयन्तथा ॥ ३४ ॥ यज्ञोपवाहान्येतानि तस्मिन् लोकस्थे शुभे ॥
मणिमुक्ताप्रवालेस्तु भूषितानि सहस्रशः ॥ ३५ ॥ प्रतोदाङ्कार एवासत्तिद्वयं च वषट्कृतम् ॥ सिनीवाली कुहू राका तथा चानुमनी
शुभा ॥ ३६ ॥ योक्त्राण्यांसस्तुरङ्गाणामपसर्पणविग्रहाः ॥ ३७ ॥ कृष्णान्यथ च पीतानि श्वेताञ्जिष्टकानि च ॥ अवदाताः पताकास्तु
बभूवुः पवनरिताः ॥ ३८ ॥ ऋतुभिश्च कृतः षड्भिर्घनुः संवत्सराऽभवत् ॥ अजरा ज्याभवच्चापि साम्बिका धनुषो दृढा ॥ ३९ ॥ कालो
हि भगवान् रुद्रस्तं च संवत्सरं विदुः ॥ तस्मादुमा कालरात्रिर्घनुषो ज्याऽजराभवत् ॥ ४० ॥ सगर्भं त्रिपुरं येन दग्धवान्स त्रिलोचनः ॥ स
इषुर्विष्णुसोमाग्नित्रिवेवतमयोऽभवत् ॥ ४१ ॥ आननं ह्यग्निरभवच्छल्यं सोमस्तमोनुदः ॥ तेजसः समवायोऽथ चेपोस्तेजो रथाङ्गधृक् ॥ ४२ ॥
तस्मिन् वीर्यवृद्धचर्यं वासुकिर्नागपार्थिवः ॥ तेजःसंवसनार्थं वै मुमोचातिविषो विषम् ॥ ४३ ॥ कृत्वा देवा रथं चापि दिव्यं दिव्यप्रभावतः ॥
लोकाधिपतिमभ्येत्य इदं वचनमब्रुवन् ॥ ४४ ॥ संस्कृतोऽयं रथोऽस्माभिस्तव दानवशत्रुजित् ॥ इदमापत्परित्राणं देवान्सेन्द्रपुराणमान् ॥ ४५ ॥
तं मेरुशिखराकारं त्रैलोक्यरथमुत्तमम् ॥ प्रशस्य देवान्साध्विति रथं पश्यति शंकरः ॥ ४६ ॥ मुहुर्देहा रथं साधु साध्वित्युक्त्वा मुहुर्मुहुः ॥
उवाच सेन्द्रा नमरा नमराधिपतिः स्वयम् ॥ ४७ ॥ यादृशोऽयं रथः कृतो युष्माभिर्मम सत्तमाः ॥ ईदृशो रथसम्पत्त्या यन्ता शीघ्रं विधीय

ताम् ॥ ४८ ॥ इत्युक्त्वा देवदेवेन देवा विद्धा इवेष्टुभिः ॥ अवापुर्महतीं चिन्तां कथं कार्यमिति श्रुत्वा ॥ ४९ ॥ महादेवस्य
 देवोऽन्यः को नाम सदृशो भवेत् ॥ मुक्त्वा चक्रायुधं देवं सोपास्य इषुमाश्रितः ॥ ५० ॥ ॥ धुरि युक्ता इवोक्षाणो
 घटन्त इव पर्वतैः ॥ निश्चिन्तः सुराः सर्वे कथमेतादिति ब्रुवन् ॥ ५१ ॥ देवोऽदृश्यत देवांस्तु लोकनाथस्य धूर्गताम् ॥
 अहं साराथिरित्युक्त्वा जग्राहाद्वांस्ततोऽग्रजः ॥ ५२ ॥ ततो देवैः सगंधर्वैः सिंहनादो नहान् कृतः ॥ प्रतोदहस्तं संप्रेक्ष्य ब्रह्माणं मृततां
 गतम् ॥ ५३ ॥ भगवानपि विश्वेशो रथस्थे वै पितामहे ॥ सदृशः सूत इत्युक्त्वा चारुरोह रथं हरः ॥ ५४ ॥ आराहति रथं देवे ह्यथा हर
 भरतुराः ॥ जानुभिः पतिता भूमौ रजोआसश्च आसितः ॥ ५५ ॥ देवो दृष्ट्वाथ वेदांस्तानभीरुग्रहयान्भयात् ॥ उज्जहार पिनूनात्तोन्सुपुत्र इव
 दुःखितान् ॥ ५६ ॥ ततः सिंहरो भूयो बभूव रथैर्भवः ॥ जयशब्दश्च देवानां सम्भवभूर्वाणेषोपमः ॥ ५७ ॥ तदोङ्कारमयं गृह्य प्रतादं
 वरदः प्रभुः ॥ स्वयम्भूः प्रययौ बाहाननुमन्वय यथाजवम् ॥ ५८ ॥ असमाना इवाक्राशं मुष्णन्त इव मेदिनीम् ॥ मुखेभ्यः समृजुः आसा
 नुच्छसन्त इवोरगाः ॥ ५९ ॥ स्वयम्भुवा चोद्यमानाश्चेदितेन कपर्दिना ॥ व्रजन्ति तेऽथा जवनाः क्षयकाल इवानिलाः ॥ ६० ॥ ध्वजोच्छ्रय
 विनिर्माणे ध्वजयष्टिमनुत्तमाम् ॥ आक्रम्य नंदी वृषभस्तस्थौ तस्मिच्छिरेच्छ्रया ॥ ६१ ॥ भार्गवाङ्गिरसौ देवौ दण्डहस्तौ रविप्रभौ ॥
 रथचक्रे तु रक्षेते रुद्रस्य प्रियकांक्षिणौ ॥ ६२ ॥ शेषश्च भगवान्नागोऽनन्तोऽनन्तकरांऽरिणाम् ॥ शरहस्तौ रथं याति शयनं
 ब्रह्मणस्तदा ॥ ६३ ॥ यमस्तूर्णं समास्थाय महिषं चातिदारुणम् ॥ द्रविणाधिपतिर्न्यालं सुराणामधिपे द्विपम् ॥ ६४ ॥ मयूरं शतचन्द्रं च
 कूजन्तं किन्नरं यथा ॥ गुह आस्थाय वरदो गुणोपमरथं पितुः ॥ ६५ ॥ नंदीधरश्च भगवान्छूलमादाय दीप्तिमान् ॥ पृष्ठतश्चापि
 पाश्वर्वाभ्यां लोकस्य क्षयकृद्यथा ॥ ६६ ॥ प्रमथाश्चाग्निवर्णाभाः सामिज्वाला इवाचलाः ॥ अनुजगमू रथं शार्पं नक्रा
 इव महार्णवम् ॥ ६७ ॥ मृगुर्भरद्वाजवसिष्ठगौतमाः क्रतुः पुलस्त्यः पुलहस्तपोधनाः ॥ मरीचिरीर्भगवानथाङ्गिराः
 पराशारागस्त्यमुखा महर्षयः ॥ ६८ ॥ हरमजितमजं प्रतुष्टुर्वचनविशेषैर्विचित्रभूषणैः ॥ स्थस्त्रिपुरं सकाञ्चनाचलो व्रजति सपक्ष

इवाद्रम्बरे ॥ ६९ ॥ करिगिरिविषयन्निभाः सज्जलयोदनिनादृतादिनः ॥ ६९ ॥ अथ गताः परियार्य देवगुप्तं रथमभिनिः प्रययुः स्वयम्भुताः ॥ ७० ॥
मकरतिमिति मिमिक्षित्वावृतः मलय इवानि स मुद्रतोऽर्णवः ॥ वज्रानि रथगतानि गत्स्वरा ह्यशनिनिपातपयादेनिः स्वतः ॥ ७१ ॥
श्रीमात्स्ये महापुराणे त्रिपुरदाहे रथप्रयाणं नाम त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥ ७२ ॥ सूत उवाच ॥ पूज्यभाषेत् ॥ ७३ ॥
लोकैर्देवै रथे स्थिते ॥ प्रमथेषु नदत्सूत्रं प्रवदत्सु च साञ्चिती ॥ १ ॥ देवस्वरघोषेण नर्दमानं बलवृषे ॥ नयत्सु विप्रेषु नयत् ॥ २ ॥
तुरगेषु च ॥ २ ॥ रणाङ्गणात् समुत्सृत्य देवर्षिर्नारदः प्रभुः ॥ क्लान्त्या चन्द्रोपममूर्ध्नि त्रिपुरं पुरमागतः ॥ ३ ॥ आत्मानिकं तु दृष्ट्वा
त्रिपुरे वर्तते भुवम् ॥ नारदश्चात्र भगवान् प्रादुर्भूतस्तपोधनः ॥ ४ ॥ आगतं जलदाभासं सदाः सर्वदानवाः ॥ उत्तमश्रुत्वा
अभिवादनवादिनः ॥ ५ ॥ तमर्घ्येण च पाद्येन मधुपर्केण चेश्वरः ॥ नागदं पूजयामासुर्ब्रह्माणमिदं शतवः ॥ ६ ॥ तेषां च त्रिंशत्
प्रतिगृह्य तपोधनः ॥ नारदः सुखमासिनः काञ्चनं परमासने ॥ ७ ॥ मयस्तु सुखजातानि नारदे तद्द्वन्द्वं ॥ यथाहं दान्त्यः सुदृष्ट्वा
दानवाधिपः ॥ ८ ॥ आसीनं नारदं त्रेक्ष्य मयस्तस्य महासुरः ॥ अत्रवद्विचनं तुष्टो तृष्टरां माननराणः ॥ ९ ॥ औत्प्यातिकं दृष्ट्वा
यथा नान्यत्र कुत्रचित् ॥ वर्तते वर्तमानज्ञ वद तं हि च नारद ॥ १० ॥ दृश्यन्ते भयदाः स्वप्ना भज्यन्ते च धजाः ॥ ११ ॥
च वायुना केतुः पतते च तथा भुवि ॥ ११ ॥ अट्टालकाश्च नृत्यन्ते सपताकाः सगोपुराः ॥ हिंसहिंसन्ति श्रूयन्ते विभ्रं ॥ १२ ॥
पुरे ॥ १२ ॥ नाहं बिभ्रेमि देवानां सेन्द्राणामपि नारद ॥ सुखैकं वरदं स्थाणुं भक्ताभयकरं हरम् ॥ १३ ॥ भगवन् नान्त्यविदिः
सुतगतेषु तवानव ॥ अनागतमतीतं च भवान् जानाति तत्ततः ॥ १४ ॥ तदेतन्नो भयस्थानमुत्पाताभिनिर्वादिनम् ॥ कथमस्य भुवि श्रू-
प्रपन्नस्य तु नारद ॥ १५ ॥ इत्युक्तो नारदस्तेन मयेनामयवर्जितः ॥ १६ ॥ नारद उवाच ॥ शृणु दातव्यं तत्त्वेन भवन्त्यौत्पानिकाः ॥ १७ ॥
धर्मतिधारणे धातुर्माहात्म्यै चैव पक्वये ॥ धारणाच्च महत्त्वेन धर्म एव निरुच्यते ॥ १७ ॥ स इष्टप्रापका धर्म आचार्यैरुपदिश्यते ॥ इतरश्चानिष्टक-
आचार्यैर्नोपदिश्यते ॥ १८ ॥ उत्पथान् मार्गमागच्छेन्मार्गाच्चैव विमार्गताम् ॥ विनाशस्तस्य निर्देश्य इति वेदविदा विदुः ॥ १९ ॥ स एव यो

रथाखण्डः सदैर्भिर्मत्तदानैवः ॥ अपकारिषु देवानां कुरुषे त्वं सहायताम् ॥ २० ॥ तदेतान्यवमादौनि उत्पत्तावेदितानि च ॥ वैनाशिकानि दृश्यन्ते
 दानवानां तथैव च ॥ २१ ॥ एष रुद्रः समास्थाय महालोकमयं रथम् ॥ आधाति त्रिपुरं हन्तुं नय त्वामसुरानपि ॥ २२ ॥ स त्वं महोजसं नित्यं
 प्रपद्यस्व महेश्वरम् ॥ यास्यसे सह पुत्रेण दानैः सह मानद ॥ २३ ॥ इत्येवमावेद्य भयं दानवोपस्थितं महत् ॥ दानवानां पुनर्देवो देवेश
 पदमागतः ॥ २४ ॥ नारदे तु मुनौ याते मयो दानवनायकः ॥ शूरसम्मतस्त्रियेन दानवानाह दानवः ॥ २५ ॥ शूराः स्थ जातपुत्राः स्थ
 कृतकृत्याः स्थ दानवाः ॥ युध्यध्वं देवतैः सार्द्धं कर्तव्यं चापि नो भयम् ॥ २६ ॥ जित्वा ययं भविष्याम सर्वेऽवस्तभासदः ॥ दंष्ट्रांश्च तन्द्रे
 कान् हत्वा लोकान्भोक्ष्यामहेऽपुराः ॥ २७ ॥ अट्टालकेषु च तथा तिष्ठध्वं शस्त्रपाणयः ॥ दंष्ट्रिता युद्धसज्जाश्च तिष्ठध्वं प्रोद्यता
 युधाः ॥ २८ ॥ पुराणि त्रीणि चैतानि यथास्थानेषु दानवाः ॥ तिष्ठध्वं लङ्घनीयानि भविष्यन्ति पुराणि च ॥ २९ ॥ नभोगतस्त्वनया
 शूरा देवता विदिता हि वः ॥ ताः प्रयत्नेन वार्याश्च विदार्याश्चैव सायकैः ॥ ३० ॥ इति दनुननयान्मयस्तथोक्त्वा सुरज्जवारणवारणे
 वचांसि ॥ युवतिजनविषण्णमानसं तत्रिपुरपुरं सहसा विविस राजा ॥ ३१ ॥ अयं राजनविशुद्धभावभावो भवन्नभिभूज्य दिग्भवरं सुगीर्भः ॥
 शरणमुपजगाम देवेदं मदनार्यन्धक्यज्ञदेहघातम् ॥ ३२ ॥ मयमभयपदैषिणं प्रपन्नं न किल बुबोध तृतीयदीप्तनेत्रः ॥ तदभिमतमदात्
 ततः शशाङ्की स च किल निर्भय एव दानवोऽभूत् ॥ ३३ ॥ इति श्रीमहात्म्ये भगवत्पुराणे त्रिपुररुद्रो नारदगमनं नाम चतुस्त्रिंशद्विकशततमोऽ
 ध्यायः ॥ ३३४ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ततो रणे देवबलं नारदोऽभ्यगमत्पुनः ॥ आगत्य चैव त्रिपुरात्सभायामास्थितः स्वयम् ॥ ३ ॥
 इलावृतमिति ख्यातं तद्वर्षं विस्तृतायतम् ॥ यत्र यज्ञो बलवृत्तो बलियत्र च संयतः ॥ २ ॥ देवानां जन्मभूमिर्या त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ विवाहः
 क्रतवश्चैव जातकर्मोदिकाः क्रियाः ॥ ३ ॥ देवानां यत्र वृत्तानि कन्यादानानि यानि च ॥ रमे नित्यं भवो यत्र महायः पापैर्गणैः ॥ ४ ॥
 लोकपालाः सदा यत्र तस्थुर्मरुगिरौ यथा ॥ मधुपिङ्गुलनेत्रस्तु चन्द्रावयवभूषणः ॥ देवानामधिपं ग्राह गणानां च महेश्वरः ॥ ५ ॥ वासवे
 तदरिणां ते त्रिपुरं परिदृश्यते ॥ विमानैश्च पताकाभिर्वज्रैश्च समलङ्कृतम् ॥ ६ ॥ इदं वृत्तमिदं दद्यां तद्विशदृशनात्तम् ॥ एत

जना गिरिप्रख्याः सकुण्डलकिरीटिनः ॥ १७ ॥ प्राकारगोपुराद्वेषु कक्षान्ते दानवाः स्थिताः ॥ इमे च तोयदाभासा दनुजा विह्वताननाः ॥ ८ ॥
 निर्गच्छन्ति पुरो दैत्याः सायुधा विजयेषिणः ॥ १८ ॥ स त्वं सुरशतेः सार्द्धं ससहायो वरायुधः ॥ सहद्विर्मामकैर्भृत्यैर्व्यापादय महासुरान् ॥ १० ॥
 अहं च रथवर्येण निश्चलाचलवस्थितः ॥ पुरः पुरस्य रन्ध्रार्थी स्यास्यामि विजयाय वः ॥ ११ ॥ यदा तु पुण्ययोगेन एकत्वं
 स्थास्यते परम् ॥ तदेतन्निर्दिष्टव्यामि श्रेणैकेन वासव ॥ १२ ॥ इत्युक्तो वै भगवता रुद्रेण सुरेश्वरः ॥ ययौ तन्निपुरं जेतुं तेन सैन्येन
 संवृतः ॥ १३ ॥ प्रक्रान्तस्थभीमैस्तेः सदैवैः पार्षदां गणैः ॥ कृतसिंहरवोपैतरुद्वच्छद्भिस्त्रिभुदैः ॥ १४ ॥ तेन नादेन त्रिपुरादानवा युद्ध
 लालसाः ॥ उत्पत्य दुर्दुबुधैः सायुधाः स्वे गणेश्वरान् ॥ १५ ॥ अन्ये पयोधरावाः पयोधरसमा बभूवुः ॥ ससिंहनादं वादित्रं वादयामासु
 रुद्रताः ॥ १६ ॥ देवानां सिंहनादश्च सर्वतूर्यवो महान् ॥ ग्रस्तोऽभूद्दत्यनादश्च चन्द्रस्तोयवैरिव ॥ १७ ॥ चन्द्रोदयात्समुद्रतः
 पौर्णमास इवार्णवः ॥ त्रिपुरं प्रभवत्तद्वद्भीमरूपमहासुरैः ॥ १८ ॥ प्राकारेषु पुरे तत्र गोपुरेष्वपि चापरे ॥ अट्टालकान् समारुह्य केचिच्चलित
 वादिनः ॥ १९ ॥ स्वर्णमालाधराः शूराः प्रभासितकराम्बराः ॥ केचिन्नदन्ति दनुजास्तोयमत्ता इवाम्बुदाः ॥ २० ॥ इतश्चेतश्च धावन्तः
 केचिदुद्धूतवाससः ॥ किमेतदिति प्रपच्छुरन्योन्यं गृहमाश्रिताः ॥ २१ ॥ किमेतन्नैव जानामि ज्ञानमंतर्हितं हि मे ॥ ज्ञास्यसेऽनन्तरेणेति
 कालो विस्तरतो महान् ॥ २२ ॥ सोऽप्यसौ पृथ्वीसारं च सिंहश्च रथमास्थितः ॥ तिष्ठते त्रिपुरं पीड्य देहं व्याधिरिवोच्छिन्नतः ॥ २३ ॥ य
 एषोऽस्ति स एषोऽस्तु का चिन्ता संभ्रमे सति ॥ एहि मायुवमादाय क्व मे पृच्छा भविष्यति ॥ २४ ॥ इति तेऽन्योन्यमाविद्धा उत्तरोत्तर
 भाषिणः ॥ आसाद्य पृच्छन्ति तदा दानवास्त्रिपुरालयाः ॥ २५ ॥ तारकाख्यपुरे दैत्यास्तारकाख्यपुर रसराः ॥ निर्गताः कुपितास्तनूर्णं विछा
 दिव महोरगः ॥ २६ ॥ निर्द्वैवन्तस्तु ते दैत्याः प्रमथाधिपपूथपैः ॥ निरुद्धा गजराजानो यथा केसरियूथपैः ॥ २७ ॥ दर्पितानां ततश्चैषां
 दर्पितानामिवाग्निनाम् ॥ रूपाणि जज्वलुस्तेषामग्नीनामिव धम्पताम् ॥ २८ ॥ ततो बृहन्ति चापानि भीमनादानि सर्वशः ॥ निकृष्य
 जघ्नुरन्योन्यमिषुभिः प्राणभोजनैः ॥ २९ ॥ मार्जारमृगभीमास्यान्पार्षदां विह्वताननान् ॥ दृष्ट्वा दृष्ट्वा हसन्नुच्चैर्दानवा रूपसम्पदा ॥ ३० ॥

ब्राह्मिः परिचाकारैः कृष्णतां धनुनां शराः ॥ भद्रमेव विविशुस्तडागानीव पक्षिगः ॥ ३१ ॥ मृताः स्य क तु यास्येज्य हविष्यामो
 निवर्तताम् ॥ इत्येवं परुषाण्युक्त्वा दानवाः पार्षदुर्षमान् ॥ ३२ ॥ विभिदुः सायकैस्तीक्ष्णैः सूर्यपादा इवाम्बुदान् ॥ प्रमथा अपि सिंहसाः
 सिंहविक्रान्तविक्रमाः ॥ खण्डशैलशिखरुसैर्विभिदुर्दयदानवान् ॥ ३३ ॥ अम्बुरैराकुलमिव हंसाकुलमिवाम्बरम् ॥ दानवाकुलमित्यर्थं तत्पुरं
 सकलं बभौ ॥ ३४ ॥ विह्वलापा दैत्येन्द्राः सूनन्ति शरदुर्दिनम् ॥ इन्द्रचापाङ्कितोरुस्का जलदा इव दुर्दिनम् ॥ ३५ ॥ इमुभिस्ताज्य
 मानस्ते भूयो भूयो गणेशराः ॥ चक्रस्ते देहनिर्वासं स्वर्गवानुमिताचलाः ॥ ३६ ॥ यथा वृक्षशिखवज्रशुठपट्टिरथैवैः ॥ चूर्णयन्तमिना
 दैत्याः काचाष्टङ्कहता इव ॥ ३७ ॥ चन्द्रोदयात्समुद्रतः पौर्णमास इवार्णवः ॥ त्रिपुरं प्रभवत्तद्भूमिह्वयमहासुरैः ॥ ३८ ॥ तारकाह्वयो
 जयत्येव इति दैत्या अवोषयन् ॥ जयतीन्द्रश्च रुद्रश्च इत्येव च गणेशराः ॥ ३९ ॥ वारिता दारिता बाणैर्योत्रास्तस्मिन् यजोभयं ॥ निःस्व
 नन्तोऽम्बुसमये जलगर्भा इवाम्बुदाः ॥ ४० ॥ कौरुहिच्छत्रैः शिराभिश्च ध्वजेऽञ्जयैश्च पांडुरैः ॥ युद्धभूमिर्भवती ज्ञानशोणिनशूरिना ॥ ४१ ॥
 व्योम्नि चोत्पत्य सहसा तालमजं वरायुधैः ॥ दृढाहताः पतन्पूर्वं दानवाः प्रमथास्तथा ॥ ४२ ॥ सिद्धाश्चाप्सरसश्चैव चारणाश्च गभोगेनाः ॥
 दृढमक्षरहविनाः साधु साधिति चक्रशुः ॥ ४३ ॥ अनाहताश्च वियति देवदुन्दुभयस्तथा ॥ नन्दतो मघशङ्कन सरमा इव रोपिताः ॥ ४४ ॥
 ते तस्मिन्निपुरे दैत्या नद्यः सिन्धुमताविव ॥ विशन्ति कुद्रवदना बलमीकमिव पद्मनाः ॥ ४५ ॥ तारकाह्वयपुरं तस्मिन् सुराः शूराः समन्ततः ॥
 तशस्त्रा निपतन्ति स्तन सप्तसा इव भूवराः ॥ ४६ ॥ योधयन्ति त्रिभागेन त्रिपुरे तु गणेशराः ॥ विद्युन्माली मयश्चैव यज्ञौ च दुमव
 द्रजे ॥ ४७ ॥ विद्युन्माली स दैत्येन्द्रो गिरिन्द्रसदृशश्रुतिः ॥ आदाय पारयं धरं ताडयामास नन्दिनम् ॥ ४८ ॥ स नदी दानवेन्द्रेण परिचंग
 दृढाहतः ॥ अमते मधुना व्यक्तः पुरा नारायणो यथा ॥ ४९ ॥ नन्दीश्वरे गते तत्र गणयाः ह्येतद्विक्रमाः ॥ दुद्रुजुर्जान्तसंरम्भा विद्युन्मा
 लिनमासुरम् ॥ ५० ॥ वगटाकणैः शङ्खकणैः महाकालश्च पार्षदाः ॥ ततश्च सायकैः सर्वान्गणान्गणपाकृतीन् ॥ ५१ ॥ भूयो भूयः स
 विव्याध गणेश्वरमहत्तमान् ॥ भित्त्वा भित्त्वा सुरावैर्चैनैर्भस्मयन्मुधरो यथा ॥ ५२ ॥ तस्यारम्भिनशङ्कन नदी दिक्कारप्रभः ॥ मंज्ञो लभ्य

ततः सोऽपि विष्णुमालिनमाद्रवत् ॥ ५३ ॥ रुद्रदत्तं तदा दीपं दितान्तराद्रवत् ॥ यत्र वज्रनिभाङ्गस्य दानवस्य सगर्गः ॥ ५४ ॥
नन्दिभुजनिभुक्तं मुक्ताफलविभूषितम् ॥ पपात वक्षसि तदा वज्रं दैन्यस्य भीरुम् ॥ ५५ ॥ तत्र वज्रनिहतो दैत्यो पत्रसंहननोपमः ॥ पपात रज्ज्वलिः ॥
शक्रेणाद्रिर्वाहतः ॥ ५६ ॥ दैत्ये धरं विनिहन् नदिना कुरुनदिना ॥ चुटुतुर्गताः नश्युः कुट्टुवुश्च गणाधिपाः ॥ ५७ ॥ दुःखार्थिनरोत्तमो
विष्णुमालिनि पातिते ॥ दुर्मण्डलमहावृष्टिं पयोदाः समुत्तुर्यथा ॥ ५८ ॥ ते शीघ्रं तत्र तुलभिर्भिरिभ्य गणेश्वराः ॥ कर्त्तव्यं न विदुः किंदिदं
मार्धार्मिका इव ॥ ५९ ॥ ततोऽसुरवरः श्रीमोस्तारकारुण्यः प्रतापवान् ॥ स तरूणां गिरीणां वै तुल्यरूपधरो बभौ ॥ ६० ॥ भिन्नोत्तमाङ्गा गजपा
भिन्नपादाङ्किताननाः ॥ विरेजुभुजंगा मन्त्रैर्वार्यमाणा यथा तथा ॥ ६१ ॥ मयेन गायत्रीयेण वध्यमाना गणेश्वराः ॥ भ्रमन्ति बहुशब्दालाः
शकुना इव ॥ ६२ ॥ तथाऽसुरवरः श्रीमास्तारकारुण्यः प्रतापवान् ॥ ददाह च बलं सर्वं शुष्केन्धनमिवानलः ॥ ६३ ॥ तारकारुण्येण
शरवैर्स्तदा गणाः ॥ मयेन मायानिहतास्तारकारुण्येण चेभुभिः ॥ ६४ ॥ गणेशा विधुरा जाता जीर्णमूला तथा द्रुमाः ॥ ६५ ॥ भूयः सम्पा
चाग्निप्रहान् ग्राहान् भुजङ्गमान् ॥ गिरीन्द्राश्च हरीन्व्याघ्रान्वृक्षान्सुमरं वर्णकान् ॥ ६६ ॥ दारभानष्टपादाश्च आपः पवनमवध ॥ नयां जायावटेन
पातयत्येव शत्रुषु ॥ ६७ ॥ ते तारकारुण्येण मयेन मायया संतुष्टमाना दिवशा गणेश्वराः ॥ न गुरुंस्ते मनसापि चेष्टितुं यथेन्द्रियश्च
मुनिनाभिसंयताः ॥ ६८ ॥ महाजलाग्न्यादिसकुञ्जरोर्गैर्हरीन्द्रव्याघ्रशतशुशक्षसैः ॥ मित्रव्यषानास्तमसा विमोहिताः समुद्रमध्येष्विव पा
काङ्क्षिणः ॥ ६९ ॥ समद्वर्चमानेषु गणेश्वरेषु संनर्दमानेषु सुरतेषु ॥ ततः सुराणां प्रथमभिरक्षितुं रिपोर्बलं संविविशुः सहायुधाः ॥ ७० ॥
यमो गदास्त्रो वरुणश्च भास्करस्तथा कुमारोऽमरकोटिसंयुतः ॥ स्वयं च शक्रः तितनागवाहनः कुलीशपाणिः सुरलोकपुङ्गवः ॥ ७१ ॥ त
चोडनाथः ससुतो दिवाकरः स सान्तकहृदयपतिर्महाद्युतिः ॥ एते रिपूणां प्रबलाभिरक्षितं तदा बलं संविविशुर्मदोद्धताः ॥ ७२ ॥ यथा नने
दर्पितकुञ्जराधिपा यथा नभः साग्नुधरं दिवाकरः ॥ यथा च सिंहैर्विजनेषु शोकुञ्चं तथा बडं तत्रिदशैरभिद्रुतम् ॥ ७३ ॥ कृतप्रहारापुरद्दीन
दानवं ततस्त्वभज्यन्त बलं हि पार्षदाः ॥ स्वर्ज्योतिषां ज्योतिरिवोष्मवान् द्वापर्यथा तमो वोरनरं नराणाम् ॥ ७४ ॥ विशान्तयानास यथा सदैव

निशाकरः सञ्चितशार्वरं तमः ॥ ततोपकृष्टे च तमःप्रभावे अस्त्रप्रभावे च विवर्द्धमाने ॥ ७५ ॥ दिशोकपालेर्गणनायकैश्च कृतो महान् सिंहवो
 मुहूर्तम् ॥ संख्ये विभग्ना विकरा विपादाश्चिन्नोत्तमाङ्गाः शरशरिताङ्गाः ॥ ७६ ॥ देवेतरा देववरेर्विभिन्नाः सीदन्ति पङ्क्तुषु यथा गजेन्द्राः ॥ वज्रेण
 भीमेन च वज्रपाणिः शक्त्या च शक्त्या च मयूरकेतुः ॥ ७७ ॥ दण्डेन चोमेण च धर्मराजः पाशेन चोमेण च वारिगोप्ता ॥ शूलेन कालेन च
 यक्षराजो वीर्येण तेजस्वित्तया सुकेशः ॥ ७८ ॥ गणेश्वरास्ते सुरसन्निकाशाः पूर्णोद्भूतोसिक्तशिखिप्रकाशाः ॥ उत्सादयन्ते दनुपुत्रवृन्दान्यथैव
 इन्द्राशनयः पतन्त्यः ॥ ७९ ॥ मयस्तु देवान्परिरक्षितारमुमात्मजं देववरं कुमारम् ॥ शरणं भित्त्वा स हि तारकासुतं स तारकाख्यासुरमा
 बभाषे ॥ ८० ॥ कृत्वा प्रहारं प्रविशामि वीरं पुरं हि दैत्येन्द्र बलेन युक्तः ॥ विश्राममूर्जस्करमप्यवाप्य पुनः करिष्यामि रणं प्रपन्नैः ॥ ८१ ॥
 वयं हि शस्त्रशतविक्षिताङ्गा विशीर्णशस्त्रवज्रवर्मवाहाः ॥ जयैषिणस्ते जयकाशिनश्च गणेश्वरा लोकवराधिपाश्च ॥ ८२ ॥ मयस्य श्रुत्वा
 द्विवि तारकाख्यो वचोऽभिकाङ्क्षतजोपमाक्षः ॥ विवेश तूर्णं त्रिपुरं दितेः सुतेः सुतेरदित्या युधि वृद्धहर्षः ॥ ८३ ॥ ततः सशङ्खानक
 भेरिभीमं ससिंहनादं हरसेन्यमानभौ ॥ मयातुगं वोरगभीरगह्वरं यथा हिमाद्रिर्गजसिंहनादितम् ॥ ८४ ॥ इति श्रीमात्स्यं महापुराणे त्रिपुर
 दाहे प्रहारकृतं नाम पञ्चविंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥ सूत उवाच ॥ मयः प्रहारं कृत्वा तु मायावी दानवर्षभः ॥ विवेश तूर्णं
 त्रिपुरमब्धं नीलमिवाम्बरम् ॥ १ ॥ स दीर्घमुष्णं निःश्वस्य दानवान्दीक्ष्य मध्यगान् ॥ दध्यौ लोकक्षये प्राप्ते कालं काल इवापरः ॥ २ ॥
 इन्द्रोऽपि बिभ्यते यस्य स्थितो युद्धेऽप्युत्थतः ॥ स चापि निधनं प्राप्तो विद्युन्माली महायशः ॥ ३ ॥ दुर्गे वै त्रिपुरस्यास्य न समं विद्यतं
 पुरम् ॥ तस्याप्येषोऽनयः प्राप्तो न दुर्गं कारणं क्वचित् ॥ ४ ॥ कालस्यैव वशे सर्वं दुर्गं दुर्गतरं च यत् ॥ काले क्रुद्धं कथं कालात्राणं
 नोऽद्य भविष्यति ॥ ५ ॥ लोकेषु त्रिषु यत्किञ्चिद्भलं वै सर्वजन्तुषु ॥ कालस्य तद्गशं सर्वमिति पेतामहो विधिः ॥ ६ ॥ अस्मिन्कः प्रभवे
 द्योगो ह्यसन्धार्योऽमितात्मनि ॥ लङ्घने कः समर्थः स्यादहते देवं महेश्वरम् ॥ ७ ॥ विभेमि नेन्द्राद्धि यमाद्रुणान्न च वित्पात ॥ स्वामी चेवां
 तु देवानां दुर्जयः समेश्वरः ॥ ८ ॥ ऐश्वर्यस्य फलं यत्तत्प्रभुत्वस्य च यत्फलम् ॥ तदद्य दर्शयिष्यामि यावद्दीराः समन्ततः ॥ ९ ॥

वापीममृततोयेन पूर्णो सहये वरोषधीः ॥ जीविष्यन्ति तदा देव्याः सञ्जीवनवरोषधेः ॥ १० ॥ इति सञ्चित्य बलवान्मयो मायाविनां वरः ॥
 मायया समुजे वापीं रम्भामिव पितामहः ॥ ११ ॥ द्वियोजनायतां दीर्घा पूर्णयोजनविस्तृताम् ॥ आराहसंक्रमवर्ती चित्ररूपां कथामिव ॥ १२ ॥
 इन्द्रोः किरणकल्पेन मृष्टेनामृतगन्धिना ॥ पूर्णा परमतोयेन गुणपूर्णमित्राङ्गनाम् ॥ १३ ॥ उत्पलेः कुमुदेः पद्मेवृतां कादम्बकेस्तथा ॥
 चन्द्रभास्करवर्णभैरवीरावरणैर्वृताम् ॥ १४ ॥ स्वर्गमधुरावैश्च चारुचामीकरप्रभैः ॥ कामेविभिरियाक्रीर्णो जीवानामरणीमिव ॥ १५ ॥ त
 वापीं सुज्य स मयो गङ्गामिव महेश्वरः ॥ तस्यां प्रक्षालयामास विद्युन्मालिनमादिनः ॥ १६ ॥ त वाण्यां मज्जितो दैत्यो देवशत्रुमहाब्रह्मः ॥
 उत्तस्थान्विन्धनैरिद्धः सद्यो हुत इवानलः ॥ १७ ॥ मयस्य चाञ्जलिं कृत्वा तारकाख्योऽभियादिनः ॥ विद्युन्मालीति वचनं मयमुत्थाय चान्न
 वीत् ॥ १८ ॥ क नन्दी सह रुद्रेण वृतः प्रमथजम्बुकैः ॥ युष्यामोऽरीन्विनिष्पीड्य दद्याद्देहेषु का हि नः ॥ १९ ॥ अन्वास्थेयं च रुद्रस्य
 भक्षामः प्रभविष्णवः ॥ तैर्वा विनिहता युद्धे भविष्यामो यमाक्षनाः ॥ २० ॥ विद्युन्मालेर्निशम्यैतन्मयो वचनमूज्ज्वलम् ॥ नं परिष्वज्य सार्द्रोक्ष
 इदमाह महासुरः ॥ २१ ॥ विद्युन्मालिन्न मे राज्यमभिप्रेतं न जीवितम् ॥ त्वया विना मद्भावाहां किमन्येन महासुर ॥ २२ ॥ महामृतमयी
 वापी ह्येषा मायाभिरिश्वर ॥ सृष्टा दानवैदन्यानां हतानां जीववर्द्धिनी ॥ २३ ॥ दिष्ट्या त्वां दैत्य पश्यामि यमलोकादिहागतम् ॥ दुर्गतावनयग्रस्तं
 भोक्ष्यामोऽद्य माहनिधिम् ॥ २४ ॥ दृष्ट्वा च तां वापीं मायया मयनिर्मिताम् ॥ हृष्टाननाक्षा दैत्येन्द्रा इदं वचनमब्रुवन् ॥ २५ ॥
 दानवा युध्यतेदानीं प्रमथेः सह निर्भयाः ॥ मयेन निर्मिता वापी हतान् सञ्जीवयिष्यति ॥ २६ ॥ ततः क्षुब्धाम्भुविनिभा भेरी सा तु भयङ्क
 री ॥ वाद्यमाना ननादोच्चै रौर्वी सा पुनः पुनः ॥ २७ ॥ श्रुत्वा भेरीखं घोरं मेघारम्भितसन्निभम् ॥ न्यपतन्नसुरास्तूर्णं त्रिपुराद्युद्धलाल
 साः ॥ २८ ॥ लोहराजतसौवर्णैः कटकैर्मणिराजितैः ॥ आसुक्तैः कुण्डलैर्होरेभ्यस्तैरपि चोत्कटैः ॥ २९ ॥ धूम्रायिता ह्यविरमा ज्वलन्त इव
 पावकाः ॥ आयुधानि समादाय काशिनो दृढविक्रमाः ॥ ३० ॥ नृत्यमाना इव नटा गर्जन्त इव तोयदाः ॥ करोच्छ्रया इव गजाः सिंहा इव च
 निर्भयाः ॥ ३१ ॥ हृदा इव च गर्भभीराः सूर्या इव प्रतापिताः ॥ ३२ ॥ प्रमथा अपि सोत्साहा गरुडो

स्थातपातिनः ॥ युयुत्सवोऽभिधावन्ति दानवान् दानवारयः ॥ ३३ ॥ नन्दीधरेण प्रमथास्तारकाख्येण दानवाः ॥ चक्रुः संहतं संघानं चोद्ध
 माना बलेन च ॥ ३४ ॥ तेऽसिभिश्चन्द्रसङ्काशैः शूलेश्चानलपिङ्गुः ॥ बाणैश्च दृढनिष्ठैर्भुक्तैरभिजनुः परस्परम् ॥ ३५ ॥ शराणां सृज्यमा
 नानामसीनां च निमातृताम् ॥ रूषाण्यासन् महोलकानां पतन्तीनामिधाम्बरात् ॥ ३६ ॥ शक्तिभिर्भिन्नहृदया निर्दया इव पातिताः ॥ निरये
 ष्विव निम्नप्राः कूजन्ते प्रमथासुराः ॥ ३७ ॥ हेमकुण्डलशुक्लानि किरीटोत्कटवन्ति च ॥ शिरांस्रुव्यां पतन्ति स्म गिरिहृदा निरात्यये ॥ ३८ ॥
 परश्वधैः पाट्टिभ्यश्च खट्वैश्च परिधेस्तथा ॥ छिन्नाः करिवराकारा निपेस्तुस्ते धरातले ॥ ३९ ॥ गर्जन्ति सङ्घाता लहटाः प्रमथा भीम
 गर्जनाः ॥ साययन्त्यरे सिद्धा युद्धगान्धर्वमद्भुतम् ॥ ४० ॥ बलवान् भासि प्रमथ दर्पितो भासि दानव ॥ इति चोच्चारयन् वाचं वारगा-रज
 धूर्गताः ॥ ४१ ॥ परिधेराहताः केचिद्दानवैः शङ्करानुगाः ॥ वमन्ते रूधिर् वक्त्रैः स्वर्णधातुमिवाचलाः ॥ ४२ ॥ प्रमथैरपि नाराचैरदुराः
 सुरशत्रवः ॥ दुर्मेश्च गिरिशृङ्गैश्च माठमेवाहवे हताः ॥ ४३ ॥ सूदितानथ तान्देत्यानन्ये दानवपुङ्गवाः ॥ उत्क्षिप्य चिक्षिपुर्वाप्यां मयदानव
 चोदिताः ॥ ४४ ॥ ते चापि भास्वैरद्वैहैः स्वर्गलोक इवामराः ॥ उत्तस्थुर्वापीमासाद्य सद्रूपाभरणज्वराः ॥ ४५ ॥ अथैके दानवाः प्राप्य
 वापीप्रक्षेपणादसून् ॥ आस्फोट्य सिंहनादं च कृत्वा धावन्स्तथाऽसुराः ॥ ४६ ॥ दानवाः प्रमथानेतान्प्रसर्पत किमासथ ॥ हतानपि हि वो
 वापी पुनरुज्जीविष्यति ॥ ४७ ॥ एवं श्रुत्वा शङ्कुकर्णो वचोऽग्रग्रहसन्निभः ॥ दुर्नमैवेत्य देवेशमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४८ ॥ सूदिताः
 सूदिता देव प्रमथैरसुरा ह्यमी ॥ उत्तिष्ठन्ति पुनर्भीमाः संस्था इव जलोक्षिताः ॥ ४९ ॥ अस्मिन् किल पुरं वापी पूर्णोद्धतरसाम्भसा ॥
 निहता निहता यत्र शिवा जीवन्ति दानवाः ॥ ५० ॥ इति विज्ञापयद्वं शङ्कुकर्णो महेश्वरम् ॥ अभयदानवबल उत्थाता वै सुद्वारगाः ॥ ५१ ॥
 तारकाख्यः सुभीमाश्चो दारितास्यो हरियथा ॥ अभयधावत्सुसंकुद्धो महादेवरथं प्रति ॥ ५२ ॥ त्रिपुरे तु महानारां भरीशङ्करो
 वभौ ॥ दानवा निःसृता दृष्ट्वा देवदेवरथे सुरम् ॥ ५३ ॥ भूकम्पश्चाभवत्तत्र शताङ्गो भूगर्तोऽभवत् ॥ दृष्ट्वा शोभमगादुद्रः स्वयम्भूश्च पिता
 महः ॥ ५४ ॥ ताभ्यां देववरिष्ठभ्यामन्वितः स रथोत्तमः ॥ अनायतनमासाद्य सीदते गुणवानिव ॥ ५५ ॥ धातुक्षये दृष्ट्वा इमं ग्रीष्मे चाल्प

मिवोदकम् ॥ शैथिल्यं याति स रथः स्नेहो विप्रकृतो यथा ॥ ५६ ॥ रथादुत्पत्त्यात्मभूवं सीदन्तं तु रथात्तमम् ॥ उज्जहार महाप्राणो रथं त्रैलोक्य
रूपिणम् ॥ ५७ ॥ तदा शरादिनिष्पत्य पीतवासा जनार्दनः ॥ वृषरूपं महत्कृत्वा रथं जग्राह दुर्द्धरम् ॥ ५८ ॥ स विपाणाभ्यां त्रैलोक्यं रथ
मेव महारथा ॥ पृथुहोदहस्ते सजं कुलं कुलवहो यथा ॥ ५९ ॥ तारकाख्योऽपि दैन्येन्द्रो गिरीन्द्र इव पक्षवान् ॥ अभ्यद्रवत्तदा देवं ब्रह्माणं हतवांश्च
सः ॥ ६० ॥ स तारकाख्याभिहतः प्रतोदं न्यस्य कूबरे ॥ विज्ज्वाल मुहुर्ब्रह्मा श्वासं वक्त्रात्समुद्गिरन् ॥ ६१ ॥ तत्र दैत्यैर्महानादो दानवैरपि
भैरवः ॥ तारकाख्यस्य पूजार्थं कृतो जलधरोपमः ॥ ६२ ॥ रथचरणक्ररोऽथ महामृगे वृषभवर्षुषेभेन्द्रपूजितः ॥ दितितनयबलं विमर्शं सर्वं
त्रिपुरपुरं प्रविवेश केशवः ॥ ६३ ॥ सजलजलदराजितां समस्तां कुमुदवरोत्पलफुल्लपङ्कजाढयाम् ॥ सुरगुरुरपिबत् पयांसमुतं नद्रगिरिव संचिन
शार्वरं तमोऽन्धम् ॥ ६४ ॥ वार्षी पीत्वासुरेन्द्राणां पीतवासा जनार्दनः ॥ नर्हमानो महाबाहुः प्रविवेश शरं ततः ॥ ६५ ॥ ततोऽसुरा भीम
गणेश्वरैर्हेताः प्रहारसंवाद्धैतशोणितापगाः ॥ पराङ्मुखत्वा भीममुखैः कृता रणे यथा नयाभ्युद्यततत्परैरेतैः ॥ ६६ ॥ स तारकाख्यस्तदिमालिख
च मयेन सार्द्धं प्रमथेरभिद्रुताः ॥ पुरं परावृत्य तु ते शराहिता यथा शरीरं पवनोदये गताः ॥ ६७ ॥ गणेश्वराभ्युद्यतदर्पकाशिनां महेन्द्र
नन्दीश्वरषण्मुखा युधि ॥ विनेदुरुच्चैर्जहसुश्च दुर्ममदा जयेम चन्द्रादिदिगीश्वरैः सह ॥ ६८ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे त्रिपुरदाह
पटत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥ ७ ॥ सुत उवाच ॥ प्रमथैः समरं भिन्नास्त्रैः पुरास्ते सुरारयः ॥ पुरं प्रविविशुर्भौताः प्रमथैर्भग्न
गोपुरम् ॥ १ ॥ शीर्णदंष्ट्रा यथानागा भग्नशृङ्गा यथा वृथाः ॥ यथा विपक्षाः शकुना नद्यः क्षीणेदका यथा ॥ २ ॥ मृतप्रायास्तथा दैत्य
दैवतैर्विकृताननाः ॥ बभूवुस्ते विमनसः कथं कार्यमिति ब्रुवन् ॥ ३ ॥ अथ तान्मलानमनसस्तदा तामरसाननः ॥ उवाच दैत्यो दैत्याना
परमाधिपतिर्मयः ॥ ४ ॥ कृत्वा शुद्धानि घोरानि प्रमथैः सह सामरैः ॥ तोषयित्वा तथा युद्धे प्रमथानमरैः सह ॥ ५ ॥ यूयं यत्प्रथमं दैत्याः
पञ्चाच्च बलपीडिताः ॥ प्राविष्टा नगरं त्रासात्प्रमथैर्भृशमार्दिताः ॥ ६ ॥ अप्रियं क्रियते व्यक्तं देवैर्नोस्त्यत्र संज्ञयः ॥ यत्र नाम महाभागाः
प्राविशन्ति गिरेर्वनम् ॥ ७ ॥ अहो हि कालस्य बलमहो कालो हि दुर्जयः ॥ यत्रैहिकस्य दुर्गस्य उपरोधोऽयमागनः ॥ ८ ॥ मये विवद

माने तु नर्दमान इवाम्बुदे ॥ बभ्रुवर्णिप्रभा देत्या ग्रहां इन्दूदये यथा ॥ ९ ॥ वापीपालास्ततोऽभ्येत्य नभःकाल इवाम्बुदाः ॥ मयमाहुयं म-
 प्रख्यं साञ्जलिप्रग्रहाः स्थिताः ॥ १० ॥ या सामृतरसा गृढा वापी वै निर्मिता त्वया ॥ समाकुलोत्पलवना समीनाकुलपङ्कजा ॥ ११ ॥
 पीता सा वृषरूपेण केनचिद्देत्यनायक ॥ वापी सा साम्रतं दृष्टाऽमृतसंज्ञा इवाङ्गना ॥ १२ ॥ वापीशालवचः श्रुत्वा मयाऽसौ दानवप्रभुः ॥
 कक्षमित्यसकृत्प्रोच्य दितिजानिदमब्रवीत् ॥ १३ ॥ मया मायाबलकृता वापी पीता त्वियं यदि ॥ विवद्याः स्म न
 सन्देहं त्रिपुरं दानवा गतम् ॥ १४ ॥ निहताग्निहतान्दैत्यानाजिवयति देवैः ॥ पीता वा यदि वा नापी पीता वै पीतवाससा ॥ १५ ॥
 कोऽन्या मन्मायया गुप्ता वापीममृततोयिनीम् ॥ पास्यते विष्णुमक्षितं यज्ञेयित्वा गदाधरम् ॥ १६ ॥ पुगुद्यमपि देत्यानां
 नास्त्यल्यविदितं भुवि ॥ यत्र मद्भस्कोशल्यं विज्ञातं न वृत्तं बुधैः ॥ १७ ॥ समोऽयं रुचिरो देशो निर्द्रुमो निर्द्रुमान्नः ॥ लभेन दूरतः
 कृत्वा बाधन्तेऽस्मान्गणामराः ॥ १८ ॥ ते यूयं यदि मन्यन्तं सागरं परिधिष्ठिताः ॥ प्रज्जथानां महाद्वगं सहासं अमनापरम् ॥ १९ ॥ एतेषां
 च समारम्भास्तस्मिन् सागरसंघे ॥ निरुत्साहा भविष्यति एतद्रथपथावृताः ॥ २० ॥ युध्यतां विघ्नतां शत्रुं भीतानां न द्रविष्यताम् ॥
 सागरोऽम्बरसङ्काशः शरणं नो भविष्यति ॥ २१ ॥ इत्युक्त्वा स मयो देत्यां देत्याः नम्यधिपम्नदा ॥ त्रिपुरेण यथैर्द्रुं सागरं सिधुबांध
 वम् ॥ २२ ॥ सागरं जलगम्भीर उत्पपात पुरं वरम् ॥ अवतस्थुः पुराण्येन गोपुराभरणानि च ॥ २३ ॥ अपक्रान्तं तु त्रिपुरे त्रिपुरारि
 स्त्रिलोचनः ॥ पितामहमुवाचेदं वेदवादिशिखरेण तु दानवाः ॥ २४ ॥ पितामह दृढं भीता भगवन् दानवा हि नः ॥ विपुलं सागरं न तु दानवाः समु
 पाश्रिताः ॥ २५ ॥ यत एव हि ते यातास्त्रिपुरेण तु दानवाः ॥ तत एव रथं तूर्णं नापयस्व पितामह ॥ २६ ॥ सिंहनादं नतः कृत्वा देवा
 देवार्थं च तम् ॥ परिवार्य ययुर्दृष्टाः सायुधाः पश्चिमोदाधिम् ॥ २७ ॥ ततोऽमरामरगुरुं परियार्य भवं हरम् ॥ नर्दयन्तां ययुस्त्रुर्णं सागरं
 दानवालयम् ॥ २८ ॥ अथ चारुपताकभूषितं पटहाडम्बशङ्खनादितम् ॥ त्रिपुरस्त्राभिसमीक्ष्य देवता त्रिविधवला ननदुर्यथा घनाः ॥ २९ ॥
 असुरवरपुंरेऽपि दारुणो बलधरावमृदङ्गगह्वरः ॥ दनुतनयनिनादमिश्रितः प्रतिनिधि संक्षुभितार्णवोपमः ॥ ३० ॥ अथ भुवनपतिर्गतिः

नदन्तः॥ गणेश्वरास्तेऽसुरपुङ्गवाश्च युद्धयन्ति शब्दं च महस्त्वनन्ते ॥ ३३ ॥ मार्गाः पुरं लोहितकर्दमालाः स्वर्णपटकास्फाटिकाभिर्वाचिनाः ।
 कृत्वा मुहूर्तेन सुखेन गन्तुं छिन्नोत्तमाङ्गाग्रिकराः कराः ॥ ३४ ॥ ओषावृताक्षः स तु तारकाख्यः ख्ये सवृक्षः सगिरिर्निर्गन्धः ॥ ३५ ॥
 क्षणे द्वारवरं रिरक्षो रुद्धं भवेनाद्भुतविक्रमेण ॥ ३६ ॥ स तत्र आकारगतांश्च भूताञ्छातन्महानद्भुतः प्रियसत्तः ॥ त्रिवारः ॥ ३७ ॥
 पुराद्भिनिष्क्रम्य रसाल पांशुम् ॥ ३८ ॥ ततः स दैत्योत्तमपर्वताभो यथाजसा नाग इवाभिमतः ॥ निवारितो रुद्ररुद्धः ॥ ३९ ॥
 संपीति चातिवेलः ॥ ४० ॥ शेषः सुवन्तः गिरिशश्च देवश्चतुर्मुखा यः स त्रिलोचनश्च ॥ ते काराख्यमभिगता गतास्ते तेषां रथः ॥ ४१ ॥
 यशास्तसमुद्राः ॥ ४२ ॥ शेषो गिरिशः सर्पितामहंश्चोत्थुभ्यमाणः स रथेऽम्बरस्थः ॥ विभेद सन्त्योदु मलाभिपन्नः ॥ ४३ ॥
 चारान् ॥ ४४ ॥ एकं तु ऋग्वेदतुरङ्गमस्य पृष्ठं पदं न्यस्य दृगन्य चक्रम् ॥ तस्थौ भवः शेषतवाणचापः ॥ ४५ ॥
 माणः ॥ ४६ ॥ तदा भद्रपदन्यासाद्वयस्य वृषभस्य च ॥ पेतुः स्तनाश्च दन्ताश्च पीडिताभ्यां त्रिशूलिना ॥ ४७ ॥
 स्तना इत्ता गवां तथा ॥ गूढाः समभर्त्सनेन चाद्विद्यत्समुपागतः ॥ ४८ ॥ तारकाख्यस्तु भीमात्तौ रौद्रस्तातैरश्वः ॥ ४९ ॥
 रुद्धो नन्दिना कुलनन्दिना ॥ ५० ॥ परश्वधेन तक्षिणेन स नदी शर्वध्वरम् ॥ तक्षयामास वै यक्षा वन्दनं गन्धदो ॥ ५१ ॥
 हतः शूरः शैलादिः शरभो यथा ॥ दुद्राव सङ्गं निष्कृष्य तारकाख्यो गणेधरम् ॥ ५२ ॥ यज्ञोपवीतमादाय चिच्छेद ॥ ५३ ॥
 ततः सिंहवो घोराः शंखशङ्खश्च भैरवः ॥ गणेश्वरैः कृतस्तत्र तारकाख्ये निषूदिते ॥ ५४ ॥ प्रमथारमिर्न श्रुत्वा त्रिभुवनं त्रिभुवनं ॥ ५५ ॥
 पार्श्वस्थः सुमहापार्श्वं विद्युन्मालिं मयाऽब्रवीत् ॥ ५६ ॥ बहुवदनवतां किमपि शब्दो नदतां श्रूयते भिन्नसागराभः ॥ ५७ ॥
 किमेतद्गणपाला युयुधुर्ययुर्गजेन्द्राः ॥ ५८ ॥ इति मयवचनाङ्कुशादितस्तं तडिमाली रविरिवांशुमात्री ॥ रणशिरसि लभ्यमानः तुराणां ॥ ५९ ॥
 निजगादेदमरिन्दुमोऽतिहर्षात् ॥ ६० ॥ यमवरुणमहं द्रुद्रव्यैस्तव यशसो निधिधौर तारकाख्यः ॥ सकलसमरशीर्षिर्षयेन्द्रा युद्धा ॥
 यस्तपति हि तारको गणेन्द्रैः ॥ ६१ ॥ मुदितमुपनिशम्य तारकाख्यं रविदीप्तानलभीषुणा यताक्षम् ॥ हृदिपितृकलेनेत्रलोमसत्त्वाः ॥ ६२ ॥

प्रमथास्तोयमुचो यथा नदन्ति ॥ ५१ ॥ इति सुहृदो वचनं निशम्य तत्त्वं तडिमालेः स मयस्सुवर्णमाली ॥ रणशिरस्यसिनाञ्जनाचलाभो
 जगदे वाक्यमिदं नवेन्दुमालिम् ॥ ५२ ॥ विद्युन्मालिन्न नः कालः साधितुं ह्यवेहेलया ॥ करोमि विक्रमेणेतत्पुरं व्यसनाज्ज्ञितम् ॥ ५३ ॥
 विद्युन्माली ततः क्रुद्धो मयश्च त्रिपुरेश्वरः ॥ गणाञ्जनुस्तु द्रधिप्राः सहितास्तेर्महासुरैः ॥ ५४ ॥ येन येन ततो विद्युन्माली याति मयश्च
 सः ॥ तेन तेन पुरं शून्यं प्रमथैः प्रहृतेः कृतम् ॥ ५५ ॥ अथ यमवरुणमृदङ्गचोपैः पणवडिण्डिज्यास्वनप्रचोपैः ॥ सकरतलपुटैश्च
 सिंहनादेर्भवमभिपूज्य सुरावतस्थुः ॥ ५६ ॥ सम्पूज्यमानो दितिर्जेर्महात्मभिः सहस्ररश्मिप्रतिभोजसैर्बभूवुः ॥ अभिप्लुतः सत्यरतेस्तपोधनः
 यथास्तशृङ्गाभिगतो दिवाकरः ॥ ५७ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे त्रिपुरसुहो तारकाख्येनो नामाष्टविंशदधिकशततमाध्यायः ॥ १३८ ॥
 सुत उवाच ॥ तारकाख्ये इते बुद्धे उत्साह्यं प्रमथान्मयः ॥ उवाच दानवान्भूया भूयः स तु भयावृतात् ॥ १ ॥ योऽसुरेन्द्रः पुना
 सर्वे निबोधन् प्रभाषितम् ॥ यत्कर्तव्यं मया चेव गुणमभिश्च महाबलेः ॥ २ ॥ पुण्यं सम्पद्यते काले चन्द्रश्चन्द्रनिभाननाः ॥ नन्दके त्रिपुर
 सर्वे क्षणमेकं भविष्यति ॥ ३ ॥ कुरुध्वं निर्भयाः काले कोकिलाशंसितेन च ॥ स कालः पुण्ययोगस्तथ पुरस्य च मया कृतः ॥ ४ ॥ काल
 तस्मिन्पुरे यस्तु सम्भावयति संहतिम् ॥ स एनं कारयेत्तूर्णं बलिभैकेषुणा सुरः ॥ ५ ॥ योधां प्राणो बलं यच्च या च मां तैरिनाऽप्रायः ॥
 तत्कृत्वा हृदये चेव पालयध्वमिदं पुरम् ॥ ६ ॥ महेश्वरस्य ह्येकं सर्वप्राणं भोषणम् ॥ विपुस्त्रिकुवेतात्पर्यं यथा नात्सृजने तद्वत् ॥ ७ ॥
 तत् एवंकृतेऽस्माभिस्त्रिपुरस्यापि रक्षणे ॥ प्रतीक्षिष्यन्ति त्रिवंशः पुण्ययोगं दिवौकसः ॥ ८ ॥ निशम्य तन्मथस्त्वेवं शपथोऽपि ॥ ९ ॥
 सुहृः सिंहस्तं कृत्वा मयमूचुर्यमोपमाः ॥ ९ ॥ प्रयत्नेन वयं सर्वे कुर्मस्तव प्रभाषितम् ॥ तथा कुर्मो यथा वदो न नश्यति
 पुरे शरम् ॥ १० ॥ अद्य यास्याम संग्रामं तदुद्रस्य निर्घांसवः ॥ कथयन्ति दिशः पुना हृष्टा भिन्ननरुद्धाः ॥ ११ ॥
 कल्पं स्थास्यन्ति वा खस्थं त्रिपुरं शोधतं ध्रुवम् ॥ अदानवं वा भविता नारायणपद्मयम् ॥ १२ ॥ ययं च पद्मे
 दास्यामो यस्मिन्प्रोक्षति नो भवान् ॥ अद्वैतमदैत्यं वा लोकं द्रक्ष्यन्ति मानवाः ॥ १३ ॥ इति तमं पद्यं हृष्टास्ते पुरान्तर्निबुध्नारयः ॥

प्रदोषे बुदिता भूत्वा चैरुमन्मथचारताम् ॥ १४ ॥ सुहृमुक्तोदयो भ्रान्त उदयाग्रं महामणिः ॥ तमांस्त्युत्साह्यं भगवांश्चन्द्रा जृम्भति
सोऽम्बरम् ॥ १५ ॥ कुसुदालंकृते हंसो यथा सरसि विस्तृते ॥ सिंहो यथा चोपविष्टो वैदूर्यशिलरे महान् ॥ १६ ॥ पिङ्गाय्यथा च
विस्तीर्णे द्वारश्चोरसि संस्थितः ॥ तथावाहं नभसि चन्द्रोऽत्रिनयनोद्भवः ॥ भ्रजते भ्रजयैच्छोकास्तु तज्यात्स्नारसं बलात् ॥ १७ ॥ क्षीणांश
बुदिते चन्द्रे ज्योत्स्नापूर्णे पुरेऽसुराः ॥ प्रदोषे ललितं चक्रुर्गृहमात्मानमव च ॥ १८ ॥ रथ्यासु राजमार्गेषु द्रासादेषु गृहेषु च ॥ दीपाश्चम्पकपुष्पा
नालपक्षेहप्रदीपिताः ॥ १९ ॥ तदा मठेषु ते दीपाः स्नेहपूर्णाः प्रदीपिताः ॥ गृहाणि वसुमन्त्येषां सर्वरत्नमयानि च ॥ ज्वलन्तो दीपयन्दीपांश्चन्द्रा
दयमिव ग्रहाः ॥ २० ॥ चन्द्रांशुभिर्भासमानमन्तर्दीपैः सुदीपितम् ॥ उपद्रवः कुलमिव पीयते त्रिपुरे तमः ॥ २१ ॥ तस्मिन्पुरे वै तरुजमदं
चन्द्राद्दृष्ट्वासे तरुणप्रदोषे ॥ रत्यर्थिनो वै दनुजा गृहेषु सहाङ्गनाभिः सुचिरं विरेसुः ॥ २२ ॥ विनोदिता ये तु वृषध्वजस्य वञ्चयस्ते मन्त्र
स्वजेन ॥ तत्रासुरेष्वामुषुङ्गेषु स्वाङ्गाङ्गनाः स्वेदयुता बभूवुः ॥ २३ ॥ कलप्रलापेषु च दानवीनां वीणाप्रलापेषु च भूर्च्छितास्तु ॥ अतप्रला
पेषु च कोकिलानां सचापबाणो मदनो ममन्य ॥ २४ ॥ तमांसि नैशानि द्रुतं निहत्य ज्योत्स्नावितानेन जगद्धितस्य ॥ खे रोहिणीं तां च त्रियां
समेत्य चन्द्रः प्रभाभिः कुरुतेऽधिराज्यम् ॥ २५ ॥ स्थित्वैव कान्तस्य तु पादमूले काचिद्वरस्त्री स्वकपोलमूलं ॥ विशेनं चारुतरं कराति
तेनाननं स्वं समलङ्करोति ॥ २६ ॥ दृष्ट्वाननं मण्डलदर्पणस्थं महाप्रभा म सुखजितं जप्त्वा ॥ स्मृत्वा वराङ्गी रमणीरतानि तेनैव भावनं रती
मवाप ॥ २७ ॥ रौमाञ्चितैर्गात्रवैर्युग्मभ्यो रत्नानुरागाद्रमणेन चान्याः ॥ स्वयं द्रुतं प्रान्ति मदाभिभूताः क्षपा यथा चाकदिनावसानं ॥ २८ ॥
पेपीयते चातिरसानुषिद्धा विमार्गितान्या च प्रियं प्रसन्ना ॥ काचित् प्रियस्यातिचिरात् प्रसन्ना आसीत्प्रलापेषु च संप्रसन्ना ॥ २९ ॥
गोशीर्षयुक्तैर्हरिचन्दनैश्च पङ्काङ्कितक्षीरधरासुरिणाम् ॥ मनोज्ञरूपा रुचिरा बभूवुः पूर्णोत्तमस्येव सुवर्णकुम्भाः ॥ ३० ॥ क्षताक्षरोद्या
द्रुतदोषरक्ता ललन्ति दैत्या दयितासु रक्ताः ॥ तन्त्रीप्रलापास्त्रिपुरेषु रक्ताः स्त्रीणां प्रलापेषु पुनर्विरक्ताः ॥ ३१ ॥ काचित्प्रवृत्तं मधुराभिगानं
कामस्य बाणैः सुकृतं निधानम् ॥ आगानभूमीषु सुखप्रमेयं गेयं प्रवृत्तं त्वथ साधयन्ति ॥ ३२ ॥ गेयं प्रवृत्तं त्वथ साधयन्ति केचित्प्रियां

तत्र च साधयन्ति ॥ केचित्त्रियां सम्प्रतिबोधयन्ति सम्बुध्य सम्बुध्य च रामयन्ति ॥ ३३ ॥ वृत्तप्रसूनप्रभवः सुगन्धः सुयुग्मे गते वै त्रिपुरे बभूव ॥
 समर्मरो नृपुरमेखलनां शब्दश्च सम्बाधति कोकिलानाम् ॥ ३४ ॥ प्रियावगुढा दयितोपगुढा काचित्प्ररूढाङ्गरुहापि नारी ॥ सुचारुवाष्पा
 डुरपल्लवानां नवाम्बुसिक्ता इव भूमिरासीत् ॥ ३५ ॥ शशाङ्कपादैरुपशोभितेषु प्रासादवय्येषु वराङ्गनानाम् ॥ नाधुर्यभृताभरणा महान्तः
 स्वना बभूवुर्मर्दनेषु तुल्याः ॥ ३६ ॥ पानेन खिन्ना दयितातिवेलं कोपलमाप्राप्तिं च किं मेमेदम् ॥ आरोहं म श्रोणिभिर्नां विशालां पीनोन्नतां
 काञ्चनमेखलाढ्याम् ॥ ३७ ॥ रथ्यासु चन्द्रोदयभासितासु सुरेन्द्रमार्गेषु च विस्तृतेषु ॥ देत्याङ्गना यूथगता विभान्ति तारा यथा चन्द्रमसा
 दिवान्ते ॥ ३८ ॥ अट्टाट्टाहसेषु च चामरेषु प्रेङ्खासु चान्या मदलालभावात् ॥ सन्दोलयन्ते कलसम्प्रदासाः प्राञ्चय काञ्चीगुणसूक्ष्म
 नादा ॥ ३९ ॥ अम्लानमालान्वितसुन्दरीणां पथ्याय एषोऽस्ति च दर्पितानाम् ॥ श्रूयन्ति वाचः कलधौतकल्पा वार्षीषु चान्ये कलहंस
 शब्दाः ॥ ४० ॥ काञ्चीकलापश्च सहाङ्गरागः प्रेङ्खासु तद्वागकृताश्च भावाः ॥ छिन्दन्ति तासामसुराङ्गनानां प्रियालयान्मन्मथमार्गणानाम् ॥ ४१ ॥
 चित्राम्बरश्चोद्धतकेशपाशः सन्दोल्यमानः शुशुभेऽसुरीणाम् ॥ सुचारुवेशाभरणैरुपेतस्तारागणैर्ज्योतिरिवास चन्द्रः ॥ ४२ ॥ सन्दोलना
 च्छसितैश्छिन्नसूत्रैः काञ्चीप्रष्टेर्दण्डिभिर्विप्रकीर्णैः ॥ दोलाभूमिस्तैर्विचित्रा विभाति चन्द्रस्य पाशौपगतैर्विचित्रा ॥ ४३ ॥ सचन्द्रिके तापत्र
 प्रदोषे रुतेषु वृन्देषु च कोकिलानाम् ॥ शरवयं प्राप्य पुरेऽसुराणां प्रक्षीणबाणो मदनश्चचार ॥ ४४ ॥ इति तत्र पुरेऽनरद्वियाणां तपदि हि पञ्चि
 मकोसुदी तदासीत् ॥ रणशिरसि पराभविष्यतां वै भवतुरगैः कृतसंक्षया अरीणाम् ॥ ४५ ॥ चन्द्रोऽयमुपाकरहारंगो ज्यात्स्नाविता
 रहितोऽब्रसमानवर्णः ॥ विच्छयतां हि समुपेत्य न भाति तद्वत् भाग्यक्षये धनपतिश्च नरो विवर्णः ॥ ४६ ॥ चन्द्रभामरुणसारथिनाभिभू
 तान्तसकाञ्चनरथाङ्गसमानबिम्बः ॥ स्थित्वोदयाग्रमुकुटे बहुरेष सूर्यो भाल्यम्बरे तिमितोयवद्वां तरिष्यन् ॥ ४७ ॥ इति श्रीमात्स्ये नव
 पुराणे त्रिपुरकोसुदीनमेकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥ ७ ॥ सुत उवाच ॥ उदिते तु सहस्रांशो मरो भासाकरे रवौ ॥
 नददेवबलं कृत्स्नं युगान्त इव सागराः ॥ १ ॥ सहस्रनयनो देवस्ततः शक्रः पुरन्दरः ॥ सवित्तदः सवरुणस्त्रिपुरं प्रययौ हरः ॥ २ ॥ ते

नानाविधरूपाश्च प्रमथातिप्रमाथिनः ॥ ययुः सिंहवैधरैर्वादिभ्रानिनेरपि ॥ ३ ॥ ततो वादित्वादित्रैश्चातपत्रैर्महाद्रुमैः ॥ बभूव तद्वलं
 दिव्यं वनं प्रचलितं यथा ॥ ४ ॥ तदापतन्तं सम्प्रक्ष्य रौद्रं रुद्रबलं महत् ॥ संशोभो दानवेन्द्राणां समुद्रप्रतिमो बभौ ॥ ५ ॥ न
 चासीन् पट्टिशान् शक्तीः शुलदण्डपरश्वधान् ॥ शरासनानि वज्राणि गुरुणि मुसलानि च ॥ ६ ॥ प्रगृह्य कोपरक्ताक्षः सपशा इव
 पर्वताः ॥ निजघ्नः पर्वतत्राय घना इव तपात्यये ॥ ७ ॥ सविद्युन्मालिनस्ते वै समया दितिनन्दनाः ॥ मोदमानाः समासदुर्द्वन्द्वैः
 सुरारयः ॥ ८ ॥ मर्त्यव्यकृतबुद्धीनां जये चानिश्चितात्मनाम् ॥ अबलानां चमृह्यासीदबलावयवा इव ॥ ९ ॥ विगर्जन्त इवाम्भोदा अभ्भाद
 सदृशत्विषः ॥ प्रयुद्धा युद्धकुशलाः परस्परकृतगतः ॥ १० ॥ धूमायन्तो ज्वलद्भिश्च आयुधैश्चन्द्रवर्षैः ॥ कोपाद्वा युद्धलुब्धाश्च कुट्टप्रन्ते
 परस्परम् ॥ ११ ॥ वज्राहताः पतन्त्यन्ये बाणैरन्ये विदारिताः ॥ अन्ये विदारिताश्चक्रेः पतन्ति ह्युदधेर्बले ॥ १२ ॥ छिन्नप्रादामहाराश्च प्रमृ
 द्धाम्बरभूषणाः ॥ तिमिनक्रणैश्चैव पतन्ति प्रमथाः सुराः ॥ १३ ॥ गदानां मुसलानां च तामराणां परश्वधाम् ॥ वज्रशुलार्दिपानानां शट्टि
 शानां च सर्वतः ॥ १४ ॥ गिरिशृंगोपलानां च प्रेरितानां प्रमथुभिः ॥ सजवानां दानवानां तधूमानां रविनिषाम् ॥ आयुधानां
 महानोषः सागरोधे पतत्यपि ॥ १५ ॥ प्रवृद्धवैगेस्तेस्तत्र सुरासुरकरोरैः ॥ आयुधैस्त्रस्तनक्षत्रः क्रियते संक्षयो महात् ॥ १६ ॥ शुद्राणां
 गजयोर्युद्धे यथा भवति संक्षयः ॥ देवासुरगणैस्तद्वत्तिमिनक्रक्षयोऽभवत् ॥ १७ ॥ विद्युन्माली च वगेन विद्युन्माली इवाम्बुदः ॥ विद्युन्माल
 वनोन्नादो नन्दीश्वरमभिदुतः ॥ १८ ॥ स तं तमोऽरिवदनं प्रणदन् दत्तां वरः ॥ उवाच युधि शैलार्दि दानवोऽम्बुधिनिरुनः ॥ १९ ॥
 युद्धाकांक्षी तु बलवान्विद्युन्माल्यहमागतः ॥ यदि त्विदानीं मे जीवन्मुच्यसे नन्दिकेश्वर ॥ न विद्युन्मालिहननं वचोभिर्गुधि दानव ॥ २० ॥
 तमेवंवादिनं दैत्यं नन्दीशस्तपतां वरः ॥ उवाच प्रहरंस्तत्र बाद्यलङ्कारवद्वचः ॥ २१ ॥ दानवा धर्मकामानां नैषोऽवसर इत्युत ॥ इतो हन्तुं
 किमात्मानं जातिदोषाद्विबुद्धसि ॥ २२ ॥ यदि तावन्मया पूर्वं हतोऽसि पशुवद्यथा ॥ इदानीं वा कथं नाम न हिंस्ये क्रतुद्रूषणम् ॥ २३ ॥
 सागरं तस्ते दैर्भ्यां पातयेद्यो दिवाकरम् ॥ सोऽपि मां शक्रयान्नैव चक्षुर्भ्यां समवीक्षितुम् ॥ २४ ॥ इत्येवंवादिनं तत्र नन्दिनं तन्निभो बले ॥

विभेदैकेषुणा दैत्यः करेणार्कं इवाम्बुदम् ॥ २६ ॥ वक्षसः स शरस्तस्य पपो रुधिरमुत्तमम् ॥ सूर्यस्तथात्प्रभावे नवर्गः ॥
यथा ॥ २६ ॥ स तेन सुप्रहारेण प्रथमं चातिरोषितः ॥ हस्तेन वृक्षमुत्पाज्य चिक्षेप गजराडिम ॥ २७ ॥ बाणु उन्नः स च तरुः शीर्णेषु
महारवः ॥ विद्युन्मालिशरीरश्चित्रः पपात पतनेश्वरः ॥ २८ ॥ वृक्षमालोभ्य तं छिन्नं दानवेन वधुभिः ॥ रोपमाद्धारयतीं नन्दीश्वरः सुवि
ग्रहः ॥ २९ ॥ सोद्यम्य करमारावे रविशक्रप्रभम् ॥ दुद्राव हन्तुं स क्रूरं महिषं गजराडिम ॥ ३० ॥ तत्रापतन्तं वणेन वेगान्प्रतपं वलान् ॥
विद्युन्माली शरशतैः पूरयामास नन्दिनम् ॥ ३१ ॥ शरकण्टाकिताङ्गो वै शैलादिः सोऽभवत् पुरः ॥ ओरुल्लस्य रथं तस्य सहस्रः प्रययौ
जवात् ॥ ३२ ॥ विलम्बिताङ्गो विशिरो भ्रमितश्चरणे रथः ॥ पपात सुनिशापेन सादित्योऽर्करथो यथा ॥ ३३ ॥ अन्तसाग्निर्नले
मायया स दितः सुतः ॥ आनघान तदा शक्त्या शैलादिं समवस्थितम् ॥ ३४ ॥ तान्नेम तु विनिष्क्रम्य शक्तिं शोणितद्वयि ॥ ३५ ॥ विद्यु
न्मालिं समुद्दिश्य चिक्षेप प्रमथाग्रणीः ॥ ३६ ॥ तया भिन्नतनुत्राणो विभिन्नहृदयस्त्वपि ॥ विद्युन्मालयपाद्वज्रो मज्जासहस्रतः ॥ ३६ ॥
विद्युन्मालिनि निहते सिद्धचारणकिन्नराः ॥ साधु साध्विति चोक्त्या तेऽपूजयन्त उमापतिम् ॥ ३७ ॥ नन्दिना आदिरो द्युमं विद्यु नोऽत्रो हन्त
मयः ॥ दद्राह प्रमथाचीकं वनमग्निरिवोद्धतः ॥ ३८ ॥ शूलनिर्दारितोरस्का गदाचूर्णितमस्तक्राः ॥ इगुर्णिर्णिद्रान् पतन्ति प्रनदा
र्णवे ॥ ३९ ॥ अथ वज्रधरो यमोऽर्थदः स च नन्दी स च पणमुखो गुहः ॥ मयमसुरवीरतंश्रुतं विविधुः सन्नरैः तारकः ॥ ४० ॥ कानं तु तमा
धिपतेः शताक्षं मयो विदाय्येषुवरेण तूर्णम् ॥ यमं च विताधिपतिं च विद्धा ररात मत्तामुद्धतशरीरम् ॥ ४१ ॥ तत क्षारेः प्रयथगन्तव्यं
दानवा दृढहताश्चोत्तमयेगविक्रमाः ॥ भृशानुविद्धास्त्रिपुरं प्रवेशिता यथा शिवश्चक्रधरेण जंजुम् ॥ ४२ ॥ तत पुंसां तमभिरिन्दुः सति
नादा दनुव्रभङ्गदाः ॥ कर्पाद्वैसेन्ये प्रबभुः समन्ततो निपात्यमाना शुधि वज्रमन्निभाः ॥ ४३ ॥ अत्र दैत्यपुत्राणां पुण्ययोगो नशुः ॥ ४४ ॥
बभूव चापि संयुक्तं तद्योगेन पुरत्रयम् ॥ ४४ ॥ ततो बाणं त्रिधा देवस्त्रिदिवतमयं हरः ॥ मुमांच त्रिपुरे तूर्णं निवन्निद्राभिः ॥ ४५ ॥
तेन मुक्तेन बाणेन बाणपुण्यसमप्रभम् ॥ आकाशं स्वर्णसङ्काशं कृतं सूर्येण रञ्जितम् ॥ ४६ ॥ मुक्त्वा दिव्यतमयं त्रिपुरे निद्रित शरः ॥

धिपाधिङ्मामिति चक्रन्द कष्टं कष्टमिति बुवन् ॥ ४७ ॥ वैधुय्यं दैवतं दृढा शैलादिर्गजवद्भूतः ॥ किमिदं त्विति पप्रच्छ शुलघाणि महेश्वरम् ॥ ४८ ॥ ततः शशाङ्कतिलकः कपटीं परमार्तवत् ॥ उवाच नन्दिनं भक्तः स मयोऽद्य विनङ्क्ष्यति ॥ ४९ ॥ अथ नन्दीश्वरस्तूर्णमनोमारुतवद्बली ॥ शरे त्रिपुरमायाति त्रिपुरं प्रविश सः ॥ ५० ॥ स मयं प्रेक्ष्य गणपः प्राह कांचनसन्निभः ॥ विनाशस्त्रिपुरस्यास्य प्राप्तो मय सुदारुणः ॥ ५१ ॥ अनैव गृहेण त्वमपक्राम ब्रवीम्यहम् ॥ श्रुत्वा तद्वन्दिष्वचनं दृढभक्तो महेश्वरे ॥ तेनैव गृहमुखेन त्रिपुरादयसर्पितः ॥ ५२ ॥ सोऽपीषुः पत्रपुटवद्दध्वा तन्नगरत्रयम् ॥ त्रिधा इव हुताद्दध्वा सोगो नारायणस्तथा ॥ ५३ ॥ शस्तेजःपरीतानि पुराणि द्विजपुङ्गवाः ॥ दुष्पुत्रदोषादहन्ते कुलान्यूर्ध्वं यथा तथा ॥ ५४ ॥ मेरुकैलासकल्पाः मन्दरात्रनिभानि च ॥ सकपाटगवाशाणि जलिभिः शोभितानि च ॥ ५५ ॥ सप्रासादानि रम्याणि कूटागारोत्कटानि च ॥ सजलानि समाख्यानि सावलोकनकानि च ॥ ५६ ॥ बद्धनानातकानि स्वर्णरोप्यमयानि च ॥ गृहाणि तस्मिन्निपुरे दानवानामुपद्रवे ॥ ५७ ॥ प्रासादत्रैपुरमनेषु वनेषूपवनेषु च ॥ वातायनगताश्चान्याश्चाकाशस्य तलेषु च ॥ ५८ ॥ रमणैरुपगूढाश्च रमन्त्यो रमणैः सह ॥ दहन्ते दानवेन्द्राणामग्निना ह्यपि ताः स्त्रियः ॥ ५९ ॥ काचित्प्रियं परित्यज्य अशक्ता गन्तुमन्यतः ॥ पुरः प्रियस्य पञ्चत्वं गताभिवदन् स्वयम् ॥ ६० ॥ उवाच शतपत्राक्षी सास्त्राक्षीव कृताञ्जलिः ॥ हव्यवाहन भार्याहं परस्य पत्तापन ॥ धर्ममसाक्षी त्रिलोकस्य न भंस्त्रपुष्टमिहार्हसि ॥ ६१ ॥ शायितं च मया देव शिवया च शिवप्रभ ॥ परेण प्रेहि मुक्त्वेदं गृहं च दयितं हि मे ॥ ६२ ॥ एका पुत्रमुपादाय बालकं दानवाङ्गना ॥ हुताशनसमीरस्था इत्युवाच हुताशनम् ॥ ६३ ॥ बालोऽयं दुःखलब्धश्च मया पावक पुत्रकः ॥ नार्ह्येत्तमुपादातुं दयितं षण्मुखप्रिय ॥ ६४ ॥ काश्चित्प्रियान्परित्यज्य पीडिता दानवाङ्गनाः ॥ निपतत्यर्णवजले शिञ्जमानविभूषणाः ॥ ६५ ॥ तात पुत्रेति मार्तेति मातुलेति च विह्वलम् ॥ चक्रन्दुस्त्रिपुरे नार्यः पावकज्वालवेषिताः ॥ ६६ ॥ यथा दहति शैलाग्निः साम्बुजं जलजाकरम् ॥ तथा स्त्रीवक्त्रपद्मानि चादहन्निपुरेऽनलः ॥ ६७ ॥ तुषाराग्निः कमलकराणां यथा दहस्पम्बुजकानि शीति ॥ तथैव सोऽग्निस्त्रिपुराङ्गनान्

ददाह वक्त्रेक्षणपङ्कजानि ॥ ६८ ॥ शराग्निपातात्समभिदुतानां तत्राङ्गनानामतिकोमलानाम् ॥ बभूव काञ्चीगुणनृपुराणायाक्रान्दितानां च
 खोऽतिमिश्रः ॥ ६९ ॥ दग्धाद्धचन्द्राणि सवेदिकानि विशीर्णहर्म्याणि सतोरणानि ॥ दग्धानिदग्धानि गृहाणि तत्र पतन्ति रक्षार्थमिवाण
 वौचे ॥ ७० ॥ गृहैः पतद्भिर्ज्वलनावलीढैरासीत्समुद्रे सलिलं प्रतप्तम् ॥ कुपुत्रदोषैः प्रहतानुविद्धं यथा कुलं याति धनान्वितस्य ॥ ७१ ॥ गृहप्रतापैः
 दत्तैः समन्तात्तदाणवै तोयमुदीर्णवेगम् ॥ वित्रासयामास तिमिरान्नक्रांस्तिमिद्भिलांस्तत्कथितांस्तथान्यान् ॥ ७२ ॥ सगोपुरा मन्दरपादकल्पः
 प्राकारवर्यस्त्रिपुरे च सोऽथ ॥ तैरेव सार्द्धं भवनेः पपात शब्दं महान्तं जनयन्समुद्रे ॥ ७३ ॥ सहस्रशृङ्गैर्भग्नैर्यदासित्सिद्धमृदङ्गः स इवाच
 लेखः ॥ नामावशेषं त्रिपुरं प्रजज्ञे हुताशनाहारवलिप्रयुक्तम् ॥ ७४ ॥ प्रदह्यमानेन पुरेण तेन जगत्सपातालदिवं प्रतप्तम् ॥ दुःखं महत्प्राप्य
 जलावमग्नं यस्मिन्महान्सौधवरो मयस्य ॥ ७५ ॥ तदेवेशो वचः श्रुत्वा इन्द्रो वज्रधरस्तदा ॥ शशाप तद्गृहं चापि मयस्यादिनिन्दनः ॥ ७६ ॥
 असेव्यमप्रतिष्ठं च भयेन च समावृतम् ॥ भविष्यति मयगृहं नित्यमेव यथाऽनलः ॥ ७७ ॥ यस्य यस्य तु देशस्य भविष्यति पराभयः ॥ द्रक्ष्यन्ति
 त्रिपुरं खण्डं तत्रेदं नाशना जनाः ॥ तदेतद्द्यापि गृहं मयस्यामयवर्जितम् ॥ ७८ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ भगवन्स मया यंन गृहेण प्रपलायिनः ॥
 तस्य नो गतिमाल्याहि मयस्य च न सोऽद्भ्य ॥ ७९ ॥ सूत उवाच ॥ दृश्यते दृश्यते दृश्यते दृश्यते दृश्यते मयात्पद्मम् ॥ देवद्विद् तु मयश्चानः स
 तदा खिन्नमानसः ॥ ततश्च्युतोऽन्यलोकैऽस्मिन्नाणार्थं वै चकार सः ॥ ८० ॥ तत्रापि देवताः सन्ति आसौर्यामाः पुरोत्तमाः ॥ तत्राशक्तं
 ततो गन्तुं तं चैकं पुरसुतमम् ॥ ८१ ॥ शिवः सुद्धा गृहं प्रादान्मयश्चैव गृहार्थिनम् ॥ विरराम सदस्त्राक्षः पूजयामास चत्वरम् ॥ पूज्यमानं च
 भूतेशं सर्वं तुष्टुवुरीश्वरम् ॥ ८२ ॥ सम्पूज्यमानं त्रिदेशैः समीक्ष्य गणैर्गणेशाधिरातिं तु मुख्यम् ॥ हर्षोद्धवल्लुब्धसुखं देवा जगमुर्ननहुस्तु
 विषक्तहस्ताः ॥ ८३ ॥ पितामहं वन्द्य ततो महेशं प्रगृह्य चापं प्रविमृज्य भूतान् ॥ रथाच्च सम्पन्न्य हरेषुदग्धं क्षिप्तं पुरं तन्मकरालये च ॥ ८४ ॥
 य इमं रुद्रविजयं पठते विजयावहम् ॥ विजयं तस्य कृत्येषु ददाति वृषभध्वजः ॥ ८५ ॥ पितृणां वापि श्राद्धेषु य इमं श्रावयिष्यति ॥ अनन्तं
 तस्य पुण्यं स्यात्सर्वयज्ञफलप्रदम् ॥ ८६ ॥ इदं स्वस्त्ययनं पुण्यमिदं पुंसवनं महत् ॥ इदं श्रुत्वा पठित्वा च यान्ति रुद्रसलोकनाम् ॥ ८७ ॥

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे त्रिपुरोपाख्याने त्रिपुरदाहो नाम चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ ऋषय ऊचुः ॥ कथं गच्छत्यस्य भक्त्याः ॥
 मासि मासि दिवं नृपः ॥ ऐलः पुरुखाः सूत तर्पयेत् कथं पितृन् ॥ एतदिच्छामहे श्रोतुं प्रभावं तस्य धीमतः ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ तस्मात्
 चाह प्रवक्ष्यामि प्रभावं विस्तरेण तु ॥ ऐलस्य द्विवि संयोगं सोमेन सह धीमता ॥ २ ॥ सोमाच्चैवामृतप्राप्तिः पितॄणां तर्पणं तथा ॥ सोम्या
 बर्हिषदः काव्या अग्निष्वात्तास्तथैव च ॥ ३ ॥ यदा चन्द्रश्च सूर्यश्च नक्षत्राणां समागतौ ॥ अमावास्यां निवसत एकस्मिन्नथ मण्डले ॥ ४ ॥
 तदा स गच्छति द्रष्टुं दिवाकरनिशाकरो ॥ अमावास्याममावास्यां मातामहपितामहौ ॥ ५ ॥ अभिवाद्य तु तौ तत्र कालापक्षः स निष्ठति ॥
 प्रचस्कन्द ततः सोममर्चयित्वा परिश्रमात् ॥ ६ ॥ ऐलः पुरुखा परिश्रमासि श्राद्धचिकीर्षया ॥ ततः स द्विवि सोमं वै ह्युपतस्थे पितृनपि ॥ ७ ॥
 द्विल्वं कुहुमात्रं च ताबुभौ तु निधाय सः ॥ सिनीवालीप्रमाणाल्पकुहुमात्रप्रतोदये ॥ ८ ॥ कुहुमात्रं पितुर्देवं ज्ञात्वा कुहुमुपासते ॥ तमुपास्य
 ततः सोमं कलापेक्षी प्रतीक्षते ॥ ९ ॥ स्वधामृतं तु सोमादे वसंस्तेषां च तृतये ॥ दशभिः पञ्चभिश्चैव स्वधामृतपरिमैः ॥ कुग्गवयभुजं
 प्रीतिर्दुहते परमांशुभिः ॥ १० ॥ सद्योऽभिक्षरता तेन सोम्येन मधुना च सः ॥ निवापेष्वथ दत्तेषु पित्र्येण विधिना तु ॥ ११ ॥ राधापुत्रं
 सोम्येन तर्पयामास वै पितृन् ॥ सोम्या बर्हिषदः काव्या अग्निष्वात्तास्तथैव च ॥ १२ ॥ ऋतुरग्निः स्मृतो निमै र्भुतुं संमत्सरं त्रिदुः ॥ जार
 ऋतवस्तस्मादुभयो ह्यार्त्तवाभवत् ॥ १३ ॥ पितरोत्तमोऽर्द्धमासा विज्ञेया ऋतुसूनुवः ॥ पिताग्रहास्तु ऋतवो ह्यमावास्यान्दसूनुवः ॥ प्र
 तामहाः स्मृता देवाः पञ्चाब्दा ब्रह्मणः सुताः ॥ १४ ॥ सोम्या बर्हिषदः काव्या अग्निष्वात्ता इति त्रिधा ॥ गृहस्था ये तु यज्वानो हविर्यज्ञा तेना
 श्व ये ॥ स्मृता बर्हिषदस्ते वै पुराणे निश्चयं गताः ॥ १५ ॥ गृहमेधिनश्च यज्वानो अग्निष्वात्तार्त्तमाः स्मृताः ॥ अटकापतयः काव्याः
 पञ्चाब्दास्तु निबोधत ॥ १६ ॥ तेषु संवत्सरो ह्यग्निः सूर्यस्तु परिवत्सरः ॥ सोमस्त्वद्भस्तरश्चैव वायुश्चैवानुवत्सरः ॥ १७ ॥ रुद्रस्तु वत्सर
 स्तेषां पञ्चाब्दा ये युगात्मकाः ॥ कालेनाधिष्ठितस्तेषु चन्द्रमाः स्रवते सुधाम् ॥ १८ ॥ एते स्मृता देवकृत्याः सोमपाश्चोष्मपाश्च ये ॥
 तांस्तेन तर्पयामास यावदासीत्पुरुखाः ॥ १९ ॥ यस्मात्प्रसूयते सोमो मासि विशेषतः ॥ ततः स्वधानृतं तद्वै पितॄणां सोमपविनाम् ॥

एतत्तदमृतं सोममवाप मधु चैव हि ॥ २० ॥ ततः पितृसुधं सोमं सूर्य्योऽसावेकरिदिना ॥ आप्यायते सुबुधेन सोमं तु सोमपायिनम् ॥ २१ ॥
 निःशेषा वै कलाः पूर्वा युगपद्व्यापयन्पुरा ॥ सुषुम्नाप्यायमानस्य भागं भागमहः क्रमात् ॥ २२ ॥ कलाः क्षीयन्ति कृष्णास्ताः शुक्ला ह्याप्याय
 यन्ति च ॥ एवं सा सूर्य्यवीर्य्येण चन्द्रस्याप्यायिता तनुः ॥ २३ ॥ पौर्णमास्यां स दृश्यते शुक्लः सम्पूर्णमण्डलः ॥ एवमाप्यायितः सोमः शुक्लपक्षेऽप्यहः
 क्रमात् ॥ देवैः पितृसुधं सोमं पुरा पश्चात्पिबेद्विः ॥ २४ ॥ पीतं पञ्चदशाहं तु रश्मिर्नैकेन भास्करः ॥ आप्याययत्सुषुम्नेन भागं भागमहः क्रमात् ॥ २५ ॥
 सुषुम्नाप्यायमानस्य शुक्ला वर्द्धन्ति वै कलाः ॥ तस्माद्ब्रह्मसन्ति वै कृष्णाः शुक्ला ह्याप्याययन्ति च ॥ २६ ॥ एवमाप्याययते सोमः क्षीयते च पुनः
 पुनः ॥ समृद्धिरेवं सोमस्य पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः ॥ २७ ॥ इत्येव पितृमानसोमः स्मृतस्तद्वत्सुधात्मकः ॥ कान्तः पञ्चदशैः सार्द्धं सुधामृत
 परिस्रवैः ॥ २८ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि पर्वणां सन्धयश्च याः ॥ यथा ग्रथन्ति पर्वणि आवृत्ताः क्षुब्धवृत् ॥ २९ ॥ तथा ब्रह्मासाः पक्षाश्च
 शुक्लाः कृष्णास्तु वै स्मृताः ॥ पौर्णमास्यास्तु यो भेदो ग्रन्थयः सन्धयस्तथा ॥ ३० ॥ अर्द्धमासस्य पर्वणि द्वितीयाप्रभृतीनि च ॥ अग्न्या
 धानक्रिया यस्माद्वीर्यन्ते पर्वसन्धिषु ॥ ३१ ॥ तस्मान्नु पर्वणो ह्यदौ प्रतिपद्यादिसन्धिषु ॥ सायाह्ने अनुमत्याश्च द्वौ लोको काल उच्यते ॥ लोको
 द्वौ वै राकायाः कालो ज्ञेयोऽपराह्निकः ॥ ३२ ॥ प्रकृतिः कृष्णपक्षस्य कालेऽर्त्तिऽपराह्निकः ॥ सायाह्ने प्रतिपद्येव स कालः पौर्णमासिकः ॥ ३३ ॥
 व्यतीपाते स्थिते सूर्य्ये लेखादूर्द्ध्वं युगान्तरम् ॥ युगान्तरोदिते चैव चन्द्रे लेखोपरि स्थिते ॥ ३४ ॥ पूर्णमासव्यतीपातो यदा पश्येत
 परस्परम् ॥ तौ तु वै प्रतिपद्यावत्तस्मिन्काले व्यवस्थितौ ॥ ३५ ॥ तत्कालं सूर्य्यमुद्दिश्य दृष्ट्वा संख्यातुमर्हसि ॥ स चैव सत्क्रियाकालः
 षष्ठः कालोऽभिधीयते ॥ ३६ ॥ पूर्णेन्दुः पूर्णपक्षे तु रात्रिसन्धिषु पूर्णिमा ॥ तस्मादाप्यायते नक्तं पौर्णमास्यां निशाकरः ॥ ३७ ॥ यदान्यो
 न्यवर्ती पाते पूर्णिमां प्रेक्षते दिवा ॥ चन्द्रादित्योऽपराह्णे तु पूर्णत्वात्पूर्णिमा स्मृता ॥ ३८ ॥ यस्मात्तामनुमन्यन्ते पितरो देवैः सह ॥ तस्मा
 दनुमतिर्नाम पूर्णत्वात्पूर्णिमा स्मृता ॥ ३९ ॥ अत्यर्थं राजते यस्मात्पौर्णमास्यां निशाकरः ॥ रश्मिर्नैव चन्द्रस्य रात्रौ कथं विदुः ॥ ४० ॥
 अमा वसेतामृशे तु यदा चन्द्रदिवाकरो ॥ एका पञ्चदशी रात्रिस्मावास्या ततः स्मृता ॥ ४१ ॥ उद्दिश्य ताममास्यां यदा दृशे

समागतौ ॥ अन्योन्यं चन्द्रमुख्यौ तु दर्शनाद्दर्शं उच्यते ॥ ४२ ॥ द्रौ द्रौ लवावमावास्यां स कालः पूर्वसन्धिषु ॥ द्रव्यशरः कुहुमात्रश्च पूर्वकालः
स्तु स स्मृतः ॥ ४३ ॥ दृष्टचन्द्रा त्वमावास्या मध्याह्नप्रभृतीह वै ॥ दिवा तदूर्ध्वं राज्यां तु सूर्ये प्राप्ते तु चन्द्रमाः ॥ सूर्येण सहसोद्वच्छे-
त्ततः प्रातस्तनातु वै ॥ ४४ ॥ समागम्य लवो द्रौ तु मध्याह्नात्रिपितन् रविः ॥ प्रतिपच्छुक्लपक्षस्य चन्द्रमाः सूर्यमण्डलात् ॥ ४५ ॥ निम्नु-
च्यमानयोर्मध्ये तयोर्मण्डलयोस्तु वै ॥ स तदन्वाहुतेः कालो दर्शस्य च वषट्क्रियाः ॥ एतद्वत्तुसुखं ज्ञेयममावास्यां तु पार्वणम् ॥ ४६ ॥
दिवा पूर्वं त्वमावास्यां क्षीणेन्दो धवले तु वै ॥ तस्मादिवा त्वमावास्यां गृह्यते यो दिवाकरः ॥ ४७ ॥ कुहेति कोकिलेनोक्तं यस्मात्कालात्स-
माप्यते ॥ तत्कालसंज्ञिता द्वेषा अमावास्या कुहुः स्मृता ॥ ४८ ॥ सिनीवालीप्रमाणं तु क्षीणशेषो निशाकरः ॥ अमावास्या विशत्यर्कं गिनी-
वाली तदा स्मृता ॥ ४९ ॥ अनुमतिश्च राका च सिनीवाली कुहुस्तथा ॥ एतासां द्विलवः कालः कुहुमात्रा कुहुः स्मृता ॥ ५० ॥ इत्येय-
पूर्वसन्धीनां कालो वै द्विलवः स्मृतः ॥ पूर्वणां तुल्यकालस्तु तुल्याद्वितिवषट्क्रियाः ॥ ५१ ॥ चन्द्रसूर्यव्यव्यतीपाते समे वै पूर्णिमे उभे ॥
प्रतिपत्प्रातिपन्नस्तु पूर्वकालो द्विमात्रकः ॥ ५२ ॥ कालः कुहुसिनीवाल्योः समुद्धो द्विलवः स्मृतः ॥ अर्कोनिर्मण्डलं समे पूर्वकालः
कालः स्मृताः ॥ ५३ ॥ यस्मादापूर्य्यते सोमः पंचदश्यां तु पूर्णिमा ॥ दशभिः पंचभिश्चैव कलाभिर्दिवसक्रमात् ॥ ५४ ॥ तस्मात्पंचदश-
सोमे कला वै नास्ति षोडशी ॥ तस्मात्सोमस्य विप्रोक्तः पंचदश्यां मया क्षयः ॥ ५५ ॥ इत्येते पितरो देवाः सोमपाः सोमवर्द्धनाः ॥ आतंवा-
ऋतवोऽथाब्दा देवास्तान्भावयन्ति हि ॥ ५६ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि पितृन्प्राद्धभुजस्तु यं ॥ तेषां नातिं च सत्त्वं प्राप्तिं प्राद्धस्य चैव हि ॥ ५७ ॥
न मृतानां गतिः शक्या ज्ञातुं वा पुनरागतिः ॥ तपसा हि प्रसिद्धेन किं पुनर्मांसचक्षुषा ॥ ५८ ॥ अत्र देवान्पितृन्श्चेते पितरो
लौकिकाः स्मृताः ॥ तेषां ते धर्मसामर्थ्यात्स्मृताः सायुज्यगा द्विजैः ॥ ५९ ॥ यदि वाश्रधर्मेण प्रज्ञानेषु व्यवस्थितान् ॥ अन्यं चात्र
प्रसीदन्ति श्रद्धायुक्तेषु कर्मसु ॥ ६० ॥ ब्रह्मचर्येण तपसा यज्ञेन प्रजया भुवि ॥ श्राद्धेन विद्यया चैव चान्नदानेन सप्तधा ॥ ६१ ॥ कर्मस्ते-
तेषु ये सक्ता वर्तन्त्यादेहपातनात् ॥ देवैस्ते पितृभिः सार्द्धमृष्यपैः सोमपैस्तथा ॥ स्वर्गता दिवि मोदन्ते पितुमन्त उपासते ॥ ६२ ॥ प्रजा-

वतां प्रातिद्वैया उक्ता श्राद्धकृतां च वै ॥ तंषां निवापे दत्तं हि तत्कुलीनैस्तु बान्धवैः ॥ ६३ ॥ मासश्राद्धं हि भुज्जगत्तेऽप्येते सांमलौकि-
 काः ॥ एते मनुष्याः पितरो मासश्राद्धमुजस्तु वै ॥ ६४ ॥ तेभ्योऽपरे तु ये त्वन्ये सङ्कीर्णोः कर्मयोगेषु स्वधासनादा-
 विवर्जिताः ॥ ६५ ॥ भिन्ने देहे दुरापन्नाः प्रेतभूता यमक्षये ॥ स्वकर्मप्रणयनुशोचन्ते यातनास्थानमागताः ॥ ६६ ॥ दीर्घाश्चैवातिशुष्काश्च
 द्मश्रुलाश्च विवाससः ॥ क्षुत्पिपासाभिभूतास्ते विद्वन्ति त्वितस्ततः ॥ ६७ ॥ सरित्सरस्तडागानि पुष्करिण्यश्च सर्गाः ॥ यरात्रान्द-
 भिकाक्षन्तः काल्यमाना इतस्ततः ॥ ६८ ॥ स्थानेषु पात्यमाना ये यातनास्थेषु तेषु वै ॥ शालमल्यां वैतरण्यां च कुम्भीपाकेऽप्यत्र
 लुके ॥ ६९ ॥ असिपत्रवने चैव पात्यमानाः स्वकर्मभिः ॥ तत्रस्थानां तु तंषां वै दुःखितानामशायिनाम् ॥ ७० ॥ तंषां छात्रान्तर-
 स्थानां बान्धवैर्नामिगोत्रतः ॥ भूमावसव्यं दग्धेषु दत्ताः पिण्डान्नयस्तु वै ॥ दातास्तु तर्पयन्त्येव प्रेतस्थानेष्वर्वायितान् ॥ ७१ ॥
 अप्राप्ता यातनास्थानं प्रअष्टा ये च पंचधा ॥ पञ्चाद्ये स्थावरान्ते वै भूतानीक्रे स्वकर्मभिः ॥ ७२ ॥ नानाहृयासु जानीनां त्रिष्वर्धयेतिषु
 मूर्तिषु ॥ यदाहारा भवन्त्येते तासु तास्विह योनिषु ॥ ७३ ॥ नर्मिमस्तस्मिन्स्तदाहारे श्राद्धं दत्तं तु ग्रीणयेत् ॥ क्वालेऽप्यायागनं पात्रं विधिनः ॥
 पादितम् ॥ प्राप्नुवन्त्यन्नमादत्तं यत्र यत्रावतिष्ठति ॥ ७४ ॥ यथा गोषु ग्रनयासु वत्सा विन्दति मातरम् ॥ तथा श्राद्धे दृष्टान्ता मन्त्र गगनो-
 तु तम् ॥ ७५ ॥ एवं ह्यविकलं श्राद्धं श्रद्धादत्तं मनुब्रवीत् ॥ सनत्कुमारः प्राचाच प्रश्यान्दिव्येन चक्षुषा ॥ ७६ ॥ गनागन्तवः ज्ञानां प्राप्ति-
 श्राद्धस्य चैव हि ॥ कृष्णपक्षस्तद्वहस्तर्षां शुक्लः स्वप्राय शर्गो ॥ ७७ ॥ इत्येते पितरो देवा देवाश्च पितरश्च वै ॥
 अन्योन्यपितरो ह्येते देवाश्च पितरो द्विवि ॥ ७८ ॥ एते तु पितरां देवा मनुष्याः पितरश्च य ॥ पिना पितामहश्चैव नथैव प्रणिनामः ॥ ७९ ॥
 इत्येव विषयः प्रोक्तः पितृणां सोमपायिनाम् ॥ एनत्पितृमहत्त्वं हि पुराणे निश्चयंगतम् ॥ ८० ॥ इत्येव सोमभूर्याभ्यामेतदप्य च समागमः ॥
 अवाप्तिं श्रद्धया चैव पितृणां चैव तर्पणम् ॥ ८१ ॥ पर्वणां चैव यः कालो यातनास्थानमेव च ॥ समासात्कीर्तितस्तुभ्यं सर्गे एव सना-
 तनः ॥ ८२ ॥ वैरूप्यं येन तत्सर्वं कथितं त्वेकदेशिकम् ॥ अशक्यं परिसंख्यातुं श्रद्धेयं भूतिमिच्छता ॥ ८३ ॥ स्वायम्भुवन्त्य द्रवस्य एव

सर्गो मयेति ॥ विस्तरेणानुपूर्व्याच्च भूयः किं कथयामि वः ॥ ८४ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे मन्वन्तरानुकीर्तने आद्रादनुकीर्तने नौपेक्ष
चत्वारिंशद्विकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥ ४४ ॥ ऋषय ऊतुः ॥ चतुर्गुणानि यानि स्युः पूर्वे स्वायम्भुवेऽन्तरे ॥ एषां निसर्गं संख्यां च आनु
मिच्छाम विस्तरात् ॥ १ ॥ सुत उवाच ॥ पृथिवीद्युप्रसङ्गेन मया तु प्राप्नुदाहृतम् ॥ एतच्चतुर्गुणं त्वं तद्वक्ष्यामि निबोधत ॥ तत्प्रमाणं
प्रसंख्याय विस्तराच्चैव कृत्स्नशः ॥ २ ॥ लौकिकेन प्रमाणेन निष्पाद्याब्दं तु मानुषम् ॥ तेनापीह प्रसंख्याय वक्ष्यामि तु चतुर्गुणम् ॥ ३ ॥ आद्या
निमेषा दश पंच चैव त्रिंशच्च काष्ठां गणयेत्कलां तु ॥ त्रिंशत्कलाश्चैव भवेन्मुहुर्तस्तेस्त्रिंशता रात्र्यहनी संप्रते ॥ ४ ॥ अशोरात्रे विभजते सूर्यो
मानुषलौकिके ॥ रात्रिः स्वप्नाय भूतानां चेष्टायै कर्मणामहः ॥ ५ ॥ पित्र्ये रात्र्यहनी मासः प्रविभागस्तयोः पुनः ॥ कृष्णरक्षस्तत्तद्वर्तेषां शुक्लः
स्वप्नाय शर्वरी ॥ ६ ॥ त्रिंशद्ये मानुषा मासाः पेत्रो मासः स उच्यते ॥ शतानि त्रीणि मासानां षष्ट्या चाभ्यधिकानि तु ॥ पैत्रः संवत्सरा ज्ञान
मानुषेण विभाव्यते ॥ ७ ॥ मानुषेणैव मानेन वर्षाणां यच्छतं भवेत् ॥ पितृणां तानि वर्षाणि संख्यातां नि तु त्रीणि वै ॥ दश च द्रव्यधिका माताः
पितृसंख्येह कीर्तिता ॥ ८ ॥ लौकिकेन प्रमाणेन अब्दो यो मानुषः स्मृतः ॥ एतद्विष्यमहोरात्रमित्येषा वैदिकी श्रुतिः ॥ ९ ॥ दिव्ये रात्र्यहनी
वर्षं प्रविभागस्तयोः पुनः ॥ अहस्तु यदुद्वचैव रात्रिर्यो दक्षिणायनम् ॥ एते रात्र्यहनी दिव्ये प्रसंख्याते तयोः पुनः ॥ १० ॥ त्रिंशद्यानि तु
वर्षाणि दिव्यो मासस्तु स स्मृतः ॥ मानुषाणां शतं यच्च दिव्या मासास्त्रयस्तु वै ॥ तथैव सह संख्यातो दिव्य एष विधिः स्मृतः ॥ ११ ॥
त्रीणि वर्षशतान्येवं षष्टिवर्षास्तथैव च ॥ दिव्यः संवत्सरो ह्येष मानुषेण प्रकीर्तितः ॥ १२ ॥ त्रीणि वर्षसहस्राणि मानुषेण प्रमाणतः ॥ त्रिंश
दन्यानि वर्षाणि स्मृतः सप्तर्षिवत्सरः ॥ १३ ॥ नव यानि सहस्राणि वर्षाणां मानुषाणि च ॥ वर्षाणि नवतिश्चैव ध्रुवसंवत्सरः स्मृतः ॥ १४ ॥
षट्त्रिंशत् सहस्राणि वर्षाणां मानुषाणि च ॥ षष्टिश्चैव सहस्राणि संख्यातानि तु संख्यया ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं तु प्राहुः संख्याविदो जनाः ॥ १५ ॥
इत्येतद्विभिर्गीतं दिव्यया संख्यया द्विजाः ॥ दिव्येनैव प्रमाणेन युगसंख्या प्रकल्पिता ॥ १६ ॥ चत्वारि भारते वर्षे युगानि ऋषयोऽब्रुवन् ॥
कृतं त्रेता द्वापरं च कलिश्चैव चतुर्गुणम् ॥ १७ ॥ पूर्वं कृतयुगं नाम तत्त्रेताभिधीयते ॥ द्वापरं च कलिश्चैव युगानि परिकल्पयेत् ॥ १८ ॥

चत्वार्यष्टाद्विंशसहस्राणि वर्षाणां तत्कृतं युगम् ॥ तस्य तावच्छती सन्ध्या सन्ध्यांशश्च तथाविधः ॥ १९ ॥ इतरेषु ससन्ध्येषु ससन्ध्यांशेषु
 च त्रिषु ॥ एकपादे निवर्तन्ते सहस्राणि शतानि च ॥ २० ॥ त्रेता त्रीणि सहस्राणि युगसंख्याविदो विदुः ॥ तस्यापि त्रिशती सन्ध्या सन्ध्यांशः
 सन्ध्याया समः ॥ २१ ॥ द्वे सहस्रे द्वापरं तु सन्ध्यांशौ तु चतुःशतम् ॥ सहस्रमेकं वर्षाणां कलिरिव प्रकीर्तितः ॥ द्वे शते च तथान्ये च सन्ध्या
 सन्ध्यांशयोः स्मृते ॥ २२ ॥ एषा द्वादशसाहस्री युगसंख्या तु संज्ञिता ॥ कृतं त्रेता द्वापरं च कलिश्चेति चतुष्टयम् ॥ २३ ॥ तत्र संवत्सराः
 सुष्टा मानुषास्तान्निबोधत ॥ नियुतानि दश द्वे च पंच चैवात्र संख्यया ॥ अष्टाविंशत्सहस्राणि कृतं युगसंख्येयम् ॥ २४ ॥ प्रयुतं तु तथा
 पूर्णं द्वे चान्ये नियुते पुनः ॥ षण्णवत्सहस्राणि संख्यातानि च संख्यया ॥ त्रेतायुगस्य संख्येया मानुषेण तु संज्ञिता ॥ २५ ॥ अष्टौ शत
 सहस्राणि वर्षाणां मानुषाणि तु ॥ चतुःषष्टिसहस्राणि वर्षाणां द्वापरं युगम् ॥ २६ ॥ चत्वारि नियुतानि स्युर्वर्षाणि तु कलियुगम् ॥ द्वात्रिंशच्च
 तथान्यानि सहस्राणि तु संख्यया ॥ एतत्कलियुगं श्रुतं मानुषेण प्रमाणतः ॥ २७ ॥ एषा चतुर्युगावस्था मानुषेण प्रकीर्तिता ॥ चतुर्युगस्य
 संख्याता सन्ध्या सन्ध्यांशकैः सह ॥ २८ ॥ एषा चतुर्युगाख्या तु साधिका त्वेकसप्ततिः ॥ कृतत्रेतादिशुक्ता सा मनोरन्तरमुच्यते ॥ २९ ॥
 मन्वन्तरस्य संख्या तु मानुषेण निबोधत ॥ एकत्रिंशत् तथा कोट्यः संख्याताः संख्यया द्विजैः ॥ ३० ॥ तथा शतसहस्राणि दश चान्यानि भागशः ॥
 सहस्राणि तु द्वात्रिंशच्छतान्यष्टाधिकानि च ॥ ३१ ॥ अशीतिश्चैव वर्षाणि मासाश्चैवाधिकास्तु पट् ॥ मन्वन्तरस्य संख्येया मानुषेण प्रकी
 र्तिता ॥ ३२ ॥ दिव्येन च प्रमाणेन प्रवक्ष्याम्यन्तरं मनोः ॥ सहस्राणां शतान्याहुः स च वै परिसंख्यया ॥ ३३ ॥ चत्वारिंशत्सहस्राणि
 मनोरन्तरमुच्यते ॥ मन्वन्तरस्य कालस्तु युगैः सह प्रकीर्तितः ॥ ३४ ॥ एषा चतुर्युगाख्या तु साधिका ह्येकसप्ततिः ॥ क्रमेण परिच्युता सा
 मनोरन्तरमुच्यते ॥ ३५ ॥ एतच्चतुर्दशगुणं कल्पमाहुस्तु तद्विदः ॥ ततस्तु प्रलयः कृत्स्नः स तु सम्प्रलया महात् ॥ ३६ ॥ कल्पप्रमाणो
 द्विगुणो यथा भवति संख्यया ॥ चतुर्युगाख्या व्याख्याता कृतं त्रेतायुगं च वै ॥ ३७ ॥ त्रेतासृष्टिं प्रवक्ष्यामि द्वापरं कलिमेव च ॥ युगपत्समेवेतौ
 द्वौ द्विधा वक्तुं न शक्यते ॥ ३८ ॥ क्रमागतं मयाप्येतत्तुभ्यं नोक्तं युगद्वयम् ॥ ऋषिर्वंशप्रसङ्गेन व्याकुलवात्तथाक्रमत् ॥ ३९ ॥ नोक्तं

त्रेतायुगे शेषं तद्वक्ष्यामि निबोधत ॥ अथ त्रेतायुगस्यादौ मनुः सप्तर्षयश्च ये ॥ श्रौतं स्मार्तं बुबन्धमर्म ब्रह्मणा तु प्रचादिताः ॥ ४० ॥
 द्वापरादिहोत्रसम्बन्धमृगयजुः सामसंहिताः ॥ इत्यादिवहुलं श्रौतं धर्मं सप्तर्षयोऽब्रूवन् ॥ ४१ ॥ परम्परागतं धर्मं स्मार्तं तन्निचारलक्षणम् ॥
 वर्णाश्रमाचारयुतं मनुः स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ॥ ४२ ॥ सत्येन ब्रह्मचर्येण श्रुतेन तपसा तथा ॥ तेषां सुततपसान्नाप्येनानुक्रमेण
 ह ॥ ४३ ॥ सप्तर्षीणां मनोश्चैव आदौ त्रेतायुगे ततः ॥ अनुद्धिपूर्वकं तेन सकृत्पूर्वक्रमेव च ॥ ४४ ॥ अभिवृत्तास्तु ते मन्त्रा
 दृशेनैस्तारकादिभिः ॥ आदिकल्पे तु देवानां प्रादुर्भूतास्तु ते स्वयम् ॥ ४५ ॥ प्रमाणेष्वथ सिद्धानामन्येषां च प्रवर्तते ॥ मन्त्रयोगो
 व्यतीतिषु कल्पेष्वथ सहस्रशः ॥ ते मन्त्रा वै पुनस्तेषां प्रतिभायामुपस्थिताः ॥ ४६ ॥ ऋचो यज्ञेऽपि सामानि मन्त्राश्चाथर्वणास्तु ये ॥
 सप्तर्षिभिश्च ये प्रोक्ताः स्मार्तं तु मनुरब्रवीत् ॥ ४७ ॥ त्रेतादौ संहता वेदाः केवलं धर्ममेतवः ॥ संरोधादायुषश्चैव व्यस्यन्ते द्वापरे ॥
 ऋषयस्तपसा वेदानहोरात्रमधीयत ॥ ४८ ॥ अनादिनिधना दिव्याः पूर्वं प्रोक्ताः स्वयम्भुवा ॥ स्वधर्मसंवृताः सांगा यथाधर्मं युगे युगे ॥
 विक्रियन्ते स्वधर्मं तु वेदवादाद्यथायुगम् ॥ ४९ ॥ आरम्भयज्ञः शत्रस्य हविर्गज्ञा विशः स्मृताः ॥ परिचारयज्ञा शूद्राश्च जपयन्तः ॥
 ब्राह्मणाः ॥ ५० ॥ ततः समुदिता वर्णस्त्रितायां धर्मशालिनः ॥ क्रियामन्तः प्रजापतः समृद्धाः सुखिनश्च वै ॥ ५१ ॥ ब्राह्मणैश्च विधीयन्ते
 क्षत्रियाः क्षत्रियैर्विशः ॥ वैश्याञ्छूद्रानुमन्तंते शूद्रान् परमनुग्रहात् ॥ ५२ ॥ तुषाः प्रहृतयस्तेषां धर्मा वर्णाश्रमाश्रयाः ॥ तद्वर्तिते
 मनसा वाचा वा हस्तकर्मणा ॥ त्रेतायुगे ह्यत्रिंशे कले कर्मराम्भः प्रसिद्ध्यति ॥ ५३ ॥ आयू रूपं बलं मेधा आरोग्यं धर्मशीलता ॥
 सर्वसाधारणं ह्येतदासीत् त्रेतायुगे तु वै ॥ ५४ ॥ वर्णाश्रमव्यवस्थानमेपां ब्रह्मा तथाऽकरोत् ॥ संहिताश्च तथा आरोग्यं धर्मशीलता ॥ ५५ ॥
 संहिताश्च तथा मन्त्रा ऋषिर्ब्रह्मणः सुतैः ॥ यज्ञः प्रवर्तितश्चैव तदा ह्येव तु देवैः ॥ ५६ ॥ यामैः शुक्लेज्यैश्चैव सर्वसाधनसम्भृतैः ॥
 विश्वसृष्टमिस्तथा सार्द्धं देवेन्द्रेण महौजसा ॥ स्वायम्भुवेऽन्तरे देवैस्ते यज्ञाः प्राक् प्रवर्तिताः ॥ ५७ ॥ सत्यं जपस्तपो दानं पूर्वधर्मो य
 उच्यते ॥ यदा धर्मस्य हसते शाखा धर्मस्य वर्द्धते ॥ ५८ ॥ जायन्ते च तदा शूरा आयुष्मन्तो महाबलाः ॥ न्यस्तदण्डा महायोगा

यज्वानो ब्रह्मवादिनः ॥ ५९ ॥ पद्मपत्रायाताक्षाश्च पृथुवक्त्राः सुसंहताः ॥ सिंहोररुक्ता महातत्त्वा भत्तमातङ्गगामिनः ॥ ६० ॥
 महाधनुर्दराश्चैव त्रेतायां चक्रवर्तिनः ॥ सर्वलक्षणपूर्णास्ते न्यग्रोधपरिमण्डलाः ॥ ६१ ॥ न्यग्रोधौ तु स्मृतौ बाहू व्यामो न्यग्रोध उच्यते ॥
 व्यमेन तूच्छयो यस्य अत ऊर्ध्वं तु देहिनः ॥ समुच्छ्रयः परीणाहो न्यग्रोधपरिमण्डलः ॥ ६२ ॥ चक्रं रथा मणिर्भाय्या निधिरश्वो
 गजस्तथा ॥ प्रोक्तानि सप्त खानि पूर्वं स्वायम्भुवेऽन्तरे ॥ ६३ ॥ विष्णारंशेन जायन्ते पृथिव्यां चक्रवर्तिनः ॥ मन्वन्तरेषु सर्गेषु ह्यतीतानागतेषु
 वै ॥ ६४ ॥ भूतभव्यानि यानिह वर्तमानानि यानि च ॥ त्रेतायुगानि तेऽप्यत्र जायन्ते चक्रवर्तिनः ॥ ६५ ॥ भद्राणीमानि तेषां च विभाव्यन्ते
 मईक्षिताम् ॥ अन्यदुत्तानि चत्वारि बल धर्मं सुखं धनम् ॥ ६६ ॥ अन्योन्यस्याविरोधेन प्राप्यन्ते नृपतेः समम् ॥ अर्थो धर्मश्च कामश्च
 यशो विजय एव च ॥ ६७ ॥ ऐश्वर्येणाणिमाद्येन प्रमुशक्तिबलान्विताः ॥ शुभेन तपसा चैव ऋषीस्तेऽभिभवन्ति हि ॥ ६८ ॥
 बलेनाभिभवन्त्येते तेन दानवमानवान् ॥ लक्षणेऽथैव जायन्ते शरीरस्थैरमानुषैः ॥ ६९ ॥ कंशाः स्थिता ललाटेन जिह्वा च परिप्राज्जनी ॥
 इयामप्रभाश्चतुर्दंशः श्रवसाश्चोद्धरेतसः ॥ ७० ॥ आजानुबाहवश्चैव तालहस्तौ वृषाहू ॥ परिणाहप्रमाणभ्यां सिंहस्कन्धाश्च अधिपः ॥ ७१ ॥
 पादयोश्चक्रमत्स्यौ तु शङ्खपद्मे च हस्तयोः ॥ पञ्चाशीनिसहस्राणि जीवन्ति ह्यजराभ्याः ॥ ७२ ॥ असङ्गा गनयस्तेषां यत्तत्र धनं तर्हि ताम् ॥
 अन्तरिक्षे समुद्रेषु पाताल पर्वतेषु च ॥ ७३ ॥ इज्या दानं तपः सत्यं त्रेताधर्मस्तु वै स्मृताः ॥ तदा प्रवर्तते धर्मो वर्णाश्रमविभागशः ॥
 मय्यर्थादास्थापनार्थं च दण्डनीतिः प्रवर्तते ॥ ७४ ॥ लृष्टपुष्टा जनाः सर्वे अरोगाः पूर्णमानसाः ॥ एको वेदश्चतुर्ज्वाद्भेदायां तु विधिः
 स्मृतः ॥ त्रीणि वर्षसहस्राणि जीवन्ते तत्र ताः प्रजाः ॥ ७५ ॥ पुत्रपौत्रसमाक्रीणां म्रियन्ते च क्रमेण ताः ॥ एष त्रेतायुगे भावद्वेतासंख्या
 निबोधत ॥ ७६ ॥ त्रेतायुगस्वभावेन सन्ध्यापादेन वर्तते ॥ सन्ध्यापादः स्वभावाच्च योऽशः पादेन तिष्ठति ॥ ७७ ॥ इति श्रीमत्स्ये महापुराणे
 मन्वन्तरानुकल्पो नाम द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ कथं त्रेतायुगमुखं यज्ञस्यासीत्प्रवर्तनम् ॥ पूर्वं
 स्वायम्भुवे सर्गे यथानुत्पन्नवीहि नः ॥ १ ॥ अन्तर्हितायां सन्ध्यायां सार्द्धं कृतयुगेन हि ॥ कालाख्यायां प्रवृत्तायां प्राप्ते त्रेतायुगे तदा ॥ २ ॥

ओषधीषु च जातासु प्रवृत्ते वृष्टिसर्जने ॥ प्रतिष्ठितायां वात्तायां ग्रामेषु च पुंशु ६ ॥ ३ ॥ वर्णाश्रमप्रतिष्ठानं कृत्वा मन्त्रैश्च तैः पुनः ॥
 संदितास्तु सुसंहृत्य कथं यज्ञः प्रवर्तितः ॥ एतच्छ्रुत्वाबर्हिस्तुतः श्रूयतां तत्प्रचादितम् ॥ ४ ॥ सूत उवाच ॥ अत्राचै मेनयिता तु इष्टानुन
 च कर्मसु ॥ तथा विश्वमुनिन्द्रस्तु यज्ञं प्रवर्तयेत्प्रभुः ॥ ५ ॥ देवतैः सह संहृत्य सर्वसाधनतद्भुतः ॥ तस्याश्वमेधेनितते उमागु द्विषयः ॥ ६ ॥
 यज्ञकर्मण्यवर्तन्त कर्मण्यग्रे तथैत्विजः ॥ हूयमाने देवहोत्रे अग्नौ बहुभिधं हविः ॥ ७ ॥ सम्भर्गितु मेधेषु सामेषु च पुरासम् ॥ सूरिनां च
 लुपुषु अध्वर्युपुरुषेषु च ॥ ८ ॥ आलब्धेषु च मन्त्रेषु तथा पशुगणेषु वै ॥ आहूतसु च देवेषु यज्ञेषु ततस्तदा ॥ ९ ॥ यस्मिन्निन्द्रादप्य
 देवा यज्ञभागमुजस्तु ते ॥ तान्यजन्ति तदा देवाः कल्पादिषु भवन्ति ये ॥ १० ॥ अज्यगृह्यैव कालं तु न्युत्थिता ऋषयस्तथा ॥ यज्ञोपनय
 तान् दृष्ट्वा दीनान् पशुगणांस्तदा ॥ विश्वमुजं ते तपृच्छन् कथं यज्ञविधिस्तव ॥ ११ ॥ अध्वर्यो नलवानेव हिंसा नयेत्तथा ॥ १२ ॥
 नवः पशुविधिस्तिष्ठस्तव यज्ञे सुरोत्तम ॥ १२ ॥ अवमौ धर्मघाताय प्रारब्धः पशुभिस्तथा ॥ वायं वमौ ह्यममोऽयं न हिंसा नयेत्तथा ॥ १३ ॥
 आगमेन भवान् धर्मं प्रकरोतु यदीच्छति ॥ १३ ॥ विधिदृष्टेन यज्ञेन धर्मं गाव्यतेन तु ॥ यज्ञवेजैः पुरोधेन विधर्गारिभिरिति ॥ १४ ॥
 एष यज्ञो महानिन्द्र स्वयम्भुविहितः पुरा ॥ एवं विश्वमुनिन्द्रस्तु ऋषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ उक्तो न प्रतिग्रहाद्मानप्रोहतमन्वितः ॥ १५ ॥
 तेषां विवादः सुमहान् जज्ञे इन्द्रमहर्षिणाम् ॥ जङ्गमैः स्यावरैः केन यष्टव्यमिति चोच्यते ॥ १६ ॥ ते तु खित्रा विवादेन शतं ग बुक्ता प
 र्षयः ॥ सन्धाय सममिन्द्रेण पप्रच्छुः स्वचरं वसुम् ॥ १७ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ महाप्राज्ञ तया दृष्टः कथं यज्ञविधिर्नृप ॥ आत्तनपादेऽस्य हि
 संक्षयं नस्तुद प्रभो ॥ १८ ॥ सूत उवाच ॥ श्रुत्वा वाक्यं वसुस्तेषामविचार्य बलाबलम् ॥ वेदशास्त्रमनुस्मृत्य यज्ञतत्त्वमुवाच ह ॥ १९ ॥
 यथोपनीतैर्यष्टव्यमिति होवाच पार्थिवः ॥ यष्टव्यं पशुभिर्मध्यैश्च मूलफलैरपि ॥ २० ॥ हिंसा स्वभावो यज्ञस्य इति मे दर्शनगमः ॥ तथेते
 भाविता मन्त्रा हिंसाछिन्ना महर्षिभिः ॥ २१ ॥ दीर्घेण तपसा युक्तेस्तारकाग्निनिदर्शिभिः ॥ तत्प्रमाणं मया चाक्तं तस्माच्छ्रुतिमुर्मह्य ॥ २२ ॥
 यदि प्रमाणं स्वान्येव मन्त्रवाक्यानि वो द्विजाः ॥ तथा प्रवर्ततां यज्ञो ह्यन्यथा वाऽनृतं वचः ॥ २३ ॥ एवं कृतोत्तरास्ते तु पुण्यात्मानं ततो

धिया ॥ अवश्यम्भार्विनं दृष्ट्वा तमघो ह्यशपंस्तदा ॥ २४ ॥ इत्युक्तमात्रो नृपतिः प्रविंश रसातलम् ॥ ऊर्ध्वचारी नृपो भूत्वा रसानलचरोऽ
 भवत् ॥ २५ ॥ वसुधातलचारी तु तेन वाक्येन सोभवत् ॥ धर्माणां संशयच्छेत्ता राजा वसुरघो गतः ॥ २६ ॥ तस्मान्न वाच्यो ह्येकं न
 बहुज्ञेनापि संशयः ॥ बहुधारस्य धर्मस्य सूक्ष्मा दुरुगा गतिः ॥ २७ ॥ तस्मान्न निश्चयाद्वक्तुं धर्मः शक्यो हि केनचित् ॥ देवान् विनुषः शय
 स्वायम्भुवसृते मनुम् ॥ २८ ॥ तस्मान्न हिंसा यज्ञे स्याद्यदुक्तमृषिभिः पुरा ॥ ऋषिकोटिसहस्राणि स्वैस्तपोभिर्दिवं गताः ॥ २९ ॥ तस्मान्न
 हिंसायज्ञं च प्रशंसन्ति महर्षयः ॥ उच्छो मूलं फलं शकमुदपात्रं तपोधनाः ॥ ३० ॥ एतदृत्ता विभवतः स्वर्गलोकं प्रतिप्रियाः ॥ अत्रा
 लोभश्च दमो भूतदया शमः ॥ ३१ ॥ ब्रह्मचर्यं तपः शौचमनुक्रोशं क्षमा धृतिः ॥ सनातनस्य धर्मस्य मूत्रमेव दुरासदम् ॥ ३२ ॥ द्रु
 त्मको यज्ञस्तपश्च समतात्मकम् ॥ यज्ञैश्च देवानाम्प्रोति वैराजं तपसा पुनः ॥ ३३ ॥ ब्रह्मणः कर्मसंन्यासोद्वेगाद्यात्प्रकृतेर्ऽग्रम् ॥ चान्यासेति
 पञ्चेता गतयः स्मृताः ॥ ३४ ॥ एवं विवादः सुमहान्यज्ञस्यासीत्प्रवर्त्तने ॥ ऋषीणां देवतानां च पूर्वं स्वायम्भुवेऽन्तरे ॥ ३५ ॥ नाना
 हृतं धर्मं बलेन तु ॥ वसोवाक्यमनाहत्य जगमुस्ते वै यथागतम् ॥ ३६ ॥ गतेषु ऋषिसंघेषु देवा यज्ञमवाप्तुः ॥ श्रुत्वा तेषां विवर्त्तने
 ब्रह्मक्षत्रादयो नृपाः ॥ ३७ ॥ प्रियव्रतोत्तानपादौ ध्रुवो मेधातिथिर्वसुः ॥ सुधामा विरजाश्चैव शंखराद्राजसस्तथा ॥ ३८ ॥ आर्जुनो विराट्
 द्रुपिद्रोनादयो नृपाः ॥ एते चान्ये च बहवस्ते तपोभिर्दिवं गताः ॥ ३९ ॥ राजर्षयो मनुत्मानो येषां कीर्तिः प्रतिप्रियाः ॥ तेषां
 यज्ञात्तपः सर्वैस्तु कारणैः ॥ ४० ॥ ब्रह्मणा तपसा सृष्टं जगद्विधमिदं पुरा ॥ तस्मान्नमोति तत्र ज्ञातयो मूलनिः स्मृताः ॥ ४१ ॥ तेषां
 ह्येवमासीत्स्वायम्भुवेऽन्तरे ॥ तदाप्रभृति यज्ञोऽयं युगैः सार्द्धं प्रवर्त्तितः ॥ ४२ ॥ इति श्रीनात्स्ये महापुराण मन्वन्तरे
 नाम त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥ अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि द्वापरस्य विधिं पुरा ॥ तत्र त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः
 प्रतिपद्यते ॥ १ ॥ द्वापरादौ प्रजानां तु सिद्धिर्ज्ञेतायुगे तु या ॥ परितृप्ते युगे तस्मिंस्ततः सा वै प्रणश्यति ॥ २ ॥ ततः त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः
 द्वापरं पुनः ॥ लोभो घृतिर्वीणिगुहं तत्त्वानामविनिश्चयः ॥ ३ ॥ प्रध्वंसश्चैव वर्णानां कर्मणां तु विपर्ययः ॥ यात्रा च वः परा ॥ ४ ॥

क्षमा बलम् ॥ ४ ॥ तथा रजस्तमो भूयः प्रवृत्ते द्वापरे पुनः ॥ आद्ये कृते नाधर्म्मोऽस्ति स त्रेतायां प्रवर्त्तितः ॥ ५ ॥ द्वापरे व्याकुलो भूत्वा
 प्रणश्यति कलौ पुनः ॥ वर्णानां द्वापरे धर्म्माः संकीर्यन्ते तथाऽऽश्रमाः ॥ ६ ॥ द्वैधमुत्पद्यते चैव युगे तस्मिन् श्रुतिस्मृतौ ॥ द्विधा श्रुतिः स्मृति
 श्चैव निश्चयो नाधिगम्यते ॥ ७ ॥ अनिश्चयावगमनाद्भर्मज्ञत्वं न विद्यते ॥ धर्मतत्त्वे ह्यविज्ञाते मतिर्भेदस्तु जायते ॥ ८ ॥ परस्परं विभिन्नास्ते
 दृष्टीनां विभ्रमेण तु ॥ अतो दृष्टिविभिन्नेस्तेः कृतमत्याकुलं त्विदम् ॥ ९ ॥ एको वेदश्चतुष्पादः संहृत्य तु पुनः पुनः ॥ संक्षेपादायुषश्चैव
 व्यस्यते द्वापरेष्विह ॥ १० ॥ वेदश्चैकश्चतुर्द्धा तु व्यस्यते द्वापरादिषु ॥ ऋषिपुत्रैः पुनर्वेदा भिद्यन्ते दृष्टिविभ्रमेः ॥ ११ ॥ ते तु ब्राह्मणविन्यासेः
 स्वस्क्रमविपर्ययेः ॥ संहता ऋयजुःसाम्नां संहितास्तेभ्यर्धाभिः ॥ १२ ॥ सामान्याद्वैकृताच्चैव दृष्टिभिन्नैः कचित्कचित् ॥ ब्राह्मण
 कल्पसूत्राणि भाष्यविद्यास्तथैव च ॥ १३ ॥ अन्ये तु प्रस्थितास्तान्वे केचित्तात्प्रत्यवस्थिताः ॥ द्वापरेषु प्रवर्त्तन्ते भिन्नार्थस्तेः
 स्वदर्शनैः ॥ १४ ॥ एकमाध्वयैवं पूर्वमासीद्वैधं तु तत्पुनः ॥ सामान्यविपरीतार्थैः कृतं शास्त्राकुलं त्विदम् ॥ १५ ॥ आध्वयैवं च प्रस्थानैर्वैदुष्या
 व्याकुलीकृतम् ॥ तथैवाथर्वणां साम्नां विकल्पैः स्वस्य संक्षयैः ॥ १६ ॥ व्याकुलो द्वापरेष्वर्थैः क्रियते भिन्नदर्शनैः ॥ द्वापरे सन्निवृत्ते ते वेदा
 नश्यन्ति वै कलौ ॥ १७ ॥ तेषां विपर्ययोत्पन्ना भवन्ति द्वापरे पुनः ॥ अदृष्टिर्मरणं चैव तथैव व्याध्युपद्रवाः ॥ १८ ॥ वाङ्मनःकर्मभिर्दुःखै
 र्निर्वेदो जायते ततः ॥ निर्वेदाजायते तेषां दुःखमोक्षविचारणा ॥ १९ ॥ विचारणायैवैराग्यं वैराग्याद्दोषदर्शनम् ॥ दोषाणां दर्शनञ्चैव
 ज्ञानोत्पत्तिस्तु जायते ॥ २० ॥ तेषां मेधाविनां पूर्व मर्त्ये स्वायम्भुवेऽन्तरे ॥ उत्पत्त्यन्तीह शास्त्राणां द्वापरे परिपन्थिनः ॥ २१ ॥
 आयुर्वेदविकल्पाश्च अङ्गानां ज्योतिषस्य च ॥ अथशास्त्रविकल्पाश्च हेतुशास्त्रविकल्पनम् ॥ २२ ॥ प्राक्रिया कल्पसूत्राणां भाष्यविद्याविकल्प
 नम् ॥ स्मृतिशास्त्रप्रभेदाश्च प्रस्थानानि पृथक् पृथक् ॥ २३ ॥ द्वापरेष्वभिर्वर्त्तन्ते मतिभेदास्तथा नृणाम् ॥ मनसा कर्मणा वाचा कृच्छ्र
 द्वात्तो प्रासिद्ध्यति ॥ २४ ॥ द्वापरे सर्वभूतानां कालः कुशपरः स्मृतः ॥ लोभो धृतिर्विणिगुहं तत्त्वानामविनिश्चयः ॥ २५ ॥ वेदशास्त्रप्रणयनं
 वर्णानां सङ्करस्तथा ॥ वर्णोऽथमपरिध्वंसः कामदेवो तथैव च ॥ २६ ॥ पूर्णे वर्षसहस्रे द्वे परमायुस्तदा नृणाम् ॥ निःशेषे द्वापरे तस्मिन्स्तस्य

सन्ध्या तु पादतः ॥ २७ ॥ गुणहीनास्तु तिष्ठन्ति धर्मस्य द्वापरस्य तु ॥ तथैव सन्ध्या पादेन अंशस्तस्यां प्रतिष्ठितः ॥ २८ ॥ द्वापरस्य
 तु पर्यायाः पुष्यस्य च निर्बोधत ॥ द्वापरस्यांशेषे तु प्रतिपत्तिः कलेश्वर ॥ २९ ॥ हिंसा स्तेयानृतं माया दम्भश्चैव तपस्विनाम् ॥ एते
 स्वभावाः पुष्यस्य साधयन्ति च ताः प्रजाः ॥ ३० ॥ एष धर्मः स्मृतः कृत्स्नो धर्मश्च परिहीयते ॥ मनसा कर्मणा वाचा वार्ताः सिद्ध्यन्ति
 वा न वा ॥ ३१ ॥ कलिः प्रमारको रोगः सततं चापि शुद्धयम् ॥ अनावृष्टिभयं चैव देशानां च विपर्ययः ॥ ३२ ॥ न प्रमाणे स्थितिर्ह्यस्ति
 पुष्ये घोरे युगे कलौ ॥ गर्भस्थो म्रियते कश्चिद्यौवनस्यस्तथापरः ॥ ३३ ॥ स्थावीर्यं मध्यकोमारे म्रियन्ते च कलौ प्रजाः ॥ अल्पतेजो
 बलः पापा महाकोपा ह्यधार्मिकाः ॥ ३४ ॥ अनृतव्रतलुब्धाश्च पुष्ये चैव प्रजाः स्थिताः ॥ दुरिष्टदुरधीतैश्च दुराचारैर्दुरागमैः ॥ ३५ ॥
 विप्राणां कर्मदोषैस्तैः प्रजानां जायते भयम् ॥ हिंसा मानस्तथेष्यां च क्रोधोऽमूयाऽक्षमाऽधृतिः ॥ ३६ ॥ पुष्ये भवन्ति जन्तूनां लोभा
 मोहश्च सर्वशः ॥ संक्षोभो जायतेऽत्यर्थं कलिमासाद्य वै युगम् ॥ ३७ ॥ नाधीयन्ते तथा वेदा न यजन्ते द्विजातयः ॥ उत्सीदन्ति तथा चैव
 वैश्यैः सार्द्धं तु क्षत्रियाः ॥ ३८ ॥ शूद्राणां मन्त्रयोनिरस्तु सम्बन्धो ब्राह्मणैः सह ॥ भवतीह कलौ तस्मिच्छयनासनभोजनैः ॥ ३९ ॥ राजानः
 शूद्रभूयिष्ठाः पाषण्डानां प्रवृत्तयः ॥ कापायिणश्च निष्कच्छास्तथा कापालिनश्च ह ॥ ४० ॥ ये चान्ये देवव्रतिनस्तथा ये धर्मदूयकाः ॥
 दिव्यवृत्ताश्च ये कोचिदृत्यर्थं श्रुतिलिङ्गिनः ॥ ४१ ॥ एवंविधाश्च ये केचिद्रवन्तीह कलौ युगे ॥ अधीयते तदा वेदश्च्छूद्रा धर्मार्थं कोविदाः ॥ ४२ ॥
 यजन्ति ह्यथमेवैस्तु राजानः शूद्रयोनयः ॥ स्त्रीबालगोवधं कृत्वा चैव परस्परम् ॥ ४३ ॥ उपहत्य तथान्योन्यं राधयन्ति तदा
 प्रजाः ॥ दुःखप्रचुरताल्पदुर्दशोत्सादः सरोगता ॥ ४४ ॥ अधर्माभिनिवेशित्वं तमोवृत्तं कलौ स्मृतम् ॥ भ्रूणहत्या प्रजानां च तथा ह्येवं
 प्रवर्तते ॥ ४५ ॥ तस्मादयुर्बलं रूपं प्रहीयन्ते कलौ युगे ॥ दुःखेनाभिलुतानां च परमायुः शतं नृणाम् ॥ ४६ ॥ भूत्वा च न भवन्तीह वेदाः
 कलियुगेऽखिलाः ॥ उत्सीदन्ते तथा यज्ञाः केवलं धर्महेतवः ॥ ४७ ॥ एषा कलियुगावस्था सन्ध्यांशौ तु निर्बोधत ॥ युगे युगे तु ह्रियन्ते
 श्रीस्त्रीन्यादांश्च सिद्धयः ॥ ४८ ॥ युगस्वभावाः सन्ध्यासु अवतिष्ठन्ति पादतः ॥ सन्ध्यास्तस्यानाः स्वांशेषु पादेनैवावतस्थिरैः ॥ ४९ ॥ एवं

सन्ध्यांशके काले सम्प्राप्ते तु युगान्तिके ॥ तेषामधर्मिणां शास्ता भृगुणां च कुले स्थितः ॥ ५० ॥ गोत्रेण वै चन्द्रमसो नाम्ना प्रमतिरुच्यते ॥
 कलिस्त्र्यंशभागेषु मनोः स्वायम्भुवेऽन्तरे ॥ ५१ ॥ समाविशतु सम्पूर्णाः पथ्यन्तवै वसुन्धराय ॥ अन्नकर्मा स वै सेनां हस्तप्रथमद्वु-
 लम् ॥ ५२ ॥ प्रगृहीतायुधविप्रैः शतशोऽय सहस्रशः ॥ स तदा तैः परिवृतो म्लेच्छान्सर्वान्निजघ्नवान् ॥ ५३ ॥ स हत्वा सर्वशस्त्रैश्च
 राजानः शूद्रयोनयः ॥ पाषण्डान् स तदा सर्वाग्निः शेषानकरोत्प्रभुः ॥ ५४ ॥ अधार्मिकाश्च ये केचित्तान्सर्वान्हन्ति सर्वशः ॥ औदीच्यान्मध्य-
 देशांश्च पार्वतीयांस्तथैव च ॥ ५५ ॥ प्राच्यान्प्रतीच्यांश्च तथा विन्ध्यपृष्ठापरान्तिकान् ॥ तथैव दाक्षिणात्यांश्च द्रविडान्सिंहलैः सह ॥ ५६ ॥
 गान्धारान्पारदांश्चैव पल्लवान्यवनाञ्छकान् ॥ तुषारान्बर्बराञ्छ्वेतान्दलिकान्दरदान्वसान् ॥ ५७ ॥ लम्पकानान्ध्रकांश्चापि चोरजार्तोस्तथैव
 च ॥ प्रवृत्तचक्रो बलवान्छूद्राणामन्तकृद्भौ ॥ ५८ ॥ विद्रव्य सर्वभूतानि चचार वसुधामिमाम् ॥ मानवस्य तु वंशे तु नृदेवस्येह जज्ञि-
 वान् ॥ ५९ ॥ पूर्वजन्मानि विष्णुश्च प्रमतिर्नाम वीर्यवान् ॥ स्वतः स वै चन्द्रमसः पूर्वं कलिगुणे प्रभुः ॥ ६० ॥ द्वाविंशेऽभ्युदिते वर्षे
 प्रक्रान्तो विंशर्ति समाः ॥ निजघ्ने सर्वभूतानि मानुषाण्येव सर्वशः ॥ ६१ ॥ कृत्वा बीजावशिष्टां तां पृथ्वीं क्रूरेण कर्मणा ॥ परस्परनिमित्तेन
 कालेनाकस्मिकेन च ॥ ६२ ॥ संस्थिता सहसा या तु सेना प्रमतिना सह ॥ गङ्गायमुनयोर्मध्ये सिद्धिं प्राप्ता समाधिना ॥ ६३ ॥ ततस्तेषु
 प्रनष्टेषु सन्ध्यांशे क्रूरकर्मसु ॥ उत्साद्य पार्थिवान् सर्वान्स्तेष्वतीतेषु वै तदा ॥ ६४ ॥ ततः सन्ध्यांशके काले सम्प्राप्ते च युगान्तके ॥
 स्थितास्त्वल्पावशिष्टासु प्रजास्विह क्वचित्क्वचित् ॥ ६५ ॥ स्वाप्रदानास्तदा ते वै लोभाविष्टास्तु वृन्दशः ॥ उपहिंसन्ति चान्यान्यं प्रलुम्पन्नि पर-
 स्परम् ॥ ६६ ॥ अराजके युगांशे तु संक्षये समुपस्थिते ॥ प्रजास्ता वै तदा सर्वाः परस्परभयार्हिताः ॥ ६७ ॥ व्याकुलास्ताः परावृत्तास्त्यज्य-
 देवगृहाणि तु ॥ स्वान्स्वान्प्राणानवेक्षन्तो निष्कारुण्यास्तुदुःखिताः ॥ ६८ ॥ नष्टे श्रौतस्मृते धर्मे कामक्रोधवशानुगाः ॥ निम्मर्यादा निरा-
 नन्दा निःस्नेहा निरपत्रपाः ॥ ६९ ॥ नष्टे धर्मे प्रातिहता हर्षकाः पंचविंशकाः ॥ हित्वा दारांश्च पुत्रांश्च विषादव्याकुलप्रजाः ॥ ७० ॥ अनावृष्टि-
 हतास्ते वै वातामुत्सृज्य दुःखिताः ॥ आश्रयन्ति स्म प्रत्यन्तान्हित्वा जनपदान्स्वकान् ॥ ७१ ॥ सरितः सागरानूपान् सेवन्ते पर्वतानपि ॥ चीर-

कृष्णाजिनधरा निष्क्रिया निष्परिश्रमः ॥ ७२ ॥ वर्णोऽश्रमपरिश्रमः सङ्करं धोरमास्थिताः ॥ एवं कष्टमनुभूता ह्यल्पशेषाः प्रजास्ततः ॥ ७३ ॥
 जन्तवश्च क्षुधाविष्टा दुःस्वप्निर्वैदमगमन् ॥ संश्रयन्ति च देशांस्तान् शक्रवत्परिवर्त्तनाः ॥ ७४ ॥ ततः प्रजास्तु ताः सर्वो मांसाहारा भवन्ति हि ॥
 मृगान्वराहान्वृषभान् ये चान्ये वनचारिणः ॥ ७५ ॥ भक्ष्याश्चैवाप्यभक्ष्याश्च सर्वास्तान् भक्षयन्ति ताः ॥ समुद्रं संश्रिता यास्तु नदीश्चैव प्रजास्तु
 ताः ॥ ७६ ॥ तेऽपि मत्स्यान् हस्तीह अहारार्थं च सर्वशः ॥ अभक्ष्याहारदोषेण एकवर्णगताः प्रजाः ॥ ७७ ॥ यथा कृतयुगे पूर्वमेकवर्णमभूत्
 किल ॥ तथा कलियुगस्यान्ते शूद्राभूताः प्रजास्तथा ॥ ७८ ॥ एवं वर्षशतं पूर्णं दिव्यं तेषां न्यवत्तत ॥ पद्मविंशच्च सहस्राणि याचुर्वाजि तु
 तानि वै ॥ ७९ ॥ अथ दीर्घेण कालेन पक्षिणः पशवस्तथा ॥ मत्स्याश्चैव हताः सर्वैः क्षुधाविष्टैश्च सर्वशः ॥ ८० ॥ निःशेषेष्वथ सर्वेषु
 मत्स्यपक्षिपशुष्वथ ॥ सन्ध्यांशे प्रतिपन्ने तु निःशेषास्तु तदा कृताः ॥ ८१ ॥ ततः प्रजास्तु सम्भूय कन्ददूलमथोऽखनन् ॥ फलमूलाशनः
 सर्वे अनिकेतास्तथैव च ॥ ८२ ॥ बलकलान्यथ वासांसि अधःशय्याश्च सर्वशः ॥ परिग्रहो न तोषस्ति घनशुद्धिमवाप्नुयुः ॥ ८३ ॥ एवं शयं
 गमिष्यन्ति ह्यल्पशिष्टाः प्रजास्तदा ॥ तासामल्पवशिष्टानामाहारादृद्धिरिष्यते ॥ ८४ ॥ एवं वर्षशतं दिव्यं सन्ध्यांशस्तस्य वर्त्तते ॥ तता
 वर्षशतस्यान्ते अल्पशिष्टाः स्त्रियः सुताः ॥ ८५ ॥ मिथुनानि तु ताः सर्वा हन्योन्यं सम्प्रजह्निरे ॥ ततस्तास्तु ध्रियन्ते वै पूर्वोत्पन्नाः प्रजास्तु
 याः ॥ ८६ ॥ जातमात्रेष्वपत्येषु ततः कृतमवर्त्तत ॥ यथा स्वर्गे शरीराणि नरके चैव देहिनाम् ॥ ८७ ॥ उपभोगसमर्थानि एवं कृतयुगा
 दिषु ॥ एवं कृतस्य सन्तानः कलेश्चैव क्षयस्तथा ॥ ८८ ॥ विचारणात्तु निर्वेदः साम्यावस्थ्यात्मना तथा ॥ ततश्चेवान्मसम्भोजः सम्भोजाद्धमे
 शीलता ॥ ८९ ॥ कलिशिष्टेषु तेष्वेवं जायन्ते पूर्ववत्प्रजाः ॥ भाविनोऽर्थस्य च बलात्ततः कृतमवर्त्तत ॥ ९० ॥ अनीतानागतानि स्युर्यानि
 मन्वन्तरेष्विह ॥ एते युगस्वभावास्तु मयातोस्तु समासतः ॥ ९१ ॥ विस्तरेणानुपूर्व्याच्च न भस्मृत्य स्वयम्भुवे ॥ प्रवृत्ते तु ततस्तस्मिन्पुनः कृत
 युगे तु वै ॥ ९२ ॥ उत्पन्नाः कलिशिष्टेषु प्रजाः कार्तयुगास्तथा ॥ तिष्ठन्ति चेद् ये सिद्धा अदृष्टा विहरन्ति च ॥ ९३ ॥ सद् सर्वार्थाभिर्षे तु

तत्र ये च व्यवस्थिताः ॥ ब्रह्मक्षत्रविशः शूद्रा बीजार्थे य इह स्मृताः ॥ १४ ॥ तेषां सप्तर्षयो धर्मं कथयन्तीह तेषु च ॥ १५ ॥ वर्णोऽश्मा-
चारयुतं श्रौतस्मार्तविधानतः ॥ एवं तेषु क्रियावस्तु प्रवर्तन्तीह वै कृते ॥ १६ ॥ श्रौतस्मार्तस्थितानां तु धर्मे सप्तर्षिर्दक्षिते ॥ ते तु धर्मव्यव-
स्थार्थं तिष्ठन्तीह कृते युगे ॥ १७ ॥ मन्वन्तराधिकारेषु तिष्ठन्ति ऋषयस्तु ते ॥ यथा दावप्रदग्धेषु तृणेष्वेवापनक्षितौ ॥ १८ ॥ वनानां ग्रथमं
दृष्ट्वा तेषां मूलेषु सम्भवः ॥ एवं युगाद्युगानां वै सन्तानस्तु परस्परम् ॥ १९ ॥ प्रवर्तते ह्यविच्छेदाद्यावन्मन्वन्तरक्षयः ॥ सुखमायुर्बलं रूपं धर्मोऽर्थो
काम एव च ॥ १०० ॥ युगेष्वेतानि ह्रियन्ते त्रयः पादाः क्रमेण तु ॥ इत्येष प्रतिमन्धिवैः कर्तितस्तु मया द्विजाः ॥ १०१ ॥ चतुर्युगानां
सर्वेषामेतदेव प्रसाधनम् ॥ एषां चतुर्युगानां तु गणिता ह्येकसप्ततिः ॥ १०२ ॥ क्रमेण परिवृत्तास्ता मनोरन्तरमुच्यते ॥ युगाख्यासु तु सर्वासु
भवतीह यदा च यत् ॥ १०३ ॥ तदेव च तदय्यासु पुनस्तद्वै यथाक्रमम् ॥ सर्गसर्गे यथा भेदा ह्युत्पद्यन्ते तथैव च ॥ १०४ ॥ चतुर्दशसु
तावन्तो ज्ञेया मन्वन्तरेष्विह ॥ आसुरी यातुधानी च पेशाची यक्षराक्षसी ॥ १०५ ॥ युगे युगे तदा काले प्रजा जायन्ति ताः शृणु ॥ यथाकल्पं
युगेः सार्द्धं भवन्ते तुल्यलक्षणाः ॥ इत्येतच्छृणु प्रोक्तं युगानां वै यथाक्रमम् ॥ १०६ ॥ मन्वन्तराणां परिवर्त्तनानि चिरप्रवृत्तानि युगस्वभा-
वात् ॥ क्षणं न सन्तिष्ठति जीवलोकः क्षयोदयाभ्यां परिवर्तमानः ॥ १०७ ॥ एते युगस्वभावा वः परिक्रान्ता यथाक्रमम् ॥ मन्वन्तराणि
यान्यस्मिन्कल्पे वक्ष्यामि तानि च ॥ १०८ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे मन्वन्तरानुकीर्त्तनयुगवर्त्तनं नाम चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽ-
ध्यायः ॥ १४४ ॥ ॥ ॥ सुत उवाच ॥ मन्वन्तराणि यानि स्युः कल्पेकल्पे चतुर्दश ॥ व्यतीतानागतानि स्युर्यानि मन्वन्तरेष्विह ॥ १ ॥
विस्तेरेणानुपूर्व्याच्च स्थितिं वक्ष्ये युगे युगे ॥ तस्मिन्युगे च सम्भूतिर्यासां यावच्च जीवितम् ॥ २ ॥ युगमात्रं तु जीवन्ति न्यूनं तत्स्याद्व्येन
च ॥ चतुर्दशसु तावन्तो ज्ञेया मन्वन्तरेष्विह ॥ ३ ॥ मनुष्याणां पशूनां च पक्षिणां स्थावरैः सह ॥ तेषामायुरुपक्रान्तं युगधमषु सर्वशः ॥ ४ ॥
तथैवायुः परिक्रान्तं युगधर्मेषु सर्वशः ॥ अस्थितिं च कलौ दृष्ट्वा भूतानामायुश्च वै ॥ ५ ॥ परमायुः शतं त्वेत्मानायुषाणां कलौ स्मृतम् ॥
देवासुरमनुष्याश्च यक्षगन्धर्वराक्षसाः ॥ ६ ॥ परिणहोच्छ्रये तुल्या जायन्ते ह कृते युगे ॥ षण्णवत्यङ्गुलोलोत्सेधो ह्यष्टानां देवयोनिनाम् ॥ ७ ॥

नवाहुलप्रमाणेन निष्पन्नेन तथाष्टकम् ॥ एतत्स्वाभाविकं तेषां प्रमाणमधिबुधताम् ॥ ८ ॥ मनुष्या वतमानास्तु युगसन्ध्यांशोऽपि विद्मः ॥ देवा
सुरप्रमाणं तु सप्तसप्ताहुलं क्रमात् ॥ ९ ॥ चतुराशीतिकैश्च कलिजैरंगुलैः स्मृतम् ॥ आपादतलमेतको नवतालो भवेत्तु यः ॥ १० ॥ सन्दृष्ट्या
जानुबाहुश्च दैवतैरभिपूज्यते ॥ गवां च हस्तिनां चैव महिषस्थावरात्मनाम् ॥ ११ ॥ क्रमेणैतान विज्ञेये हासवृद्धी युगं युगे ॥ पद्मसप्तत्यंगुलोत्सवः
पशुराककुदो भवेत् ॥ १२ ॥ अंगुलानामष्टशतमुत्सेधो हस्तिनां स्मृतः ॥ अंगुलानां सहस्रं तु द्विचत्वारिंशदंगुलम् ॥ १३ ॥ शतार्द्धमंगुलानां तु
ह्युत्सेधः शाखिनां परः ॥ मानुषस्य शरीरस्य सन्निवेशस्तु यादृशः ॥ १४ ॥ तल्लभंगं तु देवानां दृश्यतऽन्वयदर्शनान् ॥ उद्भयानि शय
संयुक्तो देवानां काय उच्यते ॥ १५ ॥ तथा नातिशयैश्च मानुषः काय उच्यते ॥ इत्येव हि परिक्रान्ता भावा ये दिव्यमानुषाः ॥ १६ ॥
पशूनां पक्षिणां चैव स्थावराणां च सर्वशः ॥ गवोऽजाश्वाश्च विज्ञेया हस्तिनः पक्षिणो नृगाः ॥ १७ ॥ उपयुक्ताः क्रियाम्बुनं यज्ञि शक्तिवद्भव सर्वशः ॥
यथाक्रमोपभोगाश्च देवानां पशुमूर्तयः ॥ १८ ॥ तेषां रूपातुल्यैश्च प्रमाणैः स्थिरबद्धमाः ॥ मनोजैस्तत्र तैर्भागैः सुखिनी सुखं विद्मः ॥ १९ ॥
अथ संतः प्रवक्ष्यामि साधून्तथा ततश्च वै ॥ ब्राह्मणाः श्रुतिशब्दाश्च देवानां पशुमूर्तयः ॥ संयुज्य ब्रह्मणा ह्यन्तस्मिन् संतः प्रवक्षन्ते ॥ २० ॥
सामान्येषु च धर्मेषु तथा वैशेषिकेषु च ॥ ब्रह्मक्षत्रविशो युक्ताः श्रौतस्मार्त्तेन कर्मणा ॥ २१ ॥ वर्णाश्रमेषु युक्तस्य सुखादकस्य स्वर्गतो ॥
श्रौतस्मार्त्तो हि यो धर्मो ज्ञानधर्मः स उच्यते ॥ २२ ॥ दिव्यानां साधनात्साधुर्व्रजचारी गुरोर्हितः ॥ कारणात्साधनञ्चैव गृहस्थः साधुरु
च्यते ॥ २३ ॥ तपसश्च तथारण्ये साधुर्वैखानसः स्मृतः ॥ यतमानो यतिः साधुः स्मृतो योगस्य साधनान् ॥ २४ ॥ धर्मो धर्मगतिः
प्रोक्तः शब्दो ह्येष क्रियात्मकः ॥ कुशलकुशलौ चैव धर्मो धर्मो ब्रवीत्यमुः ॥ २५ ॥ अयं देवाश्च पीतर ऋणश्चैव मानुषाः ॥ अयं धर्मो
ह्ययं नेति बुवते मौनमूर्तिना ॥ २६ ॥ धर्मेति धारणे धातुर्महत्त्वं चैवमुच्यते ॥ आधारणे महत्त्वं वा धर्मः स तु निरुच्यते ॥ २७ ॥ तत्र
प्रापको धर्म आचार्यरूपदिश्यते ॥ अधर्मश्चानिष्टफल आचार्यो नोपदिश्यते ॥ २८ ॥ वृद्धाश्चालोलुपाश्चैव आत्मवन्ता ह्यशम्भिकाः ॥ सम्यग्
विनीता मृदुस्तानाचार्यान् प्रवक्षते ॥ २९ ॥ धर्मैर्विहितो धर्मः श्रौतस्मार्त्तो द्विजातिभिः ॥ दाराग्निहोत्रसम्बन्धमिज्या श्रौतस्य लक्ष

णम् ॥ ३० ॥ स्मार्त्तो वर्णाश्रमाचारो यमश्च नियमैर्मुतः ॥ पूर्वभ्यो वेदयित्वेह श्रौतं सप्तर्षयोऽब्रुवन् ॥ ३१ ॥ ऋचां यज्ञं च सामानि ब्रह्मणोऽङ्गानि वै श्रुतिः ॥ मन्वन्तरस्यातीतस्य स्मृत्वा तन्मनुब्रवीत् ॥ ३२ ॥ तस्मात्स्मार्त्तः स्मृता धर्मो वर्णाश्रमविभागः ॥ त्वं वै द्विविधो धर्मः शिष्टाचारः स उच्यते ॥ ३३ ॥ शिष्यार्थतोश्च निष्ठान्ताच्छिष्टशब्दं प्रचक्षते ॥ मन्वन्तरेषु यं शिष्टा इह निष्ठुनिधायमिकाः ॥ ३४ ॥ मनुः सप्तर्षयैश्च लोकसन्तानकारिणः ॥ तिष्ठन्तीह च धर्मार्थं ताच्छिष्टान् संप्रचक्षते ॥ ३५ ॥ तैः शिष्टैश्चलिता मने स्थाप्यते वै युगेयुगे ॥ त्रयी वार्त्ता दण्डनीतिः प्रजावर्णाश्रमेष्वपि ॥ ३६ ॥ शिष्टैराचर्यते यस्मात्पुनश्चैव मनुष्ये ॥ पूर्वः पूर्वमेतत्तान् शिष्टाचारः स ज्ञातः ॥ ३७ ॥ दानं सत्यं तपो लोको विद्येज्या पूजनं दमः ॥ अष्टौ तानि चरित्राणि शिष्टाचारस्य लक्षणम् ॥ ३८ ॥ शिष्टा यस्माच्चरन्त्येनं मनुः सप्तर्षयश्च ह ॥ मन्वन्तरेषु सर्वेषु शिष्टाचारस्ततः स्मृतः ॥ ३९ ॥ विज्ञेयः श्रवणाच्छ्रौतः स्मरणात्स्मार्त्त उच्यते ॥ इज्यावेदात्मकः श्रौतः स्मार्त्तो वर्णाश्रमात्मकः ॥ ४० ॥ प्रत्यङ्गानि द्रव्यानि धर्मस्येह तु लक्षणम् ॥ ४१ ॥ दृष्टानुभूतमर्थं यः पृष्टो न विगृहते ॥ यथाभूतप्रवादस्तु इत्येतत्सत्यलक्षणम् ॥ ४२ ॥ अचर्यं तपो मोनं निराहृतमेव च ॥ इत्येतत्तपोला इषं तु संस्तु दुरासदम् ॥ ४३ ॥ पशूनां द्रव्यहविषामृक्सामयजुषां तथा ॥ ऋत्विजां इक्षिणायां च संक्षेपो यत्न उच्यते ॥ ४४ ॥ आत्ममन्त्रसंभू ॥ ४५ ॥ यो हि माय शुभाय च ॥ वर्तते सततं हृष्टः क्रिया श्रेष्ठा दया स्मृता ॥ ४६ ॥ आकुटोऽभिहतो यस्तु नाक्रोशत्प्रहरेदपि ॥ अदुष्टो वाङ्मनः कार्यैर्नि-
तिशुः सा क्षमा स्मृता ॥ ४७ ॥ स्वामिना रक्ष्यमाणानामुत्सृष्टानां च सम्भ्रमं ॥ परस्वानामनादानमलोभ इति संज्ञितः ॥ ४८ ॥ सैश्वर्य-
स्यासमाचारो जल्पनाच्चिन्तनात्तथा ॥ निवृत्तिर्ब्रह्मचर्यं च तदेतच्छमलक्षणम् ॥ ४९ ॥ आत्मार्थं वा परार्थं वा इन्द्रियाणां ह यस्य ॥ ५० ॥ विषये न प्रवर्तन्ते दमस्यैतत्तु लक्षणम् ॥ ५१ ॥ पञ्चात्मके यो विषयं कारणे चाष्टलक्षणे ॥ न क्रुद्रयेत् प्रतिहतः स जितात्मा भविष्यति ॥ ५२ ॥ यद्यदिष्टतमं द्रव्यं न्यायेनैवागतं च यत् ॥ तत्तद्गुणवते देयमित्येतद्दानलक्षणम् ॥ ५३ ॥ श्रुतिस्मृतिभ्यां विहितो धर्मो वर्णाश्रमात्पदः ॥

१ धर्मलक्षणमित्यपि पाठः ।

शिष्टाचारप्रवृद्धश्च धर्मोऽयं साधुसंमतः ॥ ५२ ॥ अग्रद्वेष्यो ह्यनिष्टेषु इष्टं वै नाभिनंदति ॥ प्रीतितापविषादानां विनिवृत्तिर्विरक्ता ॥ ५३ ॥
 संन्यासः कर्मणां न्यासः कृतानामकृतैः सह ॥ कुशलकुशलभ्यां तु प्रहाणं न्यास उच्यते ॥ ५४ ॥ अव्यक्तादिविशेषान्तविकारोऽस्मिन्निव
 र्त्तते ॥ चेतनाचेतनं ज्ञात्वा ज्ञाने ज्ञानी स उच्यते ॥ ५५ ॥ प्रत्यङ्गानि तु धर्मस्य चेत्यतल्लक्षणं स्मृतम् ॥ ऋषिभिर्धर्मतत्त्वज्ञैः पूर्वैः स्वायं
 भुवेऽन्तरे ॥ ५६ ॥ अत्र वो वर्णयिष्यामि विधिं मन्वन्तरस्य तु ॥ तथैव चतुर्होत्रस्य चतुर्वर्ण्यस्य चैष हि ॥ ५७ ॥ प्रतिमन्यन्तरं चैव
 श्रुतिरन्या विधीयते ॥ ऋचो यजूंषि सामानि यथावत्प्रतिदिवत्तम् ॥ ५८ ॥ विधिस्तोत्रं तथा होत्रं पूर्ववत् संप्रवर्तते ॥ द्रव्यस्तोत्रं गुणस्तोत्रं
 कर्मस्तोत्रं तथैव च ॥ ५९ ॥ तथैवाभिजनस्तोत्रं स्तोत्रमेवं चतुर्विधम् ॥ मन्वन्तरेषु सर्वेषु यथा वेदाद्भवति हि ॥ ६० ॥ प्रवर्त्तयन्ति तेषां
 वै ब्रह्मस्तोत्रं पुनः पुनः ॥ एवं मंत्रगुणानां तु समुत्पत्तिश्चतुर्विधा ॥ ६१ ॥ अथर्वऋग्यजुःसाम्नां वेदेष्विह पृथक् पृथक् ॥ ऋषीणां
 तप्यतां तेषां तपः परमदुश्चरम् ॥ ६२ ॥ मंत्राः प्रादुर्भवन्त्यादौ पूर्वमन्वन्तरस्य ह ॥ असन्तोषाद्भ्याद्दुःखान्मोहाच्छब्दोक्ताश्च
 पञ्चधा ॥ ६३ ॥ ऋषीणां तारका येन लक्षणेन यदृच्छया ॥ ऋषीणां यादृशत्वं हि तद्वक्ष्यामीह लक्षणम् ॥ ६४ ॥ अनीतानागतानां
 च पञ्चधा ह्यार्षकं स्मृतम् ॥ तथा ऋषीणां वक्ष्यामि आर्षस्येह समुद्भवम् ॥ ६५ ॥ गुणसाम्येन वर्त्तन्ते सर्वस्मप्रलयं तदा ॥ अविभागेन
 वेदानामनिर्दिश्यतमोमये ॥ ६६ ॥ अबुद्धिपूर्वकं तद्वै चेतनार्थं प्रवर्त्तते ॥ तेनार्थं बुद्धिपूर्वं तु चेतनेनाप्यधिष्ठितम् ॥ ६७ ॥
 प्रवर्त्तते यथा ते तु यथा मत्स्योदकाबुभौ ॥ चेतनाधिकृतं सर्वं प्रावर्त्तत गुणात्मकम् ॥ कार्यकारणभावंन तथा तस्य प्रवर्त्तते ॥ ६८ ॥
 विषयो विषयित्वं च तदा ह्यर्थपदान्मकौ ॥ कालेन प्रापणीयेन भेदाश्च कारणात्मकाः ॥ ६९ ॥ सांसिद्धिकास्तदा वृत्ताः क्रमेण महदादयः ॥
 महतोऽसावहङ्कारस्तस्माद्भूतेन्द्रियाणि च ॥ ७० ॥ भूतभेदाश्च भूतेभ्यो जज्ञिरे तु परस्परम् ॥ संसिद्धिकारणं कार्यं सद्य एव विव
 र्त्तते ॥ ७१ ॥ यथोल्लुकात्तु विटपा एककालाद्भवन्ति हि ॥ तथा प्रवृत्ताः क्षेत्रज्ञाः काऽनैकेन कारणान् ॥ ७२ ॥ यथान्यकारे खद्योतः

१ भेदादित्यपि पाठः ।

सदसा सम्प्रहृश्यते ॥ तथा निवृत्तो ह्यव्यक्तः सद्योत इव स ज्वलन् ॥ ७३ ॥ स महात्मा शरीरस्यस्तत्रैव प्रवर्तते ॥ अतस्तमः पार
वेल्क्षण्यादिभाष्यते ॥ ७४ ॥ तत्रैव संस्थितो विद्वांस्तपसान्त इति श्रुतम् ॥ बुद्धिर्विवर्द्धतस्तस्य प्रादुर्भूता चतुर्विधा ॥ ७५ ॥ ज्ञानं नान्य
मेवार्थं धर्मश्चेति चतुष्टयम् ॥ सांसिद्धिकान्यथैतानि अप्रतीतानि तस्य वै ॥ ७६ ॥ महात्मनः शरीरस्य चैतन्यात् सिद्धिरुच्यते ॥ शरी
रेते यतः पूर्वं क्षेत्रज्ञानं तथापि च ॥ ७७ ॥ पुरे शयनात्पुरुषः क्षेत्रज्ञानात्क्षेत्रज्ञ उच्यते ॥ यस्माद्धर्मात्प्रसूते हि तस्माद्वै धर्मिकस्तु
सः ॥ ७८ ॥ सांसिद्धिके शरीरे च बुद्ध्याव्यक्तस्तु चेतनः ॥ एवं विवृत्तः क्षेत्रज्ञः क्षेत्रं ह्यनभिसन्धितः ॥ ७९ ॥ निवृत्तिसमकाले तु पुराण
तदचेतनम् ॥ क्षेत्रज्ञेन परिज्ञातं भाग्योऽयं विषयो मम ॥ ८० ॥ ऋषिर्हिसागतौ धातुर्विद्या सत्यं तपः श्रुतम् ॥ एष सन्निचयो यस्याद्ब्रह्म
णस्तु ततस्त्वृषिः ॥ ८१ ॥ निवृत्तिसमकालाच्च बुद्ध्याव्यक्त ऋषिस्त्वयम् ॥ ऋयते परमं यस्मात्परमर्षिस्ततः स्मृतः ॥ ८२ ॥ गतार्थादप्यते
र्धातोर्नामनिवृत्तिकारणम् ॥ यस्मादेष स्वयम्भूतस्तस्माच्च ऋषिता मता ॥ ८३ ॥ सेश्वराः स्वयमुद्धृता ब्रह्मगो मानसाः सुताः ॥ निवर्तमाने
स्तेर्बुद्ध्या महान् परिगतः परः ॥ ८४ ॥ यस्माद्दशपरत्वेन सह तस्मान्महर्षयः ॥ ईश्वराणां सुतास्तेषां मानसाश्चौरसाश्च वै ॥ ८५ ॥ ऋषिस्तस्मान्
परत्वेन भूतादिर्ऋषयस्ततः ॥ ऋषिपुत्रा ऋषीकांस्तु मैथुनाद्ब्रह्मभग्भवाः ॥ ८६ ॥ परत्वेन ऋयन्ते वै भूतादीनिवृत्तिकास्ततः ॥ ऋषिकाणां
सुता ये तु विज्ञेया ऋषिपुत्रकाः ॥ ८७ ॥ श्रुत्वा ऋपं परत्वेन श्रुतास्तस्माच्छ्रुतर्षयः ॥ अव्यक्तात्मा महात्मा वाऽहंकारात्मा तथैव च ॥ ८८ ॥
भूतात्मा चेन्द्रियात्मा च तेषां तज्ज्ञानमुच्यते ॥ इत्येवमृषिजातिस्तु पञ्चधा नाम विश्रुता ॥ ८९ ॥ भृगुर्मरीचिरात्रिश्च आङ्गिराः पुण्ड्रः
कतुः ॥ मनुर्दक्षो वसिष्ठश्च पुलस्त्यश्चापि ते दृश ॥ ९० ॥ ब्रह्मणो मानसा ह्येते उत्पन्नाः स्वयमीश्वराः ॥ परत्वेनर्षयो यस्मान्मतास्तस्मान्म
हर्षयः ॥ ९१ ॥ ईश्वराणां सुतास्तेषामृषयस्तान्निबोधत ॥ काव्यो बृहस्पतिश्चैव कश्यपश्चयवनस्तथा ॥ ९२ ॥ उत्तथो वामदेवश्च अगस्त्यः
कौशिकस्तथा ॥ कर्हमो वाल्खिल्याश्च विश्रवाः शक्तिवर्द्धनः ॥ ९३ ॥ इत्येते ऋषयः प्रोक्तास्तपसा ऋषितां गताः ॥ तेषां पुत्रानृषीकांस्तु
गर्भोत्पन्नान्निबोधत ॥ ९४ ॥ वत्सरो नयद्वैश्चैव भरद्वाजश्च वीर्यवान् ॥ ऋषिर्दीर्घतमाश्चैव बृहदशाः शरद्वनः ॥ ९५ ॥ वाजिश्रवाः सुचि

न्तश्च शिवश्च सपराशरः ॥ शृङ्गी च शङ्खपाञ्चैव राजा वैश्रवणस्तथा ॥ ९६ ॥ इत्येते ऋषिकाः सर्वे सत्येन ऋषितां गताः ॥ ईश्वरा ऋश्य
 श्चैव ऋषीका ये च विश्रुताः ॥ ९७ ॥ एवं मन्त्रकृतः सर्वे कृत्स्नश्च निबोधत ॥ भृगुः काश्यपः प्रचेता दधीचा द्यात्मवानपि ॥ ९८ ॥
 ऊर्वोऽथ जमदग्निश्च वेदः सारस्वतस्तथा ॥ आर्हिषेणऋयवनश्च वीतिहव्यः सर्वधसः ॥ ९९ ॥ वैज्यः पृथुर्विदोदासो ब्रह्मवाङ्मत्स्यशौनका ॥
 एकोनविंशतिर्ह्येते भृगवो मन्त्रकृत्तमाः ॥ १०० ॥ अङ्गिराश्चैव त्रितश्च भरद्वाजोऽथ लक्ष्मणः ॥ कृतवाचस्तथा गर्गः स्मृतिर्संहृतिरेव
 च ॥ १०१ ॥ गुरुर्त्रितश्च मान्याता अम्बरिषस्तथैव च ॥ युवनाश्वः पुरुकुत्सः स्वश्रवस्तु सदस्यवान् ॥ १०२ ॥ अजमीढोऽस्वशर्म्यश्च
 ह्युत्कलः कनिरेव च ॥ पृषदथो विरूपश्च काव्यश्चैवाथ मुद्गलः ॥ १०३ ॥ उत्तथ्यश्च शरद्वाश्च तथा वाजिश्रवा अपि ॥ अपस्यौपः सुचिन्ति
 श्च वामदेवस्तथैव च ॥ १०४ ॥ ऋषिजो बृहच्छुक्लश्च ऋषिर्दीर्घतमा अपि ॥ कशीवांश्च त्रयस्त्रिंशत्स्मृता ह्यङ्गिरसां वराः ॥ १०५ ॥ एते
 मन्त्रकृतः सर्वे काश्यपांस्तु निबोधत ॥ काश्यपः सहवत्सारो नैध्रुवो नित्य एव च ॥ १०६ ॥ असितो देवलश्चैव षडेते ब्रह्मवादिनः ॥ अत्रि
 रर्हस्त्वनश्चैव शावांस्योऽथ गविष्टिरः ॥ १०७ ॥ कर्णकश्च ऋषिः सिद्धस्तथा पूर्वोतिथिश्च यः ॥ १०८ ॥ इत्येते त्वत्रयः प्रोक्ता मन्त्र
 कृत् पणमहर्षयः ॥ वसिष्ठश्चैव शक्तिश्च तृतीयश्च पराशरः ॥ १०९ ॥ ततस्तु इन्द्रप्रतिमः पञ्चमस्तु भरद्वाजः ॥ षष्ठस्तु मित्रावरुणः सप्तमः
 कुण्डिनस्तथा ॥ ११० ॥ इत्येते सप्त विज्ञेया वासिष्ठा ब्रह्मवादिनः ॥ विश्वामित्रश्च गावेयो देवरातस्तथा बलः ॥ १११ ॥ तथा विद्वान्मधु
 च्छन्दा ऋषिश्चान्योऽघर्मर्षणः ॥ अष्टको लोहितश्चैव भृतकीलश्च माम्बुधिः ॥ ११२ ॥ देवश्रवा देवरातः पुराणश्च धनञ्जयः ॥ शिशिरश्च
 महातेजाः शालङ्कायन एव च ॥ ११३ ॥ त्रयोदशेते विज्ञेया ब्रह्मिष्ठाः कौशिका वराः ॥ अगस्त्योऽथ दृढद्युम्नो इन्द्रबाहुस्तथैव च ॥ ११४ ॥
 ब्रह्मिष्ठगस्त्यो ह्येते त्रयः परमकीर्त्तयः ॥ मनुववस्वतश्चैव ऐलो राजा पुरूरवाः ॥ ११५ ॥ क्षत्रियाणां वरौ ह्येतौ विज्ञेयौ मन्त्रवादिनौ ॥
 भलन्दकश्च वासाश्वः सङ्कीलश्चैव ते त्रयः ॥ ११६ ॥ एते मन्त्रकृतो ज्ञेया वैश्यानां प्रवराः सदा ॥ इति द्विनवतिः प्रोक्ता मन्त्रा येश्च
 बहिष्कृताः ॥ ११७ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या ऋषिपुत्रा निबोधत ॥ ऋषीकाणां सुता ह्येते ऋषिपुत्राः श्रुतर्षयः ॥ ११८ ॥ इति श्रीमात्स्ये

विनतापुत्रा गरुडप्रमुखाः स्मृताः ॥ नागाः कद्रुसुता ज्ञेयाः शेषाश्चान्येऽपि जन्तवः ॥ २२ ॥ त्रैलोक्यनाथं शक्रं तु सर्वोत्तरगणप्रभुम् ॥
 हिरण्यकशिपुश्चक्रे नीत्वा राज्यं महाबलः ॥ २३ ॥ ततः केनापि कालेन हिरण्यकशिपादयः ॥ निहता विष्णुना संख्यं शेषाश्चेन्द्रं दानवाः ॥ २४ ॥
 ततो निहतपुत्राभूदितिर्वसमयाचत ॥ भर्तारं कश्यपं देवं पुत्रमन्यं महाबलम् ॥ २५ ॥ समरं शक्रहन्तारं स नस्या अदृष्टप्रभुः ॥ २६ ॥
 नियमे वर्तते हे देवि सहस्रं शुचिमानसा ॥ वर्षाणां लक्ष्यसे पुत्रमित्युक्ता सा तथाऽकरोत् ॥ २७ ॥ वर्तन्त्या नियमं नस्याः सहस्राक्षः
 समाहितः ॥ उपासमाचरत्तस्याः सा चैनमन्वमन्यत ॥ २८ ॥ दशवत्सरं शेषस्य सहस्रस्य न ददति ॥ उवाच शक्रं मुग्धीता वरदा तपसि
 स्थिता ॥ २९ ॥ दितिरुवाच ॥ पुत्रोत्तीर्णव्रतां प्रायो विद्धि मां पाकशासन ॥ भविष्यति च ते भ्राता तेन सार्द्धमिमां श्रियम् ॥ ३० ॥
 मुद्गं वत्स यथाकामं त्रैलोक्यं हतकण्टकम् ॥ इत्युक्त्वा निद्रयाविष्टा चरणाक्रान्तमूर्द्धजा ॥ ३१ ॥ स्वयं सुष्यापानियता भाविनाऽर्थस्य
 गौरवान् ॥ तत्तु रत्नं समासाद्य जठरं पाकशासनः ॥ ३२ ॥ चकार सप्तधा गर्भं कुलिशेन तु देवराट् ॥ एकैकं तु पुनः खण्डं चकार मधवा
 ततः ॥ ३३ ॥ सप्तधा सप्तधा कोपात्प्राबुध्यत ततो दितिः ॥ विबुध्योवाच मा शक्र वातयेथाः प्रजां मम ॥ ३४ ॥ नन्दुत्वा निर्गनः शक्रः
 स्थित्या प्राञ्जलिग्रतः ॥ उवाच वाक्यं सन्त्रस्तो मातुर्वै धृदेरितम् ॥ ३५ ॥ शक्र उवाच ॥ दिनाम्नप्रपरा मातः पादाक्रान्तिगिरुहा ॥ रात
 सप्तभिरेवातस्तव गर्भः कृतो मया ॥ ३६ ॥ एकोनपंचाशत्कृता भागा वज्रेण ते सुताः ॥ दान्यामि तेषां स्थानानि दिदि दे न प्रजिते ॥ ३७ ॥
 इत्युक्ता सा तदा देवी सैवमस्त्वित्यभाषत ॥ पुनश्च देवी भर्तारमुवाचासितलोचना ॥ ३८ ॥ पुत्रं प्रजापते देहि शक्रजनेनारमूर्जितम् ॥ नो
 नाल्लशस्त्रैर्वध्यत्वं गच्छेन्निदिववासिनाम् ॥ ३९ ॥ इत्युक्तः स तथोवाच तां पत्नीमिति दुःखिनाम् ॥ इशवर्षसङ्ख्याने नयः कृता न तु लब्धस्य
 ॥ ४० ॥ वज्रसारमयैरङ्गैरच्छेद्यैरायसैर्हृदैः ॥ वज्राङ्गो नाम पुत्रस्ते भविता पुत्रवत्सले ॥ ४१ ॥ सा तु लब्धयरा देवी जगाम तपसे यनम् ॥
 दशवर्षसहस्राणि सा तपो धोरमाचरत् ॥ ४२ ॥ तपसोऽन्ते भगवती जनयामास दुर्जयम् ॥ पुत्रमप्रतिकर्म्मणमजंगं वज्रदुश्चिदम् ॥ ४३ ॥
 स जातस्तत्र एवाभूत्सर्वशस्त्राल्लपागः ॥ उवाच मातरं भक्त्या मातः किं करवाण्यहम् ॥ ४४ ॥ तमुवाच ततो हृष्टा दितिर्देव्याधिपं च सा ॥

बहवो मे हताः पुत्राः सहस्राक्षेण पुत्रक ॥ ४५ ॥ तेषां त्वं प्रतिकर्तुं वै गच्छ शक्रवधाय च ॥ बाढमित्येव तामुक्त्वा जगाम त्रिदिवं बली ॥ ४६ ॥
 बद्धा ततः सहस्राक्षं पाशेनामोघवर्चसा ॥ मातुरन्तिकमागच्छद्रथाग्रः क्षुद्रमृगं यथा ॥ ४७ ॥ एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा कश्यपश्च महा
 तपाः ॥ आगतौ तत्र यत्रास्तां मातापुत्रावभीतकौ ॥ ४८ ॥ दृष्ट्वा तु तमुवाचेंदं ब्रह्मा कश्यप एव च ॥ मुंचेनं पुत्र देवंन्द्र किमेनेन प्रयोज
 नम् ॥ ४९ ॥ अपमानो वधः प्रोक्तः पुत्र सम्भावितस्य च ॥ अस्मद्भावेन यो मुक्तो विद्धि तं मृतमेव च ॥ ५० ॥ परस्य गौरवान्मुक्तः शत्रूणां
 भारमावहेत् ॥ जीवन्नेव मृतो वत्स दिवसे दिवसे स तु ॥ ५१ ॥ महतां वशमायाते वैरं नैवास्ति वीरीणि ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वज्राङ्गः प्रणनां वाक्यमत्र
 वीत् ॥ ५२ ॥ न मे कृत्यमनेनास्ति मातुराज्ञा कृता मया ॥ त्वं सुरासुरनाथो वै मम च प्रपितामहः ॥ ५३ ॥ करिष्ये त्वद्रचो देव एष मुक्तः शत
 क्रतुः ॥ तपसे मे रतिर्देव निर्विघ्नं चैव मे भवेत् ॥ ५४ ॥ त्वत्प्रसादेन भगवन्निष्ठुक्त्वा विराम सः ॥ तस्मिन्स्तृष्णीं स्थिते देत्यं प्रावचिदं पिता
 महः ॥ ५५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तपस्त्वं क्रूरमापन्नो ह्यस्मच्छासनसंस्थितः ॥ अनया चित्तशुद्ध्या ते पर्ययोऽंतं जन्मनः फलम् ॥ ५६ ॥ इत्यु
 क्त्वा पन्नजः कन्यां ससर्जायतलोचनाम् ॥ तामस्मै प्रददौ देवः पत्न्यर्थं पद्मसम्भवः ॥ ५७ ॥ वरङ्गीति च नामास्याः कृत्वा
 यातः पितामहः ॥ वज्राङ्गोऽपि तया साद्धं जगाम तपसे वनम् ॥ ५८ ॥ ऊर्ध्वबाहुः स दैत्येन्द्रोऽचरदब्दसहस्रकम् ॥ कालं कमलपत्राक्षः शुद्ध
 बुद्धिर्महातपाः ॥ ५९ ॥ तावच्चावाङ्मुखः कालं तावत्पञ्चमिधमध्यगः ॥ निराहारो घोरतयास्तपोराशिरजायत ॥ ६० ॥ ततः सोऽन्तर्जले
 चक्रे कालं वर्षसहस्रकम् ॥ जलान्तरं प्रविष्टस्य तस्य पत्नी महाव्रता ॥ ६१ ॥ तस्यैव तीरे सरसस्तप्सुप्रन्ती मौनमास्थिता ॥ निराहारा तपो
 घोरं प्रविवेश महाद्युतिः ॥ ६२ ॥ तस्यां तपसि वर्तन्त्या निन्द्रश्चक्रे विभीषिकाम् ॥ भूत्वा तु मर्कटस्तत्र तदाश्रमपदं महान् ॥ ६३ ॥ चक्रं
 विलोचं निःशेषं तुम्बीघटकरण्डकम् ॥ ततस्तु मेघरूपेण कम्पं तस्याकरोन्महान् ॥ ६४ ॥ ततो भुवङ्गरूपेण बध्वा च चरणद्वयम् ॥ अपा
 कर्षत्ततो दूरं श्रमंस्तस्या महीमिमाम् ॥ ६५ ॥ तपोबलाढ्या सा तस्य न बध्यत्वं जगाम ह ॥ ततो गोमायुरूपेण तस्यादृष्यदाश्रमम् ॥ ६६ ॥
 ततस्तु मेघरूपेण तस्याः क्लृदयदाश्रमम् ॥ भीषिकाभिरनेकाभिस्तां छिद्यन् पाकशासनः ॥ ६७ ॥ विराम यदा नैवं वज्राङ्गमहिषी तदा ॥

शैलस्य दुष्टतां मत्वा शपं दातुं व्यवस्थिता ॥ ६८ ॥ स शापाभिमुखां दृष्ट्वा शैलः पुरुषविग्रहः ॥ उवाच तां वरारहां वराङ्गौ भीरुचेतनः ॥ ६९ ॥
 नाहं वराङ्गने दुष्टः सेव्योऽहं सर्वदेहिनाम् ॥ विभ्रमं तु करोत्येष रुषितः पाकशासनः ॥ ७० ॥ एतस्मिन्नन्तरे जातः कालो वर्षसहस्रिकः ॥ तस्मिन्
 गते तु भगवान्काले कमलसम्भवः ॥ दुष्टः प्रोवाच वज्राङ्गं तमागम्य जलाश्रयम् ॥ ७१ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ददामि सर्वकामांस्ते उत्तिष्ठ द्विति
 नन्दन ॥ एवमुक्तस्तदेतथाय दैत्येन्द्रस्तपसां निधिः ॥ उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं सर्वलोकपितामहम् ॥ ७२ ॥ वज्रांग उवाच ॥ आसुरो मास्तु मे
 भावः सन्तु लोका ममाक्षयाः ॥ तपस्येव रतिर्मेऽस्तु शरीरस्थास्तु वर्तनम् ॥ ७३ ॥ एवमन्वित्वति तं देवो जगाम स्वकमालयम् ॥ वज्रांगोऽपि
 समासे तु तपसि स्थिरसंयमः ॥ ७४ ॥ आहारमिच्छन् भार्यी स्वां न ददर्शाश्रमे स्वके ॥ शुधाविष्टः स शैलस्य गहनं प्रविवेश ह ॥ ७५ ॥
 आदातुं फलमूलानि स च तस्मिन् व्यलोकयत् ॥ रुदतीं तां प्रियां दीनां तनुप्रच्छादिताननाम् ॥ तां विलोक्य स दैत्येन्द्रः प्रोवाच परितान्त्व
 यन् ॥ ७६ ॥ वज्रांग उवाच ॥ केन तेऽपकृतं भीरु यमलोकं शियासुना ॥ कं वा कामं प्रयच्छामि शीघ्रं मे ब्रूहि भामिनि ॥ ७७ ॥ इति श्रीमात्स्ये
 महापुराणे षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ वरांगुवाच ॥ आसितास्म्यप्रविद्धास्मि ताडिता पीडितापि च ॥ रौद्रेण देवराजं नष्ट
 नाथेव भूरिशः ॥ १ ॥ दुःखपारमपश्यन्ती प्राणास्त्यक्तुं व्यवस्थिता ॥ पुत्रं मे तारकं देहि दुःखशोकमहार्णवात् ॥ २ ॥ एवमुक्तः स दैत्येन्द्रः
 कोपव्याकुललोचनः ॥ शक्तोऽपि देवराजस्य प्रतिकर्तुं महासुरः ॥ ३ ॥ तपः कर्तुं पुनर्दैत्यो व्यवस्येत महाबलः ॥ ज्ञात्वा तु तस्य संकल्पं ब्रह्मा
 कूतरं पुनः ॥ ४ ॥ आजगाम तदा तत्र यत्रासौ दितिनन्दनः ॥ उवाच तस्मै भगवान्प्रभुर्मधुरया गिरा ॥ ५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ किमर्थं पुत्र
 भूयस्त्वं नियमं कूरमिच्छसि ॥ आहारमिमुखो दैत्य तन्नो ब्रूहि महाव्रत ॥ ६ ॥ यावद्वन्द्वसहस्रेण निराहारस्य यत्फलम् ॥ क्षणेनैकेन
 तच्छभ्यं त्यक्त्वाहारमुपस्थितम् ॥ ७ ॥ त्यागो ह्यप्राप्तकामानां कामेभ्यो न तथा गुरुः ॥ यथा प्राप्तं परित्यज्य कामं कमललोचन ॥ ८ ॥
 श्रुत्वेतद्ब्रह्मणो वाक्यं दैत्यः प्राञ्जलिब्रवीत् ॥ चिन्तयंस्तपसा युक्तो हृदि ब्रह्ममुखेरितम् ॥ ९ ॥ वज्रांग उवाच ॥ उत्थितं न मया दृष्टा समा
 धानात्त्वदाज्ञया ॥ मद्विषी भीषिता दीना रुदतीं शालिनस्तले ॥ १० ॥ सा मयोक्ता तु तन्वद्भी दूयमानेन चेतसा ॥ किमेवं वर्त्तेषि भीरु वद

त्वं किं चिकीर्षसि ॥ ११ ॥ इत्युक्ता सा मया देव प्रोवाच स्वलिताक्षरम् ॥ वाक्यं वाचस्पते भोता तन्वद्गी हेतुसंहितम् ॥ १२ ॥ वराङ्ग-
 वाच ॥ त्रासितास्यपविद्धास्मि कर्षिता पीडितास्मि च ॥ रौद्रेण देवराजेन नष्टनाथेव भूरिशः ॥ १३ ॥ दुःखस्यान्तमपश्यन्ती प्राणस्त्र्यकुं-
 ल्यवस्थिता ॥ पुत्रं मे तारकं देहि ह्यस्माहुः खमहार्णवात् ॥ १४ ॥ एवमुक्तस्तु संक्षुब्धस्तस्याः पुत्रार्थमुद्यतः ॥ तपो वोरं करिष्यामि जयाय
 त्रिविधैकसाम् ॥ १५ ॥ एतच्छ्रुत्वा वचो देवः पद्मगर्भोद्विगस्तदा ॥ उवाच दैत्यराजानं प्रसन्नश्चतुराननः ॥ १६ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अलं ते तपसा
 वत्स मा ङ्गेशे दुस्तरे विशः ॥ पुत्रस्ते तारको नाम भविष्यति महाबलः ॥ १७ ॥ देवसीमन्तिनीनां तु धम्मिल्लस्य विभोक्षणः ॥ इत्युक्तो दैन्यनाथ
 स्तु ग्रणिपत्य पितामहम् ॥ १८ ॥ आगत्यानन्दयामास महिषीं हर्षिताननः ॥ तो दम्पती कृतार्थौ तु जगमदुः स्वाश्रमं मुदा ॥ १९ ॥ वज्रणि-
 णाहितं गर्भं वराङ्गी वरवर्णिनी ॥ पूर्णं वर्षसहस्रं च दधारोरदर एव हि ॥ २० ॥ ततो वर्षसहस्रान्ते वराङ्गी सुषुप्तं सुतम् ॥ जायमाने तु दैन्येन्द्रे
 तस्मिन्नोक्तमयङ्कुरे ॥ २१ ॥ चचाल सकला पृथ्वी समुद्राश्च चक्रम्परे ॥ चेलुर्महीधराः सर्वे ववुर्वाताश्च भीषणाः ॥ २२ ॥ जेपुर्जप्यं मुनिवरा
 नेदुर्व्यालमृगा अपि ॥ चन्द्रसुर्यौ जहुः कान्तिं सनीहारा दिशोऽभवन् ॥ २३ ॥ जाते महासुरे तस्मिन् सर्वे चापि महासुराः ॥ आजगमु
 र्हर्षितास्तत्र तथा चासुरयोषितः ॥ २४ ॥ जगुर्हर्षसमाविष्टा ननृतुश्चासुराङ्गनाः ॥ ततो महोत्सवो ज्ञातो दानवानां द्विजोत्तमाः ॥ २५ ॥
 विषण्णमनसो देवाः समहेन्द्रास्तदाभवन् ॥ वराङ्गी स्वसुतं दृष्ट्वा हर्षेणापूरिता तदा ॥ २६ ॥ बहुमेने न देवेन्द्रविजयं तु तदैव सा ॥
 जातमात्रस्तु दैत्येन्द्रस्तारकश्चण्डविक्रमः ॥ २७ ॥ अभिषिक्तोऽसुरैः सर्वैः कुञ्जम्भमहिषादिभिः ॥ सर्वोसुरमहाराज्ये पृथिवीतुलन
 शूनेः ॥ २८ ॥ स तु प्राप्य महाराज्यं तारको मुनिसत्तमाः ॥ उवाच दानवश्रेष्ठान् युक्तियुक्तमिदं वचः ॥ २९ ॥ इति
 श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकासुरोपाख्याने सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥ ६४ ॥ तारक उवाच ॥
 शृणुष्वमसुराः सर्वे वाक्यं मम महाबलाः ॥ श्रेयसे क्रियतां बुद्धिः सर्वैः कृत्यस्य संविधौ ॥ १ ॥ वंशक्षयकरा देवाः सर्वेषामेव दानवाः ॥
 आत्मकं जातिघर्म्मो वै विरूढं वैरमक्षयम् ॥ २ ॥ वयमद्य गर्मिष्यामः सुराणां निग्रहाय तु ॥ स्वबाहुबलमाश्रित्य सर्वे एवमसंशयः ॥ ३ ॥

किन्तु नातपसा युक्तो मयेऽहं सुरसङ्गमम् ॥ अहमादौ करिष्यामि तपो घोरं दितेः सुताः ॥ ४ ॥ ततः सुरान्विजेष्यामो भोऽहामोऽथ जग
 त्रयम् ॥ स्थिरोपायो हि पुरुषः स्थिरश्रीरपि जायते ॥ ५ ॥ रक्षितुं नैव शक्नोति चपलश्रपलाः श्रियः ॥ तच्छ्रुत्वा दानयाः सर्वे वाक्यं तस्या
 सुरस्य तु ॥ ६ ॥ साधु साधित्यगोचरं तत्र दैत्याः सविस्मयाः ॥ सोऽगच्छत्याशियात्रस्य गिरेः कन्दरमुत्तमम् ॥ ७ ॥ सर्वतु कुसुमार्कीर्ण
 नानोपधिविदीपितम् ॥ नानाचातुसस्रवचित्रं नानागुहागृहम् ॥ ८ ॥ गहनेः सर्वतो गूढं चित्रकल्पद्रुमाश्रयम् ॥ अनेकाकारबहुलं पृथक्
 पक्षिकुलकुलम् ॥ ९ ॥ नानाप्रस्रवणोपेतं नानाविधजलाश्रयम् ॥ प्राप्य तत्कन्दरं दैत्यश्चचार विपुलं तपः ॥ १० ॥ निराहारः पंचनपाः पत्र
 भुग्वारिभोजनः ॥ शतं शतं समानां तु तपांस्येतानि सोऽकरोत् ॥ ११ ॥ ततः स्यंदेहादुन्दृत्य कर्षं कर्षं दिने दिने ॥ मांसस्याग्नौ जुष्टवासी
 ततो निर्म्मसितां गतः ॥ १२ ॥ तस्मिन्निर्म्मसितां याते तपोराशित्वमागतं ॥ जज्वलुः सर्वभूतानि तेजसा तस्य सर्वतः ॥ १३ ॥ उद्विग्नाश्च
 सुराः सर्वे तपसा तस्य भीषिताः ॥ एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा परमं तोयमागतः ॥ १४ ॥ तारकस्य वरं दातुं जगाम त्रिदशालयात् ॥ प्राप्य ते
 शूलराजानं स गिरेः कन्दरास्थितम् ॥ उवाच तारकं देवो गिरा मधुरया युतः ॥ १५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ पुत्रालं नपसा तेऽग्न्नु नास्त्यसाध्यं तवा
 धुना ॥ वरं वृणीष्व रुचिरं यत्ते मनसि वर्तते ॥ १६ ॥ इत्युक्तस्तारको दैत्यः प्रणम्यात्मसुखं विभुम् ॥ उवाच प्राञ्जलिभून्वा प्रणतः पृथु
 विक्रमः ॥ १७ ॥ तारक उवाच ॥ देव भूतमनोवास वेत्सि जन्तुर्विचेष्टितम् ॥ कृतप्रतिकृताकांक्षी जिगीषुः प्रायशो जनः ॥ १८ ॥ वयं च जाति
 धर्मेण कृतवैराः सहामरेः ॥ तैश्च निःशेषिता दैत्याः क्रूरैः सन्त्यज्य धर्मिताम् ॥ तेषामहं समुद्धर्ता भवेयमिति मे मतिः ॥ १९ ॥ अवध्यः
 सर्वभूतानामस्त्राणां च महोजसाम् ॥ स्यामहं परमो ह्येष वरो मम हृदि स्थितः ॥ २० ॥ एतन्म देहि देवेश नान्यो मे रोचते वरः ॥ तमुवाच
 ततो दैत्यं विरिचिः सुरनायकः ॥ २१ ॥ न युज्यन्ते विना मृत्युं देहिना दैत्यसत्तम ॥ यत्तस्ततोऽपि वरय मृत्युं यस्मान्न शङ्कसे ॥ २२ ॥ ततः
 संचिन्त्य दैत्येन्द्रः क्षिशोर्वै सप्तवासात् ॥ वव्रे महासुरो मृत्युमवलंपनमोहितः ॥ २३ ॥ ब्रह्मा चास्मै वरं दत्त्वा यत्किंचिन्मनसंसितम् ॥
 जगाम त्रिदिवं देवो दैत्योऽपि स्वकमालयम् ॥ २४ ॥ उत्तीर्णं तपसस्तं तु दैत्यं दैत्येश्वरास्तथा ॥ परिवह्यः सहस्राक्षं दिवि देवगणा यथा ॥ २५ ॥

तस्मिन्महति राज्यस्ये तारके दैत्यनन्दन ॥ ऋतवो मूर्तिमान्तश्च स्वकालगुणग्रहीताः ॥ २६ ॥ अभवान्किङ्करास्तस्य लोकपालाश्च सर्वशः ॥
 कान्तिद्युतिर्घृतिर्मेवा श्रीवेक्ष्य च दानवम् ॥ २७ ॥ परिवर्तुर्गुणाकीर्णो निश्चिद्राः सर्व एव हि ॥ कालागुरुविलसाङ्गं महामुकुटभूषणम् ॥ २८ ॥
 रुचिराङ्गद्वन्द्वद्वङ्गं महासिंहासने स्थितम् ॥ वीजयन्त्यप्सरःश्रेष्ठा भृशं मुचन्ति नैव ताः ॥ २९ ॥ चन्द्राकौ दूषमाणेषु व्यजनपु च मारुतः ॥
 कृतान्तोऽग्रेसरस्तस्य बभूवुर्मुनिसत्तमाः ॥ ३० ॥ एवं प्रयाति कालं नु विनये तारकासुरः ॥ बभापे सनियान्द्वयः प्रभूतवरदर्पित ॥ ३१ ॥
 तारक उवाच ॥ राज्येन कारणं किं हे त्वनाक्रम्य त्रिविष्टपम् ॥ अनिर्याप्य सुखैरं का शान्तिर्हृदये मम ॥ ३२ ॥ भुञ्जतेऽद्यापि यज्ञांशं
 नमरा नाक एव हि ॥ विष्णुः श्रियं न जहति तिष्ठते च गतभ्रमः ॥ ३३ ॥ स्वस्थाभिः स्वर्गनारीभिः पीडयन्तेऽमरवल्लभाः ॥ सान्त्वला यदि
 रामोदादिवि क्रीडायनेषु च ॥ ३४ ॥ लब्ध्वा जन्म न यः कश्चिद्वटयेत्योरुपं नरः ॥ जन्म नम्य वृथाभूतमजन्मा तु विशिष्यते ॥ ३५ ॥
 मातापितृभ्यां न करोति कामान् बन्धूनशोकात्त करोति यां वा ॥ कीर्तिं हि वा नार्जयते हिमाभां पुमान् स ज्ञानोऽपि मृतो जनं मं ॥ ३६ ॥
 तस्माज्जयायामपुङ्गवानां त्रैलोक्यलक्ष्मीहरणाय शीघ्रम् ॥ संयोज्यतां न स्थमष्टचक्रं वलं च मे दुर्जयेदैन्यनश्रम् ॥ ध्वजं च मे काञ्चनयद्वनद्वं
 छत्रं च मे मौक्तिकजालबद्धम् ॥ ३७ ॥ तारकस्य वचः श्रुत्वा असनो नान दातव्यः ॥ सनानोऽन्यराजस्य तथा चक्रे बलान्वितः ॥ ३८ ॥
 आहत्य भेरीं गम्भीरां दैत्यानाहूय सत्वरः ॥ तुरगाणां सहस्रेण चक्राष्टकविभूषितम् ॥ ३९ ॥ शुक्लाम्बरपरिष्कारं चतुर्योजनविस्तृतम् ॥
 नानाक्रीडागृहयुतं गतिवाद्यमनोहरम् ॥ ४० ॥ विमानमिव देवस्य सुरभर्तुः शतक्रतोः ॥ दशक्रोदीश्वरा दैत्या दैत्यान्ते चण्डविक्रमाः ॥ ४१ ॥
 तेषामग्रेसरो जम्भः कुजम्भोऽनन्तरस्ततः ॥ महिषः कुञ्जरो मधः कालनेमिर्निमित्ततथा ॥ ४२ ॥ मथनो जम्भकः शुम्भो दैत्येन्द्रा
 दश नायकाः ॥ अन्येऽपि शतशस्तस्य पृथिविदलनक्षमाः ॥ ४३ ॥ दैत्येन्द्रा गिरिवर्ष्माणः सन्ति चण्डपराक्रमाः ॥ नानायुधप्रहज्जा
 नानाशस्त्रास्त्रपारगाः ॥ ४४ ॥ तारकस्याभवत् केतु रोद्रः कनकभूषणः ॥ केतुना मकरेणापि सेनानर्थिसनोऽरिश्वा ॥ ४५ ॥ पेशाचं यस्य वदने जम्भ
 स्यासीदयोमयम् ॥ खरं विधूतलंगुलं कुजम्भस्याभवद्धजे ॥ ४६ ॥ महिषस्य तु गोमायुं केतोर्ह्रिमं तदाभवत् ॥ व्वांशं ध्वजे तु शुम्भस्य कृष्णा

योमयमुच्छ्रितम् ॥ ४७ ॥ अनेकाकारविन्यासाश्चान्येषां तु ध्वजास्तथा ॥ शतेन शीघ्रवेगाणां व्याघ्राणां ह्रममालिनाम् ॥ ४८ ॥ असनस्य रथो
 युक्तो किङ्किणीजालमालिनाम् ॥ शतेनापि च सिंहानां रथो जम्भस्य दुर्जयः ॥ ४९ ॥ कुम्भस्य रथो युक्तः पिशाचवद्भैः त्रैः ॥ रथगु
 महिषस्योर्ध्वजस्य तु तुरङ्गभैः ॥ ५० ॥ मेघस्य द्वीपिभिर्भैः कुञ्जैः कालनेमिनः ॥ पर्यताभैः समारूढो निमिमत्तैर्महागजे ॥ ५१ ॥
 चतुर्दशैर्गन्धर्वैः शिक्षितैर्मघभैः ॥ शतहस्तायैः कृष्णं तुरङ्गैर्मधूपैः ॥ ५२ ॥ सितचामाजालेन शोभिने दक्षिणं दिशम् ॥ मिन
 चन्दनचर्पङ्गो नानापुष्पसज्जोऽञ्जलः ॥ ५३ ॥ मथना नाम देत्येन्द्रः वाशहस्तां व्यराजत ॥ जम्भकः किङ्किणीजालमालमुष्टं समा
 स्थितः ॥ ५४ ॥ कालशुक्लमहामेघमारूढः शुम्भदानवः ॥ अन्येऽपि दानवा वीरा नानाबाहनगामिनः ॥ ५५ ॥ प्रचण्डविचक्रकर्माणः कुण्ड
 लोष्णीषधूपगाः ॥ नानाविधोत्तरासङ्गा नानामाल्यविभूषणाः ॥ ५६ ॥ नानासुगन्धिगन्धाख्या नानावन्दिजनस्तनुताः ॥ नानावस्त्रपरिस्पन्दा
 श्चाग्रेसरमहारथाः ॥ ५७ ॥ नानाशौर्य्यैकथासक्तास्तस्मिन् सैन्ये महासुराः ॥ नद्वलं दैत्यासिंहस्य भीमरूपं व्यजायत ॥ ५८ ॥ ननचण्ड
 मातङ्गतुरङ्गं रथसङ्कुलम् ॥ प्रतस्थेऽमरयुद्धाय बहुपत्तिपताकिनम् ॥ ५९ ॥ एतस्मिन्नुत्तरं चायुर्देवदूताऽम्बरालयः ॥ दृष्ट्वा स दानवः नृपं नशामन्दस्य
 शंसितुम् ॥ ६० ॥ स गत्वा तु सभां दिव्यां महन्द्रस्य महात्मनः ॥ शशंस मध्ये देवानां तत्कार्यं समुपस्थितम् ॥ ६१ ॥ तन्मृत्वा दुराजस्तु
 निर्मोलितविलोचनः ॥ बृहस्पतिसुवाचेदं वाक्यं काले महासुजः ॥ ६२ ॥ इन्द्र उवाच ॥ सम्प्राप्नोति विमहोऽयं देवानां दानवी सदा ॥ कोऽयं किमत्र
 तद्ब्रूहि नीत्युपायसमन्वितम् ॥ ६३ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं मेहेन्द्रस्य गिरांपति ॥ इत्युवाच नदाभाणो बृहस्पतिरुदारर्षीः ॥ ६४ ॥ साम
 पूर्वा स्मृता नीतिश्चतुर्ङ्गा पताकिनीम् ॥ जिगीषतां सुरश्रेष्ठ स्थितिरिषा सनातनी ॥ ६५ ॥ साधु भदस्तथा दानं दातुं शक्नुवन्नुपयम् ॥
 नीतो क्रमोद्देशकालरिपुयोग्यक्रमादिदम् ॥ ६६ ॥ साम देत्येषु नैवास्ति यतस्तं लब्धपंथयाः ॥ जातिधर्मेण वा भयः दानं प्रातश्चिंथे च
 किम् ॥ ६७ ॥ एकोऽभ्युपायो दण्डोऽत्र भवता यदि रोचते ॥ दुर्जनेषु कृतं साम महदाति च वक्तव्यताम् ॥ ६८ ॥ अथादिनि व्यवस्यन्ति
 क्रूराः साम महात्मनाम् ॥ ऋजुतामार्य्यबुद्धित्वं दयानीतिव्यनिक्रमनः ॥ ६९ ॥ नन्यन्त इर्जना नित्यं धाम चापि अथादयात् ॥ तस्माद्दुर्जेन

माक्रान्तुं श्रेयान्पौरुषसंश्रयः ॥ ७० ॥ आक्रान्ते तु क्रिया युक्ता सतामेतन्महाव्रतम् ॥ दुर्जनः क्षुब्धत्वाय कल्पते न कदाचन ॥ ७१ ॥
 सुजनोऽपि स्वभावस्य त्यागं वाञ्छेत्कदाचन ॥ ७२ ॥ दुर्नुक्तः स दुर्ज्ञात इव भेदितुष्यति ॥
 कर्तव्यतां स सञ्चिन्त्य प्रोवाचाभरसंसदि ॥ ७३ ॥ इन्द्र उवाच ॥ सद्यधानेन मे वाचं शृणुष्व नाद्वैतातिनः ॥ भवतां बहुभोक्तारोऽप्युक्तान्
 नोऽतिसात्त्विकाः ॥ ७४ ॥ स्वे भक्षिन्नि स्थिता नित्यं जगतः परिपालकाः ॥ भवतश्चानिमित्तेन शान्तेः दानवेवशाः ॥ ७५ ॥ नृपां वाचं
 नेवास्ति दण्ड एव विधीयताम् ॥ क्रियतां समराद्यांगः सैन्यं संयुज्यतां नमः ॥ ७६ ॥ आवीयन्तः स शस्त्राणि पूज्यन्तामब्रुवन्तः
 नानि च यानानि योजयन्तु सहायराः ॥ ७७ ॥ यमं सेनापतिं कृत्वा शीघ्रमेव दिवौकसः ॥ इत्युक्त्वा मनश्चान्न स्वानां यं दधानेन ॥ ७८ ॥
 वाजिनामयुतेनजौ हेमथण्डपरिचूकम् ॥ नासाध्यार्थगुणोपनं समप्राप्तं तवेदैवतैः ॥ ७९ ॥ रथं वा जितां कृतं श्वेन दुर्जयः ॥ ८० ॥
 महिषमास्थाय सेनांश्च समवर्तत ॥ ८१ ॥ चण्डकिङ्कस्तुर्देन उदकेः परिवारितः ॥ कल्पयन्नाश्रुतं तत्पञ्चालाधुरितुम्पदरजोवनः ॥ ८२ ॥
 हुताशनश्छागखडः शक्तिहस्तो व्यभस्थितः ॥ ८३ ॥ चण्डकिङ्कस्तुर्देन उदकेः परिवारितमहाभजः ॥ ८४ ॥ क्षुब्धेन्द्रसत्ताद्वतो नन्दो नन्दानन्दः
 यम् ॥ नरयुक्तरथं देवो राक्षसेशो विद्यच्चरः ॥ ८५ ॥ तीक्ष्णखड्गदुतो भीमः समरं समवस्थितः ॥ भक्षसिद्धो देवाः सत्यशतगदा
 युधः ॥ ८६ ॥ चन्द्रादित्यावश्विनौ च चतुरङ्गवहान्वितौ ॥ राजभिः सहितास्तस्तुर्गन्धर्वा हेमभूषणाः ॥ ८७ ॥ क्षुब्धपेटितरा द्वाग्नित्रयम्
 रथायुधाः ॥ नाकपृष्ठशिशुण्डास्तु वैदूर्यमकरचक्राः ॥ ८८ ॥ जवारक्तोत्तरासङ्गा राक्षसा रक्तसूर्द्धजाः ॥ पृथग्गजा तद्वर्धिता निम्नलाया
 विभूषणाः ॥ ८९ ॥ मुसलासिगदाहस्ता रथे चोष्णिपिदंशिताः ॥ महामेघवा नागा भीमेलकाशनिहेतयः ॥ ९० ॥ यक्षाः कृष्णाभरभृता
 भीमबाणधनुर्धराः ॥ ताम्रोत्कध्वजा रोद्रा हेमरत्नविभूषणाः ॥ ९१ ॥ द्रोपिचर्मोत्तरासङ्गा निशाचरगणं यभौ ॥ गात्रेण राजप्राधमस्य
 भूषणभूषितम् ॥ ९२ ॥ सुसलायुधदुष्प्रेक्ष्यं नानाप्राणिमहारथम् ॥ किन्नराः श्वेतवसनाः क्षितपत्रिपताकिनः ॥ ९३ ॥ मत्तैर्नक्षत्रायास्ती
 क्ष्यतोमरहेतयः ॥ सुक्ताजालपरिष्कारो हंसो रजतनिर्मितः ॥ ९४ ॥ केतुर्जलाधिनाथम्य भीमभूमध्यजानलः ॥ पद्मरागमहारत्नविटपं धन

दस्य तु ॥ ९३ ॥ ध्वजं समुच्छिन्नं भाति गन्तुकाममिवाम्बरम् ॥ वृकेण काष्ठलोहेन यमस्यासीन्महाध्वजः ॥ ९४ ॥ राक्षसेशस्य कन्तवै
प्रेतस्य सुखमावभौ ॥ हेमसिंहध्वजौ देवौ चन्द्रार्कोवभितद्युती ॥ ९५ ॥ कुम्भेन रत्नचित्रेण कंतुराश्विनयोरभृत ॥ हेममातङ्गरचित्रं चित्रन्न
परिष्कृतम् ॥ ९६ ॥ ध्वजं शतक्रतारासीत् सितचामरमण्डितम् ॥ सनागयक्षगन्धर्वनहोरगनिशाचरा ॥ ९७ ॥ सेना सा
देवराजस्य दुर्जया भुवनत्रये ॥ कोटयस्तास्त्रयस्त्रिंशदेव देवनिकायिनाम् ॥ ९८ ॥ हिमाचलभं सितकर्णचामरं दुरगेषामल
सुन्दरस्त्रजि ॥ कृताभिरागोज्ज्वलकुङ्कुमाङ्कुरं कपोललीलिकदम्बसङ्कल ॥ ९९ ॥ स्थितस्मन्दैरावतानामङ्कुरं सहानन्यश्चित्र
विभूषणाम्बरः ॥ विशालवस्त्रांशुवितानभूषितः प्रकीर्णकट्टाभुजयमण्डलः ॥ सहस्रदृग्वदिसहस्रसत्तुल्यशिविष्टशोभन पाक
शासनः ॥ १०० ॥ तुरङ्गमातङ्गबलौषसङ्कुल मितापत्रध्वरान्विशालिनी ॥ चतुश्च सा दुर्जयपतिस्तनूति ॥ तानाभुजयय
दुस्तथा ॥ १०१ ॥ इति श्रीमानस्ये महापुराणे तारकोपाख्याने रत्नचित्रं नामोऽध्यायः ॥ १४८ ॥ ॐ ॥
सुत उवाच ॥ सुरापुराणां समर्हस्तस्मिन्नेत्यन्तदारुणे ॥ तुमुलांतिमहानासिन्नेत्येवमप्येति ॥ १ ॥ तानां वैद्व्यानां
शङ्खभैरवेण च ॥ तूयाणां चैव निषेधैर्मातङ्गानां च वृद्धिर्न ॥ २ ॥ हंसां दुष्टदृष्टानां गन्धर्वमिन्नेत्येव ॥ आर्येषां शूराणां
तुमुलांतिमहानभृत ॥ ३ ॥ समासाद्योभये भूने परपरयैरिषाद् ॥ संयोज्यैः परितानां चत्तरीतिरन्दनमम् ॥ ४ ॥ यथासाध्य तु
तेऽन्यान्यं प्रक्रमेण विलोमतः ॥ रथेनासक्तपादास्तौ रथा च तुरङ्गम् ॥ ५ ॥ हस्ती पद्मानिमुत्तां रश्मिना च रत्नद्वयेः क्षातं क्षापापरा
हस्ती तुरङ्गैर्बहुभिर्गजः ॥ ६ ॥ पदातिरेका बहुभिर्गजैर्मत्तैश्च युज्यते ॥ तनः प्रासादाभिर्गदनिन्दिपाद्वरश्च यैः ॥ ७ ॥ त्रिभिः पट्टिशैः
शूलैर्मुद्गरैः कुणैर्पण्डैः ॥ चक्रैश्च शङ्खभिश्चैव तामरेरङ्गैः सितैः ॥ ८ ॥ क्षीणपाशैकनारायणसदृशतद्विचन्द्रकैः ॥ रथैश्च शतपत्रैश्च शुक
तुण्डैश्च निर्मलैः ॥ ९ ॥ वृष्टिरत्यदुताकारा गगने लभद्वयत ॥ समप्रच्छन्न दिशः सर्वास्तमेतत्थमिवाक्षरात् ॥ १० ॥ न प्राज्ञायत
तेऽन्याऽन्यं तस्मिन्स्तमसि सङ्कले ॥ अलक्ष्यं विमुज्जन्तस्ते हंतिसङ्घातमुद्धतम् ॥ ११ ॥ पतितं नेत्र्यमध्यं निरीक्षन् परम्परम् ॥ ततो

ज्वलेभुजैश्चैः शिरोभिश्च सकुण्डलेः ॥ १२ ॥ गजैस्तुरङ्गैः पादातैः पतितैरपि ॥ आकाशसरसो भ्रष्टैः पङ्क्तैरिव भ्रुस्तुता ॥ १३ ॥
 भ्रमदन्ता भिन्नकुम्भाश्चिन्नदीर्घमहाकराः ॥ गजाः शूलनिभाः पेतुर्वरण्यां रुधिरम्रवाः ॥ १४ ॥ मध्वादण्डचक्राशा रथाश्च शक्रकीकृताः ॥
 पेतुः शक्रलतां यातास्तुरङ्गाश्च सहस्रशः ॥ १५ ॥ ततो सृग्वदुस्तारा पृथिवी समजायत ॥ नयश्च रुधिरादतो हर्षदा पिशिताशिनम् ॥
 वेतालकीडमभवत्तत्संकुलराणाजिरम् ॥ १६ ॥ इति श्रीमात्म्ये महापुराणे तारकासुरोपाख्यानं देवासुरयुद्धं नामैकोनपञ्चाशदधिकशतमोऽ-
 ध्यायः ॥ १४९ ॥ सूत उवाच ॥ अथ असनमालोक्य यमः क्रोधविमूर्च्छितः ॥ वर्षे शरवर्षेण दिशेषणाग्निर्वर्चसम् ॥ १ ॥ स विद्वे-
 दबहुभिर्बोर्णैर्ग्रसनोऽतिपराक्रमः ॥ कृतप्रतिकृताकांक्षी धनुरानम्य भैरवम् ॥ २ ॥ शतैः पञ्चभिरत्युग्रैः शराणां यममर्दयन् ॥ स विचिन्त्य
 यमो बाणान्ग्रसनस्यातिपौरुषम् ॥ ३ ॥ बाणवृष्टिभिरुग्राभिर्यमो ग्रसनमर्दयन् ॥ कृतान्तशखृष्टिं तां विपतिं प्रतिसर्पणीम् ॥ ४ ॥ विच्छेद-
 शरवर्षेण ग्रसनो दानवेश्वरः ॥ विफलां तां समालोक्य यमस्तां शरसन्ततिम् ॥ ५ ॥ स विचिन्त्य शरव्रातं ग्रसनस्य रपं प्रति ॥ चिंशम-
 सुह्रं घोरं तरसा तस्य चान्तकः ॥ ६ ॥ स तं मुद्गरमायान्तमुत्प्लुत्य गगनस्थितम् ॥ जग्राह वामहस्तेन याम्यं दानवनन्दनः ॥ ७ ॥
 तमेव सुह्रं गृह्य यमस्य महिषं रुषा ॥ पातयामास वेगेन स पपान महीतलं ॥ ८ ॥ उत्प्लुत्याथ यमस्तस्मान्महिषाग्निप्पतिप्यतः ॥ प्रांसन
 ताडयामास ग्रसनं वदने दृढम् ॥ ९ ॥ स तु प्रासप्रहारेण मूर्च्छिता न्यपतद्भुवि ॥ ग्रसनं पतितं दृष्ट्वा जम्भो भीमपराक्रमः ॥ १० ॥ यमस्य
 भिन्दिपालेन प्रहारमकरोद्धृदि ॥ यमस्तेन प्रहारेण सुस्त्राव रुधिरं मुखान् ॥ ११ ॥ कृतान्तमर्दितं दृष्ट्वा गदापाणिर्धनाधिपः ॥ वृता यक्षा
 युतशतैर्जम्भं प्रत्युद्ययौ रुषा ॥ १२ ॥ जम्भो रुषा तमायातं दानवार्निक्संवृतः ॥ उवाच प्राज्ञो पात्र्यं तु यथा स्निग्धेन भाषितम् ॥ १३ ॥
 ग्रसनो लब्धसंज्ञोऽथ यमस्य प्राहिणोद्गदम् ॥ मणिह्रमपरिष्कारां दुर्धमरिचिमर्दिनीम् ॥ १४ ॥ तामप्रतर्क्यां संप्रेक्ष्य गदां महिषवाहनः ॥
 गदायाः प्रतिवातार्थं जगद्दलनभैरवम् ॥ १५ ॥ दण्डं सुमाच कोपेन ज्वाल्यामालासमाकुलम् ॥ स गदां विपतिं प्राप्य ररासाम्बुधरो
 यथा ॥ १६ ॥ सङ्घट्टमभवत्ताभ्यां शैलाभ्यामिव दुःमहम् ॥ ताभ्यां निरप्यनिर्होदजडकृतादिगन्तम् ॥ १७ ॥ जगद्वाकुलतां यातं प्रल

यागमशङ्कया ॥ क्षणात्प्रशान्तिर्निर्हादं ज्वलदुलकासमाहितम् ॥ ३८ ॥ निष्पेषेण तयोर्भीममभूद्गगनगोचरम् ॥ निहत्याथ गदां दण्डस्ततो
 ग्रसनमूर्द्धनि ॥ ३९ ॥ हत्वा श्रियमिवानर्थो दुर्वृत्तस्यापतद्वटः ॥ स तु तेन प्रहारेण दृष्ट्वा सतिमिरा दिशः ॥ २० ॥ पपात भूमौ
 निःसंज्ञो भूमिरेणुविभूषितः ॥ ततो ह्यहस्वो घोरः सेनयोरुभयोरभूत् ॥ २१ ॥ ततो मुहूर्त्तमात्रेण ग्रसनः प्राप्य चेतनाम् ॥
 अपश्यत्स्वां तदुं ध्वस्तां विलोभभरणाम्बराम् ॥ २२ ॥ स चापि चिन्तयामास कृते प्रतिक्रान्तिक्रियाम् ॥ माद्विधे वस्तुनि पुंसि प्रभोः परिभवा
 दयाः ॥ २३ ॥ मय्याश्रितानि सैन्यानि जिते मयि विनाशिता ॥ असम्भावित एवास्तु जनः स्वच्छन्दचेष्टितः ॥ २४ ॥ न तु व्यथे
 शतोद्धृतसम्भावितधनो नरः ॥ एवं सञ्चिन्त्य वेगेन समुत्तस्थौ महाबलः ॥ २५ ॥ मुहूर्त्तं कालदण्डाभं गृहीत्वा गिरितन्निभः ॥ ग्रसनो घोरसङ्कल्पः
 सन्दृष्टौष्ठपुटच्छदः ॥ २६ ॥ रथेन त्वरितो गच्छन्नासताशान्तकं रणे ॥ समासाद्य यमं बुद्धं ग्रसनो ब्राम्ह मुहूर्त्तम् ॥ २७ ॥ वेगेन महता रोद्रे
 चिक्षेप यममूर्द्धनि ॥ विलोक्य मुहूर्त्तं दीप्तं यमः सम्प्रातिलोचय ॥ २८ ॥ वधभामास दुर्द्वेपे मुहूर्त्तं त मङ्गबलः ॥ तन्मिथपसुते दूरं चण्डानां
 भीमकर्मणाम् ॥ २९ ॥ याम्यानां किंकराणां तु सहस्रं लीजिष्येप ह ॥ तन्मूर्त्तां निहतां दृष्ट्वा घोरं किंकरयाहिनीन् ॥ ३० ॥ अगमत्परमं क्षोभं नाना
 प्रहरणोद्यतः ॥ ग्रसनस्तु समालोक्य तां किंकरमर्थो चमूम् ॥ ३१ ॥ भूने यमसहस्राणि सृष्टानि यमपायदा ॥ निप्राप्य ग्रसनः तनां विसृज
 न्नलघुदयः ॥ ३२ ॥ कल्पातघोरसंकाशो बभूव क्रोधमूर्च्छितः ॥ काञ्चिद्विभेदं शूलं काञ्चिद्वर्णैराजिज्ञेगः ॥ ३३ ॥ काञ्चिन्निष्येप गदया
 काञ्च मुहूर्त्तवृष्टिभिः ॥ केचित्प्रासप्रहारैश्च दारुणैस्ताडितास्तदा ॥ ३४ ॥ अपरे बहुशान्तम्य ललम्बुत्रोद्धुमण्डले ॥ शिञ्जाभिरपर
 जग्रदुर्मैरन्यैर्महाच्छदैः ॥ ३५ ॥ तस्यापरं तु गात्रेषु दशनैरप्यदंशयन् ॥ अपरं मुष्टिभिः पृष्टं किंकराः प्रहरन्ति च ॥ ३६ ॥
 अभिद्रुतस्तथा घोरैर्ग्रसनः क्रोधमूर्च्छितः ॥ उत्सृज्य गात्रं भूपृष्टं निष्पिपेप सहस्रशः ॥ ३७ ॥ काञ्चिदुन्थाय मुष्टीभिर्जघ्ने
 किंकरसंश्रयान् ॥ स तु किंकरशुद्धेन ग्रसनः श्रममासवान् ॥ ३८ ॥ तमालोक्य यमः शान्तं निहतां च स्वयाहिनीम् ॥
 आजगाम समुद्यम्य दण्डं माहिषवाहनः ॥ ३९ ॥ ग्रसनस्तु समायान्तमाजघ्ने गदयोरसि ॥ अचिन्तयित्वा तन्कर्म ग्रसनस्यान्तकोऽरिह्य ॥ ४० ॥

जग्ने रणस्य मूर्द्धन्याव्याघ्रान्दण्डेन कोपेनः ॥ स रथो दण्डमथितैव्याघ्रैर्द्धिविकृपते ॥ ४१ ॥ संशयः पुरुषस्यैव चित्तं दैत्यस्य तद्रथम् ॥
समुत्सृज्य रथं दैत्यः पदतिर्धरणीं गतः ॥ ४२ ॥ यमं मुजाभ्यामादाय योधयामास दानवः ॥ यमोऽपि शस्त्राण्युत्सृज्य बाहुयुद्धेऽप्यवर्तत ॥ ४३ ॥
असनः कटिवन्नेस्तु यमं गृह्य बलोद्धतः ॥ आमयामास वेगेन प्रचित्तमिव सभ्रमः ॥ ४४ ॥ यमोऽपि कण्ठेऽवष्टभ्य दैतमं बाहुयुगेन नु ॥ वंशेन
आमयामास समुत्कृष्य महीतलात् ॥ ४५ ॥ ततो मुष्टिभिराजदुरहं यन्तौ परस्परम् ॥ दैत्येन्द्रस्याति स्नायन्वात्ततः आन्तभुजो यनः ॥ ४६ ॥
स्कन्धे निधाय दैत्यस्य सुखं विश्रान्तिमैच्छत ॥ तमालक्ष्य ततो दैत्यः आन्तमन्तकमोजसा ॥ ४७ ॥ निष्पिपेप महीपृष्ठे बहुशः पर्णिगता
णिभिः ॥ यावद्यमस्य वदनात्सुखाय रुधिरं बहु ॥ ४८ ॥ निर्जोवितं यमं दृष्ट्वा ततः सन्त्यज्य दानवः ॥ जयं प्राप्योद्धतं दैत्यां नादं सुमन्त्रा
महास्वनः ॥ ४९ ॥ स्वयं सैन्यं समासाद्य तस्थौ गिरिर्वाचलः ॥ धनाधिपस्य जम्भेन सायकैर्मर्मभेदिभिः ॥ ५० ॥ दिशोऽवहृदाः कुट्टन
सैन्यं चास्य निकृन्तितम् ॥ ततः क्रोधपरीतस्तु धनेशो जम्भदानवम् ॥ ५१ ॥ हृदि विव्याध बाणानां सहस्रेणाग्निवर्चसाम् ॥ साराधिं च
शतेनाजौ ध्वजं दशभिरेव च ॥ ५२ ॥ हस्तौ च पञ्चसप्तत्या मार्गेर्दशभिर्धनुः ॥ मार्गेर्बोर्द्विपत्राङ्गैस्तैलघौतेरिजिह्वैः ॥ ५३ ॥ सिंहपैकेन तं
तीक्ष्णैर्विव्याध दशभिः शरैः ॥ जम्भस्तु कर्म तदृष्ट्वा धनेशस्यातिदुष्करम् ॥ ५४ ॥ हृदि धैर्यं समालम्ब्य किञ्चित्सन्त्रस्तमानसः ॥
जग्राह निशितान्बाणाञ्छुभ्रमर्मविभेदिनः ॥ ५५ ॥ आकर्णाकृष्टचापस्तु जम्भः क्रोधपरिप्लुतः ॥ विव्याध धनदं तीक्ष्णैः शरैर्वक्षसि
दानवः ॥ ५६ ॥ साराधिं चास्य बाणेन दृढेनाभ्यहनद्धदि ॥ चिच्छेद् ज्यामथैकेन तैलघौतेन दानवः ॥ ५७ ॥ ततस्तु निशितैर्बाणैर्दोरुणैर्मर्मभे
दिभिः ॥ विव्याधोरासि वित्तेशं दशभिः क्रूरकर्मैकृत ॥ ५८ ॥ मोहं परमतो गच्छन् दृढविद्धौ हि वित्तपः ॥ स क्षणाद्वैर्यमालम्ब्य धनुरा
कृष्य भेरवम् ॥ ५९ ॥ किरन्वाणसहस्राणि निशितानि धनाधिपः ॥ दिशः खं विदिशो भूमीनीकान्यसुरस्य च ॥ ६० ॥ पूरयामास वेगेन
संघाद्य रविमण्डलम् ॥ जम्भोऽपि परमैकैकं शरैर्वहुभिराहवे ॥ ६१ ॥ चिच्छेद् लघुसन्धानो धनेशस्यातिपौरुषात् ॥ ततो धनेशः संकुद्धा
दानवेन्द्रस्य कर्मणा ॥ ६२ ॥ व्यधमत्तस्य सैन्यानि नानासायकवृष्टिभिः ॥ तदृष्ट्वा दुष्कृतं कर्म धनाध्यक्षस्य दानवः ॥ ६३ ॥ गृहीत्वा

सुहृदं भीममायतं हेमभूषितम् ॥ धनदातुचरान्यक्षान्निषेप सहस्रशः ॥ ६४ ॥ ते वध्यमाना दैत्येन मुञ्चन्तो भैरवान् खान् ॥ रथं धनपतेः
 सर्वे परिवार्य्ये व्यवस्थिताः ॥ ६५ ॥ दृष्ट्वा तानर्हितान्देवः शूलं जग्राह दारुणम् ॥ तेन दैत्यसहस्राणि सूदयामास सत्तरः ॥ ६६ ॥ क्षीयमा
 णेषु दैत्येषु दानवः क्रोधसूर्च्छितः ॥ जग्राह पशुं दैत्यो मर्दनं दैत्यविद्विषाम् ॥ ६७ ॥ स तेन शितधारेण धनभर्तुर्महारथम् ॥ चिच्छेद्
 तिलशो दैत्यो ह्यस्तुः स्निग्धमिवान्नम् ॥ ६८ ॥ पदातिरथ वितेशो गदामादाय भैरवीम् ॥ महाहविर्महेशु दत्तशत्रुविनाशिनीम् ॥ ६९ ॥
 अधृष्यां सर्वभूतानां बहुवर्षगणार्चिताम् ॥ नानाचन्दनदिग्धाङ्गां दिव्यपुष्पविवासिताम् ॥ ७० ॥ निर्मलायामर्थो गुर्वीममोघां हेमभूषणाम् ॥
 चिक्षेप मूर्ध्नि संकुद्धो जम्भस्य तु घनाधिपः ॥ ७१ ॥ आयान्तां तां समालोक्य तडित्संघातमण्डिताम् ॥ दैत्यो गदाभिघातार्थं शस्त्रवृष्टिं
 मुमोच ह ॥ ७२ ॥ चक्राणि कुणयान्प्रासान्मुण्डीः पट्टिशानपि ॥ हेमकेयूरनद्धाभ्यां बाहुभ्यां चण्डविक्रमः ॥ ७३ ॥ व्यर्थीकृत्य तु तान् सर्वो
 नायुधान्दैत्यवक्षसि ॥ प्रस्फुरन्ती पपातोऽग्रा महालंकेयाद्रिकन्दरे ॥ ७४ ॥ स तयाभिहतो गण्डं पपात रथकूचरे ॥ श्रोतोभिश्चास्य रुधिरं सुन्नान
 गतचेतसः ॥ ७५ ॥ जम्भं तु निहतं मत्वा कुजम्भो भैरवस्वनः ॥ घनाधिपस्य संकुद्धो वाक्पयेनातीव कोपितः ॥ ७६ ॥ चक्रे बाणमयं जालं
 दिक्षु यक्षाधिपस्य तु ॥ चिच्छेद् बाणजालं तदद्वन्द्वेः शितेस्ततः ॥ ७७ ॥ मुमोच शस्त्रवृष्टिं तु तस्मै यक्षाधिपो बली ॥ स तं दैत्यः शस्त्रातं
 चिच्छेद् निशितैः शरैः ॥ ७८ ॥ व्यर्थीकृतां तु तां दृष्ट्वा शस्त्रवृष्टिं घनाधिपः ॥ शक्तिं जग्राह दुर्धर्षां हेमघण्टादृहासिनीम् ॥ ७९ ॥ बाहुना
 रत्नकेयूरकान्तिसन्तानहासिना ॥ स तां निरूप्य वेगेन कुजम्भाय मुमोच ह ॥ ८० ॥ सा कुजम्भस्य हृदयं दास्यामास दारुणम् ॥ वित्तेशः
 स्वल्पस्तत्तस्य पुरुषस्यातिभाविता ॥ ८१ ॥ अथास्य हृदयं भित्त्वा जगाम धरणीतलम् ॥ ततो मुदूर्तोदस्वस्थो दानवो दारुणः
 क्रातिः ॥ ८२ ॥ जग्राह पट्टिशं दैत्यः प्रांशुं शितशिलीमुखम् ॥ स तेन पट्टिशेनाजौ धनदस्य स्तनान्तरम् ॥ ८३ ॥ वाक्पयेन तीक्ष्णरूपेण
 मर्मोन्तरविसर्पिणा ॥ निर्बिम्बेदाभिजातस्य हृदयं दुर्जनो यथा ॥ ८४ ॥ तेन पट्टिशघातेन धनेशः परिमूर्च्छितः ॥ निपपात रथोपस्थे जर्जरौ
 धूर्वहो यथा ॥ ८५ ॥ तथागतं तु तं दृष्ट्वा धनेशं नरवाहनम् ॥ सद्भास्त्रो निःक्रान्तिर्देवो निशाचरबलानुगः ॥ ८६ ॥ अभिदुद्राव वेगेन

कुजम्भं भीमविक्रमम् ॥ अथ दृष्ट्वा तु दुर्द्धर्षं कुजम्भो राक्षसेश्वरम् ॥ ८७ ॥ चोदयामास सैन्यानि राक्षसेन्द्रवधं प्रति ॥ तं दृष्ट्वा चोदितः
 सेनां भृङ्गनानास्त्रभीषणाम् ॥ ८८ ॥ रथाश्चापस्तु वगेन भूषणयुतिभिरास्त्रैः ॥ सन्नेन दमयितुं विकीर्णैरान्वयितुं ॥ ८९ ॥ विच्छेद-
 रिपुवक्त्राणि विचित्राणि समन्ततः ॥ तिर्यक् पृष्ठनधश्चोदो दीर्घबाहुर्महागिरिम् ॥ ९० ॥ सन्दष्टोऽष्टपुटादाय प्रकुट्टमिच्छमानः ॥
 प्रचण्डकोपस्तापो न्यकृन्तदानवान् ॥ ९१ ॥ ततो निःक्षेपितशर्यां विलोक्यां म्नापनीकिनीम् ॥ सुकृता कुम्भभायान् ॥ ९२ ॥ सन्नेन्द्र-
 भिद्रवम् ॥ ९२ ॥ लब्धसंज्ञोऽथ जम्भस्तु धनाव्यक्षपदानुगान् ॥ जीव्यान् तं जग्राद वल्वा पाशैः सम्प्रश- ॥ ९३ ॥
 मूर्तिमन्ति तु स्त्रानि विविधानि च दानवाः ॥ बाहनानि च दिव्यानि विमानानि सस्त्रशः ॥ ९४ ॥ धनंशो लब्धसंज्ञोऽथ नामाह्वयं विजो-
 तु ॥ निःश्वसदीर्घमुष्णं च रोपात्ताम्रविलोचनः ॥ ९५ ॥ ध्यात्वास्त्रं गारुडं दिव्यं बाणं तन्वाय श्लाघुंके ॥ पुनोच दानवानीके न बाणं शत्रु-
 दारणम् ॥ ९६ ॥ प्रथमं कार्मुकात्तन्य निश्चरुधूमराजयः ॥ अनन्तरं स्फुलिङ्गां क्रोटमो दीप्तिमच्चक्षुः ॥ ९७ ॥ ततो जालकुटं क्रो-
 चकारास्त्रं समन्ततः ॥ ततः क्रमेण दुर्योरे नानारूपं तदाभवत् ॥ ९८ ॥ अभूतैश्चाभवल्लोको ह्यन्धकारस्ततः ॥ ततोऽन्तरिक्षे संतन्वि-
 तेजस्ते तु परिष्कृतम् ॥ ९९ ॥ कुजम्भस्तत्समालोच्य दानवोऽतिपराक्रमः ॥ अभिद्रुद्राव येन पशानिर्धेयं नदन् ॥ १०० ॥ अथाप्रितुल्य-
 मायान्तं दैत्यं दृष्ट्वा धनाधिपः ॥ बभूव सम्भ्रमाविष्टः पलायनपरायणः ॥ १०१ ॥ ततः पलायतास्तस्य मुकुटं रत्नमण्डितम् ॥ पपात भू-
 दीप्तं रविबिम्बमिवाम्बरात् ॥ १०२ ॥ शूराणां मभिजातानां भर्तृभ्यः पसुते रणात् ॥ मर्तुं संग्रामशिरसि युतं द्वादशगामः ॥ १०३ ॥ इति
 व्यवस्य दुर्द्धर्षा नानाशस्त्रास्त्रपाणयः ॥ युयुत्सवः स्थिता यक्षा मुकुटं वसिष्ठार्थं त- ॥ १०४ ॥ अभिजातयाम गिरा धनस्य पदादुगाः ॥
 तानमर्षाच्च सम्प्रेक्ष्य दानवश्चण्डपोरुषः ॥ १०५ ॥ मुशुण्डो भेराज्ञातं दृष्ट्वा क्रोडाशिरात् ॥ रसिगो मुकुटस्य निधियेष निशाचर-
 ॥ १०६ ॥ तान्प्रमथ्याथ दनुजो मुकुटं तत्स्वके रथे ॥ समारोप्यामरयुर्जित्वा धनदमाहवे ॥ १०७ ॥ धनानि स्त्रानि च मूर्तिमन्ति तथ
 निधानानि शरीरिणश्च ॥ आदाय सर्वाणि जगाम दैत्यो जम्भः स्वसैन्यं दनुजेन्द्रसिंहः ॥ धनाधिपो वै विनिकीर्णमृद्धजो जगाम दीनः सुरभृतो

रन्तिकम् ॥ १०८ ॥ कुजम्भेनाथ संसक्तो रजनीचिरनन्दनः ॥ मायामोघामाश्रित्य तामर्ली राक्षसेश्वरः ॥ १०९ ॥ मोहयामास देव्येन्द्रं
 जगत्कृत्वा तमामयम् ॥ ततो विफलनेत्राणि दानवानां बलानि तु ॥ ११० ॥ न शेकुश्चलितं तत्र पद्मद्विपं पदं तदा ॥ ततो नानास्त्रनेत्रेण
 दानवानां महाचमूम् ॥ १११ ॥ जयान घननीदरतिमिरातुरवाहनाम् ॥ वध्यमानेषु दैत्येषु कुजम्भे मूढचेतसि ॥ ११२ ॥ महिषो दानवेन्द्रस्तु
 कल्पान्ताम्भोदसन्निभः ॥ अस्त्रं चकार सावित्रमुल्कासङ्घातमण्डितम् ॥ ११३ ॥ विजृम्भत्यथ सावित्रं परमास्त्रे प्रातिपत्ति ॥ प्रणाशमगम
 तीव्रं तमो घोरमनन्तरम् ॥ ११४ ॥ ततोऽहं विस्फुलिङ्गाहं तमः कृत्स्नं व्यनाशयत् ॥ प्रफुल्लारुणपद्मौघं शरद्विपं पदं तदा ॥ ११५ ॥
 ततस्तमसि संशान्ते दैत्येन्द्राः प्रातचक्षुषः ॥ चक्रुः करेण मनसा देवान्कैः सहाह्वयम् ॥ ११६ ॥ शस्त्रैरमप्यग्निर्भुक्तेषुजङ्गात्रं विभोदि
 तम् ॥ अथादाय धनुर्घोरमिषूंश्चाग्नीविषोपमान् ॥ ११७ ॥ कुजम्भोऽधानत क्षिप्रं शंखराजबलं प्रति ॥ राक्षसेन्द्रमनायान्तं विठाक्य सप
 दातुगः ॥ ११८ ॥ विव्याध निशितैर्बाणैः क्रूराग्नीविषभीषणैः ॥ तदादानं च सन्धानं न संशङ्कापि श्रूयते ॥ ११९ ॥ चिन्देदानीं शस्त्रा
 तान्स्वशरैरतिलाघवात् ॥ ध्वजं परमतीक्ष्णं चित्रकर्ममिराद्विपः ॥ १२० ॥ सारथिं चान्य भल्लेन रथनाडादपानयत् ॥ कुजम्भः क्रुद्धं
 तद्वद्वा राक्षसेन्द्रस्य संयुगे ॥ १२१ ॥ रोषरक्तेक्षणयुतो रथादाप्लुत्य दानयः ॥ खड्गं जग्राह वंशेन शरद्वधरिभिर्मलम् ॥ १२२ ॥ चर्म चोद
 यखण्डेन्दुदशकेन विभूषितम् ॥ अभ्यद्रवद्रणे दैत्यो रक्षोऽधिपनिगोजता ॥ १२३ ॥ तं रक्षोऽधियानिः प्राप्तं मुहुरेणाहनद्रदि ॥ स तु नेन
 प्रहारेण क्षीणः सम्भ्रान्तमानसः ॥ १२४ ॥ तस्यावचेष्टो दनुजो यथा धीरां घराधरः ॥ स मुहूर्तं समाश्रम्यतो दानवेन्द्रोऽपि दुर्जयः ॥ १२५ ॥
 रथमारुह्य जग्राह रक्षोवात्मकरेण तु ॥ केशेषु निऋतिं दैत्यो जानुनाक्रम्य धिष्टितम् ॥ १२६ ॥ ततः अङ्गेन च शिरोऽपि चिन्देत्तुमेन्द्रमर्पणः ॥
 तस्मिन्स्तदन्तरे देवो वरुणोऽपाम्पतिर्दुतम् ॥ १२७ ॥ पाशेन दानवेन्द्रस्य वक्त्रं च भुजद्वयम् ॥ ततो बद्धमुजं दैत्यं फिञ्जीकृतपेरु
 पम् ॥ १२८ ॥ ताडयामास मदया दयामुत्सृज्य पाशधृक् ॥ स तु तेन प्रहारेण स्त्रोतोभिः क्षतजं वमन् ॥ १२९ ॥ दधार रूपं मेघमयं विद्युन्म
 ललतावृतम् ॥ तदवस्थागतं दृष्ट्वा कुजम्भं महिषासुरः ॥ १३० ॥ व्यावृत्तवदनंऽगाधे अस्तुमेच्छन्सुरावुभौ ॥ निऋतिं वरुणं चैव तीक्ष्णं

दंष्ट्रोत्क्रदाननः ॥ १३१ ॥ तावभिप्रायमालक्ष्य तस्य देत्यस्य दूषितम् ॥ त्यक्त्वा रथपथं भीतो महिषस्यातिरहसा ॥ १३२ ॥ भृशं दुः ॥
 जवाहिभ्यामुभाभ्यां भयविह्वलो ॥ जगम निव्रंतिः क्षिप्रं शूरजं पाकशासनम् ॥ १३३ ॥ कुद्रस्तु माहेपो देव्यो वरुणं समभिद्रुतः ॥
 तमन्तकमुखासक्तमालोक्य हिमवद्भुतिः ॥ १३४ ॥ चक्रे सोमास्त्रनिःसृष्टं हिमसङ्घातकण्टकम् ॥ वायव्यं चास्त्रागतुलं चन्द्रश्चक्रं द्वितीय-
 कम् ॥ १३५ ॥ वायुना तेन चन्द्रेण संशुष्केण हिमेन च ॥ व्यथिता दानवाः सर्वे शीतोच्छिन्ना विपौरुषाः ॥ १३६ ॥ न शंखुच्छलिदु-
 पद्भ्यां नास्त्राण्यादापुमेव च ॥ महाहिमनिपातेन शस्त्रैश्चन्द्रप्रचण्डितैः ॥ १३७ ॥ गात्राण्यसुरसैन्यानामदहन्त समन्ततः ॥ बहिषो निष्प्रयत्नरतु-
 शीतिनाकम्पिताननः ॥ १३८ ॥ कक्षावालम्ब्य पाणिभ्यामुपविष्टो ह्यधोमुखः ॥ सर्वे ते निष्प्रतीकारा दैत्याश्चन्द्रमसा जिताः ॥ १३९ ॥ रणेच्छां
 दूरतस्त्यक्त्वा तस्थुस्ते जीवितार्थिनः ॥ तत्राब्रवीत्कालनेमिदैत्यान्क्रोपेन दीपितः ॥ १४० ॥ भो भोः शृङ्गारिणः शूराः सर्वे शस्त्रास्त्रावारा ॥
 एकैकोऽपि जगत्सर्वं शक्तस्तुल्यितुं भुजेः ॥ १४१ ॥ एकैकोऽपि क्षमो ग्रस्तुं जगत्सर्वं चराचरम् ॥ एकैकस्यापि पर्याप्ता न सर्वेऽपि
 दिवौकसः ॥ १४२ ॥ कलां पूरयितुं यन्नात्पादशीमतिविक्रमाः ॥ किं प्रयात्वाश्च तिष्ठन् समरेऽमरनिर्जिताः ॥ १४३ ॥ न
 युक्तमेतच्छूराणां विशेषादैत्यजन्मनाम् ॥ राजा चान्तरितोऽस्माकं तारको लोढमारुहः ॥ १४४ ॥ विरतानां रणादस्मात्कुब्जः प्राणान्
 हरिष्यति ॥ शीतेन नष्टश्रुतयो ब्रह्मवाक्यादवास्तथा ॥ १४५ ॥ भूकास्तदाभवन्देत्या रणदृशनपङ्क्तयः ॥ तान्दृष्ट्वा नष्टचेत-
 स्कान्दैत्याञ्छीतेन सादिताम् ॥ १४६ ॥ मत्वा कालक्षमं कार्यं कालनेमिर्नहासुरः ॥ आश्रित्य दानवीं मायां वितत्य स्वं महावपुः ॥ १४७ ॥
 पूरयामास गगनं दिशो विदिश एव च ॥ निर्ममे दानवेन्द्रेशः शरीरे भास्करायुतम् ॥ १४८ ॥ दिशश्च मायया चण्डैः पूरयामास पावकैः ॥
 ततो ज्वालकुलं सर्वं त्रैलोक्यमभवत्क्षणात् ॥ १४९ ॥ तेन ज्वालासमूहेन हिमांशुरगमच्छमम् ॥ ततः क्रमेण विभ्रष्टशीतदुर्दिनमा-
 बभौ ॥ १५० ॥ तद्वलं दानवेन्द्राणां मायया कालनेमिनः ॥ तद्वद्वा दानवानकिं लब्धसंज्ञं दिवाकरः ॥ उवाचारुणमुद्भ्रान्तः कोपाल्लोकैकलो-
 चनः ॥ १५१ ॥ दिवाकर उवाच ॥ नयारुण रथं शीघ्रं कालनेमिरथो यतः ॥ विमर्देस्तत्र विषमो भविता शूरसंक्षयः ॥ १५२ ॥ एषो

जितः शशाङ्कोऽत्र तद्वलं बलमाश्रितम् ॥ इत्युक्तश्चोदयामास रथं गरुडपूर्वजः ॥ १५३ ॥ प्रयत्नविधुतैरश्वैः सिनचामरमालिभिः ॥ जग-
 दीपोऽथ भगवाञ्जग्राह वित्ततं धनुः ॥ १५४ ॥ शूरो च द्वौ महाभागो दिव्यावाशीविषद्युती ॥ सञ्चारास्त्रेण रन्ध्राय बाणमेकं सतर्ज्जसः ॥ १५५ ॥
 द्वितीयमिन्द्रजालेन योजितं प्रमुमोच ह ॥ सञ्चारास्त्रेण रूपाणां क्षणाच्चक्रे निरयेयम् ॥ १५६ ॥ देवानां दानवं रूपं दानवानां च दैति-
 क्रम् ॥ मत्वा सुरान्स्वकानेव जग्ने घोरास्त्रलाघवात् ॥ १५७ ॥ कालेभ्यो रूपाविष्टः कृतान्त इव संशये ॥ कौश्वित्स्वद्वेन तीक्ष्णेन कौश्वित्रा-
 राचवृष्टिभिः ॥ १५८ ॥ कौश्विद्वद्दशभिर्घोराभिः कौश्विद्वैरैः परश्वैः ॥ १५९ ॥ शिराणि कृपाश्विदवातयञ्च भुजान् रथान् सारथ्योश्चो-
 वेगः ॥ कौश्वित्पिपेवाथ रथस्य वेगात्कौश्वित्कुथा चोद्धतमुष्टिघातैः ॥ १६० ॥ रणे विनिहृतान्दृष्ट्वा नृभिः स्थान् दानवाभिः ॥ रूपं रथं तु
 प्रपद्यन्त ह्यसुराः सुरचर्षिताः ॥ १६१ ॥ कालेनमी रूपाविष्टः रथो रूपं न बुद्धवान् ॥ नेमिदैत्यस्तु तान्दृष्ट्वा कालेनमिमुधान ह ॥ १६२ ॥
 अहं नेमिः सुरो नैव कालेनेमे विदस्व माम् ॥ भवता मोहितवानो निहताग्न्यश्विक्रम ॥ १६३ ॥ दैत्यानां दमशशाणि दुज्जेयान् सुरैरिदं ॥
 सर्वोन्नवारणं सुञ्च ब्रह्ममन्त्रं त्वरन्वितं ॥ १६४ ॥ स तेन वोधितो दैत्यः सभ्रवाकुलचेतनः ॥ याजया एत बाण ॥ ब्रह्मास्त्रो विहिनन-
 तु ॥ १६५ ॥ मुमोच चापि दैत्येन्द्रः स स्वयं सुरकण्टकः ॥ ततोऽस्त्रतेजसा व्याप्तं त्रेलोक्यं तथानरम् ॥ १६६ ॥ देवानां चाभयस्तैन्य-
 सर्वमेव भयाच्यतम् ॥ संचारास्त्रं च संशान्तं रवंयर्मयोधिने बभौ ॥ १६७ ॥ तस्मिन्प्रतिहते ह्यस्त्रे भटनेना दिवाक्रा ॥ महेन्द्रजालमा-
 श्रित्य चक्रे स्वां कोटिशस्तनुम् ॥ १६८ ॥ विरिष्णूर्जेत्करसम्पलसमाक्रान्तजगन्नरम् ॥ तनाप दानवानीकं गनमन्त्रौघशोणितम् ॥ १६९ ॥
 ततश्चावर्षदनलं समन्तादतिरहतम् ॥ चक्षुषि दानवेन्द्रणा चकारान्धानि च प्रभुः ॥ १७० ॥ गजानामशूलमन्दः पशुशूलम् ॥ सुनि ॥
 पुरगा निःश्वसन्तश्च धर्मात्तौ रथिनोऽपि च ॥ १७१ ॥ इतश्चेतश्च सलिलं प्रार्थयन्तस्तृपालुराः ॥ प्रच्छादयविटपंश्चैव गिरिणां गह्वराणि
 च ॥ १७२ ॥ दावाग्निः प्रज्वलंश्चैव घोराब्धिर्दग्धपादपः ॥ तोयार्थिनः पुरो दृष्ट्वा तोयं कछोलमालिनम् ॥ १७३ ॥ पुरः स्थितमपि प्राप्तं
 न शेकुस्वर्मादृताः ॥ अप्राप्य सलिलं भूमौ व्याप्तास्या गतचेतसः ॥ १७४ ॥ तत्र तत्र व्यदृश्यन्त मृता दैन्येश्वरा भुवि ॥ रथा गजाश्च पतिता

स्तुरगश्च समापिताः ॥ १७६ ॥ स्थिता वमन्तो धावन्तो गलद्रक्तवसासुजः ॥ दानवानां सहस्राणि व्यदृश्यन्तां मृतानि तु ॥ १७६ ॥
 संक्षये दानवेन्द्राणां तस्मिन्महति वर्तिते ॥ प्रकोपेद्रुतताप्राक्षः कालनेमी रूपातुरः ॥ १७७ ॥ अभवत्कलमेवाभः स्फुरद्भूरिशतद्वदः ॥
 गम्भीरास्फोटनिर्हादजगद्धृदयघट्टकः ॥ १७८ ॥ प्रच्छाद्य गगनभागं रविमायां व्यनाशयत् ॥ शीतं वर्षं सलिलं दानवेन्द्रचलं प्रति ॥ १७९ ॥
 देव्यास्तां वृष्टिमासाद्य समाश्वस्तास्ततः क्रमात् ॥ बीजंकुरा इवान्धनाः प्राप्य वृष्टिं चारतले ॥ १८० ॥ ततः स मेघरूपी तु कालनेमि
 मंहासुरः ॥ शस्त्रवृष्टिं कवर्षां देवानिकेषु दुर्जयः ॥ १८१ ॥ तथा वृष्ट्या बाध्यमाना दैत्येन्द्राणां महोजगाम् ॥ गतिं कां च न पश्यन्तो
 गावः शीतार्द्रिता इव ॥ १८२ ॥ परस्परं व्यलीयन्त पृष्ठेषु व्यस्रपणयः ॥ स्वेषु बाधे व्यलीयन्त गङ्गेषु तुरगेषु च ॥ १८३ ॥ स्थेषु
 त्वमराक्षस्तास्तत्र तत्र निलिलिये ॥ अपरे कुञ्जैर्गोत्रैः स्वहस्तगिहिताननाः ॥ १८४ ॥ इतश्चेतश्च सम्भ्रान्ता यश्रुयुर्वै दिशो दृश ॥ एवंनिधि
 तु संग्रामे तुमुले देवसंक्षये ॥ १८५ ॥ दृश्यन्ते पतिता भूमौ शस्त्रभिन्नाङ्गसन्धयः ॥ विभुजा भिन्नमूर्द्धानस्तथा छिन्नोरुजावः ॥ १८६ ॥ विरने
 स्तरथासङ्गा निष्पिष्टध्वजपङ्क्तयः ॥ निर्भिन्नाङ्गैस्तुरङ्गैस्तु गजैश्चाचलसन्निभैः ॥ १८७ ॥ सुतरक्तहर्देभूमिर्विकृता विकृता वभौ ॥ एवमग्नौ बली
 दैत्यः कालनेमिर्महासुरः ॥ १८८ ॥ जघ्ने मुहूर्तमात्रेण गन्धर्वाणां दशायुतम् ॥ यक्षाणां पञ्च लक्षाणि रक्षसामयुतानि पट्ट ॥ १८९ ॥ त्रीणि
 लक्षाणि जघ्ने स किन्नराणां तरस्विनाम् ॥ जघ्ने पिशाचमुख्यानां सप्तलक्षाणि निर्भयः ॥ १९० ॥ इतरंषामसंख्याताः सुरजातिनिकायिनाम्
 जघ्ने स कोटीः संकुद्धश्चित्रास्त्रैरस्त्रकोविदः ॥ १९१ ॥ एवं परिभवे भीमे तदा त्वमरसंक्षये ॥ संकुद्धावधिनी देवो चित्रास्त्रकवचोज्ज्वलौ ॥ १९२ ॥
 जघ्नतुः समरे दैत्यं कृतान्तानलसन्निभम् ॥ तमासाद्य रणे घोरमैकैकः षष्टिभिः शरैः ॥ १९३ ॥ जघ्ने मर्मसु तीक्ष्णाग्रैरसुरं भीमदर्शनम् ॥ ताभ्यां
 बाणप्रहारैः स किञ्चिदायस्तचेतनः ॥ १९४ ॥ जग्राह चक्रमष्टारं तैलघोतं रणान्तकम् ॥ तेन चक्रेण सोऽश्विभ्यां चिच्छेद रथकूबरम् ॥ १९५ ॥
 जग्राहाथ धनुर्दैत्यः शरांश्चाशीविषोपमान् ॥ ववर्ष भिषजोमूर्ध्नि संछाद्याकाशगोचरम् ॥ १९६ ॥ तावप्यस्त्रैश्चिच्छिदतुः शितैस्तैर्दैत्यसायकात् ॥
 तच्च कर्म तयोर्दंष्ट्रा विस्मितः कोपमाविशत् ॥ १९७ ॥ महता स तु कोपेन सर्वयोमयसादनम् ॥ जग्राह मुद्गरं भीमं कालदण्डविभीषणम् ॥ १९८ ॥

स तनो भ्राम्य केगेन चिक्षेपाश्विरयं प्रति ॥ तं तु मुहुरमायातन्मालोवयाम्बरगोचरम् ॥ १९९ ॥ त्यक्त्वा रथौ पु तौ वेगादाप्लुतो तरसाश्विनौ ॥
तौ रथौ स तु निष्पिष्य मुहुरोऽचलसन्निभः ॥ २०० ॥ दारयामास धरणीं हेमनालपरिष्कृतः ॥ तस्य कर्माश्विनौ दृष्ट्वा भिषजो चित्रयो
धिनौ ॥ २०१ ॥ वज्रास्त्रं तु प्रकुर्वति दानवेन्द्रनिवारणम् ॥ ततो वज्रमयं वर्षं प्रावर्त्तदतिदारुणम् ॥ २०२ ॥ धारवज्रप्रहारैस्तु दैत्येन्द्रः स
परिष्कृतः ॥ रथो ध्वजो धनुश्चक्रं कवचं चापि काञ्चनम् ॥ २०३ ॥ क्षणेन तिलशो जातं सर्वेसैन्यस्य पश्यतः ॥ तदृष्ट्वा द्रुपदं कर्म सां
श्विभ्यां भीमविक्रमः ॥ २०४ ॥ नारायणास्त्रं बलवान् मुमोच रणमूर्द्धनि ॥ वज्रास्त्रं क्षमयायास दानवेन्द्रोऽस्त्रतेजसा ॥ २०५ ॥ तस्मिन्
प्रशान्ते वज्रास्त्रे कालनेमिरनन्तरम् ॥ जीवग्राहं ग्राहयितुमश्विनौ तु प्रचक्रमे ॥ २०६ ॥ तावश्विनौ रणाद्भितौ सहस्राक्षरयं प्रति ॥ रथानौ
वेपमानौ तु पद्मा शस्त्रविवर्जितौ ॥ २०७ ॥ तयोरनुगतो दैत्यः कालनेमिमहाबलः ॥ प्राप्येन्द्रस्य रथं क्रूरो दैत्यानीक्ष्य शत्रुगः ॥ २०८ ॥
तं दृष्ट्वा सर्वभूतानि वित्रेसुर्विह्वलानि तु ॥ दृष्ट्वा दैत्यस्य तत् क्रौर्यं सर्वभूतानि मेनिरे ॥ २०९ ॥ पराजयं मेहेन्द्रस्य त्वं ग्रीकक्षयाह्वयं नेलुः
शिखरिणो मुख्याः पेतुरुत्का नभस्तलात् ॥ २१० ॥ जगज्जुर्जेलदा द्विषु बुद्धताश्च महार्णवाः ॥ तां भूतविकृतिं दृष्ट्वा भगवान् गरुडज्वरः ॥ २११ ॥
व्यबुद्धयताहिपय्यङ्गे योगनिद्रां विहाय तु ॥ लक्ष्मीकरयुगाज्जलालितां प्रिसरारुहः ॥ २१२ ॥ शरदम्बरनीलशङ्खान्दृष्ट्वा नन्देहच्छविर्विभुः ॥
कौस्तुभोद्भासितोरस्को कान्तकेयूरभास्करः ॥ २१३ ॥ विमृश्य सुरसंक्षेपं नैनतेयं समाह्वयत् ॥ आहूतेऽयमिन्द्रे नमिन् नागायन्धिन
वर्ष्मणि ॥ २१४ ॥ दिव्यनानास्त्रतीक्ष्णांचिरारुह्यागात् सुरान् स्वयम् ॥ नत्रापश्यत् देवेन्द्रमभिद्रुतमभिद्रुतैः ॥ २१५ ॥ शरदम्बरैर्नैवराभाद्
सच्छयैः पौरुषोत्कटैः ॥ यथा हि पुरुषं चोरेरभागेर्वेशशालिभिः ॥ २१६ ॥ परित्राणायाशु कृतं मुक्षये कर्म निभर्मम् ॥ अथापश्यन्त
दैतेया वियति ज्योतिमण्डलम् ॥ २१७ ॥ स्फुरन्तमुदयाद्विस्त्रं सूर्यसुष्णान्तिषा इव ॥ प्रभावं ज्ञानुमिच्छन्तो दानवान्गन्म्य तजसः ॥ २१८ ॥
गरुमन्तमपश्यन्तः कल्पान्तानलसन्निभम् ॥ तमास्थितं च मेघौघबुलितमक्षयमच्युतम् ॥ २१९ ॥ तालोक्याधुरेन्द्रास्तुः पतम्भूर्यमानमाः ॥
अयं वै देवसर्वस्वं जितेऽस्मिन् निर्जिताः सुराः ॥ २२० ॥ अयं स दैत्यचक्राणां कृतान्तः केशवोऽरिहा ॥ एनमाश्विन्य न्यंकदु यज्ञभाज

मुञ्जोऽमराः ॥ २२१ ॥ इत्युक्त्वा दानवाः सर्वे परिवार्यं समन्ततः ॥ निजबुर्विवैरस्त्रैस्तेऽतमायान्तमाहवे ॥ २२२ ॥ कालनेमिप्रभृत्या
 दश दैत्या महारथाः ॥ षष्ट्या विव्याध बाणानां कालनेमिर्जनार्दनम् ॥ २२३ ॥ निमिः शतेन बागा ऽमथनोऽशीतिभिः शरैः ॥ जम्भक
 श्वेव सप्तत्या शुम्भो दशभिरेव च ॥ २२४ ॥ शेषा दैत्येश्वराः सर्वे विष्णुमैकेशः शरैः ॥ दशभिश्चैव यत्तस्ते जघुः सगरुडं रणे ॥ २२५ ॥
 तेषाममृष्य तत्कर्म विष्णुर्दानवमुद्वनः ॥ एकैकं दानवं जघ्रे षड्भिः षड्भिरजिह्वगैः ॥ २२६ ॥ आकर्णकृष्टैर्धृष्यश्च कालनेमिसिभिः शरैः ॥
 विष्णुं विव्याध हृदये क्रोधाद्रक्तविलोचनः ॥ २२७ ॥ तस्याशोभन्त ते बाणा हृदये तप्तकाञ्चनाः ॥ मयूखानीय दीप्तानि शैः पुनश्च
 स्फुटत्विषः ॥ २२८ ॥ तैर्बाणैः किञ्चिदायस्त्रो हरिर्जग्राह मुहुरम् ॥ स ततं भ्राम्य वेगेन दानवाय ऽसञ्जयत् ॥ २२९ ॥ दानवेन्द्रस्तमभ्रातः
 वियत्येव शतैः शरैः ॥ चिच्छेद् निलग्नः क्रुद्धो दर्शयन्पाणिलावणम् ॥ २३० ॥ ततो विष्णुः प्रकुपितः प्राप्तं जग्राह भैरवम् ॥ तेन दैत्यस्य
 हृदयं ताडयामास गाढनः ॥ २३१ ॥ क्षणेन लब्धसंज्ञस्तु कालनेमिर्महासुरः ॥ शक्तिं जग्राह तीक्ष्णा ऽहमेघण्टादृहासिनीम् ॥ २३२ ॥ तया
 वामभुजं विष्णोर्विभेद् दितिनन्दनः ॥ भिन्नः शक्त्या भुजस्तस्य सुतशोणित आबभौ ॥ २३३ ॥ पद्मरागमयेनेव केयूरेण विभृपिनः ॥ ततो
 विष्णुः प्रकुपितो जग्राह विपुलं धनुः ॥ २३४ ॥ सप्त दश च नाराचांस्तीक्ष्णान्मर्भभिर्भेदिनः ॥ दैत्यस्य हृदयं षड्भिर्विव्याध च त्रिभिः
 शरैः ॥ २३५ ॥ चतुर्भिः सारथिं चास्य ध्वजं चैकेन पत्रिणा ॥ द्वाभ्यां ज्याधनुषी चापि भुजं सव्यं च पत्रिणा ॥ २३६ ॥ स विद्धो हृदयं
 गाढं दैत्यो हरिशिलीमुखैः ॥ सुतरस्त्वारुणप्रांशुः पीडाकुलितमानसः ॥ २३७ ॥ चक्रम्पे मारुतेनेव नोदितः किंशुकद्रुमः ॥ तल्लङ्घयित
 मालक्ष्य गदां जग्राह केशवः ॥ २३८ ॥ तां च वेगेन चिक्षेप कालनेमिस्थं प्रति ॥ सा पपात शिरस्युग्रा विपुला कालनेमिनः ॥ २३९ ॥
 संचूर्णितोत्तमाङ्गस्तु निष्पिष्टमुकुटोऽसुरः ॥ सुतस्तौघरन्ध्रस्तु सुतघातुर्वाचलः ॥ २४० ॥ प्रापतस्त्वे रथे भग्ने दिसंज्ञः शिष्टजीवितः ॥ पति
 तस्य रथोपस्थे दानवस्याच्युतोऽरिहा ॥ २४१ ॥ स्मितपूर्वमुवाचेदं वाक्यं चक्रायुधः प्रभुः ॥ गच्छासुर विमुक्तोऽसि साम्प्रतं जीव
 निर्भयः ॥ २४२ ॥ ततः स्वल्पेन कालेन अहमेव तवान्तकः ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य सारथिः कालनेमिनः ॥ अपवाह्य रथं दुरमनयत्काल

नेमिनः ॥ २४३ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे देवासुरसंग्रामे कालनेमिपराजयो नाम पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥ सुत उवाच ॥ तं
 दृष्ट्वा दानवाः क्रुद्धाश्चरुः स्वैस्त्वेर्बलैर्वृताः ॥ सरथा इव माक्षीकहरणं सर्वतो दिशम् ॥ १ ॥ कृष्णचामराजालब्धे सुधाविराचिनांकुरे ॥ चित्रपंचपतां क्रु-
 तु प्रभिनन्नकरटामुले ॥ २ ॥ पर्वताभे गजे भीमे मदन्नाविणि दुद्धरे ॥ आरुह्याजौ निमिर्दंत्यो हरिं प्रत्युग्रयो बली ॥ ३ ॥ तस्यासन् दानवा रोद्रा-
 गजस्य पदरक्षिणः ॥ सप्तविंशतिसाहस्राः किरीटकवचोज्वलाः ॥ ४ ॥ अश्वारूढश्च मथनां जम्भकश्चोष्ट्रवाहः ॥ शुम्भोऽपि त्रिपुष्टं संप समारुह्यात्रज-
 द्रणम् ॥ ५ ॥ अपरे दानवेन्द्रास्तु यत्ता नानालपाणयः ॥ आजद्रुः समरं क्रुद्धा विष्णुमाक्लिष्टकारिणम् ॥ ६ ॥ परिषेण निमिर्दंत्यो नयनां सुद्वरेग तु ॥
 शुम्भः शूलेन लोहणेन प्राप्तेन असनस्तथा ॥ ७ ॥ चक्रेण मद्विपः क्रुद्धो जम्भः शक्तया महारणं ॥ जहुरनारायणं सर्वं शेषास्तद्विशैश्च जार्गगे ॥ ८ ॥
 ताव्यस्त्राणि प्रयुक्तानि शरीरं विविशुर्हरेः ॥ गुरुक्ताव्युपदिष्टानि सच्छिद्यन्मथ श्रुताविधौ ॥ ९ ॥ असम्भ्रान्तां रणे विष्णुरध नद्याहं क्षाम्मुकम् ॥
 शरांश्चाशोविषाकारांस्तेलघोतानजिह्मगान् ॥ १० ॥ ततोऽभिसन्ध्य दैत्यास्तानाकर्णोक्लृप्तकाम्मुकः ॥ अभ्यद्रवद्रुपं क्रुद्धो दैत्यानीकं तु
 पौरुषात् ॥ ११ ॥ निमिर्विव्याच विंशत्या बाणानामग्निर्वर्चसान् ॥ मथनं ददृशुर्भिवर्णेः शुम्भं पञ्चभिरेव च ॥ १२ ॥ एकंन भग्निरं क्रुद्धा
 विव्याधोरासि पत्रिणा ॥ जम्भं द्वादशभिस्तीक्ष्णैः सर्वाश्चैकैकशोऽप्यभिः ॥ १३ ॥ तस्य तज्जघवं दृष्ट्वा दानवाः कोपमुन्मिताः ॥ चर्दमानाः
 प्रयत्नेन चक्रुरत्यद्रुतं रणम् ॥ १४ ॥ चिच्छंदाथ धनुर्विष्णोर्निमिर्भेच्छेत् दानवः ॥ सन्ध्यमानं शरं हर्षं विच्छेदं भग्निसाधुः ॥ १५ ॥ पीड-
 यामास गरुडं जम्भस्तीक्ष्णैस्तु सायकैः ॥ भुजं तस्याह्ननद्वाढं शुम्भो भूधरसन्निभः ॥ १६ ॥ छिन्नं धनुषि शंखिन्द्रो नागं नयान्द सीमन्नाम् ॥
 तां प्राहिणोत् स वेगेन मथनाय महाहवे ॥ १७ ॥ तामप्राप्तां निमिर्बोणैश्चिच्छेद तिलशां रणे ॥ तां नाशमाभतां दृष्ट्वा हर्षेणैव प्राथेना-
 मिव ॥ १८ ॥ जग्राह सुदूरं घोरां दिव्यरत्नपरिष्कृतम् ॥ तं मुमोचाथ वेगेन निमिसुहृदस्य दानवम् ॥ १९ ॥ तमागन्तं वियत्येव त्रयो दैन्या-
 न्यवारयन् ॥ गदया जम्भदैत्यस्तु असनः पट्टिशेन तु ॥ २० ॥ शक्तया च नष्टिषो दैत्यः स्वपक्षजप्रकाङ्क्षया ॥ निराकृतं तभाळं नय दुर्जेने-
 प्रणयं यथा ॥ २१ ॥ जग्राह शक्तिसुग्रायामपट्यण्टोत्कटस्वनाम् ॥ जम्भाय तां समुहृदस्य प्राहिणोद्रणभीषणः ॥ २२ ॥ तामम्वरस्थां जग्राह

गजो दानवनन्दनः ॥ गृहीतां तां समालोक्य शिक्षामिव विवेकिभिः ॥ २३ ॥ दृढं भारसहं सारमन्यदादाय कामुंक्रमम् ॥ रौद्रास्त्रमभिसन्धाय
तस्मिन् बाणं मुमोच ह ॥ २४ ॥ ततोऽस्त्रतेजसा सर्वं व्याप्तं लोकं चराचरम् ॥ ततो बाणमयं सर्पमाकाशं समदृश्यत ॥ २५ ॥ त-
दिशो विदिशश्चैव बाणजालमया वसुः ॥ दृष्ट्वा तदस्त्रमाहात्म्यं सेनानीर्यसनोऽसुरः ॥ २६ ॥ ब्राह्ममन्त्रं चकारासौ सर्वोस्त्रविनिवारणम् ॥
तेन तत् प्रशमं यातं रौद्रास्त्रं लोकवस्परम् ॥ २७ ॥ अस्त्रे प्रतिहतं तस्मिन् विष्णुर्दानवसूदनः ॥ कालदण्डास्त्रमकरान् सर्वलोकलङ्घि-
रम् ॥ २८ ॥ सन्धयिमाने तस्मिंस्तु माहृतः परुषो बवौ ॥ चक्रमपे च मही देवी देत्या भिन्नाधियोऽभवन् ॥ २९ ॥ तदस्त्रमुग्रं दृष्ट्वा तु दानवा
बुद्धदुर्मदाः ॥ चकुरन्वाणि दिव्यानि नानारूपाणि संयुगे ॥ ३० ॥ नारायणास्त्रं ग्रसनो गृहीत्वा चक्रं निमिः स्वास्त्रमरं मुमोच ॥ एषीकनन्त्रं
चकार जम्भस्तत्कालदण्डास्त्रनिवारणाय ॥ ३१ ॥ यावन्न सन्धानदशां प्रयान्ति देत्येषाश्चास्त्रनिवारणाय ॥ तावत्क्षणेनैव जघान काशिरैव
श्वरणां सगजान् सहास्रान् ॥ ३२ ॥ अनन्तरं शान्तमधूतद्वन्द्वं देत्यास्त्रयोगेन तु कालदण्डम् ॥ शान्तं तदालोक्य ह्रीः स्वशस्त्रं स्थगिक्रमे
मन्युपरीतमूर्तिः ॥ ३३ ॥ जग्राह चक्रं तपनायुताभमुग्रारमात्मानमिवाद्वितीयम् ॥ चिक्षेप सेनापनयेऽभिसन्ध्य कण्ठस्थलं वज्रकटोरसु-
ग्रम् ॥ ३४ ॥ चक्रं तदाकाशगतं विलोक्य सर्वोत्तमा देत्यमराः स्ववीर्यैः ॥ नाराकृन्वन्वारयितुं प्रचण्डं देवं यथा कर्म मुधा प्रपन्नम् ॥ ३५ ॥
तमग्रतर्क्य जनयन्नजय्यं चक्रं पपात ग्रसनस्य कण्ठे ॥ द्विधा तु कृत्वा ग्रसनस्य कण्ठं तद्रक्तयारारुगवोरनाभि ॥ जगाम भूयोऽपि जनार्द-
नस्य पाणिं प्रवृद्धानलुतुल्यदीप्ति ॥ ३६ ॥ इति श्रीमात्स्यं महापुराणं देवासुरसंग्रामं ग्रसनयधो नामैकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥
सूत उवाच ॥ तस्मिन्निनिहते देत्ये ग्रसने लोकनायके ॥ निर्भय्यादमधुच्यन्त हरिणा सह दानवाः ॥ १ ॥ पट्टिशैर्मुशलेः पाशै-
र्गदाभिः कुणपैरपि ॥ तीक्ष्णाननैश्च नाराचैश्चक्रेः शक्तिभिरेव च ॥ २ ॥ तानब्रान्दानवैर्मुक्तांश्चित्रयेः धी जनार्दनः ॥ एकैकं शतशश्चक्रे बाणे-
रग्निशिखोपमैः ॥ ३ ॥ तमः क्षीणगुधप्राया दानवा भ्रान्तचेतसः ॥ अस्त्राण्यादातुमभवन् सप्तर्था यदा रणे ॥ ४ ॥ तदा मृतैर्गजैरश्वैर्जनार्दन-
मयोधयन् ॥ समन्तात्कोटिशो देत्याः सर्वतः प्रत्ययोधयन् ॥ ५ ॥ बहुकृत्वा वपुर्विष्णुः किञ्चिच्चान्तभुजोऽभवत् ॥ उवाच च गरुत्मन्तं

तस्मिन्सुतुमुले रणे ॥ ६ ॥ गरुत्मन्कच्चिदश्रान्तस्त्वमस्मिन्नपि साम्प्रतम् ॥ यद्यश्रान्तोऽसि तद्याहि मथनस्य रथं प्रति ॥ ७ ॥ श्रान्तोऽ
स्यथ मुहूर्तं त्वं रणादपसृतो भव ॥ इत्युक्तो गरुडस्तेन विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ ८ ॥ आससाद रणे दैत्यं मथनं चोरदर्शनम् ॥
दैत्यस्त्वाभिमुखं दृष्ट्वा शङ्खचक्रगदाधरम् ॥ ९ ॥ जवान भिन्दिपालेन शितवाणेन वक्षसि ॥ तत्प्रहारमचिन्त्येव विष्णुज्जन्तस्मिन्महाहवे ॥ १० ॥
जवान पंचभैरवैर्माणैश्च शिलाशितैः ॥ पुनर्दशभिराकृष्टैस्तं तताड स्तनान्तरे ॥ ११ ॥ विद्धो मर्मभसु दैत्येन्द्रो हरिबाणैरकम्पन ॥
स मुहूर्तं समाथास्य जग्राह परितं तदा ॥ १२ ॥ जग्रे जनार्दनं चापि परिचगमिर्वर्चसा ॥ विष्णुस्तेन प्रहारेण किञ्चिद्वृणितोऽभवत् ॥ १३ ॥
ततः क्रोधविवृत्ताशो गर्दा जग्राह माधवः ॥ मथनं सरथं रेषान्निदिपेयाश्च रावतः ॥ १४ ॥ स यथाताथ दैत्येन्द्रः क्षयकालेऽवल्लो यथा ॥
तस्मिन्निपतितं भूमौ दानवे वीर्यशालिनि ॥ १५ ॥ आससाद यमुदैत्याः क्रुद्धं करिणो ययः ॥ ननच्चेतु विपन्नतु दानवेऽप्यतिमानिषु ॥ १६ ॥
प्रक्रोपाद्रक्तनयनो महिषो दानवेश्वरः ॥ प्रत्युद्यथो दारैरौदः स्वबाहुबलमास्थितः ॥ १७ ॥ नीहज्वारेण शूङ्गं महिषो रैरेयत् ॥ शतं रा
च गरुडं वरिो महिषोऽभ्यहनद्बहि ॥ १८ ॥ ततो व्याहृत्य वदनं महाचलपुद्गलिनम् ॥ प्रमृतेच्छद्रेणे दैन्यः सगरुमन्तमच्युतम् ॥ १९ ॥
अथाच्युतोऽपि विज्ञाय दानवस्य चिकीर्षितम् ॥ वदनं पूरयामास दिव्यैस्त्रैर्महाबलैः ॥ २० ॥ महिषस्याथ समुजं वाणेषां गरुडव्रजः ॥
पिचाय वदनं दिव्यैर्द्वयास्त्रपरिमन्त्रितैः ॥ २१ ॥ ए तैर्वाणैरभिदूतो महिषोऽचकृपन्निभः ॥ परिवर्त्तितक्रायाऽधः पणान न ममार च ॥ २२ ॥
महिषं पतितं दृष्ट्वा भूमौ प्रोवाच केशवः ॥ भद्रिषापुर मत्तस्त्वं वधं नास्त्रिद्विहसि ॥ २३ ॥ योषिद्वयः युगं तोऽपि साक्षात्कमलश्या
पिना ॥ उत्तिष्ठ जीविनं रक्ष गच्छास्मात्सङ्गराट्टनम् ॥ २४ ॥ नस्मिन्पराङ्मुखे दैन्ये नहिं शुम्भशनाः ॥ मन्तोऽप्युष्टः कोपाशु
कुटीकुटिलननः ॥ २५ ॥ निर्मथ्य पाणिना पाणिं धुरागय भेरवम् ॥ सग्यं नकार म धनुः शरांश्चाशीविंशमात्र ॥ २६ ॥ स चित्र
योधी दृढमुष्टिपातस्तत्स्तु विष्णुं गरुडं च दैत्यः ॥ बाणैर्जलद्वह्निशिखानिकाशैः क्षिप्तैस्तल्पैः परिचातद्देवैः ॥ २७ ॥ विष्णुश्च दैत्य
न्द्रशराहतोऽपि भुशुणिडमादाय कृतान्ततुल्याम् ॥ नया भुशुण्ड्या च पित्रेप मपं शुम्भस्य पत्रं धरणीधराभम् ॥ २८ ॥ नन्मादवच्छ्रुत्

इताच्च भेषाद्भूमौ पदातिः स तु दैत्यनाथः ॥ ततो महीस्थस्य हरिः शरोधानुमोच कालानलतुल्यभासः ॥ २९ ॥ शरीरिभिस्तस्य भुजं
विभेद यद्वाभिश्च शीर्षं दशभिश्च केतुम् ॥ विष्णुर्विकृष्टैः श्रवणवसानं दैत्यस्य विव्याध विवृतेनेत्रः ॥ ३० ॥ स तेन विद्धो व्याथितो बभूव
दैत्यधरो विद्युतशोणितोचः ॥ ततोऽस्य किञ्चिच्चालितस्य धैर्यादुवाच शङ्खाम्बुजशार्ङ्गपाणिः ॥ ३१ ॥ कुमारिवध्योऽसि रणं विभुञ्च
सुम्भासुरः स्वल्पतरैरहोभिः ॥ वयं न मतोऽहंसि चेह मूढ वृथैव किं युद्धसमुत्सुकोऽसि ॥ ३२ ॥ जम्भो वनो विष्णुमुखात्रिशम्य निमिश्च
निष्पेषुमियेष विष्णुम् ॥ गदामथोद्यम्य निमिः प्रचण्डां जवान गाढां गरुडं शिरस्तः ॥ ३३ ॥ सुम्भोऽपि विष्णुं परिचेण दूर्ध्नि प्रमृष्टरत्ना
वविचित्रभासा ॥ तौ दानवाभ्यां विषमैः प्रहारेर्निपेतरुर्व्यां वनपावकाभौ ॥ ३४ ॥ तत्कर्म दृष्ट्वा त्रिजस्तु सर्वे जगजुरुच्चैः दृतांसिह
नादाः ॥ घनूर्षे चास्फोट्य सुराभिघातेर्व्यदारयन्भूमिमपि प्रचण्डाः ॥ वासांसि चेवाद्बुधुः परे तु दधुश्च शंखानकगोमुखौघान् ॥ ३५ ॥
अथ संज्ञामवाप्याशु गरुडोऽपि सकेशवः ॥ पराङ्मुखो रणात्तस्मात्पलायत महाजवः ॥ ३६ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे देवापुरसंग्रामे
मथनादिसंग्रामो नाम द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥ ७ ॥ सूत उवाच ॥ तमालोक्त्रय पलायन्तं विभ्रष्टव्यजक्रमुक्कम् ॥ हरि
देवः सहस्राक्षो मेने भग्नं दुराहवे ॥ १ ॥ दैत्यांश्च मुदितान् दृष्ट्वा कर्त्तव्यं नाध्यगच्छत ॥ अथायान्निकटे विष्णोः सुरेशः पाकशासनः ॥ २ ॥
सुवाच चैनं मधुरं प्रोत्साहपरिबृंहकम् ॥ किमेभिः क्रीडसे देव दानवेदुष्टमानसैः ॥ ३ ॥ दुर्जनैर्लब्धरन्ध्रस्य पुरुषस्य कुतः क्रिया ॥ शक्तो
पेक्षितो नीचो मन्यते बलमात्मनः ॥ ४ ॥ तस्मान्न नीचं मतिमान्दुर्गहीनं हि सन्त्यजेत् ॥ अथाग्नेसरसम्पत्त्या रथिनो जयमाप्नुयुः ॥ ५ ॥
कस्ते सखाभवच्चाग्ने हिरण्याक्षवधे विभो ॥ हिरण्यकशिपुर्दैत्यो वीर्यशाली मदीदृतः ॥ ६ ॥ त्वां प्राप्यापश्यदसुरो विषमं स्मृतिविभ्रमम् ॥
पूर्वेण्यतिबला ये च दैत्येन्द्राः सुरविद्विषः ॥ ७ ॥ विनाशमागताः प्राप्य शलभा इव पावकम् ॥ युगे युगे च दैत्यानां त्वमेवान्तकरो
हरे ॥ ८ ॥ तथैवाद्येह मग्नानां भव विष्णो सुराश्रयः ॥ एवमुक्तस्ततो विष्णुर्व्यवदत्त महाभुजः ॥ ९ ॥ ऋद्ध्या परमया युक्तः सर्वभूत
श्रयोऽस्ति ॥ अथोवाच सहस्राक्षं कालक्षममचोक्षजः ॥ १० ॥ दैत्येन्द्राः स्वैर्वधोपायैः शक्या हन्तुं हि नान्यतः ॥ दुर्जयस्तारको दैत्यो सुवत्सा

सप्तदिनं शिशुम् ॥ ११ ॥ काश्चित् स्त्रीवध्यतां प्राप्तो वधेऽन्यस्य कुमारिका ॥ जम्भस्तु वध्यतां प्राप्नो दानवः क्रूरविक्रमः ॥ १२ ॥ तस्मा
द्वीयेण दिव्येन जहि जम्भं जगज्ज्वरम् ॥ अवध्यः सर्वभूतानां त्वां विना स तु दानवः ॥ १३ ॥ मया युतो रणे जम्भं जगत्कण्टकमुद्धर ॥
तद्वैकुण्ठवचः श्रुत्वा सहस्राक्षोऽमराहि ॥ १४ ॥ समादिशत् सुरान् सर्वान् सैन्यस्य रचनां प्रति ॥ यत्सारं सर्वलोकेषु वीर्यस्य तपसोऽपि
च ॥ १५ ॥ तदेकादशरुद्रास्तु चकारायेसरान् हरिः ॥ व्यालभोगाङ्गसन्नद्धा बालिनो नीलकण्ठराः ॥ १६ ॥ चन्द्रखण्डनमुण्डालीमण्डितोरु
शिखाण्डिनः ॥ शूलज्वालावलिताङ्गा भुजमण्डलभैरवाः ॥ १७ ॥ पिङ्गोलुङ्गजटाजूटाः सिंहचर्मनुपङ्गिणः ॥ कपालीशादया रुद्रा विद्रावित
महासुराः ॥ १८ ॥ कपाली पिङ्गलो भीमो विरूपाक्षो विलोहितः ॥ अजेशः शासनः शास्ता शम्भुश्चण्डो ध्रुवस्तथा ॥ १९ ॥ एते एका
दशानंतबला रुद्राः प्रभाविणः ॥ पालयन्तो बलस्याग्रे दारयन्तश्च दानवान् ॥ २० ॥ आप्याययन्तस्त्रिदशान्गर्जत इव चाम्बुदाः ॥ हिमच
लाभे महति काञ्चनान्धुरहस्रजि ॥ २१ ॥ प्रचलच्चामरे हेमघण्टासङ्घातमण्डिते ॥ ऐरावते चतुर्दते मातङ्गेऽचलसंस्थिते ॥ २२ ॥ महामद
जलस्रावे कामरूपे शतक्रतुः ॥ तस्यो हिमगिरेः शृङ्गे भानुमानिव दीप्तिमान् ॥ २३ ॥ तस्यारक्षत्पदं सव्यं मारुतोऽमिताविक्रमः ॥ जुगो
पापरमग्निस्तु ज्वालापूरितदिङ्मुखः ॥ २४ ॥ पृष्ठरक्षोऽभवाद्भिणुः ससैन्यस्य शतक्रतोः ॥ आदित्यावसथो विश्वे मरुतश्चादिवनवपि ॥ २५ ॥
गन्धर्वा राक्षसा यक्षाः सकिन्नरमहोरगाः ॥ नानाविधायुधाश्चित्रा दधाना हेमभूषणाः ॥ २६ ॥ कोटिशः कूत्वा वृन्दं चिह्नोपलक्षितम् ॥
विश्रामयन्तः स्वां कीर्तिं बन्धिवृन्दपुरःसराः ॥ चेरुदृत्यवधे लब्धाः सहेन्द्राः सुरजातयः ॥ २७ ॥ शतक्रतोऽमरनिकायपालिता पताकिनी गजशत
वाजिनादिता ॥ सितातपत्रचजपटकोटिमण्डिता बभूव सा दितिसुतशोकवर्द्धिनी ॥ २८ ॥ आयान्तीमवलोवयाथ सुरसेनां गजासुराः ॥ गजरूपी महा
म्भोदसङ्घातो भाति भैरवः ॥ २९ ॥ परश्चययुचो देत्यो दंशितोष्ठकसंपुटः ॥ ममर्द च रणे देवांश्चक्षेपान्यान्करेण तु ॥ ३० ॥ परान्परशुना जघ्ने
देत्येन्द्रो रोद्रविक्रमः ॥ तस्य पातयतः सेनां यक्षगन्धर्वकिन्नराः ॥ ३१ ॥ सुमुबुः संहत्वाः सर्वे चित्रशस्त्रास्त्रसंहतिम् ॥ पाशान्परश्वधांश्चकान्
भिन्दिपालान्समुद्रान् ॥ ३२ ॥ कुन्तान्पासान्सोस्तीक्ष्णान्मुद्गरान्श्चापि दुःसहान् ॥ तान्सर्वान्सोऽग्रसद्देत्यः कवलानिव यूयपः ॥ ३३ ॥ कोपास्फालित

दीर्घाग्रकपास्त्रोटेन पातयन् ॥ विचचार रणे देवान्दुष्प्रेक्ष्ये गजदानवः ॥ ३४ ॥ यस्मिन्यास्त्रिनिपतति सुरवृन्दे गजासुरः ॥ तस्मिन्तस्मिन्महाशब्दो
 द्वाहाकारकृतोऽभवत् ॥ ३५ ॥ अथ विद्रवमाणं तद्वलं प्रेक्ष्य समन्ततः ॥ रुद्राः परस्परं प्रोचुरहङ्कारोत्थिताच्चैषः ॥ ३६ ॥ भो भो गृह्यते
 दैत्येन्द्रं मर्दतेन हताश्रयम् ॥ कर्षतेन शितैः शूलैर्भजेतेन च मर्मसु ॥ ३७ ॥ कपाली वाक्यमाकर्ण्य शूलं शितशिलासुखम् ॥ सम्माज्ज्यं
 वामहस्तेन संरम्भाविवृतेक्षणः ॥ ३८ ॥ अथावद्वृकुटीविक्रो दैत्येन्द्राभिमुखो रणे ॥ दृढेन मुष्टिबन्धेन शूलं विष्टभ्य निर्मलम् ॥ ३९ ॥
 जघान कुम्भदेशे तु कपाली गजदानवम् ॥ ततो दशापि ते रुद्रा निर्मलायोमये रणे ॥ ४० ॥ जवुः शूलैश्च दैत्येन्द्रं शैलवर्ष्माणमाहवे ॥
 सुतशोणितरन्ध्रस्तु शितशूलमुखादितः ॥ ४१ ॥ बभौ कृष्णच्छविदैत्यः शरदीवामलं सरः ॥ प्रोत्फुछारुणनीलाब्जसंघातं सर्वतोदि
 शम् ॥ ४२ ॥ भस्मशुभ्रतनुच्छाये रुद्रैर्हसैरिवावृतः ॥ उपस्थितार्तिदैत्योऽथ प्रचलत्कर्णपल्लवः ॥ ४३ ॥ शम्भुं विभेद दशनेनाभिदेशे
 गजासुरः ॥ दृष्ट्वा सक्तं तु रुद्राभ्यां नव रुद्रास्ततोऽद्भुतम् ॥ ४४ ॥ ततश्चुर्विविधैः शस्त्रैः शरीरमभराद्विपः ॥ निर्भया बलिनो युद्धे रणभूमौ
 व्यवस्थिताः ॥ ४५ ॥ मृतं महिषमासाद्य वने गोमायवो यथा ॥ कपालिनं गरित्यज्य गतश्चासुरपुङ्गवः ॥ ४६ ॥ वेगेन कुपितो दैत्यो नव
 रुद्रानुपाद्रवत् ॥ ममर्दं चरणाघातेर्दन्तैश्चापि करेण च ॥ ४७ ॥ स तैस्तुमुलुधुद्धेन श्रममासादितो यदा ॥ तदा कपाली जग्राह करं तस्याभर
 द्विपः ॥ ४८ ॥ भ्रामयामास वेगेन ह्यतीव च गजासुरम् ॥ दृष्ट्वा श्रमातुरं दैत्यं किञ्चित्स्फुरितजगिवितम् ॥ ४९ ॥ निरुत्साहं रणे तस्मिन्गत
 युद्धोत्सवोद्यमम् ॥ ततः पतत एवास्य चर्मं चोत्कृत्य भैरवम् ॥ ५० ॥ स्रवत्सर्वाङ्गराक्षोपं चकाराभ्रमात्पनः ॥ दृष्ट्वा विनिहतं दैत्यं दा
 वेन्द्रा महाबलाः ॥ ५१ ॥ विव्रसुर्दुदुवुर्गमुर्नैपेतुश्च सहस्रशः ॥ दृष्ट्वा कपालिनो रूपं गजचर्माम्बरान्वृतम् ॥ ५२ ॥ दिक्षु भूमौ तमेवोश्रं
 रुद्रं दैत्या व्यलोकयन् ॥ एवं विलुलिते तस्मिन्दानवेन्द्रे महाबले ॥ ५३ ॥ द्विपाधिरूढो दैत्येन्द्रो हतदुन्दुभिना ततः ॥ कल्पान्ताम्बुधराभेण
 दुर्दरेणापि दानवः ॥ ५४ ॥ निमिरभ्यपतत्तूर्णं सुरसैन्यानि लोडयन् ॥ यां यां निमिगजो याति दिशं तां तां सवाहनाः ॥ ५५ ॥ सन्त्यज्य
 दुदुवुर्देवा भयात्तोस्त्यक्तहेतयः ॥ गन्धेन सुरमातङ्गा दुदुवुस्तस्य हस्तिनः ॥ ५६ ॥ पलायितेषु सैन्येषु सुराणां पाकशासनः ॥ तस्थौ

दिक्पालकैः सार्द्धमष्टाभिः केशवेन च ॥ ५७ ॥ सम्प्राप्तो निमिमातङ्गो यावच्छक्राजं प्रति ॥ तावच्छक्राजो यातो मुक्त्वा नादं स
 भैरवम् ॥ ५८ ॥ ध्रियमाणोऽपि यत्नेन स रणे नैव तिष्ठति ॥ पलायिते गजे तस्मिन्नारूढः पाकशालिनः ॥ ५९ ॥ विपरीतमुखोऽबुद्धयद्दानवेन्द्रचलं
 प्रति ॥ शतक्रतुस्तु वज्रेण निमिं वक्षस्यताडयत् ॥ ६० ॥ गदया दन्तिनश्चास्य गण्डदेशेऽहनदृढम् ॥ तन्प्रहारमचिन्त्यैव निमिर्निर्भय
 पौरुषः ॥ ६१ ॥ ऐरावणं कटीदेशे मुद्गरेणाभ्यताडयत् ॥ स हतो मुद्गरेणाय गजकुञ्जर आहवे ॥ ६२ ॥ जगाम पश्चाच्छरणैर्दरणीं भूधराकृतिः ॥
 लाघवात् क्षिप्रस्तुथाय ततोऽमरमहागजः ॥ ६३ ॥ रणादपसर्पांशु भीषितो निमिहस्तिना ॥ ततो वधुर्वैवो रूक्षो बहुशर्करांपांसुलः ॥ ६४ ॥
 सम्मुखो निमिमातङ्गो जवनाचलकम्पनः ॥ सुतरत्को बभौ शैलो घनधातुहरो यथा ॥ ६५ ॥ घनेशोऽपि गदां गुर्वी तस्य दानव
 हस्तिनः ॥ चिक्षेप वेगाद्दित्येन्द्रो निपपातास्य मूर्ध्नि ॥ ६६ ॥ गजो गदानिपातेन स तेन परिमूर्च्छितः ॥ दूर्तैर्भिस्त्वा घरां वेगात् पपाताचल
 सन्निभः ॥ ६७ ॥ पतिते तु गजे तस्मिन् सिंहनादो महानभूत् ॥ सर्वतः सुरसैन्यानां गजवृंहितवृंहितैः ॥ ६८ ॥ हेपारवेण चाश्वानां गुणस्को
 दैश्च धन्विनाम् ॥ गजं तं निहतं दृष्ट्वा निमिं चापि पराङ्मुखम् ॥ ६९ ॥ श्रुत्वा च सिंहनादं च सुराणामतिकोपनः ॥ जम्भो जञ्जाल कोपेन
 पीताज्यं इव पावकः ॥ ७० ॥ स सुराङ्कोपरत्ताक्षो धनुष्यारोप्य सायकम् ॥ तिष्ठतं त्यवधीत्तावत्सारथ्यं चाप्यचोदयत् ॥ ७१ ॥ वगेन चलत
 स्तस्य तद्रथस्याभवद्भ्रुतिः ॥ यथादित्यसहस्रस्याभ्युदितस्योदयाचले ॥ ७२ ॥ पताकिना रथेनजौ किङ्किणीजालमालिना ॥ शशिशुभ्रातप
 त्रेण स तेन स्यन्दनेन तु ॥ ७३ ॥ घट्टयन्सुरसैन्यानां हृदयं समदृश्यत् ॥ तमायान्तमभिप्रेक्ष्य धनुष्याहितसायकः ॥ ७४ ॥ शतक्रतुरदो
 नात्मा दृढमाधत्त कार्मुकम् ॥ बाणं च तैलधौताग्रमर्द्धचन्द्रमजिह्वगम् ॥ ७५ ॥ तेनास्य सशरं चापं रणे चिच्छेद् वृत्रहा ॥ क्षिप्रं सन्त्यज्य
 तच्चापं जम्भो दानवनन्दनः ॥ ७६ ॥ अन्यत्कार्मुकमादाय वेगवद्भारसाधनम् ॥ शरांश्चाशीविपाकारांस्तैलधौतानजिह्वगम् ॥ ७७ ॥ शक्रं
 विव्याध दशभिर्जटुदेशे तु पत्रिभिः ॥ हृदये च त्रिभिश्चापि द्वाभ्यां च स्कन्धयोर्द्वयोः ॥ ७८ ॥ शक्रोऽपि दानवेन्द्राय बाणजालमपीदृशम् ॥
 अप्राप्तान्दानवेन्द्रस्तु शराच्छक्रमुज्ज्वलितम् ॥ ७९ ॥ चिच्छेद् दशधाकाशे शरैराग्निशिखोपमैः ॥ ततस्तु शरजालेन देवेन्द्रो दानवेश्वरम् ॥ ८० ॥

आच्छादयत यत्नेन वर्षास्विव घर्नेर्नभः ॥ दैत्योऽपि बाणजालं तद्वचधमत्सायकैः शितैः ॥ ८१ ॥ यथा वायुर्घनाटोप परिवार्यं दिशो
 मुखे ॥ शक्रोऽथ क्रोधसंस्मभ्रात्र विशेषयते यदा ॥ ८२ ॥ दानवेन्द्रं तदा चक्रे गन्धर्वास्त्रं महाद्रुनम् ॥ तदुत्थतेजसा व्यास
 मभूद्रुगनगोचरम् ॥ ८३ ॥ गन्धर्वनगरैश्चापि नानाप्राकारतोरणैः ॥ मुचद्भिरद्भुताकौरैस्त्रवृष्टिं समन्ततः ॥ ८४ ॥ अथास्त्रवृष्ट्या दैत्यानां
 हन्यमाना महाचमूः ॥ जम्भं शरणमागच्छद्द्रुमेयपराक्रमम् ॥ ८५ ॥ व्याकुलोऽपि स्वयं दैत्यः सहस्रास्त्रास्त्रपीडितः ॥ स्मरन्साधुसमाचार
 भीतत्राणपोऽभवत् ॥ ८६ ॥ अथास्त्रं मौसलं नाम मुमोच दितिनन्दनः ॥ ततोऽयोमुखैः सर्वमभवत् पुरितं जगत् ॥ ८७ ॥ एकप्रहारकरणे
 रप्रधृत्यैः समन्ततः ॥ गन्धर्वनगरं तेषु गन्धर्वास्त्रविनिर्मितम् ॥ ८८ ॥ गान्धर्वमस्त्रं संधाय सुरसैन्येषु चापरम् ॥ एकैकेन प्रहारेण गजानश्चान्
 महास्थान् ॥ ८९ ॥ रथाश्चान्सोऽहन्क्षिप्रं शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ततः सुराधिपस्त्वाष्ट्रमस्त्रं च समुदीरयत् ॥ ९० ॥ सन्ध्यमाने
 ततस्त्वाष्ट्रे निश्चरुः पावकाच्चिषः ॥ ततो यन्त्रमयान्दिव्यानायुधान्द्रुधर्षिणः ॥ ९१ ॥ तैर्यन्त्रैरभवद्भद्रमन्तरिक्षे वितानकम् ॥ वितानकेन तेनाथ
 प्रशमं मौसले गते ॥ ९२ ॥ शैलास्त्रं मुमुचे जम्भो यन्त्रसंघातताडनम् ॥ व्यामप्रमाणैरुपलेस्ततो वर्षमवर्तत ॥ ९३ ॥ त्वाष्ट्रस्य निर्मितता
 न्यास्तु यन्त्राणि तदनन्तरम् ॥ तेनोपलानिपातेन गतानि तिलशस्ततः ॥ ९४ ॥ यन्त्राणि तिलशः कृत्वा शैलास्त्रं परमूर्द्धसु ॥ निपपाततिवेगेना
 दारयत्पृथिवीं ततः ॥ ९५ ॥ ततो वज्रास्त्रमकरोत्सहस्राक्षः पुरन्दरः ॥ तदोपलमहावर्षं व्यशीर्यत समन्ततः ॥ ९६ ॥ ततः प्रशान्ते शैलास्त्रे
 जम्भो भूधरसन्निभः ॥ ऐषीकमस्त्रमकरोद्भीतोऽतिपराक्रमः ॥ ९७ ॥ ऐषीकेणागमन्नाशं वज्रास्त्रं शक्रवल्हभम् ॥ विजृम्भत्यथ चैषीकं परमास्त्रेऽ
 त्तिदुद्धरे ॥ ९८ ॥ जज्वलुर्देवसैन्यानि सस्यन्दनगजानि तु ॥ दह्यमानेष्वर्नकेषु तेजसा सुरसत्तमः ॥ ९९ ॥ आग्नेयमस्त्रमकरोद्भ्रूलवान्पाक
 शासनः ॥ तेनास्त्रेण ततस्त्वैन्द्रमग्रसत्तदनन्तरम् ॥ १०० ॥ तस्मिन्प्रतिहते चास्त्रे पावकास्त्रं व्यजृम्भत ॥ जज्वाल कायं जम्भस्य सरथं च
 ससारथिम् ॥ १०१ ॥ ततः प्रतिहतः सोऽथ दैत्येन्द्रः प्रतिभानवान् ॥ वारुणास्त्रं मुमोचाथ शमनं पावकाच्चिषाम् ॥ १०२ ॥ ततो जलधैव्यैर्म
 स्फुरद्भिद्युल्लताकुलेः ॥ गम्भीरसुरजच्चानैरापूरीतिमिवाम्बरम् ॥ १०३ ॥ करीन्द्रकतुल्याभिर्जलधाराभिस्स्वरात् ॥ पतन्तीभिर्जगत्सर्वं क्षणेना

पूरितं बभौ ॥ १०४ ॥ शान्तमोग्रेयमस्त्रं तत्प्रविलोक्य सुराधिपः ॥ वायव्यमस्त्रमक्रोन्मेघसङ्घातनाशनम् ॥ १०५ ॥ वायव्यास्त्रवेलेनाथ
 निद्धृते मेघमण्डले ॥ बभूव विमलं व्योम नीलोत्पलद्वलप्रभम् ॥ १०६ ॥ वायुना चातिघोरेण कम्पितास्ते तु दानवाः ॥ न शेकुस्तत्र ते स्थानुं
 रणेऽतिबलिनोऽपि ये ॥ १०७ ॥ तदा जम्भोऽभवच्छैलो दशयोजनविस्तृतः ॥ मारुतप्रतिघातार्थं दानवानां भयापहः ॥ १०८ ॥ मुक्तनाना
 युधोदयतेजोऽभिज्वलितद्रुमः ॥ ततः प्रशमिते वायौ दैत्येन्द्रे पर्वताकृतौ ॥ १०९ ॥ महाशनीं वज्रमयीं मुमोचाशु शनक्रतुः ॥ तयाशन्या
 पतितया दैत्यस्याचलरूपिणः ॥ ११० ॥ कन्दुराणि व्यशीर्यन्त समन्तानिहाराणि तु ॥ ततः सा दानवेन्द्रस्य शैलमाया न्यवर्तत ॥ १११ ॥
 निवृत्तशैलमायोऽथ दानवेन्द्रो मदीत्कटः ॥ बभूव कुजरो भीमो महाशैलसमाकृतिः ॥ ११२ ॥ स ममदं सुरानीकं दन्ने श्राप्यहनन्सुरान् ॥
 बभञ्ज पृष्ठतः काञ्चित्कोरेणवेष्ट्य दानवः ॥ ११३ ॥ ततः क्षपयतस्तस्य सुरसेन्यानि वृत्रहा ॥ अस्त्रं त्रैलोक्यदुद्धर्षं नागसिंहं मुमोच ह ॥ ११४ ॥
 ततः सिंहसहस्राणि निश्चरुर्मन्त्रतेजसा ॥ कृष्णदंष्ट्रादृहासानि क्रकचाभनखानि च ॥ ११५ ॥ तैर्विपाटिनगात्रोऽसौ राजमायां न्यवेथयत् ॥
 ततश्चाशीविषो घोरोऽभवत्फणशतकुलः ॥ ११६ ॥ विपानिः श्वासनिर्दग्धं सुरसेन्यं महारथः ॥ ततोऽस्त्रं गारुडं चक्रं शक्रश्चारुभुजग्नद ॥ ११७ ॥
 ततो गरुत्मतस्तस्मात्सहस्राणि विनिर्ययुः ॥ तैर्गरुत्माद्रिरासाद्य जम्भो भुजगरूपवान् ॥ ११८ ॥ कृतस्तु खण्डशः दैत्यः साम्य माथ व्यन
 द्यत ॥ प्रनष्टायां तु मायायां ततो जम्भो महासुरः ॥ ११९ ॥ चकार रूपमतुलं चन्द्रादित्यपथानुगम् ॥ विवृत्तवदनो ग्रन्थुमिथं प सुरपुङ्ग
 वान् ॥ १२० ॥ ततोऽस्य विविशुर्वक्त्रं समहारथकुजराः ॥ सुरसेनाविशुद्धीमं पातालोत्तानतालुकम् ॥ १२१ ॥ सैन्यं प्रु ग्रन्थमांषु दानेन
 बलीयसा ॥ शक्रो दैन्यं समापन्नः श्रान्तबाहुः सवाहनः ॥ १२२ ॥ कर्त्तव्यतां नाध्यगच्छत् प्रावाचेदं जनार्दनम् ॥ किमनन्तरमत्राग्निं कर्त्त
 व्यस्यावशेषितम् ॥ १२३ ॥ यदाश्रित्य घटामोऽस्य दानवस्य युयुत्सवः ॥ ततो हरिरुवाचेदं वज्रायुधमुदासीः ॥ १२४ ॥ न साम्प्रनं रण
 स्त्याज्यस्त्वया कातरभैरवः ॥ वर्द्धस्वाशु महामायां पुरन्दर रिपुं प्रति ॥ १२५ ॥ मयैव लक्षितो दैत्योऽधिष्ठितः प्राप्तपोरुषः ॥ मा शक्र
 मोहमागच्छ क्षिप्रमस्त्रं स्मर प्रभो ॥ १२६ ॥ ततः शक्रः प्रकुपितो दानवं प्रति देवराट् ॥ नारायणास्त्रं प्रयतो मुमोचासुखशसि ॥ १२७ ॥

एतस्मिन्नन्तरे देत्यो विवृतास्योऽग्रसत्क्षणात् ॥ त्रीणि लक्ष्माणि गन्धर्वकिन्नरारगराक्षसाञ्च ॥ १२८ ॥ ततां नारायणास्त्रं तत्पपातासुरवक्षसि ॥ नृणां
 स्वभिन्नहृदयः सुस्त्राव रुधिरं च सः ॥ १२९ ॥ रणगारमिवोद्गारं तत्याजासुरनन्दनः ॥ तदुल्लतेजसा तम्य हृपदैत्यस्य नाशितम् ॥ १३० ॥ तन
 एवान्तर्द्वे देत्यो वियत्यनुपलक्षितः ॥ गगनम्यः स दैत्येन्द्रः शस्त्रासनमतीन्द्रियम् ॥ १३१ ॥ भुमेच सुरसैन्यानां संहारं कारणं यरु ॥
 प्रासान्परश्वर्थाश्चक्रान्बाणवज्रान्समुद्राञ्च ॥ १३२ ॥ कुठारान्सह स्वद्वैश्व भिन्दिपालानयोगुडाञ्च ॥ ववर्ष दानयो रौद्रां ह्यवध्यानशयानपि ॥ १३३ ॥
 तेरस्त्रैर्दानवैर्मुक्तैर्देवानिकेषु भीषणैः ॥ बाहुभिर्धरणिः पूर्णा शिरोभिश्च सकुण्डलेः ॥ १३४ ॥ ऊरुभिर्गजहस्ताभैः करीन्देर्वाचलोण्मैः ॥ उग्रना
 दण्डचक्राक्षै रथैः सारथिभिः सह ॥ १३५ ॥ दुःसञ्चाराभवत्पृथ्वी मांसशोणितकर्ममा ॥ रुधिरौघहृदावती शवराशिशिखोच्चैयः ॥ १३६ ॥ रुद्र
 न्यनृत्यसङ्कुले स्वद्वसावकर्ममे ॥ जगत्रयोपसंहता समे समस्तदेहिनाम् ॥ १३७ ॥ शृगालगृध्रावायसाः परं प्रमोदमादधुः ॥ कचिद्विक्रुट
 लोचनः शवस्य रौति वायसः ॥ १३८ ॥ विक्रुष्टपीवरान्त्रकाः प्रयान्ति जम्बुकाः कचिच्च ॥ कचिस्तिथ्यतोऽतिभीषणः श्वचंचुचर्वितो चक्रः ॥ १३९ ॥
 मृतस्य मांसमाहरञ्छृजातयश्च संस्थिताः ॥ कचिद्रुको गजासृजं पपौ निर्लीयतान्व्रत ॥ १४० ॥ कचित्पुरङ्गण्डली विकृष्यत श्वजातिभिः ॥
 कचिदिपशाचजातकैः प्रपीतशोणितासवैः ॥ १४१ ॥ स्वकाभिर्नयुतैर्दुतं प्रमोदमत्तसम्भ्रमैः ॥ भ्रमेतदानयाननं सुरोऽयमस्तु मे
 प्रियः ॥ १४२ ॥ करोऽयमञ्जसन्निभो ममास्तु कर्णपूरकः ॥ सरोपमीक्षतेऽपरा वर्षां विना प्रियं तदा ॥ १४३ ॥ परा प्रिया ह्यवापयदृत्तो
 णशोणितासवम् ॥ विकृष्य शवचर्मं तत्प्रबद्धसान्द्रपल्लवम् ॥ १४४ ॥ चकार यक्षकामिनी तरुं कुठारपाटितम् ॥ गजस्य दन्तमात्मजं प्रगृह्य मुग्ध
 संपुटम् ॥ १४५ ॥ विपात्य मौक्तिकं परं प्रियप्रसादमिच्छते ॥ समांसशोणितासवं पपुश्च यक्षराक्षसाः ॥ १४६ ॥ मृताक्षकेशवासितं रसं प्रगृह्य
 पाणिना ॥ प्रिया विमुक्तजीवितं समानयासृगासवम् ॥ १४७ ॥ न पथ्यतां प्रयाति मे गतं उमशानगोचरम् ॥ नरस्य तज्जहात्यसौ प्रशस्य किन्नरान
 नम् ॥ १४८ ॥ स नाग एष नो भयं दधाति मुक्तजीवितः ॥ न दानवस्य शक्यते मया तदेकयाननम् ॥ १४९ ॥ इति प्रियाय वल्लभा
 वदन्ति यक्षयोषितः ॥ परे कपालपाणयः पिशाचयक्षराक्षसाः ॥ १५० ॥ वदन्ति देहि मे ममातिभक्ष्यचारिणः ॥ परेऽवतीर्य शोणिता

पगासु घौतमूर्तयः ॥ १५१ ॥ पितृन् प्रतर्प्य देवताः समर्चयन्ति चामिषैः ॥ गजोडुप सुसंस्थितास्तरन्ति शोणितं हृद्म् ॥ १५२ ॥ इति
 प्रगाढसङ्कटे सुरासुरे सुसङ्गरे ॥ भयं समुद्भूय दुर्जेया भटाः स्फुटन्ति मानिनः ॥ १५३ ॥ ततः शक्रो धनेशश्च वरुणः पयानोऽनघः ॥ यमोऽ
 पि निर्ऋतिश्चापि दिव्यास्त्राणि महाबलाः ॥ १५४ ॥ आकाशे समुचुः सर्वे दानवानभिस्तथ ते ॥ अस्त्राणि व्यर्थतां जमुद्वानां दान ॥ १५५
 त्रति ॥ १५६ ॥ संरम्भेणाप्युद्धयन्त संहतास्तुमुलेन च ॥ गतिं न विविदुश्चापि श्रान्ता दैत्यस्य देवताः ॥ १५६ ॥ दैत्याश्चभिन्नतर्जनाः
 ह्यकिञ्चित्कर्ता गताः ॥ परस्परं व्यलीयन्त गावः शीतादिता इव ॥ १५७ ॥ तदवस्थान्दृष्ट्वा देवाः उक्रमुवाच ह ॥ ब्रह्मात्रं स्मर मुनेन्द्र
 यस्यावध्यो न विद्यते ॥ विष्णुना चोदितः शक्रः सस्मारास्त्रं महोजसम् ॥ १५८ ॥ संपूजितं नित्यमराशिनाशनं ममोदितं ॥ गजमभिघ्रा
 तने ॥ धनुष्यय्ये विनियोज्य बुद्धिमानभूततो मन्त्रसमाविमानमः ॥ १५९ ॥ स मन्त्रमुच्चार्य यनान्तराशयो यवाप दैत्यग्नयः प्रियाभिसंय
 तु ॥ विहृष्य कर्णान्तमकुण्ठशीधितिं सुमोच वीक्ष्याम्बरमार्गमुन्मुखः ॥ १६० ॥ अथासुरः प्रेक्ष्य मन्त्रमादिनं क्रिद्विद नयान्वने व्यनि
 द्रत् ॥ प्रवेपमाणेन मुखेन शुष्यता वलेन गात्रेण च सभ्रमाकुलः ॥ १६१ ॥ नतस्तु नस्यास्त्रमार्गमन्त्रितः शक्रो धनेन्द्रदीनि ॥ तदा
 रणे ॥ पुरन्दरस्यासनबन्धुतां गतो नवार्कबिम्बं वपुषा विडम्बयन् ॥ १६२ ॥ किरिटकाटिस्फुट शान्तिमच्छदं सुगन्धिनानाकुंभादिवासि
 तम् ॥ प्रकीर्णधूज्मवलनाभमूर्द्धनं पपात जम्भस्य शिरः सकुण्डलम् ॥ १६३ ॥ तस्मिन् विनिहने अरभे दानन्ददाः ॥ १६४ ॥ इत्युच्यते ॥ तन्मत्त
 भस्रसङ्कल्पाः प्रययुर्यत्र तारकः ॥ १६४ ॥ तांस्तु त्रस्तान्समालोक्य श्रुत्वा तपःपात्परम् ॥ १६५ ॥ जम्भदानं वन्द्यं नु सुरैः ॥ १६६ ॥ इत्युच्यते ॥ १६७ ॥
 सावलेपं ससंरम्भं सर्वं सपराक्रमम् ॥ ताविष्कारसनास्त्रारं तारकां जवमप्यिदम् ॥ १६८ ॥ जैत्रं गथनाम्याथ दहमेव ॥ १६९ ॥ अस्त्यनाम् ॥
 संरम्भादानवेन्द्रस्तु सुरैः रणमुखे गतः ॥ १६९ ॥ सर्वयुधपरिष्कारः सर्वस्त्रपरिश्रितः ॥ त्रैलोक्यत्रादिसम्पन्नः सविभूतमदोदनं ॥ १६८ ॥
 रणायाम्यपतत्तूर्णं सैन्येन महता वृतः ॥ जम्भास्त्रशतसर्वाङ्गं त्यक्तैरावतद्वनितम् ॥ १६९ ॥ स ॥ नातिदिना गुनं ॥ १७० ॥ इत्युच्यते तजसा
 तसंहमपरिष्कारं महारत्नसमन्वितम् ॥ १७० ॥ चतुर्योजनविमतीर्णं सिद्धसङ्घपरिष्कृतम् ॥ अ धर्वा ॥ शोभतिमासङ्गश्च ॥ १७१ ॥

सर्वयुधमसम्बाधं विचित्ररचनोज्ज्वलम् ॥ तं रथं देवराजस्य परिवार्य समन्ततः ॥ १७२ ॥ दंशितः लोकपालास्तु तस्थुः सगरुडचक्राः ॥
ततश्चचाल वसुधा ततो रूक्षो मरुद्भवौ ॥ १७३ ॥ ततोऽम्बुधय उद्धृतास्ततो नष्टा रविप्रभा ॥ ततस्तमः सः प्रदूतं नातोऽदृश्यन्त तारकाः ॥ १७४ ॥
ततो जम्बुद्वीपाणि ततोऽक्रमपत त्राहिनी ॥ एकतस्तारको दैत्यः सुरसङ्घस्तु चैकतः ॥ १७५ ॥ लोकावसादमेकत्र जगत्पालन
मेकतः ॥ चराचराणि भूतानि सुरासुरविभेदतः ॥ १७६ ॥ तद्विधाप्येकतां यातं ददशुः प्रेक्षका इव ॥ यद्वस्तु किंचिच्छोकेषु त्रिषु सताम्बर
पकम् ॥ ततत्रादृश्यदखिलं खिलीभूतविभूतिकम् ॥ १७७ ॥ अस्त्राणि तेजसि धनानि धैर्यं सेनावलं वीर्यपराक्रमौ च ॥ सत्त्वोजसां तानि
करं बभूव सुरासुराणां तपसो बलेन ॥ १७८ ॥ अथाभिमुखमायान्तं नवभिर्नतपर्वभिः ॥ बाणैरनल कल्पपात्रैर्विभिदुस्तारकं हृदि ॥ १७९ ॥
स तानचिन्त्य दैत्येन्द्रः सुरबाणागताहृदि ॥ नवभिर्नवभिर्बाणैः सुरान्विव्याध दानवः ॥ १८० ॥ जगद्धरणसम्भूतैः शल्यैरिव पुर स्मरैः ॥
ततोऽच्छिन्नं शस्त्रातं संग्रामे मुमुचुः सुराः ॥ १८१ ॥ अनन्तरं च कान्तानामश्रुपातमिवानिगमः ॥ तदप्राप्तं धियत्येव नाशयामास दानवः ॥ १८२ ॥
शरैर्यथा कुचरितैः प्रख्यातं परमागतम् ॥ सुनिर्मलं क्रमायातं कुपुत्रः स्वं महाकुलम् ॥ १८३ ॥ ततो निवार्य तद्गणजालं
सुरसुबोर्तितम् ॥ बाणैर्व्योम दिशः पृथ्वीं पूरयामास दानवः ॥ १८४ ॥ चिच्छेद पुङ्खदेशेषु स्वके स्थाने च लावणात् ॥ बाणजालैः सुतो
क्ष्णाग्नेः कङ्कबर्हिणवाजितैः ॥ १८५ ॥ कर्णान्तकृष्टैर्विमलैः सुवर्णैरजतोऽञ्जलैः ॥ शाल्माथैः संशयप्राप्तान्यथार्थान्यै विकल्पितैः ॥ १८६ ॥
ततः शतेन बाणानां शक्रं विव्याध दानवः ॥ नारायणं च सप्तत्या नवत्या च हुताशनम् ॥ १८७ ॥ दशभिर्मास्तं मूर्ध्नि यमं
दशभिरेव च ॥ धनदं चैव सप्तत्या वरुणं च तथाष्टभिः ॥ १८८ ॥ विंशत्या निर्व्रतितं दैत्यः पुनश्चाष्टाभिरेव च ॥ विव्याध
पुनरेकैकं दशभिर्दशभिः शरैः ॥ १८९ ॥ तथा च मातलिं दैत्यो विव्याध त्रिभिराशुगैः ॥ गरुडं दशभिश्चैव स विव्याध पत
त्रिभिः ॥ १९० ॥ पुनश्च दैत्यो देवानां तिलशो नतपर्वभिः ॥ चकार वर्मजानि चिच्छेद च धनुषि तु ॥ ततो विकवचा देवा विधनुष्काः
शरैः कृताः ॥ १९१ ॥ अथान्यानि चापानि तस्मिन्सरोषा रणे लोकपाला गृहीत्वा समन्तात् ॥ शरैरक्षयदानेन वन्द्यं ततश्चुस्तदा दानवाऽमर्षसं

रक्तनेत्रः ॥ १९२ ॥ शरानग्निक्लृपान्वर्षामराणां ततो बाणमादाय कल्यानलभम् ॥ जघानोरसि क्षिप्रमिन्द्रं सुबाहुं महेंद्रोऽप्यक्रम्यद्रथोपस्थ
 एव ॥ १९३ ॥ विलोकयान्तरिक्षे सहस्रार्कबिम्बं पुनर्दानवो विष्णुमुद्रुतवीर्यम् ॥ शराभ्यां जघानांसमूले सलीलं ततः केशवस्यापतच्छाङ्गे
 मये ॥ १९४ ॥ ततस्तारकः प्रेतनाथं पृषत्कैवसु तस्य सव्ये स्मरन्मुद्रभावं ॥ शरैरग्निक्लृपैर्जडेशस्य कायं रणऽशोपयहुज्यां देव्य
 राजः ॥ १९५ ॥ शरैरग्निक्लृपैश्चक्रराशु दैत्यस्तथा राक्षसाभूतिभीतान्दिशासु ॥ पृषत्कैश्च रुक्षैर्विकारप्रयुक्तं चकारानिलं
 लीलयैवासुरेशः ॥ १९६ ॥ क्षणाल्पवृत्तिः स्वयं विष्णुश्चक्रानलद्याः सुसंहृत्य तीक्ष्णैः पृषत्कैः ॥ प्रचक्रुः प्रचण्डेन दैत्येन सार्द्धं महा
 सङ्गरं सङ्गरासकल्पम् ॥ १९७ ॥ अथानम्य चापं हरिस्तीक्ष्णबाणैर्हन्तसारथिं दूत्यराजस्य हृद्यम् ॥ ध्वजं धूमकेतुः किरीटं महेंद्रं धनेशो
 धनुः काञ्चनानद्धपृष्ठम् ॥ दमो बाहुदण्डं रथांगानि वायुर्निशाचारिणामीश्वरस्यापि वर्मम् ॥ १९८ ॥ दृष्ट्वा नमुद्रमभरैरदृष्टमभराक्रमम् ॥
 दैत्यनाथः कृतं संख्ये स्वबाहुयुगबान्धवः ॥ १९९ ॥ मुमांच मुद्गरं भीमं सहस्राक्षाय संगरं ॥ दृष्ट्वा मुद्गरमायान्मनिवाग्र्यमथा
 म्बरे ॥ २०० ॥ रथादाप्लुत्य धरणीमगमत्पाकशासनः ॥ मुद्गरोऽपि रथोपस्थं पपात परुस्स्वनः ॥ २०१ ॥ म रथं चूर्णेयामास न ममार च
 मातलिः ॥ गृहीत्वा पट्टिशं दैत्यो जघानोरसि केशवम् ॥ २०२ ॥ रुक्मं गुरुतमतः साऽपि निपसाद विचिंतनः ॥ खड्गेन राक्षसेन्द्रस्य
 निचकर्त्त च वाहनम् ॥ २०३ ॥ यमं च पातयामास भूमा दैत्यां मुशुण्डिना ॥ वीहं च भिन्दिपालेन ताडयामास भृङ्गनि ॥ २०४ ॥ वाणं च
 दोभ्यामुत्क्षिप्य पातयामास भूतलं ॥ धनेशं च धनुष्क्राव्या कुट्टयामास कांपनः ॥ २०५ ॥ ततो दैत्यनिष्क्रायानामेकैकं समं ननः ॥ जघानास्त्रे
 रसंख्यैर्दैत्यैर्नन्द्रोऽमितविक्रमः ॥ २०६ ॥ लब्धसंज्ञः क्षणाद्विष्णुश्चक्रं जग्राह दुर्दरम् ॥ दानवैन्द्रवसासितं पिशिताशनं कान्मुखम् ॥ २०७ ॥
 मुमांच दानवैन्द्रस्य दृढं वक्षसि केशवः ॥ पपात चक्रं दैत्यस्य हृदये भास्करद्युनि ॥ २०८ ॥ व्यशीर्यन् ततः कायं नीलान्पलामिवाश्मनि ॥
 ततो वज्रं महेंद्रस्तु प्रमुमोचार्चितं चिरम् ॥ २०९ ॥ यस्मिजयाशा शक्रस्य दानवैन्द्रेण त्वभूत् ॥ तारकस्य सुसम्प्राप्य शरीरं शौर्य्यशा
 लिनः ॥ २१० ॥ व्यशीर्य्यत विकीर्णार्थिः शतधा खण्डतां गतम् ॥ विनाशमगमन्मुक्तं वायुनासुरवक्षसि ॥ २११ ॥ अलिनं ज्वलनाभास

मङ्कुरां कुलिशं यथा ॥ विनाशमागतं दृष्ट्वा वायुश्चाङ्कुशमाहव ॥ २१२ ॥ रुष्टः शैलेन्द्रमुत्पात्य पुष्पितद्रुमकन्दरम् ॥ चिक्षेप दानवेन्द्राय
 पञ्चयोजनविस्तृतम् ॥ २१३ ॥ महीधरं तमायान्तं दैत्यः स्मितमुखस्तदा ॥ जग्राह वामहस्तेन बालकन्दुकलीलाया ॥ २१४ ॥ तनाः पण्ड
 समुद्यम्य कृतान्तः क्रोधमूर्च्छितः ॥ दैत्येन्द्रं मूर्ध्नि चिक्षेप भ्राम्य वेगेन दुर्जयः ॥ २१५ ॥ सोऽसुरस्यापतन्मूर्ध्नि दैत्यस्तं च च कुन्दिवा ॥
 कल्याणतद्दहनलोकांमजय्यां ज्वलनस्ततः ॥ २१६ ॥ शक्तिं चिक्षेप दुर्द्वेषी दानवेन्द्राय संयुगे ॥ नवा शिरपिमांलः सास्य दृष्टव्यः
 जत ॥ २१७ ॥ ततः खड्गं समाकृष्य कोशादाकाशनिर्मलम् ॥ भासितासितदिभाणं लोकपालोऽपि निन्दति ॥ २१८ ॥ चिक्षेप दानवे
 न्द्राय तस्य मूर्ध्नि पपात च ॥ पतितश्चागमस्खड्गः स शीघ्रं शतखण्डताम् ॥ २१९ ॥ जलेऽस्तुश्रुदुर्द्वेषं विपपायकभैरवं ॥ सुमाच पाशे
 दैत्यस्य भुजबन्धाभिलापकः ॥ २२० ॥ स दैत्यभुजमासाद्य सर्पः सद्यो व्यपद्यत ॥ स्फुटितककचक्रदशनालिर्महाहनु ॥ २२१ ॥ ततोऽ
 धिनौ समरुतः ससाव्याः समहोरगाः ॥ यक्षराक्षसगन्धर्वा दिव्यनानास्त्रपाणयः ॥ २२२ ॥ जघुर्दैत्येवं सर्वे सम्भूय सुमहाबलाः ॥ न चात्रा
 ण्यस्य सज्जन्त गात्रे वज्राचलोपमे ॥ २२३ ॥ ततो रथादवप्लुत्य तारको दानवाधिपः ॥ जवान कोटिशो देवान्करपाणिभिरिव च ॥ २२४ ॥
 हतशेषाणि सेन्यानि देवानां विप्रदुदुवुः ॥ दिशो भीतानि सन्त्यज्य रणोपकरणानि तु ॥ २२५ ॥ लोकपालान्ततो दैत्यो बबन्धेन्द्रमुखान्
 रणे ॥ सकेशवान् दृढैः पाशैः पशुमारः पशूनिव ॥ २२६ ॥ स भूयो रथमास्थाय जगाम स्वकमालयम् ॥ सिद्धगन्धर्वसंयुष्टविपुलाचलमस्त
 कम् ॥ २२७ ॥ स्तूयमानो दिनिमुत्तरसरोभिर्विनोदितः ॥ त्रैलोक्यलक्ष्मीस्तद्देशे प्राविशस्त्वरं यथा ॥ २२८ ॥ निपसादासनं पद्मराग
 रत्नविनिर्मितं ॥ ततः किन्नरगन्धर्वजगनरीषिनोदितैः ॥ क्षणं विनोद्यमानस्तु प्रचलन्मणिकुण्डलः ॥ २२९ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे
 देवासुरसंग्रामे तारकजयलाभो नाम त्रिपञ्चदशधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ ४४ ॥ सुत उवाच ॥ प्रादुरासीत्प्रतीहारः शुभ्रनीलांशुका
 म्बरः ॥ स जानुभ्यां मर्द्दो गत्वा पिहितारस्य स्वपाणिना ॥ १ ॥ उवाचानाखिलं वाक्यमल्पपक्षपरिस्फुटम् ॥ दैत्येन्द्रमर्कवृन्दानां बिभ्रः भास्वर
 वपुः ॥ २ ॥ क्वालनेभिः सुरान्वद्धांश्चादाय द्वारि तिष्ठति ॥ स विज्ञापयति स्थेयं क बन्दिभिरिति प्रभो ॥ ३ ॥ तन्निशम्यान्नवीहेत्यः प्रतीहा

रस्य भाषितम् ॥ यथेष्टं स्थीयतामेभिर्गुहं मे भुवनत्रयम् ॥ ४ ॥ केवलं पाशब्धेन विमुक्तैरविलम्बितम् ॥ एवं कृतं ततो देवा द्रव्यमानेन
 चेतसा ॥ ५ ॥ जग्मुर्जगद्गुरुं द्रष्टुं शरणं कमलोद्भवम् ॥ निवेदितास्ते शक्राद्याः शिरोभिर्धरणं गताः ॥ तुष्टुः स्पष्टवर्णैर्वचोभिः कमला
 सनम् ॥ ६ ॥ देवा ऊचुः ॥ त्वमोकारोऽस्यंकुराय प्रसृतो विश्वस्यात्मानन्तर्भेदस्य पूर्वम् ॥ सम्भूतस्यानन्तरं सत्त्वमूर्ते संहारच्छेस्ते नमो
 रुद्रमूर्ते ॥ ७ ॥ व्यक्तिं नीत्वा त्वं वपुः स्वं महिम्ना तस्मादण्डात्स्वाभिधानादचिन्त्यः ॥ आवापृथ्व्योरुद्धस्वण्डावरम्भां अण्डादस्मात्त्वं
 विभागं करोषि ॥ ८ ॥ व्यक्तं मेरो यजनयुस्तवाभूद्वं विद्वस्त्वत्प्रणीतश्चकास्ति ॥ व्यक्तं देवाजन्मनः शोधतस्य योस्ते मूर्द्धा
 उचने चन्द्रसूर्यौ ॥ ९ ॥ व्यालाः केशाः श्रोत्ररन्ध्रा दिशस्ते पादौ भूमिर्नाभिरन्ध्रे उमुद्राः ॥ आयाकारः कारणं त्वं प्रसिद्धो
 वेदेः शान्तो व्योतिषा त्वं विमुक्तः ॥ १० ॥ वेदार्थेषु त्वां विद्वन्ब्रूवन्ति बुद्ध्या हृत्पद्मान्तः सन्निविष्टं पुराणम् ॥ आधात्मानं लब्धयागा
 गृणन्ति सांख्यैर्योस्ताः सप्त सूक्ष्माः प्रणीताः ॥ ११ ॥ तासां हेतुर्याष्टमी चापि गीता तस्यां नस्यां गीयसे ये त्वमन्तम् ॥ दृष्ट्वा
 मूर्तिं स्थूलसूक्ष्मां चकार देवर्भावाः कारणैः कैश्चिदुक्ताः ॥ १२ ॥ सम्भूतास्ते त्वत्त एवादिसर्गे भूयस्तां तां वासनां तंऽभ्युपयुः ॥
 त्वत्सङ्कल्पेनान्तमायासिगुहः कालो मेयो ध्वस्तसंख्याविकल्पः ॥ १३ ॥ आवाभावव्यक्तिसंहारहेतुस्त्वं सोनन्तस्तस्य कर्तासि
 चात्मन् ॥ येऽन्ये सूक्ष्माः सन्ति तेभ्योऽभिगीतः स्थूलाभावाश्चावृताश्च तेषाम् ॥ १४ ॥ तेभ्यः स्थूलेभ्यः पुराणैः प्रनीता भूते
 भव्यं चैवमुद्धृतिभाजम् ॥ भावे भावे भावितं त्वां युनक्ति युक्तं युक्तं व्यक्तिभावात्रिरस्य ॥ इत्थं देवा भक्तिभाजां शरण्यद्वाता गोता ना
 भवानन्तमूर्तिः ॥ १५ ॥ विरिचिममराः स्तुत्वा ब्रह्माणमविकारिणम् ॥ तत्सुर्मनोभिरिष्टार्थसम्यासिप्रार्थनान्ततः ॥ १६ ॥ एवं स्तुतो
 विरिञ्चिस्तु प्रसादं परमं गतः ॥ अमरान्वरेदनाह वामहस्तेन निर्दिशन् ॥ १७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ नारियाऽभर्तुं काऽकस्मात्तनुस्ते त्यक्तभूयणा ॥
 न राजते तथा शक्र म्छानक्वत्रशिरोरुहा ॥ १८ ॥ हुताशन विमुक्तोऽपि न धूमेन विराजसे ॥ भस्मनेव प्रनिच्छन्ना दग्धदावाश्चिरापितः ॥ १९ ॥
 यमामयमये नेव शरीरे त्वं विराजसे ॥ दण्डस्यालम्बनेनेव ह्यङ्गच्छन्तु पदे पदे ॥ २० ॥ रजनीचर नाथोऽपि किं नीति इव भाषसे ॥

राक्षसेन्द्र क्षताराते त्वमरातिक्षतो यथा ॥ २१ ॥ तनुस्ते वरुणोच्छुष्काः परीतस्येव ब्रह्मिनां ॥ विमुक्तक्षधिरं पाशं फाणिभिः प्रो-
 लोकयन् ॥ २२ ॥ वायो भवान्विचेतस्कृत्स्वं स्निग्धैरिव निर्जितः ॥ किं त्वं विभेपि धनदं संन्यस्येव कुबेरताम् ॥ २३ ॥ रुद्रास्त्रिशुलिनः
 सन्तो वदध्वं बहुशूलताम् ॥ भवन्तः केन तत्क्षिप्तं तेजस्तु भवतामपि ॥ २४ ॥ अकिञ्चित्करतां यातः कस्ते न विभासते ॥ अलं नीलो-
 त्पल्यभेन चक्रेण मधुसूदन ॥ २५ ॥ किं त्वयानुदरालीनमुवनप्रविलोकनम् ॥ क्रियते स्तिमितक्षेण भवता विश्वतोमुख ॥ २६ ॥ एवमुक्ताः
 सुरास्तेन ब्रह्मणा ब्रह्ममूर्तिना ॥ वाचां प्रधानभूतत्वान्मारुतं तमचोदयन् ॥ २७ ॥ अथ विष्णुमुखैः श्वसनः प्रतिबोधितः ॥ चतुर्मुखं तदा
 ग्राह्यं चराचरगुरुं विभुम् ॥ २८ ॥ न तु वेत्सि चराचरभूतगतं भवभावमतीव महाबुद्धिमतः प्रभः ॥ पुनरर्थिचोऽभिविस्तृतश्रवणपमको
 तुकभावकृतः ॥ २९ ॥ त्वमनन्त करोपि जगद्भवतां सचराचरगर्भविभिन्नगुणाम् ॥ अमरासुरमेतदशेषापि त्वयि तुल्यमहो जनकांसि यतः ॥
 पितुरस्ति तथापि मनोविकृतिः सगुणो बलवानबलः ॥ ३० ॥ भवतो वरलभनिवृत्तभयः कुलिशाङ्गसुतो दितिजेऽतिबलः ॥ स
 चराचरनिर्मथने किमिति कितवस्तु कृतो विहितो भवता ॥ ३१ ॥ किल देव त्वया स्थितये जगतां महद्द्रुतचित्रविचित्रगुणाः ॥ अपि तुष्टि-
 कृतः श्रुतकामफला विहिता द्विजनायक देवगणाः ॥ ३२ ॥ अपि नाकमभूत् किल यज्ञभुजां भवतो विनियोगवशात्सततम् ॥ अपहत्य
 विमानगणं स कृतो दितिजेन महामरुभूमिसमः ॥ ३३ ॥ कृतवानसि सर्वगुणातिशयं यमशेषमहीधराजतया ॥ सममिङ्गितभावविधिः स
 गिरिर्गङ्गेन सदोच्छ्रयतां हि गतः ॥ ३४ ॥ अधिवासविहारविधाबुचितो दितिजेन पविक्षतशृङ्गतटः ॥ परिलुण्ठितरत्नगुहानिवहो
 बहुदैत्यसमाश्रयतां गमितः ॥ ३५ ॥ सुरराज स तस्य भयेन गतं व्यदधादशरीर इतोऽपि वृथा ॥ उपयोग्यतया विवृतं सुचिरं विमल
 द्युतिप्रितदिग्वदनम् ॥ ३६ ॥ भवतैव विनिर्मितमादियुगे सुरहेतिसमुहमनुत्थमिदम् ॥ दितिजस्य शरीरमवाप्य गतं झतथा मतिभेदमिवा-
 ल्पमनाः ॥ ३७ ॥ आसारधूलिच्वस्ताङ्गा दारस्थाः स्मः कदर्थिनः ॥ लब्धप्रवेशाः कृच्छ्रेण वयं तस्यामरद्विपः ॥ ३८ ॥ सभायाममरा देव
 निवृष्टेऽप्युपवेशिताः ॥ केनहस्तेरजल्पन्तस्ततोऽपहसितास्तु तैः ॥ ३९ ॥ महार्याः सिद्धसर्वार्था भवन्तः स्वल्पभाषिणः ॥ चाटुयुक्तमथो

कर्म ह्यमरा बहु भाषत ॥ ४० ॥ सभयं दैत्यसिंहस्य सशक्रस्य तु संस्थिताः ॥ वदतेति च दैत्यस्य प्रेष्यविहसिता बहु ॥ ४१ ॥ ऋतवो
 मूर्तिमन्तस्तमुपासन्ते ह्यर्हनिशम् ॥ कृतापराधसन्त्रासं न त्यजन्ति कदानन ॥ ४२ ॥ तंत्रीत्रयलयोपेतं सिद्धगन्धर्वकिन्नरैः ॥ सुरागमुपवा
 नित्यं गीयते तस्य वंशमसु ॥ ४३ ॥ हन्ताकृतोपकरणैर्मित्राणि गुरुलावणैः ॥ शरणागतसन्न्यागी त्यक्तसत्यपरिश्रयः ॥ ४४ ॥ इति निःशेष
 मथवा निःशेषं वै न शक्यते ॥ तस्याविनयमाल्यातुं क्षष्टा तत्र परायणम् ॥ ४५ ॥ इत्युक्तः स्वात्मभूदेवः सुरैर्दैत्यविचक्षितं ॥ सुरानुवाच
 भगवांस्ततः स्मितमुलाम्बुजः ॥ ४६ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अवध्यस्तारको दैत्यः सर्वैरपि सुरासुरैः ॥ यस्य वध्यः स नाद्यापि जातस्त्रिभुवने
 पुमान् ॥ ४७ ॥ मया स वरदानेन च्छंदयित्वा निवारितः ॥ तपसः साम्प्रतं राजा त्रैलोक्यदहनात्मकात् ॥ ४८ ॥ स च वने वनं दैत्यः
 शिशुतः सप्तवासरात् ॥ स सप्तदिवसो बालः शङ्कराद्यो भविष्यति ॥ ४९ ॥ तारकस्य निहन्ता स भास्कराभां भविष्यति ॥ साम्प्रतं चाप्य
 पत्नीकः शङ्करो भगवान्मसुः ॥ ५० ॥ यच्चायमुक्तवान्यस्या ह्युत्तानकरता सदा ॥ उत्तानो वरदः पाणिरेप देव्याः सदैव तु ॥ ५१ ॥ हिमा
 चलस्य दुहिता सा तु देवी भविष्यति ॥ तस्याः सकाशाद्यः सर्वस्वरण्यां पावको यथा ॥ ५२ ॥ जनयिष्यति तं प्राप्य तारकोऽभिभवि
 ष्यति ॥ मयाप्युपायः स कृतो यथैवं हि भविष्यति ॥ ५३ ॥ शेषश्चाप्यस्य विभवां विनश्यत् तदनन्तरम् ॥ स्त्रोककाठं प्रतीक्षन् निर्वि
 शंकेन चेतसा ॥ ५४ ॥ इत्युक्तास्त्रिदशास्तेन साक्षात्कमलजन्मना ॥ जग्मुस्तं प्रणिपत्यशं यथायागं दिवौकसः ॥ ५५ ॥ ततो गतेषु
 देवेषु ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ निशां सन्मार भगवान्स्वतनोः पूर्वसम्भवाम् ॥ ५६ ॥ ततो भगवती रात्रिरुपतस्थं पिनामहम् ॥ तां विविक्षे
 समालोक्य ब्रह्मोवाच विभारिम् ॥ ५७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ विभारि महत्कार्यं विबुधानामुपस्थितम् ॥ तत्कर्तव्यं त्वया दानं शृणु कार्यस्य
 निश्चयम् ॥ ५८ ॥ तारको नाद्र दैत्येन्द्रः सुरकेतुरनिर्जितः ॥ तस्याभावाय भगवाअनविष्यति चेश्वरः ॥ ५९ ॥ सुतं स भविता तस्य तार
 कस्यान्तकारकः ॥ शंकरस्याभवत्पत्नी सती दक्षसुता तु या ॥ ६० ॥ सा मृता कुपिता देवी कस्मिंश्चित्कारणान्तरं ॥ भविता हिमशैलस्य दुहिता
 लोकभाविनी ॥ ६१ ॥ विरुहेण हरस्तस्या मत्नो शून्यं जगन्नयम् ॥ तपस्यन् हिमशैलस्य कन्दरं सिद्धसेविते ॥ ६२ ॥ प्रतीक्षमाणस्तज्जन्म कंचित् कालं

निवृत्स्यति ॥ तयोः सुतसतपसोर्भविता यो महाबलः ॥ ६३ ॥ स भविष्यति दैत्यस्य तारकस्य दिनाशकः ॥ जातमाना तु ता देवी स्वल्पसंज्ञा च
 भामिनी ॥ ६४ ॥ विरहोत्कण्ठिता गाढं हरसङ्गमलालसा ॥ तयोः सुतसतपसोः संयोगः स्याच्छुभांगो ॥ ६५ ॥ ततस्ताभ्यां तु जनितः स्वल्पो
 वाक्कलहो भवेत् ॥ ततोऽपि संशयो भूयस्तात्कं प्रति दृश्यते ॥ ६६ ॥ तयोः संतुलनो हस्तस्मात्सुतात्सक्तिकरणे ॥ विश्रवत्यया विधातव्यो
 यथा ताभ्यां तथा शृणु ॥ ६७ ॥ गर्भस्थाने च तन्मातुः स्नेह रूपेण रञ्जय ॥ ततो विहाय सर्वस्वं विश्रान्तो नर्भद्रपूर्वकम् ॥ ६८ ॥ भर्त्सयि
 ष्यति तां देवीं ततः सा कुपिता सती ॥ प्रयास्यति तपश्चतुर्ं तत्तस्मात्तपसे पुनः ॥ ६९ ॥ जनमित्रगतिं यं शर्वोदभितद्युतिमिण्डितम् ॥ स भवि
 ष्यति हन्ता वै सुरारीणामसंशयम् ॥ ७० ॥ त्वयापि दानवा देवि हन्तव्या लोकदुर्जयाः ॥ यावच्च न सती देहसङ्क्रान्तगुणसञ्चया ॥ ७१ ॥
 तत्सङ्गमेन तावत्त्वं दैत्यान् हंतुं न शक्यसे ॥ एवं कृते तपस्तप्त्वा सृष्टिसंहारहारिणी ॥ ७२ ॥ समात्तयिमा देवी यदा चोमा भविष्यति ॥ तदा
 स्वमेव तद्रूपं शैलजा प्रतिपत्स्यते ॥ ७३ ॥ तनुस्तवापि सहजा सैकांशा भविष्यति ॥ रूपं शैल तु संयुक्ता त्वमुमायां भविष्यसि ॥ ७४ ॥
 एकानंशोति लोकस्त्वां वरदे पूजयिष्यति ॥ भैर्देवदुविधाकारैः सर्वेण कानटाविनी ॥ ७५ ॥ ओङ्कारवक्त्रा गायत्री त्वमिति ब्रह्मवादिभिः ॥
 आक्रान्तिरूर्जिताकारा राजभिश्च महाभुजैः ॥ ७६ ॥ त्वं भूरिति विशां गतः शुद्धैः शैवीति पूजिता ॥ क्षान्तिमुर्नीनामशोभया दया नियमिना
 मिति ॥ ७७ ॥ त्वं महोपायसन्दोहा नीतिर्नयविसर्पिणाम् ॥ परिच्छित्तिस्तपसार्थं त्वमीदं गच्छिष्य ॥ ७८ ॥ तं बुद्धिः सर्वभूतानां त्वं
 गतिः सर्वदेहिनाम् ॥ त्वं च कीर्तिमतां कीर्तिस्त्वं मूर्तिः सर्वदेहिनाम् ॥ ७९ ॥ रतिस्त्वं रत्नचितानां प्रीतिः सर्वदेहिनाम् ॥ त्वं का
 कृतभूषणां त्वं शान्तिर्दुःखकर्मणाम् ॥ ८० ॥ त्वं भ्रान्तिः सर्वबोधानां त्वं गतिः कृतयजिनाम् ॥ जलधीनां महाबला त्वं च लीला विला
 सिनाम् ॥ ८१ ॥ सम्भूतिस्त्वं पदार्थानां स्थितिस्त्वं लोकपालिनी ॥ त्वं कालरात्रिर्निशेषभुजनावलिनाशिनी ॥ ८२ ॥ प्रियकण्ठग्रहानन्द
 दायिनी त्वं विभावरी ॥ इत्यनेकविधैर्देवि रूपैर्लोकैः त्वमर्चिता ॥ ८३ ॥ ये त्वां स्तोष्यन्ति वरदे पूजयिष्यन्ति वापि ये ॥ ते सर्वकामा
 नाप्स्यन्ति नियता नात्र संशयः ॥ ८४ ॥ इत्युक्ता तु निशा देवी तथेत्युक्त्वा कृताञ्जलिः ॥ जगाम त्वरिता तूर्णं गृहं हिमगिरिः परम् ॥ ८५ ॥

तत्रासीनां महाहर्म्यै रत्नभित्तिसमाश्रयाम् ॥ ददर्श मेनामापाण्डुच्छविवत्रसरोरुहाम् ॥ ८६ ॥ किंचिच्छायामनुखादप्रस्तनभारावना-
ताम् ॥ महौषधिगणान्बद्धमन्त्रराजनिवेतिताम् ॥ ८७ ॥ उद्ग्रहकनकोन्नद्धजीवश्शामहोरगाम् ॥ मणिदीपगज्यातिमिश्रं कंक्रप्रकाशितं ॥ ८८ ॥
प्रकीर्णबहुसिद्धार्थै मनोजपरिवारके ॥ शुचिर्यंशुकसंछन्नभूशय्यास्तरणोज्ज्वलं ॥ ८९ ॥ धूपमोदनोरम्ये रज्जगन्धोपयोगिके ॥ ततः
क्रमेण दिवसे गते दूरं विभावरी ॥ ९० ॥ व्यजृम्भत सुखोदकै ततो मेनामहाह्वहे ॥ प्रसुप्तप्रायपुरुषे निद्राभूतोपचारिके ॥ ९१ ॥ स्फुटलोकै
शशभूति भ्रान्तिरात्रिविहङ्गमे ॥ रजनीचरभूतानां सधैरावृतचत्वरे ॥ ९२ ॥ गाढकण्ठयशश्चतुर्गोचरे ततः ॥ क्षिप्रिदकुलतां प्राप्ते मेना
नेत्राम्बुजद्वये ॥ ९३ ॥ आविवेश मुखे रात्रिः सुचिरस्फुटसङ्ग्रामा ॥ जन्मदाया जगन्मलुः क्रमेण जठरान्तरं ॥ ९४ ॥ आविवेशान्तरं जन्म
मन्यमाना क्षपा तु वै ॥ अरज्यच्छविं देव्या गुहारण्यं विभावरी ॥ ९५ ॥ ततो जगत्परितोषे हनुर्हिगिरिद्विधा ॥ त्राहं सुहृत्ते सुभगे व्यस्तु
यत गुहारणिम् ॥ ९६ ॥ तस्यां तु जायमानायां जन्तवः स्थाणुजङ्घ्राः ॥ अभयन्सुसिः ॥ सर्वे तर्लोककृतिसिन ॥ ९७ ॥ नारकाणामपि
तदा सुखं स्वर्गसमं महत् ॥ अभवत्कूरसत्त्वानां चेतः शान्तं च देहिनाम् ॥ ९८ ॥ ज्योतिषाः अपि तेजस्तत्प्रभञ्जस्तुराद्रता ॥ वनाश्रिताश्चोप-
धयः स्वादुवन्ति फलानि च ॥ ९९ ॥ गन्धवन्ति च माल्यानि विमलं च भोऽभयं ॥ मारुतश्च सुखस्पर्शो दिशश्च सुमनाहराः ॥ १०० ॥
तेन चोद्भूतफलितपरिपाकगुणोज्ज्वलाः ॥ अभवत्पृथिवी देवी शालिगालाकुलापि च ॥ १०१ ॥ तपांसि दीर्घचीर्गानि मुनीनां भाविनात्म-
नाम् ॥ तस्मिन्गतानि साफल्यं काले निर्म्मलचंतसाम् ॥ १०२ ॥ विस्मृतानि च राज्ञापि प्रादुर्भावं त्रपेक्षि ॥ प्रभातस्तीर्थमुख्यानां नद्रा-
पुण्यतमोऽभवत् ॥ १०३ ॥ अन्तरिक्षे सुराश्चासन्विमानेषु सहस्रशः ॥ समेन्द्रेहश्चित्रवायुवह्निप्रसंगमाः ॥ १०४ ॥ पुष्पवृष्टिं प्रमुमुचुस्त-
स्मिस्तु हिमभूधरे ॥ जगुर्गन्धर्वमुख्याश्च ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ १०५ ॥ मेरुप्रभृतयश्चापि धूर्तिमन्ता वनामलाः ॥ त्रिभयहोन्सवे प्राप्त दिव्य-
प्रभृतपाणयः ॥ १०६ ॥ सरितः सागराश्चैव समाजमुश्च सर्वशः ॥ हिमशैलंऽभवल्लोकं तथा सर्वेश्वराचरैः ॥ १०७ ॥ संव्यश्चाप्यभिगम्यश्च
स श्रेयांश्चाचलोत्तमः ॥ अनुभूयोत्सवं देवा जम्मुः स्वानालयान्मुदा ॥ १०८ ॥ देवगन्धर्वनागैर्द्रशैलशैलावनगिणैः ॥ हिमशैलसुता देवी

स्वयंपूर्विकाया ततः ॥ १०९ ॥ क्रमेण वृद्धिमान्नीता लक्ष्मीवानलसेर्बुधेः ॥ क्रमेण रूपसौभाग्यप्रबोधैर्भुवनत्रयम् ॥ ११० ॥ अजयद्रुषयच्चापि
निःसाधारैर्नेगात्मजा ॥ एतस्मिन्नन्तरे शक्रो नारदं देवसम्मत्तम् ॥ १११ ॥ देवर्षिमथ सस्मार कार्यसाधनसत्वरम् ॥ स्मृतिं शक्रस्य
विज्ञाय जातां तु भगवांस्तदा ॥ ११२ ॥ आजगाम मुदा युक्तो महेन्द्रस्य निवेशनम् ॥ तं स दृष्ट्वा सहस्राक्षः समुत्थाय महासनात् ॥ ११३ ॥
यथार्हेण तु पाद्येन पूजयामास वासवः ॥ शक्रप्रणीतां तां पूजां प्रतिगृह्य यथाविधि ॥ ११४ ॥ नारदः कुशलं देवमपृच्छत्पाकशासनम् ॥
पृष्टे च कुशले शक्रः प्रोवाच वचनं प्रभुः ॥ ११५ ॥ इन्द्र उवाच ॥ कुशलस्यांकुरे तावत्सम्भूते भुवनत्रये ॥ तत्फलोद्भवसम्पत्तो
त्वं भवातन्द्रितो मुने ॥ ११६ ॥ वेत्सि चेतत्समस्तं त्वं तथापि परिचोदकः ॥ निर्वृतिं परमां याति निवेद्यार्थं सुहृज्जने ॥ ११७ ॥
तद्यथा शैलजा देवी यांगं यायात्पिनाकिना ॥ शीघ्रं तदुद्यमः सर्वस्मत्पक्षैर्विधीयताम् ॥ ११८ ॥ अवगम्यार्थमखिलं
तत्त आमन्य नारदः ॥ शक्रं जगाम भगवान् हिमशैलनिवेशनम् ॥ ११९ ॥ तत्र द्वारे स विप्रेन्द्रश्चित्रवेत्रलताकुले ॥ वन्दितो हिमशैलेन
निर्गतेन पुरो मुनिः ॥ १२० ॥ स ह प्रविश्य भवनं भुवो भूषणतां गतम् ॥ निवेदिते स्वयं हेमे हिमशैलेन विस्तृते ॥ १२१ ॥
महासने मुनिवरो निषसादतुल्यवृत्तिः ॥ यथाहं चार्घ्यपाद्यं च शैलस्तस्मै न्यवेदयत् ॥ १२२ ॥ मुनिस्तु प्रतिजग्राह तमर्घं विधिवत् तदा ॥
बृहीतार्घं मुनिवरमपृच्छच्छृण्वया गिरा ॥ १२३ ॥ कुशलं तपसः शैलः शूनैः फुल्लाननाम्बुजः ॥ मुनिरप्यद्रिराजानमपृच्छत्कुशलं
तदा ॥ १२४ ॥ नारद उवाच ॥ अहोऽवतारिताः सर्वे सन्निवेशे महागिरि ॥ पृथुत्वं मनसा तुल्यं कन्दराणां तथाचल ॥ १२५ ॥ गुरुत्वं
ते गुणोपाणां स्थावरादतिरिच्यते ॥ प्रसन्नता च तोयस्य मनसोऽप्यधिका च ते ॥ १२६ ॥ न लक्षयाम शैलेन्द्र शिष्यते कन्दरोदरात् ॥
न च लक्ष्मीस्तथा स्वर्गे कुत्राधिकतया स्थिता ॥ १२७ ॥ नानातपोभिर्मुनिभिर्ज्वलनार्कसमप्रभैः ॥ पावनैः पावितो नित्यं त्वत्कन्दरसमा
श्रितैः ॥ १२८ ॥ अवमत्य विमानानि स्वर्गवासविरागिणः ॥ पितुर्गृहं इवासन्ना देवगन्धर्वकिन्नराः ॥ १२९ ॥ अहो धन्योऽसि शैलेन्द्र यस्य
ते कन्दरं हरः ॥ अध्यास्ते लोकनाथोऽपि समाधानपरायणः ॥ १३० ॥ इत्युक्तवति देवर्षौ नारदं सादरं गिरा ॥ हिमशैलस्य महिषी मेना

मुनिदिदक्षया ॥ १३१ ॥ अनुयाता दुहित्रा तु स्वल्पालिपरिचारिका ॥ लज्जाप्रणयनप्राज्ञी प्रविशेश निवेशनम् ॥ १३२ ॥ तत्र स्थितो
मुनिवः शैलेन सहितो वशी ॥ दृष्ट्वा तु तेजसो राशिं मुनिं शैलप्रिया तदा ॥ १३३ ॥ यवन्दे गुह्यदत्ता पाणिपद्मकृताञ्जलिः ॥ तां विलोक्य
महाभागो महाविरामितद्युतिः ॥ १३४ ॥ आशीर्भिरमृतोद्गाररूपाभिरुक्तां व्ययद्वयम् ॥ ततो विस्मयतचित्ता तु हिमवाद्गिरिशुभ्रिका ॥ १३५ ॥
उदैक्षन्नारदं देवीं मुनिमद्रुतकृपिणम् ॥ एहि वन्तसेति चाप्युक्ता ऋषिणा मिथया गिरा ॥ १३६ ॥ गण्डं गृहीत्वा पितरदुःस्मिन् समुपविशत् ॥ उवाच
माता नां देवीमभिवन्द्य पुत्रिके ॥ १३७ ॥ भगवन्तं तनो पश्यं पतिमान्मयासि सम्मनम् ॥ इत्युक्ता तु ततो मात्रा वध्नान्नापिहिनानना ॥ १३८ ॥
किञ्चिन्कम्पितमूर्ध्ना तु वाक्यं नोवाच किञ्चन ॥ ततः पुनरुवाचदं वाक्यं माता सुतां नदा ॥ १३९ ॥ वन्तसे वन्दः देवीं तनां दाम्भ्यामि
ते शुभम् ॥ रत्नकीडनकं रम्यं स्यापितं यच्चिरं मया ॥ १४० ॥ इत्युक्ता तु नता वगादुद्धृत्य चरगो तदा ॥ यवन्दं धुधि सन्धाय
करपङ्कजकुङ्कुमलम् ॥ १४१ ॥ कृतं तु वन्दने तम्या माता सखीमुखेन तु ॥ चांदयामास शोकैकतन्म्याः सोभाग्यशंसिनाम् ॥ १४२ ॥
शरीरलक्षणानां तु विज्ञानाय तु कौतुकात् ॥ स्त्रीस्वभावाद्यद्विदितुश्चित्तां त्वदि समुद्रहन् ॥ १४३ ॥ ज्ञात्वा तदिद्विजं श्रेष्ठं महिष्या त्द
येन तु ॥ अनुद्वीर्णोऽक्षनिर्मने रम्यमेतदुपस्थितम् ॥ १४४ ॥ चादितः शैलमहिषीसख्या मुनिवरम्नादा ॥ स्थिताननो महाभागो वाक्यं
प्रावाच नारदः ॥ १४५ ॥ न जातोऽस्याः पतिर्भद्रं लक्ष्णेऽथ विवर्जिता ॥ उत्तानहस्ता सततं चरणैर्व्यभिचारिभिः ॥ स्वच्छायया भविष्यं
किमन्यद्बहु भाष्यते ॥ १४६ ॥ श्रुत्वैतत् सम्प्रमाविष्टो ध्वन्तधैर्यो महाबलः ॥ नारदं प्रत्युवाचाथ साश्रुकण्ठः मदागिरिः ॥ १४७ ॥ हिः
वानुवाच ॥ संसारस्यातिदोषस्य दुर्विज्ञेया गतिर्यतः ॥ सृष्ट्यां चावश्यभाविन्यां केनाप्यतिशयात्मना ॥ १४८ ॥ कर्त्रा प्रणीता मर्यादा
स्थिता संसारिणामियम् ॥ यो जायते हि यद्वीजो जनितुः स ह्यसार्थकः ॥ १४९ ॥ जनिता चापि जानन्मय न कश्चिदिति यत्स्फुटम् ॥
स्वकर्मणैव जायन्ते विविधा भूतजातयः ॥ १५० ॥ अण्डजो ह्यण्डजाजातः पुनर्जायत मानवः ॥ मानुषाश्च सर्गिसृष्यां मनुष्यत्वेन जाय
ते ॥ १५१ ॥ तत्रादिजातौ श्रेष्ठया धर्मस्योत्कर्षणेन तु ॥ अपुत्रजन्मिनः शेषाः प्राणिनः समवस्थिताः ॥ १५२ ॥ मनुजान्स्तत्र जायन्ते

यतो न गृहधर्मिणः ॥ क्रमेणाश्रमसम्प्राप्तिब्रह्मचारिव्रतादनु ॥ १५२ ॥ तस्य कर्तुर्नियोगेन संसारो येन वर्धितः ॥ संसारस्य कुतो वृद्धिः
 सर्वे स्युर्यदतिग्रहाः ॥ १५४ ॥ अतः कर्त्रा तु शास्त्रेषु सुतलाभः प्रशंसितः ॥ प्राणिनां मोहकार्थाय नरकत्राणसंश्रयात् ॥ १५५ ॥ स्त्रिया विरहिता
 सृष्टिर्जन्तूनां नोपपद्यते ॥ स्त्रियातिस्तु प्रकृत्यैव कृपणा दैन्यभाषिणी ॥ शास्त्रालोचनसामर्थ्यमुज्जितं तासु वेधसा ॥ १५६ ॥ शास्त्रपूतन
 सन्दिग्धं बहुवारं महाफलम् ॥ दशपुत्रसमा कन्या या न स्याच्छीलवर्जिता ॥ १५७ ॥ वाक्यमेतत्फलश्रुत्वा पुंसि गतानिद्वारं परम् ॥ कन्या
 हि कृपणा शोच्या पितुर्दुःखविर्वर्दिनी ॥ १५८ ॥ यापि स्यात्पूर्णसर्वाढ्या पतिपुत्रधनादिभिः ॥ किं पुनर्दुर्भगा रीना पतिपुत्रधना
 दिभिः ॥ १५९ ॥ त्वं चोक्तवान् सुताया मे शरीरे दोषसंग्रहम् ॥ अहो मुह्यामि शुण्याभि श्यामि सीदामि नारद ॥ १६० ॥ अयुक्तमय वक्त
 व्यमप्राप्यमपि साम्प्रतम् ॥ अनुग्रहेण मे च्छिन्धि दुःखं कन्याश्रयं मुने ॥ १६१ ॥ परिच्छिन्नेऽप्यसन्दिग्धे मनः परिभवाश्रयम् ॥ तृन्ना
 मुणाति निणाता फललोभाश्रयाशुभा ॥ १६२ ॥ स्त्रीणां हि परमं जन्म कुलानसुभयात्मनम् ॥ इदमुत्र सुखायोक्तं सत्पतिप्राप्तिप्रशि
 तम् ॥ १६३ ॥ दुर्लभः सत्पतिः स्त्रीणां विगुणोऽपि पतिः किल ॥ न प्राप्यते विना पुण्यैः पतिर्नोर्था कदाचन ॥ १६४ ॥ यतो निस्साधनो
 धर्मः परिमाणोज्झिता रतिः ॥ धनं जीवितपर्याप्तं पत्नौ नार्याः प्रतिष्ठितम् ॥ १६५ ॥ निर्द्धनो दुर्भगो मूर्खः सर्वलक्षणवर्जितः ॥
 देवतं परमं नार्याः पतिरुक्तः सदैव हि ॥ १६६ ॥ त्वया चोक्तं हि देवर्षे न जातोऽस्याः पतिः किल ॥ एतदौर्भाग्यमतुलमसंख्यं
 गुरुदुःसहम् ॥ १६७ ॥ चराचरे भूतसर्गे यदद्यापि च नो मुने ॥ न स जात इति ब्रूये तेन मे व्याकुलं मनः ॥ १६८ ॥
 मनुष्यदेवजातीनां शुभाशुभनिवेदकम् ॥ लक्षणं हस्तपादादौ विहितैल्लक्षणैः किल ॥ १६९ ॥ मेघमुत्तानहस्तोति त्वयोक्ता
 मुनिपुङ्गव ॥ उत्तानहस्तता प्रोक्ता यावतामेव नित्यदा ॥ १७० ॥ शुभोदयानां धन्यानां न कदाचित्प्रयच्छताम् ॥ स्वच्छाययास्याश्चरौ
 त्वयोक्तो व्यभिचारिणो ॥ १७१ ॥ तत्रापि श्रेयसां ह्यशा मुने तु प्रतिभाति नः ॥ शरीरलक्षणाश्चान्ये पृथक्फलनिवेदिनः ॥ १७२ ॥ सोभाग्य
 धनपुत्रायुःपतिलाभानुशंसनम् ॥ तैश्च सर्वैर्विहीनेयं त्वमात्य मुनिपुङ्गव ॥ १७३ ॥ त्वं मे सर्वं विजानासि सत्यवागसि चाप्यतः ॥ मुह्यामि

मुनिशार्दूल हृदयं दीर्य्यतीव मे ॥ १७४ ॥ इत्युक्त्वा विरतः शैलो महादुःखविचारणात् ॥ श्रुत्वैतत्खिलं तस्माच्छैलराजमुखाभ्युजात् ॥
 स्मितपूर्वमुवाचेदं नारदो देवचोदितः ॥ १७५ ॥ नारद उवाच ॥ हर्षस्थानेऽपि महति त्वया दुःखं निरूप्यते ॥ अपरिच्छिन्नवक्त्रमाथे मां हं
 यासि महागिरि ॥ १७६ ॥ इमां शृणु गिरं मत्तो रहस्यपरिनिष्ठिताम् ॥ समाहितो महाशैल मयोक्तस्य विचारेण ॥ १७७ ॥ न जातोऽस्याः
 पतिर्देव्या यन्मयोक्तं हिमाचल ॥ न स जातो महादेवो भूतभव्यभयोद्भूतः ॥ शरण्यः शाश्वतः शास्ता शङ्करः परमेश्वरः ॥ १७८ ॥ ब्रह्मविनिगमन्द्र
 मुनयो जन्ममृत्युजराद्विताः ॥ तस्यैते परमेशस्य सर्वे क्रीडनका गिरि ॥ १७९ ॥ आसने ब्रह्मा तद्विच्छातः सम्भूता भुवनप्रभुः ॥ विष्णु
 युगे युगे जातो नानाजातिर्महातनुः ॥ १८० ॥ मन्यसे मायया जातं विष्णुं चापि युगे युगे ॥ आत्मनो न विनाशोऽस्ति स्यावराजं तंऽपि
 भूधर ॥ १८१ ॥ संसारे जायमानस्य त्रियमाणस्य देहिनः ॥ नश्यते नैह एवात्र नात्मनो नाश उच्यते ॥ १८२ ॥ ब्रह्मादिस्थावरान्नोऽयं
 संसारो यः प्रकीर्तितः ॥ स जन्ममृत्युदुःखात्तो ह्यवशः परित्यजेत् ॥ १८३ ॥ महादेवोऽचलः स्थण्डिल जातो जनकोऽचरः ॥ भविष्यति पतिः
 सोऽस्या जगन्नाथो निरामयः ॥ १८४ ॥ यदुक्तं च मया देवी लक्षणेर्वर्जिता त्व ॥ नृणु तस्यापि नामकस्य सम्यक्स्तेन विचारमम् ॥ १८५ ॥
 लक्षणं देविको ब्रह्मः शरीरावयवाश्रयः ॥ सर्वयुद्धेनसौभाग्यपरिमाणप्रकाशकः ॥ १८६ ॥ अनन्तस्याप्रमेयस्य तोषागमव्याप्य भू ॥ १८७ ॥
 नेवाङ्को लक्षणाकारः शरीरे संविधीयते ॥ १८८ ॥ अतोऽस्या लक्षणं गानं देह नास्ति महामनं ॥ यथादुक्तं तत्तस्या युत्तानकरता
 सदा ॥ १८९ ॥ उत्तानो वरदः पाणिषे देव्याः सदैव तु ॥ सुरसुरसुनित्रावरदेयं भविष्यति ॥ १९० ॥ यथा प्राक्तं तद्वाचदो लब्धयाव्य
 भिचारिणौ ॥ अस्याः शृणु ममात्रापि वाग्युक्तिं शैलस्तम ॥ १९० ॥ वरणौ पद्मपङ्कजावस्थाः स्वच्छा स्वाङ्गलो ॥ सुरसुराणां
 नमतां क्रिरीटमणिकान्तिभिः ॥ १९१ ॥ विचित्रवर्णैर्भासन्तौ लब्धयाव्यप्रतिविम्बितौ ॥ भाग्या जगद्गुरोरावा वृषाङ्कस्य
 महीधर ॥ १९२ ॥ जननी लोकधर्मस्य सम्भूता भूतभावनी ॥ शिष्यं पावनयेव त्वन्मं पावकश्रुतिः ॥ १९३ ॥ तद्यथा
 शीघ्रमेवैषा योगं यायात्स्विकाकिना ॥ तथा विधेयं विधिवत्तया शैलेन्द्रस्तम ॥ अत्यन्तं हि सहनकार्यं देवानां हितमृषर ॥ १९४ ॥

सुत उवाच ॥ एवं श्रुत्वा तु शैलेन्द्रो नारदात्सर्वमेव हि ॥ आत्मानं स पुनर्जातं मेने मेनापतिस्तदा ॥ १९५ ॥ नमस्कृत्य वृषाङ्गाय तदा
 देवाय धीमते ॥ उवाच सोऽपि संहृष्टो नारदं तु हिमाचलः ॥ १९६ ॥ हिमवानुवाच ॥ दुस्तरात्ररकाद्बोरादुद्धृतोऽस्मि त्वया मुने ॥ पाताला
 वसुधृत्य सतलोकाधिपः कृतः ॥ १९७ ॥ हिमाचलोऽस्मि विख्यातस्त्वया मुनिवराधुना ॥ हिमाचले चलुणां प्रापितोऽस्मि समुद्र
 तिम ॥ १९८ ॥ आनन्ददिवसाहारि हृदयं मेऽधुना मुने ॥ नाध्यवस्यति कृत्यानां प्रविभागविचारणम् ॥ १९९ ॥ यदि वाचामधीशः स्यां त्वद्ग
 णानां विचारणे ॥ २०० ॥ भवद्विधानां नियतममोघं दर्शनं मुने ॥ तवास्मान्प्रति चापल्यं व्यक्तं मन महामुने ॥ २०१ ॥ भवद्विध
 कृत्योऽहं निवासायात्मरूपिणम् ॥ मुनीनां देवतानां च स्वयं कर्तापि कल्पयम् ॥ २०२ ॥ तथापि य तुन्येकास्मिन्नाज्ञा मे सम्प्रदीयताम् ॥
 इत्युक्त्यति शैलेन्द्रे स तदा हर्षनिर्भरे ॥ २०३ ॥ तथा च नारदो वाक्यं कृतं सर्वमिति प्रभो ॥ सुरकार्ये य एवार्थस्तवापि सुमहत्तरः ॥ २०४ ॥
 इत्युक्त्वा नारदः शीघ्रं जगाम त्रिदिवं प्रति ॥ स गत्वा शक्रभवनममरं सन्ददर्श ह ॥ २०५ ॥ ततोऽभिरूपे स मुनिरुपविष्टो
 महासने ॥ पृष्टः शक्रेण प्रोवाच हिमजासंश्रयां कथाम् ॥ २०६ ॥ नारद उवाच ॥ समुद्रा यत्तु कर्तव्यं तन्मया कृतमेव हि ॥ किन्तु पंच
 शरस्येव समयोऽयमुपस्थितः ॥ २०७ ॥ इत्युक्तो देवराजस्तु मुनिना कार्य्यदर्शिना ॥ वृताङ्कुरास्त्रं सस्मार भगवान्पाकशासनः ॥ २०८ ॥
 संस्मृतस्तु तदा क्षिप्रं सहस्राक्षेण धीमता ॥ उपतस्थे रतियुतः सविलासो ह्यपध्वजः ॥ प्रादुर्भूतं तु तं दृष्ट्वा शक्रः प्रोवाच सादरम् ॥ २०९ ॥
 शक्र उवाच ॥ उपदेशेन बहुना किं त्वां प्रति वदे प्रियम् ॥ मनोभवोसि तेन त्वं वेत्सि भूतमनोगतम् ॥ २१० ॥ तद्यथाथेकमेव त्वं कुरु
 नाकसदां प्रियम् ॥ शङ्करं योजय क्षिप्रं गिरिपुत्र्या मनोभव ॥ संयुतो मधुना चैव ऋतुराजेन दुर्जय ॥ २११ ॥ इत्युक्तो मदनस्तेन शक्रेण
 स्वार्थसिद्धये ॥ प्रोवाच पंचबाणोऽथ वाक्यं भीतः शतक्रतुम् ॥ २१२ ॥ काम उवाच ॥ अनया देवसामग्र्या मुनिदानवभीमया ॥ दुःसाध्यः शङ्करो
 देवः किं न वेत्सि जगत्प्रभो ॥ २१३ ॥ तस्य देवस्य वेत्स्य त्वं करणं तु यदव्ययम् ॥ प्रायः प्रसादः कोपोऽपि सर्वो हि महतां महान् ॥ २१४ ॥
 सर्वोपभोगसारा हि सुन्दर्यः स्वर्गसम्भवाः ॥ अध्याश्रितं च यत्सौख्यं भवता नष्टचेष्टितम् ॥ २१५ ॥ प्रमादादथ विभ्रश्येदीशं प्राति विचिन्त्यताम् ॥

प्रागेव चेह दृश्यन्ते भूतानां कार्यसम्भवाः ॥ २१६ ॥ विशेषं काक्षतां शक्र सामान्यांद्रशनं फलम् ॥ श्रुत्वैतद्वचनं शक्रस्तमुवाच।
 मेरुयुतः ॥ २१७ ॥ शक्र उवाच ॥ वयं प्रमाणास्ते ह्यत्र रतिकान्त न संशयः ॥ सन्देशेन विना शक्तिरपकारस्य नेष्यते ॥ कस्यचिच्च कचिद्दृष्टं
 सामर्थ्यं न तु सर्वतः ॥ २१८ ॥ इत्युक्तः प्रययौ कामः सखायं मधुमाश्रितः ॥ रतियुक्तो जगामाशु प्रस्थं तु हिमभूभृतः ॥ २१९ ॥ स तु
 तत्राकरोच्चिन्तां कार्यस्योपायपूर्विकाम् ॥ महार्था ये हि निष्कम्पा मनस्तेषां सुदुर्जयम् ॥ २२० ॥ तद्गदावैव संक्षोभ्य
 नियतं सुजयो भवेत् ॥ संसिद्धिं प्राप्नुयुश्चैव पूर्वं संशोध्य मानसम् ॥ २२१ ॥ कथञ्च विविधैर्भविष्यैर्द्रुपाजुगपनं विना ॥ क्रोधः क्रूरतरासद्गद्गाद्वेगे
 ष्यां महासखीम् ॥ २२२ ॥ चापल्यमूर्ध्नि विध्वस्तवैर्याधारां महाबलम् ॥ तामस्य विनियोक्ष्यामि मनसो विह्वलिं पराम् ॥ २२३ ॥ विधाय
 वैर्यद्वाराणि सन्तोषमपक्क्य च ॥ अवगन्तुं हि मां तत्र न कश्चिदतिपण्डितः ॥ २२४ ॥ विकल्पमात्रावस्थानं वैरूप्यं मनसो भवेत् ॥
 पश्चान्मूलक्रियारम्भमभीरावत्तदुस्तरः ॥ २२५ ॥ हारिण्यामि हरस्याहं तपस्तस्य स्थिरात्मनः ॥ इन्द्रियग्राममावृत्य रम्यमाचनसंविधिः ॥ २२६ ॥
 चिन्तयित्वेति मदनो भूतभर्तुस्तदाश्रमम् ॥ जगाम जगतीसारं सरलद्रुमवदिकम् ॥ २२७ ॥ शान्ततत्त्वसनाकीर्णमचलप्राणसंकुटम् ॥
 नानापुष्पलताजालं गगनस्थगणेश्वरम् ॥ २२८ ॥ निर्व्यग्रवृषभाद्युत्तलिशाल्लसतानुकम् ॥ तत्रापश्यत् त्रिनेत्रस्य रम्यं कञ्चिद्विनीयकम् ॥ २२९ ॥
 वीरकं लोकवीरशमीशानसदृशद्युतिम् ॥ यक्षकुंकुमकिञ्जलकपुत्रापिङ्गजटासटम् ॥ २३० ॥ वैत्रपाणिनमव्यग्रमुग्रभोगीन्द्रभूषणम् ॥ ततो
 निर्मीलितोन्निद्रपद्मपत्राभलोचनम् ॥ २३१ ॥ प्रेक्षमाणनृजुस्थानस्थितनासाप्रलोचनम् ॥ अवस्तरत्सिंहद्वर्चमलम्बोत्तरीयकम् ॥ २३२ ॥
 श्रवणादिफलमुक्तनिःश्वासानलपिङ्गलम् ॥ प्रेङ्खत्कपालपर्यन्ततुम्बिलम्बिजटाचयम् ॥ २३३ ॥ कृतयासुकिपर्यङ्कनाभिमूलनिवेशितम् ॥ ब्रह्मा
 जलिस्थपुच्छग्रनिबद्धोरगभूषणम् ॥ २३४ ॥ ददर्श शङ्करं कामः क्रमयासान्तिकं शनैः ॥ ततो भ्रमरझङ्कारमालम्बिद्रुमसानुकम् ॥ २३५ ॥
 प्रविष्टः कर्णरन्ध्रेण भवस्य मदनो मनः ॥ शङ्कस्तमथाकर्ण्य मधुरं मदनाश्रयम् ॥ २३६ ॥ सस्मार दशदुहिनां दायितां रक्तमानसः ॥ ततः मा
 तस्य शनकैस्तिरोभूयातिनिर्ममला ॥ २३७ ॥ समाधिभावनानात्स्थो लक्ष्यप्रत्यक्षरूपिणी ॥ ततस्तन्मयतां यानः ग्रन्थद्विपिनाशयः ॥ २३८ ॥

वशित्वेन बुबोधेशो विवृतिं मदनान्तिकाम् ॥ इषत्क्रोपसमाविष्टो धैर्यमालम्ब्य धूर्जटिः ॥ २३९ ॥ निरासे मदनास्थित्या यागमायास तावृतः ॥
स तथा माययाविष्टो जज्वाल मदनस्ततः ॥ २४० ॥ इच्छाशरीरो दुर्जयो रोषदोषमहाश्रयः ॥ हृदयान्निर्गतः सोऽथ दासताव्यसनात्मकः ॥ २४१ ॥
बहिःस्थलं समालम्ब्य ह्युपतस्थौ झपवजः ॥ अनुयातोऽथ हृदयेन मित्रेण मधुना सह ॥ २४२ ॥ सहकारैः सह दुःखं तस्योक्तिः ॥
स्तवकं मदनो रम्यं हरवक्षसि सत्वरम् ॥ २४३ ॥ सुमोच मोहनं नाम मार्गजं मकरवजः ॥ शिवस्य हृदये शुद्धे गतिशालिं पहाधरं ॥ २४४ ॥
पपात परुषप्राणुः पुष्पबाणो विमोहनः ॥ ततः करणसन्देहो विद्वस्तु हृदये भवः ॥ २४५ ॥ बभूव भूधरोऽप्यधैः अपि भद्रोऽप्युद्धः ॥ तं ननु
त्वाद्वानां नावेशं समपद्यत ॥ २४६ ॥ बाह्यं बहु समासाद्य प्रत्यूह्य सत्तात्मकम् ॥ ततः कोपानला दूताघोरदुर्हरिणः ॥ २४७ ॥ तद्वि
नेत्रं तृतीयमनलाकुलम् ॥ रुद्रस्य रोद्रवपुषो जगत्संहारभैरवम् ॥ २४८ ॥ तदन्तिकस्थे जडं वमः कारयत धूर्जटिः ॥ तद्विजृम्भितं
क्रोशतां नाकवासिनाम् ॥ २४९ ॥ गमितो भस्मसात् तूर्णं कन्दर्पः क्रामिदुर्पकः ॥ स तु तं भस्मसात्कृत्यः हर्षेनोद्धतः ॥ २५० ॥
व्यजृम्भत जगद्गुणं ज्वालाङ्कुकारवस्मरः ॥ ततो भवो जगद्धेतोर्व्यभजजातवेदसम् ॥ २५१ ॥ सहकारैः सह यद्रे दुर्जनस्तु परमपि ॥
भृङ्गेषु कोकिलास्येषु विभागेन स्मरानलम् ॥ २५२ ॥ स बाह्यान्तरविद्धेन हरेण स्वरमार्गणः ॥ राजस्नेहसमिद्धान्त रोमस्तीव्रदुताशनः ॥ २५३ ॥
विभक्तलोकसंक्षोभकरो दुर्वारजृम्भितः ॥ संप्राप्य स्नेहसंपृक्तं कामिनां हृदयं किल ॥ २५४ ॥ ज्वलन्त्यहर्निशं भीमं दुर्भिकरस्यमुखारिक्कः ॥
विलोक्य हरदुङ्कारज्वालाभस्मकृतं स्मरम् ॥ २५५ ॥ विललाप रतिः क्रूरं यन्धुना मधुना सह ॥ ततो विलप्य मधुशो मधुना परितान्ति
ता ॥ २५६ ॥ जगाम शरणं देवमिन्दुमौलिं त्रिलोचनम् ॥ भृङ्गानुयातां संगृह्य पुष्पितां सहकारजाम् ॥ २५७ ॥ कृतं यविव्रकस्थाने
पाणौ परमृतां सखीम् ॥ निर्बध्य तु जटाजूटं कुटिलैरलकै रतिः ॥ २५८ ॥ उद्धृत्य गात्रं शुभ्रेण हृदयेन स्पर्शभङ्गना ॥ जानुभ्यामवनी
गत्वा प्रोवाचेन्दुविभूषणम् ॥ २५९ ॥ रतिरुवाच ॥ नमः शिवायास्तु निरामयाय नमः शिवायास्तु मनमयाय ॥ २६० ॥ शिवायास्तु सुरा
चित्ताय तुभ्यं सदा भक्तकृपापराय ॥ २६० ॥ नमो भवायास्तु भद्रोद्भवाय नमोऽस्तु ते ध्वस्तमनोभवाय ॥ नमोऽस्तु ते गूढमहाव्रताय नमोऽस्तु

मायागहनाश्रयाय ॥ २६१ ॥ नमोऽस्तु शर्वाय नमः शिवाय नमोऽस्तु सिद्धाय पुरातनाय ॥ नमोऽस्तु कालाय ॥ कलाय नमोऽस्तु ते
 ज्ञानवरप्रदाय ॥ २६२ ॥ नमोऽस्तु ते कालकलातिगाय नमो निसर्गमलभूषणाय ॥ नमोऽस्त्वमेयान्यक्रमदेहाय ॥ १९ ॥ शरण्याय नमोऽ
 गुणाय ॥ २६३ ॥ नमोऽस्तु ते भीमगणानुगाय नमोऽस्तु नानाभुवनदिकेत्रे ॥ नमोऽस्तु नानागतं विधानं ॥ १० ॥ अस्तु ते चित्रफल
 प्रयोक्त्रे ॥ २६४ ॥ सर्ववसाने ह्यविनाशनेत्रे नमोऽस्तु चित्राध्वरभागभोक्त्रे ॥ नमोऽस्तु भक्तोपि नमोऽस्तु ॥ १० ॥ सदा ते भवसङ्ग
 हर्त्रे ॥ २६५ ॥ अन्तरूपाय सदैव तुभ्यमसह्योपाय नमोऽस्तु तुभ्यम् ॥ शशाङ्कचित्ताय नमोऽस्तु तुभ्यम् ॥ १० ॥ २६६ ॥
 बुधेन्द्रयानाय पुरान्तकाय नमः प्रसिद्धाय महोषधाय ॥ नमोऽस्तु भक्तश्रमिन्नप्रदाय नमोऽस्तु तुभ्यम् ॥ १० ॥ २६७ ॥
 विचारवर्यमाचार्य्यमुत्प्रेक्षितभूतसर्गम् ॥ त्वामिन्दुमोहिं क्षरणं पद्मा विद्यामेयं ॥ १० ॥ २६८ ॥
 समृद्धिं पुनः प्रभो जीवितु कामदेवः ॥ प्रियं विना त्वां विगम्य विनेषु च ततोऽपि ॥ १० ॥ २६९ ॥
 प्रसवः प्रियाणां प्रणीतपर्य्यायपरापरार्थः ॥ त्वमेवमेकां भुवनस्य ताया दयालुतमूलिनक्तभति ॥ १० ॥ २७० ॥
 ईशो वृषाकर्मिन्मथकान्तया तु ॥ तुतोष दोषाकरखण्डधारी उवाच चेनां मधुरं निरीक्ष्य ॥ २७१ ॥ सत्कं उवाच ॥ भवति ते च
 कामोऽयं कालात्कालोऽचिरादपि ॥ अनङ्ग इति लोकेषु स विख्यातिं गमिष्यति ॥ २७२ ॥ इत्युक्ता स्मिता ॥ १० ॥ २७३ ॥
 जगामोपवनं रम्यं रतिस्तु हिमभूभृतः ॥ २७३ ॥ सरोदं चापि बहुशो द्वीपा रम्यं स्थले तु जगत् ॥ २७४ ॥ १० ॥ २७५ ॥
 ज्ञया ॥ २७४ ॥ अथ नारदवाक्येन चोदितो हिमभूधरः ॥ कृताभरगंसंस्कारां कृतकौतुकगंगलाभ ॥ २७५ ॥ १० ॥ २७६ ॥
 चीनांशुकाम्बराय ॥ सखिभ्यां संयुतां शैलं गृहीत्वा स्वसुतां नतः ॥ २७६ ॥ जगत् शुभगंगेन विभक्तं ॥ १० ॥ २७७ ॥
 क्रम्य वनान्युपवनानि च ॥ २७७ ॥ ददर्श रुदतीं नारीमप्रतर्पमहोजसम् ॥ हरेणसदृशो लोकं रम्यं ॥ १० ॥ २७८ ॥
 परामृश्य तां दृष्ट्वा रुदतीं गिरिः ॥ उपसर्गं ततस्तस्या निकटे सोऽभ्यपृच्छन ॥ २७९ ॥ १० ॥ २८० ॥

चापि सोदिवि ॥ नैतदल्पमहं मन्ये कारणं लोकसुन्दरि ॥ २८० ॥ सा तस्य वचनं श्रुत्वा उवाच मुधुना सह ॥ रुदती शोकचननं श्वसती
 देव्यवर्द्धनम् ॥ २८१ ॥ रतिरुवाच ॥ कामस्य दयितां भार्या रतिं मां विद्धि सुव्रत ॥ गिरिशस्तपसि स्थितः ॥ २८२ ॥
 तेन प्रसूयहस्येन विस्फार्यालोक्य लोचनम् ॥ दग्धोऽसौ श्वकेतुस्तु मम कान्तोऽतिबल्लभः ॥ २८३ ॥ अहं तु शरणं याता तं देवं भय
 विह्वला ॥ स्तुतवत्यथ संस्तुत्या ततो मां गिरिशोऽब्रवीत् ॥ २८४ ॥ तुष्टोऽहं कामदक्षिणे कामो यं ते भविष्यति ॥ त्वत्स्तुतिं चाप्य
 धीयानो नरो भक्त्या मदाश्रयः ॥ लभ्यते काङ्क्षितं कामं निवर्त्य मरणादितः ॥ २८५ ॥ प्रतोऽहं च तद्वाक्यमाशवेशादिभिर्ह्यहम् ॥
 शरीरं परिरक्षिष्ये कञ्चित् कालं महाद्युते ॥ २८६ ॥ इत्युक्तस्तु तदा सत्या शैलः सम्भ्रमभीषि ॥ पाणावादाय हि सुतां गन्तुमेच्छत्
 स्वकं पुरम् ॥ २८७ ॥ भाविनोऽवश्यभावित्वाद्भवित्री भूतभाविनी ॥ लज्जमाना सखिसुखैरुवाच ॥ २८८ ॥ शैलदुहितो
 वाच ॥ दुर्भाग्येण शरीरेण किं ममानेन कारणम् ॥ कथं च तादृशं प्राप्तं सुखं मे स पतिर्भवेत् ॥ २८९ ॥ तपोभिः प्राप्यतेऽभीष्टं नासाध्य
 हि तपस्यतः ॥ दुर्भगत्वं वृथा लोको वहते सति साधने ॥ २९० ॥ जीविताहुर्भगच्छेद्यो मरणं ह्यतपस्यतः ॥ भविष्यामि न सन्देहो
 नियमैः शोषये तनुम् ॥ २९१ ॥ तपसि ब्रह्मसन्देहं उद्यमोऽर्थजिगीषया ॥ साहं तपः करिष्यामि यदहं प्राप्य दुर्लभा ॥ २९२ ॥
 इत्युक्तः शैलराजस्तु दुहित्रा सहविष्णुवः ॥ उवाच वाचा शैलेन्द्रो स्नेहगद्गदवर्णया ॥ २९३ ॥ हिमवानुवाच ॥ उ मेति चपले
 पुत्रि न क्षमं तावकं वपुः ॥ सोढुं क्लेशस्वरूपस्य तपसः सौम्यदर्शने ॥ २९४ ॥ भार्गव्यभिविचार्याणि पदार्थानि सदैव तु ॥
 भाविनोऽर्था भवन्त्येव दृष्टेनानिच्छतोऽपि वा ॥ २९५ ॥ तस्मान्न तपसा तेऽस्ति बाले किञ्चित् प्रयोजनम् ॥ भवनार्थैव गच्छाम
 भिन्तयिष्यामि तत्र वै ॥ २९६ ॥ इत्युक्ता तु यदा नैव गृहायाभ्येति शैलजा ॥ ततः स चिन्तयाविष्टो दुहितां प्रशशंस च ॥ २९७ ॥
 ततोऽन्तरिक्षे दिव्या वागभूद्भुवनभूतले ॥ उ मेति चपले पुत्रि त्वयोक्ता तनया ततः ॥ २९८ ॥ उमेति नाम तेनास्या भुवनेषु भविष्यति ॥
 सिद्धिं च मूर्तिमत्येषा साधयिष्यति चिन्तिताम् ॥ २९९ ॥ इति श्रुत्वा तु वचनमाकाशात् काशपाण्डुरः ॥ अनुज्ञया सुतां शैलो जगमाशु

स्वमन्दिरम् ॥ ३०० ॥ सुत उवाच ॥ शैलजापि ययो शैलमगम्यमपि देवतेः ॥ सखीभ्यामनुयाता तु नियता नगराजजा ॥ ३०१ ॥
 शृङ्गं हिमवतः पुण्यं नानाधातुविभूषितम् ॥ दिव्यपुष्पलताकीर्णं सिद्धगन्धर्वसेवितम् ॥ ३०२ ॥ नानामृगगणकीर्णं भ्रमरोदुष्टपादपम् ॥
 दिव्यप्रसवणोपेतं दीर्घिकाभिरलंकृतम् ॥ ३०३ ॥ नानापक्षिगणकीर्णं चक्रवाकोपशोभितम् ॥ जलजस्थलजैः पुष्पैः प्रोत्फुल्लैरुपशोभि-
 तम् ॥ ३०४ ॥ चित्रकंदरसंस्थानं गुहागृहमनोहरम् ॥ विहङ्गसङ्घसंजुष्टं कल्पपादपसंकटम् ॥ ३०५ ॥ तत्रापश्यन्महाशाखं शाखिनं हरित-
 च्छदम् ॥ सर्वतुङ्गसुमोपेतं मनोरथशशतोज्ज्वलम् ॥ ३०६ ॥ नानापुष्पसमाकीर्णं नानाविधफलान्वितम् ॥ नतं मूर्यस्य सचिभिर्भिन्नसंहतपल्ल-
 वम् ॥ ३०७ ॥ तत्राम्बराणि सन्त्यस्य भूषणानि च शैलजा ॥ संवीता वल्कलैर्दिव्यैर्दभनिर्मितमेखला ॥ ३०८ ॥ त्रिःस्त्रानपाटलादारा-
 बभूव शरदां शलम् ॥ शतमेकेन शीर्णेन पर्णेनावर्तयत्तदा ॥ ३०९ ॥ निराहारा शतं साभूत्समानां तपसां निधिः ॥ तत उद्वेजिताः सर्वे
 प्राणिनस्तत्तपोऽग्निना ॥ ३१० ॥ ततः सस्मार भगवान्मुनीन् सप्त शतक्रतुः ॥ ते समागम्य सुनयः सर्वे समुदितास्तनः ॥ ३११ ॥
 पूजिताश्च मेहन्द्रेण पप्रच्छुस्तं प्रयोजनम् ॥ किमर्थं तु सुरश्रेष्ठ संस्मृतास्तु वयं त्वया ॥ ३१२ ॥ शक्रः प्रोवाच शृण्वन्तु भगवन्तः प्रयोजनम् ॥
 हिमाचले तपो घोरं तप्यते भूधरात्मजा ॥ तस्या ह्यभिमतं कामं भवन्तः कर्तुमर्हथ ॥ ३१३ ॥ ततः ममापतन्मृग्या गार्थं त्वराग्निनाः ॥
 तथेत्युक्त्वा तु शैलेन्द्रं सिद्धसंघातसेवितम् ॥ ३१४ ॥ ऊचुरागत्य मुनयस्तामथो मधुराक्षरम् ॥ पुत्रि किं ते व्यवसितः कामः
 कमललोचने ॥ ३१५ ॥ तानुवाच ततो देवी सलजा गोरवान्मुनीन् ॥ तपस्यतो महाभागाः प्राप्य मौनं भवादृशान् ॥ ३१६ ॥ वन्दनय-
 नियुक्ता धीः पावयत्यविकल्पितम् ॥ प्रश्नोन्मुखत्वाद्वतां युक्तमासनमादितः ॥ ३१७ ॥ उपविष्टाः श्रमान्मुक्तास्तनतः प्रक्षयथ मामतः ॥
 इत्युक्त्वा सा ततश्चक्रे वृत्तासनपरिग्रहान् ॥ ३१८ ॥ सा तु तान्विधिवत्पूज्यान् पूजयित्वा विधानतः ॥ उवाचादित्यसंकाशान्मुनीन्सप्त-
 सती ज्ञानैः ॥ ३१९ ॥ त्यक्त्वा व्रतात्मकं मौनं मौनं जग्राह ह्रीमियम् ॥ भावं तस्यास्तु मौनान्तं तस्याः सतर्पयो यथा ॥ ३२० ॥
 गोरवाधीनतां प्राप्ताः पप्रच्छुस्तां पुनस्तथा ॥ सापि गौरवगर्भेण मनसा चारुहासिनी ॥ ३२१ ॥ मुनीन्कान्तकथालोके प्रेक्ष्य

प्रोवाण वाग्यमम् ॥ भगवन्तो विजानन्ति प्राणिनां मानसं हितम् ॥ ३२२ ॥ मनोवागभिरत्यर्थं कर्तुं ते हि देहिनः ॥ केचित्तु निजुगाहन्त
 वदन्ते विबुधोद्यमेः ॥ ३२३ ॥ उपायेर्दुर्लभान्भावान्प्राप्नुवन्ति ह्यतन्द्रिताः ॥ अपरे तु परिच्छिन्ना नात्राकाराभ्युपक्रमाः ॥ ३२४ ॥ देहान्तरार्थं
 मारम्भमाश्रयन्ति हितप्रदम् ॥ ममत्वाकाशसम्भूतपुष्पदामविभूषितम् ॥ ३२५ ॥ बन्ध्यासुतं प्रातुक्तामा मनः प्रसरते मुहुः ॥ अहं किञ्च
 भवं देवं पतिं प्राप्तं समुद्यता ॥ ३२६ ॥ प्रकृत्यैव दुराचर्यं तपस्यन्तं तु सम्प्रति ॥ सुरासुरैरनिर्णीत परमार्थक्रियाश्रयम् ॥ ३२७ ॥ साम्प्रतं
 चापि निर्दग्धमदनं वीतरागिणम् ॥ कथमाराधयेदीशं मादृशी तादृशं शिवम् ॥ ३२८ ॥ इत्युक्ता मुनयस्ते तु स्थिरतां मनसस्ततः ॥ ज्ञातु
 मस्या वचः प्रोचुः प्रक्रमत्यकृतार्थकम् ॥ ३२९ ॥ मुनय ऊचुः ॥ द्विविधं तु सुखं तावत्पुत्रि लोकेषु भाव्यते ॥ शरीरस्यास्य सम्भोगैश्चेतसश्चापि
 निर्वृतिः ॥ ३३० ॥ प्रकृत्या स तु दिग्वासा भीमः पितृवणेश्वरः ॥ कपाली भिक्षुको नम्रो विह्वपाशः स्थिरक्रियः ॥ ३३१ ॥ प्रमत्तोन्मत्त
 काकारो बीभत्सकृतसंग्रहः ॥ पतिना तेन कस्तेऽर्थो मूर्तेर्नोनासिलकाङ्क्षितः ॥ ३३२ ॥ यदि ह्यस्य शरीरस्य भोगमिच्छसि साम्प्रतम् ॥ तत् कथं
 ते महादेवाद्भयभाजो जुगुप्सितात् ॥ ३३३ ॥ स्रवद्रक्तवसाभ्यक्तकपालकृतभूषणात् ॥ श्वसदुग्रमुग्रद्वेन्द्रकृतभूषणभीषणात् ॥ ३३४ ॥ इमं शान
 वासिनो रोद्रप्रमथानुगतात् सति ॥ सुरेन्द्रमुकुटव्रतनिघृष्टचरणोऽरिहा ॥ ३३५ ॥ हरिरस्ति जगद्धाता श्रीकान्तोऽनन्तमूर्तिमान् ॥ नाथो
 यज्ञभुजामस्ति तथेन्द्रः पाकशासनः ॥ ३३६ ॥ देवतानां निविद्यास्ति ज्वलनः सर्वकामकृत् ॥ वायुरस्ति जगद्धाता यः प्राणः सर्वदेहि
 नाम् ॥ ३३७ ॥ तथा वैश्रवणो राजा सर्वार्थमर्तिमान् विभुः ॥ ऐभ्य एकतमं कस्मान्न त्वं सम्प्राप्तुमिच्छसि ॥ ३३८ ॥ उताच्यदेहसम्प्राप्त्या
 सुखं ते मनसेप्सितम् ॥ एवमेतत् तवाप्यत्र प्रभवो नाकसम्पदाम् ॥ अस्मिन् नेह परत्रापि कल्याणप्राप्तयस्तव ॥ ३३९ ॥ पितुरेवास्ति
 तत् सर्वं सुरेभ्यो यन्न विद्यते ॥ अतस्तत्प्राप्तये क्लेशः स वाप्यत्राफञ्जस्तव ॥ ३४० ॥ प्रायेण प्रार्थितो भद्रे सुस्वल्पो ह्यतिदुर्लभः ॥ अस्य ते
 विधियोगस्य धाता कर्त्तात्र चैव हि ॥ ३४१ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्ता सा तु कुपिता मुनिवय्येषु शैलजा ॥ उवाच कोपरक्ताक्षी स्फुरद्भि
 र्दक्षनच्छदेः ॥ ३४२ ॥ देव्युवाच ॥ असद्रहस्य का प्रीतिर्व्यसनस्य क्व यन्त्रणा ॥ विपरीतार्थबोद्धारः सत्पथे केन योजिताः ॥ ३४३ ॥

एवं मां वेत्थ दुष्प्रज्ञां ह्यस्थानासद्ब्रह्मप्रियाम् ॥ न मां प्रति विचारोऽस्ति ततोऽदृङ्कारमानिनी ॥ ३४४ ॥ प्रज्ञापतिपमाः सर्वे भवन्तः सर्वे
 दर्शिनः ॥ नूनं न वेत्थ तं देवं शाश्वतं जगतः प्रभुम् ॥ ३४५ ॥ अजमीशानमव्यक्तममेयमहिमोदयम् ॥ ३४६ ॥ आस्तां तद्धर्मसद्भान
 सम्बोधस्तावदद्भुतः ॥ विदुर्यं न हरिब्रह्मप्रमुखा हि सुरेश्वराः ॥ ३४७ ॥ यत्तस्य विभवात् स्योत्यं भुवनेषु विजृम्भितम् ॥ प्रकटं सर्वं
 भूतानां तदप्यत्र न वेत्थ किम् ॥ ३४८ ॥ कस्यैतद्गगनं मूर्तिः कस्याग्निः कस्य मारुतः ॥ कस्य भूः कस्य वरुणः कश्चन्द्राकैविलो
 चनः ॥ ३४९ ॥ कस्यार्चयन्ति लोकेषु लिङ्गं भक्त्या सुरासुराः ॥ यं भुवन्तीश्वरं देवा विधीन्द्राद्या महर्षयः ॥ ३५० ॥ प्रभावं प्रभवं चैव
 तेषामपि न वेत्थ किम् ॥ अदितेः कस्य मातेयं कस्माज्जातो जनार्दनः ॥ ३५१ ॥ अदितेः कश्यपाज्जाता देवा नारायणादयः ॥ मरीचेः
 कश्यपः पुत्रो ह्यदितिर्दक्षपुत्रिका ॥ ३५२ ॥ मरीचिश्चापि दक्षश्च पुत्रो तो ब्रह्मणः किल ॥ ब्रह्मा हिरण्मयात्त्वण्डादिव्यसिद्धिविभूतिपिता ॥ ३५३ ॥
 कस्य प्रादुरभूद्वयानात्प्रभुब्ध्याः प्राकृतांशकाः ॥ प्रकृतौ तु तृतीयायां मधुद्विद्वज्जननक्रिया ॥ ३५४ ॥ जाता ससर्जं पट्टवर्गान्बुद्धिपूर्वान्
 स्वकर्म्मजान् ॥ अजातकोऽभवद्देवा ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥ ३५५ ॥ यः स्वयोगेन संशोभ्य प्राकृतं कृतवानिदम् ॥ ब्रह्मणः सिद्धसर्वार्थं
 मेथर्यं लोककर्तृताम् ॥ ३५६ ॥ विदुर्विष्णवादयो यच्च स्वमहिम्ना सदैव हि ॥ कृतवान्यं देहमन्यादृक् तादृक् कृत्या पुनर्हरिः ॥ ३५७ ॥ कुरुते
 जगतः कृत्यसुतमाधममव्ययम् ॥ एवमेव हि संसारो यो जन्ममरणात्मकः ॥ ३५८ ॥ कर्म्मणश्च फलं ह्यतन्मनारूपसमुद्भवम् ॥ अथ नारा
 यणो देवः स्वकां छायां समाश्रयत् ॥ ३५९ ॥ तत्प्रेरितः प्रकुरुते जन्म नानाप्रकारकम् ॥ सापि कर्म्मण एवोक्ता प्रेणी विवशात्मनाम् ॥ ३६० ॥
 यथोन्मादादिजुष्टस्य मतिरेव हि सा भवेत् ॥ इष्टान्येव यथार्थानि विपरीतानी मन्यते ॥ ३६१ ॥ लोकस्य व्यनहासु सृष्टेषु सहते सदा ॥
 धर्माधर्मफलवाप्तौ विष्णुरेव निबोधितः ॥ ३६२ ॥ अथानादित्वमस्यास्ति सामान्यात्तु तदात्मना ॥ न ह्यन्य जीनितं दीपं दृष्टं देहं तु
 कुत्रचित् ॥ ३६३ ॥ भवद्विर्यस्य नो दृष्टमन्तमग्रमथापि वा ॥ देहिनां धर्म एवैष कचिज्जायेत्कचिन्म्रियन् ॥ ३६४ ॥ कचिद्भूभगतो नश्यत्कचि
 जीवेष्वरामयः ॥ काचित्समाः ज्ञातं जीवेत्कचिद्बाल्ये विपद्यते ॥ ३६५ ॥ ज्ञातायुः पुरुषो यन्तु सोऽनन्तः स्वल्पजनमनः ॥ जीवितो न म्रिय

त्यग्रे तस्मात्सोऽमर उच्यते ॥ ३६६ ॥ अहृष्टजन्मनिधना ह्येवं विष्णवादयो मताः ॥ एतत्संशुद्धमैश्वर्यं संसारे को लभेदिह ॥ ३६७ ॥ त्र
 शयादियोगात् नानाश्वर्यस्वरूपिणि ॥ तस्मादिवश्वान् सर्वान्यातिनान्यल्पभृत्कान् ॥ ३६८ ॥ नाहं भद्राः किलेच्छामि ननु दृष्ट्वा नि
 किनः ॥ स्थितं च तारतम्येन प्राणिनां परमं त्विदम् ॥ ३६९ ॥ धीबलैश्वर्यकार्यादिप्रमाणं महतां महत् ॥ यस्मात्त्र किञ्चिद् न ज्ञेयं यन्महत्
 तैते ॥ ३७० ॥ यस्यैश्वर्यमनाद्यन्तं तमहं शरणं गता ॥ एष मे व्यवसायश्च दीर्घोऽनिविशरीतकः ॥ ३७१ ॥ यान वा त्रिदशसु पुं यो यो वि
 यकाः ॥ एवं निशम्य वचनं देव्या मुनिवरास्तदा ॥ ३७२ ॥ आनन्दाश्रुपरीताशाः सस्य जुस्तां नपस्विनीम् ॥ ऊबुध पगभीता शैलगां पशु
 वचः ॥ ३७३ ॥ ऋषय ऊबुधः ॥ अत्यद्भुतास्यहो पुत्रि ज्ञानमूर्तिरिवामला ॥ प्रसादयति नो भावं भयभावप्रतिश्रयात् ॥ ३७४ ॥ ननु तिमो नय नरे
 देवस्यैश्वर्यमद्भुतम् ॥ त्वन्निश्वस्य दृढतां वेत्तुं वयमिहागताः ॥ ३७५ ॥ अचिरादेन तन्वद्वि कामस्तेऽयं भविष्यति ॥ कादित्यस्या नर भर्ता
 रत्नेभ्यः क ह्युतिः पृथक् ॥ ३७६ ॥ कोऽर्थो वर्णालिकाव्यक्तः कथं त्वं गिरिशं विना ॥ यामो नैकाभ्युपायेन तमभ्यर्थयितुं वयम् ॥ ३७७ ॥
 अस्माकमपि वै सौर्थः सुतरां हृदि वर्तते ॥ अतस्त्वमेव सा बुद्धिर्यतो नीतिस्त्वमेव हि ॥ ३७८ ॥ अतो गिरिशं वयं कार्यं गङ्गरोषि वि
 स्यति ॥ इत्युक्त्वा पूजिता याता मुनयो गिरिकन्यया ॥ ३७९ ॥ प्रययुर्गिरिशं द्रुपुं प्रस्थं हिमवतो महत् ॥ गङ्गाभ्युप्राणितान्नामं गिङ्गवद्व
 जटासटम् ॥ ३८० ॥ भृङ्गानुयातपाणिस्थमन्दारकुसुमस्रजम् ॥ गिरेः सम्प्राप्य ते प्रस्थं ददशुः शङ्कराश्रमम् ॥ ३८१ ॥ प्रशान्तोत्तर
 सत्त्वौघं नवस्तिमितकाननम् ॥ निःशब्दाशोभसलिलप्रपातं सर्वतोदिशम् ॥ ३८२ ॥ तत्रापश्यंस्ततो द्वारि वीरकं नेत्रयागिनम् ॥ सत ते पुत्रः
 पूज्या विनीताः कार्य्यगौरवात् ॥ ३८३ ॥ ऊचुर्मधुरभाषिण्या वाचा ते वाग्मिनां वराः ॥ द्रुपुं वयमिहायाताः शरण्यं गण साय ऋम् ॥ ३८४ ॥
 त्रिलोचनं विजानीहि सुरकार्य्यप्रचोदिताः ॥ त्वमेव नो गतिस्तत्त्वं यथाकालानतिक्रमः ॥ ३८५ ॥ सा प्रार्थनैषा प्रायेण प्रतीहारमयप्रभुः ॥
 इत्युक्तो मुनिभिः सोऽथ गौरवात्तानुवाच सः ॥ ३८६ ॥ समन्वास्यापरां सन्ध्यां स्नातुं मन्दाकिनीजले ॥ क्षणेन भविता विप्रास्तत्र द्रक्ष्यथ शूलि
 नम् ॥ ३८७ ॥ इत्युक्त्वा मुनयस्तस्थुस्ते तत्कालप्रतीक्षिणः ॥ गम्भीराभ्युधरं प्रावृट्पतिपिताश्चातका यथा ॥ ३८८ ॥ ततः क्षणेन निष्पन्न

समाधानक्रियाविधिः ॥ वीरासनं विभेदेशो मृगचर्मनिवासितम् ॥ ३८९ ॥ ततो विनीतो जातुभ्यामवलम्ब्य महीस्थितिम् ॥ उवाच वीरको
देवं प्रणामैकसमाश्रयः ॥ ३९० ॥ संप्राप्ता सुनयः सप्त त्वां द्रष्टुं दसितेजसः ॥ विभो समादिश द्रष्टुमवगन्तुमिहाहंसि ॥ तेष्ववन्देवकायेण
तव दर्शनलालसाः ॥ ३९१ ॥ इत्युक्तो धूर्जटिस्तेन वीरकेण महात्मना ॥ भ्रूभङ्गसंज्ञया तेषां प्रवेशाहो तदो नदा ॥ ३९२ ॥ मूर्द्धकम्पेन
तात् सर्वान्वीरकोऽपि महामुनीन् ॥ आजुहावाविहूरस्थान्दर्शनाय पिनाकिन ॥ ३९३ ॥ नयचन्द्रद्वन्द्वद्वारं लम्बमानावितान् गः ॥ विनिलो
वर्दिकां सिद्धां गिरिशस्य विभूतिभिः ॥ ३९४ ॥ बद्धपाणिपुटाक्षितनाकपुष्पोत्करामन्ततः ॥ पिनाकिपादुगलं यथा नाकाचिन्मिथः ॥ ३९५ ॥
ततः स्निग्धेक्षिताः शान्ता सुनयः शूलपाणिना ॥ मन्मथारि ततो दृष्टाः सम्यक्प्रतुष्टुराहता ॥ ३९६ ॥ अहो कृतीथा ॥ ३९७ ॥
साम्प्रतं सुरेश्वरोऽप्यत्र पुरो भविष्यति ॥ भवत्प्रसादामलवारिसंक्रनः फलेन काचित् तस्मात्प्रियं ॥ ३९८ ॥ नयन्देहो ॥ ३९९ ॥
स्नदाश्रयं यस्य सुता तपस्यति ॥ स दैत्यराजोऽपि महाफलोदयो विमूलितशंसुरो हि नागकः ॥ ४०० ॥ चक्षुषमंशं ॥ ४०१ ॥
स्वकं शरीरं परिमोक्ष्यते हि यः ॥ स धन्यधीर्लोकपितृ ॥ चतुर्मुखो हरिश्च यमश्चमनद्विदीपितः ॥ ४०२ ॥ नयन्निगुणं ॥ ४०३ ॥
विभ्रतो महाभितापग्रशमेकहेतुकम् ॥ त्वमेव चैको विविधकृतक्रियः किञ्चिन्नि गत्वा विद्युरेर्विभाज्यत ॥ ४०४ ॥ अथाद्य एकलम्बः ॥ ४०५ ॥
जगत्तथा निर्घृणतां तव स्पृशेत् ॥ न वेत्ति वा दुःखमिदं भगान्मकं विद्वयते ते ललुप्तनः क्रिया ॥ ४०६ ॥ उपभयं नैजगता ॥ ४०७ ॥
मयत्वं तव केन कथ्यते ॥ स्वयोगमायामहिमागुहाश्रयं न विद्वन्निर्मलभूतिगौरसम् ॥ ४०८ ॥ वयं च त धन्यतरा ॥ ४०९ ॥
प्रविलोकयामहे ॥ अदर्शनं तेन मनोरथो यथा प्रयासि साफल्यतया मन्त्रगनम् ॥ ४१० ॥ जगद्विधानैकीये जगन्पुनर्लक्ष्यमाने ॥ ४११ ॥
भिच्चरा वयम् ॥ विनेश्वरिस्थं सुनयो विसृज्य तां गिरं गिरिशश्रुतिभूमिसन्निभो ॥ उत्कृष्टकेश इवावनीनले तुर्बजमुष्टिं मुफन्त्य तन्नामः ॥ ४१२ ॥
तेषां श्रुत्वा ततो रम्यां प्रक्रमोपक्रमक्रियाम् ॥ वाचं वाचस्पतिरिव प्रोवाच भिमतसुन्दरः ॥ ४१३ ॥ सर्व उवाच ॥ जाने लोकविधानस्य कन्या
सत्कार्यमुत्तमम् ॥ जाता प्रालयशैलस्य संकेतकनिरूपणाः ॥ ४१४ ॥ सत्यमुत्कण्ठिताः सर्वे देवकार्यार्थमुद्यताः ॥ तेषां नगरानि चेतानि

किन्तु कार्यं विवक्षितम् ॥ ४०७ ॥ लोकयात्रानुगन्तव्या विशेषेण विचक्षणेः ॥ सेवन्ते ते यतो धर्मं तत्प्रामाण्यात्परे स्थिताः ॥ ४०८ ॥
 इत्युक्त्वा मुनयो जगमुत्स्वरितास्तु हिमाचलम् ॥ तत्र ते पूजितास्तेन हिमशैलेन सादरम् ॥ ऊचुर्मुनिवराः प्रीताः स्वल्पवर्णं त्वराञ्चिताः ॥ ४०९ ॥
 मुनय ऊचुः ॥ देवो दुहितरं साक्षात्पिताकी तव मार्गते ॥ तच्छीघ्रं पावयात्मानमाहुत्यवानलार्पणात् ॥ ४१० ॥ कार्यमेतच्च देवानां सुचिरं
 परिवर्त्तते ॥ जगद्गुह्यरण्येषु क्रियतां वै समुद्यमः ॥ ४११ ॥ इत्युक्तस्तैस्तदा शैलो ह्यविद्योऽवदन्मुनीन् ॥ असमर्थोऽभवद्भक्तुमुत्तरं प्रार्थयन्
 शिवम् ॥ ४१२ ॥ ततो मेना मुनीन् वन्द्य प्रोवाच स्नेहविक्रमा ॥ दुहितुस्तान् मुनींश्चैव चरणाश्रयमर्थविन् ॥ ४१३ ॥ मेनावोच ॥
 यदर्थं दुहितुर्जन्म नेच्छन्त्यपि महाफलम् ॥ तदेवोपस्थितं सर्वं प्रक्रमेणैव सम्प्रतम् ॥ ४१४ ॥ कुलजन्मवयोरूपविविभूत्युद्दिष्टुतोऽपि
 यः ॥ वरस्तस्यापि चाहूय सुता देया ह्ययाचतः ॥ ४१५ ॥ तत्समस्ततपो धारं कथं पुत्री प्रयास्यति ॥ पुत्रीवाक्याद्यदत्रास्ति विधेयं
 तद्विधीयताम् ॥ ४१६ ॥ इत्युक्त्वा मुनयस्ते तु प्रियया हिमभूमतः ॥ ऊचुः पुनरुद्गारार्थं नारीचित्तप्रसादकम् ॥ ४१७ ॥ मुनय ऊचुः ॥
 ऐश्वर्यमवगच्छस्व शंकरस्य सुरासुरैः ॥ आराध्यमानपादाब्जगुलत्वात् सुनिर्वृतेः ॥ ४१८ ॥ यस्यापयोगि यद्रूपं सा च तत्प्राप्तये चिरम् ॥ धारं
 तपस्यते बाला तेन रूपेण निर्वृतिः ॥ ४१९ ॥ यस्तद्भूतानि दिव्यानि नयिष्यति समापनम् ॥ तत्र सावहिता तावत् तस्मान् सेव
 भविष्यति ॥ ४२० ॥ इत्युक्त्वा गिरिणा सार्द्धं ते ययुर्यत्र शैलजा ॥ जिताकंज्वलनज्वाला तपस्तेजोमयी ह्युमा ॥ ४२१ ॥ प्रोचुस्तां
 मुनयः स्निग्धं सम्मान्यपथमागतम् ॥ रम्यं प्रियं मनोहारि मा रूपं तपसा दह ॥ ४२२ ॥ प्रातस्ते शङ्करः पाणि मेप पुत्रि ग्रीहीष्यति ॥ वय
 मर्थितवन्तस्ते पितरं पूर्वमागताः ॥ ४२३ ॥ पित्रा सह गृहं गच्छ वयं यामः स्वमन्दिरम् ॥ ४२४ ॥ इत्युक्ता तपसः सत्यं फलमस्तीति
 चिन्त्य सा ॥ त्वरमाणा ययौ वेदम् पितुर्दिव्यार्थशोभितम् ॥ ४२५ ॥ सा तत्र रजनीं मेने वर्षयुतसमां सती ॥ हरदर्शनसञ्जातमहात्कण्ठा
 हिमाद्रिजा ॥ ४२६ ॥ ततो मुहूर्तै ब्रह्मे तु तस्याश्चक्रुः सुरस्त्रियः ॥ नानामङ्गलसन्दोहान्यथावत् क्रमपूर्वकम् ॥ ४२७ ॥ दिव्यमण्डनमङ्गानां
 मन्दिरे बहुमङ्गले ॥ उपासत गिरिं मूर्त्तां ऋतवः सार्वकामिकाः ॥ ४२८ ॥ वायवो वारिदाश्चासन् सम्माल्भेनविधौ गिरिः ॥ हर्म्येषु श्रीः स्वयं

देवी कृतनानाप्रसाधना ॥ ४२९ ॥ कान्तिः सर्वेषु भावेषु त्रिद्विधाभवदाकुला ॥ चिन्तामणिप्रभृतयां रत्नाः शैलं समन्ततः ॥ ४३० ॥
 उपतस्थुर्नगाश्चापि कल्पकाममहादुमाः ॥ ओषध्यां मूर्तिमत्यश्च दिव्योपधिसमन्विताः ॥ ४३१ ॥ रसाश्च धातवश्चैव सर्वे शैलस्य किङ्कराः ॥
 किङ्करास्तस्य शैलस्य व्याघ्राश्चानुवर्तिनः ॥ ४३२ ॥ नद्यः समुद्रा निखिलाः स्यावरं जङ्गमं च यत् ॥ न तसर्वं हिमशैलस्य मोहिमानमवद्व
 यत् ॥ ४३३ ॥ अभवन्मुनयो नागा यक्षगन्धर्वकिन्नराः ॥ शङ्करस्यापि विविधा गन्धमादनपर्वते ॥ ४३४ ॥ सर्वे मण्डनमभारास्तनम्युर्निर्मल
 मूर्तयः ॥ शर्वस्यापि जटाजूटे चन्द्रखण्डं पितामहः ॥ ४३५ ॥ वनच्य प्रणयादारविस्फारितविलाचनः ॥ कपालमाञ्जा विपुला त्रामुगडा
 मूर्ध्न्यबन्धत ॥ ४३६ ॥ लवाच चापि वचनं पुत्रं जनय शङ्कर ॥ यां देत्यन्द्रकुलं हत्वा मां रत्नेस्तपयिष्यति ॥ ४३७ ॥ सौरिभ्यश्चाञ्छिरान्न
 मुकुटं चानलोलवणम् ॥ मुजगाभरणं गृह्य सज्जं शम्भाः पुरोऽभक्त ॥ ४३८ ॥ शंकां गजानिनं तस्य यसाभ्यक्तोऽग्रपल्लवम् ॥ नृप सरभस म्वद्य
 द्विस्तीर्णमुखपंकजम् ॥ ४३९ ॥ वायुश्च विपुलं तीक्ष्णशृङ्गं हिमगिरिप्रभम् ॥ वृषं त्रिमूषयामास रयानं महोजसम् ॥ ४४० ॥ इतिमुनय
 नान्तस्थाः शम्भोः सूर्योनलेन्दवः ॥ स्वां धुतिं लोकनाथस्य अगतः कर्मसाक्षिणः ॥ ४४१ ॥ चित्राभग्म तमायाय कपाल जन्मप्रभम् ॥
 मनुजस्थिमयी मालामावबन्ध च पाणिना ॥ ४४२ ॥ प्रताधिपः पुरो ह्यारः समवर्तते ॥ नानाकारमहारत्नभूषण प्रवेशहेतुम् ॥ ४४३ ॥
 विहायोदग्रसर्पेन्द्रकटकेन स्वपाणिना ॥ कर्णौत्तंसं चकारेशो वासुकिं तप्तक वयम् ॥ ४४४ ॥ अलार्थशैलतो न्याश्रुश्रुमूर्तरेदितं पृथक् ॥
 ततस्तु ते गणाधीशा विनयात्तत्र वीरकम् ॥ ४४५ ॥ प्राञ्जुर्व्यग्राकृतं न्य नो समवेदय शूलिने ॥ निष्पन्नाभरणं देवं प्रसायशं प्रजोदकः ॥ ४४६ ॥
 सप्त वारिधयस्तस्थुः कर्तुं दर्पणविभ्रमम् ॥ ततो निलोकितात्मानं महाभुविमलोदरः ॥ ४४७ ॥ पराभालिङ्गय जनुया ॥ क्वाणु प्राञ्च
 केशवः ॥ शोभसे देव रूपेण जगदानन्ददायिना ॥ ४४८ ॥ मातरः प्रेरयन्कामरूपं वैधव्यचिह्निताम् ॥ कालाऽथमिनि चालदय नकारोद्गत
 संज्ञया ॥ ४४९ ॥ ततस्ताश्चोदिता देवमूचुः प्रहसिताननाः ॥ रतिः पुरस्तद प्राप्ता नाभानि मदने ॥ ४५० ॥ तस्मात् तन्नाथाय ह
 वामहस्ताग्रसंज्ञया ॥ प्रयाणं गिरिजावन्दनं शोनात्सुकमानसः ॥ ४५१ ॥ ततो हरा हिमगिरिः कन्दरादुनि समुन्नतं नृदृगानेभिः प्रणेदयन् ॥

महावृषं गणतुमुलहितेक्षणं स भूधरानशान्तिरिव प्रकम्पयन् ॥ ४५२ ॥ ततो हारिदुतपदपद्मतिः पुरःसरः श्रमाद्द्रुमनिकरं पु विभ्रमन् ॥
 धराजः शबलितभूषणोऽब्रवीत्प्रयात मा कुरुत पथोऽस्य संकटम् ॥ ४५३ ॥ प्रभोः पुनः प्रथमनिशंगमूर्जयन् सुतोऽब्रवीद्भुङ्कुटिमुखोऽपि
 वीरकः ॥ वियच्चरा वियति किमस्ति कान्तकं प्रयात नो धराणिधरा विदूरतः ॥ ४५४ ॥ महार्णवाः कुरुत शिलोपमं पयः सुरद्विपा गमन
 महातिकर्दमान् ॥ गणेश्वराश्चपलतया न गम्यतां सुरेश्वरैः स्थिरमतिभिर्निरीक्ष्यते ॥ ४५५ ॥ न भृङ्गेणा स्वतनुमवेक्ष्य नीयतं पिनाकिनः
 पृथुमुखमण्डमग्रतः ॥ वृथा यमः प्रकटितदंतकोटरं त्वमायुधं वहसि विहाय पञ्जरम् ॥ ४५६ ॥ पदं न यद्वथतुरगैः पुरद्विपा प्रमुच्यत महार
 मातृसङ्कुलम् ॥ अमी सुराः पृथगनुयायिभिर्वृताः पदातयो द्विगुणपथान् हरप्रियाः ॥ ४५७ ॥ समाहूतैः पवनविधूतचामरैश्चलद्भ्रजैश्चरत
 विहारशालिभिः ॥ सुराः स्वकं किमिति न रागमूर्जितं विचार्यते नियतलयत्रयानुगम् ॥ ४५८ ॥ न किन्नरैरभिभवितुं हि शक्यतं निभूयः
 प्रचयसमुद्भवो ध्वनिः ॥ स्वजातिकाः किमिति न षड्जमच्यमपृथुस्वरं बहुतरमत्र वक्ष्यते ॥ ४५९ ॥ नतानतानतनतानतां गताः पृथ
 क्तया समयकृता विभिन्नताम् ॥ विशङ्किता भवदतिभेदशीलिनः प्रयान्त्यमी द्रुतपदमेव गोडकाः ॥ ४६० ॥ विसंहताः किमिति न पादवा
 दयः स्वर्गतिकैर्ललितपदप्रयोगजैः ॥ प्रभोः पुरो भवति हि यस्य चाक्षतं समुद्रतार्थकमिति तत्प्रतीयते ॥ ४६१ ॥ अमी पृथग्विरचितरम्य
 रासकं विलासिनो बहुगमकस्त्वभावकम् ॥ प्रयुज्यते गिरिशयशोविसारिणं प्रकीर्णकं बहुतरनागजातयः ॥ ४६२ ॥ अमी कथं ककुभि
 कथाः प्रतिक्षणं ध्वनन्ति ते विविधधूर्विमिश्रिताः ॥ न जातयो ध्वनिमुरजासमीरिता न मूर्च्छिताः किमिति च मूर्च्छेनात्मिकाः ॥ ४६३ ॥
 श्रुतिप्रियक्रमगतिभेदसाधनं ततादिकं किमिति न तुम्बोरितम् ॥ न हन्यते बहुविधवाद्यदम्बरं प्रकीर्णवीणामुरजादि नाम यत् ॥ ४६४ ॥
 इतीरिते गिरिमवधानशालिनः सुरासुराः सपदि तु वीरकाज्ञया ॥ नियामिताः प्रययुस्तपि हर्षिताश्चराचरं जगदखिलं ह्यपूरयन् ॥ ४६५ ॥ इति
 स्तनन्तककुभि रसमहार्णवे स्तनद्वने विदलितशैलकन्दरे ॥ जगत्यभूतुमुल इवाकुलीकृतः पिनाकिना त्वरितगतेन भूधरः ॥ ४६६ ॥ परस्वलक
 नकसहस्रतोरणं क्वचिन्मिलनमारकतवेम्भवेदिकम् ॥ क्वचित्क्वचिद्भिन्मलविदूर्यभूमिकं क्वचिद्भलज्जलधररम्यनिर्झरम् ॥ ४६७ ॥ चलद्भ्रजप्रवरसदृश

मण्डितं सुरदुमस्तवकविकीर्णचत्वरम् ॥ सितासितारुणरुचिधनुषर्णकं त्रिपञ्चलं प्रविततमांगोपुरम् ॥ ४६८ ॥ विजृम्भिताप्रतिमध्वनिव
रिदं सुगन्धिभिः पुरपवनेर्मनोहरम् ॥ हरो महागिरिनगरं समासदक्षणादिव प्रवरसुरासुरस्तुनः ॥ ४६९ ॥ तं प्रविशन्तमगात्रविजिह्वय
व्याकुलतां नगरं गिरिभक्तुः ॥ व्यग्रपुरन्धिजनं जवियानं धावितमार्गजनाकुलार्थम् ॥ ४७० ॥ हर्म्यगवाक्षगतामरनारिञ्चननीलसारांरुह
मालम् ॥ सुप्रकटा समदृश्यत काचित् स्वाभरणांशुवितानविगूढा ॥ ४७१ ॥ काप्यसिलीकृत्तापण्डनभूया त्यक्तसखी प्रणया हरमैक्षत ॥
काचिदुवाच कलं गतमाना कातरतां सखि मा कुरु मूढ ॥ ४७२ ॥ दुग्धमनाभव एव रीनाकी कामयते स्वयमेव विहनुम् ॥ काचिदपि
स्वयमेव पतंती प्राह परां विरहस्खलितार्ज्जुनीम् ॥ ४७३ ॥ मा चपले भद्रव्यतिपङ्गं शङ्करजं स्वलजेन वद त्वम् ॥ कापि कृतव्यवधान
मदृष्ट्वा युक्तिवशाद्विरिशो ह्ययमूचे ॥ ४७४ ॥ एष स यत्र सहस्रमखाद्या नाकसदाभिषाः स्वयमुक्तेः ॥ नामभिरिन्दुजटं निजसेनाप्राप्ति
फलाय नतास्तु घटन्ते ॥ ४७५ ॥ एष न चेष स एष यदग्रे यर्मर्षातिननुः शशिर्मौली ॥ धावति वज्रधरांऽमरराजो मर्षेभ्यः विवृतीकर
णाय ॥ ४७६ ॥ एष स पद्मभवोऽयमुपेत्य प्रांशुजटामृगचर्मं निगूढः ॥ सप्रणयं करयट्टिचक्रं किञ्चिदुवाच भिनं श्रुतिपुष्ट ॥ ४७७ ॥
एवमभूत्सुरनारिकुलानां चित्तविसृष्टता गुरुरागात् ॥ शंकरमंथप्रणालिरिगया जन्मफलं परमं त्विति चाबुः ॥ ४७८ ॥ नतो हितागिरेर्वेदम
विश्वकर्मनिवेदितम् ॥ महानीलमयस्तम्भं ज्वलत्काञ्चनकुट्टिमम् ॥ ४७९ ॥ मुक्ताजालारिष्कारं जलिनौलभिरिषितम् ॥ क्रीडां ध्यानसद
साढ्यं काञ्चनावद्धर्षिकम् ॥ ४८० ॥ महेन्द्रप्रमुखाः सर्वे सुरा दृष्ट्वा तददुतम् ॥ ज्ञेयानि तमश्चान्य मनाभिरिति ने द्रुः ॥ ४८१ ॥
विमर्द्दकीर्णकैयूरा हरिणा द्वारि रोधिताः ॥ कथञ्चित् प्रमुखास्तत्र विभिन्नैर्भक्तिसिंहैः ॥ ४८२ ॥ प्रगतेनाचछेदं नृप तूजिनेऽथ चतुर्मुखः ॥
चक्रार विधिना सर्वं विधिमन्त्रपुरस्सरम् ॥ ४८३ ॥ शौवेण पाणिग्रहणमग्निसाक्षिकमक्षतम् ॥ दाता महीभृतां नाथो दाता दयन्तु
मुखः ॥ ४८४ ॥ वरः पशुपतिः साक्षात् कन्या विश्वारणिस्तथा ॥ चतचराणि दूतारि सुरासुरवराण च ॥ ४८५ ॥ तत्राप्येते नियमता
ह्यभयं व्यग्रभूतयः ॥ सुमोचाभिनवात् सर्वान्तरूपशालीन् रसोपधीः ॥ ४८६ ॥ व्यग्रा तु पृथिवी देवी सर्वभावमनारमा ॥ गृहीत्वा वरुणः

सर्वरत्नान्याभरणानि च ॥ ४८७ ॥ पुण्यानि च, पवित्राणि नानारत्नमयानि तु ॥ तस्यौ साभरणो देवो हर्षदुः सर्वदहिनाम् ॥ ४८८ ॥
घनदश्चापि दिव्यानि हेमान्याभरणानि च ॥ जातरूपविचित्राणि प्रयतः समुपस्थितः ॥ ४८९ ॥ दायुर्देवौ सुसुरभिः सुखसम्पन्नो
विभुः ॥ छत्रमिन्दुकोद्गारं सुसितं च शतक्रतुः ॥ ४९० ॥ जग्राह सुदितः सर्वा बाहुभिर्वहुभुङ्गैः ॥ नृगुणैर्वर्षमुह्यन् ॥ इत्युवाच
गणाः ॥ ४९१ ॥ वाद्यन्तोऽतिमधुरं जगुर्गन्धर्वकिन्नराः ॥ मूर्त्ताश्च ऋतवस्तत्र जगुश्च ननुतश्च व ॥ ४९२ ॥ चयलाञ्च गताम् ॥ ४९३ ॥
लोलयन्तो हिमाचलम् ॥ उत्तिष्ठन् कमलश्चात्र विश्वमुभगनेत्रहा ॥ ४९४ ॥ चकारोद्वाहिकं कृत्यं पन्थां मह दयार्थचितम् ॥ इत्याचार्यो
गिरिराजेन सुरवृन्दैर्विनोदितः ॥ ४९५ ॥ अवसत्तां क्षपां तत्र पत्न्या सह पुरान्तकः ॥ ततो गन्धर्वगतेन नृत्यनाप्तसामपि ॥ ४९६ ॥
स्तुतिर्भेदवदेत्यानां विबुद्धो विबुधाधिपः ॥ आमन्थ हिमशैलेन्द्रं प्रभाते चोमया सह ॥ जगाम मन्दरगिरिं वायुवेगेन शृंगिणा ॥ ४९७ ॥
ततो गते भगवति नीललोहिते सहोमया रतिमलभन्न भूधरः ॥ सबान्धवो भवति च कस्य नां मनो विह्वलश्च जगति हि कन्यकापितु ॥ ४९८ ॥
ज्वलन्मणिस्फटिकहाटकोत्कटं स्फुटद्युति स्फटिकगोपुरं पुरम् ॥ हरो गिरौ चिरमनुकल्पितं तदा विसृज्यतामरनिवहोऽविशत् स्वकम् ॥ ४९९ ॥
तदोमासहितो देवो विजहार भगाक्षिहा ॥ पुरोद्यानेषु रम्येषु विविक्तेषु वनेषु च ॥ ४९९ ॥ सुरक्तहृदयो देव्या मकरांकपुरस्सरः ॥ ततो
बहुतिथे काले सुतकामा गिरिः सुता ॥ ५०० ॥ सर्वाभिः सहिता क्रीडां चक्र कृत्रिमपुत्रकैः ॥ कदाचिद्गन्धर्वतेलेन नात्रमभ्यग्य शैलजा ॥ ५०१ ॥
चूर्णरुद्धर्तयामास मलिनान्तरितां तनुम् ॥ तदुद्धर्तनकं गृह्य नरं चक्रे गजाननम् ॥ ५०२ ॥ पुत्रकं क्रीडतां देवी तं चाक्षिपयदम्भसि ॥
जाह्नव्यास्तु शिवासख्यास्ततः सोऽभूद्गृहद्वपुः ॥ ५०३ ॥ कायेनातिविशालेन जगदापूरयत्तदा ॥ पुत्रं त्युवाच तं देवी पुत्रेन्यूचे च
जाह्नवी ॥ ५०४ ॥ गाङ्गेय इति देवैस्तु पूजितोऽभूद्गजाननः ॥ विनायकाधिपत्यं च ददावस्य पितामहः ॥ ५०५ ॥ पुनः सा क्रीडनं चक्रे
पुत्रार्थं वरवर्णिनी ॥ मनोज्ञमङ्कुर रूढमशोकस्य शुभानना ॥ ५०६ ॥ वद्वयामास तं चापि कृतसंस्कारमङ्गला ॥ बृहस्पतिमुखैर्विप्रैर्दिवस्पति
पुरोगमैः ॥ ५०७ ॥ ततो देवैश्च मुनिभिः प्रोक्ता देवी त्विदं वचः ॥ भवानि भवती भव्या सम्भूता लोकभूतये ॥ ५०८ ॥ प्रायः सुतफला

लोकः पुत्रपौत्रैश्च लभ्यते ॥ अपुत्राश्च प्रजाः प्रापो दृश्यन्ते देवदेवः ॥ ५०९ ॥ अधुना दर्शिते मार्गे मर्यादां कर्तुमर्हसि ॥ फलं किं
 भविता देवि कल्पितेस्तरुपुत्रकैः ॥ इत्युक्त्वा हर्षपूर्णोऽपि प्रोवाचोमा शुभां गिरम् ॥ ५१० ॥ देव्युवाच ॥ एवं निरुदकं देशे यः कूपं कारयं
 दधुः ॥ बिन्दौ बिन्दौ च तोयस्य वसेत्संवत्सरं दिवि ॥ ५११ ॥ दशकूपसमा द्यापी दशवापीसमोऽहहः ॥ दशहहसमः पुत्रो दशपुत्रसमो
 द्रुमः ॥ एषैव मम मर्यादा नियता लोकभाविनी ॥ ५१२ ॥ इत्युक्त्वास्तु ततो विप्रा बृहस्पतिपुरोगमाः ॥ जग्मुः स्वमन्दिशण्येव भवानो
 वन्द्य सादरम् ॥ ५१३ ॥ गतेषु तेषु देवोऽपि शंकरः पर्वतात्मजम् ॥ पाणिना लम्बमाननं शनैः प्रावंशयच्छुभाम् ॥ ५१४ ॥
 चित्तप्रसादजननं प्रासादमनुगोपुरम् ॥ लम्बमौक्तिकदामानां मालिकाकुलवंदिकम् ॥ ५१५ ॥ निर्घातकलघौनं च क्रीडागृहमनोरसम् ॥
 प्रकीर्णकुसुमोद्दाममत्तालिकुललूखितम् ॥ ५१६ ॥ किन्नरोद्गीतसंगीतगृहान्तरिभिर्निकम् ॥ सुगन्धिवसूतसुगन्धमन्त्राद्येनल
 क्षितम् ॥ ५१७ ॥ क्रीडन्मयूरनारीभिर्वृतं वै ततवादिभिः ॥ हंससङ्घातसङ्घुष्टं स्फाटिकरत्नभवेदिकम् ॥ ५१८ ॥ अगस्त्य
 तिप्रीत्या बहुशः किन्नराकुलम् ॥ सुकैयवाभिहन्यन्ते पद्मरागविनिर्मिताः ॥ ५१९ ॥ भित्तयो द्वाडिमप्रस्तवाः शोभोभिर्मौक्त
 काः ॥ तत्राक्षक्रीडया देवी विहसुमुपचक्रमे ॥ ५२० ॥ स्वच्छेन्द्रनीलभूभागं क्रीडनं यत्र विष्टितो ॥ ययुःसशयतां प्रातो भिनोदरस
 निर्वृतो ॥ ५२१ ॥ एवं प्रक्रीडितोस्तत्र देवीशङ्करोऽस्तदा ॥ प्रादुर्भवन्महाशब्दस्तद्वहोदरगोचरः ॥ ५२२ ॥ तच्छ्रुत्वा कौतुकाद्वी क्रिमेत
 दिति शङ्करम् ॥ पप्रच्छ तं शुभतनुर्द्वारं विस्मयपूर्वकम् ॥ ५२३ ॥ उवाच देवी नैतत्ते दृष्टपूर्वं सुविस्मये ॥ एतं गणेशः क्रीडन्ते शैलऽस्मिन्
 मत्प्रियाः सदा ॥ ५२४ ॥ तपसा ब्रह्मचर्येण नियमैः क्षेत्रसेवनेः ॥ यैरहं तं पितः पूज्यं त एनं मनुजं जन्तमाः ॥ ५२५ ॥ मत्समोपमनुप्राप्ता
 मम त्वद्याः शुभानने ॥ कामरूपा महोत्साहा महारूपगुणान्विताः ॥ ५२६ ॥ कर्मभिर्भिरस्मयं नेपां प्रयापि बलशालिनाम् ॥ सामरस्यास्य
 जगतः सुष्टिसंहरणक्षमाः ॥ ५२७ ॥ ब्रह्मविष्णुवन्द्यगन्धर्वैः सकिन्नरमहोरगैः ॥ विविर्जितोऽप्यहं नित्यं नैर्भिर्विरहितो रमे ॥ ५२८ ॥ त्वद्या मे
 चारुसर्वाङ्गास्त एते क्रीडिता गिरौ ॥ इत्युक्त्वा तु ततो देवी त्यक्त्वा तद्विस्मयाकुला ॥ ५२९ ॥ गवाक्षान्तरमासाद्य प्रेक्षते विस्मितानना ॥

यावन्तस्ते कृशा दीर्घा हस्वाः स्थूला महोदराः ॥५३०॥ व्याघ्रेभवदनाः केचित्केचिन्मेषाश्चरूपिणः ॥ अनेकप्राणिरूपाश्च जलास्या जूणा
पिङ्गव्याः ॥ ५३१ ॥ सौम्या भीमाः स्मितमुखाः कृष्णपिङ्गजटासटाः ॥ नानाविहङ्गवदना नानाविधमृगाननाः ॥ ५३२ ॥ कौशेयचर्मवसनाना
नमाश्चान्ये विरूपिणः ॥ गोकर्णो गजकर्णोश्च बहुवक्त्रेक्षणेदराः ॥ ५३३ ॥ पटुपादा बहुभुजा दिव्यनानास्त्रपाणयः ॥ अनेककुशुलाशीडा मृगा
व्यालिभूषणाः ॥ ५३४ ॥ वृत्ताननायुधधरा नानाकवचभूषणाः ॥ विचित्रवाहनारूढा दिव्यस्त्रपाणिचक्रराः ॥ ५३५ ॥ शीघ्रगान्धर्वगो
दुष्टा नानास्थानकनर्तकाः ॥ गणेशास्तास्तथा दृष्ट्वा देवी प्रोवाच शङ्करम् ॥ ५३६ ॥ देव्युवाच ॥ गणेशाः कीर्तिं रन्ध्राणां विदुः सन्तः
किमात्मकाः ॥ एकेकशो मम ब्रूहि धिष्ठिता ये पृथक् पृथक् ॥ ५३७ ॥ शङ्कर उवाच ॥ कोटिंशः ॥ ह्यसंख्यता न भवितुमर्हति तैश्चर्यैः
जगदापूरितं सर्वैर्भोगैर्महाबलैः ॥ ५३८ ॥ सिद्धक्षेत्रेषु रथ्यासु जीर्णैर्यानेषु वेश्मसु ॥ दानवैर्गोशरीरेषु बाणैर्गुल्फैस्तक्षेपु च
विशन्ति मुदिता नानाद्वारविहारिणः ॥ ५३९ ॥ ऊष्मपाः फेनपाश्चैव धूमपा मधुपायिनः ॥ रक्तपाः सर्वे रक्षाश्च वायुपा क्षुम्भभोजनाः ॥ ५४० ॥
मेघनृत्योपहाराश्च नानावाद्यरदप्रियाः ॥ न ह्येषां वै अनन्तत्वाद्वृणान्यकुं हि शक्यते ॥ ५४१ ॥ देव्युवाच ॥ मार्गत्पञ्चुत्तरातङ्गः सुवर्द्धो
सुजमेखली ॥ वामस्थेन च शिखयेन चपलो रञ्जिताननः ॥ ५४२ ॥ मृगदंशे ह्युत्पलानां स्रग्दामो मधुराकृतिः ॥ पाषाणशकलेत्तानक्रान्त्य
तालप्रवर्त्तकः ॥ ५४३ ॥ असौ गणेश्वरो देवः किनामा किन्नरानुगः ॥ य एष गणगतिषु दत्तकर्णो मुहुर्मुहुः ॥ ५४४ ॥ शर्व उवाच ॥ न
एष वीरको देवि सदा मद्भूदयप्रियः ॥ नानाश्चर्यगुणाधारो गणेश्वरगणाक्षितः ॥ ५४५ ॥ देव्युवाच ॥ इदृशस्य सुतस्याति ममात्कण्ठा
पुरान्तक ॥ कदाहमीदृशं पुत्रं द्रक्ष्याम्यान्न्ददायिनम् ॥ ५४६ ॥ शर्व उवाच ॥ एष एव सुतस्तेऽस्तु नयनानन्दहेतुकः ॥ त्वया मात्रा
कृतार्थस्तु वीरकोऽपि सुमध्यमे ॥ ५४७ ॥ इत्युक्त्वा प्रेषयामास विजयां हर्षोत्सुका ॥ वीरकानयनायाशु दुहिता हिमभूतः ॥ ५४८ ॥
सावरुह्य त्वरायुक्ता प्रासादादम्बरस्पृशः ॥ विजयोवाच गणपं गणमध्ये प्रवर्त्तिता ॥ ५४९ ॥ विजयोवाच ॥ एहि वीरक चापत्यात्त्वया द्वयः
प्रकोपितः ॥ किमुत्तरं वदत्यर्थं नृत्यरङ्गे तु शैलजा ॥ ५५० ॥ इत्युक्तस्य कृपापाणशकलो मार्षिताननः ॥ आहूतस्तु तया द्रुतमृलप्रस्ता

वशंसकः ॥ ५५१ ॥ देव्याः समीपमागच्छद्विजयागुगतः शनैः ॥ प्रासादशिखरात्कुल्लरक्ताम्बुजनिभद्युतिः ॥ ५५२ ॥ तं दृष्ट्वा प्रसुप्तानलं
 स्वादुक्षीरपयोधरा ॥ गिरिजोवाच सखेहं गिरा मधुरवर्णया ॥ ५५३ ॥ उमावाच ॥ एहोहि यातोऽसि मे पुत्रतां देवदेवेन दत्तोऽधुना
 वीरकः ॥ ५५४ ॥ इत्येवमङ्के निधायाथ तं पर्यचुम्बत्कपोले कलवादिनम् ॥ ५५५ ॥ मूर्ध्निपात्राय सम्माज्यं गात्राणि भूषयामास दिव्यैः
 स्वयं भूषणैः किङ्किणीमेखलावपुर्माणिक्यकेयूरहारैरुमूलगुणैः ॥ ५५६ ॥ कोमलैः पल्लवैश्चित्रितैश्चारुभिर्दिव्यमन्त्रोद्भवैस्त्वस्य शुभेस्ततो
 भूरिभिश्चार्करोन्मिश्रसिद्धार्थैर्करङ्गरक्षविधिः ॥ ५५७ ॥ एवमादाय चोवाच कृत्वा स्रजं मूर्ध्नि गोरचनपत्रभङ्गोज्ज्वलः ॥ ५५८ ॥ गच्छ
 गच्छाधुना क्रीड सार्द्धं गणैरप्रमत्तो वस श्रवर्जो शनैर्व्यालमलकुलाः शैलसानुदुमदन्तिभिर्भिन्नसाराः परं सङ्गिनः ॥ ५५९ ॥ जाह्नवीयं
 जलं धुब्धतोयाकुलं कूलं माविशेथा बहुव्याघ्रदुष्टं वने ॥ ५६० ॥ वत्सासंख्येषु दुर्गा गणेशं च तन्मिन् वीरकं पुत्रभावापनुष्टान्तःकरणा
 तिष्ठतु ॥ ५६१ ॥ स्वस्य पितृजनमार्थितं भव्यमायाति भाविन्यसौ भव्यता ॥ ५६२ ॥ सोऽपि निभृत्य सर्वगणैः सम्मप्रभाह वाटपलोड
 रसाविष्टधीः ॥ ५६३ ॥ एष मात्रा स्वयं मे कृतभूषणोऽत्र एष पटः पटलैर्विन्दुभिः सिन्दुवारम्य पुष्पैरियं मालनीमिश्रिना मालिका मे
 शिरस्याहिता ॥ ५६४ ॥ कोऽयमातोद्यधारी गणस्तस्य दास्यामि हस्तादिदं क्रीडनम् ॥ ५६५ ॥ दक्षिणान्पश्चिमं पश्चिमादुत्तरमुत्तरापूर्व
 मभ्यत्य सख्यायुता प्रेक्षती तं गवाक्षान्तराद्वीरकं शैलपुत्री बहिः क्रीडनं यजगन्मानुरध्यप चित्तव्रतः ॥ ५६६ ॥ पुत्रलुब्धा जनक्य क्रो
 मोहमायाति न स्वल्पचेता जडो मांसविण्मूत्रसङ्घातदेहः ॥ ५६७ ॥ द्रष्टुमभ्यन्तरं नाकवासंश्चैरिन्दुमौलिं प्रविष्टेषु कक्षान्तरम् ॥ ५६८ ॥
 वाहनान्यावरोहा गणास्तैर्युतो लोकपालास्त्रमूर्तोऽङ्गं सङ्गां विखङ्गकरो निर्भमः कृतान्तः कस्य केनाहना व्रत मौल भवन्तोऽब्रह्मदण्डेन
 किं दुःस्पृहाः ॥ ५६९ ॥ भीममूर्त्यनिनेनास्ति कृत्यं गिरौ य एषोऽस्त्रहेन किं पश्यते ॥ ५७० ॥ मा त्रुथा लोकपालानुगचित्ता एवमेवैत
 दिष्ट्युचुरस्मै तदा देवताः ॥ ५७१ ॥ देवदेवानुगं वीरकं लक्षणा प्राह देवी वनं पर्यता निर्झराण्याग्निदेवान्याया भूतपा निर्झराभोनिपातषु
 निमज्जत ॥ ५७२ ॥ पुष्पजालावनद्धेषु घामस्वपि शेत प्रोत्तङ्गनानाद्रिषु जेष्वनुगर्जन्तु हेमारुताम्फोटसंक्षेपणात्कामनः ॥ ५७३ ॥ काञ्चनो

तुङ्गधूम्रवरोदहसितो हरेणूत्करासङ्गद्युतिं खेचराणां वनाधायिनि रम्ये बहुरूपसम्पत्प्रकरे गणान्वासितं मन्दरकन्दरे सुन्दरमन्दारपुष्पप्रवाला-
 म्बुजे सिद्धनारीभिरापीतरूपामृतं विस्तृतेर्नेत्रपात्रैरनुमोषिभिर्वीरकं शैलपुत्री निमेषान्तरादस्मत्पुत्रगृही विनोदार्थिनी ॥ ५७४ ॥ साऽपि
 तादृक्क्षणावाप्तपुण्योदयो योऽपि जन्मान्तरस्यात्मजत्वं गतः क्रीडतस्तस्य तृप्तिः कथं जायते योऽपि भाविजगद्वधसा तेजसः कल्पितः
 प्रतिक्षणं दिव्यगीतक्षणो नृत्यलोको गणेशैः प्रणतः ॥ ५७५ ॥ क्षणं सिंहनादकुले गण्डशैले सृजद्रत्नजले बृहत्सालताले ॥ क्षणं कुण्डनाला
 तमालालिकाले क्षणं वृक्षमूले विलोको मराले ॥ ५७६ ॥ क्षणे स्वल्पपङ्के जले पङ्कजाब्जं क्षणं मातुरं के शुभे निष्कलं के ॥ परिक्रीडते वाललीला
 विहारी गणेशाधिपो देवतानन्दकारी ॥ निकुञ्जेषु विद्याधरैर्गीतशीलः पिनाकवि लीलाविधितैः सलीलः ॥ ५७७ ॥ प्रकाश्य भुवनाभोगी ततो
 दिनकरे गते ॥ देशान्तरं तदा पश्चाद्हरमस्तावनीधरम् ॥ ५७८ ॥ उदयास्ते पुरो भावी यो हि चास्तेऽवनीधरः ॥ मित्रत्वमस्य सुदृढं हृदये
 परिचिन्त्यताम् ॥ ५७९ ॥ नित्यमाराधितः श्रीमान् पृथुमूलः समुन्नतः ॥ नाकरोत्सेवितुं मेरुरूपहारं पतिष्यतः ॥ ५८० ॥ जलेऽप्येषा
 व्यवस्थेति संश्रयेताखिलं बुधः ॥ दिनान्तानुगतो भानुः स्वजनत्वमपूरयत् ॥ ५८१ ॥ सन्ध्यावद्धाञ्जलिपुटा मुनयोऽभिमुखा रविम् ॥ याच
 न्यागमनं शीघ्रं निवार्योत्तमनि भाविताम् ॥ ५८२ ॥ व्यजृम्भदथ लोकेऽस्मिन्क्रमाद्वैभारं तमः ॥ कुटिलस्येव हृदये कालुष्यं दूषयन्मनः ॥ ५८३ ॥
 ज्वलत्फणिफणारत्नदीपोद्योतितभित्तिके ॥ शयनं शशिसंघातशुभ्रवस्त्रोत्तरच्छदम् ॥ ५८४ ॥ नानारत्नद्युतिलसच्छक्रचापविडम्बकम् ॥ रत्न
 किंकिणिकाणालं लम्बमुक्ताकलापकम् ॥ ५८५ ॥ कमनीयचललोलवितानाच्छादिताम्बरम् ॥ मन्दिरे मन्दसंचारः शनैर्गिरिसुतायुतः ॥ ५८६ ॥
 तस्यो गिरिसुताबाहुलतामीलितकन्धरः ॥ शशिमौलिसितज्योत्स्ना शुचिधूरितगोचरः ॥ ५८७ ॥ गिरिजाप्यसितापाङ्गी नीलेत्पलदलच्छविः ॥
 विभाषर्यो च संपृक्ता बभ्रुवातितमोमयी ॥ तामुवाच ततो देवः क्रीडाकैलिकलायुतम् ॥ ५८८ ॥ इति श्रीमत्स्ये महापुराणे कुमारसम्भवे
 चतुःपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥ ७३ ॥ शर्व उवाच ॥ शरीरे मम तन्वद्भिः सिते भास्यसितद्युतिः ॥ भुजङ्गीवासिता शुद्धा
 संश्लिष्टा चन्दने तरो ॥ १ ॥ चन्द्रातयेन सम्पृक्ता रुचिराम्बरया तथा ॥ रजनवीवासिते पद्मे दृष्टिदोषं दृष्टासि मे ॥ २ ॥ इत्थुक्ता गिरिजा तेन

मुक्तकण्ठा पिनाकिना ॥ उवाच कोपरक्ताक्षी भ्रुकुटीकुटिलानना ॥ ३॥ देव्युवाच ॥ स्वकृतेन जनः सर्वो जाडयेन परिभूयते ॥ अवश्यमर्थोत्त
 प्राप्नोति खण्डनं शशिमण्डन ॥ ४॥ तपोभिर्दिव्यैर्वीरैर्यच्च प्रार्थितवत्पहम् ॥ तस्या मे नियतस्त्वेष ह्यधमानः पदे पदे ॥ ५॥ नैवास्मि
 कुटिला शर्वे विषमा नैव ध्रुवैरे ॥ सविषत्वं गतः ख्यातिं व्यक्तं दोषाकराश्रयात् ॥ ६॥ नाहं पूष्णोऽपि दशना नेत्रं चास्मि भगस्य हि ॥
 आदित्यश्च विजानाति भगवान्द्वादशात्मकः ॥ ७॥ मूर्ध्नि शूलं जनयसि स्वैर्द्वैर्धामधिक्षिपत् ॥ यस्त्वं मामाह कृष्णति महाकालेति विश्रु
 तः ॥ ८॥ यास्याम्यहं परित्यक्त्वा चात्मानं तपसा गिरिम् ॥ जीवन्त्या नास्ति मे कृत्यं धूर्तेन परिभूयथा ॥ ९॥ निशम्य तस्या वचनं कोप
 तीक्ष्णाक्षरं भवः ॥ उवाचाधिकसम्भ्रान्तः प्रणयेनेन्दुमौलिन ॥ १०॥ शर्व उवाच ॥ अगात्मजासि गिरिजे नाहं निन्दापरस्तव ॥ त्वद्भक्तिबुद्ध्या
 कृतार्वास्तवाहं नामसंश्रयम् ॥ ११॥ विकल्पः स्वस्थचित्तेऽपि गिरिजे नैव कल्पना ॥ यद्येवं कुपिता भीरु त्वं तवाहं न वै पुनः ॥ १२॥
 नर्मवादी भविष्यामि जाहि कोपं शुचिस्मिते ॥ शिरसा प्रणतश्चाहं रचितस्ते मयाञ्जलिः ॥ १३॥ स्नेहनाप्यवमानेन निन्दितेनेति विक्रियाम् ॥
 तस्मान्न जातु रुष्टस्य नर्मस्पृष्टो जनः किल ॥ १४॥ अनेकैश्चाटुभिर्देवी देवेन प्रतिशोधिता ॥ कोपं तीव्रं न तत्याज सती मर्मणि घटिता ॥ १५॥
 अवष्टब्धमथास्फाल्य वासः शंकरपाणिना ॥ विपर्यस्तालका वेगाद्यातुमैच्छत शैलजा ॥ १६॥ तस्या व्रजन्त्याः कोपेन पुनराह पुरान्तकः ॥
 सत्यं सर्वैरवयवैः सुतासि सदृशी पितुः ॥ १७॥ हिमाचलस्य शृङ्गेस्तेर्मधजालकुटेर्जभः ॥ तथा दुरवगाद्येभ्यो हृदयेभ्यस्तवाशयः ॥ १८॥
 काठिन्याङ्गस्त्वमस्मभ्यं वनेभ्यो बहुधा गता ॥ कुटिलत्वं च वर्तमेभ्यो दुःसेव्यत्वं हिमादपि ॥ संक्रान्तिं सर्वदेवेति तन्नाङ्ग
 द्विमशैलराट् ॥ १९॥ इत्युक्त्वा सा पुनः प्राह गिरिशं शैलजा तदा ॥ कोपकम्पितमूर्द्धा च प्रस्फुरद्गहनच्छदा ॥ २०॥
 उमोवाच ॥ मा सर्वान्दोषदानेन निन्दान्यान् गुणिनो जनान् ॥ नगपि दुष्टसम्पत्तौ तं शतं सर्वमेव हि ॥ २१॥ व्याजेभ्योऽधिकजिज्ञासं
 भस्मना स्नेहबन्धनम् ॥ हृत्कालुष्यं शशांकात् दुर्बोधित्वं वृषादपे ॥ २२॥ तथा बहु हिमुक्तेन अञ्जवाचा श्रमण ते ॥ इमशानवासा
 त्रिभीस्तं नम्रत्वान्न तव त्रपा ॥ २३॥ निर्घृणत्वं कपालित्वाद्या ते विगता चिरम् ॥ इन्दुवत्ता मन्दिराचस्यात्रिजगाम हिमाद्रिजा ॥ २४॥

तस्यां व्रजन्त्यां देवेशगणैः किलाकिलो ध्वनिः ॥ क मातर्गच्छसि त्यक्त्वा रुदन्तो धाविताः पुनः ॥ २५ ॥ विष्टभ्य चरणौ देव्या वीरको
बाष्पगद्गदम् ॥ प्रोवाच मातः किन्त्वेतत्क यासि कुपितान्तरा ॥ २६ ॥ अहं त्वामनुयास्यामि व्रजन्तीं स्नेहवर्जिताम् ॥ नो च त्वं पतिष्य शिरसो
त्पोनिष्ठे त्वयोद्धतः ॥ २७ ॥ उन्नाम्य वदन् देवी दक्षिणेन तु पाणिना ॥ उवाच वीरकं माता शोकं पुत्रक मा कृथाः ॥ २८ ॥ शैलाग्रात्पनिहं
नैव न चागन्तुं मया सह ॥ युक्तं ते पुत्र वक्ष्यामि येन कार्येण तच्छृणु ॥ २९ ॥ कृष्णं युक्त्वा हरेणाहं निन्दिता चाप्यनिन्दिता ॥ सहं तत्र
कीरण्यामि येन गौरीत्वमाप्नुयाम् ॥ ३० ॥ एष स्त्रीलम्पटो देवो यातायां मय्यनन्तरम् ॥ द्वारक्षा त्वया कार्यया नित्यं रन्ध्रान्ववेक्षिणा ॥ ३१ ॥
यथा न काचित्प्रविशेद्योषिदत्र हरान्तिकम् ॥ दृष्ट्वा परस्त्रियश्चात्र वदेथा मम पुत्रक ॥ ३२ ॥ शीघ्रमेव करिष्यामि यथायुक्तमनन्तरम् ॥ एव
मस्त्विति देवीं स वीरकः प्राह साम्प्रतम् ॥ ३३ ॥ मातुराज्ञामृताह्लादप्राविताङ्गो गतज्वरः ॥ जगाम कक्ष्यां सन्द्रुष्टुं प्रणिपत्य च मातरम् ॥ ३४ ॥
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे कुमारसम्भवे देव्यास्तपोऽनुगमनं नाम पंचपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥ ७ ॥ सुत उवाच ॥ देवी
सापश्यदायान्तो सर्वा मातुर्विभूषिताम् ॥ कुसुमामोदिनीं नाम तस्य शैलस्य देवताम् ॥ १ ॥ सापि दृष्ट्वा गिरिसुतां स्नेहविक्रवमानसा ॥ क
पुत्रि गच्छसीत्युच्चैरालिङ्ग्योवाच देवता ॥ २ ॥ सा चास्यै सर्वमाचख्यौ शङ्करात्कोपकारणम् ॥ पुनश्चोवाच गिरिजा देवतां मातृसम्भ
ताम् ॥ ३ ॥ उमोवाच ॥ नित्यं शैलाधिराजस्य देवता त्वमनिन्दिते ॥ सर्वतः सन्निधानं ते मम चातीव वत्सला ॥ ४ ॥ अतस्तु ते प्रवक्ष्यामि
यद्विधेयं तदा धिया ॥ अन्यस्त्री सम्प्रवेशस्तु त्वया रक्ष्यः प्रयत्नतः ॥ ५ ॥ रहस्यत्र प्रयत्नेन चेतसा सततं गिरो ॥ पिनाकिनः प्रविष्टायां वक्तव्यं
मे त्वयानघ ॥ ६ ॥ ततोऽहं संविधास्यामि यत्कृत्यं तदनन्तरम् ॥ इत्युक्त्वा सा तथेत्युक्ता जगाम स्वगिरिं शुभम् ॥ ७ ॥ उमापि पितुरुद्यानं जगा
माद्रिसुता दुतम् ॥ अन्तरिक्षं समाविश्य मेघमालामिव प्रभा ॥ ८ ॥ ततो विभूषणान्यस्य वृक्षवल्कलधारिणी ॥ ग्रीष्मे पञ्चाग्निसंतप्ता
वर्षासु च जलाषिता ॥ ९ ॥ वन्याहारा निराहारा शुष्का स्थण्डिलशायिनी ॥ एवं साधयती तत्र तपसा संव्यवस्थिता ॥ १० ॥ ज्ञात्वा तु
तां गिरिसुतां दैत्यस्तत्रान्तरे बली ॥ अन्धकस्य सुतो हसः पितुर्वधमनुस्मरन् ॥ ११ ॥ देवान्सर्वान्विजित्याजो वक्रभ्राता रणोत्कटः ॥

आडिर्नामान्तरप्रेक्षी सततं चन्द्रमौलिनः ॥ १२ ॥ आजगामामररिपुः पुरं त्रिपुरघातनः ॥ स तत्रागत्य दृष्ट्वा वरिकं द्वायर्ववस्थि
 तम् ॥ १३ ॥ विचिन्त्यासीद्वरं दत्तं स पुरा पद्मजन्मना ॥ हते तदान्धके दैत्ये गिरिशनामराद्विपि ॥ १४ ॥ आडिश्चकार विपुलं तपः परम
 दारुणम् ॥ तमागत्याब्रवीद्ब्रह्मा तपसा परितोषितः ॥ १५ ॥ किमाडे दानांशं नपसा प्राप्नुमिच्छसि ॥ ब्रह्माणसाह दैत्यस्तु निर्भृत्युत्त
 महं वृणं ॥ १६ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ न कश्चिच्च विना मृत्युं नरो दानव विद्यते ॥ यतस्मन्तांऽपि दैत्येन्द्र मृत्युः प्राप्यः क्षीरीणि ॥ १७ ॥
 इत्युक्तो दैत्यासिंहस्तु प्रोवाचाग्बुजसम्भवम् ॥ रूपस्य परिवर्तो मे यदा स्यात्पद्मसम्भव ॥ १८ ॥ यदा दृत्युर्मम भवंदन्यथा
 त्वमरा ब्रह्म ॥ इत्युक्तस्तु तदोवाच तुष्टः कमलसम्भवः ॥ १९ ॥ यदा द्वितीयो रूपस्य विवर्तनं भविष्यति ॥ तदा ते
 भविता मृत्युरन्यथा न भविष्यति ॥ २० ॥ इत्युक्तोऽमरनां मेन दैत्यसुमुर्महाबलः ॥ तस्मिन्काले तु मममृत्युं तद्वापायमान्मनः ॥ २१ ॥
 परिहर्तुं दृष्टिपथं वीरकस्याभवत्तदा ॥ भुजङ्गरूपी रन्ध्रेण प्रविवेश दृशः पथम् ॥ २२ ॥ परिहृत्य गणेशस्य दाशंऽपि मुदुब्धः ॥ अत्रिभित्तो
 गणेशेन प्रविष्टोऽथ पुरान्तकम् ॥ २३ ॥ भुजङ्गरूपं सन्त्यज्य बभूवथ महासुरः ॥ उमाकूपी च्छूलयितुं गिरिशं मुदुयननः ॥ २४ ॥ कृत्वा
 मायां ततो रूपमप्रतर्क्यमनोहरम् ॥ सर्वावयवसंपूर्णं सर्वाभिज्ञानसंगतम् ॥ २५ ॥ कृत्वा सुखान्तरं दानदैत्यो तत्रापमानन्दान् ॥ नोद्दिगा
 ग्रान्बुद्धिमोहनं गिरिशं हन्तुमुद्यतः ॥ २६ ॥ कृत्वा भारूपसंस्थानं गतो दैत्या हरान्तिकम् ॥ पापा रम्याकृतिश्चित्रभूषणान्वरभूषितः ॥ २७ ॥
 तं दृष्ट्वा गिरिशस्तुष्टदालिङ्ग्य महासुरम् ॥ मन्यमानो गिरिगुतां सर्वैरययान्तरैः ॥ २८ ॥ अपृच्छन्पात्रं न आभं गिरिशुनि न कृत्रिमम् ॥
 या त्वं मदाशयं ज्ञात्वा प्राप्तेह वरवर्णिनि ॥ २९ ॥ त्वया विरहितं शून्यं मन्यमानो जगद्यम् ॥ प्राप्ता प्रमदवदना युक्तमवैविधं त्वयि ॥ ३० ॥
 इत्युक्तो दानवेन्द्रस्तु तदाभाषत्स्मयच्छनेः ॥ न चाबुध्यदभिज्ञानं प्रायस्त्रिपुरघातनः ॥ ३१ ॥ दंष्ट्रुवान् ॥ नानाम्यदं तपश्चतुं बाल्लभ्याय
 तवातुलम् ॥ रतिश्च तत्र मे नाभूत्ततः प्राप्ता त्वदन्तिकम् ॥ ३२ ॥ इत्युक्तः शंकरः शंकां कचिन्प्राप्यान्धारयन् ॥ हृदयेन समान्नाय देवः
 प्रहसिताननः ॥ ३३ ॥ कुपिता मयि तत्त्वज्ञी प्रकृत्या च दृढवता ॥ अप्राप्तकामा सम्प्राप्ता किमेतन्संशयो मम ॥ ३४ ॥ इति चिन्त्य हरस्नम्या

अभिधानं विधारयन् ॥ नापश्यद्दामपार्थे तु तदङ्गे पद्मलक्षणम् ॥ ३६ ॥ लोमावर्ते तु रचितं ततो दंशः पिनाकधृक् ॥ अबुध्यद्दानवीं
मायामाकारं गृहयन्ततः ॥ ३६ ॥ मेहे वज्रास्त्रमादाय दानवं तमसूदयत् ॥ अबुध्यद्ग्रीको नेव दानवेन्द्रं निषूदितम् ॥ ३७ ॥ हरेण सुदितं
दृष्ट्वा स्त्रीरूपं दानवेश्वरम् ॥ अपरिच्छिन्नतत्त्वार्थो शैलपुत्र्यै न्यवेदयत् ॥ ३८ ॥ दूतेन मारुतेनाशुगामिना नगदेवता ॥ श्रुत्वा वायुमुखाद्देवी
क्रोधरक्ताविलोचना ॥ अक्षपद्मीरकं पुत्रं हृदयेन विद्वयत् ॥ ३९ ॥ इति श्रीमत्स्ये महापुराणे कुमारसम्भवे आडिवधो नाम पट्पंचाशदधिकशत
तमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥ अ॥ देव्युवाच ॥ मातरं मां परित्यज्य यस्मात्त्वं स्नेहविक्रवात् ॥ विहितावसरः स्त्रीणां शंकरस्य रहोविधौ ॥ १ ॥ तस्मात्ते परया
रुक्षा जडा हृदयवर्जिता ॥ गणेश क्षारसदृशी क्षिला माता भविष्यति ॥ २ ॥ निमित्तमेतद्विख्यातं वरिकस्य शिलोदये ॥ शोऽभवत्प्रक्रमेणैव विचित्रा
ख्यानसंश्रयः ॥ ३ ॥ एवमुत्सृष्टशपाया गिरिपुत्र्यास्त्वनन्तरम् ॥ निर्जगाम सुखात्क्रोधः सिंहहृषी महाबलः ॥ ४ ॥ स तु सिंहः करालस्यो जटाजटिल
कन्धरः ॥ प्रोद्धतलम्बलंगूलो दंष्ट्राकटमुखातटः ॥ ५ ॥ व्यावृत्तास्यो ललज्जिह्वः क्षामकुक्षिः शिरादिषु ॥ तस्याशु वर्तितुं देवी व्यवस्यन् सती
तदा ॥ ६ ॥ ज्ञात्वा मनोगतं तस्या भगवांश्चतुराननः ॥ आजगामाश्रपदं सम्पदामाश्रयं तदा ॥ आगम्योवाच देवेशो गिरिजा गुरुं गौरव
ब्रह्मोवाच ॥ किं पुत्रि प्राप्तुकामासि किमलम्बं ददामि ते ॥ विरम्यतामतिक्लेशात्तपसोऽस्मान्मदाज्ञया ॥ ८ ॥ तच्छ्रुत्वावाच गिरिजा गुरुं गौरव
गर्भितम् ॥ वक्ष्ये वाचाचिराद्ग्रीणवर्णनिर्णीतवाञ्छितम् ॥ ९ ॥ देव्युवाच ॥ तपसा दुष्करेणाप्तः परित्यजे शङ्करो मया ॥ स मां श्यामलवर्णेति
बहुराः प्रोक्तवान्भवः ॥ १० ॥ स्यामहं काञ्चनाकारा वाल्मयेन च संयुता ॥ भर्तुर्भूतपतेरङ्गमेकतो निर्भिशेऽद्भवत् ॥ ११ ॥ तस्यास्तद्भाषितं श्रुत्वा
प्रीणाच कमलासनः ॥ एवं भव त्वं भूयश्च भर्तुर्देहाद्धधारिणी ॥ १२ ॥ ततस्तत्याज भृङ्गाङ्गं फुल्लनीलोत्पलत्वचम् ॥ १३ ॥ त्वचा सा चाभव
द्दीप्ता वण्टाहस्ता त्रिलोचना ॥ नानाभरणपूर्णङ्गी पीतकौशेयधारिणी ॥ १४ ॥ तामब्रवीत्ततो ब्रह्मा देवीं नीलाम्बुजत्वचम् ॥ निशे भूय
रजादेहसम्पर्कात्त्वं ममाज्ञया ॥ १५ ॥ सम्प्राप्ता कतकृत्यत्वमेकानंशा पुरा ह्यसि ॥ य एव सिंहः प्रोद्धतो देव्याः क्रोधाद्भ्रानने ॥ १६ ॥ स
तेऽस्तु बाह्वनं देवि केतौ चास्तु महाबलः ॥ गच्छ विन्ध्याचलं तत्र सुरकार्यं करिष्यसि ॥ १७ ॥ पंचालो नाम यक्षोऽयं यक्षलक्षपदानुगः ॥

दत्तस्ते किङ्करो देवि मया मायाशतैर्भुतः ॥ १८ ॥ इत्युक्त्वा कौशिकी देवी विन्ध्यशैले जगाम ह ॥ उमापि प्राप्तसंकल्पा जगाम गिरिशान्ति-
 कम् ॥ १९ ॥ प्रविशन्तीति तां द्वारि ह्यपहृष्य समाहितः ॥ २० ॥ तामुवाच च कौपिन रूपातु व्यभि-
 चारिणीम् ॥ प्रयोजनं न तेऽस्तीह गच्छ यावन्न भस्मयसि ॥ २१ ॥ दृष्ट्या रूपधरो दैत्यो दवं वंचयितुं निह ॥ प्रविष्टो न च दृष्टोऽसौ म ॥
 देवेन घातितः ॥ २२ ॥ घातिन चाहमाज्ञसो नीलकण्ठेन कौपिना ॥ द्वारपु नावधानं न यस्मात्पश्यामि वै ततः ॥ २३ ॥ भविष्योस
 मद्वाऽस्थो वर्षपूगान्यनेकशः ॥ अतस्तेऽत्र न दास्यामि प्रवेशं गम्यतां द्रुतम् ॥ २४ ॥ इति श्रीमान्स्वयं कुमारमभयं गिरिकृशापो नाम नव-
 पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥ ६४ ॥ वीरक उवाच ॥ एवमुक्त्वा गिरिसुता नाता मं स्नहवत्सला ॥ प्रवेशं लभते नान्त्रा ॥
 कमललोचन ॥ १ ॥ इत्युक्त्वा तु तदा देवी चिन्तयामास चेतसा ॥ न सा नारीति दैत्याऽसौ बाधुर्मे भामभापन ॥ २ ॥ पुत्रेव वीरक शता
 मया क्रोधपरीतया ॥ अकार्थं कियतं मूढः प्रायः क्रोधसमीरितैः ॥ ३ ॥ क्रोधेन नश्यतं कीर्तिं केधो हन्ति स्थिरां श्रियम् ॥ अर्धं ह्यत्र
 तत्त्वार्थो पुत्रं शापितवत्यहम् ॥ विपरीतार्थबुद्धीनां पुलभो विपदादयः ॥ ४ ॥ भविष्यैवमुवाचदं गिरिकं प्रति शैलजा ॥ लज्जामुवाच ॥
 रेण वदनेनाम्बुजात्वया ॥ ५ ॥ देव्युवाच ॥ अहं वीरकं न माता मां तेऽस्तु मत्सं भ्रमः ॥ शंकरस्यास्मि दयित, सुता दुःखिभु मृत ॥
 मम गात्रच्छविभ्रान्त्या मा शंकां पुत्र भावय ॥ तुष्टेन गौरसा दत्ता ममेयं पद्मजमना ॥ ७ ॥ मया श्रोतोऽस्थविदिनं तृताये ॥ विदिनं ॥
 ज्ञान्वा नारीप्रवेशं तु शंकरे रहसि स्थिते ॥ ८ ॥ न निवर्तयितुं शक्यः शापः किन्तु प्रीतिं त ॥ त्रेत्रसप्यसि नाशु यास ॥ लज्जामु-
 न्वितः ॥ ९ ॥ शिरसा तु ततो वन्द्य मातरं पूर्णमानसः ॥ उवाचाक्षितपूर्णेन्दुद्युतिं न ह्रिमिशैलजान् ॥ १० ॥ वीरक उवाच ॥ नराणां सुभालि-
 लम्भणिप्रचयकान्तिकालनखाकिते ॥ नगसुते शरणागतवत्सल नव नतोऽस्मि नार्तिविनाशिन ॥ ११ ॥ नपनमप्युभण्डनकञ्च-
 पृथुसुवर्णसुवर्णनगद्युते ॥ विषभुजङ्गनिपङ्गविभूषितं गिरिसुतं भवतीमहमाश्रयं ॥ १२ ॥ गति क ॥ गताभिमतं ॥ आश्रयं भिद्भु-
 भवती यथा ॥ जगति कांच न वाञ्छति शंकरो भुवनवृत्तनये भवतो यथा ॥ १३ ॥ विम अयोगविनि ॥ न इज्यस्म्यननुत्यमेश्वर ॥ पट्टल ॥

विदधितान्धकनान्ववसंहतिः सुरवरैः प्रथमं त्वमाभिष्टुता ॥ १४ ॥ सितसदापटलाद्धतकन्धराभरन्महानृगः नरथाम्थिता ॥ विमलशक्तिमुखः
पिङ्गलायतमुखोविविपिष्टमहासुरा ॥ १५ ॥ निगदिता भुवनैरिति चण्डिका जननि शुम्भनिशुम्भमिष्टुनी ॥ प्रणताचिन्तितदानवदान-
वनेकरतिस्तरसा भुवि ॥ १६ ॥ विधिति वायुपथे ज्वलनोज्ज्वलंऽवनितलं तव देवि च यद्वपुः तद्विषयप्रतिमे प्रथमाम्ग्रहं भुवनभानि-
भववृद्धमे ॥ १७ ॥ जलधयो ललितोद्धतवीचया हुतवह्युतयश्च चराचरम् ॥ फणसहस्रभृतश्च भुजङ्गमास्तदभिधास्यति मय्यभयंकरा ॥ १८
भगवति स्थिरभक्तजनाश्रये प्रतिगतो भवतीचरणाश्रयम् ॥ करणजातमिहास्तु ममादलं नुतिलवामि तडाशयहनुतः ॥ प्रश्नमेवो जमान-
वत्सले नमोऽस्तु ते देवि जगत्रयाश्रये ॥ १९ ॥ भूत उवाच ॥ प्रसन्ना तु ततो देवी वीरकस्येति तदुता ॥ प्रवियेश्च शुभं भवति ॥
रात्मजा ॥ २० ॥ द्वारस्थो वीरको देवान् हरदुर्शनकाक्षिणः ॥ व्यसर्जयेत् स्वकान्येव गृहाण्यादरपूजकः ॥ २१ ॥ तास्त्यज्यज्याग-
देव्या सह वृषाकापिः ॥ निभृतः क्रोडतीन्युक्ता ययुस्ते च यथागतम् ॥ २२ ॥ गते वर्षसत्र तु देवास्त्वरितभानसाः ॥
चोदयामासुर्जातुं शंकरचेष्टितम् ॥ २३ ॥ प्रविश्य जालरन्ध्रेण शुकरूपी हुताशनः ॥ दृढशं शयन शर्व रतं गिरिनया सह ॥ २४
दृढशे तं च देवेशो हुताशं शुकूलपिणम् ॥ नमुनाच महादेवः किञ्चित्कोपसमन्वितः ॥ २५ ॥ शर्व उवाच ॥ यस्मात्तु
त्वत्कृतो विघ्नस्तस्मात्स्वययुपपद्यते ॥ इत्युक्तः प्राञ्चलिर्वहिरपिबद्धैर्न्यमाहितम् ॥ २६ ॥ नानापूर्यत तान्देवास्तनत्तन्कथं
विभेदतः ॥ विपाद्य जठरं तेषां वीर्यं माहेश्वरं ततः ॥ २७ ॥ निष्क्रान्तं नतहृषाभं विततं शंकराश्रमं ॥ तन्मिस्मरा महामार-
विमलं बहुयोजनम् ॥ २८ ॥ प्रोत्फुल्लहं कमलं नानाविहगनादितम् ॥ तच्छृन्वा तु ततो देवी हेमदुग्धममहाजलम् ॥ २९ ॥ जनान-
कौतुकाविष्टा तत्सरः कनकाम्बुजम् ॥ तत्र कृत्वा जलक्रीडां तदब्जकृतशंखरा ॥ ३० ॥ उपविष्टा ततस्तस्य तौर देवी सर्वयुता ॥
पातुकामा च ततोयं स्वादु निर्मलपङ्कजम् ॥ ३१ ॥ अपश्यत्कृत्तिकाः स्नाताः षडर्कध्रुतिसन्निभम् ॥ पद्मपत्रं तु तद्वारि गृहीत्योपस्थिता
गृहम् ॥ ३२ ॥ हर्षादुवाच पद्मामि पद्मपत्रे स्थितं पथः ॥ ततस्ता ऊचुरखिलं कृत्तिका हिमशैलजम् ॥ ३३ ॥ कृत्तिका ऊचुः ॥ दास्यामो

यदि ते गर्भः सम्भूतो यो भविष्यति ॥ सोऽस्माकमपि पुत्रः स्यादस्मन्नाम्ना च वर्त्तताम् ॥ भवलांकेषु विख्यातः सर्वेष्वपि शुभा
 नने ॥ ३४ ॥ इत्युक्तोवाच गिरिजा कथं महात्रसम्भवः ॥ सर्वैरवयवैर्गुणैर्भवंतीत्यः भुनो नन्द ॥ ३५ ॥ ततश्चां कुनिका उडुविधान्या
 मोऽस्य वै वयम् ॥ उत्तमान्धुत्तमाङ्गानि यद्येवं तु भविष्यति ॥ ३६ ॥ उक्ता ये शूलजा प्राह भवन्वर्मनिन्दिताः ॥ ततस्ता हवसम्पुणः
 पद्मपत्रस्थितं पयः ॥ ३७ ॥ तस्यै ददुस्तया चापि तत्पीतं क्रमशो जलम् ॥ पीते तु सज्जितं स्निग्धस्ततस्तस्मिन्सुगन्धः ॥ ३८ ॥ विपाद्य दृष्ट्या
 ततो दक्षिणां कुशिसुहृतः ॥ निश्चक्रामाहुतो बालः सर्वलां कविभासकः ॥ ३९ ॥ अभाकरप्रभादारः प्रकाशकनकप्रभः ॥ गृहीतनिर्मलद्वयशक्ति
 शूलः पटाननः ॥ ४० ॥ दीप्तो मारयितुं देत्यान्कुतिसितान्कनकच्छविः ॥ एतस्मात्कारणाद्वयः कुमारश्चापि सोऽभवत् ॥ ४१ ॥ इति श्रीमान्मय
 महापुराणे तारकोपाख्याने कुमारसंभवो नामाष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ स्मृत उवाच ॥ वामं विदार्य निष्क्रान्तः सुनां दृष्ट्या
 पुनः शिशुः ॥ स्कन्दाच्च वदने वहेः शुक्रात्सुवदनोऽरिहा ॥ १ ॥ कृत्तिकामलनादिव शाखाभिः मविशपनः ॥ शाखाभिधाः स्मरुयाताः पन्सु
 वक्त्रेषु विस्तृताः ॥ २ ॥ यतस्ततो विशाखोऽसौ ल्यातां लोकेषु पण्मुखः ॥ स्कन्दोविशालः पद्मवक्त्रः कालिंरुयश्च निधुनः ॥ ३ ॥ चत्रस्य बहुले
 पक्षे पंचदश्यां महाबलौ ॥ संभ्रूतावर्कसदृशौ विशाले शरकानने ॥ ४ ॥ चैत्रस्यैव भिनं पक्षे पंचम्यां पाकजालनः ॥ पाकजालभ्यां चकोरकं मन्वा
 चामरभूतये ॥ ५ ॥ तस्यामव ततः पष्ठयामभिपिक्तौ गृहः प्रभुः ॥ सर्वरमस्तद्वत्तैर्विभ्रंजोषेन्द्रभारकैः ॥ ६ ॥ गन्धवाल्मेः गुंभेषुपम्नया
 क्रीडनैकरपि ॥ ह्यत्रैश्चामरगालैश्च भूषणैश्च विलंपनैः ॥ ७ ॥ अभिपिक्तो विधानेन यथावनापमुच्यः ॥ यथावत् तत्रैव भवत्तु तद्वर्त्तन
 विश्रुताम् ॥ ८ ॥ पत्न्यर्थं दंवद्वयस्य ददौ विष्णुर्नृनदाधुधान ॥ यश्चाणां दशलक्षणिः दशवल्गुः पानातिर ॥ ९ ॥ दशवल्गुः पानातिर ॥ दश
 वायुश्च वाहनम् ॥ ददौ क्रीडनकं त्वष्टा कुहुटं कामरूपिणम् ॥ एवं मुरास्तु ते ननं परिचारकनुतन ॥ १० ॥ ददौ दक्षिणं मन्वाः स्कन्दायान्द्वय
 वच्चैः ॥ ११ ॥ जालुभ्यामवनीं स्थित्वा सुरसङ्ग्राममस्तुवन् ॥ स्तोत्रेणानरैर्नरैः ॥ १२ ॥ मुह्यन्तः सुभाः ॥ १३ ॥ दश उचुः ॥ नमः
 कुमाराय महाप्रभाय स्कन्दाय च स्कन्दिनदानवाय ॥ नयार्द्विबुद्धुनं नमोऽस्तु न ॥ १४ ॥ तस्यैव कामरूप ॥ १५ ॥ विनन्दनाभा

भरणाय भर्त्रे नमो रणे दारुणदारुणाय ॥ नमोऽस्तु तेऽर्कप्रतिमप्रभाय नमोऽस्तु गुह्याय तुभ्यम् ॥ १४ ॥ नमोऽस्तु त्रैलोक्य-
भयापहाय नमोऽस्तु ते बाल कृपापराय ॥ नमो विशालमल्लोचनाय नमो विशाखाय महाव्रताय ॥ १५ ॥ नमो नमस्तेऽस्तु मनोहराय
नमो नमस्तेऽस्तु रणोत्कटाय ॥ नमो मयूरोज्ज्वलवाहनाय नमोऽस्तु केयूरवराय तुभ्यम् ॥ १६ ॥ नमो धृताद्रप्रतापिने नमो नमः ॥ १७ ॥
प्रणताय तेऽस्तु ॥ नमो नमस्ते वरवीर्यशालिने क्रियापराय यज्ञपतिं च स्तुत्वा विरेचुरेव स्वधराधिपार्थाः ॥
एवं तद्वा षड्वदनं तु सेन्द्रा मुद्रा सुतुष्टश्च गुहस्ततस्तान् ॥ निरीक्ष्य नेत्रमलेः सुरेशान् शत्रून् हनिष्यामि गतज्वराः स्थ ॥ १८ ॥ कुपार
उवाच ॥ कं वः कामं प्रयच्छामि देवता ब्रूत निर्वृताः ॥ यद्यप्यसाध्यं त्वयं वो हृदये चिन्तितं परम् ॥ १९ ॥ इत्युक्त्वास्तु सुरास्तेन स्तुत्या
प्रणतमौलयः ॥ सर्व एव महात्मानं गुहं तद्गतमानसाः ॥ २० ॥ दैत्येन्द्रस्तारको नाम सर्वोमरकुलान्तकृत् ॥ बलवान् दुर्जयो दुष्टो दुराचा
रोऽतिकोपनः ॥ तमेव जहि त्वद्योऽर्थ एषोऽस्माकं भयापह ॥ २१ ॥ एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा सर्वोमरदानुगः ॥ जगाम जगतां नायः स्तूप
मानोऽमरेश्वरः ॥ २२ ॥ तारकस्य वधार्थाय जगतः कण्टकस्य वै ॥ ततश्च प्रेषयामास शक्रो लब्धसमाश्रयः ॥ २३ ॥ द्रुतं दानवसिंहस्य
परुषाक्षरवादिनम् ॥ स तु गत्वाब्रवीद्वैतं निर्भयो भीमदर्शनः ॥ २४ ॥ द्रुत उवाच ॥ शक्रस्त्वामाह देवेशो दैत्यकेतो दिवस्पतिः ॥ तारका
सुर तच्छ्रुत्वा घट शतत्या यथेच्छया ॥ २५ ॥ यज्जगद्दलनादाप्तं किल्बिषं दानव त्वया ॥ तस्याहं शासकस्तेऽद्य राजास्मि भुवन
त्रये ॥ २६ ॥ श्रुत्वेतद्दूतवचनं कोपसंरक्तलोचनः ॥ उवाच द्रुतं दुष्टात्मा नष्टप्रायविभूतिकः ॥ २७ ॥ तारक उवाच ॥ दृष्टं ते पौरुषं शक्र
रणेषु शतशो मया ॥ निस्त्रपत्यन्न ते लज्जा विद्यते शक्र दुर्मते ॥ २८ ॥ एवमुक्ते गते द्रुते चिन्तयामास दानवः ॥ नालब्धसंश्रयः शक्रो बलुर्भवं
हि चाहति ॥ २९ ॥ जितः स शक्रो नोऽक्रस्माज्जायते संश्रयाश्रयः ॥ निमित्तानि च दुष्टानि सोऽपश्यदुष्टचेष्टितः ॥ ३० ॥ पांसुवर्षमसृक्पात
गगनादवनीतले ॥ भुजनेत्रप्रकर्षं च वक्त्रशोषं मनोभ्रमम् ॥ ३१ ॥ स्वकान्तावक्त्रपद्मानां म्लानतां च व्यलोकयत् ॥ दुष्टांश्च प्राणिनो रौद्रान्
तोऽपश्यदुष्टवेदिनः ॥ ३२ ॥ तद्विचिन्त्यैव दितिजो न्यस्तचिन्तोऽभवत् क्षणात् ॥ यावद्भजघटाघण्टारणः कारवोत्कटाम् ॥ ३३ ॥ तद्भुत्तुगसङ्घात

धुणभूरेणुपिञ्जरम् ॥ चंचलस्यन्दनोदग्रध्वजराजिविराजिताम् ॥ ३४ ॥ विमानैश्चादुताकारैश्चलितामरचामरैः ॥ तां भूषणनिभ्रदां च किन्नरोद्गीत
 नादिताम् ॥ ३५ ॥ नानानाकतरुत्फुल्लकुसुमापीडधारिणीम् ॥ विकोशास्त्रपरिष्कारां वर्मनिर्मलदर्शनाम् ॥ ३६ ॥ बन्धुद्वष्टरुतिरां नानावाद्य
 निनादिताम् ॥ सेनां नाकसदां दैत्यः प्रासादस्थो व्यलोकयत् ॥ ३७ ॥ चिन्तयामास स तदा किञ्चिदुद्भ्रान्त मानसः ॥ तदूर्ध्वः को भवेद्योद्धा यो
 मया न चिन्तितः ॥ ३८ ॥ ततश्चिन्ताकुलो दैत्यः शुश्राव कटुकाक्षरम् ॥ सिद्धयंदिभिरुदुष्टमिदं हृदयदारणम् ॥ ३९ ॥ अथ गामा ॥
 जय अतुलशक्तिदीधितिपिञ्जर भुजदण्डचण्डारणभस ॥ सुखद कुमुदकाननविहासनेदो ॥ कुमार जय दितिजकुञ्जनेदो भेदो भेदभानत ॥ ४० ॥
 षण्मुख मधुररवमयूरस्थ सुसुकुटकोटिघटितचरणनवंकुरमहासन ॥ जय ललितचूडकलापनमविमलकनक ॥ दैत्यमंशदुःप्रहृष्टाया
 नल ॥ ४१ ॥ जय विशाल विभो जय सकललोकतारक ॥ स्कन्द जय गौरीवन्द्य घट्याभिन ॥ निय विशाल विभो दृढपतनमनजगे
 पटल ॥ कनकभूषणभासुरदिनकरच्छाय ॥ ४२ ॥ जय जनितासम्प्रमलीलाहूतलितप्रती ॥ जय तल्लङ्घनेकतारक दितिजासुरवन्तारका
 न्तक ॥ स्कन्द जय बाल सतवासर जय भुवनावल्लिशोकविनाशन ॥ ४३ ॥ इति श्रीमात्स्य महापुराणं देवातुरतन्त्रांने रगायोगो नौने शोने
 पट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥ मृत उवाच ॥ श्रुत्वेतत्तारकः सर्वमदुष्टं देवादिभिः ॥ तस्मात्प्र अज्ञाणां ममं मं वा अदुःस्थि
 तम् ॥ १ ॥ स्मृत्वा धर्मं ह्यवर्माङ्गः पदानिरपदानुगः ॥ मन्दिराव्निर्जंगामाशु लोकप्रस्तेन वेतसा ॥ २ ॥ कालनेनिमुखां दैत्याः तंस्माद्भ्रां
 तचेतसः ॥ योधा धावत गृहीत योजयध्वं वरूथिनीम् ॥ ३ ॥ कुमारं तारको दृष्ट्वा यभावे भीषणाह्वयिः ॥ किं वा उयं दुःकानोदति श्रीड
 कन्दुकलीलया ॥ ४ ॥ त्वया न दानवा दृष्टा यत्संगसन्निभीपकाः ॥ बालत्वाद्यय ते बुद्धिरयं स्वल्पार्थदर्शनी ॥ ५ ॥ कुमारोऽपि मन्त्रस्य
 बभाषे हर्षयन् सुरान् ॥ शृणु तारक शास्त्रार्थस्तव चैव निरूप्यते ॥ ६ ॥ शत्रौरथा न दृश्यन्तं समयं निभये भटेः ॥ शिशुत्वं मामंस्या
 मे शिशुः कालभुजङ्गमः ॥ ७ ॥ दुष्प्रेक्ष्यो भास्करो बालस्तथाहं दुर्जयः शिशुः ॥ अल्पाक्षरो न मन्त्रः किं सुस्फुरा दैत्य दृश्यते ॥ ८ ॥
 कुमारं प्रोक्तवत्येवं दैत्याश्चिक्षेप मुद्गरम् ॥ कुमारस्तं निरस्यथ वज्रणामोषयच्चेमा ॥ ९ ॥ ततश्चिक्षेप दैत्येन्द्रो भिन्दिपालमयोमयम् ॥ करेण

महाबलम् ॥ संवर्त्तनं मादनं च तथा मायाधरं परम् ॥ २४ ॥ गान्धर्वमस्त्रं दयितमसिरत्नं च नन्दकम् ॥ प्रस्वापनं प्रमथनं
 वारुणं चास्त्रमुत्तमम् ॥ अस्त्रं पाशुपतं चैव यस्याप्रतिहता गतिः ॥ २५ ॥ अस्त्रं ह्यशिरश्चैव ब्राह्ममस्त्रं तथैव च ॥ नारायणास्त्रं
 मैन्द्रं च सार्वभस्त्रं तथाद्रुतम् ॥ २६ ॥ पेशाचमस्त्रमजितं शोषदं शासनं तथा ॥ महाबलं भावनं च प्रस्थापनविकम्पने ॥ २७ ॥ एता
 न्यस्त्राणि दिव्यानि हिरण्यकशिपुस्तदा ॥ असृजन्नरसिंहस्य दीप्तस्याग्नेरिवाहुतिम् ॥ २८ ॥ अस्त्रैः प्रमलितैः सिंहमावृणोदसुरांतमः ॥
 विस्त्वान् धर्मसमये हिमवन्तमिवांशुभिः ॥ २९ ॥ स ह्यमर्षानिलोद्धृतो दैत्यानां सैन्यसागरः ॥ क्षणेन प्लावयामास मैनाकमिव सागरः ॥ ३० ॥
 प्रासैः पाशैश्च खड्गैश्च गदाभिर्मुसलैस्तथा ॥ वज्रैरशनिभिश्चैव साग्निभिश्च महाद्रुमैः ॥ ३१ ॥ मुहुरैर्भिन्दिपालैश्च शिलोलू लउपर्वतैः ॥ शनव्रीभिश्च
 दीप्ताभिर्दण्डैरपि सुदारुणैः ॥ ३२ ॥ ते दानवाः पाशगृहीतहस्ता महेंद्रतुल्याशनिवज्रवेगाः ॥ समन्ततोऽभ्युद्यन्वाहुकायाः स्थितात्रिशोभि
 इव नागपाशाः ॥ ३३ ॥ सुवर्णमालाकुलभूषिताङ्गाः पतिंशुकाभोगविभाविताङ्गाः ॥ मुक्तावलीदामसनाथकक्षा हंसा इवाभान्ति त्रिशू
 पक्षाः ॥ ३४ ॥ तेषां तु वायुप्रतिमौजसां वै केयूरमौलिवलयोत्कटानाम् ॥ तान्युत्तमाङ्गान्यभितो विभान्ति प्रभातसूर्य्यांशुसमप्रभाणि ॥ ३५ ॥
 क्षिपद्भिरुजैर्वलितैर्महाबलैर्महास्त्रपूगैः सुसमावृतो बभौ ॥ गिरियथा सन्ततवर्षिभिर्घनैः कृतान्धकारान्तरकन्दरो द्रुमैः ॥ ३६ ॥ तैर्हन्त्रमा
 नोऽपि महास्त्रजालैर्महाबलैर्दैत्यगणैः समेतैः ॥ नाकम्पताजो भगवान् प्रतापस्थितः प्रकृत्या हिमवानिवाचलः ॥ ३७ ॥ सन्त्रासितास्तेन
 नृसिंहरूपिणा दितेः सुताः पावकतुल्यतेजसा ॥ भयाद्विचेलुः पवनोऽहुताङ्गा यथोर्ध्वयः सागरवारिसम्भवाः ॥ ३८ ॥ इति श्रीमत्स्ये नृ
 पुराणे नारसिंहप्रादुर्भावो नाम द्विपष्टचधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥ ७४ ॥ सूत उवाच ॥ खराः खरमुखाश्चैव मकराशीविषाननाः ॥ ईश
 मृगमुखाश्चान्ये वराहमुखसंस्थिताः ॥ १ ॥ बालसूर्य्यमुखाश्चान्ये धूमकेतुमुखास्तथा ॥ अर्द्धचन्द्रार्द्धवक्त्राश्च अग्निदीप्तमुखास्तथा ॥ २ ॥
 हंसकुट्टवक्त्राश्च व्यादितास्या भयावहाः ॥ सिंहास्या लेलिहानाश्च काकगृध्रमुखास्तथा ॥ ३ ॥ द्विजिह्वा वक्रशीर्षास्तथोलकामुख
 संस्थिताः ॥ महाग्राहमुखाश्चान्ये दानवा बलदर्पिताः ॥ ४ ॥ शैलसंवर्षणस्तस्य शरीरे शरवृष्टिभिः ॥ अवध्यस्य मृगेन्द्रस्य न व्यथां चक्रु

राहवे ॥ ५ ॥ एवं भूयोऽपरान् घोरानसृजन्दानवेश्वराः ॥ मृगेन्द्रस्योपरि क्रुद्धा निःश्वसन्त इवोरंगाः ॥ ६ ॥ ते दानवशरा घोरा दानवेन्द्रसमी-
 रिताः ॥ विलयं जगुराकाशे खद्योता इव पर्वते ॥ ७ ॥ ततश्चक्राणि दिव्यानि दैत्याः क्रोधसमन्विताः ॥ मृगेन्द्रायामृजन्नाशु ज्वलितानि
 समन्ततः ॥ ८ ॥ तैरासीद्वग्नं चक्रैः सम्पतद्भिरितस्ततः ॥ युगान्ते सम्प्रकाशद्विश्चन्द्रादित्यग्रहैरिव ॥ ९ ॥ तानि सर्वाणि चक्राणि मृगेन्द्रेण
 महात्मना ॥ अस्तान्युदीर्णानि तदा पावकाच्चिस्समानि वै ॥ १० ॥ तानि चक्राणि वदने विशमानानि भान्ति वै ॥ मेघोदरदरीष्वेव चन्द्रसुख्यं
 ग्रहा इव ॥ ११ ॥ हिरण्यकशिपुर्देत्यो भूयः प्रासृजदूर्जिताम् ॥ शक्तिं प्रज्वलितां घोरां धौतशस्त्रतडित्प्रभाम् ॥ १२ ॥ तामापतन्तीं सम्प्रहृत्य
 मृगेन्द्रः शक्तिमुज्ज्वलाम् ॥ हुङ्कारेणैव रोद्रेण बभञ्ज भगवांस्तदा ॥ १३ ॥ रराज भग्ना सा शक्तिर्मृगेन्द्रेण महीतले ॥ सविस्फुल्लिङ्गा
 ज्वलिता महोत्केव दिवश्च्युता ॥ १४ ॥ नाराचपंक्तिः सिंहस्य प्राप्ता रेजे विदूरतः ॥ नीलोत्पलपलाशानां मालेशोऽज्वलदर्शना ॥ १५ ॥ स
 गर्जित्वा यथान्यायं विक्रम्य च यथासुखम् ॥ तत्सैन्यमुत्सारितवांस्तुणाग्राणीव मारुतः ॥ १६ ॥ ततोऽश्मवर्षं दैत्येन्द्रा व्यसृजन्त नभोगताः ॥
 नगमात्रैः शिलाखण्डैर्गिरिशृङ्गैर्महाप्रभैः ॥ १७ ॥ तदश्मवर्षं सिंहस्य महम्मूर्द्धनि पातितम् ॥ दिशो दश विकीर्णा वै खद्यानप्रकरा-
 इव ॥ १८ ॥ तदाश्मौषैर्दैत्यगणाः पुनः सिंहमारिन्दमम् ॥ छादयाञ्चक्रिरे मेघा धाराभिरिव पर्वतम् ॥ १९ ॥ न च तं चालयामासुर्देत्यौघा द्ववसत्
 मम् ॥ भीमवेगोऽचलश्रेष्ठं समुद्र इव मन्दरम् ॥ २० ॥ ततोऽश्मवर्षे विहते जलवर्षमनन्तरम् ॥ धाराभिरक्षमात्राभिः प्रादुरासीत्समन्ततः ॥ २१ ॥
 नभसः प्रच्युता धारास्तिग्मवेणाः समन्ततः ॥ आवृत्य सर्वतो व्याम दिशश्चोपदिशस्तथा ॥ २२ ॥ धारा दिवि च सर्वत्र वसुधायां च सर्वशः ॥
 न स्पृशन्ति च ता देवं निपतन्तोऽनिशं भुवि ॥ २३ ॥ बाह्यतो वष्टुवर्षं नोपरिष्टाच्च वष्टुषुः ॥ मृगेन्द्रप्रतिक्षिपस्य स्थितस्य युधि मायया ॥ २४ ॥
 हतेऽश्मवर्षे तुमुले जलवर्षे च शोषिते ॥ सोऽसृजद्वानवो मायामग्निवायुसमीरिताम् ॥ २५ ॥ मृगेन्द्रस्तोयदैः सार्द्धं सहस्राक्षं महा-
 धुतिः ॥ महता तोयवर्षेण शमयामास पावकम् ॥ २६ ॥ तस्यां प्रतिहतायां तु मायायां युधि दानवः ॥ असृजद्वोरसङ्काशं ततस्तीव्रं सम-
 न्ततः ॥ २७ ॥ तमसा संवृते लोकं दैत्येष्वान्तायुधेषु च ॥ स्वतेजसा परिवृतो दिवाकर इवाबभौ ॥ २८ ॥ त्रिशिखां भ्रुकुटौ चास्य ददृशुर्दानवा

रणे ॥ ललाटस्थां विशूलङ्कां गङ्गां त्रिपथगामिव ॥ २९ ॥ ततः सर्वासु मायासु हतासु दितिनन्दनः ॥ हिरण्यकाशिपुं दैत्यं विवर्णाः स्र-
ग्युः ॥ ३० ॥ ततः प्रज्ज्वलितः क्रोधात्प्रदहन्निव तेजसा ॥ तस्मिन्कुद्धे तु दैत्येन्द्रे तमोभूतमभूजग ॥ ३१ ॥ आबहः प्रवहन्नेव नि-
ह्युदावहः ॥ परावहः संवहश्च महाबलपराक्रमाः ॥ ३२ ॥ तथा परिबहः श्रीमानुत्पातभयशंसनाः ॥ इत्येवं क्षुभिताः सत भरुताः
चराः ॥ ३३ ॥ ये ग्रहाः सर्वलोकस्य क्षये प्रादुर्भवन्ति वै ॥ ते सर्वे गगने दृष्टा व्यचरन्त यथासुखम् ॥ ३४ ॥ अन्यं गते चाप्य-
निशि निशाचरः ॥ सग्रहः सह नक्षत्रै राकापतिरिन्दमः ॥ ३५ ॥ विवर्णतां च भगवान्गतो दिवि दिवाहरः ॥ कृष्णं कवचं च तथा उद-
सुमहदिवि ॥ ३६ ॥ अमुञ्चच्चार्चिषां वृन्दं भूमिवृत्तिर्विभावसुः ॥ गगनस्थश्च भगवानभीक्ष्णं परिदृश्यते ॥ ३७ ॥ सप्त धूपप्रनिभा घोरा मूर्ध्या
दिवि समुत्थिताः ॥ सोमस्य गगनस्थस्य ग्रहास्तिष्ठन्ति शृङ्गाः ॥ ३८ ॥ वामेन दक्षिणे चैव स्थितौ शुक्रबृहस्पती ॥ शनैश्चरो ज्येष्ठाङ्गो
ज्वलनाङ्गसमद्युती ॥ ३९ ॥ समं समधिरोहन्तः सर्वे ते गगनेचराः ॥ शृङ्गानि शनकैर्घोरा युगान्तार्वानो ग्रहाः ॥ ४० ॥ चन्द्रमाश्च सनक्षत्र-
ग्रहैः सह तमोनुदः ॥ चराचरविनाशाय रोहिणीं नाभ्यनन्दत ॥ ४१ ॥ गृह्यते राहुणा चन्द्र उल्काभिरभिहन्यते ॥ उल्काः प्रज्ज्वलिनाश्चन्द्र-
विचरन्ति यथासुखम् ॥ ४२ ॥ देवानामपि यो देवः सोऽप्यवर्षत शोणितम् ॥ अपतन्गगनादुल्का विद्युद्रूपा महास्वना ॥ ४३ ॥
अकाले च दुमाः सर्वे पुष्पन्ति च फलन्ति च ॥ लताश्च सफलाः सर्वा ये चाहुर्दैत्यनाशनम् ॥ ४४ ॥ फलेः फलान्यजायन्त पुष्पैः पुष्पं तथैव च ॥
लम्बीलन्ति निमीलन्ति हसन्ति च रुदन्ति च ॥ ४५ ॥ विक्रोशन्ति च गर्भरीरा धूमयन्ति ज्वलन्ति च ॥ प्रतिमाः सर्वदेवानां वेदयन्ति मह-
द्भयम् ॥ ४६ ॥ आरण्यैः सह संसृष्टा ग्राम्याश्च मृगपक्षिणः ॥ चक्रुः सुभरवं तत्र महायुद्धमुपस्थितम् ॥ ४७ ॥ नद्यश्च प्रतिकूलानिवहन्ति
कलुषोदकाः ॥ न प्रकाशन्ति च दिशो रक्तरणुसमाकुलाः ॥ ४८ ॥ वानस्पत्यो न पूज्यन्ते पूजनार्हाः कथंचन ॥ वायुवेगेन हन्यन्ते भज्यन्ते
प्रणमन्ति च ॥ ४९ ॥ यदा च सर्वभूतानां छाया न परिवर्तते ॥ अपराह्णगते सूर्ये लोकानां युगसंक्षये ॥ ५० ॥ तदा हिरण्यकाशिपोर्दैत्य-
स्योपरि वेदमनः ॥ भाण्डागारायुधागारे निविष्टमभवन्मधु ॥ ५१ ॥ असुराणां विनाशाय सुराणां विजयाय च ॥ दृश्यन्ते विविधोत्पाता

घोरा घोरनिदर्शनाः ॥ ५२ ॥ एते चान्ये च बहवो घोरोत्पाताः समुत्थिताः ॥ दैत्येन्द्रस्य विनाशाय दृश्यन्ते कालनिर्मिताः ५३ ॥ भेदिन्यां
 कम्पमानायां दैत्येन्द्रेण महात्मना ॥ महीधरा नागगणा निपेतरमितौजसः ॥ ५४ ॥ विषज्वालाकुलेर्वैत्रेर्विसुश्रवन्तां हुताशनम् ॥ चतुःशीर्षाः
 पंचशीर्षाः सप्तशीर्षाश्च पन्नगाः ॥ ५५ ॥ वासुकिस्तक्षकश्चैव कर्कोटकधनञ्जयो ॥ एलामुखः कालियश्च महापद्मश्च तीर्थान् ॥ ५६ ॥ सहस्रशीर्षो
 नागो वै हेमतालम्बजः प्रभुः ॥ शेषोऽनन्तो महाभागो दुष्प्रक्रम्यः प्रकम्पितः ॥ ५७ ॥ दीप्तान्यन्तःखल्व्यानि धृतिवीर्यानि च ॥ तदा
 कुद्रेन महता कम्पितानि समन्ततः ॥ ५८ ॥ नागास्तेजोधराश्चापि पातालतलचारिणः ॥ हिरण्यकशिपुर्दत्तयस्तः ॥ ५९ ॥ तद्वान् भहीम् ॥ ६० ॥
 सन्दधौष्ठपुटः श्लोधाद्वाराह इव पूर्वजः ॥ नदी भार्गवश्चैव सरयूः कौशिकी तथा ॥ ६० ॥ यमुना त्वथ गव्येरी दृग्धनं च निम्नगा ॥
 सुवेणा च महाभागा नदी गोदावरी तथा ॥ ६१ ॥ चर्मण्वती च सिन्धुश्च तथा नदनदीपतिः ॥ कमलप्रभवश्चैव शांणो नणिनिभोदकः ॥ ६२ ॥
 नर्मदा शुभतोया च तथा वेङ्गवती नदी ॥ गोमती गोकुलाकीर्णो तथा पूर्वसरस्वती ॥ ६३ ॥ मही कालमही चैव नमसा पुष्पवाहिनी ॥
 जम्बूद्वीपं रत्नवटं सर्वरत्नोपशोभितम् ॥ ६४ ॥ सुवर्णप्रकटं चैव सुवर्णकरमण्डितम् ॥ महानदं च लोहित्यं शैलकाननज्ञोभितम् ॥ ६५ ॥
 पत्तनं कोशकरणसृषिविरिजनाकरम् ॥ मागधाश्च महाग्रामा मुढाः शुङ्गास्तथैव च ॥ ६६ ॥ सुह्रा मल्ला विदेहाश्च गान्धवाः काशिकांसलाः ॥
 भवनं वैनतेयस्य दैत्येन्द्रेणाभिकम्पितम् ॥ ६७ ॥ कैलासशिखराकारं यत् कृतं विश्वकर्मणा ॥ रक्तनीलो मन्त्राभीमो लोहिन्यो नाम
 सागरः ॥ ६८ ॥ उदयश्च महाशैल उच्छ्रितः शतयोजनम् ॥ सुवर्णवेदिकः श्रीमान् मेघपङ्क्तिनिर्पि ॥ ६९ ॥ आचनानां ऽर्कसदृशैर्जात
 रूपमयैर्दुर्गैः ॥ शालैस्तोलैस्तमालैश्च कर्णिकारैश्च पुष्पितैः ॥ ७० ॥ अयामुखश्च विरथातः पर्वः ॥ भुतमण्डितः ॥ तमालवनगन्धश्च
 पर्वतो मलयः शुभः ॥ ७१ ॥ सुराष्ट्रश्च सबाह्वीकाः शूराभीरास्तथैव च ॥ भोजाः पाण्ड्याश्च वङ्गाश्च कलिङ्गास्ताम्रालितकाः ॥ ७२ ॥ तथै
 वोण्ड्राश्च पौण्ड्राश्च वामचूडाः सकेरलाः ॥ क्षोभितास्तेन दैत्येन सदेवाश्चाप्सरोगणाः ॥ ७३ ॥ अगस्त्यं वनं चैव यदगम्यं कृतं पुरा ॥ मिद्ध
 चारणमद्वैश्च विप्रकीर्णं मनोहरम् ॥ ७४ ॥ विचित्रनानाविहगं सुपुष्पितमहाद्रुमम् ॥ ज्ञानरूपमयैः पुद्गेर्गगनं विलिखन्निव ॥ ७५ ॥ चन्द्र

सूर्यशुसङ्काशैः सागराश्चुसमावृतैः ॥ विद्युन्वातसर्वतः श्रीमानायतः शतयोजनम् ॥ ७६ ॥ विद्युतां यत्र सङ्काता निपात्यन्ते नगोत्तमं ॥
 ऋषभः पर्वतश्चैव श्रीमान्दृषभसंज्ञितः ॥ ७७ ॥ कुञ्जरः पर्वतः श्रीमान्यत्रागस्त्यगृहं शुभम् ॥ विशालाक्षश्च दुर्द्धपः सर्पाणामालयः
 पुरी ॥ ७८ ॥ तथा भोगवती चापि दैत्येन्द्रेणाभिकम्पिता ॥ महासेनो गिरिश्चैव पारियात्रश्च पर्वतः ॥ ७९ ॥ चक्रवांश्च गिरिश्रेष्ठो वाराहः
 श्वेव पर्वतः ॥ प्राग्रज्यौतिषपुरं चापि जातरूपमयं शुभम् ॥ ८० ॥ यस्मिन्वसति दुष्टात्तद्वा नरको नाम दानवः ॥ मेघश्च पर्वतश्चेष्टो मेघगम्भीरानिः
 स्वनः ॥ ८१ ॥ षष्टिस्तत्र सहस्राणि पर्वतानां द्विजोत्तमाः ॥ तरुणादित्यसङ्काशो गेहस्तत्र महागिरिः ॥ ८२ ॥ यक्षराक्षसगन्धर्वनित्यं
 सेवितकन्दरः ॥ हेमगर्भो महोशैलस्तथा हेमसखो गिरिः ॥ ८३ ॥ कैलासश्चैव शैलेन्द्रो दानवेन्द्रेण कम्पिताः ॥ हेमपुष्करसंछन्नं त्वेन तैसा
 नसं सरः ॥ ८४ ॥ कम्पितं मानसं चैव हंसकारण्डवाकुलम् ॥ त्रिशृङ्गपर्वतश्चैव कुमारी च सरिद्धरा ॥ ८५ ॥ तुषारचयसंछन्नो मन्दरश्चापि
 पर्वतः ॥ उशीरविन्दुश्च गिरिश्चन्द्रप्रस्थस्तथाद्रिराट् ॥ ८६ ॥ प्रजापतिगिरिश्चैव तथा पुष्करपर्वतः ॥ देवान्प्रपर्वनश्चैव तथा वैष्णवो
 गिरिः ॥ ८७ ॥ क्रौञ्चः सप्तर्षिशैलश्च धूम्रवर्णश्च पर्वतः ॥ एते चान्ये च गिरयो देशा जनपदास्तथा ॥ ८८ ॥ नद्यः ससागराः तपोः
 सोऽकम्पयत दानवः ॥ कपिलश्च महीपुत्रो व्याघ्रश्चैव कम्पितः ॥ ८९ ॥ खेचराश्च सतीपुत्राः पातालतलवासिनः ॥ गणस्तथा परा राद्री
 मेघनामाङ्कुशापुधः ॥ ९० ॥ ऊर्ध्वगो भीमवेगश्च मर्ध एवाभिकम्पिताः ॥ गदी शूली करालश्च हिरण्यकशिपुस्तदा ॥ ९१ ॥ जीमूतवन लङ्काशो
 जीमूतवननिःस्वनः ॥ जीमूतवननिर्वोषो जीमूत इव वेगवान् ॥ ९२ ॥ देवारिदितिजो वीरो नृसिंहं समुपाद्रवत् ॥ समुत्पत्य
 ततस्तीक्ष्णैर्मृगेन्द्रेण महानखैः ॥ तशेङ्कारसहायेन विंशत्यर्कं निहतो युधि ॥ ९३ ॥ मही च कालश्च शशी जभश्च ग्रहाश्च सूर्यश्च दिशश्च तपोः ॥
 नद्यश्च शैलाश्च महार्णवाश्च गताः प्रसादं दितिपुत्रा ग्राता ॥ ९४ ॥ ततः प्रमुदिता देवा ऋषयश्च तपोधनाः ॥ तुष्टुबुर्नामभिर्दिव्यैरादिदेवं
 सनातनम् ॥ ९५ ॥ यत्त्वया विहितं देव नारिणि निदं वतुः ॥ एतदेवाच्चैयिष्यन्ति परावरविदो जनाः ॥ ९६ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ भवान् ब्रह्मा च

१ विशालाक्षश्च दुर्द्धपो मेघगम्भीरोतिपाठान्तरम् । २ हेमपुष्परसक्षेत्रमित्यपि पाठः ।

रुद्रश्च महेन्द्रो देवसत्तमाः ॥ भवान्कर्त्तो विकर्त्तो च लोका गां प्रभवव्ययः ॥ ९७ ॥ परां च सिद्धिं च परं च देवं परं च मन्त्रं परमं हविश्च ॥ परं च
 धर्मं परमं च विश्वं त्वमाहुर्ग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥ ९८ ॥ परं शरीरं परमं च ब्रह्म परं च योगं परमां च वाणीम् ॥ परं रहस्यं परमां गतिं च
 त्वामाहुर्ग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥ ९९ ॥ एवं परस्यापि परं पदं यत्परं परस्यापि परं च देवम् ॥ परं परस्यापि परं च भूतं त्वामाहुर्ग्र्यं पुरुषं
 पुराणम् ॥ १०० ॥ परं परस्यापि परं रहस्यं परं परस्यापि परं महत्तमम् ॥ परं परस्यापि परं महद्यत् त्वामाहुर्ग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥ १०१ ॥
 परं परस्यापि परं निधानं परं परस्यापि परं पवित्रम् ॥ परं परस्यापि परं च दान्तं त्वामाहुर्ग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥ १०२ ॥ एमुक्त्वा तु
 भगवान् सर्वलोकपितामहः ॥ स्तुत्वा नारायणं देवं ब्रह्मलोकं गतः प्रभुः ॥ १०३ ॥ ततो नदत्सु तुर्येषु नृत्तन्तीव्यप्सरसु च ॥ क्षीरोदयोत्तरं
 कूलं जगाम हरिरीश्वरः ॥ १०४ ॥ नारसिंहं वपुर्देवः स्थापयित्वा सुदीप्तिमतः ॥ पौराणं रूपमास्थाय प्रयया गरुडध्वजः ॥ १०५ ॥ अष्ट
 चक्रेण यानेन भूतयुक्तेन भास्वता ॥ अव्यक्तप्रकृतिर्देवः स्वस्थानं गतवान् प्रभुः ॥ १०६ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे हिरण्यकशिपुवधो
 नाम त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ कथितं नरसिंहस्य माहात्म्यं विस्तरेण च ॥ भूतस्तस्यैव माहात्म्यं
 मन्यद्भिस्तरतो वद ॥ १ ॥ पद्मरूपमभूदेतत् कथं हेममयं जगत् ॥ कथं च वैष्णवी सृष्टिः पद्ममध्येऽभवत्पुरा ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ श्रुत्वा
 च नरसिंहस्य माहात्म्यं रविनन्दनः ॥ विस्मयोत्फुल्लनयनः पुनः पश्यच्छ केशवम् ॥ ३ ॥ मत्पुत्रोक्तं सागराभसि ॥ पुष्करे च कथं भूता देवाः सर्पिणः
 जगत् ॥ जलार्णवगतस्येह नाभौ जातं जनार्दन ॥ ४ ॥ प्रभावात्पद्मनाभस्य स्वपतः सागराभसि ॥ पुष्करे च कथं भूता देवाः कलेन ज्ञते वै
 पुरा ॥ ५ ॥ एनमाख्याहि निखिल योगं योगविदां पते ॥ शृण्वतस्तस्य मे कीर्तिं न तृप्तिरुपजायते ॥ ६ ॥ कियता चैव कलेन ज्ञते वै
 पुरुषोत्तमः ॥ कियन्तं वा स्वपिति च कोऽस्य कालस्य सम्भवः ॥ ७ ॥ कियता वाथ कालेन ह्युत्तिष्ठति महायशः ॥ कथं चात्थाय
 भगवान् सृजते निखिलं जगत् ॥ ८ ॥ के प्रजापतयस्तावदासन्पूर्वं महासुने ॥ कथं निर्मितवांश्चैव चित्रं लोकं सनातनम् ॥ ९ ॥ कथमेका
 गव्यं सृजते निखिलं जगत् ॥ १० ॥ नष्टानिखिले लोके नष्टाकाशमहीतले ॥ केवलं गह्वरीभूते महाभूते

विपश्ये ॥ ११ ॥ विमुमहाभूतपतिर्महातेजा महाकृतिः ॥ आस्ते सुरवरश्रेष्ठो विधिमास्थाय योगंवित् ॥ १२ ॥ शृणुया परया भंत्या
 ब्रह्मेतदशेषतः ॥ वक्तुमर्हसि धर्मिष्ठ यशो नारायणात्मकम् ॥ १३ ॥ श्रद्धया चोपविष्टानां भगवन्बलुमर्हसि ॥ १४ ॥ मत्स्य उवाच ॥
 नारायणस्य यशसः श्रवणे या तव स्पृहा ॥ तदंश्यान्वयभूतस्य न्याय्यं रविकुलर्षभ ॥ १५ ॥ शृणुष्वदिपुराणेषु वेदेभ्यश्च यथा श्रुतम् ॥
 ब्राह्मणानां च वदतां श्रुत्वा वै सुमहात्मनाम् ॥ १६ ॥ यथा च तपसा दृष्ट्वा बृहस्पतिसमश्रुतिः ॥ पाराशरसुतः श्रीमान्गुरुद्वैपायनोऽब्रवीत् ॥ १७ ॥
 तत्तेऽहं कथयिष्यामि यथाशक्ति यथाश्रुति ॥ यद्विज्ञातुं मया शक्यमृषिमात्रेण सत्तमाः ॥ १८ ॥ कः समुत्सहते ज्ञातुं परं नारायणात्मकम् ॥
 विश्वायनश्च यद्ब्रह्मा न वेदयति तत्त्वतः ॥ १९ ॥ तत्कर्म विश्ववेदानां तद्रहस्यं महर्षिणाम् ॥ तामिदं सर्वयज्ञानां तत्त्वं सर्वदर्शिनम् ॥
 तद्व्यात्मविदां चिन्त्यं नरकं च विकर्मिणाम् ॥ २० ॥ अधिदैवं च यदैवमधियज्ञं सुसंज्ञितम् ॥ तद्भूतमधिभूतं च तत्परं परमर्षि
 णाम् ॥ २१ ॥ स यज्ञो वेदनिर्दिष्टस्तत्तपः कवयो विदुः ॥ यः कर्ता कारको बुद्धिर्मेनः क्षेत्रज्ञ एव च ॥ २२ ॥ प्रणवः पुरुषः शास्ता एक
 श्रोति विभाव्यते ॥ प्राणः पञ्चविधश्चैव ध्रुव अक्षर एव च ॥ २३ ॥ कालः पाकश्च पक्ता च द्रष्टा स्वाध्याय एव च ॥ उच्यते विविधैर्देवैः स
 एवायं न तत्परम् ॥ २४ ॥ स एव भगवान् सर्वं करोति विकरोति च ॥ सोऽस्मान्कारयते सर्वान् सोऽत्येति व्याकुलीकृतान् ॥ २५ ॥ यज्ञो
 महे तमेवाद्यं तमेवेच्छाम निर्वृताः ॥ यो वक्ता यच्च वक्तव्यं यच्चाहं तद्ब्रवीमि वः ॥ २६ ॥ श्रूयंते यच्च वै श्राव्यं यच्चान्यस्यरिजल्प्यते ॥ याः
 कथाश्चैव वर्तन्ते श्रुतयो वाथ तत्पराः ॥ विश्वं विश्वपतिर्यश्च स तु नारायणः स्मृतः ॥ २७ ॥ यत्सत्यं यदमृतमक्षरं परं यद्यद्भूतं परममिदं च
 यद्भविष्यत् ॥ यत् किञ्चिच्चरमचरं यदस्ति चान्यत् तत् सर्वं पुरुषवरः प्रभुः पुराणः ॥ २८ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भवे
 चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥ ६४ ॥ मत्स्य उवाच ॥ चत्वार्योदुः सहस्राणि वर्षाणां तु कृतं शुगम् ॥ तस्य तावच्छती सन्ध्या
 द्विगुणा रविनन्दन ॥ १ ॥ यत्र धर्मश्चतुष्पादस्त्वधर्मः पादविग्रहः ॥ स्वधर्मनिरताः सन्तो जायन्ते यत्र मानवाः ॥ २ ॥ विप्राः स्थिता

१ यतामह इति पाठान्तरम् ।

धर्मपरा राजवृत्तौ स्थिता नृपाः ॥ कृष्यामभीरता वैश्याः शुद्धाः शुश्रूषवः स्थिताः ॥ ३ ॥ तदा सत्यं च शौचं च धर्मश्चैव विवर्द्धते ॥
 सद्विराचरितं कर्म क्रियते ख्यायते च वै ॥ ४ ॥ एतत्कर्तव्यं वृत्तं सर्वेषामपि पार्थिव ॥ प्राणिनां धर्मसङ्गानामपि वै नीचजन्मनाम् ॥ ५ ॥
 त्रीणि वर्षसहस्राणि त्रेतायुगमिहोच्यते ॥ तस्य तावच्छती सन्ध्या द्विगुणा परिकीर्यते ॥ ६ ॥ द्वाभ्यामधर्मः पादाभ्यां त्रिभिर्धर्मो व्यव
 स्थितः ॥ यत्र सत्यं च सत्त्वं च त्रेताधर्मो विधीयते ॥ ७ ॥ त्रेतायां विकृतिं यान्ति वर्णस्त्वेते न संशयः ॥ चतुर्वर्णस्य वैकृत्याद्यान्ति दौर्बल्य
 माश्रमाः ॥ ८ ॥ एषा त्रेतायुगगतिर्विचित्रा देवनिर्मिता ॥ द्वापरस्य तु या चेष्टा तामपि श्रोतुमर्हसि ॥ ९ ॥ द्वापरं द्वे सहस्रे तु वर्षाणां रवि
 नन्दन ॥ तस्य तावच्छती सन्ध्या द्विगुणा युगमुच्यते ॥ १० ॥ तत्र चार्थपराः सर्वे प्राणिनो रजसा हताः ॥ सर्वे नैष्कृतिकाः क्षुद्रा जायन्ते
 रविनन्दन ॥ ११ ॥ द्वाभ्यां धर्मः स्थितः पद्म्यामधर्मस्त्रिभिरुत्थितः ॥ विषय्याच्छनेधर्मः क्षयमोति कलौ युगे ॥ १२ ॥ ब्राह्मण्यभावस्य
 ततस्तथोत्सुक्यं विशीर्यते ॥ त्रतोपवासास्त्यज्यन्ते द्वापरे युगपर्यये ॥ १३ ॥ तथा वर्षसहस्रं तु वर्षाणां द्वे शते अपि ॥ सन्ध्याया सह संख्याते
 कूरं कलियुगं स्मृतम् ॥ १४ ॥ यत्र धर्मश्चतुष्पादः स्याद्धर्मः पादविग्रहः ॥ कामिनस्तपसाच्छन्ना जायन्ते तत्र मानवाः ॥ १५ ॥ नैवाति
 सात्विकः कश्चिन्न साधुर्न च सत्यवाक् ॥ नास्तिका ब्रह्मभक्ताः वा जायन्ते तत्र मानवाः ॥ १६ ॥ अहङ्कारगृहीताश्च प्रक्षीणस्नेहबन्धनाः ॥
 विप्राः शुद्रसमाचाराः सन्ति सर्वे कलौ युगे ॥ १७ ॥ आश्रमाणां विषय्यासः कलौ संपरिवर्तते ॥ वर्णानां चैव सन्देहो युगान्ते रवि
 नन्दन ॥ १८ ॥ विद्याद्वादशसाहस्री युगाख्यां पूर्वनिर्मिताम् ॥ एवं सहस्रपर्यन्तं तद्ब्रह्ममुच्यते ॥ १९ ॥ ततोऽहनि गते तस्मिन् सर्वेषामेव
 जीर्णिनाम् ॥ शरीरनिर्वृतिं दृष्ट्वा लोकसंसारबुद्धितः ॥ २० ॥ देवतानां च सर्वसां ब्रह्मादीनां महीपते ॥ देत्यानां दानवानां च यक्षराक्षसपक्षि
 णाम् ॥ २१ ॥ गन्धर्वाणामप्सरसां भुजङ्गानां च पार्थिव ॥ पर्वतानां नदीनां च पशूनां चैव सत्तम ॥ त्रिर्यग्योनिगतानां च सत्त्वानां कृमिणां
 तथा ॥ २२ ॥ महाभूतपतिः पञ्च हत्वा भूतानि भूतकृत् ॥ जगत्संहरणार्थाय कुरुते वैशसं महत् ॥ २३ ॥ भूत्वा सूर्यश्चशुषी चाद

१ नैवावसानिकः इति पाठान्तरम् ।

दानो भूत्वा वायुः प्राणिनां प्राणजालम् ॥ भूत्वा वह्निर्निर्देहन् सर्वलोकात् भूत्वा मेघो भूय उग्रोऽप्यवर्षत् ॥ २४ ॥ इति श्रीभारतस्ये महा-
 पुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भावे पञ्चषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ६३ ॥ मत्स्य उवाच ॥ भूत्वा नारायणो योगी सत्त्वभूर्तिर्विभावसुः ॥
 गमस्तिभिः प्रदीप्ताभिः संशोषयति सागरान् ॥ १ ॥ ततः पीत्वार्णवान् सर्वान्दीः कूपांश्च सर्वशः ॥ पर्वतानां च सखिलं सर्वमादाय
 रश्मिभिः ॥ २ ॥ भित्त्वा गमस्तिभिश्चैव मह्यं गत्वा रसातलात् ॥ पातालजलमादाय पिबते रसमुत्तमम् ॥ ३ ॥ मूत्रासृक्छेद-
 मन्यच्च यदस्ति प्राणिषु ध्रुवम् ॥ तत्सर्वमरविन्दाक्ष आदत्ते पुरुषोत्तमः ॥ ४ ॥ वायुश्च भगवान्भूत्वा विधुन्वानोऽखिलं जगत् ॥ प्राणपान-
 समानाद्यान्वायूनाकर्षते हरिः ॥ ५ ॥ ततो देवगणाः सर्वे भूतान्येव च यानि तु ॥ गन्धो द्राणं शरीरं च पृथिवीं संश्रिता गुणाः ॥ ६ ॥
 जिह्वा रसश्च स्नेहश्च संश्रिताः सखिले गुणाः ॥ रूपं चक्षुर्विपाकश्च ज्योतिरेवाश्रिता गुणाः ॥ ७ ॥ स्पर्शः प्राणश्च चेष्टा च पवने संश्रिता गुणाः ॥
 शब्दः श्रोत्रं च खान्येव गगने संश्रिता गुणाः ॥ ८ ॥ लोकमाया भगवता मुहूर्तेन विनाशिता ॥ मनो बुद्धिश्च सर्वेषां क्षेत्रज्ञश्चेति यः श्रुतः ॥ ९ ॥
 तं वरेण्यं परमेष्ठी हृषीकेशमुपाश्रितः ॥ ततो भगवतस्तस्य रश्मिभिः परिवारितः ॥ १० ॥ वायुनाक्रम्यमाणसु दुर्मशाखासु चाश्रितः ॥
 तेषां सङ्घर्षणोद्भूतः पावकः शतधा ज्वलन् ॥ ११ ॥ अदहच्च तदा सर्वं वृतः सर्वर्तकोऽनलः ॥ सपर्वतदुर्मान्गुलमौलित्तावल्लीस्तृणानि च ॥ १२ ॥
 विमानानि च दिव्यानि पुराणि विविधानि च ॥ यानि चाश्रयणीयानि तानि सर्वाणि सोऽदहत् ॥ १३ ॥ भस्मीकृत्य ततः सर्वलोकौलोक-
 गुरुहरिः ॥ भूयो निर्व्वोपयामास युगान्तेन च कर्मणा ॥ १४ ॥ सहस्रवृष्टिः शतधा भूत्वा कृष्णो महाबलः ॥ दिव्यतोयेन हविषा तर्पयामास
 मेदिनीम् ॥ १५ ॥ ततः क्षीरनिष्कायेन स्वादुना परमाभसा ॥ शिवेन पुण्येन मही निर्व्वोष्णमगमत्परम् ॥ १६ ॥ तेन रोधेन संछन्ना पयसां
 वर्षतो घरा ॥ एकार्णवबलीभूता सर्वसत्त्वविर्जिता ॥ १७ ॥ महासत्त्वान्यपि विभुं प्राविष्टान्यभितौजसम् ॥ नष्टार्कपवनाकाशे सूक्ष्मे जगति
 संवृते ॥ १८ ॥ संशोषमात्मना कृत्वा समुद्रानपि देहिनः ॥ दुग्ध्वा संप्लाव्य च तथा स्वापित्येकः सनातनः ॥ १९ ॥ पौराणं रूपमास्थाय
 स्वपित्यमितविक्रमः ॥ एकार्णवजलव्यापी योगी योगमुपाश्रितः ॥ २० ॥ अनेकानि सहस्राणि युगान्येकार्णवाम्भसि ॥ न चैनं कश्चिदव्यक्तं

व्यक्तं वेदितुमर्हति ॥ २१ ॥ कश्चैव पुरुषो नाम किंयोगः कश्च योगवान् ॥ असौ कियन्तं कालं च एकार्णवविधिं प्रभुः ॥ करिष्यतीति
 भगवानिति कश्चिन्न बुद्ध्यते ॥ २२ ॥ न न द्रष्टा नैव गमिता न ज्ञाता नैव पार्श्वगः ॥ तस्य न ज्ञायते किञ्चित्तमृतं देवसत्तमम् ॥ २३ ॥
 नभः क्षितिं पवनमपः प्रकाशं प्रजापतिं भुवनधरं सुरेश्वरम् ॥ पितामहं श्रुतिनिलयं महाशुनिं ब्रह्मान्व भूयः शयनं द्यौरोचयत् ॥ २४ ॥
 इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भावे षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥ मत्स्य उवाच ॥ एवमेकार्णवीभूते शेते लोके
 महाद्युतिः ॥ प्रच्छाद्य सलिलेनोर्वीं हंसो नारायणस्तदा ॥ १ ॥ महतो रजसो मध्ये महार्णवसरस्सु वै ॥ विरजस्कं महाबाहुमक्षयं ब्रह्म यं
 विदुः ॥ २ ॥ आत्मरूपप्रकाशेन तमसा संवृतः प्रभुः ॥ मनः सात्त्विकमाधाय यत्र तत्सत्यमासत् ॥ ३ ॥ याथातथ्यं परं ज्ञानं भूतं
 तद्ब्रह्मणा पुरा ॥ रहस्यारण्यकोद्दिष्टं यच्चोपनिषदं स्मृतम् ॥ ४ ॥ पुरुषो यज्ञ इत्येतद्यत्परं परिकीर्तितम् ॥ यश्चान्यः पुरुषाख्यः स्यात्स
 एष पुरुषोत्तमः ॥ ५ ॥ ये च यज्ञकरा विप्रा ये चीत्विज इति स्मृताः ॥ अस्माद्व पुरा भूता यज्ञेभ्यः श्रूयतां तथा ॥ ६ ॥ ब्रह्माणं प्रथमं
 वक्त्रादुद्गातारं च सामगम् ॥ होतारमपि चाच्युर्बु बहुभ्यामसृजत्प्रभुः ॥ ७ ॥ ब्रह्मणो ब्राह्मणाच्छंसि प्रस्तोतारं च सर्व्वशः ॥ तौ मित्रा
 वरुणौ पृष्ठात्प्रतिप्रस्तारमेव च ॥ ८ ॥ उदरात्प्रतिहृत्तारं पोतारं चैव पार्थिव ॥ अच्छावाकमथेरुभ्यां नेष्टारं चैव पार्थिव ॥ ९ ॥ पाणिभ्या
 मथ चाग्नीध्रं सुब्रह्मण्यं च जातुतः ॥ आवस्तुतं तु पादाभ्यामुन्नतारं च याजुषम् ॥ १० ॥ एवमेवैष भगवान् पोटशैव जगत्पतिः ॥ प्रवक्तृन्
 सर्व्वयज्ञानामृत्विजोऽसृजदुत्तमान् ॥ ११ ॥ तदेव वै वेदमयः पुरुषो यज्ञसंस्थितः ॥ वेदाश्चैतनमयाः सर्वे साङ्गोपनिषदक्रियाः ॥ १२ ॥
 स्वापित्येकार्णवे चैव यदाश्चर्यमभूत् पुरा ॥ श्रूयन्तां तद्यथा विप्रा मार्कण्डेयकुतूहलम् ॥ १३ ॥ भगवतस्तस्य कुक्षावेव महाशुनिः ॥
 बहुवर्षसहस्रायुस्तस्यैव वरतेजसा ॥ १४ ॥ अदंस्तीर्थप्रसङ्गेन पृथिवीतीर्थगोचरान् ॥ आश्रमाणि च पुण्यानि दंवायतनानि च ॥ १५ ॥
 देशान् राष्ट्राणि चित्राणि विविधानि च ॥ जपहोमपरः शान्तस्तपो घोरं समास्थितः ॥ १६ ॥ मार्कण्डेयस्ततस्तस्य शनैर्वक्त्रा
 द्विनिस्सृतः ॥ स निष्कामन् न चात्मानं जानीते देवमायया ॥ १७ ॥ निष्काम्यायस्य वदनादेकार्णवमथो जगत् ॥ सर्वतस्तमसाच्छन्ने

मार्कण्डेयोऽन्वैक्षत ॥ १८ ॥ तस्योत्पन्नं भयं तीव्रं संशयश्चात्मजीविते ॥ देवदर्शनसंहृष्टो विस्मयं परमं गतः ॥ १९ ॥ चिन्तयन्
जलमध्यस्थो मार्कण्डेयोऽन्वैक्षत ॥ किं नु स्यान्मम चिन्तेयं मोहः स्वप्नोऽनुभूयते ॥ २० ॥ व्यक्तमन्यतमो भावस्तेषां सम्भावितो मम ॥
न हीदृशं जगत् क्लेशमयुक्तं सत्यमर्हति ॥ २१ ॥ नष्टचन्द्रार्कपवने नष्टपर्वतभूतले ॥ कतमः स्यादयं लोक इति चिन्तामवस्थितः ॥ २२ ॥
दृदर्शो चापि पुरुषं स्वपन्तं पर्वतोपमम् ॥ सलिलेऽद्धमथो मग्नं जीमूतमिव सागरे ॥ २३ ॥ ज्वलन्तमिव तेजोभिर्गोयुक्तमिव भास्करम् ॥
शर्वर्षी जाग्रतमिव भासन्तं स्वेन तेजसा ॥ २४ ॥ देवं द्रष्टुमिहायातः को भवानिति विस्मयात् ॥ तथैव स मुनिः कुक्षिं पुनरेव प्रवे-
क्षितः ॥ २५ ॥ सम्प्रविष्टः पुनः कुक्षिं मार्कण्डेयोऽतिविस्मयः ॥ तथैव च पुनर्भूयो विजानन् स्वप्नदर्शनम् ॥ २६ ॥ स तथैव यथापूर्वं यो-
धरामटते पुरा ॥ पुण्यतीर्थजलोपेतां विविधान्याश्रमाणि च ॥ २७ ॥ ऋतुभिर्यजमानांश्च समाप्तवरदक्षिणान् ॥ अपश्यदेवकुक्षिस्थान्
याजकाञ्छतशो द्विजान् ॥ २८ ॥ सहस्रतमास्थिताः सर्वे वर्णा ब्राह्मणपूर्वकाः ॥ चत्वारश्चाश्रमाः सम्यग्यथोद्दिष्टा मया तव ॥ २९ ॥ एवं
वर्षशतं सायं मार्कण्डेयस्य धीमतः ॥ चरतः पृथिवीं सर्वां न कुक्ष्यन्तः समीक्षितः ॥ ३० ॥ ततः कदाचिदथ वे पुनर्वैक्राद्विनिस्सृतः ॥
गुप्तं न्यग्रोधशाखायां बालमेकं निरेक्षत ॥ ३१ ॥ तथैवैकार्णवजले नीहारेणावृताम्बरं ॥ अन्यग्रः क्रीडते लोके सर्वभूतविवर्जिते ॥ ३२ ॥
स मुनिर्विस्मयाविष्टः कौतूहलसमान्वितः ॥ बालमादित्यसङ्काशं नाशक्रोदभिर्वीक्षितुम् ॥ ३३ ॥ स चिन्तयन्स्तथैकान्ते स्थित्वा सलिल-
सन्निधौ ॥ पूर्वदृष्टमिदं मन्ये शङ्कितो देवमायया ॥ ३४ ॥ अगाधसलिले तस्मिन्मार्कण्डेयः सुविस्मयः ॥ पुत्रंस्तथात्तिमगमद्भयात्सन्नस्त-
लोचनः ॥ ३५ ॥ स तस्मै भगवानाह स्वागतं बालयोगवान् ॥ बभाषे मेवतुल्येन स्वरेण पुरुषोत्तमः ॥ ३६ ॥ मा भवेत्स न भेतव्य-
भिहेवायाहि मेऽन्तिकम् ॥ मार्कण्डेयो मुनिस्त्वाह बालं तं श्रमपीडितः ॥ ३७ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ को मां नाम्ना कीर्त्तयति तपः-
परिभवन्मम ॥ दिव्यं वर्षसहस्राख्यं धर्षयन्निव मे वयः ॥ ३८ ॥ न ह्येष वः समाचारो देवेष्वपि ममोचितः ॥ मां ब्रह्मापि हि देवेशो दीर्घायु-
रिति भाषते ॥ ३९ ॥ कस्तपो घोरमासाद्य मामद्य त्यक्तजीवितः ॥ मार्कण्डेयेति मासुक्त्वा मृत्युमीक्षितुमर्हति ॥ ४० ॥ एवमाभाष्य तं

क्रोधान्मार्कण्डेयो महासुनिः ॥ तथैव भगवान्भूयो बभापे मधुसूदनः ॥ ४१ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अहं ते जनका वन्स तृशैकिशः पिता
 गुरुः ॥ आयुष्यदाता पौराणः किं मां त्वं नोपसर्पसि ॥ ४२ ॥ मां पुत्रकामः प्रथमं पिता तेऽङ्गिरसां सुनिः ॥ पूर्वमाराधयामास तपस्तीव्रं
 समाश्रितः ॥ ४३ ॥ ततस्त्वां घोरातपसा प्रावृणोदमितौजसम् ॥ उक्तवानहमात्मस्थं महर्षिममितौजसम् ॥ ४४ ॥ कः समुत्सहते चान्यो
 यो न भूतात्मकात्मजः ॥ द्रष्टुमेकार्णवगतं क्रीडन्तं योगवर्त्मना ॥ ४५ ॥ ततः प्रहृष्टवदनो विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ मूर्ध्नि बद्धाञ्जलिपुटो
 मार्कण्डेयो महात्पाः ॥ ४६ ॥ नामगोत्रे ततः प्रोच्य दीर्घायुर्लोकपूजितः ॥ तस्मै भगवते भक्त्या नमस्कारमथाकरोत् ॥ ४७ ॥ मार्क
 ण्डेय उवाच ॥ इच्छेयं तत्त्वतो मायामिमां ज्ञातुं तवानव ॥ यदेकार्णवमध्यस्थः शेषे त्वं बालरूपवान् ॥ ४८ ॥ किंसंज्ञश्चैव भगवौल्लोके
 विज्ञायसे प्रभो ॥ तर्कये त्वां महात्मानं को ह्यन्यः स्थातुमर्हति ॥ ४९ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अहं नारायणो ब्रह्मन् सर्वभूः सर्वनाशनः ॥ अहं
 सहस्रशीर्षाख्यैः पदैरभिसंज्ञितः ॥ ५० ॥ आदित्यवणः पुरुषां मखं ब्रह्ममयो मखः ॥ अहमग्निर्हव्यवाहो यादृमां पतिरव्ययः ॥ ५१ ॥ अहं
 मिन्द्रपदे शक्रो वर्षाणां परिवत्सरः ॥ अहं योगी युगाख्यश्च युगान्तावर्त्त एव च ॥ ५२ ॥ अहं सर्वाणि सत्त्वानि देवतान्यखिलानि नु ॥ भुज
 ङ्गानामहं शेषस्ताड्यो वै सर्वपक्षिणाम् ॥ ५३ ॥ कृतान्तः सर्वभूतानां विश्वेषां कालसंज्ञितः ॥ अहं धर्मन्तपश्चाहं सर्वाश्रमनिवासि
 नाम् ॥ ५४ ॥ अहं चैव सरिद्विव्या क्षीरोदश्च महार्णवः ॥ यत्तत्सत्यं च परममहमेकः प्रजापतिः ॥ ५५ ॥ अहं सांख्यमहं योगोऽप्यहं तत्परमं
 पदम् ॥ अहमिज्या क्रिया चाहमहं विद्याधिपः स्मृतः ॥ ५६ ॥ अहं ज्योतिरहं वायुरहं भूमिरहं नभः ॥ अहमापः समुद्राश्च नक्षत्राणि दिशो
 दश ॥ ५७ ॥ अहं वर्षमहं सोमः पर्जन्योऽहमहं रविः ॥ क्षीरोदसागरे चाहं समुद्रं वडवामुखः ॥ ५८ ॥ गहिः संवर्त्तको भूत्वा पिवंस्तोय
 मयं हविः ॥ अहं पुराणः परमं तथैवाहं परायणम् ॥ ५९ ॥ अहं भूतस्य भव्यस्य वर्त्तमानस्य सम्भवः ॥ यत्किञ्चिन्पश्यसु विप्र यच्छु
 णोषि च किञ्चन ॥ ६० ॥ यच्छोके चानुभवसि तत्सर्वं मामनुस्मर ॥ विश्वं स्पृष्टं मया पूर्वं सृज्यं चाद्यापि पश्य माम् ॥ ६१ ॥ युगैर्युगे
 च स्रह्यामि मार्कण्डेयाखिलं जगत् ॥ तदेतदखिलं सर्वं मार्कण्डेयावधारय ॥ ६२ ॥ शुश्रूषुर्मम धर्माश्च कुशो चर सुखं मम ॥ मम ब्रह्म शरीर

स्थो देवैश्च ऋषिभिः सह ॥ ६३ ॥ व्यक्तमव्यक्तयोगं मामवगच्छासुरद्विषम् ॥ अहमेकाक्षरो मन्त्रह्यक्षरश्चैव तारकः ॥ ६४ ॥ परस्त्रियगोदेङ्कारस्त्रि
वर्गार्थनिदर्शनः ॥ एवमादिपुराणेशो वदन्नेव महामतिः ॥ ६५ ॥ वक्त्रमाहृतवानाशु मार्कण्डेयं महासुनिम् ॥ ततो भगवतः कुक्षिं प्रविष्टो
मुनिसत्तमः ॥ स तस्मिन् सुखमेकान्ते शुश्रूषुर्हंसमव्ययम् ॥ ६६ ॥ योऽहमेव विविधतनुं परिश्रितो महार्णवे व्यपगतचन्द्रभास्करे ॥ शनै
श्चरन् प्रसुरपि हंससंज्ञितोऽसृजं जगद्विरहितकालपर्यये ॥ ६७ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भावे सप्तषष्ठ्याधिकशततमोऽ
ध्यायः ॥ १६७ ॥ मत्स्य उवाच ॥ आपवः स विमुर्भूत्वा चारयामास वै तपः ॥ छादयित्वात्मनो देहं यादृसां कुलसम्भवम् ॥ १ ॥ ततो
महात्मातिबलो मतिं लोकस्य सज्जेन ॥ महतां पञ्चभूतानां विथो विश्वमचिन्तयत् ॥ २ ॥ तस्य चिन्तयमानस्य निर्वति संस्थितंऽर्णवे ॥
निराकाशे तोयमये सूक्ष्मे जगति गह्वरे ॥ ३ ॥ ईषत् संक्षोभयामास सोऽर्णवं सलिलाश्रयः ॥ अनन्तरोर्मिभिः सूक्ष्ममथ च्छिद्रमभूत्
पुरा ॥ ४ ॥ शब्दं प्रति तदोद्भूतो मारुताश्छिद्रसम्भवः ॥ स लब्ध्वान्तरमक्षोभ्यो व्यवर्द्धत समीरणः ॥ ५ ॥ विवर्द्धता बलवता वेगाद्विशोभि
तोऽर्णवः ॥ तस्यार्णवस्य ध्रुवस्य तस्मिन्नम्भासि मन्थिते ॥ कृष्णवर्त्मानं समभवत् प्रमुर्वैश्वानरो महान् ॥ ६ ॥ ततः स शोषयामास पावकः
सलिलं बहु ॥ क्षयाज्जलनिधौश्छिद्रमभवद्विस्तृतं नभः ॥ ७ ॥ आत्मतेजोद्भवाः पुण्या आपोऽमृतसोपमाः ॥ आकाशं छिद्रसम्भूतं वायुराकाश
सम्भवः ॥ ८ ॥ आभ्यां सङ्घर्षणोद्भूतं पावकं वायुसम्भवम् ॥ दृष्ट्वा प्रीतो महादेवो महाभूतविभावनः ॥ ९ ॥ दृष्ट्वा भूतानि भगवौलोक
सुष्टचर्यमुत्तमम् ॥ ब्रह्मणो जन्मसहितं बहुरूपो व्यचिन्तयत् ॥ १० ॥ चतुर्थ्युगाभिसंख्याते सहस्रयुगपर्यये ॥ बहुजन्मविशुद्धात्मब्रह्मणेह
निरुच्यते ॥ ११ ॥ यत्पृथिव्यां द्विजेन्द्राणां तपसा भावितात्मनाम् ॥ ज्ञानं दृष्टं तु विश्वार्थं योगिनां याति मुख्यताम् ॥ १२ ॥ तं योगवन्तं
विज्ञाय सम्पूर्णैश्वर्यमुत्तमम् ॥ पदे ब्रह्मणि विश्वेशं न्ययोजयत् योगवित् ॥ १३ ॥ ततस्तस्मिन्महातोये महीशो हरिरुच्युतः ॥ स्वयं क्रीडंश्च
विधिवन्मोदते सर्वलोककृत् ॥ १४ ॥ पद्मं नाभ्युद्भवं चैकं समुत्पादितवांस्तदा ॥ सहस्रपर्णं विरजं भास्कराभं हिरण्यम् ॥ १५ ॥ हुताशन
ज्वलितशिखोज्ज्वलत्प्रभमुपस्थितं शरदमलार्कतेजसम् ॥ विराजते कमलमुद्गावर्चसं ममात्मनस्तनुरुहचारुदर्शनम् ॥ १६ ॥ इति श्रीमात्स्ये

महापुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भावे पद्मोद्भवो नामाष्टषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥ अथ योगवतां श्रेष्ठमसृज-
द्भरतिजसम् ॥ स्रष्टारं सर्वलोकानां ब्रह्माणं सर्वतोमुखम् ॥ १ ॥ यस्मिन् हिरण्ये पद्मे बहुयोजनविस्तृते ॥ सर्वतजोगुणमयं
पाथिवैर्लक्षणेवृत्तम् ॥ २ ॥ तच्च पद्मं पुराणज्ञाः पृथिवीरूपमुत्तमम् ॥ नारायणसमुद्भूतं प्रवदन्ति महर्षयः ॥ ३ ॥ या पद्मा सा रसा देवी
पृथिवी परिचक्ष्यते ॥ ये पद्मसागुरवस्तान्दिव्यान्पर्वतान्विदुः ॥ ४ ॥ हिमवन्तं च मेरुं च नीलं निपथमव च ॥ केलासं
मुज्ज्वलन्तं च तथान्यं गन्धमादनम् ॥ ५ ॥ पुण्यं त्रिशिखरं चैव कान्तं मन्दरमेव च ॥ उदयं पिञ्जरं चैव विन्ध्यवन्तं च पर्वतम् ॥ ६ ॥ एते
देवगणानां च सिद्धानां च महात्मनाम् ॥ आश्रयाः पुण्यशालिनां सर्वकामफलप्रदाः ॥ ७ ॥ एतं पामन्तरं दशां जम्बूद्वीप इति स्मृतः ॥
जम्बूद्वीपस्य संस्थानं यद्विद्या यत्र वै क्रियाः ॥ ८ ॥ एभ्यो यत्स्रवते तोयं दिव्यामृतसंसापमम् ॥ दिव्यास्तीर्थशताधाराः सुरभ्याः सरितः
स्मृताः ॥ ९ ॥ स्मृतानि यानि पद्मस्य केसराणि समन्ततः ॥ असंख्ययाः पृथिव्यास्तं विद्महे वै धातुपर्वताः ॥ १० ॥ यानि पद्मस्य पर्णानि
भूरीणि तु नराधिप ॥ ते दुर्गमाः शैलचिता म्लेच्छेद्भ्या विकल्पिताः ॥ ११ ॥ यान्यधोभागपर्णानि तं नित्रासास्तु भागशः ॥ दैत्यानां
सुरगणां च पतङ्गानां च पार्थिव ॥ १२ ॥ तेषां महार्णवो दत्र तद्रसैर्यभिसंक्षितम् ॥ महापातककर्मणां मज्जन्तं यत्र मानवः ॥ १३ ॥ पद्म
स्यान्तरतो यत्तदेकार्णवगता मही ॥ प्रोक्ताय दिक्षु सर्वासु चत्वारः सलिलाकराः ॥ १४ ॥ एवं नारायणस्यार्थे मद्वा पुष्करसम्भवा ॥ प्रादु-
र्भावेऽप्ययं तस्मान्नाम्ना पुष्करसंक्षितः ॥ १५ ॥ एतस्मात्कारणात्तज्ज्ञैः पुराणैः परमर्षिभिः ॥ यान्निकैर्बहुदृष्टान्तेषु पद्मविधिः स्मृतः ॥ १६ ॥
एवं भगवता तेन विश्वेषां धारणा विधिः ॥ पर्वतानां नदीनां च हृदानां चैव निर्ममतः ॥ १७ ॥ विभुस्तथैवाप्रतिमप्रभावः प्रभाकराभो
वरुणासितद्युतिः ॥ शनैः स्वयम्भूः शयनं सृजत्तदा जगन्मयं पद्मविधिं महार्णवे ॥ १८ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणं त्रयोदशप्रादुर्भावे
एकोनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥ अथ ॥ मत्स्य उवाच ॥ विघ्नस्तपसि तन्धूतां गधुनांम महासुरः ॥ नैनव
च सहोद्भूतो रजसा कैटभस्ततः ॥ १ ॥ तौ रजस्तमसौ विघ्नसम्भूतौ तामसौ गणौ ॥ एकार्णवे जगत्सर्वे शोभयन्तौ महात्तौ ॥ २ ॥

दिव्यरत्नाम्बरधरो श्वेतदीप्ताग्रदंष्ट्रिणो ॥ किरीटकुण्डलोद्ग्रो केयूरवलयोज्ज्वलो ॥ ३ ॥ महाविक्रमताम्राक्षो पीनोरस्कौ महाभुजो ॥
 महागिरिः संहननौ जङ्गमाविव पर्वतौ ॥ ४ ॥ नगमेघप्रतीकाशवादित्यसदृशाननौ ॥ विबुदाभौ गदाग्रभ्यां कराभ्यामतिभीषणौ ॥ ५ ॥
 तौ पादयोस्तु विन्यासादुत्क्षिपन्ताविषाणवम् ॥ कम्पयन्ताविव हरि शयानं मधुसूदनम् ॥ ६ ॥ ता तत्र विचरन्तौ स्म पुष्करं विश्वतां
 सुखम् ॥ योगिनां श्रेष्ठमासाद्य दीप्तं ददृशुस्तदा ॥ ७ ॥ नारायणसमाज्ञातं सृजन्तमखिलाः प्रजाः ॥ देवतानि च विश्वानि मानसानसुरा
 नृषीन् ॥ ८ ॥ ततस्तावुचतुस्तत्र ब्रह्माणमसुरोत्तमौ ॥ दीप्तौ सुमधुः संकुब्धौ रोषव्याकुलितेक्षणौ ॥ ९ ॥ कस्त्वं पुष्करमध्यस्थः सितोष्णीप
 श्वतुर्भुजः ॥ आधाय नियमं मोहादास्ते त्वं विगतज्वरः ॥ १० ॥ एह्यागच्छवयोर्दुःखं देहि त्वं कम नेद्विव ॥ आवाभ्यां परमशिष्यामशक्त
 स्त्वमिहार्णवे ॥ ११ ॥ तत्र कश्चोद्भवस्तुभ्यं केन वासि न योजितः ॥ कः स्रष्टा कश्च ते गोप्ता केन नाम्ना विधीयसे ॥ १२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एक
 इत्युच्यते लोकैरविविचिन्त्यः सहस्रदृक् ॥ तत्संयोगेन भवतः कर्म नानावगच्छताम् ॥ १३ ॥ मधुकैटभावूचतुः ॥ नावयाः परमं लोके किञ्चिदस्त
 महामते ॥ आवाभ्यां छाद्यते विश्वं तमसा रजसाथ वै ॥ १४ ॥ रजस्तमोमयावावानृषीणामवलङ्घितौ ॥ छाद्यमानौ धर्मक्षौद्रौ दुस्तरौ
 सर्वदेहिनाम् ॥ १५ ॥ आवाभ्यामुद्यते लोको दुष्कराभ्यां युगे युगे ॥ आवामर्थश्च कामश्च यज्ञः स्वर्गपरिग्रहः ॥ १६ ॥ सुखं यत्र मुदा युक्तं
 यत्र श्रीः कीर्तिरेव व ॥ येषां यत्काङ्क्षितं चैव तत्तद्गवां विचिन्तय ॥ १७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ यत्नद्योगवतो दृष्ट्या योगः पूर्वं मर्याजिनः ॥ ते
 समाधाय गुणवत्सत्त्वं चास्मि समाश्रितः ॥ १८ ॥ यः परो योगमतिमान्योगाख्यः सत्त्वमेव च ॥ रजसस्तमसश्चैव यः स्रष्टा विश्वसम्भवः ॥ १९ ॥
 ततो भूतानि जायन्ते सात्त्विकानीतराणि च ॥ स एव हि युवां नाशे वशी देवां हनिष्यति ॥ २० ॥ स्वप्नेव ततः श्रीमान् बहुयोजनविस्तृतम् ॥
 बाहुं नारायणो ब्रह्म कृतवानात्ममायया ॥ २१ ॥ कृष्यमाणौ ततस्तस्य बाहुना बाहुशालिनः ॥ चेतुस्तौ विगलितौ शकुनविव पीवरौ ॥ २२ ॥
 ततस्तावाहुर्गत्वा तदा देवं सनातनम् ॥ पद्मनाभं हृषीकेशं प्रणिपत्य स्थिताबुभौ ॥ २३ ॥ जानीवस्त्वां विश्वयोनिं त्वामेकं पुरुषोत्तमम् ॥
 त्वमावां पाहि हेत्वर्थमिदं नो बुद्धिकारणम् ॥ २४ ॥ अमोघदर्शनः स त्वं यतस्त्वा विद्व शाश्वतम् ॥ ततस्त्वामागतावावामभितः प्रस

मोक्षितुम् ॥ २५ ॥ तदिच्छामो वरं देव त्वत्तोऽद्भुतमरिन्दम् ॥ अमोघदर्शनाऽसि त्वं नमस्ते समितिञ्जय ॥ २६ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ किमर्थं हि
 द्रुतं ब्रथ वरं ह्यसुरसत्तमौ ॥ दत्तायुष्को पुनर्भूयो रहं जीवितुमिच्छथः ॥ २७ ॥ मधुकैटभावूचतुः ॥ यस्मिन्न कश्चिन्मृतवान्देव तस्मिन्प्रभा
 वधम् ॥ तमिच्छावो वधं चैव त्वत्तो नोऽस्तु महाव्रत ॥ २८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ बाढं युवां तु प्रवरो भविष्यत्कालसम्भवे ॥ भविष्यतां न सन्देहः
 सत्यमेतद्ब्रवीमि वाम् ॥ २९ ॥ वरं प्रदायाथ महासुरभ्यां सनातनो विधवरः सुरांतमः ॥ रजस्वलावर्गभवायनो यमो नमस्य तावूरुतलेन व
 प्रभुः ॥ ३० ॥ इति श्रीमत्स्य महापुराणे पञ्चोद्भवप्रादुर्भावे सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ मत्स्य उवाच ॥ स्थित्वा च तस्मिन्
 कमल ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः ॥ ऊर्ध्वबाहुर्महातेजास्तपो धारं समाश्रितः ॥ ३२ ॥ प्रचलन्निव नेजमिर्भाभिः ॥ ज्वाभिस्तमानुदः ॥ चभासे सर्वधर्मस्यः
 सहस्रांशुरिवांशुभिः ॥ ३३ ॥ अथान्यद्द्रुपमास्थाय शम्भुर्नारायणोऽव्ययः ॥ आजगाम महातेजा योगाचार्यो महायक्षाः ॥ ३४ ॥ सांख्या
 चार्यो हि मतिमान्कपिलो ब्राह्मणो वरः ॥ उभावपि महात्माना स्तुवन्तो क्षत्रतत्परा ॥ ३५ ॥ तौ प्रातर्हचतुस्त्रय ब्रह्मगममितौजसम् ॥ परा
 वरविशेषज्ञौ पूजितौ च महापिभिः ॥ ३६ ॥ ब्रह्मात्महृदबन्धश्च विशालो जगदास्थितः ॥ आनणीः सर्वभूतानां ब्रह्मा ब्रह्मण्यप्रजितः ॥ ३७ ॥
 तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्माभ्याहृतयोगवित् ॥ त्रीनिमान् कृतवैलोकान्यथेयं ब्रह्मणः श्रुतिः ॥ ३८ ॥ पुनः ॥ शुभं चैकं तनुन्यादितवानृषिः ॥
 तस्यत्रै वाग्यतस्तस्थौ ब्रह्माणमजमव्ययम् ॥ ३९ ॥ सांत्पन्नमात्रां ब्रह्माणमुक्तशान्मानसः सुतः ॥ किं कुम्भन्तव साहाय्यं त्रयोनु भगवानृषिः ॥ ४० ॥
 ब्रह्मोवाच ॥ य एष कपिलो ब्रह्म नारायणमयस्तथा ॥ वदते भवतस्तत्त्वं तत्कुरुष्व महाभते ॥ ४१ ॥ ब्रह्मणस्तु नद्वयं तु तस्य भूयः समु
 स्थितः ॥ शुश्रूषुरस्मि युवयोः किं करोमि कृताञ्जलिः ॥ ४२ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ यस्तस्यमक्षरं ब्रह्मब्रह्मादशविधं तु नत् ॥ यस्तस्यं गृहते
 तत्तु परं पदमनुस्मर ॥ ४३ ॥ एतद्ब्रह्मो निश्चयैव ययो स दिशमुत्तराम् ॥ गत्वा च तत्र ब्रह्मत्वमगमञ्जानतेजसा ॥ ४४ ॥ ततो ब्रह्मा भुवं
 नाम द्वितीयमसृजत्प्रभुः ॥ सङ्कल्पयित्वा मनसा तमेव च महामनाः ॥ ४५ ॥ ततः सोऽथाब्रवीद्ब्रह्म किं करोमि विनामह ॥ शितामहसमा

१ किमर्थमद्भुतं ब्रूयति पाठान्तर्गम् । २ किमेभ्याहतेति पाठान्तर्गम् ।

ज्ञातो ब्रह्माणं समुपस्थितः ॥ १५ ॥ ब्रह्माभ्यासं तु कृतवान्भुवश्च पृथिवीं गतः ॥ प्राप्तं च परमं स्थानं स तयोः पार्श्वमगतः ॥ १६ ॥ तस्मि
 न्नापि गते पुत्रे तृतीयमसृजत्प्रभुः ॥ सांख्यप्रवृत्तिकुशलं भूभुवं नामतो विभुम् ॥ १७ ॥ गोपतित्वं समासाद्य तयोरेवागमद्गतिम् ॥ एवं पुत्रा
 स्त्रयोऽप्येते उक्ताः शम्भोर्महात्मनः ॥ १८ ॥ तान्युहीत्वा सुतांस्तस्य प्रयातः स्वर्णितां गतिम् ॥ नारायणश्च भगवान्कपिलश्च यती
 श्वरः ॥ १९ ॥ यं कालं तौ गतौ मुक्तौ ब्रह्मा तं कालमेव हि ॥ ततो घोरतमं भूयः संश्रितः परमं व्रतम् ॥ २० ॥ न रेमेऽथ ततो ब्रह्मा
 प्रभुरेकस्तपश्चरन् ॥ शरीरात्तां ततो भार्या समुत्पादितवान्छुभाम् ॥ २१ ॥ तपसा तेजसा चैव वर्चसा नियमेन च ॥ सदृशीमात्मनो देवी
 समर्था लोकसर्जने ॥ २२ ॥ तथा समाहितस्तत्र रेमे ब्रह्मा तपश्चरन् ॥ ततो जगाद् त्रिपदां गायत्रीं वेदपूजिताम् ॥ २३ ॥ मृजन्प्रजानां पतयः
 सागरांश्चासृजद्भिषुः ॥ अपरांश्चैव चतुरो वेदान्गायत्रिसम्भवान् ॥ २४ ॥ आत्मनः सदृशान् पुत्रानमृजद्वै पितामहः ॥ विश्वे प्रजानां पतयो
 धेभ्यो लोका विनिःसृताः ॥ २५ ॥ विश्वेशं प्रथमं तावन्महातापसमात्मजम् ॥ सर्वमन्त्रहितं पुण्यं नाम्ना धर्मं स सदृवाच ॥ २६ ॥ दक्ष
 मरीचिमर्त्रं च पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ॥ वसिष्ठं गौतमं चैव भृगुमङ्गिरसं मनुम् ॥ २७ ॥ अथैवाद्भुतमित्येते ज्ञेयाः पतामहर्षयः ॥ त्रयो दशगुणं
 धर्ममालभन्त महर्षयः ॥ २८ ॥ अदितिर्दितिर्दनुः काला अनायुः सिङ्घिका मुनिः ॥ ताम्रा क्रोधाथ सुरसा विनता कदुरेव च ॥ २९ ॥ दक्षस्या
 पत्यमेता वै कन्या द्वादश पार्थिव ॥ मरीचिः कश्यपः पुत्रस्तपसा निर्मितः किल ॥ ३० ॥ तस्मै कन्या द्वादशान्या दक्षस्ताः प्रददौ तदा ॥ नक्ष
 त्राणि च सोमाय तदा वै दत्तवानृषिः ॥ ३१ ॥ रोहिण्यादीनि सर्वाणि पुण्यानि रविन्दन ॥ लक्ष्मीर्महत्वंती साध्या विश्वेशा च मता शुभा ॥ ३२ ॥
 देवी सरस्वती चैव ब्रह्मणा निर्मिताः पुरा ॥ एताः पंच वरिष्ठा वै सुरश्रेष्ठाय पार्थिव ॥ ३३ ॥ दत्ता भद्राय धर्माय ब्रह्मणा दृष्टकर्मणा ॥ या
 रूपार्द्धवती पत्नी ब्रह्मणः कामरूपिणी ॥ ३४ ॥ सुरभिः सा हिता भूत्वा ब्रह्माणं समुपस्थिता ॥ ततस्तमगमद्ब्रह्मा मैथुनं लोकपूजितः ॥ ३५ ॥
 लोकसर्जनेहेतुज्ञो गवामर्थाय सत्तमः ॥ जज्ञिरे च सुतास्तस्यां विपुला धूमसन्निभाः ॥ ३६ ॥ नक्तसन्ध्याप्रसङ्काशा प्रादहं
 स्तिग्मतेजसः ॥ ते रुदन्तो द्रवंतश्च गर्ह्यन्तः पितामहम् ॥ ३७ ॥ रोदनाद्भवणञ्चैव रुद्रा इति ततः स्मृताः ॥ निर्ऋतिश्चैव शम्भुर्वै तृतीयश्चा

पराजितः ॥ ३८ ॥ मृगव्याधः कपर्दी च दहनोऽथ खरश्च वै ॥ अहिर्बुध्न्यश्च भगवान्कपाली चापि पिङ्गलः ॥ ३९ ॥ सेनानीश्च महातेजा
 रुद्रास्त्वेकादश स्मृताः ॥ तस्यामेव सुरभ्यां च गावो यज्ञेश्वराश्च वै ॥ ४० ॥ प्रकृष्टाश्च तथा मायाः सुरभ्याः पशवोऽश्वराः ॥ अजाश्चैव तु
 हंसाश्च तथैवाप्तुतमुत्तमम् ॥ ४१ ॥ ओषध्यः प्रवरायाश्च सुरभ्यास्ताः समुत्थिताः ॥ धर्माष्टदशमीस्तथा कामं साध्या साध्यान्वयजा
 यत ॥ ४२ ॥ भवं च प्रभवं चैव हीशं चासुरहं तथा ॥ अरुणं चारुणिं चैव विश्वावसुबलध्रुवौ ॥ ४३ ॥ हविष्यं च वितानं च विधानशमितावपि ॥
 वत्सरं चैव भूर्तिं च सर्वसुरनिषूदनम् ॥ ४४ ॥ सुपर्वाणं बृहत्क्रान्तिः साध्या लोकनमस्कृताः ॥ तमेवानुगता देवी जनधामास वै सुरान् ॥ ४५ ॥
 वरं वै प्रथमं देवं द्वितीयं ध्रुवमव्ययम् ॥ विश्वावसुं तृतीयं च चतुर्थं सोममीश्वरम् ॥ ४६ ॥ ततोऽबुहूपमायं च यमस्तम्भनादनन्तरम् ॥ सप्तमं
 च तथा वायुमष्टमं निऋतिं वसुम् ॥ ४७ ॥ धर्मस्यापत्यमेतद्वै सुदेव्यां समजायत ॥ विधे देवाश्च विधायां धर्मजाता इति
 श्रुतिः ॥ ४८ ॥ दक्षश्चैव महाबाहुः पुष्करस्वन एव च ॥ चाक्षुषस्तु मनुश्चैव तथा मधुमन्त्रारौ ॥ ४९ ॥ विश्रान्तकवपुर्बालो विष्कम्भश्च
 महायशः ॥ गरुडश्चातिसत्त्वोजा भारुकरप्रतिमद्युतिः ॥ ५० ॥ विश्वान्देवान्देवमाता विश्वेशाजनयत्सुतान् ॥ मरुन्ती मरुत्पता दवानजनयत्
 सुतान् ॥ ५१ ॥ अग्निं चक्षुं रविज्योतिः सावित्रं मित्रमेव च ॥ अमरं शरवृष्टिं च सुकर्षं च महाभुजम् ॥ ५२ ॥ विराजं चैव वाचं च विश्वावसु
 मतिं तथा ॥ अथमित्रं चित्ररहिं तथा निषधनं नृप ॥ ५३ ॥ हूयन्तं वाङ्मं चैव चारित्रं मन्दपद्मगम् ॥ बृहन्तं वै बृहद्वपं तथा वै पूतनानु
 गम् ॥ ५४ ॥ मरुत्वती पुरा जज्ञे एतान्वे मरुतां गणान् ॥ अदितिः कश्यपाजज्ञे आदित्यान्द्वादशैव हि ॥ ५५ ॥ इन्द्रा पिप्पुभंगस्तपष्टा
 वरुणो ह्यार्यमा रविः ॥ पूषा मित्रश्च धनदो धाता पर्जन्य एव च ॥ ५६ ॥ इत्येते द्वादशादित्या वरिष्ठास्त्रिदिवौकसः ॥ आदित्यस्य सर
 स्वत्यां जज्ञाते द्वौ सुतौ वरौ ॥ ५७ ॥ तपःश्रेष्ठो गुणिश्रेष्ठौ त्रिदिवस्यापि सम्मतौ ॥ दनुस्तु दानवाजज्ञे इतिर्दित्यान्वयजायत ॥ ५८ ॥
 काला तु वै कालकेयानसुरान् राक्षसांस्तु वै ॥ अनाधुषायास्तनयां व्याधयः सुमहाबलाः ॥ ५९ ॥ सिंहिका ग्रहमाता वै गन्धर्वजननी मुनिः ॥

१ विश्वान्तश्चवपुर्बाल इति पाठान्तरम् ।

ताम्रा त्वप्सरसां माता पुण्यानां भारतोद्भव ॥ ६० ॥ क्रोधायाः सर्वभूतानि पिशाचाश्चैव पार्थिव ॥ जज्ञे यक्षगणांश्चैव राक्षसांश्च विशां
पते ॥ ६१ ॥ चतुष्पदानि सत्त्वानि तथा गावस्तु सौरभाः ॥ सुपर्णापक्षिणश्चैव विनता चाप्यजायत ॥ ६२ ॥ महीधराञ्च सर्वनागान्देवी कद्रू
र्व्यजायत ॥ एवं वृद्धिं समगमन्विश्वे लोकाः परन्तप ॥ ६३ ॥ तदा वै पौष्करो राजन्प्रादुर्भावो महात्मनः ॥ प्रादुर्भावः पौष्करस्ते गया द्वेपा
यनेरितः ॥ ६४ ॥ पुराणः पुरुषश्चैव मया विष्णुर्हरिः प्रभुः ॥ कथितस्तेऽनुपूर्व्येण संस्तुतः परमर्षिभिः ॥ ६५ ॥ यश्चेदमर्थं शृणुयात्पुराणं
सदा नरः पर्वसु गोरवेण ॥ अत्राप्य लोकाञ्च स हि वीतरागः पत्र च स्वर्गफलानि भुङ्क्ते ॥ ६६ ॥ चक्षुषा मनसा वाचा कर्मणा च चतुर्विधम् ॥
प्रसादयति यः कृष्णं तं कृष्णोऽनुप्रसीदति ॥ ६७ ॥ राजा च लभते राज्यमधनश्चोत्तमं धनम् ॥ क्षीणयुलंभते चायुः पुत्रकामः सुतं
तथा ॥ ६८ ॥ यज्ञा वेदास्तथा कामास्तपांसि विविधानि च ॥ प्राप्नोति विविधं पुण्यं विष्णुभक्तो धर्मानि च ॥ ६९ ॥ यद्वत्कामयते
किञ्चित् तत्तल्लोकोऽवराद्भवेत् ॥ सर्वं विहाय य इमं पठेत् पौष्करकं हरः ॥ ७० ॥ प्रादुर्भावं नृपश्चेष्ट न तस्य ह्यशुभं भवेत् ॥ एष पौष्क
रको नाम प्रादुर्भावो महात्मनः ॥ कीर्तितस्ते महाभाग व्यासश्च्युतिनिदर्शनात् ॥ ७१ ॥ इति श्रीमत्स्ये महापुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भावो नामैक
सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ ७२ ॥ मत्स्य उवाच ॥ विष्णुत्वं शृणु विष्णोश्च हरित्वं च कृते युगे ॥ वैकुण्ठत्वं च देवेषु कृष्णत्वं
मानुषेषु च ॥ १ ॥ ईश्वरस्य हि तस्यैषा कर्मणा गतिः ॥ सम्प्रत्यतीतान् भव्यांश्च शृणु राजन् यथातथम् ॥ २ ॥ अव्यक्तो व्यक्त
लिङ्गस्थो य एष भगवान् प्रभुः ॥ नारायणो ह्यनन्तात्मा प्रभवोऽव्यय एव च ॥ ३ ॥ एष नारायणो भूत्वा हरिरासीत् सनातनः ॥ ब्रह्मा
वायुश्च सोमश्च धर्मः शक्रो बृहस्पतिः ॥ ४ ॥ अदितेरपि पुत्रत्वं समेत्य रविन्दन ॥ एष विष्णुरिति ख्यात इन्द्रस्यावरजो विभुः ॥ ५ ॥
प्रसादजं ह्यस्य विभोरदित्याः पुत्रकारणम् ॥ वधार्थं सुरशङ्खां दैत्यदानवरशसाम् ॥ ६ ॥ प्रधानात्मा पुरा ह्येष ब्रह्माणमसृजत्
प्रभुः ॥ सोऽसृजत् पूर्वपुरुषः पुराकल्पे प्रजापतीन् ॥ ७ ॥ असृजन्मानवांस्तत्र ब्रह्मवंशाननुत्तमान् ॥ तेभ्योऽभवन्महात्मभ्यो बहुधा ब्रह्म
शाश्वतम् ॥ ८ ॥ एतदाश्चर्यभूतस्य विष्णोः कर्मोन्मुक्तिर्तेनम् ॥ कीर्तनीयस्य लोकेषु कीर्त्यमानं निबोध मे ॥ ९ ॥ ब्रुते ब्रुत्रवपं तत्र

वर्त्तमाने कृते युगे ॥ आसीत् त्रैलोक्यविख्यातः संग्रामस्तारकामयः ॥ १० ॥ यत्र ते दानवा चोराः सर्वे संग्रामदुर्जयाः ॥ घ्नन्ति देवगणान्
सर्वान् सयक्षोरगराक्षसान् ॥ ११ ॥ ते वध्यमाना विमुखाः क्षीणप्रहरणारणे ॥ आतारं मनसा जमुर्देवं नारायणं प्रभुम् ॥ १२ ॥
एतस्मिन्नन्तरे मेघा निर्वाणाङ्गरवर्चसः ॥ सार्कचन्द्रग्रहणं द्योदयन्तो नभस्तलम् ॥ १३ ॥ रेणुविद्युद्गुणापता घोरनिर्वादकारिणः ॥ अन्या
न्यवेगाभिहताः प्रववुः सप्त मारुताः ॥ १४ ॥ दीप्ततोयाशनिवैर्नवैर्ब्रवेगानलानिलैः ॥ रवेः सुघोररुन्पानैर्दह्यमानभिवाम्बरम् ॥ १५ ॥ तत
उल्कासहस्राणि निपेतुः स्वगतान्यपि ॥ दिव्यानि च विमानानि प्रपतन्त्युत्पतन्ति च ॥ १६ ॥ चतुर्गुणान्ते पर्याप्य लोकानां यद्भयं भवेत् ॥
अरूपवन्ति रूपाणि तस्मिन्नुत्पातलक्षणे ॥ १७ ॥ जातं च निष्प्रभं सर्वं न प्राज्ञायत किञ्चन ॥ तिमिरोपपरिक्षिता न रेजुश्च दिशो
दृश ॥ १८ ॥ विवेश रूपिणी काली कालमेघावगुण्ठिता ॥ द्यौर्न भात्यभिभूताकां घोरं तमसावृता ॥ १९ ॥ तान्धनोघान् सार्निभिरान्
दोर्भ्यामाक्षिप्य स प्रभुः ॥ वपुः सन्दर्शयामास दिव्यं कृष्णवपुर्हरिः ॥ २० ॥ बलाहकाग्रनिभं वज्राहकनरुरुहम् ॥ नेत्रमात्रपुमं चैव
कृष्णं कृष्णमिवाचलम् ॥ २१ ॥ दीप्तपीताम्बरधरं तप्तकांचनभूषणम् ॥ धूमान्धकारवपुषं युगान्ताग्निमिवोन्धितम् ॥ २२ ॥ चतुर्दिगुण
पीनासं किरीटच्छन्नमुर्द्धजम् ॥ बभौ चामीकरप्रत्यैरायुधैरुपशोभितम् ॥ २३ ॥ चन्द्रार्ककिरणोद्भूतं गिरिकूटमिवोच्छ्रितम् ॥ नन्दका
नन्दिनकरं शराशीविषधारिणम् ॥ २४ ॥ शक्तिचित्रफलोदग्रशङ्खचक्रगदाधरम् ॥ विष्णुशैलं क्षमामूलं श्रीवृक्षं शार्ङ्गवान्धिनम् ॥ २५ ॥
त्रिदशोदारफलदं स्वर्गस्त्रीचारुपल्लवम् ॥ सर्वलोकमनःकान्तं सर्वसत्त्वमनोहरम् ॥ २६ ॥ नानाविमानविटपं नायदाम्बुमधुघनम् ॥ विद्याहंकार
साराद्यं महाभूतप्ररोहणम् ॥ २७ ॥ विशेषपञ्चैर्नितं ग्रहनक्षत्रगुण्णितम् ॥ दैत्यलोकमक्षकन्धं मर्त्यलोकं प्रकाशितम् ॥ २८ ॥ साग
राकारनिर्होदं रसातलमहाश्रयम् ॥ मृगेन्द्रपाशैर्वितनं पक्षजन्तुनिषेवितम् ॥ २९ ॥ शीलार्थचारुगन्धाच्च सर्वलोकमहादुमम् ॥ अन्यत्ता
नन्तसलिलं व्यक्ताहङ्कारफनिलम् ॥ ३० ॥ महाभूततरङ्गौघं ग्रहनक्षत्रबुद्धदम् ॥ विमानगरुतव्याप्तं तापदाडम्बराकुलम् ॥ ३१ ॥ जन्तु
मत्स्यगणाकीर्णं शैलशङ्खकुलैर्धुतम् ॥ त्रैगुण्यविषयावर्तं सर्वलोकतिमिङ्गिलम् ॥ ३२ ॥ वीरवृक्षलतागुलं भुजगान्कृष्टशैवलम् ॥ द्वादशार्क

महाद्वीपं रुद्रेकादशपत्तनम् ॥ ३३ ॥ वस्वष्टुपर्वतोपेतं त्रैलोक्याम्भोमहोदधिम् ॥ सन्ध्यासंख्योर्मिसलिष्ठं सुपर्णानिलसेवितम् ॥ ३४ ॥
 दैत्यरक्षोगणग्राहं यक्षोरगह्नवाकुलम् ॥ पितामहमहावीर्यं सर्वस्त्रीरत्नशोभितम् ॥ ३५ ॥ श्रीकीर्तिकांतिलक्ष्मीभिर्नदीभिरुपशोभितम् ॥
 कालयोगीमहापर्वप्रलयोत्पत्तिवोगिनम् ॥ ३६ ॥ तं तु योगमहापारं नारायणमहार्णवम् ॥ देवाधिदेवं वरदं भक्तानां भक्तिवत्तलम् ॥ ३७ ॥
 अनुग्रहकरं देवं प्रशान्तिकरणं शुभम् ॥ हर्यश्चरथसंयुक्तं सुपर्णध्वजसेविते ॥ ३८ ॥ ग्रहचंद्रार्कशचिते मन्दराक्षवरावृते ॥ अनन्तरदिमभि
 युक्ते विस्तीर्णे मेरुगह्वरे ॥ ३९ ॥ तारकाचित्रकुसुमे ग्रहनक्षत्रबन्धुरं ॥ भयेष्वभयं व्योम्नि देवा दैत्यपराजिताः ॥ ४० ॥ ददृशुस्ते
 स्थितं देवं दिव्ये लोकमध्ये रथे ॥ ते कृताञ्जलयः सर्वे देवाः शक्रपुरोगमाः ॥ ४१ ॥ जयशब्दं पुरस्कृत्य शरण्यं शरणं गताः ॥ स तेषां तां गिरं
 श्रुत्वा विष्णुर्देवतैवतम् ॥ ४२ ॥ मनश्चक्रे विनाशाय दानवानां महापृथ्व ॥ आकाशे तु स्थितो विष्णुरुत्तमं वपुरास्थितः ॥ ४३ ॥ उवाच
 देवताः सर्वाः सप्रतिज्ञामिदं वचः ॥ शान्तिं व्रजत भद्रं वो मा भैष्ट मरुतां गणाः ॥ ४४ ॥ जिता मे दानवाः सर्वे त्रैलोक्यं परिगृह्यताम् ॥
 ते तस्य सत्यसंधस्य विष्णोर्वीक्येन तोयिताः ॥ ४५ ॥ देवाः प्रीतिं सदाजगमुः प्रादयामृतमिन्नोत्तमम् ॥ ततस्तमः संहृतं तद्विगेजुश्च बला
 हकाः ॥ ४६ ॥ प्रवुश्च दिवा वाता प्रशान्ताश्च दिशो दश ॥ शुद्धप्रभाणि ज्योतीषि सोमं चक्रुः प्रदक्षिणम् ॥ ४७ ॥ न विग्रहं ग्रहा
 श्चक्रुः प्रशान्ताश्चापि सिन्धवः ॥ विरजस्काभवन् मार्गो नाकवर्गादयस्त्रयः ॥ ४८ ॥ यथार्थं भूदुः सरितो नापि चुक्षुभिरिदग्भाः ॥ आसन्
 शुभानीन्द्रियाणि नराणामन्तरात्मसु ॥ ४९ ॥ महर्षयो वीतशोका वेदानुचैरधीयत ॥ यज्ञेषु च हविः पाकं क्षिप्रमाप च पावकः ॥ ५० ॥ प्रवृत्त
 धर्माः संवृत्ता लोका मुदितमानसाः ॥ विष्णोर्देवतप्रतिज्ञास्य श्रुत्वाग्निनिबने गिरम् ॥ ५१ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकामयसंश्राम
 द्विसप्तत्याधिकशततमेऽध्यायः ॥ १७२ ॥ ॥ ॥ मत्स्य उवाच ॥ ततोऽभयं विष्णुवचः श्रुत्वा दैत्याश्च दानवाः ॥ उद्योगं विपुलं चक्रु
 गुंद्वाय विजयाय च ॥ १ ॥ मयस्तु काञ्चनमयं त्रिनल्लायतमक्षयम् ॥ चतुश्चक्रं सुविपुलं सुकल्पितमहागुम् ॥ २ ॥ किङ्किणीजालनिर्घोषं
 द्वीपचर्मपरिष्कृतम् ॥ रुचिरं रत्नजालैश्च हेमजालैश्च शोभितम् ॥ ३ ॥ इहामृगगणाकीर्णं पक्षिपङ्क्तिविराजितम् ॥ दिव्यास्त्रतूणीरधरं

पयोधरविनादितम् ॥ ४ ॥ स्वक्षं रथवरोदारं सुपस्थं गगनोपमम् ॥ गदापरिवसंपूर्णं मूर्तिमन्तमिवाणवम् ॥ ५ ॥ हेमकेयूरवल्यं स्वर्णे
 मण्डलकूबरम् ॥ सपताकध्वजोपेतं सादित्यमिव मन्दरम् ॥ ६ ॥ गजेन्द्राभोगवपुषं कचित्केसरिवच्चन्द्रम् ॥ युक्तमृक्षसहस्रं
 समृद्धाम्बुदनादितम् ॥ ७ ॥ दीप्तिमाकाशं दिव्यं रथं परथारुजम् ॥ अद्यातिष्ठद्राकाङ्क्षी मेरुं दीप्त इवांशुमान् ॥ ८ ॥ तारमुत्क्रोश
 विस्तारं सर्वं हेममयं रथम् ॥ शैलाकारमसम्बाधं नीलाञ्जनचयोपमम् ॥ ९ ॥ काष्णायसमयं दिव्यं लोहेपावद्कूरम् ॥ तिमिरोद्गारिकिरणं
 गर्जन्तमिव तोयदम् ॥ १० ॥ लोहजालेन महता सगवाक्षेण दंशितम् ॥ आयसेः परिधेः पूर्णं क्षेपणीयैश्च मुद्गरैः ॥ ११ ॥ प्राप्तेः पाशैश्च
 विततैर्नसंयुक्तकण्टकैः ॥ शोभितं त्रासयानैश्च तोमरैश्च परश्वधैः ॥ १२ ॥ उद्यन्तं द्विपतां हतोद्वितीयमिव मन्दरम् ॥ युक्तं खरसहस्रं
 सोऽध्यारोहद्रथोत्तमम् ॥ १३ ॥ विरोचनस्तु संकुद्धो गदापाणिरवस्थितः ॥ प्रमुखे तस्य सेन्यस्य दीप्तशृङ्ग इवाचलः ॥ १४ ॥ युक्तं रथ
 सहस्रेण हयग्रीवस्तु दानवः ॥ स्यन्दनं वाहयामास सपत्नानिकमर्दनः ॥ १५ ॥ व्यायतं किष्कुसाहस्रं धनुर्विष्फारयन्महतम् ॥
 वाराहः प्रमुखे तस्थौ सप्ररोह इवाचलः ॥ १६ ॥ खरस्तु विक्षरन्दुर्षन्निवाभ्यां रोजजं जलम् ॥ स्फुरद्दन्तोद्वनयनं संग्रामं सोऽ
 भ्यकाङ्क्षत ॥ १७ ॥ त्वष्टा त्वष्टगनं घोरं यानमास्थाय दानवः ॥ व्यूहितुं दानवद्व्यूहं परिचक्राम वीर्यवान् ॥ १८ ॥ विप्रचित्सुनश्चैव
 श्वेतकुण्डलभूषणः ॥ श्वेतः श्वेतप्रतीकाशो युद्धायाभिमुखे स्थितः ॥ १९ ॥ अरिष्टो बलिपुत्रश्च वरिष्ठोऽद्रिशिलयुधः ॥
 युद्धायाभिमुखस्तस्थौ धराधरविक्रमपनः ॥ २० ॥ किशोरस्त्वभिसंहर्षान्किशोर इति चोदितः ॥ सबला दानवाश्चैव सन्नहन्ते यथाक्र
 मम् ॥ २१ ॥ अभवेत्तस्यैतस्य मध्ये रविरिवोदितः ॥ लम्बस्तु नवमेघाभः प्रलम्बास्त्रभूषणः ॥ २२ ॥ देवद्यूहगतो भानि सरीहार
 इवांशुमान् ॥ स्वर्भानुरास्ययोधी तु दशनोष्ठेक्षणायुधः ॥ २३ ॥ हसंस्तिष्ठति दैत्यानां प्रमुखे स महाग्रहः ॥ अन्ये हयगतास्तत्र गजस्कन्ध
 गताः परे ॥ २४ ॥ सिंहव्याघ्रगताश्चान्ये वराहैर्षु चापरे ॥ केचित्खरोग्रयातारः केचिच्छृङ्गपदाहनाः ॥ २५ ॥ पतितस्तत्परे दैत्या भीषणा

१ विप्रचित्पुत्रश्चैवतिपाठान्तरम् । २ वरिष्ठाद्रिशिलयुधः इति पाठः ।

विकृताननाः ॥ एकपादार्द्धपादाश्च ननुतुयुद्धकाक्षिणः ॥ २६ ॥ आस्फोटयन्तां बहवः क्ष्वेडन्तश्च तथापरं ॥ तदृशादूलनिर्घोषा नन्दुर्दानव
 पुङ्गवाः ॥ २७ ॥ ते गदापरिचरैरुग्रैः शिलासुसलपाणयः ॥ बाहुभिः परिघाकौरस्तज्जयन्ति स्म देवताः ॥ २८ ॥ पाशैः प्राप्तेश्च परिघैर्लन्तमार
 कुशपट्टिशैः ॥ चिक्रीडुस्ते शतघ्नीभिः शतधारेश्च मुद्गरैः ॥ २९ ॥ गण्डशूलैश्च शैलेश्च परिघैश्चोत्तमायसैः ॥ चक्रैश्च दैत्यप्रवराश्चक्राननिन्दुन
 बलम् ॥ ३० ॥ एतद्दानवसैन्यं तत्सर्वं युद्धमदोत्कटम् ॥ देवानभिमुखे तस्यौ मेघानीकमिवोद्धतम् ॥ ३१ ॥ तदद्भुतं दैत्यसहस्रगाढं वाय्वग्निशे
 लाम्बुदतोय कल्पम् ॥ बलं रणौघाभ्युदयेऽभ्युदग्निं युयुत्सयोन्मत्तमिवावभासे ॥ ३२ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकाभयसंश्रामे त्रिसप्तत्यधि
 कशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥ ६४ ॥ मत्स्य उवाच ॥ श्रुतस्ते दैत्यसैन्यस्य विस्तरं रविनन्दन ॥ सुराणामपि सैन्यस्य विस्तरं वैष्णवं
 शृणु ॥ १ ॥ आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च महाबलौ ॥ सबलाः सानुगाश्चैव सन्नहन्त यथाक्रमम् ॥ २ ॥ पुरुहूतस्तु तुरता लोकपालः सहस्रहस्तः ॥
 ग्रामणीः सर्वदेवानामारुरोह सुरद्विपम् ॥ ३ ॥ मध्ये चास्य रथः सर्वपक्षिप्रवरंहसः ॥ सुचारुचक्रचरणो हेमवज्रपरिभूतः ॥ ४ ॥ देवगन्धर्व
 यक्षोघेरनुयातः सहस्रशः ॥ दीप्तिमद्भिः सदस्यैश्च ब्रह्मर्षिभिरभिष्टुतः ॥ ५ ॥ वज्रविरफूजितोद्धृतैर्विद्युदिन्द्रायुधादिनैः ॥ युक्तो बलाहकगणैः
 पर्वतैरिव कामगैः ॥ ६ ॥ यमालूढः स भगवान् पर्येति सकलं जगत् ॥ हविर्घोनेषु गायन्ति विप्रा नखमुखे स्थिताः ॥ ७ ॥ स्वर्गे
 शक्रानुयातेषु देवतूर्य्यनिनादिषु ॥ सुन्दर्यः परितृत्यन्ति शतशोऽप्सरसां गणाः ॥ ८ ॥ केतुना नागराजेन राजमानो यथा रविः ॥ युक्तो
 हयसहस्रेण मनोमारुतरंहसा ॥ ९ ॥ स स्यन्दनवरो भाति गुप्तो मातलिना तदा ॥ कृत्स्नः परिवृतो मेरुर्भोकरस्येव तेजसा ॥ १० ॥ यम
 स्तु दण्डमुद्यम्य कालयुक्तश्च मुद्गरम् ॥ तस्यौ सुरगणानिके दैत्यान् नादेन भषियन् ॥ ११ ॥ चतुर्भिः सागरेयुक्तो ललिहानैश्च पन्नगैः ॥
 शङ्खमुक्ताङ्गदधरो विभ्रत् तोयमयं वपुः ॥ १२ ॥ कालपाशान् समाविध्यन् हयैः शशिकरोपगैः ॥ वाय्वीरितैर्जलाकौरैः कुर्व्वेलीलाः सह
 स्रशः ॥ १३ ॥ पाण्डुरोद्धूतवसनः प्रवालरुचिराङ्गदः ॥ मणिदयामोत्तमवपुर्हरिभारार्पितो वरः ॥ १४ ॥ वरुणः पाशधृङ्मध्ये देवानिकस्य

तस्थिवान् ॥ युद्धं वलासभिलषन्भिन्नवेले इवार्णवः ॥ १५ ॥ यक्षराक्षसैस्तेन गुह्यकानां गणैरपि ॥ युक्तश्च शङ्खपद्माभ्यां निधोनामधिपः
 प्रभुः ॥ १६ ॥ राजराजेश्वरः श्रीमान्गदापाणिरदृश्यत ॥ विमानयोधी घनदो विमाने पुष्पकं स्थितः ॥ १७ ॥ स राजराजः शुकुभं युद्धार्थो
 नरवाहनः ॥ लक्षाणामास्थितः संख्ये साक्षादिव शिवः स्वयम् ॥ १८ ॥ पूर्वपक्षः सहस्राक्षः पितुराजस्तु दक्षिणः ॥ वरुणः पश्चिमं पक्षमुत्तरं नर
 वाहनः ॥ १९ ॥ चतुर्धु युक्ताश्चत्वारो लोकपाला महाबलाः ॥ स्वासु दिक्षु स्तरक्षन्त तस्य देवबलस्य तं ॥ २० ॥ मूर्ध्नः मत्ताश्चयुक्तेन रथेनामित
 गामिना ॥ श्रिया जाज्वल्यमानेन दीप्यमानैश्च रश्मिभिः ॥ २१ ॥ उदयास्तगचक्रेण मेरुपर्यन्तगामिना ॥ त्रिदिनद्वाग्चक्रेण नपनालां ह्रमन्त्य
 यम् ॥ २२ ॥ सहस्ररश्मियुक्तेन प्राजमानेन तेजसा ॥ चचार मध्ये लोकानां द्वादशात्मा दिनेश्वरः ॥ २३ ॥ षण्मः उभयोर्ये भानि स्यन्दने शीत
 रश्मिवान् ॥ हिमवतोऽयपूर्णभिर्भाभिराह्लादयञ्जगत् ॥ २४ ॥ तमृक्षपूगानुगतं शिशिरांशुं द्विजेश्वरम् ॥ शशच्छायाङ्कितननुं नैशम्य तमसः
 क्षयम् ॥ २५ ॥ ज्योतिषामीश्वरं व्योम्नि रसानां रसदं प्रभुम् ॥ आपधीनां नहन्नाणां निधानममृतस्य च ॥ २६ ॥ जगनः प्रथमं भागं
 सौम्यं सत्यमयं रथम् ॥ ददृशुर्दानवाः सोमं हिमप्रहरणं स्थितम् ॥ २७ ॥ यः प्रागः सर्वभूतानां पंचदा भिद्यन् चतु ॥ सनधानुगतो
 लोकांस्त्रीन् दधार चचार च ॥ २८ ॥ यमादुरग्निकर्तारं सर्वप्रभवमीश्वरम् ॥ सतस्वरगता यश्च नित्यं गोभिर्लुह्यते ॥ २९ ॥ यं
 वदन्त्युत्तमं भूतं यं वदन्त्यशरीरिणम् ॥ यमादुराकाशगमं शीघ्रं शब्दयोगिणम् ॥ ३० ॥ रा वायुः सर्वभूतानुरुद्धतः रथेन तेजसा ॥
 ववौ प्रव्यथयन् दैत्यान्प्रतिलोमं सतोयदः ॥ ३१ ॥ मरुतो दिव्यगन्धर्वैर्विद्याधरगणैः सह ॥ चिक्रीडुरासिभिः शुभ्रैर्निम्मुक्तैरिव पद्मैः ॥ ३२ ॥
 सृजन्तः सर्पपतयस्तीव्रतोयमयं विषम् ॥ शरभूता दिवीन्द्राणां चरुयांचानना दिवि ॥ ३३ ॥ पर्वतश्च शिलाग्रैः शनशश्चैव
 पादैः ॥ उपतस्थुः सुरगणाः प्रहर्षु दानवे वले ॥ ३४ ॥ यः स देवो हृषीकेशः पद्मनाभस्त्रिविक्लवः ॥ युगान्ते कृष्णगर्भाभा विश्वम्य
 जगतः प्रभुः ॥ ३५ ॥ सर्वयोनिः स मधुहा हव्यभुक् क्रतुसंस्थितः ॥ भूम्यापोऽव्योमभूतात्मा स्यामः शान्तिकरं गडरिहा ॥ ३६ ॥
 अरिभ्रममरादीनां चक्रं गृह्य गदाधरः ॥ अर्कं नगादिवोद्यन्तमुद्यम्योत्तमतेजसा ॥ ३७ ॥ सव्येनालम्ब्य महतीं सर्वासुरविनाशिनीम् ॥ करेण

कालौ वपुषा शृङ्गकालप्रदां गदाम् ॥ ३८ ॥ अन्यैर्भुजैः प्रदीप्ताभैर्भुजगार्ध्वजः प्रभुः ॥ दधारायुधजातानि शार्ङ्गोदीनि महाबलः ॥ ३९ ॥
 स कश्यपस्यात्मभुवं द्विजं भुजगभोजनम् ॥ पवनाधिकमम्पातं गगनक्षोभणं खगम् ॥ ४० ॥ भुजगेन्द्रेण वदने निविष्टेन विराजितम् ॥
 अमृतारम्भनिर्मुक्तं मन्दराद्रिमिवोच्छ्रितम् ॥ ४१ ॥ देवासुरविर्मदेषु बहुशो दृढविक्रमम् ॥ महेन्द्रेणामृतस्यार्थे वज्रेण कुतलक्ष्णम् ॥ ४२ ॥
 शिखिनं बलिनं चैव तप्तकुण्डलभूषणम् ॥ विचित्रपत्रवसनं धातुमन्तमिवाचलम् ॥ ४३ ॥ स्फीतक्रोडावलम्बेन शीतांशुसमेतजसा ॥
 भोगिभोगावसितेन मणिरत्नेन भास्वता ॥ ४४ ॥ पक्षाभ्यां चारुपत्राभ्यामावृत्य दिवि लीलया ॥ युगान्ते सेन्द्रचापाभ्यां तोयदाभ्यामिवाम्ब-
 रम् ॥ ४५ ॥ नीललोहितपीताभिः पताकाभिरलंकृतम् ॥ केतुवेषप्रतिच्छन्नं महाकायानिकेतनम् ॥ ४६ ॥ अरुणावरजं श्रीमानारुह्य समरे
 विभुः ॥ सुवर्णस्वर्णवपुषा सुपर्णं खचरोत्तमम् ॥ ४७ ॥ तमन्वयुर्देवगणा मुनयश्च समाहिताः ॥ गीर्भिः परममन्त्राभिस्तुष्टुबुधैश्च जनार्दनम् ॥ ४८ ॥
 तद्वैश्रवणसंक्षिप्तं वैवस्वतपुरःस्सरम् ॥ द्विजराजपरीक्षितं देवराजविराजितम् ॥ ४९ ॥ चन्द्रप्रभाभिर्विपुलं युद्धाय समवर्तत ॥ स्व-
 स्यस्तु देवेभ्य इति बृहस्पतिरभाषत ॥ स्वस्त्यस्तु दानवानीके उशना वाक्यमाददे ॥ ५० ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकामयसंप्रामे-
 चतुःसप्तत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥ मत्स्य उवाच ॥ ताभ्यां बलाभ्यां संजज्ञे तुमुलो विग्रहस्तदा ॥ सुराणामसुराणां च परस्परजये
 षिणाम् ॥ १ ॥ दानवा देवैः सार्द्धं नानाप्रहरणोद्यताः ॥ समीधुर्युध्यमाना वै पर्वता इव पर्वतैः ॥ २ ॥ तत्सुरासुरसंयुक्तं युद्धमत्यद्भुतं बभौ ॥
 धर्माधर्मसमायुक्तं दूषेण विनयेन च ॥ ३ ॥ ततो रथैर्विप्रयुक्तैर्वारणैश्च प्रचोदितैः ॥ उत्पतद्भिश्च गगनमसिहस्तैः समन्ततः ॥ ४ ॥
 क्षिप्यमाणैश्च सुसलैः सम्पतद्भिश्च सायकैः ॥ चापैर्विस्फार्यमाणैश्च पात्यमानैश्च मुद्गरैः ॥ ५ ॥ तद्युद्धमभवद्द्वारं देवदानवसङ्कुलम् ॥ जगत
 स्त्रासजननं युगसंवर्तकोपमम् ॥ ६ ॥ हस्तमुक्तेश्च परिधैर्विप्रयुक्तैश्च पर्वतैः ॥ दानवाः समरे जघ्नुर्देवानिन्द्रपुरोगमान् ॥ ७ ॥ ते वध्यमाना-
 बलिभिर्दानवैर्जयकांक्षिभिः ॥ विषण्णवदना देवा जगमुरातिं परां मृगे ॥ ८ ॥ तेऽस्त्रशूलप्रमाथिताः परिधैर्भिन्नमस्तकाः ॥ भिन्नोरस्का-
 दितिसुतेर्वैमू रक्तं व्रणैर्बहु ॥ ९ ॥ वेष्टिताः शरजालैश्च निर्यत्नाश्चासुरैः कृताः ॥ प्रविष्टा दानवा मायां न शकुन्ते विचेष्टितुम् ॥ १० ॥

अस्तगतमिवाभाति निष्प्राणसदृशकृति ॥ बलं सुराणामसुरैर्निष्पन्नयुधं कृतम् ॥ ११ ॥ दैत्यचापच्युतान्वोराञ्छित्वा
 वज्रेण तान्छरान् ॥ शक्रो दैत्यबलं घोरं विवेश बहुलैचनः ॥ १२ ॥ स दैत्यप्रमुखान् हत्वा तद्दानवबलं महत् ॥ तामसेनाब्रजालेन
 तमोभूतमथाकरोत् ॥ १३ ॥ तेऽन्योन्यं नावबुध्यन्त देवानां वाहनानि च ॥ घोरैण तमसाविष्टाः पुरुहूतस्य तेजसा ॥ १४ ॥ मायापशो
 विमुक्तास्तु यत्नवन्तः सुरोत्तमाः ॥ वयूषि दैत्यसिंहानां तमोभूतान्यथातयन् ॥ १५ ॥ अपध्वस्ता विसंज्ञाश्च तमसा नीलवज्रैसा ॥ पंतुस्ते दानव
 गणाञ्छन्नपशा इवाद्रयः ॥ १६ ॥ तद्धनीभूतदैत्येन्द्रमन्थकार इवार्णवे ॥ दानवं देवकदनं तमोभूतमिवाभवत् ॥ १७ ॥ तदाब्रजन्महाभायां
 मयस्तां तमसां दहन ॥ युगान्तोद्योतजननीं सृष्टमौर्वेण वह्निना ॥ १८ ॥ सा ददाह ततः सर्वान्माया मयविकल्पितम् ॥ दैत्याश्चादित्यवपुषः
 सद्य उत्तस्थुरादवे ॥ १९ ॥ मायामौर्वी समासाद्य दह्यमाना द्वियौकसः ॥ भेजिर चेन्द्रविषयं शीतांशुं सलिलप्रदम् ॥ २० ॥ त दह्य
 माना ह्यौर्वेण वह्निना नष्टचेतसः ॥ शशंसुर्वज्रिणं देवाः सन्तप्ताः शरणैपिणः ॥ २१ ॥ सन्तप्ते मायया सैन्यं हन्यमानं च दानवः ॥ चेदिना
 देवराजेन वरुणो वाक्यमब्रवीत् ॥ २२ ॥ ऊर्वो ब्रह्मर्षिजः शक्रः तपस्तेषु सुदारुणम् ॥ ऊर्वैः सपूर्वतेजस्वी सदृशा ब्रह्मणो गुणः ॥ २३ ॥
 तं तपन्तमिवादित्यं तपसा जगद्व्ययम् ॥ उपतस्तुमुनिगणा दिव्या देवर्षिभिः सह ॥ २४ ॥ हिरण्यकशिपुश्चैव दानवा दानवेश्वरः ॥ ऋषि
 विज्ञापयामासुः पुरा परमतेजसम् ॥ २५ ॥ ऊर्ध्वब्रह्मर्षयस्तं तु वचनं धर्मसंहितम् ॥ ऋषिवंशेषु भगवन्ब्रह्मलमिदं पदम् ॥ २६ ॥ एक
 स्त्वनपत्त्यश्च गोत्रायान्यो न वर्तते ॥ कौमारं व्रतमास्थाय क्लेशमेवानुवर्तते ॥ २७ ॥ बहूनि विप्रगोत्राणि मुनीनां भावितात्मनाम् ॥ एक
 देहानि तिष्ठन्ति विविक्तानि विना प्रजाः ॥ २८ ॥ एवमुच्छिन्नसूत्रैश्च पुत्रैर्न नास्ति कारणम् ॥ भर्वास्तु तपसा श्रेष्ठां प्रजापतिसमद्युतिः ॥ २९ ॥
 तत्र वर्तस्व वंशाय ब्रह्मयात्मानमात्मना ॥ तया धर्मोऽर्जितस्तेन द्वितीयां कुरु वै तनुम् ॥ ३० ॥ स एवमुक्तां मुनिभिर्भूवो मर्मसु
 ताडितः ॥ जगद् तानुपिगणान्वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ३१ ॥ यथायं विहितो धर्मो मुनीनां शाश्वतस्तु सः ॥ आप्यै वै संवतः कर्म वन्यमूल

फलाग्निः ॥ ३२ ॥ ब्रह्मयोनौ प्रसूतस्य ब्राह्मणस्यात्मदाज्ञिनः ॥ ब्रह्मचर्यं सुचरितं ब्राह्मणमपि चालयेत् ॥ ३३ ॥ जनानां वृत्तयस्तिष्ठो
यद्ग्रहाश्चमवासिनाम् ॥ अस्माकं तु वरं वृत्तिर्वेनाश्रमनिवासिनाम् ॥ ३४ ॥ अब्रह्मा वायुभक्षाश्च दन्तोलूखलिनस्तथा ॥ अश्मकुडा दश
तपाः पंचातपसहाश्च ये ॥ ३५ ॥ एते तपसि तिष्ठन्ति त्रैरपि सुदुष्करैः ॥ ब्रह्मचर्यं पुरस्कृत्य प्रार्थयन्ति परां गतिम् ॥ ३६ ॥ ब्रह्मचर्या
ब्राह्मणस्य ब्राह्मणत्वं विधीयते ॥ एवमाहुः परे लोके ब्रह्मचर्यविदो जनाः ॥ ३७ ॥ ब्रह्मचर्यं स्थितं धैर्यं ब्रह्मचर्यं स्थितं तपः ॥ ये स्थिता
ब्रह्मचर्येषु ब्राह्मणा दिवि संस्थिताः ॥ ३८ ॥ नास्ति योगं विना सिद्धिर्न वा सिद्धिर्न वा यशः ॥ नास्ति लोका यशोमूलं ब्रह्मचर्योत्तरं तपः ॥ ३९ ॥
यो निगृह्योन्द्रियग्रामं भूतग्रामं च पञ्चकम् ॥ ब्रह्मचर्यं समोदते किमतः परमं तपः ॥ ४० ॥ अयं न केशधरणमसङ्कल्पव्रतक्रिया ॥ अब्रह्म
चर्यं चर्यां च त्रयं स्याद्भ्रमसंज्ञकम् ॥ ४१ ॥ क्व दाराः क्व च संयोगः क्व च भावविपर्ययः ॥ नन्वियं ब्रह्मणा सृष्टा मनसा मानसाः
प्रजाः ॥ ४२ ॥ यद्यस्ति तपसो वीर्यं युष्माकं विदितात्मनाम् ॥ मृज्ध्वं मानसान्पुत्रान्प्राजापत्यं कर्मणा ॥ ४३ ॥ मनसा निर्मितं
योनिराधातव्या तपस्विभिः ॥ न दारयोगो बीजं वा व्रतमुक्तं तपस्विनाम् ॥ ४४ ॥ यदिदं लुप्तधम्माथं युष्माभिरिह निर्भयेः ॥ व्याहृतं
साद्व्रित्यर्थमसाद्विरिव मे मतम् ॥ ४५ ॥ वपुर्दीप्तान्तरात्मानमेतत्कृत्वा मनोमयम् ॥ दारयोगं विना स्रक्ष्यं पुत्रमात्मतनूरुहम् ॥ ४६ ॥
एवमात्मानमात्मा मे द्वितीयं जनयिष्यति ॥ वन्येनानेन विधिना दिधिक्षन्तमिव प्रजाः ॥ ४७ ॥ ऊर्वस्तु तपसाविष्टो निवेश्योऽहं हुताग्ने ॥
ममन्यैकेन दर्भेण सुतस्य प्रभवारणिम् ॥ ४८ ॥ तस्योऽहं सहसा भित्त्वा ज्वालामाली ह्यनिन्धनः ॥ जगतां दहनाकांक्षी पुत्रोऽग्निः समप
द्यत ॥ ४९ ॥ ऊर्वस्योऽहं विनिर्भेद्य और्वो नामान्तकोऽनलः ॥ दिधक्षन्निव लोकांस्त्रिजज्ञे परमकोपनः ॥ ५० ॥ उत्पन्नमात्रश्चोवाच भितरं
क्षीणया गिरा ॥ क्षुधा मे बाधते तात जगद्द्रक्ष्यं त्यजस्व माम् ॥ ५१ ॥ त्रिदिवारोहिभिर्ज्वालैर्जृम्भमाणो दिशो दश ॥ निर्दहन् सर्वभूतानि
ववृधे सोऽन्तकोऽनलः ॥ ५२ ॥ एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा मुनिर्भूवं सभाजयन् ॥ उवाच वाय्यतां पुत्रो जगतश्च दद्यां कुरु ॥ ५३ ॥ अस्या

१ दश तथेति षाठान्तरम् । २ सिद्धिं विनेति समीचीनः पाठः ।

पत्यस्य ते विप्र करिष्ये स्थानमुत्तमम् ॥ तथ्यमेतद्वचः पुत्र शृणु त्वं वदतां वर ॥ ५४ ॥ उर्व उवाच ॥ धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यन्मेऽद्य
 भगवाञ्छिद्योः ॥ मतिमेतां ददातीह परमानुग्रहाय वै ॥ ५५ ॥ प्रभातकाले सम्प्राते काश्चित्तव्ये समागमं ॥ न्यवसन्तर्पितः पुत्रः केहेव्यः
 प्राप्स्यते सुखम् ॥ ५६ ॥ कुत्र चास्य निवासः स्याद्भोजनं वा किमात्मकम् ॥ विधाम्यतीह भगवान्पार्थ्येतुल्यं गह्वरजसः ॥ ५७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥
 वडवामुखस्य वसतिः समुद्रे वै भविष्यति ॥ मम योनिर्जलं विप्र तस्य पीतवतः सुखम् ॥ ५८ ॥ यत्राहमास नियतं पित्र्यारिमयं हविः ॥
 तद्विस्तृतं पुत्रस्य विसृजाम्यालयं च तत ॥ ५९ ॥ ततो युगान्ते भूतानामप चाहं च पुत्रक ॥ नहि तो विचरिष्यामि त्रिपुत्राणामृणा
 पदः ॥ ६० ॥ एषोऽग्निरन्तकाले तु सलिलाशी मया कृतः ॥ दहनः सर्वभूतानां सदावतुस्सखसाम् ॥ ६१ ॥ एतस्मिन्नि तं सोऽग्निः संवृण
 ज्वाल्मण्डलः ॥ प्रविवेक्षणं वमुखं प्रक्षिप्य पितरि प्रभाम् ॥ ६२ ॥ प्रतियानमननो ब्रह्मा ये च सर्वं महर्षयः ॥ द्रष्टव्योऽग्नेः प्रभां क्षान्त्या म्यां
 स्यां गतिमुपाश्रिताः ॥ ६३ ॥ हिरण्यकशिपुर्दृष्ट्वा तदा तन्महद्दुनम् ॥ उच्चैः प्रणतसर्वाङ्गो वाचयमेतद्वाच ॥ ६४ ॥ भवान्नद्रुमिदं
 संवृत्तं लोकसाक्षिकम् ॥ तपसा ते मुनिश्रेष्ठः परितुष्टः पितामहः ॥ ६५ ॥ अहं तु तव पुत्रस्य नव चैव नहावन ॥ मुन्य इत्यङ्गनव्यः साधो
 यादिह कर्मणा ॥ ६६ ॥ तन्मा पश्य समापन्नं तवैवाराधने रतम् ॥ यदि सीदं मुनिश्रेष्ठ नैव स्यात्पराजयः ॥ ६७ ॥ उर्व उवाच ॥ धन्योऽ
 स्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य तेऽहं गुरुः स्थितः ॥ नास्ति मे तपसानंन भयभयेह सुवन ॥ ६८ ॥ नामेदं भाग्यां गृहीतं नम पुत्रेण निर्ममनाम् ॥
 निरन्धनमग्निमयो दुर्द्धर्षो पावकैरपि ॥ ६९ ॥ एषा ते स्वस्य वंशस्य वंशगार्गविनिग्रहे ॥ मंशयान्मपाहं च विपक्षं च प्रव
 र्पति ॥ ७० ॥ एवमस्त्विति तां गृह्य प्रणम्य मुनिपुङ्गवम् ॥ जगाम त्रिदिवं दृष्टः कृतार्थो दानवंधरः ॥ ७१ ॥ एषा दुर्विपक्षा माया देवैरपि
 दुरासदा ॥ और्वेण निर्मिता पूर्वं पावकेनोर्वसूनुना ॥ ७२ ॥ तस्मिन्मुन्युन्धिनं देव्ये निर्णीयषा न संशयः ॥ आपो ह्यम्याः पुरा दत्तः भृष्टा
 येनैव तेजसा ॥ ७३ ॥ यद्येषा प्रतिहंतव्या कर्तेव्यो भगवान् सुखी ॥ दीयतां मे सखा शक्र नोययोनिरिशाकरः ॥ ७४ ॥ नेनाहं सह संगम्य
 यादांभिश्च समावृतः ॥ मायामेतां हनिष्यामि न्यत्पसान्न संशयः ॥ ७५ ॥ इति श्रीभगवान् महापुराणं नारदाय संधानं पंचसतन्यधिक

शततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥ ६४ ॥ मत्स्य उवाच ॥ एवमस्त्विति संहृष्टः शक्रस्त्रिदशवर्द्धनः ॥ सन्दिदेशाग्रतः सोमं युद्धाय शिशिरायुधम् ॥ १ ॥
गच्छ सोम सहायत्वं कुरु पाशधरस्य वै ॥ असुराणां विनाशाय जयार्थं च दिवौकसाम् ॥ २ ॥ त्वं मत्तः प्रतिघोर्यश्च ज्योतिषां च श्वरश्वरः ॥
त्वन्मयं सर्वलोकेषु रसं रसविदो विदुः ॥ ३ ॥ क्षयवृद्धी तत्र व्यक्ते सागरस्येव मण्डले ॥ परिवर्त्तस्य होरात्रं कालं जगति योजयन् ॥ ४ ॥
लोकच्छायामयं लक्ष्म तवाङ्कः शशसन्निभः ॥ न विदुः सोम देवापि ये च न क्षत्रयोनयः ॥ ५ ॥ त्वं गदित्यपथादुद्धू ज्योतिषां चोपरि
स्थितः ॥ तमः प्रोत्सार्य महसा भासयस्व खिलं जगत् ॥ ६ ॥ श्वेतभानुर्हिमन्तनुज्योतिषामधिपः शशो ॥ अधिकृत्कालयोगात्मा इष्टो यज्ञ
श्च सोऽज्ययः ॥ ७ ॥ आपघीशः क्रियायोनिरञ्जयोनिरनुष्णभाः ॥ शीतांशुरमृताधारश्चपलः श्वेतवाहनः ॥ ८ ॥ त्वं कान्तिः कान्तिवशुषां
त्वं सोमः सोमपायिनाम् ॥ सौम्यस्त्वं सर्वभूतानां तिमिरघ्नस्त्वमुक्षराद् ॥ ९ ॥ तद्गच्छ त्वं महासेन वरुणेन वरूथिना ॥ शमय त्वासुरीं मायां
यया दुह्याम संयुगे ॥ १० ॥ सोम उवाच ॥ यन्मां वदसि युद्धार्थं देवराज वरप्रद ॥ एवं वर्णामि शिशिरं दैत्यमायापकर्षणम् ॥ ११ ॥ एतान्
मच्छीतानिर्द्दग्धान्पश्य स्वाहिमेवेष्टितान् ॥ विमायान्विमदांश्चैव दैत्यसिंहान्महाहवे ॥ १२ ॥ तेषां हिमकरोत्सृष्टाः सपाशा हिमवृष्टयः ॥ वेष
यन्ति स्म तान्चोरान्दैत्यान्मेघगणा इव ॥ १३ ॥ तौ पाशशीतान्शुधरो वरुणेन्दू महाबलौ ॥ जघ्नतुर्हिमपातैश्च पाशपातैश्च दानवान् ॥ १४ ॥
द्वावम्बुनाथौ समरे तौ पाशहिमयोधिनौ ॥ मूधे चेतुरम्भोभिः क्षुब्धाविव महार्णवौ ॥ १५ ॥ ताभ्यामाप्लावितं सैन्यं तद्दानवमदृश्यत ॥
जगत्संवर्त्तकाम्भोदैः प्रविष्टैरिव संवृतम् ॥ १६ ॥ तावद्यताम्बुनाथौ तु शशाङ्करुणावुभौ ॥ शमयामासतुर्मायां देवौ दैत्येन्द्र
निर्मिमताम् ॥ १७ ॥ शीतांशुजालनिर्द्दग्धाः पाशैश्च स्पन्दिता रणे ॥ न शेकुश्चलितुं दैत्या विशिरस्का इवाद्रयः ॥ १८ ॥ शीतांशु
निहतास्ते तु दैत्यास्तोयहिमार्दिताः ॥ हिमाप्लावितसर्वाङ्गा निरूष्माण इवाग्रयः ॥ १९ ॥ तेषां तु द्विवि दैत्यानां विपरीतप्रभाणि वै ॥ विमा
नानि विचित्राणि प्रपतन्त्युत्पतन्ति च ॥ २० ॥ तान्पाशहस्तग्रथिताञ्छीतरदिग्भिः ॥ मयो ददर्श मायावी दानवान्दिवि दान
वः ॥ २१ ॥ स शिलाजालविततां खड्गचर्मोद्दृहासिनीम् ॥ पादपोत्कटकूटाग्रां कन्दराकर्णिकाननाम् ॥ २२ ॥ सिंहव्याघ्रगणाकीर्णां नदद्भि

गजयूथैः ॥ इहामृगगणाकीर्णा पवनाघूर्णितदुमाम् ॥ २३ ॥ निर्मितां स्वेन यत्नेन क्लृप्तां दिवि कामगाम् ॥ प्रथितां पार्वतीं माया
 मसृजत्स समन्ततः ॥ २४ ॥ सासिशब्दैः शिलावर्षैः सम्पतद्भिश्च पादैर्यैः ॥ जघान देवसङ्कांश्च दानवांश्चाप्यजीवयत् ॥ २५ ॥ नैशाकरी
 वारुणी च मायेऽन्तर्हन्तुस्ततः ॥ असिभिश्चायसगणैः किरन्देवगणान् रणे ॥ २६ ॥ साश्मयन्त्रायुधवना दुमपर्वतसङ्कटा ॥ अभवद्वोरसञ्चारा
 पृथिवी पर्वतैरिव ॥ २७ ॥ अस्मना प्रहताः केचिच्छलाभिः शकलीकृताः ॥ नानिरुद्धो दुमगणैर्द्वोऽहश्यत कश्चन ॥ २८ ॥ तदपक्वस्तधनुषं
 भग्नप्रहरणाविलम् ॥ निष्प्रयत्नं सुरानिकं वर्जयित्वा गदाधरम् ॥ २९ ॥ स हि युद्धगतः श्रोमानीशानोऽश्मव्यकम्पत ॥ सहिष्णुत्वाजगत्स्वामी
 न चुक्रोध गदाधरः ॥ ३० ॥ कालज्ञः कालमेवाभः समीक्षन्कालमाह्वये ॥ देवासुरविमर्दं तु द्रष्टुं कामस्तदा हरिः ॥ ३१ ॥ ततो भगवता
 दृष्टौ रणे पावकमारुतो ॥ चोदितौ विष्णुवाक्येन तौ मायामपकर्षताम् ॥ ३२ ॥ ताभ्यामुद्गन्तवेनाभ्यां प्रवृद्धाभ्यां महाहवे ॥ दग्धा सा
 पार्वती माया भस्मीभूता ननाश ह ॥ ३३ ॥ सोऽनिलोऽनलसंगुक्तः सोऽनलश्चानिलकुञ्जः ॥ दैत्यमेवं ददहर्तुगुणान्तं त्विदं सूचिद्वयो ॥ ३४ ॥
 वायुः प्रधावितस्तत्र पश्चादग्निस्तु मारुतम् ॥ चेतुर्दानवानिकं क्रीडन्तावनिलानलौ ॥ ३५ ॥ भस्माययवभूतेषु प्रपतत्सूतपतन्सु च ॥ दान
 वानां विमानेषु निपतत्सु समन्ततः ॥ ३६ ॥ वातरुक्कन्धापविद्धेऽनु कृतकर्मणि पावके ॥ मायावन्द्ये निवृत्ते तु स्तूयमाने गदाधरे ॥ ३७ ॥
 निष्प्रयत्नेषु दैत्येषु त्रैलोक्यं सुक्तबन्धने ॥ संप्रहृष्टेषु देवेषु साधु साध्विति सर्वशः ॥ ३८ ॥ जये दशशताक्षस्य दैत्यानां च पराजये ॥ दिक्षु
 सर्वासु शुद्धासु प्रवृत्ते धर्म्मविस्तरे ॥ ३९ ॥ अपावृत्ते चन्द्रमासि स्वस्थानस्य दिवाकरे ॥ भ्रुकृतिस्थेषु लोकेषु त्रिषु चास्त्रिचन्धुषु ॥ ४० ॥
 यजमानेषु भूतेषु प्रशान्तेषु च पाप्मसु ॥ अभिन्नबन्धने मृत्यौ हूयमाने हुताशने ॥ ४१ ॥ यज्ञशोभिषु देवेषु स्वर्गाथं दशयसु च ॥ लोक
 पालेषु सर्वेषु दिक्षु संयानवर्त्तिषु ॥ ४२ ॥ भावे तपसि सिद्धानामभावे पापकर्मणाम् ॥ देवपक्षे प्रमुदिते दैत्यपक्षे विपीदिते ॥ ४३ ॥
 त्रिपादविग्रहे धर्म्मे अधर्म्मे पादविग्रहे ॥ अपावृत्ते महाद्वारे वर्त्तमाने च सत्पथे ॥ ४४ ॥ लोके प्रवृत्ते धर्म्मेषु सुधर्म्मेऽप्यधर्म्मेषु च ॥ प्रजा
 रक्षणयुक्तेषु भ्राजमानेषु राजसु ॥ ४५ ॥ प्रशान्तकल्मषे लोके शान्ते तमसि दानवे ॥ अग्निमारुतयोस्तत्र वृत्तं संश्रामकर्मणि ॥ ४६ ॥

तन्मया विपुला लोकास्ताभ्यां तज्जयकृत् क्रिया ॥ पूर्वं दैत्यंभयं श्रुत्वा मारुतामिहृतं महत् ॥ ४७ ॥ कालनेमीति विख्यातो दानवः प्रत्य
दृश्यत ॥ भारुकराकारमुकुटः शिञ्जिताभरणाङ्गदः ॥ ४८ ॥ मन्दराद्रिप्रतीकाशो महारजतपर्वतः ॥ शतप्रहरणोदग्रः शतबाहुः
शताननः ॥ ४९ ॥ शतशीर्षः स्थितः श्रीमाच्छतशृङ्ग इवाचलः ॥ पक्षे महति संवृद्धो निदाघ इव पाकः ॥ ५० ॥ धूम्रकेशो हरिच्छप्रश्रुः
सन्दृष्टौष्ठपुटाननः ॥ त्रैलोक्यान्तरविस्तारि धारयन्निपुलं वपुः ॥ ५१ ॥ बाहुभिस्तुलयन्ग्रामे क्षिप्नद्द्रवां महीधरात् ॥ ईरयन्मुखनिःश्रासे
बुधियुक्तान्बलाहकात् ॥ ५२ ॥ तिर्यगायतरक्ताक्षं मन्दरोदग्रवर्चसम् ॥ दिव्यशक्तमिवायान्तं सर्वोन्मेषगणान्मृधे ॥ ५३ ॥ तज्जयन्ते
सुरगणाञ्छादयन्तं दिशो दश ॥ संवर्तकाले तृषितं दृष्टं मृत्युमिवोत्थितम् ॥ ५४ ॥ सुतलेनोच्छ्रयवता विपुलाङ्गुलिपर्वणा ॥ लम्बाभरणपूर्णेन
किञ्चिच्चलितकर्मणा ॥ ५५ ॥ उच्छिन्नेनाग्रहस्तेन दक्षिणेन वपुष्मता ॥ दानवान्देवनिहतातुतिष्ठध्वमिति ब्रुवन् ॥ ५६ ॥ तं कालनेमिं
समरे द्विषतां कालचेष्टितम् ॥ वीक्षन्ते स्म सुराः सर्वे भयवित्रस्तलोचनाः ॥ ५७ ॥ तं वीक्षन्ति स्म भूतानि क्रमन्तं कालनेमिनम् ॥ त्रिविक्रमं
विक्रमन्त नारायणमिवापरम् ॥ ५८ ॥ सोऽत्युच्छ्रयपुरःपादमारुताघूर्णिताम्बरः ॥ प्रक्रामन्नसुरो युद्धे त्रासयामास देवताः ॥ ५९ ॥ स मयेना
सुरेन्द्रेण परिष्वक्तस्ततो रणे ॥ कालनेमिर्बभौ दैत्यः सविष्णुरिव मन्दरः ॥ ६० ॥ अथ विव्याथिरे देवाः सर्वे शक्रपुरोगमाः ॥ कालनेमिं
समायान्तं दृष्ट्वा कालमिवापरम् ॥ ६१ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकामययुद्धे षट्सतत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥ मत्स्य
उवाच ॥ दानवानामनीकेषु कालनेमिर्महासुरः ॥ व्यवर्द्धत महतेजास्तपान्ते जलदो यथा ॥ १ ॥ तं त्रैलोक्यान्तरगतं दृष्ट्वा ते दानवश्चराः ॥
उत्तस्थुरपरिश्रान्ताः पीत्वामृतमनुतमम् ॥ २ ॥ ते वीतभयसन्नासा मयतारपुरोगमाः ॥ तारकामयसंग्रामे सततं जितकाशिनः ॥ ३ ॥
रेजुरायोधनगता दानवा युद्धकाङ्क्षिणः ॥ मन्त्रमभ्यसतां तेषां व्यूहं च परिधावताम् ॥ ४ ॥ प्रेक्षतां चाभवत् प्रीतिर्दानवं कालनेमिनम् ॥

१ देवमयं श्रुत्वेति पाठान्तरम् । २ इत आरभ्य धारयन्निपुलं वपुर्हित्येतावत्पर्यंतः पाठ एकस्मिन्पुस्तके नास्ति ।

३ वर्मेणेति पाठान्तरम् । ४ त्रिविक्रमाधि कमतामिति पाठान्तरम् ।

ये तु तत्र मयस्यासन् सुख्या युद्धपुरस्तराः ॥ ५ ॥ ते तु सर्वे भयं त्यक्त्वा तदा योद्धुमुपस्थिताः ॥ मयस्तारो वराहश्च हयग्रीवश्च
वीरवान् ॥ ६ ॥ विप्रचित्तिमुतः श्वेतः खलम्बाबुभावपि ॥ अरिष्टो बलिपुत्रश्च किशोराल्यस्त्रयैव च ॥ ७ ॥ स्वर्भानुधामरप्रलये वक्त्रयोत्री
महासुरः ॥ एतेऽस्त्रवेदिनः सर्वे सर्वे तपसि सुस्थिताः ॥ ८ ॥ दानवाः कृतिनो जगमुः कालनेमिं तमुद्रताम् ॥ ते गदाभिर्मुण्डाभिश्चक्रैरथ
परश्वधैः ॥ ९ ॥ कालकल्पैश्च सुसलैः क्षपणीयैश्च सुह्रैः ॥ अहमभिश्चाद्रिसहैर्गण्डुर्लैश्च दारुणैः ॥ १० ॥ पट्टिशैर्भिन्निषलैश्च परिषैश्च
रामायसैः ॥ घातनीभिः सुगुर्वीभिः शतश्रीभिस्तथैव च ॥ ११ ॥ युगैर्यन्त्रैश्च निर्दुक्तेर्गर्भिर्नैलनाडितैः ॥ दार्भैश्चानपद्मैश्च प्रोसैः प्राशैश्च
मूर्च्छनैः ॥ १२ ॥ भुजंगवक्त्रैर्ललिहानैर्विषपर्पिद्रैश्च सायकैः ॥ वज्रैः प्रहरणीयैश्च क्षीप्ययौचैश्च तोमरैः ॥ १३ ॥ विक्त्रैश्चोरसिभिस्तनीक्ष्णैः
शूलैश्च शितनिर्मलैः ॥ देत्याः सन्दीप्तमनसः प्रगृहीतशरासनाः ॥ १४ ॥ ततः पुरस्कृत्य तदा कालनेमिं महाहवे ॥ सा दीप्तशस्त्रमवरा
दैत्यानां रुरुचे चमूः ॥ १५ ॥ द्यौर्निमीलितसर्वाङ्गा घना नीलाम्बुद्रागमे ॥ देवतानामपि चमूमुपुद्रं शक्रपालिता ॥ १६ ॥ उपेतासित
कृष्णाभ्यां ताराभ्यां चन्द्रसूर्ययोः ॥ वायुवेगवती सौम्या तारागणपताकिनी ॥ १७ ॥ तोयदाग्निद्रवमना ग्रहनक्षत्रशसिनी ॥ यभेन्द्रवरुण
गुप्ता धनेदेन च धीमता ॥ १८ ॥ सम्प्रदीप्ताग्निनयना नारायणपरायणा ॥ सा सधुदौघप्रहृती दिव्या देवमहाचमूः ॥ १९ ॥ स्राजाल्लभती
भीमा यक्षगन्धर्वशालिनी ॥ तयोश्चम्बोस्तदानीं तु बभूव स समागमः ॥ २० ॥ द्यावापृथिव्योः संयोगो यथा स्याद्युगपथ्यं ॥ तदुद्रमभन
वोरं देवदानवसङ्कुलम् ॥ २१ ॥ क्षमापराक्रमपरं दर्पस्य विनयस्य च ॥ निश्चक्रमुर्वेक्षभ्यां तु भीषास्त्रत्र पुरासुराः ॥ २२ ॥ पूर्वोपराभ्यां
संरब्धाः सागराभ्यामिवाम्बुदाः ॥ ताभ्यां बलभ्यां संहृष्टाश्चरुस्ते देवदानवाः ॥ २३ ॥ वराभ्यां पार्वतीयाभ्यां दृष्टिताभ्यां यथा गजाः ॥
समाजब्रुस्ततो भेरीः शङ्खान्दध्मुस्त्रनेकशः ॥ २४ ॥ स शब्दो द्यां भुवं खं च दिक्षश्च समपूरयत् ॥ जघाततल्लनिर्घापो धनुषां क्लृजितति
च ॥ २५ ॥ दुन्दुभीनां च निन्दो दैत्यमन्तर्दधुः स्वनम् ॥ तेऽन्योन्यमभिर्म्पेतुः पातयन्तः परस्परम् ॥ २६ ॥ वभञ्जुर्गोदुर्भिर्बाहुन्द्द्वन्द्वन ये
युयुत्सवः ॥ देवास्तु चाशानि घोरं परिषांश्चोत्तमायसान् ॥ २७ ॥ निर्विशान् ससृजुः संख्ये गदा गुर्वैश्च दानवाः ॥ गदानिर्घातभेदाङ्गा वीरैश्च

शक्योक्ताः ॥ २८ ॥ परिपेतुर्भृशं कोचिपुनः कोचित्तु जघ्निरे ॥ ततो रथैः सतुरगैर्विमानैश्चाशुगामिभिः ॥ २९ ॥ समीयुस्ते सुसंरज्या
रोषादन्योन्यमाह्वे ॥ संवर्तमानाः समरे सन्दृष्टौष्ठुटाननाः ॥ ३० ॥ रथा रथैर्निरुद्धयन्ते पादाताश्च पदातिभिः ॥ तेषां रथानां तुमुलः स
शब्दः शब्दवाहिनाम् ॥ ३१ ॥ नभोनभश्च हि यथा नभस्यैर्जलदूस्त्रैः ॥ बभञ्जस्तु रथान्कोचिक्केचित्सम्पादिता रथैः ॥ ३२ ॥ सम्बाध
मन्ये सम्प्राप्य न शेकुश्चालितुं रथान् ॥ अन्योन्यमन्ये समरे दोभ्यामुत्क्षिप्य दंशिताः ॥ ३३ ॥ संहतमानाभरणा जघ्रुस्तत्रापि चर्मिणः ॥
अस्त्रैरन्ये विनिर्भिन्ना वेष्टु रक्तं हता युधि ॥ ३४ ॥ क्षरजलानां सदृशा जलदानां समागमे ॥ तैरस्त्रशस्त्रयथितं क्षितोत्क्षिप्तगदाविलम् ॥ ३५ ॥
देवदानवसंशुब्धं संकुलं युद्धमाबभौ ॥ तदानवमहामेघं देवायुधविराजितम् ॥ ३६ ॥ अन्योन्यबाणवर्षेण युद्धदुर्द्दिनमाबभौ ॥ एतस्मिन्नन्तरे
कुद्गः कालनेमी स दानवः ॥ ३७ ॥ व्यवर्द्धत समुद्रौघैः पूर्यमाण इवाम्बुदः ॥ तस्य विबुच्चलापीडैः प्रदीप्ताशनिर्वर्षिणः ॥ ३८ ॥ गात्रे
नार्गागिरिप्रख्या विनिपेतुर्बलाहकाः ॥ क्रोधान्निःश्वसतस्तस्य भूभेदस्वेदवर्षिणः ॥ ३९ ॥ साग्निस्फुलिङ्गप्रतता मुखाग्निपेतुरग्नैवः ॥ तिर्य्य
गूर्द्धं च गगने ववृधुस्तस्य बाहवः ॥ ४० ॥ पर्वतादिव निष्क्रान्ताः पंचास्था इव पन्नगाः ॥ सोऽन्नजालैर्बहुविविधनुर्भिः परिवेषपि ॥ ४१ ॥
दिव्यमाकाशमावत्रे पर्वतरुच्छ्रितैरिव ॥ सोऽनिलोद्धूतवसनस्तस्थौ संग्रामलालसः ॥ ४२ ॥ सन्ध्यातपग्रस्तशिखः साक्षान्मेरुरिवाचलः ॥
ऊरुवेगप्रमथितैः शैलशृङ्गाग्रपादैः ॥ ४३ ॥ अपातयद्देवगणान्वज्रेणैव महागिरीन् ॥ बहुभिः शस्त्रनिखिण्णैश्चिन्नाभिन्नाक्षिरोरुहाः ॥ ४४ ॥ न
शेकुश्चालितुं देवाः कालनेमिहता युधि ॥ मुष्टिभिर्निहताः कोचिक्केचित्तु विदलीकृताः ॥ ४५ ॥ यक्षगन्धर्वपतयः पेतुः सह महोरगैः ॥ तेन
वित्रासिता देवाः समरे कालनेमिना ॥ ४६ ॥ न शेकुर्बलवन्तोऽपि यत्नं कर्तुं विचेतसः ॥ तेन शक्रः सहस्राक्षः स्पन्दितः शरबन्धनैः ॥ ४७ ॥
प्रेरावतगतः संख्ये चालितुं न शशाक ह ॥ निर्जलाम्भोदसदृशो निर्जलाणवसप्रभः ॥ ४८ ॥ निर्व्यापारः कृतस्तेन विपाशो वरुणो मृधे ॥
रणे वैश्रवणस्तेन परिघैः कामरूपिणा ॥ ४९ ॥ वित्तदोऽपि कृतः संख्ये निर्जितः कालनेमिना ॥ यमः सर्वहरस्तेन मृत्युप्रहरणे रणे ॥ ५० ॥
याम्यामवस्थां सन्त्यज्य भीतः स्वां दिशमाविशत् ॥ स लोकपालानुसार्य्य कृत्वा तेषां च कर्म तत् ॥ ५१ ॥ दिक्षु सर्वासु देहं स्वं चतुर्द्धा विदधे

तदा ॥ स नक्षत्रपथं गत्वा दिव्यं स्वर्भानुदर्शनम् ॥ ५२ ॥ जहार लक्ष्मीं सोमस्य तं चास्य विषयं महत् ॥ चालयामास दीप्तिशुं स्वर्गद्वारात् स भारुक
रम् ॥ ५३ ॥ सायनं चास्य विषयं जहार दिनकर्म च ॥ सोऽग्निं देवमुखं दृष्ट्वा चकारात्मसुखाश्रयम् ॥ ५४ ॥ बाधुं च तरसा जित्वा चकारात्मवशा
नुगम् ॥ स समुद्रान् समानीय सर्वांश्च सारितो बलात् ॥ ५५ ॥ चकारात्ममुखे वीर्यार्देहभूताश्च त्रिन्धवः ॥ अपः स्ववशगाः कृत्वा दिविजा
याश्च भूमिजाः ॥ ५६ ॥ स स्वयम्भुरिवाभाति महाभूतपतिर्यथा ॥ सर्वलोकमयो दैत्यः सर्वभूतभयावहः ॥ ५७ ॥ स लोकपालैकवपुश्चन्द्रा
दित्यग्रहात्मवान् ॥ स्थापयामास जगतीं भुंगुप्तां धरणीधरैः ॥ ५८ ॥ पावकानिलसम्पातो रराज युधि दानवः ॥ पारमेष्ठ्ये स्थितः स्थाने
लोकानां प्रभवोपमे ॥ तं तुष्टुर्दैत्यगणा देवा इव पितामहम् ॥ ५९ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकामययुद्धं नाम सप्तसप्तत्यधिकशत
तमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥ ॥ मत्स्य उवाच ॥ पञ्च तं नाभ्यवर्तेन्त विपरीतेन कर्मणा ॥ वेदो धर्मः क्षमा सत्यं श्रीश्च नारायणाश्रया ॥ १ ॥
स तेषामनुपस्थानात् सक्त्रोऽथो दानवेश्वरः ॥ वैष्णवं पदमन्विच्छन् ययौ नारायणान्तिकम् ॥ २ ॥ स ददर्श सुपर्णस्थं शंखचक्रगदाधरम् ॥
दानवानां विनाशाय आमयन्तं गदां शुभाम् ॥ ३ ॥ स जलोम्भादसदृशं विद्युत्सदृशवातसम् ॥ स्वामूढं स्वर्णपक्षाब्धं शिखिनं काश्यपं
खगम् ॥ ४ ॥ दृष्ट्वा दैत्यविनाशाय रणे स्वस्थमवस्थितम् ॥ दानवां विष्णुमक्षोभ्यं बभाषे लुब्धमानसः ॥ ५ ॥ अयं स रिपुरस्माकं पूर्वेषां
प्राणनाशनः ॥ अर्णवावासिनश्चैव मर्धोर्वै कैटभस्य च ॥ ६ ॥ अयं स विग्रहोऽस्माकमशाभ्यः किल कथ्यते ॥ अनन संयुगेष्वद्य दानवा
बहवो हताः ॥ ७ ॥ अयं स निर्घृणो लोके स्त्रीबालनिरपत्रपः ॥ येन दानवनारीणां सीमन्तोद्धरणं कृतम् ॥ ८ ॥ अयं स विष्णुर्देवानां वैकुण्ठश्च
दिवौकसाम् ॥ अनन्तो भोगिनामप्सु स्वपन्नाद्यः स्वयम्भुवः ॥ ९ ॥ अयं स नाथो देवानामस्माकं व्यथितात्मनाम् ॥ अस्य क्रोधं
समासाद्य हिरण्यकशिपुर्हतः ॥ १० ॥ अस्य च्छायासुपाश्रित्य देवा मखमुखे श्रिताः ॥ आज्यं महर्षिर्भर्तुमश्रुन्नि त्रिधा हुतम् ॥ ११ ॥
अयं स निधने हेतुः सर्वेषाममरद्विषाम् ॥ यस्य चक्रे प्रविष्टानि कुलान्यस्माकमाहवे ॥ १२ ॥ अयं स किल युद्धेषु सुरार्थे त्यक्तजीवितः ॥
सवितुस्तेजसा तुल्यं चक्रं क्षिपति शत्रुषु ॥ १३ ॥ अयं स कालो दैत्यानां कालभूतः समस्थितः ॥ अतिक्रान्तस्य कालस्य फलं प्राप्स्यति

केशवः ॥ १४ ॥ दिष्टचेदानीं समक्षं मे विष्णुरेष समागतः ॥ अद्य मद्बाहुनिष्पिथो मामेव प्रणयिष्यति ॥ १५ ॥ याम्याम्यपचितिं दिष्ट्या पूर्वेषामद्य संयुगे ॥ इमं नारायणं हत्वा दानवाना भयावहम् ॥ १६ ॥ क्षिप्रमेव हान्त्यामि रणेऽमरणांस्ततः ॥ जात्यन्तरगतो ह्येष बाधेन दानवान्मृधे ॥ १७ ॥ एषोऽनन्तः पुरा भूत्वा पद्मनाभ इति श्रुतः ॥ जघनैर्कार्णवे घोरे तावुभौ मधुकैटभौ ॥ १८ ॥ द्विधाभूतं वपुः कृत्वा सिंहस्यार्द्धं नरस्य च ॥ पितरं मे जघनैको हिरण्यकशिपुं पुरा ॥ १९ ॥ शुभं गर्भमवतैनमदितिदिवतारणिः ॥ त्रील्लोकानुजहारैकः क्रममाणस्त्रिभिः क्रमैः ॥ २० ॥ भूयस्त्विदानीं संग्रामे संग्रासे तारकामये ॥ मया सह समागम्य स देवो विनशिष्यति ॥ २१ ॥ एवमुत्तया बहुविधं क्षिपन्नारायणं रणे ॥ वाग्भिर्प्रतिरूपाभिर्युद्धमेवाभ्यरोचयत् ॥ २२ ॥ क्षिप्यमाणोऽसुरेन्द्रेण न कुक्षेप गदाधरः ॥ क्षमायैतेन महता सस्मितं चेदमब्रवीत् ॥ २३ ॥ अल्पं दर्पबलं दैत्य स्थिरमक्रोधजं बलम् ॥ हतस्त्वं दर्पजेदेषिहित्वा यद्भाषसे क्षमम् ॥ २४ ॥ अधीरस्तं मया मतो धिगेतत्तव वागबलम् ॥ न यत्र पुरुषाः सन्ति तत्र गर्जन्ति योषितः ॥ २५ ॥ अहं त्वां दैत्य पश्यामि पूर्वेषां मार्गेगानिनम् ॥ प्रजापति कृतं सेतुं भित्त्वा कः स्वस्तिमानब्रजेत् ॥ २६ ॥ अद्य त्वां नाशयिष्यामि देवव्यापायात्तकम् ॥ स्वेषु स्वेषु च स्थानेषु स्थापयिष्यामि देवताः ॥ २७ ॥ एवं ब्रूति वाक्यं तु मृधे श्रीवत्सधारिणि ॥ जहास दानवः क्रोधाद्धस्तांश्चक्रे सप्तयुधान् ॥ २८ ॥ स बाहुशतमुद्यम्य सर्वस्त्रग्रहणं रणे ॥ क्रोधाद्द्विगुणरक्ताक्षो विष्णुं वक्षस्यताडयत् ॥ २९ ॥ दानवाश्चापि सुमरे गयतारपुरोन्मत्ताः ॥ उद्यतायुधनिस्त्रिंश विष्णु मभ्यद्रवन् रणे ॥ ३० ॥ स ताडयमानोऽतिबलेदैतैः सर्वोद्यतायुधैः ॥ न चचाल ततो युद्धे कम्पमान इवाचलः ॥ ३१ ॥ संसक्तश्च सुपर्णेन कालनेमी महासुरः ॥ सर्वप्राणेन महतीं गदामुद्यम्य बाहुभिः ॥ ३२ ॥ घोरां ज्वलन्तीं सुसुचे संरब्धो गरुडोपरि ॥ कर्मणा तेन दैत्यस्य विष्णुर्विस्मयमाविशत् ॥ ३३ ॥ यदा तेन सुपर्णस्य यातिता मूर्ध्नि सा गदा ॥ सुपर्ण व्यथितं दृष्ट्वा कृतं च वपुरात्मनः ॥ ३४ ॥ क्रोधसंरक्त नयनो वैकुण्ठश्चक्रमाददे ॥ व्यवर्द्धत स वेगेन सुपर्णेन समं विभुः ॥ ३५ ॥ भुजाश्चास्य व्यवर्द्धत व्यामुवन्तो दिशो दृश ॥ प्रादिशश्चैव खं गां वै पूरयामास केशवः ॥ ३६ ॥ ववृधे च पुनर्लोकान् क्रान्तिकाम इवौजसा ॥ तर्जनायासुरेन्द्राणां वर्द्धमानं नभस्तले ॥ ३७ ॥ ऋषयश्चैव गन्धर्वा

स्तुष्टुधुर्मधुसूदनम् ॥ सर्वोन्किरीटेन लिहन्साब्जमम्बरमम्बरोः ॥ ३८ ॥ पद्मचामाक्रम्य वसुधां दिशः प्रच्छाद्य बाहुभिः ॥ स सूर्य्यं कर
 तुल्याभं सहस्रारमारक्षयम् ॥ ३९ ॥ दीप्ताग्निसदृशं घोरं दर्शनेन सुदर्शनम् ॥ सुवर्णरेणुपर्य्यन्तं वज्रनाभं भयापहम् ॥ ४० ॥ मेघोऽस्थिमज्जा
 रुधिरैः सित्क दानवसम्भवैः ॥ अद्वितीयप्रहरणं क्षुरपर्य्यन्तमण्डलम् ॥ ४१ ॥ लग्दाममालाविततं कामगं कामरूपिगन् ॥ स्वयं स्वयम्भुवा
 मृष्टं भयदं सर्वविद्धिषाम् ॥ ४२ ॥ महर्षिरोषैराविष्टं नित्यमाहवदार्पितम् ॥ क्षेपणाद्यस्य मुह्यन्ति लोकाः सस्थानुजङ्गमाः ॥ ४३ ॥ क्रव्या
 दानि च भूतानि तृप्तिं यान्ति महामृचे ॥ तदप्रतिमकम्मोग्रं समानं सूर्यवर्चसा ॥ ४४ ॥ चक्रमुद्यम्य समरे क्रोधदीप्तो गदाधरः ॥ स मुग्धन
 दानवं तेजः समरे स्वेन तेजसा ॥ ४५ ॥ चिच्छेद बाहूश्चक्रेण श्रीधरः कालनेमिनः ॥ तच्च नक्रशतं घोरं साक्षिपूणाद्विह्वलि वे ॥ ४६ ॥ तस्य
 दैत्यस्य चक्रेण प्रममाथ बलाद्धरिः ॥ स च्छिन्नबाहुर्विशिरा न प्राकम्पत दानवः ॥ ४७ ॥ कबन्धोऽगन्स्थितः संसृजे गिराल इव पादपः ॥
 संवितस्य महापक्षौ वायोः कृत्वा समं जवम् ॥ ४८ ॥ उरमा पातयामास गरुडः कालनेमिनम् ॥ स तस्य देहां विमुखां विद्यादुश्च परिभ्रमन् ॥ ४९ ॥
 निपपात दिवं त्यक्त्वा क्षोभयन्धरणातिलम् ॥ तस्मिन्निपनिते दैत्ये देवाः सर्पिगणान्तदा ॥ ५० ॥ साधु साध्विनि वैकुण्ठं संननाः प्रत्यभूजयन् ॥
 अपरे ये तु दैत्याश्च युद्धे दृष्टपराक्रमाः ॥ ५१ ॥ ते सर्वे बाहुभिर्व्यासा न शेकुश्चलितुं रणे ॥ कांश्चिन्कशेषु जग्राह कांश्चिन्कण्टेनु पीडयन् ॥ ५२ ॥
 चकर्प कस्याचिद्वक्त्रं मध्येऽगृह्णादथापरम् ॥ ते गदा चक्रनिर्दग्धा गतसत्त्वा गतासवः ॥ ५३ ॥ गगनाद्गृष्टमर्वाङ्गा निपेतुर्धरणीतले ॥ तेषु
 दैत्येषु सर्वेषु हतेषु पुरुषोत्तमः ॥ ५४ ॥ तस्यौ शक्रप्रियं कृत्वा कृतकर्मो गदाधरः ॥ तस्मिन्निमहे संग्रामं निवृत्तं तारकामय ॥ ५५ ॥
 तं देशमाजगामाशु ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ सर्वैर्ब्रह्मर्षिभिः सार्द्धं गन्धर्वाप्सरसां गणैः ॥ ५६ ॥ दनदेशं पुरे देवं पूजयन्वाक्यमब्रवीत् ॥ कृतं
 देव महत्कर्म सुराणां शल्यसुद्धतम् ॥ वधेनानेन दैत्यानां वयं च परितोषिताः ॥ ५७ ॥ योऽयं त्वदा इनो विष्णोः आजनेमी महासुरः ॥
 त्वमेकोऽस्य मृचे हन्ता नान्यः कश्चन विद्यते ॥ ५८ ॥ एष देवान्परिभवेच्छोकांश्च ससुरासुरान् ॥ ऋषीणां कदनं कृत्या मामपि प्रति
 गर्जते ॥ ५९ ॥ तदनेन तवाग्र्येण परितुष्टोऽस्मि कर्मणा ॥ यदयं कालकल्पस्तु कालनेमी निपातितः ॥ ६० ॥ तदा गच्छस्व भद्रं ते गच्छाम

दिवसुत्तमम् ॥ ब्रह्मर्षयस्त्वां तत्रस्थाः प्रतीक्षन्ते सदोगताः ॥६१॥ कं चाहं तव दास्यामि वरं वरवतां वर ॥ सुरेष्वथ च दैत्येषु वराणां वरदो भवान् ॥ ६२ ॥ निर्यातयैत त्रैलोक्यं रूपांतं निहतकण्टकम् ॥ अस्मिन्नेव मृधे विष्णो शक्राय सुमहात्मने ॥६३॥ एवमुक्तो भगवता ब्रह्मणा हरिरव्ययः ॥ देवाञ्छक्रमुखान्सर्वानुवाच शुभया गिरा ॥६४॥ विष्णुरुवाच ॥ शृणुन्तु त्रिदशाः सर्वे यावन्तोऽत्र समागताः ॥ श्रवणावाहिनेः श्रोत्रैः पुरस्कृत्य पुरन्दरम् ॥६५॥ अस्माभिः समरे सर्वे कालनेमीमुखा हताः ॥ दानवा विक्रमोपेताः शक्रादपि महत्तराः ॥ ६६॥ अस्मिन् महति संग्रामे दैतेया द्वौ विनिःसृतौ ॥ विरोचनश्च दैत्येन्द्रः स्वर्भानुश्च महाग्रहः ॥६७॥ स्वां दिशं भजतां शक्रो दिशं वरुण एव च ॥ याभ्यां यमः पलायतामुत्तरां च धनाधिपः ॥६८॥ ऋक्षैः सह यथायोगं गच्छतां चैव चन्द्रमाः ॥ अद्भुतमुखे सूर्यो भजतामयनैः सह ॥६९॥ आज्यभागाः प्रवर्तन्तां सदस्यैरभिपूजिताः ॥ हूयन्तामग्नयो विप्रैर्वैदहृष्टेन कर्मणा ॥ ७० ॥ देवाश्चाप्यग्निहोमेन स्वाध्यायेन महर्षयः ॥ श्राद्धेन पितरश्चैव तृप्तिं यान्तु यथासुखम् ॥ ७१ ॥ वायुश्चरतु मार्गस्थस्त्रिधा दीप्यतु पावकः ॥ त्रीस्तु वर्णाश्च लोकांस्त्रिस्तर्पयंश्चात्मजैर्गुणैः ॥७२॥ क्रतवः सम्प्रवर्तन्तां दीक्षणीयैर्द्विजातिभिः ॥ दक्षिणाश्चोपपाद्यन्तां याज्ञिकेभ्यः पृथक् पृथक् ॥ ७३ ॥ गां तु सूर्यो रसान्सोमो वायुः प्राणांश्च प्राणिषु ॥ तर्पयन्तः प्रवर्तन्तां सर्व्व एव स्वकर्मभिः ॥ ७४ ॥ यथावदानुपूर्व्वेण महेन्द्रमलयोद्भवाः ॥ त्रैलोक्यमातरः सर्व्वोः समुद्रं यान्तु सिन्धवः ॥ ७५ ॥ दैत्येभ्यस्त्यज्यतां भीश्च शान्तिं ब्रजत देवताः ॥ स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि ब्रह्मलोकं सनातनम् ॥ ७६ ॥ स्वगृहे स्वर्गलोके वा संग्रामे वा विशेषतः ॥ विश्रम्भो वो न मन्तव्यो नित्यं क्षुद्रा हि दानवाः ॥ ७७ ॥ छिद्रेषु प्रहरन्त्येते न तेषां संस्थितिध्रुवा ॥ सौम्यानामृजुभावानां भवतामार्ज्वं धनम् ॥ ७८ ॥ एवमुक्त्वा सुरगणान्विष्णुः सत्यपराक्रमः ॥ जगाम ब्रह्मणा सार्द्धं स्वलोकं तु ब्रह्मा यज्ञाः ॥ ७९ ॥ एतदाश्चर्य्यमभवत्संग्रामे तारकामये ॥ दानवानां च विष्णोश्च यन्मां त्वं परिपृष्टवान् ॥८०॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भावसंग्रहो नामाष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१७८॥ ऋषय उचुः ॥ श्रुतः पद्मोद्भवस्तात विस्तरेण त्वयेरितः ॥ समासाद्भवमाहात्म्यं भैरवस्य विधीयताम् ॥१॥ सूत उवाच ॥ तस्यापि देवदेवस्य शृणुष्वं कर्म चोत्तमम् ॥ आसीद्वैत्योऽन्धको नाम भिन्नाञ्जनचयोपमः ॥ २ ॥

तपसा महता युक्तो ह्यवध्यास्त्रिदिवौकसाम् ॥ स कदाचिन्महादेवं पर्वत्या सहितं प्रभुम् ॥ ३ ॥ कोडमानं तदा दृष्ट्वा हर्षेण देवीं प्रचक्रमे ॥
तस्य युद्धं तदा घोरमभवत्सह शम्भुना ॥ ४ ॥ आवन्त्ये विषये घोरे महाकालवनं प्रति ॥ तस्मिन्पुद्गले तदा रुद्रश्चान्वहेनातिपीडितः ॥ ५ ॥
सुषुप्ते बाणमत्युग्रं नाम्ना पाशुपतं हि तत् ॥ रुद्रबाणविनिर्भेदाद्रुधिरादन्धकस्य तु ॥ ६ ॥ अन्यकाश्च समुत्पन्नाः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ तेषां
विदार्यमाणानां रुधिरादपरे पुनः ॥ ७ ॥ बभूवुर्गन्धका घोरा यैव्याप्तमखिलं जगत् ॥ एवं प्रायाविनं दृष्ट्वा तं च देवमतदान्धकम् ॥ ८ ॥ पानार्थमन्वज्जा
लस्य सोऽसृजन्मातरस्तदा ॥ मोहेश्वरी तथा ब्राह्मी कौमारी मालिनी तथा ॥ ९ ॥ सौपर्णी ह्यथ वायव्या शार्ङ्गी वै नेर्ऋता नयः ॥ सौरीयोम्या भिना
द्वृती चामुण्डा चाथ वारुणी ॥ १० ॥ वाराही नारसिंही च वैष्णवी च चलच्छिला ॥ शतानन्दा भगानन्दा पिच्छिला भगमाञ्जिनी ॥ ११ ॥ मन्दा
चातिवला रक्ता सुरभी मुखमण्डिका ॥ मातृनन्दा सुनन्दा च बिडाली शकुनी तथा ॥ १२ ॥ रंयती च महारक्ता तथैव पित्रोश्चिच्छिका ॥ जया च
विजया चैव जयन्ती चापराजिता ॥ १३ ॥ काली चैव महाकाली द्वृती चैव तथैव च ॥ सुभगा दुर्भगा चैव कगली नन्दिनी नयः ॥ १४ ॥
अदितिश्च दितिश्चैव मारी वै मृत्युर्देव च ॥ कर्णमोघी तथा ग्राम्या उत्क्री च यदोदरी ॥ १५ ॥ कपाली नवदम्ता च पिशाची रक्षणी तथा ॥
भृशुण्डी शाङ्करा चण्डा लाङ्गली कुटभी तथा ॥ १६ ॥ खेटा सुलोचना धूम्रा एकवीरा कगलिनी ॥ विशालदंष्ट्रिणी इयामा त्रिजटी कुङ्कुटी
नया ॥ १७ ॥ वैनायकी च वैताली उन्मत्तादुम्बरी तथा ॥ सिद्धिश्च ललिहाना च केकरी गर्दभी तथा ॥ १८ ॥ भृशुटी बहुपुत्री च पेतयाना
विडम्बिनी ॥ क्रौंचा शैलमुखी चैव विनता सुरसा दनुः ॥ १९ ॥ उपा रम्भा नेनका च सलिला चित्रहृदिपिणी ॥ म्वाहा ल्यवा नपट्कारा
धृतिर्ज्येष्ठा कर्पाद्विनी ॥ २० ॥ माया विचित्ररूपा च कामरूपा च सङ्गमा ॥ मुखविला मङ्गला च महानासा महामुखी ॥ २१ ॥ कुमारी
रोचना भीमा सदाहा सा मदोद्धता ॥ अलम्बाक्षी कालपर्णी कुम्भकर्णी महासुरी ॥ २२ ॥ केशिनी शंखिनी लम्बा पिङ्गला लोहितामुखी ॥
घण्टारवाथ दंष्ट्राला रोचना काकजङ्घिका ॥ २३ ॥ गार्कणिकाजमुसिका महाग्रीवा महामुखी ॥ उल्कामुखी धूमशिखा कम्पिनी
परिकम्पिनी ॥ २४ ॥ मोहना कम्पना क्ष्वेला निर्भया बाहुशालिनी ॥ सूर्यकर्णी तथैकाक्षी विशोका नन्दिनी तथा ॥ २५ ॥ ज्यात्नामुखी

च रभसा निकुम्भा रक्तकम्पना ॥ अविकारा महाचित्रा चन्द्रसेना मनोरमा ॥ २६ ॥ अदर्शना हरत्यापा मातङ्गी लम्बमेखला ॥ अवाला
वञ्चना काली प्रमोदा लाङ्गलवती ॥ २७ ॥ चित्ता चित्तजला कोणा शान्तिकाधविशशिनी ॥ लम्बस्तनी लम्बसटा निसटा वासव
णिनी ॥ २८ ॥ स्खलन्ती दीर्घकेशी च सुचिरा सुन्दरी शुभा ॥ अयोमुखी कटुमुखी क्रोधनी च तथाशनी ॥ २९ ॥ कुटुम्बिका मुक्तिदा च
चन्द्रिका बलमोहिनी ॥ सामान्या हासिनी लम्बा कोविदारी समासवी ॥ ३० ॥ शङ्खकर्णी महानादा सप्तदेवी महोदरी ॥ हुङ्करी रुद्रमुमदा
रुद्रेशी भूतढामरी ॥ ३१ ॥ पिण्डजिह्वा चलज्वाला शिखा ज्वालामुखी तथा ॥ एताश्चान्याश्च देवेशः सोऽसृजन्मातरस्तदा ॥ ३२ ॥
अन्धकानां महाघोराः पपुस्तदुधिरं तदा ॥ ततोऽन्धकासृजः सर्वाः परां तृतिमुपागताः ॥ ३३ ॥ ततः तृतासु संभूता भूय एवान्धकप्रजाः
अर्दितस्तैर्महादेवः शूलमूढरपाणिभिः ॥ ३४ ॥ ततः स शङ्करा देवस्त्वन्धकैर्व्याकुलीकृतः ॥ जगन्म शरणं देवं वासुदेवप्रजं विभुम् ॥ ३५ ॥
ततस्तु भगवान् विष्णुः सृष्टवान् शुष्करेवतीम् ॥ या पौषी सकलं तेषामन्धकानामसृष्ट क्षणात् ॥ ३६ ॥ यथा यथा च रुधिरं पिबन्त्यन्धक
सम्भवम् ॥ तथा तथाधिकं देवी संशुष्यति जनाधिपः ॥ ३७ ॥ पीयमाने तथा तेषामन्धकानां तस्मिन्नि ॥ अन्धकास्तु क्षयं गीताः सर्वे
ते त्रिपुरारिणा ॥ ३८ ॥ मूलान्धकं तु विक्रम्य तदा सर्वस्त्रिलोकधृक् ॥ चकार वेगाच्छूलग्रं स च तुष्टाव शङ्करम् ॥ ३९ ॥ अन्धकस्तु
महावीर्यस्तस्य तुष्टोऽभवद्भवः ॥ सामीप्यं प्रददौ नित्यं गणेशत्वं तथैव च ॥ ४० ॥ ततो मातृगणाः सर्वे शङ्करं वाक्यमब्रुवन् ॥ त्वत्प्रसाद
जगत्सर्वं तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ ४१ ॥ शङ्कर उवाच ॥ भवतीभिः प्रजाः सर्वा रक्षणीया न संशयः ॥ तस्माद्दोषादिभिर्प्रायान्मनः क्षीघ्रं
निवर्त्यताम् ॥ ४२ ॥ इत्येवं शङ्करेणोक्तमनाहत्य वचस्तदा ॥ भक्षयामासुर्युग्रास्त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ४३ ॥ त्रैलोक्ये भक्षमाणे तु
तदा मातृगणेन वै ॥ नृसिंहमूर्तिं देवेशं प्रदध्यौ भगवाञ्छिवः ॥ ४४ ॥ अनादिनिघ्नं देवं सर्वलोकभयोद्भवम् ॥ दैत्येन्द्रवशोरुधिरचर्चिताग्र
महानखम् ॥ ४५ ॥ विद्युज्जिह्वं महादंष्ट्रं स्फुरत्केसरकण्ठकम् ॥ कल्पान्तमारुतशुब्धं सप्तार्णवसमस्वनम् ॥ ४६ ॥ वज्रतीक्ष्णनखं घोर
माकर्णव्यादिताननम् ॥ मेरुशैलप्रतीकाशमुदयार्कसमेक्षणम् ॥ ४७ ॥ हिमाद्रिशिखराकारं चारुदंष्ट्रेज्ज्वलाननम् ॥ नखनिस्तृतापाग्नि

ज्वालाकेसरमालिनम् ॥ ४८ ॥ वज्राङ्गदं सुमुकुटं हारकेयूरभूषणम् ॥ ओणीसूत्रेण सता काञ्चनेन विराजिनम् ॥ ४९ ॥ नीलोत्पल
 दलदयामं वासोयुगविभूषणम् ॥ तेजसाक्रान्तसकलब्रह्माण्डागारसंकुलम् ॥ ५० ॥ पर्वः अभ्यमानागोदुतहव्यवद्विधायसः ॥ आर्ततडगाहोः
 संयुक्तं देहलोमजैः ॥ ५१ ॥ सर्वपुष्पविचित्रां च धारयन्तं महाभजम् ॥ ५२ ॥ भगवन्प्रदो तस्य ॥ ५३ ॥ गृहशेनो
 रूपेण व्यातो रुद्रेण धीमता ॥ तादृशेनैव रूपेण दुर्निरीक्ष्येण देवैः ॥ ५४ ॥ भूषणम् तु ज्वेशं नदां पुष्पं वृद्धरः ॥ ५५ ॥
 शंकर उवाच ॥ नमस्तेऽस्तु जगन्नाथ नरसिंहपुङ्गव ॥ इत्यन्थातृपुङ्गवे हृदयिगोविन्द ॥ ५६ ॥ १३. १३३ अङ्ग
 हेमपिङ्गलविग्रह ॥ नतोऽस्मि पद्मनाभत्वां सुरशक जगद्गुरो ॥ ५७ ॥ कः साधोमरिपोप सूर्येणोदितमाश्र ॥ ५८ ॥ १३४
 संक्रोध सहस्रेन्द्रपराक्रम ॥ ५९ ॥ सहस्रवनदस्फीत सहस्रारुणात्मक ॥ ६० ॥ सहस्रवर्णमन्त्र ॥ ६१ ॥ १३५
 ज्ञानन्तमुत्तिमन् ॥ सहस्रचन्द्रप्रतिम सहस्रग्रहविक्रम ॥ ६२ ॥ सहस्रचन्द्रवेगोश्च सहस्रारुणात्मक ॥ ६३ ॥
 सहस्रयन्त्रमथन सहस्रवधमोचन ॥ ६४ ॥ अन्धकस्य विनाशाय यः सुष्टा ॥ ६५ ॥ अमृतम् ॥ ६६ ॥ १३६
 प्रजाः ॥ ६७ ॥ कृत्य ताश्च न शक्तोऽहं संहर्तुमपराजित ॥ स्वयं कृत्यः सूर्यं तान् विजृम्भयिष्ये ॥ ६८ ॥ त्वमुरु य देव नरसिंह
 वपुर्दरः ॥ ससर्ज देवो जिह्वावास्तदा वागीश्वरी हरिः ॥ ६९ ॥ हृदयाद्ग ॥ ७० ॥ १३७
 सुष्टा पूर्वं महात्मना ॥ ७१ ॥ यया तदुधिरं पीतमन्धकानां महात्मनाम् ॥ ७२ ॥ कश्चिंश्लोके ना ॥ ७३ ॥
 द्वाविंशन्मातरः सुष्टा गन्धर्व्यश्चक्रिणा ततः ॥ तासां नामानि वक्ष्यामि तानि ॥ ७४ ॥ १३८
 तथैव च ॥ त्रैलोक्यमोहिनी पुण्या सर्वसत्त्ववशंकरी ॥ ७५ ॥ तथा च चक्रहृदया पञ्च विद्योमचारिणी ॥ ७६ ॥ अति ॥ न नारा
 संकर्षणी तथा ॥ ७७ ॥ इत्येताः पृष्ठगा राजन् वागीशानुचराः स्मृताः ॥ सुहृन्नि ॥ गार्धस्थ ॥ ७८ ॥ १३९
 मधुदंष्ट्री च कमलोत्पलहस्तिका ॥ इति देव्यष्टकं राजन् मायानुचरमुच्यते ॥ ७९ ॥ अजिता सुहृदया वृद्धा ॥ शशमंशना ॥ नृसिंह

भेरवा बिल्वा गरुत्मद्भुजा जया ॥ ७१ ॥ भवमालिन्यनुचरा इत्यष्टौ नृप मातरः ॥ आकर्णनी सम्भटा च तथैवात्तरमालिका ॥ ७२ ॥
ज्वालामुखी भीषणिका कामधेनुश्च बालिका ॥ तथा पद्मकरा राजन् रवेत्यनुचराः स्मृताः ॥ ७३ ॥ अष्टौ महाबजाः सर्वा देवगात्रसमु-
द्भवाः ॥ त्रैलोक्यप्रसृष्टिसंहारसमर्थाः सर्वदेवताः ॥ ७४ ॥ ताः सृष्टमात्रा देवेन कुद्धा मातृगणस्य तु ॥ प्रधाविता महाराज क्रोधविस्फारिते-
क्षणः ॥ ७५ ॥ अविषह्यतमं तासां दृष्टितेजः सुदारुणम् ॥ तमेव क्षरणं प्राप्ता नृसिंहो वाक्यमब्रवीत् ॥ ७६ ॥ यथा मनुष्याः पशवः पालयन्ति
चिरात्सुतान् ॥ जयन्ति ते तथैवाशु यथा वै देवतागणाः ॥ ७७ ॥ भवत्यस्तु तथा लोकाश्च पालयन्तु मयेरिताः ॥ मनुजैश्च तथा
देवैर्जघ्वं त्रिपुरान्तकम् ॥ ७८ ॥ न च बाधा प्रकृतेभ्यः ये भक्तास्त्रिपुरान्तके ॥ ये च मां संस्मरन्तीह ते च रक्षयाः सदा
नराः ॥ ७९ ॥ बलिकर्म करिष्यन्ति गुणमाकं ये सदा नराः ॥ सर्वकामप्रदास्तेषां भविष्यध्वं तथैव च ॥ ८० ॥ उच्छासतादिकं
ये च कथयन्ति मयेरितम् ॥ ते च रक्षयाः सदा लोका रक्षितव्यं मदासनम् ॥ ८१ ॥ रौद्रो चैव परां मूर्तिं महादेवः प्रदास्यति ॥
गुणमनुब्रूया महादेव्यस्तदुक्तं परिरक्ष्यथ ॥ ८२ ॥ मया मातृगणः सृष्टो योऽयं विगतसाध्वसः ॥ एष नित्यं विशालाक्षो मयेव
सह रंस्यते ॥ ८३ ॥ मया सार्द्धं तथा पूजां नरेभ्यश्चैव लप्स्यथ ॥ पृथक् सुपूजिता लोकैः सर्वान्कामान् प्रदास्यथ ॥ ८४ ॥
शुष्कां संपूजयिष्यान्त ये च पुत्रार्थिनो जनाः ॥ तेषां पुत्रप्रदा देवी भविष्यति न संशयः ॥ ८५ ॥ एवमुक्त्वा तु भगवान्सह मातृगणेन तु ॥
ज्वालामालाकुलवपुस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ८६ ॥ तत्र तीर्थं समुत्पन्नं कृतशौचेति यज्जगुः ॥ तत्रापि पूर्वजो देवो जगदात्तिहरो हरः ॥ ८७ ॥
रौद्रस्य मातृवर्गस्य दत्त्वा रुद्रस्तु पार्थिव ॥ रौद्रां दिव्यां तनुं तत्र मातृमध्ये व्यवस्थितः ॥ ८८ ॥ सप्त ता मातरो देव्यः सार्द्धनारीनरः
शिवः ॥ निवेद्य रौद्रं तत्स्थानं तत्रैवान्तरधीयत ॥ ८९ ॥ स मातृवर्गस्य हरस्य मूर्तिर्यदा यदा याति च तत्समीपे ॥ देवेश्वरस्यापि नृसिंह
मूर्तेः पूजां विधत्ते त्रिपुरान्तकारिः ॥ ९० ॥ इति श्रीमत्स्ये महापुराणेऽन्धकवधो नामैकोनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥
ऋषय ऊचुः ॥ श्रुतोऽन्धकवधः सुत यथावत्तदुदीरितः ॥ वाराणस्यास्तु माहात्म्यं श्रोतुमिच्छाम साम्प्रतम् ॥ १ ॥ भगवान्

पिङ्गलः केन गणत्वं समुपागतः ॥ अन्नदत्तं च सम्प्राप्तो वाराणस्यां महाद्युतिः ॥ २ ॥ क्षेत्रपालः कथं जातः प्रियत्वं च कथं गतः ॥ एतदि
 च्छम कथितं श्रोतुं ब्रह्मसुत त्वया ॥ ३ ॥ सूत उवाच ॥ शृणुष्वं वै यथा लेभे गणेशत्वं स पिङ्गलः ॥ अन्नदत्तं च लोकानां स्यान् वारा
 णसी त्विह ॥ ४ ॥ पूर्णभद्रसुतः श्रीमानासिद्यक्षः प्रतापवान् ॥ हरिकेश इति ख्यातो ब्रह्मग्यो धार्मिकश्च ह ॥ ५ ॥ तस्य जन्मप्रभृत्येव शर्वे
 भक्तिरनुत्तमा ॥ तदासीत्तिन्नमस्कारस्तन्निष्ठस्तत्परायणः ॥ ६ ॥ आसीनश्च शयानश्च गच्छंस्तिष्ठन्ननुजन् ॥ भुञ्जानोऽथ पिबन् वापि रुद्रमेवान्व
 चिन्तयत् ॥ ७ ॥ तमेवं युक्तमनसं पूर्णभद्रः पिताब्रवीत् ॥ न त्वां पुत्रमहं मन्ये दुर्जोतो यस्तन्मन्यथा ॥ ८ ॥ न हि यक्षकुलीनानामेत
 दृत्तं भवत्युत ॥ गुह्यका वत यूयं वै स्वभावात्कूरचेतसः ॥ ९ ॥ क्वयाद्वाश्चैव किंभक्षा हिंसाशीलाश्च पुत्रक ॥ मेवं कार्पण्यं ते वृत्तिरिव दृष्टा
 महात्मना ॥ १० ॥ स्वयम्भुजा ययाद्रिष्टा त्यक्तव्या यदि नो भवेत् ॥ आश्रमान्तरजं कर्म न कुर्युर्गृहिणस्तु तत् ॥ ११ ॥ हित्वा भग्न्य
 भावं च कर्मभिर्विविधैश्चर ॥ यत्त्वेमेवं विमार्गस्थो समुप्याज्जात एव च ॥ १२ ॥ यथावद्विविधं नेपां कर्म न ज्ञातिसंश्रमम् ॥ ययापि
 विहितं पश्य कर्मतन्नात्र संशयः ॥ १३ ॥ सूत उवाच ॥ एमुक्त्वा स तं पुत्रं पूर्णभद्रः प्रतापवान् ॥ आच निष्क्रम शिनं गच्छ पुत्र
 यथेच्छसि ॥ १४ ॥ ततः स निर्गतस्त्यक्त्वा गृहं संबन्धिनस्तथा ॥ वाराणसीं समासाद्य तपस्तेपे सुदुश्चरम् ॥ १५ ॥ स्थाणुभूतो ह्यनि
 मिषः शुष्ककाष्ठोपलोपमः ॥ सन्निभस्येन्द्रियग्राममनातिष्ठत निश्चलः ॥ १६ ॥ अथ तस्यैवमनिशं तत्परस्य तदाश्रितः ॥ सहस्रमेकं वर्षाणां
 दिव्यमप्यभ्यवर्तत ॥ १७ ॥ वल्मीकिन समाक्रान्तो भक्ष्यमाणः पिपीलिकैः ॥ वज्रसूचीमुखैस्तीक्ष्णैर्विध्यमानस्तथैव च ॥ १८ ॥ निर्मास
 रुधिरत्वक् च कुन्दशङ्खेन्दुसप्रभः ॥ अस्थिशेषोऽभवच्छर्वं दहं वै चिन्तयन्नपि ॥ १९ ॥ एतस्मिन्नन्तरं देवी विज्ञापयन् शङ्करम् ॥ २० ॥
 देव्युवाच ॥ उद्यानं पुनरेवेदं द्रुमुमिच्छामि सर्वदा ॥ क्षेत्रस्य देव माहात्म्यं श्रोतुं क्रीतुं हलं हि मे ॥ यतश्च त्रियम्पते तथास्य फलमुत्त
 मम् ॥ २१ ॥ इति विज्ञापितो देवः शर्षोण्या परमेश्वरः ॥ शर्वः पृष्टो यथातथ्यनख्यातुमुपक्रमे ॥ २२ ॥ निर्जगाम च देवशः पार्श्वतया सह
 शङ्करः ॥ उद्यानं दर्शयामास देव्या देवः पिनाकधृक् ॥ २३ ॥ देवेदेव उवाच ॥ प्रोक्तुं ह्यनपि यद्युत्तराग्निं कृतान्नानावतन्तं मनो

इरम् ॥ विरूढपुण्यैः परितः प्रियङ्गुभिः सुपुष्पितैः कण्टकितैश्च केतकैः ॥ २३ ॥ तमालगुल्मैर्निचितं सुगन्धिभिः सर्वाणि कारैर्वकुलैश्च
 सर्वशः ॥ अशोकपुत्रागवैः सुपुष्पितैर्द्विरफमालाकुलपुष्पसन्धयैः ॥ २५ ॥ क्वचिप्रकुलाम्बुजरेणुहविर्तेर्विहङ्गमैश्चारुकलप्रणादिभिः ॥
 विनादितं सारसमण्डनादिभिः प्रमत्तदात्यूहहृतैश्च वल्गुभिः ॥ २६ ॥ क्वचिच्च चक्राह्वोपनादितं क्वचिच्च कादम्बकदम्बकैर्युतम् ॥ क्वचिच्च
 कारण्डवनादनादितं क्वचिच्च मत्तलिकुलकुलीकृतम् ॥ २७ ॥ मदाकुलाभिस्त्वमराङ्गनाभिर्निषेधितं चारु सुगन्धिपुष्पम् ॥ क्वचित्सुपुष्पैः
 सहकारवृक्षैर्लेतोपगूढैस्तिलकद्रुमैश्च ॥ २८ ॥ प्रगीतिविद्याधरासिद्धचारणं प्रमत्तनृत्याप्सरसां गणाकुलम् ॥ प्रहृष्टनानाविधपक्षिसेवितं प्रमत्त
 हारितकुलोपनादितम् ॥ २९ ॥ मृगेन्द्रनादाकुलसत्त्वमानसैः क्वचित्क्वचिद्वह्मकदम्बकैर्मृगैः ॥ प्रकुलनानाविधचारुपङ्कजैः सरस्तटाकैरुप
 शोभितं क्वचित् ॥ ३० ॥ निविडनिबुलनालं नीलकण्ठाभिरामं मदमुदितविहङ्गव्रातनादाभिरामम् ॥ कुमुमिततरुशाखालीनप्रस्ताद्विरेकं
 नवकिसलयशोभाशोभितप्रान्तशाखम् ॥ ३१ ॥ क्वचिच्च दन्तिक्षतचारुवीरुषं क्वचिच्छाखालिङ्गितचारुपक्षकम् ॥ क्वचिद्विलासालसगामिवर्हिणं
 निषेधितं किम्पुरुषवज्रैः क्वचित् ॥ ३२ ॥ पारावतध्वनिविक्रान्तचारुशृङ्गेरुब्रह्मवैः सितमनोहरचारुह्रैः ॥ आकीर्णपुष्पनिकुरम्बविविमुक्तशसै
 विभ्राजितं त्रिदशदेवकुलैरनेकैः ॥ ३३ ॥ फुल्लोत्पलागुरुसहस्रवितानयुक्तैस्तोयाशयैः समनुशोभितदेवमार्गम् ॥ मार्गन्तरागलितपुष्पविचित्र
 भक्तिसम्बद्धगुल्मविटपैर्विहगैरुपेतम् ॥ ३४ ॥ तुङ्गाग्रैर्नीलपुष्पस्तवकभरनतप्रान्तशाखैर्शौकैर्मत्तालिव्रातगीतश्रुतिसुखजननैर्भाषितान्तर्मनो
 द्वैः ॥ रात्रौ चन्द्रस्य भासा कुसुमिततिलकैरेकतां सम्प्रयातं व्यासुप्तप्रबुद्धस्थितहरिणकुलालुप्तदर्भाङ्कुराग्रम् ॥ ३५ ॥ हंसानां पक्षपातप्रचलितकमल
 स्वच्छविस्तीर्णतोयं तोयानां तीरजातप्रविकचकदलीवाटनृत्यनमयूरम् ॥ मायूरैः पक्षचन्द्रैः क्वचिदपि पतितैराञ्जितक्षमाप्रदेशं देशे देशे
 विकीर्णप्रमुदितविलसन्मत्तहारितवृक्षम् ॥ ३६ ॥ सारङ्गैः क्वचिदपि सेवितप्रदेशं संछन्नं कुसुमचयैः क्वचिद्विचित्रैः ॥ तृष्टाभिः क्वचिदपि
 किन्नराङ्गनाभिः क्षीवाभिः समधुरगीतवृक्षखण्डम् ॥ ३७ ॥ संसृष्टैः क्वचिदुपलितकीर्णपुष्पैरावासैः परिवृतपादपं मुनीनाम् ॥ आ मूलरक्त
 निचिर्तैः क्वचिद्विशालैरुदङ्गैः पनसमहीरुहैरुपेतम् ॥ ३८ ॥ फुल्लान्तिमुक्तकलतागृहसिद्धलीलं सिद्धाङ्गनाकनकनूपुरनादरम्यम् ॥ रम्याप्रियङ्गु

तरुमञ्जीरस्तमृङ्गं भृङ्गावलीषु स्वलिताम्बुकदम्बपुष्पम् ॥ ३९ ॥ पुष्पोत्तरानिलविधूयितपादयाग्रमप्रसरो भुवि विपातितवंशगुल्मम् ॥
 गुल्मान्नप्रभृतेलीनवृणोसमूहं संमुह्यतं तनुभूतामपवर्गदातृ ॥ ४० ॥ चन्द्रांशुजालधवलैस्तिलकैर्मनोज्ञैः प्रिन्दुरकुङ्कुमकुम्भनिभैरञ्जकैः ॥
 चामीकराभनिचयेरथ कर्णिकारैः फुल्लारविन्दरचितं सुविशालशालैः ॥ ४१ ॥ क्वचिद्रजतपर्णाभैः क्वचिद्विद्रुमसन्निभैः ॥ क्वचिन्कांचनसङ्काशैः
 पुष्पैराचितभूतलम् ॥ ४२ ॥ पुन्नागेषु द्विजगणविरुतं रक्ताशोकस्तवकभरन्तम् ॥ रम्योपाततश्रमहरपवनं फुल्लान्जेषु प्रसरन्निक्षिप्तम् ॥ ४३ ॥
 सकलभुवनभर्ता लोकनाथस्तदानीं त्रुहिनशिवरिपुत्र्याः सार्द्धमिष्टैर्गणेशैः ॥ विविधतरुविशालं मतदृष्टान्यपुष्टुपवनतरुमयं दर्शयामास
 देव्याः ॥ ४४ ॥ देव्युवाच ॥ उद्यानं दर्शितं देव शोभया परया युतम् ॥ क्षेत्रस्य तु गुणान् सर्वान्पुनर्वक्तुमिहाहंमि ॥ ४५ ॥ अस्य क्षेत्रस्य
 माहात्म्यमविमुक्तस्य तत्तथा ॥ श्रुत्वापि हि न मे तृप्तिरतो भूयो वदस्व मे ॥ ४६ ॥ देवदेव उवाच ॥ इदं गुह्यतमं क्षेत्रं सदा चाराणसी मम ॥
 सर्वेषामेव भूतानां हेतुमोक्षस्य सर्वदा ॥ ४७ ॥ अस्मिन्सिद्धाः सदा देवि मदीयं व्रतमास्थिताः ॥ नागाऽङ्गवरा निन्यं मम लोकाऽङ्का
 क्षिणः ॥ ४८ ॥ अभ्यस्यन्ति परं योगं मुक्तात्मानो जितेन्द्रियाः ॥ नानावृक्षसमाक्रीणं नानाविहगकूजिते ॥ ४९ ॥ कम्भलोत्पलपुष्पाढ्यैः
 सरोभिः समलंकृते ॥ अप्सरोगणगन्धर्वैः सदा संसेविते शुभे ॥ ५० ॥ रोचते मे सदा वासां येन कार्येण न च्छृणु ॥ मन्मना मम भक्त्य
 मायै सर्वापि तक्रियः ॥ ५१ ॥ यथा मोक्षमिहाप्नोति ह्यन्यत्र न तथा क्वचित् ॥ एतन्मम पुरं दिव्यं गुह्याद्ब्रह्मतरं महत् ॥ ५२ ॥ ब्रह्मादयस्तु
 जानन्ति येऽपि सिद्धा मुमुक्षवः ॥ अतः प्रियतमं क्षेत्रं तस्याच्चेह रतिर्मम ॥ ५३ ॥ विमुक्तं न मया प्रह्मज्ञाद्वयत वा कदाचन ॥ महत्क्षेत्र
 भिदं तस्मादविमुक्तमिदं स्मृतम् ॥ ५४ ॥ नैमिषेऽथ कुरुक्षेत्रे गङ्गाद्वारेऽथ पुष्करे ॥ स्नानात्संसेविताद्रापि न भाक्षः प्राप्यते यतः ॥ ५५ ॥
 इह संप्राप्यते येन तत् एतद्विशिष्यते ॥ प्रयागे च भवेन्मोक्ष इह वा मत्परिग्रहात् ॥ ५६ ॥ प्रयागादपि तीर्थार्थादिभ्यो महत्स्मृतम् ॥
 जैर्गोपिष्यः परां सिद्धिं योगतः स महातपाः ॥ ५७ ॥ अस्य क्षेत्रस्य माहात्म्याद्भक्त्या च मम भावनात् ॥ जैर्गोपिष्यो महाश्रेष्ठो योगिना
 स्थानमिष्यते ॥ ५८ ॥ ध्यायतस्तत्र मां नित्यं योगाग्निर्दोष्यते भृशम् ॥ कैवल्यं परमं याति देवानामपि दुर्लभम् ॥ ५९ ॥ अव्यक्त

छिद्रैर्मुनिभिः सर्वसिद्धान्तवेदिभिः ॥ इह संप्राप्यते मोक्षो दुर्लभो देवदानवेः ॥ ६० ॥ तेभ्यश्चाहं प्रयच्छामि भोगैश्चर्यमनुत्तमम् ॥ आत्मनश्चैव
 सायुज्यमाप्सितं स्थानमेव च ॥ ६१ ॥ कुबेरस्तु महायक्षस्तथा सर्वापैतक्रियः ॥ क्षेत्रसंवसनादेव गणेशत्वमवाप ह ॥ ६२ ॥ संवर्तो भविता
 यश्च सोऽपि भक्त्या मेमेव तु ॥ इहैवाराध्य मां देवि सिद्धिं यास्यत्यनुत्तमाम् ॥ ६३ ॥ पराशरसुतो योगी ऋषिव्यासो महातपाः ॥ धर्मकर्त्ता
 भविष्यश्चैवदंसंस्था प्रवर्त्तकः ॥ ६४ ॥ रंस्यते सोऽपि पद्माक्षि क्षेत्रेऽस्मिन्मुनिपुङ्गवः ॥ ब्रह्मा देवर्षिभिः सार्द्धं विष्णुवर्ण्युर्दिवाकरः ॥ ६५ ॥
 देवराजस्तथा शक्रो येऽपि चान्ये दिवौकसः ॥ उपासन्ते महात्मानः सर्वे मामेव सुव्रते ॥ ६६ ॥ अन्येऽपि योगिनः सिद्धाश्छत्ररूपा महाव्रताः ॥
 अनन्यमनसो भूत्वा मामिहोपासते सदा ॥ ६७ ॥ अलर्कश्च पुरीमेतां मत्प्रसादादवाप्स्यति ॥ स चैनां पूर्ववत्कृत्वा चातुर्वर्ण्योऽश्रमाकुलम् ॥ ६८ ॥
 स्फीतां जनसमाकर्णी भक्त्या च सुचिरं नृपः ॥ मयि सर्वापैतप्राणो मामेव प्रतिपत्स्यते ॥ ६९ ॥ ततः प्रभृति चार्वेङ्गि येऽपि क्षेत्रनिवासिनः ॥
 गृहिणो लिङ्गिनो वापि मद्भक्ता मत्परायणाः ॥ ७० ॥ मत्प्रसादाद्भजिष्यन्ति मोक्षं परमदुर्लभम् ॥ विषयासक्तचित्तोऽपि त्यक्तधर्मरतिनेरः ॥ ७१ ॥
 इह क्षेत्रे मृतः सोऽपि संसारं न पुनर्विज्ञेत् ॥ ये पुनर्निर्मममा धीराः सत्त्वस्थ्या विजितेन्द्रियाः ॥ ७२ ॥ व्रतिनश्च निराग्न्भाः सर्वे ते मयि भावि
 ताः ॥ देहभङ्गं समासाद्य धीमन्तः सङ्गवर्जिताः ॥ गता एव परं मोक्षं प्रसादान्मम सुव्रते ॥ ७३ ॥ जन्मान्तरसहस्रेषु युजन्योगमवाप्नुयात् ॥
 तमिहैव परं मोक्षं मरणादधिगच्छति ॥ ७४ ॥ एतत्संक्षेपतो देवि क्षेत्रस्यास्य महत्फलम् ॥ अविमुक्तस्य कथितं मयाते गुह्यमुत्तमम् ॥ ७५ ॥
 अतः परतरं नास्ति सिद्धिगुह्यं महेश्वरि ॥ एतद्बुद्ध्यन्ति योगज्ञा ये च योगेश्वरा भुवि ॥ ७६ ॥ एतदेव परं स्थानमेतदेव परं शिवम् ॥ एतदेव परं ब्रह्म
 एतदेव परं पदम् ॥ ७७ ॥ वाराणसी तु भुवनत्रयसारभूता रम्या सदा मम पुरी गिरिराजपुत्रि ॥ अत्रागता विविधदुष्कृतकारिणोऽपि पाप
 क्षयाद्विरजसः प्रतिभान्ति मर्त्याः ॥ ७८ ॥ एतत्स्मृतं प्रियतमं मम देवि नित्यं क्षेत्रं विचित्रतरुगुल्मलतासुषुप्पम् ॥ अस्मिन्मृतास्तनुभृतः
 पदमाप्नुवन्ति मूर्खागमेन रहितापि न संशयोऽत्र ॥ ७९ ॥ सूत उवाच ॥ एतस्मिन्नन्तरे देवो देवीं प्राह गिरिन्द्रजाम् ॥ दातुं प्रसादाद्यक्षाय
 वरं भक्ताय भामिनि ॥ ८० ॥ भक्तो मम वरारोहे तपसा हतकिल्बिषः ॥ अहो वरमसौ लब्धुमस्मत्तो भुवनेश्वरि ॥ ८१ ॥

एवमुक्त्वा ततो देवः सह देव्या जगत्पतिः ॥ जगाम यक्षो यत्रास्ते कृशो धमनिसन्ततः ॥ ८२ ॥ ततस्तं गुह्यकं देवी दृष्टि
 पातेर्नरीक्षती ॥ श्वेतवर्णं विचर्ममाणं स्नायुबद्धास्थिपञ्जरम् ॥ ८३ ॥ देवी प्राह तदा देवं दर्शयन्ती च गुह्यकम् ॥ सत्यं नाम भवानुग्रा
 देवैरुक्तस्तु शङ्कर ॥ ८४ ॥ ईदृशे चास्य तपसि न प्रयच्छसि यद्वरम् ॥ अतः क्षेत्रे महादेव पुण्ये सम्यगुपासिते ॥ ८५ ॥ कथमेवं परिक्रेशं
 प्राप्तो यक्षकुमारकः ॥ शीघ्रमस्य वरं यच्छ प्रसादात्परमेश्वर ॥ ८६ ॥ एवं मन्वादयो देव वदन्ति परमर्षयः ॥ रुष्टाद्वा चाथ तुष्टाद्वा सिद्धिस्तूभयतो
 भवेत् ॥ भोगप्राप्तिस्तथा राज्यमन्ते मोक्षः सदाशिवात् ॥ ८७ ॥ एवमुक्तस्ततो देवः सह देव्या जगत्पतिः ॥ जगाम यक्षो यत्रास्ते कृशो धमनिसन्ततः
 ॥ ८८ ॥ तं दृष्ट्वा प्रणतं भक्त्या हरिकेशं वृषच्चजः ॥ दिव्यं चक्षुरदात्तस्मै येनापश्यत्स शङ्करम् ॥ ८९ ॥ अथ यक्षस्तदादशाच्छनैरुन्मील्य
 चक्षुषी ॥ अपश्यत्सगणं देवं वृषध्वजमुपस्थितम् ॥ ९० ॥ देवदेव उवाच ॥ वरं ददामि ते पूर्वं त्रैलोक्ये दर्शनं तथा ॥ सावर्ण्यं च शरीरस्य
 पश्य मां विगतज्वरः ॥ ९१ ॥ सूत उवाच ॥ ततः स लब्ध्वा तु वरं शरीरेणाक्षतेन च ॥ पादयोः प्रणतस्तस्थौ कृत्वा शिरसि चाञ्ज
 लिम् ॥ ९२ ॥ उवाचाथ तथा तेन वरदोऽस्मीति चोदितः ॥ भगवन्भक्तिमव्यग्रां त्वय्यनन्यां विधत्स्व मे ॥ ९३ ॥ अन्नदत्तं च लोकानां
 गाणपत्यं तथाक्षयम् ॥ अविमुक्तं च ते स्थानं पश्येयं सर्वदा यथा ॥ ९४ ॥ एतदिच्छामि देवेश त्वत्तो वरमनुत्तमम् ॥ ९५ ॥ देवदेव
 उवाच ॥ जरामरणसन्त्यक्तः सर्वरोगविवर्जितः ॥ भविष्यसि गणाध्यक्षो धनदः सर्वपूजितः ॥ ९६ ॥ अजेयश्चापि सर्वेषां योगेश्वर्यं समाश्रितः ॥
 अन्नदश्चापि लोकेश्वरः क्षेत्रपालो भविष्यसि ॥ ९७ ॥ महाबलो महासत्त्वो ब्रह्मण्यो मम च प्रियः ॥ त्र्यक्षश्च दण्डपाणिश्च महायोगी तथैव
 च ॥ ९८ ॥ उद्धमः सम्भ्रमश्चैव गणो ते परिचारको ॥ तवाज्ञया करिष्येते लोकस्योद्धमसम्भ्रमो ॥ ९९ ॥ सूत उवाच ॥ एवं स भगवांस्तत्र
 यक्षं कृत्वा गणेश्वरम् ॥ जगाम वामदेवेशः सह तेनामरेश्वरः ॥ १०० ॥ इति श्रीमातस्य महापुराणे वाराणसीमाहात्म्ये दण्डपाणिवरप्रदानं
 नामाशीत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥ सूत उवाच ॥ इमां पुण्योद्भवां स्निग्धां कथां पापप्रणाशिनीम् ॥ शृण्वंतु ऋषयः सर्वे सुविशुद्धा
 स्तपोधनाः ॥ १ ॥ गणेश्वरपतिं दिव्यं रुद्रतुल्यपराक्रमम् ॥ सनत्कुमारो भगवान्पृच्छते नन्दिकेश्वरम् ॥ २ ॥ ब्रूहि गुह्यं यथातत्त्वं यत्र

१ भगवानपृच्छन्नन्दिकेश्वरमिति पाठान्तरम् ।

नित्यं भवः स्थितः ॥ माहात्म्यं सर्वभूतानां परमात्मा महेश्वरः ॥ ३ ॥ घोररूपं समास्थाय दुष्करं देवदानवैः ॥ आभूतसंष्टुवं यावत्स्थायु
धृतो महेश्वरः ॥ ४ ॥ नन्दिकेश्वर उवाच ॥ पुरा देवेन यत्प्रोक्तं पुराणं पुण्यमुत्तमम् ॥ तत्सर्वं सम्प्रवक्ष्यामि नमस्कृत्य महेश्वरम् ॥ ५ ॥
ततो देवेन तुष्टेन उमायाः प्रियकाम्यया ॥ कथितं भुवि विख्यातं यत्र नित्यं स्वयं स्थितः ॥ ६ ॥ रुद्रस्यार्द्धासनगता मेरुशृङ्गे यशस्विनी ॥
महादेवं ततो देवी प्रणता परिपृच्छति ॥ ७ ॥ भगवंदेवदेवेश चन्द्रार्द्धकृतशेखर ॥ धर्मं प्रब्रूहि मर्त्यानां भुवि चैवोद्धरेतसाम् ॥ ८ ॥ जप्तं
दत्तं हुतं चेष्टं तपस्तप्तं कृतं च यत् ॥ ध्यानाध्ययनसम्पन्नं कथं भवति चाक्षयम् ॥ ९ ॥ जन्मान्तरसहस्रेण यत्पापं पूर्वसञ्चितम् ॥ कथं तत्क्षय
मायाति तन्ममाचक्ष्व शङ्कर ॥ १० ॥ यस्मिन्व्यवस्थितो भक्त्या तुष्यसे परमेश्वर ॥ व्रतानि नियमाश्चैव आचारो धर्म एव च ॥ ११ ॥
सर्वसिद्धिकरं यत्र ह्यक्षय्यगतिदायकम् ॥ वक्तुमर्हसि तत्सर्वं परं कौतुहलं हि मे ॥ १२ ॥ महेश्वर उवाच ॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि बुद्धानां
शुद्धमुत्तमम् ॥ सर्वक्षेत्रेषु विख्यातमविमुक्तं प्रियं मम ॥ १३ ॥ अष्टषष्टिः पुरा प्रोक्ता स्थानानां स्थानमुत्तमम् ॥ यत्र साक्षात्स्वयं रुद्रः कृति
वासाः स्वयं स्थितः ॥ १४ ॥ यत्र सन्निहितो नित्यमविमुक्ते निरन्तरम् ॥ तत्क्षेत्रं न मया मुक्तमविमुक्तं ततः स्मृतम् ॥ १५ ॥ अविमुक्ते परा
सिद्धिरविमुक्ते परा गतिः ॥ जप्तं दत्तं हुतं चेष्टं तपस्तप्तं कृतं च यत् ॥ १६ ॥ ध्यानमध्ययनं दानं सर्वं भवति चाक्षयम् ॥ जन्मा
न्तरसहस्रेण यत्पापं पूर्वसञ्चितम् ॥ १७ ॥ अविमुक्तं प्रविष्टस्य तत्सर्वं व्रजति क्षयम् ॥ अविमुक्ताग्निना दग्धमग्नौ तुलमिवाहितम् ॥ १८ ॥
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा वै वर्णसङ्कराः ॥ कृमिभ्लेच्छाश्च ये चान्ये सङ्कीर्णोः पापयोनयः ॥ १९ ॥ कीटाः पिपीलिकाश्चैव ये चान्ये मृगा
प्रक्षिणः ॥ कालेन निधनं प्राप्ता अविमुक्ते शृणु प्रिये ॥ २० ॥ चन्द्रार्द्धमौलिनः सर्वे ललाटाक्षा वृषध्वजाः ॥ शिवे मम पुरे देवि जायन्ते तत्र
मानवाः ॥ २१ ॥ अकामो वा सकामो वा ह्यपि तिर्यग्गतोऽपि वा ॥ अविमुक्ते त्यजन्प्राणान्मम लोके मर्हयते ॥ २२ ॥ अविमुक्तं यदा
गच्छेत्कदाचित्कालपर्ययात् ॥ अश्मना चरणौ बद्धा तत्रैव निधनं व्रजेत् ॥ २३ ॥ अविमुक्तं गतो देवि न निर्गच्छेत्ततः पुनः ॥ सोऽपि मत्पदं

माप्नोति नात्र कार्यो विचारणा ॥ २४ ॥ ब्रह्मप्रदं रुद्रकोटिं सिद्धेश्वरमहालयम् ॥ गोकर्णं रुद्रकर्णं च सुवर्णाक्षं तथैव ॥ २५ ॥ अमरं च
 महाकालं तथा कायावरोहणम् ॥ एतानि हि पवित्राणि सान्निध्यात्सन्ध्ययोर्द्वयोः ॥ २६ ॥ कालिञ्जरवनं चैव शुङ्गकर्णं स्थलेश्वरम् ॥ एतानि
 च पवित्राणि सान्निध्याद्धि मम प्रिये ॥ अविमुक्ते वरारोहे त्रिसन्ध्यं नात्र संशयः ॥ २७ ॥ हरिश्चन्द्रं परं गुह्यं गुह्यमात्रातकेश्वरम् ॥ जलेश्वरं
 परं गुह्यं गुह्यं श्रीपर्वतं तथा ॥ २८ ॥ महालयं तथा गुह्यं कुमिचण्डेश्वरं शुभम् ॥ गुह्यातिगुह्यं केदारं महाभैरवमेव च ॥ २९ ॥ अष्टा
 वेतानि स्थानानि सान्निध्याद्धि मम प्रिये ॥ अविमुक्ते वरारोहे त्रिसन्ध्यं नात्र संशयः ॥ ३० ॥ यानि स्थानानि श्रूयन्ते त्रिषु लोकेषु सुव्रत ॥
 अविमुक्तस्य पादेषु नित्यं सन्निहितानि वै ॥ ३१ ॥ अथोत्तरां कथां दिव्यामविमुक्तस्य शोभनं ॥ ऋकन्दो वक्ष्यानि माहात्म्यमृषीणां भावेता
 त्मनाम् ॥ ३२ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽविमुक्तमाहात्म्ये एकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ३८३ ॥ सुत उवाच ॥ कैलासपट्टमासीनं
 स्कन्दं ब्रह्मविदां वरम् ॥ पप्रच्छुर्ऋषयः सर्वे सनकाद्यास्तपोधनाः ॥ १ ॥ तथा राजर्षयः सर्वे ये भक्तान्तु महेश्वरे ॥ इति त्वं ऋकन्द भूर्लोक
 यत्र नित्यं भवः स्थितः ॥ २ ॥ स्कन्द उवाच ॥ महात्मा सर्वतप्तात्मा देवदेवः सनातनः ॥ चोररूपं समास्थाय दुष्करं देवदानधेः ॥ ३ ॥ आभूत
 संस्रवं यावत्स्याणुभूतः स्थितः प्रभुः ॥ गुह्यानां परमं गुह्यमविमुक्तमिति स्मृतम् ॥ ४ ॥ अविमुक्ते सदा सिद्धियत्र नित्यं भवः स्थितः ॥
 अस्य क्षेत्रस्य माहात्म्यं यदुक्तं त्वीश्वरेण तु ॥ ५ ॥ स्थानान्तरं पवित्रं च तीर्थमायतनं तथा ॥ इमं शानसंस्थितं वंशम दिव्यमन्तर्हितं च
 यत् ॥ ६ ॥ भूर्लोकं नैव संयुक्तमन्तरिक्षेऽशिवालयम् ॥ अयुक्तास्तु न पश्यन्ति युक्ताः पश्यन्ति चेत्तसां ॥ ७ ॥ ब्रह्मचर्यव्रतापेताः सिद्धा वेदान्त
 कोविदाः ॥ आ देहपतनाद्यावत्क्षेत्रं यो न मुञ्चति ॥ ८ ॥ ब्रह्मचर्यव्रतैः सम्यक्सम्यगिष्टं मलैर्भवेत् ॥ अपापात्मा गतिः भवा या तृक्ता च
 क्रियावताम् ॥ ९ ॥ यस्तत्र निर्वसेद्विप्रोऽसंयुक्तात्माऽसमाहितः ॥ त्रिकालमपि भुञ्जानां वायुभक्षसमो भवेत् ॥ १० ॥ निमेषमात्रमपि यो
 ह्यविमुक्ते तु भक्तिमान् ॥ ब्रह्मचर्यसमायुक्तः परमं प्राप्नुयात्तपः ॥ ११ ॥ योऽत्र मासं वसेद्द्विरो लब्धाहारो जितेन्द्रियः ॥ सम्यक् तेन व्रतं
 चीर्णं दिव्यं पाप्मुपतं महत् ॥ १२ ॥ जन्ममृत्युभयं तीर्त्वा स याति परमां गतिम् ॥ नैःश्रेयसीं गतिं पुण्यां तथा योगगतिं व्रजेत् ॥ १३ ॥

न हि योगगतिर्दिव्या जन्मान्तरशतैरपि ॥ प्राप्यते क्षेत्रमाहात्म्यात् प्रभावाच्छङ्करस्य तु ॥ १४ ॥ ब्रह्महा योऽभिगच्छेत्तु अविमुक्तं कदाचन ॥
तस्य क्षेत्रस्य माहात्म्याद्ब्रह्महत्या निवर्त्तते ॥ १५ ॥ आद्विपतनाद्यावत् क्षेत्रं यो न विमुञ्चति ॥ न केवलं ब्रह्महत्या प्राकृता च निवर्त्तते ॥ १६ ॥
प्राप्य विश्वेश्वरं देवं न सा भूयोऽभिजायते ॥ अनन्यमानसो भूत्वा योऽविमुक्तं न मुञ्चति ॥ १७ ॥ तस्य देवः सदा तृप्तः सर्वान्
कामान् प्रयच्छति ॥ द्वारं यत्सांख्ययोगानां स तत्र वसति प्रभुः ॥ १८ ॥ सगणो हि भवो देवो भक्तानामनुकम्पया ॥ अविमुक्तं परं क्षेत्रं
मविमुक्ते परा गतिः ॥ १९ ॥ अविमुक्ते परा सिद्धिरविमुक्ते परं पदम् ॥ अविमुक्तं निषेधे त देवार्पणसेवितम् ॥ २० ॥ यदीच्छेन्मानवो धीमान्
न पुनर्जायते क्वचित् ॥ मेरोः शक्तो गुणान् वक्तुं द्वीपानां च तथैव च ॥ २१ ॥ समुद्राणां च सर्वेषां नाविमुक्तस्य शक्यते ॥ अन्तर्काले मनु
ष्याणां छिद्यमानेषु मर्मसु ॥ २२ ॥ वायुना प्रेर्यमाणानां स्मृतिर्नैवोपजायते ॥ अविमुक्ते ह्यन्तर्काले भक्तानामीश्वरः स्वयम् ॥ २३ ॥
कर्मभिः प्रेर्यमाणानां कर्णजापं प्रयच्छति ॥ मणिकर्ण्यी त्यजन् देहं गतिमिष्टां व्रजेन्नरः ॥ २४ ॥ ईश्वरप्रेरितो याति दुष्प्रापामकृतात्मभिः ॥
अशश्वतमिदं ज्ञात्वा मानुष्यं बहुकिल्बिषम् ॥ २५ ॥ अविमुक्तं निषेधे त संसारभयमोचनम् ॥ योगक्षेमपदं दिव्यं बहुविघ्नविनाश
नम् ॥ २६ ॥ विघ्नेश्वालोढ्यमानोऽपि योऽविमुक्तं न मुञ्चति ॥ स मुञ्चति जरां मृत्युं जन्म चैतदशाश्वतम् ॥ अविमुक्तप्रसादात्तु शिवसायुज्य
माप्नुयात् ॥ २७ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽविमुक्तमाहात्म्ये द्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥ छ ॥ देव्युवाच ॥ हिमवन्तं
गिरिं त्यक्त्वा मन्दरं गन्धमादनम् ॥ केलासं निषधं चैव मेरुपृष्ठं महाद्भुति ॥ १ ॥ रम्यं त्रिशिखरं चैव मानसं सुमहागिरिम् ॥ देवोद्यानानि
रम्याणि नन्दनं वनमेव च ॥ २ ॥ सुरस्थानानि मुख्यानि तीर्थान्यायतनानि च ॥ तानि सर्वाणि सन्त्यज्य अविमुक्ते रतिः कथम् ॥ ३ ॥
किमत्र सुमहत्पुण्यं परं गुह्यं वदस्व मे ॥ येन त्वं रमसे नित्यं भूतसम्पद्गुणैर्युतः ॥ ४ ॥ क्षेत्रस्य प्रवर्त्तनं च ये च तत्र निवासिनः ॥ तेषामनुग्रहः
काश्चित्तत्सर्वं ब्रूहि शङ्कर ॥ ५ ॥ शङ्कर उवाच ॥ अत्यद्भुतमिमं प्रश्नं यत्त्वं पृच्छसि भामिनि ॥ तत्सर्वं सम्प्रक्ष्यामि तन्मे निगदतः
शृणु ॥ ६ ॥ वाराणस्यां नदी पुण्या सिद्धगन्धर्वसेविता ॥ प्राविष्टा त्रिपथा गङ्गा तस्मिन्क्षेत्रे मम प्रिये ॥ ७ ॥ मामेव प्रीतिसंतुष्टा कृतिवासश्च

सुन्दरि ॥ सर्वेषां चैव स्थानानां स्थानं तत्तु यथाधिकम् ॥ ८ ॥ तेन कार्येण सुश्रोणि तस्मिन्स्थाने रतिर्मम ॥ तस्मिच्छिङ्गे च सान्निध्यं मम
 देवि सुरेश्वरि ॥ ९ ॥ क्षेत्रस्य च प्रवक्ष्यामि गुणान्गुणवतां वरे ॥ याञ्छुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ १० ॥ यदि पापो यदि शठा
 यदि बाधाभिर्मको नरः ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो ह्यविमुक्तं व्रजेद्यदि ॥ ११ ॥ प्रलये सर्वभूतानां लोके स्थावरजङ्गमे ॥ न हि त्यक्ष्यामि तत्स्थानं
 महागणशतैर्वृतः ॥ १२ ॥ यत्र देवाः सगन्धर्वाः सयक्षोरगरक्षसाः ॥ वक्त्रं मम महाभाग प्रविशन्ति गुणक्षये ॥ १३ ॥ तेषां साक्षाद्दहं पूजां
 प्रतिगृह्णामि पार्वति ॥ सर्वगुह्योत्तमं स्थानं मम प्रियतमं शुभम् ॥ १४ ॥ धन्याः प्रविष्टाः सुश्रोणि मम भक्ता द्विजानयः ॥ मद्भक्तिपरमा नित्यं ये
 मद्भक्तास्तु ते नराः ॥ १५ ॥ तस्मिन्प्राणान्परित्यज्य गच्छन्ति परमां गतिम् ॥ सदा यजति रुद्रेण सदा दानं प्रयच्छति ॥ १६ ॥ सदा
 तपस्वी भवति अविमुक्तस्थितो नरः ॥ यो मां पूजयते नित्यं तस्य तुष्याम्यहं प्रिये ॥ १७ ॥ सर्वदानानि यो दद्यात्सर्वयज्ञेषु दीक्षितः ॥
 सर्वतीर्थाभिषिक्तश्च स प्रपद्येत मामिह ॥ १८ ॥ अविमुक्तं सदा देवि ये व्रजन्ति सुनिश्चिताः ॥ ते तिष्ठन्तीह सुश्रोणि त्वद्भक्ताश्च
 त्रिविष्टपे ॥ १९ ॥ मत्प्रसादात्तु ते देवि दीव्यन्ति शुभलोचने ॥ दुर्द्धराश्चैव दुर्द्धरा भवन्ति वितगज्वराः ॥ २० ॥ अविमुक्तं शुभं
 प्राप्य मद्भक्ता कृतनिश्चयाः ॥ निहूतपापविमला भवन्ति विगतज्वराः ॥ २१ ॥ पार्वत्युवाच ॥ दक्षयज्ञस्तवया देव मत्प्रियाथै
 निष्पूदितः ॥ अविमुक्तगुणानां तु न तृप्तिरिह जायते ॥ २२ ॥ ईश्वर उवाच ॥ कोयेन दक्षयज्ञस्तु त्वत्प्रियाथै
 विनाशितः ॥ महाप्रिये महाभागे नाशितोऽयं वरानने ॥ २३ ॥ अविमुक्ते यजन्ते तु मद्भक्ताः कृतनिश्चयाः ॥ न तेषां
 पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि ॥ २४ ॥ देव्युवाच ॥ दुर्लभास्तु गुणा देव अविमुक्ते तु कीर्तिताः ॥ सर्वस्वानामम तत्त्वेन
 कथयस्व महेश्वर ॥ २५ ॥ कौतूहलं महादेव हृदिस्थं मम वर्तते ॥ तत्सर्वं मम तत्त्वेन आख्याहि परमेश्वर ॥ २६ ॥ ईश्वर उवाच ॥
 अक्षया ह्यमराश्चैव ह्यदेहाश्च भवन्ति ते ॥ मत्प्रसादाद्वरारोहे मामेव प्रविशन्ति वै ॥ २७ ॥ ब्रूहि ब्रूहि विशालाक्षि किमन्य
 च्छ्रेतुमर्हसि ॥ २८ ॥ देव्युवाच ॥ अविमुक्ते महाक्षेत्रे अहो पुण्यमहो गुणाः ॥ न तृप्तिमधिगच्छामि ब्रूहि देव पुनर्गुणान् ॥ २९ ॥ ईश्वर

उवाच ॥ महेश्वरि वरारोहे शृणु तांस्तु मम प्रिये ॥ अविमुक्ते शुणा ये तु तथान्यानपि तच्छृणु ॥ ३० ॥ शाकपणीशिरो दान्ताः संप्रक्षालया
 मरीचिषाः ॥ दन्तोलूखलिनश्चान्ये अश्मकुट्टास्तथापरे ॥ ३१ ॥ मासि मासि कुशाग्रेण जलमास्त्राद्वयन्ति वै ॥ वृक्षमूलनिकेताश्च शिला
 शय्यास्तथापरे ॥ ३२ ॥ आदित्यवपुषः सर्वे जितक्रोधा जितेन्द्रियाः ॥ एवं बहुविधैर्मन्त्रैश्च चारित्र्यतः ॥ ३३ ॥ त्रिकालमपि मुञ्जना
 येऽविमुक्तनिवासिनः ॥ तपश्चरन्ति वाऽन्यत्र कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ येऽविमुक्ते वसन्तीह स्वर्गो विवसन्ति ते ॥ ३४ ॥ भस्मसः पुरुषो
 नास्ति त्वत्समा नास्ति योषिताम् ॥ अविमुक्तसमं क्षेत्रं न भविष्यति ॥ ३५ ॥ अविमुक्ते परे योगा ह्यविमुक्ते परा गतिः ॥ अने
 मुक्ते परो मोक्षः क्षेत्रं नैवास्ति तादृशम् ॥ ३६ ॥ परं गुह्यं प्रवक्ष्यामि तत्त्वेन वरवर्णिनि ॥ अविमुक्तं महाक्षेत्रं यदुक्तं हि मया पुरा ॥ ३७ ॥
 जन्मान्तरशतैर्देवि योगोऽयं यदि लभ्यते ॥ मोक्षः शतसहस्रेण जन्मना लभ्यते न वा ॥ ३८ ॥ अविमुक्तं न सन्देहो मद्भक्तः कृतनिश्चयः ॥
 एकेन जन्मना सोऽपि योगं मोक्षं च विन्दति ॥ ३९ ॥ अविमुक्ते नरादेवि ये व्रजन्ति सुनिश्चिताः ॥ ते विशान्तं परं स्थानं मोक्षं परमदुर्लभम् ॥ ४० ॥
 पृथिव्यामीदृशं क्षेत्रं न भूतं न भविष्यति ॥ चतुर्मुर्तिः सदा यमो तस्मिन् सन्निहितः प्रियं ॥ चतुर्णामावर्णानां गतिस्तु परमा स्मृता ॥ ४१ ॥
 देव्युवाच ॥ श्रुता गुणास्ते क्षेत्रस्य इह चान्यत्र ये प्रभो ॥ वदस्व भुवि विप्रेन्द्राः कं वा यद्वैर्यजन्ति ते ॥ ४२ ॥ ईश्वर उवाच ॥ इज्यया चैव भक्षण
 मामेव हि यजन्ति ये ॥ न तेषां भयमस्तीति भवं रुद्रं यजन्ति यतः ॥ ४३ ॥ अस्त्रा मन्त्रकां देवि द्विविधां विधिरुच्यते ॥ सांख्यं चैवाय यागश्च
 द्विविधो योग उच्यते ॥ ४४ ॥ सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकतमस्थितः ॥ सर्वथा वर्तमानोऽपि स योगी मयि वर्तते ॥ ४५ ॥ आत्मौपम्येन
 सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ॥ तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥ ४६ ॥ निर्गुणः सगुणं वापि यागश्च कथितो भुवि ॥ सगुण
 श्चैव विज्ञेयो निर्गुणो मनसः परः ॥ ४७ ॥ एतत्ते कथितं देवि यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ ४८ ॥ देव्युवाच ॥ या भक्तिस्त्रिविधा प्रोक्ता
 भक्तानां बहुधा त्वया ॥ तामहं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः कथयस्व मे ॥ ४९ ॥ ईश्वर उवाच ॥ शृणु पार्वति देवेश भक्तानां भक्तिवत्सले ॥
 प्राप्य सांख्यं च योगं च दुःखान्तं च नियच्छति ॥ ५० ॥ सद्वा यः सेवते भिक्षां ततो भजति रञ्जितः ॥ रञ्जनात्तन्मयो भूत्वा लीयते स तु

भक्तिमान् ॥ ५१ ॥ शास्त्राणां तु वरारोहे बहुकारणदर्शिनः ॥ न मां पश्यन्ति ते देवि ज्ञानवाक्यविविदिनः ॥ ५२ ॥ परमार्थज्ञानतृप्ता
 युक्ता जानन्ति योगिनः ॥ विद्यया विदितात्मानो यागस्य च द्विजातयः ॥ ५३ ॥ प्रत्याहारेण शुद्धात्मा नान्यथा चिन्तयञ्च तत् ॥ तुष्टिं न
 परमां प्राप्य योगं मोक्षं परं तथा ॥ त्रिभिर्गुणैः सनायुक्ता ज्ञानवान्पश्यतीह माम् ॥ ५४ ॥ एतत्ते कथितं देवि किमन्यच्छान्तुमर्हसि ॥ भूय
 एव वरारोह कथयिष्यामि सुव्रत ॥ ५५ ॥ गुह्यं पत्रिभ्रमथवा अच्चापि हृदि वर्त्तेन ॥ तत्सर्वं कथयिष्यामि शृणुष्वैकमनाः प्रिय ॥ ५६ ॥
 देव्युवाच ॥ त्वद्रूपं कीदृशं देव युक्ताः पश्यन्ति योगिनः ॥ रश्मयं संशयं ब्रूहि नमस्ते सुरसत्तम ॥ ५७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अमूर्तेऽप्येव
 मूर्तं च ज्योतीरूपं हि तत्स्मृतम् ॥ तस्यापलब्धिप्रसिच्छन्त्यन्तः काय्यो विजानता ॥ ५८ ॥ गुणैर्वियुक्तो भूतात्मा एवं वक्तुं न शक्यते ॥
 शक्यते यदि वक्तुं वै दिव्यैर्वर्णनेन वा ॥ ५९ ॥ देव्युवाच ॥ किंप्रमाणं तु तत्क्षेत्रं समन्तात्सर्वेनादिशम् ॥ यत्र निन्यं स्थिता इवा मन्त्रा
 देवा गणेर्युतः ॥ ६० ॥ ईश्वर उवाच ॥ द्वियोजनं तु तत्क्षेत्रं पूर्वापश्चिमतः स्मृतम् ॥ अद्वयोजननिर्मितेन तत्क्षेत्रं दक्षिणोत्तरम् ॥ ६१ ॥
 वाराणसी तदीया च यावच्छुक्लुनदी तु वै ॥ भीष्मचण्डिद्वारस्य पूर्वतश्चरमन्तिक ॥ ६२ ॥ गणा यत्रावनिष्ठान्ते सन्निधुक्ता विनायकाः ॥
 कूर्ममाण्डराजः शम्भोश्च जयन्तश्च मदनकटाः ॥ ६३ ॥ निहव्याघ्रमुखाः कचिद्विकटाः कूञ्जवामनाः ॥ यत्र नन्दी महाकाशश्च गङ्गा
 महेश्वरः ॥ ६४ ॥ दण्डचण्डेश्वरश्च यण्टाकर्णो महाबलः ॥ एतं चान्यं च बहवो गणाश्च गणेश्वराः ॥ ६५ ॥ महादरा मन्त्राकाया
 वज्रशक्तिधरास्तथा ॥ रक्षन्ति सततं देव ह्योभुक्तं नपावनम् ॥ द्वारं द्वारं च तिष्ठन्ति बालमुदरगणयः ॥ ६६ ॥ सुवर्णेनृक्को नृप्यम्बुरा
 चैलांजिनपयस्विनीन् ॥ वाराणस्यां तु या दद्यान्निर्णो कञ्जोच्चन ॥ ६७ ॥ या दत्त्वा तु वाराह ब्राह्मण इदपारग ॥ आसप्तमं कुरुते तन
 तातिं नात्र संशयः ॥ ६८ ॥ या दद्याद्ब्राह्मणं किञ्चित् तन्निभं क्षेत्रं वरानने ॥ कनकं रजतं वस्त्रमन्नाद्यं बहुवेस्तरम् ॥ अक्षयं चाक्षयं
 चेव स्यातां तस्य सुखोचने ॥ ६९ ॥ शृणु तच्छ्रेय तीर्थस्य विभूतिं व्युष्टिमेव च ॥ तत्र स्यात्वा ज्ञानाभागे भवोन्त नीरुजा नराः ॥ ७० ॥
 दूरतानामश्वमथानां फले प्राप्नोति मानवः ॥ तद्दद्यान्मोतिं धर्मोत्था तत्र स्नात्वा पराजयं ॥ ७१ ॥ तं हृन्मलयं च या दद्याद्ब्राह्मणं वदपारग ॥

शुभां गतिमवाप्नोति अग्निवच्चैव दीप्यते ॥ ७२ ॥ वाराणसीजाह्नवीभ्यां सङ्गमे लोकविश्रुते ॥ दत्त्वात्र च विधानेन न स भूयोऽभिजा
 यते ॥ ७३ ॥ एतत्ते कथितं देवि तीर्थस्य फलमुत्तमम् ॥ ७४ ॥ उपवासं तु यः कृत्वा विप्रान् सन्तर्पयेन्नरः ॥ सौत्रामणेश्च यज्ञस्य फलं
 प्राप्नोति मानवः ॥ ७५ ॥ एकाहारस्तु यस्तिष्ठेन्मासं तत्र वरानने ॥ यावज्जीवकृतं पापं सहसा तस्य नश्यति ॥ ७६ ॥ अग्निप्रवेशं यं
 कुयुरविमुक्ते विधानतः ॥ प्राविशन्ति सुखं ते म निःसन्दिग्धं वरानने ॥ ७७ ॥ दशसौवर्णिकं पुष्पं योऽविमुक्तं प्रयच्छति ॥ अग्निहोत्रफलं
 धूपे गन्धदाने तथा शृणु ॥ भूमिदानेन तत्तुल्यं गन्धदानफलं स्मृतम् ॥ ७८ ॥ संमार्जने पञ्चशतं सहस्रमनुलेपने ॥ मालया कृतसाहस्र
 मनन्तं गीतवाद्यतः ॥ ७९ ॥ देव्युवाच ॥ अत्यद्भुतमिदं देव स्थानमेतत् प्रकीर्तितम् ॥ रहस्यं श्रोतुमिच्छामि यदर्थं त्वं न
 मुञ्चसि ॥ ८० ॥ ईश्वर उवाच ॥ आसीत् पूर्वं वरारोहे ब्रह्मणस्तु क्षिरो वरम् ॥ पंचमं शृणु सुश्रोणि जातं कांचनसप्रभम् ॥ ८१ ॥ ज्वलत्
 तत् पंचमं शीर्षं जातं तस्य महात्मनः ॥ तदेवमब्रवीद्देवि जन्म जानामि ते ह्यहम् ॥ ८२ ॥ ततः क्रोधपरितेन संरक्तनयनेन च ॥ वामाङ्गुष्ठ
 नखाग्रेण च्छिन्नं तस्य क्षिरो मया ॥ ८३ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ यदा निरपराधस्य शिरश्छिन्नं त्वया मम ॥ तस्माच्छापसमायुक्तः कपालो त्वं भावि
 व्यसि ॥ ब्रह्महत्याकुलो भूत्वा चर तीर्थानि भूतले ॥ ८४ ॥ ततोऽहं गतवान् देवि हिमवन्तं शिलोच्चयम् ॥ तत्र नारायणः श्रीमान् मया
 भिक्षां प्रयाचितः ॥ ८५ ॥ ततस्तेन स्वकं पार्श्वं नखाग्रेण विदारितम् ॥ स्रवतो महती धारा तस्य रक्तस्य निःसृता ॥ ८६ ॥ प्रयात
 सातिविस्तीर्णो योजनार्द्धशतं तदा ॥ न सम्पूर्णं कपालं तु वोरमद्भुतदर्शनम् ॥ ८७ ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं तु सा च धारा प्रवाहिणी ॥ प्रोवाच
 भगवान् विष्णुः कपालं कुत ईदृशम् ॥ ८८ ॥ आश्चर्यभूतं देवेश संशयो हृदि वर्तते ॥ कुतश्च सम्भगो देव सर्वं मे ब्रूहि पृच्छतः ॥ ८९ ॥
 देवदेव उवाच ॥ श्रूयतामस्य हे देव कपालस्य तु सम्भवः ॥ शतं वर्षसहस्राणां तपस्तप्त्वा सुदारुणम् ॥ ९० ॥ ब्रह्मासृजद्रुद्रिद्व्यमद्भुतं
 लोमहर्षणम् ॥ तपसश्च प्रभावेण दिव्यं काञ्चनसन्निभम् ॥ ९१ ॥ ज्वलत् तत् पञ्चमं शीर्षं जातं तस्य महात्मनः ॥ निकृतं तन्मया देव
 तदिदं पश्य दुर्जयम् ॥ ९२ ॥ यत्र यत्र च गच्छामि कपालं तत्र गच्छति ॥ एवमुक्तस्ततो देवः प्रोवाच पुरुषोत्तमः ॥ ९३ ॥ श्रीभगवानु

वाच ॥ गच्छ गच्छ स्वकं स्थानं ब्रह्मणस्त्वं प्रियं कुरु ॥ तस्मिन् स्थस्यति भद्रं ते कपालं तस्य तेजसा ॥ ९४ ॥ ततः सर्वाणि तीर्थानि
 पुण्यान्यायतनानि च ॥ गतोऽस्मि पृथुश्रोणि न क्वचित्प्रत्यतिष्ठत ॥ ९५ ॥ ततोऽहं समनुप्राप्तो ह्यविमुक्तं महाशये ॥ अवस्थितः स्वकं
 स्थाने शापश्च विगतो मम ॥ ९६ ॥ विष्णुप्रसादात्सुश्रोणि कपालं तत्सहस्रधा ॥ स्फुटितं बहुधा जातं स्वप्रलब्धं धनं यथा ॥ ९७ ॥ ब्रह्म
 हृत्यापहं तीर्थं क्षेत्रमेतन्मया कृतम् ॥ इमं ज्ञानमेतद्भद्रं मे देवानां वरवर्णिनि ॥ ९८ ॥ कालो भूत्वा जगत्सर्वं संहरामि सृजामि च ॥ देवेशि सर्वं
 गुह्यानां स्थानं प्रियतरं मम ॥ ९९ ॥ मद्रक्तास्तत्र गच्छन्ति विष्णुभक्तास्तथैव च ॥ ये भक्ता भास्करे देवि लोकनाथं दिवाकरे ॥ तत्रस्थो
 यस्त्यजेद्देहं मामेव प्रविशेत्तु सः ॥ १०० ॥ देव्युवाच ॥ अत्यद्भुतमिदं देव यदुक्तं पद्मयोनिना ॥ त्रिपुरान्तकस्थानं गुह्यमेतन्महाद्युते ॥ १०१ ॥
 सन्निधानात्तु ते सर्वे कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ यत्र तिष्ठति देवेशो यत्र तिष्ठति शंकरः ॥ १०२ ॥ गङ्गा तीर्थसङ्ग्राणां तुल्या भवति वा
 न वा ॥ त्वमेव भक्तिर्देवेश त्वमेव गतिरुत्तमा ॥ १०३ ॥ ब्रह्मादीनां तु ते देव गतिरुक्ता सनातनी ॥ श्राव्येने यदि जतीनां भक्तानामनु
 कम्पया ॥ १०४ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽविमुक्तमहात्म्ये त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥ महेश्वर उवाच ॥ सेवितं बहुभिः
 सिद्धैरपुनर्भवकाक्षिभिः ॥ विदित्वा तु परं क्षेत्रमविमुक्तनिवासिनाम् ॥ १ ॥ तद्ब्रह्म देवदेवस्य तर्तीयं तत्तपोवनम् ॥ परं स्थानं तु ते
 यान्ति संभवन्ति न ते पुनः ॥ २ ॥ ज्ञाने विहितनिष्ठानां परमानन्दमिच्छन्नाम् ॥ या गतिर्विहिता सद्भिः सा विमुक्तं नृपस्य तु ॥ ३ ॥
 भवस्य ग्रीनितुला ह्यविमुक्तं ह्यनुत्तमा ॥ असंख्येयं फलं तत्र ह्यक्षया च गतिर्भवेत् ॥ ४ ॥ परं गुह्यं समाख्यातं इमं ज्ञानमिति
 संक्षिप्तम् ॥ अविमुक्तं न सेवन्ते वञ्चितस्ते नरा भुवि ॥ ५ ॥ अविमुक्ते स्थितैः पुण्यैः पांसुभिर्गण्डुर्वरितैः ॥ अपि
 दुष्कृतकर्माणो यास्यन्ति परमां गतिम् ॥ ६ ॥ मेरुमन्दरमात्रोऽपि राशिः पापस्य कर्मणः ॥ अविमुक्तं समासाद्य तत्सर्वं व्रजन्ति
 क्षयम् ॥ ७ ॥ इमं ज्ञानमिति विख्यातमविमुक्तं शिवालयम् ॥ तद्ब्रह्म देवदेवस्य तर्तीयं तत्तपोवनम् ॥ ८ ॥ तत्र ब्रह्मादयो
 देवा नारायणपुरोगमाः ॥ योगिनश्च तथा साध्या भगवन्तं सनातनम् ॥ ९ ॥ उपासन्ते शिवं मुक्ता मद्रक्ता मत्परायणाः ॥ या

गतिर्ज्ञानतपसां या गतिर्यज्ञयाजिनाम् ॥ १० ॥ अविमुक्ते मृतानां तु सा गतिर्विहिता शुभा ॥ संहर्तारंश्च कर्तारस्तस्मिन्ब्रह्मादयः सुराः ॥ ११ ॥ सम्राड्विराण्मया लोका जायन्ते ह्यपुनर्भवाः ॥ महर्जनस्तपश्चैव सत्यलोकस्तथैव च ॥ १२ ॥ मनसः परमो योगो भूतभव्य भवस्य च ॥ ब्रह्मादिस्थावरान्तस्य योनौ मांख्यादिभोक्षयोः ॥ १३ ॥ यऽविमुक्तं न मुञ्चन्ति नरास्ते नैव वंचिताः ॥ उत्तमं सर्वतीर्थानां स्थानानामुत्तमं च यत् ॥ १४ ॥ क्षेत्राणामुत्तमं चैव इमंज्ञानानां तथैव च ॥ तदाकानां च सर्वेषां कूपानां स्रोतसां तथा ॥ १५ ॥ शैलानामुत्तमं चेतस्तडागानां तथोत्तमम् ॥ पुण्यकृद्भवभक्तेश्च ह्यविमुक्तं तु सेव्यते ॥ १६ ॥ ब्रह्मणः परमं स्थानं ब्रह्मणाध्यसितं च यत् ॥ ब्रह्मणा सेवितं नित्यं ब्रह्मणा चैव रक्षितम् ॥ १७ ॥ अत्रैव सप्तभुवनं काश्चनो मेरुपर्वतः ॥ मनसः परमो योगः प्रीत्यर्थं ब्रह्मणः स तु ॥ १८ ॥ ब्रह्मा तु तत्र भगवांस्त्रिसन्ध्यं चेश्वरं स्थितः ॥ पुण्यात्पुण्यक्षमं क्षेत्रं पुण्यकृद्भिर्नैवेदितम् ॥ १९ ॥ आदिद्योपासनं कृत्वा विप्राश्चामरतां गताः ॥ अन्येऽपि ये त्रयो वर्णा भवभक्त्या समाहिताः ॥ २० ॥ अविमुक्ते तनुं त्यक्त्वा गच्छन्ति परमां गतिम् ॥ अष्टौ भासान्विदारस्य यतीनां संयतात्मनाम् ॥ २१ ॥ एकत्र चतुरो भासान्मासौ वा निवसेत्पुनः ॥ अविमुक्ते प्रविष्टानां विहारस्तु न विद्यते ॥ २२ ॥ न दंष्ट्रा भविता तत्र दष्टं शास्त्रे पुरातने ॥ मोक्षो ह्यसंशयस्तत्र पञ्चत्वं तु गतस्य वै ॥ २३ ॥ स्त्रियः पतिव्रतायाश्च भवभक्ताः समाहिताः ॥ अविमुक्ते विमुक्तास्ता यास्यन्ति परमां गतिम् ॥ २४ ॥ अन्या याः कामचारिण्यः स्त्रियो भोगपरायणाः ॥ कालेन निधनं प्राप्ता गच्छन्ति परमां गतिम् ॥ २५ ॥ यत्र योगश्च मोक्षश्च प्राप्यते दुर्लभो नरैः ॥ अविमुक्तं समासाद्य नान्यद्दृच्छेत्तर्पणम् ॥ २६ ॥ सर्वोत्पन्ना तपःसेव्यं ब्राह्मणैर्न त्रिसंशयः ॥ अविमुक्ते वसेद्यस्तु मम तुल्या भवेन्नरः ॥ २७ ॥ यतो मया न मुक्तं हि त्वविमुक्तं ततः स्मृतम् ॥ अविमुक्तं न सक्ते मृढा ये तमसावृताः ॥ २८ ॥ विष्णुमूर्तरेतसां मध्ये ते वसन्ति पुनःपुनः ॥ कामः क्रोधश्च लोभश्च दुर्भस्तम्भोऽतिमत्सरः ॥ २९ ॥ निद्रा तन्द्रा तथा लस्यं पैशुन्यमिति ते दृश ॥ अविमुक्ते स्थिताः विद्याः शक्रेण विहिता स्वयम् ॥ ३० ॥ विनायकोपसर्गाश्च सततं मूर्ध्नि तिष्ठति ॥ पुण्यमेतद्भवेत्सर्वं भक्तानामनुकम्पया ॥ ३१ ॥ परं गुह्यमिति ज्ञात्वा ततः शास्त्रानुदर्शनात् ॥ व्याहृतं देवदेवैस्तु शुनिभिस्तत्त्व

दर्शयिषिः ॥ ३२ ॥ मेदसा विप्लुता भूमिरविमुक्ते तु वर्जिता ॥ पूता समभवत्सर्वा महादेवेन रक्षिता ॥ ३३ ॥ संस्कारस्तेन क्रियते भूमरन्यत्र
 सूरिभिः ॥ ये भक्त्या वरदं देवमक्षरं परमं पदम् ॥ ३४ ॥ देवदानवगन्धर्वयक्षक्षेमहोरगाः ॥ अविमुक्तमुपासन्ते तन्निष्ठास्तन्परा-
 यणाः ॥ ३५ ॥ ते विशन्ति महादेवमाज्याहुतिरिवालनम् ॥ तं वै प्राप्य महादेवमीश्वराध्युपिनं शुभम् ॥ ३६ ॥ अविमुक्तं कृतार्थोऽस्मत्प्रा-
 त्मानमुपलभ्यते ॥ ऋषिर्देवासुरगणैर्जपहोमपरायणैः ॥ ३७ ॥ यतिभिर्मोक्षकामैश्च ह्यविमुक्तं निष्कप्यते ॥ नाविमुक्ते मृतः कश्चिन्नरकं याति
 किं लिखी ॥ ३८ ॥ ईश्वरानुगृहीता हि सर्वे यान्ति परां गतिम् ॥ द्वियोजनमथाद्धं च तत्क्षेत्रं पूर्वाश्रमम् ॥ ३९ ॥ अर्द्धयोजनविस्तीर्णं दक्षिणोत्तरतः
 स्मृतम् ॥ वाराणसी तदीया च यावच्छुक्लुनदी तु वै ॥ ४० ॥ एष क्षेत्रस्य विस्तारः प्रोक्तो देवेन धीमता ॥ लब्ध्वा योगं च मोक्षं च
 कांक्षन्तो ह्यानमुत्तमम् ॥ ४१ ॥ अविमुक्तं न मुञ्चन्ति तन्निष्ठास्तत्परायणाः ॥ तस्मिन्सन्ति ये मन्त्रा न ते शोच्याः कदाचन ॥ ४२ ॥
 योगक्षेत्रं तपःक्षेत्रं सिद्धगन्धर्वसंविताम् ॥ सरितः सागराः शैला नाविमुक्तसमा भुवि ॥ ४३ ॥ भूलोकं चान्नरिंश्च च द्विवि तीर्थानि यानि च ॥
 अतीत्य वर्तते चान्यदविमुक्तं प्रभावतः ॥ ४४ ॥ ये तु ध्यानं समासाद्य मुक्तात्मानः समाहिताः ॥ सन्निषम्यन्दिन्द्रयागं जपन्ति शून-
 रुद्रियम् ॥ ४५ ॥ अविमुक्तं स्थिता नित्यं कृतार्थास्तं द्विजातयः ॥ भवभक्तिं समासाद्य रमन्ते तु सुमिश्रिताः ॥ ४६ ॥ संहृत्य शक्तिः
 कामान्विषयेभ्यो बहिः स्थिताः ॥ शक्तिः सर्वतो मुक्ताः शक्तिस्तपसि स्थिताः ॥ ४७ ॥ करणानीह चान्मानमपुनर्भवाविताः ॥ तं वै प्राप्य
 महात्मानमीश्वरं निर्भयाः स्थिताः ॥ ४८ ॥ न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकांक्षिणैरपि ॥ अविमुक्ते तु गृह्यन्ते भवेन विभुना स्वयम् ॥ ४९ ॥
 उत्पादितं महाक्षेत्रं सिद्धयन्ते यत्र मानवाः ॥ उद्देशमात्रं कथिता अविमुक्तगुणान्वयाः ॥ ५० ॥ समुद्रस्यैव रत्ना तानविमुक्तान् विस्तरम् ॥ मोहनं
 तद्भक्तानां भक्तानां भक्तिवर्द्धनम् ॥ ५१ ॥ मूढास्ते तु न पश्यन्ति इमं शाश्वतिं मोक्षितः ॥ इत्यगानोऽपि ते विद्वान्मोक्षद्विद्वज्ञैरपि ॥ ५२ ॥
 स याति परमं स्थानं यत्र गत्वा न शोचति ॥ जन्ममृत्युजरा मुक्तः परं याति शिवालपम् ॥ ५३ ॥ अपुनर्हरणानां हि सा गतिर्मोक्षकांक्षिणाम् ॥
 यां प्राप्य कृतकृत्यः स्यादिति मन्येत पण्डितः ॥ ५४ ॥ न दोनेन तपोभिर्वा न यज्ञेनैव विद्यया ॥ ग्राथ्यते गतिरिषा या ह्यविमुक्ते तु

लभ्यते ॥ ५५ ॥ नानावर्णा विवर्णाश्च चण्डाला ये जुगुप्सिताः ॥ किल्बिषैः पूर्णैर्दुहाश्च प्रकृष्टैः पातैर्कैस्तथा ॥ ५६ ॥ भेषजं परमं तेभ्योऽपि
 मुक्तं विदुर्बुधाः ॥ जात्यन्तरसहस्रेषु ह्यविमुक्ते अभियेत यः ॥ ५७ ॥ अक्तो विधेःश्वरं देवे न स भूयोऽभिजायते ॥ यत्र चेष्टं दुतं द्रुतं तपस्तत
 कृतं च यत् ॥ ५८ ॥ सर्वमक्षयमेतस्मिन्नविमुक्ते न संशयः ॥ कालेनोपरता याति भवे सायुन्दनक्षयम् ॥ ५९ ॥ कृत्या पापसद्भावोऽज
 पश्चात्सन्तापमेत्य वै ॥ योऽविमुक्ते वियुज्येत स याति परमां गतिम् ॥ ६० ॥ उत्तरं दक्षिणं चापि अयनं न विकल्पयेत् ॥ सर्वन्तेषां शुभः
 कालो ह्यविमुक्ते अभियन्ति ये ॥ ६१ ॥ न तत्र कालो मीमांस्यः शुभो वा यदि वाऽशुभः ॥ तस्य देवस्य महात्मन्ययानमदुतकर्मनः ॥
 सर्वेषामेव नाथस्य सर्वेषां विमुना स्वयम् ॥ ६२ ॥ श्रुत्वेदमुपयः सर्वे स्कन्देन द्वाधितं पुरा ॥ अविमुक्तश्च पुण्यं मानयत्करणैः शुभैः ॥ ६३ ॥
 इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽविमुक्तमाहात्म्यं नाम चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ सूत उवाच ॥ अविमुक्ते महापुण्ये आस्तित्वाः
 शुभदर्शनाः ॥ विस्मयं परमं जगुर्दुर्गद्विगद्वनिस्वनाः ॥ १ ॥ ऊचुस्ते हृष्टमनसः स्कन्दं नम्रविदां वरम् ॥ ब्रह्मणो देव पौत्रस्तु ब्रह्मण्यो ब्रह्मणः
 प्रियः ॥ २ ॥ ब्राह्मणो ब्रह्मविद्ब्रह्मो ब्रह्मेन्द्रो ब्रह्मलोककृत ॥ ब्रह्मकृद्ब्रह्मचारी त्वं ब्रह्मादिर्ब्रह्मवत्सलः ॥ ३ ॥ ब्रह्मतुल्योद्भवकरो ब्रह्मतुल्य
 नमोऽस्तु ते ॥ ऋषयो भावितात्मानः श्रुत्वेदं पावनं महत् ॥ ४ ॥ तत्त्वं तु परमं ज्ञातं दृष्ट्वात्वाऽनृतमश्नुते ॥ स्वस्ति तेऽस्तु गभिर्यामो भू उक्ते
 शङ्करालयम् ॥ ५ ॥ यत्रासौ सर्वभूतात्मा स्थाणुभूतः स्थितः प्रभुः ॥ सर्वलोकहितार्थाय तपस्युने व्यवस्थितः ॥ ६ ॥ संयोज्य योगेनात्मानं
 रोद्रीं तनुमुपाश्रितः ॥ शुद्धकैरात्मभूतस्तु आत्मतुल्यगुणैर्वृतः ॥ ७ ॥ ततो ब्रह्मादिभिर्देवैः सिद्धैश्च परमर्षिभिः ॥ विज्ञप्तः परया भक्त्या
 त्वत्प्रसादाद्गणेश्वर ॥ ८ ॥ वस्तुभिच्छाम नियतमविमुक्ते सुनिश्चिताः ॥ एवंगुणे तथा मर्त्या ह्यविमुक्ते वसन्ति ये ॥ ९ ॥ धर्ममशीला जितक्रोधा
 निर्म्ममा नियतेन्द्रियाः ॥ ध्यानयोगपराः सिद्धिं गच्छन्ति परमाव्ययाम् ॥ १० ॥ योगिनो योगसिद्धाश्च योगमोक्षप्रदं विभुम् ॥ उपासते
 भक्तियुक्ताः शान्ता योगगतिं गताः ॥ ११ ॥ स्थानं गुह्यं श्मशानानां सर्वेषामेतदुच्यते ॥ न हि योगाद्वेते मोक्षः प्राप्यते भुवि मानवैः ॥ १२ ॥
 अविमुक्ते तु वसतां योगो मोक्षश्च सिद्ध्यति ॥ अनेन जन्मनैवेह प्राप्यते गतिरुत्तमा ॥ १३ ॥ अविमुक्ते निवसता व्यासेनामिततेजसा ॥ नैव लब्धा

क्वचिद्भिक्षा भ्रममाणेन यत्नः ॥ १४ ॥ क्षुधाविष्टस्ततः क्रुद्धोऽचिन्तयच्छापमुत्तमम् ॥ दिनं दिनं प्रति व्यासः पणमासं योवतिष्ठति ॥ १५ ॥ कथं
 ममेदं नगरं भिक्षादोषाद्धतं त्विदम् ॥ विप्रो वा क्षत्रियो वापि ब्राह्मणी विधवापि वा ॥ १६ ॥ संस्कृतासंस्कृता वापि परिपक्वाः कथं तु मे ॥
 न प्रयच्छन्ति वै लोका ब्राह्मणाश्चर्यकारकम् ॥ १७ ॥ एषां शापं प्रदास्यामि तीर्थस्य नगरस्य तु ॥ तीर्थं चातीर्थेनां यातु नगरं शापयाम्य
 हम् ॥ १८ ॥ मा भूत्रिपौरुषी विद्या मा भूत्रिपौरुषं धनम् ॥ मा भूत्रिपौरुषं सख्यं व्यासो वाराणसे शपत् ॥ १९ ॥ अत्रिमुक्तं निवृत्तां
 जनानां पुण्यकर्मणाम् ॥ विघ्नं सृजामि सर्वेषां येन सिद्धिर्न विद्यते ॥ २० ॥ व्यासचित्तं तदा ज्ञात्वा देवदेव उवाच ॥ भीतभीतस्तदा
 गौरीं तां प्रियां पर्यभाषत ॥ २१ ॥ शृणु देवि वचो मह्यं यादृशं प्रत्युपस्थितम् ॥ कृष्णद्वैपायनः कायाच्छापं दातुं समुद्यतः ॥ २२ ॥
 देव्युवाच ॥ किमर्थं शपते क्रुद्धो व्यासः केन प्रकोपितः ॥ किं कृतं भगवंस्तस्य येन शापं प्रयच्छति ॥ २३ ॥ देवदेव उवाच ॥ अनेन सुतप
 स्तसं बहून्वर्षेणान्प्रिये ॥ मौनिना ध्यानयुक्तेन द्वादशशतद्वन्द्वशतने ॥ २४ ॥ ततः क्षुधा सुसञ्जता भिक्षालटिपुत्राणः ॥ नैवास्य कन
 चिद्भिक्षा ग्रासाद्धमपि भामिनि ॥ २५ ॥ एवं भगवतः काल आसीत्पाणमासि ह्येते ॥ ततः कान्तपरीतान्वा सापं दास्यन्ति सांशुना ॥ २६ ॥
 यावन्नैष शपेतावदुपायस्तत्र चिन्तयताम् ॥ कृष्णद्वैपायनं व्यासं मिद्धि नारायणं प्रियं ॥ २७ ॥ कोऽस्य शापान्न मिभति ह्यपि साक्षात्पिता
 महः ॥ अदेवं दैवतं कुर्याद्देवं चाप्यपदेवतम् ॥ २८ ॥ आत्मा तु मातुषौ भून्वा गृहस्थमिदं मोक्षिनौ ॥ तस्य प्रतिकर्षं भिक्षां प्रयच्छन्वा वग
 नने ॥ २९ ॥ एवमुक्ता ततो देवी देवेन शम्भुना तदा ॥ व्यासस्य दर्शनं दत्त्वा कृन्ता येन तु नादुषम् ॥ ३० ॥ एषोऽनेन भगवन् तत्रा भिक्षां
 प्रादय सत्तम ॥ अस्मद्गृहे कदाचित्त्वं नागतोऽसि महासुत ॥ ३१ ॥ एतच्छ्रुत्वा प्रीतस्ततः भिक्षां दत्त्वा तु वमलाय पद्मना
 ममृतोपमाम् ॥ ३२ ॥ अनास्वादितपूर्वा सा भक्षिता क्षुनिना तदा ॥ भिक्षां दत्त्वा ततः क्षुन्ना पितृभ्यश्च हृदमानसः ॥ ३३ ॥ वयन्दं चरदं
 देवं देवीं च गिरिजां तदा ॥ व्यासः कमलपत्राक्ष इदं वचनमब्रवीत् ॥ ३४ ॥ देवो देवी नदी गङ्गा मित्रमन्नं शुभा गीः ॥ वाराणस्यां विशा
 लाक्षि वासः कस्य न रोचते ॥ ३५ ॥ एवमुक्त्वा ततो व्यासो नगरीमवलोकयन् ॥ चिन्तयान्मन्ततो भिक्षां हृदयानन्दकारिणीम् ॥ ३६ ॥

अपश्यत्पुरतो देवं देवीं च गिरिजाम् । तदा ॥ गृहाङ्गणस्थितं व्यासं देवदेवोऽब्रवीदिदम् ॥ ३७ ॥ इह क्षेत्रे न वस्तव्यं क्रोधनस्त्वं महासुने ॥
 एवं विस्मयमाणो देवं व्यासोऽब्रवीद्वचः ॥ ३८ ॥ व्यास उवाच ॥ चतुर्दश्यामथाष्टम्यां प्रवेशं दातुमर्हसि ॥ एवमस्तिवत्यनुज्ञाय तत्रैवान्तर-
 धीयत ॥ ३९ ॥ न तद्गृहं न सा देवी न देवो ज्ञायते क्वचित् ॥ एवं त्रैलोक्यविरुद्धातः पुरा व्यासो महातपाः ॥ ४० ॥ ज्ञात्वा क्षेत्रगुणान् सर्वान्
 स्थितस्तस्यैव पार्श्वतः ॥ एवं व्यासं स्थितं ज्ञात्वा क्षेत्रं शंसन्ति पण्डिताः ॥ ४१ ॥ अविमुक्तगुणानां तु कः समर्थो वादिष्यति ॥ देवब्राह्मण-
 विद्विष्टा देवभक्तिविडम्बकाः ॥ ४२ ॥ ब्रह्मज्ञाश्च कृतघ्नाश्च तथा नैष्कृतिकाश्च ये ॥ लोकद्विषो गुरुद्विषस्तीर्थार्थितनदूयकाः ॥ ४३ ॥ सदा
 पापरताश्चैव ये चान्ये कुत्सिता भुवि ॥ तेषां नास्तीति वासो वै स्थितोऽसौ दण्डनायकः ॥ ४४ ॥ रक्षणार्थं नियुक्तं वै दण्डनायकमुत्तमम् ॥
 पूजयित्वा यथाशक्त्या गन्धपुष्पादिधूपकैः ॥ ४५ ॥ नमस्कारं ततः कृत्वा नायकस्य तु मन्त्रवित् ॥ सर्ववर्णावृतं क्षेत्रे नानाविधसरी-
 सुपे ॥ ४६ ॥ ईश्वरानुगृहीता हि गतिं गणेश्वरीं गताः ॥ ननारूपधरा दिव्या नानावेषधरास्तथा ॥ ४७ ॥ सुरा वै ये तु सर्वे च तन्निष्ठा-
 स्तत्परायणाः ॥ यदिच्छन्ति परं स्थानमक्षयं तद्वायुयुः ॥ ४८ ॥ परं पुरं देवपुराद्विशिष्यते तदुत्तरं ब्रह्मपुरात्पुरः स्थितम् ॥ तपोब्रह्मादीश्वर-
 योगनिर्मितं न तत्समं ब्रह्मदिवौकसालयम् ॥ मनोरमं कामगमं ह्यनामयमतीत्य तेषां तेषां यो गवत् ॥ ४९ ॥ अधिष्ठितस्तु तत्स्थाने देव-
 देवो विराजते ॥ तेषां यानि तप्यन्ते व्रतानि नियमाश्च ये ॥ ५० ॥ सर्वतीर्थाभिषेकं तु सर्वदानफलानि च ॥ सर्वयज्ञेषु यत्पुण्यमविमुक्ते-
 तद्वायुयात् ॥ ५१ ॥ अतीतं वर्तमानं च अज्ञानाज्ज्ञानतोऽपि वा ॥ सर्वं तस्य च यत्पापं क्षेत्रं दृष्ट्वा विनश्यति ॥ ५२ ॥ ज्ञानैर्दानैस्तत्पत्नं
 यत्किञ्चिद्दम्भमसंज्ञितम् ॥ सर्वं च तद्वाप्नोति अविमुक्ते जितेन्द्रियः ॥ ५३ ॥ अविमुक्तं समासाद्य लिङ्गमर्चयते नरः ॥ कल्पकोटिशते-
 आपि नास्ति तस्य पुनर्भवः ॥ ५४ ॥ अमरा ह्यक्षयाश्चैव क्रीडन्ति भवसन्निधौ ॥ क्षेत्रतीर्थोपनिषदमविमुक्तं न संशयः ॥ ५५ ॥ अविमुक्ते-
 महादेवमर्चयन्ति स्तुवन्ति वै ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तास्ते तिष्ठन्त्यजरा मराः ॥ ५६ ॥ सर्वकामाश्च ये यज्ञाः पुनरावृत्तिकाः स्मृताः ॥ अविमुक्ते-
 मृता ये च सर्वे ते ह्यनिवर्तकाः ॥ ५७ ॥ ग्रहनक्षत्रताराणां कालेन पतनाद्भयम् ॥ अविमुक्ते मृतानां तु पतनं नैव विद्यते ॥ ५८ ॥ कल्प-

कोटिसहस्रेस्तु कल्पकोटिशतैरपि ॥ न तेषां पुनरावृत्तिर्मुक्ता ये क्षेत्र उत्तमे ॥ ५९ ॥ संसारसागरं घोरं भ्रमन्तः कालपर्ययात् ॥ अविमुक्तं
 समासाद्य गच्छन्ति मणिकर्णिकाम् ॥ ६० ॥ ज्ञात्वा कलियुगं घोरं हाहाभूतमचेतनम् ॥ अविमुक्तं न मुञ्चन्ति कृतार्थोस्तं नरा भुवि ॥ ६१ ॥
 अविमुक्तं प्रविष्टस्तु यदि गच्छेत्ततः पुनः ॥ तदा हसन्ति भूतानि अन्योन्यं करताडनम् ॥ ६२ ॥ कामक्रोधेन लोभेन ग्रस्ता ये भुवि मानवाः ॥
 निष्क्रमन्ते नरा देवि दण्डनायकमोहिताः ॥ ६३ ॥ जपध्यानविहीनानां ज्ञानवर्जितचेतनसाम् ॥ तनां दुःखहतानां च गतिविराणसी नृणाम् ॥ ६४ ॥
 तीर्थानां पंचकं सारं विश्वेशानन्दकानने ॥ दशाश्वमेधं लोलाकः केशवां भिन्दुमाधवः ॥ ६५ ॥ पंचमी तु महाश्रद्धा प्रोच्यते मणिकर्णिका ॥ एभिस्तु
 तीर्थैर्वैश्वं वर्णयते ह्यविमुक्तकम् ॥ ६६ ॥ एक एव प्रभाषांस्ति क्षेत्रस्य परमेश्वर ॥ एकैकं जन्मना देवि मांशं पश्यन्त्यनुत्तमम् ॥ ६७ ॥ एतद्
 कथितं सर्वं देव्यै देवेन भाषितम् ॥ अविमुक्तस्य क्षेत्रस्य तत्सर्वं कथितं द्विजाः ॥ ६८ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणं विमुक्तमाहात्म्यं नाम
 पंचाशीत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ माहात्म्यमविमुक्तस्य यथावत् कथितं न्वया ॥ इदानीं नमदायान्तु माहात्म्यं
 वद सत्तम ॥ १ ॥ यत्रोङ्कारस्य माहात्म्यं कपिलासङ्गमस्य च ॥ अमरेशस्य चैवाहर्मदात्म्यं पापनाशनम् ॥ २ ॥ कथं प्रलयकाले तु न
 नष्टा नर्मदा पुरा ॥ मार्कण्डेयश्च भगवान्न विनष्टस्तदा किल ॥ त्वयातं तादिदं सर्वं पुनर्विस्तरतां वद ॥ ३ ॥ मृत उवाच ॥ एतद्दत्तं पुरा प्रष्टुः
 पाण्डवेन महात्मना ॥ नर्मदायास्तु माहात्म्यं मार्कण्डेयां महासुनिः ॥ ४ ॥ उद्येण तपसा युक्ता वनस्थो वनवाग्मिना ॥ प्रष्टुः पूषा महागाथां
 धर्मपुत्रेण धीमता ॥ ५ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ श्रुता मे विविधा धर्मस्त्विदमसाद्विजोत्तम ॥ भूयश्च श्रोतुमिच्छामि नमं कथय सुव्रत ॥ ६ ॥
 कथमेषा महापुण्या नदी सर्वत्र विश्रुता ॥ नर्मदा नाम विख्याता तन्मं ब्रूहि महासुनि ॥ ७ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ नर्मदा सरितां श्रद्धा सर्वं
 पापप्रणाशिनी ॥ तारयेत्सर्वभूतानि स्थावराणि चराणि च ॥ ८ ॥ नर्मदायास्तु माहात्म्यं पुराणं यन्मया श्रुतम् ॥ नन्दनाद्रि महाराज तत्सर्वं
 कथयामि ते ॥ ९ ॥ पुण्या कनखले गङ्गा कुरुक्षेत्रे सरस्वती ॥ ग्रामे वा यदि वाऽरण्ये पुण्या सर्वत्र नर्मदा ॥ १० ॥ त्रिभिः सारस्वतं तां यं
 सप्ताहेन तु यासुनम् ॥ सद्यः पुनरिति गाङ्गेयं दर्शनादेव नार्मदम् ॥ ११ ॥ कलिङ्गदेशे पश्चाद्धे पर्वतेऽमरकण्टके ॥ पुण्या च त्रिषु लोकेषु

रमणीया मनोरमा ॥ १२ ॥ सदेवासुरगन्धर्वा ऋषयश्च तपोयनाः ॥ तपस्तप्ता महाराज सिद्धिं च परमां गताः ॥ १३ ॥ तत्र स्नात्वा नरो
राजन्नियमस्थो जितेन्द्रियः ॥ उपोष्य रजनमिकां कुलानां तारयेच्छतम् ॥ १४ ॥ जलेद्वरं नरः स्नात्वा पिण्डं दत्त्वा यथाविधि ॥ पितर-
स्तस्य तृप्यन्ति यावदाभूतसंष्टवम् ॥ १५ ॥ पर्वतस्य समन्तात् रुद्रकोटिः प्रतिष्ठिता ॥ स्नात्वा यः कुरुते तत्र गन्धमालयानुलेपनैः ॥ १६ ॥
प्रीतस्तस्य भवेच्छर्वा रुद्रकोटिर्न संशयः ॥ पश्चिमे पर्वतस्थान्ते स्वयं देवो महेश्वरः ॥ १७ ॥ तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ॥
पितृकार्यं च कुर्वीत विधिवन्नियतेन्द्रियः ॥ १८ ॥ तिलोदकेन तत्रैव तपेत्पितृदेवताः ॥ आसप्तमं कुलं तस्य स्वर्गं मोदेत पाण्डव ॥ १९ ॥
षष्टिर्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ अप्सरोगणसङ्कीर्णं सिद्धचारणसेवितं ॥ २० ॥ दिव्यगन्धानुलितश्च दिव्यालङ्कारभूषितः ॥ ततः स्वर्गात्
परिभ्रष्टो जायते विपुले कुले ॥ २१ ॥ धनवान्दानशीलश्च धार्मिकश्चैव जायते ॥ पुनः स्मरति तत्तीर्थं गमनं तत्र रोचते ॥ २२ ॥ कुञ्जानि
तारयेत्सप्त रुद्रलोकं स गच्छति ॥ योजनानां शतं साग्रं श्रूयते सरिदुत्तमा ॥ २३ ॥ विस्तारेण तु राजेन्द्र योजनद्वयमायता ॥ पश्चिस्तीर्थं
सहस्राणि षष्टिकोटयस्तथैव च ॥ २४ ॥ सर्वं तस्य समन्तात् तिष्ठत्यमरकण्टकं ॥ ब्रह्मचारी शुचिर्भूत्वा जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥ २५ ॥ सर्वे
हिंसानिवृत्तस्तु सर्वभूतहिते रतः ॥ परं सर्वसमाचारो यस्तु प्राणान्परित्यजेत् ॥ २६ ॥ तस्य पुण्यफलं राजञ्छृणुष्ववाहितो मम ॥ शतं वर्षं
सहस्राणां स्वर्गं मोदेत पाण्डव ॥ २७ ॥ अप्सरोगणसंकीर्णं सिद्धचारणसेवितं ॥ दिव्यगन्धानुलितश्च दिव्यपुष्पपद्मोभितः ॥ २८ ॥
क्रीडते देवलोकस्थो देवतैः सह मोदते ॥ ततः स्वर्गोत्परिभ्रष्टो राजा भवति वीर्यवान् ॥ २९ ॥ गृहं तु लभते वै स नानारत्नविभूषितम् ॥
स्तम्भैर्मणिमयैर्दिव्यैर्वज्रवैडूर्यभूषितैः ॥ ३० ॥ आलेख्यमहितं दिव्यं दासीदाससमन्वितम् ॥ मत्तमातङ्गशब्दैश्च हयानां हेषितेन च ॥ ३१ ॥
शुभ्यते तस्य तद्धारमिन्द्रस्य भवनं यथा ॥ राजराजेद्वरः श्रीमान् सर्वस्त्रीजनवल्लभः ॥ ३२ ॥ तस्मिन् गृहे उषित्वा तु क्रीडाभोगसम-
न्विते ॥ जीवेद्वर्षशतं साग्रं सर्वरोगविवर्जितः ॥ ३३ ॥ एवं भोगो भवेत्तस्य यो मृतोऽमरकण्टके ॥ अग्नौ विषजले वापि तथा चैव ह्यना-
शुके ॥ ३४ ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तस्य पवनस्याम्बरे यथा ॥ पतनं कुरुते यस्तु अमरेशे नराधिप ॥ ३५ ॥ कन्यानां त्रिसहस्राणि एकैक-

स्यापि चापरे ॥ तिष्ठन्ति भुवने तस्य प्रेषणं प्रार्थयन्ति च ॥ दिव्यभोगैः सुसंपन्नः क्रीडते कालमशयम् ॥ ३६ ॥ पृथिव्यामाममुद्राया
 मीदृशो नैव जायते ॥ यादृशोऽयं नृपश्चेष्ट पर्वतेऽमरकण्टके ॥ ३७ ॥ तावत्तीर्थं तु विज्ञेयं पर्वतस्य तु पश्चिमं ॥ तद्गङ्गा नदः ॥ नाम त्रिषु
 लोकेषु विश्रुतः ॥ ३८ ॥ तत्र पिण्डप्रदानेन सन्ध्योपासनकर्मणा ॥ पितरो दश वर्षाणि तर्पितास्तु भवन्ति वै ॥ ३९ ॥ दक्षिणं नर्मदा ॥ उ
 कपिलेति महानदी ॥ सकलज्जुनसंछन्ना नातिदूरं व्यवस्थिता ॥ ४० ॥ सापि पुण्या महाभागा त्रिषु अंकेषु विश्रुता ॥ तत्र शीतेशेन
 साग्रं तीर्थानां तु युधिष्ठिर ॥ ४१ ॥ पुराणे श्रूयते राजन् सर्वं क्रोडिद्युगं भवत् ॥ तस्यास्तीरं तु मे वृक्षाः पतितः ॥ तस्य द्योयात् ॥ ४२ ॥
 नर्मदातोयसंसृष्टास्तेऽपि यान्ति परां गतिम् ॥ द्वितीया तु महाभागा विशल्यकरणी शुभा ॥ ४३ ॥ नत्र तीर्थे नर्मदा विशल्या नर्चा
 क्षणात् ॥ तत्र देवगणाः सर्वे सकिन्नरमहारागाः ॥ ४४ ॥ यक्षराक्षसगन्धर्वाः ऋषयश्च तपोधनाः ॥ सर्वे इमागतास्तत्र ॥ ४५ ॥ कण्टके ॥ ४६ ॥
 तैश्च सर्वैः समागम्य मुनिभिश्च तपोधनैः ॥ नर्मदामाश्रिता पुण्या विशल्या नाम नामनः ॥ ४७ ॥ उत्पादिता महाभागा तपोधनगोत्राणां ॥
 तत्र स्नात्या नरो राजन्ब्रह्मचारी त्रितेन्द्रियः ॥ ४८ ॥ उपोष्य रजनीमर्कां दुष्टानां तारयच्छयम् ॥ कमिला च विशल्या च द्योने राजसोम ॥ ४९ ॥
 इन्द्रेण पुरा प्रोक्तं लोकानां हितकाम्यया ॥ नन्नान्वा नरो राजन्ब्रह्मचारी यः कुर्व्यान्निर्घृण्य नर्गादेः ॥
 सर्वपापविशुद्धात्मा रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ५० ॥ नर्मदाधारतु रजन्द्रपुत्रागं यन्मया श्रुतम् ॥ यत्र यत्र नर्मदा नर्मदा नर्मदा नर्मदा
 लभत ॥ ५१ ॥ ये वसन्त्युत्तरे कूले रुद्रलोके वसन्ति ते ॥ सस्तरनां च नर्मदायां नर्मदायां युधिष्ठिर ॥ ५२ ॥ समं नर्मदा नर्मदा नर्मदा नर्मदा
 शङ्करोऽब्रवीत् ॥ परित्यज्यति यः प्राणान् पर्वतेऽमरकण्टके ॥ ५३ ॥ दर्वेऽक्रोडिशतं साग्रं रुद्रशंकरं मयि ॥ नर्मदाया नर्मदा नर्मदा नर्मदा
 रल्लुप्तम् ॥ ५४ ॥ पवित्रं शिरसा बन्धं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ नर्मदा च तदा पुण्या ब्रह्महत्यापहोणि ॥ ५५ ॥ नर्मदा नर्मदा नर्मदा नर्मदा
 ब्रह्महत्याया ॥ एवं मया च पुण्या च नर्मदा पाण्डुनन्दन ॥ ५६ ॥ न्याणामपि लोकानां पुण्या नर्मदा नर्मदा नर्मदा नर्मदा नर्मदा नर्मदा
 तपोधनं ॥ ५७ ॥ एतेषु सर्वस्थानेषु द्विजाः स्युः संशितव्रताः ॥ श्रुतं दशगुणं पुण्यं नर्मदाशधिसङ्गमे ॥ ५८ ॥ इति श्रीतन्मय महाप्रज्ञा

नर्मदा महात्म्ये षडशीत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ नर्मदा तु नदी श्रृंष्टा पुण्यात्पुण्यतमा हिता ॥ मुनिभिस्तु
 महाभागैर्विभक्ता मोक्षकाक्षिभिः ॥ १ ॥ यज्ञोपवितमात्राणि प्रविभक्तानि पाण्डव ॥ तेषु स्नात्वा तु राजेन्द्र सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २ ॥ जलेश्वरं
 परं तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ तस्यात्यर्पतिं कथयतः शृणु त्व पाण्डुनन्दन ॥ ३ ॥ पुरा मुनिग गाः सर्वे सेन्द्राश्चैव मरुद्गणाः ॥ स्तुवन्ति
 ते महात्मानं महादेवं महेश्वरम् ॥ स्तुवन्तस्ते तु सम्प्राप्ता यत्र देवो महेश्वरः ॥ ४ ॥ विज्ञापयन्ति देवेशं सेन्द्राश्चैव मरुद्गणाः ॥ भयोद्विष्टा
 विरूपाक्षं परित्रायस्व नः प्रभो ॥ ५ ॥ भगवानुवाच ॥ स्वागतं तु सुरश्रेष्ठाः किमर्थमिह चागताः ॥ किं दुःखं को नु सन्तापः कुता वा
 भयमागतम् ॥ ६ ॥ कथयध्वं महाभागा एवमिच्छामि वदितुम् ॥ एवमुक्तास्तु रुद्रेण कथयन् संशितव्रताः ॥ ७ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ अति
 वीर्यो महाघोरो दानवो बलदर्पितः ॥ बाणो नामेति विख्यातो यस्य वै त्रिपुरं पुरम् ॥ ८ ॥ गगने सततं दिव्यं भ्रमतं तस्य तेजसा ॥ ततां
 भीता विरुपाक्ष त्वामेव शरणं गताः ॥ ९ ॥ त्रायस्व महतो दुःखात्त्वं हि नः परमा गतिः ॥ एवं प्रसादं देवेश सर्वेषां कर्तुमर्हसि ॥ १० ॥ येन
 देवाः सगन्धर्वाः सुखमेधन्ति शंकर ॥ परां निवृत्तिमायान्ति तत्प्रभो कर्तुमर्हसि ॥ ११ ॥ भगवानुवाच ॥ एतत्सर्वं कारिष्यामि मा विषादं
 गमिष्यथ ॥ अचिरेणैव कालेन कुर्यां युष्मत्सुखावहम् ॥ १२ ॥ आश्वास्य स तु तान् सर्वान् नर्मदातटमाश्रितः ॥ चिन्तयामास देवेशस्त
 द्धं प्रति मानद ॥ १३ ॥ अथ केन प्रकारेण हन्तव्यं त्रिपुरं मया ॥ परं सञ्चित्य भगवान् नारदं चास्मरत्तदा ॥ स्मरणादेव सम्प्राप्तो
 नारदः समुपस्थितः ॥ १४ ॥ नारद उवाच ॥ आज्ञापय महादेव किमर्थं च स्मृतो ह्यहम् ॥ किं कार्यं तु मया देव कर्तव्यं कथयस्व मे ॥ १५ ॥
 भगवानुवाच ॥ गच्छ नारद तत्रैव यत्र तत् त्रिपुरं महत् ॥ बाणस्य दानवैर्द्रस्य शीघ्रं गत्वा च तत्कुरु ॥ १६ ॥ ता भर्तृदेवतास्तत्र स्त्रिय
 आप्सरसां समाः ॥ तासां वै तेजसा विप्र भ्रमते त्रिपुरं दिवि ॥ १७ ॥ तत्र गत्वा तु विप्रेन्द्र मतिमन्यां प्रचोदय ॥ देवस्य वचनं श्रुत्वा मुनि
 स्त्वरितविक्रमः ॥ १८ ॥ स्त्रीणां हृदयनाशाय प्रविष्टस्तत्पुरं प्रति ॥ शोभते यत्पुरं दिव्यं नानारत्नापशोभितम् ॥ १९ ॥ शतयोजन
 विस्तीर्णं ततो द्विगुणमायतम् ॥ ततोऽपश्यद्वि तत्रैव बाणं तु बलदर्पितम् ॥ २० ॥ मणिकुण्डलकेयूरमुकुटेन विराजितम् ॥ हारद्वारसुवर्णे

अथ चन्द्रकान्तविभूषितम् ॥ २१ ॥ रशना तस्य रत्नाढ्या वाहू कनकमण्डितौ ॥ चन्द्रकान्तमहावज्रमणिविद्रुमभूषितं ॥ २२ ॥ द्वादशकं
 द्युतिनिभे निविष्टं परमासने ॥ उत्थितो नारदं दृष्ट्वा दानवैर्द्रो महाबलः ॥ २३ ॥ त्राण उवाच ॥ देवेषु त्वं स्वयं प्रानो ह्येव पात्रे निवेद्य ॥
 सोऽभिवाद्य यथान्यायं क्रियतां किं द्विजोत्तम ॥ २४ ॥ चिरान् त्वमागतो विप्र ग्स्थीयतामिदमासनम् ॥ एवं सम्भाषयिन्ना तु नारदं ऋषि
 सत्तमम् ॥ तस्य भार्या महादेवी ह्यनौपम्या तु नामतः ॥ २५ ॥ अनौपम्योवाच ॥ अगवन् मानुषं लोकं कन तुष्यति केशवः ॥ व्रजेन निय
 मेनाथ दानेन तपसापि वा ॥ २६ ॥ नारद उवाच ॥ तिलधेनुं च यो दद्याद्ब्रह्मणं वेदपारंगं ॥ समागरधनद्वीपा दत्ता भवति मोदिनी ॥ २७ ॥
 सूर्यकोटिप्रतीकाशैर्विमानैः सार्वकामिकैः ॥ मोदते सुचिरं कालमक्षयं कृतशशासनम् ॥ २८ ॥ आम्नाम उरुपितृभ्यानि बहूराणि नयेत् ॥ २९ ॥ रुद्र
 चम्पकाशोकपुन्नागविविधद्रुमान् ॥ २९ ॥ अश्वत्थपिप्पलांश्चैव कदलीवटदाडिमान् ॥ पिचुमहं मधूकं च उपोष्य स्त्री दद्यान् या ॥ ३० ॥
 रस्तनौ कपिलथसदृशावूरू च कदलीसमौ ॥ अश्वत्थं वन्दनीया च पिचुमहं सुगन्धिनी ॥ ३१ ॥ चम्पकं चम्पकाभा रूपादशोकं शोक
 वर्जिता ॥ मधूके मधुरं वक्ति वटे च मृदुगानिका ॥ ३२ ॥ बदरी सर्वदा व्रीणां महामौभाग्यदायिनी ॥ कुङ्कुटा कंकटं चैव द्रव्यपट्टी न
 शस्यते ॥ ३३ ॥ कदम्बमिधकनकमञ्जरीपूजनं तथा ॥ अनमिषपद्मन्नं च पक्कात्रानामभक्षगम् ॥ ३४ ॥ कठानां च परित्रागः
 सन्ध्यामौनं तथैव च ॥ प्रथमं शंभुपालस्य पूजा कार्या प्रगल्भतः ॥ ३५ ॥ तस्या भवति व भर्ता सुखप्रक्षः मदानयं ॥ अष्टमी च चतुर्थी च
 पञ्चमी द्वादशी तथा ॥ ३६ ॥ संक्रान्तिर्विपुञ्चैव दिनच्छिद्रसुखं यथा ॥ एतान्तु दिवसादिद्वयानुपवासान्ति याः स्त्रियः ॥ तासां तु धर्मश्रुतानां
 स्वर्गवाप्तौ न संशयः ॥ ३७ ॥ कलिकालुप्यनिर्मुक्ताः सर्वपापविर्जिताः ॥ उपवासस्तां नारी नोपसर्पति तां यमः ॥ ३८ ॥ अनापम्योवाच ॥
 अम्भकृतेन पुण्येन पुराजन्मकृतेन वा ॥ भवदागमनं भूतं किञ्चित्पृच्छाम्यहं व्रतम् ॥ ३९ ॥ अस्ति विन्ध्याचलिनांम बलिहीनो यशस्विनो ॥
 अश्रूममापि विप्रेन्द्र न तुष्यति कदाचन ॥ ४० ॥ शशुरापि सर्वकालं दृष्ट्वा चापि न पश्यति ॥ अस्ति कुम्भेनसी नाम ननान्दा पापकारिणी ॥ ४१ ॥
 दृष्ट्वा चैवाणुलीभङ्गं मदा कालं करोति च ॥ दिव्येन तु पथा याति मम सौख्यं कथं वद ॥ ४२ ॥ उपरं न प्ररोहन्ति बीजांकुराः कथञ्चन ॥

येन व्रतेन चीर्णेन भवन्ति वशगा मम ॥ तद्रुतं ब्रूहि विप्रेन्द्र दासभावं व्रजामि ते ॥ ४३ ॥ नारद उवाच ॥ यदेतत्ते मया पूर्वं व्रतमुक्तं शुभा-
 नने ॥ अनेन पार्वती देवी चीर्णेन वरवर्णिनि ॥ ४४ ॥ शङ्करस्य शरीरस्था विष्णोर्लेहमीस्तथैव च ॥ सावित्री ब्रह्मणश्चैव वसिष्ठस्याप्य-
 रुच्यती ॥ ४५ ॥ एतेनोपोषितेनेह भर्ता स्थास्यति ते वशे ॥ श्वश्रूश्चशुरयोश्चैव सुखबन्धो भविष्यति ॥ ४६ ॥ एवं श्रुत्वा तु सुश्रीणि
 यथेष्टं कर्तुमर्हसि ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा राज्ञी वचनमब्रवीत् ॥ ४७ ॥ प्रसादं कुरु विप्रेन्द्र दानं ग्राह्यं यथेष्टितम् ॥ सुवर्णमणिरत्नानि वज्रा-
 ण्याभरणानि च ॥ ४८ ॥ तव दास्याम्यहं विप्र यच्चान्यदपि दुर्लभम् ॥ प्रगृहाण द्विजश्रेष्ठ प्रीयेतां हरिशङ्करो ॥ ४९ ॥ नारद उवाच ॥ अन्यस्मै
 दीयतां भद्रे क्षीणवृत्तिस्तु यो द्विजः ॥ अहं तु सर्वसम्पन्नो मद्भक्तिः क्रियतामिति ॥ ५० ॥ एवं तासां मनो हत्वा सर्वासां तु पतिव्रताः ॥ जगान्
 भरतश्रेष्ठ स्वकीयं स्थानकं पुनः ॥ ५१ ॥ ततो ह्यहष्टहृदया अन्यतो गतमानसाः ॥ पुरे च्छिद्रं समुत्पन्नं बाणस्य तु नृहात्मनः ॥ ५२ ॥
 इति श्रीमात्स्ये महापुराणे नर्मदायाहात्म्ये सप्तशीत्याधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ यन्मां पृच्छसि कौन्तेय तन्मे कथयतः
 शृणु ॥ एतस्मिन्नन्तरे रुरो नर्मदातटमास्थितः ॥ १ ॥ नाम्ना माहेश्वरं स्थानं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ तस्मिन्स्थाने महादेवोऽचिन्तय
 त्रिपुरे वथम् ॥ २ ॥ गाण्डीवं मन्दरं कृत्वा गुणं कृत्वा च वासुकिम् ॥ स्थानं कृत्वा तु वैशाखं विष्णुं कृत्वा शरोत्तमम् ॥ ३ ॥ शल्ये चाग्निं प्रति
 ष्ठाप्य मुखे वायुं समर्पयन् ॥ ह्यांश्च चतुरो वेदान्सर्वदेवमयं रथम् ॥ ४ ॥ अभीषवोऽधिनौ देवावक्षो वज्रधरः स्वयम् ॥ स तस्याज्ञां
 समादाय तोरणं धनदः स्थितः ॥ ५ ॥ यमस्तु दक्षिणे हस्ते वामे कालस्तु दारुणः ॥ चक्रे त्वमरकोट्यस्तु गन्धर्वो लोकविश्रुताः ॥ ६ ॥
 प्रजापती रथश्रेष्ठे ब्रह्मा चैव तु सारथिः ॥ एवं कृत्वा तु देवेशः सर्वदेवमयं रथम् ॥ ७ ॥ सोऽतिष्ठत्स्थानुभूतस्तु सहस्रपरिवत्सरान् ॥ यदा
 त्रीणि समेतानि अन्तरिक्षे स्थितानि वै ॥ ८ ॥ त्रिपर्वाणि त्रिशल्येन तदा तानि व्यभेदयत् ॥ शरः प्रचोदितस्तेन रुद्रेण त्रिपुरं प्रति ॥ ९ ॥
 अष्टतेजाः स्त्रियो जाता बलं तासां व्यशीर्यत ॥ उत्पाताश्च पुरे तस्मिन्प्रादुर्भूताः सहस्रशः ॥ १० ॥ त्रिपुरस्य विनाशाय कालरूपाभवं
 स्तदा ॥ अहङ्गासं प्रमुञ्चन्ति ह्याः काष्ठमयास्तदा ॥ ११ ॥ निमेषोन्मेषणं चैव कुर्वन्ति चित्ररूपिणः ॥ स्वप्ने पश्यन्ति चात्मानं रक्ताम्बर

विभूषितम् ॥ १२ ॥ स्वप्ने तु सर्वे पश्यन्ति विपरीतानि यानि तु ॥ एतान्पश्यन्ति उत्पातांस्तत्र स्थाने तु ये जनाः ॥ १३ ॥ तेषां बलं च
 बुद्धिश्च हरकोपेन नाशिते ॥ ततः सांवर्तको वायुर्गुणान्तप्रतिमो महात् ॥ १४ ॥ समीरितोऽनलस्तेन उत्तमाङ्गेन धावति ॥ ज्वलन्ति पादपा
 स्तत्र पतन्ति शिखराणि च ॥ १५ ॥ सर्वतो व्याकुलीभूतं हाहाकारमचेतनम् ॥ भग्नोद्यानानि सर्वाणि क्षिप्रं तत्प्रत्यभज्यत ॥ १६ ॥
 तेनैव पीडितं सर्वं ज्वलितं त्रिशिखैः शरैः ॥ दुर्माश्चरामपण्डानि गृहाणि विविधानि च ॥ १७ ॥ दशदिक्षु प्रवृत्तोऽयं समृद्धो हव्यवाहनः ॥
 मनःशिलानां पुञ्जानि दिशो दश विभागशः ॥ १८ ॥ शिखाशतैरनेकेस्तु प्रज्ज्वाल हुताशनः ॥ भवे किमुकवर्णभं ज्वलितं दृश्यते
 पुरम् ॥ १९ ॥ गृहाद्गृहान्तरं नैव गन्तु धूमेन शक्यते ॥ हरकोपानलैर्दग्धं क्रन्दमानं सुदुःखितम् ॥ २० ॥ अक्षिप्तं रेतो दिक्षु द्रव्यं त्रिपुरं
 पुरम् ॥ प्रासादशिखराग्राणि व्यशीर्यन्त सहस्रशः ॥ २१ ॥ तत्र गगणविचित्राणि विमानान्यध्वनकथा ॥ गृहाणि चैव रम्याणि दृढान्त
 दीप्तवह्निना ॥ २२ ॥ धावन्ति दुर्मखण्डेषु वलभीषु तथा जनाः ॥ देशांगारषु सर्वेषु प्रज्वलन्तः प्रधाविताः ॥ २३ ॥ अदन्ति चानलपृष्ठा
 रुदन्ति विविधैः स्वरेः ॥ दृढान्ते दानवास्तत्र शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २४ ॥ हंसकारण्डवाकीर्णा नालिन्यः सहपङ्कजाः ॥ दृश्यन्तेऽनलदग्धानि
 पुरोद्यानानि दीर्घिकाः ॥ २५ ॥ अम्लानपङ्कजच्छन्ना विस्फीर्णा भोजनायताः ॥ गिरिकूटनिभास्तत्र प्रासादा स्तन्ध्रविताः ॥ २६ ॥ पतन्त्य
 नलनिर्दग्धा निस्तोया जलदा इव ॥ वरस्त्रीचालदृढेषु गाेषु धरतु भगिनु ॥ २७ ॥ निर्दया अदृढहृद्दिशोऽयं वीरिनः ॥ लक्षशः ननुद्रा
 श्च सुताश्च बहवो जनाः ॥ २८ ॥ पुत्रमालिङ्ग्य तं गण्डं दृष्ट्वा त्रिपुराग्निना ॥ अथ तस्मिन्पुरं दीप्तिं क्षिप्रया स्थापनाः ॥ २९ ॥ अग्नि
 ज्वालाहतास्तत्र ह्यपतन्धरणीतले ॥ काचिच्छयासा दिशालक्षी उक्तावलिदिदृषिता ॥ ३० ॥ धूमेनाकुडिता सा ॥ पतित्वा मरणीतले ॥
 काचित्कनकवर्णाभा इन्द्रनीलविभूषिता ॥ ३१ ॥ अतारं पतित दृष्ट्वा पतितः ॥ काचिदोद्दिग्धमद्रोशा मसृता च गृहे
 स्थिता ॥ ३२ ॥ अग्निज्वालाहता सा तु पतिता गतचेतना ॥ उत्थितो दानवस्तत्र खड्गहस्तो मदनलः ॥ ३३ ॥ ज्ञोऽपि पतितो
 धरणीतले ॥ मेघवर्णोपरा नारी हारकेयूरभूषिता ॥ ३४ ॥ अंगवस्त्रपरीयाना वालं स्तन्यं यथापि न दृश्यते ॥ बलकं दृष्ट्वा ॥ ३५ ॥

मेघशब्दवत् ॥ ३५ ॥ एवं स तु दहन्नाग्निर्क्रोधेन प्रेरितः ॥ काचिच्चन्द्रप्रभा सोम्या वज्रैर्द्वयभूषिता ॥ ३६ ॥ सुतमालिङ्ग्य वेपन्ती दग्धा पतति
भूतले ॥ काचित् कुन्देन्दुवर्णाभा या दायना गृहे स्थिता ॥ ३७ ॥ गृहे प्रज्वलिते सा तु प्रतिबुद्धा शिखार्दिता ॥ पश्यन्ती ज्वलितं सर्वं हा सुता
मे कथं गतः ॥ ३८ ॥ सुतं सन्दनमालिङ्ग्य पतिता धरणीतले ॥ आदित्योदयवर्णाभा लक्ष्मीवदनशोभना ॥ ३९ ॥ त्वरिता दहमाना सा धलिता
धरणीतले ॥ काचित् सुवर्णवर्णाभा नीलरत्नैर्विभूषिता ॥ ४० ॥ धूमनकुलिता सा तु प्रसुता धरणीतले ॥ अन्या गृहीतहस्ता तु सखि दहति
बालिका ॥ ४१ ॥ अनेकदिश्यरत्नाढ्या दृष्ट्वा दहनमोहिता ॥ शिरसि ह्यज्जलिं कृत्वा विज्ञापयति पावकर ॥ ४२ ॥ भगवन् यदि वैरं ते पुरुषेष्वप
कारिषु ॥ स्त्रियः किमपराध्यन्ते गृह्यअरकोकिलाः ॥ ४३ ॥ पाप निर्दय निर्लज्ज कस्ते कोपः स्त्रियः प्रति ॥ न दाक्षिण्यं न ते लज्जा न सत्यं
शौर्यवर्जित ॥ ४४ ॥ अनेन ह्युपसर्गेण तूपाळम्भं शिखिन्यदात् ॥ किं त्वया न श्रुतं लोके ह्यवध्यः शत्रुयोषितः ॥ ४५ ॥ किन्तु तुभ्यं गुणा
हेते दहनोत्सादनं प्रति ॥ न कारुण्यं दया वापि दाक्षिण्यं न स्त्रियः प्रति ॥ ४६ ॥ दयां कुर्वन्ति म्लेच्छापि दहन्तो वीक्ष्य योषितम् ॥
म्लेच्छानामपि कष्टोऽसि दुर्निवारो ह्यचेतनः ॥ ४७ ॥ एते चैव गुणास्तुभ्यं दहनोत्सादनं प्रति ॥ आसामपि दुराचार स्त्रीणां किं ते निपा
तने ॥ ४८ ॥ दुष्ट निर्घृण निर्लज्ज हुताशिन् मन्दभाग्यक ॥ निराशत्वं दुरावास बलादहसि निर्दय ॥ ४९ ॥ एवं विलपमानास्ता जल्पन्त्य
श्च बहून्यपि ॥ अन्याः क्रोशन्ति संकुद्धा बालशोकेन मोहिताः ॥ ५० ॥ दहते निर्दयो वह्निः संकुद्धः पूर्वशत्रुवत् ॥ पुष्करिण्यां जले
दग्धं कूपेष्वपि तथैव च ॥ ५१ ॥ अस्मान् सन्दह्य म्लेच्छत्वं कां गतिं प्रापयिष्यसि ॥ एवं प्रलपतां तासां वह्निर्वचनमब्रवीत् ॥ ५२ ॥
अग्निरुवाच ॥ स्ववशेनैव युष्माकं विनाशं तु करोम्यहम् ॥ अहमादेशकर्ता वै नाहं कर्तास्म्यनुग्रहम् ॥ ५३ ॥ रुद्रक्रोधसमाविष्टा विवि
शामि यथेच्छया ॥ ततो बाणो महातेजास्त्रिपुरं वीक्ष्य दीपितम् ॥ ५४ ॥ सिंहासनस्थः प्रोवाच ब्रह्मं देवैर्विनाशितः ॥ अल्पसत्त्वैर्दुराचारीश्व
रस्य निर्वेदितम् ॥ ५५ ॥ अपरीक्ष्य त्वहं दग्धः शङ्करेण महात्मना ॥ नान्यः शक्तस्तु मां हन्तुं वर्जयित्वा त्रिलोचनम् ॥ ५६ ॥ उत्थितः
शिरसा कृत्वा लिङ्गं त्रिभुवनेश्वरम् ॥ निर्गतः स पुरद्वारात् परित्यज्य सुहृत्सुतान् ॥ ५७ ॥ रत्नानि यान्यनर्वाणि स्त्रियो नानाविधास्तथा ॥

गृहीत्वा शिरसा लिङ्गं गच्छन् गगनमण्डलम् ॥ ५८ ॥ स्तुवंश्च देवदेवेशं त्रिलोकाधिपतिं शिवम् ॥ त्यक्ता पुरी मया देव यदि वध्योऽस्मि
 शङ्कर ॥ ५९ ॥ त्वत्प्रसादान्महादेव मा मे लिङ्गं विनश्यतु ॥ अर्चितं हि मया देव भक्त्या परमया सदा ॥ ६० ॥ त्वत्कोपाद्यादि वध्योऽहं तदिदं
 मा विनश्यतु ॥ श्लाघ्यमेतन्महादेव त्वकोपाह्वनं मम ॥ ६१ ॥ प्रतिजन्म महादेव त्वत्पादनिरतो ह्यहम् ॥ नोटकच्छन्दसा देवं स्तोमि त्वां
 परमेश्वर ॥ ६२ ॥ शिव शङ्कर सर्व हराय नमो भव भीम महेश्वर सर्व नमः ॥ कुसुमायुधदेहविनाशकर त्रिपुरान्नक अन्यकशून्धर ॥ ६३ ॥
 प्रमदाप्रिय कान्त विभक्त नमः ससुरासुरसिद्धगणैर्नमित ॥ हयवानरसिद्धगजेन्द्रमुखादतिभाम्बददीर्घविशालमुख ॥ ६४ ॥ उपकुञ्चुमशक्यतरे
 रसुरैः प्रथितोऽस्मि च बाहुशतैर्बहुभिः ॥ प्रणतोऽस्मि भवं भवभक्तिरतश्चलचन्द्रकलाकुल देव नमः ॥ ६५ ॥ न च पुत्रकलत्रायादि धनं मम
 तु त्वदनुस्मरणं शरणम् ॥ व्यथितोऽस्मि तु बाहुशतैर्बहुभिर्गमिता च महानरकस्य गतिः ॥ ६६ ॥ न निषत्तानि जन्म न पापपतिः शुचिक्रमे
 निबद्धमपि त्यजति ॥ अनुकम्पति विभ्रमति त्रसति मम चैव कुकर्म निवारयति ॥ ६७ ॥ यः पठेत् नोटकं दिव्यं प्रयतः शुचिमाननमः ॥ त्राण
 स्येव यथा रुद्रस्तस्यापि वरदो भवेत् ॥ ६८ ॥ इमं स्तवं महादिव्यं श्रुत्वा देवां महेश्वरः ॥ ६९ ॥
 महेश्वर उवाच ॥ न भेतव्यं त्वया वत्स सौवर्णे तिष्ठ दानव ॥ पुत्रपौत्रसुहृद्बन्धुभार्याभृत्यजनैः सह ॥ ७० ॥ अद्यप्रभृति त्राण त्वमवध्यमिदं शो
 रपि ॥ भूयस्तस्य वरो दत्तो देवदेवेन पाण्डव ॥ ७१ ॥ अक्षयश्चाव्ययो लांकं विचरन्नाकुनोभयः ॥ ततो निवारयामास रुद्रः मतशिवं
 नदा ॥ ७२ ॥ तृतीयं रक्षितं तस्य पुरं तेन महात्मना ॥ अमृतं गगने दिव्यं रुद्रेनैव प्रभाषतः ॥ ७३ ॥ एवं तु त्रिपुरं दग्धं शङ्करेण मदा
 त्मना ॥ ज्वालाभालप्रदीप्तं तत्पतितं धरणीतले ॥ ७४ ॥ एकं निपतितं तत्र श्रीशैलं त्रिपुरान्नके ॥ द्वितीयं पतितं तस्मिन्पर्वतेऽमर
 कण्टके ॥ ७५ ॥ दग्धेषु तेषु राजेन्द्र रुद्रकोटिः प्रतिष्ठिता ॥ ज्वलत्तदपतता तेन ज्वालेश्वरः स्मृतः ॥ ७६ ॥ उर्वेन प्रस्थितानां तस्य दिव्य
 ज्वाला दिवं गताः ॥ हाहाकारस्तदा जातो देवासुरकृतो महान् ॥ ७७ ॥ शरमस्तम्भयद्रुद्रो मोहेश्वरपुरातमे ॥ एवं दृष्टं नदा तस्मिन्पर्वतेऽ
 मरकण्टके ॥ ७८ ॥ चतुर्दशाख्यं भुवनं स भुक्त्वा पाण्डुनन्दन ॥ वर्षकोटिसहस्रं तु त्रिशत्कोट्यस्तथापराः ॥ ७९ ॥ ततो महतीलं प्राप्य

राजा भवति धार्मिकः ॥ पृथिवीमेकच्छेत्रेण भुङ्क्ते स तु न संशयः ॥ ८० ॥ एवं पुण्यो महाराज पर्वतोऽमरकण्टकः ॥ चन्द्रसूर्योपरागे तु
 गच्छेद्योऽमरकण्टकम् ॥ ८१ ॥ अश्वमेधादशुणं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ स्वर्गलोकमवाप्नोति दृष्ट्वा तत्र महेश्वरम् ॥ ८२ ॥ ब्रह्महत्या गमि-
 ष्यन्ति राहुग्रस्ते दिवाकरे ॥ तदेवं निखिलं पुण्यं पर्वतेऽमरकण्टके ॥ ८३ ॥ मनसापि स्मरेद्यत्नं गिरिं त्वमरकण्टकम् ॥ चान्द्रायणशतं
 साग्रं लभते नात्र संशयः ॥ ८४ ॥ त्रयाणामपि लोकानां विख्यातोऽमरकण्टकः ॥ एष पुण्यो गिरिश्रेष्ठः सिद्धगन्धर्वसेवितः ॥ ८५ ॥
 नानाद्रुमलताकीर्णो नानापुष्पोपशोभितः ॥ मृगव्याघ्रसहस्रैस्तु सेव्यमानो महागिरिः ॥ ८६ ॥ यत्र सन्निहितो देवो देव्या सह महेश्वरः ॥ ब्रह्मा
 विष्णुस्तथा चेन्द्रो विद्याधरगणैः सह ॥ ८७ ॥ ऋषिभिः किन्नरैर्यक्षैर्नित्यमेव निषेवितः ॥ वासुकिः सहितस्तत्र क्रीडते यन्नगोत्तमे ॥ ८८ ॥
 प्रदक्षिणं यः कुर्यात्पर्वतेऽमरकण्टके ॥ पौण्डरीकस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ८९ ॥ तत्र ज्वालेश्वरं नाम तीर्थं सिद्धनिषे-
 वितम् ॥ तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः ॥ ९० ॥ ज्वालेश्वरे महाराज यस्तु प्राणान्परित्यजेत् ॥ चन्द्रसूर्योपरागेषु तस्यापि
 शृणु यत्फलम् ॥ ९१ ॥ सर्वकर्मविनिर्मुक्तो ज्ञानविज्ञानसंयुतः ॥ रुद्रलोकमवाप्नोति यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ९२ ॥ अमरेश्वरदेवस्य पर्वतस्य
 उभे तटे ॥ तत्र ता ऋषिकोत्पस्तु तपस्तप्यन्ति सुव्रत ॥ ९३ ॥ समन्ताद्योजनक्षेत्रो गिरिश्चामरकण्टकः ॥ ९४ ॥ अकामो वा सकामो वा
 नर्मदायां शुभे जले ॥ स्नात्वा तेर्मुच्यते पापै रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ९५ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे नर्मदामाहात्म्ये अष्टाशीत्यधिक-
 शततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥ सूत उवाच ॥ पृच्छन्ति ते महात्मानो मार्कण्डेयं महासुनिम् ॥ युधिष्ठिरपुरोगास्ते ऋषयश्च तपोधनाः ॥ १ ॥
 आरूपाहि भगवंस्तथ्यं कावेरीसङ्गमो महात् ॥ लोकानां च हितार्थाय अस्माकं च विवृद्धये ॥ २ ॥ सदा पापता ये च नरा दुष्कृत-
 कारिणः ॥ मुच्यन्ते सर्वपापेभ्यो गच्छन्ति परम पदम् ॥ एतदिच्छाम विज्ञातुं भगवन्कुर्महीति ॥ ३ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ शृण्वन्त्ववहिताः
 सर्वे युधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ अस्ति वीरो महायज्ञः कुबेरः सत्यविक्रमः ॥ ४ ॥ इदं तीर्थमनुप्राप्य राजा यक्षाधिपोऽभवत् ॥ सिद्धिं प्राप्नो-
 महाराज तन्मे निगदतः शृणु ॥ ५ ॥ कावेरी नर्मदा यत्र सङ्गमो लोकविश्रुतः ॥ तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा कुबेरः सत्यविक्रमः ॥ ६ ॥ तपोऽ

तप्यत यक्षेन्द्रो दिव्यं वर्षशतं महत् ॥ तस्य तुष्टो महादेवः प्रदत्तुं वसुतप्तम् ॥ ७ ॥ भो भो यक्ष महासत्त्वं वरं ब्रूहि यथेष्टितम् ॥ ब्रूहि
कार्यं यथेष्टं तु यद्वा मनसि वर्तते ॥ ८ ॥ कुबेर उवाच ॥ यदि तुष्टोऽसि मे देव यदि देवो वरो मम ॥ अद्यप्रभृति सर्वेषां यक्षाणामधिपो
भवे ॥ ९ ॥ कुबेरस्य वचः श्रुत्वा परितुष्टो महेश्वरः ॥ एवमस्तु ततो देवस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ १० ॥ सोऽपि लब्धवरो यक्षः शीघ्रं यक्ष
कुलं गतः ॥ पूजितः स तु यक्षैश्च ह्यभिषिक्तस्तु पार्थिव ॥ ११ ॥ कावेरीसङ्गमं तत्र सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ये नरा नाभिजानन्ति वंचितास्ते
न संशयः ॥ १२ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन तत्र स्नायीत मानवः ॥ कावेरी च महापुण्या नर्मदा च महानदी ॥ १३ ॥ तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र ह्यर्चये
दृषभध्वजम् ॥ अथमेधफलं प्राप्य रुद्रलोके महीयते ॥ १४ ॥ अग्निप्रवेशं यः कुर्याद्यश्च कुर्यादनाशकम् ॥ अनिवर्त्यो गतिस्तस्य यथा मे शंकरोऽ
ब्रवीत् ॥ १५ ॥ सेव्यमानो वरस्त्रीभिः क्रीडते दिवि रुद्रवत् ॥ पश्चिर्वर्षसहस्राणि पश्चिकोत्पस्तथापराः ॥ १६ ॥ मादते रुद्रलोकस्थो यत्र
तत्रैव गच्छति ॥ पुण्यक्षयात्पराभिष्टो राजा भवति धार्मिकः ॥ १७ ॥ भोगवान्दानशीलश्च महाकुलसमुद्भवः ॥ तत्र पीत्वा जलं सम्यक्
चान्द्रायणफलं लभेत् ॥ १८ ॥ स्वर्गं गच्छन्ति ते मर्त्या ये पिबन्ति शुभं जलम् ॥ गङ्गायमुनयोर्मध्ये यत्फलं प्राप्नुयान्नरः ॥ कावेरीसङ्गमे
स्नात्वा तत्फलं तस्य जायते ॥ १९ ॥ एवमादि तु राजेन्द्र कावेरीसंगम महत् ॥ पुण्यं महत्फलं तत्र सर्वपापप्रणाशनम् ॥ २० ॥ इति
श्रीमात्स्ये महापुराणे नर्मदामाहात्म्ये एकोननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ नार्मेदं चात्तरं कूलं तीर्थं योजन
विस्तृतम् ॥ मन्त्रेश्वरेति विख्यातं सर्वपापहरं परम् ॥ १ ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्दैवतैः सह मोदने ॥ पञ्चवर्षसहस्राणि क्रीडते काम
रूपधृक् ॥ २ ॥ गर्जनं च ततो गच्छेद्यत्र मेघचयोन्यतः ॥ इन्द्रजिन्नाम सम्प्राप्तस्तस्य तीर्थप्रभावतः ॥ ३ ॥ मेघनादं नतो गच्छेद्यत्र मेघा
लुगर्जितम् ॥ मेघनादो गणस्तत्र परमां गणतां गतः ॥ ४ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र तीर्थसाम्राज्यकेश्वरम् ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्गोसहस्रकूले
लभेत् ॥ ५ ॥ नर्मदोत्तरतीरे तु तीर्थं तु विश्रुतं भवेत् ॥ तस्मिन्स्तीर्थे नरः स्नात्वा नर्त्येतिपतुर्देवताः ॥ ६ ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति मनसा य
विचिन्तिताः ॥ ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र ब्रह्मावर्तमिति स्मृतम् ॥ ७ ॥ तत्र सन्निहितो ब्रह्मा नित्यमेव युधिष्ठिर ॥ तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र ब्रह्मलोके

महीयते ॥ ८ ॥ ततोऽगोश्वरं गच्छेन्नियतो नियताशनः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ९ ॥ ततो गच्छेच्च राजेन्द्र कपिला तीर्थमुत्तमम् ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्कपिलादानमाप्नुयात् ॥ १० ॥ गच्छेत्करजतीर्थं तु देवर्षिगणसेवितम् ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन् गोलोकं समवाप्नुयात् ॥ ११ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र कुण्डलेश्वरमुत्तमम् ॥ तत्र सन्निहितो रुद्रस्तिष्ठते ह्युमया सह ॥ १२ ॥ तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र ह्यवध्यस्त्रिदशैरपि ॥ पिप्पलेशं ततो गच्छेत्सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १३ ॥ तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र रुद्रलोकं महीयते ॥ ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र विमलेश्वरमुत्तमम् ॥ १४ ॥ तत्र देवशिला रम्या चेश्वरेण विनिर्मिता ॥ तत्र प्राणपरित्यागाद्रुद्रलोकमवाप्नुयात् ॥ १५ ॥ ततः पुष्करिणीं गच्छेत्तत्र स्नानं समाचरेत् ॥ स्नातमात्रो नरस्तत्र हृन्द्रस्याद्वासनं लभेत् ॥ १६ ॥ नर्मदा सरितां श्रेष्ठा रुद्रदेहाद्रिनिःसृता ॥ तारयेत् सर्वभूतानि स्थावरानि चराणि च ॥ १७ ॥ सर्वदेवाधिदेवेन त्वीश्वरेण महात्मना ॥ कथिता ऋषिसङ्घेभ्यो ह्यस्माकं च विशेषतः ॥ १८ ॥ मुनिभिः संस्तुता ह्येषा नर्मदा प्रवरा नदी ॥ रुद्रदेहाद्रिनिष्क्रान्ता लोकानां हितकाम्यया ॥ १९ ॥ सर्वपापहरा नित्यं सर्वदेवनमस्कृता ॥ संस्तुता देवगन्धर्वैरप्सरसोभिस्तथैव च ॥ २० ॥ नमः पुण्यजले ह्याद्ये नमः सागरगामिनि ॥ नमस्ते पापशमनि नमो देवि वरानने ॥ २१ ॥ नमोऽस्तु ते ऋषिगणसिद्धसेविते नमोऽस्तु ते शङ्करदेहनिःस्सृते ॥ नमोऽस्तु ते धर्मभृतां वरप्रदे नमोऽस्तु ते सर्वपवित्रपावने ॥ २२ ॥ यास्त्विदं पठते स्तोत्रं नित्यं श्रद्धासमन्वितः ॥ ब्राह्मणो वेदमाप्नोति क्षत्रियो विजयी भवेत् ॥ २३ ॥ वैश्यस्तु लभते लाभं शूद्रश्चैव शुभां गतिम् ॥ अर्थार्थो लभते ह्यर्थं स्मरणादेव नित्यशः ॥ २४ ॥ नर्मदां सेवते नित्यं स्वयं देवो भृशेश्वरः ॥ तेन पुण्या नदी ज्ञेया ब्रह्महत्यापहारिणी ॥ २५ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे नर्मदामाहात्म्ये नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ तदाप्रभृति ब्रह्माद्या ऋषयश्च तपो धनाः ॥ सेवन्ते नर्मदां राजन् रागक्रोधविवर्जिताः ॥ १ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कस्मिन्निपतितं शूलं देवस्य तु महतीले ॥ तत्र पुण्यं समारब्धाहि यथावन्मुनिसत्तम ॥ २ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ शूलभेदमिति ख्यातं तीर्थं पुण्यतमं महत् ॥ तत्र स्नात्वाच्चयेद्देवं गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ३ ॥ त्रिरात्रं कारयेद्यस्तु तस्मिन्स्तीर्थे नराधिप ॥ अर्चयित्वा महादेवं पुनर्जन्म न विधत्ते ॥ ४ ॥ भीमेश्वरं ततोऽगच्छेन्नारदेश्वरमुत्तमम् ॥

आदित्येशं महापुण्यं तथा घृतमधुस्रवम् ॥ ५ ॥ नन्दिकेशं परिष्वज्य पर्याप्तं जन्मनः फलम् ॥ वरुणेशं नतः पश्येत्स्वतन्त्रेश्वरमेव च ॥
 सर्वतीर्थफलं तस्य पंचायतनदर्शनात् ॥ ६ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र युद्धं यत्र सुसाधितम् ॥ कांतितीर्थं तु विख्यातमसुरा यत्र मोहिताः ॥ ७ ॥
 यत्रैव निहता राजन्दानवा बलदर्पिताः ॥ तेषां शिरांस्यगृह्णन्त सर्वे देवाः समागताः ॥ ८ ॥ तेस्तु संस्थापिनो देवः शूलबाणिद्वेषध्वजः ॥
 कांतिर्विनिहता तत्र तेन कोटीश्वरः स्मृतः ॥ ९ ॥ दर्शनात्तस्य तीर्थस्य सदेहः स्वर्गमारुहेत् ॥ यदा निन्द्रेण क्षुद्रत्वाद्वज्रं कीलन यन्त्रि
 तम् ॥ १० ॥ तदाप्रभृति लोकानां स्वर्गमार्गो निवारितः ॥ सघृतं श्रीफलं जग्ध्वा कृत्वा चैव प्रदक्षिणम् ॥ ११ ॥ राधेनं सहस्रपं नु शिरसा
 चैव धारयेत् ॥ सर्वकामसुसम्पन्नो राजा भवति पाण्डव ॥ १२ ॥ मृतां रुद्रतमाप्नोति नतोऽसौ जायते पुनः ॥ यत्रोदन्न भद्राज्ञा
 राज्यं कृत्वा दिवं व्रजेत् ॥ १३ ॥ बहुनेत्रं ततः पश्येत् त्रयोदश्यां तु मानवः ॥ स्नातमात्रा नरस्तत्र मयिज्ञफलं लभेत् ॥ १४ ॥ ततो
 गच्छेत्तु राजेन्द्र तीर्थं परमशोभनम् ॥ नराणां पापनाशाय ह्यगस्त्येश्वरमुत्तमम् ॥ १५ ॥ तत्र स्नात्वा नरा राजन्वज्रशोकं प्रदीयते ॥ कानि
 कस्य तु मासस्य कृष्णपक्षे चतुर्दशी ॥ १६ ॥ घृतेन स्नापयद्द्वयं समाधिस्थां जितोद्भयः ॥ एकमिशकुञ्जलीयं न च्यवेद्वैवधनपदान् ॥ १७ ॥
 धेनुमुपानहच्छेदे दद्याच्च घृतकम्बलम् ॥ भोजनं चैव विप्राणां सर्वं कांदिगुणं भवेत् ॥ १८ ॥ ततो गच्छेच्च राजेन्द्र वज्रशोकं भस्मस्तमम् ॥
 तत्र स्नात्वा नरा राजन्सिंहासनपतिर्भवेत् ॥ १९ ॥ नर्मदादक्षिणे कूलं तीर्थं शक्रस्य विश्रुतम् ॥ उपोष्य राजनीमिकां ग्नानं नदं मध्याह्न ॥ २० ॥
 स्नानं कृत्वा यथाल्यापयमच्चैश्च जनार्दनम् ॥ गोसहस्रफलं तस्य विष्णुलोकं स गच्छति ॥ २१ ॥ क्षपिर्नरि ॥ गच्छेत् स यथापदं
 नृणाम् ॥ स्नातमात्रो नरस्तत्र गोसहस्रफलं लभेत् ॥ २२ ॥ देवतीर्थं ततो गच्छद्द्रवणा निमिषं पुरा ॥ नदं ग्नात्वा नरा राजन्वज्रशोकं
 महीयते ॥ २३ ॥ अमरकण्टकं गच्छेद्दुमरैः स्थापितं पुरा ॥ स्नातमात्रा नरस्तत्र रुद्रलोकं महीयते ॥ २४ ॥ ततो गच्छेच्च राजेन्द्र
 रावणेश्वरमुत्तमम् ॥ तत्पञ्चायतनं दृष्ट्वा मुच्यते ब्रह्महत्याया ॥ २५ ॥ ऋणतीर्थं ततो गच्छेद्वेणुभ्यां मुच्यते ध्रुवम् ॥ वटेश्वरं नतो दृष्ट्वा पर्याप्तं
 जन्मनः फलम् ॥ २६ ॥ भीमेश्वरं ततो गच्छेत्सर्वव्याधिविनाशनम् ॥ स्नानमात्रो नरा राजन्सर्वदुःखैः प्रमुच्यते ॥ २७ ॥ नतो गच्छेत्तु राजेन्द्र

तुरासङ्गमनुत्तमम् ॥ तत्र स्नात्वा महादेवमर्चयन्सिद्धिमाप्नुयात् ॥२८॥ सोमतीर्थं ततो गच्छेत्पश्येच्चन्द्रमनुत्तमम् ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्
भक्त्या परमया युतः ॥२९॥ तत्क्षणादिव्यदेहस्थः शिववन्मोदते चिरम् ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥३०॥ ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र
पिङ्गलेश्वरमुत्तमम् ॥ अहोरात्रोपवासेन त्रिरात्रफलमाप्नुयात् ॥३१॥ तस्मिंस्तीर्थे तु राजेन्द्र कपिलां यः प्रयच्छति ॥ यावन्ति तस्या रामाणि
तत्प्रभृति कुलेषु च ॥३२॥ तावद्दर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥ यस्तु प्राणपरित्यागं कुर्यात्तत्र नराधिप ॥३३॥ अक्षयं मोदते कालं यावच्चन्द्र
दिवाकरो ॥ नर्मदातटमाश्रित्य तिष्ठेयुर्न मानवाः ॥३४॥ ते मृताः स्वर्गमायान्ति सन्तः सुकृतिनो यथा ॥ सुरेश्वरं ततो गच्छेन्नाम्ना कर्को
टकेश्वरम् ॥३५॥ गङ्गावतरते तत्र दिने पुण्ये न संशयः ॥ नन्दितीर्थं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् ॥३६॥ तुष्यते तस्य नन्दीशः सोम
लोके महीयते ॥ ततो दीपेश्वरं गच्छेद्बासतीर्थं तपोवनम् ॥३७॥ निर्वर्तिता पुरा तत्र व्यासभीतो महानदी ॥ हुङ्कारिता तु व्यासेन दक्षिणेन
ततो गता ॥३८॥ प्रदक्षिणं तु यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ अक्षयं मोदते कालं यावच्चन्द्रदिवाकरो ॥३९॥ व्यासस्तस्य भवेत्प्रीतः प्रामुया
दीप्सितं फलम् ॥ सूत्रेण वेष्टयित्वा तु दीपो देयः सर्वेदिकः ॥४०॥ क्रीडन्ति ह्यक्षयं कालं तथा रुद्रस्तथैव च ॥ ततो गच्छेच्च राजेन्द्र
ऐरण्डीतीर्थमुत्तमम् ॥४१॥ सङ्गमे तु नरः स्नात्वा मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ऐरण्डी त्रिषु लोकेषु विख्याता पापनाशिनी ॥४२॥ अथवाश्वयुजे
मासि शुक्लपक्षे तु चाष्टमी ॥ शुचिर्भूत्वा नरः स्नात्वा सोपवासपरायणः ॥४३॥ ब्राह्मणं भोजयेदकं कोटिर्भवति भोजिता ॥ मृत्तिकां शिरसि
स्थाप्य ह्यवगाह्य च वै जलम् ॥४४॥ नर्मदोदकसंक्षिप्तं मुच्यते सर्वेकलिबधैः ॥ प्रदक्षिणं तु यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥४५॥ प्रद
क्षिणीकृता तेन सप्तद्वीपा वसुन्धरा ॥ ततः सुवर्णसलिले स्नात्वा दत्त्वा तु कांचनम् ॥४६॥ कांचनेन विमानेन रुद्रलोके महीयते ॥ ततः
स्वर्गाच्युतः कालाद्राजा भवति वीर्यवान् ॥४७॥ ततो गच्छेच्च राजेन्द्र हीशुनद्यास्तु सङ्गमम् ॥ त्रैलोक्यविश्रुतं दिव्यं तत्र सन्निहितः
शिवः ॥४८॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्याणपत्यमवाप्नुयात् ॥ स्कन्दतीर्थं ततो गच्छेत्सर्वपापप्रणाशनम् ॥४९॥ तत्तीर्थं त्रिविधं पापं स्नान
मात्राद्दध्यपोहति ॥ लिङ्गसारं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् ॥५०॥ गोसहस्रफलं तस्य रुद्रलोके महीयते ॥ भङ्गतीर्थं ततो गच्छेत्सर्व

पापप्रणाशनम् ॥ ५१ ॥ तत्र गत्वा तु राजेन्द्र स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ सप्तजन्मकृतेः पापमुच्यते नात्र संशयः ॥ ५२ ॥ घटेश्वरं तत्र गच्छेत्सर्वतीर्थं
 मनुत्तमम् ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्योसहस्रफलं लभेत् ॥ ५३ ॥ सङ्गमेशं ततो गच्छेत्सर्वदेवनमस्कृतम् ॥ स्नानमात्राद्वा स्तत्र चेन्द्रत्वं
 लभते ध्रुवम् ॥ ५४ ॥ कोटितीर्थं ततो गच्छेत्सर्वपापहरं परम् ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजं लभेत् नात्र संशयः ॥ ५५ ॥ नत्र तीर्थं तस्मा
 साद्य दत्त्वा दानं तु यो नरः ॥ तस्य तीर्थप्रभावेण मर्त्यं कोटिगुणं भवेत् ॥ ५६ ॥ अथ नारी नवकाचित्तत्र स्नानं समाचरेत् ॥ गीति
 तुल्या भवेत्सापि त्विन्द्रपत्नी न संशयः ॥ ५७ ॥ अङ्गारेशं तत्र गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ ज्जातमात्रो नरस्तत्र स्वर्गं कं महीयते ॥ ५८ ॥
 अङ्गारकचतुर्थ्यां तु स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ अक्षयं मोदने फलं शुचिः प्रयत्नमाचरेत् ॥ ५९ ॥ अयामिस्तमा नारी ॥ पदयोनिमङ्ग
 टम् ॥ पाण्डवेशं तु नरैव स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ ६० ॥ अक्षयं मोदने कालमवध्याच्चिदौषधिः ॥ विष्णुलोकं ततो गत्वा क्रीडने नाग
 संयुतः ॥ ६१ ॥ तत्र भुक्त्वा महाभोगान्मर्त्यराजोऽभिजायते ॥ घटेश्वरं ततो गच्छेत्तत्र स्नानं समाचरेत् ॥ ६२ ॥ उत्तराणमभ्यांता यदिच्छे
 तस्य तद्भवेत् ॥ चन्द्रभागां नतो गच्छेत्तत्र स्नानं समाचरेत् ॥ ६३ ॥ ज्जातमात्रो नरो राजन्सारंगं कं महीयते ॥ ६४ ॥ गच्छेत्तु राजेन्द्र
 नीर्थं शक्रस्य विश्रुतम् ॥ ६४ ॥ पुत्रिनं देवराजेन देवैरपि नमस्कृतम् ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्सारंगं दत्त्वा तु काञ्चनम् ॥ ६५ ॥ अथ ना
 नीलवर्णोभं वृषभं यः समुत्सृजेत् ॥ वृषभस्य तु रोमाणि तत्प्रमूतिकुल्लुच ॥ ६६ ॥ तत्र स्नानं नरो राजन्सारंगं दत्त्वा तु काञ्चनम् ॥ ६७ ॥ स्वर्गात्
 परिभ्रष्टो राजा भवति वीर्यवान् ॥ ६७ ॥ अश्वानां श्वनवर्णानां महद्भागं तदाधिप ॥ ज्जाती नरः ॥ तस्य तु राज्यं वीर्यमानम् ॥ ६८ ॥
 ततो गच्छेच्च राजेन्द्र ब्रह्मावर्तमनुत्तमम् ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्सारंगं पितृदेवताः ॥ ६९ ॥ उपानं राजनीमंका पिण्डं दत्त्वा यथाविधि ॥
 कन्यागने नथादित्यं अक्षयं स्यान्नराधिप ॥ ७० ॥ ततो गच्छेच्च राजेन्द्र कपिलतीर्थमुत्तमम् ॥ ७१ ॥ ज्जातमा नरो राजन्सारंगं यः प्रद
 द्यति ॥ ७१ ॥ सम्पूर्णपृथिवीं दत्त्वा यत्फलं तदनुयात ॥ नर्मदेशं परं तीर्थं ॥ भूतं न भविष्यति ॥ ७२ ॥ तत्र स्नानं नरो राजन्सारंगं
 मेघफलं लभेत् ॥ नर्मदादक्षिणे कूटे मङ्गमेशमुत्तमम् ॥ ७३ ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्सारंगं कलं अभवेत् ॥ तत्र स्नानं नरो राजन्सारंगं यथाविधि ॥

जायते ॥ ७४ ॥ सर्वलक्षणसम्पूर्णः सर्वव्याधिविवर्जितः ॥ नर्मदे चोत्तरे कूले तीर्थं परमशोभनम् ॥ ७५ ॥ आदित्यायतनं दिव्यमीश्वरेण
तु भाषितम् ॥ तस्य तीर्थप्रभावेण दत्तं भवति चाक्षयम् ॥ ७६ ॥ दरिद्रा व्याधिनो ये तु ये तु दुष्कृतकर्मिणः ॥ मुच्यन्ते सर्वपापेभ्यः
सुर्यलोकं तु यान्ति ते ॥ ७७ ॥ माघमासे तु सम्प्राप्ते शुक्लपक्षस्य सप्तमी ॥ वसेदायतने तत्र निराहारो जितेन्द्रियः ॥ ७८ ॥ न जराव्याधितो
मृको न चान्यो बधिरोऽथवा ॥ सुभगो रूपसम्पन्नः स्त्रीणां भवति वल्लभः ॥ ७९ ॥ एवं तीर्थं महापुण्यं मार्कण्डेयेन भाषितम् ॥ ये न जानन्ति
राजेन्द्र वंचितास्ते न संशयः ॥ ८० ॥ गर्गेश्वरं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ स्नातमात्रो नरस्तत्र स्वर्गलोकमवाप्नुयात् ॥ ८१ ॥
मोदते स्वर्गलोकस्थो यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ समीपतः स्थितं तस्य नागेश्वरतपोवनम् ॥ ८२ ॥ तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र नागलोकमवाप्नुयात् ॥
वह्निभिर्नागकन्याभिः क्रीडते कालमक्षयम् ॥ ८३ ॥ कुबेरभवनं गच्छेत्कुबेरो यत्र संस्थितः ॥ कालेधः परं तीर्थं कुबेरो यत्र तोषितः ॥ ८४ ॥
तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र सर्वसम्पदमाप्नुयात् ॥ ततः पश्चिमतो गच्छेन्मारुतालयसुत्तमम् ॥ ८५ ॥ तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र शुचिर्भूत्वा समाहितः ॥
काञ्चनं तु ततो दद्याद्यथाशक्ति सुबुद्धिमान् ॥ ८६ ॥ पुष्पकेण विमानेन वायुलोकं स गच्छति ॥ यमतीर्थं ततो गच्छेन्माघमासे युधि
ष्ठिर ॥ ८७ ॥ कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ नक्तम्भोज्यं ततः कुर्यान्न पश्येद्योनिसङ्कटम् ॥ ८८ ॥ अहल्यातीर्थं ततो गच्छत्
स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ स्नातमात्रो नरस्तत्र ह्यप्सरोभिः प्रमोदते ॥ ८९ ॥ अहल्या च तपस्तत्वा तत्र मुक्तिमुपागता ॥ चैत्रमासे तु सम्प्राप्ते
शुक्लपक्षे चतुर्दशी ॥ ९० ॥ कामदेवदिने तस्मिन्नहल्यां यस्तु पूजयेत् ॥ यत्र यत्र नरोत्पन्नो नरस्तत्र प्रियो भवेत् ॥ ९१ ॥ स्त्रीवल्लभो
भवेच्छ्रीमान्कामदेव इवापरः ॥ अयोध्यां तु समासाद्य तीर्थं रामस्य विश्रुतम् ॥ ९२ ॥ स्नातमात्रो नरस्तत्र सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ सोमतीर्थं
ततो गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ ९३ ॥ स्नातमात्रो नरस्तत्र सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ सोमग्रहे तु राजेन्द्र पापक्षयकरं नृणाम् ॥ ९४ ॥
त्रैलोक्यविश्रुतं राजन्सोमतीर्थं महाफलम् ॥ यस्तु चान्द्रायणं कुर्यात्तस्मिन्तीर्थे नराधिप ॥ ९५ ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा सोमलोकं स गच्छति ॥
अग्निप्रवेगेऽथ जले अथवापि ह्यनाशके ॥ ९६ ॥ सोमतीर्थं मृतो यस्तु नासौ मर्त्येऽभिजायते ॥ शुभतीर्थं ततो गच्छेत् स्नानं तत्र समा

चरेत् ॥ ९७ ॥ स्नातमात्रो नरस्तत्र गोलोकेषु महीयते ॥ ततो गच्छेच्च राजेंद्र विष्णुतीर्थमनुत्तमम् ॥ ९८ ॥ योधनीपुरमाख्यातं विष्णु
 स्थानमनुत्तमम् ॥ असुरा योधितास्तत्र वासुदेवेन कोटिशः ॥ ९९ ॥ तत्र तीर्थं समुत्पन्नं विष्णुः प्रीतो भवेदिह ॥ अहारात्रोपवासेन ब्रह्म
 हत्यां व्यपोहति ॥ १०० ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र तापसेश्वरमुत्तमम् ॥ हरिणी व्याधसन्नस्ता पतिता यत्र सा मृगी ॥ १०१ ॥ जले
 प्रक्षिप्तगान्ना तु अन्तरिक्षं गता च सा ॥ व्याधो विस्मितचित्तस्तु परं विस्मयमागतः ॥ १०२ ॥ तेन तापेश्वरं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥
 ततो गच्छेत्तु राजेंद्र ब्रह्मतीर्थमनुत्तमम् ॥ १०३ ॥ अमोहकमिति ख्यातं पितृश्रैवात्र तर्पयेत् ॥ पौर्णमास्याममायां तु श्राद्धं कुर्याच्चथा
 विधि ॥ १०४ ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन् पितृपिण्डं तु दापयेत् ॥ गजरूपा शिला तत्र तोयमध्ये प्रतिष्ठिता ॥ १०५ ॥ तस्यां तु दाप
 येत् पिण्डं वैशाख्यां तु विशेषतः ॥ तृप्यन्ति पितरस्तत्र यावत्तिष्ठति मेदिनी ॥ १०६ ॥ ततो गच्छेच्च राजेंद्र सिद्धेश्वरमनुत्तमम् ॥ तत्र
 स्नात्वा नरो राजन्गणपत्यन्तिकं व्रजेत् ॥ १०७ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेंद्र लिङ्गो यत्र जनार्दनः ॥ तत्र स्नात्वा तु राजेंद्र विष्णुलोकं मही
 यते ॥ १०८ ॥ नर्मदादक्षिणे कूले तीर्थं परमशोभनम् ॥ वामदेवः स्वयं तत्र तपोऽतप्यत वै महत् ॥ १०९ ॥ दिव्यं धर्मसहस्रं नृ शंकरं
 पशुपासत ॥ समाधिभङ्गदग्धास्तु शंकरेण महात्मना ॥ ११० ॥ श्वेतपर्वा यमश्चैव हुताशः शुक्रपर्वेणि ॥ एते दग्धास्तु ते
 सर्वे कुसुमेश्वरसंस्थिताः ॥ १११ ॥ दिव्यवर्षसहस्रेण तुष्टस्तेषां महेश्वरः ॥ उमया सहिता रुद्रस्तुष्टस्तेषां नरधृदः ॥ ११२ ॥
 मोक्षयित्वा तु तां सर्वांस्त्रिमूर्तदातृमास्थितः ॥ ततस्ततीर्थप्रभावेण पुनर्देवत्वमागताः ॥ ११३ ॥ त्वन्मसादान्महादेव तीर्थं भवतु चात्तमम् ॥
 अर्द्धयोजनविस्तीर्णं क्षेत्रं दिक्षु समन्ततः ॥ ११४ ॥ तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा चोपवासपरायणः ॥ कुसुमाद्रुवरूपेण रुद्रलोकं महीयत ॥ ११५ ॥
 वैश्वानरो यमश्चैव कामदेवस्तथा मरुत् ॥ तपस्तप्त्वा तु राजेंद्र परां सिद्धिमवाप्नुयुः ॥ ११६ ॥ अङ्गोलस्य समीपे तु नातिदूरे
 तु तस्य वै ॥ स्नानं दानं च तत्रैव भोजनं पिण्डपातनम् ॥ ११७ ॥ अग्निप्रवेशोऽथ जले अथवा तु ह्यनाशकं ॥ अनिर्वर्तिका गतिस्तस्य मृत
 स्यात्तुत्र जायते ॥ ११८ ॥ त्र्यम्बकेण तु तोयेन यश्चरं श्रपयेन्नरः ॥ अङ्गोलमूले दत्त्वा तु पिण्डं चैव यथाविधि ॥ ११९ ॥ तृप्यन्ति पितर

स्तस्य यावच्चन्द्रदिवाकरो ॥ उत्तरे त्वयने प्राप्ते घृतस्नानं करोति यः ॥ १२० ॥ पुरुषो वाथ स्त्री वापि वसेदायतने शुचिः ॥ सिद्धे वरस्य
 देवस्य प्रातः पूजां प्रकल्पयेत् ॥ १२१ ॥ स यां गतिमाप्नोति न तां सर्वमहामखैः ॥ यदावतीर्णः कालेन रूपवान् सुभगो भवेत् ॥ १२२ ॥
 मर्त्ये भवति राजा च त्वासमुद्रान्तर्गचरे ॥ क्षेत्रपालं न पश्येत्तु दण्डपाणिं महाबलम् ॥ १२३ ॥ वृथा तस्य भवेद्यात्रा दृष्ट्वा कर्णमुग्ध
 लम् ॥ एवं तीर्थफलं ज्ञात्वा सर्वे देवाः समागताः ॥ मुंचन्ति कुसुमैर्बुध्निं तेन तत्कुसुमेश्वरम् ॥ १२४ ॥ इति श्रीमातस्ये महापुराणे नर्मदा
 माहात्म्ये एकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥ ६४ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ भार्गवेशं ततो गच्छेद्भग्नो यत्र जनार्दनः ॥ अमुंस्तु महा
 युद्धे महाबलपराक्रमैः ॥ १ ॥ हुङ्कारितास्तु देवेन दानवाः प्रलयं गताः ॥ तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २ ॥ शुक्रतीर्थस्य
 चोत्पत्तिं शृणु त्वं पाण्डुनन्दन ॥ हिमवच्छिखरे रम्ये नानाधातुविचित्रिते ॥ ३ ॥ तरुणादित्यसङ्काशे तप्तकाञ्चनसप्रभे ॥ वज्रस्फटिकसोपाने
 चित्रपट्टशिलातले ॥ ४ ॥ जाम्बूनदमये दिव्ये नानापुष्पोपशोभिते ॥ तत्रासीनं महादेवं सर्वज्ञं प्रभुमव्ययम् ॥ ५ ॥ लोकानुग्रहकर्तारं गण
 वृन्दैः समावृतम् ॥ स्कन्दनन्दिमहाकालैर्वीरभद्रगणादिभिः ॥ उमया सहितं देवं मार्कण्डिः पर्य्यपृच्छत ॥ ६ ॥ देवदेव महादेव ब्रह्मविष्णुः
 संस्तुत ॥ संसारभयभीतोऽहं सुखोपायं ब्रवीहि मे ॥ ७ ॥ भगवन्भूतभव्येश सर्वपापप्रणाशनम् ॥ तीर्थानां परमं तीर्थं तद्गदस्व महेश्वर ॥ ८ ॥
 ईश्वर उवाच ॥ शृणु विप्र महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविदारद ॥ स्नानाय गच्छ सुभग ऋषिसङ्घैः समावृतः ॥ ९ ॥ अन्वत्रिकश्यपाश्चैव याज्ञवल्क्यो
 शनोऽङ्गिराः ॥ यमापस्तम्बसंवत्तोः कात्यायनबृहस्पती ॥ १० ॥ नारदो गौतमश्चैव सेवन्ते धर्मकाङ्क्षिणः ॥ गङ्गां कनखलं पुण्यं प्रयागं
 पुष्करं गयाम् ॥ ११ ॥ कुरुक्षेत्रं महापुण्यं राहुग्रस्ते दिवाकरे ॥ दिवा वा यदि वा रात्रौ शुक्रतीर्थं महाफलम् ॥ १२ ॥ दर्शनात्स्पर्शनाच्चैव
 स्नानादानात्तपोजपात् ॥ होमाच्चैवोपासाच्च शुक्रतीर्थं महाफलम् ॥ १३ ॥ शुक्रतीर्थं महापुण्यं नर्मदायां व्यवस्थितम् ॥ चाणक्यो नाम
 राजर्षिः सिद्धिं तत्र समागतः ॥ १४ ॥ एतत्क्षेत्रं सुविपुलं योजनं वृत्तसंस्थितम् ॥ शुक्रतीर्थं महापुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १५ ॥ पादपा
 त्रेण दृष्टेन ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ जगतीदर्शनाच्चैव भूणहत्यां व्यपोहति ॥ १६ ॥ अहं तत्र ऋषिश्रेष्ठ तिष्ठामि ह्युमया सह ॥ वैशाखे चैत्र

मास तु कृष्णपक्षे चतुर्दशी ॥ १७ ॥ कैलासाद्यापि निष्क्रम्य तत्र सन्निहितो ह्यहम् ॥ दैत्यदानवगन्धर्वाः सिद्धविद्याधरास्तथा ॥ १८ ॥
 गणाश्चाप्सरसो नागाः सर्वे देवाः समागताः ॥ गगनस्थास्तु तिष्ठन्ति विमानैः सर्वकामिकैः ॥ १९ ॥ शुक्लतीर्थं तु राजेन्द्र ह्यागता धम्म
 काक्षिणः ॥ रजकेन यथा वस्त्रं शुक्लं भवति वारिणा ॥ २० ॥ आजन्मजनितं पापं शुक्लं तीर्थं व्यपोहति ॥ स्नानं दानं महापुण्यं मार्कण्डे ऋषि
 सत्तम ॥ २१ ॥ शुक्लतीर्थात्परं तीर्थं न भुतं न भविष्यति ॥ पूर्वं वयसि कर्माणि कृत्वा पापानि मानवः ॥ २२ ॥ अहारात्रोपवासेन शुक्ल
 तीर्थं व्यपोहति ॥ तपसा ब्रह्मचर्येण यज्ञैर्दानेन वा पुनः ॥ २३ ॥ देवाच्चेनेन या पुष्टिर्न सा क्रतुशतैरपि ॥ कार्तिकस्य तु मासस्य कृष्णपक्षे
 चतुर्दशी ॥ २४ ॥ घृतेन स्नापयेद्देवमुपाष्य परमेश्वरम् ॥ एकविंशत्कुलोपेतो न च्यवेदेष्वरात्पदात् ॥ २५ ॥ शुक्लतीर्थं महापुण्यमृषिसिद्ध
 निषेवितम् ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्न पुनर्जन्मभागभवेत् ॥ २६ ॥ स्नात्वा वै शुक्लतीर्थं तु ह्यर्चयेद्दृषभध्वजम् ॥ कपालपूरणं कृत्वा तुष्यत्यत्र
 महेश्वरः ॥ २७ ॥ अर्द्धनारीश्वरं देवं पटे भक्त्या लिखापयेत् ॥ शंखतूर्यानिनादेष्व ब्रह्मघोषैश्च सद्भिजैः ॥ २८ ॥ जागरं कारयेत्तत्र नृत्य
 गीतादिमङ्गलैः ॥ प्रभाते शुक्लतीर्थं तु स्नानं वै देवतार्चनम् ॥ २९ ॥ आचार्यार्णभोजयेत्पश्चाच्छिवव्रतपरान् शुचीन् ॥ दक्षिणां च यथाशक्ति
 वित्तशठाद्यं विवर्जयेत् ॥ ३० ॥ प्रदक्षिणं ततः कृत्वा शनैर्देवान्तिकं व्रजेत् ॥ एवं वै कुरुते यस्तु तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ३१ ॥ दिव्ययानं
 समारूढो गीयमानोऽप्सरोगणैः ॥ शिवतुल्यबलोपेतस्तिष्ठत्याभूतसंपुत्रम् ॥ ३२ ॥ शुक्लतीर्थे तु या नारी ददाति कनकं शुभम् ॥ घृतं
 स्नापयेद्देवं कुमारं चापि पूजयेत् ॥ ३३ ॥ एवं या कुरुते भक्त्या तस्याः पुण्यफलं शृणु ॥ मोदते शर्वलोकस्था धनदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ ३४ ॥
 पौर्णमास्यां चतुर्दश्यां संक्रान्तौ विषुवे तथा ॥ स्नात्वा तु सोपवासः सन्विजितात्मा समाहितः ॥ ३५ ॥ दानं दद्याद्यथाशक्त्या
 प्रीयेतां हरिशङ्करौ ॥ एवं तीर्थप्रभावेण सर्वं भवति चाक्षयम् ॥ ३६ ॥ अनाथं दुर्गतं विप्रं नाथवन्तमथापि वा ॥ उद्राहयति यस्तीर्थे
 तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ३७ ॥ यावत्तद्गोमंख्या च तत्प्रसूतिकुलेषु च ॥ तावद्वर्षसहस्राणि शिवलोकं महीयत ॥ ३८ ॥ इति श्रीमात्स्ये
 महापुराणे नर्मदाभाहृत्ये द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ततस्त्वनरकं गच्छंस्नानं तत्र समाचरेत् ॥

स्नातमात्रो नरस्तत्र नरकं च न पश्यति ॥ १ ॥ तस्य तीर्थस्य माहात्म्यं शृणु त्वं पाण्डुनन्दन ॥ तस्मिन्स्तीर्थे तु राजेन्द्र
यस्यास्थीनि विनिक्षिपेत् ॥ २ ॥ विलयं यान्ति सर्वाणि रूपवाजायते नरः ॥ गोतीर्थे तु ततो गत्वा सर्वपापात्प्रमुच्यते ॥ ३ ॥ ततो
गच्छेत् राजेन्द्र कपिलातीर्थमुत्तमम् ॥ तत्र गत्वा नरो राजगोसहस्रफलं लभेत् ॥ ४ ॥ ज्येष्ठमासे तु सम्प्राप्ते चतुर्दश्यां विशेषतः ॥ तत्रो
पोष्य नरो भक्त्या कपिलां यः प्रयच्छति ॥ ५ ॥ घृतेन दीपं प्रज्वालय घृतेन स्नापयेच्छिवम् ॥ सघृतं श्रीफलं जग्ध्वा दत्त्वा चान्ते प्रद
क्षिपम् ॥ ६ ॥ घण्टाभरणसंयुक्तां कपिलां यः प्रयच्छति ॥ शिवतुल्यबलो भूत्वा नैवासौ जायते पुनः ॥ ७ ॥ अङ्गारकादिने प्राप्ते चतु
र्थ्यां तु विशेषतः ॥ पूजयेत्तु शिवं भक्त्या ब्राह्मणेभ्यश्च भोजनम् ॥ ८ ॥ अङ्गारकनवम्यां तु अमायां च विशेषतः ॥ स्नापयेत्तत्र यत्नेन
रूपवान्सुभगो भवेत् ॥ ९ ॥ घृतेन स्नापयेच्छिङ्गं पूजयेद्रक्तितो द्विजान् ॥ पुष्पकेण विमानेन सहस्रैः परिवारितः ॥ १० ॥ शैवं पदमवा
प्नोति यत्र चाभिमतं भवेत् ॥ अक्षयं मोदते कालं यथा रुद्रस्तथैव सः ॥ ११ ॥ यदा तु कर्मसंयोगान्मर्त्यलोकमुपागतः ॥ राजा भवति
धर्मिष्ठो रूपवान् जायते कुले ॥ १२ ॥ ततो गच्छेच्च राजेन्द्र ऋषितीर्थमनुत्तमम् ॥ तृणविन्दुनां ऋषिः शापदग्धो व्यवस्थितः ॥ १३ ॥
तत्तीर्थस्य प्रभावेण शापमुक्तोऽभवद्विजः ॥ ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र गङ्गेश्वरमनुत्तमम् ॥ १४ ॥ श्रावणे मासि सम्प्राप्ते कृष्णपक्षे चतुर्दशी ॥
स्नातमात्रो नरस्तत्र रुद्रलोके महीयते ॥ १५ ॥ पितृणां तर्पणं कृत्वा मुच्यते च ऋणत्रयात् ॥ गङ्गेश्वरसमीपे तु गङ्गावदनमुत्तमम् ॥ १६ ॥
अकामो वा सकामो वा तत्र स्नात्वा तु मानवः ॥ आजन्मजनितैः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ १७ ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा ब्रजेद्दे यत्र
शङ्करः ॥ सर्वदा पर्वदिवसे स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ १८ ॥ पितृणां तर्पणं कृत्वा ह्यश्वमेधफलं लभेत् ॥ प्रयागे यत्फलं दृष्टं शङ्करेण महा
त्मना ॥ १९ ॥ तदेव निखिलं दृष्टं गङ्गावदनसङ्गमे ॥ तस्यैव पश्चिमे स्थाने समीपे नातिदूरतः ॥ २० ॥ दशाश्वमेधजननं त्रिषु लोकेषु
विश्रुतम् ॥ उपोष्य रजनीमिकां मासि भाद्रपदे तथा ॥ २१ ॥ अमायां च नरः स्नात्वा ब्रजते यत्र शङ्करः ॥ सर्वदा पर्वदिवसे स्नानं तत्र समाच
रेत् ॥ २२ ॥ पितृणां तर्पणं कृत्वा चाश्वमेधफलं लभेत् ॥ दशाश्वमेधात्पश्चिमतो भृगुब्राह्मणसत्तमः ॥ २३ ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं तु ईश्वरं पशु

पासत ॥ कल्मीकवेष्टितश्चासौ पक्षिणां च निकेतनः ॥ २४ ॥ आश्चर्यं सुमहज्जातसुमायाः शङ्करस्य च ॥ गौरी पद्मच्छ देवेशं कोऽयमेवं तु
 संस्थितः ॥ देवो वा दानवो वाथ कथयस्व महेश्वर ॥ २५ ॥ महेश्वर उवाच ॥ भृगुर्नाम द्विजश्रेष्ठ ऋषीणां प्रवरो मुनिः ॥ मां ध्यायते समा
 धिस्थो वरं प्रार्थयते प्रिये ॥ २६ ॥ ततः प्रहसिता देवी ईश्वरं प्रत्यभाषत ॥ धूमवत्तच्छिखा जाता ततोऽद्यापि न तुज्यते ॥ दुराराध्योऽसि
 तेन त्वं नात्र कार्या विचारणा ॥ २७ ॥ महेश्वर उवाच ॥ न जानासि महादेवि ह्ययं क्रोधेन वेष्टितः ॥ दर्शयामि यथातथ्यं प्रत्ययं ते करोम्य
 हम् ॥ २८ ॥ ततः स्मृतोऽथ देवेन धर्मरूपो वृषस्तदा ॥ स्मरणात्तस्य देवस्य वृषः शीघ्रमुपस्थितः ॥ वदंस्तु मानुर्यो वाचमादेशो दीयतां
 प्रभो ॥ २९ ॥ भगवानुवाच ॥ वाल्मीकिं त्वं खनस्त्वेनं विप्रं भूमौ निपातय ॥ योगस्थस्तु ततो ध्यायन्भृगुस्तेन निपातितः ॥ ३० ॥
 तत्क्षणात्क्रोधसंतप्तो हस्तसुत्क्षिप्य सोऽज्ञपत् ॥ एवं स भाषमाणस्तु कुत्र गच्छसि भो वृष ॥ अद्याहं सम्प्रकोपेन प्रलयं त्वां नये
 वृष ॥ ३१ ॥ धर्षितस्तु तदा विप्रश्चान्तरिक्षं गतो वृषम् ॥ आकाशे प्रेक्षते विप्र एतदद्भुतमुत्तमम् ॥ ३२ ॥ तत्र प्रहसिते रुद्र ऋषिरग्रे व्यवस्थितः ॥
 तृतीयलोचनं दृष्ट्वा वैष्णव्यात्म्यतितो भुवि ॥ प्रणम्य दण्डवद्भूमौ तुष्टाव परमेश्वरम् ॥ ३३ ॥ प्रणिपत्य भूतनाथं भवोद्भवं त्वामहं दिव्यरूपम् ॥
 भवतीतो भुवनपते प्रभो तु विज्ञापये किञ्चित् ॥ ३४ ॥ त्वद्गुणनिकरान्वक्तुं कः शक्तो भवति मानुषो नाम ॥ वासुकिरपि हि कदाचिद्भूत
 सहस्रं भवेद्यस्य ॥ ३५ ॥ भक्त्या तथापि शङ्कर भुवनपते त्वत्स्तुतो मुखरः ॥ वदतः क्षमस्व भगवन्प्रसीद मे तव चरणपतितस्य ॥ ३६ ॥
 सत्त्वं रजस्तमस्त्वं स्थित्युत्पत्त्योर्विनाशने देव ॥ त्वां मुक्त्वा भुवनपते भुवनेश्वर नैव दैवतं किञ्चित् ॥ ३७ ॥ यमनियमयज्ञदानवेदाभ्या
 साश्च धारणा योगः ॥ त्वद्भक्तेः सर्वमिदं नार्हति हि कलासहस्रांशम् ॥ ३८ ॥ उच्छिष्टरसरसायनखट्वाञ्जनपादुकाविवरसिद्धिर्वा ॥ चिह्नं भव
 व्रतानां दृश्याति चेह जन्मानि प्रकटम् ॥ ३९ ॥ शा क्येन नमति यद्यपि ददासि त्वं भूतिभिच्छतो देव ॥ भक्तिर्भवभेदकरी मोक्षाय विनिर्मिता
 नाथ ॥ ४० ॥ परदारपस्वरतं परपरिभवदुःखशोकसन्तप्तम् ॥ पस्वदनवीक्षणपरं परमेश्वर मां परित्राहि ॥ ४१ ॥ विध्याभिमानदग्धं क्षण
 भंगुरविभवविलसन्तम् ॥ कूरं कुपथ्याभिमुखं पतितं मां पाहि देवेश ॥ ४२ ॥ दीने द्विजगणसार्थे न्यनुजनेन दूयिता ह्याशा ॥ तृया

तथापि शङ्कर किं मुढं मां विडम्बयति ॥ ४३ ॥ तृष्णां हरस्व शीघ्रं लक्ष्मीं प्रदत्स्व यावदासिनीं नित्यम् ॥ छिन्धि मदमोहापाशातुत्तारय मां महादेव ॥ ४४ ॥ करुणाभ्युदयं नाम स्तोत्रमिदं सर्वसिद्धिदं दिव्यम् ॥ यः पठति भक्तियुक्तस्तस्य तुष्येद्भगोर्यथा च शिवः ॥ ४५ ॥ ईश्वर उवाच ॥ अहं तुष्टोऽस्मि ते वत्स प्रार्थयस्वेप्सितं वरम् ॥ उमया सहितो देवो वरं तस्य ह्यदापयत् ॥ ४६ ॥ भृगुरुवाच ॥ यदि तुष्टोसि देवेश यदि देवो वरो मम ॥ रुद्रवेदी भवेदेवमेतत्सम्पादयस्व मे ॥ ४७ ॥ ईश्वर उवाच ॥ एवं भवतु विभ्रेन्द्र क्रोधस्थानं भविष्यति ॥ न पितापुत्रयोश्चैव त्वैकमत्यं भविष्यति ॥ ४८ ॥ तदाप्रभृति ब्रह्माद्याः सर्वदेवाः सङ्गिहाराः ॥ उपासते भृगोस्तर्थां तुष्टो यत्र महेश्वरः ॥ ४९ ॥ दर्शनात्तस्य तीर्थस्य सद्यः पापात्प्रमुच्यते ॥ अवशाः स्ववशा वापि म्रियन्ते यत्र जन्तवः ॥ ५० ॥ गुह्यातिगुह्या सुगतिस्तेषां निस्संशयं भवेत् ॥ एतत्क्षेत्रं सुविपुलं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ५१ ॥ तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये भृतास्तेऽपुनर्भयाः ॥ उपानहो च छत्रं च देयमन्नं च काञ्चनम् ॥ ५२ ॥ भोजनं च यथाशक्त्या ह्यक्षयं च तथा भवेत् ॥ सूर्योपरागे यो दद्याद्दानं चैव यथेच्छया ॥ ५३ ॥ दीयमानं तु तद्दानमक्षयं तस्य तद्भवेत् ॥ चन्द्रसूर्योपरागेषु यत्फलं त्वमरकण्टके ॥ ५४ ॥ तदेव निखिलं पुण्यं भृगु तीर्थे न संशयः ॥ क्षरन्ति सर्वदानानि यज्ञदानतपःक्रियाः ॥ ५५ ॥ न क्षरेत्तु तपस्तप्तं भृगुतीर्थे युधिष्ठिर ॥ यस्य वै तपसोग्रेण तुष्टेनैव तु शम्भुना ॥ ५६ ॥ सान्निध्यं तत्र कथितं भृगुतीर्थे नराधिप ॥ प्रख्यातं त्रिषु लोकेषु यत्र तुष्टो महेश्वरः ॥ ५७ ॥ एवं तु वदते देवो भृगुतीर्थे मनुत्तमम् ॥ न जानन्ति नरा मूढा विष्णुमायाविमोहिताः ॥ ५८ ॥ नर्मदायां स्थितं दिव्यं भृगुतीर्थं नराधिप ॥ भृगुतीर्थस्य माहात्म्यं यः शृणोति नरः क्वचित् ॥ ५९ ॥ विमुक्तः सर्वपापेभ्यो रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र गौतमेश्वरमुत्तमम् ॥ ६० ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजपुत्रवासपरायणः ॥ कांचनेन विमानेन ब्रह्मलोकं महीयते ॥ ६१ ॥ धौतपापं ततो गच्छेत्क्षेत्रं यत्र वृषेण तु ॥ नर्मदायां कृतं राजन्सर्वपातक नाशनम् ॥ ६२ ॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा ब्रह्महत्यां विमुञ्चति ॥ तस्मिन्तीर्थे तु राजेन्द्र प्राणत्यागं करोति यः ॥ ६३ ॥ चतुर्भुजस्त्रिनेत्रश्च शिवतुल्यबलो भवेत् ॥ वसेत्कल्याणुतं साग्रं शिवतुल्यपराक्रमः ॥ ६४ ॥ कालेन महता प्राप्तः पृथिव्यामेकराष्ट्र भवेत् ॥ ततो गच्छेच्च

राजेन्द्र ऐरण्डीतीर्थमुत्तमम् ॥ ६५ ॥ प्रयागे यत् फलं दृष्टं मार्कण्डेयेन भाषितम् ॥ तत् फलं लभते राजन् स्नातमात्रो हि मानवः ॥ ६६ ॥ मासि
 भाद्रपदे चैव शुक्लपक्षे चतुर्दशी ॥ उपोष्य रजनीमिकां तस्मिन् स्नानं समाचरेत् ॥ यमदूतेन बाध्येत रुद्रलोकं स गच्छति ॥ ६७ ॥ ततो गच्छेत्तु
 राजेन्द्र सिद्धो यत्र जनार्दनः ॥ हिरण्यदीपेति विख्यातं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ६८ ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन् धनवान् रूपवान् भवेत् ॥ ततो
 गच्छेत्तु राजेन्द्र तीर्थं कनखलं महत् ॥ ६९ ॥ गरुडेन तपस्तप्तं तस्मिन्तीर्थे नराधिप ॥ प्रख्यातं त्रिषु लोकेषु योगिनी तत्र तिष्ठति ॥ ७० ॥
 क्रीडते योगिभिः सार्द्धं शिवेन सह नृत्यति ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन् रुद्रलोकं महीयते ॥ ७१ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र हंसतीर्थमनुत्तमम् ॥
 हंसास्तत्र विनिर्मुक्ता गता ऊर्ध्वं न संशयः ॥ ७२ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र सिद्धो यत्र जनार्दनः ॥ वाराहं रूपमास्थाय अर्चितः परमेश्वरः ॥ ७३ ॥
 वराहतर्थां नरः स्नात्वा द्वादश्यां तु विशेषतः ॥ विष्णुलोकमवाप्नोति नरकं न च पश्यति ॥ ७४ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र चन्द्रतीर्थमनुत्तमम् ॥
 पोर्णमास्यां विशेषेण स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ ७५ ॥ स्नातमात्रो नरस्तत्र चन्द्रलोकं महीयते ॥ दक्षिणेन तु तीरेण कन्यातीर्थं तु विश्रु-
 तम् ॥ ७६ ॥ शुक्लपक्षे तृतीयायां स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ प्रणिपत्य तु चेशानं बलिस्तेन प्रसीदति ॥ ७७ ॥ हरिश्चन्द्रपुरं दिव्यमन्तरिक्षे च
 दृश्यते ॥ शक्रध्वजे समावृत्ते सुप्ते नागारिकेतने ॥ ७८ ॥ नर्मदासलिलौघेन तरुन् संप्लावयिष्यति ॥ अस्मिन् स्थाने निवासः स्याद्विष्णुः
 शङ्करमब्रवीत् ॥ ७९ ॥ क्षीपश्चरे नरः स्नात्वा लभेद्बहु सुवर्णकम् ॥ ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र कन्यातीर्थे सुसङ्गमे ॥ ८० ॥ स्नातमात्रो नरस्तत्र
 देव्याः स्थानमवाप्नुयात् ॥ देवतीर्थं ततो गच्छेत् सर्वतीर्थमनुत्तमम् ॥ ८१ ॥ तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र देवैः सह मोदते ॥ ततो गच्छेच्च
 राजेन्द्र शिखितीर्थमनुत्तमम् ॥ ८२ ॥ यत् तत्र दीयते दानं सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ अपरपक्षे त्वमायां तु स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ ८३ ॥
 ब्राह्मणं भोजयेदेकं कोटिर्भवति भोजिता ॥ भृगुतीर्थं तु राजेन्द्र तीर्थकोटिव्यवस्थिता ॥ ८४ ॥ अकामो वा सकामो वा तत्र स्नानं समाचरेत् ॥
 अथमेधमवाप्नोति देवैः सह मोदते ॥ ८५ ॥ तत्र सिद्धिं परां प्राप्नो भृगुस्तु मुनिपुङ्गवः ॥ अवतारः कृतस्तत्र शङ्करेण महात्मना ॥ ८६ ॥
 इति श्रीमात्स्ये महापुराणे नर्मदामाहात्म्ये त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥ ६९ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र ह्यङ्कु-

शेधरमुत्तमम् ॥ दर्शनात्तस्य देवस्य मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १ ॥ ततो गच्छेच्च राजेन्द्र नर्मदेश्वरमुत्तमम् ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन् स्वर्गे
लोके महीयते ॥ २ ॥ अथतीर्थं ततो गच्छेत् स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ सुभगो दर्शनीयश्च भोगवान् जायते नरः ॥ ३ ॥ पितामहं ततो ग
च्छेद्ब्रह्मणा निर्मितं पुरा ॥ तत्र स्नात्वा नरो भक्त्या पितृपिण्डं तु दापयेत् ॥ ४ ॥ तिलदूर्ध्वविधिं तु ह्युदकं तत्र दापयेत् ॥ तस्य तीर्थं
प्रभावेण सर्वं भवति चाक्षयम् ॥ ५ ॥ सार्वत्रितीर्थमासाद्य यस्तु स्नानं समाचरेत् ॥ विधूय सर्वपापानि ब्रह्मलोके महीयते ॥ ६ ॥ मनोहरं ततो
गच्छेत्तीर्थं परमशोभनम् ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन् पितृलोके महीयते ॥ ७ ॥ ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र दानसं तीर्थमुत्तमम् ॥
तत्र स्नात्वा नरो राजन् रुद्रलोके महीयते ॥ ८ ॥ ततो गच्छेच्च राजेन्द्र कुञ्जतीर्थमुत्तमम् ॥ विस्वातं त्रिषु लोकेषु सर्वपापप्रणाश
नम् ॥ ९ ॥ याच् याच् कामयेते कामान् पशुपुत्रधनानि च ॥ प्राप्नुयात् तानि सर्वाणि तत्र स्नात्वा नराधिप ॥ १० ॥ ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र
त्रिशङ्खोतिविश्रुतम् ॥ यत्र ता ऋषिकन्यास्तु तपोऽतप्यन्त सुव्रताः ॥ ११ ॥ भर्ता भवतु सर्वासामीश्वरः प्रसुरव्ययः ॥ प्रीत
स्तत्सां महादेवो दण्डरूपधरो हरः ॥ १२ ॥ विष्णुताननवीभक्तुर्व्रती तीर्थमुपागतः ॥ तत्र कन्यां महाराज वरयन्परमेश्वरः ॥ १३ ॥
कन्यामृषेर्वरयतः कन्यादानं प्रदीयताम् ॥ तीर्थं तत्र महाराज ऋषिकन्योति विश्रुतम् ॥ १४ ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन् सर्वपापैः
प्रमुच्यते ॥ ततो गच्छेच्च राजेन्द्र स्वर्णबिन्दु त्विति स्मृतम् ॥ १५ ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्नुर्गतिं न च पश्यति ॥ अप्सरेहं ततो
गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ १६ ॥ क्रीडते नागलोकस्थो ह्यप्सरैः सह मोदते ॥ ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र नरकं तीर्थमुत्तमम् ॥ १७ ॥ तत्र
स्नात्वाच्चैवेदं नरकं च न पश्यति ॥ भारभूतिं ततो गच्छेदुपवासपरो जनः ॥ १८ ॥ एतत्तीर्थं समासाद्य चावतारं तु शाम्भवम् ॥ अर्चयित्वा
विरूपाक्षं रुद्रलोके महीयते ॥ १९ ॥ अस्मिन्तीर्थे नरः स्नात्वा भारभूतो महात्मनः ॥ यत्र तत्र मृतस्यापि ध्रुवं गाणेश्वरी गतिः ॥ २० ॥
कार्तिकस्य तु मासस्य ह्यर्चयित्वा महेश्वरम् ॥ अश्वमेधादश्वं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ २१ ॥ दीपकानां शतं तत्र घृतपूर्णं तु दापयेत् ॥
विमानैः सूर्यसङ्काशैर्व्रजते यत्र शङ्करः ॥ २२ ॥ वृषभं यः प्रयच्छेत्तु शङ्खकुण्डेन्दुसप्रभम् ॥ वृषयुक्तेन यानेन रुद्रलोके स गच्छति ॥ २३ ॥

धेनुमेकां तु यो दद्यात्तस्मिन्स्तीर्थे नराधिप ॥ पायसं मधुसंयुक्तं भक्ष्याणि विविधानि च ॥ २४ ॥ यथाशक्त्या च राजेन्द्र ब्राह्मणान्
 भोजयेत्ततः ॥ तस्य तीर्थप्रभावेण सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ २५ ॥ नर्मदाया जलं पीत्वा ह्यर्क्षयित्वा तृपध्वजम् ॥ दुर्गतिं च न पश्यन्ति तस्य
 तीर्थप्रभावतः ॥ २६ ॥ हंसयुक्तेन यानेन रुद्रलोकं स गच्छति ॥ यावच्चन्द्रश्च सूर्यश्च हिमवांश्च महोदधिः ॥ २७ ॥ गङ्गाद्याः सरिता यान्
 तावत्स्वर्गे महीयते ॥ अनाशकं तु यः कुर्यात्तस्मिन्स्तीर्थे नराधिप ॥ २८ ॥ गर्भवासं तु राजेन्द्र न पुनर्जायेते पुनान् ॥ न च गच्छन्तु राजेन्द्र
 आषाढीतार्थमुत्तमम् ॥ २९ ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्निन्द्रस्यार्द्धासनं लभेत् ॥ स्त्रियास्तर्थात् ततो गच्छत्सर्वपापघ्नः ॥ ३० ॥ न त्रिभि
 स्नातमात्रस्य ध्रुवं गाणेश्वरी गतिः ॥ ऐरण्डीनर्मदयोश्च सङ्गमं लोकविश्रुतम् ॥ ३१ ॥ तत्र तीर्थं महापुण्यं सर्वपापघ्नाक्षनम् ॥ उपवास
 परो भूत्वा नित्यव्रतपरायणः ॥ ३२ ॥ तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र मुच्यते ब्रह्महृत्यया ॥ नतो गच्छेच्च राजेन्द्र नर्मदोदधिमङ्गपम् ॥ ३३ ॥
 जामदग्न्यमिति ख्यातं सिद्धो वत्र जनार्दनः ॥ यत्रेष्ट्वा बहुभिर्देवैरिन्द्रो देवाधिपोऽभवत् ॥ ३४ ॥ तत्र स्नान्वा तु राजेन्द्र नर्मदोदधिमङ्गम् ॥
 त्रिगुणं चाश्वमेधस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ३५ ॥ पश्चिमस्यादधेः सन्धौ स्वर्गद्वारविचट्टनम् ॥ तत्र देवाः सगन्धर्वाः सितद्वारणाः ॥ ३६ ॥
 आराधयन्ति देवेशं त्रिसन्ध्यं विमलेश्वरम् ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन् रुद्रलोकं महीयते ॥ ३७ ॥ विमलेश्वरपर तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥
 तत्रोपवासं कृत्वा ये पश्यन्ति विमलेश्वरम् ॥ ३८ ॥ सप्तजन्मकृतं पापं हित्वा यान्ति शिवाल्यम् ॥ नतो गच्छन्तु राजेन्द्र कोशिकी
 तीर्थमुत्तमम् ॥ ३९ ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्नुपवासपरायणः ॥ उपोष्य रजनभिक्षां नियमो नियताह्वयः ॥ ४० ॥ पनतीर्थं पाणि मुन्यते
 ब्रह्महृत्यया ॥ सर्वतीर्थोभिपेकं तु यः पश्येत्सागरेश्वरम् ॥ ४१ ॥ योजनभ्यन्तरे तिष्ठन्नावर्ते तस्थितः शिवा ॥ तं दृष्ट्वा सर्वान् गेति दृष्टान्येव
 न संशयः ॥ ४२ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो यत्र रुद्रः स गच्छति ॥ नर्मदासङ्गमं यावद्यावच्चामरकण्टकम् ॥ ४३ ॥ तत्रान्तः महागज तीर्थं
 कोट्यो दश स्मृताः ॥ तीर्थोत्तीर्थान्तरं यत्र ऋषिकोटीनिषितम् ॥ ४४ ॥ साग्निहोत्रस्तु विद्वद्भिः सर्वे यानपरायणैः ॥ संभिननेन राजेन्द्र
 स्वीप्सितार्थप्रदायिका ॥ ४५ ॥ यस्त्विदं वै पठेन्नित्यं शृणुयाद्वापि भावतः ॥ तस्य तीर्थानि सर्वाणि ह्यभिधिचिन्ति पाण्डव ॥ ४६ ॥ नर्मदा

च सदा प्रीता भवेद्दे नात्र संशयः ॥ प्रीतस्तस्य भवेदुद्रो मार्कण्डेयो महासुनिः ॥ ४७ ॥ वन्ध्या चैव लभेत्पुत्रान्दुर्भगा सुभगा भवेत् ॥
 कन्या लभेत भर्तारं यश्च वाञ्छेत्तु यत्फलम् ॥ तदेव लभते सर्वं नात्र कार्या विचारणा ॥ ४८ ॥ ब्राह्मणो वेदमाप्नोति क्षत्रियो विजयी भवेत् ॥
 वैश्यस्तु लभते लाभं शुद्रः प्राप्नोति सद्गतिम् ॥ ४९ ॥ मूर्खस्तु लभते विद्यां त्रिसन्ध्यं यः पठेन्नरः ॥ नरकं च न पश्ये तु वियोगं च न गच्छति
 ॥ ५० ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे नर्भदामाहात्म्यं नाम चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥ सुत उवाच ॥ इत्याकर्ण्य स राजेन्द्र
 ओङ्कारस्याभिर्षर्जनम् ॥ ततः पप्रच्छ देवेशं मत्स्यरूपं जलार्णवे ॥ १ ॥ मनुस्त्वाच ॥ ऋषीणां नाम गोत्राणि वंशावतरणं तथा ॥ अवराणां
 तथा साम्यमसाम्यं विस्तराद्दद ॥ २ ॥ महादेवेन ऋषयः ज्ञाताः स्वायम्भुवर्तरे ॥ तेषां वैवस्वते प्राप्ते सम्भवं मम कीर्तय ॥ ३ ॥ दाक्षाय णीनां
 च तथा प्रजाः कीर्तय मे प्रभो ॥ ऋषीणां च तथा वंशं भृगुवंशविवर्द्धनम् ॥ ४ ॥ मत्स्य उवाच ॥ मन्वन्तरेऽस्मिन्सम्प्राप्ते पूर्वं वैवस्वते तथा ॥
 चरित्रं कथ्यते राजन्ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ ५ ॥ महादेवस्य शापेन त्यक्त्वा देहं स्वयं तथा ॥ ऋषयश्च समुद्धृताश्च्युते शुक्रं महात्मनः ॥ ६ ॥
 देवानां मातरो दृष्ट्वा देवपत्न्यस्तथैव च ॥ स्कन्नं शुक्रं महाराज ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ ७ ॥ तज्जुहाव ततो ब्रह्मा ततो जाता हुताश
 नात् ॥ ततो जातो महातेजा भृगुश्च तपसां निधिः ॥ ८ ॥ अङ्गरेष्वङ्गिरा जातो ह्यर्चिभ्योऽत्रिस्तथैव च ॥ मरीचिभ्यो मरीचिस्तु ततो जातो
 महातपाः ॥ ९ ॥ केशस्तु कपिशो जातः पुलस्त्यश्च महातपाः ॥ केशः प्रलम्बः पुलहस्ततो जातो महातपाः ॥ १० ॥ वसुमध्यात्सुत्यन्नो
 वसिष्ठस्तु तपोधनः ॥ भृगुः पुलोमस्तु सुतां दिव्यां भार्यामविन्दत ॥ ११ ॥ यस्यामस्य सुता जाता देवा द्वादश याज्ञिकाः ॥ भुवनो भोवन
 श्वैव सुजन्यः सुजनस्तथा ॥ १२ ॥ ऋतुर्वसुश्च मूर्द्धो च त्याज्यश्च वसुदश्च ह ॥ प्रभवश्चाव्ययश्चैव दक्षोऽथ द्वादशस्तया ॥ १३ ॥ इत्येते भृग
 वो नाम देवा द्वादश कीर्तिताः ॥ पौलोम्यां जनयन्निप्रान्देवानां तु कर्णयसः ॥ १४ ॥ च्यवनं तु महाभागमाप्नुवानं तथैव च ॥ आपुवानात्मज
 और्वो जमदग्निस्तदात्मजः ॥ १५ ॥ और्वो गोत्रकरस्तेषां भार्गवाणां महात्मनाम् ॥ तत्र गोत्रकरान्वक्ष्ये भृगौर्वं दीप्तेजसः ॥ १६ ॥ भृगु
 श्च च्यवनैश्चैव आपुवानस्तथैव च ॥ और्वश्च जमदग्निश्च वात्स्यो दण्डिनर्ढायनः ॥ १७ ॥ वैगायनो वीतिहव्यः पेलश्चैवात्र शौनकः ॥ शौन

कायनर्जीवन्तिकाम्बोजः पार्वणिस्तथा ॥ १८ ॥ वैहीनरिर्विरूपाक्षो रोहित्यायानिरेव च ॥ वैश्वानरिस्तथा नीलां ह्रुब्धः सार्वणिकश्च सः ॥ १९ ॥ विष्णुः पौरोऽपि बालाकिरेलिक्रोऽनन्तभागिनः ॥ मृगमार्गेयमार्कण्डजविनो गीतिनस्तथा ॥ २० ॥ मुण्डमाण्डव्यमाण्डूक
 फेनपाः स्तनितस्तथा ॥ स्थलपिण्डः शिखावर्णः शार्कराक्षिस्तथैव च ॥ २१ ॥ जालघिः सोधिकः क्षुब्धः कुत्साऽन्यां मोहलायनः ॥
 माङ्गायनो देवपतिः पांडुरोचिः सगलवः ॥ २२ ॥ सांख्यश्चातकिः सार्षप्यक्षपिण्डायनस्तथा ॥ गार्ग्येयणां गायनश्च ऋषिगांहा
 यस्तथा ॥ २३ ॥ गोष्ठायनो वात्यायनो वैशम्पायन एव च ॥ वैकर्णिनिः शार्ङ्गस्वो याज्ञेयिभ्राष्ट्रकावणिः ॥ २४ ॥ लाञ्छटिनाकुलिश्चैव
 लौक्षिण्योपरिमण्डलौ ॥ आलुकिः सोचकिः कौत्सस्तथान्यः पैङ्गलायनिः ॥ २५ ॥ सात्यायानिर्मालायनिः क्रौटिलिः क्रौचः क्षुब्धः ॥
 सोहसोक्तिः सकोवाक्षिः कौसिश्चान्द्रमसिस्तथा ॥ २६ ॥ नैकजिह्वा जिह्वकश्च व्याधाज्यां लोहवैरिणः ॥ शारद्वतिकर्नेतियो लाञ्छाक्षिश्चल
 कुण्डलः ॥ २७ ॥ वागायनिश्चानुमतिः पूर्णिमागतिकोऽसद्वृत् ॥ सामान्येन यथा तेषां पञ्चेतं प्रवरा मताः ॥ २८ ॥ भृगुश्च च्यवनश्चैव
 आमुवानस्तथैव च ॥ और्वश्च जमदग्निश्च पञ्चेतं प्रवरा मताः ॥ २९ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि तृणु न्यन्यान्भृगूद्वहान् ॥
 जमदग्निर्विन्दश्चैव पौलस्त्यो वेजभृत्तथा ॥ ३० ॥ ऋषिश्चाभयजातश्च कारयनिः शाकटायनः ॥ और्व्या भारताश्चैव भवपां
 प्रवराः शुभाः ॥ ३१ ॥ भृगुश्च च्यवनश्चैव आमुवानस्तथैव च ॥ परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्त्तिताः ॥ ३२ ॥ नृगुदासा
 मार्गपथो ग्राम्यायणिकटायनी ॥ आपस्तम्बिस्तथा बिल्विर्नकाशिः कपिरेव च ॥ ३३ ॥ आर्षिपिंशां गार्दभिश्च कांडमायनिरय च ॥ आ
 श्वयनिस्तथारूपिः पञ्चोर्षयाः प्रकीर्त्तिताः ॥ ३४ ॥ भृगुश्च च्यवनश्चैव आमुवानस्तथैव च ॥ आर्षिपणस्तथारूपिः प्रवराः पञ्च कीर्त्ति
 ताः ॥ ३५ ॥ परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्त्तिताः ॥ यस्को वा वातिहव्यो वा मथितस्तु तथा दमः ॥ ३६ ॥ जैवन्यायगनिर्मोञ्जश्च
 पिच्छिश्चैव चलिस्तथा ॥ भागिलो भागवित्तिश्च कौशापिस्त्वथ काश्यपिः ॥ ३७ ॥ वालपिः श्रमदागेपिः सौरस्तिथिग्नयेन च ॥ गार्गीयस्त्वथ
 ज्जबालिस्तथा पौष्ण्यायनो ह्युषिः ॥ ३८ ॥ ग्रामदश्च तथैतेषां न्योर्षयाः प्रवरा मताः ॥ भृगुश्च चीनिहव्यश्च तथा रेवमवैवसो ॥ ३९ ॥ पर

स्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्त्तिताः ॥ शालायनिः शाकटाक्षो मेत्रेयः स्वाण्डवस्तथा ॥ ४० ॥ द्रौणायनो रोक्ममायणापिशली चापिकायनिः ॥
 इंसजिह्वस्तथैतेषां त्र्यार्षेयाः प्रवरा मताः ॥ ४१ ॥ भृगुश्चैवाथ वद्व्यश्चो दिवोदासस्तथैव च ॥ परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकी-
 र्त्तिताः ॥ ४२ ॥ एकायनो याज्ञपतिर्मत्स्यगन्धस्तथैव च ॥ प्रत्यहश्च तथा सौरिश्चौक्षिर्वै काद्विमाया ॥ ४३ ॥ तथा गृत्समदो राज-
 सनकश्च महानृषिः ॥ प्रवरास्तु तथोक्तानामार्षेयाः परिकीर्त्तिताः ॥ ४४ ॥ भृगुर्गृत्समदश्चैव आर्जवेतौ ऋकीर्त्तिताः ॥ परस्परमवैवाह्या इत्य-
 परिकीर्त्तिताः ॥ ४५ ॥ एते तवेक्ता भृगुवंशजाता महानुभावा नृपगोत्रकाराः ॥ एषान्तु न ऋरिक्कीर्त्तितेन पादं प्रमग्नं निःश्रानि-
 जन्तुः ॥ ४६ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भृगुवंशप्रवरकीर्त्तनं नाम पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥ ॐ ॥ अत्स्य उवाच ॥
 मरीचितनया राजन्सुरूपा नाम विश्रुता ॥ भार्यो चाङ्गिरसो देवास्तस्याः पुत्रा दश स्मृताः ॥ १ आत्मायुर्दमनो दक्षः सप्तः प्राणस्त-
 थैव च ॥ हविष्मांश्च गविष्ठश्च ऋतः सत्यश्च ते दश ॥ २ ॥ एते चाङ्गिरसो नाम देवा वै सोमपादि ॥ सुरूपा जनयादास ऋषीन्सप्तद-
 शानिमान् ॥ ३ ॥ बृहस्पतिं गौतमं च सर्वर्तमृषिमुत्तमम् ॥ उत्थयं वामदेवं च अजस्यमृषिजं तथा ॥ ४ ॥ इत्येते ऋषयः सर्वे गोत्रकाराः
 प्रकीर्त्तिताः ॥ तेषां गोत्रसमुत्पन्नान्गोत्रकारान्निबोध मे ॥ ५ ॥ उत्थयो गौतमश्चैव तोल्योऽभजितस्तथा ॥ सार्द्धेनैभिः तलोगाभिः क्षीः कौक्षि ते-
 रेव च ॥ ६ ॥ राहुकर्णः सौपुरिश्च कैरातिः सामलोमकिः ॥ पौषजितिर्भागवतो ह्युषिश्चैरीडवस्तथा ॥ ७ ॥ काराटकः सजीवी च उपविन्दु-
 सुरोषिणो ॥ वाहिनीपतिवैशाली क्रोष्टा चैवारुणायनिः ॥ ८ ॥ सोमोऽत्रायनिकासौरुकोशल्याः पार्थिवास्तथा ॥ रोहिण्यायानिरेवाग्नौ मूलध-
 पाण्डुरेव च ॥ ९ ॥ क्षपाविश्वकरोऽरिश्च पारिकाराखिरेव च ॥ त्र्यार्षेयाः प्रवराश्चैव तेषां च प्रवराऽष्टगुण ॥ १० ॥ अङ्गिराः सुवचोतथ्य अग्निजश्च
 महानृषिः ॥ परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्त्तिताः ॥ ११ ॥ आग्नेयायनिसौवेष्ट्यावग्निरेव च ॥ बालिशायानिश्चैकपी पारा-
 हिर्बोष्कलिस्तथा ॥ १२ ॥ सौटिश्च तृणकर्णश्च प्रावहिश्चाथलायनिः ॥ वाराहिर्बर्हिषाग्नी च शिखाग्नीविस्तथैव च ॥ १३ ॥ कारकिश्च महाकापि-
 स्तथा चोडुपतिः प्रभुः ॥ कौचकिर्धर्मितश्चैव पुष्पान्वेषिस्तथैव च ॥ १४ ॥ सोमतन्निर्ब्रह्मतन्निः सालडिर्बालडिस्तथा ॥ देवरादिर्वस्थानि

हारिकर्णः सरिद्धुविः ॥ १५ ॥ प्रावेपिः साद्यसुग्रीविस्तथा गोमेदगन्धिकः ॥ मत्स्याच्छाद्यो मूलहरः फलाहारस्तथैव च ॥ १६ ॥ गाङ्गादधिः
 कौरुपतिः कौरुक्षेत्रिस्तथैव च ॥ नायकैर्जैत्यद्रोणिश्च जेह्वालयनिरेव च ॥ १७ ॥ जायस्तग्निर्मो अत्रापिर्मोर्पिङ्गलिर्न च ॥ पेलुश्च
 महातेजाः शालङ्कायनिरेव च ॥ १८ ॥ द्रव्याख्येयो मारुतश्चैषां त्र्योपयः प्रवरो वृष ॥ अङ्गिराः अथमस्तेषां द्वितीयश्च बृहस्पतिः ॥ १९ ॥
 तृतीयश्च भरद्वाजः प्रवराः परिकीर्त्तिताः ॥ परस्परमेवेवाद्या इत्येतं परिकीर्त्तिताः ॥ २० ॥ काश्यपाः काश्यपान्यथा ॥ म्यनरायणाः ॥
 ब्राह्मकृद्वाद्रपिण्डी च लन्द्राणिः सायकायनिः ॥ २१ ॥ क्रोष्टक्षी बहुवीती च नालकुम्भधुरावद ॥ लावकृद्वात्यविद्वाधीः पार्थेदिः गोलिकाय
 निः ॥ २२ ॥ स्कन्दस्य तथा चक्री गार्ग्यः इयामायनिस्तथा ॥ वालकिः साहसिरेत अर्थापथाः परकीर्त्तिताः ॥ २३ ॥ अङ्गिराश्च महातेजा
 देवाचार्य्यो बृहस्पतिः ॥ भरद्वाजस्तथा गर्गः सैत्यश्च भगवानृषिः ॥ २४ ॥ परस्परमेवेवाद्या ॥ २५ ॥ सैत्यस्तेषां रक्षितः ॥ कर्षापर रक्षितः ॥ शक्तिः
 पतञ्जलिः ॥ २६ ॥ भूयसिर्जलसन्धिश्च बिन्दुर्मादिः कुसीदकिः ॥ चर्वन्तु राजकंशः ॥ चर्वन्तु राजकंशः ॥ २७ ॥ अलिः ॥ अलिः ॥ अलिः ॥ अलिः ॥
 कारिरयस्तथा ॥ काट्यो धान्यायनिश्चैव भावास्यायनिरेव च ॥ २७ ॥ भरद्वाजिः साङ्गिदिः ॥ २८ ॥ भर्द्वाजिः साङ्गिदिः ॥ २९ ॥ भर्द्वाजिः साङ्गिदिः ॥ ३० ॥
 भूमिपांत्तम ॥ २८ ॥ अङ्गिरा दमवाह्यश्च तथा चैवायुरुक्षयः ॥ परस्परमेवेवाद्या ॥ २९ ॥ परस्परमेवेवाद्या ॥ ३० ॥ परस्परमेवेवाद्या ॥ ३१ ॥
 गार्ग्यह्रिस्तथा ॥ गालविश्चैव त्र्योपयः सर्वेषां प्रवरो मतः ॥ ३० ॥ अङ्गिराः उद्धर्त्तयेद भोक्षीति ॥ ३१ ॥ अङ्गिराः उद्धर्त्तयेद भोक्षीति ॥ ३२ ॥ अङ्गिराः उद्धर्त्तयेद भोक्षीति ॥ ३३ ॥
 त्तिताः ॥ ३१ ॥ कात्यायनो हरिनकः कौत्सः पिंगस्तथैव च ॥ दृगिद्धातो मत्स्याभिनर्षिर्दिमोलिः ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ ॥ ३५ ॥ ॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥
 सर्वे त्रिप्रवराः स्मृताः ॥ अङ्गिरा बृहदश्वश्च जीविनाश्चस्तथैव च ॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥
 त्रिप्रवरा मताः ॥ ३४ ॥ अङ्गिरा बृहदश्वश्च जीविनाश्चस्तथैव च ॥ ३५ ॥ अङ्गिरा बृहदश्वश्च जीविनाश्चस्तथैव च ॥ ३६ ॥ अङ्गिरा बृहदश्वश्च जीविनाश्चस्तथैव च ॥ ३७ ॥
 त्रिप्रवरा मताः ॥ अङ्गिराश्च सदस्युश्च पुरुकुत्सस्तथैव च ॥ कुत्साः कुत्सैर्वैवाद्या ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥
 कीर्त्तिताः ॥ अङ्गिराश्च विरूपश्च तथैव च रथीतरः ॥ रथीतरा ह्येवाद्या ॥ ५० ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥

स्तथा ॥ युत्रवश्च महातेजास्तथा वैरपरायणः ॥ ३८ ॥ त्र्यार्षेयोऽभिमतस्तेषां सर्वेषां प्रवरो नृप ॥ अंगिराश्च विरूपश्च वृषपर्वस्तथैव च ॥
 परस्परमवैवाद्या ऋषयः परिकीर्त्तिताः ॥ ३९ ॥ सात्यमुग्रिर्महोतेजा हिरण्यस्तम्बिमुद्गलौ ॥ त्र्यार्षेयो हि मतस्तेषां सर्वेषां प्रवरो नृप ॥ ४० ॥
 अंगिरा मत्स्यदुग्धश्च मुद्गलश्च महातपाः ॥ परस्परमवैवाद्या ऋषयः परिकीर्त्तिताः ॥ ४१ ॥ हंसजिह्वो देवजिह्वो ह्यग्निजिह्वो विराडपः ॥
 अपाग्रेयस्त्वय्युश्च परण्यस्ता विमोद्गलः ॥ ४२ ॥ त्र्यार्षेयाभिमतस्तेषां सर्वेषां प्रवराः शुभाः ॥ अंगिराश्चैव ताण्डिश्च मौद्गल्यश्च महा
 तपाः ॥ ४३ ॥ परस्परमवैवाद्या ऋषयः परिकीर्त्तिताः ॥ अपाण्डुश्च गुरुश्चैव तृतीयः शाकटायनः ॥ ततः प्रगाथमा नरो मार्कण्डो मरणः
 शिवः ॥ ४४ ॥ कटुर्मर्कटपश्चैव तथा नाडायनो ह्युषिः ॥ इयामायनस्तथैवेषां त्र्यार्षेया प्रवराः शुभाः ॥ ४५ ॥ अंगिराश्चाजमीढश्च कट्य
 श्चैव महातपाः ॥ परस्परमवैवाद्या ऋषयः परिकीर्त्तिताः ॥ ४६ ॥ तित्तिरिः कपिभूश्चैव गार्ग्यश्चैव महानृषिः ॥ त्र्यार्षेयो हि मतस्तेषां
 सर्वेषां प्रवरः शुभः ॥ ४७ ॥ अंगिरास्तित्तिरिश्चैव कपिभूश्च महानृषिः ॥ परस्परमवैवाद्या ऋषयः परिकीर्त्तिताः ॥ ४८ ॥ अथ ऋक्षभर
 द्वाजो ऋषिवान् मानवस्तथा ॥ ऋषिर्मित्रवरश्चैव पंचार्षेयाः प्रकीर्त्तिताः ॥ ४९ ॥ अंगिराः सभरद्वाजस्तथैव च बृहस्पतिः ॥ ऋषिर्मित्र वरश्चैव
 ऋषिवान्मानवस्तथा ॥ परस्परमवैवाद्या ऋषयः परिकीर्त्तिताः ॥ ५० ॥ भारद्वाजो द्रुतः शौगः शैशिर्यस्तथैव च ॥ इत्येते कथिताः सर्वे
 व्यामुष्यायणगोत्रजाः ॥ ५१ ॥ पंचार्षेयास्तथा ह्येषां प्रवराः परिकीर्त्तिताः ॥ अंगिराश्च भरद्वाजस्तथैव च बृहस्पतिः ॥ ५२ ॥ मौद्गल्यः शैशिरश्चैव
 प्रवराः परिकीर्त्तिताः ॥ परस्परमवैवाद्या ऋषयः परिकीर्त्तिताः ॥ ५३ ॥ एते तवोक्तांगिरसस्तु वंशे महानुभावा ऋषि गात्रकारोः ॥ येषां तु
 नाम्ना परिकीर्त्तितेन पापं समग्रं पुरुषो जहाति ॥ ५४ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रवरानुकीर्त्तनेऽङ्गिरावंशकीर्त्तनं नाम षण्णवत्यधिक
 शततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥ ॐ ॥ मत्स्य उवाच ॥ अत्रिवंशसमुत्पन्नाङ्गोत्रकारान्निबोध मे ॥ कर्हमायनशाखेयास्तथा शारायणाश्च
 ये ॥ १ ॥ उद्दालकिः शोणकर्णिरथो शौकतवश्च ये ॥ गोश्रीवा गोरजिनस्तथा चैत्रायणाश्च ये ॥ २ ॥ अर्द्धपण्या वामस्थ्या गोपनास्ता
 किबिन्दुवः ॥ कर्णेजिह्वो हस्प्रतिल्लङ्घाणिः शाकलयनिः ॥ ३ ॥ तैलपश्च सक्केयो अत्रिगोर्णिषतिस्तथा ॥ जलदो भगपादश्च सोपुष्पश्च

महत्तपाः ॥ ४ ॥ छन्दोगेयस्तथेतेषां त्र्यार्षेयाः प्रवरा मताः ॥ इयावाइत्रश्च तथात्रिश्च आर्चनानस्र एव च ॥ ५ ॥ परस्परमवैवाह्या ऋषयः
 परिकीर्त्तिताः ॥ दाक्षिर्बलिः पर्णविश्च ऊर्णनाभिः क्षिप्रार्हनिः ॥ ६ ॥ बीजवापी शिरीषश्च मौञ्जकेशो गविष्ठिरः ॥ भलन्दनस्तथैतेषां त्र्यार्षेयाः
 प्रवरा मताः ॥ ७ ॥ अत्रिर्गविष्ठिरश्चैव तथा पूर्वोत्तिथिः स्मृतः ॥ परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्त्तिताः ॥ ८ ॥ आत्रेयपुत्रिकापुत्रानत
 ऊर्द्ध निबोध मे ॥ कालेयाश्च सबालेया वामस्थयास्तथैव च ॥ ९ ॥ धात्रेयाश्चैव मेत्रेयाह्यार्षेयाः परिकीर्त्तिताः ॥ अत्रिश्च वामस्थश्च पौत्रि
 श्चैव महानृषिः ॥ परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्त्तिताः ॥ १० ॥ इत्यत्रिवंशप्रभमास्तवोक्ता महातुभावा नृप गात्रकाराः ॥ येषां तु नाम्ना
 परिकीर्त्तितेन पापं समग्रं पुरुषो जहाति ॥ ११ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रवरानुकीर्त्तनेऽत्रिवंशानुकीर्त्तनं नाम सप्तनवत्यधिकशत
 तमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ मत्स्य उवाच ॥ अत्रेवापरं वंशं तत्र वक्ष्यामि पार्थिव ॥ अत्रेः सोमः सुतः श्रीमांस्तस्य वंशोद्भवो नृप ॥ १ ॥
 विश्वामित्रस्तु तपसा ब्राह्मण्यं समवाप्तवान् ॥ तस्य वंशमहं वक्ष्ये तन्मे निगदतः शृणु ॥ २ ॥ विश्वामित्रो देवराजस्तथा वैद्वतिगालवः ॥
 वतण्डश्च शलंकश्च ह्यभयश्चायतायनः ॥ ३ ॥ इयामायना याज्ञवल्क्यया जाबालाः सैन्यवायनाः ॥ बाभ्रव्याश्च करीपाश्च संश्रुत्या अय
 संश्रुताः ॥ ४ ॥ उलूपा औपहावाश्च पयोदजनपादपाः ॥ खरवाचो इलयमाः साधिता वास्तुकौशिकाः ॥ ५ ॥ त्र्यार्षेयाः प्रवरास्तेषां
 सर्वेषां परिकीर्त्तिताः ॥ विश्वामित्रो देवरात उद्दालश्च महायशः ॥ ६ ॥ परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्त्तिताः ॥ देवश्रवा सुजातयाः
 सौमुकाः कारुकायणाः ॥ ७ ॥ तथा वैदेहराता ये कुशिकाश्च नराधिप ॥ त्र्यार्षेयोऽभिमतस्तेषां सर्वेषां प्रवरः कुभः ॥ ८ ॥ देवश्रवा
 देवरातो विश्वामित्रस्तथैव च ॥ परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्त्तिताः ॥ ९ ॥ धनञ्जयः कर्पेदयः परिकूटश्च पार्थिव ॥ पाणिनिश्चैव त्र्यार्षेयाः
 सर्वे एते प्रकीर्त्तिताः ॥ १० ॥ विश्वामित्रतथाद्यश्च माधुच्छन्दस एव च ॥ त्र्यार्षेयाः प्रवरा ह्येते ऋषयः परिकीर्त्तिताः ॥ ११ ॥
 विश्वामित्रो मधुच्छन्दास्तथा चैवाधमर्षणः ॥ परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्त्तिताः ॥ १२ ॥ कामलयनिजश्चैव अश्मरथ्यस्तथैव
 च ॥ वडुलिश्चापि त्र्यार्षेयः सर्वेषां प्रवरो मतः ॥ १३ ॥ विश्वामित्रश्चाथरथो वडुलिश्च महातपाः ॥ परस्परमवैवाह्या

कुण्डिनश्च महातपाः ॥ १६ ॥ परस्परमवैवाद्या ऋषयः परिकीर्त्तिताः ॥ शिवकर्णो वयश्चैव पादपश्च तथैव च ॥ १७ ॥ त्र्योषयोऽभिमतश्चैषां
 सर्वेषां प्रवरस्तथा ॥ जातूकर्ण्यो वसिष्ठश्च तथैवात्रिश्च पार्थिव ॥ परस्परमवैवाद्या ऋषयः परिकीर्त्तिताः ॥ १८ ॥ वसिष्ठवंशोऽभिहिता मयेते
 ऋषिप्रधानाः सततं द्विजेन्द्राः ॥ येषां तु नाम्ना परिकीर्त्तितेन पापं समग्रं पुरुषो जहाति ॥ १९ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रवरानुकीर्त्तने
 वसिष्ठगोत्रानुवर्णनं नाम द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥ ॐ ॥ मत्स्य उवाच ॥ वसिष्ठस्तु महातेजा निमेषः पूर्वपुरोहितः ॥ बभूवुः पार्थिवश्च यज्ञा
 स्तस्य समन्ततः ॥ १ ॥ आन्तात्मा पार्थिवश्चैष्ट विशश्राम तदा गुरुः ॥ तं गत्वा पार्थिवश्चेष्टो निमिर्वचनमब्रवीत् ॥ २ ॥ भगवन्पृष्टुमिच्छामि तन्मां
 याजय मा चिरम् ॥ तसुवाच महातेजा वसिष्ठः पार्थिवोत्तमम् ॥ ३ ॥ कंचित्कालं प्रतीक्षस्व तव यज्ञैः सुसतमैः ॥ श्रान्तोऽस्मि राजन्विश्रम्य
 याजयिष्यामि ते नृप ॥ ४ ॥ एवमुक्तः प्रत्युवाच वसिष्ठं नृपसत्तमः ॥ पारलौकिककार्यं तु कः प्रतीक्षितुमुत्सहेत् ॥ ५ ॥ न च मे सौहृदं
 ब्रह्मकृतान्तेन बलीयसा ॥ धर्मकार्यं त्वरा कार्यां चलं यस्माद्भिर्जीवितम् ॥ ६ ॥ धर्मपथ्योदनो जंतुर्मृतोऽपि सुखमश्नुते ॥ श्वः कार्यं
 मद्य कुर्वीत पूर्वोहं चापराहिकम् ॥ ७ ॥ न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतं चास्य न वा कृतम् ॥ क्षत्रायणगृहासक्तमन्यत्रगतमानसम् ॥ ८ ॥ वृको
 वोरणमासाद्य मृत्युरादाय गच्छति ॥ नैकान्तेन प्रियः कश्चिद्वैष्यश्चास्य न विद्यते ॥ ९ ॥ आयुष्ये कर्मणि क्षीणे प्रसह्य हरते जनम् ॥ प्राण
 वायोश्चलत्वं च त्वया विदितमेव च ॥ १० ॥ यदत्र जीव्यते ब्रह्मन् क्षणमात्रं तदद्भुतम् ॥ शरीरं श्वाश्वतं मन्ये विद्याभ्यासे धनार्जने ॥ ११ ॥
 अशाश्वतं धर्मकार्यं ऋणवानस्मि सङ्कटे ॥ सोऽहं संभृतसम्भारो भवन्मूलमुपागतः ॥ १२ ॥ न चेद्याजयसे मां त्वमन्यं यास्यामि याज
 कम् ॥ एवमुक्तस्तदा तेन निमिना ब्राह्मणोत्तमः ॥ १३ ॥ शशाप तं निमिं क्रोधाद्विदेहस्त्वं भविष्यसि ॥ श्रान्तं मां त्वं समुत्सृज्य यस्मा
 दन्यं द्विजोत्तमम् ॥ १४ ॥ धर्मज्ञस्तु नरेन्द्र त्वं याजकं कर्तुमिच्छसि ॥ निमिस्तं प्रत्युवाचाथ धर्मकार्यं रतस्य मे ॥ १५ ॥ विघ्नं करोषि
 नान्येन याजनं च तथेच्छसि ॥ शपं ददासि यस्मात् त्वं विदेहोऽथ भविष्यसि ॥ १६ ॥ एवमुक्ते तु तो जातो विदेहो द्विजपार्थिवो ॥
 देहहीनौ तयोर्जीवौ ब्रह्माणसुपजम्भतुः ॥ १७ ॥ तावागतौ समीक्ष्याथ ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ॥ अद्यप्रभृति ते स्थानं निमिजीव ददाम्यहम् ॥ १८ ॥

नेत्रपक्ष्मसु सर्वेषां त्वं वसिष्यसि पार्थिव ॥ त्वत्सम्बन्धात्तथा तेषां निमेषः सम्भविष्यति ॥ १९ ॥ चालयिष्यन्ति तु तदा नेत्रपक्ष्माणि मानवाः ॥
 एवमुक्ते मनुष्याणां नेत्रपक्ष्मसु सर्वशः ॥ २० ॥ जगाम निमिजीवस्तु वरदानात्स्वयंभुवः ॥ वसिष्ठजीवं भगवान्ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ॥ २१ ॥
 मित्रावरुणयोः पुत्रो वसिष्ठ त्वं भविष्यसि ॥ वसिष्ठेति च ते नाम तत्रापि च भविष्यति ॥ २२ ॥ जन्मद्वयमतीतं च तत्रापि त्वं स्मरिष्यसि ॥
 एतस्मिन्नेव काले तु मित्रश्च वरुणस्तथा ॥ २३ ॥ बद्धर्योश्रममासाद्य तपस्तेपतुरव्ययम् ॥ तपस्यतोस्तयोरेवं कदाचिन्माधवे ऋतौ ॥ २४ ॥
 पुष्पितद्रुमसंस्थाने शुभे दयितमारुते ॥ उर्वशी तु वरारोहा कुर्वती कुसुमोज्ज्वलम् ॥ २५ ॥ सुसूक्ष्मरक्तवसना तयोर्दक्षिणं गता ॥ तां दृष्ट्वन्दुमुखीं
 सुभ्रूं नीलनरिजलोज्ज्वलाम् ॥ २६ ॥ उभौ बुधुभतुर्देवौ तद्रूपपरिमोहितौ ॥ तपस्यतोस्तयोर्वीर्यमस्वलच्च मृगासने ॥ २७ ॥ स्कन्नं रेतस्ततो
 दृष्ट्वा शापभीतो परस्परम् ॥ चक्रतुः कलशे शुक्रं तोयपूर्णं मनोरमे ॥ २८ ॥ तस्माद्विबरो जातो तेजसाप्रतिषो भुवि ॥ वसिष्ठश्चाप्यगस्त्यश्च
 मित्रावरुणयोर्द्वयोः ॥ २९ ॥ वसिष्ठस्तृपयेमेऽथ भगिर्नो नारदस्य तु ॥ अरुन्धतीं वरारोहां तस्यां शक्तिमजीजनत् ॥ ३० ॥ शक्तेः परा
 शरः पुत्रस्तस्य वंशं निबोध मे ॥ यस्य द्वेपायनः पुत्रः स्वयं विष्णुरजायत ॥ ३१ ॥ प्रकाशो जनितो येन लोके भारतचन्द्रमाः ॥ पराशरस्य
 तस्य त्वं शृणु वंशमनुत्तमम् ॥ ३२ ॥ काण्डशयो वाहनपो जैह्नपो भौमतापनः ॥ गोपालिरेपां पंचम एते गौराः पराशराः ॥ ३३ ॥
 प्रपोहया वाह्यमयाः ख्यातेयाः कौतुजातयः ॥ हर्योश्चिः पंचमो ह्येषां नीला ज्ञेयाः पराशराः ॥ ३४ ॥ कार्णार्णयनाः कापिमुखाः काक्यस्था
 जपातयः ॥ पुष्करः पंचमश्चैषां कृष्णा ज्ञेयाः पराशराः ॥ ३५ ॥ श्राविष्ठायनबालेयाः स्वायष्टाश्चोपयाश्च ये ॥ इपीकहस्तश्चेते वै पंच श्वेताः
 पराशराः ॥ ३६ ॥ वाटिको बादरिश्चैव स्तम्बा वै क्रोधनायनाः ॥ क्षेमिरेषां पंचमस्तु एते श्यामाः पराशराः ॥ ३७ ॥ खरश्यायना वाष्णार्णयना
 स्तैलेयाः खलु यूथपाः ॥ तन्तिरेषां पंचमस्तु एते धूम्राः पराशराः ॥ ३८ ॥ पराशराणां सर्वेषां ज्योर्पेयः प्रवरो मतः ॥ पराशरश्च शक्तिश्च
 वसिष्ठश्च महातपाः ॥ परस्परमवेवाह्या सर्वे एते पराशराः ॥ ३९ ॥ उक्तास्तवैते नृप वंशमुख्याः पराशराः सूर्य्यसमप्रभावाः ॥ येषां तु नाम्ना
 परिकीर्त्तितेन पापं समग्रं पुरुषो जहान्ति ॥ ४० ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रवरानुकीर्त्तने पराशरवंशवर्णनं नामैकादिकद्विशततमो

ऽध्यायः॥२०१॥ ॐ॥ मत्स्य उवाच ॥ अतः परमगस्त्यस्य वक्ष्ये वंशोद्भवाद्भिजान् ॥ अगस्त्यः करम्भयः कौशल्याः शक्रटास्तथा ॥ १ ॥
सुमेधसो मयोऽभुवस्तथा गान्धारकायणाः ॥ पौलस्त्याः पौलहाश्चैव क्रतुवंशभवास्तथा ॥ २ ॥ त्र्यार्षेयाभिमतार्थेषां सर्वेषां प्रवराः शुभाः ॥
अगस्त्यश्च महेंद्रश्च ऋषिश्चैव मयोऽभुवः ॥ ३ ॥ परस्परमेवैवाह्वा ऋषयः परिकीर्त्तिताः ॥ पौर्णमासाः पारणाश्च त्र्यार्षेयाः परिकीर्त्तिताः ॥ ४ ॥
अगस्त्यः पौर्णमासश्च पारणश्च महातपाः ॥ परस्परमेवैवाह्वाः पौर्णमासास्तु पारणैः ॥ ५ ॥ एवमुक्तो ऋषीणां तु वंश उत्तमपौरुषः ॥ अतः
परं प्रवक्ष्यामि किं भवानद्य कथ्यताम् ॥ ६ ॥ मनुरुवाच ॥ पौलहस्य पौलस्त्यस्य क्रतोश्चैव महात्मनः ॥ अगस्त्यस्य तथा चैव कथं वंश
स्तदुच्यताम् ॥ ७ ॥ मत्स्य उवाच ॥ क्रतुः खल्वनपत्योऽभूद्राजन्वैवस्वतेऽन्तरे ॥ इध्मदाहं स पुत्रत्वे जग्राह ऋषिसत्तमः ॥ ८ ॥ अगस्त्य
पुत्रं धर्मज्ञमागस्त्याः क्रतवस्ततः ॥ पौलहस्य तथा पुत्रास्त्रयश्च पृथिवीपते ॥ ९ ॥ तेषां तु जन्म वक्ष्यामि उत्तरत्र यथाविधि ॥ पौलहस्तु
प्रजां दृष्ट्वा नातिप्रीतमनाः स्वकाम् ॥ १० ॥ अगस्त्यजं दृष्ट्वास्यं तु पुत्रत्वे दृतर्वास्ततः ॥ पौलहाश्च तथा राजन्नागस्त्याः परिकी
र्त्तिताः ॥ ११ ॥ पौलस्त्यान्वयसम्भूतान्दृष्ट्वा रक्षःसमुद्भवा ॥ अगस्त्यस्य सुतं धीमान्पुत्रत्वे दृतर्वास्ततः ॥ १२ ॥ पौलस्त्याश्च तथा राजन्नाग
स्त्याः परिकीर्त्तिताः ॥ सगोत्रत्वादिमे सर्वे परस्परमनन्वयाः ॥ १३ ॥ एते तवोक्ताः प्रवरा द्विजानां महानुभावा नृप वंशकाराः ॥ एषां तु
नाम्ना परिकीर्त्तिता पापं समग्रं पुरुषो जहाति ॥ १४ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रवरानुकीर्त्तने द्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥
मत्स्य उवाच ॥ अस्मिन् वैवस्वते प्राप्ते शृणु धर्मस्य पार्थिव ॥ दाक्षायणीभ्यः सकलं वंशं दैवतमुत्तमम् ॥ १ ॥ पर्वतादिमहादुर्गेश्वरीणां
नराधिप ॥ अरुन्धत्या प्रसूतानि धर्म्मद्वैवस्वतेऽन्तरे ॥ २ ॥ अष्टौ च वसवः पुत्राः सोमपाश्च विभोस्तथा ॥ धरो ध्रुवश्च सोमश्च आपश्चैवा
नलानिलौ ॥ ३ ॥ प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्त्तिताः ॥ धरस्य पुत्रो द्रविणः कालः पुत्रो ध्रुवस्य तु ॥ ४ ॥ कालस्यावयवानां तु शरीराणि
नराधिप ॥ मूर्तिमन्ति च कालाद्वि सम्प्रसूतान्यशेषतः ॥ ५ ॥ सोमस्य भगवान् वर्योः श्रीर्माश्वपस्य कीर्त्यते ॥ अनेकजन्मजननः
कुमारस्त्वनलस्य तु ॥ ६ ॥ पुरोजवाश्चानिलस्य प्रत्यूषस्य तु देवलः ॥ विश्वकर्मा प्रभासस्य त्रिदशानां स वर्द्धकिः ॥ ७ ॥ समीहितकराः प्रोक्ता

नागवीथ्यादयो नव ॥ लम्बापुत्रः स्मृतो घोषो भानोः पुत्राश्च भानवः ॥ ८ ॥ ग्रहर्षाणां च सर्वेषामन्येषां चामितोर्जसाश्च ॥ महत्तत्त्वां मरु
 त्वन्तः सर्वे पुत्राः प्रकीर्तिताः ॥ ९ ॥ सकल्पयाश्च संकल्पस्तथा पुत्रः प्रकीर्तितः ॥ सुहृत्तश्च सुहृत्तोयाः साध्याः साध्यासुताः स्मृताः ॥ १० ॥
 मनोर्मनुश्च प्राणश्च नरोषानोच वीर्यवान् ॥ चित्तहायर्गोऽयनश्चैव हंसो नारायणस्तथा ॥ ११ ॥ विमुखापि प्रमुखैव साध्या द्वादश कीर्तिताः ॥
 विश्वायाश्च तथा पुत्रा विश्वेदेवाः प्रकीर्तिताः ॥ १२ ॥ क्रतुर्दशो वसुः सत्यः काष्ठकामो मुनिस्तथा ॥ कुजो मनुजो वीजो रोचमानश्च ते
 दश ॥ १३ ॥ एतावदुक्तस्तव धर्मवंशः संक्षेपतः पार्थिववंशमुत्थ ॥ व्यासेन वकु न हि शक्यमस्ति राजन्विना वर्षशतैरनेकैः ॥ १४ ॥ इति
 श्रीमात्स्ये महापुराणे धर्मवंशवर्णने धर्मप्रवरानुकीर्तनं नाम त्र्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥ मत्स्य उवाच ॥ एतद्वंशभवा विप्राः
 श्राद्धे भोज्याः प्रयत्नतः ॥ पितॄणां वल्लभं यस्मादेषु श्राद्धं नरेध्वर ॥ १ ॥ अतः परं प्रपक्ष्यामि पितृभिर्योः प्रकीर्तिताः ॥ गाथाः पार्थिवशा
 र्दूल कामयद्भिः पुरे स्वके ॥ २ ॥ अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं यो नो दद्याज्जलं जलिम् ॥ नदीषु बहुतोयासु शतिलासु विशेषतः ॥ ३ ॥ अपि
 स्यात्स कुलेऽस्माकं यः श्राद्धं नित्यमाचरेत् ॥ पयोमूलफलैर्भक्ष्यैस्तिष्ठतोयेन वा पुनः ॥ ४ ॥ अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं यो नो दद्यान्नया
 दशीम् ॥ पायसं मधुसर्पिर्भ्यां वर्षासु च मवासु च ॥ ५ ॥ अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं खड्गगंसिन यः सकृत् ॥ श्राद्धं कुर्यात्प्रयत्नेन कालशाकेन
 वा पुनः ॥ ६ ॥ कालशाकं महाशाकं मधु मुन्यन्नमेव च ॥ विषाणवज्रो ये खड्गा आसुर्यं तदशीमहि ॥ ७ ॥ गयायां दर्शने राज्ञोः खड्गगंसिन
 योगिनाम् ॥ भोजयेत्कः कुलेऽस्माकं छायायां कुंजरस्य च ॥ ८ ॥ आकल्पकालिकी तुतिहरे गस्माकं भविष्यति ॥ दाता सर्वेषु लोकैषु काम
 चारो भविष्यति ॥ ९ ॥ आभूतसंपुवं कालं नात्र कार्या विचारणा ॥ यदेतत्पुवंकं तस्मादेकैरापि च यः सदा ॥ १० ॥ तृप्तिं प्राप्स्याम चानन्त्यां किं
 पुनः सर्वसम्पदा ॥ अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं दद्यात्कृष्णजिनं च यः ॥ ११ ॥ अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं कश्चित्पुरुषसत्तमः ॥ प्रसूयमानो यो धेनुं
 दद्याद्ब्राह्मणपुङ्गवे ॥ १२ ॥ अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं वृषभं यः समुत्सृजेत् ॥ सर्ववर्णविशेषेण शुक्लनीलं वृषं तथा ॥ १३ ॥ अपि स्यात्स कुलेऽ
 स्माकं यः कुर्याच्छ्रद्धयान्वितः ॥ सुवर्णेदानं गोदानं पृथिवीदानमेव च ॥ १४ ॥ अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं कश्चित्पुरुषसत्तमः ॥ कृपारामतडा

गानां वापीनां यश्च कारकः ॥ १५ ॥ आपि स्यात्स कुलेऽस्माकं सर्वभावेन यो हरिम् ॥ प्रयायाच्छरणं विष्णुं देवेशं मधुसूदनम् ॥ १६ ॥ अपि
 नः स कुले भूयात्काञ्चिद्विद्वान्विचक्षणः ॥ धर्मशास्त्राणि यो दद्याद्विधिना विदुषामपि ॥ १७ ॥ एतावदुक्तं तव भूमिपाल आदस्य कल्पं मुनि
 सम्प्रदिष्टम् ॥ पापापहं पुण्यविवर्द्धनं च लोकेषु सुख्यत्वकरं तथैव ॥ १८ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पितृगाथाकीर्तनं नाम चतुरधिकद्विंश
 ततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥ मनुरुवाच ॥ प्रसूयमाना दातव्या धेनुर्ब्राह्मणपुङ्गवे ॥ विधिना केन धर्मज्ञे दानं दद्याच्च किं फलम् ॥ १ ॥ मत्स्य
 उवाच ॥ स्वर्णशृङ्गो रौप्यसुरां मुक्तालंगूलभूषिताम् ॥ कांस्योपदोहनां गजन्सवत्सां द्विजपुङ्गवे ॥ २ ॥ प्रसूयमानां गां दत्त्वा महत्पुण्यं कलं
 लभेत् ॥ यावद्वत्सो योनिगतो यावद्गर्भं न मुञ्चति ॥ ३ ॥ तावद्दे पृथिवी ज्ञेया सशैलवनकानना ॥ प्रसूयमानां यो दद्याद्देतुं द्रविणसंप्रदाम् ॥ ४ ॥
 ससमुद्रगुहा तेन सशैलवनकानना ॥ चतुरन्ता भवेद्दत्ता पृथिवी नात्र संशयः ॥ ५ ॥ यावन्ति धेनुरोमाणि वत्सस्य च नराधिप ॥ तावत्
 संख्यं युगगणं देवलोकं महीयते ॥ ६ ॥ पितृन्पितामहांश्चैव तथैव प्रपितामहान् ॥ उद्धरिष्यत्यसंदेहान्नरकाद्भूरिदक्षिणः ॥ ७ ॥ घृतक्षीर
 वह्नः कुल्या दधिपायसकर्हमाः ॥ यत्र तत्र गतिस्तस्य दुमाश्चेप्सितकामदाः ॥ गोलोकः सुलभस्तस्य ब्रह्मलोकश्च पार्थिव ॥ ८ ॥ स्त्रियश्च
 तं चन्द्रसमानवक्राः प्रतप्तजाम्बूनदतुल्यरूपाः ॥ महानितम्बस्तनुवृत्तमध्या भजन्यजघ्नं नलिनाभनेत्राः ॥ ९ ॥ इति श्रीभक्त्ये
 महापुराणे धेनुदानं नाम पञ्चाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥ ६४ ॥ मनुरुवाच ॥ कृष्णाग्निप्रदानस्य विधिकालौ समानघ ॥
 ब्राह्मणं च तथाचक्ष्व तत्र मे संशयो महान् ॥ १ ॥ मत्स्य उवाच ॥ वैशाखी पौर्णमासी च ग्रहणे शशिसूर्ययोः ॥ पौर्णमासी तु या
 माषे द्वाषाढी कार्तिकी तथा ॥ २ ॥ उत्तरायणद्वादशी वा तस्यां दत्तं महाफलम् ॥ आहिताग्निर्द्विजो यस्तु तद्देयं तस्य पार्थिवः ॥ ३ ॥
 यथा येन विधानेन तन्मे निगदतः शृणु ॥ गोमयेनोपलिप्ते तु शुचौ देशे नराधिप ॥ ४ ॥ आदावेव समास्तीर्य्य शोभनं वस्त्रमाविष्कृत्य ॥
 ततः सशृङ्गं ससुरमास्तरेत कृष्णमार्गकम् ॥ ५ ॥ कर्त्तव्यं स्वमशृङ्गं तद्रौप्यदन्तं तथैव च ॥ लांगूलं मौक्तिकैर्युक्तं तिलच्छन्नं तथैव
 च ॥ ६ ॥ तिलेश्च शिखितं कृत्वा वाससाच्छादयेच्छुचिः ॥ सुवर्णनाभं तत्कुर्व्यादलङ्कुर्याद्विशेषतः ॥ ७ ॥ रत्नेर्गन्धैर्यथा शततया

तस्य दिक्षु च विन्यसेत् ॥ कांस्यपात्राणि चत्वारि तेषु दद्याद्यथाक्रमम् ॥ ८ ॥ मृन्मयेषु च पात्रेषु पूर्वोदिषु यथाक्रमम् ॥ घृतं क्षीरं दधि
क्षौद्रमेवं दद्याद्यथाविधि ॥ ९ ॥ चम्पकस्य तथा शाखामव्रणं कुम्भमेव च ॥ बह्योपस्थानकं कृत्वा शुभचिन्तां निवेशयेत् ॥ १० ॥ सूक्ष्म
वस्त्रं शुभं पीतं मार्जनार्थं प्रयोजयेत् ॥ तथा धातुमयीः पात्रीः पादयोस्तस्य दापयेत् ॥ ११ ॥ यानि कानि च पापानि मया लोभात् कृतानि
वे ॥ लोहपात्रादिदानेन प्रणश्यन्तु ममाशु वै ॥ १२ ॥ तिलपूर्णं ततः कृत्वा वामपादे निवेशयेत् ॥ यानि कानि च पापानि कर्णोत्थानि
कृतानि च ॥ १३ ॥ कांस्यपात्रप्रदानेन तानि नश्यन्तु मे सदा ॥ मधुपूर्णं तु तत्कृत्वा पादे वै दक्षिणे न्यसेत् ॥ १४ ॥ परापादापेक्षुन्या
द्वया मांसस्य भक्षणात् ॥ तत्रोत्थितं च मे पापं ताम्रपात्रात्प्रणश्यतु ॥ १५ ॥ कन्यानुतादृवां चैव परदाराभिमर्षणात् ॥ रोष्यपात्रप्रदानाद्धि
क्षिप्रं नाशं प्रयातु मे ॥ १६ ॥ ऊर्ध्वपादे त्विमे कार्यं ताम्रस्य रजतस्य च ॥ जन्मजन्मसहस्रेषु कृतं पापं कुत्रुद्धिना ॥ १७ ॥ सुवर्णपात्र
दानात् नाशयाशु जनार्दन ॥ हेमसुक्ता विद्रुमं च दाडिमं बीजपूरकम् ॥ १८ ॥ प्रशस्तपात्रे श्रवणे खुरं नृङ्गाटकानि च ॥ एवं कृत्वा पथकेन
सर्वशाकफलानि च ॥ १९ ॥ तत्प्रतिग्रहविद्विद्वानादिताम्रिर्द्विजोत्तमः ॥ स्नातो वस्त्रयुगच्छत्रः स्वशक्त्या चाप्यलङ्कृतः ॥ २० ॥ प्रातिग्रहश्च
तस्योक्तः पुच्छदेशे महीपते ॥ तत एवं समीपे तु मन्त्रमेनमुदीरयेत् ॥ २१ ॥ कृष्णः कृष्णगलो देवः कृष्णजिनधरस्तथा ॥ तदानाहृतपापस्तु
प्रीयतां वृषभध्वजः ॥ २२ ॥ अनेन विधिना दत्त्वा यथावत् कृष्णनार्गकम् ॥ न स्पृश्योऽसौ द्विजो राजंश्चिनिद्रूपतमो हि सः ॥ २३ ॥ तं
दाने श्राद्धकाले च दूरतः परिवर्जयेत् ॥ स्वगृहात्प्रेष्य तं विप्रं मङ्गलस्नानमाचरेत् ॥ २४ ॥ पूर्णकुम्भेन राजेन्द्र शास्त्रया यम्पक्षस्य तु ॥
कृत्वाचार्यश्च कलशं मन्त्रेणानेन मूर्द्धनि ॥ २५ ॥ आप्यायस्व समुद्रज्येष्ठा ऋचा संस्नाप्य षोडश ॥ अहते वाससी धीत आचातः शुचिंता
मियात् ॥ २६ ॥ तद्वासः कुम्भसहितं नीत्वा क्षेप्यं चतुष्पथे ॥ कृतेनानेन या तुष्टिर्न सा शक्या गुरैरपि ॥ २७ ॥ वज्रं हि नृपतिश्रेष्ठ
तथागृहेऽतः शृणु ॥ समग्रभूमिदानस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ २८ ॥ सर्वान् लोकान्ध जयति कामचारी विद्वन्वत् ॥ आभूतसंपुन
तावत् स्वर्गमाप्नोत्यसंशयम् ॥ २९ ॥ न पिता पुत्रमरणं वियोगं भार्यया सह ॥ धनदेः शपरित्यागं न येन ह्यनुयात्कचिन् ॥ ३० ॥ कृष्ण

पितं कृष्णमुगस्य चर्मं दत्त्वा द्विजेन्द्राय समाहितात्मा ॥ यथोक्तमेतन्मरणं न शोचेत् प्रामोत्यभोष्टं मनसः फलं तत् ॥ ३१ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे कृष्णाजिनप्रदानं नाम षडधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥ ४ ॥ मयुरुवाच ॥ भगवन्श्रोतुमिच्छामि वृषभस्य च लक्षणम् ॥ वृषोत्सर्गविधिं चैव तथा पुण्यफलं महत् ॥ १ ॥ मत्स्य उवाच ॥ धेनुमादौ परिक्षेत सुशोऽपि च गुणान्विताम् ॥ अव्यङ्गमपरिहृष्टा जीवत्सामरोगिणीम् ॥ २ ॥ स्निग्धवर्णा स्निग्धसुरां स्निग्धशृङ्गां तथैव च ॥ मनोहराकृतिं सौम्यां सुप्रमाणामनुद्धताम् ॥ ३ ॥ आसत् वैक्षिण्यवैतयुक्तां दक्षिणतस्तथा ॥ वामावर्तैर्वात्मश्च विस्तीर्णजघनां तथा ॥ ४ ॥ मृदु संहतताम्रोऽयं रक्त्यवासुशोभिताम् ॥ अश्वाभमदीर्घाऽस्फुटिता रक्तजिह्वा तथा च या ॥ ५ ॥ अस्रानाविलेनेत्रा च शोफरविरलेदंटे ॥ वेदूर्यमधुवर्णैश्च जलबुद्बुदः त्रिभैः ॥ ६ ॥ रक्तस्निग्धैश्च नयनैस्तथा रक्तकनीनिकैः ॥ सप्तचतुर्दशदन्ता तथा वा श्यामतालुका ॥ ७ ॥ षडुन्नता सुपाशौरुः पृथुपंच समायता ॥ अष्टायतशिरोग्रीवा या राजन्सा सुलक्ष्णौ ॥ ८ ॥ मयुरुवाच ॥ षडुन्नताः के भगवन्के च पञ्च समायताः ॥ आयताश्च तथैवाष्टौ धेनुनां के शुभावहाः ॥ ९ ॥ मत्स्य उवाच ॥ उरः पृष्ठं शिरः कुक्षी श्रोणी च वसुधाधिप ॥ षडुन्नतानि धेनूनां पूजयन्ति विचक्षणाः ॥ १० ॥ कर्णौ नेत्रे लज्जं च पञ्च भास्करनन्दन ॥ समायतानि शस्यन्ते पुच्छं सास्ना च सक्थिनी ॥ ११ ॥ चत्वारश्च स्तना राजन्नेया ह्यष्टौ मनीषिभिः ॥ शिरं ग्रीवायताश्चैते मूमिपाल दश स्मृताः ॥ १२ ॥ तस्याः सुतं परिक्षित वृषभं लक्षणान्वितम् ॥ उन्नतस्कन्धकुदुदमृजुअंगुलकम्बलम् ॥ १३ ॥ महाकटितटस्कन्धं वैदूर्यमणि लोचनम् ॥ प्रवालगर्भशृङ्गाग्रं सुदीर्घपृथुबालधिम् ॥ १४ ॥ नवाष्टादशसंख्यैर्वीतिक्ष्णाग्रैर्देशनेः शुभैः ॥ मल्लिकाक्षश्च मोक्तव्यो गृहेऽपि धन धान्यदः ॥ १५ ॥ वर्णतस्ताम्रकपिलो ब्राह्मणस्य प्रशस्यते ॥ श्वेतो रक्तश्च कृष्णश्च गौरः पाटल इव च ॥ १६ ॥ शृङ्गिगस्ताम्रपृष्ठश्च शबलः पंचवालकैः ॥ पृथुकर्णो महास्कन्धः शुङ्गरोमा च यो भवेत् ॥ रक्ताक्षः कपिलो यश्च रक्तशृङ्गतलो भवेत् ॥ १७ ॥ श्वेतोदरः कृष्णपाश्वो ब्राह्मणस्य तु शस्यते ॥ स्निग्धो रक्तेन वर्णेन क्षत्रियस्य प्रशस्यते ॥ १८ ॥ कांचनाभेन वैश्यस्य कृष्णेऽप्यन्यजन्मनः ॥ यस्य प्रागायते शृंगे भूसुखाभिमुखे सदा ॥ १९ ॥ सर्वेषामेव वर्णानां सर्वैः सर्वार्थसाधकः ॥ मार्जारपादुः कपिलो धन्यः कपिल

पिंगलः ॥ २० ॥ श्वेतो मार्जारपादस्तु धन्यो मणिनिभेक्षणः ॥ कर्दः पिंगलश्चैव श्वेतपादस्तथैव च ॥ २१ ॥ सर्वपादसितो यश्च द्विपाद
 श्वेत एव च ॥ कपिञ्जलनिभो धन्यस्तथा तित्तिरिसन्निभः ॥ २२ ॥ आकर्णमूलध्वेतं तु मुखं यस्य प्रकाशते ॥ नन्दीमुखः स विज्ञेयो
 रक्तवर्णो विशेषतः ॥ २३ ॥ श्वेतं तु जठरं यस्य भवेत्पृष्ठं च गोपतेः ॥ वृषभः स समुद्रालयः सततं कुलवर्द्धनः ॥ २४ ॥ मल्लिकापुष्प
 चित्रश्च धन्यो भवति पुद्गवः ॥ कमलैर्मण्डलैश्चापि चित्रो भवति भाग्यदः ॥ २५ ॥ अतसपिण्डवर्णश्च तथा वन्यतरः स्मृतः ॥ एते
 धन्यास्तथाऽधन्यान्कर्तियिष्यामि ते नृप ॥ २६ ॥ कृष्णतालव्योष्ठवदना रूक्षशृङ्गशफाश्च ये ॥ अव्यक्तवर्णो हस्तश्च व्यप्राप्तिर्हनिभाश्च
 ये ॥ २७ ॥ द्वांक्षृगध्रसवर्णाश्च तथा मूषकसन्निभाः ॥ कुण्ठाः क्रागास्तथा खंजाः केकराश्चास्तथैव च ॥ २८ ॥ निपमश्चेतमादाश्च
 उद्भ्रान्तनयनास्तथा ॥ नेते वृषाः प्रमोक्तव्या न च धार्यास्तथा गृहे ॥ २९ ॥ मोक्तव्यानां च धार्याणां भूयो वक्ष्यामि लक्षणम् ॥ स्वहिरका
 कारशृङ्गाश्च तथा मेघौघनिस्त्वनाः ॥ ३० ॥ महाप्रमाणश्च तथा मत्तमातङ्गगमिनः ॥ मत्तोरस्का महोच्छ्राया महाबलपराङ्मनाः ॥ शिरः कर्जो
 ललाटं च बालधिश्रणास्तथा ॥ ३१ ॥ नेत्रे पाशैश्च कृष्णानि शस्यन्ते चन्द्रभासिनाम् ॥ श्वेतान्यतानि शस्यन्ते कुलस्य तु विशेष
 षतः ॥ ३२ ॥ भूमौ कर्षति लांगूलं प्रलम्बस्यलबालधिः ॥ पुरस्तादुद्यो नीलो वृषभश्च प्रकाशयते ॥ ३३ ॥ शक्तिवज्रपनाशज्या येषां
 राज्ञी विराजते ॥ अनङ्गाहस्तु ते धन्याश्चित्रसिद्धिजयावहाः ॥ ३४ ॥ प्रदक्षिणं निरर्तन्ते स्वयं ये भिन्नचित्तिनाः ॥ अनुवर्तिमानिवा
 धन्यास्ते मूथवर्द्धनाः ॥ ३५ ॥ रक्तशृङ्गाग्रनयनः श्वेतवर्णो भवेद्यदि ॥ शफैः प्रालम्बदृशैर्नोस्ति वन्यतरस्ततः ॥ ३६ ॥ एते धार्याः
 प्रयत्नेन मोक्तव्या यदि वा वृषाः ॥ धारिताश्च तथा मुक्ता धनधान्यप्रवर्द्धनाः ॥ ३७ ॥ चरणानि सुखं पुच्छं यस्य स्वैरिति गांधर्वैः ॥
 लक्षारससवर्णश्च तं नीलमिति निर्दिशेत् ॥ ३८ ॥ वृष एव स मोक्तव्यो न सन्धार्यो गृहे भवेत् ॥ तदर्थमेवा चरति खेले भावा वुरा
 तनी ॥ ३९ ॥ एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ॥ गौरीं चाप्युद्गृहेऽन्यां नीलं वा वृषमुत्तुजेत् ॥ ४० ॥ एवं कृत्वा लक्षगलेप्रमुक्तं
 गृहेऽर्द्धवं क्रीतमथापि राजन् ॥ मुक्ता न शोचन्मरणं ब्रह्मात्मा मोक्षं गतश्चादमर्तोऽपि गतश्च ॥ ४१ ॥ इति श्रीमत्सर्वे महापुराणे वृषभ

लक्षणं नाम सप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२०७॥ ६९ ॥ सूत उवाच ॥ ततः स राजा देवेशं पप्रच्छामितविक्रमः ॥ पतिव्रतानां माहात्म्यं
तत्सम्बद्धां कथामपि ॥ १ ॥ मधुरुवाच ॥ पतिव्रतानां का श्रेष्ठा कथा मृत्युः पराजितः ॥ नामसङ्कीर्तनं कस्याः कीर्तनीयं सदा नरैः ॥
सर्वपापक्षयकरमिदानीं कथयस्व मे ॥ २ ॥ मत्स्य उवाच ॥ वैलोग्यं धर्मराजोऽपि नाचरत्यथ योपिताम् ॥ पतिव्रतानां धर्मज्ञ पूज्यास्त
स्यापि ताः सदा ॥ ३ ॥ अत्र ते वर्णयिष्यामि कथां पापप्रणाशिनीम् ॥ यथा विमोक्षितो भर्ता मृत्युपाशगतः स्त्रिया ॥४॥ मन्त्रेषु शाकलो
राजा बभूवाश्वपतिः पुरा ॥ अपुत्रस्तप्यमानोऽसौ पुत्रार्थं सर्वकामदाम् ॥ ५ ॥ आराधयति सावित्री लक्षितोऽसौ द्विजोत्तमैः ॥ सिद्धार्थकै
र्द्वयमानां सावित्री प्रत्यहं द्विजैः ॥६॥ शतसंख्यैश्चतुर्थ्यां तु दशमासागते दिने ॥ काले तु दर्शयामास स्वां तनुं मनुजेश्वरम् ॥ ७ ॥ सावि
त्र्युवाच ॥ राजन्भक्तोऽसि मे नित्यं दास्यामि त्वां सुतां सदा ॥ तां दत्तां मत्प्रसादेन पुत्रीं प्राप्स्यसि शोभनाम् ॥८॥ एतावदुक्त्वा सा राज्ञः
प्रणतस्यैव पार्थिव ॥ जगामादर्शनं देवी यथा वै नृप चञ्चला ॥ ९ ॥ मालती नाम तस्यैसीदृशः पत्नी पतिव्रता ॥ सुषुप्ते तनयां काले
सावित्रीमिव रूपतः ॥ १० ॥ सावित्र्याहूतया दत्ता तद्रूपसदृशी तथा ॥ सावित्री च भवत्वेष्टा जगाद नृपतिर्द्विजान् ॥ ११ ॥ कालेन यौवनं
प्राप्ता ददौ सत्यवते पिता ॥ नारदस्तु ततः प्राह राजानं दीप्तिजेजसम् ॥ १२ ॥ संवत्सरेण क्षीणायुर्भविष्यति नृपात्मजः ॥ सकृत्कन्याः
प्रदीयन्ते चिन्तयित्वा नराधिप ॥ १३ ॥ तथापि प्रददौ कन्यां द्युमत्सेनात्मजे शुभे ॥ सावित्र्यपि च भर्तारमासाद्य नृपमन्दिरे ॥ १४ ॥
नारदस्य तु वाक्येन द्वयमानेन चेतसा ॥ शुश्रूषां परमां चक्रे भर्तृश्चशुरयोर्वने ॥ १५ ॥ ॥ राज्याद्भृष्टः सभार्थस्तु नष्टचक्षुर्नराधिपः ॥ न
तुतोष समासाद्य राजपुत्रीं तथा सुषाम् ॥ १६ ॥ चतुर्थेऽहनि मर्तव्यं तथा सत्यवता द्विजाः ॥ अशुरेणाभ्यनुज्ञाता तदा राजसुतापि
सा ॥ १७ ॥ चक्रे त्रिरात्रं धर्मज्ञा प्राप्ते तस्मिन्तदा दिने ॥ दारुषुष्पफलाहारी सत्यवांस्तु ययौ वनम् ॥ १८ ॥ अशुरेणाभ्यनुज्ञाता याचनाभङ्ग
भीरुणा ॥ सावित्र्यपि जगामार्तां सह भर्त्रो महद्भनम् ॥ १९ ॥ चेतसा द्वयमानेन गूहमाना महद्भयम् ॥ वने पप्रच्छ भर्तारं द्रुमांश्चासह
शांस्तथा ॥ २० ॥ आश्वासयामास स राजपुत्रीं क्लान्तां वने पद्मविशालनेत्राम् ॥ सन्दर्शनेनाथ द्रुमद्विजानां तथा मृगाणां विविने

नृवीरः ॥ २१ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सावित्र्युपाख्याने सावित्रीवनप्रवेशो नामाष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥ सत्यवानुवाच ॥
 वनेऽस्मिन् शब्दलकीर्णे सहकारं मनोहरम् ॥ नेत्रघ्राणमुखं पश्य वसन्तं रतिवर्द्धनम् ॥ १ ॥ वनेऽप्यशोकं दृष्ट्वेनं रागवन्तं सुपुष्पितम् ॥
 वसन्तो हसतीवायं मामेवायतलोचने ॥ २ ॥ दक्षिणे दक्षिणैतां पश्य रम्यां वनस्थलीम् ॥ पुष्पितैः किंशुकैर्युक्तां ज्वलितानलसप्रभैः ॥ ३ ॥
 सुगन्धकुसुमामोदो वनराजिविनिर्गतः ॥ करोति वायुर्दक्षिण्यमावयोः कुमनाशनम् ॥ ४ ॥ पश्चिमेन विशालाक्षि कर्णिकारैः सुपुष्पितैः ॥
 काञ्चनेन विभात्येषा वनराजी मनोरमा ॥ ५ ॥ अतिमुक्तताजालरुद्धमार्गो वनस्थली ॥ रम्या सा चारुसर्वाङ्गि कुसुमोत्करभूयणा ॥ ६ ॥
 मधुमत्तालिङ्गारव्याजेन वरवर्णिने ॥ चापाकृष्टं करोतीव कामः पार्श्वे जिघांसया ॥ ७ ॥ फलास्वादलसद्वक्त्रपुंस्कोकिलविनादिता ॥
 विभाति चारुतिलका त्वमिवैषा वनस्थली ॥ ८ ॥ कोकिलश्चूतशिलरे मञ्जरीरेणुपिञ्जरः ॥ गदितैर्व्यक्ततां याति कुञ्जीनध्वेष्टितैरिव ॥ ९ ॥
 पुष्परेणुविलसाङ्गी प्रियामनुसरन् वने ॥ कुसुमकुसुमं याति कूजन् कार्मा शिलीमुखः ॥ १० ॥ मञ्जरी सहकारस्य कान्तावद्याग्रपीडिताम् ॥
 स्वदत्ते बहुपुष्पेऽपि पुंस्कोकिलयुवा वने ॥ ११ ॥ काकः प्रसूतां वृक्षाग्रे स्वामेकाग्रेण चञ्चुना ॥ कार्को सम्भावयत्येव पक्षाच्छादित
 पुत्रिकाम् ॥ १२ ॥ भूभागं निम्नमासाद्य दयितासहितो युवा ॥ नाहारमपि चादत्ते कामाक्रान्तः कपिञ्जरः ॥ १३ ॥ कञ्जविङ्कस्तु रमयन्
 प्रियोत्सङ्गं समास्थितः ॥ सुहृदुर्दुर्विशालाक्षि उत्कण्ठयाति कामिनः ॥ १४ ॥ वृक्षशाखां समाकूढः शुक्रोऽयं सह भार्यया ॥ भरेण
 लम्बयञ्छाखां करोति सफलमिव ॥ १५ ॥ वनेऽत्र पिशितास्वादतृप्तो निद्रासुषागतः ॥ शेते सिंहयुवा कान्ता चरणान्तरगामिनी ॥ १६ ॥
 व्याघ्रयोर्मिथुनं पश्य शैलकन्दरसंस्थितम् ॥ ययौर्नैत्रप्रभालोके गुहा भिन्नेव लक्ष्यते ॥ १७ ॥ अयं द्वीपी प्रियां लेहि जिह्वेण पुनः पुनः ॥
 प्रीतिमायाति च तथा लिङ्गमानः स्वकान्तया ॥ १८ ॥ उत्सङ्कृतमूर्धनं निद्रापहतचेतसम् ॥ जन्तूद्वरणतः कान्तं सुखयत्येव वानरी ॥ १९ ॥
 भूमौ निपतितां रामां मार्जारो दर्शितोदरीम् ॥ नखैर्दन्तैर्दशत्येव न च पीडयते तथा ॥ २० ॥ शशकः शशकीं चाभं संसुप्तं पीडिते इमं ॥
 संलीनगात्रचरणे कर्णैर्व्यक्तिसुषागते ॥ २१ ॥ स्नात्वा सरासे पद्माब्जे नागस्तु मदनप्रियः ॥ सम्भावयति तन्मङ्गलं मृणालकमलः प्रियाम् ॥ २२ ॥

कान्तप्रोथसमुत्थानैः कान्तमार्गाण्डुगामिनी ॥ करोति कवलं मुस्तैर्वराही पोतकानुगा ॥ २३ ॥ दृढाङ्गसन्धिर्महिषः कर्दमाकृतमुर्वने ॥ अतु
 ब्रजति धावन्ती प्रियामुद्धतसुसुकः ॥ २४ ॥ पश्य चर्वङ्गि सारङ्गं त्वं कटाक्षविभावेनः ॥ सभार्यं मां हि पश्यन्तं कौतुहलमननितम् ॥ २५ ॥
 पश्य पश्चिमपादेन रोद्धी कण्डूयते सुखम् ॥ स्नेहाद्रभावात् कर्षन्ती भर्तारं शृङ्गकोटिना ॥ २६ ॥ द्राणिमां चमरीं पश्य सितालामाच्छ
 तीम् ॥ अन्वास्ते चमरः कामी मां च पश्यति गर्वितः ॥ २७ ॥ आतपे गवयं पश्य प्रकृष्टं भार्यया सह ॥ रोमन्धनं प्रकुर्मणं क्राकं ककुद्दि
 वारयत् ॥ २८ ॥ पश्याजं भार्यया सार्द्धं न्यस्ताग्रचरणद्वयम् ॥ विपुले बदरीस्कन्धे बदराशनक्राम्यया ॥ २९ ॥ हंसं सभार्यं सरसि
 विचरन्तं सुनिर्भलम् ॥ सुसुक्तस्येन्दुबिम्बस्य पश्य वै श्रियमुद्रहन् ॥ ३० ॥ सभार्यश्चक्रवाकोऽयं कालाकरमध्यगः ॥ करोति पद्भिर्लोकान्तां
 सुपुष्पाभिव सुन्दरीम् ॥ ३१ ॥ मया फलेच्चयः सुष्ठु त्वया पुष्पेच्चयः कृतः ॥ इन्धनं न कृतं सुष्ठु तत्करिष्याम साम्प्रतम् ॥ ३२ ॥ त्वमस्म
 सरसस्तीरे दुमच्छायां समाश्रिता ॥ क्षगमात्रं प्रतीक्षस्व विश्रमस्व च भाभिनि ॥ ३३ ॥ सावित्र्युवाच ॥ एवमेतत् करिष्यामि त्वं दृष्टि
 पथस्त्वया ॥ दूरं कान्त न कर्तव्यो बिभेमि गहने वने ॥ ३४ ॥ मत्स्य उवाच ॥ ततः स काष्ठानि चकार तस्मिन् वने तदा राजमुत्तम
 क्षम् ॥ तस्या बहूरे सरसस्तदूर्नो मेने च सा तं मृतेमेव राजन् ॥ ३५ ॥ इति श्रीमत्स्ये महापुराणे सावित्र्युपाख्याने वनदर्शनं नाम चापि
 द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०९ ॥ ४४ ॥ मत्स्य उवाच ॥ तस्य पाटयतः काष्ठं जज्ञे शिरसि वेदना ॥ तमश्च प्रविशामीव न च जानामि किंचन ॥ २ ॥ त्वदुत्सङ्गे शिरः कृत्वा
 वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ आयासेन ममानेन जाता शिरसि वेदना ॥ तमश्च प्रविशामीव न च जानामि किंचन ॥ २ ॥ त्वदुत्सङ्गे शिरः कृत्वा
 स्वमुमिच्छामि साम्प्रतम् ॥ राजपुत्रीमेवमुक्त्वा तदा सुष्वाप पार्थिवः ॥ ३ ॥ तदुत्सङ्गे शिरः कृत्वा निद्रयाविलोचनः ॥ पतिव्रता
 महाभागा ततः सा राजकन्यका ॥ ४ ॥ ददर्श धर्मराजं तु स्वयं तं देशमागतम् ॥ नीलोत्पलदलश्यामं पीताम्बरधरं प्रभुम् ॥ ५ ॥
 विद्युलतानिवद्भङ्गं सतोयमिव तोयदम् ॥ किरीटेनार्कवर्णेन कुण्डलैश्च विराजितम् ॥ ६ ॥ हारभारपितोरस्कं तथाङ्गद्विभूषितम् ॥
 तथातुगम्यमानं च कालेन सह मृत्युना ॥ ७ ॥ स तु सम्प्राप्य तं देशं देहात्सत्यवतस्तदा ॥ अद्भुष्टमात्रं पुरुषं पाशबद्धं वशं गतम् ॥ ८ ॥

आकृष्य दक्षिणामाशां प्रथमो सत्वरं तदा ॥ सावित्र्यपि वरारोहो दृष्ट्वा तं गतजीवितम् ॥ ९ ॥ अनुवव्राज गच्छन्तं धर्मराजमतन्द्रिता ॥
 कृताञ्जलिर्वाचाथ हृदयेन प्रवेपता ॥ १० ॥ इमं लोकं मातृभक्त्या पितृभक्त्या तु मध्यमम् ॥ गुरुशुश्रूषया चैव ब्रह्मलोकं समथुते ॥ ११ ॥
 सर्वे तस्यादृता धर्मा यस्यैते त्रय आदृताः ॥ अनादृतास्तु यस्यैते सर्वोस्तस्याफलाः क्रियाः ॥ १२ ॥ यावन्नयस्ते जीविशुस्तावन्नान्यं समा
 चरेत् ॥ तेषां च नित्यं शुश्रूषां कुर्यात् प्रियहिते रतः ॥ १३ ॥ तेषामनुपरोधेन पारतन्त्र्यं यदाचरेत् ॥ तत्तन्निवेदयेत्तेभ्यो मनोवचनकर्म
 भिः ॥ त्रिष्वप्येतेषु कृत्यं हि पुरुषस्य समस्यते ॥ १४ ॥ यम उवाच ॥ कृतेन कामेन निवर्त्तयाशु धर्मो न तेभ्योऽपि हि उच्यते च ॥
 ममोपरोधस्तव च क्लमः स्यात्तथाधुना तेन तव ब्रवीमि ॥ १५ ॥ गुरुपूजारतिर्भक्ता त्वं च साध्वी पतिव्रता ॥ विनिवर्त्तस्व धर्मज्ञे शानिर्भवति
 तेऽधुना ॥ १६ ॥ सावित्र्युवाच ॥ पतिर्हि देवतं स्त्रीणां पतिरेव परायणम् ॥ अनुगम्यः स्त्रिया साध्व्या पतिः प्राणधनेश्वरः ॥ १७ ॥
 मितं ददाति हि पिता मितं भ्राता मितं सुतः ॥ अमितस्य च दातारं भर्तारं का न पूजयेत् ॥ १८ ॥ नीयते यत्र भर्ता मे
 स्वयं वा यत्र गच्छति ॥ मयापि तत्र गन्तव्यं यथाशक्ति सुरोत्तम ॥ १९ ॥ पतिमादाय गच्छन्तमनुगन्तुमहं यदा ॥ त्वां देव न हि
 शक्यामि तदा त्यक्ष्यामि जीवितम् ॥ २० ॥ मनस्विनी तु या काचिद्वैधव्याक्षरद्वेषिता ॥ मुहूर्त्तमपि जीवित मण्डनाहो
 ह्यमण्डिता ॥ २१ ॥ यम उवाच ॥ पतिव्रते महाभागे परितुष्टोऽस्मि ते शुभे ॥ विना सत्यवतः प्राणैर्वै वरय माचिरम् ॥ २२ ॥
 सावित्र्युवाच ॥ विनष्टचक्षुषो राज्यं चक्षुषा सह कारय ॥ च्युतराष्ट्रस्य धर्मज्ञे शशुरस्य महात्मनः ॥ २३ ॥ यम उवाच ॥
 दूरे पथे गच्छ निवर्त्त भद्रे भविष्यतीदं सकलं त्वयोक्तम् ॥ ममोपरोधस्तव च क्लमः स्यात्तथाधुना तेन तव ब्रवीमि ॥ २४ ॥ इति श्रीमात्स्ये
 महापुराणे सावित्र्युपाख्याने प्रथमवलाभां नाम दशाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥ ६४ ॥ सावित्र्युवाच ॥ कुतः कुतः दुःखं सद्भिः
 सह समागमे ॥ सतां तस्मान्न मे ग्लानिस्त्वत्समीपे सुरोत्तम ॥ १ ॥ साधूनां वाध्यसाधूनां सन्त एव सदा गतिः ॥ नैवासतां नैव सता
 मसन्तो नैवमात्मनः ॥ २ ॥ विषाग्निसर्पशस्त्रेभ्यो न तथा जायते भयम् ॥ अकारणं जगद्गैरिखलेभ्यो जायते यथा ॥ ३ ॥ सन्तः प्राणानपि

त्यक्त्वा परार्थं कुर्वते यथा ॥ तथाऽसन्तोऽपि सन्त्यज्य परपीडासु तत्पराः ॥ ४ ॥ त्यजत्यसुनयं लोकस्तुणवद्यस्य कारणात् ॥ परोपवात
 शक्तस्तं परलोकं तथा सतः ॥ ५ ॥ निकायेषु निकायेषु तथा ब्रह्मा जगद्गुरुः ॥ असतामुपवाताय राजानं ज्ञातवान्वयम् ॥ ६ ॥
 नरान्परीक्षयेद्राजा साधून्सम्मानयेत्सदा ॥ विग्रहं चासतां कुर्यात्स लोके लोकजित्तमः ॥ ७ ॥ निग्रहेणासतां राजा सतां च परि
 पालनात् ॥ एतावदेव कर्तव्यं राज्ञा स्वर्गमभीप्सुना ॥ ८ ॥ राजकृत्यं हि लाकषु नास्त्यन्यज्जगतीपते ॥ असतां निग्रहादेव सतां च परिपाल
 नात् ॥ ९ ॥ राजभिश्चाप्यशास्तानामसतां शासिता भवान् ॥ तेन त्वमधिको देवो देवेभ्यः प्रतिभासि मे ॥ १० ॥ जगत्तु धार्यते सद्भिः
 सतामग्र्यस्तथा भवान् ॥ तेन त्वामनुयान्त्या मे क्लमो देव न विद्यते ॥ ११ ॥ यम उवाच ॥ तुष्टोऽस्मि ते विशालाक्षि वचनेधर्मसङ्गतेः ॥
 विना सत्यवतः प्राणाद्धरं वरय माचिरम् ॥ १२ ॥ सावित्र्युवाच ॥ सहोदराणां भ्रातॄणां कामयामि शतं विभो ॥ अनपत्यः पिता प्रीतिं पुत्र
 लाभात्प्रयातु मे ॥ १३ ॥ तामुवाच यमो गच्छ यथागतमनिन्दिते ॥ और्द्धदेहिककार्येषु यत्नं भर्तुः समाचर ॥ १४ ॥ नाहुगंतुमयं शक्यस्त्वया
 लोकान्तरं गतः ॥ पतिव्रतासि तेन त्वं मुहूर्त्तं मम यास्यासि ॥ १५ ॥ गुरुशुश्रूषणाद्भद्रे तथा सत्यवतो महत् ॥ पुण्यं समर्जितं येन नयाम्येनमहं
 स्वयम् ॥ १६ ॥ एतावदेव कर्तव्यं पुरुषेण विजानता ॥ मातुः पितुश्च शुश्रूषा गुरोश्च वरवर्णिनि ॥ १७ ॥ तोषितं त्रयमेतच्च सदा सत्यवता वने ॥
 पूजितं विजितः स्वर्गस्त्वयानेन चिरंशुभे ॥ १८ ॥ तपसा ब्रह्मचर्येण अग्निशुश्रूषया शुभे ॥ पुरुषाः स्वर्गमायान्ति गुरुशुश्रूषया तथा ॥ १९ ॥
 आचार्यश्च पिता चैव माता भ्राता वै मूर्तिरात्मनः ॥ २० ॥ आचार्यो ब्रह्मणो मूर्तिः पिता मूर्तिः प्रजापतेः ॥
 माता पृथिव्या मूर्तिस्तु भ्राता वै मूर्तिरात्मनः ॥ २१ ॥ जन्मना पितरौ कुशं संहते सम्भवे नृणाम् ॥ न तस्य निष्कृतिः शक्या कर्तुं वर्ष
 शतैरपि ॥ २२ ॥ तयोर्नित्यं प्रियं कुर्यादाचार्यस्य तु सर्वदा ॥ तेष्वेव त्रिषु तुष्टेषु तपः सर्वं समाप्यते ॥ २३ ॥ तेषां त्रयाणां शुश्रूषा परमं
 तप उच्यते ॥ न च तेरनुज्ञातो धर्ममन्यं समाचरेत् ॥ २४ ॥ त एव हि त्रयो लोकास्त एव त्रय आश्रमाः ॥ त एव च त्रयो वेदास्तथैवाका
 स्योऽग्नयः ॥ २५ ॥ पिता वै गार्हपत्योऽग्निमाता दक्षिणतः स्मृतः ॥ गुरुराहवनीयश्च साग्नित्रेता गरीयसी ॥ २६ ॥ त्रिषु प्रमाद्यते नैषु

त्रींल्लोकाञ्जयते गृही ॥ दीप्यमानः स्ववपुषा देववद्विषि मोदते ॥ २७ ॥ कृतेन कामेन निवर्तं भद्रे भविष्यतीदं सकलं त्वयोक्तम् ॥ ममो
 परोधस्तव च क्लमः स्यात्तथाधुना तेन तव ब्रवीमि ॥ २८ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सावित्र्युपाख्याने द्वितीयवलाभो नामैकादशाधिक
 द्विशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥ ७४ ॥ सावित्र्युवाच ॥ धर्मार्जने सुरश्रेष्ठ कुतो ह्यनिः क्लमस्तथा ॥ त्वत्पादमुलसेवा च परमं धर्मकार
 णम् ॥ १ ॥ धर्मार्जने तथा कार्यं पुरुषेण विजानता ॥ तल्लभः सर्वलाभेभ्यो यदा देव विशिष्यते ॥ २ ॥ धर्मश्चार्थश्च कामश्च त्रिवर्गो
 जन्मनः फलम् ॥ धर्महीनस्य कामार्थो वन्ध्यासुतसमो प्रभो ॥ ३ ॥ धर्मोदर्थस्तथा कामो धर्मलोकद्वयं तथा ॥ धर्म एकोऽनुयात्येनं
 यत्र कचन गमिनम् ॥ ४ ॥ शरीरेण समं नाशं सर्वमन्याद्वि गच्छति ॥ एको हि जायते जन्तुरेक एव विपद्यते ॥ ५ ॥ धर्मस्तमनुयात्येको
 न मुह्यन्न च बान्धवाः ॥ क्रिया सौभाग्यलावण्यं सर्वं धर्मेण लभ्यते ॥ ६ ॥ ब्रह्मेन्द्रोपेन्द्रशैवैन्दुयमार्काग्रयनिलाम्भसाम् ॥ वस्वश्चि
 धनदाद्यानां ये लोकाः सर्वकामदाः ॥ ७ ॥ धर्मेण तानवाप्नोति पुरुषः पुरुषान्तक ॥ मनोहराणि द्वीपानि वर्षाणि सुसुखानि च ॥ ८ ॥
 प्रयान्ति धर्मेण नरास्तैथैव नरगण्डकाः ॥ नन्दनादीनि मुख्यानि देवोद्यानानि यानि च ॥ ९ ॥ तानि पुण्येन लभ्यन्ते नाकपृष्ठे
 तथा नरैः ॥ विमानानि विचित्राणि तैथवाप्सरसः शुभाः ॥ १० ॥ तैजसानि शरीराणि सदा पुण्यवतां फलम् ॥ राज्यं
 नृपतिपूजा च कामसिद्धिस्तथेप्सिता ॥ ११ ॥ संस्काराणि च मुख्यानि फलं पुण्यस्य दृश्यते ॥ रुक्मवैदूर्यदण्डानि चण्डांशु
 सदृशीनि च ॥ १२ ॥ चामराणि सुराध्यक्ष भवन्ति शुभकर्मणाम् ॥ पूर्णेन्दुमण्डलाभेन रत्नांशुकविकशिना ॥ १३ ॥ धार्थतां याति
 च्छत्रेण नरः पुण्येन कर्मणा ॥ जयः शङ्खस्वरौघेण सूतमागधनिःस्वनैः ॥ १४ ॥ वरासनं समृद्धारं फलं पुण्यस्य कर्मणः ॥ वरान्नपानं
 गीतं च भृशमाल्यानुलेपनम् ॥ १५ ॥ रत्नवस्त्राणि मुख्यानि फलं पुण्यस्य कर्मणः ॥ रूपादार्यगुणोपेताः स्त्रियश्चातिमनोहराः ॥ १६ ॥
 वासः प्रासादपृष्ठेषु भवन्ति शुभकर्मिणः ॥ सुवर्णकिङ्किणीमिश्रचामरापीडधारिणः ॥ १७ ॥ वहन्ति तुरगा देव नरं पुण्येन कर्मणा ॥ तस्य
 द्वाराणि यजनं तपो दानं दमः क्षमा ॥ १८ ॥ ब्रह्मचर्यं तथा सत्यं तीर्थानुसरणं शुभम् ॥ स्वाध्यायसेवा साधूनां सहवासः सुरार्चनम् ॥ १९ ॥

गुरुणां चैव शुश्रूषा ब्राह्मणानां च पूजनम् ॥ इन्द्रियाणां जयश्चैव ब्रह्मचर्यममत्सरम् ॥ २० ॥ तस्माद्धर्मः सदा कार्यों नित्यमेव विजानता ॥
 न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतमस्य न वा कृतम् ॥ २१ ॥ बाल एव चरेद्धर्ममनित्यं देव जीवितम् ॥ को हि जानाति कस्याद्य मृत्युरेवापति
 व्यति ॥ २२ ॥ पश्यतोऽप्यस्य लोकस्य मरणं पुरतः स्थितम् ॥ अमरस्येव चरितमत्याश्चर्यं सुरोत्तम ॥ २३ ॥ युवत्वापेक्षया बालो बृद्ध
 त्वापेक्षया युवा ॥ मृत्योरुत्सङ्गमाखूढः स्थविरः किमपेक्षते ॥ २४ ॥ तत्रापि विन्दुतस्त्राणं मृत्युना तस्य का गतिः ॥ न भयं मरणं चैव
 प्राणिनामभयं क्वचित् ॥ तत्रापि निर्भयाः सन्तः सदा सुकृतकारिणः ॥ २५ ॥ यम उवाच ॥ तुष्टोऽस्मि ते विशालाक्षि वचनैर्द्धर्ममसङ्गतैः ॥
 विना सत्यवतः प्राणान्वरं वरय माचिरम् ॥ २६ ॥ सावित्र्युवाच ॥ वरयामि त्वया दत्तं पुत्राणां शतमौरसम् ॥ अनपत्यस्य लोकेषु गतिः किल
 न विद्यते ॥ २७ ॥ यम उवाच ॥ कृतेन कामेन निवर्त भद्रे भविष्यतीदं सफलं यथोक्तम् ॥ ममोपरोधस्तव च ह्रमः स्यात्तथाधुना तेन तव
 ब्रवीमि ॥ २८ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सावित्र्युपाख्याने तृतीयवर्लाभो नाम द्वादशधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१२ ॥ सावित्र्युवाच ॥
 धर्म्मो धर्म्मविधानज्ञ सर्वधर्मप्रवर्तक ॥ त्वमेव जगतो नाथः प्रजासंयमनो यमः ॥ १ ॥ कर्म्मणामनुरूपेण यस्माद्यमयसे प्रजाः ॥ तस्माद्भ
 प्रोच्यसे देव यम इत्येव नामतः ॥ २ ॥ धर्म्मेणमाः प्रजाः सर्वा यस्माद्रजयसे प्रभो ॥ तस्मात्ते धर्म्मराजेति नाम सद्भिर्निगद्यते ॥ ३ ॥
 सुकृतं दुष्कृतं चोभे पुरोधाय यदा जनाः ॥ त्वत्सकाशं मृता यान्ति तस्मात् त्वं मृत्युरुच्यते ॥ ४ ॥ कालं कलाद्धं कलयन् सर्वेषां त्वं हि
 तिष्ठसि ॥ तस्मात्कालेति ते नाम प्रोच्यते तत्त्वदर्शिभिः ॥ ५ ॥ सर्वेषामेव भूतानां यस्मादन्तकरो महान् ॥ तस्मात्त्वमन्तकः प्रोक्तः सर्वदेव
 र्महाद्युते ॥ ६ ॥ विवस्वतस्त्वं तनयः प्रथम परिकीर्तितः ॥ तस्माद्देवस्वतो नाम्ना सर्वलोकेषु कथ्यसे ॥ ७ ॥ आपुष्ये कर्म्मणि क्षिणे
 गृह्णासि प्रसभं जनम् ॥ तदा त्वं कथ्यसे लोके सर्वप्राणहरोति वै ॥ ८ ॥ तव प्रसादाद्देवेश त्रयीधर्म्मो न नश्यति ॥ तव प्रसादाद्देवेश धर्म्म
 तिष्ठन्ति जन्तवः ॥ तप प्रसादाद्देवेश सङ्करो न प्रजायते ॥ ९ ॥ सतां सदा गतिर्देव त्वमेव परिकीर्तितः ॥ जगतोऽस्य जगन्नाथ मय्यादापरि
 पालकः ॥ १० ॥ पाहि मां त्रिदशश्चेष्ट दुःखितां शरणगताम् ॥ पितरो च तथैवास्य राजपुत्रस्य दुःखितौ ॥ ११ ॥ यम उवाच ॥ स्तवेन

भक्त्या धर्मज्ञे मया तुष्टेन सत्यवान् ॥ तव भर्ता विमुक्तोऽयं लब्धकामा व्रजाबले ॥ १२ ॥ राज्यं कृत्वा त्वया सार्द्धं वर्षाणां शतपंचकम् ॥
 नाकपृष्ठमथारुह्य त्रिदशैः सह रंस्यते ॥ १३ ॥ त्वयि पुत्रशतं चापि सत्यवाञ्जनविष्यति ॥ तं चापि सर्वे राजानः क्षत्रियास्त्रिदशोपमाः ॥ १४ ॥
 मुख्यास्त्वन्नामपुत्राख्या भविष्यन्ति हि शाश्वताः ॥ पितुश्च ते पुत्रशतं भविता तव मातरि ॥ १५ ॥ मालव्यां मालवा नाम शाश्वताः पुत्र
 पौत्रिणः ॥ भ्रातरस्ते भविष्यन्ति क्षत्रियास्त्रिदशोपमाः ॥ १६ ॥ स्तोत्रेणानेन धर्मज्ञे कल्यमुत्थाय यस्तु माम् ॥ कीर्त्तयिष्यति तस्यापि
 दीर्घमायुर्भविष्यति ॥ १७ ॥ मत्स्य उवाच ॥ एतावदुक्त्वा भगवान्यमस्तु प्रमुच्य तं राजसुतं महात्मा ॥ अदर्शनं तत्र यमां जगाम
 कालेन सार्द्धं सह मृत्युना च ॥ १८ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सावित्र्युपाख्याने सत्यवज्जीविनलाभो नाम त्रयोदशाधिकद्विशततमोऽ
 ध्यायः ॥ २१३ ॥ ४ ॥ मत्स्य उवाच ॥ सावित्री तु ततः साध्वी जगाम वरवर्णिनी ॥ यथा यथागतैर्नैव यत्रासीत्सत्यवान्मृगः ॥ १ ॥
 सा समासाद्य भर्तारं तस्योत्सङ्गतं शिरः ॥ कृत्वा विवेश तन्वङ्गी लंबमाने दिवाकरे ॥ २ ॥ सत्यवानपि निर्मुक्तो धर्मराजाच्छनैः शनैः ॥
 उन्मीलयत नेत्राभ्यां प्रास्तुरच्च नराधिप ॥ ३ ॥ ततः प्रत्यागतप्राणः प्रियां वचनमब्रवीत् ॥ क्वासौ प्रयातः पुरुषो यो मामप्यपकर्षति ॥ ४ ॥
 न जानामि वरारोहे कश्चासौ पुरुषः शुभे ॥ वनेऽस्मिन् चारुसर्वाङ्गिः सुतस्य च दिनं गतम् ॥ ५ ॥ उपवासपरिश्रान्ता दुःखिता भवती मया ॥
 अस्मदुद्धृदयेनाद्य पितरौ दुःखितौ तथा ॥ द्रष्टुमिच्छाम्यहं सुश्रु गमने त्वरिता भव ॥ ६ ॥ सावित्र्युवाच ॥ आदित्येऽस्तमनुप्राप्ते
 यदि ते रुचितं प्रभो ॥ आश्रमं तु प्रयास्यावः श्वशुरौ हीनचक्षुषौ ॥ ७ ॥ यथावृत्तं च तत्रैव तव वक्ष्ये यथाश्रमे ॥ एतावदुक्त्वा
 भर्तारं सह भर्त्रा तदा ययौ ॥ ८ ॥ आससादाश्रमं चैव सह भर्त्रा नृपात्मजा ॥ एतस्मिन्नेव काले तु लब्धचक्षुर्महीपतिः ॥ ९ ॥ द्युमत्सेनः
 सभायर्थस्तु पथ्यतप्यत भार्गव ॥ प्रियपुत्रमपश्यन् चैव सुषां चैवाथ काशैताम् ॥ १० ॥ आश्वास्यमानस्तु तथा स तु राजा तपोधनैः ॥ ददशैः
 पुत्रमायान्तं स्तुष्या सह काननैः ॥ ११ ॥ सावित्री तु वरारोहा सह सत्यवता तदा ॥ ववन्दे तत्र राजानं सभायर्थं क्षत्रपुङ्गवम् ॥ १२ ॥ परि
 श्वक्तस्तदा पित्रा सत्यवान् राजनन्दनः ॥ अभिवाद्य ततः सर्वान्वने तस्मिन्स्तपोधनान् ॥ १३ ॥ उवास तत्र तां रात्रिमुषिभिः सर्वधर्मवित् ॥

सावित्र्यपि जगादाथ यथावृत्तमनिन्दिता ॥ १४ ॥ व्रतं समापयामास तस्यामेव यथा निशि ॥ ततस्तूर्यस्त्रियामान्ते ससेन्यस्तस्य भूपतेः ॥ १५ ॥ आजगाम जनः सर्वो राज्यार्थाय निमन्त्रणे ॥ विज्ञापयामास तदा तत्र प्रकृतिशासनम् ॥ १६ ॥ विचक्षुषस्ते नृपते येन राज्यं पुरा हृतम् ॥ अमात्यैः स हतो राजा भर्वास्तीस्मन्पुरे नृपः ॥ १७ ॥ एतच्छ्रुत्वा ययौ राजा बलेन चतुरङ्गिणा ॥ लेभे च सकलं राज्यं धर्मराजान्महात्मनः ॥ १८ ॥ भ्रातॄणां तु शतं लेभे सावित्र्यपि वराङ्गना ॥ एवं पतिव्रता साध्वी पितृपक्षं नृपात्मजा ॥ १९ ॥ उज्जहार वरारोहा भर्तृपक्षं तथैव च ॥ मोक्षयामास भर्तारं मृत्युपाशगतं तदा ॥ २० ॥ तस्मात्साध्यः स्त्रियः पूज्याः सततं देववन्नोः ॥ तासां राजन्प्रसादेन धार्यते वै जगन्नयम् ॥ २१ ॥ तासां तु वाक्यं भवतीह मिथ्या न जातु लोकेषु चाराचरेषु ॥ तस्मात्सदा ताः परिरूजनीयाः कामान्समग्रानभिकामयानैः ॥ २२ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सावित्र्युपाख्यानसमाप्तिर्नाम चतुर्दशधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥ ४॥ मनुष्याश्च ॥ राज्ञोऽभिषिक्तमात्रस्य किं नु कृत्यतमं भवेत् ॥ एतन्मे सर्वमाचक्ष्व सम्यगेवेति यतो भवान् ॥ १ ॥ मत्स्य उवाच ॥ अभिषेकाद्गिरसा राज्ञा राज्यावलोकितम् ॥ सहायवरणं कार्यं तत्र राज्यं प्रतिष्ठितम् ॥ २ ॥ यदप्यल्पतरं कर्म तदप्येकेन दुश्चरन् ॥ पुरुषेणासहायेन किमु राज्यं महोदयम् ॥ ३ ॥ तस्मात् सहायान् वरयेत् कुलीनिन् नृपतिः स्वयम् ॥ शूरान् कुलीनजातीयान् बल्युक्ताञ्छ्रियान्वितान् ॥ ४ ॥ रूपसत्त्वगुणोपेतान् सज्जनान् क्षमयान्वितान् ॥ क्लेशक्षमान् महोत्साहान् धर्मज्ञान् प्रियंवदान् ॥ ५ ॥ हितोपदेशकालज्ञान् स्वामिभक्तान् यशोऽर्थिनः ॥ एवंविधान् सहायान् शुभकर्मसु योजयेत् ॥ ६ ॥ गुणहीनानपि तथा विज्ञाय नृपतिः स्वयम् ॥ कर्मस्वेव निशुञ्जीत यथायोग्येषु भागशः ॥ ७ ॥ कुलीनः शीलसंपन्नो धनुर्वेदविशारदः ॥ हस्तिशिक्षाश्वाशिक्षासु कुशलः शृङ्गणभाषितः ॥ ८ ॥ निमित्ते शकुने ज्ञाते वेत्ता चैव चिकित्सिते ॥ कृतज्ञः कर्मणां शूरस्तथा क्लेशसहस्त्वृजुः ॥ ९ ॥ व्यूहतत्त्वविधानज्ञः फल्गुसारविशेषवित् ॥ राज्ञा सेनापतिः कार्यो ब्राह्मणः क्षत्रियोऽथवा ॥ १० ॥ प्राशुः सुरूपो दक्षश्च प्रियवादी न चोद्धतः ॥ चित्तग्राहश्च सर्वेषां प्रतीहारो विधीयते ॥ ११ ॥ यथोक्तवादी दूतः स्याद्देशभाषाविशारदः ॥ शक्तः क्लेशसहो वाग्मी देशकालविभागवित् ॥ १२ ॥ विज्ञातदेशकालश्च दूतः

स स्यान्महोक्षितः ॥ वक्ता नयस्य यः काले स द्रुतो नृपतेर्भवेत् ॥ १३ ॥ प्रांशो व्यायताः शूरा दृढभक्ता निराकुलाः ॥ राज्ञा तु संक्षेपः
कार्याः सदा क्लेशसहा हिताः ॥ १४ ॥ अनाहार्योऽनुशंसश्च दृढभक्तिश्च पार्थिवे ॥ ताम्बूलधारी भवति नारी वाप्यथ तद्गुणा ॥ १५ ॥
षाड्गुण्यविधितत्त्वज्ञो देशभाषाविशारदः ॥ सान्धिविग्रहिकः कार्यो राज्ञा नयविशारदः ॥ १६ ॥ कृताकृतज्ञो भृत्यानां ज्ञेयः स्याद्देश
रक्षिता ॥ आयव्ययज्ञो लोकज्ञो देशोत्पत्तिविशारदः ॥ १७ ॥ सुरूपस्तरुणः प्रांशुर्दृढभक्तिः कुलोचितः ॥ शूरः क्लेशसहैव खड्गधारी
प्रकीर्तितः ॥ १८ ॥ शूरश्च बलयुक्तश्च गजाश्वरथकोविदः ॥ धनुर्द्वारी भवेद्राज्ञः सर्वक्लेशसहः शुचिः ॥ १९ ॥ निमित्तशकुनज्ञानी हयशिक्षा
विशारदः ॥ हययुर्वेदतत्त्वज्ञो भुवो भागविचक्षणः ॥ २० ॥ बलबलज्ञो रथिनः स्थिरदृष्टिः प्रियंवदः ॥ शूरश्च कृतविद्यश्च साराथिः परिकी
र्तितः ॥ २१ ॥ अनाहार्यः शुचिर्दक्षश्चिकित्सितविदां वरः ॥ सूपशास्त्रविशेषज्ञः सूदाध्यक्षः प्रशस्यते ॥ २२ ॥ सुदशास्त्रविधानज्ञाः
पराभेद्याः कुलोद्भूताः ॥ सर्वे महानसे धार्याः कृत्तकेशनखा नराः ॥ २३ ॥ समः शनौ च मित्रे च धर्मशास्त्रविशारदः ॥ विप्रमुख्यः कुलीन
श्च धर्मोधिकरणो भवेत् ॥ २४ ॥ कार्यार्थस्तथाविधास्तत्र द्विजमुख्याः सभासदः ॥ सर्वदेशाक्षराभिज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः ॥ २५ ॥ लेखकः
कथितो राज्ञः सर्वाधिकरणेषु वै ॥ शीर्षोपेतान्मुसम्पूर्णान्समश्रेणिगतात्समान् ॥ २६ ॥ आन्तरान्वै लिखेद्यस्तु लेखकः स वरः स्मृतः ॥
उपायवाक्यकुशलः सर्वशास्त्रविशारदः ॥ २७ ॥ बह्वर्थवक्ता चालपेन लेखकः स्यान्नृपोत्तम ॥ पुरुषान्तरतत्त्वज्ञाः प्रांशवश्चाप्यलोलुपाः ॥ २८ ॥
धर्मोधिकारिणः कार्यार्थी जना दानकरा नराः ॥ एवंविधास्तथा कार्यार्थी राज्ञा दौवारिका जनाः ॥ २९ ॥ लोहवस्त्राजिनादीनां रत्नानां च
विधानवित् ॥ विज्ञाता फल्गुसाराणामनाहार्यः शुचिः सदा ॥ ३० ॥ निपुणश्चाप्रमत्तश्च धनाध्यक्षः प्रकीर्तितः ॥ ३१ ॥ आयद्वारेषु
सर्वेषु धनाध्यक्षसमा नराः ॥ व्ययद्वारेषु च तथा कर्तव्याः पृथिवीक्षिता ॥ ३२ ॥ परम्परागतो यः स्यादष्टाङ्गे सुचिकित्सिते ॥ अनाहार्यः
स वैद्यः स्याद्धर्मात्मा च कुलोद्भूतः ॥ ३३ ॥ प्राणाचार्यः स विज्ञेयो वचनं तस्य भुभुजा ॥ राजन् राज्ञा सदा कार्यं यथाकार्यं पृथ
ग्जनैः ॥ ३४ ॥ हस्तिशिक्षाविधानज्ञो वनजातिविशारदः ॥ क्लेशक्षमस्तथा राज्ञो गजाध्यक्षः प्रशस्यते ॥ ३५ ॥ एतैरेव गुणैर्युक्तः स्वासनश्च

विशेषतः ॥ गजरोही नरेन्द्रस्य सर्वकर्मसु शस्यते ॥ ३६ ॥ ह्यशिक्षाविधानज्ञश्चिकित्सितविशारदः ॥ अथाध्यक्षो महीभक्तुः स्वासनश्च प्रशस्यते ॥ ३७ ॥ अनाहार्यश्च शूरश्च तथा प्राज्ञः कुलोद्गतः ॥ दुर्गाध्यक्षः स्मृतो राज्ञः उद्युक्तः सर्वकर्मसु ॥ ३८ ॥ वास्तुविद्याविधानज्ञो लघुहस्तो जितश्रमः ॥ दीर्घदर्शी च शूरश्च स्थपतिः परिकीर्तितः ॥ ३९ ॥ यन्त्रमुक्तं पाणिमुक्ते विमुक्ते मुक्तधारिते ॥ अस्त्राचार्यो निरुद्धगः कुशलश्च विशिष्यते ॥ ४० ॥ वृद्धः कुलोद्गतः सूक्तः पितृपैतामहः शुचिः ॥ राज्ञामन्तःपुराध्यक्षो विनीतश्च तथेष्यते ॥ ४१ ॥ एवं सप्ताधिकारेषु पुरुषाः सप्त ते पुरे ॥ परीक्ष्य चाधिकार्याः स्यू राज्ञा सर्वेषु कर्मसु ॥ स्थापनाजितितत्त्वज्ञाः सततं प्रतिज्ञाग्रताः ॥ ४२ ॥ राज्ञः स्यादायुधागारे दक्षः कर्मसु चोद्यतः ॥ कर्मोपपरिमेयानि राज्ञो नृपकुलोद्गह ॥ ४३ ॥ उत्तमाममध्यानि बुद्ध्या कर्माणि पार्थिवः ॥ उत्तमाधममध्येषु पुरुषेषु नियोजयेत् ॥ ४४ ॥ नरकर्मविपर्ययासाद्राजा नाशमवाप्नुयात् ॥ नियोगं पौत्र्यं भक्तिं श्रुतं शौर्यं कुलं नयम् ॥ ४५ ॥ ज्ञात्वा वृत्तिर्विधातव्या पुरुषाणां महीक्षिता ॥ पुरुषान्तरविज्ञानतत्त्वसारनिबन्धनात् ॥ ४६ ॥ बहुविर्मन्त्रयेत्कामं राजा मंत्रं पृथक्पृथक् ॥ मंत्रिणामपि नो कुर्यान्मंत्रिमंत्रप्रकाशनम् ॥ ४७ ॥ क्वचिन्न कस्य विश्वासो भवतीह सदा नृणाम् ॥ विश्वयस्तु सदा मंत्रे कार्ये एकेन सूरिणा ॥ ४८ ॥ भवेद्वा निश्चयावाप्तिः परबुद्ध्युपजीवनात् ॥ एकस्यैव महीभक्तुर्भूयः कार्यो विनिश्चयः ॥ ४९ ॥ ब्राह्मणान् पश्युपासीत त्रयीशास्त्रमुनिश्चितान् ॥ नासच्छास्त्रवतो मूर्ढास्ते हि लोकस्य कण्टकाः ॥ ५० ॥ वृद्धान् हि नित्यं सेवेत विप्रान् वेदविदः शुचीन् ॥ तेभ्यः शिक्षेत विनयं विनीतात्मा च नित्यशः ॥ समयां वशगां कुर्यात्पृथिवीं नात्र संशयः ॥ ५१ ॥ बह्वोऽविनयाद्भ्रष्टा राजानः सपरिच्छदाः ॥ वनस्थाश्चैव राज्यानि विनयात्प्रतिपीदरे ॥ ५२ ॥ त्रैविद्येभ्यस्त्रयीं विद्यां दण्डनीतिं च शाश्वतम् ॥ आन्वीक्षिकीं त्वात्मविद्यां वार्त्तारिभाश्च लोकतः ॥ ५३ ॥ इन्द्रियाणां जये योगं समातिष्ठद्दिवानिशम् ॥ जितेन्द्रियो हि शक्नोति वशे स्थापयितुं प्रजाः ॥ ५४ ॥ यजेत राजा बहुभिः ऋतुभिश्च सदक्षिणैः ॥ धर्मार्थं चैव विप्रेभ्यो दद्याद्भोगान् धनानि च ॥ ५५ ॥ सांवत्सरिकमाप्तैश्च राश्ट्रादाहारयेद्बलिम् ॥ स्यात् स्वाध्यायपरो लोके वर्त्तत पितृबन्धुवत् ॥ ५६ ॥ आवृत्तानां गुरुकुलाद्विजानां पूजको भवेत् ॥ नृपणामक्षयो ह्येव विधिब्रह्मोऽभिधीयते ॥ ५७ ॥ ततस्तनानवा

मित्रा हरति न विनश्यति ॥ तस्माद्वाज्ञा विधातव्यो ब्राह्मो वै ह्यक्षयो विधिः ॥ ५८ ॥ समोत्तमाधमै राजा ह्याहूय पालयेत् प्रजाः ॥ न निवर्तते
 संग्रामात् क्षात्रं व्रतमनुस्मरन् ॥ ५९ ॥ संग्रामेष्वनिवर्तित्वं प्रजानां परिपालनम् ॥ शुश्रूषा ब्राह्मणानां च राज्ञां निःश्रेयसं परम् ॥ ६० ॥ कृपणानां च
 वृद्धानां विधवानां च पालनम् ॥ योगशेमं च वृत्तिं च तथैव परिकल्पयेत् ॥ ६१ ॥ वर्गोऽथमव्यवस्थानं तथा कार्यं विशेषतः ॥ स्वधर्म
 प्रच्युताच्च राजा स्वधर्मे स्थापयेत् तथा ॥ ६२ ॥ आश्रमेषु तथा कार्यमग्नं तैलं च भाजनम् ॥ स्वयंप्रवानयद्राजा सत्कृतान्नायमानयत् ॥ ६३ ॥
 तापसे सर्वकार्याणि राज्यमात्मानमेव च ॥ निवेदयेत् प्रयत्नेन देववच्चिरमर्चयेत् ॥ ६४ ॥ द्वे प्रज्ञे वेदितव्ये च ऋज्वी वक्रा च भानवैः ॥ वक्रां ज्ञात्वा
 न सेवेत प्रतिबाधेत चागताम् ॥ ६५ ॥ नाल्य च्छिद्रं यरो विद्याद्विद्याच्छिद्रं परस्य तु ॥ गृहेत् पूर्यै इवाङ्गानि रक्षद्विवरमात्मनः ॥ ६६ ॥
 न विश्वसेदविश्वस्ते विश्वस्ते नातिविश्वसेत् ॥ विश्वासाद्भयमुत्पन्नं मूलादपि निवृत्तति ॥ ६७ ॥ विश्वासं यच्चाप्यपरं तत्तन्भूतं न हन्तुम् ॥
 वक्रवच्चिन्तयेदर्थान् सिंहवच्च पराक्रमेत् ॥ ६८ ॥ वृकवच्चापि लुम्पेत शशवच्च विनिक्षिपेत् ॥ दृढप्रहारी च भवेत् तथा शूकरवन्नृपः ॥ ६९ ॥
 चित्राकारश्च शिखिवदृढभक्तस्तथा श्ववत् ॥ तथा च मधुराभापी भवत् कोकिलवन्नृपः ॥ ७० ॥ कात्तशङ्की भवन्निन्यभज्ञानवसतिं यमत् ॥
 नापरीक्षितपूर्वं च भोजनं शयनं व्रजेत् ॥ वस्त्रं पुष्पमलङ्कारं यच्चान्यन्ननुजोत्तम ॥ ७१ ॥ न गृहेज्जगत्सम्पादं न चाज्ञातजलाशयम् ॥ अपरी
 क्षितपूर्वं च पुरुषैरातकारिभिः ॥ ७२ ॥ नारोहत्कुञ्जरं व्यालं नादातं तुरगं तथा ॥ नाविज्ञातां स्त्रियं गच्छेन्नैव देवोत्सवं वसत् ॥ ७३ ॥ नरेन्द्र
 लक्ष्म्या धर्मज्ञं ज्ञाता यत्तो भवन्नृपः ॥ सद्गत्याश्च तथा पुष्टाः सततं प्रतिमानिताः ॥ ७४ ॥ राज्ञा सन्नायाः कर्तव्याः प्रथिवीं जेतुमिच्छता ॥
 यथाहं चाप्यनुभूता राजा कर्मसु योजयेत् ॥ ७५ ॥ धर्मिष्ठान्धर्मकार्येषु शूरांसंश्रामकर्मसु ॥ निपुणानर्थकृत्येषु सर्वत्र तथा शुचीन् ॥ ७६ ॥
 स्त्रीषु षण्डं नियुञ्जीत तीक्ष्णं दारुणकर्मसु ॥ धर्मे चार्थे च कामे च नये च रविनन्दन ॥ ७७ ॥ राजा यथाहं कुर्याच्च उपधाभिः परीक्षणम् ॥
 समतीतोपदान्भृत्यान्कुर्व्याच्छस्तकेनचरात् ॥ ७८ ॥ तत्पादान्वेषिणो यत्तांस्तदध्यक्षास्तु कारयेत् ॥ एवमादीनि कर्माणि नृपः कार्ययोगि
 पार्थिव ॥ ७९ ॥ सर्वथा नप्यते राज्ञस्तद्दिणोपकरणक्रमः ॥ कर्मयोगे पापसाध्यानि यानि राज्ञो नक्षधेय ॥ ८० ॥ सन्तस्तानि न कुर्वन्ति

तस्मात्तानि त्यजन्नृपः ॥ नेष्यते पृथिवीशानां तीक्ष्णोपकरणक्रिया ॥ ८१ ॥ यस्मिन्कर्मणे यस्य स्याद्विशेषेण च कौशलम् ॥ तस्मिन्
कर्मणि तं राजा परीक्ष्य विनियोजयेत् ॥ पितृपेतामहान्भृत्यान्सर्वकर्मसु योजयेत् ॥ ८२ ॥ विना दायादकृत्येषु परीक्षां स्वकृतान्तरान् ॥
निपुञ्जति महाभाग तस्य ते हितकारिणः ॥ ८३ ॥ परराजगृहात्प्राताञ्जनसंग्रहकाम्यया ॥ दुष्टान्वाप्यथवादुष्टानाश्रयीत प्रयत्नतः ॥ ८४ ॥
दुष्टं विज्ञाय विश्वासं न कुर्यात्तत्र भूमिपः ॥ वृत्तिं तस्यापि वर्तते जनसंग्रहकाम्यया ॥ ८५ ॥ राजा देशान्तरप्रातं पुरुषं पूजयेद्भृशम् ॥
ममायं देशसम्प्राप्तो बहुमानेन चिन्तयेत् ॥ ८६ ॥ कामं भृत्यार्जनं राजा नैव कुर्यान्निराधिप ॥ न च वा संविभक्तांस्तान्भृत्यान्कुर्यात्कथं
चन ॥ ८७ ॥ शत्रवोऽग्निर्विषं सर्पो निस्त्रिंश इति चिन्तयेत् ॥ भृत्या मनुजशार्दूलं सृषिताश्च तथैकतः ॥ ८८ ॥ तेषां चारेण चारित्र्यं राजा
विज्ञाय नित्यशः ॥ गुणिनां पूजनं कुर्यान्निगुणानां च शासनम् ॥ कथिताः सततं राजन्राजानश्चारचभूषः ॥ ८९ ॥ स्वके देशे परे देशे ज्ञान
शालान्विचक्षणान् ॥ अनाहार्यार्थान्केशसहान्निपुञ्जितं तथा चरान् ॥ ९० ॥ जनस्याऽविदितान्सौम्यांस्तथाज्ञातान्परस्परम् ॥ वणिजो मन्त्र
कुशलांसावत्सरचिकित्सकान् ॥ तथा प्रवाजिताकारांश्चाराजान् नियोजयेत् ॥ ९१ ॥ नैकस्य राजा श्रद्धयाच्चारस्यापि सुभाषितम् ॥
द्वयोः सम्बन्धमाज्ञाय श्रद्धयान्नृपतिस्तदा ॥ ९२ ॥ परस्परस्याविदितौ यदि स्यातां च तावुभौ ॥ तस्माद्राजा प्रयत्नेन गूढांश्चारान्निरोजयेत् ॥ ९३ ॥
चाराणामपि यत्नेन राजा कार्यं परीक्षणम् ॥ रागापरागौ भृत्यानां जनस्य च गुणागुणान् ॥ सर्वे राज्ञां चरायत्तं तेषु यत्नपरा
भवेत् ॥ ९४ ॥ कर्मणा केन मे लोके जनः सर्वोऽनुरज्यते ॥ विरज्यते केन तथा विज्ञेयं तन्महीक्षिता ॥ विरागजनकं लोके वर्जनीयं विशेषे
षतः ॥ ९५ ॥ तथा च रागप्रभवा हि लक्ष्मी राज्ञां मता भास्कर्वंशचन्द्रा ॥ तस्मात्प्रयत्नेन नरेन्द्रमुख्यः कार्योऽनुरागो भुवि मानवेषु ॥ ९६ ॥
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे राज्ञां सहायसम्पत्तिर्नाम पंचदशाधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥ ७४ ॥ मत्स्य उवाच ॥ यथा न वर्तितव्यं
स्यान्मनो राजोऽनुजीविना ॥ तथा ते कथयिष्यामि निबोध गदतो मम ॥ १ ॥ राजा यत्तु वदेद्भाष्यं श्रोतव्यं तत्प्रयत्नतः ॥ आक्षिप्य वचनं
तस्य न वक्तव्यं तथा वचः ॥ २ ॥ अनुकूलं प्रियं तस्य वक्तव्यं जनसंसदि ॥ रहोगतस्य वक्तव्यमप्रियं यद्धितं भवेत् ॥ ३ ॥ परार्थमस्य

वक्तव्यं समे चेत्तसि पार्थिव ॥ स्वार्थः सुहृद्विर्क्तव्यो न स्वयं तु कथंचन ॥ ४ ॥ काय्यातिपातः सर्वेषु रक्षितव्यः प्रयत्नतः ॥ न च हिंस्यं
 धनं किंचिन्निधुक्तेन च कर्मणि ॥ ५ ॥ नोपेक्ष्यस्तस्य मानश्च तथा राज्ञः प्रियो भवेत् ॥ राज्ञश्च न तथा कार्यं वेशभाषितचेष्टितम् ॥ ६ ॥
 राजलीला न कर्त्तव्या तद्विद्विष्टं च वर्जयेत् ॥ राज्ञः समोऽधिको वा न कार्यो वेशो विजानता ॥ ७ ॥ द्यूतादिषु तथैवान्यत्कौशलं तु प्रदर्श
 येत् ॥ प्रदर्श्य कौशलं चास्य राजानं तु विशेषयेत् ॥ ८ ॥ अन्तःपुरजनाध्यक्षैर्विरूतैर्निराकृतैः ॥ संसर्गं न व्रजेद्वाजन्विना पार्थिवशासनात् ॥ ९ ॥
 निःस्नेहतां चावमानं प्रयत्नेन तु गोपयेत् ॥ यच्च गुह्यं भवेद्वाज्ञो न तल्लोके प्रकाशयेत् ॥ १० ॥ नृपेण श्रावितं यत्स्याद्वाच्यवाच्यं
 नृपोत्तम ॥ न तत्संश्रावयेल्लोके तथा राज्ञोऽप्रियो भवेत् ॥ ११ ॥ आह्वाप्यमाने वान्यस्मिन्समुत्थाय त्वरान्वितः ॥ किमहं करवाणीति
 वाच्यो राजा विजानता ॥ १२ ॥ कार्यविवस्थां च विज्ञाय कार्यमेव यथा भवेत् ॥ सततं क्रियमाणेऽस्मिन्महावधं तु
 व्रजेद्भुङ्क्षुम् ॥ १३ ॥ राज्ञः प्रियाणि वाक्यानि न चात्यर्थं पुनः पुनः ॥ न ह्यस्यशीलस्तु भोजनं चापि भृकुटीमुखः ॥ १४ ॥ नातिवक्ता
 न निर्वक्ता न च मात्सरिकस्तथा ॥ आत्मसम्भावितश्चैव न भवेत्तु कथंचन ॥ १५ ॥ दुष्कृतानि नरन्द्रस्य न तु सङ्कीर्तयत्कचित् ॥ वल्ल
 मल्लमलङ्कारं राज्ञा दत्तं तु धारयेत् ॥ १६ ॥ औदार्येण न तद्देयमन्यस्मै भूतिमिच्छता ॥ तत्रैवोपासनं कार्यं दिवा स्वप्नं न कारयेत् ॥ १७ ॥
 नानिर्दिष्टतथा द्वारे प्रविशेत्तु कथंचन ॥ न च पश्येत्तु राजानमयोग्यासु च भूमिषु ॥ १८ ॥ राज्ञस्तु दक्षिणे पार्श्वे वामं चोपविशेत्तदा ॥
 पुरस्ताच्च तथा पश्चादासनं तु विगर्हितम् ॥ १९ ॥ जृम्भां निष्ठीवनं कांसं कोपं पथ्यस्तिक्ताश्रयम् ॥ भृकुटिं वानमुद्गारं तत्समीपे विवर्ज
 येत् ॥ २० ॥ स्वयं तत्र न कुर्वीत स्वगुणाख्यापनं बुधः ॥ स्वगुणाख्यापनं युक्त्वा परमेव प्रयोजयेत् ॥ २१ ॥ हृदयं निर्म्मलं कृत्वा परां
 भक्तिमुपाश्रितैः ॥ अनुजीविगणैर्भावं नित्यं राज्ञामतन्द्रितैः ॥ २२ ॥ शास्त्रं लौक्यं च पेशुन्यं नास्तिक्यं क्षुद्रतां तथा ॥ चापत्यं
 च परित्याज्यं नित्यं राज्ञोऽनुजीविभिः ॥ २३ ॥ श्रुतिविद्यासुशीलैश्च संयोज्यात्मानमात्मना ॥ राजसेवां ततः कुर्याद्भूतये भूतिवर्द्ध
 नीम् ॥ २४ ॥ नमस्कार्याः सदा चास्य पुत्रवल्लभमन्त्रिणः ॥ सचिवैश्चास्य विश्वासां न तु कार्यः कथंचन ॥ २५ ॥ अपृष्टश्चास्य न ब्रूयात्कामं

ब्रूयात्तथा यदि ॥ हितं तथ्यं च वचनं हितैः सह सुनिश्चितम् ॥२६॥ चित्तं चैवास्य विज्ञेयं नित्यमेवानुजीविना ॥ भर्तुराराधनं कुर्याच्चित्तज्ञो
मानवः सुखम् ॥ २७ ॥ रागापरागौ चैवास्य विज्ञेयो भूतिमिच्छता ॥ त्यजेद्विरक्तो नृपती रक्तो वृत्तिं तु कारयेत् ॥ २८ ॥ विरक्तः कार्ये
ज्ञाशं विपक्षाभ्युदयं तथा ॥ आशावर्द्धनकं कृत्वा फलनाशं करोति च ॥ २९ ॥ अक्रोपोऽपि सक्रोपाभः प्रसन्नोऽपि च निष्कलः ॥ वाक्यं च
समदं वक्ति वृत्तिच्छेदं करोति वै ॥ ३० ॥ प्रदेशवाक्यमुदितो न सम्भावयतेऽन्यथा ॥ आराधनामुर्ध्वसु सुतवच्च विचिंयते ॥ ३१ ॥ कथासु
दोषं क्षिपति वाक्यभङ्गं करोति च ॥ लक्ष्यते विमुखश्चैव गुणसङ्कीर्तनेऽपि च ॥ ३२ ॥ दृष्टिं क्षिपति चान्यत्र क्रियमाणे च कम्पेणि ॥ विरक्त
लक्षणं चैतच्छृणु रक्तस्य लक्षणम् ॥ ३३ ॥ दृष्ट्वा प्रसन्नो भवति वाक्यं गृह्णाति चादरात् ॥ कुशलादिपरिग्रहं समग्रयच्छति चासनम् ॥ ३४ ॥
विविक्तदर्शने चास्य रहस्येन न शङ्कते ॥ जायते हृष्टवदनः श्रुत्वा तस्य तु तत्कथाम् ॥ ३५ ॥ अभियाण्यपि वाक्यानि तदुक्तान्यभिनन्दते ॥
उपायनं च गृह्णाति स्तोकमप्यादरात्तथा ॥ ३६ ॥ कथान्तरेषु स्मरति प्रहृष्टवदनस्तथा ॥ इति रक्तस्य कर्तव्या सेवा रविकुलोद्ग्रह ॥ ३७ ॥
मित्रं न चापत्सु तथा च भृत्या भजन्ति ये निर्गुणमप्रमेयम् ॥ विभुं विशेषेण च ते व्रजन्ति सुरेन्द्रधामामरवृन्दजुष्टम् ॥ ३८ ॥ इति श्रीमात्म्ये
महापुराणे राजधर्मोऽनुजीवितवर्तनं नाम षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥ ७ ॥ मत्स्य उवाच ॥ राजा सहायसंयुक्तः प्रभूतयवसं
न्धनम् ॥ रम्यमानतसामन्तं मध्यमं देशमावसेत् ॥ १ ॥ वैश्यशूद्रजनप्रायमनाहार्यं तथापरः ॥ किञ्चिद्ब्राह्मणसंयुतं बहुकर्मकरं तथा ॥ २ ॥
अदेवमातृकं रम्यमनुरक्तजनान्वितम् ॥ करैरपीडितं चापि बहुपुष्पफलं तथा ॥ ३ ॥ अगम्यं परचक्राणां तद्वासगृहमापदि ॥ समदुःखसुख
राज्ञः सततं प्रियमास्थितम् ॥ ४ ॥ सरीसृपविहीनं च व्याघ्रतस्करवर्जितम् ॥ एवंविधं यथाशुभं राजा विषयमावसेत् ॥ ५ ॥ तत्र दुर्गं नृपः
कुर्यात् पणामेकतमं बुधः ॥ धनुर्दुर्गं महीदुर्गं नरदुर्गं तथैव च ॥ ६ ॥ वार्धं चैवाम्बुदुर्गं च गिरिदुर्गं च पार्थिव ॥ सर्वेषामेव दुर्गोणां गिरिदुर्गं प्रश
स्यते ॥ ७ ॥ दुर्गं च परिवेषितं वप्राहलकसंयुतम् ॥ शतघ्नीयन्नमुख्यैश्च शतशश्च समावृतम् ॥ ८ ॥ गोपुरं सकृपाटं च तत्र स्यात्सुमनोहरम् ॥
सप्तार्कं गजारूढो येन राजा विशेषं पुरम् ॥ ९ ॥ चतस्रश्च तथा तत्र कार्यास्त्वायतवीथयः ॥ एकस्मिन्तत्र वधिग्रमे देववेदम भवेद्भ

दृढम् ॥ १० ॥ वीथ्यग्रे च द्वितीये च राजवेष्टम विधीयते ॥ धर्मोधिकरणं कार्यं वीथ्यग्रे च तृतीयके ॥ ११ ॥ चतुर्थे त्वथ वीथ्यग्रे
 गोपुरं च विधीयते ॥ आयतं चतुरस्रं वा वृत्तं वा कारयेत् पुरम् ॥ १२ ॥ मुक्तिहीनं त्रिकोणं च यवमध्यं तथैव च ॥ अर्द्धचन्द्रप्रकारं च वज्रा
 कारं च कारयेत् ॥ १३ ॥ अर्द्धचन्द्रं प्रशंसन्ति नदीतीरेषु तद्वसन् ॥ अन्यत्तत्र न कर्त्तव्यं प्रयत्नेन विजानता ॥ १४ ॥ राज्ञा कोशगृहं
 कार्यं दक्षिणे राजवेष्टमनः ॥ तस्यापि दक्षिणे भागे गजस्थानं विधीयते ॥ १५ ॥ गजानां प्राङ्मुखी शाला कर्त्तव्या वाणुदङ्मुखी ॥ आग्नेये
 च तथा भागे आयुधागारमिष्यते ॥ १६ ॥ महानसं च धर्मज्ञ कर्मशालास्तथापराः ॥ गृहं पुरोधसः कार्यं वामतो राजवेष्टमनः ॥ १७ ॥
 मन्त्रिवेदविदां चैव चिकित्साकर्तुरेव च ॥ तत्रैव च तथा भागे कोष्ठागारं विधीयते ॥ १८ ॥ गवां स्थानं तथैवात्र तुरगाणां तथैव च ॥ उत्त
 रभिमुखा श्रेणी तुरगाणां विधीयते ॥ १९ ॥ दक्षिणाभिमुखा वाथ परिशिष्टास्तु गर्हिताः ॥ तुरगास्ते तथा धार्याः प्रदीपैः सर्वरा
 त्रिकैः ॥ २० ॥ कुक्कुटान्वानांश्चैव मर्कटांश्च विशेषतः ॥ धारयेदश्वशालासु सवत्सां धेनुमेव च ॥ २१ ॥ अज्राश्च धार्या यत्नेन तुरगाणां
 हितैषिणा ॥ गोगजाश्चादिशालासु तत्पुलिपस्य निर्गमः ॥ २२ ॥ अस्तं गते न कर्त्तव्यो देवदेवे दिवाकरे ॥ तत्र तत्र यथास्थानं राज्ञा विज्ञाय
 सारथीन् ॥ २३ ॥ दद्यादावसथस्थानं सर्वेषामनुपूर्वशः ॥ योधानां शिल्पिनां चैव सर्वेषामविशेषतः ॥ २४ ॥ दद्यादावसथान्दुर्गे कालमन्त्रविद्वा
 शुभान् ॥ गोवैद्यानश्चैवैद्यांश्च गजैवद्यांस्तथैव च ॥ २५ ॥ आहरेत भृशं राजा दुर्गे हि प्रबला रुजः ॥ कुशील्यानां विप्राणां दुर्गे स्थानं विधीयते ॥ २६ ॥
 न बहूनामतो दुर्गे विना कार्यं तथा भवेत् ॥ दुर्गे च तत्र कर्त्तव्या नानाप्रहरणान्विताः ॥ २७ ॥ सहस्रघातिनो राजंस्तैस्तु रक्षा विधीयते ॥ दुर्गे
 द्वाराणि गुप्तानि कार्याण्यपि च भूमुजा ॥ २८ ॥ संचयश्चात्र सर्वेषामयुधानां प्रशस्यते ॥ धनुषां क्षेपणीयानां तोमराणां च पार्थिव ॥ २९ ॥
 शराणामथ खट्वानां कवचानां तथैव च ॥ लघुडानां गुडानां च हुडानां परिचैः सह ॥ ३० ॥ अश्मनां च प्रभूतानां मुद्गराणां तथैव च ॥ त्रिशू
 लानां पट्टिशानां कुठाराणां च पार्थिव ॥ ३१ ॥ प्रासानां च सशूलानां शक्तीनां च नरोत्तम ॥ परश्वधानां चक्राणां वर्मणां चर्मभिः सह ॥ ३२ ॥ कुडाल
 रज्जुवेत्राणां पीठकानां तथैव च ॥ तुषाणां चैव द्रात्राणामङ्गाराणां च संचयः ॥ ३३ ॥ सर्वेषां शिल्पिभाण्डानां संचयश्चात्र चेष्ट्यते ॥ वादि

ज्ञानां च सर्वेषामोषधीनां तथैव च ॥ ३४ ॥ यवसानां प्रभूतानमिन्धनस्य च संचयः ॥ गुडस्य सर्वतैलानां गोरसानां तथैव च ॥ ३५ ॥ वसानामथ
 मज्जानां स्नायूनामस्थिभिः सह ॥ गोचर्मपट्टानां च धान्यानां सर्वतस्तथा ॥ ३६ ॥ तथैवाव्यप्रदानां च यवगोधूमयोरपि ॥ रत्नानां सर्वे
 वस्त्राणां लोहानामप्यशेषतः ॥ ३७ ॥ कलायमुद्रमाषाणां चणकानां तिलैः सह ॥ तथा च सर्वसस्यानां पांशुगोमययोरपि ॥ ३८ ॥ ज्ञान
 सर्वरसं भूर्जं जतु लाक्षा च टङ्कणम् ॥ राजा संचिनुयाद्गुर्गे यच्चान्यदपि किंचन ॥ ३९ ॥ कुंभाश्चाशीविधैः कार्यो व्यालसिंहादयस्तथा ॥ मृगाश्च
 पक्षिणश्चैव रक्ष्यास्ते च परस्परम् ॥ ४० ॥ स्थानानि च विरुद्धानां सुगुप्तानि पृथक् पृथक् ॥ कर्तव्यानि महाभाग यत्नेन पृथिवीक्षिता ॥ ४१ ॥
 उक्तानि चाप्यनुक्तानि राजद्रव्याण्यशेषतः ॥ सुगुप्तानि पुरे कुर्याज्जनानां हितक्रामयथा ॥ ४२ ॥ जीवकैर्धमकाकोलमामलम्पाटक्यकान् ॥
 शालपर्णीं पृश्निपर्णीं सुद्रपर्णीं तथैव च ॥ ४३ ॥ माषपर्णीं च मदूरे शारिवे द्वे बलात्रयम् ॥ वाराश्च संती वृष्या च बृहती कण्टकारिका ॥ ४४ ॥
 शृङ्गी शृङ्गाटकी द्रोणी वर्षाभृदूर्ध्वरेणुका ॥ मधुपर्णीं विदार्ये द्वे महाक्षीरा महातपाः ॥ ४५ ॥ धन्वनः सहदेवाह्वा कटुकैरण्डकं विषः ॥ पर्णी
 वृताह्वा मृद्रीका फल्गुस्वर्जूरयष्टिकाः ॥ ४६ ॥ शुक्रातिशुकक्रादूर्ध्वं छत्रातिच्छत्रवीरणाः ॥ इक्षुरिक्षुविकाराश्च फणिताद्याश्च सत्तम ॥ ४७ ॥
 सिंदी च सहदेवी च विधेदेवाश्चरोधकम् ॥ मधुकं पुष्पहंसाख्या शतपुष्पा मधूलिका ॥ ४८ ॥ शतावरीमधूके च पिप्पलं तालमेव च ॥ आत्म
 गुप्ता कटुफलाख्या दार्वाका राजशीर्षकी ॥ ४९ ॥ राजसर्पपधान्याकमृष्यप्रोक्ता तथोत्कटा ॥ कालशकं पद्मबीजं गोवल्ली मधुवल्लिका ॥ ५० ॥
 शीतपाकी कुलिङ्गाक्षी काकजिह्वोरुपुष्पिका ॥ पर्वतत्रयसौ चोभौ गुञ्जातकपुनर्नवै ॥ ५१ ॥ कसेरुका तु काश्मीरी बिल्वशाटुककैसरम् ॥
 तुषधान्यानि सर्वाणि शमीधान्यानि चैव हि ॥ ५२ ॥ क्षीरं क्षौद्रं तथा तक्रं तैलं मज्जा वसाधृतम् ॥ नीपश्चारिष्टकक्षोडवातामसोमबाणकम् ॥ ५३ ॥
 एवमादीनि चान्यानि विज्ञेयो मधुरो गणः ॥ राजा संचिनुयात्सर्वं पुरे निरवशेषतः ॥ ५४ ॥ दाडिमाप्रातक्रौ चैव तिलिन्दीकाम्लवेतसम् ॥
 भव्यकर्कशुल्लुचकरमर्दकरूपकम् ॥ ५५ ॥ बीजपूरककण्डूरे मालती राजबन्धुकम् ॥ कोलकद्रयपर्णानि द्वयोराम्रातयोरपि ॥ ५६ ॥
 परावतं नागरकं प्राचीनारुकमेव च ॥ कपित्थामलकं चुक्रफलं दन्तशठस्य च ॥ ५७ ॥ जाम्बवं नवनीतं च सौवीरकरुषेदके ॥ सुरासवं

च मद्यानि मण्डतक्रदधीनि च ॥ ५८ ॥ शुष्कानि चैव सर्वाणि ज्ञेयमाग्लगणं द्विज ॥ एवमादीनि चान्यानि राजा संचिनुयात् पुरे ॥ ५९ ॥
 सैन्धवोद्भिदपाठेयपाकयसासुद्रलोमकम् ॥ कुम्पसौवर्चलविडं बालकेयं यवाह्वकम् ॥ ६० ॥ और्वि क्षारं कालभस्म विज्ञेयो लवणो गणः ॥
 एवमादीनि चान्यानि राजा संचिनुयात्पुरे ॥ ६१ ॥ पिप्पली पिप्पलीमूलचव्यचित्रकनागरम् ॥ कुबेरकं च मरिचं शिशुभ्रष्टातसर्षपाः ॥ ६२ ॥
 कुष्ठानमोदाकिणिही हिङ्गुमूलकधान्यकम् ॥ कारवीकुंचिका याज्या सुमुखा कालमालिका ॥ ६३ ॥ फणिञ्जकोऽथ लघुनं भूस्तृणं सुरसं
 तथा ॥ कायस्थ्या च वयःस्थ्या च हरितालं मनःशिला ॥ ६४ ॥ अमृता च रुदती च रोहिषं कुङ्कुमं तथा ॥ जया एण्डकाण्डीरं शलकी
 इञ्जिका तथा ॥ ६५ ॥ सर्वपित्तानि मूत्राणि प्रायो हरितकानि च ॥ फलानि चैव हि तथा सूक्ष्मेला हिङ्गुपत्रिका ॥ ६६ ॥
 एवमादीनि चान्यानि गणः कटुकसंज्ञितः ॥ राजा संचिनुयाद्गुर्गे प्रयत्नेन नृपोत्तम ॥ ६७ ॥ मुस्तं चन्दनहीवेरकृतमालकदारवः ॥
 हरिद्रानलदोशीरिनक्तमालकदंबकम् ॥ ६८ ॥ दूर्वा पटोलकटुका दन्तीत्वक् पत्रकं वचा ॥ किराततित्तभृमुम्बी विषा चातिविषा
 तथा ॥ ६९ ॥ तालीशपत्रतमरं सप्तपर्णविकटूताः ॥ काकोदुम्बीरका दिव्यास्तथा चैव सुरोद्भवा ॥ ७० ॥ पड्ग्रन्थी रोहिणी मांसा
 पर्पटश्चाथ दन्तिका ॥ रसाञ्जनं भृङ्गराजं पतङ्गी परिपेलम् ॥ ७१ ॥ दुःस्पर्शा गुरुणी कामा इयामाकं गन्धनाकुली ॥ रूपपर्णी व्याघ्रनलं
 मञ्जिष्ठा चतुरङ्गुला ॥ ७२ ॥ रंभा चैवाङ्गुरास्फोता तालास्फोता हरेणुका ॥ वेनाग्रवेतसस्तुम्बी विषाणी लोघ्रगुष्पिणी ॥ ७३ ॥ मालतीकर
 कृष्णाख्या वृश्चिका जीविता तथा ॥ पर्णिका च गुडूची च स गणस्तिक्तसंज्ञकः ॥ ७४ ॥ एवमादीनि चान्यानि राजा संचिनुयात् पुरे ॥
 अभयामलकं चोभे तथैव च विभीतिकम् ॥ ७५ ॥ प्रियङ्गुधातकीपुष्पं मोचाल्या चार्जुनासनाः ॥ अनन्ता स्त्री तुवरिका इयोणाकं कट्फले
 तथा ॥ ७६ ॥ भूर्जपत्रं शिलापत्रं पाटलापत्रलोमकम् ॥ समङ्गात्रिवृतामूलकार्पासगैरिकान्जनम् ॥ ७७ ॥ विद्रुमं समधूच्छिष्टं कुंभिका कुमुदोत्पलम् ॥
 न्यग्रोधोदुबराश्वत्थकिंशुकाः शिंशपा शमी ॥ ७८ ॥ प्रियालपीलुकासारिशिरीषाः पद्मकं तथा ॥ बिल्वोऽग्निमन्यः पुशश्च इमामाकं च वको
 घनम् ॥ ७९ ॥ राजादनं करीरं च धान्यकं प्रियकस्तथा ॥ कङ्कोलाशोकवदराः कदंबखदिरद्वयम् ॥ ८० ॥ एष पत्राणि साराणि मृलानि

कुसुमानि च ॥ एवमादीनि चान्यानि कषायाख्यो गणो मतः ॥ ८१ ॥ प्रयत्नेन नृपत्रेष्ठ राजा संचिनुयात्पुरे ॥ कीटाश्च मारगे योग्या व्यङ्ग-
तायां तथैव च ॥ ८२ ॥ वातधूमबुमार्गणां दूषणानि तथैव च ॥ धार्याणि पार्थिवेर्दुर्गे तानि वक्ष्यामि पार्थिव ॥ ८३ ॥ विषाणां धारणं कार्यं प्रज-
त्नेन महीभुजा ॥ विचित्राश्चाङ्गदा धार्या विषस्य क्षमनास्तथा ॥ ८४ ॥ रक्षोभूतपिशाचघ्नाः पापघ्नाः पुष्टिवर्द्धनाः ॥ कलाविदश्च पुरुषाः पुरे
धार्योः प्रयत्नतः ॥ ८५ ॥ भीतान् प्रमत्तान्कुपितान्स्तथैव च विमानिताश्च ॥ कुभृत्यान्पापशलिंश्च न राजा वासयेत्पुरे ॥ ८६ ॥ यन्त्रागु-
धाह्वालचयोपपन्नं समग्रधान्यौषधिसम्प्रयुक्तम् ॥ कणिगूजैर्नश्वावृतमावमेत दुर्गं सुगुप्तं नृपतिः सदैव ॥ ८७ ॥ इति श्रीभारतस्ये महापुराणे
राज्ञामौषध्यादिसंचयकथनं नाम सप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१७ ॥ मनुस्वाच ॥ रक्षोघ्नानि विषघ्नानि यानि धार्याणि भूभुजा ॥
अंगदानि समाचक्ष्व तानि धर्मभृतां वर ॥ १ ॥ मस्त्य उवाच ॥ बिल्वाटकी यवक्षारं पाटला बाहिकोषणाः ॥ श्रोपर्णां शलकी
युक्ते निष्काथः प्रोक्षणं परम् ॥ २ ॥ सविषं प्रोक्षितं तेन सद्यो भवति निर्विषम् ॥ यवसैन्धवपानीयवस्त्रशय्यासनोदकम् ॥ ३ ॥
कवचाभरणं छत्रं बालव्यजनवेस्मनाम् ॥ श्लेष्मः पाटलातिविषा शिशुं दूर्वां पुनर्नवा ॥ ४ ॥ समङ्गावृषमूलं च कपित्थवृषशोणितम् ॥ महादन्त-
शतं तद्वत्प्रोक्षणं विषनाशनम् ॥ ५ ॥ लाक्षाप्रियङ्गुमञ्जिष्ठा सममेला हरणुका ॥ यष्ट्याह्वा मधुरा चैव बभ्रुपित्तेन कल्पिताः ॥ ६ ॥ निखने
होविषाणस्थं सप्तरात्रं महीतले ॥ ततः कृत्वा मणिं हेम्ना बद्धं हस्तेन धारयेत् ॥ ७ ॥ संसृष्टं सविषं तेन सद्यो भवति निर्विषम् ॥ मनोह्वया
क्षमीपत्रं तुम्बिका श्वेतसर्षपाः ॥ ८ ॥ कपित्थकुष्ठमञ्जिष्ठाः पित्तेन श्लक्ष्णकल्पिताः ॥ शुनो गोः कपिलायाश्च सौम्याक्षितोऽपरोरुदः ॥ ९ ॥
विषजित्परमं कार्यं मणिरत्नं च पूर्ववत् ॥ मूषिका जतुका चापि हस्ते बद्धा विषापहा ॥ १० ॥ हरेणुमांती मञ्जिष्ठा रजनी मधुका मधु ॥
अक्षत्त्वक्मुरसं लाक्षा श्वपित्तं पूर्ववद्भुवि ॥ ११ ॥ वादित्राणि पताकाश्च पिष्टैरैतैः प्रलेपिताः ॥ श्रुत्वा दृष्ट्वा समात्राय सद्यो भवति निर्विषः ॥ १२ ॥
त्र्यूषणं पंचलवणं मञ्जिष्ठा रजनीद्वयम् ॥ सूक्ष्मेला त्रिवृतापत्रं विडङ्गानीन्द्रवारुणी ॥ १३ ॥ मधुकं वेतसं क्षौद्रं विषाणे च निधापयेत् ॥
तस्मादुष्णाम्बुना मात्रं प्राशुक्तं योजयेत् ततः ॥ १४ ॥ शुक्लं सर्जरसोपेतं सर्षपा एलवालुकैः ॥ १५ ॥ सुवेगा तस्करसुरौ कुसुमेरुर्जुनस्य

तु ॥ धूपो वासं गृहे हन्ति विषं स्थावरजङ्गमम् ॥ १६ ॥ न तत्र कीटा न विषं दहस्य न सरीसृपाः ॥ न कृत्या कर्मणां चापि धूणोऽयं यत्र
 दहते ॥ १७ ॥ कल्पितैश्चन्दनक्षीरपलाशदुग्धमलकैः ॥ मूत्रैर्वालुसरसानाकुलीतण्डुलयिकैः ॥ १८ ॥ काथः सर्वोदकार्येषु काकप्रचीयुतो
 हितः ॥ रोचनापत्रनेपालीकुङ्कुमैस्तिलकान्वहन् ॥ १९ ॥ विषेर्न बाध्यते स्याच्च नरनारीनृपप्रियः ॥ चूर्णैर्हरिद्रामञ्जिष्ठाकिणिहीकण
 निम्बजैः ॥ २० ॥ दिग्धं निर्विषातमेति गात्रं सर्वविषादितम् ॥ शिरीषस्य फलं पत्रं पुष्पं त्वङ्मूलमेव च ॥ २१ ॥ गोमूत्रघृष्टा ह्यगदः सर्व
 कर्मकरः स्मृतः ॥ एकवीर महौषध्यः शृणु चातः परं नृप ॥ २२ ॥ वन्ध्या कर्कोटकी राजन्विष्णुक्कान्ता तथोत्कटा ॥ क्षतभूमी सितानन्दा
 बला मोचा पटोलिका ॥ २३ ॥ सोमापिण्डा निशा चैव तथा दग्धरुहा च या ॥ स्थले कमलिनी या च विशाली शंखचूडिका ॥ २४ ॥
 चण्डाली हस्तिमगधा गोऽजापर्णी करम्भिका ॥ रक्ता चैव महास्ता तथा वर्हिशिखा च या ॥ २५ ॥ कोशातकी नक्तभाङ्गं मिमालं न सुलो
 चनी ॥ वारुणी वसुगन्धा च तथा वै गन्धनाकुली ॥ २६ ॥ ईश्वरी शिवगन्धा च श्यामला वंशनालिका ॥ जतुकाली महाश्वेता श्वेता च
 मधुयष्टिका ॥ २७ ॥ वज्रकः पारिभद्रश्च तथा वै सिन्धुवारकाः ॥ जीवानन्दा वसुच्छिद्रा नतनागरकण्टका ॥ २८ ॥ नाङ्गं च जाली जाती
 च तथा च वटपत्रिका ॥ कार्तस्वरं महानीला कुन्दुरहंसपादिका ॥ २९ ॥ मण्डूकपर्णी वाराही द्वे तथा तण्डुलीयकं ॥ सर्पासी लवली ब्राह्मी
 विश्वरूपा सुखाकरा ॥ ३० ॥ रुजापहा वृद्धिकरी तथा चैव तु शल्यदा ॥ पत्रिका रोहिणी चैव रक्तमाला महोदधी ॥ ३१ ॥ तथामलकवन्दकं
 श्यामचित्रफला च या ॥ काकोली क्षीरकाकोली पीलुपर्णी तथैव च ॥ ३२ ॥ केशिनी वृश्चिकाली च महानागा क्षताधारी ॥ गरुडी च तथा
 वेगा जले कुसुदिनी तथा ॥ ३३ ॥ स्थले चोत्पलिनी या च महाभूमिलता च या ॥ उन्मादिनी सोमराजी तर्वरतानि पार्थिव ॥ ३४ ॥
 विशेषान्मरकतादीनि कीटपक्षं विशेषतः ॥ जीवजाताश्च मणयः सर्वे धार्याः प्रयत्नतः ॥ ३५ ॥ रक्षोघ्राश्च विषघ्राश्च द्रव्यवैतालनाशनाः ॥
 विशेषान्नरनागाश्च गोखरोष्ट्रसमुद्भवाः ॥ ३६ ॥ सर्पतिक्षिरीणोमागुवस्त्रमण्डकाश्च ये ॥ सिंहव्याघ्रक्षमाज्जार्द्रीपिवानरसम्भवाः ॥ कपिअला गजा
 वाजिमहिषैर्णभवाश्च ये ॥ ३७ ॥ इत्येवमेतैः सकलैरुपेतं द्रव्यैश्च सर्वैः स्वपुरं सुरक्षितम् ॥ राजा वसेत् तत्र गृहं सुशुभ्रं गुणान्वितं लक्षणसम्प्र

युक्तम् ॥ ३८ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽगदाध्यायो नामाष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥ मरुतवाच ॥ राजरक्षारहस्यानि
 यानि दुर्गे निधापयेत् ॥ कारयेद्वा महीभर्ता ब्रूहि तत्त्वानि तानि च ॥ १ ॥ मत्स्य उवाच ॥ शिरीषोद्भूतशर्मबीजपूरं घृतप्लुतम् ॥ क्षुद्योगः
 काथितो राजन्मासार्द्धस्य पुरातनैः ॥ २ ॥ कशेरुफलमूलानि इक्षुमूलं तथा विषम् ॥ दूर्वाक्षीरघृतैर्मण्डः सिद्धोऽयं मासिकः परः ॥ ३ ॥
 नरं शस्त्रहतं प्राप्तो न तस्य मरणं भवेत् ॥ कल्माषवेणुना तत्र जनयेत्तु विभावसुम् ॥ ४ ॥ गृहे त्रिरपसव्यं तु क्रियते यत्र पार्थिव ॥ नाय्योऽ
 ग्रिर्ज्वलते तत्र नात्र कार्यो विचारणा ॥ ५ ॥ कार्पासास्त्रा भुजङ्गस्य तेन निर्मोचनं भवेत् ॥ सर्पनिर्वासने धूपः प्रशस्तः सततं गृह ॥ ६ ॥
 सामुद्रसेन्धवया विद्युद्गदा च मृत्तिका ॥ तथानुलिप्तं यद्वह्म नाग्निना दह्यते नृप ॥ ७ ॥ दिवा च दुर्गे रक्ष्योऽग्निर्योति वाते विशेषतः ॥ विषाच्च
 रक्ष्यो नृपतिस्तत्र युक्तिर्निबोध मे ॥ ८ ॥ क्रीडानिमित्तं नृपतिर्धारयेन्मृगपक्षिणः ॥ अन्नं वै प्राक् परीक्षेत बहौ चान्यतरेषु च ॥ ९ ॥ वज्रं
 पुष्पमलङ्कारं भोजनाच्छादनं तथा ॥ नापरीक्षितपूर्वं तु स्पृशेदपि महामतिः ॥ १० ॥ स्याच्चासौ वक्रसन्ततः सोद्वेगं च निरीक्षते ॥ विषदोऽथ
 विषं दत्तं यच्च तत्र परीक्षते ॥ ११ ॥ स्रस्तोत्तरीयो विमनाः स्तम्भकुड्यादिभिस्तथा ॥ प्रच्छादयति चात्मानं लज्जते त्वरते तथा ॥ १२ ॥
 भुवं विलिखति ग्रीवां तथा चालयते नृप ॥ कण्डूयति च मूर्ध्निं परिलोब्धाननं तथा ॥ १३ ॥ क्रियासु त्वरितो राजन्विपरीतास्वपि
 ध्रुवम् ॥ एवमादीनि चिह्नानि विषदस्य परीक्षयेत् ॥ १४ ॥ समीपैर्विक्षिपेद्बहौ तदन्नं त्वरयान्वितः ॥ इन्द्रायुधसवर्णं तु रूक्षं
 स्फोटसमन्वितम् ॥ १५ ॥ एकावर्त्तं तु दुर्गन्धि भृशं चट्टयते ॥ तद्रूपमेवनाज्जन्तोः शिरोरोगश्च जायते ॥ १६ ॥
 सविषेऽन्ने विलीयन्ते न च पार्थिव मक्षिकाः ॥ निळीनाश्च विपद्यन्ते संतुष्टे सविषे तथा ॥ १७ ॥ विरज्यति चकोरस्य
 दृष्टिः पार्थिवसत्तम ॥ विकृतिं च स्वरो याति कोकिलस्य तथा नृप ॥ १८ ॥ गतिः स्वलति हंसस्य भृङ्गराजश्च कूजति ॥ क्रौञ्चो मदमथा
 भ्येति कृकवाकुर्विरोति च ॥ १९ ॥ विक्रोशति शुक्रो राजन्सारिका वमते ततः ॥ चामीकरोऽन्यतो याति मृत्युं कारण्डवस्तथा ॥ २० ॥
 मेहते वानरो राजन्ग्रायते जीवजीविकः ॥ दृष्टरोमा भवेद्भुः पृषतश्चैव रोदिति ॥ २१ ॥ हर्षमायाति च शिखी विषसन्दर्शनान्नप ॥ अन्नं च

सविषं राजांश्चरेण च विपद्यते ॥ २२ ॥ तदा भवति निःश्राव्यं पक्षपट्युषितोषमम् ॥ व्यापन्नसगन्धं च चन्द्रिकामिस्तथा युतम् ॥ २३ ॥
 व्यञ्जनानां तु शुष्कत्वं द्रवाणां बुद्बुदोद्भवः ॥ ससेन्धवानां द्रव्याणां जायते फेनमालिता ॥ २४ ॥ अस्यराजिश्च ताम्रा स्याद्ग्रीला च पयस
 स्तथा ॥ कोकिलभा च मद्यस्य तोयस्य च नृपोत्तम ॥ २५ ॥ धान्याम्लस्य तथा कृष्णा कपिला कोद्रवस्य च ॥ मधुरयामा च तक्रस्य नीला
 पीता तथैव च ॥ २६ ॥ घृतस्योदकसङ्काशा कयोताभा च मस्तुनः ॥ हरिता माक्षिकस्यापि तैलस्य च तथाशुणा ॥ २७ ॥ फलानामप्यप
 कानां पाकः क्षिप्रं प्रजायते ॥ प्रकोपश्चैव पकानां माल्यानां म्लानता तथा ॥ २८ ॥ मृदुता कठिनानां स्यान्मृदूनां च विपर्ययः ॥ सूक्ष्माणां
 रूपदुर्लभं तथा चैवातिरङ्गता ॥ २९ ॥ श्याममण्डलता चैव वस्त्राणां वै तथैव च ॥ जेहानां च मणीनां च मलपङ्कजेषु दिग्धता ॥ ३० ॥ अनुलेपन
 गन्धानां माल्यानां च नृपोत्तम ॥ विगन्धता च विज्ञेया तथा राजञ्जलस्य तु ॥ ३१ ॥ दन्तकाष्ठत्वचः श्यामास्तनुस्तत्वास्तथैव च ॥ एव
 मादीनि चिह्नानि विज्ञेयानि नृपोत्तम ॥ ३२ ॥ तस्माद्वाजा सदा तिष्ठन्मणिमन्त्रौषधागदेः ॥ उक्तेः संरक्षितो राजा प्रमादपरिवर्जकः ॥ ३३ ॥
 प्रजातरोर्मूलमिहान्निशस्तद्रक्षणद्राष्ट्रमुपोति वृद्धिम् ॥ नस्मात् प्रयत्नेन नृपस्य रक्षां सर्वेण काट्यां रविवंशचन्द्र ॥ ३४ ॥ इति श्रीमात्स्ये
 महापुराणे राजधर्मो राजरक्षानामेकोनविंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २१९ ॥ ॐ ॥ मत्स्य उवाच ॥ राजन् पुत्रस्य रक्षा च कर्तव्या
 पृथिवीक्षिता ॥ आचार्यश्चात्र कर्तव्यो नित्ययुक्तश्च रक्षिभिः ॥ १ ॥ धर्ममहानार्थशास्त्राणि धनुर्वेदः च शिक्षयन्त ॥ रथे च कुत्रे चैनं
 व्यायामं कारयेत् सदा ॥ २ ॥ शिल्पानि शिक्षयेच्चैनं नासौ मिथ्या म्रियं वदेत् ॥ शरीरशब्दाज्जेन क्षिणोऽस्य नियोजयेत् ॥ ३ ॥ न
 चास्य सङ्गो दातव्यः कुड्मलुन्धावमानितैः ॥ तथा च विनयेदेनं यथा यौवनगोचरे ॥ ४ ॥ इन्द्रियेर्नक्तुष्यन्त सतां मार्गान् सुदुर्गमात् ॥
 गुणधानमशक्यं तु यस्य कर्तुं स्वभावतः ॥ ५ ॥ बन्धनं तस्य कर्तव्यं गुप्तदेशे सुसान्वितम् ॥ अविनीतकुमारं हि कुलमाशु विशो
 व्यते ॥ ६ ॥ अधिकारेषु सर्वेषु विनीतं विनियोजयेत् ॥ आदौ स्वल्पे ततः पश्चात् क्रमेणाथ न हस्तत्रिषु ॥ ७ ॥ मृगयापानमक्षांश्च वर्जयेत्
 पृथिवीपतिः ॥ एतांस्तु सेवमानास्तु विनष्टाः पृथिवीक्षिताः ॥ ८ ॥ वह्नौ नृपशार्दूल तेषां संख्या न विद्यते ॥ वृथाटनं दिग्वास्वप्नं विशेषेण

विवर्जयेत् ॥ ९ ॥ वाक्पाठ्यं न कर्तव्यं दण्डपाठ्यमेव च ॥ परोक्षनिन्दा च तथा वर्जनीया महीक्षिता ॥ १० ॥ अर्थस्य दूषणं राजा
क्षिप्रकारं विवर्जयेत् ॥ अर्थानां दूषणं चैकं तथार्थेषु च दूषणम् ॥ ११ ॥ प्राकाराणां समुच्छेदो दुर्गोक्षो न सत्क्रिया ॥ अर्थानां दूषणं योक्तं
विप्रकीर्णत्वमेव च ॥ १२ ॥ अदेशकाले यद्दानमयात्रे दानमेव च ॥ अर्थेषु दूषणं प्रोक्तमत्र कर्ममेव ॥ १३ ॥ कामः क्रोधो भद्रो
मानो लोभो हर्षस्तथैव च ॥ एते वर्ज्याः प्रयत्नेन सादरं प्रथिवीक्षिता ॥ १४ ॥ एतेषां विजयं कृत्वा कार्यो भृत्यजयस्ततः ॥ कृत्वा भृत्यजयं
राजा पौराच जानपदान् जयेत् ॥ १५ ॥ कृत्वा च विजयं तेषां शत्रून् गृह्णास्ततो जयेत् ॥ बाह्याश्च विदेशास्तुल्यभ्यन्तरक्षत्रिणः ॥ १६ ॥
गुरवस्ते यथापूर्वं तेषु यत्नपरो भवेत् ॥ पितृपैतामहं मित्रमपित्रं च तथा रिपोः ॥ १७ ॥ ह्यत्रिमं च महाभाग मित्रं त्रिविधं
मुच्यते ॥ तथापि च गुरुः पूर्वं भवेत् तत्रापि चाहतः ॥ १८ ॥ स्वाम्यसात्यो जनपदो दुर्गं दण्डस्तत्र च ॥ कोशो मित्रं च धर्मज्ञो यत्ताङ्गं
राज्यमुच्यते ॥ १९ ॥ सत्ताङ्गस्यापि राज्यस्य मूलं स्वामी प्रकीर्तितः ॥ तन्मूलत्वात् तथाङ्गानां तदुत्थयः प्रयत्नतः ॥ २० ॥ पडङ्ग
रक्षा कर्तव्या तथा तेन प्रयत्नतः ॥ अङ्गभ्यो यस्तथैकस्य द्रोहनाचरतेऽल्पधीः ॥ २१ ॥ वधस्तस्य तु कर्तव्यः शीघ्रमेव महीक्षिता ॥ न
राज्ञा मृदुना भाव्यं मृदुर्हि परिभूयते ॥ २२ ॥ न भाव्यं दारुणेनातितीक्ष्णानुद्विजते जनः ॥ काले मृदुर्यो भवति काले भवति दारुणः ॥ २३ ॥
राजा लोकद्वयोपेक्षी तस्य लोकद्वयं भवेत् ॥ भृत्यैः सह महीपालः परिहासं विवर्जयेत् ॥ २४ ॥ भृत्याः परिभवन्तीह नृपं हर्षवशं गतम् ॥
व्यसनानि च सर्वाणि भूपतिः परिवर्जयेत् ॥ २५ ॥ लोकसंग्रहार्थोय कृतकव्यसनी भवेत् ॥ शोण्डोरस्य नरेन्द्रस्य नित्यमुद्रितचेतसः ॥ २६ ॥
जना विरागमायान्ति सदा दुःसेव्यभावतः ॥ स्मितपूर्वाभिभाषी स्यात्सर्वस्येव महीपतिः ॥ २७ ॥ वध्येष्वपि महाभाग भृकुटिं न
समाचरेत् ॥ भाव्यं धर्मभृतां श्रेष्ठ स्थूलक्ष्येण भूभुजा ॥ २८ ॥ स्थूलक्ष्यस्य वशगा सर्वो भवति मेदिनी ॥ अदीर्घसूत्रश्च भवंत सर्वे
कर्मसु पार्थिवः ॥ २९ ॥ दीर्घसूत्रस्य नृपतेः कर्महानिर्ध्रुवं भवेत् ॥ रागे दर्पे च माने च द्रोहे पापे च कर्मणि ॥ ३० ॥ अप्रिये चैव कर्तव्ये
दीर्घसूत्रः प्रशस्यते ॥ राज्ञा संवृतमन्त्रेण सदा भाव्यं नृपोत्तम ॥ ३१ ॥ तस्यासंवृतमन्त्रस्य राज्ञः सर्वोपदो ध्रुवम् ॥ कृतान्येव तु

कार्यणि ज्ञायन्ते यस्य भूपतेः ॥ ३२ ॥ नारब्धानि महाभाग तस्य स्याद्भुजा वशे ॥ मन्त्रमूलं सदा राज्यं तस्मान्मन्त्रः सुर
 क्षितः ॥ ३३ ॥ कर्तव्यः पृथिवीपालेर्मन्त्रभेदभयात्सदा ॥ मन्त्रवित्साधितो मन्त्रः सम्पत्तीनां सुखावहः ॥ ३४ ॥ मन्त्रच्छेदेन बह्वो
 विनष्टाः पृथिवीक्षितः ॥ आकारैरिन्द्रितैर्गत्यां चेष्टया भाषितेन च ॥ ३५ ॥ नेत्रवक्त्रविकारेश्च गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः ॥ नयस्त्र्य
 कुशलस्तस्य वशे सर्वा वसुन्धरा ॥ ३६ ॥ भवतीह महीपाले सदा पार्थिवनन्दन ॥ नैकस्तु मन्त्रयेन्मन्त्रं राजा न द्रष्टुमिः यः ॥ ३७ ॥ नारोह
 द्विषमां नावमपरीक्षितनाविकीम् ॥ ये चास्य भूमिजयिनो भवेयुः पारिपन्थिनः ॥ ३८ ॥ तानानयद्देशं सर्वेऽन्तर्गतानि संप्रदायैः ॥ यथा न
 स्यात्कृशीभावः प्रजानामनवेक्षया ॥ ३९ ॥ तथा राज्ञा प्रकृतं व्यं स्वराष्ट्रं परिरक्षता ॥ मोहाद्राजा स्वराष्ट्रं यः कुरुते दत्तं क्षमा ॥ ४० ॥
 सोऽचिराद्भ्रश्यते राज्याज्जीविताच्च सबान्धवः ॥ भूतो वत्सो जातमलः कर्म्येक्षमो यथा भवेत् ॥ ४१ ॥ तथा राष्ट्रं नाना नृपं हन्तेऽहं
 भवेत् ॥ यो राष्ट्रमनुगृह्णाति राज्यं स परिरक्षति ॥ ४२ ॥ सञ्जातमुपजीयन्तु निन्दते स महत्कृत् ॥ तद्वाद्दिरण्यं वा दत्तं च मही राजा सुरनि
 ताम् ॥ ४३ ॥ महता तु प्रयत्नेन स्वराष्ट्रस्य च रक्षिता ॥ नित्यं स्वभ्यः परं प्रश्नश्च यथा जाना यथा पिता ॥ ४४ ॥ गतिनि नि मदा कुर्यात्
 संयतानीन्द्रियाणि च ॥ अजस्रमुपयोक्तव्यं फलं तेभ्यस्तथैव च ॥ ४५ ॥ सर्वं कर्म समाप्यतं विधाने देवमानुरे ॥ तयोर्देवमचिन्त्यं च पौरुषे
 विद्यते क्रिया ॥ ४६ ॥ एवं महीं पालयतोऽस्य भर्तुर्लोकानुरागः परमा भवेत् ॥ लोकानुरागप्रपन्ना च लक्ष्मीर्लक्ष्मीर्दत्तव्यापे यरा च
 कीर्तिः ॥ ४७ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे राजधर्म्मालुकीर्तने विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ २२० ॥ ॥ ॥ ननु रुपाच ॥ देव पुरुष
 कारे च किं ज्यायस्तद्ब्रवीहि मे ॥ अत्र मे संशयो देव च्छेतुमहं स्वशेषतः ॥ १ ॥ मत्स्य उवाच ॥ त्वमेव कर्म देवाख्यं विद्धि देहान्तरीज
 तम् ॥ तस्मात्पौरुषमेव ह श्रेष्ठमाहुर्मनीषिणः ॥ २ ॥ अतिकूलं तथा देवं पौरुषेण निन्द्यते ॥ मङ्गलाचारगुणानां नित्यमुत्थायशालिनाम् ॥ ३ ॥
 येषां पूर्वकृतं कर्म सात्त्विकं मनुजोत्तम ॥ पौरुषेण विना तेषां केषांचिद्दृश्यते फलम् ॥ ४ ॥ कर्मणः ॥ ५ ॥ यने लोके गजस्य तथा फलम् ॥
 कुरुक्षेत्रे कर्मणा विद्धि तामसस्य तथा फलम् ॥ ६ ॥ पौरुषेण लोके राजन्याश्चिन्तनं फलं नरेः ॥ देवेभ्यः विमाननि नराः पौरुषयोर्जिताः ॥ ७ ॥

तस्मात् त्रिकालं संयुक्तं देवं तु सफलं भवेत् ॥ पौरुषं देवसम्पत्त्या काले फलति पार्थिव ॥ ७ ॥ देवं पुरुषकारश्च कालश्च पुरुषो
 त्तम ॥ त्रयमेतन्मनुष्यस्य पिण्डितं स्यात्फलावहम् ॥ ८ ॥ कृषेर्वृष्टिसमायोगाद्दृश्यन्ते फलसिद्धयः ॥ तास्तु काले प्रदृश्यन्ते नैवाकाले
 कथंचन ॥ ९ ॥ तस्मात्सदेव कर्तव्यं सधर्मं पौरुषं नरेः ॥ विपत्तावपि यस्येह परलोके ध्रुवं फलम् ॥ १० ॥ नालसाः प्राप्नुवन्त्यथान्नं च
 देवपरायणाः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन आचरेद्धर्ममुत्तमम् ॥ ११ ॥ त्यक्त्वालसान् देवपरान्मनुष्यानुत्थानयुक्तान्पुरुषाद्दि लक्ष्मीः ॥ अन्विष्य
 यत्नाद्गुणानृपेन्द्र तस्मात्सदेवत्थानवता हि भाव्यम् ॥ १२ ॥ इति श्रीभारतस्य महापुराणे देवपुरुषकारवर्णनं नामैकविंशत्यधिकद्विंशत
 मोऽध्यायः ॥ २२१ ॥ ४४ ॥ मन्तरुवाच ॥ उपायांस्त्वं समाचक्ष्व सामपूर्वान्महाद्युते ॥ लक्षणं च तथा तेषां प्रयोगं च उरोत्तम ॥ १ ॥ मत्स्य
 उवाच ॥ साम भेदस्तथा दानं दण्डश्च मनुजेश्वर ॥ उपेक्षा च तथा माया इन्द्रजालं च पार्थिव ॥ २ ॥ प्रयोगाः कथिताः सप्त तन्मे निगदतः
 शृणु ॥ द्विविधं कथितं साम तथ्यं चातथ्यमेव च ॥ ३ ॥ तत्राप्यतथ्यं साधूनामाक्रोशायेव जायते ॥ तत्र साधुः प्रयत्नेन सामसाध्यो नरो
 त्तम ॥ ४ ॥ महाकुलीना ऋजवो धर्म्मनित्या जितेन्द्रियाः ॥ सामसाध्या न चातथ्यं तेषु साम प्रयोजयेत् ॥ ५ ॥ तथ्यं साम च कर्तव्यं
 कुलशीलादिवर्णनम् ॥ तथा तदुपचाराणां कृतानां चैव वर्णनम् ॥ ६ ॥ अन्येव तथा युत्तया कृतज्ञाख्यापनं स्वकम् ॥ एवं सामा च कर्तव्या
 वशना धर्म्ममेतत्पराः ॥ ७ ॥ साम्ना यद्यापि रक्षांसि गृह्णन्तीति परा श्रुतिः ॥ तथाप्येतदसाधूनां प्रयुक्तं नोपकारकम् ॥ ८ ॥ अतिशङ्कित
 मित्येवं पुरुषं सामवादिनम् ॥ असाधवो विजानन्ति तस्मात्तत्तेषु वर्जयेत् ॥ ९ ॥ ये शुद्धवंशा ऋजवः प्रणीता धर्मे स्थिता सत्यपरा विनीताः ॥
 तेषामसाध्याः पुरुषा प्रदिष्टाः मानेन्नता ये सततं च राजन् ॥ १० ॥ इति श्रीभारतस्य महापुराणे राजधर्मे सामबोधो नाम द्वाविंशत्यधिक
 द्विंशततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥ ४५ ॥ मत्स्य उवाच ॥ परस्परं तु ये दुष्टाः क्रुद्धा भीतावमानिताः ॥ तेषां भेदं प्रयुजति भेदसाध्या हि ते मताः ॥ १ ॥
 ये तु येनैव दोषेण परस्माद्वापराध्यति ॥ ते तु तद्दोषपातेन भेदनीया भृशं ततः ॥ २ ॥ आत्मीयं दर्शयेद्दोषं परस्माद्दर्शयेद्द्रयम् ॥ एवं हि
 भेदयोर्द्विन्नान्यथावद्दशमानयेत् ॥ ३ ॥ संहता हि पिना भेदं शक्रेणापि सुदुस्सहः ॥ भेदमेव प्रशंसन्ति तस्मान्नयविशारदाः ॥ ४ ॥ स्वमुखेनाश्रयेद्भेदं

भेदं परमुत्तेन च ॥ परीक्ष्य साधु मन्येत भेदं परमुत्ताच्छुभम् ॥ ५ ॥ सद्यः स्वकार्यमुद्दिश्य कुशलैरेहि भेदिताः ॥ भेदितास्ते विनिर्दिष्टा नैव
 राजार्थवादिभिः ॥ ६ ॥ अन्तःकोपो बहिःकोपो यत्र स्यातां महीक्षिताम् ॥ अन्तःकोपो महास्तत्र नाशकः पृथिवीक्षिताम् ॥ ७ ॥ सामन्तकोपो
 बाह्यस्तु कोपः प्रोक्तो महीभूतः ॥ महिषिषुवराजान्यां तथा सेनापतेर्नृप ॥ ८ ॥ अमात्यमन्त्रिणां चैव राजपुत्रे तथैव च ॥ अन्तःकोपो विनि
 र्दिष्टो दारुणः पृथिवीक्षिताम् ॥ ९ ॥ बाह्यकोपे समुत्पन्ने सुमहत्पि पार्थिवः ॥ शुद्धान्तस्तु महाभाग शीघ्रमेव जयी भवेत् ॥ १० ॥ अपि
 शकसमो राजा अन्तःकोपेन नश्यति ॥ सोऽन्तःकोपः प्रयत्नेन तस्माद्द्रक्ष्यो महीभूता ॥ ११ ॥ परतः कोपमुत्पाद्य भेदेन विजिगीषुणा ॥
 ज्ञातीनां भेदनं कार्यं परेषां विजिगीषुणा ॥ १२ ॥ रक्ष्यञ्चैव प्रयत्नेन ज्ञातिभेदस्तथात्मनः ॥ ज्ञातयः परितप्यन्ते सततं परितापिताः ॥ १३ ॥
 तथापि तेषां कर्तव्यं सुगम्भीरेण चेत्तसा ॥ ग्रहणं दानमानाभ्यां भेदस्तेभ्यो भयङ्करः ॥ १४ ॥ न ज्ञातिमनुगृह्णन्ति न ज्ञातिं विश्वसन्ति च ॥
 ज्ञातिभिर्भेदनीयास्तु रिपवस्तेन पार्थिवैः ॥ १५ ॥ भिन्ना हि शक्या रिपवः प्रभूताः स्वल्पेन सैन्येन निहन्तुमार्जौ ॥ सुसंहतानां हि तदस्तु
 भेदः कार्यो रिपूणां नयशस्त्रविद्धिः ॥ १६ ॥ इति श्रीमालस्ये महापुराणे राजधर्मे भेदप्रशंसानाम त्रयोविंशत्यधिकद्विगशततमो
 ऽध्यायः ॥ २२३ ॥ ॐ ॥ मत्स्य उवाच ॥ सर्वेषामप्युपायानां दानं श्रेष्ठतमं मतम् ॥ सुदत्तेनेह भवति दानेनोभयलोकजित् ॥ १ ॥ न
 सोऽस्ति राजन्दानेन वशगो यो न जायते ॥ दानेन वशगा देवा भवन्तीह सदा नृणाम् ॥ २ ॥ दानमेवोपजीवन्ति प्रजाः सर्वा नृपोत्तम ॥
 प्रियो हि दानवान् लोकैः सर्वस्यैवोपजायते ॥ ३ ॥ दानवानचिरेणैव तथा राजा पराजयेत् ॥ दानवानैव शक्नोति संहतान्भेदितुं परान् ॥ ४ ॥
 यद्यप्यलुब्धगम्भीराः पुरुषाः सागरोपमाः ॥ न गृह्णन्ति तथाप्येते जायन्ते पशुपातिनः ॥ ५ ॥ अन्यत्रापि कुतं दानं करोत्यन्यान्यथा
 वशे ॥ उपायेभ्यः प्रशंसन्ति दानं श्रेष्ठतमं जनाः ॥ ६ ॥ दानं श्रेयस्करं पुंसां दानं श्रेष्ठतमं परम् ॥ दानवानैव लोकेषु पुत्रत्वे त्रियते
 सदा ॥ ७ ॥ न केवलं दानपरा जयन्ति भूलोकमेकं पुरुषप्रवीराः ॥ जयन्ति ते राजसुरेन्द्रलोकं सुदुर्जयं यो विबुधाधिवासः ॥ ८ ॥ इति
 श्रीमालस्ये महापुराणे राजधर्मे दानप्रशंसानाम चतुर्विंशत्यधिकद्विगशततमोऽध्यायः ॥ २२४ ॥ ॐ ॥ मत्स्य उवाच ॥ न शक्या ये वशे

कर्तुं पुण्यव्रित्तयेन तु ॥ दण्डेन तान्वशीकुर्व्यादण्डो हि वशकृत्तृणाम् ॥ १ ॥ सम्यक्प्रणयनं तस्य तथा कार्यं महीक्षिता ॥ धर्मशास्त्रानुसारेण
ससहायेन धीमता ॥ २ ॥ तस्य सम्यक्प्रणयनं यथा कार्यं महीक्षिता ॥ वानप्रस्थांश्च धर्मज्ञानिर्ममन्निष्परिश्रयाच्च ॥ ३ ॥ स्वदेशे परदेशे
वा धर्मशास्त्रविशारदान् ॥ समीक्ष्य प्रणयेदण्डं सर्वं दण्डे प्रतिष्ठितम् ॥ ४ ॥ आश्रमी यदि वा वर्णो पूज्यो वाथ गुरुर्महान् ॥ तान् दण्ड्यो
नाम राज्ञोऽस्ति यः स्वधर्मेण तिष्ठति ॥ ५ ॥ अदण्ड्यान् दण्डयन् राजा दण्ड्यांश्चिन्त्यान् दण्डयन् ॥ इह राज्यात्परिभ्रष्टो नरकं च प्रपद्यते ॥ ६ ॥
तस्माद्राज्ञा विनीतेन धर्मशास्त्रानुसारतः ॥ दण्डप्रणयनं कार्यं लोकानुग्रहकाम्यया ॥ ७ ॥ यत्र दयालो लेहिताक्षो दण्डश्चरति पापना ॥ प्रजा
स्तत्र न सुहृन्ति नेता चेत्साधु पश्यति ॥ ८ ॥ बालवृद्धतुरयतिद्विजस्त्रीविधवा यतः ॥ मात्स्न्यं तेन भक्ष्येरन्यदि दण्डं न पातयेत् ॥ ९ ॥
देवदेत्योरगणाः सर्वे भूतपतत्रिणः ॥ उत्क्रामयेयुर्मर्यादां यदि दण्डं न पातयेत् ॥ १० ॥ एष ब्रह्मभेदापेक्षु सर्वप्रहरणेषु च ॥ सर्वविक्र
कोपेषु व्यवसाये च तिष्ठति ॥ ११ ॥ पूज्यन्ते दण्डिनो देवैर्न पूज्यन्ते त्वदण्डिनः ॥ न ब्रह्मणं विधातारं न पूज्यमणावपि ॥ १२ ॥
यजन्ते मानवाः केचित्प्रशान्ताः सर्वकर्मसु ॥ रुद्रमग्निं च शक्रं च सूर्याचंद्रमसौ तथा ॥ १३ ॥ विष्णुं देवगणाश्चान्यान्दण्डिनः पूजयन्ति च ॥
दण्डः शास्ति प्रजाः सर्वा दण्ड एवाभिरक्षति ॥ १४ ॥ दण्डः सुतेषु जागर्ति दण्डं धर्मं विदुर्मुखाः ॥ राजदण्डमयादेव पापाः पापं न
कुर्वते ॥ १५ ॥ यमदण्डभयादेकं परस्परभयादपि ॥ एवं सांसिद्धिके लोके सर्वं दण्डे प्रतिष्ठितम् ॥ १६ ॥ अन्धेतमसि मजेयुर्देहि दण्डं न
पातयेत् ॥ यस्मादण्डो दमयति अदण्ड्यान् दण्डयत्यपि ॥ दमनादण्डनाच्चैव तस्मादण्डं विदुर्मुखाः ॥ १७ ॥ दण्डस्य भीतेस्त्रिदशैः समेतै
र्भागो धृतः शूधलस्य यज्ञे ॥ दत्तं कुमारं ध्वजिनीपतित्वं वरं शिशूनां च भयाद्दलस्य ॥ १८ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे राजधर्मे
दण्डप्रशंसानाम पञ्चविंशत्याधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥ ७३ ॥ मत्स्य उवाच ॥ दण्डप्रणयनार्थोय राजा सृष्टः स्वयम्भुवा ॥ देव
भागानुपादाय सर्वभूतादिगुप्तये ॥ १ ॥ तेजसा यदसुं काश्चिन्नैव शक्नोति वीक्षितुम् ॥ ततो भवति लोकेषु राजा भास्करवत्प्रभुः ॥ २ ॥
यस्य दशने लोकः प्रसादमुपगच्छति ॥ नयनानन्दकारित्वात्तदा भवति चन्द्रमाः ॥ ३ ॥ यथा यमः प्रियद्वेष्ये प्राप्ति काले प्रयच्छति ॥

तथा राज्ञा विधातव्याः प्रजास्ताद्धि यमव्रतम् ॥ ४ ॥ वरुणेन यथा पाशेर्बद्ध एव प्रदृश्यते ॥ तथा पापान्निगृहीयाद्रतमेतद्धि वारुणम् ॥ ५ ॥
 परिपूर्णं यथा चन्द्रं दृष्ट्वा हृष्यति मानवः ॥ तथा प्रकृतयो यस्मिन्स चन्द्रप्रतिमो नृपः ॥ ६ ॥ प्रतापयुक्तस्तेजस्वी नित्यं स्यात्पापकर्मसु ॥
 दुष्टसामन्तहिंसेषु राजाऽऽग्नेयव्रते स्थितः ॥ ७ ॥ यथा सर्वाणि भूतानि घरा धारयते स्वयम् ॥ तथा सर्वाणि भूतानि बिभ्रतः पार्थिवं
 व्रतम् ॥ ८ ॥ इन्द्रस्याकस्य वातस्य यमस्य वरुणस्य च ॥ चन्द्रस्याग्नेः पृथिव्याश्च तेजोव्रतं नृपश्चरेत् ॥ ९ ॥ वार्षिकांश्चतुरो मासान्
 यथेन्द्रोऽप्यथ वर्षति ॥ तथाभिवर्षेत्स्वं राज्यं कामभिन्द्रव्रतं स्मृतम् ॥ १० ॥ अष्टौ मासान्यथादित्यस्तोयं हरति रश्मिभिः ॥ तथा हरतेकरं
 राशान्नित्यमर्कव्रतं हि तत् ॥ ११ ॥ प्रविश्य सर्वभूतानि यथा चरति मारुतः ॥ तथा चारैः प्रवेष्टव्यं व्रतमेतद्धि मारुतम् ॥ १२ ॥ इति
 श्रीमात्स्ये महापुराणे राजधर्मे राज्ञो लोकपालसाम्यानिर्देशो नाम षड्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२६ ॥ मत्स्य उवाच ॥ निक्षे
 पस्य समं मूल्यं दण्डचो निक्षेपमुक्त्वा तथा ॥ वस्त्रादिकसमस्तस्य तदा धर्मो न हीयते ॥ १ ॥ यो निक्षेपं नार्पयति यश्चानिक्षेप्य याचते ॥
 तावुभौ चोरवच्छस्यौ दाप्यौ वा द्विगुणं धनम् ॥ २ ॥ उपधाभिश्च यः कश्चित्परद्रव्यं हरेन्नरः ॥ स सहायः स हन्तव्यः प्रकामं
 विविधैर्बन्धैः ॥ ३ ॥ यो याचितं समादाय न तद्दद्याद्यथाक्रमम् ॥ स निगृह्य बलादाप्यो दण्डचो वा पूर्वसाहसम् ॥ ४ ॥
 अज्ञानाद्यादि वा कुर्यात्परद्रव्यस्य विक्रयम् ॥ निर्दोषो ज्ञानपूर्व तु चोरवद्रथमर्हति ॥ ५ ॥ मूल्यमादाय यो विद्यां शिल्पं
 वा न प्रयच्छति ॥ दण्डचः स मूल्यं सकलं धर्मेज्ञेन मर्हक्षिता ॥ ६ ॥ द्विजे भोज्ये तु सम्प्राप्ते प्रतिवेष्टममभोजयन् ॥ हिरण्यमापकं
 दण्डचः पापे नास्ति व्यतिक्रमः ॥ ७ ॥ आमन्त्रितो द्विजो यस्तु वत्तमानश्च स्वं गृहे ॥ निष्कारणं न गच्छेद्यः स दाप्योऽष्टशतं
 दमम् ॥ ८ ॥ प्रतिश्रुत्याप्रदातारं सुवर्णं दण्डयेन्नृपः ॥ ९ ॥ भृत्यश्चाज्ञां न कुर्याद्यो दर्पात्कर्म यथोदितम् ॥ स दण्डचः कृष्णलान्यष्टौ
 न देयं चास्य वेतनम् ॥ १० ॥ संगृहीतं न दद्याद्यः काले वेतनमेव च ॥ अक्रांते तु त्यजेद्भृत्यं दण्डचः स्याच्छतमेव च ॥ ११ ॥
 यो ग्रामदेशसत्यानां कृत्वा सत्येन संविदम् ॥ विसंवदेन्नरो लोभात्तं राष्ट्रान्निप्रवासयेत् ॥ १२ ॥ क्रीत्वा विक्रीय वा किञ्चिद्यस्ये

दृष्ट्वा यो भवेत् ॥ सोऽन्तर्द्देशाद्वात्तत्साम्यं दद्याच्चेवाददति वा ॥ १३ ॥ परेण तु दशाहस्य न दद्यान्नेव दापयेत् ॥ आददद्द्विदृष्टौ चैव
 सत्त्वा दण्डयः शतानि षट् ॥ १४ ॥ यस्तु दोषवर्ती कन्यामनाख्याय प्रयच्छति ॥ तस्य कुर्यान्नृपो दण्डं स्वयं षण्णवर्ति पणान् ॥ १५ ॥ अकन्ये
 नेति यः कन्यां ब्रूयाद्दोषेण मानवः ॥ स शतं प्राप्नुयाद्दण्डं तस्या दोषमदर्शयन् ॥ १६ ॥ यस्तन्वयां दर्शयित्वा न्यां वोढः कन्यां प्रयच्छति ॥
 तन्ममं तस्य कुर्वीत राज्ञा दण्डं तु साहसम् ॥ १७ ॥ वरो दोषाननाख्याय यः कन्यां वरयेद्दिह ॥ दत्ताप्यदत्ता सा तस्य राज्ञा दण्डयः
 शतद्वयम् ॥ १८ ॥ प्रदाय कन्यां योऽन्यस्मै पुनस्तां सम्प्रयच्छति ॥ दण्डः कार्यो नरेद्रेण तस्याप्युत्तमसाहसः ॥ १९ ॥ सत्यङ्कुरेण वा
 वाचा भुक्तं पण्यमंसंशयम् ॥ लुब्धो ह्यन्यत्र विक्रता षट्शतं दण्डमर्हति ॥ २० ॥ दुहितुः शुलकविक्रेता सत्यङ्कुरात्तु सन्त्यजेत् ॥ द्विगुणं
 दण्डयेदेनमिति धर्मो व्यवस्थितः ॥ २१ ॥ मूल्यैकदेशं दत्त्वा तु यदि क्रेता धनं त्यजेत् ॥ स दण्डयो मध्यमं दण्डं तस्य पण्यस्य
 मोक्षणम् ॥ २२ ॥ दुह्याद्धेनुं च यः पालो गृहीत्वा भक्तवेतनम् ॥ स तु दण्डयः शतं राज्ञा सुवर्णं चाप्यरक्षिता ॥ २३ ॥ दण्डं दत्त्वा तु
 विरमेत्स्वामितः कृतलक्षणः ॥ बद्धः कार्णोयसैः पशैस्तस्य कर्मकरो भवेत् ॥ २४ ॥ धनुःशतपरीणाहो ग्रामस्य तु समन्ततः ॥ द्विगुणं
 त्रिगुणं वापि नगरस्य तु कल्पयेत् ॥ २५ ॥ वृत्तिं तत्र प्रकुर्वीत यामुश्चो नावलोकयेत् ॥ छिद्रं वा वारयेत्सर्वं श्वशूकरमुखानुगम् ॥ २६ ॥
 यत्रापरिवृतं धान्यं विहिंस्युः पशवो यदि ॥ न तत्र कारयेद्दण्डं नृपतिः पशुरक्षिणे ॥ २७ ॥ अनिर्देशाहां गां सूतां वृषं देवपशुं तथा ॥ छिद्रं
 वा वारयेत्सर्वं न दण्डया मनुब्रवीत् ॥ २८ ॥ अथोऽन्यथा विनष्टस्य दशांशं दण्डमर्हति ॥ पाल्यस्य पालकस्वामी विनाशे क्षत्रियस्य
 तु ॥ २९ ॥ भक्षयित्वोपविष्टस्तु द्विगुण दण्डमर्हति ॥ विशं दण्ड्यादशगुणं विनाशे क्षत्रियस्य तु ॥ ३० ॥ गृहं तडागमारामं क्षेत्रं वापि
 समाहरन् ॥ शतानि पंच दंडः स्यादज्ञानाद्विशतो दमः ॥ ३१ ॥ सीमान्धनकाले तु सीमान्तं यो हि कारयेत् ॥ तेषां संज्ञां ददानस्तु
 निह्नाच्छेदनमाधुयात् ॥ ३२ ॥ अथेनामपि यो दद्यात्संविदं वाधिगच्छति ॥ उत्तमं साहस दण्डय इति स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ॥ ३३ ॥
 वर्णानामानुषव्येण त्रयाणामविशेषतः ॥ अकार्यकारिणः सर्वान्प्रायश्चित्तानि कारयेत् ॥ ३४ ॥ असत्येन प्रमाप्य स्त्रीशूद्रहत्याव्रतं चरेत् ॥

दाणेन च धनेनैकं सर्पोदीनामशङ्कवन् ॥ ३५ ॥ एकैकं स चरेत्कृच्छ्रं द्विजः पापापनुत्तये ॥ फलदानां च वृक्षाणां छेदने जप्यमृक्
 शतम् ॥ ३६ ॥ गुल्ममवच्छीलतानां च पुष्पितानां च वीरुधाम् ॥ अस्थिमतां च सत्त्वानां सहस्रस्य प्रमाणे ॥ पूर्णे वानस्यवस्थातुं शुद्रहत्या
 व्रतं चरेत् ॥ ३७ ॥ किञ्चिद्द्वयं च विप्राय दद्यादस्थिमतां वधे ॥ अनस्थां चैव हिंसायां प्राणायामैर्विशुद्धयति ॥ ३८ ॥ अग्नादिजानां
 सत्त्वानां रसजानां च सर्वशः ॥ फलपुष्पोद्गतानां च घृतप्राशो विशेषनम् ॥ ३९ ॥ कृष्टानामोषधीनां च जातानां च सम्यं वने ॥ वृथाच्छे
 देन गच्छेत दिनमेकं पयोव्रती ॥ ४० ॥ एतैर्व्रतैरपोह्यं स्यादेनो हिंसासमुद्भवं ॥ स्तेयकर्मपहर्तॄणां श्रूयतां व्रतमुत्तमम् ॥ ४१ ॥ धान्या
 न्नधनचौर्याणि कृत्वा कामाद्विजोत्तमः ॥ सजातीयगृहादेव कृच्छ्रगर्ह्येन विशुद्धयति ॥ ४२ ॥ मनुष्याणां तु हरणे स्त्रीणां क्षेत्रगृहस्य तु ॥
 कूपवापीजलानां तु शुद्धिश्चान्द्रायणं स्मृतम् ॥ ४३ ॥ द्रव्याणामल्पशराणां स्तेयं कृत्वा न्यवेदमतः ॥ चरेत्संतापनं कृच्छ्रं तन्निर्यात्यविशु
 द्ध्ये ॥ ४४ ॥ मह्यभोज्यापहरणे यानशय्यासनस्य तु ॥ पुष्पमूलफलानां तु पंचगव्यं विशेषनम् ॥ ४५ ॥ तृणकाष्ठद्रुमाणां तु शुष्कान्नस्य
 गुडस्य च ॥ चैलचर्ममिषाणां तु त्रिरात्रं स्यादभोजनम् ॥ ४६ ॥ मणिमुक्ताप्रचालानां ताम्रस्य रजतस्य च ॥ अयस्कांस्योपलानां च
 द्वादशाहं कणान्ममुक् ॥ ४७ ॥ कार्पासकीटजोर्णानां द्विशफैकशफस्य च ॥ पक्षिगन्धोषधीनां च रज्ज्वाश्चैव त्र्यहं पयः ॥ ४८ ॥ एतैर्व्रतै
 रपोहन्ति पापं स्तेयकृतं द्विजः ॥ अगम्यागमनीयं तु व्रतैरेभिरपानुदेत् ॥ ४९ ॥ गुरुतल्पव्रतं कुर्याद्व्रतः सिक्त्वा स्वयोनिषु ॥ सख्युः पुत्रस्य
 च स्त्रीषु कुमारीष्वन्यजासु च ॥ ५० ॥ पितृष्वस्त्रीयभगिर्नो स्वस्त्रीयां मातुरेव च ॥ मातुश्च भ्रातुरार्यायां गत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ५१ ॥
 एताः स्त्रियस्तु भार्यैश्च नोपगच्छेत्तु बुद्धिमान् ॥ ज्ञातीनां च स्त्रियो यास्तु पतितानुगताश्च याः ॥ ५२ ॥ अमानुषीषु पुरुषो उदकयाया
 मयोनिषु ॥ रेतः सिक्त्वा जले चैव कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥ ५३ ॥ मैथुनं च समालोक्य पुंसि योषिति वा द्विजः ॥ गोपानेऽप्यु दिवा चैव
 सवासाः स्नानमाचरेत् ॥ ५४ ॥ चाण्डालान्त्यस्त्रियो गत्वा भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च ॥ पतत्यज्ञानतो विप्रो ज्ञानात् सम्यं तु गच्छति ॥ ५५ ॥
 विप्रद्रुषां स्त्रियं भर्ता निरुध्यादेकवेदमनि ॥ यत् पुंसः परदारेषु तच्चैनां चारयेद्रुतम् ॥ ५६ ॥ सा चैव पुनः प्रदुष्येत्तु सदृशेनोपमन्त्रिता ॥

कृच्छ्रं चान्द्रायणं चैव तत्तस्याः पावनं स्मृतम् ॥५७॥ यः करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनं द्विजः ॥ तद्भैक्ष्यभुगजपेन्नित्यं त्रिभिर्वर्षेण्यपोहति ॥५८॥
 एषा पापकृतामुक्ता चतुर्णामपि निष्कृतिः ॥ पतितैः सम्प्रयुक्तानामिमां शृणुत निष्कृतिम् ॥५९॥ संवत्सरेण पतति पतितेन सहाचरन् ॥ याजनाध्या-
 पनाद्यौनादुयानाशनसनात् ॥ ६० ॥ यो येन पतितेनैषां संसर्गं याति मानवः ॥ स तस्यैव व्रतं कुर्यात् तत्संसर्गविशुद्धये ॥६१॥ पतितस्यो-
 दकं कार्यं सपिण्डैर्बान्धवैः सह ॥ निन्दितेऽहनि सायाह्ने ज्ञातिभिर्गुरुसन्निधौ ॥६२॥ दासी घटमर्पा पूर्ण पर्यस्येत् प्रेतवत् सदा ॥ अहोरात्रमुपा-
 सीरन् नाशौचं बान्धवैः सह ॥ ६३ ॥ निवर्त्तयेरस्तस्मात्तु सम्भाषणसहासनम् ॥ दायादस्य प्रमाणं च यात्रामेवं च लौकिकीम् ॥ ६४ ॥
 ज्येष्ठाभावात्प्रिवर्त्तते ज्येष्ठ्यावाप्तं च यत्पुनः ॥ ज्येष्ठांशं प्राप्नुयाच्चास्य यवीयान्युणतोऽधिकः ॥ ६५ ॥ स्थापितां चापि मर्यादां ये भिन्दुः
 पापकर्मिणः ॥ सर्वे पृथग्दण्डनीया राज्ञा प्रथमसाहसम् ॥ ६६ ॥ शतं ब्राह्मणमाकुश्य क्षत्रियो दण्डमर्हति ॥ वैश्यस्तु द्विशतं राजच्छूद्रस्तु
 वयमर्हति ॥ ६७ ॥ पञ्चाशद्ब्राह्मणो दण्ड्यः क्षत्रियस्याभिशंसने ॥ वैश्यस्याप्यर्द्धपञ्चाशच्छूद्रे द्वादशको दमः ॥ ६८ ॥ क्षत्रियस्याभुयाद्वैश्यः
 साहसं पुनरेव च ॥ शूद्रः क्षत्रियमाकुश्य जिह्वाच्छेदनमाप्नुयात् ॥ ६९ ॥ पञ्चाशत्क्षत्रियो दण्ड्यस्तथा वैश्याभिशंसने ॥ शूद्रे चैवार्द्धपञ्चाश-
 तथा धर्मो न हीयते ॥७०॥ वैश्यस्याक्रोशने दण्ड्यः शूद्रश्चोत्तमसाहसम् ॥ शूद्राक्रोशे तथा वैश्यः शतार्द्ध दण्डमर्हति ॥७१॥ सवर्णाक्रोशने
 दण्ड्यस्तथा द्वादशकं स्मृतम् ॥ वादेष्ववचनीयेषु तदेव द्विगुणं भवेत् ॥ ७२ ॥ एकजातिर्द्विजातिं तु वाचा दारुणया क्षिपन् ॥ जिह्वायाः
 प्राप्नुयाच्छेदं जघन्यः प्रथमो हि सः ॥७३॥ नामजातिगृहं तेषामभिद्रोहेण कुर्वतः ॥ निक्षेप्योऽयोमयः शङ्कुर्ज्वलन्नास्ये दशाङ्गुलः ॥ ७४ ॥
 घमौपदेशं शूद्रस्तु द्विजानामभिकुर्वतः ॥ तप्तमासेचयेत्तैलं वक्त्रे श्रोत्रे च पार्थिवः ॥ ७५ ॥ श्रुतिं देशं च जातिं च कर्म शारीरमेव च ॥ वितथ
 च तुवन्दण्ड्यो राज्ञा द्विगुणसाहसम् ॥७६॥ यस्तु पातकसंयुक्तः क्षिपेद्गणान्तरं नरः ॥ उत्तमं साहसं दण्डः पात्यस्तस्मिन्मथ्याक्रमम् ॥ ७७ ॥
 राज्ञो निर्वेशनियमं वितथं यान्ति वे मिथः ॥ सर्वे द्विगुणदण्ड्यास्ते विप्रलम्भाश्चपस्य तु ॥७८॥ प्रीत्या मयास्याभिहितं प्रमादेनाथवा वदेत् ॥
 भूयो न चैवं वक्ष्यामि स तु दण्डार्द्धभागभवेत् ॥ ७९ ॥ काणं वाप्यथवा खलमन्ध चापि तथाविधम् ॥ तथ्येनापि भुवन्दाप्यो दण्डं कार्षापणं

धनम् ॥ ८० ॥ मातरं पितरं ज्येष्ठं भ्रातरं श्वशुरं गुरुम् ॥ आक्रोशयञ्छतं दण्ड्यः पन्थानं चार्हयन्गुरोः ॥ ८१ ॥ गुरुवर्ज्यं तु मानहं यो हि मार्गं न
 यच्छति ॥ स दाप्यः कृष्णलं राज्ञस्तस्य पापस्य शान्तये ॥ ८२ ॥ एकजातिर्द्विजातिं तु येनाङ्गेनापराधयात् ॥ तदेव च्छेदयेत्तस्य क्षिप्रमेवा
 विचारयन् ॥ ८३ ॥ अवनिष्ठीवतो दुर्पाद्वाबोधौ च्छेदयेन्नृपः ॥ अवमूत्रयतो मेहमपशब्दयतो गुदम् ॥ ८४ ॥ सहासनमभिप्रसुरुक्कृष्टस्याप
 क्रुष्टजः ॥ कट्यां कृताङ्गो निर्वास्यः स्फिचं वाप्यस्य कर्तयेत् ॥ ८५ ॥ केशेषु गृह्णतां हस्तं छेदयेद्विचारयन् ॥ पादयोर्नासिकायां च ग्रीवायां
 वृपणेषु च ॥ ८६ ॥ त्वग्भेदकः शतं दण्ड्यो लोहितस्य च दर्शकः ॥ मांसभेत्ता च षणिष्कान्निर्वास्यस्त्वस्थिभेदकः ॥ ८७ ॥ अङ्गभङ्गकरस्याङ्गं
 तदेवापहरेन्नृपः ॥ दण्डपारुष्यकृद्दण्ड्यः समुत्थानव्ययं तथा ॥ ८८ ॥ अर्द्धपादकरः कायो गोगजाश्वोष्टचातकः ॥ पशुशुद्रमुखाणां च हिंसायां
 द्विगुणो दमः ॥ ८९ ॥ पञ्चाशच्च भवेद्दण्ड्यस्तथैव मृगपक्षिषु ॥ कुमिकीटेषु दण्ड्यः स्याद्भजतस्य च मापकम् ॥ ९० ॥ तस्यानुरूपं मूल्यं च
 प्रदद्यात्स्वामिने तथा ॥ स्वस्वामिकानां सकलं शेषाणां दण्डमेव तु ॥ ९१ ॥ वृक्षं तु सकलं छित्त्वा सुवर्णं दण्डयेच्चैनं पञ्चि
 सीन्नि जलाशये ॥ ९२ ॥ छेदनादफलस्यापि मध्यमं साहसं स्मृतम् ॥ गुल्मवल्लीलतानां च सुवर्णस्य च मापकम् ॥ ९३ ॥ वृथाच्छेदी तृण
 स्यापि दण्ड्यः कार्षोपणं भवेत् ॥ त्रिभागं कृष्णला दण्ड्याः प्राणिनस्ताडने तथा ॥ ९४ ॥ देशकालानुरूपेण मूल्यं राजा दुर्माद्विषु ॥
 तत्स्वामिनस्तथा दण्ड्या दण्डमुक्तस्तु पार्थिव ॥ ९५ ॥ यत्रातिवर्त्तते युग्यं वैगुण्यात्प्राजकस्य तु ॥ तत्र स्वामी भवेद्दण्ड्यो नात्रश्चेत्
 प्राजको भवेत् ॥ ९६ ॥ प्राजकश्च भवेद्दण्ड्यः प्राजको दण्डमर्हति ॥ नास्ति दण्ड्यश्च तस्यापि तथा वै हेतुकल्पकः ॥ ९७ ॥ द्रव्याणि यो हरेद्यस्य
 जानतोऽजानतोऽपि वा ॥ स तस्योत्पादयेत्तुष्टिं राज्ञो दद्यात्ततो दमम् ॥ ९८ ॥ यस्तु रण्यं घटं कृपाद्धरेन्द्रिन्वाच्च तांप्रपाम् ॥ सदण्डं प्राप्नुयान्मायं
 तच्च सम्प्रतिपादयेत् ॥ ९९ ॥ धान्यं दशभ्यः कुम्भेभ्यो हस्तोऽभ्यधिकं वधः ॥ शेषेऽप्येकादशगुणं तस्य दण्डं प्रकल्पयेत् ॥ १०० ॥
 तथा भक्ष्यान्नपानानां न तथाप्यधिके वधः ॥ सुवर्णरजतादीनामुत्तमानां च वाससाम् ॥ १०१ ॥ पुरुषाणां कुलीनानां नारीणां च विशेषतः ॥
 महापशूनां हरणे शस्त्राणामौषधस्य च ॥ १०२ ॥ मुख्यानां चैव रत्नानां हरणे वधमर्हति ॥ दध्नः क्षीरस्य तक्रस्य पानीयस्य रसस्य च ॥ १०३ ॥

वेणुवेदलभाण्डानां लवणानां तथैव च ॥ मृन्मयानां च सर्वेषां मृदो भस्मन एव च ॥ १०४ ॥ कालमासाद्य कार्यं च राजा दण्डं प्रकल्पयेत् ॥
 गोषु ब्राह्मणसंस्थासु माहिषीषु तथैव च ॥ १०५ ॥ अथापहारकश्चैव सद्यः कार्योऽद्वैपादकः ॥ सूत्रकार्पासकिण्वानां गोमयस्य गुडल-
 च ॥ १०६ ॥ मत्स्यानां पक्षिणां चैव तैलस्य च घृतस्य च ॥ मांसस्य मधुनश्चैव यच्चान्यद्वस्तुसम्भवम् ॥ १०७ ॥ अन्येषां लवणादीनां
 मद्यानामोदनस्य च ॥ पक्वानानां च सर्वेषां तन्मूल्याद्विगुणो दमः ॥ १०८ ॥ पुष्पेषु हरिते धान्ये गुल्मवल्लीलतासु च ॥ अत्रेषु परिपूर्णेषु
 दण्डः स्यात्पञ्चमाषकम् ॥ परिपूर्णेषु धान्येषु शाकमूलफलेषु च ॥ १०९ ॥ निरन्वये शूरां दण्डयः सान्वये द्विशतं दमः ॥ येन येन यथाङ्गेन
 स्तेनोऽन्येषु विचष्टते ॥ ११० ॥ तप्तदेव हरेत्तस्य प्रत्यादेशाय पार्थिवः ॥ द्विजोऽध्वगः क्षीणवृत्तिर्द्विविक्षू द्वे च मूलके ॥ १११ ॥ त्र्युप्तसो
 वोरुको द्वौ च तावन्मात्रं फलेषु च ॥ तथा च सर्वधान्यानां मुष्टिग्राहेण पार्थिवः ॥ ११२ ॥ शाके शाकप्रमाणेन गृह्यमाणे न दुष्यति ॥ बान-
 स्पत्यं फलं मूलं दूर्वाद्यर्थं तथैव च ॥ ११३ ॥ तृणं गोऽभ्यवहारार्थमस्तेयं मनुस्त्ववीत् ॥ अदेववाटिजं पुष्पं देवतार्थं तथैव च ॥ ११४ ॥
 आददानः परक्षेत्रान्न दण्डं दातुमर्हति ॥ शृङ्गिणं नखिनं राजन्दंष्ट्रिणं च वधोद्यतम् ॥ ११५ ॥ यो हन्यान्न स पापेन लिप्यते मनुजेश्वर ॥
 गुरुं वा बालवृद्धं वा ब्राह्मणं वा बहुश्रुतम् ॥ ११६ ॥ आततायिनमायान्तं हन्यादेवाविचारयन् ॥ नाततायिवधे दोषो हन्तुर्भवति कश्चन ॥ ११७ ॥
 प्रकाशं वाऽप्रकाशं वा मन्युस्तं मन्युमृच्छति ॥ गृहक्षेत्राभिहर्तारस्तथागम्याभिगामिनः ॥ ११८ ॥ अग्निदो गरदश्चैव तथा चाभ्युद्यतायुधः ॥
 अभिचारं तु कुर्वाणो राजगामि च पैशुनम् ॥ ११९ ॥ एते हि कथिता लोके धम्मज्ञैराततायिनः ॥ भिक्षुकोऽध्यथवा नारी योऽपि वा स्यात्
 कुशीलवः ॥ १२० ॥ प्रविशेत्प्रतिषिद्धस्तु प्राशुयाद्विगुणं दमः ॥ परस्त्रीणां तु सम्भाषे तीर्थेऽरण्ये गृहेऽपि वा ॥ १२१ ॥ नदीनां चैव सम्भेदः
 स संग्रहणमाश्रयात् ॥ न सम्भाषेत्परस्त्रीभिः प्रतिषिद्धः समाचरेत् ॥ १२२ ॥ प्रतिषिद्धे समाभाष्य सुवर्णं दण्डमर्हति ॥ नैशाचारणदोरेषु
 विधिरात्मोपजीविषु ॥ १२३ ॥ सज्जयन्ति मनुष्येस्ता निगूढं वा चरन्त्युत ॥ किञ्चिदेव तु दाप्यः स्यात्सम्भाषेणापचारयन् ॥ १२४ ॥
 प्रेष्यासु चैव सर्वासु गृह्यव्रजितासु च ॥ योऽकामां दूषयेत्कन्यां स सद्यो वधमर्हति ॥ १२५ ॥ सकामां दूषमाणस्तु प्राशुयाद्विशतं दमम् ॥

यश्च संचारकस्तत्र पुरुषः स तथा भवेत् ॥ १२६ ॥ पारदारिकवद्दण्डो योऽपि स्याद्दवकाशदः ॥ बलात्सन्दूषयेद्यस्तु परभाट्यो नरः
 कश्चित् ॥ १२७ ॥ वधो दण्डो भवेत्तस्य नापराधो भवेत्स्त्रियाः ॥ रजस्तृतीयं या कन्या स्वगृहे प्रतिपद्यते ॥ १२८ ॥ अदण्ड्या सा भवे
 द्राज्ञा वरयन्ती पतिं स्वयम् ॥ स्वदेशे कन्यकां दत्त्वा तामादाय तथा व्रजेत् ॥ १२९ ॥ परदेशे भवेद्ब्रह्मः स्त्रीचोरः स यतो भवेत् ॥ अद्रव्या
 मृतपत्नी तु संगृह्यापराध्यति ॥ १३० ॥ सद्रव्यां तां संगृहीता दण्डं तु क्षिप्रमहति ॥ उत्कृष्टं या भजन्कन्या देया तस्यैव सा भवेत् ॥ १३१ ॥
 यच्चान्यं सेवमानां च संयतां वासयेद्गृहे ॥ उत्तमां सेवमानस्तु जवन्यो वधमहति ॥ जवन्यमुत्तमां नारीं सेवमानां तथैव च ॥ १३२ ॥ अतारि
 लङ्घयेद्या स्त्री ज्ञातिभिर्बलदुर्पिता ॥ तां च निष्क्रामयेद्राजा संस्थाने चहुसंस्थिते ॥ १३३ ॥ हताधि शरां मलिनां पिण्डमात्रोपजीविनीम् ॥
 सस्येत्स्वैरिणीं नित्यं सवर्णेनाभिदूषिताम् ॥ १३४ ॥ व्यायसा दूषितां नारीं सुण्डनं समवाप्नुयात् ॥ वासश्च मलिनं नित्यं शिखः संग्राम्या
 दग्न ॥ १३५ ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः क्षत्रविद्शूद्रदूषितः ॥ ब्रजन्दाप्यो भवेद्राज्ञा दण्डमुत्तमं गण्डम् ॥ १३६ ॥ वेड्यागमे च विप्रस्य
 क्षत्रियस्यान्त्यजागमे ॥ मध्यमं प्रथमं वैश्यो दण्ड्यः शूद्रगमाद्भवेत् ॥ १३७ ॥ शूद्रः सवर्णागने शतं दण्ड्यो महीक्षिता ॥ वैश्यस्तु
 द्विगुणं राजक्षत्रस्तु त्रिगुणं तथा ॥ १३८ ॥ ब्राह्मणश्च भवेद्दण्ड्यस्तथा राजंश्चतुर्गुणम् ॥ अगुप्तानु भवेद्दण्डः स्वगुप्तास्त्रयविको भवेत् ॥ १३९ ॥
 सातापितृष्वसा श्वश्रूमांस्तुलानी पितृव्यजा ॥ पितृव्यसखिशिष्यस्त्री भगिनी तत्सखी तथा ॥ भ्रातृ भाट्यार्थेने पूर्वादण्डस्तु द्विगुणो भवेत् ॥ १४० ॥
 भागिनेयी तथा चैव राजपत्नी तथैव च ॥ तथा प्रव्रजिता नारी वर्णेत्कृष्टा तथैव च ॥ १४१ ॥ इत्यगम्याश्च निर्दिष्टास्तासां तु धर्मे नरः ॥
 शिश्रस्योत्कर्तनं कृत्वा ततस्तु वधमहति ॥ १४२ ॥ चण्डालीं च शपाकीं च गच्छन्वधवामुयात् ॥ १४३ ॥ तिर्यग्योनिं च गंधर्ज्यं प्रै मुने
 यो निषेवते ॥ वपनं प्रामुयाद्दण्डं तस्याश्च यवसोदकम् ॥ १४४ ॥ सुवर्णं च भवेद्दण्ड्यो गां व्रजः अनुजतिम् ॥ वैश्यागामी द्विजो दण्ड्यो
 वैश्याशुलकसमं पणम् ॥ १४५ ॥ गृहीत्वा वेतनं वैश्या लोभादन्यत्र गच्छति ॥ वेतनं द्विगुणं त्वादण्डं च द्विगुणं तथा ॥ १४६ ॥
 अन्यमुद्दिश्य यो वैश्यां नयेदन्यस्य कारयेत् ॥ तस्य दण्डो भवेद्राजसुवर्णस्य च मापकम् ॥ १४७ ॥ नीत्वा भागान्न यां श्यादाण्यो द्विगुण

कृष्णलम् ॥ १९२ ॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशां चतुस्त्रिद्विगुणं स्मृतम् ॥ यः साहसं कारयति स दंडयो द्विगुणं दमम् ॥ १९३ ॥ यस्त्वेवमुक्त्वाह दाता
कारयेत्स चतुर्गुणम् ॥ सन्दिष्टस्याप्रदाता च समुद्रगृहभेदकः ॥ १९४ ॥ पंचाशत्पणिको दंडस्तत्र कार्यो महीक्षिता ॥ अस्पृश्यं चास्पृशन्नार्यो
ह्ययोग्योऽयोग्यकर्मकृत् ॥ १९५ ॥ पुंस्त्वहर्तो पशूनां च दासीगर्भविनाशकृत् ॥ शुद्रप्रव्रजितानां च देवे पेत्रे च भोजकः ॥ १९६ ॥ अव्रजन्
बाढमुक्त्वा तु तथैव च निमन्त्रणे ॥ एते कार्पापणशतं सर्वे दंडया महीक्षिता ॥ १९७ ॥ दुःखोत्पादि गृहे द्रव्यं क्षिपन् दण्डस्तु कृष्णलम् ॥
पितापुत्रविरोधे च साक्षिणां द्विशतो दमः ॥ स्यान्नरश्च तथार्यः स्यात्तस्याप्यष्टशतो दमः ॥ १९८ ॥ तुलाशासनमानानां कूटकृन्मानकस्य
च ॥ एभिश्च व्यवहर्तो च स दण्डयो दममुत्तमम् ॥ १९९ ॥ विषाग्निदां पतिगुरुनेजापत्यप्रमापणोम् ॥ विकर्णनासिकां व्योष्टो कृत्वा गोभिः
प्रमापयेत् ॥ २०० ॥ ग्रामस्य दाहका ये च ये च क्षेत्रस्य वेदमनः ॥ राजपत्न्यभिगामी च दग्धव्यास्ते कटाग्रिना ॥ २०१ ॥ ऊनं वाप्यधिकं
चापि लिखेद्यो राजशासनम् ॥ पारदारिकचौरं वा मुंचतो दण्ड उत्तमः ॥ २०२ ॥ अभक्ष्येण द्विजं दूष्य दण्डय उत्तमसाहसम् ॥ क्षत्रियं मध्यमे
वेद्यं प्रथमं शुद्रमर्द्धकम् ॥ २०३ ॥ मृताङ्गुलमविक्रेतुर्गुरुं ताडयत्स्तथा ॥ राजयानासनारोदुर्दण्ड उत्तमसाहसः ॥ २०४ ॥ यो मन्येतजितोऽस्मीति
न्यायेनापि पराजितः ॥ तमाथान्तं पुनर्जित्वा दण्डयेद्विगुणं दमम् ॥ २०५ ॥ आह्वानकरो मध्यः स्यादनाह्वाने तथाह्वयन् ॥ दण्डिकस्य च यो
हस्तादभियुक्तः पलायते ॥ २०६ ॥ हीनः पुरुषकारेण तं दण्डयाद्दण्डिको धनम् ॥ प्रण्यापराधात्प्रव्यस्तु स दण्डयश्चाद्धमेव च ॥ २०७ ॥ दण्डार्थं
नियमार्थं च नीयमानेषु बन्धनम् ॥ यदि कश्चित्पलायेत दण्डश्चाष्टगुणो भवेत् ॥ २०८ ॥ अनिन्दिते विवादे तु न स्वरोमावतारणम् ॥ कारयेद्यः
स पुरुषो मध्यमं दण्डमर्हति ॥ २०९ ॥ बन्धनं चाप्यवध्यस्य बलान्मोचयते तु यः ॥ वध्यं विमोचयेद्यस्तु दण्डाद्विगुणभागभवेत् ॥ २१० ॥ दुर्दष्ट
व्यवृत्तराणां सभ्यानां द्विगुणो दमः ॥ राज्ञा त्रिशङ्कणो दण्डः प्रक्षेप्य उदके भवेत् ॥ २११ ॥ अल्पदण्डेऽधिकं कुर्याद्विपुले चालपमेव च ॥
ऊनावेकं तु तं दण्डं सभ्यो दद्यात्स्वकाद्ब्रह्मात् ॥ २१२ ॥ आवानवध्यस्य वधे तावान्वध्यस्य रक्षणे ॥ अधर्मा नृपतेर्दष्टस्तथा
वध्यस्य मोक्षणे ॥ २१३ ॥ ब्राह्मणं नैव हन्यात् सर्वपापेष्ववस्थितम् ॥ प्रवासयेत्स्वकाद्वाश्रात्समग्रधनसंयुतम् ॥ २१४ ॥

न जातु ब्राह्मणं वध्यात्पातकं त्वधिकं भवेत् ॥ यस्मात्तस्मात्प्रयत्नेन ब्रह्महत्यां विवर्जयेत् ॥ २१६ ॥ अदंड्यादण्ड्यनराजा
दण्ड्याश्चैवाप्यदण्डयन् ॥ अयंशो महदाप्नोति नरकं चाधिगच्छति ॥ २१६ ॥ ज्ञात्वापराधं पुरुषस्य राजा कालं तथा चानुमतं द्विजानाम् ॥
दण्डयेषु दण्ड परिकल्पयेत्तु यो यस्य युक्तः स समीक्ष्य कुर्यात् ॥ २१७ ॥ इति श्रीमत्स्ये महापुराणे राजधर्म दण्डप्रणयनं नाम सप्तविंशत्य
धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२७ ॥ छ ॥ मनुस्वाच ॥ दिव्यान्तरिक्षभौमेषु या शान्तिरभिधीयते ॥ तामहं श्रोतुमिच्छामि महोत्पातेषु
केनैव ॥ १ ॥ मत्स्य उवाच ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि त्रिविधामद्भुतादिषु ॥ विशेषेण तु भौमेषु शान्तिः कार्या तथा भवेत् ॥ २ ॥ अभया
चान्तरिक्षेषु सौम्या दिव्येषु पार्थिव ॥ विजिगीषुः परं राजन्भूतिरामस्तु यो भवेत् ॥ ३ ॥ विजिगीषुः परानेवमभियुक्तस्तथा परैः ॥ तथाभिचार
शङ्कायां शत्रूणामभिनाशने ॥ ४ ॥ भये महति सम्प्राप्ते अभया शान्तिरिष्यते ॥ राजयक्षमाभिभूतस्य क्षतक्षीणस्य चाप्यथ ॥ ५ ॥ सौम्या प्रशस्यते
शान्तिर्यज्ञकामस्य चाप्यथ ॥ भूकर्म्ये च समुत्पन्ने प्राप्ते चान्नभूये तथा ॥ ६ ॥ अतिवृष्ट्यामनावृष्ट्यां शत्रुभानां भयेषु च ॥ प्रमतेषु च
चोरेषु वैष्णवी शान्तिरिष्यते ॥ ७ ॥ पशूनां मारणे प्राप्ते नराणामपि दारुणे ॥ भूतेषु दृश्यमानेषु रौद्रे शान्तिस्तथेष्यते ॥ ८ ॥ वेदनाशे
समुत्पन्ने जने जाते च नास्तिके ॥ अपूज्यपूजने जाते ब्राह्मी शान्तिस्तथेष्यते ॥ ९ ॥ भविष्यत्यभिषेके च परचक्रभयेऽपि च ॥ स्वराष्ट्र
भेदेऽरिवधे रौद्री शान्तिः प्रशस्यते ॥ १० ॥ त्र्यहातिरिक्ते पवने भक्ष्ये सर्वविगर्हिते ॥ वैकृते वातजे व्याधौ वायवी शान्तिरिष्यते ॥ ११ ॥
अनावृष्टिभये जाते प्राप्ते विह्वलिवर्षणे ॥ जलाशयविकारेषु वारुणी शान्तिरिष्यते ॥ १२ ॥ अभिशापभये प्राप्ते भार्गवी च तथैव च ॥ जाते
प्रसववैकृत्ये प्राजापत्या महासुज ॥ १३ ॥ उपस्कराणां वैकृत्ये त्वाष्ट्री पार्थिवनन्दन ॥ बालानां शान्तिकामस्य कौमारी च तथा नृप ॥ १४ ॥
कुर्याच्छान्तिमथाग्नेयीं संप्राप्ते वह्निवैकृते ॥ आज्ञाभङ्गे तु सज्जाते तथा भृत्यादिसंशये ॥ १५ ॥ अश्वानां शान्तिकामस्य तद्विकारे समुत्थिते ॥
अश्वानां कामयानस्य गान्धर्वी शान्तिरिष्यते ॥ १६ ॥ गजानां शान्तिकामस्य तद्विकारे समुत्थिते ॥ गजानां कामयानस्य शान्तिराङ्गे
रसी भवेत् ॥ १७ ॥ पिशाचादिभये जाते शान्तिर्वै नेर्ऋती स्मृता ॥ अपमृत्युभये जाते दुःस्वप्ने च तथा स्थिते ॥ १८ ॥ याम्यां तु कारये

च्याति प्राप्ते तु नरके तथा ॥ धननाशे समुत्पन्ने कौबेरी शान्तिरिष्यते ॥ १९ ॥ वृक्षाणां च तथार्थानां वैकृते समुपस्थिते ॥ भृतिकामस्तथा
 शान्तिं पार्थिवीं प्रतियोजयेत् ॥ २० ॥ प्रथमे दिनयामे च रात्रौ वा मनुजोत्तम ॥ हस्ते स्नातो च चित्रायामादित्ये चाश्विने तथा ॥ २१ ॥
 अर्याम्णि सौम्यजातेषु वायव्यांस्त्वद्गुतेषु च ॥ द्वितीये दिनयामे तु रात्रौ च रविनन्दन ॥ २२ ॥ पुष्याग्नेये विशाखासु पित्र्यासु भरणीषु च ॥
 उत्पत्तेषु तथा भाग्ये आग्नेयीं तेषु कारयेत् ॥ २३ ॥ तृतीये दिनयामे च रात्रौ च रविनन्दन ॥ राहिण्यां वैष्णवे ब्राह्मे वासवे वैश्वदेवते ॥ २४ ॥
 ज्येष्ठायां च तथा मैत्रेये भवन्त्यद्गुताः क्वचित् ॥ ऐन्द्री तेषु प्रयोक्तव्या शान्ती रविकुलोद्ग्रह ॥ २५ ॥ चतुर्थे दिनयामे च रात्रौ वा रविनन्दन ॥
 सार्वे पौष्णे तथाद्राघ्यामहिबुध्नये च दारुणे ॥ २६ ॥ मूले वारुणदेवत्ये ये भक्त्यद्गुतास्तथा ॥ वारुणो तेषु कर्तव्या महाशान्तिर्महीक्षिता ॥ २७ ॥
 मित्रमण्डलवेषासु ये भवन्त्यद्गुताः क्वचित् ॥ तत्र शान्तिद्वयं कार्यं निमित्तेषु च नान्यथा ॥ निर्निमित्तकृता शान्तिर्निमित्तेनोपयुज्यते ॥ २८ ॥
 बाणप्रहारा न भवन्ति यद्गद्गजन् नृणां सन्नहनेर्गुतानाम् ॥ देवोपघाता न भवन्ति तद्गद्गर्मोत्तमानां शान्तिपरायणानाम् ॥ २९ ॥ इति श्रीमात्स्ये
 महापुराणेऽद्भुतशान्तिर्नामाष्टाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥ ॐ ॥ मनुरुवाच ॥ अद्भुतानां फलं देव श्रमनं च तथा वद ॥
 त्वं हि वेत्सि विशालाक्ष ज्ञेयं सर्वमशेषतः ॥ १ ॥ मस्त्य उवाच ॥ अत्र ते वर्णयिष्यामि यदुवाच महातपाः ॥ अत्रये वृद्धगर्गस्तु सर्वधर्मे
 भृतां वरः ॥ २ ॥ सरस्वत्यां सुखासीनं गर्गं स्रोतसि पार्थिव ॥ पप्रच्छासौ महातेजा अत्रिर्मुनिजनप्रियम् ॥ ३ ॥ अत्रिरुवाच ॥ नश्यतां
 पूर्वेषूपणि जनानां कथयस्व मे ॥ नगराणां तथा राज्ञां त्वं हि सर्वं वदस्व माम् ॥ ४ ॥ गर्ग उवाच ॥ पुरुषापचरात्रियतमपरज्यन्ति
 देवताः ॥ ततोऽपरागाद्देवानामुपसर्गः प्रवर्तते ॥ ५ ॥ दिव्यान्तरिक्षभौमं च त्रिविधं संप्रकीर्तितम् ॥ ग्रहक्षवैकृतं दिव्यमान्तरिक्षं निबोध
 मे ॥ ६ ॥ उल्कापातो दिशां दाहः परिवेषस्तथैव च ॥ गन्धर्वनगरं चैव वृष्टिश्च विहृता तु या ॥ ७ ॥ एवमादीनि लोकेऽस्मिन्नान्तरिक्षं
 विनिर्दिशेत् ॥ चरस्थिरभवो भौमो भूकम्पश्चापि भूमिजः ॥ ८ ॥ जलाशयानां वैकृत्यं भौमं तदपि कीर्तितम् ॥ भौमे त्वल्पफलं ज्ञेयं चिरेण
 च विपच्यते ॥ ९ ॥ अम्ब्रजं मध्यफलदं मध्यकालफलप्रदम् ॥ अद्भुते तु समुत्पन्ने यदि वृष्टिः शिवा भवेत् ॥ १० ॥ साप्ताहाभ्यन्तरे ज्ञेयमद्भुतं

निष्फलं भवेत् ॥ अद्भुतस्य विपाकश्च विना शान्त्या न दृश्यते ॥ ११ ॥ त्रिभिर्वैस्तथा ज्ञेयं सुमहद्व्यक्रारकम् ॥ राज्ञः शरीरे लोके
 च पुरद्वारे पुरोहिते ॥ १२ ॥ पाकमायाति पुत्रेषु तथा वै कोशवाहने ॥ ऋतुस्वभावाद्राजेन्द्र भवन्यद्भुतसंज्ञिताः ॥ १३ ॥ शुभा
 वहारस्ते विज्ञेयास्तांश्च मे गदतः शृणु ॥ वज्राशनिमहीकम्पसन्ध्यानिर्घातनिःस्वनाः ॥ १४ ॥ परिवेषजोधूमरक्ताकार्कास्तमयोदयाः ॥ द्रुमो
 द्रेदकरस्नेहो बहुशः सफलद्रुमः ॥ १५ ॥ गोपक्षिमधुवृद्धिश्च शुभानि मधुमाधवे ॥ ऋक्षोलकापातकलुपं कपिलाकैन्दुमण्डलम् ॥ १६ ॥
 कृष्णश्वेतं तथा पीतं धूसरच्चान्तलोहितम् ॥ रक्तपुष्परुणं सान्ध्यं नभः क्षुब्धार्णवोपमम् ॥ १७ ॥ सारितां चांबुसंशोषं दृष्ट्वा ग्रीष्मे शुभं
 वदेत् ॥ शक्रायुधपरीवेषं विद्युदुल्काधिरौहणम् ॥ १८ ॥ कंपोद्वर्तनेवैकृत्यं हसनं दारणं क्षितेः ॥ नद्योदपानसरसां विधूनतरणप्लुवाः ॥ १९ ॥
 शृङ्गिणां च वराहाणां वर्षासु शुभमिष्यते ॥ शीतानिलतुषारत्वं नर्दनं मृगपक्षिणाम् ॥ २० ॥ रक्षोभूतपिशाचानां दर्शनं वागमानुषी ॥ दिशो
 धूमान्धकाराश्च सनभोवनपर्वताः ॥ २१ ॥ उच्चैः सूर्योदयास्तौ च हेमन्ते शोभनाः स्मृताः ॥ दिव्यस्त्रीरूपगन्धर्वविमानाद्भुतदर्शनम् ॥ २२ ॥
 ग्रहनक्षत्रताराणां दर्शनं वागमानुषी ॥ गीतवादित्रनिर्घोषो वनपर्वतसानुषु ॥ २३ ॥ शस्यवृद्धी रसांत्यप्तिः शरत्काले शुभाः
 स्मृताः ॥ हिमपातनिलोत्पातविरूपाद्भुतदर्शनम् ॥ २४ ॥ कृष्णाञ्जनाभमाकाशं तारोलकापातपिञ्जरम् ॥ चित्रगर्भोद्भवः स्त्रीषु
 गोऽजाश्वमृगपक्षिषु ॥ पत्राङ्कुरलतानां च विकाराः शिशिरे शुभाः ॥ २५ ॥ ऋतुस्वभावेन विनाद्भुतस्य जातस्य दृष्टस्य तु शीघ्रमेव ॥
 यथागमं शान्तिरनन्तरं तु कार्या यथोक्ता वसुधाधिपेन ॥ २६ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽद्भुतशान्तिकोत्पत्तिर्नामैकोनत्रिंशद्
 धिकदिशततमोऽध्यायः ॥ २२९ ॥ गर्ग उवाच ॥ देवतार्घ्याः प्रनृत्यन्ति वेपन्ते प्रज्वलन्ति च ॥ वमन्यग्निं तथा धूमं स्नेहं रक्तं तथा
 वसाम् ॥ १ ॥ आरटन्ति रुदन्येताः प्रस्विद्यन्ति हसन्ति च ॥ उत्तिष्ठन्ति निर्षीदन्ति प्रधावन्ति धमन्ति च ॥ २ ॥ भुञ्जते विक्षिपन्ते वा कोशप्रहरण
 ध्वजान् ॥ अवाङ्मुखा वै भवन्ति स्थानात्स्थानं भ्रमन्ति च ॥ ३ ॥ एवमाद्या हि दृश्यन्ते विकाराः सहस्रोत्थिताः ॥ लिङ्गायतनविषेषु तत्र
 वासं न रोचयेत् ॥ ४ ॥ राज्ञो वा व्यसनं तत्र स च देशो विनश्यति ॥ देवयात्रासु चोत्पातान्दृष्ट्वा देशभयं वदेत् ॥ ५ ॥ पितामहस्य हर्म्येषु

सत्र वासं न रोचयेत् ॥ पशूनां रुद्रजं ज्ञेयं नृपाणां लोकपालजम् ॥ ६ ॥ ज्ञेयं सेनापतीनां तु यत्स्यात्स्कन्दविज्ञाखजम् ॥ लोकानां विष्णुवर्षी-
 विश्वकर्मसमुद्भयम् ॥ ७ ॥ विनायकोद्भवं ज्ञेयं गणानां ये तु नायकाः ॥ देवप्रेष्यान्नुपप्रेष्या देवस्त्रीभिर्नृपस्त्रियः ॥ ८ ॥ वासुदेवोद्भवं ज्ञे-
 ग्रहाणामेव नान्यथा ॥ देवतानां विकारेषु श्रुतिवेत्ता पुरोहितः ॥ ९ ॥ देवतार्चा तु गत्वा वै स्नानमाच्छाद्य भूषयेत् ॥ पूजयेच्च महाभाग ग-
 मालयान्नसम्पदा ॥ १० ॥ मधुपर्केण विधिवदुपतिष्ठेदनन्तरम् ॥ पुरोधा जुहुयाद्ब्रह्मो सप्तरात्रमतन्द्रितः ॥ ११ ॥ विप्राश्च पूज्या मधुरात्रपान-
 सदक्षिणं सप्तदिनं नरेन्द्र ॥ प्राप्तेऽष्टमेऽह्नि क्षितिगोप्रदानैः सकाञ्चनैः शान्तिमुपैति पापम् ॥ १२ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽद्भुतशान्ति-
 चाधिकारो नाम त्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३० ॥ ६४ ॥ गर्ग उवाच ॥ अनग्निर्दीप्यते यत्र राष्ट्रे यस्य निरिन्धनः ॥ न दीप्यते चे-
 नर्वास्तद्राष्ट्रं पीडयते नृपैः ॥ १ ॥ प्रज्वलेद्दप्सु मांसं वा तथार्द्रं वापि किञ्चन ॥ प्राकारं तोरणं द्वारं नृपवेद्म सुरालयम् ॥ २ ॥ एता-
 यत्र दीप्यन्ते तत्र राज्ञो भयं भवेत् ॥ विद्युता वा प्रदह्यन्ते तदापि नृपतेर्भयम् ॥ ३ ॥ अनैशानि तर्मांसि स्युर्विना पांसुरजांसि च ॥ धूमश्च
 नग्निजो यत्र तत्र विन्द्यान्महाभयम् ॥ ४ ॥ तडित्त्वनन्ध्रे गगने भयं स्यादक्षवर्जिते ॥ दिवा सतारे गगने तथैव भयमादिशेत् ॥ ५ ॥ अ-
 नक्षत्रवैकृत्ये ताराविषमदर्शने ॥ पुरवाहनयानेषु चतुष्पत्सु गणक्षिपु ॥ ६ ॥ आयुधेषु च दीप्तिषु धूमायत्सु तथैव च ॥ निर्गमेत्सु च कोशा-
 संग्रामस्तुमुखो भवेत् ॥ ७ ॥ विनाग्निं विष्फुलिङ्गाश्च दृश्यन्ते यत्र कुत्रचित् ॥ स्वभावाच्चापि पूर्यन्ते धनुषि विवृतानि च ॥ ८ ॥ विकारश्च
 युधानां स्यात् तत्र संग्राममादिशेत् ॥ त्रिरात्रोपोषितश्चात्र पुरोधाः सुसमाहितः ॥ ९ ॥ समिद्धिः क्षीरवृक्षाणां सर्षपैश्च घृतेन च ॥ हा-
 कुय्यादग्निमन्त्रैर्ब्रह्मणांश्चैव भोजयेत् ॥ १० ॥ दद्यात् सुवर्णं च तथा द्विजेभ्यो गांश्चैव वस्त्राणि तथा भुवं च ॥ एवं कृते पापमुपैति नाशं यदा-
 वैकृत्यभवं द्विजेन्द्र ॥ ११ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽद्भुतशान्तिवर्गवैकृत्यं नामैकत्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३१ ॥ ६५ ॥
 गर्ग उवाच ॥ पुरेषु येषु दृश्यन्ते पादपा देवचोदिताः ॥ रुदन्तो वा हसन्तो वा स्रवन्तो वा रसान्वहन् ॥ १ ॥ अरोगा वा विना वातं शाखां मुन-
 त्यथ दुग्माः ॥ फलं मूलं तथा कालं दर्शयन्ति त्रिहायनाः ॥ २ ॥ पूर्ववत्स्वं दर्शयन्ति फलं पुष्पं तथातन्तरे ॥ क्षीरं स्नेहं तथा रक्तं मधु तोर-

स्रवन्ति च ॥ ३ ॥ शुष्यन्त्यरोगाः सहसा शुष्का रोहन्ति वा पुनः ॥ उत्तिष्ठन्तीह पतिताः पतन्ति च तथोत्थिताः ॥ ४ ॥ तत्र वक्ष्यामि ते ब्रह्मन्
 विपाकं फलमेव च ॥ रोदने व्याधिमभ्योति हसने देशविभ्रमम् ॥ ५ ॥ शाखाप्रपतनं कुर्यात्संश्रामे योधपातनम् ॥ बालानां मरणं कुर्याद्
 बालानां बालपुष्पिता ॥ ६ ॥ स्वराष्ट्रभेदं कुरुते फलपुष्पमथांतरे ॥ क्षयः सर्वत्र गोकर्षिरे स्नेहे दुर्भिक्षलक्षणम् ॥ ७ ॥ वाहनापचयं मध्ये रक्ते
 संग्राममादिशेत् ॥ मधुस्रावे भवेद्दद्याधिर्जलस्रावे न वर्षति ॥ ८ ॥ अरोगशोषणं ज्ञेय ब्रह्मन्दुर्भिक्षलक्षणम् ॥ शुष्केषु सम्प्ररोहस्तु वीर्यमन्नं च
 हीयते ॥ ९ ॥ उत्थाने पतितानां च भयं भेदकरं भवेत् ॥ स्थानात्स्थानं तु गमने देशभङ्गस्तथा भवेत् ॥ १० ॥ ज्वलत्स्वपि च वृक्षेषु रुद
 त्स्वपि घनक्षयम् ॥ एतत्पूजितवृक्षेषु सर्वं राज्ञो विपद्यते ॥ ११ ॥ पुष्पे फले वा विकृते राज्ञो मृत्युं तथादिशेत् ॥ अन्येषु चैव वृक्षेषु वृक्षा
 त्पातेष्वतन्द्रितः ॥ १२ ॥ आच्छादयित्वा तं वृक्षं गन्धमाल्यैर्विभूषयेत् ॥ वृक्षोपरि तथा च्छत्रं कुर्यात्पापप्रक्षान्तये ॥ १३ ॥ शिवमभ्यर्चये
 देवं पशुं चास्मै निवेदयेत् ॥ रुद्रेभ्य इति वृक्षेषु हुत्वा रुद्रं जपेत्ततः ॥ १४ ॥ मध्वाज्ययुक्तेन तु पायसेन संपूज्य विप्रैश्च भुवं च दद्यात् ॥
 गतिन नृत्येन तथाश्चयेत्तु देवं हरं पापविनाशहेतोः ॥ १५ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽद्भुतशान्तौ वृक्षोत्पातप्रशमननाम द्वाविंशदधिकद्वि
 शततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥ ७४ ॥ गर्ग उवाच ॥ अतिवृष्टिरनावृष्टिर्दुर्भिक्षादिभयं मतम् ॥ अनृतौ तु दिवानन्ता वृष्टिर्ज्ञेया भयानका ॥ १ ॥
 अनब्धे वैकृताच्चैव विज्ञेया राजमृत्यवे ॥ शीतोष्णानां विपर्यासे नृपाणां रिपुजं भयम् ॥ २ ॥ शोणितं वर्षते यत्र तत्र शस्त्रभयं भवेत् ॥
 अङ्गारपांसुवर्षेषु नगरं तद्विनश्यति ॥ ३ ॥ मज्जास्थिस्नेहमांसानां जनमारभयं भवेत् ॥ फलं पुष्पं तथा धान्यं परेणातिभयाय
 तु ॥ ४ ॥ पांशुजनूपलानां च वर्षतो रोगजं भयम् ॥ छिद्रे वाग्नप्रवर्षेण सस्यानां भीतिवर्द्धनम् ॥ ५ ॥ विरजस्के रवौ व्यब्धे यदा
 च्छाया न दृश्यते ॥ दृश्यते तु प्रतीपा वा तत्र देशभयं भवेत् ॥ ६ ॥ निरब्धे वाथ रात्रौ वा श्वेतं याम्योत्तरेण तु ॥ इन्द्रायुधं
 तथा दृष्ट्वा उत्कापातं तथैव च ॥ ७ ॥ दिग्दाहपरिविषो च गन्धर्वनगर तथा ॥ परचक्रभयं ब्रूयाद्देशोपद्रवमेव च ॥ ८ ॥ सूर्येन्दुपर्जन्य
 समरिणानां यागस्तु कार्यो विधिवद्विजेन्द्र ॥ धनानि गोः काञ्चनदक्षिणा च देया द्विजानामघनाशहेतोः ॥ ९ ॥ इति श्रीमात्स्ये

महापुराणेऽदुतशान्तौ वृषैर्वृक्षप्रशमनं नाम त्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३३ ॥ ॐ ॥ गर्ग उवाच ॥ नगरादपसर्पन्ते
समीपमुपयान्ति च ॥ नद्यो हृदप्रस्रवाणि विरसाश्च भवन्ति च ॥ १ ॥ विवर्णं कलुषं तप्तं फेनवज्जन्तुसङ्कुलम् ॥ स्नेहं क्षीरं सुरां रक्तं वहन्ते
वाकुलोदकाः ॥ २ ॥ षण्मासाभ्यन्तरे तत्र परचक्रभयं भवेत् ॥ जलाशया नदंते वा प्रज्वलन्ति कथंचन ॥ ३ ॥ विमुच्यन्ति तथा
ब्रह्मज्वालाधूमरजांसि च ॥ अखाते वा जलोत्पत्तिः सुसत्त्वा वा जलाशयाः ॥ ४ ॥ सङ्गतिशब्दाः श्रूयन्ते जनमारभयं भवेत् ॥ दिव्यमम्भो
मयं सर्पिर्मधुतैलावसेचनम् ॥ ५ ॥ जप्तव्या वारुणा मन्त्रास्तैश्च होमो जले भवेत् ॥ ६ ॥ मध्वाज्ययुक्तं परमान्नमत्र देयं द्विजानां द्विजभोजना
र्थम् ॥ गावश्च देयाः सितवस्त्रयुक्तास्तथोदकुम्भाः सलिलाघशान्त्यै ॥ ७ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽदुतशान्तौ सलिलाशयवैकृत्यं नाम
चतुस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३४ ॥ ॐ ॥ गर्ग उवाच ॥ अकालप्रसवा नार्यः कालातीतमजास्तथा ॥ विवृतप्रसवाश्चैव शुभमसंप्रसवा
स्तथा ॥ १ ॥ अमानुषा ह्यतुण्डाश्च सञ्जातव्यसनास्तथा ॥ हीनाङ्गा अधिकाङ्गाश्च जायन्ते यदि वा स्त्रियः ॥ २ ॥ पशवः पक्षिणश्चैव तथैव
च सरीसृपाः ॥ विनाशं तस्य देशस्य कुलस्य च विनिर्दिशेत् ॥ ३ ॥ विवासयेत्तानृपतिः स्वराष्ट्रस्त्रियश्च पूज्याश्च ततो द्विजेन्द्राः ॥ कस्ये
च्छक्रेर्जोह्वणतर्पणं च लोके ततः शान्तिमुपैति पापम् ॥ ४ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽदुतशान्तौ स्त्रीप्रसववैकृत्यं नाम पंचत्रिंशदधिक
द्विशततमोऽध्यायः ॥ २३५ ॥ ॐ ॥ गर्ग उवाच ॥ यान्ति यानान्ययुक्तानि युक्तान्यपि न यान्ति च ॥ चोद्यमानानि तत्र स्यान्महद्भयमुप
स्थितम् ॥ १ ॥ वाद्यमाना न वाद्यन्ते वाद्यन्ते चात्यनाहताः ॥ अचलाश्च चलन्त्येव न चलन्ति चलानि च ॥ २ ॥ आकाशे तूर्यनादश्च
गीतगन्धर्वनिःस्वनः ॥ काष्ठदर्वीकुठारादि विकारं कुरुते यदि ॥ ३ ॥ गावो लांगूलसङ्घश्च स्त्रियः स्त्री च विधातयेत् ॥ उपस्कारादिविहृतौ
घोरं शस्त्रभयं भवेत् ॥ ४ ॥ धायोस्तु पूजां द्विज सक्तुभिश्च कृत्वा नियुक्तांश्च जपेच्च मन्त्रान् ॥ दद्यात्प्रभृतं परमान्नमत्र
सदक्षिणं तेन शमोऽस्य भूयात् ॥ ५ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽदुतशान्तौ बुपस्करवैकृत्यं नाम षट्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३६ ॥
गर्ग उवाच ॥ प्रविशन्ति यदा ग्राममारण्या मृगपक्षिणः ॥ अरण्यं यान्ति वा ग्राम्याः स्थलं यान्ति जलोद्भवाः ॥ १ ॥ स्थलजाश्च जलं

धान्ति घोरं वाशन्ति निर्भयाः ॥ राजद्वारे पुरद्वारे शिवा चाप्याशिवप्रदा ॥ २ ॥ दिवा रात्रिश्चरा वापि रात्रावपि दिवाचराः ॥ ग्राम्यास्त्यजन्ति
 ग्रामं च शून्यतां तस्य निर्दिशेत् ॥ ३ ॥ दीप्ता वाशन्ति सन्ध्यासु मण्डलानि च कुर्वते ॥ वाशन्ति विस्वरं यत्र तदाप्येतत्फलं लभेत् ॥ ४ ॥
 प्रदोषे कुक्कुटो वाशेद्धमेन्ते वापि कोकिलः ॥ अर्कोदयेऽर्कोभिमुखी शिवा रौति भयं वदेत् ॥ ५ ॥ गृहं कपोतः प्रविशेत्कव्यादो मूर्ध्नि लीयते ॥
 मधु वा मक्षिकाः कुर्युर्मृत्युर्गृहपतेर्भवेत् ॥ ६ ॥ प्राक्कारद्वारगृहेषु तोरणपणवीथिषु ॥ केतुच्छत्रायुधाद्येषु क्रव्यादं प्रपतेद्यदि ॥ ७ ॥ जायन्ते
 वाथ बल्मीका मधु वा स्पन्दते यदि ॥ स देशो नाशमायाति राजा च म्रियते तथा ॥ ८ ॥ मूषकाच्छलभान्दृष्ट्वा रभृतं शुद्ध्यं भवेत् ॥
 काष्ठोत्सुकास्थिशृङ्गाढ्याः श्वानो मर्कटवेदनाः ॥ ९ ॥ दुर्भिक्षवेदना ज्ञेया काका धान्यमुखा यदि ॥ जनानभिभक्षन्तीह निर्भया रणवेदिनः ॥ १० ॥
 काको मैथुनसक्तश्च श्वेतस्तु यदि दृश्यते ॥ राजा वा म्रियते तत्र स च देशो विनश्यति ॥ ११ ॥ उलूको दृश्यते यत्र नृपद्वारे
 तथा गृहे ॥ ज्ञेयो गृहपतेर्मृत्युर्वर्धननाशस्तथैव च ॥ १२ ॥ मृगपक्षिविकारेषु कुर्याद्धोमं सदक्षिणम् ॥ देवाः कपोता इति वा जतव्याः पंचभि
 द्विजैः ॥ १३ ॥ गवश्च देवां विधिवद्विजानां सकांचना बल्लयुगोत्तरीयाः ॥ एवं कृते शान्तिमुपैति पापं नृगोद्विजैर्वा विनिवेदितं यत् ॥ १४ ॥
 इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽद्भुतशान्तौ मृगपक्षिवैकृत्यं नाम सप्तविंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३७ ॥ ॐ ॥ गणं उवाच ॥ प्रासादतोर
 णाद्वालद्वारप्राकारवर्धननाम् ॥ निर्निमित्तं तु पतनं दृढानां राजमृत्यवे ॥ १ ॥ रजसा वाथ धूमन दिशा यत्र समाकुलाः ॥ आदित्यचन्द्र
 ताराश्च विवर्णा भयवृद्धये ॥ २ ॥ राक्षसा यत्र दृश्यन्ते ब्राह्मणाश्च विधर्मिणः ॥ ऋतवश्च विपर्ययस्ता अपूर्य्यः पूज्यते जनेः ॥ ३ ॥ नक्षत्राणि
 वियोगीनि तन्महद्भयलक्षणम् ॥ केतुर्दधोपरागो च च्छिद्रं वा शशिसूर्ययोः ॥ ४ ॥ ग्रहर्क्षविकृतिर्यत्र तत्रापि भयमादिशेत् ॥ स्त्रियश्च कल
 हायन्ते बाला निघ्नन्ति बालकान् ॥ ५ ॥ क्रियाणामुचितानां च विच्छिद्यत्तिर्यत्र जायते ॥ ह्यमानस्तु यत्राग्निर्दीप्यते न च शान्तिषु ॥ ६ ॥
 पिपीलिकाश्च क्रव्यादा यान्ति चोत्तरतस्तथा ॥ पूर्णकुम्भाः स्रवन्ते च हविर्वा विप्रलुप्यते ॥ ७ ॥ मङ्गल्याश्च गिरो यत्र न श्रूयन्ते समन्ततः ॥
 क्षवथुर्वाधते वाथ प्रहसन्ति नदन्ति च ॥ ८ ॥ न च देवेषु वर्तन्ते यथावद्ब्राह्मणेषु च ॥ मन्दघोषाणि बाद्यानि वाद्यन्ते विस्वराणि च ॥ ९ ॥

गुरुमित्रद्विषो यत्र शत्रुपूजार्ता नराः ॥ ब्राह्मणान्सुहृदा मान्याञ्जनो यत्रावमन्यते ॥ १० ॥ शान्तिमद्गृहहोमेषु नास्तिक्यं यत्र जायते ॥
 राजा वा म्रियते तत्र स देशो वा विनश्यति ॥ ११ ॥ राज्ञो विनाशो सम्प्राप्ते निमित्तानि निबोध मे ॥ ब्राह्मणान् प्रथमं द्वेष्टि ब्राह्मणैश्च विरु-
 द्ध्यते ॥ १२ ॥ ब्राह्मणस्वानि चादत्ते ब्राह्मणांश्च जिघांसति ॥ न च स्मरति कृत्येषु याचितश्च प्रकुप्यति ॥ १३ ॥ रमते निन्दया तेषां प्रशंसां
 नाभिनन्दति ॥ अपूर्वं तु करं लोभात्तथा पातयते जने ॥ १४ ॥ एतेष्वभ्यर्चयेच्छक्रं सपत्नीकं द्विजोत्तम ॥ भोज्यानि चैव कार्योणि सुराणां
 बलयस्तथा ॥ सन्तो विप्राश्च पूज्याः स्युस्तेभ्यो दानं च दयिताम् ॥ १५ ॥ गायश्च देया द्विजपुङ्गवेभ्यो भुवस्तथा कांचनमम्बराणि ॥
 होमश्च कार्योऽमरपूजनं च एवं कृते पापमुपैति शान्तिम् ॥ १६ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽद्भुतशान्ताबुत्पातप्रशमनं नामाष्ट-
 त्रिंशदधिकद्विंशत्तमोऽध्यायः ॥ २३८ ॥ ६ ॥ मनुरुवाच ॥ ग्रहयज्ञः कथं कार्यो लक्षहोमः कथं नृपैः ॥ कोटिहोमोऽपि वा देव सर्वे
 पापप्रणाशनः ॥ १ ॥ क्रियते विधिना येन यहृष्टं शान्तिचिन्तकैः ॥ तत्सर्वं विस्तरादेव कथयस्व जनार्दन ॥ २ ॥ मत्स्य उवाच ॥ इदानीं
 कथयिष्यामि प्रसाङ्गादेव ते नृप ॥ राज्ञां धर्मप्रसक्तेन प्रजानां च हितेषुना ॥ ३ ॥ ग्रहयज्ञः सदा कार्यो लक्षहोमसमन्वितः ॥ नदीनां सङ्ग-
 ने चैव सुराणामग्रतस्तथा ॥ ४ ॥ सुषमे भूमिभागे च देवज्ञाधिष्ठितो नृपः ॥ गुरुणा चैव ऋत्विग्भिः सार्द्धं भूमिं परिक्षयेत् ॥ ५ ॥ खनेत्कुण्डं
 च तत्रैव सुषमं हस्तमात्रकम् ॥ द्विगुणं लक्षहोमे तु कोटिहोमे चतुर्गुणम् ॥ ६ ॥ गुग्मासु ऋत्विजः प्रोक्ता अष्टौ वै वेदपारगाः ॥ कन्दमूल-
 फलाहारा दधिक्षीरादिनोऽपि वा ॥ ७ ॥ वेद्यां निधापयेच्चैव रत्नानि विविधानि च ॥ सिकतापरिवेषाश्च ततोऽग्निं च समिन्धयेत् ॥ ८ ॥
 गायत्र्या दशसाहस्रं मानस्तोकेन षड्गुणः ॥ त्रिंशद्ब्रह्मादिमन्त्रैश्च चत्वारो विष्णुदेवतैः ॥ ९ ॥ कृष्माण्डैर्जुहुयात्पंच कुसुमाद्यैस्तु षोडश ॥
 होतव्या दशसाहस्रं बादरेर्जोतवेदसि ॥ १० ॥ श्रियो मन्त्रेण होतव्याः सहस्राणि चतुर्दश ॥ शेषाः पंचसहस्रास्तु होतव्यास्त्विन्द्र-
 देवतैः ॥ ११ ॥ हुत्वा शतसहस्रं तु पुण्यस्नानं समाचरेत् ॥ कुम्भैः षोडशसंख्यैश्च सहिरण्यैः सुमङ्गलैः ॥ १२ ॥ स्नापयेद्यजमानं तु ततः
 शान्तिर्भविष्यति ॥ एवं कृते तु यत्किञ्चिद्ब्रह्मर्षिडासमुद्भवम् ॥ १३ ॥ तत्सर्वं नाशमायाति दत्त्वा वै दक्षिणां नृप ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन

प्रधाना दक्षिणा स्मृता ॥ १४ ॥ हस्त्यश्वरथयानानि भूमिवस्त्रयुगानि च ॥ अनडुहोशतं दद्याद्दत्तं चैव दक्षिणाम् ॥ १५ ॥ यथा विभवसारं तु वित्तशास्त्रं न कारयेत् ॥ मासे पूर्णे समाप्तस्तु लक्षहोमो नराधिप ॥ १६ ॥ लक्षहोमस्य राजेन्द्र विधानं परिकीर्तितम् ॥ इदानीं कोटिहोमस्य शृणु त्वं कथयाम्यहम् ॥ १७ ॥ गङ्गातटेऽथ यमुनासरस्वत्योर्नरेश्वर ॥ नर्मददेविकायास्तु तटे होमो विधीयते ॥ १८ ॥ तत्रापि ऋत्विजः कार्या रविनन्दन षोडश ॥ सर्वहोमे तु राजर्षे दद्याद्विप्रेऽथवा धनम् ॥ १९ ॥ ऋत्विगाचार्यसहितो दीक्षां संवत्सरां स्थितः ॥ चैत्रे मासे तु सम्प्राप्ते कार्तिके वा विशेषतः ॥ २० ॥ प्रारम्भः करणीयो वा वत्सरं वत्सरं नृप ॥ यजमानः पयोभक्षी फलाशी च तथाऽनघ ॥ २१ ॥ यवादिवीहयो माषास्तिलाश्च सह सर्वपे ॥ पालाशाः समिधः शस्ता वसोर्धारा तथोपरि ॥ २२ ॥ मासेऽथ प्रथमं दद्याद्दत्तिभ्यः क्षीरभोजनम् ॥ द्वितीये कुसरां दद्याद्धर्मकामार्थसाधनीम् ॥ २३ ॥ तृतीये मासि संयावो देयो वै रविनन्दन ॥ चतुर्थे मोदका देया विप्राणां प्रीतिभावहन् ॥ २४ ॥ पंचमे दधिभक्तं तु षष्ठे वै सकुभोजनम् ॥ षष्ठाश्च सप्तमे देया ह्यष्टने घृतपूरकाः ॥ २५ ॥ षष्ठ्योदनं च नवमे दशमे यवषष्टिका ॥ एकादशे समापं तु भोजनं रविनन्दन ॥ २६ ॥ द्वादशे त्वथ सम्प्राप्ते मासे रविकुलाद्ग्रह ॥ यद्ग्रहेः मह्येऽथ भोजनं सर्वकामिकम् ॥ २७ ॥ देया द्विजानां राजेन्द्र मासि मासि च दक्षिणाः ॥ अहतवाशाः संवीतो दिनाद्ध होमयेच्छुचिः ॥ २८ ॥ तस्मात् सदोत्थितैर्भाव्यं यजमानैः सह द्विजैः ॥ इन्द्राद्यादिसुराणां च प्रीणनं सर्वकामिकम् ॥ २९ ॥ कृत्वा सुराणां राजेन्द्र पशुयातसमन्वितम् ॥ सर्वदानानि देवानामग्निष्टोमं च कारयेत् ॥ ३० ॥ एवं कृत्वा विधानेन पूर्णद्विजैः शते शते ॥ सहस्रे द्विगुणा देया यावच्छतसहस्रकम् ॥ ३१ ॥ पुरोडाशस्ततः साध्यो देवतार्थे च ऋत्विजैः ॥ युक्तो वसन् मानवैश्च पुनः प्रातारंगान् द्विजान् ॥ ३२ ॥ प्रीणयित्वा सुरान् सर्वान् पितृनेव ततः क्रमात् ॥ कृत्वा शास्त्रविधानेन पिण्डानां च समर्पणम् ॥ ३३ ॥ समाप्तौ तस्य होमस्य विप्राणामथ दक्षिणाम् ॥ समां चैव तुलां कृत्वा बद्धा शिष्यद्वयं पुनः ॥ ३४ ॥ आत्मानं तोलयेत् तत्र पर्त्नी चैव द्वितीयकाम् ॥ सुवर्णेन तथात्मानं रजतेन तथा प्रियाम् ॥ ३५ ॥ तोलयित्वा दूदव्राजा वित्तशास्त्रविर्जितः ॥ दूदेच्छतसहस्रं तु रूप्यस्य कनकस्य च ॥ ३६ ॥ पर्वस्य वा दूदेत् तत्र

राजसुयफलं लभेत् ॥ एवं कृत्वा विधानेन विप्रास्तांश्च विसर्जयेत् ॥ ३७ ॥ प्रीयतां पुण्डरीकाक्षः सर्वज्ञेश्वरं हरिः ॥ तस्मिन्स्तुष्टे जगत्
तुष्टं प्रीणितं भवेत् ॥ ३८ ॥ एवं सर्वोपवाते तु देवमानुषकारिते ॥ इयं शान्तिस्तवाख्याता यां कृत्वा सुकृती भवेत् ॥ ३९ ॥ न
शोचेज्जन्ममरणे कृताकृतविचारणे ॥ सर्वतीर्थेषु यत्स्नानं सर्वयज्ञेषु यत्फलम् ॥ तत्फलं तप्तवाप्रेति कृत्वा यज्ञत्रयं नृप ॥ ४० ॥ इति
श्रीमात्स्ये महापुराणे ग्रहयज्ञविधानं नामैकोनचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६९ ॥ ४१ ॥ तदुरुवाच ॥ इदानीं सर्वधर्मज्ञ सर्व
शास्त्रविशारद ॥ यात्राकालविधानं मे कथयस्व महीक्षिताम् ॥ १ ॥ मत्स्य उवाच ॥ यदा मन्येत नृपतिराक्रन्देन बलीयसा ॥ पार्णिजन्यं
भूतोऽरिस्तदा यात्रां प्रयोजयेत् ॥ २ ॥ योधान्मत्स्य प्रभूतं च बलं मम ॥ मूलरक्षासमर्थोऽपि तदा यात्रां प्रयोजयेत् ॥ ३ ॥ अशुद्ध
पार्णिर्नृपतिर्न तु यात्रां प्रयोजयेत् ॥ पार्णिग्रहाधिकं सैन्यं मूले निक्षिप्य च व्रजेत् ॥ ४ ॥ चैत्र्यां वा पौर्णिम्यां वा यात्रां यायावरादिना ॥
चैत्र्यां पश्येच्च नैदाचं हन्ति शुष्टं च शारदीम् ॥ ५ ॥ एतदेव विपर्यस्तं मार्गशीर्ष्यां नराधिपः ॥ त्रयोर्वा असने यायावरादिना एष सुदु
र्लभः ॥ ६ ॥ दिव्यान्तरिक्षक्षितिर्जैरुत्पातैः पीडितं परम् ॥ पडश्च गीढासंतं पीडितं च तथा ग्रहेः ॥ ७ ॥ ज्वलन्ती च तथैवोत्तरादिना
यां च प्रपद्यते ॥ भूकम्पोलका दिशं याति यां च केतुः प्रसूयते ॥ ८ ॥ निर्वातश्च पतेद्यत्र तां यायादसुधाधिपः ॥ स वरुण्यसत्तेपेतं तथा
दुर्भिक्षपीडितम् ॥ ९ ॥ सम्भूतान्तरकोपं च क्षिप्रं प्रायादुरि नृपः ॥ द्यूक्षमाक्षीकबहुलं बहुपङ्कं तथाविलम् ॥ १० ॥ जस्तिनं पित्राद्योदं
तथाऽमंगलवादिनम् ॥ अपेतप्रकृतिं चैव निःसारं च तथा जयेत् ॥ ११ ॥ विद्विष्टनायकं सैन्यं तथा भिन्नं सरूपम् ॥ व्यसनासक्तनृपतिं
बलं राजाभियोजयेत् ॥ १२ ॥ सैनिकानां च शस्त्राणि स्फुरन्त्यङ्गानि यत्र च ॥ दुःस्वप्नानि च पश्यन्ति बलं तदभियोजयेत् ॥ १३ ॥
उत्साहबलसम्पन्नः स्वानुरक्तबलस्तथा ॥ तुष्टपुष्टबलो राजा परानभिमुखो व्रजेत् ॥ १४ ॥ शरीरस्फुरणे धन्ये तथा दुःस्वप्ननाशने ॥
निमित्ते शत्रुने धन्ये जाते शत्रुपुरं व्रजेत् ॥ १५ ॥ ऋक्षेषु यदसु शुद्धेषु ग्रहेष्वनुगुणेषु च ॥ प्रश्नकाले शुभे जाते परान्यायावरा
धिपः ॥ १६ ॥ एवं तु देवसपन्नस्तथा पौरुषसंयुतः ॥ देशकालोपपन्नां तु यात्रां कुर्यावराधिपः ॥ १७ ॥ स्थले तक्रस्तु

नागस्य तस्यापि सजले वशे ॥ लृकस्य निशि ध्वांशः स च तस्य दिवा वशे ॥ १८ ॥ एवं देशं च कालं च ज्ञात्वा यात्रां प्रयोजयेत् ॥
 पदातिनागबहुलां सेनां प्राद्वपि योजयेत् ॥ १९ ॥ हेमन्ते शिशिरे चैव रथवाजिसमाकुलाम् ॥ खरोप्रबहुलां सेनां तथा शीघ्रे लक्षधियः ॥ २० ॥
 चतुरङ्गबलोपेतां वसन्ते वा शरवथ ॥ सेना पदातिबहुला यस्य स्यात्पृथिवीपतेः ॥ २१ ॥ अतियोग्या भवेत्तेन शत्रुर्विषमपाश्रितः ॥ गम्भी-
 रवृक्षावृते देशे स्थितं शत्रुं तथैव च ॥ २२ ॥ किंचित्पङ्क्तं तथा पाथाद्रुहनागो नराधिपः ॥ रथा बभ्रुजो यायाच्छत्रुं रासयामि नम् ॥ २३ ॥
 तमाश्रयन्तो बहुलास्तांस्तु राजा प्रयोजयेत् ॥ खरोप्रबहुलो राजा शत्रुर्बन्धेन संस्थितः ॥ २४ ॥ तन्मन्त्रोऽपि सः संस्थितः ॥ २५ ॥
 भुञ्जता ॥ हिमपातयुते देशे स्थितं ग्रीष्मेऽभियोजयेत् ॥ २६ ॥ यमसेन्धरायुक्तः कालः पार्ष्वि वैश्रवणः ॥ राक्षसन्तो यत्रैव कालो रामा
 रणो स्मृतौ ॥ २६ ॥ विज्ञाय राजा हितदेशकालौ यैः त्रिकालं च तथैव बुद्ध्वा ॥ यथाभारं लवित्वा सोऽपि निर्यात् ॥ इति नन्द-
 विद्भिः ॥ २७ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे यात्रानिस्तकख्योऽयचिन्ता नाम चत्वारिंशद्विंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥
 ब्रूहि मे त्वं निमित्तानि अनुमानि शुभानि च ॥ सर्वधर्मभृतां श्रेष्ठरां हि तर्पयिष्यसे ॥ ३ ॥ अङ्गनां स्य त्वं नैव ॥ तु यत्तु न विवेचितम् ॥ नन्मे
 प्रस्फुरणं भवेत् ॥ अथ शस्त्रं तथा वाने पुष्टस्य तदस्य च ॥ २ ॥ सुदुर्वाच ॥ अङ्गनां स्य त्वं नैव ॥ तु यत्तु न विवेचितम् ॥ नन्मे
 विचरतो ब्रूहि येन स्यां तद्विदो भुवि ॥ ३ ॥ यस्य उवाच ॥ पृथ्वीलाभो भवेन्मूर्ध्नि ललाटे रमिन्मूर्ध्नि ॥ ४ ॥ ग्रीवद्विपानि नूनसोः
 म्रियसङ्गमः ॥ ४ ॥ भृत्यलब्धिश्चाक्षिदेशे द्रुशुपान्ते पनागमः ॥ उत्कण्ठोपायां अध्ये हृष्टं सज्जन् विदसोः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥
 शत्रिमावाप्नुयात् ॥ योषिद्रोगोऽपाङ्गदेशे श्रवणान्ते प्रियश्रुतिः ॥ ६ ॥ नासिकायां प्रीतिसौख्यं पञ्चाक्षरं सुखं ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥
 शत्रिमावाप्नुयात् ॥ ७ ॥ सुहृत्स्नेहश्च बाहुभ्यां हस्तौ चैव धनगमः ॥ पृष्ठे दराजयः सत्यां चैव दक्षः स्य च ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥
 प्रीतिरुद्दिष्टा स्त्रियाः प्रजननं स्तनं ॥ स्थानभ्रंशो नाभिदेशे अने चैव धनगमः ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥
 कन्दमूलोऽथ जङ्गाभ्यां रविनन्दन ॥ १० ॥ उत्तमं स्थानमाप्नोति पद्म्यां तद्वत्पराणावप ॥ ललाटे ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥

लाञ्छनं पिटकं चैव ज्ञेयं स्फुरणात्तथा ॥ विपर्ययेण विहितः सर्वः स्त्रीणां फलागमः ॥ १२ ॥ अप्रशस्ते तदा वामे त्वप्रशस्तं विशेषतः ॥
दक्षिणेऽपि प्रशस्तेऽङ्गे प्रशस्तं स्याद्विशेषतः ॥ १३ ॥ अतोऽन्यथा सिद्धिप्रजल्पनात् फलस्य शस्तस्य च निन्दितस्य ॥ अनिष्टचिह्नोप
गमे द्विजानां कार्यं सुवर्णेन तु तर्पणं स्यात् ॥ १४ ॥ इति श्रीमत्स्ये महापुराणे यात्रानिमित्तकंदेहस्पन्दनं नामैकचत्वारिंशदधिकक्रद्विंशतं
मोऽध्यायः ॥ २४१ ॥ मनुखवाच ॥ स्वप्नाख्यानं कथं देव गमने प्रत्युपस्थिते ॥ दृश्यन्ते विविधाकाराः कथं तेषां फलं भवेत् ॥ १ ॥
मत्स्य उवाच ॥ इदानीं कथयिष्यामि निमित्तं स्वप्नदर्शने ॥ नाभिं विनान्यगात्रेषु तृणवृक्षसमुद्रवः ॥ २ ॥ चूर्णेन सूक्ष्मं कांस्यानां सुण्डनं
नम्रता तथा ॥ मलिनान्म्बरधारित्वमभ्यङ्गः पङ्क्तिदिधता ॥ ३ ॥ उच्चत्प्रपतनं चैव दोलारोहणमेव च ॥ अर्जनं पक्कलोहानां हयानामपि सार
णम् ॥ ४ ॥ रक्तपुष्पद्रुमाणां च मण्डलस्य तथैव च ॥ वराहर्क्षखरोष्ट्राणां तथा चारोहणक्रिया ॥ ५ ॥ भक्षणं पक्षिमत्स्यानां तैलस्य द्रुमस्य
च ॥ नर्तनं हसनं चैव विवाहो गीतमेव च ॥ ६ ॥ तन्त्रीवाद्यविहीनानां वाद्यानामभिवादनम् ॥ स्रोतोऽवगाहगमनं स्नानं गोमयवारिणा ॥ ७ ॥
पङ्क्तोदकेन च तथा महीतोयेन चाप्यथ ॥ मातुः प्रवेशो जठरे चित्तारोहणमेव च ॥ ८ ॥ शक्रध्वजाभिपतनं पतनं शक्तिमुख्ययोः ॥ दिव्या
न्तरिक्षभैमानामुत्पातानां च दर्शनम् ॥ ९ ॥ देवद्विजातिभूपालगुरुणां क्रोध एव च ॥ आलिङ्गनं कुमारीणां पुरुषाणां च मेथुनम् ॥ १० ॥
हानिश्चैव स्वगात्राणां विरेकवमनक्रिया ॥ दक्षिणाशाभिगमनं व्याधिनाभिभवस्तथा ॥ ११ ॥ फलपहानिश्च तथा पुष्पहानिस्तथैव च ॥
गृहाणां चैव पातश्च गृहसम्मार्जनं तथा ॥ १२ ॥ काडा पिशाचकव्यादवानर्क्षनरैरपि ॥ परादुर्भिवश्चैव तस्माच्च व्यसनोद्भवः ॥ १३ ॥
कांषायवस्त्रधारित्वं तद्वत् स्त्रीकीडनं तथा ॥ स्नेहपानावगाहो च रक्तमाल्यानुलेपनम् ॥ १४ ॥ एवमादीनि चान्यानि दुःस्वप्नानि विनिर्दिशेत् ॥
एषां संकथनं धन्यं भूयः प्रस्वापनं तथा ॥ १५ ॥ कलकस्नानं तिलैर्होमो ब्राह्मणानां च पूजनम् ॥ स्तुतिश्च वासुदेवस्य तथा तस्यैव ॥ १६ ॥
नागैर्द्रुमोक्षश्रवणं ज्ञेयं दुःस्वप्ननाशनम् ॥ स्वप्नास्तु प्रथमे यामे संवत्सरविषाकिनः ॥ १७ ॥ षड्भिमर्सेर्द्वितीये तु त्रिभिर्मर्सेस्तृतीये
के ॥ चतुर्थे मासमात्रेण पश्यतो नात्र संशयः ॥ १८ ॥ अरुणोदयवेलायां दशाहेन फलं भवेत् ॥ एकरस्यां यदि वा रात्रौ शुभं वा यदि वाऽ

शुभम् ॥ १९ ॥ पश्चादृष्टस्तु यस्तत्र तस्य पाकं विनिर्दिशेत् ॥ तस्मान्छोभनकं स्वप्नो पश्चात् स्वप्ने न शस्यते ॥ २० ॥ शैलप्रासादनागाश्च
 वृषभारोहणं हितम् ॥ द्रुमाणां श्वेतपुष्पाणां गमने च तथा द्विज ॥ २१ ॥ द्रुमनृगोद्भूतो नाभौ तथैव बहुबाहुता ॥ तथैव बहु शीर्षत्वं फलितोद्भव
 एव च ॥ २२ ॥ सुशुक्लमाल्यधारित्वं सुशुक्लाम्बरधारिता ॥ चन्द्रार्कतराग्रहणं परिमार्जनमेव च ॥ २३ ॥ शक्रध्वजालिङ्गनं च तदुच्छ्रायक्रिया
 तथा ॥ भूम्यम्बुधीनां ग्रसनं शङ्खणां च वधक्रिया ॥ २४ ॥ जयो विवादे द्यूते च संग्रामे च तथा द्विज ॥ भक्षणं चार्द्रमांसानां मत्स्यानां पायसस्य
 च ॥ २५ ॥ दर्शनं रुधिरस्यापि स्नानं वा रुधिरण च ॥ सुरारुधिरमद्यानां पानं क्षीरस्य चाथ वा ॥ २६ ॥ अन्त्रैर्वा वेष्टनं भूमौ निर्मलं
 गगनं तथा ॥ मुखेन दोहनं शस्तं महिषीणां तथा गवाम् ॥ २७ ॥ तिर्हनां हस्तिनीनां च वडवानां तथैव च ॥ प्रसादो देवविप्रेभ्यो गुरुभ्यश्च
 तथा शुभः ॥ २८ ॥ अम्भसा त्वभिषेकस्तु गवां शृङ्गाश्रितेन वा ॥ चन्द्राद्भटेन वा राजन् ज्ञेयो राज्यप्रदो हि सः ॥ २९ ॥ राज्याभिषेकश्च
 तथा छेदनं शिरसस्तथा ॥ मरणं वह्निदाहश्च वह्निदाहो गृहादिषु ॥ ३० ॥ लब्धश्च राज्यञ्छिङ्गानां तन्त्रीवाद्याभिवादनम् ॥ तथोदकानां तरणं
 तथा विषमलङ्घनम् ॥ ३१ ॥ हस्तिनीवडवानां च गवां च प्रसवो गृहे ॥ आरोहणमथाश्वानां रोदनं च तथा शुभम् ॥ ३२ ॥ वरस्त्रीणां
 तथा लाभस्तथालिङ्गनमेव च ॥ निगडेर्वन्धनं धन्यं तथा विष्टानुष्ठेयम् ॥ ३३ ॥ नीपतां भूमिपालां सुहृदामपि दर्शनम् ॥ दर्शनं देवतानां
 च विमलानां तथाग्भसाम् ॥ ३४ ॥ शुभान्यथेतानि नरस्तु दृष्ट्वा प्रामोत्ययत्नाद्भुतमर्थं श्रमम् ॥ स्वप्नानि वै धर्मभृतां वरिष्ठ व्याधेर्विमोक्षं च
 तथातुरोऽपि ॥ ३५ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे यात्रानिमित्ते स्वप्नाध्यायो नाम द्विचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४२ ॥ ॐ ॥
 मनुखाच ॥ गमनं प्रति राज्ञां तु सम्मुखादर्शने च किम् ॥ प्रशस्तांश्चैव सम्भाष्य सर्वानेतान्श्च कीर्तय ॥ १ ॥ मत्स्य उवाच ॥ औषधानि
 त्वयुक्तानि धान्यं कृष्णं च यद्भवेत् ॥ कार्पासश्च तृणं राजन् शुष्कं गोमयमेव च ॥ २ ॥ इन्धनं च तथाङ्गरं गुडं तैलं तथाऽशुभम् ॥
 अभ्यक्तं मलिनं मुण्डं तथा नम्रं च मानवम् ॥ ३ ॥ मुक्तकेशं रुजार्तं च काषायाम्बरधारिणम् ॥ उन्मत्तकं तथा सत्त्वं दीनं चाथ नपुंस
 कम् ॥ ४ ॥ अयः पङ्कस्तथा चर्म केशबन्धनमेव च ॥ तथैवोदृतसाराणि पिण्या ह्यग्निं यानि च ॥ ५ ॥ चण्डालश्चपचाश्चैव राजबन्धनपालकाः ॥

पथकाः पापकर्माणो गर्भिणी स्त्री तथैव च ॥ ६ ॥ तुषभस्मकपालास्थिभिन्नभाण्डानि यानि च ॥ रत्नानि चैव भाण्डानि मृतं शार्ङ्गकमेव च ॥ ७ ॥
 स्वमावीनि चान्यानि अशस्तान्याभिदर्शने ॥ अशस्तो बाह्यशब्दश्च भिन्नभैरवजर्जरः ॥ ८ ॥ पुरतः शब्द एहीति शस्यते न तु पृष्ठतः ॥
 गच्छति पश्चाद्धर्मज्ञ पुरस्तात् तु विगर्हितः ॥ ९ ॥ क्व यासि तिष्ठ मा गच्छ किं ते तत्र गतस्य तु ॥ अन्ये शब्दाश्च येऽनिष्टास्ते विपाति
 क्ता अपि ॥ १० ॥ ध्वजादिषु तथा स्थानं क्रव्यादानां विगर्हितम् ॥ स्खलनं वाहनानां च वस्त्रसङ्गस्तथैव च ॥ ११ ॥ निर्गतस्य तु द्वारादौ
 शिरसाश्चाभिधातिता ॥ छत्रध्वजानां वस्त्राणां पतनं च तथाऽशुभम् ॥ १२ ॥ दृष्टे निमित्ते प्रथममपङ्गल्यविनाशनम् ॥ केशवं पूजयेद्विद्वान्
 स्तपेन मधुसूदनम् ॥ १३ ॥ द्वितीये तु ततो दृष्टे प्रतीपे प्रविशेद्दृढम् ॥ अथेष्टानि प्रवक्ष्यामि मङ्गलानि तथानघ ॥ १४ ॥ श्वेताः सुमनसः
 श्रेष्ठाः पूर्णकुम्भास्तथैव च ॥ जलजाः पक्षिणश्चैव मांसमत्स्याश्च पार्थिव ॥ १५ ॥ गावस्तुरङ्गमा च गवा बुद्ध एकः पशुस्त्वजः ॥ त्रिदशाः
 सुहृदो विप्रा ज्वलितश्च हुताशनः ॥ १६ ॥ गणिका च महाभाग दूर्वा चार्द्रं च गोमयम् ॥ रुक्मं रूप्यं तथा ताम्रं सर्वरत्नानि चाप्यथ ॥ १७ ॥
 औषधानि च धर्मज्ञ यवाः सिद्धार्थकास्तथा ॥ नृवाह्यमानं यानं च भद्रपीठं तथैव च ॥ १८ ॥ खट्वं छत्रं पताका च मृदश्चायुधमेव च ॥
 राजलिङ्गानि सर्वाणि सर्वे रुदितवर्जिताः ॥ १९ ॥ घृतं दधि पयश्चैव फलानि विविधानि च ॥ स्वस्तिकं वर्द्धमानं च नन्द्यावर्तं सकौस्तु
 भम् ॥ २० ॥ वादित्राणां सुखः शब्दः गम्भीरः सुमनोहरः ॥ गान्धारपङ्कजऋषभा ये च शस्तास्तथा स्वराः ॥ २१ ॥ वायुः सशर्करो रूक्षः
 सर्वत्र समुपस्थितः ॥ प्रतिलोमस्तथा नीचो विज्ञेयो भयकृद्भिज ॥ २२ ॥ अनुकूलो मृदुः स्निग्धः सुखस्पर्शः सुखावहः ॥ रूक्षा रूक्षस्वरा
 भद्राः क्रव्यादाः परिगच्छताम् ॥ २३ ॥ मेघाः शस्ता घनाः स्निग्धा गजबृंहितानिःस्वनाः ॥ अनुलोमास्तडिच्छन्नाः शक्रचापं
 तथैव च ॥ २४ ॥ अप्रशस्ते तथा ज्ञेये परिवेषप्रवर्षणे ॥ अनुलोमा ग्रहाः शस्ता वाक्पतिस्तु विशेषतः ॥ २५ ॥ आस्तिक्यं श्रद्धान्तत्वं
 तथा पूज्याभिपूजनम् ॥ शस्तान्येतानि धर्मज्ञ यच्च स्यान्मनसः प्रियम् ॥ २६ ॥ मनसस्तुष्टिरेवात्र परमं जयलक्षणम् ॥ एकतः सर्वे
 लिङ्गानि मनसस्तुष्टिरेकतः ॥ २७ ॥ यानोत्सुकत्वं मनसः प्रहर्षः शुभस्य लाभो विजयप्रवादः ॥ मङ्गल्यलब्धिः श्रवणं च राजज्ञेयानि नित्यं

विजयावहानि ॥ २८ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे यात्रानिमित्ते मङ्गलाध्यायो नाम त्रिचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४३ ॥ ऋषय
 उचुः ॥ राजधर्मस्त्वया सुत कथितो विस्तरेण तु ॥ तथेवाहुतमङ्गल्यं स्वप्रदर्शनमेव च ॥ १ ॥ विष्णोरिदानीं माहात्म्यं पुनर्वक्तुमिहा
 हंसि ॥ कथं स वामनो भूत्वा बन्ध बलिदानवम् ॥ क्रमतः कीदृशं रूपमासील्लोकत्रये हरः ॥ २ ॥ सुत उवाच ॥ एतदेव पुरा पृष्टः कुरु
 क्षेत्रे तपोधनः ॥ शौनकस्तीर्थयात्रायां वामनायतने पुरा ॥ ३ ॥ यदा समयभेदित्वं द्रौपद्याः पार्थिवं प्रति ॥ अर्जुनेन कृतं तत्र तीर्थयात्रां तदा
 ययौ ॥ ४ ॥ यमक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे वामनायतने स्थितः ॥ दृष्ट्वा स वामनं तत्र अर्जुनो वाक्यमब्रवीत् ॥ ५ ॥ अर्जुन उवाच ॥ किं निमित्तमयं देवो
 वामनाकृतिरिष्यते ॥ वराहरूपी भगवान्क्रस्मात्पूज्योऽभवत्पुरा ॥ क्रस्माच्च वामनस्येदमिष्टं क्षेत्रमजायत ॥ ६ ॥ शौनक उवाच ॥ वामनस्य
 च वक्ष्यामि वराहस्य च धीमतः ॥ त्वक्त्वातिविस्तरं भूयो माहात्म्यं कुरुनन्दन ॥ ७ ॥ पुरा निवारिते शूक्रे सुरेषु विजितेषु च ॥ चिन्तयामास
 देवानां जननी पुनरुद्भवम् ॥ ८ ॥ अदितिर्देवमाता च परमं दुश्चरं तपः ॥ तीव्रं चचार वर्षाणां सहस्रं पृथिवीपते ॥ ९ ॥ आराधनाय कृष्णस्य
 वाग्यता वायुभोजना ॥ दैत्यैर्निराकृतान्दृष्ट्वा तनयान्कुरुनन्दन ॥ १० ॥ वृथापुत्राहमस्मीति निर्वेदात् प्रणता हरिम् ॥ तुष्टाव वाग्भि
 रिष्टाभिः परमार्थबोधिनी ॥ देवदेवं तृषीकेशं नत्वा सर्वगतं हरिम् ॥ ११ ॥ अदितिरुवाच ॥ नमः स्मृतार्तिनाशाय नमः पुष्करमालिने ॥
 नमः परमकल्याण कल्याणायादिवेधसे ॥ १२ ॥ नमः पङ्कजनेत्राय नमः पङ्कजनाभये ॥ श्रियः कान्ताय दान्ताय परमार्थाय चक्रिणे ॥ १३ ॥
 नमः पङ्कजसम्भृतिसम्भवायात्मयोनये ॥ नमः शंखासिहस्ताय नमः कनकरतसे ॥ १४ ॥ तथात्मज्ञानविज्ञानयोगिचिन्त्यात्म
 योगिने ॥ निर्गुणायाविशेषाय हरये ब्रह्मरूपिणे ॥ १५ ॥ जगत्प्रतिष्ठितं यत्र जगता यो न दृश्यते ॥ नमः स्थूलातिसूक्ष्माय तस्मै देवाय
 शंखिने ॥ १६ ॥ यं न पश्यति पश्यन्तो जगदप्यखिलं नराः ॥ अपश्यद्भिर्जगत्यत्र न देवो हृदि संस्थितः ॥ १७ ॥ यस्मिन्नब्रह्मं पश्येन्न
 नद्यन्मैवाखिलं जगत् ॥ तस्मै समस्तजगतामाधाराय नमो नमः ॥ १८ ॥ आद्यः प्रजापतिपतिर्यः प्रभूणां पतिः परः ॥ पतिः सुराणां
 यस्तस्मै नमः कृष्णाय वेधसे ॥ १९ ॥ यः प्रवृत्तौ निवृत्तौ च इज्यते कर्मभिः स्वकैः ॥ स्वर्गोपवर्गफलदो नमस्तस्मै गदाभुते ॥ २० ॥

यश्चिन्त्यमानो मनसा सद्यः पापं व्यपोहति ॥ नमस्तस्मै विबुद्धाय पराय ह्रविधसे ॥ २१ ॥ यं बुद्ध्या सर्वभूतानि देवदेवेशमव्ययम् ॥ न पुनर्जन्ममरणे प्राप्नुवन्ति नमामि तम् ॥ २२ ॥ यो यज्ञे यज्ञपरमैरिज्यते यज्ञसंज्ञितः ॥ तं यज्ञपुरुषं विष्णुं नमामि प्रभुमीश्वरम् ॥ २३ ॥ गीयते सर्ववेदेषु वेदविद्विर्विदां पतिः ॥ यस्तस्मै वेदवेद्याय विष्णवे जिष्णवे नमः ॥ २४ ॥ यतो विश्वं समुत्पन्नं यस्मिंश्च लयमेष्यति ॥ विभागमप्रतिष्ठाय नमस्तस्मै महात्मने ॥ २५ ॥ ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तं येन विश्वमिदं ततम् ॥ मायाजालं समुत्तर्तुं तमुपेन्द्रं नमाम्यहम् ॥ २६ ॥ विधागमप्रतिष्ठाय नमस्तस्मै विभक्त्यखिलमीश्वरः ॥ विश्वं विश्वपतिं विष्णुं तं नमामि प्रजापतिम् ॥ २७ ॥ यमाराध्य विबुद्धेन मनसा कर्मणा यस्तु तोयस्वरूपस्थो बिभर्त्यखिलमीश्वरः ॥ २८ ॥ विषादतोषरोषाद्यैर्षोऽजस्रं सुखदुःखजैः ॥ नृत्यत्यखिलभूतस्थस्तमुपेन्द्रं नमाम्यहम् ॥ २९ ॥ मूर्तिं तमोऽसुरमयं तद्वधाद्विनिहन्ति यः ॥ रात्रिजं सूर्यरूपीव तमुपेन्द्रं नमाम्यहम् ॥ ३० ॥ कपिलादिस्वरूपस्थो यश्चा ज्ञानमयं तमः ॥ हन्ति ज्ञानप्रदानेन तमुपेन्द्रं नमाम्यहम् ॥ ३१ ॥ यस्याक्षिणी चन्द्रसूर्यौ सर्वलोकशुभाशुभम् ॥ पश्यतः कर्म सततमुपेन्द्रं तं नमाम्यहम् ॥ ३२ ॥ यस्मिन् सर्वेश्वरे सर्वं सत्यमेतन्मयोदितम् ॥ नानृतं तमजं विष्णुं नमामि प्रभवान्वयम् ॥ ३३ ॥ यच्च तत्सत्यं मुक्तं मे भूयांश्चातो जनार्दनः ॥ सत्येन तेन सकलाः पूर्यन्तां मे मनोरथाः ॥ ३४ ॥ शौनक उवाच ॥ एवं स्तुतः स भगवान्वासुदेव उवाच ताम् ॥ अदृश्यः सर्वभूतानां तस्याः सन्दर्शने स्थितः ॥ ३५ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मनोरथांस्त्वमदिते यानिच्छस्यमिवाच्छित्तान् ॥ तांस्त्वं प्राप्स्यसि धर्मज्ञे मत्प्रसादान्न संशयः ॥ ३६ ॥ शृणुष्व सुमहाभागे वरो यस्ते हृदि स्थितः ॥ तमाशु त्रियतां कामं श्रेयस्ते सम्भविष्यति ॥ महर्शेनं हि विफलं न कदाचिद्विष्यति ॥ ३७ ॥ अदितिरुवाच ॥ याद देव प्रसन्नस्त्वं मद्भक्त्या भक्तवत्सल ॥ त्रैलोक्याधिपतिः पुत्रस्तदस्तु मम वासवः ॥ ३८ ॥ हतं राज्यं हताश्वास्य यज्ञभागा महासुरैः ॥ त्वयि प्रसन्ने वरदे तान्प्राप्नोतु सुतो मम ॥ ३९ ॥ हतं राज्यं न दुःखाय मम पुत्रस्य केशव ॥ सापत्नादायनिर्भ्रंशो बाधां नः कुरुते हृदि ॥ ४० ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ कृतः प्रसादो हि मया तव देवि यथे प्सितः ॥ स्वांशेन चैव ते गर्भे सम्भविष्यामि कश्यपात् ॥ ४१ ॥ तव गर्भसमुद्भूतस्तस्ते ये सुरारयः ॥ तानहं निहनिष्यामि निवृत्ता भव

नन्दिनि ॥ ४२ ॥ अदितिरुवाच ॥ प्रसीद देवदेवेश नमस्ते विश्वभावन ॥ नाहं त्वामुदरे देव वोढुं शक्यामि केशव ॥ ४३ ॥ यस्मिन्प्रति
 ष्ठितं विश्वं यो विश्वं स्वयमीश्वरः ॥ तमहं नोदरेण त्वां वोढुं शक्यामि दुर्दरम् ॥ ४४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ सत्यमात्थ महाभागे मायि सर्वे
 मिदं जगत् ॥ प्रतिष्ठितं न मां शक्ता वोढुं सेन्द्रा दिवौकसः ॥ ४५ ॥ किन्त्वहं सकलल्लोकान् सदेवासुरमानुषान् ॥ जङ्गमान्स्थायारान्सर्वा
 स्त्वां च देवि सकश्यपान् ॥ धारयिष्यामि भद्रं ते तदलं सम्भ्रमेण ते ॥ ४६ ॥ न ते श्यानिर्न ते खेदो गर्भस्ते भविता मायि ॥ दाक्षायणि प्रसादं
 ते करोम्यन्यैः सुदुर्लभम् ॥ ४७ ॥ गर्भस्थे मायि पुत्राणां तव योऽरिर्भविष्यति ॥ तेजसस्तस्य हानिं च करिष्ये मा व्यथां कृथाः ॥ ४८ ॥
 शौनक उवाच ॥ एवमुक्त्वा ततः सद्यो यातोऽन्तर्द्धानमीश्वरः ॥ सापि कालेन तं गर्भमवाप कुरुसत्तम ॥ ४९ ॥ गर्भस्थिते ततः
 कुण्डे चचाल सकला क्षितिः ॥ चक्रम्पिरे महाशैलाः क्षोभं जग्मुस्तथाब्धयः ॥ ५० ॥ यतो यतोऽदितिर्याति ददाति ललितं पदम् ॥ तत
 स्ततः क्षितिः खेदाब्रजनाम वसुधाधिप ॥ ५१ ॥ दैत्यानामथ सर्वेषां गर्भस्थे मधुसूदने ॥ बभूव तेजसां हानिर्यथोक्तं परमोष्ठिना ॥ ५२ ॥ इति
 श्रीमात्स्ये महापुराणे वामनप्रादुर्भावेऽदितिवरप्रदानं नाम चतुश्चत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४४ ॥ ४९ ॥ शौनक उवाच ॥ निस्ते
 जसोऽसुरान्दृष्ट्वा समस्तानसुरेश्वरः ॥ प्रह्लादमथ पप्रच्छ बलिगामपितामहम् ॥ १ ॥ बलिरुवाच ॥ तात निस्तेजसो दैत्या निर्दग्धा इव वह्निना ॥
 किमेते सहेसेवाद्य ब्रह्मदण्डहता इव ॥ २ ॥ अरिष्टं किं नु दैत्यानां किं कृत्या वैरिनिर्मिता ॥ नाशायैषा समुद्रुता यया निस्तेजसोऽसुराः ॥ ३ ॥
 शौनक उवाच ॥ इति दैत्यपतिर्धौः पृष्टः पौत्रेण पार्थिव ॥ चिरं ध्यात्वा जगौदनमसुरेन्द्रं बलिं तदा ॥ ४ ॥ प्रह्लाद उवाच ॥ चलन्ति
 गिरयो भूमिर्जहाति सहजां धृतिम् ॥ सर्वे समुद्राः क्षुभिता दैत्या निस्तेजसः कृताः ॥ ५ ॥ सूर्योदये यथापूर्वं यथा गच्छन्ति न ग्रहाः ॥
 देवानां च परा लक्ष्मीः कारणैरनुमीयते ॥ ६ ॥ महदेतन्महाबाहो कारणं दानवेश्वर ॥ न ह्यल्पमिति मन्तव्यं त्वया कार्यं सुरा
 दैनं ॥ ७ ॥ शौनक उवाच ॥ इत्युक्त्वा दानवपतिं प्रह्लादः सोऽसुरोत्तमः ॥ अत्यन्तभक्तो देवेश जगाम मनसा हरिम् ॥ ८ ॥ स ध्यान
 योगं कृत्वाथ प्रह्लादः सुमनोहरम् ॥ विचारयामास ततो यतो देवो जनादनः ॥ ९ ॥ स ददृशोदरेऽदित्याः प्रह्लादो वामनाकृतिम् ॥

अन्तःस्थान्विप्रतं सप्तलोकानादिप्रजापतिम् ॥ १० ॥ तदन्तःस्थान्वसुन् रुद्रानश्विनौ मरुतस्तथा ॥ साध्यान्विश्वान्स्तथादित्याग्निधवोरैव
 राक्षसाश्च ॥ ११ ॥ विरोचनं स्वतनयं बलिं चासुरनायकम् ॥ जम्भं कुंजभं नरकं बाणमन्यास्तथासुरान् ॥ १२ ॥ आत्मानमुर्जो गगनं
 वायुमम्भो हुताशनम् ॥ समुद्रान्वै द्रुमसरित्सरांसि च पद्भ्युन् मृगान् ॥ १३ ॥ वयोमनुष्यानखिलांस्तथैव च सरीसृपान् ॥ समस्त
 लोकस्रष्टारं ब्रह्माणं भवमेव च ॥ ग्रहनक्षत्रनागांश्च दक्षाद्यांश्च प्रजापतिन् ॥ १४ ॥ सु पृथ्व्यान्विस्वमायिष्टः प्रकृतिस्थः क्षणात्पुनः ॥ प्रह्लादः
 प्राह दैत्येन्द्रं बलिं वैरोचनिं तदा ॥ १५ ॥ प्रह्लाद उवाच ॥ वत्स ज्ञातं मया सर्वं पृथक् भवतामियम् ॥ तेजसो हानिरुत्पन्ना तच्छृणु त्वमेव
 षतः ॥ १६ ॥ देवदेवो जगद्योनिरयोनिर्जगदादिकृत् ॥ अनादिरादिविष्वक्षस्य वरेण्यो वरदो हरिः ॥ १७ ॥ परं पराणां परमः परः परवत्तामपि ॥
 प्रमाणं च प्रमाणानां सप्तलोकगुरोर्गुरुः ॥ १८ ॥ प्रभुः प्रभूणां परमः पराणामनादिमध्यो भगवाननन्तः ॥ त्रैलोक्यप्रमंशेन सनाथमेव कृत्स्नं
 महात्माऽदितिजोऽवतीर्णः ॥ १९ ॥ न तस्य रुद्रो न च पद्मयोनिर्नेन्द्रो न सूर्येन्दुमरीचिसुखाः ॥ जानन्ति दैत्याधिप यत्स्वरूपं स वासु
 देवः कलयाऽवतीर्णः ॥ २० ॥ योऽसौ कलांशेन नृसिंहरूपी जवान पूर्वं पितरं ममेक्षः ॥ यः सर्वयोगीशमनोनिवासः स वासुदेवः कलयाऽ
 वतीर्णः ॥ २१ ॥ यमक्षरं वेदविदो विदित्वा विशन्ति यं ज्ञानविधूतपापाः ॥ यस्मिन्प्रविष्टा न पुनर्भयन्ति तं वासुदेवं प्रणमामि नित्यम् ॥ २२ ॥
 धृतान्यशेषाणि यतो भवन्ति यथोर्मयस्तोयनिधेरजसम् ॥ लयं च यस्मिन्प्रलये प्रयान्ति तं वासुदेवं प्रणमाम्यचिन्त्यम् ॥ २३ ॥ न यस्य
 रूपं न बलप्रभावो न यस्य भावः परमस्य पुंसः ॥ विज्ञायते शर्वपितामहाद्यैस्तं वासुदेवं प्रणमाम्यजस्रम् ॥ २४ ॥ रूपस्य चक्षुर्ग्रहणे
 त्वगिष्टा स्पर्शो ग्रहीत्री रसना रसस्य ॥ श्रोत्रं च शब्दग्रहणे नराणां ब्राह्मणं च गन्धग्रहणे विद्युक्तम् ॥ २५ ॥ यैर्नैकदंष्ट्रग्रसमुद्धृतं धराचलान्
 धारयतीह सर्वान् ॥ यस्मिंश्च शेते सकलं जगच्च तमीशमाद्यं प्रणतोऽस्मि विष्णुम् ॥ २६ ॥ न ब्राह्मणचक्षुःश्रवणादिभिर्यः सर्वेश्वरो वेदितुमक्ष
 यात्मा ॥ शक्यस्तमीडयं मनसैव देवं ग्राह्यं नतोऽहं हरिमीक्षितारम् ॥ २७ ॥ अंशावतीर्णेन च येन गर्भे हृत्तानि तेजांसि महासुराणाम् ॥
 नमामि तं देवमनन्तमीशमशेषसंसारतरोः कुठारम् ॥ २८ ॥ देवो जगद्योनिरयं महात्मा स षोडशांशेन महासुरेन्द्र ॥ स देवमातुर्जठरं प्रविष्टो

हतानि वस्तेन बलाद्वपुषि ॥ २९ ॥ बलिरुवाच ॥ तात कोऽयं हरिर्नाम यतो नां भयभागतम् ॥ सन्ति मे शतशो दैत्या वासुदेवबला-
 धिकाः ॥ ३० ॥ विप्रचित्तिः शिषिः शङ्कुरयः शङ्कुस्तथैव च ॥ अयःशिराश्चाश्वशिरा भङ्गकारी महाहनुः ॥ ३१ ॥ प्रतापः प्रवसः शुम्भः
 कुङ्कुशश्च सुदुर्जयः ॥ एते चान्ये च मे सन्ति दैतेया दानवास्तथा ॥ ३२ ॥ तद्वाबला महावीर्या भूभारोद्धरणक्षमाः ॥ एषामेकैकशः कृष्णो
 न वीर्योद्धेन सम्मितः ॥ ३३ ॥ शौनक उवाच ॥ पौत्रस्यैतद्वचः श्रुत्वा प्रह्लादो दैत्यपुङ्गवः ॥ विधिगित्याह तालि नेकुण्ठायेव तादृशम् ॥ ३४ ॥
 प्रह्लाद उवाच ॥ विनाशसुपयास्यन्ति मन्ये दैतेयदानवाः ॥ धेषां त्वमीदृशो राजा दुर्बुद्धिरविवेकवान् ॥ ३५ ॥ दैतेयं महाभागं
 वासुदेवमजं विभुम् ॥ त्वानृते पापसङ्कल्पः कोऽन्य एवं नदृष्यति ॥ ३६ ॥ य एते भवता श्रोत्राः तमस्ता दैत्यवृत्ता ॥ तत्रलकास्तथा
 देवाः स्थावरानन्तभूमयः ॥ ३७ ॥ त्वं चाहं च जगन्नेदं साद्रिद्रुमनदीनदम् ॥ मधुद्वीपलोकाश्च त्वं केशव ह्यिह ॥ ३८ ॥ गरयातिवन्द्य
 बन्धस्य व्यापिनः परमात्मनः ॥ एकांशेन जगत्सर्वं कस्तमेवं प्रवक्ष्यति ॥ ३९ ॥ ऋते विवादाभिमुखं त्वामेकमहिंस्त्रिभुम् ॥ कुबुद्धि-
 मजित्तात्मानं वृद्धानां शासनातिगम् ॥ ४० ॥ शोच्योऽहं यस्य मे गेहे जातरावपि ताडयमः ॥ यस्य त्वमीदृशः पुत्रो देवदेवस्य निन्दितः ॥ ४१ ॥
 तिष्ठत्वेषा हि संसारसम्भृतावविनाशिनी ॥ कृष्णे भक्तिरहं तावदेवक्ष्यो भवता व किम् ॥ ४२ ॥ न मे पिदितः कृष्णादपि देवो महात्मनः ॥
 इति जानात्ययं लोको न भवान्दिति जायम ॥ ४३ ॥ जानन्नपि प्रियतरं शरणं यथापि हरिं नृप ॥ निन्दं कस्यपि तर न त्वमकुर्वन्मोक्षं
 मम ॥ ४४ ॥ विरोचनस्तव गुरुर्गुरुस्तस्याप्यहं बले ॥ ममापि सर्वजगतां गुरोर्गौरायणो गुरुः ॥ ४५ ॥ निन्दां कस्यपि यस्तन्मिच्छुर्जगत् गुरुगुरो
 गुरो ॥ यस्मात्तस्मादिहैश्वर्यादचिराद्भ्रंशमेष्यति ॥ ४६ ॥ मम देवो जगन्नाथो बले तावज्जनादनेन ॥ भवन्तः, न्यस्तं प्रीतिमानस्तु मे
 गुरुः ॥ ४७ ॥ एतावन्मात्रमप्येवं निन्दितस्त्रिजगद्गुरुः ॥ नावेक्षितं त्वया यस्मात्तस्माच्छाप ददामि ते ॥ ४८ ॥ यथा मे शिरसश्छेदादिदं
 गुरुरतं वचः ॥ त्वयोक्तमच्युताक्षेपि राज्यव्रष्टस्तथा पत ॥ ४९ ॥ यथा च कृष्णान्न परं परित्राणं भवार्णवे ॥ तथाचिरण पश्येयं भवन्तं
 राज्यविच्युतम् ॥ ५० ॥ शौनक उवाच ॥ इति दैत्यपतिः श्रुत्वा गुरोर्वचनमप्रियम् ॥ प्रसादयामास गुरुं प्रणिपत्य पुनः पुनः ॥ ५१ ॥

बलिर्वाच ॥ प्रसीद तात मा कोपं कुरु मोहहते मयि ॥ बलावलेपमत्तेन मयैतद्वाक्यमरीरितम् ॥ ५२ ॥ मोहोपहतविज्ञानः पापोऽहं दिति ज्ञो
 त्तम ॥ यच्छतोऽस्मि दुराचारस्तत्साधु भवता कृतम् ॥ ५३ ॥ राज्यभ्रंशं वसुभ्रंशं सम्प्राप्त्यामीति न त्वहम् ॥ विषण्णोऽस्मि यथा तात
 तवैवाविनये कृते ॥ ५४ ॥ त्रैलोक्यराज्यमैश्वर्यमन्यद्वा नाति दुर्लभम् ॥ संसारे दुर्लभास्ते तु गुरवो ये भवद्विधाः ॥ ५५ ॥ तत्प्रसीद न मे
 कोपं कर्तुमर्हसि दैत्यप ॥ त्वत्कोपदृष्ट्या ताताहं परितप्ये न ज्ञापतः ॥ ५६ ॥ प्रह्लाद उवाच ॥ वत्स कोपो न मोहेन जनितस्तेन ते मया ॥
 ज्ञापो दत्तो विवेकश्च मोहेनापहतो मम ॥ ५७ ॥ यदि मोहेन मे ज्ञानं न क्षितं स्यान्महासुर ॥ तत्कथं सर्वगं जानन्हारं विश्विच्छ
 प्राम्यहम् ॥ ५८ ॥ योऽयं ज्ञापो मया दत्तो भवतोऽसुरपुङ्गव ॥ भाव्यमेतेन नूनं ते तस्मान्मा त्वं विषीद वै ॥ ५९ ॥ अद्यप्रवृत्तिं देवेक्षो
 भगवत्यच्युते हरौ ॥ भवेथा भक्तिमानीशे स ते त्राता भविष्यति ॥ ६० ॥ ज्ञापं प्राप्याथ मां वीर संस्मरेथाः स्मृतस्त्वया ॥ यथा
 तथा यातिष्येऽहं श्रेयसा योज्यते यथा ॥ ६१ ॥ एवमुक्त्वा स दैत्येन्द्रं विराम महामतिः ॥ अजायत स गोविन्दो भगवान्चामनाह्वतिः ॥ ६२ ॥
 अवतीर्णं जगन्नाथे तस्मिन्सर्वांमरेश्वरे ॥ देवाश्च मुमुचुर्दुःखं देवमाताऽदितिस्तथा ॥ ६३ ॥ ववुर्वाताः सुखस्पर्शां विरजस्क
 मभून्नभः ॥ धम्मं च सर्वभूतानां तदा मतिरजायत ॥ ६४ ॥ नोद्वेगश्चाप्यभूत्तत्र मनुजेन्द्रासुरेष्वपि ॥ तदादि सर्वभूतानां भूम्यम्बरदिवौकसाम् ॥ ६५ ॥
 तं जातमात्रं भगवान्ब्रह्मा लोकोपितामहः ॥ जातकर्मोदिकं कृत्वा कृष्णं दृष्ट्वा च पार्थिव ॥ तुष्टाव देवदेवेशमृषीणां चैव शृण्वताम् ॥ ६६ ॥
 ब्रह्मोवाच ॥ जयाद्येश जयाजेय जय सर्वात्मकात्मक ॥ जय जन्मजरापेत जयानन्त जयान्युत ॥ ६७ ॥ जयाजित जयामेय जयाव्यक्तस्थिते जय ॥
 परमार्थार्थं सर्वज्ञ ज्ञानज्ञेयात्मनिःसृत ॥ ६८ ॥ जयाशेषजगत्साक्षिअगत्कर्तृजगद्गुरो ॥ जगतोऽस्य जयान्ते च स्थितो पालयितुं जय ॥ ६९ ॥
 जय शेष जयाशेष जयाखिलहृदिस्थित ॥ जयादिमध्यान्त जय सर्वज्ञाननिधे जय ॥ ७० ॥ मुमुक्षुभिरनिर्देश्य स्वयंदृष्ट जयेश्वर ॥ योगिनां
 मुक्तिफलद दमादिगुणभूषण ॥ ७१ ॥ जयातिसूक्ष्म दुर्ज्ञेय जय स्थूल जगन्मय ॥ जय स्थूलातिसूक्ष्म त्वं जयातीन्द्रिय सेन्द्रिय ॥ ७२ ॥ जय
 स्वमायायोगस्थ शेषभोगशयाक्षर ॥ जयैकदंष्ट्रप्रान्ताग्रसमुद्भूतवसुन्धर ॥ ७३ ॥ नृकेसरिन् जयारातिवक्षःस्थलविदारण ॥ साम्प्रतं जय विश्वात्मन्

जय वामन केशव ॥ ७४ ॥ निजमायापटच्छन्न जगन्मूर्ते जगद्देव ॥ जयाचिन्त्य जयानेकस्वरूपैः कविः प्रभो ॥ ७५ ॥ वर्धस्व वर्द्धिताशेष
विकारप्रकृते हरे ॥ त्वय्येषा जगतामीशो संस्थिता धर्मपद्मतिः ॥ ७६ ॥ न त्वामहं न चेज्ञानो नेन्द्राद्यास्त्रिदशा हरे ॥ न ज्ञातुमीशा मुनयः
सनकाद्या न योगिनः ॥ ७७ ॥ त्वन्मायापटसंवीते जगत्स्यत्र जगत्पते ॥ कस्तथा वेत्स्यति सर्वज्ञ त्वत्प्रसादं विना नरः ॥ ७८ ॥ त्वमेवाराधितो येन
प्रसादसुमुख प्रभो ॥ स एव केवलो देव वेत्ति त्वां नेतरे जनाः ॥ ७९ ॥ नन्दीश्वरेश्वरेशान प्रभवस्व प्रभावन ॥ प्रभवायास्य विश्वस्य विश्वात्मन्
पृथुलोचन ॥ ८० ॥ शौनक उवाच ॥ एवं स्तुतो हृषीकेशः स तदा वामनाकृतिः ॥ प्रहस्य भागम्भरीसुवाचाञ्जसमुद्रवम् ॥ ८१ ॥
स्तुतोऽहं भवता पूर्वमिन्द्राद्यैः कश्यपेन च ॥ मया च वः प्रतिज्ञातमिन्द्रस्य भुवनत्रयम् ॥ ८२ ॥ भूयश्चाहं स्तुतोऽदित्या तस्याश्चापि प्रति
श्रुतम् ॥ यथा शक्राय दास्यामि त्रैलोक्यं हतकण्टकम् ॥ ८३ ॥ तोऽहं तथा करिष्यामि मेन्द्रो जातः पतिः ॥ भविष्यति सहस्राक्षः सत्य
मेतद्वधीमि वः ॥ ८४ ॥ ततः कृष्णाजिनं ब्रह्मा हृषीकेशाय दत्तवान् ॥ यज्ञोपवीतं भगवान् ददौ तस्मै बृहस्पतिः ॥ ८५ ॥ आपादमददा
दण्डं मरीचिर्ब्रह्मणः सुतः ॥ कमण्डलुं वसिष्ठश्च कौशं वेदमथाङ्गिराः ॥ ८६ ॥ असमूहं च पुरुः पुलस्त्यः सितवामसी ॥ उपतस्थुश्च
तं वेदाः प्रणवस्वरभूषणाः ॥ ८७ ॥ शास्त्राण्यंशेषाणि तथा सांख्ययोगोक्तस्य च याः ॥ स वामनो जज्ञी दण्डी छत्री धृतकम्पण्डलुः ॥ ८८ ॥
सर्वदेवमयो भूप बलेरध्वरमभ्यगात् ॥ यत्र यत्र पदं भूयो भूभागे वामनो ददौ ॥ ८९ ॥ ददाति धुमिर्विवरं नत्र तत्रातिपीडिता ॥ स गामनो
जडगतिर्नृदुगच्छन्सपर्वताम् ॥ साविचिद्वीपवर्ती सर्वां चालयामास मेदिनीम् ॥ ९० ॥ इति श्रीमत्स्ये महापुराणे वागप्रानुभवि नामनोत्पत्ति
नाम पंचचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४५ ॥ ७४ ॥ शौनक उवाच ॥ सपर्वतवनासुर्वो ब्रह्मा संशोभितां बलिः ॥ पप्रच्छोशनसं
शुद्धं प्रणिपत्य कृताञ्जलिः ॥ १ ॥ आचार्यं शोभमायाता साविधधुमृदना मही ॥ कस्माच्च नासुरा भागान्प्रनिगृह्णन्ति बह्वयः ॥ २ ॥ इति
पृष्ठोऽथ बलिना काव्यो वेदविदां वरः ॥ उवाच दैत्याधिपतिं चिरं ध्यात्वा महामतिः ॥ ३ ॥ अव गिणो जगद्योनिः कश्यपस्य गृहे हरिः ॥
वामनेनेह रूपेण जगदात्मा सनातनः ॥ ४ ॥ स एव ब्रह्मायाति नव दानवपुङ्गव ॥ नत्पादय्यास रेशो भादियं प्रचलिता मही ॥ कम्पयन्ते

गिरयश्चामी क्षुभितो मकरालयः ॥ ५ ॥ नैनं भूतपतिं भूमिः सपथां वोढुमीश्वरम् ॥ स देवासुरगन्धर्वयक्षराक्षसकिन्नराः ॥ ६ ॥ अनेनैव
 धृता भूमिरापोऽग्निः पवनो नभः ॥ धारयत्यखिलान्देवो मन्वादींश्च महासुर ॥ ७ ॥ इयमेव जगद्देवोर्माया कृष्णस्य गह्वरी ॥ धार्यथारक
 भावेन यया संपीडितं जगत् ॥ ८ ॥ तत्सन्निधानादसुरा भागार्हा नासुरोत्तम ॥ भुञ्जते नासुरान्भागानमी तेनैव चाग्रयः ॥ ९ ॥ बलिशुवाच ॥
 पत्न्योऽहं कृतपुण्यश्च यन्मे यज्ञपतिः स्वयम् ॥ यज्ञमभ्यागतो ब्रह्मन्मत्तः कोऽन्योऽधिकः पुमान् ॥ १० ॥ यं योगिनः सदा युक्तया परया
 त्मानमव्ययम् ॥ द्रष्टुमिच्छति देवेशं स मेऽध्वरमुपैष्यति ॥ ११ ॥ होता भागप्रदोऽयं च यमुद्गाता च गायति ॥ तमध्वरेश्वरं विष्णुं मत्तः
 कोऽन्य उपैष्यति ॥ १२ ॥ सर्वेश्वरेश्वरे कृष्णे मदध्वरमुपागते ॥ यन्मया कान्य कर्तव्यं तन्ममादेषु ॥ १३ ॥ शुक्र उवाच ॥ यज्ञभाग
 भुजो देवा वेदप्रामाण्यतोऽसुर ॥ त्वया तु दानवा दैत्या महभागभुजः कृताः ॥ १४ ॥ अयं च देवः सत्त्वस्थः करोति स्थितिपः उत्तम ॥
 विसृष्टेरनु चान्नैव स्वयमस्ति प्रजाः प्रभुः ॥ १५ ॥ त्वत्कृते भविता नूनं देवो विष्णुः स्थितो स्थितः ॥ विदित्वैतन्महाभाग कुरु यत्नस्य
 गतम् ॥ १६ ॥ त्वया हि दैत्याधिपते स्वरूपकेऽपि हि वस्तुनि ॥ प्रतिज्ञा न हि वोढव्या वाच्यं साम यथाफलम् ॥ १७ ॥ नालं दातुमहं त्वे
 दैत्य वाच्यं त्वया वचः ॥ कृष्णस्य देवभृत्यर्थं प्रवृत्तस्य महासुर ॥ १८ ॥ बलिशुवाच ॥ ब्रह्मन्कथमहं ब्रूयामः येनापि हि याचितः ॥ नास्तीति किमु
 देवेन संसाराधोधहारिणा ॥ १९ ॥ ब्रतोपवासैर्विविधैः प्रतिसंग्राह्यते हरिः ॥ स चेद्भक्षयति देहीति गोविन्दः किमतोऽधिकम् ॥ २० ॥ यदर्थमुपहार
 त्व्यास्तपःशौचगुणान्वितैः ॥ यज्ञाः क्रियन्ते देवेशः स मां देहीति वक्ष्यति ॥ २१ ॥ तत्साधु सुकृतं कर्म तपः सुचरितं मम ॥ यन्मया दत्तमीदृशः
 स्वयमादास्यते हरिः ॥ २२ ॥ नास्ति नास्तीत्यहं वक्ष्ये तमप्यागतमीश्वरम् ॥ यदा वक्षामि तं प्राप्तं वृथा तज्जन्मनः फलम् ॥ २३ ॥ ज्ञयेऽस्मिन्
 यदि यज्ञेशो याचते मां जनार्दनः ॥ निजमूर्द्धानमप्यत्र तद्वास्याम्यविचारितम् ॥ २४ ॥ नास्तीति यन्मया नोक्तमन्येषामपि याचतम् ॥ वक्ष्यामि
 कथमायाते तदनभ्यस्तमच्युते ॥ २५ ॥ श्लाघ्य एव हि वीरणां दानादापत्समागमः ॥ नाबाधकारि यद्दानं तदमङ्गलवत् स्मृतम् ॥ २६ ॥ भद्राज्य
 नासुखी कश्चिन्न दुरिष्टो न चातुरः ॥ नाभूषितो न चोद्दिग्रो न स्रगादिविवर्जितः ॥ २७ ॥ हृष्टस्तुष्टः सुगन्धिश्च तृप्तः सर्वसुखान्वितः ॥

जनः सर्वो महाभाग किमुताहं सदा सुखी ॥२८॥ एतद्विशिष्टपात्रोऽयं दानबीजफलं मम ॥ विदितं दृगुशाईल मये न तत्तत्सादृतः ॥ २९ ॥
 एतद्विजानतो दानबीजं पतति चेद्गुरो ॥ जनार्दनमहापात्रे किं न प्राप्तं ततो मया ॥ ३० ॥ मतो दानमवाप्येशो यदि पुष्पाति देवताः ॥
 उपभोगाद्दशगुणं दानं श्लाघ्यतमं मम ॥ ३१ ॥ मत्प्रसादपरो नूनं यज्ञेनाराधितो हरिः ॥ तैवाभ्येति न सन्देहो दर्शनादुपकारकृत् ॥ ३२ ॥
 अथ कोपेन चाभ्येति देवभागोपरोधिनम् ॥ मां निहन्तुमनाश्चैव वयः श्लाघयतोऽच्युतात् ॥ ३३ ॥ तन्मयं सर्वमेवेदं नाप्राप्यं यस्य
 विद्यते ॥ स मां याचितुमभ्येति नातुग्रहमृते हरिः ॥ ३४ ॥ यः सृजत्यात्मभूतः सर्वं चेत्तस्य च तहरेत् ॥ स मां हन्तुं हृषीकेशः कथं नत्वे
 कारिष्यति ॥ ३५ ॥ एतद्विदित्वा न गुरो दानविघ्नकरेण च ॥ त्वया भाव्यं जगन्नाथे गोविन्दे समुपस्थिते ॥ ३६ ॥ शौनक उवाच ॥ इत्येवं
 वदतस्तस्य सम्प्राप्तः स जगत्पतिः ॥ सर्वदेवमयोऽचिन्त्यो भायवामनरूपधृक् ॥ ३७ ॥ तं दृष्ट्वा यज्ञवादान्तःप्रविष्टमसुराः प्रभुम् ॥
 जम्भुः सभासदः क्षोभं तेजसा तस्य निष्प्रभाः ॥ ३८ ॥ जेषुश्च सुनयस्तत्र ये समेता महाधरो ॥ बलिश्चैवाखिलं जन्य येन सकल
 मात्मनः ॥ ३९ ॥ ततः संक्षोभमाप्नो न कश्चित्किञ्चिदुक्तवान् ॥ प्रत्येकं देवदेवेशं पूजयामास चेन्सा ॥ ४० ॥ अथासुरपतिं प्रहं दृष्ट्वा
 मुनिवरांश्च तान् ॥ देवदेवपतिः साक्षी विष्णुर्वात्मनरूपधृक् ॥ ४१ ॥ तुष्टाव यज्ञवाहं च यजमानमथर्त्विजः ॥ यज्ञकर्मोधिकारस्थान्सद
 स्यान्द्रव्यसम्पदः ॥ ४२ ॥ ततः प्रसन्नमखिलं वामनं प्रति तत्क्षणात् ॥ यज्ञवाटस्थितं वीरः साधु साध्वित्युदीरयन् ॥ ४३ ॥ स चायं
 मादाय बलिः प्रोद्धतपुलकस्तदा ॥ पूजयामास गोविन्दं प्राह चेदं महासुरः ॥ ४४ ॥ बलिरुवाच ॥ सुवर्णरत्नसंघानं गजाश्वमयितं तथा ॥
 स्त्रियो वस्त्राण्यलङ्कारांस्तथा ग्रामांश्च पुष्कलात् ॥ ४५ ॥ सर्वस्वं सकलामूर्ध्नि भवतो वा यदीप्सितम् ॥ तदक्षमि वृणुष्व न्वं यजार्थो
 वामनः प्रियः ॥ ४६ ॥ शौनक उवाच ॥ इत्युक्तो दैत्यपतिना प्रीतिगर्भाञ्चितं वच ॥ प्राह सस्मिनगम्भीरं भगवान्नामनाकृतिः ॥ ४७ ॥ वापन
 उवाच ॥ ममाग्निशरणार्थाय देहि राजन्पदत्रयम् ॥ सुवर्णग्रामस्त्रानि तदर्थिभ्यः प्रदीयताम् ॥ ४८ ॥ बलिरुवाच ॥ त्रिभिः प्रयोजनं किं
 ते पादेः पदवतां वर ॥ शतं शतसहस्राणां पदानां मार्गतां भवान् ॥ ४९ ॥ वापन उवाच ॥ धर्मबुद्ध्या दैत्यपते कृतकृत्योऽस्मि तावता ॥

अन्येषामर्थिनां वित्तमीहितं दास्यते भवान् ॥६०॥ शौनक उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु गर्हितं वामनस्य महात्मनः ॥ ददौ तस्मै महाबाहुर्वामनाय
पदत्रयम् ॥६१॥ पाणौ तु पतिते तोये वामनोऽभूद्वामनः ॥ सर्वदेवमयं रूपं दर्शयामास तत्क्षणात् ॥ ६२ ॥ चन्द्रसूर्यौ च नयने त्र्यम्बुजौ
चरणौ क्षितिः ॥ पादाङ्गुलयः पिशाचास्तु हस्ताङ्गुलयश्च गुह्यकाः ॥ ६३ ॥ विश्वेदेवाश्च जातुस्था जङ्घे साध्याः सुरोत्तमाः ॥ यक्षा नलेषु
सम्भूता रेखाश्चाप्सरसस्तथा ॥ ६४ ॥ दृष्ट्वा ऋक्षाण्यशेषाणि केशाः सूर्याशिवः प्रभोः ॥ तारका रोमहृषाणि रोमाणि च महर्षयः ॥ ६५ ॥
बाहवो विदिशस्तस्य दिशः श्रोत्रे महात्मनः ॥ अश्विनौ श्रवणे तस्य नासा वायुर्वेहात्मनः ॥ ६६ ॥ प्रसादश्चन्द्रमा देवो मनो धर्पः समाश्रितः ॥
सत्यं तस्याभवद्वाणी जिह्वा देवी सरस्वती ॥ ६७ ॥ ग्रीवाऽदितिर्देवमाता विद्यास्तद्रुद्रयस्तथा ॥ स्वर्गेन्द्रारमभून्मैत्रं त्वष्टा पूषा च वै ध्रुवौ ॥ ६८ ॥
मुख वैश्वानरश्चास्य वृषणौ तु प्रजापतिः ॥ हृदयं च परं ब्रह्म पुंस्त्वं वै ऋश्यपो मुनिः ॥ ६९ ॥ पृष्ठेऽस्य वसवो देवा भरतः सर्वसन्धिषु ॥ सर्वे
सुक्ताणि दक्षना ज्योतीषि विमलप्रभाः ॥ ७० ॥ वक्षःस्थले महादेवो धैर्यं चास्य महार्णवाः ॥ उदरे चास्य गन्धर्वाः सम्भूताश्च महाबलाः ॥ ७१ ॥
लक्ष्मीर्मैधा धृतिः कान्तिः सर्वविद्याश्च वै कटिः ॥ सर्वज्योतीषि जानीहि तस्य तत्परमं महः ॥ ७२ ॥ तस्य देवाधिदेवस्य तेजः प्रोद्धतमुत्तमम् ॥
स्तनौ कुक्षी च वेदाश्च उदरं च महामखाः ॥ ७३ ॥ इष्टयः पशुबन्धाश्च द्विजानां वीक्षितानि च ॥ तस्य देवमयं रूपं दृष्ट्वा विष्णोर्महाबलाः ॥ ७४ ॥
उपासर्पन्त दैत्येन्द्राः पतङ्गा इव पावकम् ॥ प्रमथ्य सर्वानसुरान्पादुहस्ततलेर्विभुः ॥ ७५ ॥ कृत्वा रूपं महाकायं जहाराशु स भेदिनीम् ॥ तस्य
विक्रमतो भूमिं चन्द्रादित्यौ स्तनान्तरे ॥ ७६ ॥ नाभौ विक्रममाणस्य सविथदेश्स्थिताबुभौ ॥ परं विक्रमतस्तस्य जानुमूले प्रभा
करो ॥ ७७ ॥ विष्णोरास्तां महीपाल देवपालनकर्मणि ॥ जित्वा लोकत्रयं कृत्स्नं हत्वा चासुरपुङ्गवान् ॥ ७८ ॥ पुरन्दराय त्रैलोक्यं ददौ विष्णु
रुरुक्रमः ॥ सुतलं नाम पातालमधस्ताद्वसुधातलात् ॥ ७९ ॥ वलेर्दत्तं भगवता विष्णुना प्रभविष्णुः ॥ अथ दैत्येश्वरं प्राह विष्णुः सर्वे
श्वरेश्वरः ॥ ८० ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ यत्स्वया सलिलं दत्तं गृहीतं पाणिना मया ॥ कल्पप्रमाणं तस्मात्ते भविष्यत्यायुरुत्तमम् ॥ ८१ ॥
वैवस्वते तथातीते बले मन्वन्तरे ह्यथ ॥ सार्वर्णिके तु सम्प्राप्ते भवानिन्द्रो भविष्यति ॥ ८२ ॥ साम्प्रतं देवराजाय त्रैलोक्यं सकलं

मया ॥ दत्त चतुर्गुणां च साधिका होकससतिः ॥ ७३ ॥ नियन्तव्या मया सर्वे ये तस्य परिपन्थिनः ॥ तेनाहं परया भक्तया पूर्वमारा-
धितो बले ॥ ७४ ॥ सुतलं नाम पातालं त्वमासाद्य मनोरमम् ॥ वसासुर ममादेशं यथावत्परिपालयन् ॥ ७५ ॥ तत्र दिव्यवनोपेतं प्रासाद-
शतसङ्कुले ॥ प्रोत्फुल्लपद्मसरसि स्रक्चुद्धसद्विहरे ॥ ७६ ॥ सुगन्धिधूपगन्धर्वराभरणभूषितः ॥ स्रक्चन्दनादिमुदितो गेयनृत्यमनो-
रमे ॥ ७७ ॥ पानन्नभोगान्निधानुष्णुङ्क्ष्व महसुर ॥ ममाज्ञया कालमिमं तिष्ठ त्वं सततं वृतः ॥ ७८ ॥ यावत्सुरैश्च विप्रेभ्यश्च न विरोधं करिष्यसि ॥
तावदेतान्महाभोगानवाप्स्यसि महासुर ॥ ७९ ॥ यदा च देवविप्राणां विरोधं तं करिष्यसि ॥ बन्धिष्यन्ति तदा पाशा वारुणास्त्यामसंशयम् ॥ ८० ॥
एतद्विदित्वा भवता मयाज्ञसमशेषतः ॥ न निरोधः सुरैः कार्यो विप्रेर्वो दैत्यसत्तम ॥ ८१ ॥ शौनक उवाच ॥ इत्येवमुक्तो देवेन विष्णुना प्रभ-
विष्णुना ॥ बलिः प्राह महाराज प्रणिपत्य सुदा युतः ॥ ८२ ॥ बलिहयाच ॥ तत्रासतो मे पाताले भगम्भवज्ञज्ञग ॥ किं भविष्यत्युपादान-
मुपभोगोपपादकम् ॥ ८३ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ दानान्यविधिदत्तानि आश्नान्यथोत्रियाणि च ॥ हुनन्यभद्रया यानि चानि दास्यन्ति ते
फलम् ॥ ८४ ॥ अदक्षिणास्तथा यज्ञाः क्रियाश्चाविधिना कृताः ॥ फलानि तत्र दास्यन्ति अर्चीतान्यत्रतानि च ॥ ८५ ॥ शौनक उवाच ॥
बलेर्वरामिमं दत्त्वा शक्राय त्रिदिवं तथा ॥ व्यापिना तेन रूपेण जगामादर्शनं हरिः ॥ ८६ ॥ प्रशशास यथापूर्वमिन्द्रक्षेत्रे शक्रपुत्रिनः ॥ त्रिपेदे च
परान्कामान्बलिः पातालसंस्थितः ॥ ८७ ॥ इहैव देवदेवेन बद्धोऽसौ दानवोत्तमः ॥ देवानां कार्यकरणे भूयोऽपि जगति स्थितः ॥ ८८ ॥ मम्भन्धी-
ते महाभाग द्वारकायां व्यवास्थितः ॥ दानवानां विनाशाय भारवतरणाय च ॥ ८९ ॥ यतो यदुद्धते कृष्णो भवतः शत्रुनिग्रहे ॥ सहायभूतः
सारथ्यं करिष्यति बलानुजः ॥ ९० ॥ एतत्सर्वं समाख्यातं वामनस्य न धीमतः ॥ अवतारं महावीर श्रोतुमिच्छोस्तवाजुन ॥ ९१ ॥
अजुन उवाच ॥ श्रुतमनिह ते पृष्टं माहात्म्यं केशवस्य च ॥ गङ्गाद्वारमितो धारम्यभ्यनुज्ञां देहि मे विभो ॥ ९२ ॥ भूत उवाच ॥ एवमुक्त्वा
यथौ पार्थो नैमिवं शौनको गतः ॥ इत्येतदेवद्वस्य विष्णोर्महात्म्यमुत्तमम् ॥ वामनस्य पठेद्यस्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ९३ ॥ उक्तिप्रह्लाद-
संवादं मन्त्रितं बलिशुक्रयोः ॥ बलेर्विष्णोश्च कथितं यः स्मरिष्यति मानवः ॥ ९४ ॥ नाधयो व्याधयस्तस्य न च मोहाकुलं मनः ॥ भवि-

ष्यति द्विजश्रेष्ठाः पुंसस्तस्य कदाचन ॥ ९५ ॥ च्युतराज्यो निजं राज्यमिच्छति च वियोगवान् ॥ अवाप्नोति महाभागो नरः शुभः कथं
 मिमाम् ॥ ९६ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वामन प्रादुर्भावो नाम पट्टचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४६ ॥ अर्जुन उवाच ॥ प्रादुर्भा
 वान्पुराणेषु विष्णोरमिततेजसः ॥ सतां कथयतां विप्र वाराह इति नः श्रुतम् ॥ १ ॥ ज्ञाने न तस्य चरितं न विधि न च विस्तरम् ॥ न कर्म
 गुणसंख्यानं न चाप्यन्तं मनीषिणः ॥ २ ॥ किमात्मको वराहोऽसौ किंमूर्तिः कास्य देवता ॥ किंमनागः किंप्रभावः किंवा तेन पुरा कृतम् ॥ ३ ॥
 एतन्मे शंस तत्त्वेन वाराहं श्रुतिविस्तारम् ॥ यथाहं च समेतानां द्विजतीनां विशेषतः ॥ ४ ॥ शो न रु उवाच ॥ एतत्ते कथयिष्यामि पुराणं
 ब्रह्मसम्मितम् ॥ महावराहचरितं कृष्णस्याद्भुतकर्मणः ॥ ५ ॥ यथा नारायणो राजन्वाराहं वपुरास्थितः ॥ इन्द्रा गां समुद्रस्यामुजहारारिमर्दनः ॥ ६ ॥
 छन्दो गीर्भिरुदाराभिः श्रुतिभिः समलंकृतः ॥ मनःप्रसन्ननां कृत्वा निबोध विजयाधुना ॥ ७ ॥ इहं पुराणं परमं पुण्यं वेदैश्च सम्मितम् ॥
 नानाश्रुतिसमायुक्तं नास्तिकाय न कीर्तयेत् ॥ ८ ॥ पुराणं वेदमखिलं सांख्यं योगं च वेदयः ॥ ऋतस्त्र्येन विधिना प्रोक्तं सौख्यार्थं वै
 वदिष्यति ॥ ९ ॥ विश्वेदेवास्तथा साध्या रुद्रादित्यास्तथाश्विनौ ॥ प्रजानां पतयश्चैव सप्त चैव महर्षयः ॥ १० ॥ मनःसङ्कल्पज्ञाश्चैव पूर्वजा
 ऋषयस्तथा ॥ वसवो मरुतश्चैव गन्धर्वा यक्षराक्षसाः ॥ ११ ॥ देव्याः पिशाचा नागाश्च भूतानि विविधानि च ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया
 वैश्याः शूद्रा म्लेच्छाश्च ये भुवि ॥ १२ ॥ चतुष्पदानि सर्वाणि तिर्यग्योनिशूतानि च ॥ जङ्गमानि च सत्त्वानि यच्चान्यज्जीवसंज्ञितम् ॥ १३ ॥
 पूर्णे युगसहस्रे तु ब्रह्मेऽहनि तथागते ॥ निर्वाणे सर्वभूतानां सर्वोत्पातसमुद्भवे ॥ १४ ॥ हिरण्यरेतास्त्रिशिखस्तो भूत्वा वृषाश्रयिः ॥
 शिखाभिर्विधमल्लोकानशोषयत वह्निना ॥ १५ ॥ दहमानास्ततस्तस्य तेजोराशिभिरुद्भूतैः ॥ विवर्णवर्णा दग्धाङ्गा हतास्त्रिष्णमद्रिराननैः ॥ १६ ॥
 साङ्गोपनिषदो वेदा इतिहासपुरोगमाः ॥ सर्वविद्याः क्रियाश्चैव सर्वधर्मपरायणाः ॥ १७ ॥ ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा प्रभवं विश्वतोमुखम् ॥
 सर्वदेवगणाश्चैव त्रयं ह्यक्षस्तु क्रोडयः ॥ १८ ॥ तस्मिन्नहनि सम्प्राप्ते तं हंसं महदक्षरम् ॥ प्रविशन्ति महत्मानं हरिं नारायणं प्रभुम् ॥ १९ ॥
 तेषां भूयः प्रवृत्तानां निधनोत्पत्तिरुच्यते ॥ यथा सूर्यस्य सततमुदयास्तमने इह ॥ २० ॥ पूर्णे युगसहस्रान्ते कल्पो निःशेष उच्यते ॥

यस्मिन्जीवकृतं सर्वे निःशेषं समतिष्ठतः ॥ २१ ॥ संहृत्य लोकानखिलान् सन्देशसुरसमुपाव ॥ कृत्या सुसंस्थां भगवानास्त एको
जगद्गुरुः ॥ २२ ॥ स स्रष्टा सर्वभूतानां कल्पान्तेषु पुनः पुनः ॥ अव्ययः शान्तो देवो यस्य सर्वमिदं जगत् ॥ २३ ॥ नष्टार्ककिरणे
लोके चन्द्रग्रहविवर्जिते ॥ त्यक्तधूम्राग्निपवने क्षीणयज्ञवषट्क्रिये ॥ २४ ॥ अपक्षिणतन्माते सर्वत्राणिहरं पथि ॥ अमर्यादाकुले रोद्रे
सर्वतस्तमसावृते ॥ २५ ॥ अदृश्ये सर्वलोकेऽस्मिन्नभावे सर्वकर्मणाम् ॥ प्रशान्ते सर्वपाते गृहे वैरपरिग्रहे ॥ २६ ॥ गते स्वभाव
संस्थाने लोके नारायणात्मके ॥ परमेष्ठी हृषीकेशः शयनायोपचक्रमे ॥ २७ ॥ पीतवासो लोहिताक्षः कृष्णो जीमूतसन्निभः ॥ शिखा
सहस्रविकचजटाभारं समुद्गहन् ॥ २८ ॥ श्रीवत्सलक्षणशरं रक्तचन्दनभूषितम् ॥ वक्षे विभ्रव्यद्वामधुः स निष्पृष्टस्त्रि तांयदः ॥ २९ ॥
पुण्डरीकसहस्रेण मगस्य शुशुभे शुभा ॥ पत्नी चास्य स्वयं लक्ष्मीर्देहमावृत्त्य तिष्ठति ॥ ३० ॥ ततः न्यपिति क्षान्तात्मा सर्वलोकं शुभा
वहः ॥ किमप्यमितयोगात्मा निद्रायोगसुप्रागतः ॥ ३१ ॥ ततो बुभुक्षस्त्रे तु पूर्णं स पुष्टोत्तमः ॥ स्वयमेव विभुर्भूत्वा बुध्यते विबु
धाधिपः ॥ ३२ ॥ ततश्चिन्तयते भूयः सृष्टिं लोकस्य लोककृत् ॥ नराश्च देवगणानि पारोपुच्य कर्त्तव्या ॥ ३३ ॥ ततः सचिन्तयन्
कार्यं देवेषु समितिअयः ॥ सम्भवं सर्वलोकस्य विदधाति सतां गतिः ॥ ३४ ॥ कर्त्ता देवैर्निर्दिष्टो ज संततो नै प्रजापतिः ॥ नारायणः परं
सत्यं नारायणः परं पदम् ॥ ३५ ॥ नारायणः परो यक्षो नारायणः परा कृतिः ॥ नारायणभूतिविशोकः तत्र भट्टा भुगतिमः ॥ ३६ ॥ त
सर्वमिति विज्ञेयो ह्येष यज्ञः प्रजापतिः ॥ यद्वेदितव्यमिदं संप्रदत्तं ॥ ३७ ॥ तदंशं तदंशं तदंशं तदंशं ॥ अति न तद्विदुः ॥ प्रजानां पतयः
सर्वे ऋषयश्च सहामरैः ॥ ३८ ॥ नास्यान्तमधिगच्छन्ति विविच्य तदंशं तदंशं तदंशं तदंशं ॥ ३९ ॥ तदंशं तदंशं तदंशं तदंशं ॥ ४० ॥ तदंशं तदंशं तदंशं तदंशं ॥
यद्रूपं तदर्चन्ति दिवौकसः ॥ दर्शित यदि तेनैव तद्वेदन्ति देवताः ॥ ४१ ॥ तदंशं तदंशं तदंशं तदंशं ॥ ४२ ॥ तदंशं तदंशं तदंशं तदंशं ॥ ४३ ॥ तदंशं तदंशं तदंशं तदंशं ॥
मग्निमारुतयोगीतिः ॥ ४४ ॥ तेजस्तपसश्चैव निधानममृतस्य च ॥ चतुर्भुजः सौम्यः सौम्यः सौम्यः सौम्यः ॥ ४५ ॥ तदंशं तदंशं तदंशं तदंशं ॥ ४६ ॥ तदंशं तदंशं तदंशं तदंशं ॥
निर्वर्तकः ॥ तदेष संहृत्य जगत् कृत्वा गर्भस्थमात्मनः ॥ सुमोचाण्डं महाभारतं ॥ ४७ ॥ सुरासुरदिग्भुजगणप्लुरागे

दुर्मोषधिक्षितिचरयक्षगुह्यकैः ॥ प्रजापतिः श्रुतिभिरसंकुलं तदा स वै सृजजगदिदमात्मना प्रभुः ॥ ४४ ॥ इति श्रीमत्स्ये महापुराणे वराह
 प्रादुर्भावे सप्तचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४७ ॥ ॐ ॥ शौनक उवाच ॥ जगदण्डमिदं पूर्वमासीद्विव्यं हिरण्यमयम् ॥ प्रजापते
 रियं मूर्तिरित्ययं वैदिकी श्रुतिः ॥ १ ॥ तत्तु वर्षसहस्रान्ते बिभेदोर्ध्वमुखं विभुः ॥ लोकसर्जनहेतोस्तु बिभेदाधोमुखं नृप ॥ २ ॥ भूयोऽष्टधा
 बिभेदण्डं विष्णुर्वै लोकजन्मकृत् ॥ चकार जगतश्चात्र विभागं स विभागकृत् ॥ ३ ॥ यच्छिद्रमूर्ध्वमाकाशं विवराकृतितां गतम् ॥ विहितं
 विश्वयोगेन यदधस्ताद्विस्तृतम् ॥ ४ ॥ यदण्डमकरोत्पूर्वं देवो लोकचिकीर्षया ॥ तत्र यत् सलिलं स्कन्नं सोऽभवत् काञ्चनो गिरिः ॥ ५ ॥
 शैलेः सहस्रैर्महती मेदिनी विषमाभवत् ॥ ६ ॥ तैश्च पर्वतजालैर्वैबहुयोजनविस्तृतैः ॥ पीडिता गुरुभिर्देवी व्यथिता मेदिनी तदा ॥ ७ ॥
 महामते भूरिबलं दिव्यं नारायणात्मकम् ॥ हिरण्यं समुत्सृज्य तेजो वै जातरूपिणम् ॥ ८ ॥ अशक्ता वै धारयितुमधस्तात् प्राविशत्तदा ॥
 पीडयमाना भगवतस्तेजसा तस्य सा क्षितिः ॥ ९ ॥ पृथ्वीं विशन्तीं दृष्ट्वा तु तामधो मधुसूदनः ॥ उद्धारार्थं मनश्चक्रे तस्या वै हित
 काम्यया ॥ १० ॥ भगवानुवाच ॥ मत्तेज एषा वसुधा समासाद्य तपस्विनी ॥ रसातलं प्रविशति पङ्के गौरिव दुर्बला ॥ ११ ॥ पृथिव्युवाच ॥
 त्रिविक्रमायामितविक्रमाय महावराहाय सुरोत्तमाय ॥ श्रीशार्ङ्गचक्रासिगदाधराय नमोऽस्तु ते देववर प्रसीद ॥ १२ ॥ तव देहाज्जगज्जातं
 पुष्करद्वीपमुत्थितम् ॥ ब्रह्माणमिह लोकानां भूतानां शान्धतं विदुः ॥ १३ ॥ तव प्रसादेहोऽयं दिवं भुङ्क्ते पुरन्दरः ॥ तव क्रोधाद्धि बलवान्
 जनार्दन जितो बलिः ॥ १४ ॥ धाता विधाता संहर्ता त्वयि सव प्रतिष्ठितम् ॥ मनुः कृतान्तोऽधिपतिर्ज्वलनः पवनो घनः ॥ १५ ॥ वर्णोऽश्वा
 श्रमधर्म्मश्च सागरास्तरवो जलम् ॥ नद्यो धर्म्मश्च कामश्च यज्ञा यज्ञस्य च क्रियाः ॥ १६ ॥ विद्या वेद्यं च सत्त्वं च ह्रीः श्रीः कीर्त्तियैतिः क्षमा ॥
 पुराणं वेदवेदाङ्गं सांख्ययोगौ भवाभवौ ॥ १७ ॥ जङ्गमं स्थावरं च भवं च यत् ॥ सर्वं तच्च त्रिलोकेषु प्रभावोपहितं तव ॥ १८ ॥ त्रि
 दशोदारफलदः स्वर्गस्त्रीचारुपल्लवः ॥ सर्वलोकमनःकान्तः सर्वसत्त्वमनोहरः ॥ १९ ॥ विमानानेकविटपस्तोयदाम्बुमधुस्रवः ॥ दिव्यलोक
 महास्कन्धः सत्यलोकप्रशास्त्रवान् ॥ २० ॥ सागराकारनिर्योसो रसातलजलाश्रयः ॥ नागेन्द्रपादोपेतो जन्तुपक्षिनिर्षेवितः ॥ २१ ॥ शलि

चारार्थगन्धस्त्वं सर्वलोकमयो दुमः ॥ द्वादशार्कमयद्वीपो रुद्रकादशपत्तनः ॥ २२ ॥ वस्वष्टाचलसंयुक्तत्रैलोक्याम्भोमहादधिः ॥ सिद्ध
 साध्योर्मिमकलिः सुपर्णानिलसेवितः ॥ २३ ॥ दैत्यलोकमहाग्राहो रक्षोरगरुषकुलः ॥ पितामहमहाधैर्यैः स्वर्गस्त्रीरत्नभूषितः ॥ २४ ॥ धीश्री
 ह्रीकान्तिभिर्नैतयं नदीभिरुपशोभितः ॥ कालयोगमहापर्वप्रयागगतिविगवात् ॥ २५ ॥ त्वं स्वयोगमहावीर्यो नारायणमहार्णवः ॥ कालो
 भूत्वा प्रसन्नाभिर्द्विहोदयसे पुनः ॥ २६ ॥ त्वया सृष्टास्त्रयो लोकास्त्वयैव प्रतिसंहताः ॥ विज्ञान्ति योगिनः सर्वे त्वामेव प्रतियोजिताः ॥ २७ ॥
 युगे युगे युगे युगान्ताग्निः कालमेवो युगे युगे ॥ महाभारावताराय देव त्वं हि युगे युगे ॥ २८ ॥ त्वं हि शुक्लः कृतयुगे त्रेतायां चम्पकप्रभः ॥
 द्वापरे रक्तसंकाशः कृष्णः कलियुगे भवान् ॥ २९ ॥ वैवर्ण्यमभिधत्से त्वं प्राप्तेषु युगसन्धिषु ॥ वैवर्ण्यं सर्वधर्माणामुत्पादयसि वेदवित् ॥ ३० ॥
 भासि वासि प्रतपसि त्वं च पासि विचेष्टसे ॥ कुड्यसि क्षान्तिमायासि त्वं दीपयसि वर्षसि ॥ ३१ ॥ त्वं हास्यसि न निर्यासि निर्वापयसि
 जाग्रसि ॥ निःशेषयसि भूतानि कालो भूत्वा युगक्षये ॥ ३२ ॥ शेषमात्मानमालोक्य विशेषयसि त्वं पुनः ॥ युगान्ताश्ववलीढेषु
 सर्वभूतेषु किञ्चन ॥ ३३ ॥ यातेषु शेषो भवसि तस्माच्छेदेषोऽसि कीर्तितः ॥ च्यवनोत्पत्तियुक्तेषु ब्रह्मन्द्रवरुणादिषु ॥ ३४ ॥ यस्मान्न
 च्यवसे स्थानात्तस्मात्सङ्कीर्त्यसेऽच्युतः ॥ ब्राह्मणमिन्द्र च यमं रुद्रं वरुणमेव च ॥ ३५ ॥ निगृह्य हरसे यस्मात्तस्माद्धारिरीदोच्यसे ॥
 सम्मानयसि भूतानि वपुषा यशसा श्रिया ॥ ३६ ॥ परेण वपुषा देव तस्माच्चासि सनातनः ॥ यस्माद्ब्रह्मादयो देवा मुनयश्चाग्रजसः ॥ ३७ ॥
 न तेऽन्तं त्वधिगच्छन्ति तेनानन्तस्त्वमुच्यसे ॥ न क्षीयसे न क्षरसे कल्पकोटिशतैरपि ॥ ३८ ॥ तस्मात्त्वमक्षरत्वाच्च विष्णुरित्येव
 कीर्त्यसे ॥ विष्टब्धं यत्त्वया सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥ ३९ ॥ जगद्विष्टम्भनाच्चैव विष्णुरेवेति कीर्त्यसे ॥ विष्टब्धं त्विष्टसे नित्यं
 त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ४० ॥ यक्षगन्धर्वनगरं सुमहद्वृतपद्मम् ॥ व्याप्तं त्वयैव विज्ञता त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ४१ ॥
 तस्माद्विष्णुरिति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयम्भुवा ॥ नारा इत्युच्यते ह्यापो ऋषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ ४२ ॥ अयनं तस्य ताः
 पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः ॥ युगे युगे प्रणष्टां गां विष्णो विन्दसि तत्त्वतः ॥ ४३ ॥ गोविन्देति ततो नाम्ना प्रोच्यते ऋषिभिस्तथा ॥ तृतीयका

णीन्द्रियाण्याहुस्तत्त्वज्ञानविशारदाः ॥४४॥ इंक्षिता च त्वमेतेषां हृषीकेशस्तथोच्यसे ॥ वसन्ति त्वयि भूतानि ब्रह्मादीनि युगक्षये ॥ ४५ ॥
 त्व वा वससि भूतेषु वासुदेवस्तथोच्यसे ॥ सङ्कर्षयसि भूतानि कल्पे कल्पे पुनः पुनः ॥ ४६ ॥ ततः सङ्कर्षणः प्रोक्तस्तत्त्वज्ञानविशारदेः ॥
 प्रतिव्यूहेन तिष्ठन्ति स देवासुरराक्षसाः ॥ ४७ ॥ प्रविष्टुः सर्वधर्माणां प्रद्युम्नस्तेन चोच्यसे ॥ निरोद्धा विद्यते यस्मान्न ते भूतेषु कश्चन ॥ ४८ ॥
 अनिरुद्धस्ततः प्रोक्तः पूर्वमेव महर्षिभिः ॥ यत्त्वया धार्यते विश्वं त्वया संह्रियते जगत् ॥ ४९ ॥ त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं विमर्षि च ॥
 यत्त्वया धार्यते किञ्चित्तेजसा च बलेन च ॥ ५० ॥ मया हि धार्यते पश्चान्नाधृतं धारये त्वया ॥ न हि तद्विद्यते भूतं त्वया यन्नात्र धार्यते ॥ ५१ ॥
 त्वमेव कुरुषे देव नारायण युगे युगे ॥ महाभारावतरणं जगतो हितकाम्यया ॥ ५२ ॥ तवैव तेजसाक्रान्तां रसातलतलं गताम् ॥ त्रायस्व मां
 सुरश्चष्ट त्वामेव शरण गताम् ॥ ५३ ॥ दानवैः पीड्यमानाहं राक्षसैश्च दुरात्मभिः ॥ त्वामेव शरणं नित्यमुपयामि सनातनम् ॥ ५४ ॥
 तावन्मेऽस्ति भयं देव यावन्न त्वां ककुब्जिनम् ॥ शरणं यामि मनसा शतशोऽप्युलक्षये ॥ ५५ ॥ उपमानं न ते शक्ताः कर्तुं सैन्द्रा दिवौ
 कसः ॥ तत्त्वं त्वमेव तद्वेत्ति निरुत्तरमतः परम् ॥ ५६ ॥ शौनक उवाच ॥ ततः प्रीतः स भगवानृथिव्यै शार्ङ्गचक्रदृक् ॥ काममस्या
 यथाकाममभिपूरितवान् हरिः ॥ ५७ ॥ अब्रवीच्च महादेवि माधवीयं स्तवोत्तमम् ॥ धारयिष्यति यो मर्त्यो नास्ति तस्य पराभवः ॥ ५८ ॥
 लोकास्त्रिक्कुलमर्षाश्चैवैषणवान्प्रतिपत्स्यते ॥ एतदाश्चर्यसर्वस्वं माधवीयं स्तवोत्तमम् ॥ ५९ ॥ अधीतवेदः पुरुषो मुनिः प्रीतिमना भवेत् ॥ ६० ॥
 मा भैर्धरणि कल्याणि शान्तिं ब्रज ममाग्रतः ॥ एष त्वामुचितं स्थानं प्रापयामि मनाषितम् ॥ ६१ ॥ शौनक उवाच ॥ ततो महात्मा मनसा दिव्यं
 रूपमचिन्तयत् ॥ किं नु रूपमहं कृत्वा उद्धरेयं धरामिमाम् ॥ ६२ ॥ जलक्रीडारुचिस्तस्माद्ग्राहं वपुरास्थितः ॥ अधृष्य सर्वभूतानां वाङ्मयं ब्रह्म
 संस्थितम् ॥ ६३ ॥ शतयोजनविस्तीर्णमुच्छ्रितं द्विगुणं ततः ॥ नीलजीमूतसङ्काशं मेघस्तनितनिःस्वनम् ॥ ६४ ॥ गिरिसंहननं भीमं श्वेत
 तीक्ष्णायदंष्ट्रिणम् ॥ विद्युदग्निप्रतीकाशमादित्यसमतेजसम् ॥ ६५ ॥ पीनोन्नतकटीदेशे वृषलक्षणपूजितम् ॥ रूपमास्थाय विपुलं वाराहमजितो
 हरिः ॥ ६६ ॥ पृथिव्युद्धरणायैव प्रविवेश रसातलम् ॥ वेदपादो गृपदंष्ट्रः क्रतुदन्ताश्चितीमुखः ॥ ६७ ॥ अग्निजिह्वो दुर्भलोमा ब्रह्मशीर्षो महातपाः ॥

अहोरात्रेशणधरो वेदाङ्गश्रुतिभूषणः ॥ ६८ ॥ आज्यनासः सुवतुण्डः सामयोपस्वनो महान् ॥ सत्यधर्ममयः श्रीमान्कर्मविक्रमसत्क्रमः ॥ ६९ ॥
 प्रायश्चित्तनखो घोरः पशुजानुर्मखाकृतिः ॥ उद्गाथाहोमलिङ्गोऽथ बीजोपधिमहाफलः ॥ ७० ॥ वाय्वन्तरात्मा यज्ञास्थिविकृतिः सोमशोणितः ॥
 वेदस्कन्धो हविर्गन्धो हव्यकव्यविभागवान् ॥ ७१ ॥ प्राग्वंशकायो ह्युतिमान्नानादीक्षाभिरन्वितः ॥ दक्षिणाहृदयो योगी महासत्रमयो
 महान् ॥ ७२ ॥ उपाकर्मोष्ठरुचकः प्रवर्ग्योवर्तभूषणः ॥ नानाच्छन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः ॥ छायापत्नीसहायो वै मणिशृङ्ग इवो
 च्छिन्नः ॥ ७३ ॥ रसातलतले मग्नो रसातलतलं गताम् ॥ प्रभुलोकहितार्थं दंशग्रेणोज्ज्वारताम् ॥ ७४ ॥ ततः स्वस्थानमानीय वराहः
 पृथिवीधरः ॥ सुमोच पूर्वं मनसा धारितां च वसुधराम् ॥ ७५ ॥ ततो जगाम निर्वाणं मेदिनी तस्य धारणात् ॥ चकार च नमस्कारं तस्मै
 देवाय शम्भवे ॥ ७६ ॥ एवं यज्ञवराहेण भूत्वा भूतहितार्थिना ॥ उद्धृता पृथिवी देवी सागराम्बुगता पुरा ॥ ७७ ॥ अथोद्धृत्य क्षितिं देवो जगतः
 स्थापनेच्छया ॥ पृथिवीप्रविभागाय मनश्चक्रेऽम्बुजेक्षणः ॥ ७८ ॥ रसां गतामवनिमचिन्त्यविक्रमः सुरोत्तमः प्रवरवराह रूपवृक्ष ॥ वृषाकपिः प्रसभ
 मथेकदंष्ट्रया समुद्ररद्वरणिमतुल्यपौरुषः ॥ ७९ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वराहप्रादुर्भावो नामाष्टचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४८ ॥
 ऋषय ऊचुः ॥ नारायणस्य माहात्म्यं श्रुत्वा सूत यथाक्रमम् ॥ न तृप्तिर्जायतेऽस्माकमतः पुनरिहोच्यताम् ॥ १ ॥ कथं देवा गताः पूर्वममरत्वं
 विचक्षणाः ॥ तपसा कर्मणा वापि प्रसादात्कस्य तेजसा ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ यत्र नारायणो देवो महादेवश्च शूलधरू ॥ तत्रामरत्वे
 सर्वेषां सहायो तत्र तो स्मृतो ॥ ३ ॥ पुरा देवासुरे युद्धे हताश्च शतशः सुराः ॥ पुनः सजीवनीं विद्यां प्रयोज्य भृगुनन्दनः ॥ ४ ॥ जीवापयति
 देत्येन्द्रान्यथा सुतोत्थितानिष ॥ तस्य तुष्टेन देवेन शङ्करेण महात्मना ॥ ५ ॥ मृतसजीवनी नाम विद्या दत्ता महाप्रभा ॥ तां तु माहे
 श्वरीं विद्यां महेश्वरमुखोद्गताम् ॥ ६ ॥ भार्गवे संस्थितां दृष्ट्वा युयुधुः सर्वदानवाः ॥ ततोऽमरत्वं देत्यानां कृतं शुक्रेण धीमता ॥ ७ ॥ या नास्ति
 सर्वलोकानां देवानां सर्वरक्षसाम् ॥ न नागानामृषीणां च न च ब्रह्मेन्द्रविष्णुषु ॥ ८ ॥ तां लब्ध्वा शङ्कराच्छुक्रः परां निर्वृतिमागतः ॥ ततो
 देवासुरो घोरः समरः सुमहानभूत् ॥ ९ ॥ तत्र देवैर्हतान्दित्याच्छुक्रो विद्याबलेन च ॥ उत्थापयति दैत्येन्द्राँल्लयैव विचक्षणः ॥ १० ॥

एवविधेन शक्रस्तु बृहस्पतिरुदारधीः ॥ हन्यमानास्ततो देवाः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ११ ॥ विषण्वदनाः सर्वे बभूवुर्विकलेन्द्रियाः ॥ तत
स्तेषु विषण्वेषु भगवान्कमलोद्भवः ॥ मेरुपृष्ठे सुरेन्द्राणामिदमाह जगत्पतिः ॥ १२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ देवाः शृणुत मद्वाक्यं ततथैव निरू
प्यताम् ॥ क्षिपतां दानवैः सार्द्धं सख्यमत्र प्रवर्त्तताम् ॥ १३ ॥ क्रियताममृतोद्यागो मथ्यतां क्षीरवारीधिः ॥ सहायं वरुणं कृत्वा चक्रपाणिर्विवो
ध्यताम् ॥ १४ ॥ मन्यान् मन्दरं कृत्वा शेषनेत्रेण वेष्टितम् ॥ दानवेन्द्रो बलिः स्वामी स्तोक्कालं निवेश्यताम् ॥ १५ ॥ प्राथयतां कूर्मरूपश्च पातालं
विष्णुरव्ययः ॥ प्राथ्यतां मन्दरः शैलौ मन्थकार्यं प्रवर्त्त्यताम् ॥ १६ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं देवा जग्मुर्दानवमन्दिरम् ॥ अलं विरोधेन वयं भृत्या
स्तव बलेऽधुना ॥ १७ ॥ क्रियताममृतोद्यागो व्रियतां शेषनेत्रकम् ॥ त्वया चोत्पादिते दैत्य अमृतेऽमृतमन्थने ॥ १८ ॥ भविष्यामोऽमराः
सर्वे त्वत्प्रसादान्न संशयः ॥ एवमुक्तस्तदा देवैः परितुष्टः स दानवः ॥ १९ ॥ यथा वदत हे देवास्तथा कार्यं मयाऽधुना ॥ शक्तोऽहमेक एवात्र
मथितुं क्षीरवारीधिम् ॥ २० ॥ आहरिष्येऽमृतं दिव्यममृतत्वाय वोऽधुना ॥ सुदूरादाश्रय प्रातान्प्रणतानपि वैरिणः ॥ २१ ॥ यो न पूजयते
भक्त्या प्रेत्य चेह विनश्यति ॥ पालयिष्यामि वः सर्वानधुना स्नेहमास्थितः ॥ २२ ॥ एवमुक्त्वा स दैत्येन्द्रो देवैः सह ययौ तदा ॥ मन्दरं
प्रार्थयामास सहायत्वे धराधरम् ॥ २३ ॥ मन्या भव त्वमस्माकमधुनाऽमृतमन्थने ॥ सुरासुराणां सर्वेषां महत्कार्यमिदं जगत् ॥ २४ ॥
तथेति मन्दरः प्राह यद्याधारो भवेन्मम ॥ यत्र स्थित्वा भ्रमिष्यामि मथिष्ये वरुणालयम् ॥ २५ ॥ कल्प्यतां नेत्रकार्ये यः शक्तः स्याद्दृष्टने
मम ॥ ततस्तु निर्गतो देवो कूर्ममशेषो महाबलौ ॥ २६ ॥ विष्णोर्भागो चतुर्थीशद्वारण्या धारणे स्थितौ ॥ अचतुर्गर्वसंयुक्तं वचनं शेष
कच्छ्यौ ॥ २७ ॥ कूर्म उवाच ॥ त्रैलोक्यधारणेनापि न शानिर्मम जायते ॥ किमु मन्दरकात्पुद्गद्वटिकासन्निभादिह ॥ २८ ॥ शेष उवाच ॥
ब्रह्माण्डवेषनेनापि ब्रह्माण्डमथनेन वा ॥ न मे शानिर्भवेद्देहे किमु मन्दरवर्त्तने ॥ २९ ॥ तत उत्पाट्य तं शैलं तत्क्षणात्क्षीरसागरे ॥ चिक्षेप
लीलया नागः कूर्मश्चाधः स्थितस्तदा ॥ ३० ॥ निराधारं यदा शैलं न शेकुर्देवदानवाः ॥ मन्दरभ्रामणं कर्तुं क्षीरोदमथने तथा ॥ ३१ ॥
नारायणनिवासं ते जग्मुर्बलिसमन्विताः ॥ यत्रास्ते देवदेवेशः स्वयमेव जनार्दनः ॥ ३२ ॥ तत्रापश्यन्त तं देवं सितपद्मप्रभं शुभम् ॥ योग

निद्रासुनिरतं पीतवाससमच्युतम् ॥ ३३ ॥ हारकेयूरनद्धाङ्गमहिपर्यङ्कसंस्थितम् ॥ पादपद्मेन पद्मायाः स्पृशन्तं नाभिमण्डलम् ॥ ३४ ॥
 स्वपक्षव्यजनेनाथ वीज्यमानं गरुत्मता ॥ स्तूयमानं समन्ताच्च सिद्धचारणकिन्नरैः ॥ ३५ ॥ आम्नायेमूर्तिमाद्रिश्च स्तूयमानं समन्ततः ॥
 सव्यबाहूपधानं तं तुष्टुर्देवदानवाः ॥ कृताञ्जलिपुटाः सर्वे प्रणताः सर्वतोदिशम् ॥ ३६ ॥ देवदानवा ऊचुः ॥ नमो लोकत्रयाध्यक्ष तेजसा
 जितभास्कर ॥ नमो विष्णो नमो जिष्णो नमस्ते कैटभादन ॥ ३७ ॥ नमः सर्गक्रियाकर्त्रे जगत्पालयते नमः ॥ रुद्ररूपाय शर्वाय नमः संहार
 कारिणे ॥ ३८ ॥ नमः शूलयुधाधृष्य नमो दानवघातिने ॥ नमः क्रमत्रयाक्रान्तेत्रैलोक्यायाभवाय च ॥ ३९ ॥ नमः प्रचण्डदैत्येन्द्र
 कुलकालमहानल ॥ नमो नाभिहृदोद्धृतपद्मगर्भमहाचल ॥ ४० ॥ पद्मभूत महाभूत कर्त्रे हर्त्रे जगत्प्रिय ॥ जनिता सर्वलोकेश क्रियाकारण
 कारिणे ॥ ४१ ॥ अमरारिविनाशाय महासमरशालिने ॥ लक्ष्मसुखाब्जमधुप नमः कीर्त्तिनिवासिने ॥ ४२ ॥ अस्माकममरत्वाय ध्रियतां
 ध्रियतामयम् ॥ मन्दरः सर्वशैलानामयुतायुतविस्तृतः ॥ ४३ ॥ अनन्तबलबाहुभ्यामवष्टभ्यैकपाणिना ॥ मथ्यताममृतं देव स्वधास्वाहाथ्यै
 कामिनाम् ॥ ४४ ॥ ततः श्रुत्वा स भगवान्स्तोत्रपूर्वं वचस्तदा ॥ विहाय योगनिद्रां तामुवाच मधुमूदनः ॥ ४५ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ स्वा
 गतं विबुधाः सर्वे किमागमनकारणम् ॥ यस्मात्कार्यादिह प्राप्तास्तद्भूत विगतज्वराः ॥ ४६ ॥ नारायणेनैवमुक्ताः प्राचुस्तत्र दिवौकसः ॥
 अमरत्वाय देवेश मथ्यमाने महोद्दधौ ॥ ४७ ॥ यथामृतत्वं देवेश तथा नः कुरु माधव ॥ त्वया विना न तच्छक्यमस्माभिः कैटभादन ॥ ४८ ॥
 प्राप्तुं तदमृतं नाथ ततोऽग्रे भव नो विभो ॥ इत्युक्तश्च ततो विष्णुप्रधृष्योऽरिमर्दनः ॥ ४९ ॥ जगाम देवैः सहितां यत्रासौ मन्दराचलः ॥
 वेष्टितो भोगिभोगेन धृतश्चाभिरदानैवैः ॥ ५० ॥ विपर्भितास्ततो देवा यतः पुच्छं ततः स्थिताः ॥ सुखतः दैत्यसङ्क्रान्तु सौहृदिक्यपुरःसराः ॥ ५१ ॥
 सहस्रवदनस्यास्य शिरः सव्येन पाणिना ॥ दक्षिणेन बलिर्देहं नागस्याकृष्टवांस्तथा ॥ ५२ ॥ दयारामृतमन्थानं मन्दरं चारुकन्द
 रम् ॥ नारायणः स भगवान्भुजगुग्मद्वयेन तु ॥ ५३ ॥ ततो देवासुरैः सर्वैर्जयशब्दपुरःसरम् ॥ दिव्यं वर्षशतं साग्रे माथितः क्षीरसागरः ॥ ५४ ॥
 ततः श्रान्तास्तु ते सर्वे देवा दैत्यपुरःसराः ॥ श्रान्तेषु तेषु देवेन्द्रो मेवो भूत्वाम्भुशकिरात् ॥ ५५ ॥ ववर्षामृतकल्पास्तान्यथै वायुश्च

शीतलः ॥ भयप्रायेषु देवेषु शान्तेषु कमलासनः ॥ ५६ ॥ मथ्यतां मथ्यतां सिन्धुरित्युवाच पुनः पुनः ॥ अवश्यमुद्योगवता श्रीरपारा भवेत्
सदा ॥ ५७ ॥ ब्रह्मणोत्साहिता देवा भमन्थुः पुनरम्बुधिम् ॥ आम्यमाणे ततः शैले योजनायुतशेखरे ॥ ५८ ॥ निपेतुर्हस्तिपूथानि वराह
शरमादयः ॥ श्वापदायुतलक्षानि तथा पुष्पफला द्रुमाः ॥ ५९ ॥ ततः फलानां वीर्येण पुष्पौषधिक्षेपेन च ॥ क्षीरमम्बुधिजं सर्वं दधिरूप
मजायत ॥ ६० ॥ ततस्तु सर्वजिवेषु चूर्णितेषु सहस्रशः ॥ तदम्बुमेदसोत्सर्गाद्वारुणी समपद्यत ॥ ६१ ॥ वारुणीगन्धमाघ्राय मुमुदुर्देव
दानवाः ॥ तदास्वादेन बलिनो देवदेत्यादयोऽभवन् ॥ ६२ ॥ ततोऽतिवेगाज्जगद्गुणैर्गन्धं सर्वतोऽसुराः ॥ मन्यानं मन्ययष्टिस्तु मेरुस्तत्राचलोऽ
भवत् ॥ ६३ ॥ अभवच्चाग्रतो विष्णुर्भुजमन्दरबन्धनः ॥ स वासुकिफणालयपाणिः कृष्णो व्यराजत ॥ ६४ ॥ यथा नीलोत्पलेर्गुक्तो ब्रह्म
दण्डोऽतिविस्तरः ॥ ध्वनिर्मेघसहस्रस्य जलधेरुत्थितस्तदा ॥ ६५ ॥ भागे द्वितीये मववानादित्य स्तु ततः परम् ॥ ततो रुद्रा महोत्साहा
वसवो शुद्धकादयः ॥ ६६ ॥ पुरतो विप्रचित्तिश्च नमुचिर्वृत्रशम्बरौ ॥ द्विमूर्द्धो वज्रंश्च सैहिकेयो बलिस्तथा ॥ ६७ ॥ एते चान्ये च
बहवो मुखमागमुपस्थिताः ॥ ममन्थुरम्बुधिं दत्ता बलतेजोविभूषिताः ॥ ६८ ॥ बभूवात्र महाघोषो महामेघरवोपमः ॥ उदधे
मेध्यमानस्य मन्दरेण सुरासुरैः ॥ ६९ ॥ तत्र नानाजलचरा विनिर्धृता महाद्रिणा ॥ विलयं समुपाजगमुः शतशोथ सहस्रशः ॥ ७० ॥
वारुणानि च भूतानि विविधानि महीधरः ॥ पातालतलवासीनि विलयं समुपानयत् ॥ ७१ ॥ तस्मिंश्च आम्यमाणेऽद्रौ संपृष्टाश्च परस्परम् ॥
त्यपतन्पतगोपेताः पर्वताग्रान्महाद्रुमाः ॥ ७२ ॥ तेषां संचर्षणाच्चाग्निर्च्चिर्भिः प्रज्वलन्मुहुः ॥ विद्युद्भिरिव नीलाभ्रमावृणोन्मन्दरं गिरिम् ॥ ७३ ॥
ददाह कुजरांश्च सिंहैश्च विनिःसृतात् ॥ विगतासूनि सर्वाणि सत्त्वानि विविधानि च ॥ ७४ ॥ तमग्निममरंश्रेष्ठः प्रदहन्तमितस्ततः ॥
वारिणा मेघजेनेन्द्रः शमयामास सर्वतः ॥ ७५ ॥ ततो नानारसास्तत्र सुसुबुः सागराभसि ॥ महाद्रुमाणां निर्यासा बहवश्चौषधिरिसाः ॥ ७६ ॥
तेषाममृतवीर्याणां रसानां पयसेव च ॥ अमरत्वं सुरा जगमुः काञ्चनच्छविसन्निभाः ॥ ७७ ॥ अथ तस्य समुद्रस्य तज्जातमुदकं पयः ॥
रसान्तरैर्विमिश्रञ्च ततः क्षीरादभूद्भूतम् ॥ ७८ ॥ ततो ब्रह्माणमासीनं देवा वचनमब्रुवन् ॥ आन्ताः स्म सुभृशं ब्रह्मन्नोद्भवत्यमृतं च यत् ॥ ७९ ॥

ऋते नारायणात्सर्वे देव्या देवोत्तमास्तथा ॥ चिरायितमिदं चापि सागरस्य तु मन्थनम् ॥ ८० ॥ ततो नारायणं देवं ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ॥
 विधत्स्वैषां बलं विष्णो भवानेव परायणम् ॥ ८१ ॥ विष्णुरुवाच ॥ बलं ददामि सर्वेषां कर्मतद्ये समास्थिताः ॥ शुभ्यतां क्रमशः सर्वे
 मन्दरः परिवर्त्यताम् ॥ ८२ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽमृतमन्थने एकोनपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४९ ॥ ॥ ॥ सुत उवाच ॥
 नारायणवचः श्रुत्वा बलिनस्ते महोदधौ ॥ तत्पयः सहिता भूत्वा चक्रिरे भृशमाकुलम् ॥ १ ॥ ततः शतसहस्रांशुसमान इव सागरात् ॥ प्रसन्नाभः
 समुत्पन्नः सोमः शीतांशुरुज्ज्वलः ॥ २ ॥ श्रीरन्तरमुत्पन्ना घृतात्पाण्डुरवासिनी ॥ सुरादेवी समुत्पन्ना तुरगः पाण्डुरस्तथा ॥ ३ ॥ कौस्तुभ
 श्च मणिर्दिव्यश्चोत्पन्नोऽमृतसम्भवः ॥ मरीचिविकचः श्रीमान्नारायणउरोगतः ॥ ४ ॥ पारिजातश्च विकचकुसुमस्तवकाञ्चितः ॥ अनन्तर
 मपश्यंस्ते धूममम्बरसन्निभम् ॥ ५ ॥ आपूरितदिशां भागं दुःसहं सर्वदेहिनाम् ॥ तमात्राय सुराः सर्वे मूर्च्छिताः परिलम्बिताः ॥ ६ ॥ उवा
 चिशन्नन्धिते शिरः संगृह्य पाणिना ॥ ततः क्रमेण दुर्गारः सोऽनलः प्रत्यद्दृश्यत ॥ ७ ॥ ज्वालामालाकुञ्जकारः समन्ताद्दीपणोऽर्चिषा ॥ तेना
 ग्निना परिक्षिताः प्रायशस्तु सुरासुराः ॥ ८ ॥ दग्धाश्चाप्यर्द्धदग्धाश्च बभ्रुः सकला दिशः ॥ प्रधाना देवदेव्याश्च भीषितास्तेन
 वह्निना ॥ ९ ॥ अनन्तरं समुद्धृतास्तस्माद्दुण्डुभजातयः ॥ कृष्णसर्पा महादंष्ट्रा रक्ताश्च पयनाशनः ॥ १० ॥ श्वतपीतास्तथा चान्ये
 तथा गोमसजातयः ॥ मशका भ्रमरा दंशा मक्षिका शलभास्तथा ॥ ११ ॥ कर्णशल्याः कृकलासा अनेके चैव बभ्रुः ॥ प्राणिनो दांष्ट्रिणो
 रोद्रास्तथा हि विषजातयः ॥ १२ ॥ शार्ङ्गहालाहलामुस्तवत्सकंगूरुभस्मगाः ॥ नीलपत्रादयश्चान्ये शाश्वो बहुभेदिनः ॥ येषां गन्धेन दह्यन्ते
 गिरिशृङ्गाण्यपि द्रुतम् ॥ १३ ॥ अनन्तरं नीलसौवभृङ्गाभिन्नाजनाभं विषमं श्वसन्तम् ॥ कायेन लोकान्तरपूरकं केशश्च वह्निप्रतिमंज्व
 लद्भिः ॥ १४ ॥ सुवर्णमुक्ताफलभूषिताङ्गं किरीटिनं पीतदुक्कुञ्जुष्टम् ॥ नीलोत्पलाभं कुसुमेः कृतावर्गं गजन्तमभाधरभिमंगम् ॥ १५ ॥
 अद्राक्षुरभोनिधिमध्यसंस्थं सविग्रहं देहिभयाश्रयं तम् ॥ विडोक्वय तं भीषणमुग्रनेत्रं भूताश्च वित्रेसुरथापि सर्वे ॥ १६ ॥ कंचिद्विडोक्वयैव
 गता ह्यभावं निःसंज्ञतां चाप्यपरे प्रपन्नाः ॥ वेमुर्मुखेभ्योऽपि च फेनमन्ये केचित्त्ववाता विषमामवस्थाम् ॥ १७ ॥ श्वासेन तस्य निदं ग्य

स्ततो विष्णुवन्दनवाः ॥ दुग्धाङ्गारनिभा जाता ये भूता दिव्यरूपिणः ॥ ततस्तु सम्प्रमाद्विष्णुस्तनुवाच सुरात्मकम् ॥ १८ ॥ श्रीभगवानु-
वाच ॥ को भवानस्तकप्रख्यः किमिच्छसि कुताऽपि च ॥ किं कृत्वा ते प्रियं जायेदेवमाचक्ष्व मेऽखिलम् ॥ १९ ॥ तच्च तस्य वचः श्रुत्वा
विष्णोः कालामिसन्निभः ॥ उवाच कालकूटस्तु भिन्नदुन्दुभिनिस्वनः ॥ २० ॥ कालकूट उवाच ॥ अहं हि कालकूटाख्यो विषोऽम्बुधिसमुद्भवः ॥
यदा तीव्रतरामर्षेः परस्परवधौषिभिः ॥ २१ ॥ सुगसुरैर्विमथितो दुग्धाम्भोनिधिरदुनः ॥ सम्भूतोऽहं तदा सर्वोन्मत्तुं देवान्सदानवाद् ॥ २२ ॥
सर्वानिह हनिष्यामि क्षणमात्रेण देहिनः ॥ मा मां ग्रसत वै सर्वे यात वा गिरिशन्तिकम् ॥ २३ ॥ श्रुत्वतद्वचनं तस्य तता भीताः सुरामुराः ॥
ब्रह्मविष्णु पुरस्कृत्य गतास्ते शङ्करान्तिकम् ॥ २४ ॥ निर्वदितास्ततो द्वाःस्थस्तं गणेशैः सुरामुराः ॥ अनुज्ञानाः शिषेनाथ विविशुगिरि-
शान्तिकम् ॥ २५ ॥ मन्दरस्य गुहां हेमौ मुक्तामालाविभूषिताम् ॥ सुस्वच्छमणिमोपानां वेदूर्यस्तम्भमण्डिताम् ॥ २६ ॥ नत्र देवामुरः
सर्वेर्वानुभिर्धरणिं गतः ॥ ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा इदं स्तोत्रमुशुद्धतम् ॥ २७ ॥ देवदानवा ऊचुः ॥ नमस्तुभ्यं विरूपाक्ष नमस्ते दिव्यचक्षुष ॥
नमः पिनाकहस्ताय वज्रहस्ताय धन्विने ॥ २८ ॥ नमस्त्रिशुलहस्ताय दण्डहस्ताय धूर्जटे ॥ नमस्त्रैलोक्यनाथाय भूतग्रामशरीरिणे ॥ २९ ॥
नमः सुरारिहन्त्रे च सोमाश्रयकोशचक्षुषे ॥ ब्रह्मणे चैव रुद्राय नमस्ते विष्णुरूपिणं ॥ ३० ॥ ब्रह्मणे वेदरूपाय नमस्ते देवरूपाय ॥ सांख्य-
योगाय भूतानां नमस्ते शम्भवाय ते ॥ ३१ ॥ मन्मथाङ्गविनाशाय नमः कालशयङ्कर ॥ रंहसे देवदेवाय नमस्ते च सुरोत्तम ॥ ३२ ॥ एकवीराय सर्वाय
नमः पिङ्गकपर्दिने ॥ उमाभर्त्रे नमस्तुभ्यं यज्ञत्रिपुरघातिने ॥ ३३ ॥ शुद्धबोधप्रबुद्धाय मुक्तकैवल्यरूपाय ॥ लाकत्रयविधात्रे च वरुणेन्द्राग्नि-
रूपाय ॥ ३४ ॥ ऋग्यजुःसामवेदाय पुरुषायेश्वराय च ॥ अग्न्याय चैव चोग्राय विप्राय श्रुतिचक्षुषे ॥ ३५ ॥ रजसे चैव सत्त्वाय तमसे तिमिरात्मने ॥
अनित्यनित्यभावाय नमा नित्यचरात्मने ॥ ३६ ॥ व्यक्ताय चैवाव्यक्ताय व्यक्ताव्यक्ताय वै नमः ॥ भक्तानामार्तिनाशाय प्रियनारायणाय
च ॥ ३७ ॥ उमाप्रियाय शर्वाय नन्दिवक्त्राश्रिताय च ॥ ऋतुमन्वन्तकल्पाय पक्षमासदिनात्मने ॥ ३८ ॥ नानारूपाय मुण्डाय वरूथपृथुदण्डिने ॥
नमः कमलहस्ताय दिग्वासाय शिखण्डिने ॥ ३९ ॥ धन्विने रथिने चैव यनये ब्रह्मचारिणे ॥ इत्येवमादिचरितैः स्तुतं तुभ्यं नमो नमः ॥ ४० ॥

एवं सुरासुरैः स्थाणुः स्तुतस्तोषमुपागतः ॥ उवाच वाक्यं भीतानां स्मितान्वितशुभाक्षरम् ॥ ४१ ॥ श्रीशङ्कर उवाच ॥ किमर्थमागता ब्रूत
 त्रासग्लानमुखाभ्युजाः ॥ किं वाभीष्टं ददाम्यद्य कामं प्रब्रूत मा चिरम् ॥ इत्युक्तास्ते तु देवेन प्रोचुस्तं सुरासुराः ॥ ४२ ॥ सुरासुरा
 उचुः ॥ अमृतार्थे महादेव मथ्यमाने महोदधौ ॥ विषमदुतमुद्धृतं लोकसंक्षयकारकम् ॥ ४३ ॥ स उवाचाय सर्वेषां देवानां भयकारकः ॥
 सर्वान्वा भक्षयिष्यामि अथवा मापिबन्त्वथ ॥ ४४ ॥ तमशक्ता वयं ग्रस्तुं सोऽस्माच्छक्तो बलोत्कटः ॥ एष निःश्वासमात्रेण शतपर्वसम
 द्युतिः ॥ ४५ ॥ विष्णुः कृष्णः कृतस्तेन यमश्च विषमात्मवान् ॥ मूर्च्छिताः पतिताश्चान्ये विप्रणाशं गताः परे ॥ ४६ ॥ अथोऽनर्थकियां
 याति दुर्भगाणां यथा विभो ॥ दुर्बलानां च सङ्कल्पो यथा भवति चापदि ॥ ४७ ॥ विषमेतत्समुद्धृतं तस्माद्वाप्तुतकाङ्क्षया ॥ अस्माद्भयान्मो
 चय त्वं गतिस्त्वं च परायणम् ॥ ४८ ॥ भक्तानुकम्पी भावज्ञो भुवनादीश्वरो विभुः ॥ यज्ञाप्रमुक्तु सर्वहविः सौम्यः सोमः स्मरान्तकृत् ॥ ४९ ॥
 त्वमेको नो गतिर्देव गीर्वाणगणशर्मकृत् ॥ रक्षास्मान्भक्ष सङ्कल्पादिरूपाक्ष विपञ्चरात् ॥ ५० ॥ तच्छ्रुत्वा भगवानाह भगनेत्रान्तकृ
 द्रवः ॥ ५१ ॥ देवदेव उवाच ॥ भक्षयिष्याम्यहं चोरं कालकूटं महाविषम् ॥ तथान्यदपि यत्कृत्यं कृच्छ्रसाध्यं सुरासुराः ॥ तच्चापि साधयि
 ष्यामि तिष्ठध्वं विगतज्वराः ॥ ५२ ॥ इत्युक्ता तद्विषोपाशो बाष्पगद्गदकण्ठिनः ॥ आनन्दाश्रुपरिताप्ताः यनाथा इव मेनिर ॥ सुरा क्रन्नादयः
 सर्वे समाश्रस्ताः सुमानसाः ॥ ५३ ॥ ततोऽब्रजद्ब्रुतगतिना ककुब्धिना हरोऽम्बरे पवनगतिर्जगत्पतिः ॥ प्रधावितैरसुरसुरेन्द्र नायकैः स्ववाहने
 विचलितशुभ्रचामरैः ॥ पुरस्सरैः स तु शुशुभे शुभाश्रयैः शिवो वशी शिखिकपिशोर्हृज्जटकः ॥ ५४ ॥ आसाद्य दुग्धसिंधुं तं कालकूटं विषं
 यतः ॥ ततो देवो महादेवो विलेखय विषमं विषम् ॥ ५५ ॥ छायास्थानकमास्थाय सोऽपिबद्वामपाणिना ॥ पीयमाने विषे तस्मिन्स्ततो देवा महा
 सुराः ॥ ५६ ॥ जगुश्च नमृतुश्चापि सिंहनादांश्च पुष्कलात् ॥ चक्रुः शक्रमुखाद्याश्च हिरण्याक्षादयस्तथा ॥ ५७ ॥ स्तब्धन्तश्चैव देवेशं प्रमत्ना
 आभवंस्तदा ॥ कण्ठदेशे ततः प्राप्ते विषे देवमथाब्रुवन् ॥ ५८ ॥ विरिञ्चिप्रमुखा देवा बलिप्रमुखनोऽसुराः ॥ शोभने देव कण्ठस्ते गात्रे
 कुन्दनिभप्रभे ॥ ५९ ॥ भृङ्गमालानिभं कण्ठेऽप्यत्रैवास्तु विषं तव ॥ इत्युक्तः शंकरो देवस्तथा प्राह पुरान्तकृत् ॥ ६० ॥ पीते विषे देवगणान्

विमुच्य गतो ह्यो मन्दरशैलमेव ॥ तस्मिन्गते देवगणाः पुनस्तं ममथुराब्धिं विविधप्रकाराः ॥ ६१ ॥ इति श्रीमात्स्य महापुराणि ३३
 मन्थने कालकूटोत्पत्तिर्नाम पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६० ॥ ॐ ॥ सूत उवाच ॥ मथ्यमाने पुनस्तस्मिन्मज्जथो तमद्वयतः
 धनन्तरिः स भगवानायुर्वैदप्रजापतिः ॥ १ ॥ मदिरा चायतशी ता लोकचित्तप्राथिनी ॥ ततोऽमृतं च सुरभिः तमभुजभयापदा ॥
 जग्राह कमलां विष्णुः कौस्तुभं च मक्षमणिम् ॥ गजेन्द्रं च सहस्राक्षो ह्यरत्नं च आस्त्ररः ॥ २ ॥ धनन्तरि च जग्राह लोकरोमधमार्तो
 छत्रं जग्राह वरुणः कुण्डले च शचीपतिः ॥ ३ ॥ पारिजाततरुं वायुर्गन्नाह मुदितस्तथा ॥ धनन्तरिस्ततो देवो नयुष्माभुदनिठ ॥
 श्वेतं कमण्डलुं विभ्रदमृतं यत्र तिष्ठति ॥ एतदत्यद्रुतं दृष्ट्वा दानवाणां समुत्थितः ॥ ४ ॥ अमृतार्थे सन्नानां भेदमिति गराजम् ॥
 नारायणो मायामास्थितो मोहिनीं प्रभुः ॥ ५ ॥ स्त्रीरूपमतुलं हृत्वा दानवाणां संसृजतः ॥ ततस्तदमृतं तस्यै ददुस्ते ब्रूढचेतनाः ॥ त्रिधै दानं
 देतेयाः सर्वे तद्गतमानसाः ॥ ६ ॥ अथान्नाणि च सुख्यानि महाप्रहरणानि च ॥ प्रष्टव्याभ्यद्रवन्देवान् सहिता दैत्यदानवाः ॥ ७ ॥ ततस्त
 दमृतं देवो विष्णुरादाय वीर्यवान् ॥ जहार दानवेन्द्रेभ्यो नरेण सहितः प्रभुः ॥ ८ ॥ ततो देवगणाः सर्वे पपुस्तदमृतं तदा ॥ विष्णोः
 सकाशात्संप्राप्य तंप्राप्ते तुमुले सति ॥ ९ ॥ ततः पिबत्सु तत्कालं देवेष्वमृतमीधितम् ॥ राहुर्विषुधरूपेण दानवोऽप्यपिबत्तदा ॥ १० ॥
 तस्य कण्ठमनुप्राप्ते दानवस्यामृते तदा ॥ आख्यातं चन्द्रसूर्योभ्यां सुराणां हितकम्पया ॥ ११ ॥ ततो भगवता तस्य शिरश्छिन्नमलं कृ
 तम् ॥ चक्रायुधेन चक्रेण पिबतोऽमृतमोजसा ॥ १२ ॥ तच्छैलशृङ्गप्रतिमं दानवस्य शिरो महत् ॥ चक्रेणोत्कृतमपत्तच्चालयन्नुधा
 तलम् ॥ १३ ॥ ततो वैरिनिर्वन्धः कृतो राहुमुखेन वै ॥ शाश्वतश्चन्द्रसूर्योभ्यां प्रसह्याद्यापि बाधते ॥ १४ ॥ विहाय भगवांश्चापि स्त्रीरूपमतुलं
 वरिः ॥ नानाप्रहरणेभ्योर्मोर्दानवान् समकम्पयत् ॥ प्रासाः सुविपुलास्तीक्ष्णाः पतन्तश्च सहस्रशः ॥ १५ ॥ तंऽसुराश्चक्रिर्निर्भन्ना वमन्तो
 रुधिरं बहु ॥ असिशक्तिगदाभिन्ना निपेतुर्धरणीतले ॥ १६ ॥ भिन्नानि पट्टिशैश्चापि शिरांसि युधि दारुणे ॥ ततक्रांचनमाल्यानि निपेतुराजं
 तदा ॥ १७ ॥ रुधिरणावलितान्ना निहताश्च महासुराः ॥ अद्रिणामिव कूटानि धातुस्तानि शेरते ॥ १८ ॥ ततो हलह्लाशब्दः सम्बभूव

समन्ततः ॥ अन्योन्यं छिन्दतां शस्त्रेणादित्ये लोहितायति ॥ २१ ॥ परिधैश्चायसेः पातैः सन्निकर्षैश्च सुष्टिभिः ॥ निव्रजं समोऽन्योन्यं
शब्दो दिवमिवास्पृशत् ॥ २२ ॥ छिन्धि भिन्धि प्रधावति पातयाभिसरोति वै ॥ विश्रयन्ते महाघोराः शब्दास्तत्र समन्ततः ॥ २३ ॥ एवं
सुतुमुले युद्धे वर्तमाने महाभये ॥ नरनारायणौ देवौ समाजगमुराहवम् ॥ २४ ॥ तत्र दिव्यं धनुर्दंष्ट्रा नरस्य भगवानपि ॥ चिन्तयामास वै चक्रं
विष्णुर्दानवसत्तमान् ॥ २५ ॥ ततोऽम्बराच्चिन्तितमात्रमागतं महाप्रभं चक्रमभिन्नाशनम् ॥ विभावसोस्तुल्यमकुण्ठमण्डलं सुदर्शनं भीम
मसह्यविक्रमम् ॥ २६ ॥ तदागतं ज्वलितहुताशनप्रभं भयंकरं करिकरबाहुरच्छ्रुतः ॥ महाप्रभं दनुकुलदैत्यद्वारणं तथोज्ज्वलज्ज्वलनसमान
विग्रहम् ॥ २७ ॥ सुमोच वै तपनमुदग्रवेगवान् महाप्रभं रिपुनगरावद्वारणम् ॥ सर्वतर्कज्ज्वलनसमानवर्चनं पुनःपुनर्यपनत वेगवत्
तदा ॥ २८ ॥ व्यदारयद्वितितनयान् सहस्रशः करेरितं पुरुषवरेण संयुगे ॥ दहत क्वचिज्ज्वलन इवाभिलेखितः ॥ २९ ॥ तामसुरगणान्कृ
न्तत ॥ २९ ॥ प्रवेरितं वियति सुहुः क्षितौ तदौ पपौ रणे हृथिरमयः पिशाचयत् ॥ अथासुरा निगिभिरदीनमासा पुनर्धुम् ॥ तुरगणमर्दयं
स्तथा ॥ ३० ॥ महाचला विगलितमेघवर्चसः सहस्रशो भगनमहाप्रपातिवः ॥ अथान्तशमस्तनवाः प्रगेरिरे सर्पादया बहुविधमच
रूपिणः ॥ ३१ ॥ महाद्रव्यः प्रविगलिताग्रसानवः परस्परं द्रुतमभिपत्य आस्तराः ॥ ततः मही प्रवलितासन्निकर्षतः मदीनयः पवनदृताः
समन्ततः ॥ ३२ ॥ परस्परं भृशमभिगर्जितं सुहृ रणाजिरे भृशमभिरुमर्तते ॥ नरस्ततो नररुणलामधुर्गैर्मेघैर्बुभिः पानपथं समा
चुणोत् ॥ ३३ ॥ विदारयन्गिरिशिखराणि पत्रिभिर्महाभये सुदर्शनं परिकुपितं निद्रामय च ॥ ततः सुरैर्विजयसत्तय ॥ ३४ ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥
सुरैः ॥ ३४ ॥ वियद्गतं ज्वलितहुताशनप्रभं सुदर्शनं परिकुपितं निद्रामय च ॥ ततः सुरैर्विजयसत्तय ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥
जितः ॥ ३५ ॥ विनादयन्स्वदिशमुपेत्य सर्वशस्ततो गताः सलिलथा यथायत्नम् ॥ ततोऽप्युतं सुविदिताः खलिरुगः परां सुप्रविगम्य
बुष्कलाम् ॥ दद्रुश्च तं निधिममृतस्य रक्षितुं किराटिने वलिभिरथामरैः सह ॥ ३६ ॥ इति श्रीपादसहस्रनामस्तोत्रे कथितं तत्परिक्रमवत्
दधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५१ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ प्रासादभवनादीनां निवेशं पितृयादह ॥ कुर्यात्केन विधानेन तत्र नास्तुत्सह्यतः ॥ १ ॥

सुत उवाच ॥ भृगुरत्रिंशत्पिष्टश्च विश्वकर्मा मयस्तथा ॥ नारदो नम्रजिह्वैव मिशालाक्षः पुरन्दरः ॥ २ ॥ ब्रह्मा कुमरो नन्दीशः शौनको गंगे
 एव च ॥ वासुदेवोऽनिरुद्धश्च तथा शुक्रवृहस्पती ॥ ३ ॥ अष्टादशैते विख्याता वास्तुशास्त्रोपदेशकाः ॥ संश्लेषेणोपदिष्टं तु मनवे मत्स्य
 रूपिणा ॥ ४ ॥ तदिदानीं प्रवक्ष्यामि वास्तुशास्त्रमनुत्तमम् ॥ पुरान्धकवधे चोरे चोररूपस्य शूलिनः ॥ ५ ॥ ललाटस्वदेसालिष्ठमपनद्धवि भीषणम् ॥
 करालवदनं तस्माद्धृतमुद्धृतमुल्बणम् ॥ ६ ॥ प्रसमानमिवाकाशं सप्तद्वीपां वसुन्धराम् ॥ ततोन्धकानां रुधिरमपित्रन्पतिनं क्षिप्तौ ॥ ७ ॥
 तेन तत्समरे सर्वं प्रतितं यन्महीतले ॥ तथापि तृप्तिमगमन्न तद्धृतं यदा तदा ॥ ८ ॥ सदाशिवस्य पुरतस्तपश्चक्रे सुदाराणम् ॥ क्षुधाविष्टं तु
 तद्धृतमाहर्तुं जगतीत्रयम् ॥ ९ ॥ ततः कालेन सन्तुष्टो भैरवस्तस्य चाह वै ॥ वरं वृणीष्व भद्रं ते यदभीष्टं तवानघ ॥ १० ॥ तमुवाच
 ततो भूतं त्रैलोक्यग्रसनक्षमम् ॥ भवामि देवदेवेश तथेत्युक्तं च शूलिना ॥ ११ ॥ ततस्तन्निदिवं सर्वं भूमण्डलमशेषतः ॥ स्वदेहेनान्तरिक्षं
 च रुन्धानं प्रपतद्भुवि ॥ १२ ॥ भूतिभीतेस्ततो देवैर्ब्रह्मणा चाथ शूलिना ॥ दानवासुरक्षोभिरवष्टब्धं समन्ततः ॥ १३ ॥ येन यत्रैव
 चाक्रान्तं स तत्रैवासत्पुनः ॥ निवासात्सर्वदेवानां वास्तुरित्यभिधीयते ॥ १४ ॥ अवष्टब्धाश्च तेनापि विज्ञप्ताः सर्वदेवताः ॥ प्रसीदध्वं सुराः
 सर्वे युष्माभिर्निश्चलीकृतः ॥ १५ ॥ स्यास्याम्यहं किमाकारो ह्यवष्टब्धो ह्यधोमुखः ॥ ततो ब्रह्मादिभिः प्रोक्तं वास्तुमध्ये तु यो बलिः ॥ १६ ॥
 आहारो वैश्वदेवान्ते नूनमस्मिन्भविष्यति ॥ वास्तुपूजामकुर्वाणस्तवाहारो भविष्यति ॥ १७ ॥ अज्ञानात्तु कृतो यज्ञस्तवाहारो भविष्यति ॥
 यज्ञोत्सवादौ च बलिस्तवाहारो भविष्यति ॥ १८ ॥ एवमुक्तस्ततो हृष्टः स वास्तुरभवत्तदा ॥ वास्तुयज्ञः स्मृतस्तस्मात्ततः प्रभृति
 ज्ञान्तये ॥ १९ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वास्तुभूतोद्भवो नाम द्विपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥ सुत उवाच ॥ अथातः
 सम्प्रवक्ष्यामि गृहकालविनिर्णयम् ॥ यथाकालं शुभं ज्ञात्वा सदा भवनमारभेत ॥ १ ॥ चैत्रे व्याधिमवाप्नोति यो गृहं कारयेन्नरः ॥ वैशाखे
 धेनुरत्नानि ज्येष्ठे मृत्युं तथैव च ॥ २ ॥ आपाढे भृत्यरत्नानि पशुवर्गमवाप्नुयात् ॥ श्रावणे भृत्यलभं तु हानिं भाद्रपदे तथा ॥ ३ ॥ पत्नी
 नाशोऽश्विने विन्द्यात्कार्तिके धनधान्यकम् ॥ मार्गशीर्षे तथा भक्तं पौषे तस्करतो भयम् ॥ ४ ॥ लाभं च बहुशो विन्द्यादग्निं माघे विनिर्दि

शेत् ॥ फाल्गुने काञ्चनं पुत्रानिति कालबलं स्मृतम् ॥ ५ ॥ अश्विनी रोहिणी मूलमुत्तरात्रयमैन्दवम् ॥ स्वाती हस्तोऽनुराधा च गृहार्म्भे
 प्रशस्यते ॥ ६ ॥ आदित्यभौमवर्ज्यस्तु सर्वे वाराः शुभावहाः ॥ वर्ज्यं व्याघातशूले च व्यतीपातातिगण्डयोः ॥ ७ ॥ विष्कम्भगण्डपरिघ
 वज्रयोगेषु कारयेत् ॥ श्वेते मैत्रेऽथ माहेन्द्रे गान्धर्वाभिजिति रोहिणे ॥ ८ ॥ तथा वैराजसावित्रे मुहूर्ते गृहमारभेत् ॥ चन्द्रादित्यबलं लब्ध्वा
 शुभलम्बं निरीक्षयेत् ॥ ९ ॥ स्तम्भोच्छ्रायादिकर्तव्यमन्यतु परिवर्जयेत् ॥ प्रासादेष्वेवमेवं स्यात्कूपवापि चैव हि ॥ १० ॥ पूर्वं भूमिं
 परीक्षेत पश्चाद्वास्तुं प्रकल्पयेत् ॥ श्वेता रक्ता तथा पीता कृष्णा चैवानुपूर्वशः ॥ ११ ॥ विप्रादेः शस्यते भूमिरतः कार्यं परीक्षणम् ॥ विप्राणां
 मधुरास्वादा कटुका क्षत्रियस्य तु ॥ १२ ॥ तित्ता कषाया च तथा वैश्यशूद्रेषु शस्यते ॥ अरनिमात्रे वै गते स्वनुलिप्ते च सर्वशः ॥ १३ ॥
 घृतमामशरावस्थं कृत्वा वार्त्तिचतुष्टयम् ॥ ज्वालयेद्धृपरीक्षार्थं तत्पूर्णं सर्वदिङ्मुखम् ॥ १४ ॥ दीप्तौ पूर्वादि गृह्ययाद्र्गोनामनुपूर्वशः ॥ वास्तुः
 सामूहिको नाम दीप्यते सर्वतस्तु यः ॥ १५ ॥ शुभदः सर्ववर्णानां प्रासादेषु गृहेषु च ॥ रत्निमात्रमधोगर्ते परीक्ष्यं खानपुरणे ॥ १६ ॥
 अधिके श्रियमाप्नोति न्यूने हानिं समे समम् ॥ फालकृष्टेऽथवा देशे सर्वबीजानि वापयेत् ॥ १७ ॥ त्रिपञ्चसप्तरात्रं च यत्रारोहन्ति तान्यपि ॥
 ज्येष्ठोत्तमा कनिष्ठा भूर्वर्जनीयतरा सदा ॥ १८ ॥ पञ्चगव्यौषधिजलेः परीक्षित्वा च सेचयेत् ॥ एकाशीतिपदं कृत्वा रेखाभिः कनकैश्च
 च ॥ १९ ॥ पश्चात्पिष्टेन चालिष्य सूत्रेणालोडय सर्वतः ॥ दश दश चैवांतराधताः ॥ २० ॥ सर्ववास्तु
 विभागेषु विज्ञेया नवका नव ॥ एकाशीतिपदं कृत्वा वास्तुवित्सर्ववास्तुषु ॥ २१ ॥ पदस्थान्पूजयेद्वांस्त्रिंशत्तंचदशैव तु ॥ द्वाविंशद्वाद्यतः
 पूज्याः पूज्याश्चान्तस्त्रयोदश ॥ २२ ॥ नामतस्तान्प्रवक्ष्यामि स्थानानि च निर्बोधत ॥ ईशानकोणादिषु तान्पूजयद्भविष्या नरः ॥ २३ ॥
 शिखी चैवाथ पर्जन्यो जयन्तः कुलिशायुधः ॥ सूर्यस्त्यौ भृशश्चैव आकाशो वायुरेव च ॥ २४ ॥ पूषा च वितथश्चैव गृहक्षत्रयमायुभौ ॥
 गन्धर्वौ भृङ्गराजश्च मृगः पितृगणस्तथा ॥ २५ ॥ दौवारिकोऽथ सुग्रीवः पुष्पदन्तो जलाधिपः ॥ असुरः शोषपापौ च रोगोऽहिमुख्य एव
 च ॥ २६ ॥ भस्माटः सोमसर्पौ च आदितिश्व दितिस्तथा ॥ बहिर्द्वाविंशदेते तु तदन्तस्तु ततः शृणु ॥ २७ ॥ ईशानादिचतुष्कोणसंस्थितान्

पूजयेद्ब्रह्म ॥ आपश्चैवाप सावित्री जयो रुद्रस्तथैव च ॥ २८ ॥ मध्ये नवपदे ब्रह्मा तस्याष्टौ च सर्मापगान् ॥ साध्यानेकान्नरान्विद्यान्तः
 चास्त्रामतः शृणु ॥ २९ ॥ अर्यमा सविता चैव विवस्वान् विबुधाधिपः ॥ मित्रोऽथ राजयक्ष्मा च तथा पृथ्वीधरः स्मृतः ॥ ३० ॥ अष्टमया
 णमस्तस्तु परितो ब्रह्मणः स्मृतः ॥ आपश्चैवापवत्सश्च पर्जन्योऽग्निर्दित्तिस्तथा ॥ ३१ ॥ पदिकानां नु द्यौर्गोऽयमेवं कोणेऽप्यशेषतः ॥ तन्मध्यं
 तु ब्रह्मिर्दिशद्विपदास्ते तु सर्वशः ॥ ३२ ॥ अर्यमा च विवस्वाश्च मित्रः पृथ्वीधरस्तथा ॥ ब्रह्मणः परितो दिक्षु त्रिपदास्ते तु सर्वशः ॥ ३३ ॥
 वंशानिदानीं वक्ष्यामि ऋजूनपि पृथक् पृथक् ॥ वायुं यावत्तथा रोगोत्पितृभ्यः शिखिनं पुनः ॥ ३४ ॥ मुखयाद्भृशं तथा शोषाद्विहतं वायवेन
 तु ॥ सुग्रीवाद्विदितं यावन्मृगात्पर्जन्यमेव च ॥ ३५ ॥ एते वंशाः समाख्याताः क्वचिच्च जयमेव तु ॥ एतेषां यस्तु सम्पातः पदं मध्यं समं
 तथा ॥ ३६ ॥ मर्मं चैतत्समाख्यातं त्रिशूलं कोणगं च यत् ॥ स्तम्भं न्यासेषु वज्र्यानि तुलविधिषु सर्वशः ॥ ३७ ॥ कीलोच्छिष्टोपवापादि
 र्गर्भेऽद्यन्ततो जनः ॥ सर्वत्र वास्तुनिर्दिष्टो पितृवैश्वानराग्रतः ॥ ३८ ॥ मूर्धेन्यग्निः समादिष्टो मुखे चापः समाश्रितः ॥ पृथ्वीपरांगोऽर्यमा
 चैव स्तनयोस्तावचिष्ठितौ ॥ ३९ ॥ वक्षःस्थले चापवत्सः पूजनीयः सदा बुधैः ॥ नेत्रयोर्दितिपर्जन्यौ श्रोत्रोऽदितिजयन्तकौ ॥ ४० ॥ सर्वेन्द्रा
 वंसंसंस्थौ तु पूजनीयो प्रयत्नतः ॥ सूर्योऽसोमादयस्तद्ब्रह्मोः पंच च पंच च ॥ ४१ ॥ रुद्रश्च राजयक्ष्मा च वामदहस्ते समाश्रितौ ॥ सावित्रः
 सविता तद्ब्रह्मस्तं दक्षिणमाश्रितौ ॥ ४२ ॥ विवस्वानथ मित्रश्च जठरे संव्यवस्थितौ ॥ पूषा च पापयक्ष्मा च हस्तयोर्मणिबन्धने ॥ ४३ ॥
 तथेवासुर शोषो च वामपार्श्वे समाश्रितौ ॥ पार्श्वे तु दक्षिणे तद्ब्रह्मतथः सगृहक्षतः ॥ ४४ ॥ ऊर्वोर्ध्वमास्तुपौ ज्ञेयौ जान्वोर्गन्धर्वपुष्पकौ ॥ जह्वयो
 र्धुमुग्रीवौ स्फिक्कस्थौ दोवारिको मृगः ॥ ४५ ॥ जयशक्रौ तथा मेद्रे पादयोः पितरस्तथा ॥ मध्ये नवपदे ब्रह्मा हृदये स तु पूज्यते ॥ ४६ ॥
 चतुःषष्टिपदो वास्तुः प्रासादे ब्रह्मणा स्मृतः ॥ ब्रह्मा चतुष्पदस्तत्र कोणेष्वर्द्धपदास्तथा ॥ ४७ ॥ बहिष्कोणेषु वास्तौ तु सार्द्धांशोभयसंस्थि
 ताः ॥ विंशतिद्विपदाश्चैव चतुःषष्टिपदे स्मृताः ॥ ४८ ॥ गृहारम्भेषु कण्डूतिः स्वाम्यङ्गं यत्र जायते ॥ शूल्यं त्वपनयेत्तत्र प्रासादे भवेन
 तथा ॥ ४९ ॥ सकृदल्यं भयदं यस्मादशल्यं शुभदायकम् ॥ हीनाधिकाङ्गतां वास्तोः सर्वथा तु विवर्जयेत् ॥ ५० ॥ नगरग्रामदेशेषु सर्वत्रैव

विवर्जयेत् ॥ चतुःशालं त्रिशालं च द्विशालं चैकशालकम् ॥ नामतस्तान्प्रवक्ष्यामि स्वरूपेण द्विजोत्तमाः ॥ ५१ ॥ इति श्रीमात्स्ये महा
 पुराणे एकाशीतिपदवास्तुनिर्णयो नाम त्रिपञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २६३ ॥ ६४ ॥ सूत उवाच ॥ चतुःशालं प्रवक्ष्यामि स्वरूपं
 नामतस्तथा ॥ चतुःशालं चतुर्द्वारलिन्दैः सर्वतोमुखम् ॥ १ ॥ नाम्ना तत्सर्वतोभद्रं शुभं देवतृपालये ॥ पश्चिमद्वारहीनं च नन्वावर्त्त प्रच
 क्षते ॥ २ ॥ दक्षिणद्वारहीनं तु वर्द्धमानमुदाहृतम् ॥ पूर्वद्वारविहीनं तत्स्वास्तिकं नाम विश्रुतम् ॥ ३ ॥ रुचकं चोत्तरद्वारविहीनं तत्प्रचक्षते ॥
 सौम्यशालाविहीनं यत्रिशालं धन्यकं च तत् ॥ ४ ॥ क्षेमवृद्धिकरं नृणां बहुपुत्रफलप्रदम् ॥ शालया पूर्वया हीनं सुसेत्रमिति निश्रुतम् ॥ ५ ॥
 धन्यं यशस्यमायुष्यं शोकमोहविनाशनम् ॥ शालया याम्यया हीनं यद्विशालं तु शालया ॥ ६ ॥ कुलक्षयकरं नृणां सर्वव्याधिभ्रयावहम् ॥
 हीनं पश्चिमया यत्तु पक्षघ्नं नाम तरपुनः ॥ ७ ॥ मित्रबन्धून्मुतान्दन्ति तथा सर्वभयावहम् ॥ नाम्नापराभ्यां शालाभ्यां धनधान्यफल
 प्रदम् ॥ ८ ॥ क्षेमवृद्धिकरं नृणां तथा पुत्रफलप्रदम् ॥ यमसूर्यं च विज्ञेयं पश्चिमोत्तरशालिकम् ॥ ९ ॥ राजान्निभयदं नृणां कुलक्षयकरं च
 यत् ॥ उदरपूर्वं तु शालेहं दण्डाख्ये यत्र तद्भवेत् ॥ १० ॥ अकालमृत्युभयदं परचक्रभयावहम् ॥ धनाख्यं पूर्वयाम्याभ्यां शालाभ्यां यद्वि
 शालकम् ॥ ११ ॥ तच्छल्लभयदं नृणां पराभवभयावहम् ॥ चुल्ली पूर्वोपरभ्यां तु सा भवेन्मृत्युमुचनी ॥ १२ ॥ वेधव्यदायकं क्षीणामनेक
 भयकारकम् ॥ कार्यसुत्तरयाम्याभ्यां शालाभ्यां भयदं नृणाम् ॥ १३ ॥ सिद्धार्थवज्रवज्याणि विशालानि सदा बुधैः ॥ अथातः सम्प्रव
 क्ष्यामि भवनं पृथिवीपतेः ॥ १४ ॥ पञ्चप्रकारं तत्प्रोक्तमुत्तमादिविभेदतः ॥ अष्टोत्तरं हस्तशतं विस्तरश्चोत्तमो गतः ॥ १५ ॥ चतुर्ध्वज्येषु
 विस्तारो हीयते चाष्टभिः करैः ॥ चतुर्थीशाधिकं देर्ध्यं पञ्चस्वपि निगद्यते ॥ १६ ॥ युवराजस्य वक्ष्यामि तथा भवनपञ्चकम् ॥
 पद्भभिः पद्भभिस्तथाशीतिर्हीयते तत्र विस्तरात् ॥ १७ ॥ त्र्यंशेन चाधिकं देर्ध्यं पञ्चस्वपि निगद्यते ॥ सेनापतेः प्रवक्ष्यामि तथा
 भवनपञ्चकम् ॥ १८ ॥ चतुःषष्टिस्तु विस्तारात्पद्भभिः पद्भभिस्तु हीयते ॥ पञ्चस्वतेषु देर्ध्यं च पद्भभागेनाधिकं भवेत् ॥ १९ ॥
 मन्त्रिणामथ वक्ष्यामि तथा भवनपञ्चकम् ॥ चतुश्चतुर्भिर्हीना स्यात्करणाष्टिप्रविस्तरे ॥ २० ॥ अष्टांशेनाधिकं देर्ध्यं पञ्चस्वपि निगद्यते ॥

सामन्तामात्यलोकानां वक्ष्ये भवनपञ्चकम् ॥ २३ ॥ चत्वारिंशत्तथाष्टौ च चतुर्भिर्हीयते क्रमात् ॥ चतुर्थीशाधिकं देव्यं पञ्चमनेन
 शस्यते ॥ २२ ॥ शिल्पिना कञ्चुकीनां च वेद्यानां गृहपञ्चकम् ॥ अष्टाविंशत्काराणां तु विहीनं विस्तरं क्रमात् ॥ २३ ॥
 द्विगुणं देव्यमेवोक्तं मध्यमेष्वेवमेव तत् ॥ द्रुतीकर्मामन्तिकादीनां वक्ष्ये भवनपञ्चकम् ॥ २४ ॥ चतुर्थीशाधिकं देव्यं विस्तराद्वादेशेन तु ॥
 अर्द्धद्विकरद्धानि स्याद्विस्तरात्पञ्चशः क्रमात् ॥ २५ ॥ देवज्ञगुरुवैद्यानां सभास्तरपुरोधसाम् ॥ तेषामपि प्रवक्ष्यामि तथा भवनपञ्च
 कम् ॥ २६ ॥ चत्वारिंशत्तु विस्तराच्चतुर्भिर्हीयते क्रमात् ॥ पञ्चस्वेतेषु देव्यं च पट्टभागेनाधिकं भवेत् ॥ २७ ॥ चतुर्थीगम्य वक्ष्यामि
 सामान्यं गृहपञ्चकम् ॥ द्वाविंशत्तिकराणां तु चतुर्भिर्हीयते क्रमात् ॥ २८ ॥ आपोदृशादिति परं नूनमन्तवसायिनाम् ॥ दशंशेनाऽऽगेन
 त्रिभागेनाथ पादिकम् ॥ २९ ॥ अधिकं देव्यमित्याहुर्ब्राह्मणादेः प्रशस्यते ॥ सेनापतेर्नृपस्यापि गृहयोरन्तरेण तु ॥ ३० ॥ नृपनातपुः कानि
 भाण्डागारं तथैव च ॥ सेनापतेर्गृहस्यापि चातुर्वर्ण्यस्य चान्तरे ॥ वासाय च गृह कार्यं राजपूज्येषु सर्वदा ॥ ३१ ॥ अन्तरप्रभागां च न्यपितु
 र्गृहमिष्यते ॥ तथा हस्तशतादृद्धं गदितं वनवासिनाम् ॥ ३२ ॥ सेनापतेर्नृपस्यापि सप्तत्या सन्तिऽङ्गिते ॥ चतुर्दशहते व्याप्ते शाकान्यासः
 प्रकीर्तितः ॥ ३३ ॥ पञ्चत्रिंशान्विते तस्मिन्नलिन्दः समुदाहृतः ॥ तथा षट्त्रिंशद्धस्ता तु सप्ताङ्गुलसमन्विता ॥ ३४ ॥ विप्रस्य महती शास्त्रा न
 देव्यं परतो भवेत् ॥ दशाङ्गुलाधिका तद्वत् क्षत्रियस्य न विद्यते ॥ ३५ ॥ पञ्चत्रिंशत्करा वैश्ये ह्यङ्गुलानि त्रयोदश ॥ तावत्करैरेव शूद्रस्य युना
 पञ्चदशीङ्गुलेः ॥ ३६ ॥ शालायास्तु त्रिभागेन यस्याग्रे वीथिका भवेत् ॥ सोष्णीषं नाम तद्वास्तु पञ्चाच्छ्रेयोच्छ्रयं भवेत् ॥ ३७ ॥ पार्श्वयोर्वीथिका
 यत्र सावष्टम्भं तदुच्यते ॥ समन्ताद्वीथिका यत्र सुस्थितं तदिहोच्यते ॥ ३८ ॥ शुभदं सर्वमेतत् स्याच्चातुर्वर्ण्यं चतुर्विधम् ॥ विस्तरात् षोडशं
 भागस्तथा हस्तचतुष्टयम् ॥ ३९ ॥ प्रथमो भूमिकोच्छ्रय उपरिष्ठात् प्रहीयते ॥ द्वादशंशेन सर्वासु भूमिकासु तथोच्छ्रयः ॥ ४० ॥ पक्वैका
 भवोद्भिस्तिः षोडशंशेन विस्तरात् ॥ दारैरपि कल्प्याः स्यात् तथा मृन्मयभित्तिका ॥ ४१ ॥ गर्भमानेन मानं तु सर्ववास्तुषु शस्यते ॥ गृह
 व्यासस्य पञ्चाशदष्टादशीभरङ्गुलेः ॥ ४२ ॥ संयुतो द्वारविक्रिम्भो द्विगुणश्चोच्छ्रयो भवेत् ॥ द्वारशाखासु बाहुल्यमुच्छ्रयकरसम्मितः ॥ ४३ ॥

अङ्गुलेः सर्ववास्तूनां पृथुत्वं शस्यते बुधैः ॥ उदुम्बरोत्तमाङ्गं च तदर्द्धाद्विप्रविस्तरात् ॥ ४४ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वास्तुविद्यासु
 गृहमाननिर्णयो नाम चतुःपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५४ ॥ ४५ ॥ सुत उवाच ॥ अथातः सम्प्रवक्ष्यामि स्तम्भमानविनिर्णयम् ॥
 कृत्वा स्वभवनोच्छ्रायं सदा सप्तगुणं बुधैः ॥ १ ॥ अशीत्यंशः पृथुत्वं स्यादग्रेणावगुणैः सह ॥ रुचकश्चतुरः स्यात्तु अप्राप्तो वज्र उच्यते ॥ २ ॥
 द्विवज्रः षोडशास्त्रस्तु द्वाविंशान्नः प्रलीनकः ॥ मध्यप्रदेशो यस्तम्भो वृत्तो वृत्त इति स्मृतः ॥ ३ ॥ एते पञ्च महास्तम्भाः
 प्रशस्ताः सर्ववास्तुषु ॥ पद्मवल्लीलताकुम्भपद्मदर्पणरूपिताः ॥ ४ ॥ स्तम्भस्य नवमांशेन पद्मकुम्भान्तराणि तु ॥ स्तम्भतुल्या तुल्या प्रोक्ता
 हीना चोपतुल्या ततः ॥ ५ ॥ त्रिभागेनेह सर्वत्र चतुर्भागेन वा पुनः ॥ हीनं हीनं चतुर्थांशात् तथा सर्वासु भूमिषु ॥ ६ ॥ वामगेहानि सर्वेषां
 प्रवेशे दक्षिणेन तु ॥ द्वाराणि तु प्रवक्ष्यामि प्रशस्तानीह यानि तु ॥ ७ ॥ पूर्वैर्नेन्द्रं जयन्तं च द्वारं सर्वत्र शस्यते ॥ ग्राम्यं च वितथं चैव दक्षि
 णेन विदुर्बुधाः ॥ ८ ॥ पश्चिमे पुष्पदर्शनं च वारुणं च प्रशस्यते ॥ उत्तरेण तु भ्रष्टादं सौम्यं तु शुभं भवेत् ॥ ९ ॥ तथा नाम्नुषु सर्वत्र
 वेधं द्वारस्य वज्रैयत् ॥ द्वारं तु रथया विद्धे भवेत् सर्वकुलक्षयः ॥ १० ॥ तरुणा द्वेषवाहुल्यं शाकः पङ्कज जायते ॥ अपम्भारा भवद्भनं
 कूपवेधेन सर्वदा ॥ ११ ॥ व्यथा प्रस्रवणेन स्यात् कीलिनाग्निभयं भवेत् ॥ विनाशो देवताविद्धे स्तम्भेन स्त्रीकृतं भवेत् ॥ १२ ॥ गृहभर्तुर्वि
 नाशः स्याद्गृहेण च गृहे कृतं ॥ अमेध्यावस्करेर्विद्धे गृहिणी बन्धकी भवेत् ॥ १३ ॥ तथा शस्त्रभयं विन्यादुन्यनस्य गृहं तु ॥ उच्छ्राया
 द्विगुणा भूमिं त्यक्त्वा वेधो न जायते ॥ १४ ॥ स्वयमुत्पादिने द्वारे उन्मादो गृहवासिनाम् ॥ स्वयं वा पित्रि विद्यान कुट्टनाशं विचक्षणः ॥ १५ ॥
 मानाधिके राजभयं न्यूनं तस्करतो भवेत् ॥ द्वारोपरि च यद्द्वारं तदन्तकमुखं स्मृतम् ॥ १६ ॥ अध्वनां अध्वद्गत्तु अधिको यस्य विस्तरः ॥
 वज्रं तु सङ्कटं मध्ये सद्यो भर्तुर्विनाशनम् ॥ १७ ॥ तथाप्यपीडितं द्वारं बहुदोषकरं भवेत् ॥ मूलद्वारात् गान्यतु नाधिकं शोभनं भवेत् ॥ १८ ॥
 कुम्भश्रीपर्णिवल्लीभिर्मूलद्वारं तु शोभयेत् ॥ पूजयेद्यापि तन्नित्यं बलिना चाक्षतोदकैः ॥ १९ ॥ भवनस्य गटः पूर्वं दिग्भागं सार्वकामिकः ॥
 उदुम्बरस्तथा ग्राम्ये वारुण्यां पिप्पलः शुभः ॥ २० ॥ पृथश्चोत्तरतो धन्यो विपरीतास्त्वसिद्धये ॥ कण्टकी क्षीगृक्षश्च आसनः सफला

धुमः ॥ २३ ॥ भार्योद्धानो प्रजाहानो भवतां क्रमशस्तदा ॥ न च्छिन्द्याद्यदि ता न्यान्तरे स्थापयेच्छुभान् ॥ २२ ॥ पुत्राणां शक्रवृद्ध
 क्षमीलिकचम्पकान् ॥ दाडिमीपिप्लीदाशास्तथा कुसुममण्डपान् ॥ २४ ॥ जम्भीरपृष्ण ॥ पट्टमकनकाभिर्नानभिर्भोजनं भूतपति
 मल्लिकाभिः ॥ यन्नारिकेलकदलीदलपाटलाभिर्भुक्तं तदन्नं भवनं श्रियमातनानि ॥ २५ ॥ इति श्रोतान्त्ये नक्षत्राणां मन्त्रविधानं
 वेधपरिवर्जनं नाम पंचपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६५ ॥ अ ॥ सूत उवाच ॥ उद्गमिष्वं वास्तु तस्मादिदं च ॥
 परीक्ष्य पूर्ववत्कुर्यात्स्तम्भोच्छ्रायं निचक्षणः ॥ १ ॥ न देवधृतं तत्र विचयतां सनतनः ॥ कार्येन्द्रवने ॥ पुत्रां कुललोकांश्च
 ततः ॥ २ ॥ तस्य प्रदेवाश्च नरस्त नोत्सर्गोऽग्रतः शुभः ॥ पृष्ठभागस्तु सव्याधरो प्रशयते ॥ ३ ॥ अर्धः ॥ पुत्राणां
 दक्षिणे शीर्षकस्तथा ॥ सर्वस्वामफले नृगां सम्पूर्णे नाम वामनः ॥ ३ ॥ एवं नोत्सर्गालोचनं यत्नेन च्छनारभेत् ॥
 सुहृत् शुभलक्षणे ॥ ५ ॥ स्वोच्चरि शिखां कृत्वा सर्ववीमस्तं चित्ताम् ॥ चतुर्भिर्ब्राह्मणैः स्वयं क्षयस्तिष्ठा ॥ इति
 शुक्लाम्बरधरः शिल्पिसहितो वेदधारणः ॥ स्नापितं विन्यसेत्तद्वस्तुं पवित्रं ॥ ५ ॥ तत्रावतत्तमं संपादं च त्रालद्वारमंदिरं ॥ यथा
 वाद्येन गीतमङ्गलनिःस्वनेः ॥ ८ ॥ पापं अजयेद्विग्रहान्दामं तु नष्टुर्भिया ॥ वास्तोमसं त्रिभिर्वा गीहि तन्त्रेणानेन वेदा ॥ २ ॥ पुत्राणां
 कार्ग्यमेवं स्तम्भोदये पुनः ॥ द्वारं शोच्यं तद्वस्त्रं शस्तयं तथा ॥ १० ॥ वास्तूपशमने च्छिद्रस्तु यज्ञस्तु ॥ अथा ॥ देवा ॥ तत्र
 स्यादाग्नेये स्तम्भरोपणम् ॥ ११ ॥ प्रदक्षिणं च कुर्वीत वास्ताः पश्चिंश्वरम् ॥ नर्मणी मध्यमा चैव तथाङ्गुष्ठस्तु दक्षिणे ॥ १२ ॥ तत्र
 रत्नकनकफलं पिष्ट्वा कृतोदकम् ॥ सर्ववास्तुविभागेषु शस्तं पशुमिदं ॥ १३ ॥ तस्माद्भारकादेव ॥ लताग्रं च यन्मि
 स्थिकपालेश्च कंचिद्वास्तु पिलेखयेत् ॥ १४ ॥ शिथिलिखितं कुर्याद्दुःखं ॥ भयादिकम् ॥ यदा गृहप्रवेशः ॥ चाच्छिलपी तत्रापि कुर्यात् ॥ १५ ॥
 स्तम्भसूत्रादिकं तद्वच्छुभाशुभफलप्रदम् ॥ आदित्याभिमुखं रोति सूर्याभिः परुषं यदि ॥ १६ ॥ तुलदन्तालं सप्तशेदकं शुभं भुर्नोत्सर्गः ॥
 वास्तवे तद्विजानीयान्नशूलं भयप्रदम् ॥ १७ ॥ अङ्गनानन्तरं यत्र हस्त्यथवापदं भवति ॥ तदङ्गमभं विद्यात् ॥ शूलं निरुद्धं ॥ १८ ॥

प्रसार्यमाणे सूत्रे तु श्वागोमायुर्विलङ्घते ॥ ततु सल्यं विजानीयात्स्वरशब्देऽतिभैरवे ॥ १९ ॥ यदीशाने तु शिभागे मधुरं रौति वायसः ॥ धनं
तत्र विजानीयाद्भागे वा स्वाम्याधिष्ठिते ॥ २० ॥ सूत्रच्छेदे भवेन्मृत्पुर्व्याधिः कीलितयोमुत्र ॥ अङ्गारपु तद्व्याधौ द्विषाडेषु च समः ॥
म् ॥ २१ ॥ कम्बुशल्येषु जानीयात्पौश्चल्यं स्त्रीषु वास्तुवित् ॥ गृहमर्तुर्गृहस्थानि विनाशः शिरिषस्तत्रो ॥ २२ ॥ रजः कन्दपुत्रं कुम्भं
शिरोरोगं विनिर्दिशेत् ॥ कुम्भापहारे सर्वस्य कुलस्यापि क्षयो भवेत् ॥ २३ ॥ मृत्युः श्वापटुः कुम्भं पतं त्वं विदुषा ॥ कारसंल
विनाशे तु नाशं गृहपतेर्विदुः ॥ २४ ॥ बीजोपधिविहीने तु भूतेभ्यो भयश्चाद्दिह्यते ॥ ततः शिरोरोगं विनिर्दिशेत् ॥ २५ ॥
द्रव्यकरं नृणां योजिता ह्यप्रशिक्षणम् ॥ रसां कुर्वीत यत्नेन स्वरभोगमदाशि गीत्रं ॥ २६ ॥ श्वापटुः कुम्भं पतं त्वं विदुषा ॥ कारसंल
प्रागुदक्प्रवणं कुर्याद्दिङ्मूढं तु न कारयेत् ॥ २७ ॥ स्तम्भं वा ध्वजं वा नि द्वारं वा विदुषा ॥ २८ ॥ श्वापटुः कुम्भं पतं त्वं विदुषा ॥ कारसंल
हम् ॥ २८ ॥ यदि संवर्द्धयेद्गृहं सर्वदिक्षु विवर्द्धयेत् ॥ पूर्वेण वर्द्धितं वास्तु कुम्भदेसति तद्द्वारं रजःपुत्रं विदुषा ॥ २९ ॥
पञ्चाद्विष्टुर्द्धं यद्वास्तु तदर्थक्षयकारकम् ॥ ३० ॥ पद्धापितं तथा सौम्ये बहुलतां को ॥ ३१ ॥ श्वापटुः कुम्भं पतं त्वं विदुषा ॥ कारसंल
वर्द्धितं राक्षसे क्रोणे शिशुक्षयकरं भवेत् ॥ पद्धापितं तु वायव्ये भौतव्याधिप्रकापकम् ॥ ३२ ॥ श्वापटुः कुम्भं पतं त्वं विदुषा ॥ कारसंल
सदा ॥ ईशाने देवतागारं तथा शान्तिगृहं भवेत् ॥ ३३ ॥ महानसं तथागंये तन्वाये वेत्तारं चतुर्ध्वजं ॥ ३४ ॥ श्वापटुः कुम्भं पतं त्वं विदुषा ॥ कारसंल
दुधः ॥ ३४ ॥ वधस्थानं बहिः कुर्यात्स्नानमण्डपमव च ॥ धनवान्यं च वायव्ये कर्मशालां ननो धदि ॥ ३५ ॥ श्वापटुः कुम्भं पतं त्वं विदुषा ॥ कारसंल
शुभावहः ॥ ३५ ॥ इति श्रीमास्त्ये महापुरुषाणे वास्तुविद्यागृहनिर्णयो नाम पट्यं चाश्विक्वद्विषा गणं ॥ ३६ ॥ श्वापटुः कुम्भं पतं त्वं विदुषा ॥ कारसंल
अथातः सम्प्रवक्ष्यामि द्वावांहरणमुत्तमम् ॥ वनिष्ठापंचकं मुक्त्वा त्विष्टयादिक्रमतः परम् ॥ ३७ ॥ ततः पांजनराट्पुत्रं द्विषं कम्पदनें युवः ॥
प्रथमं बलिपूजां च कुर्याद्गृहस्थस्य सर्वदा ॥ ३८ ॥ पूर्वे तरेण पतितं गृहद्वारं प्रशस्यते ॥ अन्यथा न शुभं विद्यायाम्यापरि निशानाम् ॥ ३९ ॥
क्षीरवृक्षोद्भवं द्वारं न गृहे विनिवेशयेत् ॥ कृताधिवासं विहगेरभिलान उशीडि ॥ ४० ॥ श्वापटुः कुम्भं पतं त्वं विदुषा ॥ कारसंल

तथा वारु भग्नशुष्कं तथैव च ॥५॥ चैत्यदेवालयोत्पन्नं नदीसङ्गमजं तथा ॥ इमशानकूपनिलयं तडागादिसमुद्रवम् ॥ ६ ॥ वज्रोत्सवथा
दूरु यदीच्छेद्विपुलां श्रियम् ॥ तथा कण्टकिनो वृक्षान्नीपनिम्बचविभीतकान् ॥ ७ ॥ शृण्मातकानाप्रनरुन्वर्जयेद्ब्रह्मकर्मणि ॥ आसनाशोकमवुक
सुर्जशालाः शुभावहाः ॥ ८ ॥ चन्दनं पनसं धन्यं सुरदारु हरिद्रवः ॥ द्वाभ्यामेकेन वा कुर्यान्निभिर्वा भनं शुभम् ॥ ८ ॥ बहुभिः कारिनं यग्मा
दनेकभयदं भवेत् ॥ एकैव शिशपा धन्या श्रोपर्णी सिन्दुकी तथा ॥ १० ॥ एता नान्यसमायुक्ताः कदाचिच्चुम्भकारकाः ॥ स्यन्दनः पनस
स्तद्वत्सलज्जुनपद्मकाः ॥ ११ ॥ एते नान्यसमायुक्ता वास्तुकार्यफलप्रदाः ॥ तरुच्छेदं महापीते गोघां विन्द्याद्विचक्षणः ॥ १२ ॥ माञ्जिष्टवणे
भेकः स्यानीले सर्पादि निर्दिशेत् ॥ अरुणे सरटं विद्यान्मुक्ताभे शुक्रमादिशेत् ॥ १३ ॥ कपिले मृषकान्विद्यात्खड्गाभ जलमादिशेत् ॥ एवंविचं
सगर्भं तु वर्जयेद्वास्तुकर्मणि ॥ १४ ॥ पूर्वोच्छिन्नं तु गृहीयान्निमित्तशकुनैः शुभैः ॥ व्यासेन गुणिते देव्यै अष्टाभिर्वै हते तथा ॥ १५ ॥
पच्छेषमायतं विन्द्यादष्टभेदं वदामि वः ॥ ध्वजो धूमश्च सिंहश्च वृषभः खर एव च ॥ १६ ॥ हस्ती ध्वाङ्गश्च पूर्वाद्याः करशपा भवन्त्यमी ॥
ध्वजः सर्वमुखो धन्यः प्रत्यङ्गद्वारो विशेषतः ॥ १७ ॥ उदङ्मुखो भवेत्सिंहः प्राङ्मुखो वृषभो भवेत् ॥ दक्षिणाभिमुखो हस्ती सप्तभिः समुद्रा
हृतः ॥ १८ ॥ एकेन ध्वज उद्दिष्टस्त्रिभिः सिंहः प्रकीर्तितः ॥ पञ्चभिर्वृषभः प्रोक्तो विकोणस्थांश्च वर्जयेत् ॥ १९ ॥ तमेवाष्टगुणं कृत्वा करराशे
विचक्षणः ॥ सप्तविंशहते भागे ऋक्षं विद्याद्विचक्षणः ॥ २० ॥ अष्टभिर्भोजिते ऋक्षे यः शेषः स व्ययो मतः ॥ व्ययाधिकं न कुर्वीत यतो दोषकरं
भवेत् ॥ आयाधिके भवेच्छान्तिरित्याह भगवान्द्वारः ॥ २१ ॥ कृत्वाग्रतो द्विजवरानथ पूर्णकुम्भं दध्यसताम्रदलपुष्पफलेपशोभम् ॥ कृत्वा हिरण्य
वसनानि तदा द्विजेभ्यो मङ्गल्यशान्तिनिलयायै गृहं विशेषतः ॥ २२ ॥ गृहोक्तशोमविधिना बलिर्कर्म कुर्यात् प्रासादवास्तुशुमने च विधियै
उक्तः ॥ सन्तर्पयेद्विजवरानथ भक्ष्यभोज्यैः शुक्लाम्बरः स्वभवनं प्रविशेत्सधूपम् ॥ २३ ॥ इति श्रीमार्त्तये महापुराणे वास्तुविद्यानुकीर्तनं नाम
सप्तपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५७ ॥ ॥ ॥ ऋषय उचुः ॥ क्रियायोगः कथं सिद्ध्येद्ब्रह्मस्य ॥ दिषु सर्वदा ॥ ज्ञानयोगपदवादि कर्म
योगो विशिष्यते ॥ १ ॥ सुत उवाच ॥ क्रियायोगं प्रवक्ष्यामि देवतार्चानुकीर्तनम् ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदं यस्मान्नान्यल्लोकेषु विद्यते ॥ २ ॥ प्रति

छायां सुराणां तु देवताचतुर्कीर्तनम् ॥ देवयज्ञोत्सवं चापि बन्धनाद्येन मुच्यते ॥ ३ ॥ विष्णोस्तावत्प्रवक्ष्यामि यादृग्रूपं प्रशस्यते ॥ शंख
 चक्रधरं शान्तं पद्महस्तं गदाधरम् ॥ ४ ॥ छत्राकारं शिरस्तस्य कम्बुग्रीवं शुभेक्षणम् ॥ तुङ्गनासं श्रुतिकर्णं प्रशान्तोरुभुजक्रमम् ॥ ५ ॥
 कचिदष्टभुजं विद्याच्चतुर्भुजमथापरम् ॥ द्विभुजश्चापि कर्तव्यो भवनेषु पुरोधसा ॥ ६ ॥ देवस्याष्टभुजस्य यथास्थानं निबोधत ॥ खड्गो
 गदा शरः पद्मं दिव्यं दक्षिणतो हरेः ॥ ७ ॥ धनुश्च खट्वाकं चैव शंखचक्रं च वामतः ॥ चतुर्भुजस्य वक्ष्यामि यथेवायुधसंस्थितिः ॥ ८ ॥
 दक्षिणेन गदा पद्मं वासुदेवस्य कारयेत् ॥ वामतः शंखचक्रं च कर्तव्ये भूतिमिच्छता ॥ ९ ॥ कृष्णावतारे तु गदा वामहस्तं प्रशस्यते ॥
 यथेच्छया शङ्खचक्रे चोपरिष्ठात्प्रकल्पयेत् ॥ १० ॥ अधस्तात्पृथिवी तस्य कर्तव्या पादमध्यतः ॥ दक्षिणे प्रणनं तद्गुरुत्मानं निवेश
 येत् ॥ ११ ॥ वामतस्तु भवेच्छस्मीः पद्महस्ता शुभानना ॥ गुरुत्मानग्रतो वापि संस्थाप्यो भूतिमिच्छता ॥ १२ ॥ श्रीश्च पृष्टिश्च कर्तव्ये
 पार्श्वयोः पद्मसंयुते ॥ तोरणं चोपरिष्ठान्तु विद्याधरसमन्वितम् ॥ १३ ॥ देवदुन्दुभिसंयुक्तं गन्धर्वमिथुनान्वितम् ॥ पत्रवल्लीसमोपेतं सिंहव्याघ्र
 समन्वितम् ॥ १४ ॥ तथा कलशस्तोपेतं स्तुवद्भिरमरैश्चैः ॥ एवंविधो भवेद्भिर्जोस्त्रिभागेनास्य पीठिका ॥ १५ ॥ नवतालप्रमाणास्तु
 देवदानवकिन्नराः ॥ अतःपरं प्रवक्ष्यामि मानोन्मानं विशेषतः ॥ १६ ॥ जालान्नप्रविष्टानां भानुनां यद्रजः स्फुटम् ॥ त्रसरेणुः स विज्ञेयो
 बालग्रं तैरथाष्टभिः ॥ १७ ॥ तदष्टकेन लिख्य तु यूका लिख्याष्टकैर्मता ॥ यवो यूकाष्टकं तद्वदष्टभिस्तेस्तद्वद्वलम् ॥ १८ ॥ स्तकीयाङ्कु
 लिमानेन सुखं स्याद्वादशाङ्कुलम् ॥ मुरग्रमानेन कर्तव्या सर्वविषयकल्पना ॥ १९ ॥ सौवर्णीं राजतो वापि ताम्रीं स्वमयीं तथा ॥ शैली
 दारुमयीं चापि लोहसङ्घामयीं तथा ॥ २० ॥ रीतिकाधनुयुक्ता वा ताम्रकांस्यमयी तथा ॥ शुभद्रारुमयी वापि देवनाच्चीं प्रशस्यते ॥ २१ ॥
 अंशुष्टपर्वादारभ्य वितस्तिर्यावदेव तु ॥ ग्रहेषु प्रतिमा कार्या नाधिका शस्यते बुधैः ॥ २२ ॥ आपोदशा तु प्रासादे कर्तव्या नाधिका ततः ॥
 मध्योत्तमकनिष्ठा तु कार्या वित्तानुसारतः ॥ २३ ॥ द्वारोच्छ्रयस्य यन्मानमष्टधा तनु कारयेत् ॥ भागमकं नतस्त्यक्त्वा परिशिष्टं तु
 यद्भवेत् ॥ २४ ॥ भागद्वयेन प्रतिमा त्रिभागीकृत्य तत्पुनः ॥ पीठिका भागनः कार्या नातिनीचा न चोच्चिता ॥ २५ ॥ प्रतिमासुबमानेन

त्व भगवत्प्रकल्पयेत् ॥ चतुरंगुला भवेद्वा वा भागेन तद्व्यं पुनः ॥ २६ ॥ नाभिस्तत्मादयः क्षायां भागेनैकैश्च शोभता ॥ विङ्गो विङ्गो
 च अंगुलं परिकीर्तितम् ॥ २७ ॥ नाभेरधस्तथा मेहं भागेनैकेन कल्पयेत् ॥ द्विर्भागेनान्नतारू जातुनी चतुरंगुले ॥ २८ ॥ त्रिंशद्विंशति
 विस्म्यते पादौ च चतुरंगुलौ ॥ चतुर्दशंगुलस्तद्वन्मौलिरस्य प्रकीर्तितः ॥ २९ ॥ उद्धमानग्निं प्राक्तं धृत्वा च विंशति
 प्रमाणवयमानेषु विस्तारं शृणुत द्वित्राः ॥ ३० ॥ चतुरंगुलं लडां स्याद्द्वै नाभा तथैव च ॥ द्व्यंगुलस्तु चतुरंगुलं योः ॥ ३१ ॥
 तस्मिन् ॥ ३१ ॥ अष्टांगुले लडां च तावन्मात्रे भुवो मते ॥ अर्द्धांगुला भुवोऽर्द्धा वा यधो धनुरिवावता ॥ ३२ ॥ वृत्तना
 भवेत्पार्थे शृङ्गना तीक्ष्ण प्रशस्यते ॥ अक्षिणी द्व्यंगुलायामे तद्वर्द्धं चैव विस्तरे ॥ ३३ ॥ उन्नतोदरमध्ये तु कान्ते सुषुप्तश्च ॥
 तारकाद्धविभागेन दृष्टिः स्यात्पंचभागिका ॥ ३४ ॥ द्व्यंगुलं तु भुवोर्मध्ये नासामूलमथांगुलम् ॥ नासाग्रविस्तरं तद्वन्मुद्रमस्य
 नस्तम् ॥ ३५ ॥ नासापुटविलं तद्वद्वर्द्धांगुलमुदाहृतम् ॥ कपोले द्व्यंगुले तद्वत्कर्णमूलाद्विनिर्गमे ॥ ३६ ॥ हृन्मध्यंगुलं तद्वद्विज्जतां
 द्व्यंगुलो भवेत् ॥ अर्द्धांगुला भुवो राजी मृणालसदृशी समा ॥ ३७ ॥ अर्द्धांगुलमस्तद्वत्तरोपुस्तु विस्तरे ॥ विज्जामस्तद्वं
 तद्वन्नासा पुटदलं भवेत् ॥ ३८ ॥ सुक्लिणी ज्योतिस्तुल्ये तु कर्णमूलात्पडंगुले ॥ कर्णौ तु भूतमौ क्षयवूद्धे तु चतु
 रंगुलो ॥ ३९ ॥ द्व्यंगुलो कर्णपार्श्वौ तु मात्रामेकां तु विस्तृतौ ॥ कर्णयोरुपरिष्ठाच्च मस्तकं द्वादशंगुलम् ॥ ४० ॥ ललाटात्पृष्ठनोऽङ्गु
 लं प्रोक्तमष्टादशंगुलम् ॥ पट्टत्रिंशदंगुलश्चास्य परिणाहः शिरोगतः ॥ ४१ ॥ सकेशनिचयो यस्य द्वित्रिंशदंगुलः ॥ केशात्पृष्ठात्तु क्वा तद्व
 रंगुलानि तु पौडश ॥ ४२ ॥ ग्रीवामध्यपरीणाहश्चतुर्विंशतिकांगुलः ॥ अष्टांगुला भवेद्ग्रीवा पृथुत्वेन प्रशस्यते ॥ ४३ ॥ स्तनग्रीवान्तरं
 प्रोक्तेमेकतालं स्वयम्भुवा ॥ स्तनयोस्तं तद्वद्द्वादशंगुलमिष्यते ॥ ४४ ॥ स्तनयोर्मण्डलं तद्वद्व्यंगुलं परिकीर्तितम् ॥ चतुर्को मण्डलस्यान्तर्यं
 मात्राभुमौ स्मृतौ ॥ ४५ ॥ द्वितालं चापि विस्ताराद्वक्षःस्थलमुदाहृतम् ॥ कक्षे पडंगुले प्रोक्ते बाहुमूलस्तनान्तरे ॥ ४६ ॥ चतुर्दशंगुलौ
 पादावंगुलौ तु त्रियंगुलौ ॥ पंचांगुलपरीणाहमंगुलाग्रं तथोन्नतम् ॥ ४७ ॥ अंगुष्ठकसमा तद्राश्याना स्यात्पञ्चेशिनी ॥ तस्याः पौडशभागेन

हीयते मध्यमंगुली ॥ ४८ ॥ अनामिकाष्टभागेन कनिष्ठा चापि हीयते ॥ पर्वत्रयेण चांगुलयो गुल्फौ द्व्यंगुलकौ मतो ॥ ४९ ॥ पार्श्विणद्वयंगुल
 मात्रस्तु कलयौचैः प्रकीर्तितः ॥ द्विपर्वगुष्टकः प्रोक्तः परीणाहश्च द्व्यंगुलः ॥ ५० ॥ प्रदेशिनीपरीणाहख्यंगुलः समुदाहृतः ॥ कनिष्ठिकाष्टभागेन
 हीयते क्रमशो द्विजाः ॥ ५१ ॥ अंगुलेनोच्छ्रयः कार्यो ह्यंगुष्टस्य विशेषतः ॥ तद्वर्द्धनं तु शेषाणामंगुलीनां तथोच्छ्रयः ॥ ५२ ॥ जङ्घाग्रे परीणाहस्तु
 अंगुलानि चतुर्दश ॥ जंघामध्ये परीणाहस्तथेवाष्टादशाङ्गुलः ॥ ५३ ॥ जानुमध्ये परीणाह एकविंशतिरङ्गुलः ॥ जानूच्छ्रयोऽङ्गुलः प्रोक्तो मण्डलं तु
 त्रियंगुलम् ॥ ५४ ॥ ऊरुमध्ये परीणाहो ह्यष्टविंशतिकाङ्गुलः ॥ एकविंशोपरिष्ठाच्च वृषणौ तु त्रियङ्गुलौ ॥ ५५ ॥ द्व्यंगुलं च तथा मेहं परीणाहः
 षडंगुलः ॥ मणिबन्धादयो विद्यात्केशोरेखास्तथैव च ॥ ५६ ॥ मणिकोशपरीणाहश्चतुरंगुल इष्यते ॥ विस्तरेण भवेत्तद्वत्कटिरष्टादशाङ्गुला ॥ ५७ ॥
 द्वाविंशति तथा स्त्रीणां स्तनौ च द्वादशाङ्गुलौ ॥ नाभिमध्यपरीणाहो द्विचत्वारिंशदंगुलः ॥ ५८ ॥ पुरुषे पंचपंचाशत्कक्षां चैव तु वेष्टनम् ॥ कक्षयो
 रूपरिष्ठात् सकन्यो प्रोक्तौ षडंगुलौ ॥ ५९ ॥ अष्टांगुलां तु विस्तारे श्रीवां चैव विनिर्दिशेत् ॥ परीणाहे तथा श्रीवां कला द्वादश निर्दिशेत् ॥ ६० ॥
 आयामो भुजयोस्तद्विचत्वारिंशदंगुलः ॥ कार्यं तु बाहुशिखरं प्रमाणे षोडशांगुलम् ॥ ६१ ॥ ऊर्ध्वं यद्वहुपर्यन्तं विन्धादष्टांगुलं शतम् ॥
 तथेकांगुलहीनं तु द्वितीयं पर्यं उच्यते ॥ ६२ ॥ बाहुमध्ये परीणाहो भवेदष्टादशांगुलः ॥ षोडशोक्तः प्रबाहुस्तु षट्कलौऽग्रकरो मतः ॥ ६३ ॥ सतां
 गुलं करतलं पंच मध्यांगुली मता ॥ अनामिका मध्यमायाः सप्तभागेन हीयते ॥ ६४ ॥ तस्यास्तु पंचभागेन कनिष्ठा परिहीयते ॥ मध्यमाया
 स्तु हीना वै पंचभागेन तर्जनी ॥ ६५ ॥ अंगुष्टस्तर्जनीमूलादधः प्रोक्तस्तु तत्समः ॥ अंगुष्टपरिणाहस्तु विज्ञेयश्चतुरंगुलः ॥ ६६ ॥ शेषाणामंगुलानां
 तु भागो भागेन हीयते ॥ मध्यमापर्वमध्यां तु अंगुलद्वयमायतम् ॥ ६७ ॥ यवो यवेन सर्वासां तस्यास्तस्याः प्रहीयते ॥ अंगुष्टपर्वमध्यं तु
 तर्जन्या सदृशं भवेत् ॥ ६८ ॥ यवद्वयाधिकं तद्वदग्रपर्वं उदाहृतम् ॥ पर्वोद्धे तु नखाविद्यादंगुलीषु समन्ततः ॥ ६९ ॥ सिग्धं शुष्कं प्रकुर्वीत
 ईषप्रक्तं तथाग्रतः ॥ निम्नपृष्ठं भवेऽमध्ये पार्श्वतः कलयोर्दिष्टम् ॥ ७० ॥ तथैव केशवल्लीयं स्कन्धोपरि दशांगुला ॥ स्त्रियः कार्यास्तु
 तत्पङ्क्तयः स्तनोर्द्विजघनाधिकाः ॥ ७१ ॥ चतुर्दशांगुलायाममुदरं नाम निर्दिशेत् ॥ नानाभरणसम्पन्नाः किञ्चिच्छृणुभुजास्ततः ॥ ७२ ॥

शिखिर्द्विर्भवेद्वक्त्रमलकावलिरुत्तमा ॥ नासा ग्रीवा ललाटं च सार्द्धमात्रं त्रियंगुलम् ॥ ७३ ॥ अध्वद्वर्गुलविस्तारः शस्यनेऽध्वरपञ्चवः ॥
 अधिकं नेत्रबुग्मं तु चतुर्भागेन निर्दिशेत् ॥ ग्रीवावलेश्व कर्तव्या किञ्चिद्वर्गुलोच्छ्रया ॥ ७४ ॥ एवं नारीषु सर्वासु देवानां प्रतिमानु च ॥
 त्व चाश्रमिद् प्रोक्तं लक्षणं पापनाशनम् ॥ ७५ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे देवाचारानुकीर्तने प्रमाणानुकीर्तने नामाष्टपंचाशदधिकऋद्रिश न
 त्तमोऽध्यायः ॥ २६८ ॥ ॐ ॥ सूत उवाच ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि देवाकारान्विशेषतः ॥ दशतालः स्मृतो रामो बलिर्वैराचनिस्तथा ॥ १ ॥
 वाराहो नारसिंहश्च सप्ततालस्तु वामनः ॥ मत्स्यकूर्मौ च निर्दिष्टौ यथाशोभं स्वयम्भुवा ॥ २ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि रुद्राद्याकारमुत्तमम् ॥
 स पीनोरुमुजस्कन्धस्ततर्काचनसप्रभः ॥ ३ ॥ शुक्रोऽर्करश्मिसंघातश्चन्द्राङ्कितजटो विभुः ॥ जटामुकुटधारी च व्याघ्रवर्षकृतिश्च सः ॥ ४ ॥ बाहु-
 वारणहस्ताभौ वृत्तजंघोरुमण्डलः ॥ ऊर्ध्वकेशश्च कर्तव्यो दीर्घायतविलोचनः ॥ ५ ॥ व्याघ्रचर्मपरीधानः कटिसुत्रत्रयान्वितः ॥ हारकेशूरसम्पन्नो
 मुजङ्गाभरणस्तथा ॥ ६ ॥ बाहवश्चापि कर्तव्या नानाभरणभूषिताः ॥ पीनोरुगण्डफलकः कुण्डलग्रन्थामलङ्कृतः ॥ ७ ॥ आजानुलम्ब-
 बाहुश्च सौम्यमूर्तिः सुशोभनः ॥ खेटकं वामहस्ते तु खट्वं चैव तु दक्षिणे ॥ ८ ॥ शार्ङ्गं दण्डं त्रिशूलं च दक्षिणेषु निवेशयेत् ॥ कपाल वाम-
 पार्श्वे तु नागं खट्वाङ्गमेव च ॥ ९ ॥ एकश्च करदो हस्तस्तथाक्षवलयोऽपरः ॥ वेशाखस्थानकं कृत्वा नृत्याभिनयसंस्थितः ॥ १० ॥ नृत्यन्
 दशभुजः कार्यो गजचर्मधरस्तथा ॥ तथा त्रिपुरदाहे च बाहवः षोडशैव तु ॥ ११ ॥ शंखं चक्रं गदा शार्ङ्गं चण्डा तत्राधिका भवेत् ॥
 तथा धनुः पिनाकश्च शरो विष्णुमयस्तथा ॥ १२ ॥ चतुर्भुजोऽष्टबाहुर्वा ज्ञानयोगेश्वरो मतः ॥ तीक्ष्णनासाग्रदशनः करालवदनो महान् ॥ १३ ॥
 भैरवः शस्यते लोके प्रत्यायतनसंस्थितः ॥ न मूलायतने कार्यो भैरवस्तु भयङ्करः ॥ १४ ॥ नारसिंहो वराहो वा तथान्येऽपि
 भयङ्कराः ॥ नाधिकाङ्गा न हीनाङ्गाः कर्तव्या देवताः क्वचित् ॥ १५ ॥ स्वामिनं घातयेद्भूना करालवदना तथा ॥ अधिका शिल्पिनं हन्यत्
 कृशा चैवार्थनाशिनी ॥ १६ ॥ कृशोदरी तु दुर्मिक्षं निर्मासा धननाशिनी ॥ वक्त्रनासा तु दुःखाय संक्षिप्ताङ्गी भयङ्करी ॥ १७ ॥ चिपिटा
 दुःखशोकाय अनेत्रा नेत्रनाशिनी ॥ दुःखदा हीनवक्त्रा तु पाणिपादकृशा तथा ॥ १८ ॥ हीनाङ्गा हीनजङ्घा च भ्रमोन्मादकरी नृणाम् ॥

शुष्कवस्त्रं तु रात्रानं कटिहीना च या भवेत् ॥ १९ ॥ पाणिपादविहीनो यो जायते मारको महान् ॥ जङ्घाजानुविहीना च शत्रुकल्याण
 कारिणी ॥ २० ॥ पुत्रमित्रविनाशाय हनिवक्षःस्थला तु या ॥ सम्पूर्णवियवा या तु आयुर्लक्ष्मीप्रदा सदा ॥ २१ ॥ एवं लक्षणमासाद्य कर्तव्यः
 परमेश्वरः ॥ स्तूयमानः सुरैः सर्वैः समन्ताद्दर्शयेद्भवम् ॥ २२ ॥ शृङ्गेण नन्दिना चैव महापालेन शङ्करम् ॥ प्रणता लोकपालास्तु पार्श्वे तु
 गणनायकाः ॥ २३ ॥ नृत्यवृद्धिरिन्द्रिष्वैव भूतवेतालसंवृताः ॥ सर्वे हृष्टास्तु कर्तव्याः स्तुवन्तः परमेश्वरम् ॥ २४ ॥ गन्धर्वविद्याधराकिन्न
 राणामथाप्सरोगुह्यकनायकानाम् ॥ गणैरनैकैः शतशो महेन्द्रैर्मुनिप्रवीरैरपि नम्यमानम् ॥ २५ ॥ धृताक्षसुत्रैः शतशः प्रवालपुष्पोपहारप्रचय
 ददद्भिः ॥ संस्तूयमानं भगवन्तमीड्यं नेत्रत्रयेणाप्सरमर्त्यपूज्यम् ॥ २६ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रतिमालक्षणे एकोनपष्ट्यधिकद्विशतत
 मोऽध्यायः ॥ २५९ ॥ सूत उवाच ॥ अधुना सम्प्रवक्ष्यामि अर्द्धनारीश्वरं परम् ॥ अर्द्धेन देवदेवस्य नारीरूपं सुशोभनम् ॥ १ ॥
 ईशादे त्रु जटाभागो बालेन्दुकलया युतः ॥ उमादे चापि दातव्यो सीमन्ततिलकाबुभौ ॥ २ ॥ वामुकिं दक्षिणे कर्णे वामे
 कुण्डलमादिशेत् ॥ बालिका चोपरिष्ठात् कपालं दक्षिणे करे ॥ त्रिशूलं वापि कर्तव्यं देवदेवस्य शूलिनः ॥ ३ ॥ वामतो दर्पणं
 दद्यादुत्पलं तु विशेषतः ॥ वामबाहुश्च कर्तव्यः केयूरवलयान्वितः ॥ ४ ॥ उपवीतं च कर्तव्यं मणिमुक्तामयं तथा ॥ ५ ॥ स्तनभारं
 तथादे त्रु वामे पीनं प्रकल्पयेत् ॥ पराद्धैर्मुज्ज्वलं कुर्याच्छ्रेण्यदे त्रु तथैव च ॥ ६ ॥ लिङ्गाद्धैर्धूर्ध्वं कुर्याद्बालाजिनकृताम्बरम् ॥
 वामे लम्बपरीधानं कटिसूत्रत्रयान्वितम् ॥ ७ ॥ नानारत्नसमोपेतं दक्षिणे भुजगान्वितम् ॥ देवस्य दक्षिणं पादं पद्मोपरि सुसंस्थितम् ॥ ८ ॥
 कंचिद्वै तथा वामं धूषितं वृषुरेण तु ॥ रत्नैर्विभूषितान् कुर्यादंगुलीष्वङ्गुलीयकान् ॥ ९ ॥ सालककं तथा पादं पार्श्वतया दर्शयेत् सदा ॥
 अर्द्धनारीश्वरस्येदं रूपमस्मिन्नुदाहृतम् ॥ १० ॥ उमामेहेश्वरस्यापि लक्षणं शृणुत द्विजाः ॥ संस्थानं तु तयोर्वक्ष्ये लीलाललितविभ्रमम् ॥ ११ ॥
 चतुर्भुजं द्विबाहुं वा जटाभारेन्दुभूषणम् ॥ लोचनत्रयसंयुक्तमुमैकस्कन्धपाणिनम् ॥ १२ ॥ दक्षिणेनोत्पलं शूलं वामे कुचभरे
 करम् ॥ द्वीपिचर्मपरीधानं नानारत्नोपशोभितम् ॥ १३ ॥ सुप्रतिष्ठं सुवेपं च तथाद्धैर्नुकृताननम् ॥ वामे तु संस्थिता देवी तस्योरो बाहु

पतिता ॥ १४ ॥ शिरोभूषणसंयुतैरलकैर्ललितानना ॥ सवालिका कर्णवती ललाटतिलकौज्ज्वला ॥ १५ ॥ मणिकुण्डलप्रयुक्ता कर्णिना
मरणा कचिन् ॥ हारकेयूरबहुला हरकक्रवलोकिनी ॥ १६ ॥ वामासं देवदेवस्य स्पृशन्ती लीलया ततः ॥ दक्षिणं तु बहिः कृत्वा बाहुं दक्षिणत
स्तथा ॥ १७ ॥ स्कन्धं वा दक्षिणे कुक्षौ स्पृशन्त्यगुलजैः कचिन् ॥ वामे तु दुर्पणं दद्यादुत्पलं वा सुशोभनम् ॥ १८ ॥ कटिसूत्रत्रयं च
नितम्बे स्यात् प्रलम्बकम् ॥ जया च विजया चैव कार्तिकेयविनायकौ ॥ १९ ॥ पार्श्वयोर्दर्शयेत्तत्र तोरणे गणगुह्यकान् ॥ माला विद्याधरां
स्तद्वर्द्धिणावानप्सरोगणः ॥ २० ॥ एतद्रूपमुमेदस्य कर्तव्यं भूतिमिच्छता ॥ शिवनारायणं वक्ष्ये सर्वपापप्रणाशनम् ॥ २१ ॥ वामार्धे माधवं
विद्यादक्षिणे शूलपाणिनम् ॥ बाहुद्वयं च कृष्णस्य मणिकेयूरभूषितम् ॥ २२ ॥ शङ्खचक्रधरं शान्तमारक्ताङ्गुलिर्विभ्रमम् ॥ चक्रस्थाने गदां वापि
पाणौ दद्याद्गदाभृतः ॥ २३ ॥ शङ्खं च वेतरे दद्यात्कट्यर्धे भूषणोज्ज्वलम् ॥ पतितवस्त्रपरीधानं चरणं मणिभूषणम् ॥ २४ ॥ दक्षिणार्धे जटाभार
मर्धेन्दुश्रुतभूषणम् ॥ भुजङ्गहारवल्यं वरदं दक्षिणं करम् ॥ २५ ॥ द्वितीयं चापि कुर्वीत त्रिशूलवरधारिणम् ॥ व्यालोपवीतसंयुक्तं कट्यर्धे कृत्ते
वाससम् ॥ २६ ॥ मणिरत्नैश्च संयुक्तं पादं नागविभूषितम् ॥ शिवनारायणस्यैव कल्पयेद्द्रुपसुतम् ॥ २७ ॥ महावराहं वक्ष्यामि पद्महरं गदाधरम् ॥
वीक्षणं दंष्ट्राग्रयोणास्यं मेदिनीविमकूर्परम् ॥ २८ ॥ दंष्ट्राग्रोद्धृतां दान्तां धरणीसुत्पलान्विताम् ॥ विस्मयोत्फुल्लवदनामुपरिष्ठात्प्रकल्पयेत् ॥ २९ ॥
वक्षिणं कटिसंस्थं तु करं तस्याः प्रकल्पयेत् ॥ कूर्मोपरि तथा पादमेकं नागेन्द्रमूर्धनि ॥ ३० ॥ संस्तूयमानं लोकेशः समन्तात्परिकल्पयेत् ॥
नाससिंहं तु कर्तव्यं भुजाष्टकसमान्वितम् ॥ ३१ ॥ रोद्रं सिंहाननं तद्वद्विदारितमुखेक्षणम् ॥ स्तब्धपीनसटाकर्णं दारयन्तं दितेः सुतम् ॥ ३२ ॥
विनिर्गन्तान्नजालं च दानवं परिकल्पयेत् ॥ वमन्तं रुधिरं धारं ध्रुवदिवदनेक्षणम् ॥ ३३ ॥ गुध्यमानश्च कर्तव्यः कचिद्वरणबन्धनैः ॥ परि
श्रान्तेन देत्येन तज्ज्येमानो मुहुर्मुहुः ॥ ३४ ॥ देत्यं प्रदर्शयेत्तत्र खड्गखेटकधारिणम् ॥ स्तूयमानं तथा विष्णुं दर्शयेदमराधिपैः ॥ ३५ ॥
तथा त्रिविक्रमं वक्ष्ये ब्रह्माण्डक्रमणोत्बणम् ॥ पादपार्श्वे तथा बाहुमुपरिष्ठात्प्रकल्पयेत् ॥ ३६ ॥ अधस्ताद्गमनं तद्वत्कल्पयेत्सकमण्डलम् ॥
दक्षिणे छत्रिकां दद्यान्मुखं दीनं प्रकल्पयेत् ॥ ३७ ॥ शृङ्गारधारिणं तद्वद्वलिं तस्य च पार्श्वतः ॥ बन्धनं चास्य कुर्वन्तं गरुडं तस्य दर्श

येत् ॥ ३८ ॥ मत्सरूपं तथा मत्सरं कूर्मं कूर्माकृतिं न्यसेत् ॥ एवंरूपस्तु भगवान्कार्यो नारायणो हरिः ॥ ३९ ॥ त्रया कमण्डलुधरः
 कर्तव्यः स चतुर्मुखः ॥ हंसारूढः क्वचित्कार्यः क्वचिच्च कमलासनः ॥ ४० ॥ वर्णतः पद्मगर्भाभश्चतुर्बाहुः शुभेशणः ॥ कमण्डलुं वामकरे
 सुवं हस्ते तु दक्षिणे ॥ ४१ ॥ वामे दण्डधरं तद्वत्सुवं चापि प्रदर्शयेत् ॥ मुनिभिर्देवगन्धर्वैः स्तूयमानं समन्ततः ॥ ४२ ॥ कुर्वोणमिव लोक
 स्त्रीञ्छुछाम्बरधरं विभुम् ॥ मृगचर्मधरं चापि दिव्ययज्ञोपवीतिनम् ॥ ४३ ॥ आज्यस्थालीं न्यसेत्पार्श्वे वेदांश्च चतुरः पुनः ॥ वामपार्श्वेऽस्य
 सावित्रीं दक्षिणे च सरस्वतीम् ॥ ४४ ॥ अग्रे च ऋषयस्तद्वत्कार्योः पैतामहे पदे ॥ कार्तिकेयं प्रवक्ष्यामि तरुणादित्यसप्रभम् ॥ ४५ ॥
 कमलोदरवर्णभं कुमारं सुकुमारकम् ॥ दण्डकैश्चरैकैर्युक्तं मयूरवरवाहनम् ॥ ४६ ॥ स्थापयेत्स्वप्रेतनगरे भुजान्द्रादश कारयेत् ॥ चतुर्भुजः
 खर्वटे स्याद्दने ग्रामे द्विबाहुकः ॥ ४७ ॥ शक्तिः पाशस्तथा खट्वा शरः शूलं तथैव च ॥ वरदश्चैकहस्तः स्यादथ चाभयदो भवेत् ॥ ४८ ॥
 एते दक्षिणतो ज्ञेयाः केयूरकटकोज्ज्वलाः ॥ धनुःपताकांसुष्टिश्च तर्जनी तु प्रसारिता ॥ ४९ ॥ खेटकं ताम्रचूडं च वामहस्ते तु शस्यते ॥
 द्विभुजस्य करे शक्तिर्वामे स्यात्कुण्डलोपरि ॥ ५० ॥ चतुर्भुजे शक्तिपाशौ वामतो दक्षिणे त्वासिः ॥ वरदोऽभयदो वापि दक्षिणः स्यात्तुरी
 यकः ॥ ५१ ॥ विनायकं प्रवक्ष्यामि गजवक्त्रं त्रिलोचनम् ॥ लम्बोदरं चतुर्बाहुं व्यालयज्ञोपवीतिनम् ॥ ५२ ॥ ध्वस्तकर्णं बृहतुण्डमेक
 दंष्ट्रं पृथूदरम् ॥ स्वदन्तं दक्षिणकरे उत्पलं चापरे तथा ॥ ५३ ॥ मोदकं परशुं चैव वामतः परिकल्पयेत् ॥ बृहत्वात्क्षिप्तवदनं पीनस्कन्धाग्नि
 पाणिकम् ॥ ५४ ॥ युक्तं तु ऋद्धिबुद्धिभ्यामधस्तान्मूपकान्वितम् ॥ कात्यायन्याः प्रवक्ष्यामि रूपं दशभुजं तथा ॥ ५५ ॥ त्रयाणामपि
 देवानामनुकारानुकारिणीम् ॥ जटायुटसमायुक्तमर्द्धेन्दुकृतशेखरम् ॥ ५६ ॥ लोचनत्रयसंयुक्तां पूर्णेन्दुसदृशाननाम् ॥ अतसोऽपुष्पवर्णोभा
 सुप्रतिष्ठां सुलोचनाम् ॥ ५७ ॥ नवयौवनसम्पन्नां सर्वाभरणभूषिताम् ॥ सुचारुदशनां तद्वत्पीनोन्नतपयोधराम् ॥ ५८ ॥ त्रिभङ्गस्थान
 संस्थानां महिषासुरमर्दिनीम् ॥ त्रिशूलं दक्षिणे दद्यात्खट्वां चक्रं क्रमाद्धः ॥ ५९ ॥ तीक्ष्णबाणं तथा शक्तिं वामतोऽपि निबोधत ॥ खेटकं
 पूर्णचापं च पाशमङ्कुशमेव च ॥ ६० ॥ घण्टां वा परशुं वापि वामतः सन्निवेशयेत् ॥ अधस्तान्माहिषं तद्वद्विशिरस्कं प्रदर्शयेत् ॥ ६१ ॥

शिरच्छेदोद्भवं तद्गदानं खड्गपाणिनम् ॥ त्वदि शूलेन निर्भिन्नं निर्यदन्त्रविभूषितम् ॥ ६२ ॥ रक्तकीकृताङ्गं च रक्तविस्फुरतिक्षणम् ॥ त्रिष्टेन
 नागपाशेन धुक्कुटीभीषणाननम् ॥ ६३ ॥ सपाशवामहस्तेन धृतकंशं च दुर्गया ॥ वमदुधिरवक्त्रं च देव्याः सिद्धं प्रदर्शयेत् ॥ ६४ ॥ देव्यास्तु
 दक्षिणं पादं समं सिद्धोपरि स्थितम् ॥ किञ्चिद्दूर्घं तथा वाममङ्गुष्ठं महिषोपरि ॥ ६५ ॥ स्तूपमानं च तद्गुपममरैः सन्निवेशयेत् ॥ इदानीं
 सुरराजस्य रूपं वक्ष्ये विशेषतः ॥ ६६ ॥ सहस्रनयनं देवं मत्तवारणसंस्थितम् ॥ पृथूरुवक्षोवदनं सिंहस्कन्धं महाभुजम् ॥ ६७ ॥ किरीट
 कुण्डलधरं पीवरोरुमुज्ज्वलम् ॥ वज्रोत्पलधरं तद्गन्नाभरणभूषितम् ॥ ६८ ॥ पूजितं देवगन्धर्वैरप्सरोगणपण्डितम् ॥ छत्रचामरधरिण्यः
 स्त्रियः पार्श्वे प्रदर्शयेत् ॥ ६९ ॥ सिंहासनगतं चापि गन्धर्वगणसंयुतम् ॥ इन्द्राणीं वामतश्चास्य कुर्यादुत्पलधारिणीम् ॥ ७० ॥ इति श्रीमान्मन्य
 महापुराणे प्रतिमालक्षणे पञ्च्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६० ॥ ६१ ॥ सूत उवाच ॥ प्रभाकरस्य प्रतिमामिदानीं शृणुत द्विजाः ॥ रथस्थं
 कारयेद्देवं पद्महस्तं सुलोचनम् ॥ १ ॥ सप्तार्धं चैकचक्रं च रथं तस्य प्रकल्पयेत् ॥ मुकुटेन निचित्रणं पद्मार्धं प्रप्रभम् ॥ २ ॥ नानाभरण
 भूषणभ्यां भुजाभ्यां धृतपुष्करम् ॥ स्कन्धस्थे पुष्करे ते तु लीलेयव धृते सदा ॥ ३ ॥ चोळकच्छत्रवपुषं कचिच्चित्रेषु दर्शयेत् ॥ वज्रगुग्मममो
 पेत्तं चरणौ तेजसा वृत्तौ ॥ ४ ॥ प्रतीहारौ च कर्तव्यौ पार्श्वयोर्दण्डिपङ्क्तौ ॥ कर्तव्यौ खड्गहस्तौ तौ पार्श्वयोः पुरुषावुभौ ॥ ५ ॥ लेखनी
 कृतहस्तं च पार्श्वं घातारमन्ययम् ॥ नानादेवगणैर्युक्तमेवं कुर्याद्विवाकरम् ॥ ६ ॥ अरुणः सारथिश्चास्य पद्मिनीपत्रसन्निभः ॥ अथौ सुवलयग्रीवा
 वन्तस्तथौ तस्य पार्श्वयोः ॥ ७ ॥ भुजङ्गमञ्जुभिर्बद्धाः सप्ताश्वा रश्मिसंयुताः ॥ पद्मस्थं वाहनस्थं वा पद्महस्तं प्रकल्पयेत् ॥ ८ ॥ वङ्गस्तु
 लक्षणं वक्ष्ये सर्वकामफलप्रदम् ॥ दीप्तं सुवर्णवपुषमर्द्धचन्द्रासने स्थितम् ॥ ९ ॥ बालार्कसदृशं तस्य वदनं चापि दर्शयेत् ॥ यज्ञोपवीतनं
 देवं लम्बकूर्चधरं तथा ॥ १० ॥ कमण्डलुं वामकरे दक्षिणे त्वक्षसूत्रकम् ॥ ज्वालावितानसंयुक्तमजवाहनमुज्ज्वलम् ॥ ११ ॥ कुण्डस्थं चापि
 कुर्वीत सृष्टिं सप्तशिखान्वितम् ॥ तथा यमं प्रवक्ष्यामि दण्डपाशधरं विभुम् ॥ १२ ॥ महामहिषमारूढं कुणाञ्जनचयोपमम् ॥ सिंहासनगतं
 चापि दीप्ताग्निमलोचनम् ॥ १३ ॥ महिषश्चित्रगुप्तश्च करालः किङ्करास्तथा ॥ समन्ताद्दर्शयेत्तस्य सोम्यासौम्यान्पुरासुरान् ॥ १४ ॥ राक्ष

सेन्द्रं तथा वक्ष्ये लोकपालं च नैर्ऋतम् ॥ नरारूढं महामार्यं रक्षोभिर्वहुर्भिवृतम् ॥ १५ ॥ खड्गहस्तं महीनीलं कज्जलाचलसन्निभम् ॥ नरयुक्त
 विमानस्थं पीताभरणभूषितम् ॥ १६ ॥ वरुणं च प्रवक्ष्यामि पाशहस्तं महाबलम् ॥ शङ्खस्फटिकवर्णोभं सितहाराम्बरान्वृतम् ॥ १७ ॥
 ज्ञापासनगतं शान्तं किरीटाङ्गदधारिणम् ॥ वायुरूपं प्रवक्ष्यामि धूम्रं तु मृगवाहनम् ॥ १८ ॥ चित्राम्बरधरं शान्तं युवानं कुञ्चिनभुवम् ॥
 मृगाधिरूढं वरदं पताकाध्वजसंयुतम् ॥ १९ ॥ कुबेरं च प्रवक्ष्यामि कुण्डलाभ्यामलंकृतम् ॥ महोदरं महाकायं निध्यष्टकसमन्वितम् ॥ २० ॥
 गुह्यकैर्बहुभिर्युक्तं धनव्ययकरैस्तथा ॥ हारकेशूररचितं सिताम्बरधरं सदा ॥ २१ ॥ गदाधरं च कर्तव्यं वरदं मुकुटाव्वितम् ॥ नरयुक्तविमान
 स्थमेवरीत्या च कारयेत् ॥ २२ ॥ तथैवैवं प्रवक्ष्यामि धवलं धवलेश्वरम् ॥ त्रिशूलपाणिनं देवं त्र्यक्षं वृषगतं प्रभुम् ॥ २३ ॥ मानुषां
 लक्षणं वक्ष्ये यथावदनुपूर्वशः ॥ ब्रह्माणी ब्रह्मसदृशी चतुर्वक्त्रा चतुर्भुजा ॥ २४ ॥ हंसाधिरूढा कर्तव्या साक्षमुत्रकमण्डकुः ॥ महेश्वरस्य
 रूपेण तथा माहेश्वरी मता ॥ २५ ॥ जटामुकुटसंयुक्ता वृषस्था चन्द्रशेखरा ॥ कपालशूलखट्वाङ्गरदाभ्या चतुर्भुजा ॥ २६ ॥ कुमाररूपा
 कौमारी मयूरस्वरवाहना ॥ रक्तवस्त्रधरा तद्रच्छूलशक्तिधरा मता ॥ २७ ॥ हारकेशूरसम्पन्ना कुरुनाकुवरा तथा ॥ वैष्णवी निष्पुमदृशी गरुड
 समुपस्थिता ॥ २८ ॥ चतुर्बाहुश्च वरदा शङ्खचक्रगदाधरा ॥ सिंहासनगता वापि बालेन समन्विता ॥ २९ ॥ वाराहो च प्रवक्ष्यामि महिषोपरि
 संस्थिताम् ॥ वराहसदृशी देवी शिरश्चाभरधारिणी ॥ ३० ॥ गदाचक्रधरा तद्रदानेन्द्रविनाशिनी ॥ इन्द्राणीभिर्भ्रमदृशी वज्रशूलगदा
 धरा ॥ ३१ ॥ गजासनगता देवी लोचनेर्बहुभिर्वृताम् ॥ तप्तकाञ्चनवर्णां दिव्याभरणभूषिताम् ॥ ३२ ॥ तीक्ष्णबद्धधरां तद्रक्ष्ये योगेश्वरी
 मिमाम् ॥ दीर्घजिह्वामूर्ध्वकेशीमस्थित्वण्डेऽथ मण्डिताम् ॥ ३३ ॥ दंष्टाकरालादनां कुर्याच्चैव कुशोत्तिमम् ॥ कपालप्रालिनीं देवीं मुण्डमाला
 विभूषिताम् ॥ ३४ ॥ कपालं वामहस्ते तु मांसशोणितपूरितम् ॥ मस्तिष्कं कर्तं च त्रिभ्राणां शक्तिकां त्रिणि करे ॥ ३५ ॥ वृषस्था वायसस्था वा
 निर्मासा विनतोदरी ॥ करालवदना तद्रकर्तव्या सा त्रिलोचना ॥ ३६ ॥ चाण्डा बद्धवण्टा वा द्वात्रिचर्मधरा शुभा ॥ दिग्वासाः कालिका
 तद्रद्रासभस्था कपालिनी ॥ ३७ ॥ सुरक्तपुष्पाभरणा वर्द्धनीध्वजसंयुता ॥ विनायकं च कूर्चीन मातृगामान्तिके सदा ॥ ३८ ॥ वीरेश्वरश्च भगवान्

दृष्यकरो बटाघरः ॥ वीणाहस्तद्विशूली च मानुषामग्रतो भवेत् ॥२९॥ त्रिपं देवीं प्रवक्ष्यामि नवेऽप्यसि संस्थिताम् ॥ सुयोवनां पीनगण्डा-
 स्सौर्ध्वं कुञ्चितशुक्लम् ॥३०॥ पीनोन्नतस्तनतटां मणिकुण्डलधारिणीम् ॥ सुमण्डलं मुखं तस्याः शिरः सीमन्तभूषणम् ॥३१॥ पद्मस्वस्तिक
 शङ्खेर्वी भूषितां कुण्डलालकैः ॥ कञ्चुकाबद्धगन्त्री च हारभूषौ पयोधरौ ॥३२॥ नागहस्तोपमौ बाहू केऽरकटकोज्ज्वलौ ॥ पद्मं हस्ते प्रदातव्यं
 श्रीफलं दक्षिणे भुजे ॥३३॥ मेखलाभरणां तद्वत् ततकाञ्चनसप्रभाम् ॥ नानाभरणसम्पन्नां शोभनाम्न्यधारिणीम् ॥३४॥ पार्श्वे तस्याः स्त्रियः
 क्रायोश्चामरव्यग्रपाणयः ॥ पद्मासनोपविष्टा तु पद्मसिंहासनस्थिता ॥३५॥ करिभ्यां स्त्राण्यमानासौ भृङ्गाभ्यामनेकशः ॥ प्रक्षालयन्तौ करिगो-
 भृङ्गराभ्यां तथापरौ ॥३६॥ स्तुयमाना च लोकोकेशस्तथा गन्धर्वगुह्यकैः ॥ तथैव दक्षिणी कर्माणि सिद्धासुरनिपेविता ॥३७॥ पार्श्वयोः
 कलशौ तस्यास्तोरणे देवदानवाः ॥ नागाश्चैव तु कर्तव्याः खड्गखेटकधारिणः ॥३८॥ अथस्तात् प्रवृत्तिस्तेषां नाभेरुद्धं तु पौरुषी ॥ कणा-
 मूर्ध्नि कर्तव्या द्विविद्धा बहवः समाः ॥३९॥ पिशाचा राक्षसाश्चैव भूतवेतालजातयः ॥ निर्वास्यैव ते सर्वे रोद्रा विकृन्तकृपिणः ॥४०॥ क्षेत्र-
 मालश्च कर्तव्यो जटिलो विकृताननः ॥ दिग्वासा जटिलस्तद्रच्छुगोमाधुनिपेवितः ॥४१॥ कपालं वानरस्तं तु शिरः केशसमानुतम् ॥ दक्षिणे
 शक्तिकां दद्यादसुरक्षयकारिणीम् ॥४२॥ अथातः सम्प्रवक्ष्यामि द्विभुजं कुसुमायुजम् ॥ पार्श्वे चाश्वमुखं तस्य मकरध्वजसंयुतम् ॥४३॥
 दक्षिणे पुष्पबाणं च वामे पुष्पमयं धनुः ॥ प्रीतिः स्यादक्षिणे तस्य भोजनोपस्करान्विता ॥४४॥ रतिश्च वामपार्श्वे तु शयनं सारसान्वितम् ॥
 पटश्च पटद्वयैव स्त्रारः कामातुरस्तथा ॥४५॥ पार्श्वतो जलपापी च वनं नन्दनमेव च ॥ सुशोभनश्च कर्तव्यो भगवान् कुसुमायुधः ॥४६॥
 संस्थानमीषद्वयं स्याद्विस्मयस्मितवक्त्रकम् ॥ एतदुद्देशतः प्रोक्तं प्रतिमालक्षणं मया ॥ विस्तरेण न शक्नोति बृहस्पतिरपि द्विजाः ॥४७॥
 इति श्रीमात्स्ये महापुराणे देवतार्चनिकीर्तने प्रतिमालक्षणं नामैकषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२६॥ १ ॥ ७४ ॥ सूत उवाच ॥ पीठिका
 लक्षणं वक्ष्ये यथावदनुपूर्वशः ॥ पीठोच्छ्रायं यथापञ्च भागान्घोडश कारयेत् ॥१॥ भूमावेकः प्रविष्टः स्याच्चतुर्भिर्जगती मता ॥ त्रुत्तो भाग
 स्तत्तैकः स्याद्भूतः पटलभागतः ॥२॥ भोगेस्त्रिभिस्तथा कण्ठः कण्ठपट्टस्त्रिभागतः ॥ भागाभ्यामुर्ध्वपट्टश्च शेषभागेन पट्टिका ॥३॥ प्रविष्टं

भागमैकैकं जगती यावदेव तु ॥ निर्गमस्तु पुनस्तस्य यावदे शेषपट्टिका ॥ ४ ॥ वारिनिर्गमनार्थं तु तत्र कार्यः प्रणालकः ॥ पीठिकानां
 तु सर्वांसामेतत्सामान्यलक्षणम् ॥ ५ ॥ विशेषान्देवताभेदाच्छृण्वं द्विजसत्तमाः ॥ स्थण्डिला वाथ वापी वा यक्षी वेदी च मण्डला ॥ ६ ॥
 पूर्णचन्द्रा च वज्रा च पद्मा वाङ्मशशी तथा ॥ त्रिकोणा दशमी तासां संस्थानं वा निर्बोधत ॥ ७ ॥ स्थण्डिला चतुरस्रा तु वर्जिता मेखला
 द्विभिः ॥ वापी द्विमेखला ज्ञेया यक्षी चैव त्रिमेखला ॥ ८ ॥ चतुरस्रायता वेदी न तां लिङ्गेषु योजयेत् ॥ मण्डला वर्तुला या तु मेखलाभि
 र्गणाप्रिया ॥ ९ ॥ रक्ता द्विमेखला मध्ये पूर्णचन्द्रा तु सा भवेत् ॥ मेखलात्रयसंयुक्ता पडस्रा वज्रिका भवेत् ॥ १० ॥ पोटशास्त्रा भवेत्पद्मा
 किञ्चिद्वस्त्रा तु मूलतः ॥ तथैव धनुषाकारा सार्द्धचन्द्रा प्रशस्यते ॥ ११ ॥ त्रिशूलसदृशी तद्वज्रिकाणां दृढानां मना ॥ प्रागुद्गुप्रवणा तद्वत्
 प्रशस्ता लक्षणांविता ॥ १२ ॥ परिवर्षं त्रिभागेन निर्गमं तत्र कारयेत् ॥ विस्तारं तत्प्रमाणं च मूर्धं चाग्रे तयोद्धतः ॥ १३ ॥ जलमार्गश्च
 कर्त्तव्यस्त्रिभागेन सुशोभनः ॥ लिङ्गस्यार्द्धविभागेन स्थौल्येन समधिष्ठिता ॥ १४ ॥ मेखला तत्रिभागेन खातं चैव प्रमाणनः ॥ अथवा पादहीनं तु
 शोभनं कारयेत्सदा ॥ १५ ॥ उत्तरस्थं प्रणालं च प्रमाणादधिकारयेत् ॥ स्थण्डिलायामथारोग्यं धनं धान्यं च पुष्कलम् ॥ १६ ॥ गांप्रदा च
 भवेद्यक्षी वेदी सम्पत्प्रदा भवेत् ॥ मण्डलार्था भवेत्कीर्त्तिर्वरदा पूर्णचन्द्रिका ॥ १७ ॥ आयुष्प्रदा भवेद्रज्जा पद्मा सौभाग्यदा भवेत् ॥ पुत्रप्रदा
 चन्द्रा स्यात्त्रिकोणा शत्रुनाशिनी ॥ १८ ॥ देवस्य यजनार्थं तु पीठिका दश कीर्त्तिताः ॥ शैले शैलमयी दद्यात्पाथिवं पार्थिवौ तथा ॥ १९ ॥
 दारुणे दारुर्जा कुर्यान्मिश्रे मिश्रां तथैव च ॥ नान्ययोनिरस्तु कर्त्तव्या सदा शुभ फलेभुभिः ॥ २० ॥ अर्चोयामसमं देध्यालिङ्गायामसमं तथा ॥
 यस्य देवस्य या पत्नी तां पीठे परिकल्पयेत् ॥ एतत्सर्वं समाख्यातं समासात्पीठलक्षणम् ॥ २१ ॥ इति श्रीमानस्य महागुराणं देवताार्चानुकीर्त्तनं
 पीठिकानुकीर्त्तनं नाम द्विपट्टचक्रिद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६२ ॥ ७ ॥ सूत उवाच ॥ अथातः सम्प्रवक्ष्यामि लिङ्गलक्षणसुत्तमम् ॥
 सुस्निग्धं च सुवर्णं च लिङ्गं कुर्याद्विचक्षणः ॥ १ ॥ प्रासादस्य प्रमाणेन लिङ्गमानं विधीयते ॥ लिङ्गमानं वा विद्यान्प्रासादं शुभलक्षणम् ॥ २ ॥
 चतुरस्रे समे गते ब्रह्मसूत्रं निपातयेत् ॥ वामेन ब्रह्मसूत्रस्य अर्चो वा लिङ्गमेष च ॥ ३ ॥ प्रागुत्तरेण लीनं तु दक्षिणापरयाश्चितम् ॥

पुरास्यापदिभागे पूर्वद्वारं प्रकल्पयेत् ॥ ४ ॥ पूर्वैर्ण चापरं द्वारं माहेन्द्रं दक्षिणोत्तरम् ॥ द्वारं विभज्य पूर्वं तु एकाविंशतिभागिकम् ॥ ५ ॥ ततो
 मध्यमस्तं श्वात्वा ब्रह्मसूत्रं प्रकल्पयेत् ॥ तस्यार्द्धं तु त्रिधा कृत्वा भागं चोत्तरतस्त्येनेत् ॥ ६ ॥ एवं दक्षिणतस्त्यक्त्वा ब्रह्मस्थानं प्रकल्पयेत् ॥
 भ्रमार्द्धेन तु यच्छिङ्गं कार्यं तद्विह शस्यते ॥ ७ ॥ पंचभागविभक्ते वा त्रिभागे ज्येष्ठयमुच्यते ॥ आजिते नवधा गर्भे मध्यमं पांचभागिकम् ॥ ८ ॥
 एकस्मिन्नेव नवधा गर्भे लिङ्गानि कारयेत् ॥ समसूत्रं विभज्याथ नवधा गर्भभाजितम् ॥ ९ ॥ ज्येष्ठमर्द्धं कर्नीयोऽर्द्धं तथा मध्यममध्यमम् ॥
 एवं गर्भेः समाख्यातस्त्रिभिर्भागेर्विभाजयेत् ॥ १० ॥ ज्येष्ठं तु त्रिविधं ज्ञेयं मध्यमं त्रिविधं तथा ॥ कर्नीयस्त्रिविधं तद्वल्लिङ्गभेदा नवैव तु ॥ ११ ॥
 कर्न्यर्द्धमष्टभागेन विभज्याथ समं बुधैः ॥ भागत्रयं परित्यज्य विष्कम्भं चतुरस्रकम् ॥ १२ ॥ अष्टाक्षं मध्यमं ज्ञेयं भागं लिङ्गस्य वै श्रुतम् ॥
 त्रिकीर्णं चेत् ततो गृह्य कोणाभ्यां लाञ्छयेद्बुधः ॥ १३ ॥ अष्टाक्ष कारयेत् तद्वद्वर्द्धमयेवमेव तु ॥ षोडशाक्षीकृतं पश्चाद्वर्द्धं कारयेत्ततः ॥ १४ ॥
 आयामं तस्य देवस्य नाभ्यां वै कुण्डलीकृतम् ॥ माहेन्द्रं त्रिभागं न ऊर्द्धवृत्तं त्ववस्थितम् ॥ १५ ॥ अधस्ताद्ब्रह्मभागस्तु चतुरस्रो विधीयते ॥
 अष्टास्रो वैष्णवो भागो मध्यस्तस्य उदाहृतः ॥ १६ ॥ एवं प्रमाणसंशुक्तं लिङ्गवृद्धिप्रदं भवेत् ॥ तथान्यदपि वक्ष्यामि गर्भमानं प्रमाणतः ॥ १७ ॥
 गर्भमानप्रमाणेन यच्छिङ्गमुचितं भवेत् ॥ चतुर्द्धा तद्विभज्याथ विष्कम्भं तु प्रकल्पयेत् ॥ १८ ॥ देवतायतनं सूत्रं भामत्रयविकल्पितम् ॥ अस्ता
 चतुर्द्धां तु अष्टाक्षं मध्यभागतः ॥ १९ ॥ पूज्यभागस्ततोऽर्द्धं तु नाभिभागस्तथोच्यते ॥ आयामे यद्वेत् सूत्रं नाहस्ये चतुरस्रके ॥ २० ॥
 चतुरस्रार्द्धं परित्यज्य अष्टास्रस्य तु यद्वेत् ॥ तस्याप्यर्द्धं परित्यज्य ततो वृत्तं तु कारयेत् ॥ २१ ॥ शिरःप्रदक्षिणं तस्य संक्षिप्तं मूलतो
 न्यसेत् ॥ ज्येष्ठपूज्यं भवेच्छिङ्गमधस्ताद्विषुलं च यत् ॥ २२ ॥ शिरसा च सदा निम्नं मनोर्द्धं लक्षणाव्युत्तितम् ॥ सौम्यं तु दृश्यते यत्तु लिङ्गं
 तद्विद्धिदं भवेत् ॥ २३ ॥ अथ मूले च मध्ये तु प्रमाणे सर्वतः समम् ॥ एवंविधं तु यच्छिङ्गं भवेत्तत् सार्वकामिकम् ॥ २४ ॥ अन्यथा
 यद्वेच्छिङ्गं तदस्तत् सम्प्रचक्षते ॥ एवं रत्नमयं कुर्यात्स्फाटिकं पार्थिवं तथा ॥ शुभं दारुमयं चापि यद्वा मनसि रोचते ॥ २५ ॥ इति
 श्रीमात्स्ये महापुराणे देवतार्चानुकीर्तनं नाम त्रिषष्ट्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २६३ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ देवतानामथैतासां प्रतिष्ठाविधि

मुत्तमम् ॥ वदुः सुत यथान्यायं सर्वेषामयशेषतः ॥ १ ॥ सुत उवाच ॥ अथातः सम्प्रवक्ष्यामि प्रतिष्ठाविधिमुत्तमम् ॥ कुण्डमण्डपवेदीनां
 प्रमाणं च यथाक्रमम् ॥ २ ॥ चैत्रे वा फाल्गुने वापि ज्येष्ठे वा माघे वा सर्वदेवानां प्रतिष्ठा शुभदा भवेत् ॥ ३ ॥ प्राप्य पक्षं
 शुभं शुक्लमतीति दक्षिणायने ॥ पञ्चमी च द्वितीया च तृतीया सप्तमी तथा ॥ ४ ॥ दशमी पौर्णमासी च तथा श्रेष्ठा त्रयोदशी ॥ आसु
 प्रतिष्ठा विधिवत्कृत्वा बहुफला भवेत् ॥ ५ ॥ आषाढे द्वे तथा मूलपुतराद्रयमेव च ॥ ज्येष्ठाश्रवणरोहिण्यः पूर्वोभाद्रपदा तथा ॥ ६ ॥
 हस्तश्रिणी रेवती च पुण्यो मृगशिरस्तथा ॥ अनुराधा तथा स्वाती प्रतिष्ठादिषु शस्यते ॥ ७ ॥ बुधो बृहस्पतिः शुक्रब्रह्मोऽप्येते शुभ
 ग्रहाः ॥ ऋषिर्निरीक्षितं लग्नं नक्षत्रं च प्रशस्यते ॥ ८ ॥ ग्रहताराबलं लब्ध्वा ग्रहपूजां विधाय च ॥ निमित्तं शकुनं लब्ध्वा वर्जयित्वा
 ऽदुतादिकम् ॥ ९ ॥ शुभयोगे शुभस्थाने कूग्रहविर्जिते ॥ लग्ने ऋक्षे प्रकुर्वीत प्रतिष्ठादिकमुत्तमम् ॥ १० ॥ अग्ने विष्णवे तद्गत्पडशीति
 मुखे तथा ॥ एतेषु स्थापनं कार्यं विधिद्वयेन कर्मणा ॥ ११ ॥ प्राजापत्ये तु शयनं श्वेते तृत्यां न तथा ॥ मुहूर्ते स्थापनं कुर्यात्पुन
 ब्राह्मे विचक्षणः ॥ १२ ॥ प्रसादस्योत्तरे वापि पूर्वे वा मण्डपो भवेत् ॥ हस्तान्बोडश कुर्वीत दश द्वादश वा पुनः ॥ १३ ॥ मध्ये वेदि
 कया युक्तः परिक्षितः समन्ततः ॥ पञ्च सप्तापि चतुरः करान्कुर्वीत वेदिकम् ॥ १४ ॥ चतुर्भिस्तोरणैर्गुक्तो मण्डपः स्याच्चतुर्मुखः ॥ पुस्त
 द्वारं भवेत्पूर्वं याम्ये चोदुम्बरं भवेत् ॥ १५ ॥ पश्चादश्वत्थघटितं नैऋत्योऽथ तथोत्तरं ॥ भूमौ हस्तप्रविष्टानि चतुर्हस्तानि चोच्छ्रय ॥ १६ ॥
 मूर्ध्नि तस्या छुरणं भूतलं स्यात्सुसोभनम् ॥ वल्लेर्नानाविधैस्तद्गुणपङ्क्तयः शोभितम् ॥ १७ ॥ कृत्वेवं मण्डपं पूर्वं चतुर्द्वारेषु विन्यसेत् ॥
 अव्रणान्कलशानहौ म्बलकांचनगोभेताम् ॥ १८ ॥ द्वापङ्क्तयः सञ्छासितवस्त्रगुणान्विताम् ॥ सर्वोपधिफलोपेतान्श्चन्दनोदकपूरितान् ॥ १९ ॥
 एवं निवेश्य तद्गर्भे गन्धधूपार्चनान्निभिः ॥ ध्वजादिराहणं कार्यं मण्डपस्य समन्ततः ॥ २० ॥ ध्वजांश्च लोकपालानां सर्वदिक्षु निवेशयेत् ॥
 पताकां जलदाकारा मध्ये स्यान्मण्डपस्य तु ॥ २१ ॥ गन्धधूपादिकं कुर्यात् सैः स्वैर्मन्त्रैरनुकृपात् ॥ बलिं च लोकपालेभ्यः स्वमन्त्रेण
 निवेदयेत् ॥ २२ ॥ ऊर्द्धं तु ब्रह्मणे देयं त्वयस्ताच्छेषामुक्तेः ॥ संहितायां तु ये मन्त्रास्तदैवत्याः श्रुनो स्मृताः ॥ २३ ॥ तेः पूजा लोक

पाजनां कर्तव्या च समन्ततः ॥ त्रिरात्रमेकरात्रं वा पञ्चरात्रमथापि वा ॥ २४ ॥ अथवा सप्तरात्रं तु कार्यं स्यादधिवासनम् ॥ एवं सप्तरात्रं
 कृत्वा अधिवासनमुत्तमम् ॥ २५ ॥ तस्याप्युत्तरतः कुर्यात्स्नानमण्डपमुत्तमम् ॥ तदद्वेन त्रिभागेन चतुर्भागेन वा पुनः ॥ २६ ॥ आनीय
 लिङ्गमर्च्चां वा शिल्पिनः पूजयेद्बुधः ॥ वस्त्राभरणरत्नैश्च येऽपि तत्परिचारकाः ॥ २७ ॥ क्षमध्वमिति तान्द्र्याद्यजमानाऽप्यतः परम् ॥ देवं
 प्रस्तरणे कृत्वा नेत्रज्योतिः प्रकल्पयेत् ॥ २८ ॥ अर्हणोरुद्धरणं वक्ष्ये लिङ्गस्यापि सप्तासतः ॥ सर्वतस्तु बलिं दद्यात् सिद्धान्तमुत्त-
 मयसेः ॥ २९ ॥ शुक्लपुष्पैरलङ्कृत्य घृतगुग्गुलधूपितम् ॥ विप्राणां चार्चनं कुर्याद्दद्याच्छतया च दक्षिणाम् ॥ ३० ॥ गां महीं कनकं चैव
 स्यापकाय निवेदयेत् ॥ लक्षणं कारयेद्भक्त्या मन्त्रेणानेन वै द्विजः ॥ ३१ ॥ ओं नमो भगवते तुभ्यं शिवाय परमात्मने ॥ हिरण्यरेनसे
 विष्णो विश्वरूपाय ते नमः ॥ ३२ ॥ मन्त्रोऽयं सर्वदेवानां नेत्रज्योतिःश्चापि स्मृतः ॥ एवमामन्त्र्य देवेशं काञ्चनेन विलेखयेत् ॥ ३३ ॥
 मङ्गल्यानि च वाद्यानि ब्रह्मचोपं समीतकम् ॥ बृद्धयर्थं कारयेद्दिज्ञानमङ्गल्यार्चिनाशनम् ॥ ३४ ॥ लक्षणोद्धरणं वक्ष्ये लिङ्गस्य सुसमाहितः ॥
 त्रिधा विभज्य पूजायां लक्षणं स्याद्विभाजकम् ॥ ३५ ॥ लेखात्रयं तु कर्तव्यं यथाष्टान्तरसंयुतम् ॥ न स्थूलं न कृशं तद्वन्न वक्रं छेद्वर्जितं
 तम् ॥ ३६ ॥ निम्नं यवप्रमाणेन ज्येष्ठलिङ्गस्य कारयेत् ॥ सूक्ष्मास्ततस्तत्तु कर्तव्या यथा मध्यमकं न्यसेत् ॥ ३७ ॥ अष्टभक्तं ततः कृत्वा
 त्यक्त्वा भागत्रयं बुधः ॥ लम्बयेत्सप्त रेखास्तु पार्श्वयोरुभयाः समाः ॥ ३८ ॥ तावत्प्रलम्बयेद्दिज्ञान्यावद्भागचतुष्टयम् ॥ भ्राम्यते पञ्च
 भागोर्द्ध्वं कारयेत् सङ्गमं ततः ॥ ३९ ॥ रेखयोः सङ्गमे तद्वत्पृष्ठे भागद्वयं भवेत् ॥ एवमेतत्सनाख्यातं समासाल्लक्षणं मया ॥ ४० ॥ इति
 श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रतिष्ठातुर्कीर्तनं नाम चतुःषष्ट्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २६४ ॥ सूत उवाच ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि मूर्तिपानां तु
 लक्षणम् ॥ स्यापकस्य समासेन लक्षणं शृणुत द्विजाः ॥ १ ॥ सर्वोदयवसम्पूर्णो वेदमन्त्रविशारदः ॥ पुराणवेत्ता तत्त्वज्ञो दम्भलोभ-
 विवर्जितः ॥ २ ॥ कृष्णसारमये देशे उत्पन्नश्च शुभाकृतिः ॥ शौचाचारपरो नित्यं पाषण्डकुलनिःस्पृहः ॥ ३ ॥ समः शत्रो च मित्रं च
 ब्रह्मोपेन्द्रहरप्रियः ॥ जहापोहार्यैतत्स्वज्ञो वास्तुशास्त्रस्य पाशः ॥ ४ ॥ आचार्यस्तु भवेत्रित्यं सर्वदोषविवर्जितः ॥ मूर्तिपानस्तु द्विजोऽथैव

कुलीना ऋजवस्तथा ॥ ५ ॥ द्वात्रिंशत्शोडशायापि अष्टौ वा श्रुतिपारगाः ॥ ज्येष्ठमध्यकनिष्ठेषु मूर्तिपा वः प्रकीर्तिताः ॥ ६ ॥ ततो लिङ्गमथाञ्चो
 वा नीत्वा स्नपनमण्डपम् ॥ गीतमङ्गलशब्देन स्नपनं तत्र कारयेत् ॥ ७ ॥ पञ्चगव्यकपायेण मृद्धिर्भस्मोदकेन वा ॥ शोचं तत्र प्रकुर्वीत
 वेदमन्त्रचतुष्टयात् ॥ ८ ॥ समुद्रज्येष्ठमन्त्रेण आपोदिव्येति चापरः ॥ यासां राजेति मन्त्रस्तु आपोदिव्येति चापरः ॥ ९ ॥ एवं स्नाप्य ततो
 देवं पूज्य गन्धानुलेपनैः ॥ प्रच्छाद्य वस्त्रधुमेन अभिवस्त्रेत्युदाहृतम् ॥ १० ॥ उत्थापयेत्ततो देवमुत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पतं ॥ असूरजेति च तथा
 रथे तिष्ठेति चापरः ॥ ११ ॥ रथे ब्रह्मरथे वापि धृतां शिल्पिगणन तु ॥ आरोप्य च ततो विद्वानाकृष्णेन प्रवेशयेत् ॥ १२ ॥ ततः प्रास्त्यै
 शय्यायां स्थापयेच्छनैर्बुधः ॥ कुशानास्तीर्य पुष्पाणि स्थापयेत्प्राङ्मुखं ततः ॥ १३ ॥ ततस्तु निद्राकलशं वस्त्रकांचिनसंयुतम् ॥ क्षीरो
 भागे तु देवस्य जपत्रेवं निधापयेत् ॥ १४ ॥ आपोदेवीति मन्त्रेण आपोऽस्मान्मातरोऽपि च ॥ ततो दुक्कुत्पट्टैश्च छाद्य नेत्रोपधान
 कम् ॥ १५ ॥ दद्याच्छिरसि देवस्य कौशेयं वा विचक्षणः ॥ मधुना सर्पिषाभ्यज्य पूज्य सिद्धार्थैर्कैस्ततः ॥ १६ ॥ आप्यायस्येति मन्त्रेण या
 ते रुद्र शिवेति च ॥ उपविश्याच्चैदेवं गन्धपुष्पैः समन्ततः ॥ १७ ॥ सितं प्रतिसरं दद्याद्गार्हस्पत्येति मन्त्रतः ॥ दुक्कुलपट्टैः कार्पासेनां
 नाचित्रैरथापि वा ॥ १८ ॥ आच्छाद्य देवं सर्वत्र छत्रचामरदर्पणम् ॥ पार्श्वतः स्थापयेत्तत्र वितानं पुष्पसंयुतम् ॥ १९ ॥ रत्नान्योपधयस्तत्र
 गृहोपकरणानि च ॥ भाजनानि विचित्राणि क्षयनाभ्यासनानि च ॥ २० ॥ आभि त्वा शूरमन्त्रेण यथाविभवतो न्यसेत् ॥ क्षीरं शोद्रं घृतं
 तद्वद्भक्ष्यभोज्यान्नपायसेः ॥ २१ ॥ षड्विधैश्च रैसरतद्वत्समन्तात्पीरपूजयेत् ॥ बलिं दद्यात्प्रयत्नेन मन्त्रेणानेन भूरिशः ॥ २२ ॥ त्र्यम्बक
 यजामह इति सर्वतः शनैर्केशुवि ॥ मूर्तिमान्स्थापयेत्पश्चात्सर्वेदिक्षु विचक्षणः ॥ २३ ॥ चतुरो द्वारपालांश्च द्वारेषु विनिवेशयेत् ॥ श्रीमूक्तं
 पावमानं च सोमसूक्तं सुमङ्गलम् ॥ २४ ॥ तथा च शान्तिकाव्यायमिन्द्रसूक्तं तथैव च ॥ रक्षोघ्नं च तथा सूक्तं पूर्वतो बभूवो जपेत् ॥ २५ ॥
 रौद्रं पुरुषसूक्तं च श्लोकाध्यायं सशुक्रियम् ॥ तथैव मण्डलाध्यायमध्वर्युदेशिने जपेत् ॥ २६ ॥ यामद्वं बृहत्साम ज्येष्ठसाम रथन्तरम् ॥
 तथा पुरुषसूक्तं च रुद्रसूक्तं च शान्तिकम् ॥ २७ ॥ भारुण्डानि च सामानि च्छन्दांगः पश्चिमे जपेत् ॥ अथर्वोद्गिरतं तद्व्रीळं रौद्रं तथैव

च ॥ २८ ॥ तथापराजिता देवसिसप्ततं सरोद्रकम् ॥ तथैव शान्तिकाध्यायमथर्वा चोत्तरे जपेत् ॥ २९ ॥ शिरःस्थाने तु देवस्य अथापको
 बोद्धमाचरेत् ॥ शान्तिकेः पौष्टिकेस्तद्रन्मन्त्रैर्व्याहृतिपूर्वकैः ॥ ३० ॥ पलाशोदुम्बरादथवा अपामार्गः शमी तथा ॥ हुत्वा सहस्रमेकैकं नव
 पात्रे तु संस्पृशेत् ॥ ३१ ॥ ततो होमसहस्रेण हुत्वा हुत्वा ततस्ततः ॥ नाभिमध्यं तथा वक्षः शिरश्चाग्न्यालभत्पुनः ॥ ३२ ॥ हस्तपात्रेषु
 कुण्डेषु मूर्तिपाः सर्वतो दिशम् ॥ समेखलेषु ते कुर्युर्वाग्निकेषु चाद्रात् ॥ ३३ ॥ त्रितस्त्रिमात्रा योनिः स्याद्गजाष्टादशी तथा ॥
 आयस्ता छिद्रसंयुक्ता पार्श्वतः कल्योच्छ्रिता ॥ ३४ ॥ कुण्डात्कलनुसारेण सर्वतश्चतुर्दुला ॥ विस्तारेणोच्छ्रिता तद्रच्चतुरस्रा सना भवेत् ॥ ३५ ॥
 वेदीभित्तिं परित्यज्य त्रयोदशभिर्बुधैः ॥ एवं नवसु कुण्डेषु लक्षणं चैव दृश्यते ॥ ३६ ॥ आग्नेयशाक्याभ्येषु होतव्यमुद्गमार्गैः ॥
 मूर्तिपा लोकपालेभ्यो मूर्तिभ्यः क्रमशस्तथा ॥ ३७ ॥ तथा मूर्त्यधिदेवानां होमं कुर्यात्समाहितः ॥ वसुधा वसुरेताश्च यजमानो दिवा
 करः ॥ ३८ ॥ जलं वायुस्तथा सोम आकाशश्चाष्टमः स्मृतः ॥ देवस्य मूर्त्यस्तवष्टावेताः कुण्डेषु संस्मरेत् ॥ ३९ ॥ एनासामविमानस्य
 मन्त्रान्मूर्तिनामतः ॥ पृथ्वीं पाति च शर्वश्च पशुपश्चाग्निमेव च ॥ ४० ॥ यजमानं तथैवोग्रो रुद्रश्चादित्यमेव च ॥ भयो जलं सदा पाति
 ब्राह्ममीशान एव च ॥ ४१ ॥ महादेवस्तथा चन्द्रं भीमश्चाकाशमेव च ॥ सर्वदेवप्रतिष्ठासु मूर्तिपाः होत एव च ॥ ४२ ॥
 यज्ञेभ्यो वैदिकैर्मन्त्रैर्यथास्वं होममाचरेत् ॥ तथा शान्तिघटं कुर्यात्प्रति कुण्डेषु संन्यसेत् ॥ ४३ ॥ शतान्ते वा सहस्रान्ते
 सम्पूर्णद्वितिरिष्यत् ॥ समपादः पृथिव्यां तु प्रशान्तात्मा विनिक्षिपेत् ॥ ४४ ॥ आहुतीनां तु सम्पातं पूर्णकुम्भेषु वै न्यसेत् ॥
 सुष्ठमच्योत्तमाङ्गेषु देवं तेनावसेचयेत् ॥ ४५ ॥ स्थितं च क्षापयेत्तेन सम्पाताहुतिवारिणा ॥ प्रतियामेषु धूपं तु नैवेद्यं चन्दनादिकम् ॥ ४६ ॥
 पुनः पुनः प्रकुर्वीत होमः कार्यः पुनः पुनः ॥ पुनः पुनश्च दातव्या यजमानेन दक्षिणा ॥ ४७ ॥ सितवस्त्रैश्च ते सर्वे पूजनीयाः समन्ततः ॥
 विचित्रैर्मकटकैर्मसुत्राणुलीयकैः ॥ ४८ ॥ वासोभिः शयनयैश्च प्रतियामे च शक्तिः ॥ भोजनं चापि दातव्यं यावत्स्यादधिवास
 नम् ॥ ४९ ॥ बलिस्त्रिसन्ध्यं दातव्यो भूतेभ्यः सर्वतोदिशम् ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत् पूर्वं शेषान्वर्णास्तु कामतः ॥ ५० ॥ राज्ञौ महोत्सवः

कार्यो नृत्यगीतिकमङ्गलः ॥ सदा पूज्याः प्रयत्नेन चतुर्थीकर्म यावता ॥ ५१ ॥ त्रिरात्रमेकरात्रं वा पञ्चरात्रमथापि वा ॥ सतरात्रमथो
 कुर्यात्किञ्चित्सद्योऽधिवासनम् ॥ सर्वयज्ञफले यस्मादधिवासात्तस्यः सदा ॥ ५२ ॥ इति श्रीमातस्ये महापुराणेऽधिवासनविधिर्नाम
 पञ्चषष्ठ्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २६५ ॥ सूत उवाच ॥ कृत्वाधिवासं देवानां शुभं कुर्यात्समाहितः ॥ प्रासादस्यानुहूपेण
 मानं लिङ्गस्य वा पुनः ॥ १ ॥ पुष्पोदकेन प्रासादं प्रोक्ष्य मन्त्रयुतेन तु ॥ पातयेत्पक्षसूत्रं तु द्वारसूत्रं तथैव च ॥ २ ॥ आश्रयेत्
 किञ्चिद्दीशानां मध्यं ज्ञात्वा दिशं बुधः ॥ ईशानीमाश्रितं देवं पूजयन्ति दिवौकसः ॥ ३ ॥ आधुरारोग्यफलदम्थोत्तरसमा
 श्रितम् ॥ शुभं स्यादशुभं प्रोक्तमन्यथा स्थापनं बुधः ॥ ४ ॥ अधः कूर्मशिला प्रोक्ता सदा ब्रह्मशिलाधिका ॥ उपर्यवास्थिता तस्या
 ब्रह्मभागाधिका शिला ॥ ५ ॥ ततस्तु पिण्डिका कार्या पूर्वोक्तेर्नामलक्षणेः ॥ ततः प्रक्षालितां कृत्वा पञ्चगव्येन पिण्डिकाम् ॥ ६ ॥
 कषायतोयेन पुनर्मन्त्रयुक्तेन सर्वतः ॥ देवतार्चाश्रयं मन्त्रं पिण्डिकासु नियोजयेत् ॥ ७ ॥ तत उत्थाप्य देवेशसुत्तिष्ठ ब्रह्मणेति च ॥ आनीय
 गर्भम्भवनं पीठान्ते स्थापयेत्पुनः ॥ ८ ॥ अर्घ्यपाद्यादिकं तत्र मधुरकं प्रयोजयेत् ॥ ततो मुहूर्तं विश्रम्य रत्नन्यासं समाचरेत् ॥ ९ ॥ वज्र
 मौक्तिकैर्दूर्यशङ्खस्फटिकमेव च ॥ पुष्परागेन्द्रनीलं च नीलं पूर्वादिविक्रमात् ॥ १० ॥ तालकं च शिला वज्रमञ्जनं श्याममेव च ॥ काशी काशीस
 माक्षीकं गैरिकं चादितः क्रमात् ॥ ११ ॥ गोधूमं च यवं तद्वत्तिलं सुदं तथैव च ॥ नीवारमथ श्यामाकं सर्पपं त्रीहिमव च ॥ १२ ॥ न्यस्य
 क्रमेण पूर्वादौ चन्दनं रक्तचन्दनम् ॥ अमरं चाञ्जनं चापि लक्ष्मीं च ततः परम् ॥ १३ ॥ वैष्णवीं सहदेवीं च लक्ष्मणीं च ततः परम् ॥ स्वर्लोक
 पालनाम्ना तु न्यसेदोङ्कारपूर्वकम् ॥ १४ ॥ सर्वबीजानि धातुंश्च रत्नान्योषधयस्तथा ॥ काञ्चनं पद्मरागं तु पारङ्गं पद्ममेव च ॥ १५ ॥ कूर्पुषां
 वृषं तत्र न्यसेत्पूर्वादितः क्रमात् ॥ ब्रह्मस्थाने तु दातव्याः संहताः स्युः परस्परम् ॥ १६ ॥ कनकं विद्रुमं ताम्रं कांस्यं चैवारक्षकम् ॥ रजतं
 विमलं पुष्पं लोहं चैव क्रमेण तु ॥ १७ ॥ काञ्चनं हरितालं च सर्वाभावेऽपि निक्षिपेत् ॥ दद्याद्बीजौषधस्थाने सहदेवीं यथानपि ॥ १८ ॥ न्यास
 मन्त्रान्तो वक्ष्ये लोकपालात्मकानिह ॥ इन्द्रस्तु महसा दीप्तः सर्वदेवाधिपो महान् ॥ १९ ॥ वज्रहस्तो महासत्त्वस्तस्मै नित्यं नमो नमः ॥

वायव्यः पुरुषो रक्तः सर्वदेवमयः शिली ॥ २० ॥ धूमकेतुरनाधृष्यस्तस्मै नित्यं नमो नमः ॥ यमश्चोत्पलवर्णाभः किरिटी दण्डवृक्षसदा ॥ २१ ॥
 कर्मसाक्षी विबुद्धात्मा तस्मै नित्यं नमो नमः ॥ निष्क्रान्तिस्तु पुमान्कृष्णः सर्वरक्षोऽधिपो महान् ॥ २२ ॥ खड्गहस्तो महासत्त्वस्तस्मै नित्यं
 नमो नमः ॥ वरुणो धवलो विष्णुः पुरुषो निम्नगाधिपः ॥ २३ ॥ पाशहस्तो महाबाहुस्तस्मै नित्यं नमो नमः ॥ वायुश्च सर्ववर्णो व सर्वगन्ध
 वः शुभः ॥ २४ ॥ पुरुषो ब्रह्मस्तश्च तस्मै नित्यं नमो नमः ॥ गौरो यश्च पुमान्सौम्यः सर्वोषधिसमान्वितः ॥ २५ ॥ नक्षत्राधिपतिः साम
 स्तस्मै नित्यं नमो नमः ॥ ईशानपुरुषः शुक्लः सर्वविद्याधिपो महान् ॥ २६ ॥ शूलहस्तो विरूपाक्षस्तस्मै नित्यं नमो नमः ॥ पद्मयानि
 म्भुस्तुर्मुर्तिर्देवासाः पितामहः ॥ २७ ॥ यज्ञाव्यक्षश्चतुर्वक्त्रस्तस्मै नित्यं नमो नमः ॥ योसावनन्तरूपेण ब्रह्माण्डं सचराचरम् ॥ २८ ॥ पुष्पवद्भारय
 न्धार्मि तस्मै नित्यं नमो नमः ॥ ओङ्कारपूर्वका ह्येते न्यासे बलिनिवेदने ॥ २९ ॥ मन्त्राः स्युः सर्वकार्यणां वृद्धिपुत्रफलप्रदाः ॥ न्यासं
 कृत्वा तु मन्त्राणां पायसेनानुलेपितम् ॥ ३० ॥ पटेनच्छादयेच्चञ्च्रं शुक्लेनोप यत्नतः ॥ तत उत्थाप्य देवेशमिष्टदेशे तु शोभने ॥ ३१ ॥
 शुभा द्योतिरिति मन्त्रेण श्वभ्रोपरि निवेशयेत् ॥ ततः स्थिरिद्धितस्यास्य हस्तं दत्त्वा तु मस्तके ॥ ३२ ॥ ध्यात्वा परमसद्भावाद्देवदेवं च निष्क
 लम् ॥ देवव्रतं तथा साम रुद्रसूक्तं तथैव च ॥ ३३ ॥ आत्मानमीश्वरं कृत्वा नानाभरणभूषितम् ॥ यस्य देवस्य यद्रूपं तद्वचने संस्मरे
 तथा ॥ ३४ ॥ अतसीपुष्पसङ्काशं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥ संस्थापयामि देवेशं देवो भूत्वा जनार्दनम् ॥ ३५ ॥ त्र्यक्षं च दशबाहुं च चन्द्रार्द्धकृत
 शेखरम् ॥ गणेशं वृषसंस्थं च स्थापयामि त्रिलोचनम् ॥ ३६ ॥ ऋषिभिः संस्तुतं देवं चतुर्वक्त्रं जटाधरम् ॥ पितामहं महाबाहुं स्थापया
 म्यम्बुबोद्धवम् ॥ ३७ ॥ सहस्रकिरणं शान्तमप्सरगेणसंयुतम् ॥ पद्महस्तं महाबाहुं स्थापयामि दिवाकरम् ॥ ३८ ॥ देवमन्त्रांस्तथा रोद्रान्
 रुद्रस्य स्थापने जपेत् ॥ विष्णोस्तु वैष्णवांस्तद्ब्रह्मन्ब्रह्मणो बुधः ॥ ३९ ॥ सौराः सूर्यस्य जतव्यास्तथान्येषु तदाश्रयाः ॥ वेदमन्त्र
 प्रतिष्ठा तु यस्मादानन्ददायिनी ॥ ४० ॥ स्थापयेद्यं तु देवेशं तं प्रधानं प्रकल्पयेत् ॥ तस्य पार्श्वस्थितानन्यान्संस्मरेत्परिवारितः ॥ ४१ ॥
 गणं नन्दिमहाकालं वृषं भृङ्गिरिटिं शुहम् ॥ देवीं विनायकं चैव विष्णुं ब्रह्माणमेव च ॥ ४२ ॥ रुद्र शक्रं जयन्तं च लोकपालान्समन्ततः ॥

तथैवाप्सरसः सर्वा गन्धर्वगणगुह्यक्रान् ॥ ४३ ॥ यो यत्र स्थाप्यते देवस्तस्य तान्परितः स्मरेत् ॥ आवाहयेत्तथा रुद्रं मन्त्रेणानेन यत्नतः ॥ ४४ ॥
यस्य सिद्धा रथे युक्ता व्याघ्रभृतास्तथोरगाः ॥ ऋषयो लोकपालाश्च देवः स्कन्दस्तथा वृषः ॥ ४५ ॥ त्रियो गणो मातरश्च सोमो
विष्णुः पितामहः ॥ नागा यक्षाः सगन्धर्वा ये च दिव्या नभश्चराः ॥ ४६ ॥ तमहमृक्षमीशानं शिवं रुद्रमुमापतिम् ॥ आवाहयामि सगणं
सपत्नीकं वृषध्वजम् ॥ ४७ ॥ आगच्छ भगवन् रुद्रनुग्रहाय शिवो भव ॥ शश्वतो भव पूजां मे गृहाण त्वं नमो नमः ॥ ४८ ॥ ओ नमः
स्वागतं भगवते नमः ओ नमः सोमाय सगणाय सपरिवाराय प्रतिगृह्यतु भगवन्मन्त्रपूतमिदं सर्वमर्घ्यपाद्यमाचमनीयमासनं ब्रह्मणाभिहितं नमो
नमः स्वाहा ॥ ४९ ॥ ततः पुण्याहवेषेण ब्रह्मवर्षैश्च पुष्कलैः ॥ स्नापयेत्तु ततो देवं दधिक्षीरघृतेन च ॥ ५० ॥ मधुशर्करया तद्रूपेण
गन्धोदकेन च ॥ शिवध्यानैकाचित्तस्तु मन्त्रानेतानुदीरयेत् ॥ ५१ ॥ यज्जाग्रतो दूरमुदेति ततो विराडजायत इति च ॥ सहस्रशीर्षं पुरुष इति
च ॥ अभि त्वा शूर नो नम इति च ॥ पुरुष एवेदं सर्वमिति ॥ त्रिषादूर्द्धमिति येनेदं भूतमिति ॥ नत्वा अवीन्य इति ॥ ५२ ॥ सर्वाश्चेतान्
प्रतिष्ठासु मन्त्राञ्जस्वा पुनः पुनः ॥ चतुःकृत्वः स्पृशेदद्रिमूलमध्ये शिरस्यपि ॥ ५३ ॥ स्थापिते तु ततो देवे यजमानोऽथ मूर्तिपम् ॥
आचार्यं पूजयेद्भक्त्या वल्लालङ्कारभूषणैः ॥ ५४ ॥ दीनान्धकृपणांस्तद्ब्रह्मे चान्ये समुपस्थिताः ॥ ततस्तु मधुना देवं प्रथमेऽहनि लेपयेत् ॥ ५५ ॥
हरिद्रयाथ सिद्धार्थैर्द्वितीयेऽहनि तत्स्वतः ॥ चन्दनेन यवैस्तद्वत्तृतीयेऽहनि लेपयेत् ॥ ५६ ॥ मनःशिलाग्रियङ्गुभ्यां चतुर्थेऽहनि
लेपयेत् ॥ सोमाग्न्यशुभदं यस्माच्छेपनं व्याधिनानशनम् ॥ ५७ ॥ परं प्रीतिकरं नृणामेतद्देवविदो विदुः ॥ कृष्णाञ्जनं तिलं
तद्रत्नं पंचमेऽपि निवेदयेत् ॥ ५८ ॥ षष्ठे तु सघृतं दद्याच्चन्दनं पद्मकेसरम् ॥ रोचनागुरुषुषं तु सप्तमेऽहनि दापयेत् ॥ ५९ ॥ यत्र
सद्योऽधिवासः स्यात् तत्र सर्वं निवेदयेत् ॥ स्थित न चालयेद्देवमन्यथा दोषभागभवेत् ॥ ६० ॥ पूरयेत् सिकताभिस्तु निश्छिद्रं सर्वतो
भवेत् ॥ लोकपालस्य दिग्भागे यस्य सञ्चलते विषुः ॥ ६१ ॥ तस्य लोकपतेः शान्तिर्देयाश्चेमाश्च दक्षिणाः ॥ इन्द्रायाभरणं दद्यात् कांचनं
त्रालपवित्तवान् ॥ ६२ ॥ अग्नेः सुवर्णमेव स्याद्यमस्य मद्भिषं तथा ॥ अजं च कांचनं दद्यान्नेर्ऋतं राक्षसं प्रति ॥ ६३ ॥ करुणं प्रति मुक्तानि सशु

मत्स्य-

॥२९१॥

तन्निर्ममकथयेत् ॥ रीतिकं वापवे दद्याद्वस्त्रपुमेन साम्प्रतम् ॥ ६४ ॥ सोमाय धेनुर्दानव्या रजतं सवृषं शिवं ॥
 स्यात् तत्र तु ॥ ६५ ॥ अन्यथा तु भवेद्धोरं भयं कुलविनाशनम् ॥ अचलं कारयेत्तस्मात्तिसकृत्तभिः सुरेश्वर ॥ ६६ ॥ अन्नं वनं
 वातव्यं पुण्याहजयमङ्गुलम् ॥ त्रिपंचसतदश वा दिनानि स्यान्महोत्सवः ॥ ६७ ॥ चतुर्थेऽह्नि महास्नानं चतुर्थीकर्म कारयेत् ॥ दक्षिणं च
 पुनस्तद्वेद्या तत्रातिभक्तिः ॥ ६८ ॥ देवप्रतिष्ठाविधिषु तुभ्यं निवेदितः पापविनाशहेतोः ॥ यस्मादुधैः पूर्वमनन्तमुक्तमनन्तविद्यायां न
 दूष्यम् ॥ ६९ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रतिष्ठानुकीर्तनं नाम षट्षष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६६ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ अथान्नः
 सुम्यवक्ष्यामि देवस्नपनसुत्तमम् ॥ अर्घ्यस्यापि समासेन शृणु त्वं विधिमुत्तमम् ॥ १ ॥ दध्यक्षतकुशाग्राणि क्षीरं दूषास्तथा मधु ॥ यो-
 गिद्वार्यकास्तद्वष्टाङ्गोऽर्घः फलेः सह ॥ २ ॥ गन्नाश्वरथ्यावलर्मकिन्नराहोत्वातमण्डलात् ॥ अन्यागारात् नया तीर्थोद्भवाद्गामण्डलादपि ॥ ३ ॥
 कुम्भे तु मृत्तिकां दद्यादुद्धृतासीति मन्त्रवित् ॥ शत्रो देवीत्यर्पां मन्त्रमापोहिष्ठेति वै तथा ॥ ४ ॥ सावित्र्यादाय गोमूत्रं गन्धर्वोति गामं
 यम् ॥ आप्यायस्वेति च क्षीरं दधिक्रावणेति वै दधि ॥ ५ ॥ तेजोऽसीति घृतं तद्वेवस्य त्वेति चोदकम् ॥ कुशमिश्रं क्षिपेद्विद्वान् पंचअर्घ्यं
 कथयेत् ततः ॥ ६ ॥ स्नाप्याथ पंचगव्येन दद्याद्गुद्धेन वै ततः ॥ दधिक्रावणेतिमन्त्रेण स्नापयेद्द्रव्यवारिणा ॥ ७ ॥ कुशाम्भसा ततः शान्तं
 देवस्य त्वेति कारयेत् ॥ फलोदकेन च स्नानमग्न आयाहि कारयेत् ॥ ८ ॥ ततस्तु गन्धतोयेन सावित्र्या चाभिमन्त्रयेत् ॥ ततो घृतं
 क्षेपेण सहस्राद्धेन वा पुनः ॥ ९ ॥ तस्याप्यद्धेन वा कुर्यात् सहास्रं शक्तेन वा ॥ चतुःषष्ट्या ततोऽद्धेन तदद्धेनैव वा पुनः ॥ १० ॥ चतुर्भि-
 रथवा कुर्याद्वदानामल्पवित्तवान् ॥ सोवर्णे राजतेर्वापि ताम्रैर्वा रीतिकोद्भवैः ॥ ११ ॥ कांस्यैर्वा पाथिवैर्वापि स्नपनं शक्तितो भवेत् ॥ सहदे-
 वत्वा व्याघ्री बला चातिबला तथा ॥ १२ ॥ शंखपुष्पी तथा सिंही ह्यष्टमी च सुवर्चला ॥ महौषध्यष्टकं ह्यतन्महास्नानेषु योजयेत् ॥ १३ ॥
 श्वगोधूमनीवारतिलश्यामाकशालयः ॥ त्रियङ्गुवो व्रीहयश्च स्नानेषु परिकल्पिताः ॥ १४ ॥ स्वस्तिकं पद्मकं शंखमुत्पलं कमलं तथा ॥
 शीघ्रसं दर्पणं तद्वस्त्राचार्यमथाष्टकम् ॥ १५ ॥ एतानि गोमयैः कुर्यान्मृदा च शुभया ततः ॥ पंचवर्णादिकं तद्वत्पंचवर्णं रजस्तथा ॥ १६ ॥

दूयोः कुण्णतिलान्दद्यान्नीराजनविधिर्मेतः ॥ एवं नीराजनं कृत्वा दद्यादाचमनं बुधः ॥ १७ ॥ मन्दाक्रियास्तु यद्भारि सर्वपापार्हं शुभम् ॥
 ततो वस्त्रयुगं दद्यान्मन्त्रेणानेन यत्नतः ॥ १८ ॥ देवसूत्रसमायुक्ते यज्ञदानसमन्विते ॥ सर्वेण शुभे देव नातसी तं विनिर्मितं ॥ १९ ॥ तत
 स्तु चन्दनं दद्यात्समं कर्पूरकुङ्कुमैः ॥ इममुच्चारयेन्मन्त्रं दर्भपाणिः प्रयत्नतः ॥ २० ॥ शरीरं ते न जानामि चेष्टां नैव च नैव च । मया निवेदि
 तान्गन्धाम्रप्रतिगृह्य विलिप्यताम् ॥ २१ ॥ चत्वारिंशत्ततो दीपान्दद्याच्चैव प्रदक्षिणान् ॥ तं सूर्यचन्द्रयोरीषि विद्युदग्निरतथैव च ॥ २२ ॥ त्वमेव
 सर्वज्योतीषि दीपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ ततस्त्वनेन मन्त्रेण धूपं दद्याद्विचक्षणः ॥ २३ ॥ वनस्पतिरसो दिव्यो गन्धाढ्यो गन्ध उत्तमः ॥ मया निवेदितो
 भक्त्या धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ २४ ॥ ततस्त्वाभरणं दद्यान्महाभूपाय ते नमः ॥ अनेन विधिना कृत्वा सत्तरात्रं महात्सवम् ॥ २५ ॥ देवं कुम्भे
 स्ततः कुर्याद्यजमानोऽभिषेचनम् ॥ चतुर्भिस्त्रिभिर्वापि द्वाभ्यामेकेन वा पुनः ॥ २६ ॥ संपंचालक उशैः सिनवत्राभिर्वष्टितैः । देवस्य त्पनि
 मन्त्रेण साक्षा चाथर्वणेन च ॥ २७ ॥ अभिषेके च ये मन्त्रा नवग्रहमूले स्मृताः ॥ सिताम्बरधराः स्रज्ज्वा देवान्सम्पूज्य यत्नतः ॥ २८ ॥ न्यापकं
 पूजयेज्जस्तया वस्त्रालङ्कारधूपणैः ॥ यज्ञभाण्डानि सर्वाणि मण्डपोपस्करादिकम् ॥ २९ ॥ यच्चान्यदपि तद्वेदेन ॥ आयाय दामयत । सुव
 सन्ने गुरो यस्मान्मृष्यन्ते सर्वेदेवताः ॥ ३० ॥ नैतद्विशिलिनं च दाम्भिकेन । लिङ्गिना स्थापयपत्र कारयेत् ॥ विभग काये भुनिभारग
 गृहस्थचर्मोभिरतेन नित्यम् ॥ ३१ ॥ पाषण्डिनं यस्तु करोति भक्त्या विहाय विमोहतिवर्गयुक्तात् । गुरुः । इष्टादिषु । ॥ नूनं
 कुलशयः स्यादचिरादपूज्यः ॥ ३२ ॥ स्थानं पिशाचैः परिसृष्ट्येन वा अपूज्यतां प्रात्यक्षिणेण लोके ॥ निषेः कृतं । न्दुषदं कुं । न्यात्
 प्रपूज्यतां याति चिरं च कालम् ॥ ३३ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे देवताः सर्वे । धाम ततपटयविनिर्दिशतः । मोऽप्यत्र । ॥ ३६ ॥ ॥ ॥
 ऋषय उचुः ॥ प्रासादाः कीदृशीः सूत कर्तव्या भूतिमिच्छतां । प्रमाणं लक्षणं नद्वन्द्वः । निरुत उवाच । अथानः । अथ
 वक्ष्यामि प्रासादविधिनिर्णयम् ॥ वास्तौ परीक्षिते सम्पत्तवास्तुदेहविचक्षणः । ॥ ३४ ॥ वास्तूपशमनं कुं । । सामिद्विचक्रमं । ॥ गोद्वारे तयो
 द्याने तथा गृहनिवेशने ॥ ३५ ॥ नवप्रासादभवेन प्रासादपरिवर्त्तने ॥ द्वाराभिर्भर्त्तने तद्व्यासादेशु गृहेषु च । ॥ ३६ ॥ वास्तूपशमनं कुं । न्यात्पूमेन

574

11203

दध्योदनं सखधिरमस्थिखण्डैश्च संयुतम् ॥ पीतरक्तं बलिं दद्यात्पूतनायै सरक्षसे ॥ २९ ॥ वायव्यां पापराशस्यै मत्स्यमांसं सुरासवम् ॥
 पायसं चापि दातव्यं स्वनाम्ना सर्वतः क्रमात् ॥ ३० ॥ नमस्कारान्तयुक्तेन प्रणवाद्येन संयुतः ॥ ततः सर्वापचीरानं यजमानस्य कार-
 येत् ॥ ३१ ॥ द्विजान्पुण्येद्रत्तया ये चान्ये गृहमागताः ॥ एतद्वास्तुपशमनं कृत्वा कर्म समारभेत् ॥ ३२ ॥ प्रासादभवनोद्यानप्रारम्भे विनि-
 वर्तने ॥ पुरवेष्टमप्रवेशेषु सर्वदोषापनुत्तये ॥ ३३ ॥ रक्षोघ्नपावमानेन सूक्तेन भवनादिकम् ॥ नृत्यमङ्गुवाद्येन कुर्याद्ब्राह्मणवाचनम् ॥ ३४ ॥
 अनेन विधिना यस्तु प्रतिसंवत्तं बुधः ॥ गृहे वायतने कुर्यान्न स दुःखमवाप्नुयात् ॥ ३५ ॥ न च व्याधिभयं तस्य न च वन्दुघ्नक्षयः ॥ जीवे-
 द्रर्पशतं स्वर्गे कल्पमेकं च तिष्ठति ॥ ३६ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वास्तुशोपोपशमनं नामाष्टपट्यधिकद्विगुणतमोऽ-
 ध्यायः ॥ २६८ ॥ ७ ॥ सूत उवाच ॥ एवं वास्तुबलिं कृत्वा भजेत्पोडशभागिकम् ॥ तस्य मध्ये चतुर्भिस्तु भोगैर्गर्भं तु कारयेत् ॥ १ ॥
 भागद्वादशकं सार्द्धं ततस्तु परिकल्पयेत् ॥ चतुर्दिक्षु तथा ज्ञेयं निर्गमं तु ततो बुधैः ॥ २ ॥ चतुर्भागेन भित्तीनामुद्भ्रायः स्यात्प्रमाणनः ॥
 द्विगुणः शिखरोच्छ्रायो भित्तुच्छ्रायप्रमाणतः ॥ ३ ॥ शिखराद्धस्य चार्द्धेन विधेया तु प्रदक्षिणा ॥ गर्भसूत्रद्वयं चाग्नं विस्तारो ऽण्डपस्य
 तु ॥ ४ ॥ आयतः स्यान्निभिर्गोर्भद्रयुक्तः सुशोभनः ॥ पञ्चभागेन सम्भज्य गर्भमानं विचक्षणः ॥ ५ ॥ भागमेकं गृहीत्वा तु प्राग्भावं
 कल्पयेद्बुधः ॥ गर्भसूत्रसमाद्गदाग्रतो सुरभण्डपः ॥ ६ ॥ एतस्सामान्यमुद्दिष्टं प्रासादस्येह लक्षणम् ॥ तथान्यं च प्रवक्ष्यामि प्रासादं
 लिङ्गमानतः ॥ ७ ॥ लिङ्गपूजाप्रमाणेन कर्तव्या पीठिका बुधैः ॥ पिण्डकाद्धं विभागः स्यात्तन्मानेन तु भित्तयः ॥ ८ ॥ बाह्यभित्तिप्रमाणेन
 उत्तरेधस्तु भवेत्पुनः ॥ भित्तुच्छ्रायानु द्विगुणः शिखरस्य समुच्छ्रायः ॥ ९ ॥ शिखरस्य चतुर्भागात्कर्तव्या च प्रदक्षिणा ॥ प्रदक्षिणायास्तु
 समस्त्वग्रतो मण्डपो भवेत् ॥ १० ॥ तस्य चार्द्धेन कर्तव्यस्त्वग्रतो मुखमण्डपः ॥ प्रासादाग्निर्गतो कर्गो कपालौ गर्भमानतः ॥ ११ ॥ ऊर्ध्वं
 भित्तुच्छ्रायात्तस्य मञ्जरी तु प्रकल्पयेत् ॥ मञ्जरीश्चार्द्धभागेन शुक्रनासां प्रकल्पयेत् ॥ १२ ॥ ऊर्ध्वं तथार्द्धभागेन नेदीवन्धा भवेदिह ॥ वद्याश्वा-
 परि यच्छेषं कण्ठश्चामलसारकः ॥ १३ ॥ एवं विभज्य प्रासादं शोभनं कारयेद्बुधः ॥ अथान्यच्च प्रवक्ष्यामि प्रासादस्येह लक्षणम् ॥ १४ ॥

पार्श्वेऽप्यग्रेण प्रासादं शृणुत द्विजाः ॥ विभज्य नवधा गर्भं मध्ये स्याच्छिङ्गरीठिका ॥ १५ ॥ पादाटकं तु हविं पार्श्वेनः परिकल्पयेत् ।
 आग्नेन तेन विस्तरा भितीनां तु विधीयते ॥ १६ ॥ पादं पञ्चगुणं कृत्वा भितीनामुच्छ्रयो भवेत् ॥ स एव शिलस्यापि द्विगुणः स्यात्पानु-
 च्छ्रयः ॥ १७ ॥ चतुर्दश शिखरं भज्य अर्द्धभागद्वयस्य तु ॥ सुकनासं प्रकुरीत तृतीये वेदिका मता ॥ १८ ॥ कण्ठमामलसारं तु चतुर्थे पारि कल्प-
 येत् ॥ कपालयोस्तु संहारो द्विगुणोऽत्र विधीयते ॥ १९ ॥ शोभनैः पत्रवल्लीभिरण्डकैश्च विभूषितः ॥ प्रासादोऽयं तृतीयस्तु मया तुभ्यं वि-
 दितः ॥ २० ॥ सामान्यमपरं तद्वत्प्रासादं शृणुत द्विजाः ॥ त्रिभेदं कारयेत्सर्वं यत्र तिष्ठन्ति देवताः ॥ २१ ॥ स्याद्भस्तेन मानेन ब्राह्मभागविनि-
 र्भूतः ॥ नेमी पादेन विस्तीर्णो प्रासादः स्यात्समन्ततः ॥ २२ ॥ गर्भं तु द्विगुणं कुर्यात्तस्य मानं भवेदिदं ॥ स एव भित्तेरुत्सेधो द्विगुणः शिलयो-
 म्रतः ॥ २३ ॥ प्राग्भीवः पञ्चभागेन निष्कासस्तस्य चोच्यते ॥ कारयेत्सुषिरं तद्वत्प्राकारस्य त्रिभागतः ॥ २४ ॥ प्राग्भीवं पञ्चभागेन त्रि-
 विंशेषतः ॥ कुर्याद्वा पञ्चभागेन प्राग्भीवे कर्णमूलतः ॥ २५ ॥ स्थापयेत्स्कनकं तत्र गर्भान्ते द्वारमूलतः ॥ एवं तु त्रिविधं कुर्याज्ज्येष्ठमध्यकनीय-
 सम् ॥ २६ ॥ लिङ्गमानानुभेदेन रूपभेदेन वा पुनः ॥ एते समासतः प्रोक्ता नामतः शृणुनाधुना ॥ २७ ॥ मेरुमन्दरकैलासकुम्भसिंहगुप्तगारा-
 विमानच्छन्दकस्तद्वच्चतुरस्रस्तथैव च ॥ २८ ॥ अष्टाक्षः षोडशाक्षश्च वर्तुलः सर्वभद्रकः ॥ सिंहास्यो वन्दनश्चैव नन्दिवर्द्धनकस्तथा ॥ २९ ॥
 दंष्ट्रो वृषः सुवर्णेशः पद्मकोऽथ समुद्रकः ॥ ३० ॥ शतशृङ्गश्चतुर्द्वारो भूमिकाषोडशो-
 च्छिस्तः ॥ नानाविचित्रशिखरो मेरुः प्रासाद उच्यते ॥ ३१ ॥ मन्दरो द्वादश प्रोक्तः कैलासो नवभूमिकः ॥ विमानच्छन्दकस्तद्वदनेकशिल-
 रानः ॥ ३२ ॥ स चाष्टभूमिकस्तद्वत्सप्तभिर्नन्दिवर्द्धनः ॥ विषाणकसमायुक्तो नन्दनः स उदाहृतः ॥ ३३ ॥ षोडशाक्षसमायुक्तो नाना-
 रूपसमन्वितः ॥ अनेकशिखरस्तद्वत्सर्वतोभद्र उच्यते ॥ ३४ ॥ चित्रशालासमोपेतो विज्ञेयः पञ्चभूमिकः ॥ वलभीच्छन्दकस्तद्वदनेक-
 शिखराननः ॥ ३५ ॥ वृषस्योच्छ्रयस्तुल्यो मण्डलश्चास्रगर्जितः ॥ सिंहः सिंहाकृतिर्ज्ञेयो गजो गजसस्तथा ॥ ३६ ॥ कुम्भः कुम्भाकृतिस्त-
 द्ब्रह्मिकानवकोच्छ्रयः ॥ अट्टलीण्टसंस्थानः पंचाण्डकविभूषितः ॥ ३७ ॥ षोडशाक्षः समन्ताच्च विज्ञेयः स समुद्रकः ॥ पार्श्वयोश्चन्द्र-

शालेऽस्य लच्छायो भूमिकाद्वयम् ॥ ३८ ॥ तथैव पन्नकः प्रोक्त उच्छ्रायो भूमिकात्रयम् ॥ षोडशक्षः सविज्ञेयो विचित्रशिखरः शुभः ॥ ३९ ॥
 मृगराजस्तु विख्यातश्चन्द्रशालो विभूषितः ॥ प्राग्ग्रीवेण विशालेन भूमिकासु पटुन्ननः ॥ ४० ॥ अनेकश्चन्द्रशालश्च गजः प्रासाद इष्यते ॥
 पर्यस्तगृहराजो वै गरुडो नाम नामतः ॥ ४१ ॥ सप्तभ्रुमुच्छ्रायस्तद्भ्रुवन्दशालात्रयान्वितः ॥ भूमिकाषडशीतिस्तु बालानः सर्वतो
 भवेत् ॥ ४२ ॥ तथान्यो गरुडस्तद्भ्रुच्छ्रायाद्दशभूमिकः ॥ भूमिका षोडशक्षस्तु भूमिद्वयमथाधिकः ॥ ४३ ॥ पञ्चतुल्यप्रमाणेन
 श्रीवृक्षक इति स्मृतः ॥ पंचाण्डको द्विभूमिश्च गर्भे हस्तचतुष्टयम् ॥ ४४ ॥ वृषो भवति नाम्नायं प्रासादः सर्वकामिकः ॥ सप्तकाः पञ्चका
 श्वेव प्रासादा वै मयोदिताः ॥ ४५ ॥ सिंहास्येन समा ज्ञेया ये चान्ये तत्प्रमाणकाः ॥ चन्द्रशालैः समोपेताः सर्वे प्राग्ग्रीवसंयुताः ॥
 ऐष्टका दारवाश्चैव शैला वा स्युः सत्तोरणाः ॥ ४६ ॥ मेरुः पंचाशद्वस्तः स्यान्मदरः पचर्हीनकः ॥ चत्वारिंशत्तु कैआसश्चतुस्त्रिंशद्विमा
 नकः ॥ ४७ ॥ नन्दिर्वर्द्धनकर्त्तद्द्वाल्त्रिंशत् समुदाहृतः ॥ त्रिंशता नन्दनः प्रोक्तः सर्वतोभद्रकस्तथा ॥ ४८ ॥ चतुर्लः पन्नकश्चैव त्रिंशद्वस्त
 उदाहृतः ॥ गजः सिंहाश्च कुम्भश्च वलभीच्छन्दकस्तथा ॥ ४९ ॥ एते षोडशहस्ताः स्युश्चत्वारो देववल्लभाः ॥ कैलासो मृगराजश्च
 विमानच्छन्दको मतः ॥ ५० ॥ एते द्वादशहस्ताः स्युरेतेषामिह मन्मतम् ॥ गरुडोऽष्टकरो ज्ञेयो हंसो दश उदाहृतः ॥ ५१ ॥ एवमेते
 प्रमाणेन कर्त्तव्याः शुभलक्षणाः ॥ यक्षराक्षसनाम्नानां मातृहस्तान्प्रशस्यते ॥ ५२ ॥ तथा मेर्वादयः सप्त ज्येष्ठाऽङ्गं शुभाग्रहाः ॥ श्रीवृक्षका
 द्यश्चाष्टौ मध्यमस्य प्रकीर्तिताः ॥ ५३ ॥ तथा हंसादयः पंच कन्यसे शुभदा मताः ॥ वलभीच्छन्दकं गौरी मृगामुकुटधारिणी ॥ ५४ ॥
 वरदाभयदा तद्भ्रुवक्षसुत्रकमण्डलुः ॥ गृहे तु रक्तमुकुटा उत्पलाङ्कुशधारिणी ॥ वरदाभयदा चापि पूजनीयाः सभर्तृका ॥ ५५ ॥ तपोवनस्था
 भितरां तां तु सम्पूजयेद्बुधः ॥ देव्या विनायकस्तद्भ्रुवक्षसुत्रकमण्डलुः ॥ ५६ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रासादानुकीर्तनं नामैकोन
 सप्तत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २६९ ॥ ७ ॥ सूत उवाच ॥ अथातः सम्प्रवक्ष्यामि मण्डनानां तु लक्षणम् ॥ मण्डपप्रवृत्तश्चैव प्रासाद
 स्यानुत्तुपतः ॥ १ ॥ विविधा मण्डपाः कार्यो ज्येष्ठमध्यकनीयसः ॥ नामचक्रान्नवदशानि नृगुणवृत्तिमत्तमाः ॥ २ ॥ पुण्यकः पुन्यभद्रश्च

सुप्तोऽमृतनन्दनः ॥ कौशल्यो बुद्धिसङ्कर्षो गजभद्रो जयावहः ॥ ३ ॥ श्रीवत्सो विजयश्चैव वास्तुकीर्तिः श्रुतिभयः ॥ यशश्चो भिगाः न
 सुष्ठिष्ठः शत्रुमर्दनः ॥ ४ ॥ भागपंचो नन्दनश्च मानवो मानभद्रकः ॥ सुप्रियो हरितश्चैव कौंगकारः शतद्विकः ॥ ५ ॥ विजयस्तद्विहीनः
 मद्रश्च सुभद्रश्च तथैव च ॥ सतविंशतिराख्याता लक्षणं शृणुत द्विजाः ॥ ६ ॥ स्तम्भा यत्र चतुःषष्टिः पुष्पकः भद्रशङ्करः ॥ द्विष्टिः
 पुष्पमद्रस्तु षष्टिः सुवृत उच्यते ॥ ७ ॥ अष्टपंचाशकस्तम्भः कथ्यतेऽमृतनन्दनः ॥ कौशल्यः षट् च पंचाशवतुः पंचाशतः ॥ ८ ॥
 नाम्ना तु बुद्धिसङ्कर्षो द्विहीनो गजभद्रकः ॥ जयावहस्तु पंचाशच्छ्रीवत्सस्तद्विहीनकः ॥ ९ ॥ विजयस्तद्विहीनः स्याद्वास्तुकीर्तिस्तथैव च ॥
 अभ्यामेव ग्रहीयेत ततः श्रुतिभयोऽपरः ॥ १० ॥ चत्वारिंशद्यज्ञमद्रस्तद्विहीनो विशालकः ॥ पट्टत्रिंशच्चैव सुस्थिष्ठो द्विहीनः शत्रुमर्दनः ॥ ११ ॥
 त्रिंशद्भागपंचस्तु त्रिंशद्भिर्नन्दनः स्मृतः ॥ अष्टाविंशन्मानवस्तु मानभद्रो द्विहीनकः ॥ १२ ॥ चतुर्विंशस्तु सुप्रियो द्विष्टिः हरितो मनः ॥
 त्रिंशतिः कर्णिकारः स्यादद्यादश शतद्विकः ॥ १३ ॥ सिंहो भवेद्विहीनश्च श्यामभद्रो द्विहीनकः ॥ सुभद्रस्तु तथा प्रोक्तो द्वादशस्तम्भ
 स्मृतः ॥ १४ ॥ मण्डपाः कथितास्तुभ्यं यथावच्छ्रयणान्विताः ॥ त्रिकोणं वृत्तमर्द्धं तु द्वाष्टकोणं द्विरष्टकम् ॥ १५ ॥ चतुष्कोणं तु कर्त्तव्यं संस्थानं
 मण्डपस्य तु ॥ राज्यं च विजयश्चैव आयुर्वर्द्धनमेव च ॥ १६ ॥ पुत्रशुभः श्रियः पुष्टिस्त्रिकोणादिकमाद्रयेत् ॥ एवं तु शुभदाः प्रोक्ताश्चान्यथा
 त्वशुभावाः ॥ १७ ॥ चतुःषष्टिपदं कृत्वा मध्ये द्वारं प्रकल्पयेत् ॥ विस्ताराद्विगुणेच्छ्रायं तन्निभागः कटिर्भवेत् ॥ १८ ॥ विस्ताराद्वो
 भवेद्द्वौ भित्तयोऽन्याः समन्ततः ॥ गर्भपादेन विस्तीर्णं द्वारं त्रिगुणमायतम् ॥ १९ ॥ तथा द्विगुगविस्तीर्णमुलस्तद्बुध्वरः ॥ विस्तार
 पादप्रतिमं बाहुल्यं शाखयोः स्मृतम् ॥ २० ॥ त्रिपञ्चसप्तनवभिः शाखाभिर्द्वारमिष्यते ॥ कनिष्ठमध्यमं ज्येष्ठं यथायोगं प्रकल्पयेत् ॥ २१ ॥
 अङ्गुलानां शतं सार्द्धं चत्वारिंशत्तथोन्नतम् ॥ त्रिंशद्विशोत्तरं चान्यद्वन्यमुत्तममेव च ॥ २२ ॥ शतं चाशीतिसहितं वतनिर्गमेन भवेत् ॥
 अधिकं दशभिस्तद्वत्तथा षोडशभिः शतम् ॥ २३ ॥ शतमानं तृतीयं च नवत्याशीतिभिस्तथा ॥ दश द्वाराणि चैतानि क्रमेणोक्तानि
 सर्वदा ॥ २४ ॥ अन्यानि वर्जनीयानि मनसोद्वेगदानि तु ॥ द्वारवेधं प्रपन्नेन सर्वत्रास्तुषु वर्जयेत् ॥ २५ ॥ वृक्षकोणप्रमिद्वारस्तम्भकूपध्वजादपि ॥

कुडचश्चेण वा विद्धं द्वारं न शुभं भवेत् ॥ २६ ॥ क्षयश्च दुर्गतिश्चैव प्रवासः शुद्ध्यं तथा ॥ दोर्मण्यं बन्धनं रांगो दारिद्र्यं कलहं
 तथा ॥ २७ ॥ विरोधश्चार्थनाशश्च सर्वं वेधाद्भवेत्कमात् ॥ पूर्वेण फलिनी वृक्षाः क्षीरवृक्षास्तु दक्षिणे ॥ २८ ॥ पश्चिमेन जलं श्रेष्ठं पद्मोत्पल
 विमृषितम् ॥ उत्तरे सरलेस्तालेः शुभा स्यात् पुष्पवाटिका ॥ २९ ॥ सर्वतस्तु जलं श्रेष्ठं स्थिरमस्थिरमेव च ॥ पार्श्वतश्चापि कर्त्तव्यं परि
 वारादिकालयम् ॥ ३० ॥ याम्ये तपोविनस्थानमुत्तरे मातृकागृहम् ॥ महनासं तथाग्रेये नैऋत्येऽथ विनायकम् ॥ ३१ ॥ वारुणे श्रीनिवासस्तु
 वायव्ये गृहमालिका ॥ उत्तरे यज्ञशाला तु निर्माल्यस्थानमुत्तरे ॥ ३२ ॥ वारुणे सोमदैवत्ये बलिनिर्वपणं स्मृतम् ॥ पुरतो वृषभस्थानं शेषे
 स्यात् कुसुमायुधः ॥ ३३ ॥ जलं वापि तथेशाने विष्णुस्तु जलशाय्यपि ॥ एवमायतनं कुर्यात् कुण्डमण्डपसंयुतम् ॥ ३४ ॥ घण्टावितान
 सतोरणचित्रयुक्तं नित्योत्सवप्रसुदितेन जनेन सार्द्धम् ॥ यः कारयेत् सुरगृहं विविधज्जाङ्घं श्रीस्तं न मुच्यते सदा दिवि पूज्यते च ॥ ३५ ॥
 एवं गृहार्चनविधावपि शक्तिः स्यात् संस्थापनं सकलमन्त्रविधानयुक्तम् ॥ ३६ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रासादानुकीर्तनं नाम सप्तत्यधिक
 द्विशततमोऽध्यायः ॥ २७० ॥ ४३ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ पुरोर्वेशस्त्वया सूत सभविष्यो निवेदितः ॥ सुर्यवंशे नृपा ये तु भविष्यन्ति हि
 तान् वद ॥ १ ॥ तथैव यादवे वंशे राजानः कीर्तिवर्द्धनाः ॥ कलौ युगे भविष्यन्ति तानपीह वदस्व नः ॥ २ ॥ वंशान्ते ज्ञातयो याश्च राज्यं प्राप्स्यन्ति
 सुव्रताः ॥ ब्रूहि संक्षेपतस्तासां यथाभाव्यमनुक्रमात् ॥ ३ ॥ सूत उवाच ॥ बृहद्बलस्य दायदो वीरो राजा हुरुक्षयः ॥ उरुक्षयसुतश्चापि वत्स
 द्रोहो महायशाः ॥ ४ ॥ वत्सद्रोहात्प्रतिव्योमस्तस्य पुत्रो दिवाकरः ॥ तस्यैव मध्यदेशे तु अयोध्यानगरी शुभा ॥ ५ ॥ दिवाकरस्य भविता
 सहदेवो महायशाः ॥ सहदेवाच्च भविता ध्रुवाश्चो वै महामनाः ॥ ६ ॥ तस्य भाव्यो महाभागः प्रतीपाश्च तत्सुतः ॥ प्रतीपाश्चसुतश्चापि सुप्रतीपो
 भविष्यति ॥ ७ ॥ मरुदेवः सुतस्तस्य सुनक्षत्रस्ततोऽभवत् ॥ किन्नराश्चः सुनक्षत्राद्भव्यति परन्तपः ॥ ८ ॥ किन्नराश्चान्तरिक्षो भविष्यति
 महामनाः ॥ सुषेणश्चान्तरिक्षाच्च सुमित्रश्चाप्यभिन्नजित् ॥ ९ ॥ सुमित्रजो बृहद्राजो बृहद्राजस्य वीर्यवान् ॥ पुत्रः कृतञ्जयो नाम धार्मिकश्च
 भविष्यति ॥ १० ॥ कृतञ्जयसुतो विद्वान्भविष्यति रणेजयः ॥ भविता सञ्जयश्चापि वीरो राजा रणेजयात् ॥ ११ ॥ सञ्जयस्य सुतः शाक्यः

सास्यान्छुद्धौदनो नृपः ॥ शुद्धौदनस्य भविता सिद्धार्थः पुष्कलः सुतः ॥ १२ ॥ प्रसेनजित्तो भव्यः क्षुद्रको भविता ततः ॥ क्षुद्रकात्कुलको
 भाव्यः कुलकात्सुरथः स्मृतः ॥ १३ ॥ सुमित्रः सुरथाज्जातो ह्यन्यस्तु भविता नृपः ॥ एते चैक्ष्वाकवः प्रोक्ता भविष्या ये कलौ युगे ॥ १४ ॥
 बृहद्बलन्वाये तु भविष्याः कुलवर्द्धनाः ॥ अत्रानुवंशश्चोऽयं विप्रर्गीतः पुरातनैः ॥ १५ ॥ इक्ष्वाकूणामयं वंशः सुमित्रान्तो भविष्यति ॥
 सुमित्रं प्राप्य राजानं संस्थां प्राप्स्यति वै कलौ ॥ १६ ॥ इत्येवं मानवो वंशः प्रागेव समुदाहृतः ॥ अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि मागधा ये
 बृहद्गथाः ॥ १७ ॥ पूर्वेण ये जरासन्धात्सहदेवान्ये नृपाः ॥ अतीता वर्त्तमानाश्च भविष्यांश्च निबोधत ॥ १८ ॥ संग्रामे भारते वृत्ते सहदेवे
 निषाविते ॥ सोमाधिस्तस्य द्वायादो राजाभूत्सगिरित्रजे ॥ १९ ॥ पंचाशतं तथाष्टौ च समा राज्यमकारयत् ॥ श्रुतश्रवाश्चतुःषष्टिं
 समास्तस्यान्वयेऽभवत् ॥ २० ॥ अप्रतीपी च षट्त्रिंशत्समा राज्यमकारयत् ॥ चत्वारिंशत् समास्तस्य निरमित्रो दिवं गतः ॥ २१ ॥ पंचाशतं
 समाः षट् च सुरक्षः प्राप्तवान्महीम् ॥ बृहत्कर्म्मो त्रयोविंशद्वन्द्वं राज्यमकारयत् ॥ २२ ॥ सेनाजित्सम्प्रयातश्च मुक्त्वा पंचशतं महीम् ॥ श्रुत
 अयस्तु वर्षाणि चत्वारिंशद्भविष्यति ॥ २३ ॥ अष्टाविंशतिवर्षाणि मर्हो प्राप्स्यति वै विभुः ॥ अष्टपंचाशतं षट् च राज्ये स्थास्यति वै
 शुचिः ॥ २४ ॥ अष्टाविंशत्समा राजा क्षेमो भोक्ष्यति वै महीम् ॥ अनुव्रतश्चतुःषष्टिं राज्यं प्राप्स्यति वीर्यवान् ॥ २५ ॥ पंचत्रिंशतिवर्षाणि सुनेत्रो
 भोक्ष्यते महीम् ॥ भोक्ष्यते निवृत्तिश्चेमामष्टपंचाशतं समाः ॥ २६ ॥ अष्टाविंशत्समा राज्यं त्रिनेत्रो भोक्ष्यते ततः ॥ चत्वारिंशत् तथाष्टौ
 च द्युमत्सेनो भविष्यति ॥ २७ ॥ त्रयस्त्रिंशत् वर्षाणि मर्हनेत्रः प्रकाश्यते ॥ द्वात्रिंशत्तु समा राजा ह्यचलस्तु भविष्यति ॥ २८ ॥ रिपुञ्जय
 स्तु वर्षाणि पंचाशत्प्राप्स्यते महीम् ॥ द्वात्रिंशति नृपा ह्येते भवितारो बृहद्गथाः ॥ २९ ॥ पूर्ण वर्षसहस्रं तु तेषां राज्यं भविष्यति ॥ जयतां
 क्षत्रियाणां च बालकः पुलकः भवेत् ॥ ३० ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे राजवंशानुकीर्त्तने एकसप्तत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २७१ ॥
 सूत उवाच ॥ बृहद्गथेष्वतीतिषु वीतिहोत्रेष्वन्तिषु ॥ पुलकः स्वामिनं इत्वा स्वपुत्रमभिषेक्ष्यति ॥ १ ॥ मिषतां क्षत्रियाणां च बालकः पुल
 कोद्भवः ॥ स वै प्रणतसामन्तो भविष्यो न च धर्मतः ॥ २ ॥ त्रयोविंशत्समा राजा भविता स नरोत्तमः ॥ अष्टाविंशतिवर्षाणि पाळको भविता

नृपः ॥ ३ ॥ विशाखपुत्रो भविता त्रिपञ्चाशत्तथा समाः ॥ एकविंशत्समा राजा सूर्यकस्तु भविष्यति ॥ ४ ॥ वाराणस्यां सुतं स्थाप्य श्रयिष्यति
 गिरित्रजम् ॥ शिशुनाकस्तु वर्षाणि चत्वारिंशद्भविष्यति ॥ ५ ॥ काकवर्णः सुतस्तस्य षड्विंशत्प्राप्स्यते महीम् ॥ षट्त्रिंशच्चैव वर्षाणि क्षेमधोमा
 भविष्यति ॥ ६ ॥ चतुर्विंशत्समाः सोऽपि क्षेमजित् प्राप्स्यते महीम् ॥ अष्टाविंशतिवर्षाणि विन्ध्यसेनो भविष्यति ॥ ७ ॥ भविष्यति समा राजा
 नव काण्वायनो नृपः ॥ भूमिमित्रः सुतस्तस्य चतुर्दश भविष्यति ॥ ८ ॥ अजातशत्रुर्भविता सप्तविंशत्समा नृपः ॥ चतुर्विंशत्समा राजा
 वंशकस्तु भविष्यति ॥ ९ ॥ उदासी भविता तस्मात्रयस्त्रिंशत्समा नृपः ॥ चत्वारिंशत्समा भाव्यो राजा वै नन्दिवर्द्धनः ॥ १० ॥ चत्वारिंश
 त्रयश्चैव महानन्दी भविष्यति ॥ इत्येते भवितारो वै दश द्वौ शिशुनाकजाः ॥ ११ ॥ शतानि त्रीणि पूर्णानि षष्टिवर्षाधिकानि तु ॥ शिशुनाका
 भविष्यन्ति राजानः क्षत्रवन्धवः ॥ १२ ॥ एतैः सार्द्धं भविष्यन्ति यावत्कलिनृपाः परे ॥ तुल्यकालं भविष्यन्ति सर्वे ह्येते महीक्षितः ॥ १३ ॥ चतुर्विंश
 त्तथैष्टवाकाः पांचालः सप्तविंशतिः ॥ काशेयास्तु चतुर्विंशदष्टाविंशतु देह्याः ॥ १४ ॥ कलिङ्गाश्चैव द्वात्रिंशदश्मकाः पञ्चविंशतिः ॥ कुरु
 आपि षड्विंशदष्टाविंशस्तु मेथिलाः ॥ १५ ॥ शूरसेनास्त्रयोविंशद्वितीहोत्राश्च विंशतिः ॥ एते सर्वे भविष्यन्ति एककालं महीक्षितः ॥ १६ ॥
 महानन्दिमुत्तथापि शूद्रायां कलिकांशजः ॥ उत्पत्स्यते महापद्मः सर्वशत्रान्तको नृपः ॥ १७ ॥ ततः प्रभृति राजानो भविष्याः
 शूद्रयोनयः ॥ एकराट् स महापद्मो एकच्छत्रो भविष्यति ॥ १८ ॥ अष्टाशीति तु वर्षाणि पृथिव्यां च भविष्यति ॥ सर्वशत्रमथोत्साद्य
 भाविनार्येन चोदितः ॥ १९ ॥ सुकल्पादिसुत ह्यष्टौ समा द्वादश ते नृपाः ॥ महापद्मस्य पर्याये भविष्यन्ति नृपाः क्रमात् ॥ २० ॥
 उद्धरियति कौटिल्यः समा द्वादशभिः सुतान् ॥ भुक्त्वा मर्हो वर्षशतं ततो मोर्यान् गमिष्यति ॥ २१ ॥ भविता शतधन्वा च तस्य
 पुत्रस्तु षट् समाः ॥ बृहद्रथस्तु वर्षाणि तस्य पुत्रश्च सप्ततिः ॥ २२ ॥ षट्त्रिंशत्तु समा राजा भविता शक एव च ॥ सप्तानां दश
 वर्षाणि तस्य नसा भविष्यति ॥ २३ ॥ राजा दशरथोऽष्टौ तु तस्य पुत्रो भविष्यति ॥ भविता नव वर्षाणि तस्य पुत्रश्च सप्ततिः ॥ २४ ॥
 इत्येते दश मोर्यास्तु ये भोक्ष्यन्ति वसुधराम् ॥ सप्तविंशच्छतं पूर्णं तेभ्यः शुङ्गान्गमिष्यति ॥ २५ ॥ पुष्यमित्रस्तु सेनानिरुद्धस्य स बृह

दद्यात् ॥ कारयिष्यति वै राज्यं षट्त्रिंशत्तिसमा नृपः ॥ २६ ॥ भवितापि वसुज्येष्ठः सप्त वर्षाणि वै नृपः ॥ वसुमित्रस्तथा भाव्यो दश वर्षाणि
 वै ततः ॥ २७ ॥ ततोऽन्तकः समे द्वे तु तस्य पुत्रो भविष्यति ॥ भविष्यति समास्तस्मात्त्रिण्येवं स पुलिन्दकः ॥ २८ ॥ भविता च त्र
 मित्रस्तु समा राजा पुनर्भवः ॥ द्वाविंशत्तु समाभागः समाभागात्ततो नृपः ॥ २९ ॥ भविष्यति सुतस्तस्य देवभूमिः समा दश ॥ दशैते क्षुद्र
 राजानो भोक्ष्यन्तीमां वसुन्धराम् ॥ ३० ॥ शतं पूर्णं शते द्वे च ततः शुङ्गान्गमिष्यति ॥ अमात्यो वसुदेवस्तु प्रसह्य ह्यवर्नो नृपः ॥ ३१ ॥
 देवभूमिमयोत्साद्य शोङ्गस्तु भविता नृपः ॥ भविष्यति समा राजा नव काण्वायनो नृपः ॥ ३२ ॥ भूमिमित्रः सुतस्तस्य चतुर्दश भविष्यति ॥
 नारायणः सुतस्तस्य भविता द्वादशैव तु ॥ ३३ ॥ सुशर्मा तत्सुतश्चापि भविष्यति दशैव तु ॥ इत्येते शुङ्गभृत्यास्तु स्मृताः काण्वायना
 नृपाः ॥ ३४ ॥ चत्वारिंशद्विजा ह्येते काण्वा भोक्ष्यन्ति वै महीम् ॥ चत्वारिंशत्पंच चैव भोक्ष्यन्तीमां वसुन्धराम् ॥ ३५ ॥ एते प्रणतसामन्ता
 भविष्या धार्मिकाश्च ये ॥ येषां पर्यायकाले तु भूमिरान्ध्रान्गमिष्यति ॥ ३६ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे राजवंशानुकीर्तने द्विसप्तत्यधिक
 द्विंशत्तमोऽध्यायः ॥ २७२ ॥ ॐ ॥ सूत उवाच ॥ काण्वायनास्ततो भूपाः सुशर्माणः प्रसह्य ताम् ॥ शुङ्गानां चैव यच्छेषं क्षपित्वा तु
 बलीयसः ॥ १ ॥ शिशुकोऽन्ध्रः सजातीयः प्राप्स्यतीमां वसुन्धराम् ॥ त्रयोविंशत्समा राजा शिशुकस्तु भविष्यति ॥ २ ॥ श्रीमल्लकौण
 भविता तस्य पुत्रस्तु वै दश ॥ पूर्णोत्सङ्गस्ततो राजा वर्षण्यष्टादशैव तु ॥ ३ ॥ पंचाशतं समाः पट्ट च शान्तकर्णभविष्यति ॥ दश चाष्टौ
 च वर्षाणि तस्य लम्बोदरः सुतः ॥ ४ ॥ आपीतको दश द्वे च तस्य पुत्रो भविष्यति ॥ दश चाष्टौ च वर्षाणि मेघस्वातिर्भविष्यति ॥ ५ ॥
 स्वातिश्च भविता राजा समास्त्वष्टादशैव तु ॥ स्कन्दस्वातिस्तथा राजा सप्तैव तु भविष्यति ॥ ६ ॥ मृगेन्द्रः स्वातिकर्णस्तु भविष्यति समा
 स्रयः ॥ कुन्तलः स्वातिकर्णस्तु भविताष्टौ समा नृपः ॥ ७ ॥ एकसंवत्सरं राजा स्वातिवर्णो भविष्यति ॥ ८ ॥ भविता रिक्तवर्णस्तु वर्षाणि
 पंचविंशतिः ॥ ततः संवत्सरान्यंच ह्यष्टौ राजा भविष्यति ॥ ९ ॥ पंच मन्दुलको राजा भविष्यति समा नृपः ॥ पुरीन्द्रसेनो भविता तस्मात्
 सौम्यो भविष्यति ॥ १० ॥ सुन्दरः शान्तिकर्णस्तु अब्दमेकं भविष्यति ॥ चकोरः स्वातिकर्णस्तु षण्मानवै भविष्यति ॥ ११ ॥ अष्टा

विंशतिवर्षाणि शिवस्वातिभविष्यति ॥ राजा च गौतमीपुत्रो ह्येकविंशत्यतो नृपः ॥ १२ ॥ अष्टाविंशत्सुतस्तस्य पुलोमा वै भविष्यति ॥ शिव
 श्रीर्वै पुलोमास्तु सप्तैव भविता नृपः ॥ १३ ॥ शिवस्कन्धः शान्तिकर्णद्रविता ह्यात्मजः समाः ॥ नवविंशतिवर्षाणि यज्ञश्रीः शान्ति
 कर्णिकः ॥ १४ ॥ षष्ठैव भविता तस्माद्विजयस्तु समास्ततः ॥ चण्डश्रीः शान्तिकर्णस्तु तस्य पुत्रः समा दश ॥ १५ ॥ पुलोमा सप्त वर्षाणि अन्य
 स्तेषां भविष्यति ॥ एकोनविंशतिर्द्विती आन्ध्रा भोक्ष्यन्ति वै महीम् ॥ १६ ॥ तेषां वर्षशतानि स्युश्चत्वारि पष्टिरव च ॥ आन्ध्राणां संस्थिता
 राज्ये तेषां भृत्यान्वये नृपाः ॥ १७ ॥ सप्तैवान्ध्रा भविष्यन्ति दशाभीरास्तथा नृपाः ॥ सप्त गर्दभिलाश्चापि शकाश्चाष्टादशैव तु ॥ १८ ॥ यव
 नाष्टौ भविष्यन्ति तुषाराच्च चतुर्दश ॥ त्रयोदश गुरुण्डाश्च द्रूणा ह्येकोनविंशतिः ॥ १९ ॥ यवनाष्टौ भविष्यन्ति सप्ताशीते
 महीमिमाम् ॥ सप्त गर्दभिला भूयो भोक्ष्यन्तीमां वसुन्धराम् ॥ २० ॥ सप्तवर्षसहस्राणि तुषाराणां मही स्मृता ॥ शतानि
 त्रीण्यशीतिं च शतान्यष्टादशैव तु ॥ २१ ॥ शतान्यर्द्धं चतुष्काणि भवितव्यास्त्रयोदश ॥ गुरुण्डा वृषलैः सार्द्धं भोक्ष्यन्ते
 म्लेच्छसम्भवाः ॥ २२ ॥ शतानि त्रीणि भोक्ष्यन्ते वर्षाण्येकादशैव तु ॥ आन्ध्राः श्रीपर्वतियाश्च ते द्विपंचाशतं समाः ॥ २३ ॥
 सप्तषष्टिस्तु वर्षाणि दशाभीरास्तथैव च ॥ तेषूत्सन्नेषु कालेन ततः किलाकिला नृपाः ॥ २४ ॥ भविष्यन्तीह यवना धर्मतः कामतोऽर्थतः ॥
 तेविमिश्रा जनपदा आर्या म्लेच्छाश्च सर्वशः ॥ २५ ॥ विपर्ययेण वर्तन्ते क्षयमेष्यन्ति वै प्रजाः ॥ लुब्धानृतानुवाश्चैव भवितारो नृपास्तथा ॥ २६ ॥
 कालिकनानुहताः सर्वे आर्या म्लेच्छाश्च सर्वशः ॥ अधार्मिकाश्च येऽत्यर्थं पापण्डाश्चैव सर्वशः ॥ २७ ॥ प्रनष्टे नृपवंशे तु सन्ध्याशेषे कलो
 युगे ॥ किञ्चिच्छिद्यः प्रजास्ता वै धर्मे नष्टेऽपरिमहाः ॥ २८ ॥ असाधवो ह्यसत्त्वाश्च व्याधिशोकेन पीडिताः ॥ अनादृष्टिहताश्चैव परस्पर
 वधेष्ववः ॥ २९ ॥ अशरण्याः परित्रस्ताः सङ्कटं घोरमाश्रिताः ॥ सरित्पर्वतवासिन्यो भविष्यन्त्यखिलाः प्रजाः ॥ ३० ॥ पत्रमूलफलाहाराश्चौर
 पत्राविनाम्बराः ॥ वृत्त्यर्थमभिलिप्तसन्त्यश्चरिष्यन्ति वसुन्धराम् ॥ ३१ ॥ एवं कष्टमनुग्राताः प्रजाः काले युगान्तके ॥ निःशेषास्तु भविष्यन्ति
 सार्द्धं कलियुगेन तु ॥ ३२ ॥ क्षीणे कलियुगे तस्मिन्दिव्ये वर्षसहस्रके ॥ ससन्ध्यांशे सुनिःशेषे कृतं तु प्रतिपत्स्यते ॥ ३३ ॥ एवं वंशक्रमः

कृत्स्नः कीर्तितो यो मया क्रमात् ॥ अतीता वर्तमानाश्च तथैवानागताश्च ये ॥ ३४ ॥ महापद्माभिषेकस्तु यावज्जन्म परीक्षितः ॥ एवं वर्षसहस्रं
तु ज्ञेयं पंचाशदुत्तरम् ॥ ३५ ॥ पोलोमास्तु तथान्ध्रास्तु महोपज्ञान्तरे पुनः ॥ अनन्तरं शतान्यद्यौ पट्टत्रिंशत्तु समास्तथा ॥ ३६ ॥ ताव
त्कालान्तरं भाव्यमान्ध्रान्तादापरीक्षितः ॥ भविष्ये ते प्रसंख्याताः पुराणज्ञैः श्रुतर्षिभिः ॥ ३७ ॥ सप्तर्षयस्तदा प्रांशु प्रदीप्तेनाग्निना समाः ॥
सप्तर्विंशतिभाव्यानामान्धराणां तु यदा पुनः ॥ ३८ ॥ सप्तर्षयस्तु वर्तन्ते यत्र नक्षत्रमण्डले ॥ सप्तर्षयस्तु तिष्ठन्ति पर्यायेण शतं शतम् ॥ ३९ ॥
सप्तर्षीणामुपर्येतत्स्मृतं वै दिव्यमंज्ञया ॥ समा दिव्याः स्मृताः षष्टिर्दिव्याब्दानि तु सप्तभिः ॥ ४० ॥ एभिः प्रवर्त्तते कालो दिव्यः सप्तर्षिभि
स्तु वै ॥ सप्तर्षीणां च यो पूर्वो दृश्यते ह्युदितो निशि ॥ ४१ ॥ तयोर्मध्ये तु नक्षत्रं दृश्यते यत्समं दिवि ॥ तेन सप्तर्षयो ज्ञेया युक्ता व्योम्नि
शतं समाः ॥ ४२ ॥ नक्षत्राणामृषीणां च योगस्येतन्निदर्शनम् ॥ सप्तर्षयो मघायुक्ताः काले पारिक्षिते शतम् ॥ ४३ ॥ ब्राह्मणस्तु
चतुर्विंश भविष्यन्ति शतं समाः ॥ ततः प्रभृत्ययं सर्वो लोको व्यापत्स्यते भृशम् ॥ ४४ ॥ अनृतोपहता लुब्धा धर्मतः कामतोऽर्थतः ॥
श्रोतस्मार्त्तैः तिसिथिले नष्टवर्णाश्रमे तथा ॥ ४५ ॥ सङ्करं दुर्बलात्मानः प्रतिपत्स्यन्ति मोहिताः ॥ ब्राह्मणाः शुद्रयोनिस्थाः शुद्रा वै मन्त्र
वीनयः ॥ ४६ ॥ उपस्थास्यन्ति तान्विभ्रास्तदर्थमभिलिप्सवः ॥ क्रमेणैव च दृश्यन्ते स्ववर्णान्तरदायकम् ॥ ४७ ॥ क्षयमेव गमिष्यन्ति क्षीण
शेषा युगक्षये ॥ यस्मिन्कृष्णोऽर्द्धं दिवं यातस्तस्मिन्नेव तदाहनि ॥ ४८ ॥ प्रतिपन्नं कलियुगं प्रमाणं तस्य मे शृणु ॥ चतुश्शतसहस्रं तु
वर्षाणां वै स्मृतं बुधैः ॥ ४९ ॥ चत्वार्यष्टसहस्राणि संख्यातं मानुषेण तु ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं तु तदा संख्या प्रवर्त्तते ॥ ५० ॥ निःशेषं तु तदा
तस्मिन्कृतं वै प्रतिपत्स्यते ॥ ऐलब्धेऽह्वाकुवंशश्च सहदेवः प्रकीर्त्तिताः ॥ ५१ ॥ इक्ष्वाकोः संस्मृतं क्षत्रं सुमित्रान्तं भविष्यति ॥ ऐलं क्षत्रं समा
क्रान्तं सोमवंशविदो विदुः ॥ ५२ ॥ एते विवस्वतः पुत्राः कीर्त्तिताः कीर्त्तिवर्द्धनाः ॥ अतीता वर्त्तमानाश्च तथैवानागताश्च ये ॥ ५३ ॥ ब्राह्मणाः
क्षत्रिया वैश्यास्तथा शुद्राश्च वै स्मृताः ॥ वैवस्वतेऽन्तरे तस्मिन्निति वंशः समाप्यते ॥ ५४ ॥ देवापिः पौरवो राजा ऐक्ष्वाको यश्च ते
मतः ॥ महायोगबलोपेतौ कलापग्राममाश्रितौ ॥ ५५ ॥ एतौ क्षत्रप्रणेतारौ नवविंशे चतुर्थे ॥ सुवर्चा मनुपुत्रस्तु ऐक्ष्वाकाद्यौ भविष्य

ति ॥ ५६ ॥ नवविंशे युगेऽसौ वै वंशस्यादिर्भविष्यति ॥ देवापिपुत्रः सत्यस्तु ऐलानां भविता नृपः ॥ ५७ ॥ क्षत्रप्रवर्त्तकवेतो भविष्यं तु
 चतुर्थे ॥ एवं सर्वेषु विज्ञेयं सन्तानार्थं तु लक्षणम् ॥ ५८ ॥ क्षीणे कालियुगे चैव तिष्ठन्तीति कृते युगे ॥ सप्तर्षयस्तु तैः सार्द्धं मध्ये त्रेता
 युगे पुनः ॥ ५९ ॥ बीजार्थं वै भविष्यन्ति ब्रह्मक्षत्रस्तु वै पुनः ॥ एवमेवं तु सर्वेषु तिष्यन्तेष्वन्तरेषु च ॥ ६० ॥ सप्तर्षयो नृपैः सार्द्धं सन्ता
 नार्थं युगे युगे ॥ एवं क्षत्रस्य चोत्सेधः सम्बन्धो वै द्विजैः स्मृतः ॥ ६१ ॥ मन्वन्तराणां सन्तानाश्च श्रुतौ स्मृताः ॥ अतिक्रान्त
 युगाश्चैव ब्रह्मक्षत्रस्य सम्भवाः ॥ ६२ ॥ यथा प्रशान्तिस्तेषां वै प्रकृतीनां यथा क्षयः ॥ सप्तर्षयो विदुस्तेषां दीर्घायुद्वंद्वक्षयोदयो ॥ ६३ ॥
 एतेन क्रमयोगेन ऐला इक्ष्वाकवो नृपाः ॥ उत्पद्यमानास्त्रतायां क्षीयमाणाः कलौ युगे ॥ ६४ ॥ अनुयान्ति युगाख्यां तु यावन्मन्वन्तर
 क्षयम् ॥ जामदग्न्येन रामेण क्षत्रे निरवशेषिते ॥ ६५ ॥ रित्तेयं वसुधा सर्वौ क्षत्रियैर्वसुधाधिपैः ॥ द्विवंशकरणं सर्वं कीर्त्तयिष्ये निबोध
 मे ॥ ६६ ॥ ऐलं चैक्ष्वाकुवंशं च प्रकृतिं परिचक्षते ॥ राजानः श्रेणिबद्धाश्च तयान्ये क्षत्रिया भुवि ॥ ६७ ॥ ऐलवंशास्तु भूयांसो न तथेक्ष्वा
 कवो नृपाः ॥ एषामेकशतं पूर्णं कुलानामभिरोचते ॥ ६८ ॥ तावदेव तु भोजानां विस्ताराद्विगुणं स्मृतम् ॥ भोजानां द्विगुणं क्षत्रं चतुर्दश
 तद्यथातथम् ॥ ६९ ॥ ते ह्यतीताः सनामानो ब्रुवतस्तान्निबोध मे ॥ क्षतं वै प्रतिविन्ध्यानां क्षतं नागाः क्षतं हयाः ॥ ७० ॥ क्षतमेकं
 घातंराष्ट्रा ह्यशीतिर्जनमेजयाः ॥ क्षतं वै ब्रह्मदत्तानां वीराणां कुरुवः क्षतम् ॥ ७१ ॥ ततः क्षतं च पांचालाः क्षतं काशिकुशादयः ॥
 तथापरे सद्वत्से द्वे ये नीपाः शशबिन्दवः ॥ ७२ ॥ इष्टवन्तश्च ते सर्वे सर्वे नियुतदक्षिणाः ॥ एवं राजर्षयोऽतीताः क्षतशोऽथ सहस्रशः ॥ ७३ ॥
 मनौर्वैस्वतस्यास्वत्तमानेऽन्तरे विभोः ॥ तेषां तु निधनोत्पत्तौ लोकसंस्थितयः स्थिताः ॥ ७४ ॥ न शक्यो विस्तरस्तेषां सन्तानस्य पर
 स्परम् ॥ तत्पूर्वापरयोगेन वक्तुं वर्षशतैरपि ॥ ७५ ॥ अष्टाविंशत्समाख्याता गता वैवस्वतेऽन्तरे ॥ एते देवगणैः सार्द्धं शिष्टा ये तान्निबो
 धत ॥ ७६ ॥ चत्वारिंशत्रयैश्चैव भविष्यास्ते महात्मानः ॥ अत्रशिष्टा युगाख्यास्ते ततो वैवस्वतो ह्ययम् ॥ ७७ ॥ एतद्भः कीर्त्तितं सम्यक्
 समासव्यासयोगतः ॥ पुनर्वक्तुं बहुत्वात् न शक्यं विस्तरेण तु ॥ ७८ ॥ उक्ता राजर्षयो ये तु अतीतास्ते युगेः सह ॥ ये ते यथातिवन्द्यानां

ये च वंक्षा विशाम्यते ॥ ७९ ॥ कीर्तिता द्युतिमन्तस्ते य एतान्धारयेन्नरः ॥ लभते सं वरान्पञ्च दुर्लभानिह लोकिकान् ॥ ८० ॥ आयुः
कीर्ति धनं स्वर्गं पुत्रवांश्चाभिजायते ॥ धारणाच्छ्रवणाच्चैव परं स्वर्गस्य धीमतः ॥ ८१ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भविष्यराजानुकीर्तने
नाम त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ २७३ ॥ ७९ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ न्यायेनार्जनमर्थानां वर्द्धनं चाभिरक्षणम् ॥ सत्पात्रप्रतिपत्तिश्च
सर्वसास्त्रेषु पठ्यते ॥ १ ॥ कृतकृत्यो भवेत्केन मनस्वी धनवान्बुधः ॥ महादानेन दत्तेन तन्नो विनश्वरस्तो वद ॥ २ ॥ सुत उवाच ॥ अथानः
सम्प्रवक्ष्यामि महादानानुकीर्तनम् ॥ दानधर्मेऽपि यन्नोक्तं विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ ३ ॥ तदहं सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् ॥ सर्वपाप
क्षयकरं नृणां दुःस्वप्ननाशनम् ॥ ४ ॥ यत्तत्षोडशया प्रोक्तं वासुदेवेन भूतले ॥ पुण्यं पवित्रमायुष्यं सर्वपापहरं शुभम् ॥ ५ ॥ पूजितं देवताभि
श्च ब्रह्मविष्णुशिवादिभिः ॥ आद्यं तु सर्वदानानां तुलापुरुषसंज्ञकम् ॥ ६ ॥ हिरण्यगर्भदानं च त्रपाण्डं तदनन्तरम् ॥ कल्पपादपदानं च
गोसहस्रं च पञ्चमम् ॥ ७ ॥ हिरण्यकामधेनुश्च हिरण्याश्वस्तथैव च ॥ हिरण्याश्वस्तद्रद्रेमहस्तिन्यस्तथा ॥ ८ ॥ पञ्चलाङ्गलकं तद्रदरा
दानं तथैव च ॥ द्वादशं विश्वचक्रं तु ततः कल्पलतात्मकम् ॥ ९ ॥ सप्तसागरदानं च रत्नवेनुस्तथैव च ॥ महाभूतघटस्तद्रत्नं षोडशं परिकी
र्तितम् ॥ १० ॥ सर्वोपेतानि कृतवान् पुरा शम्बरसूदनः ॥ वासुदेवस्तु भगवानम्बरिपोऽथ भार्गवः ॥ ११ ॥ कार्त्तवीर्योज्ज्वलं नाम
प्रह्लादः पृथुरेव च ॥ कुर्युरन्ये महीपालाः केचिच्च भरतादयः ॥ १२ ॥ यस्माद्विघ्नसहस्रेण महादानानि सर्वदा ॥ रक्षन्ते देवताः सर्वो एकैकमपि
भूतले ॥ १३ ॥ एषामन्यतमं कुर्याद्वासुदेवप्रसादतः ॥ न शक्यमन्यथा कर्तुमपि शक्रेण भूतले ॥ १४ ॥ तस्माद्वाराध्य गोविन्दमुमापत्ति
विनायकौ ॥ महादानमखं कुर्याद्विप्रेश्चैवानुमोदितः ॥ १५ ॥ एतदेवाह मनवे परिपृष्टो जनार्दनः ॥ यथावदनुवक्ष्यामि शृणुध्वमपि
सत्तमाः ॥ १६ ॥ मयुरुवाच ॥ महादानानि यानीह पवित्राणि शुभानि च ॥ रहस्यानि प्रदेयानि तानि मे कथयाच्युत ॥ १७ ॥ मत्स्य
उवाच ॥ यानि नोक्तानि शुद्धानि महादानानि षोडश ॥ तानि ते कथयिष्यामि यथावदनुपूर्वशः ॥ १८ ॥ तुलापुरुषयोगोऽयं येषामदो विधी
यते ॥ अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपाते दिनक्षये ॥ १९ ॥ युगादिपूषरागेषु तथा मन्वन्तरादिषु ॥ संक्रान्तौ वैधृतिदिने चतुर्दश्यष्टमीषु

च ॥ २० ॥ सितपञ्चदशीर्षेद्वादशीष्वष्टकासु च ॥ यद्गोत्सवविवाहेषु दुःस्वप्नादुत्तदर्शने ॥ २१ ॥ द्रव्यब्राह्मणलाभे वा श्रद्धा वा यत्र
 जायते ॥ तीर्थे वायतने गोष्ठे कूपारामसरित्सु च ॥ २२ ॥ गृहे वायतने वापि तडागे रुचिरे तथा ॥ महादानानि देयानि संसारभय
 भोरूणा ॥ २३ ॥ अनित्यं जीवितं यस्मादसु चातीव चञ्चलम् ॥ केशेष्वेव गृहीतः सन्मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥ २४ ॥ पुण्यां तिथिमयासाद्य
 कृत्वा ग्राहणवाचनम् ॥ षोडशारत्निमानं तु दश द्वादश वा करान् ॥ २५ ॥ मण्डपं कारयेद्विद्वान् चतुर्भद्रासनं बुधः ॥ सप्तहस्ता भवेद्देवी
 मध्ये पञ्चकरा तथा ॥ २६ ॥ तन्मध्ये तोरणं कुर्यात् सारदारुमयं बुधः ॥ कुर्यात् कुण्डानि चत्वारि चतुर्दिक्षु विचक्षणः ॥ २७ ॥ समेखल
 योनिष्ठानि कुर्यात् सम्पूर्णकुम्भानि सहास्रानि ॥ सुताम्रपात्रद्वयसंयुतानि सयज्ञपात्राणि सुविष्टाणि ॥ २८ ॥ हस्तप्रपाणानि तिलाज्य
 धूपपुष्पोपहाराणि सुशोभनानि ॥ पूर्वोत्तरे हस्तमिताथ वेदी ग्रहादिदेवेश्वरपूजनाय ॥ २९ ॥ अत्राञ्चनं ब्रह्मशिवाच्युतानां तत्रैव कार्यं फल
 माल्यबन्धैः ॥ लोकेशवर्णाः परितः पताका मध्ये ध्वजः किङ्किणिकायुतः स्यात् ॥ ३० ॥ द्वारेषु कार्योणि च तारणानि चत्वार्योपि क्षीरवनस्प
 तीनाम् ॥ द्वारेषु कुम्भद्वयमत्र काय स्रग्गन्धधूपाम्बररत्नयुक्तम् ॥ ३१ ॥ शालेड्डुशीचन्दनदेवदारुशीर्षिणिविल्वप्रियङ्गाचनोन्यम् ॥ स्वम्भ
 द्रयं हस्तपुगावसातं कृत्वा द्रव्यं पञ्चकरोच्छ्रितं च ॥ ३२ ॥ तदन्तरं हस्तचतुष्टयं स्यादथोदरद्वयं तदङ्गमेव ॥ समानजानिश्च तुल्यवलम्ब्या
 हेमेन मध्ये पुरुषेण युक्ता ॥ ३३ ॥ दैर्घ्येण सा हस्तचतुष्टयं स्यात् पृथुत्तमस्यास्तु दशाङ्गुलानि ॥ सुवर्णपट्टाभरणा नु कार्यो ता लङ्घपाश
 द्रयश्चट्टलाभिः ॥ ३४ ॥ युता सुवर्णेन तु रत्नमाला विभूषिता माल्यविलेपनाभ्याम् ॥ चक्रं लिखद्भारिजगर्भयुक्तं नानारजोभिर्भुवि पुष्प
 कीर्णम् ॥ ३५ ॥ वितानकं चोपरि पञ्चवर्णं संस्थाप्येत्युष्णफलेपशोभम् ॥ अथर्त्विजो वेदविदश्च कार्योः सुखवैपान्यशील्युक्ताः ॥ ३६ ॥
 विधानदक्षाः पटवोऽनुकूला ये चार्थदेशप्रभवा द्विजेन्द्राः ॥ गुरुश्च वेदान्तविदायंशसमुद्भवः शीलकुलाभिरूपः ॥ ३७ ॥ पुराणशास्त्राभि
 रतोऽतिदक्षः प्रसन्नगम्भीरसरस्वतीकः ॥ सिताम्बरः कुण्डलहेमसूत्रकेयूरकण्ठाभरणाभिरामः ॥ ३८ ॥ पूर्वेण ऋग्वेदविदावभास्तां यजुर्वेदो
 दक्षिणतश्च शस्तौ ॥ स्थान्यौ द्विजौ सामविदौ तु पञ्चादाथर्वणावुत्तरस्तु कार्यौ ॥ ३९ ॥ विनायकादिग्रहलोकपालजन्यपुत्रादित्यमरुद्गणा

नाम् ॥ ब्रह्मच्युते शाकं वनस्पतीनां स्वमन्त्रतो होमचतुष्टयं स्यात् ॥ ४० ॥ जप्यानि सुक्तानि तथैव चेषामनुक्रमेणापि यथास्वरूपम् ॥
 सुमावसाने कृततूर्येनादौ गुरुर्गृहीत्वा बलिपुष्पघूपम् ॥ आवाहयेल्लोकपतीक्रमेण मन्त्रैरमीभिर्यजमानयुक्तः ॥ ४१ ॥ एहोहि सर्वामरासिद्ध
 साध्वैरभिष्टुतो वज्रधरोऽभरेशः ॥ संवीज्यमानोऽप्सरसां गणेन रक्षाध्वरं नो भगवन् नमस्ते ॥ ४२ ॥ ॐ इन्द्राय नमः ॥ एहोहि सर्वामर
 इव्यबाह सुनिप्रवीरिभितोऽभिजुष्टः ॥ तेजस्विना लोकगणेन सार्द्धं ममाध्वरं रक्ष कवे नमस्ते ॥ ४३ ॥ ॐ अग्नये नमः ॥ एहोहि वैवस्वत
 धर्मराज सर्वामरैरर्चितोऽभ्यसूते ॥ शुभाशुभानन्दशुचामधीश शिवाय नः पाहि मखं नमस्ते ॥ ४४ ॥ ॐ यमाय नमः ॥ एहोहि रक्षोगण
 नायकस्त्वं सर्वस्तु वेतालपिशाचसङ्घैः ॥ ममाध्वरं पाहि शुभादिनाथ लोकेध्वरस्त्वं भगवन्नमस्ते ॥ ४५ ॥ ॐ निऋतये नमः ॥ एहोहि यादो
 गणवारिधीनां गणेन पर्जन्यमहाऽप्सरोभिः ॥ विद्याधरेन्द्रमारणीयमान पाहि त्वमस्मान्भगवन्नमस्ते ॥ ४६ ॥ ॐ वरुणाय नमः ॥ एहोहि यज्ञे भम
 रक्षणाय मृगाधिरूढः सह सिद्धसङ्घैः ॥ प्राणाधिपः कालकवेः सहायो गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥ ४७ ॥ ॐ वायवे नमः ॥ एहोहि यज्ञेश्वर
 यज्ञारक्षां विधत्स्व नक्षत्रगणेन सार्द्धम् ॥ सर्वौषधीभिः पितृभिः सहैव गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥ ४८ ॥ ॐ सोमाय नमः ॥ एहोहि विधेश्वर
 नस्त्रिशूलकपालखट्वाङ्गधरेण सार्द्धम् ॥ लोकेश यज्ञेश्वर यज्ञसिद्धये गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥ ४९ ॥ ॐ ईशानाय नमः ॥ एहोहि पाताल
 धराधरेन्द्र नागाङ्गनाकिन्नरणीयमान ॥ यशोगेन्द्रामरलोकसार्द्धमनन्त रक्षाध्वरमस्मदीयम् ॥ ५० ॥ ॐ अनन्ताय नमः ॥ एहोहि विधा
 धिपते सुनीन्द्रलोकेन सार्द्धं पितृदेवताभिः ॥ सर्वस्य धातस्यमितप्रभाव विशाध्वरं नो भगवन्नमस्ते ॥ ५१ ॥ ॐ ब्रह्मणे नमः ॥ त्रैलोक्ये
 यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ॥ ब्रह्मविष्णुशिवैः सार्द्धं रक्षां कुर्वन्तु तानि मे ॥ ५२ ॥ देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ॥ ऋषयो मनवो गवो
 देवमातर एव च ॥ ५३ ॥ सर्वे ममाध्वरे रक्षां प्रकुर्वन्तु मुदान्विताः ॥ इत्यावाह्य सुरान्दद्याद्वत्तिग्भ्यो हेमभूषणम् ॥ ५४ ॥ कुण्डलानि च
 हेमानि सूत्राणि कटकानि च ॥ अङ्गुलीयपवित्राणि वासांसि शयनानि च ॥ ५५ ॥ द्विगुणं गुरवे दद्याद्दूषणाच्छादनानि च ॥ जपेयुः शान्ति
 काध्यायं जापकाः सर्वतोदिशम् ॥ ५६ ॥ तत्रोपितास्तु ते सर्वे कुत्सैवमधिवासनम् ॥ आदावन्ते च मय्ये च कुर्याद्ब्राह्मणवाचनम् ॥ ५७ ॥

ततो मङ्गलशब्देन स्नापितो वेदपुङ्गवैः ॥ त्रिःप्रदक्षिणमावृत्य गृहातकुसुमाञ्जलिः ॥ ५८ ॥ शुक्लमाख्यम्बरो भूत्वा तां तुलामभिमन्त्रयेत् ॥
नमस्ते सर्वदेवानां शक्तिस्त्वं सत्यमास्थिता ॥ ५९ ॥ साक्षिभूता जगद्धात्री निर्मिता विश्वयोनिना ॥ एकतः सर्वसत्त्वानि तथाऽनृतशतानि
च ॥ ६० ॥ धर्मो धर्मकृता मध्ये स्थापितासि जगद्धिते ॥ त्वं तुले सर्वभूतानां प्रमाणमिह कीर्त्तिता ॥ ६१ ॥ मां तोलयन्ती संसारादुद्धरस्व
नमोऽस्तु ते ॥ योऽसौ तत्त्वाधिपो देवः पुरुषः पंचविंशकः ॥ ६२ ॥ स एकोऽधिष्ठितो देवि त्वयि तस्मान्नमो नमः ॥ नमो नमस्ते गोविन्द तुला
पुरुषर्षभक ॥ ६३ ॥ त्वं हरे तारयस्वास्मानस्मात्संसारकर्दमात् ॥ पुण्यकालं समासाद्य कृत्वैवमधियासनम् ॥ ६४ ॥ पुनः प्रदक्षिणं कृत्वा तुला
मारोहयेद्दुधः ॥ सखद्भ्रमकवचः सर्वाभरणभूषितः ॥ ६५ ॥ धर्मराजमयाशय हेमं सूयेण संयुतम् ॥ कराभ्यां बद्धमुष्टिभ्यामास्ते पश्यन्
हरेर्मुखम् ॥ ६६ ॥ ततोऽपरे तुलाभागे न्यसेयुर्द्विजपुङ्गवाः ॥ समादभ्याधिकं यावत्कांचनं चातिनिर्मलम् ॥ ६७ ॥ पुष्टिकामस्तु कुर्वीत भूमि
संस्थं नरेश्वरः ॥ क्षणमात्रं ततः स्थित्वा पुनरेवमुदीरयेत् ॥ ६८ ॥ नमस्ते सर्वभूतानां साक्षिभूते सनातनि ॥ पितामहेन देवि त्वं निर्मिता
परमोष्ठिना ॥ ६९ ॥ त्वया धृतं जगत्सर्वं सहस्थावरजङ्गमम् ॥ सर्वभूतात्मभूतस्थे नमस्ते विश्वधारिणि ॥ ७० ॥ ततोऽवतीर्य गुरवे पूर्वमर्द्धं
निवेदयेत् ॥ ऋत्विग्भ्योऽपरमर्द्धं तु दद्यादुदकपूर्वकम् ॥ ७१ ॥ गुरवे ग्रामरत्नानि ऋत्विग्भ्यश्च निवेदयेत् ॥ प्राप्य तेषामनुज्ञां तु तयान्येभ्यो
ऽपि दापयेत् ॥ ७२ ॥ दीनानाथविशिष्टादीन्पूजयेद्ब्राह्मणैः सह ॥ न चिरं धारयेद्देहं सुवर्णं प्रोक्षितं बुधः ॥ ७३ ॥ तिष्ठेद्द्रव्याहं यस्माच्छोक
व्याधिकं नृणाम् ॥ शीघ्रं परस्वीकरणाच्छ्रेयः प्राप्नोति मानवः ॥ ७४ ॥ अनेन विधिना यस्तु तुलापुरुषमाचरेत् ॥ प्रतिलोकाधिपस्याने
प्रतिमन्वन्तरं वसेत् ॥ ७५ ॥ विमानेनार्कवर्णेन किङ्किणीजालमालिना ॥ पूज्यमानोऽसुरोभिश्च ततो विष्णुपुरं व्रजेत् ॥ कल्पकोटिज्ञते
यावत्तास्मिँल्लोके महीयते ॥ ७६ ॥ कर्मक्षयादिह पुनर्भुवि राजराजो भूपालमौलिमणिरञ्जितपादपीठः ॥ श्रद्धान्वितो भवति यज्ञसहस्रपात्री
दीप्तप्रतापजितसर्वमहीपलोकः ॥ ७७ ॥ यो दीयमानमपि पश्यति भक्तियुक्तः कालान्तरे स्मरति वाचयतीह लोके ॥ यो वा शृणोति पठतीन्द्र
समानरूपः प्राप्नोति धाम स पुरन्दरदेवजुष्टम् ॥ ७८ ॥ इति श्रीमत्स्ये महापुराणे महादाननुकीर्त्तने तुलापुरुषदानं नाम चतुःसप्तत्य

विप्रद्विस्तृतमोऽध्यायः ॥ २७४ ॥ मत्स्य उवाच ॥ अथातः सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् ॥ नाम्ना हिरण्यगर्भाख्यं महापातकनाशनम् ॥ १ ॥
 पुण्यं विनम्रमस्तत्र तुल्यपुरुषदानवत् ॥ ऋत्विङ्मण्डपसम्भारभूषणच्छादनादिकम् ॥ २ ॥ कुर्यादुपोषितस्तद्वह्नीकेशावाहनं व्रुचः ॥ पुण्याह
 वाचनं कृत्वा तद्वत्कृत्वा विवासनम् ॥ ३ ॥ ब्राह्मणेनानयेत्कुम्भं तपनीयमयं शुभम् ॥ द्विसप्तत्यङ्गुलच्छ्रायं हेमपङ्कजगर्भेन ॥ ४ ॥ त्रिभाग
 दीनविस्तारमभ्यक्षीतभिधूतितम् ॥ दशास्त्राणि च रत्नानि दार्वा सुर्वा तथैव च ॥ ५ ॥ हेमनाडं सपिठकं बहिरादित्यसंयुतम् ॥ तथैवावरणं
 नभेरुपवीतं च काञ्चनम् ॥ ६ ॥ पार्श्वतः स्थापयेत्तद्वद्वैमण्डकमण्डलम् ॥ पद्माकारं पिपासं स्यात्तस्मिन्तादङ्गुलधिकम् ॥ ७ ॥ मुक्तावली
 समोक्तेन स्रग्गसमन्वितम् ॥ तिलद्रोणेपरिगतं वेदिमध्ये व्यवस्थितम् ॥ ८ ॥ ततो मङ्गुलश्रेण ब्रह्मवोपरवेण च ॥ सर्वोपधुङ्कस्तान
 स्नापितो वेदपुङ्गवैः ॥ ९ ॥ शुक्लमाल्याम्बरधराः सर्वोभरणभूषितः ॥ इममुच्चारयेन्मंत्रं गृहीतकुसुमाञ्जलिः ॥ १० ॥ नमो हिरण्यगर्भाय हिरण्य
 कवचाय च ॥ ससल्लोकसुराध्यक्ष जगद्वात्रे नमो नमः ॥ ११ ॥ भूर्लोकप्रमुखा लोकस्तत्र गर्भे व्यवस्थिताः ॥ ब्रह्माभ्यस्तथा देवा
 नमस्ते विश्वधारिणे ॥ १२ ॥ नमस्ते भुवनाधार नमस्ते भुवनाश्रय ॥ नमो हिरण्यगर्भाय गर्भे यस्य पितामहः ॥ १३ ॥ यतस्तस्मैव
 भूतात्मा भूते भूते व्यवस्थितः ॥ तस्मान्मासुदराशेषदुःखसंसारसागरात् ॥ १४ ॥ एवमामन्त्र्य तन्मध्यमाविश्यास्त उदङ्मुखः ॥ मुष्टिभ्यां
 परिसंगृह्य धर्मराजचतुर्मुखो ॥ १५ ॥ जातुमध्ये शिरः कृत्वा तिष्ठेदुच्छ्वासपञ्चकम् ॥ गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तोन्नयनं तथा ॥ १६ ॥
 कुटुम्बिहिरण्यगर्भस्य ततस्ते द्विजपुङ्गवाः ॥ गीतमङ्गुल्योषेग गुरुहृत्थापयेततः ॥ १७ ॥ जातकर्मादिकाः कुपुः क्रियाः षोडश चापराः ॥
 सुख्यादिकं च शुल्वे दद्यान्मन्त्रमिमं जपेत् ॥ १८ ॥ नमो हिरण्यगर्भाय विश्वगर्भाय वै नमः ॥ चराचरस्य जगतो गृहभूताय वै नमः ॥ १९ ॥
 यथाहं जनितः पूर्वं मर्त्यधर्मा सुरोत्तम ॥ त्वद्गर्भसम्भवादिष दिव्यदेहो भवाम्यहम् ॥ २० ॥ चतुर्भिः कलशैर्भूयस्ततस्ते द्विजपुङ्गवाः ॥
 स्नापयेयुः प्रसन्नाः सर्वोभरणभूषिताः ॥ २१ ॥ देवस्य त्वेति मन्त्रेण स्थितस्य कनकासने ॥ अद्य जातस्य तेऽङ्गानि अभिषेक्ष्यामहे
 वयम् ॥ २२ ॥ दिव्येनानेन वपुषा चिरं जीव सुखी भव ॥ ततो हिरण्यगर्भं तं तेभ्यो दद्याद्विचक्षणः ॥ २३ ॥ ते पूज्याः सर्वभावेन बहवो

वा तदज्ञया ॥ तत्रोपकरणं सर्वं गुरवे विनिवेदयेत् ॥ २४ ॥ पादुकोपानहच्छत्रचामरासनभाजनम् ॥ ग्रामं वा विप्रं वापि यदन्यदपि सम्भ-
 वेत् ॥ २५ ॥ अनेन विधिना यस्तु पुण्येऽहनि निवेदयेत् ॥ हिरण्यगर्भदानं स ब्रह्मलोकं महीयते ॥ २६ ॥ पुरेणु लोकपालानां प्रतिमन्त्र-
 म्तरं वसेत् ॥ कल्पकोटिशतं यावद्ब्रह्मलोकं महीयते ॥ २७ ॥ कलिकलुषविमुक्तः पूजितः सिद्धसाध्यैरमरचरमालादीज्यमानोऽप्सराभिः ॥
 पितृशतमथ बन्धून्पुत्रपौत्रान्प्रपौत्रानपि नरकनिमग्नस्तारयेदेक एव ॥ २८ ॥ इति पठति य इत्थं यः शृणोतीह सम्यङ्मधुरिपुरिव
 लोके पूज्यते सोऽपि सिद्धेः ॥ मतिमपि च जनानां यो ददाति प्रियार्थं विबुधपतिजनानां नायकः स्यादमोघम् ॥ २९ ॥ इति श्रीमात्स्ये
 महापुराणे महादानानुकीर्तने हिरण्यगर्भप्रदानविधिर्नाम पञ्चसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७६ ॥ ४४ ॥ मत्स्य उवाच ॥ अथातः
 सम्प्रवक्ष्यामि ब्रह्माण्डविधिसुत्तमम् ॥ यच्छ्रेष्ठं सर्वदानानां महापातकनाशनम् ॥ १ ॥ पुण्यं दिनमथासाद्य तुलापुरुषदानवन् ॥ ऋत्विङ्
 मण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ॥ २ ॥ लोकेशावाहनं कुर्यादधिवासनकं तथा ॥ कुर्याद्विशपग्राहूद्वर्द्धमा सहस्राच्च शक्तिनः ॥ ३ ॥ कलश
 द्वयसंयुक्तं ब्रह्माण्डं काचनं बुधः ॥ दिग्गजाष्टकसंयुक्तं षड्वेदाङ्गसमन्वितम् ॥ ४ ॥ लोकपालाष्टकोपेनं मध्यस्थितचतुर्मुखम् ॥ शिवाच्युताकं
 शिखरसुमालम्भीसमन्वितम् ॥ ५ ॥ वस्वादित्यमरुद्गर्भं महारत्नसमन्वितम् ॥ विनस्तेरदुल्लङ्घ्यं यावदायामविरामम् ॥ ६ ॥ कोशेयध्वज
 संवीतं तिलव्रीणोपरि न्यसेत् ॥ तथाष्टदश धान्यानि समन्तात्परिकल्पयेत् ॥ ७ ॥ पूर्वैणानन्तशयनं प्रभुघ्नं पूर्वदिशि ॥ प्रकृतिं दिशिगे देशे
 सङ्कर्षणमतः परम् ॥ ८ ॥ पश्चिमे चतुरो वेदाननिरुद्धमतः परम् ॥ अग्निमुत्तरतो हेमं वासुदेवमतः परम् ॥ ९ ॥ मगन्नाङ्गद्वीठस्थानवर्धयन्
 काचनान्बुधः ॥ स्यापयेद्ब्रह्मसंवीतान्पूर्णकुम्भाद्देशेव तु ॥ १० ॥ दशैव धेनवो देवाः सहेमान्मरुदाहताः ॥ पादुकोपानहच्छत्रचामरासन
 दर्पणैः ॥ भक्ष्यभोज्यान्नदीपिशुफलमाल्यालुलेपनैः ॥ ११ ॥ ह्येमाधिवासनान्ते च स्नापितो वेदपुङ्गवैः ॥ इममुच्चारयेन्मन्त्रं विष्णुताप यद-
 क्षिणम् ॥ १२ ॥ नमोऽस्तु विश्वेश्वर विश्वधाम जगत्सर्वत्रि भगवन्नमस्ते ॥ सप्तपैलोक्यामरभूतलेश गभेण सार्द्धं गिरिभिर्भिक्षात् ॥ १३ ॥
 ये दुःखितास्ते सुखिनो भवन्तु प्रयान्तु पापानि चराचराणाम् ॥ त्वद्दानशस्त्राहतपातकानां ब्रह्माण्डदोषाः प्रक्षयं व्रजन्तु ॥ १४ ॥ एवं प्रण-

न्यामरविषगर्भं दद्याद्विज्ज्यो दशधा विभज्य ॥ भागद्वयं तत्र गुरोः प्रकल्प्य समं भजेच्छेषमनुक्रमेण ॥ १५ ॥ स्वल्पे च होमं गुरुरेक एव
 कुर्याद्वैकाग्रिविधानयुक्त्या ॥ स एव सम्पूज्यतमोऽल्पवित्ते यथाक्तवस्त्राभरणादिकेन ॥ १६ ॥ इत्थं य एतदखिलं पुरुषोऽत्र कुर्याद्ब्रह्माण्ड
 दानमधिगम्य महद्विमानम् ॥ निर्धूतकल्मषविशुद्धतनुर्गुरोरानन्दकृत्पदमुपैति सहासरोभिः ॥ १७ ॥ सन्तारयेत्पितृपितामहपुत्रपौत्र
 बन्धुप्रियातिथिकलत्रशताष्टकं सः ॥ ब्रह्माण्डदानशक्यकृतपातक्रौंचमानन्दयेच्च जननीकुञ्जमप्यशेषम् ॥ १८ ॥ इति पठति शृणोति वा
 य एतत्सुरभवेनषु गृहेषु धार्मिकाणाम् ॥ मतिमपि च ददाति मोदतेऽसावमरपतेर्भवेने सहासरोभिः ॥ १९ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे
 महादानानुकीर्त्तने ब्रह्माण्डप्रदानविधिर्नाम षट्सप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥ ॐ ॥ मत्स्य उवाच ॥ कल्पपादपदानाख्यमतः
 परमनुत्तमम् ॥ महादानं प्रवक्ष्यामि सर्वपातकनाशनम् ॥ १ ॥ पुण्यं दिनमथासाध्य तुलापुरुषदानवत् ॥ पुण्याहवाचनं कृत्वा लोकेशावाहनं
 तथा ॥ २ ॥ ऋत्विङ्मण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ॥ काञ्चनं कारयेद्दृक्षं नानाफलसमन्वितम् ॥ ३ ॥ नानाविहगवस्त्राणि भूयणानि
 च कारयेत् ॥ शक्तितस्त्रिपलादूर्द्धमासहस्रं प्रकल्पयेत् ॥ ४ ॥ अर्द्धकृतसुवर्णस्य कारयेत्कल्पपादपम् ॥ गुडप्रस्थोपरिष्ठाच्च सितवस्त्रपुगा
 न्वितम् ॥ ५ ॥ ब्रह्मविष्णुशिवोपेतं पञ्चशाखं सभास्करम् ॥ कामदेवमधस्ताच्च सकलत्रं प्रकल्पयेत् ॥ ६ ॥ सन्तानं पूर्वतस्तद्वतुरीयांशेन
 कल्पयेत् ॥ मन्दारं दक्षिणे पार्श्वे त्रिया सार्द्धं द्यूतोपरि ॥ ७ ॥ पश्चिमे परिजातं तु सावित्र्या सह जरीके ॥ सुरभीसंयुतं तद्वत्तिष्ठेष्टु हरिचन्द
 नम् ॥ ८ ॥ तुरीयांशेन कुर्वीत सौम्येन फलसंयुतम् ॥ कौशेयवस्त्रसंवीतानिभुमालयफलाञ्जितान् ॥ ९ ॥ तथाष्टौ पूर्णकलशान्पादुकाशन
 भाजनम् ॥ दीपिकोपानहच्छत्रचामरासनसंयुतम् ॥ १० ॥ फलमालययुतं तद्वदुपरिष्ठाद्वितानकम् ॥ तथाष्टादश धान्यानि समन्तात्परि
 कल्पयेत् ॥ ११ ॥ होमाधिवासनान्ते च स्नापितो वेदपुङ्गवैः ॥ त्रिःप्रदक्षिणमवृत्य मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥ १२ ॥ नमस्ते कल्पवृक्षाय चिन्ति
 तार्थप्रदायिने ॥ विश्वभराय देवाय नमस्ते विश्वमूर्त्तये ॥ १३ ॥ यस्मात्त्वमेव विश्वात्मा ब्रह्मा स्थानुर्द्दिवाकरः ॥ मूर्त्तोऽदृतेर्परं बीजमतः पाहिसना
 तन ॥ १४ ॥ त्वमेवाप्तुतसर्वस्वमनन्तः पुरुषोऽव्ययः ॥ सन्तानाद्यैरुपेतास्मान्पाहि संसारसागरात् ॥ १५ ॥ एवमामन्त्र्य तं दद्याद्भुवे कल्पपादपम् ॥

चतुर्भ्यश्चाथ ऋत्विभ्यः सन्तानादीन्प्रकल्पयेत् ॥ १६ ॥ स्वल्पे त्वेकाग्रितकुर्याद्भ्रूवे चाभिपूजनम् ॥ न वित्ताशठयं कुरीत न च विरुज
यवान्भवेत् ॥ १७ ॥ अनेन विधिना यस्तु प्रदद्यात्कल्पपादपम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः सोऽथमेधकं लभेत् ॥ १८ ॥ अक्सरोभिः परितृतः
सिद्धचारणकिन्नरैः ॥ भूतान्भव्यांश्च मनुजांस्तारयेद्भोजसंयुतान् ॥ १९ ॥ स्तूयमानो दिवः पृष्ठे पितृपुत्रपौत्रकान् ॥ विमानैर्नाकैर्वर्णेन विष्णु
लोकं स गच्छति ॥ २० ॥ दिवि कल्पशतं तिष्ठद्राजराजो भवेत्ततः ॥ नारायणबलोपेतो नारायणपरायणः ॥ नारायणकथासक्तो नारायणपुरं
ब्रजेत् ॥ २१ ॥ यो वा पठेत्सकलकल्पतरुप्रदानं यो वा शृणोति पुरुषोऽल्पधनः स्मरेद्वा ॥ सोऽपीन्द्रलोकमभिगम्य सहासरोभिर्मनान्तरं
वसति पाणविसुक्तदेहः ॥ २२ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे महादानलुकीर्त्तने कल्पपादपप्रदागविधिर्बाल ततस्तत्पयविक्रदिशततमोऽध्यायः
॥ २७७ ॥ ७४ ॥ मत्स्य उवाच ॥ अथातः सम्प्रवक्ष्यामि ब्रह्मदानमनुत्तमम् ॥ गोसहस्रप्रदानाख्यं सर्वपापहरं परम् ॥ १ ॥ पुण्यां तिथिं
समासाद्य युगमन्यन्तरादिकाम् ॥ पयोव्रतं त्रिरात्रं स्यादेकरात्रमथापि वा ॥ २ ॥ लोकेशावाहनं कुर्यात्तुलापुरुषदानवत् ॥ पुण्याहवाचनं कुर्या
द्धोमः कार्यस्तथैव च ॥ ३ ॥ ऋत्विङ्मण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ॥ वृषं लक्षणसंयुक्तं वेदिमध्येऽधिवासयेत् ॥ ४ ॥ गोसहस्रं बहिः
कुर्याद्ब्रह्ममाल्यविभूषणम् ॥ सुवर्णशुद्धाभरणं रोप्यपादसमन्वितम् ॥ ५ ॥ अन्तः प्रवेश्य दशकं ब्रह्ममाल्यैश्च पूजयेत् ॥ सुवर्णघण्टिकायुक्त
कांस्यदोहनकान्वितम् ॥ ६ ॥ सुवर्णतिलकोपेतं हेमपट्टैरलङ्कृतम् ॥ कौशेयवस्त्रसंवीनं माल्यगन्धसमन्वितम् ॥ ७ ॥ हेमस्तनयैः शृङ्गेश्चा
मैरूपशोभितम् ॥ पादुकोपानहच्छत्रभाजनासनसंयुतम् ॥ ८ ॥ गर्वा दशकमध्ये स्यात्कांचनो नन्दिकेश्वरः ॥ कौशेयवस्त्रसंभीतो नानाभरण
भूषितः ॥ ९ ॥ लवणद्रोणशिखरे माल्यैश्चुफलसंयुतः ॥ कुर्यात्फलशतादूर्ध्वं सर्वमेतदशेषतः ॥ १० ॥ शक्तिः पलसाहस्रत्रितयं यावदेव
तु ॥ गोशतेऽपि दशशेन सर्वमेतत्समाचरेत् ॥ ११ ॥ पुण्यकालं समासाद्य गीतम्, उनिःस्वनैः ॥ सर्वोपधुदुक्कस्तनानस्नपितो
वेदपुङ्गवैः ॥ १२ ॥ इममुच्चारयेन्मन्त्रं गृहीतकुसुमाञ्जलिः ॥ नमोऽस्तु विश्वमूर्तिभ्यो विश्वमातृभ्य एव च ॥ १३ ॥ लोकधिवासिनीभ्यश्च
रोहिणीभ्यो नमो नमः ॥ गवामङ्गेषु तिष्ठन्ति भुवनान्येकर्विशतिः ॥ १४ ॥ ब्रह्मादयस्तथा देवा रोहिण्यः पान्तु मातरः ॥ गावो

मे अग्रतः सन्तु गावः पृष्ठत एव च ॥ १६ ॥ गावः शिरसि मे नित्यं गवां मध्ये वसाम्यहम् ॥ यस्मात्त्वं वृषरूपेण धर्मं एव
सनातनः ॥ १६ ॥ अष्टभूतैरधिष्ठानमतः पाहि सनातन ॥ इत्यामन्व्य ततो दद्याद्भुखे नन्दिकेश्वरम् ॥ १७ ॥ सर्वोपकरणोपेनं
गोयुतं च विचक्षणः ॥ ऋत्विग्भ्यो धेनुमैकैकां दशैकाद्विनिवदयेत् ॥ १८ ॥ गवां च शतमैकैकं तदर्द्धं वाथ विंशतिम् ॥ दश
पञ्चाथ वा दद्यादन्येभ्यस्तदनुज्ञया ॥ १९ ॥ नैका बहुभ्यो दातव्या यतो दोपकरी भवेत् ॥ बह्वचश्चैकस्य दातव्या धीमतारोग्यवृद्धये ॥ २० ॥
पयोवतः पुनस्तिष्ठेदंकाहं गोसहस्रदः ॥ श्रावयेच्छृणुयाद्वापि महादानानुकीर्तनम् ॥ २१ ॥ तद्दिने ब्रह्मचारी स्याद्यदीच्छेद्विपुलां श्रियम् ॥
अनेन विधिना यस्तु गोसहस्रप्रदो भवेत् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः सिद्धचारणसेवितः ॥ २२ ॥ विमानेनार्कजनेन किङ्किणीजालमालिना ॥
सर्वेषां लोकपालानां लोकैः सम्पूज्यतेऽमरेः ॥ २३ ॥ प्रतिमन्वतरं तिष्ठेत्पुत्रपौत्रसमन्वितः ॥ ससलोकानतिक्रम्य ततः शिवपुरं व्रजेत् ॥ २४ ॥
शतमेकोत्तरं तद्वत्पितृणां तारयेद्बुधः ॥ मातामहानां तद्वच्च पुत्रपौत्रसमन्वितः ॥ यावत्कल्पपूजनं तिष्ठेद्वाजराजो भवेत्पुनः ॥ २५ ॥ अधमेव
शतं कुर्याच्छिवध्यानपरायणः ॥ वैष्णवं योगमास्थाय ततो मुच्येत बन्धनात् ॥ २६ ॥ पितरश्चाभिनन्दन्ति गोसहस्रप्रदं सुतम् ॥ अपि स्यात्स
कुलेऽस्माकं पुत्रो दौहित्र एव वा ॥ गोसहस्रप्रदो भूत्वा नरकादुद्धरिष्यति ॥ २७ ॥ तस्य कर्मकरो वा स्यादपि द्रष्टा तथैव च ॥ संसारसागरा
दस्माद्योऽस्मान्सन्तारयिष्यति ॥ २८ ॥ इति पठति य एतद्गोसहस्रप्रदानं सुरभुवनमुपेयात्संस्मरेद्वाथ पश्येत् ॥ अनुभवति बुद्धं वा मुच्यमानो
निकामं ग्रहतकलुषदेहः सोऽपि यातीन्द्रलोकम् ॥ २९ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने गोसहस्रप्रदानविधिर्नोमाष्टसप्तत्यधिकद्वि
शततमोऽध्यायः ॥ २७८ ॥ ॥ मत्स्य उवाच ॥ अथातः सम्प्रवक्ष्यामि कामधेनुविधिं परम् ॥ सर्वकामप्रदं नृणां महापातकनाशनम् ॥ १ ॥
लोकेशावाहनं तद्वद्भोमः कार्योऽधिवासनम् ॥ तुलापुरुषवत्कुर्यात्कुण्डमण्डपवोदिकम् ॥ २ ॥ स्वल्पे त्वेकाग्रिवत्कुर्याद्गुरुकः समाहितः ॥ कांचन
स्यात्तिशुद्धं धेनुं वत्स च कारयेत् ॥ ३ ॥ उत्तमा पलसाहस्री तदर्द्धेन कर्नयिषी तदर्द्धेन कामधेनुः प्रकीर्तिता ॥ ४ ॥
शक्तिस्त्रिपलादूर्द्धमशक्तोऽपीह कारयेत् ॥ वेद्यां कृष्णजिनं न्यस्य गुडप्रस्थसमन्वितम् ॥ ५ ॥ न्यसेदुपरि तां धेनुं महारत्नैरलंकृताम् ॥

कुम्भाष्टकसमोपेतो नानाफलसमन्विताम् ॥ ६ ॥ तथाष्टादश धान्यानि समन्तात्परिकल्पयेत् ॥ इक्षुदण्डाष्टकं तद्वन्नानाफलसमन्विताम् ॥
 भाजनं चासनं तद्वत्ताम्रदोहनकं तथा ॥ ७ ॥ कौशेयवस्त्रद्वयसंयुतां गां दीपातपत्राभरणाभिरामाम् ॥ सचामरां कुण्डलिनां सचण्डां सुवर्णशृङ्गां
 परिरूप्यपादाम् ॥ ८ ॥ रसेभ्यः सर्वैः परितोऽभिजुष्टां हरिद्रया पुष्पफलेरनैकैः ॥ अजाजिकुस्तुमुशुकैरादिभिर्वितानकं चापरि पंचवर्णम् ॥ ९ ॥
 स्नातस्ततो मङ्गलेष्वेवौषैः प्रदक्षिणीकृत्य सपुष्पहस्तः ॥ आवाहयेत्तां गुरुणोक्तमन्त्रैर्द्विजाय दद्याद्य दम्पाणिः ॥ १० ॥ तां सर्वैश्च गण
 मन्दिरमङ्गभृता विश्वेश्वरि त्रिपथगोदधिर्पर्वतानाम् ॥ त्वदानशस्त्रशकलीकृतपातकोषः प्रातोऽस्मिन्निवृत्तिगतीः परां नमामि ॥ ११ ॥ लोकं यथ
 प्सितफलार्थविधायिनीं त्वामासाद्य को हि भुवि दुःखमुपैति मर्त्यः ॥ संसारदुःखशयनाय यत्स्य कामं तां नृपधेनुमिति नेदविशं वद
 न्ति ॥ १२ ॥ आमन्त्र्य शीलकुलरूपगुणान्विताय विप्राय यः कर्कधेनुमिसां वदयात् ॥ प्राप्नोति याम त पुरःसंनष्टं कन्यागणैः परि
 वृतः पदमिन्दुमौलः ॥ १३ ॥ इति श्रीमात्स्ये महाशाननुकीर्तने हिरण्यकामधेनुप्रदानविधिनोमैको गौरीति विद्मिद्दिशतां गांऽध्यायः ॥ २७९ ॥
 मत्स्य उवाच ॥ अथातः सम्प्रवक्ष्यामि हिरण्याश्वविधिं परम् ॥ यस्य प्रदानादुर्वने चानन्तं फलमभुव ॥ १ ॥ पुण्यां नियममासाद्य कृत्वा
 ब्राह्मणवाचनाम् ॥ लोकेशावाहनं कुर्यात्तुलापुरुषप्रदानवत् ॥ २ ॥ ऋत्विङ्मण्डपसंभारभूराणाच्छ्रुत्वादिक् ॥ सत्ये त्वेकाग्रि
 वत्कुर्याद्धिमवाजिमखं बुधः ॥ ३ ॥ स्थापयेद्देदिमध्वे तु कृष्णाजिनतिलोपरि ॥ कौशेयवस्त्रांतीतं आयेदेममानिनम् ॥ ४ ॥ शक्ति
 त्रिपलाहूर्द्धमा सहस्रपलादुधः ॥ पादुकोषानहच्छत्रचामरासनभाजनैः ॥ ५ ॥ पूर्णकुम्भाष्टकोपेन मालेशुक्रजं सुतयम् ॥ शय्यां सोपस्करां
 तद्वद्धेममार्तण्डसंयुताम् ॥ ६ ॥ ततः सर्वौषधिक्षानक्षापितो वेदपुङ्गवैः ॥ इममुच्चारयेन्मन्त्रं गृहीतकुसुमाञ्जलिः ॥ ७ ॥ नमस्ते सर्वे
 देवेश वेदाहरणलम्पट ॥ वाजिरूपेण मामस्मात्पाहि संसारसागरात् ॥ ८ ॥ त्वमेव सत्त्वा भूत्वा छन्दोब्रह्मण भास्कर ॥ यस्माद्ब्राह्मणस्य
 लोकानतः पाहि सनातन ॥ ९ ॥ एवमुच्चार्य गुरवे तमश्च विनिवेदयेत् ॥ दत्त्वा पापशयाद्गान्त्रोक्तं कर्मभ्योति शान्त्रम् ॥ १० ॥ गोभि
 र्विभवतः सर्वानृत्विजश्चापि पूजयेत् ॥ सर्वधान्योपकरणं गुरवे विनिवेदयेत् ॥ ११ ॥ सर्वं शय्यादिकं दत्त्वा मुञ्जीततैलमेव हि ॥ पुराणश्रवणं तद्वत्

कारयेद्भोजनादिकम् ॥ १२ ॥ इमं हिरण्याश्वविधिं करोति यः पुण्यं समासाद्य दिन नरेन्द्र ॥ विमुक्तपापः स पुरं सुरारः प्राप्नोति सिद्धे
रभिपूजितः सन् ॥ १३ ॥ इति पठति य एतद्धेमवाजिप्रदानं सकलकलुषमुक्तः सोऽश्वमेधेन युक्तः ॥ कनकमयविमानेनार्कलोके प्रयाति
त्रिदशपतिवधूभिः पूज्यते योऽभिपश्येत् ॥ १४ ॥ यो वा शृणोति पुरुषोऽल्पधनः स्मरेद्वा हेमाश्वदानमभिनन्दयतीह लोके ॥ सापि प्रयाति
इतकलमयशुद्धदेहः स्थानं पुरन्दरमहेश्वरदेवजुष्टम् ॥ १५ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने हिरण्याश्वप्रदानविधिराज्ञाशीत्य
धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८० ॥ मत्स्य उवाच ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् ॥ पुण्यमश्वरथ नाम महापातकनाशम् ॥ १ ॥
पुण्यं दिनमथासाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ॥ लोकेऽशवाहनं कुर्यात्तुलापुरुषदानवत् ॥ २ ॥ ऋत्विङ्मण्डपं भारभूयणाच्छादनादिकम् ॥ कृत्वा
भिने तिलान्कृत्वा कांचनं स्थापयेद्रथम् ॥ ३ ॥ अष्टाश्वं चतुरश्वं वा चतुश्चक्रं सकूबरम् ॥ ऐन्द्रनीलेन कुंभेन ध्वजरूपेण संयुतम् ॥ ४ ॥ लोका
लाष्टकं तद्वत्पद्मरागदलान्वितम् ॥ चतुरः पूर्णकलशान्धान्यान्यष्टादशैव तु ॥ ५ ॥ कौशेयवस्त्रसंयुक्तमुपरिष्टाद्विज्ञानकम् ॥ मारयेत्तु रुड
संयुक्तं पुरुषेण समन्वितम् ॥ ६ ॥ यो यद्भक्तः पुमान्कुर्यात्स तन्नाम्नाधिवासनम् ॥ छत्रचामरकौशेयवस्त्रोपानहपादुकम् ॥ ७ ॥ गोभि
र्विभवतः सार्द्धं दद्याच्च शयनादिकम् ॥ आभारात्रिपलदूर्द्धं शक्तिः कारयेद्बुधः ॥ ८ ॥ अथाष्टकेन संयुक्तं चतुर्भिरथ वाजिभिः ॥ द्वाभ्या
मपि युतं दद्याद्धेमसिंहध्वजान्वितम् ॥ ९ ॥ चक्ररक्षाबुभौ तस्य तुरगस्थवथाश्विनौ ॥ पुण्यकालमथावाप्य पूर्ववत्स्त्रापितो द्विजैः ॥ १० ॥ त्रिः
प्रदक्षिणमावृत्य गृह्णीतकुसुमाञ्जलिः ॥ शुक्कमाल्याम्बरो दद्यादिमं मन्त्रमुदीरेयत् ॥ ११ ॥ नमो नमः पापविनाशनाय विश्वात्मने वेदतुरङ्ग
माय ॥ धाम्नामघीशाय दिवाकराय पापौघदावानल देहि शान्तिम् ॥ १२ ॥ वस्वष्टकादित्यमरुद्गणानां त्वमेव धाता परमं निधानम् ॥
यतस्ततो मे हृदयं प्रयातु धर्मकतानत्वमघौघनाशात् ॥ १३ ॥ इति तुरगरथप्रदानमेक भवभयसूदनमत्र यः करोति ॥ स कलुषपटले
र्विमुक्तदेहः परममुपैति पदं पिनाकपाणेः ॥ १४ ॥ देदीप्यमानवपुर्वा विजितप्रभवमाक्रम्य मण्डलमखण्डितचण्डभानोः ॥ सिद्धाङ्गनानयन
षट्पदपीयमानवक्त्राम्बुजोऽम्बुजभवेन चिरं सहास्ते ॥ १५ ॥ इति पठति शृणोति वा य इत्थं कनकपुरगरथप्रदानमस्मिन् ॥ न स

मरकपुरं ब्रजेत्कदाचिन्नरकरिपोर्भवनं प्रयाति भूयः ॥ १६ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे महादानानुकीर्त्तने हिरण्यश्वरथ
 प्रदानविधिर्नामैकाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८१ ॥ ॐ ॥ मत्स्य उवाच ॥ अथातः सम्प्रवक्ष्यामि हेमहस्तिरथं शुभम् ॥ यस्य
 प्रदानाद्भुवनं वैष्णवं याति मानवः ॥ १ ॥ पुण्यां तिथिमथासाद्य तुलापुरुषदानवत् ॥ विप्रवाचनकं कुर्याल्लोकेशावाहनं वुधः ॥ ऋत्विङ्मण्डप
 सम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ॥ २ ॥ अत्रापुषोपितस्तद्ब्रह्मणेः सह भोजनम् ॥ कुर्यात्पुष्परथाकारं कांचनं मणिमण्डितम् ॥ ३ ॥ बलभीर्भिनि
 चित्राभिश्चतुश्चक्रसमन्वितम् ॥ कृष्णाजिने तिलद्रोणं कृत्वा संस्थापयेद्रथम् ॥ ४ ॥ लोकपालाष्टकोपेतं ब्रह्मार्केशिवसयुतम् ॥ मन्त्रे नारायणोपेतं
 लक्ष्मीपुष्टिसमन्वितम् ॥ ५ ॥ तथाष्टादश धान्यानि भाजनासनचंदनैः ॥ दीपिकोपानहच्छत्रद्वयं पादुकाभिनमम् ॥ ६ ॥ च न तु गठं
 कुर्यात्कृन्वराग्रे विनायकम् ॥ नानाफलसमायुक्तमुपरिष्टद्वितानकम् ॥ ७ ॥ कौशेयं पञ्चवर्णं तु अमलनकुसुमान्वितम् ॥ चतुर्भिः कर्शैः साद्रे
 मोभिरष्टाभिरन्वितम् ॥ ८ ॥ चतुर्भिर्हममातैर्हंसुक्तादामविभूषितैः ॥ स्वहृत्पत्रः करिभ्यां च ध्रुक्तं कुरुया निवेदयेत् ॥ ९ ॥ कुर्यान्पंचम्यं अद्वैतं
 भारादपि शक्तिः ॥ तथा मङ्गलशब्देन स्त्रापितो वेदपुङ्गवैः ॥ १० ॥ त्रिः प्रदक्षिणपादृत्य गृहीतकुरुवात्रादिः ॥ इभमुच्चारयेन्मनं ब्रह्मगम्भो
 निवेदयेत् ॥ ११ ॥ नमो नमः शङ्करपद्मजार्कंछोकेशविद्याधरासुदेवैः ॥ त्वं तेष्वसे वेदपुराणवर्तमानोमयस्यंदन ॥ हि नस्मान् ॥ १२ ॥
 यत्तत्पदं परमगुह्यतमं सुरोरानन्दहेतुगुरुपविमुक्तमन्तः ॥ योगैः कृत्वा तद्दशैः कुरुयाः तस्मिन् तस्मिन् ॥ १३ ॥
 यस्मात्स्वमेव भवसागरसंलुप्तानामानन्दभागमृतमध्यगपरपत्रम् ॥ तस्मादयौ नक्षत्रेण कुरुयातं च तिलोभरथ ॥ १४ ॥ सुभ्रशनात् ॥ १५ ॥
 इत्थं प्रणम्य कनकेभरथप्रदानं यः कारयेत्सकलपापविमुक्तदेहः ॥ विद्याधराभरतुर्नीन्द्रगगाभिर्भुजं तत्तन्मसौ परमनीन्द्रयमिन्द्रमोक्षः ॥ १६ ॥
 कुतदुत्तिष्ठितानमञ्चलद्विजालव्यतिकरकृतदेहोद्वेगभाजोऽपि बन्धून् ॥ नयति स पितृभुवन् ॥ १७ ॥ अथशो गच्छतगनरयज्ञानाच्छाश्वनं तत्र
 विष्णोः ॥ १८ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे महादानानुकीर्त्तने हेमहस्तिरथप्रदानविधिर्नाम द्वादशतमोऽध्यायः ॥ २८२ ॥ ॐ ॥
 मत्स्य उवाच ॥ अथातः सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् ॥ पंचशङ्खचक्रं पात महागानकनाशकम् ॥ १ ॥ पुण्यां तिथिनयानात्र युगादिमहादि

काम ॥ भूमिदानं नरो दद्यात्पंचालङ्कारान्वितम् ॥ २ ॥ खर्वटं खेटकं वापि ग्रामं वा सस्यशालिनम् ॥ निवर्तनशतं वापि तदर्थं वापि शक्तिः ॥ ३ ॥
 सारदारुमयान्कृत्वा ह्यन्यं च विचक्षणः ॥ सर्वोपकरणैर्युक्तानन्यान् पंच च कांचनान् ॥ कुर्यात्पंचपञ्चाङ्गहंससहस्रपञ्चाधि ॥ ४ ॥ वृषोच्छ्रयणसं
 युक्तां दश चैव धुरन्धरान् ॥ सुवर्णशृङ्गाभरणान्मुक्तालगुलधूपणान् ॥ ५ ॥ रूढ्यपादाग्रतिलकात्रककौशेयधूपणान् ॥ स्रग्दामचन्दनयुतान्
 शालायामधिवसयेत् ॥ ६ ॥ धरण्यादित्यरुद्रभ्यः पायसं निर्वपेच्चरुम् ॥ एकस्मिन्नेव कुण्डे तु गुरुस्तेभ्यो ॥ वेदयेत् ॥ ७ ॥ पञ्चाशसमिधस्तद्राज्यं
 कृण्वतिलास्तथा ॥ तुलागुरुष्वत्कुयाल्लोकेशागाहनं बुधः ॥ ८ ॥ ततो मङ्गलशब्देन शुक्लपाल्याग्नौ बुधः ॥ आहुय द्विजदामपत्यं हेमसु
 त्राङ्कुलीयकैः ॥ ९ ॥ कौशेयवस्त्रकटकैर्मणिभिश्चाभिपूजयेत् ॥ शय्यां सोपस्कुरां दद्याद्धेतुमेकां परस्विनीम् ॥ १० ॥ तथाष्टादश धान्यानि
 समन्तादाधिवसयेत् ॥ ततः प्रदक्षिणीकृत्य गृहीतकुसुमाञ्जलिः ॥ ११ ॥ इममुच्चारयेन्मंत्रमथ सर्वं विदेदयेत् ॥ यस्मादेवगणाः सर्वे स्थावराणि
 चराणि च ॥ १२ ॥ धुरन्धराङ्गे तिष्ठति तस्माद्भक्तिः शिरोऽस्तु मे ॥ यस्माच्च भूमिदानस्य कर्त्ता नास्ति षोडशीम् ॥ १३ ॥ दानान्यन्यानि मे
 भक्तिर्धर्मो एव ददा भवेत् ॥ दण्डेन सप्तहस्तेन त्रिशद्वण्डं निवर्तनम् ॥ १४ ॥ त्रिभागहीनं गोचर्मदानमाह भजापतिः ॥ मानेनानेन यो
 दद्यान्निवर्तनशतं बुधः ॥ विधिनानेन तस्याशु क्षीयते पापसंहतिः ॥ १५ ॥ तद्द्रव्यं वा दद्यादपि गोचर्मभोजनम् ॥ भवनस्थानमात्रं वा
 सोऽपि पापैः प्रमुच्यते ॥ १६ ॥ यावन्ति लाङ्गलकर्मगुणानि भूमेर्भासां पतेदुहिदुरङ्गनरोमकाणि ॥ तावन्ति शङ्करपुरे स समा हितिष्ठे
 द्भूमिप्रदानमिदं यः कुरुते मनुष्यः ॥ १७ ॥ गन्धर्वकिन्नरसुरासुरसिद्धसङ्केतधूतचारसुपेत्य महद्भिमानम् ॥ सम्पूज्यते पितृपितामहबन्धु
 युक्तः सम्भोः पदं व्रजति चामरनायकः सन् ॥ १८ ॥ इन्द्रस्वमप्यधिगतं क्षयमभ्युपैति गोभूमिलाङ्गलधुरन्धरसम्प्रदानात् ॥ तस्मादघोषपटञ्च
 सप्तकारिभूमेर्दानं विधेयमिति भूतिभवोद्भवाय ॥ १९ ॥ इति श्रीमातस्ये महापुराणे महादानावुक्तीर्तेने पंचलाङ्गलप्रदानविधिर्नाम त्र्यंशो
 त्वधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २० ॥ अथातः सम्प्रवक्ष्यामि धरादानमनुत्तमम् ॥ पापक्षयकरं दृणाममङ्गल्यविना
 शनम् ॥ १ ॥ कारयेत्पृथिवीं देवीं जम्बूद्वीपानुकारिणीम् ॥ मर्यादापर्वतवर्ती मध्ये मेरुपर्वतवर्ती ॥ २ ॥ लोकपालाष्टकोपेतां नवपर्वतम्

न्विताम् ॥ नदीनदसमोयेतां सप्तसागरबोधिताम् ॥ ३॥ महारत्नसमाकीर्णां वसुरुद्रार्कसंपुताम् ॥ हेमः पलसहस्रेण तदद्देनाथ शक्तिः ॥ ४ ॥
 शतत्रयेण वा कुर्याद्विशतेन शतेन वा ॥ कुर्यात्पंचपलादूर्ध्वमशतोऽपि विचक्षणः ॥ ५ ॥ तुल्यपुरुषवत्कुर्याच्छोकैशावाहनं बुधः ॥ ऋत्विङ्मण्डप
 सम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ॥ ६ ॥ वेद्यां कृष्णजिनं कृत्वा तिजानामुपरि न्यसेत् ॥ तथाष्टादश धान्यानि रसांश्च लवणादिकान् ॥ ७ ॥
 तथाष्टौ पूर्णकलशान् समन्तात्परिकल्पयेत् ॥ वितानकं च कौशेयं फलानि विविधानि च ॥ ८ ॥ तथांशुकानि रम्यानि श्रीलङ्कशकलानि च ॥
 इत्येवं कारयित्वा तामधिव्यासनपूर्वकम् ॥ ९ ॥ शुक्लमालयम्बरधरः शुक्लाभरणभूषितः ॥ प्रदक्षिणं गतः कृत्वा गृहीतकृतुमाञ्जलिः ॥ १० ॥
 पुण्यं कालमयासाद्य मन्त्रानेतानुदीरयेत् ॥ नमस्ते सर्वदेवानां त्वमेव भगवं यतः ॥ ११ ॥ धात्री च सर्वभूतानामतः पाहि धनुश्चरे ॥ यतु धार
 यसे यस्माद्रसु चातीव निर्मलम् ॥ १२ ॥ वसुन्धरा ततो जाता तस्मात्पाहि भयादलम् ॥ चतुर्मुखोऽपि नो गच्छेद्यस्माद्भूतं तथाचटे ॥ १३ ॥
 अनन्ताये नमस्तस्मात्पाहि संसारकर्हमात् ॥ त्वमेव लक्ष्मीर्गोविंदे शिषे गौरीति चास्थिता ॥ १४ ॥ गायत्री ब्रह्मणः पाथं गोतस्मा वन्दे रवौ
 प्रभा ॥ बुद्धिर्बृहस्पतौ ख्याता मेधा मुनिषु संस्थिता ॥ १५ ॥ विश्वं व्याप्य स्थिता यस्मात्ततो विश्वम्भरा स्मृता ॥ धृतिः स्थितिः क्षमा क्षोणी
 पृथ्वी वसुमती रसा ॥ १६ ॥ एताभिर्मूर्तिभिः पाहि देवि संसारसागरात् ॥ एवमुच्चार्य तां देवीं ब्रह्मणेभ्यो निवेदयेत् ॥ १७ ॥ धाराद्वै वा चतुर्भांग
 गुरवे प्रतिपादयेत् ॥ शेषं चेवाथ ऋत्विग्भ्यः प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥ १८ ॥ अनेन विधिना यस्तु दद्याद्भयं शुभाम् ॥ पुण्य
 काले तु सम्प्राप्ते स पदं याति वैष्णवम् ॥ १९ ॥ विमानेनार्कवर्णेन किङ्किणीजाडपाडिना ॥ नारायणपुरं गत्वा कुरुप्रयत्नयावसेत् ॥ विनून्
 पुत्रांश्च पौत्रांश्च तारयेदेकविंशतिम् ॥ २० ॥ इति पठति य इत्थं यः शृणोति प्रसङ्गादपि कलुषवितानैर्मुक्तदेहः समन्तात् ॥ दिव्यममरयधूभिर्घाति
 सम्प्राथम्यमानो पद्मममरसहस्रैः सेवितं चंद्रमौलेः ॥ २१ ॥ इति श्रीमातस्य महापुराणे महादानानुकीर्तने हेमपृथिवीदानप्राज्ञात्म्यं नाम चतुरशीत्य
 धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८४ ॥ ॥ अथातः सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् ॥ विश्वचक्रमिति ख्यातं महापातकनाशनम् ॥ १ ॥
 तपनीयस्य शुद्धस्य विषुवादिषु कारयेत् ॥ श्रेष्ठं पलसहस्रेण तदद्देन तु मध्यमम् ॥ २ ॥ तदद्देन कनिष्ठं स्याद्विषचक्रमुदाहृतम् ॥

अन्यद्विंशत्यलहृदमशक्तोऽपि निवेदयेत् ॥ ३॥ षोडशारं ततश्चक्रं भ्रमन्नेम्यष्टकावृतम् ॥ नाभिपद्मे स्थितं विष्णुं योगाखण्डं चतुर्भुजम् ॥ ४ ॥
 शङ्खचक्रेऽस्य पार्श्वे तु देव्यष्टकसमावृतम् ॥ द्वितीयावरणे तद्वत्पूर्वतो जलशायिनम् ॥ ५ ॥ अत्रिर्धनुर्वसिष्ठश्च ब्रह्मा कश्यप एव च ॥ मत्स्यः
 कूर्मो वराहश्च नरसिंहोऽथ वामनः ॥ ६ ॥ रामो रामश्च कृष्णश्च बुद्धः कलक्रीति च क्रमान् ॥ तृतीयावरणे गोरी मातृभिर्वसुभिर्भुजा ॥ ७ ॥
 चतुर्थे द्वादशादित्या वेदाश्चत्वार एव च ॥ पञ्चमे पञ्च भूतानि रुद्राश्चैकादशैव तु ॥ ८ ॥ लोकपालाष्टकं पष्ठे दिङ्मानङ्गास्त्रयैव च ॥ एते १५
 स्त्राणि सर्वाणि मङ्गलानि च कारयेत् ॥ ९ ॥ अन्तरान्तरतो देवान्चिन्त्यसेदृष्टमे पुनः ॥ तुलापुरुषचन्द्रेषं समन्तात्परिकल्पयेत् ॥ १० ॥
 ऋत्विङ्मण्डपसम्भारभूषणाच्छादनादिकम् ॥ विश्वचक्रं ततः कुर्यात्कृष्णान्नितिलोपरि ॥ ११ ॥ तथाष्टादश बाह्यानि रसांश्च लवणानि
 कान् ॥ पूर्णकुम्भाष्टकं चैव वस्त्राणि विविधानि च ॥ १२ ॥ मालयेद्युक्तात्तानि वित्तानं चापि कारयेत् ॥ ततो मङ्गलशब्देन स्नानः ॥ १३ ॥
 म्वरो गृही ॥ होमाधिवासनान्ते वै गृहीतकुसुमाञ्जलिः ॥ १३ ॥ इममुच्चारयेन्मन्त्रं त्रिः कृत्वा तु प्रदक्षिणम् ॥ ननो विश्वमयायेनि दिव
 चक्रात्मने नमः ॥ १४ ॥ परमानन्दरूपी त्वं पाहि नः पापकृद्दमात् ॥ तेजोमयमिदं यस्मात्सदा पश्यन्ति योगिनः ॥ १५ ॥ त्वदि तत्तं गुण
 तीतं विश्वचक्रं नमाम्यहम् ॥ वासुदेवे स्थितं चक्रं चक्रमध्ये तु माधवः ॥ १६ ॥ अन्योन्याधाररूपेण प्रणमामि स्थिताविह ॥ विश्वचक्रमिदं
 यस्मात्सर्वपापहरं परम् ॥ १७ ॥ आशुधं चापि वासश्च भगवदुद्धर मामतः ॥ इत्यामन्त्र्य च यो दद्याद्विश्वचक्रं विमत्सरः ॥ १८ ॥ त्रिभुजः
 सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं महीयते ॥ वैकुण्ठलोकमासाद्य चतुर्बाहुः स गतनः ॥ १९ ॥ सेव्यतेऽस्रसां तद्वेस्तिष्ठेत्कल्पशत्रयम् ॥ भ्रूणने
 द्वाथ यः कृत्वा विश्वचक्रं दिने दिने ॥ तस्यायुर्वर्द्धते नित्यं लक्ष्मीश्च विपुला भवेत् ॥ २० ॥ इति सरुजजगत्सुराधिवासं भितरति यस्तपस्वी
 षोडशारम् ॥ हरिभवनमुपागतः स सिद्धश्चिरमभिगम्य नमस्यते शिरोभिः ॥ २१ ॥ शुभदर्शनं प्राप्नोति शत्रोर्नदनसुदर्शनतां च कानि
 नीभ्यः ॥ स सुदर्शनकेशवनुरूपः कनकसुदर्शनदानद्वयपापः ॥ २२ ॥ कृत्नगुरुदुरितानि षोडशारप्रभितरणे नाराकृतिर्गुरारे ॥ अधि
 भवति भवोद्भवन्ति भीत्या भवमभितो भुवने भयानि भूयः ॥ २३ ॥ इति श्रीमातस्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने विश्वचक्रमहाविविधिते

पञ्चाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८५ ॥ ६३ ॥ मत्स्य उवाच ॥ अथातः सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् ॥ महाकल्पलता नाम महा-
 पातकनाशनम् ॥ १ ॥ पुण्यां तिथिमथासाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ॥ ऋत्विक्पण्डपसम्भारभूषणच्छादनादिकम् ॥ २ ॥ तुलापुरुषान्
 कुर्याल्लोकेशावाहनं बुधः ॥ चामीकरमयीः कुर्याद्दशकल्पलताः समाः ॥ ३ ॥ नानापुष्पकञ्जोपेता नानांशु रुविभूषिणाः ॥ विद्याधरसुरगानां
 मिथुनेरूपशोभिताः ॥ ४ ॥ पुष्पण्यादितुभिः सिद्धैः फलानि च विहङ्गमैः ॥ लोकपालानुकारिण्यः कर्तव्यास्तासु देवताः ॥ ५ ॥ ब्राह्मी
 मनन्तशक्तिं च लक्षणस्योपरि न्यसेत् ॥ अधस्ताच्छतयोर्मध्ये पद्मशङ्खकरे शुभे ॥ ६ ॥ इमासनस्या तु गुडे पूर्वतः कुलिशायुधा ॥ रजनी
 संस्थितास्त्रायी सुत्रपाणिरथानले ॥ ७ ॥ याम्ये च महिषारूढा गदिनी तण्डुलोपरि ॥ घृते तु नैर्ऋती स्याप्या सखद्गा दक्षिणापरे ॥ ८ ॥
 वारुणे वारुणी क्षीरे ह्यषस्था नागपाशिनी ॥ पतङ्गिनी च वायव्ये सृगस्था शङ्खोपरि ॥ ९ ॥ तौम्या निलेपु संस्थाप्या शङ्किनी निधि-
 संस्थिता ॥ माहेश्वरी वृषारूढा नवनीति त्रिशूलिनी ॥ १० ॥ मौलिन्यो वरदास्तद्वत्कर्तव्या नाडकावलिताः ॥ शक्त्या पञ्चपञ्चदहमा तद्वत्वात्
 प्रकल्पयेत् ॥ ११ ॥ सर्वोत्तमोपरि स्थाप्यं पञ्चवर्णं वितानकम् ॥ धेनवो दश कुम्भाश्च वल्लगुग्मानि चैव हि ॥ १२ ॥ मध्यमे द्वे तु गुरोरे
 ऋत्विग्भ्योऽन्यास्तथैव च ॥ ततो मङ्गलशब्देन स्नातः शुक्लाम्बरो बुधः ॥ त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य मन्त्रमेतदुदीरयेत् ॥ १३ ॥ नमो नमः पाप-
 विनाशिनीभ्यो ब्रह्माण्डलोकेश्वरपालिनीभ्यः ॥ आशंसिनाधिरयकञ्जप्रदाभ्यो दिग्भ्यस्तथा कल्पलतावधूभ्यः ॥ १४ ॥ इति सकलदिग्गङ्गना-
 प्रदानं भवभयसूदनकार यः करोति ॥ अभिमतफलदं स नागलोकै वसति पितामहवत्सराणि त्रिशत् ॥ १५ ॥ पितृशतमथ तारयेद्द्रव्ये
 भवदुस्तिथौ च विधातुच्छुद्धेदहः ॥ सुरपतिवनितासहस्रसंख्यैः परिवृतमम्बुजसंसद्भाभिषम्यः ॥ १६ ॥ इति विधानमिदं शिङ्गनानां कनककल्पलता-
 विनिवेदकम् ॥ पठति यः स्मरतीह तथैक्षने स पदमेति पुरन्दरसेवितम् ॥ १७ ॥ इति श्रीमत्स्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने कनककल्पा-
 लताप्रदानविधिर्नाम षडशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८६ ॥ ६४ ॥ मत्स्य उवाच ॥ अथातः सम्प्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् ॥ अत-
 सागरकं नाम सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १ ॥ पुण्यं दिनमथासाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ॥ तुलापुरुषान् कुर्याल्लोकेशावाहनं बुधः ॥ २ ॥ ऋत्विक्पण्ड-

देष्टुं दक्षिणतो न्यसेत् ॥ ८ ॥ अयमवेदस्य पुनः सुशुद्धो कमलं करे ॥ पुराणवेदो वरदः साक्षसुत्रक्रमण्डलुः ॥ ९ ॥ परितः सर्वधान्यानि
 चामरासनदर्पणम् ॥ पादुकोपानहच्छत्रं दीपिकाभूषणानि च ॥ १० ॥ शय्यां च जलकुम्भांश्च पंचवर्णं वितानकम् ॥ स्नात्वाधिवासनान्ते तु
 मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥ ११ ॥ नमो वः सर्वदेवानामाधारेभ्यश्चरारे ॥ महाभूताधिदेवभ्यः शान्तिरस्तु शिवं मम ॥ १२ ॥ यस्मान्न किञ्चि
 दप्यस्ति महाभूतैर्विना कृतम् ॥ ब्रह्माण्डे सर्वभूतेषु तस्माच्छ्रीरक्षयाऽस्तु मे ॥ १३ ॥ इत्युच्चार्य महाभूतघटं यो विनिवेदयेत् ॥ सर्वपापविनि
 मुक्तः स याति परमां गतिम् ॥ १४ ॥ विमानेनार्कवर्णेन पितृवन्धुसमन्धितः ॥ स्तुप्रमानो वरस्त्राभिः पद्मभ्योति वेष्णवम् ॥ १५ ॥ पोट
 शतानि यः कुर्यान्महादानानि मानवः ॥ न तस्य पुनरावृत्तिरिह लोकेऽभिजायते ॥ १६ ॥ इह पठति य इत्थं वासुदेवस्य पाशैः समुतपितृ
 कलत्रः संश्रूणोतीह सम्यक् ॥ सुररिपुभवे वै मन्दिरे वार्कलक्ष्म्या त्वमरपुरवधूभिर्मोदते सोऽपि कल्पम् ॥ १७ ॥ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे
 महादानानुकीर्तनं नामैकोनवत्याधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८९ ॥ मनुस्मृत्या च ॥ कल्पमानं त्वया प्रोक्त मन्वन्तरयुगेषु च ॥ इदानीं कल्पना
 मानि समासात्कथयाम्युत ॥ १ ॥ मत्स्य उवाच ॥ कल्पानां कीर्तनं वक्ष्ये महापातकनाशनम् ॥ यस्यानुकीर्तनादेव वेदपुण्येन युज्यते ॥ २ ॥
 प्रथमं श्वेतकल्पस्तु द्वितीयो नीललोहितः ॥ वामदेवस्तृतीयस्तु ततो राथन्तरोऽपरः ॥ ३ ॥ रौरवः पंचमः प्रोक्तः षष्ठो देव इति स्मृतः ॥ सप्तमाऽथ
 बृहत्कल्पः कन्दर्पोऽष्टम उच्यते ॥ ४ ॥ सद्योऽथ नवमः प्रोक्त ईशानो दशमः स्मृतः ॥ तम एकादशः प्रोक्तस्तथा सारस्वतः परः ॥ ५ ॥ त्रयोदश
 उदानस्तु गारुडोऽथ चतुर्दशः ॥ कौर्मर्गः पंचदशः प्रोक्तः पौर्णमास्यामजायत ॥ ६ ॥ षोडशो नारसिंहस्तु समानस्तु ततोऽपरः ॥ अग्नेयोऽष्टादशः
 प्रोक्तः सोमकः स्रस्तथापरः ॥ ७ ॥ मानवो विंशतिः प्रोक्तस्तत्पुमानिति चापरः ॥ वैकुण्ठश्चापरस्तद्रुद्रश्चमकिल्यस्तथापरः ॥ ८ ॥ चतुर्विंश
 तिमः प्रोक्तः सावित्रीकल्पसंज्ञकः ॥ पंचविंशस्ततो घोरो वाराहस्तु ततोऽपरः ॥ ९ ॥ सप्तविंशोऽथ वैराजो गौरीकल्पस्तथापरः ॥ माहेश्वर
 स्तु स प्रोक्तस्त्रिपुरं यत्र यातितम् ॥ १० ॥ पितृकल्पस्तथान्ते तु या कुहू ब्रह्मणः पुरा ॥ इत्येवं ब्रह्मणो मासः सर्वपातकनाशनः ॥ ११ ॥

आदावेव हि माहात्म्यं यस्मिन्यस्य विधीयते ॥ तस्य कल्पस्य तन्नाम विहितं ब्रह्मणा पुरा ॥ १२ ॥ सङ्कीर्णस्तामसाश्चैव राजसाः सात्त्विका
 स्तथा ॥ रजस्तमोमयास्तद्भेदे त्रिंशदुदाहृताः ॥ १३ ॥ सङ्कीर्णेषु सरस्वत्याः पितॄणां व्यष्टिरुच्यते ॥ अग्नेः शिवस्य माहात्म्यं ताम
 सेषु दिवाकरे ॥ राजसेषु च माहात्म्यमधिकं ब्रह्मणः स्मृतम् ॥ १४ ॥ यस्मिन्कल्पे तु यत्रोक्तं पुराणं ब्रह्मणा पुरा ॥ तस्य तस्य तु माहात्म्यं
 तत्स्वरूपेण वर्ण्यते ॥ १५ ॥ सात्त्विकेष्वाधिकं तद्ब्रह्मणोर्माहात्म्यमुत्तमम् ॥ तथैव योगं सति द्वा गमिष्यन्ति परां गतिम् ॥ १६ ॥ ब्राह्मं
 पाद्ममिमं यस्तु पठेत्पर्वणि पर्वणि ॥ तस्य धर्मं मतिर्ब्रह्मा करोति विपुलं श्रियम् ॥ १७ ॥ यस्तु दद्यादिमान्कृत्वा हेमान्वर्षणि पर्वणि ॥ ब्रह्म
 विष्णुपुरे वास मुनिभिः पूज्यते दिवि ॥ १८ ॥ सर्वपापक्षयकरं कल्पदानं यतो भवेत् ॥ मुनिरूपांस्तत्र दद्यात्कल्पान्विचक्षणः ॥ १९ ॥
 पुराणसंहिता चयं तव भूप मयोदिता ॥ सर्वपापहरा नित्यमारोग्यश्रीफलप्रदा ॥ २० ॥ ब्रह्मसंवत्सरात्तद्वैकान्तं शेषमुच्यते ॥ शिववर्षशता
 देकं निमेषं वैष्णवं विदुः ॥ २१ ॥ यदा स विष्णुर्जागर्ति तदेदं चेष्टते जगत् ॥ यदा स्वपिति शान्तात्मा तदा सर्वं निमीलति ॥ २२ ॥
 सुत उवाच ॥ इत्युक्त्वा देवदेवेशो मत्स्वरूपी जनार्दनः ॥ पश्यतां सर्वभूतानां तत्रैवान्तरधीयत ॥ २३ ॥ वेदमन्त्रो हि भगवान्निमृश्य त्रिविधाः
 प्रजाः ॥ स्वान्तरं पालयामास मार्तण्डकुलवर्द्धनः ॥ २४ ॥ यस्य मन्वन्तरं चैतदधुना चानुवर्तते ॥ पुण्यं पवित्रमतद्रः कथितं मत्स्य
 भाषितम् ॥ पुराणं सर्वशास्त्राणां यदेतन्मूर्ध्नि संस्थितम् ॥ २५ ॥ इति श्रीमत्स्ये महापुराणे कल्पाधुकीर्तनं नाम नवत्यधिकद्विंशततमो
 ध्यायः ॥ २९० ॥ सुत उवाच ॥ एतद्भः कथितं सर्वं यदुक्तं विश्वरूपिणा ॥ मात्स्यं पुराणमखिलं धर्मकामार्थसाधनम् ॥ १ ॥ यत्रादौ
 मनुसंवादो ब्रह्माण्डकथनं तथा ॥ सांख्यं शारिरिकं प्रोक्तं चतुर्मुखमुल्लोद्धवम् ॥ २ ॥ देवासुराणामुत्पत्तिर्निर्माहतांस्तत्पत्तिश्च ॥ मदनद्वादशो
 तद्ब्रह्मलोकपालाभिपूजनम् ॥ ३ ॥ मन्वन्तराणामुद्देशो वेन्यराजाभिवर्णनम् ॥ मूर्त्यैवस्य नोत्पत्तिर्बुधसद्वर्णनं तथा ॥ ४ ॥ पितृयंशानुक्रमेण
 श्राद्धकालस्तथैव च ॥ पितृतीर्थप्रवासश्च सोमोत्पत्तिस्तथैव च ॥ ५ ॥ कीर्तनं सोमवंशस्य यथाविचारितं तथा ॥ कार्त्तवीर्यस्य माहात्म्यं

वृष्णिवंशानुकीर्तनम् ॥ ६ ॥ भृगुशापस्तथा विष्णोर्द्वैत्यशापस्तथैव च ॥ कीर्तनं पुरुषेशस्य वंशो होताशनस्तथा ॥ ७ ॥ पुराणकीर्तनं तद्वत्
 क्रियायोगस्तथैव च ॥ व्रतं नक्षत्रसंख्याकं मार्तण्डशयनं तथा ॥ ८ ॥ कृष्णाष्टमीव्रतं तद्वद्गोहिणीचन्द्रसंज्ञितम् ॥ तडागविधिमाहात्म्यं
 पादपोत्सर्गं एव च ॥ ९ ॥ सोभाग्यशयनं तद्वद्दृगस्त्यव्रतमेव च ॥ तथानन्तनृतीया तु रसकल्याणिनीतया ॥ १० ॥ आर्द्रोन्नदकरी तद्वद्भूतं
 सारस्वतं पुनः ॥ उग्ररागाभिवेकश्च सप्तमीस्नपनं पुनः ॥ ११ ॥ भीमाख्या द्वादशी तद्वदनङ्गशयनं तथा ॥ अशुन्यशयनं तद्वत्तथैवाङ्गारक
 व्रतम् ॥ १२ ॥ सप्तमीसप्तकं तद्वद्विशोकद्वादशी तथा ॥ मेरुप्रदानं दशधा ग्रहशान्तिस्तथैव च ॥ १३ ॥ ग्रहस्वरूपकथनं तथा शिव
 चतुर्दशी ॥ तथा सर्वफलत्यागः सूर्येवाव्रतं तथा ॥ १४ ॥ संक्रान्तिस्नपनं तद्वद्विभूतिद्वादशीव्रतम् ॥ षष्ठिव्रतानां माहात्म्यं तथा स्नान
 विधिक्रमः ॥ १५ ॥ प्रयागस्य तु माहात्म्यं सर्वतीर्थानुकीर्तनम् ॥ पैलाश्रमफलं तद्वद्विप्लोकानुकीर्तनम् ॥ १६ ॥ सूर्यचन्द्रगतिस्तद्व
 द्वादित्यरथवर्णनम् ॥ तथान्तरीक्षचारश्च ध्रुवमाहात्म्यमेव च ॥ १७ ॥ भुवनानि सुरेन्द्राणां त्रिपुराघोषणं तथा ॥ पितृपिण्डदमाहात्म्यं मन्वन्तर
 विनिर्णयः ॥ १८ ॥ वज्राङ्गस्य तु सम्भूतिस्तारकोत्पत्तिरैव च ॥ तारकासुरमाहात्म्यं ब्रह्मदेवानुमन्त्रणम् ॥ १९ ॥ पार्वतीसम्भवस्तद्वत्तथा
 शिवतपोवनम् ॥ अनङ्गदेहदाहस्तु रतिशोकस्तथैव च ॥ २० ॥ गौरीतपोवनं तद्वद्विश्वनाथप्रसादनम् ॥ पार्वतीऋषिसंवादस्तथैवोद्वाहमङ्ग
 लम् ॥ २१ ॥ कुमारसम्भवस्तद्वत्कुमारविजयस्तथ ॥ तारकस्य वधो घोरो नरसिंहोपवर्णनम् ॥ २२ ॥ पद्मोद्भवविसर्गस्तु तथैवान्धकघात
 नम् ॥ वाराणस्यास्तु माहात्म्यं नर्मदायास्तथैव च ॥ २३ ॥ प्रवरानुक्रमस्तद्वत्पितृगाथातुकीर्तनम् ॥ तथोभयमुखिदानं दानं कृष्णानि
 नस्य च ॥ २४ ॥ तथा सावित्र्युपाख्यानं राजधर्मास्तथैव च ॥ यात्रानिमित्तकथनं स्वप्नमाङ्गल्यकीर्तनम् ॥ २५ ॥ वामनस्य तु माहात्म्यं
 तथैवाथ पराहणम् ॥ क्षीरोदमथनं तद्वत्कालकूटाभिशासनम् ॥ २६ ॥ देवासुरविमर्दश्च वास्तुविद्यास्तथैव च ॥ प्रतिमालक्षणं तद्वद्देवतारा
 नस्ततः ॥ २७ ॥ आसावृक्षणं तद्वन्मण्डपानां तु लक्षणम् ॥ पुरुवंशे तु सम्प्रोक्तं भविष्यद्वाजवर्णनम् ॥ २८ ॥ तुलादानादि बहुशो महा

दानानुकीर्तनम् ॥ कल्याणनगर्यां तद्वन्ध्यानुक्रमणी तथा ॥ २९ ॥ एतत्पवित्रमायुष्यमेतत्कीर्तिविवर्द्धनम् ॥ एतत्पवित्रं कल्याणं महापापहंरं
 शुभम् ॥ ३० ॥ अस्मात्पुराणादपि पादमेकं पठेत्तु यः सोऽपि विमुक्तपापः ॥ नारायणस्यास्पदमेति नूनमनङ्गवाद्दिव्यपुः सुखी स्यात् ॥ ३१ ॥
 इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽनुक्रमणिकानामेकनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९३ ॥ समाप्तं चंद्र मत्स्यपुराणम् ॥

इदं पुस्तकं कल्याणनगर्यां श्रीकृष्णदासात्मज-गङ्गाविष्णोः अध्यक्ष “ लक्ष्मीविक्रदेश्वर ” सुदणयन्त्रालये
 मैनेजर पं० शिवदुलारे वाजपेयीत्यनेन स्वाभ्यर्थे मुद्रितं प्रकाशितं च ॥ संवत् १९८०, शके १८४५.

पुस्तक मिलनेका ठिकाना-

गंगाविष्णु श्रीकृष्णदास, लेमराज श्रीकृष्णदास,
 “ लक्ष्मीविक्रदेश्वर ” स्टीम प्रेस, “ श्रीविक्रदेश्वर स्टीम प्रेस,
 कल्याण-मुंबई. खेतवाडी-मुंबई.

जाहिरात.

नाम.	की. रु. आ.
श्रीमहाभारत सटीक अतिउत्तम बडे अक्षरका मज- दूत कागज गणपतकृ० छापेका अनुक्रमणिकासहित १४५-०	...
सांबपुराण सूर्यमाहिमवर्णन ...	२-०
पद्मपुराण सूर्यपूर्ण ५५००० ग्रंथ बहुतपुस्तकोंके द्वारा बुद्ध होकर छपा तयार है ...	१८-०
श्रीवाल्मीकीयरामायण संस्कृत मूल और अत्युत्तम भाषादीका माहात्म्य और अनुक्रमणिकासहित मोटा कागज सुंदर अक्षर ...	३०-०
श्रीमद्वाल्मीकीयरामायण तनिशेकी रामानुजीय भू- षणटीकासहित संस्कृत ...	३०-०
वाल्मीकीयरामायण सटीक मध्यम अक्षर ...	१५-०
श्रीमद्भागवत श्रीधरीदीका और टिप्पणी सह प्रामो- त्तम मेलन कागज ...	२०-०

नाम.	की. रु. आ.
भागवत दशमस्कंध भाषादीका दृष्टान्त सह ...	५-१
श्रीमद्भागवत श्रीधरीदीका और टिप्पणीसहित रफ कागज ...	१५-०
श्रीमद्भागवत व्रजभाषादीका माहात्म्य और संका समाधान सह अत्युत्तम जिन्नमें कथाके सिवाय ५०० दृष्टान्त हैं ...	२५-०
श्रीमद्भागवत विजयध्वनीटीकासह माध्वसंप्रदायी ...	१०-८

पुस्तकें मिलनेका ठिकाना-

गंगाविष्णु श्रीकृष्णदास,

“लक्ष्मीविद्धेश्वर” छापाखाना, कल्याण-मुंबई.

